

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

**БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ
ҚҰНДЫЛЫҚҚА БАҒЫТТАЛҒАН ТӘСІЛДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ
БАҒДАРЛАМАСЫ**

(1 бөлім)

Нұр-Сұлтан
2021

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2021 жылғы 03 маусым №7 хаттама)

Білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасы. Бағдарлама. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2021. – 567 б.

Білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасында 10 әдістемелік жоба әзірленіп, ұсынылды.

Бағдарлама мазмұны мектептегі тәрбие процесін ұйымдастыруда әдістемелік көмек беруге бағытталған.

Бағдарлама мектеп директорларының тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарларына, әлеуметтік педагогтерге, психологтерге, сынып жетекшілеріне, әдіскерлерге, жалпы білім беретін мектептердің пән мұғалімдеріне, қосымша білім беру ұйымдарының, қоғамдық ұйымдардың отбасымен ынтымақтастықта жұмыс істейтін мамандарына арналған.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2021

КІРІСПЕ

XXI ғасыр – адамның қарым-қатынасы, мінез-құлқы менталитеті өзгеше мазмұн мен өзгеше тәсілдемені көздейтін білім беруді ізгілендіру ғасыры.

Бүгінгі таңда ғалымдар жаңа гуманистік парадигма жағдайында аксиологиялық (құндылықты) көзқарасты ажыратады. Өзін-өзі анықтау құндылықтары өмірдегі, қоғамдағы өз орнын анықтау, өзінің азаматтық, ұлттық, әлеуметтік және кәсіби мүдделерін іске асыру мүмкіндігі ретінде білім алушының жеке басын дамытудың танымдық, дүниетанымдық және әлеуметтік-мәдени аспектілерінде көрініс табуы керек. Құндылықтар білім беру процесінің барлық қатысушысын біріктіруі тиіс.

Педагогтің міндеті жеке тұлғаның сапалы білім алуын қамтамасыз ету, оның жеке қабілеттерін дамыту; қазақстандық қоғамның мәдени сан алуандығын тануға негізделген білім алушылардың азаматтық өзін-өзі тану, патриотизм сезімін тәрбиелеу; жеке, қоғамдық, рухани өмірде және кәсіби салада құндылық мұраттарын еркін, саналы, жауапты тандауға қабілетті тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру болып табылады.

Білім алушылардың құндылық бағдарларын қалыптастыру көптеген факторларға байланысты күрделі, ұзақ процесс. Бұл жағдайда білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің қазіргі жағдайына тән мазмұны әлеуметтік сұранысқа ие құндылықтар, мінез-құлқы тәжірибесінің дәстүрлері тұрғысынан жаңартуға бағытталуы керек. Білім беру ұйымы – мәдениет әлемімен модельденетін үй. Бұл үйге білім алушылар тек оқуға ғана емес, өмір сүруге, белгілі бір мәдени кеңістікті құруға, оны игеруге келеді.

Тәрбие мазмұнының негізінде жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар құруы тиіс.

1 БАҒДАРЛАМАНЫҢ МАҚСАТЫ, МІНДЕТТЕРІ ЖӘНЕ НЕГІЗІ БАҒЫТТАРЫ

Қазақстан Республикасында Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында мектепте, мәдениетте, мінез-құлықта және басқалармен қарым-қатынаста көрініс табатын құндылыққа бағдарланған тәсіл көрсетілген.

Құндылықтар білім беру ұйымдарындағы «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайында тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері контекстінде оқу-тәрбие қызметінің негізгі бағыттары ретінде айқындалды.

Бүгінгі таңда Қазақстанда балалар мен жастарды тәрбиелеу жүйесін жетілдіру бойынша айтарлықтай жұмыс жүргізіліп жатыр, тәрбие жұмыстары басым бағыт ретінде айқындалды.

Сонымен қатар бірқатар өзекті мәселелерді шешу талап етіледі. Олардың арасында білім алушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысын жетілдірудің маңыздылығына байланысты мәселелер, атап айтқанда:

- білім алушылардың денсаулығын барлық аспектілерде (адамгершілік, дене, психикалық, әлеуметтік) жүйелі түрде төмендеуі;
- алкогольді пайдалану, темекі шегу, жасөспірімдер арасында нашақорлықтың болуы;
- суицид жағдайларының көбеюі;
- ерте жыныстық қатынасқа түсу; ерте ана болу және баланың некеден тыс туылуы;
- отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылық, әлеуметтік жетімдік, балаларды жалғызбасты аналардың ғана емес, жалғызбасты әкелердің тәрбиелеуі және т. б.;
- оқушылардың оқу сауаттылығының төмендігі;
- білім алушылардың құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігі өзекті болып қалып отыр.

Бұл көрсеткіштерге әсер ететін факторлардың қатарына отбасы мен мектептегі тәрбиенің жеткіліксіздігі, интернеттегі теріс ақпараттың жаппай таралуы, қазіргі жаһандану дәуіріндегі жастарға көптеген міндеттің артылуы мен проблемалардың болуы жатады.

«Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» КЕАҚ гранттық қаржыландыру аясында «Бақытты бала» ҚҚ жүргізген әлеуметтік зерттеу заманауи қауіп-қатерлер мен уақыт қойған міндеттерді ескере отырып, өскелең ұрпақтың отбасындағы тәрбиесін қалыптастыруда төмендегідей бірқатар мәселелерді анықтады:

- қазіргі заманғы отбасы заманауи жаһандық проблемаларға (қаржылық қауіптер, әлеуметтік күйзелістер, әлеуметтік қақтығыстар) бағытталған, бұл отбасындағы баланың дамуына назар аудармайды;
- ата-аналар мен аға буын туыстарының (әжелер, аталар) балалармен қарым-қатынас жасауына аз уақыт бөлінеді;
- мәдениетті, отбасы құндылықтарын сіңіру арқылы ұлттық

құндылықтарды сақтауға және өзін-өзі анықтауға жеткілікті көңіл бөлінбейді;

- ата-аналар балалармен бейресми жағдайда (табиғатта серуендеу, театрға, көрмелерге, концерттерге бару және т.б.) аз уақыт өткізеді;
- білім беру жүйесінде «Отбасы» вакуумы пайда болып, отбасылық тәрбие мәселелері бойынша педагогикалық қоғамдастықпен өзара ынтымақтастық процесінде отбасының рөлі әлсіреді.

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу мақсатымен тәрбие жұмыстарында құндылыққа бағдарланған тәсілді іске асыру үшін он жобадан тұратын бағдарлама әзірленді:

Бағдарламаның мақсаты мектептердің білім беру ортасын, білім беру процесіндегі барлық қатысушының санасын трансформациялау, білім алушылардың дамуы үшін қолайлы орта құруды қамтамасыз ететін, бұл ретте моральдық және адамгершілік құндылықтарды арттыра отырып, академиялық артықшылыққа ұмтылуды ынталандыратын адамгершілік өмір салтын қалыптастыру болып табылады.

Бағдарламаның міндеттері:

- білім алушылардың рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз ету;
- балаларды ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қастерлеуге тәрбиелеу;
- академиялық үлгерімді арттыру;
- экологиялық мәдениетті, салауатты және қауіпсіз өмір салты мәдениетін ойдағыдай әлеуметтендіруге және кәсіптік бағдарлауға, қалыптастыруға көмек көрсету.

Бағдарламаның негізгі бағыттары төмендегі аталған жобаларды іске асыру болып табылады:

- 1) «Отбасы – орта мектеп»
- 2) «Оқуға құштар мектеп»
- 3) «Дәстүр мен ғұрып»
- 4) «Құқықтық сана – қауымға пана»
- 5) «Еңбек – елдің мұраты»
- 6) «Үнем – қоғам қуаты»
- 7) «Экологиялық мәдениетті ерте жастан бастап қалыптастыру»
- 8) «Қоғамға қызмет»
- 9) «Психологиялық қызметті және мектептегі татуласу қызметтерін ұйымдастыру»
- 10) «Мектеп өмірінің бір күні»

Осы жобаларды іске асыру білім алушылардың тәрбиелік, өмірлік кеңістігінің әлеуетін кеңейтуге, жеке тұлғаның өзекті қажеттіліктері мен қабілеттерін іске асыруға мүмкіндік береді.

Бағдарламаны білім беру ұйымы білім алушылардың отбасыларымен, басқа да әлеуметтендіру объектілері – білім беру ұйымының әлеуметтік серіктестерімен өзара тұрақты байланыста және тығыз ынтымақтастықта іске асырады.

2 ТӘРБИЕНІҢ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖОБАЛАРЫ

«ОТБАСЫ – ОРТА МЕКТЕП» ЖОБАСЫ

КІРІСПЕ

Отбасы – қоғамның негізгі шарттарының бірі, өйткені ол барлық әлеуметтік байланыстарды біріктіреді және әлеуметтік процестерге тікелей әсер етеді. Ата-аналар – баланың алғашқы және өмірлік ұстаздары. Отбасылық ортада адамның негізгі әлеуеті – еңбекқорлық, мәдениет, әлеуметтену дағдылары, рухани-адамгершілік және отбасылық құндылықтарға деген көзқарасы қалыптасады. Алайда, отбасы жеке тұлғаның жан-жақты тәрбиесін әрдайым және толық түрде қамтамасыз ете аламайтындығын ескермеуге болмайды.

Жылдам өзгеріп жатқан қазіргі заманда жалпы дүниетанымдық көзқарастар мен мүдделердің өзгеруі, әлеуметтік-психологиялық бейімделу деңгейінің төмендеуі аясында отбасылық тәрбие отбасының әлеуметтік проблемаларына айналды:

- басты отбасылық құндылықтарды тәрбиелеудің құндылыққа бағдарланған жүйесінің тапшылығынан көрінетін құндылық дағдарысының проблемасы;

- жауапты ата-ана, отбасылық қарым-қатынас мәдениеті, отбасылық дәстүрлер, ментальді жад (ұрпақтық), «отбасылық өзектің» болуы (тығыз туыстық байланыстар);

- балаларда білім беру стандартымен және әлеуметтік тапсырыспен орта мектеппен бірлесіп берілген басым құзыреттердің қалыптасу проблемасы – азаматтылық пен патриотизмді (азаматтық борыш, өз мемлекеті үшін мақтаныш); әлеуметтік жауапкершілікті (неғұрлым әділ қоғамға және неғұрлым таза қоршаған ортаға өз еркімен үлес қосуға дайындық); еңбек құзыреттерін (физикалық, зияткерлік еңбекке, шығармашылық дамуға және еңбектің практикалық дағдыларын өзін-өзі дамытуға дайындық); мәдени құзыреттерді (ана тілін, тарихын, дәстүрлерін, әдебиетін, өнерін және т.б. білу) қалыптастыру; денсаулықты сақтау (салауатты өмір салты нормаларын білу және сақтау, темекі шегудің, алкогольизмнің, нашақорлықтың қауіптілігін білу, эмоциялық тұрақтылық дағдыларын білу);

- уақыт талабына сәйкес келетін отбасы мен мектеп, отбасы және қоғам (әр түрлі құрылымдар мен ұйымдар атынан) арасындағы нақты байланыстың болмауы және қарама-қайшылықтар проблемасы. Ата-аналардың балалардың бойында доминантты дәстүрлі құндылықтарды, этномәдени құндылықтарды оқуға және өзін-өзі жетілдіруге тұрақты қызығушылықты; біздің «ертеңімізді» айқындайтын мәдени дағдылар мен өмірлік құндылықтарды; өз халқының ең ұлы құндылығы ретінде ана тілін; өзіндік әлеуметтік және мәдени ерекшеліктер мен қасиеттерді, отбасылық негіздерді қалыптастыруға және дамытуға толыққанды қосуына бағытталған өзара әрекеттің жаңа моделі сұранысқа ие.

1 ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПТІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Ата-аналарды аксиологиялық көзқарастар және ата-аналар мен педагогтердің қарым-қатынастарының бірлігі арқылы мектептің білім беру процесіне тарту бүгінде қазақстандық тәжірибе мен әлемдік практика үшін өзекті болып отыр. Отандық және шетелдік білім беру тәжірибесінің ең жақсы үлгілері сөзсіз мынадай фактіні көрсетеді: білім беру саласындағы кез-келген жетістіктерде ешқандай күш пен қамал болмайды, егер олар біртұтас педагогикалық негізге – рухани, жоғары адамгершілік сипатқа ие. Мұндай тәрбие ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерге сәйкес жүзеге асырылуы керек екені анық, өйткені «отандық идеялар мен дәстүрлерге негізделген білім әрқашан ұлттық даму міндеттеріне жауап береді» [1].

«Отбасы - орта мектеп» жобасының тақырыбы мен идеяларын өзектендіру тұрғысында мектеп пен отбасының өзара әрекет дәстүрлерін зерделеуді және тиімді халықаралық және қазақстандық тәжірибені республика мектептеріне біріктіруді жүргізген орынды.

Жапония тәжірибесі. Жапониядағы мектеп үш кезеңге бөлінеді:

1. Бастауыш мектеп (1-6 сыныптар) – сёгакко. 2. Орта мектеп (7-9 сыныптар) – тюгакко. 3. Жоғары мектеп (10-12 сыныптар) – котогакко. Жалпы, Жапонияда білім келесідей құрылады: бастауыш мектепте 6 жыл, орта мектепте 3 жыл және жоғары буында 3 жыл. Содан кейін университетте 4 жыл, бұдан әрі ұзартылған білім. Жапондықтардың пікірінше, мектеп - жалғыз білім ошағы емес. Бұл рөлді отбасы мен қоғам бөлісуі керек. Сондықтан эстетикалық, зияткерлік және адамгершілік тәрбиенің отбасылық моделі үйде оқыту формасы ретінде қолданылады (дзюку). Мектеп бастапқы нүктеге айналған және әрі адамды өмір бойы білімін жалғастыруға бағыттай отырып, бастапқы рөл атқарады.

Орта мектепте ата-аналардың білім беру процесіне қатысуы өте жақсы деңгейде. Бұл дәстүр мектепке дейінгі балабақшадан басталады, онда ата-аналардың бала тәрбиесіне үнемі қатысуы және белсенді қатысуы талап етіледі. Мектепте оқушылар мен олардың ата-аналарына жеткілікті көңіл бөлінеді.

Бүгінгі таңда, тарих кезеңінде өткен табиғи ресурстардан айырылған ел өзінің жалғыз байлығы – адами капиталға сүйенуі мүмкін. Осыған байланысты мектептерде балалардың өмірге деген сүйіспеншілігі мен өмір сүруге деген ынтасы дамуы үшін эмоционалды тәрбие күшейтіледі. Ең алдымен, мектепте жайлы атмосфера құрылуы керек. Ол үшін барлық оқу пәндерінің мазмұнын гуманизм, мейірімділік, әділеттілік, жанашырлық идеяларға толы болуы керек (осыған байланысты педагогикалық құжаттар үшін жаңа термин кеңінен қолданылады – «кокоро», бұл «жақсы жан» дегенді білдіреді). Оқу орнының барлық жағдайы балаларға қуаныш сыйлап, оларды уайым-қайғыдан қорғауы тиіс. Эмоционалды тәрбие процесіне әкелердің қатысуын жұмылдырады.

Дәстүрлі жапон қоғамында әкесі жүз пайыз жұмыс істеуі тиіс болғандықтан бала тәрбиесіне қатыспады. Ал, қазір балалармен спортпен, бірлесіп тамақ дайындаумен, үй тапсырмаларын орындаумен және т.б. белсенді айналысатын әкелер сәнге айналған. Осы стандартқа сәйкес келмейтін әкелерді өткен ғасыр адамдар – аутсайдерлер деп есептеле бастады.

Бүгінде мектеп бағдарламасында қыздар ғана емес, ұлдар да отбасылық өмірдің негіздері туралы білім ала алатын жаңа пәндер енгізілген.

XX ғ. жаһанданудың сын-тегеуріндері жағдайында Жапония отбасы мен мектепті дәстүрлі ұлттық құндылықтарға, Отанға деген сүйіспеншілікке және ғасырлар бойы жинақталған рухани-адамгершілік тәрбие тәжірибесіне бағдарлауға дайындығын көрсетті. Бүгінгі таңда отбасы мен мектептің өзара әрекеті негізі құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған жүйелі моральдық тәрбие бойынша жұмыс болып табылады.

Отбасы мен мектеп мынадай жағымды құндылықтарды қалыптастырады: өмірге деген құрмет және оның ұлылығын сезіну; үйлесімділікке ұмтылу; табиғатқа деген құрмет; патриотизм; Отан тарихына, дәстүрлеріне құрмет және дәстүрлерге адалдық; ата-бабаларға деген сүйіспеншілік және олардың өсиеттеріне адалдық; кіші Отанды құрметтеу; дәстүрлі діни нанымдарға құрметпен қарау; діни төзімділік; басқа халықтардың мәдениетіне құрмет; адамгершілік; бейбітшілік; ізгілік; адалдық; ар-ождан; мейірімділік; жоғарғы билікке құрмет; ұлдар; отбасы мүшелерін құрметтеу және үлкендерді сыйлау; мұғалімдерді құбылыс ретінде құрметтеу; үлкендерге мойынсұну; ризашылық; заңға адалдық және қабылдау; тәрбиелілік; тектілік; еңбекқорлық; адалдық; сергектік; ұжымшылдық; қоғамдастық; достық; белгілі бір топқа (сыныпқа, мектепке, клубқа және т. б.) жататындарды құрметтеу; қоғамдық мүдделердің жеке адамдардан басымдығы; шынайылық; жанжалсыздық; әділеттілік; жауапкершілік; ұстамдылық; үнсіздік; әзіл сезімі; сақтық; сыпайылық; әдептілік; жоғары төзімділік; өзін-өзі бақылау; тәртіп; ерік-жігерді шоғырландыру қабілеті; батылдық; табандылық; адалдық; міндет сезімі; эстетикалық сезімталдық; күнделікті өмірге эстетикалық сұлулық әкелуге деген ұмтылыс; тәртіпке ұмтылу; өнерге деген сүйіспеншілік; музыкаға интуитивті ену; психикалық тепе-теңдікке ұмтылу; өзін-өзі тану және өзін-өзі ойлау; өзін-өзі жетілдіруге және ішкі рухани жұмысқа деген ұмтылыс; жоғары практикалық бейімделу [2].

Мектеп отбасының әлеуетіне сүйенеді, онда ұлттық сипаттағы ең жақсы қасиеттерді тәрбиелеу кішкентай жапондықтардың өмірінің алғашқы жылдарынан басталады. Екі-үш жасар бала дәстүрлі өнер элементіне, табиғат сұлулығына дәстүрлі ғибадат етуге қатысады (мысалы, бүкіл отбасының табиғатқа, гүлденген сакуруаны немесе тастар бақшасын тамашалау үшін шығуы), бүкіл отбасының Жапониядағы біршама және тіпті кішкентай балалардың арнайы ұлттық костюмдерін киюді қажет ететін ұлттық мерекелерге қатысуы, ұлдар мен қыздарға арналған арнайы ұлттық мерекелер, үлкен тәрбиелік әлеуеті бар баланың ғибадатханаға алғашқы сапарының отбасылық мерекесі. Бұл мерекелер балалардың ұлттық мәдени дәстүрлер әлеміне енуінің эмоционалды және эстетикалық жарқын формасына айналады. Отбасы мен әлеуметтік жүйе, білім беру ұйымдары, мемлекеттің ресми білім беру саясаты арасындағы тәрбие іс-әрекетінің мақсаттарын құндылықты-семантикалық үйлестіру бала үшін қаншалықты қолайлы екенін айтудың қажеті жоқ.

Қоғамның өзгеруі (гендерлік қайта құру, ерлі-зайыптылардың жұмыс басты болуларына байланысты уақыттарының жетіспеушілігінен баланың тәрбиесіне аз уақыт бөлулері) Жапонияда білім беру мен тәрбие саласына әсер етті. Осыған байланысты мектеп білім беру функциясын алмастыра бастады. Ол адамгершілік құндылықтар мен қарым-қатынас дағдыларын игерудің негізгі орнына, мінезді қалыптастыру ортасына айналды.

Жапон мектептеріндегі тәрбие мен білім ажырамас компоненттерінің бірі және бір-бірімен қатар жүзеге асырылады. Білім беру пәндері өткізіледі, онда әр пәннің бағдарламасы моральдық компонентті қамтиды. Мектеп кестесіндегі моральдық-этикалық тәрбие пәні міндетті пән ретінде оқытылады. Оны сынып жетекшілері жүргізеді және оны басқа пәнмен ауыстыруға рұқсат етілмейді. Болашақ мұғалімдер университетте оқыту әдістемесі оқытылады, студенттер моральдық тәрбие курсынан өтеді. Адамгершілік тәрбиесі – бұл білім алушылардың барлық жас санаттары үшін адамгершілік тәрбиесінің мақсаттары, міндеттері мен құралдары анықталған бағдарламалардың жүйелік кешені. Бұл кешенге бастауыш мектепке арналған мінез-құлықтың негізгі ережелерін оқыту» (1-2 сыныптар), «Күнделікті өмірде қоғамдық мінез-құлық нормаларын сақтау» (3-4 сыныптар) бағдарламалары, сондай-ақ 1-сатыдағы міндетті орта мектепке арналған «Лайықты өмір сүру қажеттілігін түсіну туралы» бағдарламалық материалдар кіреді. Ерекше «Адамгершілік сағаты» ретінде қолданылатын сабақтарда және басқа да іс-шараларда мұғалімдер тәрбиенің әртүрлі құралдары мен әдістерін қолданады: эссе жазу, балалар спектакльдері, экскурсиялар, поэтикалық шығармаларды оқу, рухани-адамгершілік әңгімелер, аудио жазбаларды тыңдау, телешоулар мен бейнематериалдарды қарау және т. б.

Мектеп үнемі тапсырмалардың орындалуын, мінез-құлықтың белгіленген режимінің сақталуын бақылау мақсатында отбасымен үздіксіз байланыста болады.

Жапон мектебіндегі тәрбие жұмысына бүкіл педагогикалық процесс бағынады. Сабақтан кейінгі тәрбие жұмысы ерекше маңызға ие (түрлі үйірмелер, факультативті сабақтар, экскурсиялар, клубтық іс-шаралар (бастауыш мектептің 4-ші сыныбынан бастап кестеге енеді және т.б.). Білім алушылар еңбекке дағдыланады (үй-жайларды тазалау ұйымдастырылады).

Мектептегі білім беруде еріктілік ерекше орын алады. Балалық шақтан балаларды ізгілікке үйретеді, дербестік және қайсарлыққа дағдыландыра отырып еңбеке тартады.

Қазіргі жапон мектебі үшін мемлекеттік білім беру стандартында басты мақсаттар ретінде мыналар көрсетілген: адамның қадір-қасиеті мен өмірдің ұлылығын құрметтеуге ықпал ету, бірегей дәстүрлі мәдениеттің лайықты мұрагерлерін тәрбиелеу, адамдарда жоғары адамгершілік қасиеттердің дамуына ықпал ету; демократиялық қоғам мен мемлекетті қалыптастыруға және дамытуға дайын, тәуелсіз шешімдер қабылдауға және бейбіт халықаралық қоғамдастық құруға үлес қосуға қабілетті адамдарды тәрбиелеу. Жапониядағы барлық болашақ мұғалімдер білім беру теориясы мен әдістемесін терең зерттейді, нәтижесінде олардың барлығы, ең алдымен, кәсіби тәрбиешілер

болып шығады. Мұғалімдер дәстүрлі пәндік оқытудан басқа, мұқият әзірленген мінез-құлық технологиялары арқылы оқушылардың мінез-құлқын қалыптастыруға, оларды жапондық ұлттық модельде қабылданған мінез-құлық нормаларын үйретуге бейімделген.

Жалпы білім беретін мектептерден басқа Жапонияда ұлттық сипаттағы жағымды қасиеттерді тәрбиелеу миссиясын дәстүрлі мәдениеттің сабақтастығын мақсатты және дәйекті қорғайтын көптеген шығармашылық білім беру ұйымдары, сондай-ақ жеке студиялар, шай рәсімі, кескіндеме, икебана және т.б. өнер мектептері атқарады.

Жапон әдет-ғұрыптары мен білімі қыздардың, болашақ әйелдер мен аналардың мінезін тәрбиелеуге ерекше талаптар қояды: шай рәсімінің өнері, икебана, дәстүрлі билер – мұның бәрі қыз баланың өміріне бала кезінен еніп, оларды ғасырлық даналықтың нұрымен толтырады және жапон әйелдері өмірінің соңына дейін бірге жүреді. Жапондар жан-жақты тәрбиеленген қыз балалар мен бойжеткеннің рухани сұлулығы – бұл ұлттың жақсаруына, физикалық және рухани сау балалардың дүниеге келуінің негізі екендігін және жақсы тәрбиеленген ана ғасырлар бойғы құндылықтарды баласына жеткізу арқылы оның болашағына мән беретіндігін жақсы түсінеді.

Жапон мектебінде және отбасында өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі жетілдіру жеке тұлғаны тәрбиелеудің орталық буыны болып табылады. Адамның рухани дамуының негізгі құралы – еңбек және ерікті шоғырлану жапондардың ұлттық сипатының ажырамас бөлігі.

Жапон қоғамында отбасы мен мектептің: отбасы тәрбиесінің маңызды бірлігі, мұғалімдер білім берудің негізгі ретрансляторы ретінде өзіндік педагогикалық функциялары бар деген сенім басым. Жапон ғалымдары отбасын – өзін-өзі танудың, әлеуметтенудің, тұлғаның адамгершіліктің қалыптасуының негізгі көзі деп санайды.

Бұл көзқарасты ата-аналардың көпшілігі ұстанады. Жаппай сауалнама кезінде ата-аналардың шамамен 64%-ы бала тәрбиесінде басты рөл атқаратындығын мәлімдеді; қалған респонденттер ата-ана тәрбиесі толығымен отбасылық іс болуы керек деп санайды.

Жапонияда баланың алғашқы мұғалімі – ана. Бала мектепке барғанда, оқу, жазу және арифметиканы отбасында үйреніп келеді. Оқушылардың аналары мектеп жетістіктері мен балаларының проблемалары туралы хабардар болу үшін мұғалімдермен үнемі хат алмасады. «Кеику-ана» (білімге бас қойған ана) одан да көп нәрсені жасайды. Егер бала ауырса, ол мектепке келіп оқу тапсырмаларын мұқият жазып алады. Баланың көзінше ата-аналар ешқашан мұғалімнің пікіріне күмән келтірмейді. Олар туындаған мәселелер бойынша мұғаліммен сөйлесе алады.

Жапонияда мектеп пен отбасының тәрбиелік функциялары күшейтіліп, мектептің рөлі барған сайын маңызды бола түсуде. Мысалы, мұндай пікірді сұралған ата-аналардың 75% бөлісті. Отбасының тәрбиелік және білім беру функцияларының төмендеу себептерін көрсете отырып, ата-аналар отбасылық міндеттердің репетиторларға ауысу тенденциялары, бала тәрбиесіне деген қызығушылықтың жоғалуы туралы пікірлерін білдірді.

Алайда, жапон мектебінде оқшаулану дәстүрлері сақталған. Оқу процесі (бағдарламалар, нысандар, оқыту әдістері) ата-аналар үшін тыйым салынған аймақ болып саналады.

Осылайша, отбасы мен мемлекет бір бағытта – жас ұрпақты ұлттық сипаттағы жағымды қасиеттер мен құндылықтарға тәрбиелеуде жұмыс істейді. Нақ осы жай тәрбие жетістігінің факторы болып, тәрбие процесіне жүйелілік және күш береді.

Қытай тәжірибесі. Қытайдағы білім «Ұлттық өрлеу мен әлеуметтік прогрестің іргетасы» ретінде анықталды және 2012 жылдың қарашасынан бастап Қытай Коммунистік партиясының XVIII съезінің (ҚКП) шешімімен дамудың басымдылығы қамтамасыз етілді. Мектептің ресми мемлекеттік саясатын енгізуді мұғалім жүзеге асырады.

Конфуций дәстүрі білім мен отбасылық тәрбиенің негізі: адамгершілік жағынан өзін-өзі жетілдіру, білім алу және қоғамға пайда әкелу болып табылады.

Конфуцийдің пікірінше, әр оқушы үшін өзін дұрыс ұйымдастыруға көмектесетін тәрбиелік қасиеттер жүйесі: табандылық, құлшыныс, қайсарлық, мұғалімге құрмет, зейін қою, қарапайымдылық қажет. *Табандылық* жасөспірім білімде қарапайым жол жоқ деген сенім береді. *Еңбекқорлық* оқуда жетістікке жетуге көмектеседі. Білім алу көптеген кедергілерді жеңудің ұзақ процесі болып табылады, сондықтан жасөспірім жүйелі жұмысқа дайын болуы керек. *Төзімділікке* ие адам оқу процесінде қиындықтарды жеңе алады.

Мұғалімге деген терең құрмет өте жоғары бағаланады. Мұғалім оқушыны оқыту үшін қолдан келгеннің бәрін жасайды, ал оқушы үйрену үшін бәрін жасайды. Мұғалім тек білімді беру арқылы шарттық міндеттемелерін орындайтын қызметкер ғана емес. Ол оқушыны адамгершілікке тәрбиелеу бойынша тәлімгер, сондықтан оның бойында моральдық мінез-құлықтың үлгісі болуы керек.

Зейін қою қасиеті оқытуда барынша көңіл аудару мен зейіннің шоғырлануы екендігін білдіреді. Зейін қою оқушының ең маңызды қасиеті болып саналады, өйткені ол жасөспірімді оқу процесіне бейімдейді. Баланы мұғалімге құрметпен қарауға тікелей байланысты қарапайымдылыққа тәрбиелеу қажет. Қарапайымдылық адамға үнемі өзін-өзі жетілдіруді қажет ететіндігін білдіріп отырады. Бұл ерекше маңызды, егер адам үлкен жетістіктерге жетсе, онда оның бойында өз-өзіне сенімділік пайда болуы мүмкін, ол оның бұдан әрі жетілуіне кедергі болады.

Отбасы мен мектеп өзара әрекеттесу кезінде бірнеше принциптер тобын басшылыққа алады:

I. Конфуций дәстүріндегі оқу ізгіліктеріне сәйкес тұжырымдалған және өмір бойы адамға қажет *төрт моральдық қағида:*

- 1) *басқа адамдарға жанашырлық таныту қабілеті;*
- 2) *ұят сезімі;*
- 3) *сыпайы және кішіпейіл болу;*
- 4) *дұрыс пен бұрысты ажырата білу.*

Адамда ұяттың болмауы өзін-өзі жетілдіруге кедергі болып табылады. Өзін-өзі жетілдіруді үйрену керек, ол өмір бойы жалғасады және ол білім берудің мәні болып табылады.

II. *Жеке тұлғаның дамуындағы бес рухани қағидат:*

- 1) практика – шындықтың жалғыз өлшемі;
- 2) батыл шығармашылық пен жаңару рухы;
- 3) қиындықтарға қарамастан алға жылжу;
- 4) табанды күрес рухы;
- 5) риясыз қызмет ету рухы.

III. *Махаббаттың бес қағидасы:* Отанды сүю, халықты сүю, еңбекті сүю, ғылымды сүю, социализмді сүю. «Отанды сүю» қағидасы қытай ұлтының тарихи өткенін білуін және оған деген мақтаныш сезімін білдіреді. Бұл тақырыпқа мектептер мен БАҚ-та басты назар аударылады.

Мектепте әлеуметтік үйлесімділікті қалыптастыруға көп көңіл бөлінеді. Конфуцийдің кезеңдеріне сәйкес, алдымен өзін-өзі жетілдіру арқылы үйлесімді тұлға құрылады, қоғамда, содан кейін мемлекетте және сайып келгенде, бүкіл әлемде үйлесімді қатынастар орнатылады.

Отбасы мен Қытай мектебінің ұлтаралық ынтымақтастық дәстүріне қосқан үлесі айтарлықтай. Жұмыстың нәтижесі – қытайлардың басым көпшілігі тарихты және тарихи отаны – Ежелгі Қытай өркениетіне деген шексіз сүйіспеншілікті сезінеді. Кез-келген қытайлық, қай жерде өмір сүрсе де, белгілі бір салада керемет жетістікке жетіп, өзінің жеке жетістігі тарихи отанында танылған кезде ғана өзін-өзі құрметтейді. АҚШ-та, Францияда, Ресейде белгілі бір жетістікке жеткен барлық көрнекті Қытай ғалымдары мен қоғам қайраткерлері отандастарына өз жетістіктерін көрсету үшін тарихи отанына асығатыны кездейсоқ емес [10].

Мектептің тәрбие жұмысының негізгі бағыттарының ішінде отбасымен өзара әрекетте патриоттық тәрбие мәселелерін шешу, моральдық-адамгершілік оқыту саласындағы саясат белгіленген. Патриотизм бірлік пен ынтымақтастықта, бейбітшілікте, еңбексүйгіштікте, батылдық пен алға ұмтылуда көрінеді және ұлттық рухтың негізін құрайды.

Әрбір қытай – елдің ғана емес, қаланың, ауылдың және тіпті туған үйінің патриоты.

Бөлінбейтін Қытай идеясы конфуцийшілердің еңбектерін кеңінен тарату арқылы дүниетанымға және ХІХ ғасырдың аяғында Кан Ю-Вэй тұжырымдаған Дутун тұжырымдамасына («Ұлы бірлік пен теңдік» идеясы) негізделген. Тайваньды немесе Жапонияның юрисдикциясындағы бірқатар аралдарды қайтару мүмкін еместігін Қытай жеке трагедия ретінде қабылдайды, ал Гонконг пен Макаоның қосылуы жеке мереке ретінде де отбасылық мереке ретінде де атап өтілді. Қытай үшін басты құндылықтар – оның Отаны, ана тілі, отбасы және шаңырағы. Бұл бүкіл Қытай педагогикасының басты идеясы патриоттық тәрбиемен байланысты.

Патриоттық тәрбиенің жаңа форматы ретінде қытай әлеуметтік желісінің өзара әрекеті жағдайында жастардың патриотизм тақырыбына қызығушылығын дамытуға бағытталған интернет-ресурстар таңдалды. Соның ішінде Wechat,

Weibo, QQ, арнайы сайттар мен форумдар құру Қытай жастарын патриоттық тәрбиелеудің өте тиімді құралы болып көрінеді. Интернеттегі «Патриоттық фильмдер айы», «Онлайн Волонтер», «Нанкин қырғынында қаза тапқандарды еске алу» сияқты іс-шаралар студенттердің тарихқа деген құрмет сезімін қалыптастырады және әлеуметтік-экономикалық дамуға өз үлесін қосады. Адамгершілік-идеологиялық және саяси білім беру мақсатында қытай мектептерінде ән мен музыка сияқты сабақтар кеңінен қолданылады [5].

Бастауыш мектепте «Сысян пиньдэ» - адамгершілік-идеологиялық тәрбие; орта мектепте – «Сысян чжэнчжи» - саяси-идеологиялық тәрбие арнайы пәні оқытылады. Жоғары сыныптарда «Чжэнжи» барлық оқушылар үшін саясат пәні міндетті болып табылады. Оқу пәндерінің атауларынан көрініп тұрғандай, қазіргі Қытай мектебінде адамгершілік тәрбие саяси-идеологиялық тәрбиемен байланыста жүзеге асырылады [12].

Отбасылық тәрбие аспектісінде. педагогикалық ғылым қызықты және дәстүрге бай. Конфуцийдің пікірінше, әлеуметтік тәртіптің маңызды негіздерінің бірі үлкендерге қатаң мойынсұну болды. Оның еркіне, сөзіне, қалауына сөзсіз мойынсұну – бұл мемлекет ішінде де, отбасы қатарында да қарапайым норма. Конфуций мемлекеті – үлкен отбасы, ал отбасы – шағын мемлекет екенін еске салып отырды.

Конфуцийлік ата-бабаларға табыну және «сяо» нормалары отбасына табынуға ықпал етті. Отбасы қоғамның өзегі болып саналды, отбасының мүдделері жеке адамның мүдделерінен әлдеқайда жоғары болды.

Бала кезінен бастап қытайлар ата-аналарының еркіне қатаң бағынады. Конфуциандық дәстүр әрдайым білініп отырады. Үлкендерді құрметтеу және тағы да үлкендерді құрметтеу. Ата-аналар балаларымен болашақ жұмыс үшін пайдалы дағдыларды дамытатын ойындарды ғана ойнайды. Анасы мен әкесі өз баласына арналған үйірмелер мен секцияларды таңдауға өте жауапты қарайды. Демалыс күндері үлкен қалалардағы оқушылардың ата-аналары оларды міндетті түрде тәрбиешілермен бірге қосымша сабақтарға, музыка мектебіне, өнер мектебіне және спорт секцияларына жібереді. Бала кезінен бастап балаларға деген жоғары бәсекелестікке байланысты ата-аналар тарапынан қысым байқалады. Музыка мектебін тек «баланы бір нәрсемен қызықтыру» үшін таңдамайды, бала міндетті түрде музыкант болуы керек. Оның өзінде керемет музыкант болуы керек.

Кез-келген қытай ата-анасы үшін баласының мектепте қалай оқитынына қызығушылық таныту маңызды. Оған қиын емес пе? Неге ерекше назар аудару керек? Балалармен мектептегі үй тапсырмаларымен және олардың хоббиімен жұмыс істеу ата-аналардан үлкен күшті талап етеді, өйткені бала міндетті түрде қарсылық танытады. Дегенмен қытайлықтар табысқа жетпесең ләззат алмайды, яғни мақсатқа жетудегі жұмсалған уақыт босқа кеткеніне өкінішпен қарайды. Осыған байланысты, егер бала тек беске оқимаса, бұл ата-аналардың өз міндеттерін дұрыс орындамайтындығы туралы дабыл.

Мұғалімдер мен ата-аналар білім беру процесін балалар психикасының нәзіктігі, өзін-өзі бағалау, баламен сенімді қарым-қатынас және т.б. сияқты түсініктермен қиындатпайды. Қытай балалары бойұсынушылыққа үйретіледі,

ал балалық өзінділік пен әдеттегі эмоционалдылықтың көрінісі жетілмегендіктің белгісі және өздерін ұстай алмауы болып саналады.

Отбасында балаларды тәрбиелеудің қытайлық стилі өте қатандығымен ерекшеленеді. Бірақ, соған қарамастан, ата-аналар мен балалар арасында шынымен жақын және сыйластық қарым-қатынас қалыптасқан.

Осылайша, Қытайдағы отбасы мен мектеп бала тәрбиесінде бір жақты пікірде. Қатаң және талабы жоғары тәрбие ортасын құра отырып, сыпайылық, эрудиция, ішкі өзін-өзі бақылау, өзіндік тәртіп сияқты мінездің басым белгілерін қалыптастыра келе, барлық оқу орындары балаларға жан-жақты және үйлесімді физикалық, эстетикалық, зияткерлік тәрбие беруге тырысады.

Бұл ретте жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуға бағытталған кей кезде дәстүрлі тәрбиемен қайшылықтарға әкелетін эксперименттік мектептермен, еркін тәрбиемен байланысты тәрбиенің заманауи тенденциялары ескеріледі.

АҚШ тәжірибесі. АҚШ-та қазіргі заманғы отбасылық тәрбие соншалықты тиімді және толық емес деп алаңдайды. Осы мақсатта ата-аналардың педагогикалық құзыреттілігін арттыру, отбасылардың түрлі топтарына көмек көрсету үшін мұғалімдерге, ата-аналарға арналған «Organizing a Successful Family Center in Your School» - «Сіздің мектебіңізде табысты отбасы орталығын ұйымдастыру», «100 Ways for Parents to be Involved in their child 's Education» - «Ата-аналардың баласын білім алуға тартудың 100 тәсілі» атты оқулықтар мен практикалық нұсқаулықтар әзірленуде. Олар мұғалімдердің, психологтердің, әлеуметтанушылардың, психотерапевтердің және басқа мамандардың бірлескен күш-жігерімен жасалды. Осы бағдарламаларды жүзеге асыру үшін кеңестер, әңгімелер, нұсқаулықтар, тренингтер, курстар мен семинарлар, бейнетехника қызметтері, шіркеу қауымдастықтарындағы іс-шаралар және т.б. әртүрлі ресми және бейресми іс-шаралар өткізіледі. *Мектептерде құрамына оқушылардың ата-аналары кіретін ата-аналар комитеттері немесе мектеп кеңестері бар.* Тәрбиесі қиын жасөспірімдердің ата-аналары мектеппен үнемі тығыз байланыста бола бермейді.

АҚШ-тың әр ірі мектебінде ата-аналар мен мұғалімдердің ұлттық қауымдастығының филиалы бар. Ата-аналар мектеп реформаларының белсенді қатысушылары. Кейбір мектептерде оқу процесін ұйымдастыруда ата-аналар комитеттерінің пікірі оқу бағдарламалары мен әдістерін бекітуге дейін басымдық рөл атқарады. Мектеп қоғамдық өмірдің эпицентрі болып табылады: ата-аналар комитеттерінің отырыстары, ата-аналар жиналыстары, мұғалімдер мен әкімшіліктің жеке ата-аналарды қабылдауы үнемі өткізіліп отырады; ата-аналарға арналған білім алушылар қоржынында білім алушыларға кездесетін мәселелер туралы ақпарат жиналады. Бірақ көптеген мектептер ата-аналармен тікелей жиі қарым-қатынас орнатуға тырысады: мысалы, «телефон байланысы» жедел сөйлесуге және кеңес алуға мұқтаж ата-аналарға арналған мектеп телефонындағы тәжірибелі мұғалімдердің кезекшілігі.

АҚШ-та ата-аналардың сабаққа қатысуы құпталады. Егер сыныпта отырғысы келетіндер тым көп болса, кесте жасалады. Ата-аналар балалармен серуендеуге, түскі ас таратуға көмектеседі, оқушыларды экскурсияға апарды, үй шаруашылығы бойынша сабақтар өткізеді, қайырымдылық шараларын

ұйымдастырады, жәрменкелер, дәрістер ұйымдастырады. Іс-шараларға түрлі әлеуметтік топтардың ата-аналары қатысады: дәрігерлер, бағдарламашылар, ғалымдар, сатушылар және т.б.

Кездесулерде балалар нашакор немесе жалқау болудан гөрі жұмыс істеу жақсы екенін ұғынады.

АҚШ-та мектеп пен оқушылардың ата-аналарының қарым-қатынасы мінсіз емес деуге болады. Көптеген ата-аналар мұғалімдер балаларға үй тапсырмаларын көп бермеу керек деп санайды, өйткені олар білім деңгейіне мән бермейді. Егер оқушы тиісінше жоғары баға алмады деп есептесе ата-аналар мұғалімге шағым жаза алады.

Мектеп пен отбасының тәрбиелік күштерін біріктіру келесі мазмұнды қамтиды:

- мектеп жұмысына оқушылардың отбасы мен қауым мүшелерін тартудың жалпы принциптері;
- қазіргі кезеңдегі отбасы институтының жұмыс істеу ерекшеліктерін білу;
- мектептің отбасылармен және қауымдастық өкілдерімен қарым-қатынас формалары мен әдістері;
- балаларды оқыту процесіне ата-аналарды тарту түрлері мен әдістері;
- отбасылар мектепке қалай көмектесе алады;
- мектеп отбасын қалай қолдай алады және қоғамның дамуына қалай ықпал ете алады;

7) ата-аналар мен қоғам мүшелерінің білім беруді реформалауға қатысуы.

АҚШ орта мектебінің міндеттеріне балалардың академиялық, әлеуметтік және эмоционалды дамуы бойынша жұмысқа қосу арқылы ата-аналармен серіктестікті кеңейтуді қамту кіреді.

Бүгінгі таңда ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен және мектепте сәтсіз оқу ықтималдығы жоғары балалармен өзара әрекеттесуді ұйымдастыру міндеті өзекті. Мұндай балалардың ата-аналары мұғалімдермен бірге баланың жеке даму жоспарларын жасауға қатысады, оны бағалайды және бекітеді.

Мектеп практикасында өзара әрекеттің мынадай нысандары мен әдістері ерекшеленеді: ата-аналар үшін оқыту шеберлік-сыныптарын қаржыландыру және ұйымдастыру; ата-аналарды баланың даму мәселелері бойынша ақпаратпен қамтамасыз ету; ата-аналар үшін кітаптардың, бейнефильмдердің, компакт-дискілердің және т.б. арнайы жалға берілуін ұйымдастыру; отбасылардың қажеттіліктері мен олардың мәселелерін анықтау мақсатында зерттеулер жүргізу, отбасылық кеңестік орталық құру; арнайы отбасылық қоғамдастықтарды ұйымдастыру; ата-аналар үшін сараланған үй тапсырмаларын әзірлеу; мұғалімдердің ата-аналармен немесе қоғамдастық өкілдерімен жеке қарым-қатынасы, «кеңсе сағаттары»; электрондық және дауыстық пошта, сыныптың немесе мұғалімнің интернет-парақтары, электронды хабарлама тақталары және басқа да заманауи байланыс құралдары; шіркеу қызметінің басталуына дейін немесе аяқталғаннан кейін қауымдастық орталықтарында, үйде, шіркеу ғимаратында ата-аналар жиналыстарын өткізу;

мектептер негізінде білім беру кешендерін, отбасылық орталықтар мен халықты «жан-жақты тарату» еріктілік және тьюторлық орталықтарын құру.

Америка Құрама Штаттарында оқу орындарында жұмыс істейтін әлеуметтік тәрбиешілер түрлі әдістерді қолданады: отбасына бару, ата-аналар мен оқушыларға жеке және топтық кеңес беру, дағдарыс жағдайындағы делдалдық, отбасылық мәселелерді шешу үшін қоғамның қаражатын жұмылдыру және үйлестіру, тәрбиеленушіні бақылау және оны қорғау.

Әлеуметтік қызметкерлер оқушылардың оқу орнының қызметкерлеріне деген көзқарасын талдайды, ата-аналардың білім беру процесіне қатысуын ынталандырады, оқушыларды болашақ отбасылық өмірге дайындау сияқты мәселелерді шешуге өз үлестерін қосады. АҚШ-та әлеуметтік тәрбиешілер өздерінің бағытын немесе мамандануын өзгерте алатындығына қарамастан, олардың барлығы оқу жоспарының алты саласындағы негізгі элементтерге сәйкес келуі керек. Оқу жоспарының негізін алты білім мен тренинг саласы: әлеуметтік ортадағы адамның мінез-құлық, әлеуметтік саясат, мамандықтың теориясы мен практикасы, зерттеу, құндылықтар мен этика, сондай-ақ практика құрауы тиіс.

Франция тәжірибесі. Батыс Еуропада мектептердің отбасымен байланысы үнемі артып келеді. Бұған Франция мысал бола алады. Бірнеше жыл бұрын француз мектебі отбасынан бөлек болды. Ата-аналардың оқу процесіне араласуының орынсыздығы дәстүрлі идеялардың әсері және сонымен бірге баланың мінезін қалыптастырудың негізгі жолы ретінде отбасылық тәрбие туралы пікір әсер етті.

Бүгінгі таңда жас ұрпақтың өмір сүру жағдайларына назар аударылуда. Педагогтің, ата-ананың және білім алушының ынтымақтастығына негізделген тәрбие процесі үлкен мәнге ие. Тәрбиенің ұжымдық формалары белсенді түрде жүзеге асырылуда, мұғалімдер, оқушылар және ата-аналар қызметінің бірлескен сипаты жүзеге асырылуда.

Жалпы білім беретін оқу орындары ата-аналарының үш жалпыұлттық бірлестігі бар: екеуі – қоғамдық салада және біреуі – жеке білім беру саласында. Мектеп оқушыларының ата-аналар қоғамдық Федерациясы ең танымал және ықпалды болып табылады. Еркін мектеп білім алушыларының ата-аналар ұлттық одағы шіркеудің бақылауындағы жеке оқу орындарын несиелеуді қолдайды.

Ата-аналар бірлестіктерінің мүшелері әртүрлі білім беру құрылымдарына кіреді: мектеп және сынып кеңестері, стипендиялық комиссиялар және т. б.

Кейбір мектептерде ата-аналар балалар үйірмелерін, клубтарын, кітапхананы басқарады, шет тілінде қосымша сабақтар, спорттық іс-шаралар өткізеді, оқу экскурсияларын ұйымдастырады және т.б. «Тәрбие беру өте маңызды іс, оны тек мұғалімдерге ғана тапсыруға болмайды» қағидатын ұстанады.

Жас француз ұрпағының ұлттық сипаты мен рухани-адамгершілік тәрбиесінің ерекшеліктері тарихи, табиғи факторлардың, саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың, білім беру жүйесінің ұлттық

дәстүрлері мен білім берудің инновациялық идеяларының әсерінен қалыптасқан.

Франциядағы қазіргі заманғы рухани-адамгершілік тәрбиенің негізі – жеке тұлғаның адамгершілік тұрғыдан қалыптасуы. Алайда, бұл қарама қайшылықты процесс. Бір жағынан, білім беру және тәрбие процесінде авторитарлық Тұжырымдаманың негізгі дәстүрлері сақталады, ал екінші жағынан, белсенді даму дербестіктің, коммуникативтіліктің, тұлғаның мәдени және адамгершілік салаларының даму тенденцияларына ие. Педагогикалық авторитаризмнің басымдықтарына қарамастан, адамгершілік тәрбиенің тенденциялары күшейе түсуде.

Сингапур тәжірибесі. Сингапурдағы білім беру адамның үйлесімді тәрбиесін – оның адамгершілік, зияткерлік, физикалық, әлеуметтік және эстетикалық дамуының жиынтығын білдіреді. Сингапур көпұлтты және көптілді мемлекет болып табылады, сондықтан оның қоғамдағы өркендеуі үшін адамдар мен балалардың әртүрлі ұлттар мен діндерге қатыстылығына шыдамдылықпен және тілектестік қарым-қатынас қолдау табады. Сонымен бірге балаларын мектепке жібере отырып, ата-аналар олардың өздерінің ұлттық мәдениетіне немқұрайлы қарамайтынына және олардың өз ана тілін үйренетініне сенімді. Бастауыш мектептің оқу жоспары кіші мектеп оқушысын оқыту мен тәрбиелеудің негіздерін қамтиды: негізгі құндылықтарға тәрбиелеу, Сингапурға деген сүйіспеншілік, сауатты ауызша және жазбаша сөйлеуді дамыту, санауға үйрету.

Сингапурда оқу орындары ата-аналармен өзара қарым-қатынасына, олардың «дұрыс тәрбиесіне» көп көңіл бөледі: отбасындағы атмосфера мектепте қалыптасқан құндылықтар мен моральдық нормаларға диссонансқа ұшырамауы керек.

Сингапурдағы ата-аналар білім алушыларға біртұтас білім беруді қамтамасыз ету – негізгі серіктестер, мектеп бағдарламаларына бастамашылық етеді және қолдайды, мектептермен бірге білім алушылар үшін қолайлы орта жасайды. «Мінездемелер» және «Ойлау журналдары» қазірдің өзінде көптеген елдердің бастауыш мектептерінде енгізіліп, ата-аналарға балаларының әлеуметтік жетістіктерін бақылауға мүмкіндік берді. Орта мектепте «Іс-әрекеттегі құндылықтар» бағдарламасы балаларға эмпатияны, әлеуметтік жауапкершілікті және белсенді азаматтық ұстанымды үйретеді. Сонымен бірге білімалушылар қарт адамдарға, мигранттарға және «қиын» отбасы балаларына көмектесетін жобаларға қатысады [23].

Сингапурда білім берудің әртүрлі кезеңдерінде мынадай бірқатар басым міндеттер шешілуде: әрбір оқушыны өмір бойы оқу үшін ынталандыру тетіктерін құру, жаңа білім мен дағдылар алу, технологияларды игеру, инновациялар мен кәсіпкерлік рухын дамыту, тәуекелге бару және өзіне жауапкершілік пен міндеттемелер алу; мектептерді бір мақсат төңірегінде біріктіру және еңбексүйгіштік мәдениетін құру.

Бүгінгі таңда білім берудің мақсаты – позитивті, өзара сәтті ынтымақтастық жасай алатын және негізгі адами құндылықтарды түсінетін жастарды тәрбиелеу.

Үкімет бағалау шеңберінен тыс «жетістік» туралы кеңірек түсінік береді. Сингапур педагогтері құндылыққа бағдарланған оқытудың маңыздылығына назар аудару арқылы ата-аналар мен балалардың емтихан бағаларымен «алаңдаушылығын» жеңуге көмектеседі. Өнеркәсіптік секторлардан тартылған кеңесшілер білімалушыларға мамандық таңдауға көмектеседі және оларды табандылық пен мақсатқа жетуге тәрбиелейді [23].

«Отбасы-орта мектеп» жобасы аясында Германия, Швеция, Ресей және АҚШ сияқты елдердегі әлеуметтік педагогтердің, білім беру ұйымдарының басқа да педагог қызметкерлерінің тәжірибесі мен жұмыс нысандары қызығушылық тудырады.

Германияда отбасылық кеңес беру орталықтары, жастарға, аналар мен жалғыз басты әкелерге, балаларға арналған арнайы кеңес беру орталықтары жұмыс істейді. «Екінші мүмкіндік» және «Отбасына амбулаториялық көмек» жобалары шеңберінде отбасына әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсетіледі, ата-аналар үшін балаларды тәрбиелеу бойынша тренингтер өткізіледі. Көмектің бұл түрі дау-жанжалдарды, тәрбие міндеттерін шешуде, мекемелермен және ұйымдармен байланыс орнатуда, сондай-ақ «өзіне-өзі көмек көрсетуге» қарқынды кураторлықпен және отбасына көмек көрсетумен сипатталады [16].

Финляндияда әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың басты қағидасы – бұл бала тәрбиесіндегі басты жауапкершілік отбасында. Ал оқу орындары бұл мәселені шешуде оны қолдайды. Финляндияда ата-аналардың білім деңгейі жоғары, сондықтан бұл елде білім беру ұйымдары ата-аналарды «ағарту» міндетін басты мәселе деп есептемейді. Мектеп семестрінде бір рет оқушылардың белгілі бір тобына жауап беретін мұғалім ата-аналармен сөйлеседі. Ата-аналар оқу орнының түрлі қызметіне қатысады, мысалы, лагерьлерде жұмыс істеу, жұмыс орындарына бару және т. б. Білім беру ұйымының отбасымен байланысы жанжалдар туындағанға дейін проблемалық аймақтарды анықтауға ықпал ететіні маңызды.

Швецияда 1982 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан «Отбасымен жұмыс істеудің байланыс моделі» ұлттық ерікті бағдарламасы кеңінен таралды. Оның мәні жергілікті әлеуметтік қамсыздандыру комитеттері қиын жағдайдағы басқа отбасыларға қолдау көрсету үшін отбасыларды немесе жеке тұлғаларды таңдайды. Таңдалған адамдар – бұл кәсіби тәжірибесі жоқ қарапайым адамдар, бірақ байланысуға, қолдау көрсетуге, басқаларға көмектесуге қабілетті. Қолдау көрсету негізгі мақсатынан басқа отбасымен байланыс моделі ата-аналар мен балалардың бөлінуіне жол бермейді; балаларға басқа ересектермен қарым-қатынас орнату мүмкіндігін беру және үлгі ретінде ер немесе әйел адамның болуы; ата-аналарды олардың ата-аналық рөлінде қолдау сияқты клиенттерге қызмет көрсету желісін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Байланыс моделі бойынша отбасымен жұмыс істеу үшін әлеуметтік қызметкерлер болып табылатын және тек осы функцияны орындайтын «байланыс хатшылары» дайындалады. Швед мамандары клиенттермен байланыста отбасылар тарапынан жағымды кері байланысты ерекше атап өтеді. Байланыс қызметінің хатшылары арнайы дайындықтан өтеді, оған жеке кеңес беру, сонымен қатар тренинг түрінде топтық жұмыстар енеді. Курстар

өткізіледі, онда әр түрлі аудандардың хатшылар кездесіп, отбасымен жұмыс істеуге байланысты көзқарастарымен, тәжірибелерімен алмасады. Отбасылармен немесе адамдармен одан әрі жұмыс істеу үшін топтық әдістер қолданылады. Туындайтын проблемаларды бірлесіп талқылау үшін отбасылардың кездесулері ұйымдастырылады. Кейбір жағдайлар қатаң кәсіби құпияда талқыланады. Отбасылармен немесе адамдармен жұмыс істеудің осы формасынан басқа, белгілі бір тақырып бойынша үйірмелер немесе кешкі семинарлар түрінде оқыту қолданылады. Үйірмелер адамдар тобынан дайындалған көшбасшыдан тұрады, олар аптасына бір рет кездесіп, алдын-ала жасалған жоспар негізінде қызықты тақырыптарды талқылайды.

Германияда Білім алушыларды тәрбиелеу және білім беру мәселелерімен негізінен тікелей әлеуметтік педагогика айналысады. Мысалы, әлеуметтік педагог балаларды еуропалық мәдениеттің үздік дәстүрлері рухында тәрбиелеу мақсатын көздейді. Ол білім алушының күнделікті өміріне қатысады, оған педагогикалық әсер етеді [16].

Осылайша, шетелдік тәжірибені талдау мектептер мен серіктес ұйымдардың ата-аналарға отбасылық тәрбиеде көмек көрсету бойынша белсенді өзара ынтымақтастық практикасының таралуын көрсетеді. Тәжірибе белгілі бір теориялық ұстанымдарға және білім беру қызметінің әртүрлі модельдеріне негізделген. Отбасы мен мектептің өзара байланысы жастар арасында құнды азаматтық позицияны қалыптастыруға бағытталған. Ата-аналарға арналған білім беру бағдарламаларының спектрі арқылы жас ұрпақтың өзіндік сана-сезімі мен ұлттық бірегейлігін қалыптастыруға көңіл бөлінеді. Сонымен бірге әр елде жастарға рухани-адамгершілік тәрбие берудің өзіндік жүйесі қалыптасады.

Әлеуметтік жұмысқа келетін болсақ, шет елдерде мектеп білім алушыларға жеке, топтық және отбасылық әсер ететін әлеуметтік қызметкерлер үшін дәстүрлі қызмет орындарының бірі болып табылады. Әлеуметтік жұмыс профилактикалық шаралар кешенін әзірлеуге, кеңес беруге, мұғалімдермен және ата-аналармен ынтымақтастыққа кәсіби көзқарасқа негізделген. Әлеуметтік қызметкерлердің шетелдік тәжірибесінің жағымды жағы ретінде гуманитарлық мекемелермен және әлеуметтік қамсыздандыру агенттіктерімен социум құруды бөліп көрсету қажет. Бұл студенттермен, отбасымен және қоғаммен өзара әрекеттесу арқылы жүзеге асырылады. Олардың білім базасына жүйелер теориясы, отбасылардың даму динамикасы, қоғамдық ресурстар желісі және үй - мектеп - қоғам байланыстары кіреді.

Ресей тәжірибесі. Қазіргі уақытта Ресей қоғамында отбасы ақыл-ой дамуының, адамгершілік және эстетикалық, эмоционалды мәдениеттің және балалардың физикалық денсаулығын қалыптастырудың негізгі көзі екендігі туралы түсінік қалыптасып, қайта жандануда. Алайда, бұл міндеттер мектеппен бірге шешілуі тиіс. Ата-аналар комитеттерінің дәстүрлі құрылымдары, сондай-ақ мектептердің жаңа органдары ата-аналардың қатысуымен мектеп кеңестері осындай ынтымақтастықтың жолсеріктері бола алады.

Ресейде «Отбасын әлеуметтік қолдау және отбасылық құндылықтарды қорғаудың ұлттық ата-аналар қауымдастығы» бүкілресейлік қоғамдық ұйымы

құрылды. Ұлттық ата-аналар қауымдастығы (ҰАҚ) – отбасы институтын қолдау, отбасылық құндылықтарды нығайтуда игі мақсаттар мен міндеттерді біріктіретін Ресейдің 67 аймағынан 30 000-нан астам ата-аналардың ең үлкен бірлестігі. Ұлттық ата-аналар қауымдастығының мақсаты – қоғамдық және мемлекеттік құрылымдардың тиімді ынтымақтастығын қамтамасыз ету, отбасы мүддесі үшін саясатты, нақты бағдарламалар мен заңдарды қалыптастыруға қатысу, отбасылық саясат, балалы отбасылардың мүдделерін қорғау, ана, әке болу, әлеуметтік жетімдіктің алдын алу саласында бастамалар жасау.

Ұлттық ата-аналар қауымдастығының тірегі – Ресей елінің барлық өңірлеріндегі қоғамдық белсенділердің бастамалары мен тәжірибесі және кең өкілдігі. Қауымдастық өзара әрекеттесудің түрлі формаларын ұсынады: ұжымдық мүшелік, ұзақ мерзімді ынтымақтастық туралы келісімдер, жеке жобалар бойынша жұмыс, сараптамалық алаңдардағы бірлестік. Қауымдастықтың мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, қоғамдық және діни ұйымдармен, бизнес-қоғамдастықпен, бұқаралық ақпарат құралдарымен әріптестігі өзара әрекет және жариялық, ашықтық қағидаттарында жүзеге асырылады.

Ассоциация басымдықтары:

- саналы ата-ана болуды қалыптастыру,
- жетімдіктің алдын алу негізі ретінде өз отбасын сақтау,
- отбасының әл-ауқаты мен отбасының экономикалық тұрақтылығы тәжірибесін насихаттау,
- балалық шақ және отбасылық өмір салты мәселелерін шешуде отбасы мен мемлекеттің ортақ жауапкершілігін қалыптастыру.

Қауымдастықтың негізгі бағыттары:

- отбасылардың әл-ауқаты идеологиясын бекіту және отбасылық қолайсыздықтың алдын алу мақсатында қолданыстағы заңнама мен нормативтік базаны талдау және түгендеу;
- Ресей Федерациясындағы балалар мен отбасылардың әл-ауқатының бірыңғай индикаторлары жүйесін әзірлеу;
- ата-аналарды ел өмірінің барлық өзекті мәселелері бойынша қоғам мен мемлекеттің белсенді диалогына тарту;
- болашақ үшін бүкіл қоғамды біріктірудің негізі ретінде тәрбиелеу стратегиясын қалыптастыру және іске асыру;
- отбасылық қатынастар үйлесімділігінің маңызды факторы ретінде әкенің рөлін насихаттау;
- отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды, отбасы тарихы мен отбасылық шығармашылықты ақпараттық қолдау және ілгерілету;
- қиын жағдайдағы отбасыларға көмек, қайырымдылық акциялары мен іс-шаралар, оқыту семинарлары, вебинарлар, отбасылар үшін бірлескен бос уақытты ұйымдастыру [21].

Көптеген елдердің ғалымдары мен жұртшылығы қазіргі заманғы отбасылық тәрбие тиімді және толық емес деп алаңдайды, бұл бүгінгі шындық – балалардың физикалық және психикалық денсаулығының төмендеуі ғана емес, сонымен бірге олардың зияткерлік әлеуеті мен рухани деңгейінің және

адамгершілік әлеуеті, жалпыадамзаттық құндылықтардың төмендеуі сияқты дертті құбылысқа әкелуі.

Ресейде және ТМД-ның басқа елдерінде оқу орны мен отбасының әлеуметтік-педагогикалық өзара ынтымақтастығы отбасылық тәрбиенің шарттары мен микроклиматын, балалар мен ата-аналардың жеке ерекшеліктерін зерттеуден басталады. Оқушының отбасын зерттеу онымен жақынырақ танысуға, отбасының өмір салтын, оның рухани құндылықтарын, тәрбиелік әлеуетін, баланың ата-анасымен қарым-қатынасын түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар психологиялық-педагогикалық диагностиканың дәстүрлі әдістерінің жиынтығы қолданылады: байқау, әңгімелесу, тестілеу, сауалнама, іскерлік ойындар және т. б.

Әлеуметтік педагогтің отбасымен жұмыс мазмұнының негізгі бағыттары ата-аналарды таныстыру болып табылады:

- тәрбие әдістемесімен, балалардың физиологиялық және психикалық даму кезеңдерімен;

- білім беру саласындағы нормативтік актілермен және құжаттармен; ата-аналардың балалармен бірлескен сабақтары (үйірмелер, секциялар, клубтар, тренингтер, экскурсиялар, ҚТД);

- өзін-өзі басқаруға қатысу (Қамқоршылық кеңестің, ата-аналар комитетінің жұмысын ұйымдастыру арқылы) [17].

Қазақстандық тәжірибе. Бүгінгі таңда Қазақстанда балалар мен жастарды тәрбиелеу жүйесін жетілдіру бойынша айтарлықтай жұмыс жүргізілуде және тәрбие басым бағыт ретінде айқындалған. Қазақстанның білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің қазіргі жай-күйінің өзіне тән ерекшелігі оның мазмұнын әлеуметтік талап етілетін құндылықтар, дәстүрлер, мінез-құлық тәжірибесі тұрғысынан жаңартуға бағытталу болып табылады.

Отбасы бағытын мектеп және басқа да мүдделі тараптар «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайында тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері арқылы жүзеге асырады. Мақсаты – ата-аналарға ағарту жұмыстарын жүргізу, олардың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін және бала тәрбиесіндегі жауапкершілігін арттыру. Осы бағытқа сәйкес «Отбасы әлемі» жобасы қарастырылуда. Сондай-ақ мектептерге ата-аналармен өзара әрекет тетіктері ретінде Қамқоршылық кеңестер мен ата-аналар комитеттері, Репродуктивті денсаулық орталықтары, мамандар кеңестері, бірлескен отбасылық іс-шаралар ұсынылады; «Өзін-өзі тану» РАБ бағдарламасы шеңберінде ата-аналарды оқыту, жасөспірімдер мен қыздардың мінез-құлық мәдениеті туралы жастармен әңгімелер өткізу, жоғары сынып оқушылары мен ЖОО студенттері үшін «Отбасылық өмір этикасы» элективті курстарын енгізу; ата-аналардың білім беру ұйымдарының өміріне қатысуы; әкелер, әжелер клубтары; ақсақалдар кеңесі; мемлекеттік тапсырыс арқылы ата-аналарды психологиялық-педагогикалық жалпыға міндетті оқыту; үкіметтік емес ұйымдармен ынтымақтастық; аула клубтарының жұмысын қалпына келтіру; балалар мен жастардың қосымша білім беру объектілеріне өтеусіз; элективті курстар, фестивальдар, байқаулар, «Менің отбасым», «Жыл отбасы»

жарыстары; кітап көрмелері және кітап өнімдеріне қоғамдық шолу; «Оқуға құштар мектеп», «Оқуға құштар колледж», «Оқуға құштар ЖОО» конкурстары.

Мектеп пен ата-аналардың бірлескен жұмысының нәтижелерінің бірі Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласының негізінде әзірленген, өскелең ұрпаққа отбасылық құндылықтарды қалыптастыруға және дарытуға бағытталған «Өркендеу» жобасы болып табылады. «Өркендеу» жобасының негізгі мақсаты – өскелең ұрпақты ұлттық дәстүрлер негізінде тәрбиелеу, олардың білімдерін нығайту. Оларды ұлттық рухты құрметтеуге, ата-бабаларымыз сеніп тапсырған жер мен тілді сақтауға, прогрессивті ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды дамытуға шақыру. Атап айтқанда, оларды әдепті, зияткерлік тұрғыдан дамыған, ұлттық отбасылық құндылықтарды зерделеуге және терең түсінуге шабыттандыру. Осы мақсатқа жетудің жолдары «Ата мектебі», «Әже мектебі», «Әке мектебі», «Ана мектебі», «Аға мектебі», «Жеңге мектебі» болып табылады.

«Өркендеу» жобасы ғылыми-қолданбалы жоба ретінде қазіргі заманғы педагогикалық ғылым мен білім беру саласы үшін, оның ішінде жалпы білім беретін мектептерге енгізу маңызды. Отандық этнопедагогика және этнопсихология қағидаттарының негізінде әзірленген бұл жоба үздіксіз білім беру көзі ретінде отбасы институтын нығайтудың және кейіннен – мемлекеттік негіздерді нығайтудың пәрменді тетігі болып табылады.

Ұлттық педагогика идеялары аясында отбасылық құндылықтарды дамыту арқылы отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастығы ерекше мәнге ие болады. Тәрбие практикасы балалардың ана тілін, ұлттық мәдениетін, салт-дәстүрлерін құрметтеуге бағытталған.

Алайда, осы аспект бойынша отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастық тәжірибесін талдау бірқатар проблемалардың бар екендігін көрсетеді. Ата-аналардың арасында балаларды ұлттық дәстүрде тәрбиелей алмайтындары да бар, өйткені олардың көпшілігі ұлттық дәстүрлерді ұмытқан немесе өздеріне онымен мүлде таныс емес. Ұлттық отбасылық дәстүрлер тұрақты емес.

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы «Ұлттық дәстүрлер мен халықтың менталитеті ескерілген отбасылық тәрбиенің республикалық әдістемесін» әзірледі. Бұл құжатта ұлттық отбасылық тәрбиенің стратегиясы, тактикасы, әдістері жүйелі түрде көрініс тапты, оларды отбасы мен білім беру ұйымдарының практикасына енгізу осы бағыттағы жұмысты жетілдіруге мүмкіндік береді. Ұсынылған әдістердің негізгі міндеті – әр баланың тарихты сақтаушы, өзінің ұлттық дәстүрлерін білетін және бағалайтын, туған жерін сүйетін адам болуы. Ұлттық дәстүрлер мен халықтың менталитетін ескере отырып ұсынылған отбасылық тәрбиенің республикалық әдістемесі – бұл ұлттық рухани, материалдық және басқа да құндылықтарды жеткізудегі отбасының және жеке тұлғаның қалыптастырудағы мақсатын жаңаша түсіну [21].

1996 жылы Стамбулда өткен БҰҰ-ның екінші конференциясында елді мекендер бойынша «Балаларға дос қалалар» халықаралық бастамасы жарияланды. Бағдарламаның басты міндеті – қалаларда тұратын балаларға жайлы және қауіпсіз жағдай жасау, олардың өмір сүру сапасын арттыру,

қоғамдық ұйымдар мен еріктілер бірлестіктеріне қатысу арқылы балаларды әлеуметтік бейімдеу[22].

Қазақстанда «Балаларға дос қала» халықаралық бастамасын ҚР БҒМ «Балалардың құқықтарын қорғау комитеті» қалалар мен аудандар әкімдіктерімен бірлесіп ҚР Президенті жанындағы «Іскер әйелдер» және «Отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның» және Қазақстан Республикасындағы БҰҰ Балалар қорының (ЮНИСЕФ) өкілдігінің қолдауымен жүзеге асырады. ҚР БҒМ «Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің» жанынан бірқатар министрліктер, ҮЕҰ және БҰҰ Балалар Қоры (ЮНИСЕФ) өкілдерінің қатысуымен бастаманы іске асыру бойынша ведомствоаралық жұмыс тобы құрылды.

«Балаларға дос қала» мемлекеттік басқарудың қазақстандық тұжырымдамасы ата-аналардың бала тәрбиесіндегі жауапкершілігін күшейту жөніндегі шаралар жүйесін жетілдіруге, сондай-ақ отбасының неғұрлым осал топтарын әлеуметтік қолдауды қамтамасыз етуге және өмір сүру сапасы мен деңгейін жалпы арттыруға бағытталған. Осы мақсатта республикада отбасы мен балаларға көмек көрсету орталықтары, әлеуметтік педагогтер мен әлеуметтік қызметкерлер институттары, отбасылық тәрбие орталықтары құрылып, олар қазақстандық және халықаралық сарапшылардың қатысуымен педагогтер, психологтер үшін семинарлар, тренингтер, шеберлік сыныптар өткізеді.

Жоғарыда аталған барлық шаралар ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыруға, мектеп пен отбасының өзара ынтымақтастығын нығайтуға, оның тәрбиелік әлеуетін күшейтуге, сондай-ақ ата-аналарды білім беру ұйымдарының оқу-тәрбие процесіне қатысуға тартуға бағытталған.

Қазақстан Республикасының білім беру саласында жалпы адамзаттық рухани құндылықтарға негізделген және бала тәрбиесіндегі мектеп пен отбасының ұстанымын жандандыруға бағытталған бірқатар бағдарламалар жұмыс істейді. Балаларды адамгершілік-рухани тәрбиелеу мақсатында білім берудің барлық деңгейлерінде «Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім беру бағдарламасы енгізілген, ол интеграцияланған сипатқа ие және әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді (этика, психология, философия, әлеуметтану, құқықтану) қамтиды. Ұлттық құндылықтар білім беру арқылы отбасында бастау алуы керек. «Бөбек» ҰҒПББСО-да осы мақсат үшін «Отбасылық өмірдің әліппесі» отбасылық өмірдің рухани-адамгершілік негіздері бойынша факультативтік курс ұсынады. 2013 жылдан бастап еліміздің 8 өңірінде қазақстандық және халықаралық сарапшылардың қатысуымен педагогтер, психологтер үшін адамгершілік-рухани және отбасылық тәрбие бойынша семинарлар, тренингтер, шеберлік сыныптар өткізетін республиканың отбасылық тәрбие орталықтары ашылды.

Білім беру ұйымы мен отбасының әлеуметтік ынтымақтастығы – «Рухани жаңғыру» қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасын іске асыру шеңберінде орта, кәсіптік және техникалық білім беру, білім алушылардың отбасыларымен тәрбие жұмысы жүйесінің мазмұнын жаңартудың ажырамас бөлігі.

Ата-аналар мен мұғалімдердің өзара сауатты байланысы ерекше өзекті болып табылады. Отбасы – балаға әлеуметтік-тарихи тәжірибені, эмоционалды және ынтымақтастық қарым-қатынас тәжірибесін берудің маңызды буыны. Ата-аналар отбасының жеке тұлғаны қалыптастыру процесіне қандай үлес қосатынын, білім беру ұйымының білім алушының білім деңгейіне, тәрбиесіне қойылатын талаптары қандай екенін түсінуі тиіс.

Қазақстан Республикасында отбасы мен білім беру ұйымының әлеуметтік әріптестігін жандандыру үшін Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында «Отбасылық қарым-қатынас» клубы (бұдан әрі-ОК) құрылды.

ОК қатысушылары:

- 1) ата-аналар (заңды өкілдер) және олардың балалары;
- 2) педагогтер, аға тәлімгерлер, психологтер және т. б.;
- 3) әлеуметтік педагогтер, Балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі инспекторлар.

ОК-қа отбасы мәселелерімен айналысуға дайын қоғамдық ұйымдар мен бірлестіктердің, ҮЕҰ-ның, БАҚ-тың мүшелері де қатыса алады.

Отбасылық қарым-қатынас клубы – баланың жеке басын қалыптастыру процесінде ата-аналар мен мұғалімдердің өзара байланысының тиімді дәстүрден тыс түрі. Клубтың негізгі мақсаты қазақстандық қоғамда дәстүрлі отбасылық құндылықтарды сақтау, отбасына табыну, жас ұрпақ арасында отбасын құруға және жауапты ата-анаға сындарлы қарым-қатынасты қалыптастыру болып табылады.

ОК қызметінің міндеттері:

- 1) бала-ата-ана қатынастарын жолға қоюға ықпал ету;
- 2) ата-аналардың психологиялық-педагогикалық және құқықтық білім, отбасылардағы кәсіптік бағдар беру жұмысы;
- 3) тәжірибе алмасу, балаларды тәрбиелеуде туындаған мәселелерді талқылау;
- 4) бос уақытты бірлесіп өткізуді ұйымдастыру. Клубта ата-аналар бала тәрбиесі, білім алушыны бейімдеу, тәрбиелеу және оқыту мәселелері, үйде балалармен сабақ ұйымдастыру бойынша білікті консультациялық көмек алады; балаларды тәрбиелеу тәжірибесімен алмасады және отбасылық саясатты нығайту және дәстүрлі отбасылық және ұлттық құндылықтарды насихаттауда жұмысты жақсарту бойынша өз ұсыныстарын енгізеді.

ОК жұмыс түрлері: дамытушылық сабақтар, шеберлік сыныптар, ойын-сауық бағдарламалары, экскурсиялар, бірлескен мерекелер, дөңгелек үстелдер, психологиялық тренингтер, практикумдар, педагогикалық жағдайларды шешу, отбасылық тәрбиені талқылау, бейне-фильмдер көру, консультациялар, әңгімелер, шағын дәрістер және т.б. клубтың отырыстары мен іс-шараларын өткізуге тәжірибелі жоғары білікті педагогтер, психологтер тартылады [23].

ОК қызметінің негізгі бағыттары:

1. «Отбасы университеті» - оқушылардың, ата-аналар мен педагогтердің сабақтан тыс психологиялық-педагогикалық қызметін ұйымдастыру, қазақстандық отбасы, отбасылық құқық мәселелері және бала асырап алған отбасыларды әлеуметтік оңалту тақырыптары бойынша түсіндіру жұмысы;

2) отбасылық шығармашылық – отбасындағы бос уақытты, отбасылық жобалық қызметті, отбасылық шығармашылықты ұйымдастырудағы технологияларды танымал ету;

3) отбасылық туризм – туған өлкеге саяхат және экскурсиялар;

4) ұрпақтар естелігі – ардагерлер ұйымдарымен, қоғамдық ұйымдармен, қозғалыстармен және бірлестіктермен елеулі жауынгерлік және еңбек тәжірибесін аға ұрпақтың өмірінен кіші ұрпаққа беру бойынша өзара байланыс;

5) отбасылық бастама – аулаларды абаттандыру, отбасылық мәдени демалыс, дене шынықтыру және сауықтыру үшін жағдайлар жасау жөніндегі жобаларға қатысу;

6) «Отбасы туралы сөз» - БАҚ-мен өзара байланыс, баспа материалдарын жариялау, отбасылық құндылықтарды насихаттау бойынша бейнефильмдер шығару. Балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау саласында жұмыс істейтін Қазақстанның қоғамдық бірлестіктері мен үкіметтік емес ұйымдары «Асыл бала» қауымдастығына бірікті. «Асыл бала» - бұл біздің Конституциямыз кепілдік бергендей, өмірде бастапқы жағдайларға ие бола алатын балалардың мүдделерін қорғау саласында тиімді жұмыс істейтін ел Президенті саясатын жүргізетін, балалардың мүдделерін қорғау мәселелерімен айналысатын қоғамдық бірлестіктер мен үкіметтік емес ұйымдардың қауымдастығы [24].

Баламен нұсқаулар деңгейінде емес, құндылықтар деңгейінде сөйлесу керек. «EN VAQYTTY EL» қоғамдық қоры қызметінің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы аясында ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, отбасы және неке, отбасылық құндылықтар институтын дамыту болып табылады. Әлеуметтік өзекті, әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси мәселелерді шешу бойынша идеялар, жобалар мен бастамалар қорын құру.

Қоғамның рухани, эмоционалдық, психикалық және физикалық саулығын сақтауға және нығайтуға білім беру саласындағы тәрбие жүйесін жақсартуға ұмтылатын психолог мамандардан, дәрігерлерден, педагогтердің, талдаушылардан, әлеуметтанушылар мен бағдарламашылардан тұратын «BilimFoundation» қоғамдық қоры үлес қосады.

Қордың миссиясы: ХХІ ғасырға лайықты және болашақта өзін-өзі дамытуға қабілетті рухани құндылықтарға ие Қазақстанның қуатты жас буынын қалыптастыру, сақтау және дамыту.

Қор қызметінің мәні:

- қоғамдағы отбасылық құндылықтарды қолдау және нығайту;
- халықты кең ауқымды гендерлік ағартуға белсенді қатысу, жастарды моральдық, рухани және құқықтық тәрбиелеу, жақындары үшін жауапкершілік сезімін тәрбиелеу;
- семинарлар, біліктілікті арттыру курстарын, дәрістер, тренингтер, шеберлік сыныптар, білім беру бағдарламаларын, оның ішінде курстар ұйымдастыру және өткізу;

- отбасылық құндылықтарды, әйелдердің қоғамдағы рөлін нығайтуға, қоғамды дамытуға, гендерлік теңдікті дамытуға бағытталған әлеуметтік маңызы бар жобалар мен бағдарламаларға қатысу;

- білім беру ұйымдары мен ата-аналарға балаларды патриотизм, гуманизм, аға ұрпақты құрметтеу рухында тәрбиелеуде, үздік отбасылық, тарихи, мәдени және ұлттық дәстүрлерді түсінуде, ізгілік пен әділеттілікке сенуде қолдау көрсету;

- қоғамның жағымсыз әсерлерін жағымды адамгершілік құндылықтарға бағдарлау;

- ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, отбасылық құндылықтарды дарыту, отбасы институтын нығайту.

Қор отбасылық құндылықтар мен отбасы бірлігін насихаттауға бағытталған және қазақстандықтарды өздерінің отбасылық дәстүрлерімен бөлісуге шақыратын «Менің отбасымның отбасылық дәстүрлері» челленджін іске қосты, сондай-ақ «Отбасындағы және қоғамдағы әкенің рөлі» онлайн-тренингін ұйымдастырды. Тренинг барысында әке болудың заманауи тұжырымдамасы, қазіргі әке кім және оның отбасындағы және бала тәрбиесіндегі рөлі, балаларына қалай тәлімгер болу, бірнеше рөлдерді – әке, күйеу және табысты ер адамды қалай біріктіру сияқты тақырыптар ашылды.

Тренингке қатысушылардың көпшілігі – отбасында жайлы ахуал құруға ұмтылатын әкелер, жас және көп балалы әкелер, әртүрлі өңірлерден келген әкелер кеңесінің өкілдері, психологтер, білім беру ұйымдары мен үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері. Тренингтер қатысушыларға бала тәрбиесіндегі негізгі кезеңдер мен олардың ерекшеліктері және әр кезеңдегі әкенің рөлі, бала тәрбиесіне қатысудың отбасылық қатынастарға әсері туралы білуге мүмкіндік береді. Қатысушылар отбасы мен бала тәрбиесіне қатысты өздерін толғандыратын сұрақтарға жауап алады. Мұның бәрі қатысушыларға жауапты әке болу мен ерлі-зайыптылықтың маңыздылығын түсінуге көмектеседі. Балалар мен ата-аналарға арналған дәрістер, вебинарлар мен тікелей эфирлердің онлайн форматы қолданылады.

2020 жылдың мамырынан қарашасына дейін ҚҚ АҚҚМ қолдауымен АБҚО гранты шеңберінде «Әке институтын қолдау және іске асыру жөніндегі іс-шаралар кешені» жобасын іске асырды. Жоба шеңберінде өңірлерде, оның ішінде Қазақстанның 17 өңірінің білім беру ұйымдарында әке институтын дамыту, балаларды тәрбиелеу процесіне қатысуға әкелерді тарту және әкелердің психологиялық-педагогикалық құзыретін арттыру бойынша іс-шаралар кешені (семинарлар/тренингтер, шеберлік сыныптар, дөңгелек үстелдер, акциялар, конкурстар) өткізілді; ақпараттық өнімдер шығарылды: республикалық БАҚ-да балаларды тәрбиелеудегі әкелердің рөлі туралы мақалалар сериясы; БАҚ-да және әлеуметтік желілерде таратыла отырып, екі тілде әкелердің оң бейнелері туралы бейнесюжеттер мен бейнероликтер шығарылды (батыр әкелер, көп балалы әкелер, жалғыз басты әкелер және т.б.); барлық өңірлер өкілдерінің қатысуымен Республикалық әкелер форумы өткізілді; ата-аналарға арналған нұсқаулық шығарылды, Қазақстанның әр

өңірінен белсенді әкелердің «Қазақстан әкелері» республикалық әкелер қоғамдық бірлестігі құрылды.

«Bilim Foundation» қоғамдық қоры Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қолдауымен «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» КЕАҚ-ның мемлекеттік гранты аясында «Жастар арасында суицидтік мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған іс-шаралар кешені» әлеуметтік жобасын іске асыруға кірісті. Мақсаты – жастардың эмоционалды жағдайын жақсарту. Нәтижеге мамандардың көмегіне жүгінудің деңгейін арттыру, сондай-ақ психикалық денсаулықты сақтау мен дамытудың маңыздылығын түсіну арқылы қол жеткізу жоспарлануда.

Қазақстан мен Түркия арасындағы білім беру саласындағы екіжақты ынтымақтастықты дамыту үшін Елбасы Н. Назарбаев пен Президент Т. Озальдің қолдауымен «Білім-Инновация» халықаралық қоғамдық қоры құрылды. «Білім-Инновация» халықаралық қоғамдық қорының басты мақсаты – алдағы өмірінде зияткерлік-адамгершілік құндылықтары негізінде өзін тұлға ретінде таныта алатын болашақ ұрпақты тәрбиелеу, мектептен ұлттық дәстүрлер рухында тәрбиеленген бәсекеге қабілетті жастарды тәрбилеп шығару. Лицейдің негізгі мақсаты – оқушыларға ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды дамыту және өзін-өзі белсенді етуге дайын дарынды балалардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін қажетті жағдайлар жасау, сондай-ақ ғылым мен практиканың жетістіктеріне негізделген сапалы білім беру.

Бүгінгі таңда Қор кеңінен танымал ұйымдармен ұзақ мерзімді стратегиялық серіктестікті табысты құруда:

- Қазақстандағы БҰҰ Балалар қорының (ЮНИСЕФ) өкілдігі, Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Республикалық психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығы, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті. Аталған ұйымдар Бағдарламаны іске асыру кезінде Қорға әдістемелік қолдау көрсетеді;

- «SAMRUK-KAZYNA TRUST» әлеуметтік жобаларды дамыту қоры. Осындай ынтымақтастықтың арқасында Қор өз жобаларын жаңа білімдермен және инновациялық технологиялармен жетілдіре отырып, шетелдік серіктестермен жұмыс істеуге мүмкіндік алады;

- Американдық психологиялық қауымдастық (American Psychological Association, APA). Бұл қауымдастық әлемдегі кәсіби психологтердің ең ықпалды бірлестіктерінің бірі болып табылады, оған АҚШ, Канада және басқа елдерден 150 мыңға жуық маман кіреді. Қауымдастықтың миссиясы психологияны ғылым, мамандық және адамдардың әл-ауқатын, психикалық денсаулығын және білімін жетілдірудің құралы ретінде алға жылжыту болып табылады;

- Халықаралық жастар қоры (International Youth Foundation), ол жастарға көшбасшылық қасиеттерді, техникалық және өмірлік дағдыларды игеруге және дамытуға, жастардың өмірлік және кәсіби бағдарларын анықтауға көмектеседі.

Қор Нұр-Сұлтан қаласында орналасқан және Қызылорда, Ақтөбе, Атырау және Көкшетау қалаларында өкілдіктері қызмет атқарады. Қор ұсынған бірегей қарым-қатынас ортасын құруға бағытталған бағдарлама мыңдаған

жасөспірімдерге өздерін табуға, өмірдегі негізгі құндылықтарды анықтауға және қоршаған әлемге жағымды көзқараспен қарауға көмектеседі.

«Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты КЕАҚ өзінің құрылымына отбасылық және гендерлік саясат бойынша ғылыми зерттеулер жүргізетін отбасы институтын зерттеу орталығын енгізген.

Отбасы институтын зерттеу орталығының негізгі міндеттері:

- отбасылық саясат бағыттарын мониторингтеу, талдау, болжау және моделдеу;

- сандық және сапалық әлеуметтік зерттеулер жүргізу;

- отбасы саласындағы өзекті және басым үрдістерді айқындау;

- отбасылық саясат институттарын әдістемелік базамен қамтамасыз ету;

- отбасылық саясат институттары құзыреттерінің деңгейін арттыру;

- отбасылық саясатты іске асырудың тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар дайындау.

Бүгінгі таңда балалардың бойында патриотизмді, рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастырудағы отбасы басшысының рөлін нығайтуға қоғамның назарын аудару мәселесі мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктер жұмысының басымдығы болуы тиіс. Отбасы басшысы барлық уақытта әл-ауқат пен тұрақтылықтың тірегі болды, болашаққа деген сенімділікті бейнеледі. Біздің қоғамға бұрынғыдан да еркектік, әкелік күш пен қамқорлықтың жарқын мысалдары қажет. Ер мінез-құлық моделінің адалдық, батылдық және жауапкершілік сияқты қасиеттері балаларға әкеден беріледі.

2020 жылы «EN BAQYTTY EL» қоғамдық қорының ұйымдастыруымен онлайн тренингтерден өткен белсенді, саналы әкелер «Қазақстан әкелері» республикалық әкелер қауымдастығын құрды.

«Қазақстан әкелері» әкелер қауымдастығының негізгі мақсаты әке болу институтын дамыту, отбасылық құндылықтарды, гендерлік теңдікті нығайту және өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу мәселелерінде мүдделі тараптардың диалог алаңын құру болып табылады. Әкелер қауымдастығы ҚР Білім министрлігімен, ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен, «UNPFА Kazakhstan» КЕҰ-мен, РӘҚ қызметін, оның мақсаттары мен міндеттерін дәріптеуге, халықаралық деңгейде беделін көтеруге, басқа елдердің қауымдастықтарымен байланыс орнатуға қажетті мемлекеттік құрылымдармен, ҮЕҰ және басқа да кәсіпорындармен, ұйымдармен ынтымақтастық жасайды.

Мектептерде «Қазақстан әкелері» қамқорлығымен әкелер қауымдастығы құрылады. «Қазақстан әкелері» әкелер қауымдастығы білім беру ұйымдарында ата-аналардың қатысуымен «Саналы әке мен отбасы туралы түсінік», «Өмір кезеңдері. Әкенің балаға әсер етуінің 7 аспектісі», «Саналы әке мен отбасы ұғымы», «Саналы әке және жанұя» вебинарлары, «Әке болудың құндылығы», «Саналы әке болу. Отбасындағы қарым-қатынас», «Әкенің балалармен қарым-қатынасы», «Әкенің балаларымен қарым-қатынасының тетіктері», «Патронат баланы тәрбиелеудегі әкенің рөлі», «Дәстүрлі қолөнер» және т.б. тақырыптарында тікелей эфирлер өткізді.

Қарағанды қаласындағы «Дарынды ана – дарынды бала» аналар бірлестігі – бұл балаларды тәрбиелеу бойынша ата-аналармен бірлескен тұтас тұжырымдама. 2020 жылдан бастап педагогтер, ата-аналар мен балалар білім беру жобаларына әлемнің кез келген нүктесінен онлайн форматта қол жеткізе алады. 2010 жылдан бастап ғылыми зерттеулер жүргізіліп, «Талант менеджмент» бағдарламасы жүзеге асырылуда және 2014 жылы жыл сайынғы «Психологтер чемпионаты» конкурсы белгіленді. Сол жылы білім беру процестеріне сапаны «Ендіру» бойынша жұмыс басталды. Кайдзени технологиясы қолданылды, 100-ден астам Кайдзен жақсарту пункттері табылды, «Дарынды ана» әлеуметтік жобасы іске қосылды және форум өткізілді, оған 500-ден астам әйел қатысты. Іс-шара өз балаларының үйлесімді дамуы үшін жағдай жасауда әйелдер мен аналарды біріктіруге, отбасы институтын нығайтуға және ұлттық дәстүрлер мен құндылықтарды беруге бағытталған «Дарынды ана» әлеуметтік жобасын одан әрі дамытуға серпін берді.

«Дарынды ана – дарынды бала» аналар бірлестігі өңір ұйымдарымен тығыз байланыста жұмыс істейді және 2020 жылы «Дарынды ұстаз» жобасы іске қосылды, оның шеңберінде өңірдің 4,5 мың педагогы оқытылды, 9 онлайн марафон мен курс өткізілді, Телеграмм арнасы құрылды. 2020 жылы «Daryndy Anaalemi» YouTube арнасы іске қосылды.

Нұр-сұлтан қаласында «Отбасы – бақыт мекені» атты некені нығайту жөніндегі жаңа жоба іске қосылды, ол отбасында үйлесімді өзара қарым-қатынастарды тиімді құруға үйрету бойынша ата-аналар мен оқушылар үшін отбасылық орталықтар құру; қоғамдағы отбасы, неке, балалар, туыстық және ерлі-зайыптылық құндылықтарын түсіндіру сияқты бірқатар шараларды жүргізуді және жүзеге асыруды көздейді.

Біз ата-аналар білім беру процесінің белсенді қатысушысы бола бастаған кезде, отбасы мен мектептің ынтымақтастығын қайта қарастыру қажет болатын уақыттың табалдырығында тұрмыз, бірақ олар білім беру ұйымдарында жеткіліксіз пайдаланылатын ресурс болып қала береді. Білім беру саласының ресурсы ретінде отбасын жаңарту педагогикалық мәдениеттің деңгейін, яғни ата-ананың құзыреттілігін арттыруды қажет етеді. Отбасылық өмір салты жасөспірімнің жеке басының моральдық және әлеуметтік бағдарлануына, оның құндылық бағдарларына және психологиялық көзқарастарына әсер етеді.

ҚР Білім және ғылым министрлігінің қолдауымен Қазақстанда Отбасылық тәрбие институты құрылды. Оның негізінде жоғары базалық білімі бар психологтер мен педагогтер оқытылады, содан кейін тыңдаушылар «Отбасылық тәрбие бойынша психолог-кеңесші» біліктілігін алады. Институт Мәскеуден отбасылық тәрбие мамандарын оқытушы ретінде шақырады.

Институт қызметкерлері өз күшімен педагогтер мен ата-аналарға арналған отбасылық тәрбие бойынша оқулықтар әзірледі. Бұл институт психологиялық мәдениет деңгейін және отбасылық тәрбие мәселелеріндегі педагог кадрлардың құзыреттілігін арттырумен және отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастық жүйесін жетілдірумен айналысады:

- отбасылық тәрбие бойынша білім берудің барлық деңгейіндегі педагогтер мен психологтердің біліктілігін арттыру және қайта даярлау жөніндегі республикалық жобаны іске асыру;

- 2012 жылдың мамыр айында институт Астана қаласында өткізген әртүрлі акцияларды ұйымдастыру, мысалы, «Отбасыдан не қымбат болуы мүмкін?»;

- ата-аналар қоғамдастығы үшін отбасылық тәрбие бойынша күндізгі кең ауқымды тегін консультациялар;

- түрлі тақырыптарда ата-аналарға арналған ашық сабақ-тренингтер өткізу, мысалы, «Отбасының тарихын зерттей отырып, қалай біріктіруге болады?», «Азаматты тәрбиелеу: Отбасы. Мектеп. Қоғамдық ұйымдар»;

- педагогтермен және ата-аналар қауымдастығымен түрлі кездесулерде, көрмелерде, конференцияларда және т. б. жұмыстар жүргізу.

Ата-аналарды тәрбиелеу, олардың педагогикалық мәдениет деңгейін арттыру отбасылардың жеке ісі ғана болып қалмайды, мемлекеттік маңызы бар ауқымға ие болады. 2018 жылдың қыркүйек және қазан айларында өткен «XXI ғасырдағы Қазақстандық ата-аналар: өз балаңа үлгі бол» республикалық конференциясы, оның басты әзірлеушісі «Отбасылық тәрбие институты» ЖШС ата-аналар үшін ғана емес, сонымен қатар еліміздің педагогикалық қоғамдастығы үшін интерактивті жұмыс нысандары мен әдістерін ұтымды пайдаланудың, ең бастысы, ата-аналардың назарын өзекті мәселелерге және отбасы мен мектеп ынтымақтастығының жоғары нәтижелілігіне аударудың алғашқы үлгісі болды.

2019 жылы Отбасылық тәрбие институты (Нұр-сұлтан қ.) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша сынып жетекшілерін онлайн оқыту дәрістері курсының бағдарламасын әзірледі. Бұл бағдарламаның мақсаты – мектеп пен отбасының өзара ынтымақтастығының тиімділігін арттыруда ата-аналарды қажетті біліммен қаруландыру. Ата-ана болу өте қиын жұмыс, көбінесе ата-аналар өздерін дәрменсіз сезінеді және бас тартады – олардың педагогикалық сауаттылығы жоқ, олар кездесетін мәселелер бойынша білікті кеңестерге мұқтаж. Осыған сәйкес жоғары білікті педагог кадрларды даярлау – Қазақстанның ұлттық білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі [25].

Біліктілікті арттыру аясында сынып жетекшілері «Бақытты отбасы» бағдарламасы жобасының материалдарын зерттеді. Отбасының мектеппен ынтымақтастығы мәселесінде сынып жетекшілері маңызды буын болып табылады. Бұл баланың мектептегі толық бейнесін көретін сынып жетекшілері – олар оның үлгерімін де, мінез-құлқын да біледі, демек олар ата-аналарды тәрбиелік күш-жігеріне бағыттай алады, бұл отбасылық және адамгершілік-рухани тәрбиенің сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Отбасылық тәрбие институты ұсынған бағдарлама оқытудың көптеген аспектілерін қамтиды, практикаға бағытталған, ата-аналармен және оқушылармен жұмыс жасау кезінде қолдануға болатын нақты әдістерден тұрады. Бағдарлама бойынша оқыту, ең алдымен, білім беру мамандарын сапалы даярлауға ықпал етеді, ата-аналармен жұмыс істеуге деген сенімділікті арттырады, тәрбие әдістері мен тәсілдерін әртараптандырады, тәрбие мәселелерінде ата-аналардың құзыреттілік деңгейін арттырады.

Осылайша, жобада мектеп пен отбасының, отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастығын ұйымдастырудың қазақстандық тәжірибесін талдау барысында отбасылық тәрбие проблемалары анықталды, оларды шешуге бағытталған тұжырымдамалық тәсілдер, стратегиялар, заманауи тәжірибелер зерттелді.

1) қазіргі уақытта мектептің әкімшілігі, педагогтері, оның әлеуметтік серіктестері ретіндегі өзара ынтымақтастығының басты тұжырымдамасы - отбасының тәрбиелік әлеуетін арттыру. Бұл көптеген ата-аналарды тәрбие мәселелерін шешуден, баламен және мектеппен нақты өзара әрекеттесуден өзін-өзі жоюдың әлеуметтік тенденциясын күшейту қажеттілігімен байланысты. Тағы бір міндет – ата-аналарды балаларды тәрбиелеудің негізі ретінде отбасылық дәстүрлерді жаңғыртуға тарту. Міндеттің басым кілті болып мінез-құлықтың құндылықты моделі, рухани мәдениет, жалпы адамзаттық құндылықтар біріктірілген отбасындағы ұлттық дәстүр мен ғұрыптағы тәрбие болып саналады. Бұл тұрғыда ата-аналардың ұлттық педагогика идеяларында тәрбиелеудің жолдары мен әдістеріне жеткіліксіз назар аударуы мен білімінің жетіспеушілігі тіркеледі.

2) мектеп пен отбасының бірлескен қызметі арқылы отбасылық тәрбие проблемаларын шешуге бағытталған басым стратегияға білім беру процесінің барлық қатысушылары балалар мен жастарда ұлттық құндылықтарды қалыптастыруды ұсынады. Осы басымдыққа қол жеткізудің негізгі іс-шаралары мен тәсілдері жаңа нысандарды құру – «Ата мектебі», «Әже мектебі», «Әке мектебі», «Ана мектебі», «Аға мектебі», «Жеңге мектебі».

3) Заманауи тәжірибе үшін мектептің қоғамдық ұйымдармен, қорлармен, ата-аналар бірлестіктерімен ынтымақтастығы керек. Білім берудегі әріптестікте мемлекеттік органдардың рөлі айтарлықтай маңызды.

Сонымен қатар қазақстандық мектептерде ата-аналармен тиімді өзара ынтымақтастығының қағидаттары мен тәжірибесі нақты баяндалған және интеграцияланған әдіснамалық және әдістемелік құралдар, саясат пен рәсімдер жеткіліксіз әзірленуде.

Отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастығының шетелдік және қазақстандық тәжірибесін талдауы:

– білім беру ұйымдарының балаларды оқыту мен тәрбиелеуді қолдаудың түрлі тәсілдемелерін іздестіру бойынша бірыңғай тәсіл жоқ.

- білім алушыларды тәрбиелеудің әдістемелік құралдарын қайта қарауда (қазіргі заманғы тәсілдер, нысандар, әдістер, технологиялар) – күш-жігер халықтың менталитеті үшін бүгінгі таңда сұранысқа ие дәстүрлі идеяларды пайдалануға бағытталған;

– мектептің білім беру процесіне ата-ананың қатысуына қатысты мемлекеттік саясаттағы белсенді өзгерістерге – ата-аналар қоғамдық ұйымдарға, қамқоршылық кеңестерге, ата-аналар комитеттеріне және т. б. тартылады.

Озық тәжірибе, атап айтқанда, бірлескен ынтымақтастық пен серіктестік қатынастарымен, мектеп пен отбасының мүдделі диалогымен және өзара әсерімен сипатталады. Бұл серіктестік одақта сөзсіз жетекші рөл жеке тұлғаны қалыптастыру және дамыту саласындағы кәсібиліктің тасымалдаушысы мектептің педагогикалық ұжымына тиесілі. Сондай-ақ ұйымдасқан мектеп ұжымының әсері отбасының атмосферасына әлеуметтік құнды ынталандырулар мен мотивтерді, ұлттық және басқа да рухани-адамгершілік құндылықтарды енгізеді. Тек мектеп ғана тәрбие жұмысын жүзеге асыруда отбасы басшылыққа алатын жетекші принциптерді анықтауға заманауи қоғам үшін өзекті басымдықтарға отбасын бағыттап алады.

2 «ОТБАСЫ – ОРТА МЕКТЕП» ТӘРБИЕ ЖОБАСЫ НЕГІЗІНДЕ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

«Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасында білім алушылардың бойында жалпыұлттық құндылықтарды қалыптастыру аспектісінде ата-аналармен ынтымақтастық – бұл көп деңгейлі және күрделі процесс. Ынтымақтастықтың жоғары деңгейіне жету үшін қажетті жағдайлар жасау қажет.

Қазіргі заманғы мектеп ресми емес, мүдделі міндеттемелерді көрсете отырып, қолайлы жағдайды қамтамасыз ете алады:

- білім беру процесіндегі жалпыұлттық құндылықтарға;
- тәрбие компонентіндегі нақты адамгершілік ұстанымдарға;
- ата-аналар тәрбиесіне қатысу және үлгілі отбасының әлеуетіне;
- кең мағынада әлеуметтік-мәдени құндылықтар жүйесін қалыптастыру ісіндегі қоғамдық ұйымдардың оң тәжірибесі мен бастамалары.

Бұл процестің сәттілігінің негізгі шарты – ұлттық құндылықтарды қазіргі таңдалған әдістердің, формалардың және білім беру құралдарының жиынтығы ретінде жүзеге асыру әдістемесі болып табылады.

Отбасымен белсенді ынтымақтастық орнату үшін мектептің педагогикалық ұжымын дайындау қажет. Мұғалімдердің отбасымен жұмыс істеуге қабілетсіздігі оның проблемаларын одан әрі қиындатады және оның білім берудегі өзекті мәселелерді шешуге қатысуына кері әсер етеді.

Жалпыұлттық құндылықтарға, оның ішінде материалдық және рухани мәдени құндылықтарға негізделген отбасылық тәрбие әдістемесінің семантикалық негізі – ұрпақтардың рухани дамуына, тұлғаның эмоционалды жетілуіне және оның басқаларға адамгершілік көзқарасына арналған ұлттық педагогика болып табылады.

Отбасындағы идеялық құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етуде мектептің рөлі зор.

Оқу процесін білім алушылардың ынта-ықыласымен ұштастыру, олардың өмір тәжірибесіне сүйеніп, баяндауға эмоциялық өң беріп, публистикалық мақалаларды пайдалану, қате, тоғышар ұғымдарды талдау мұғалімнің тәжірибелік тапсырмаларды (бақылау, дерекке ой жүгірту, талдау, сыни пікір қалыптастыру, сауалнама алу т.б.) алдын-ала беріп, осы нақты педагогикалық тапсырмалардың тиімді пайдаланылмауынан туындайды. Сондықтан оқу процесінде түрлі әдістемелік тәсілдерді пайдалануға айырықша көңіл бөлуіміз керек. (әңгімелеу, сұрақ-жауап, мәтінмен дербес жұмыс, өзіндік талдау жасау, сыни пікір алмасу) мүмкіндік болса, ережелерді білім алушыларға даяр түрінде ұсынбай, олардың осы ережелерді өздері жасауға жағдай жасауымыз қажет.

Отбасының идеялық құндылықтарының мәні неде? Білім алушыларға отбасылық құндылықтарды айқындап, түсініктерін нығайту мақсатында төмендегі сұрақтарды қоюға болады:

«Отбасы» ұғымына сипаттама беріңіз?

Отбасының негізгі міндеттерін атап, сипаттама беріңіз?

Отбасылық қатынас негізі неде?

Отбасының ең маңызды құндылықтары қандай?

Берілген сұрақтарға жауап бере келе, білім алушыға отбасылық қарым-қатынастың әке мен ана арасындағы сүйіспеншілік пен борышына, ата-аналық сүйіспеншілікке, ұл бала мен қыз баланың перзенттік борышына негізделгендігін түсінуге көмектеседі. Отбасының негізгі құндылықтарын, идеялық құндылықтар мен адамгершілік, сүйіспеншілік, ұжымшылдық пен еңбекке адалдық көзқарасты қалыптастыру мәселесін оқу-тәрбие процесінде талдап, осы бағытта жүргізілетін іс-шаралар жүйелі болып отырса, тәрбиенің тиімділігі артатыны сөзсіз. Отбасының идеялық құндылықтары отбасылық дәстүрлерден көрініп отырады.

Рухани-адамгершілік өмірдің байлығы, қоғам мен отбасы мүдделерінің үйлесімді ұштасып келуі, отбасының тәрбиелеушілік мүмкіндіктерінің күшеюі, яғни балаларды тәрбиелеуде жауапкершіліктің артуымен сипатталады. Осы мақсатта білім алушыларға: адам мінезінің қалыптасып, шыңдалуына ең күшті, ең алдымен тікелей әсер ететін кітаптар ма, мұғалім бе, достары, отбасы, көркем фильмдер ме, әлде қоғамдық ұйымдар ма? деген сұрақтармен жетелеуге болады. Зерттеулердің нәтижесінде білім алушылардың жауаптары отбасы екендігін басты орынға қояды. Яғни бала тәрбиесінде ең бірінші ата-ана тікелей міндетті және жауапты. Кейде ата-ана баланы мектепке беріп, оқыту мен тәрбиелеу мектептің ісі деген қате пікірде болады. Бұл жерде басқа келтірілген деректерді жоққа шығаруға болмайды. Білім алушыларға кітап оқу логикалық ойлауы мен құндылықтың негізгі идеяларын қалыптастырып, отбасының құндылықтарын құрметтеуге сүйіспеншіліктерін арттыруға мүмкіндік берері сөзсіз.

Отбасының рухани құндылықтары қатарынан ең маңызды орын алатын құндылық ол идеялық құндылықтар. Идеялық құндылық дегенді қалай түсінуге болады? Отбасылық құндылықтар ол: идеялық сенімділік, ұлттық сана, патриоттық сезім, белсенді азаматтық тұлға позициясын ұстауы, еңбек дәстүрлерімен ұштасқан отбасылық дәстүрлерді жатқызуға болады. Отбасының идеялық құндылықтарының кейбіреуін атап кетсек. Ол білім мен сенім және тәжірибелік әрекет жиынтығы ретіндегі ұлттық идея жеке тұлғаны айқындайтын қасиет болып табылады. Әділдік пен ізгіліктің салтанатына деген сенімді бойына сіңірген, алдына қойған мұраттармен ұштасқан ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерді сақтай отырып, идеялық құндылықтарды бойына сіңірген тұлға. Жеке тұлғаға байланысты отбасы қоғамның идеялық құндылықтарының иесі.

Қазіргі отбасылар үшін отбасылық қатынасты материалдық мүдделерден гөрі адамгершілік-психологиялық және адамгершілік-эстетикалық жаққа ауыстыру маңызды.

Білім беру жүйесінде берілетін құндылықтар:

Қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік

Жастарға патриоттық тәрбие беру – еліміздің білім беру саласында жүйелі беріліп отыратын саясатының бірі. Өз елінің патриоты болу – мақтаныш пен өз қадір-қасиетіне ие кез келген адам үшін әрқашан үлкен құрмет. Сонымен қатар, сенімді дамып келе жатқан мемлекетте патриоттық тәрбие тек шығармашылық процесс ретінде бағаланбауы керек. Бұл сондай-ақ жастар

үшін, елдің болашағы үшін күрес, мәжбүрлі көші-қон, қылмыстың, нашақорлықтың, маскүнемдік пен экстремистік көңіл-күйдің өсуі сияқты жағымсыз құбылыстарға қарсы күрес.

Патриотизм – бұл ерекше сезім, оның мазмұны өз Отанына деген сүйіспеншілік пен адалдық, оның өткені мен бүгіні үшін мақтаныш, оның мәдени ерекшеліктерін сақтауға деген ұмтылыс, жеке мүдделерін елдің ортақ мүдделеріне бағындыруға дайын болу, Отанға қызмет етуге, оны қорғауға деген ұмтылыс. Әлеуметтік құбылыс ретінде патриотизм – бұл адамға қажет ерекше жеке құндылық, өйткені ол оның дүниедегі құндылығы мен маңыздылығын арттырады, өміріне терең мән береді.

Патриотизм идеялары ұлттар мен ұлттық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы дәуірінде ерекше мәнге ие болады, бұл жерде патриотизм тек моральдық құндылық, қоғамның жоғары моральдық рухының көрсеткіші ретінде түсіндірілмейді. Ол қоғамның әртүрлі әлеуметтік топтары мен қоғамды біртұтасқа байланыстыратын, біріктіретін, оларды жеке мүдделерден жоғары көтеретін және қоғамның тиімді дамуын қамтамасыз ете алатын қуатты күшке айналдыратын өзіндік іргесін қалайды.

Балаларды еңбек және шығармашылыққа жетелеу

Бүгінде қоғамның әлеуметтік даму жағдайы жеке тұлғаның жұмысына, әр қазақ азаматының рухани, зияткерлік және физикалық күштерін жұмылдыруға, оның еңбекке белсенді араласуын талап етеді. Адам факторын жандандыру процесі еңбекке құндылық қатынасын қалыптастыру нәтижелеріне байланысты.

Қазіргі уақытта балаларда пайдалы еңбек дағдыларын қалыптастыру мәселесіне аз көңіл бөлінеді. Баланың ата-анасының тапсырмаларын орындаудан бас тартқанын жиі кездестіруге болады. Балаларға өсімдіктерді суғару, ауланы сыпыру, үйді тазалау, тамақ дайындаудан гөрі телефондар мен компьютерлерде уақыт өткізу қызықты.

Еңбек – бұл адамның мақсатты әрекеті, ақыл-ой немесе физикалық немесе психикалық энергияны қажет ететін жұмыс. Еңбекқорлық пен еңбекке қабілеттілік табиғаттан берілмейді, балалық кезінен отбасында тәрбиеленіп, шыңдалады. Еңбек шығармашылық бағытта болуы керек, өйткені шығармашылық жұмыс адамды рухани байлыққа жетелейді. Ол ата-анаға жақын болуға, қамқорлық жасауға және физикалық дамуға мүмкіндік береді. Өз қолымен құнды және әдемі зат жасау қабілеті жеке тұлғаны бағалаудың жетекші критерийі – адам туралы халықтық пікірдің негізі болып табылады. Сонымен қатар, баланың құрдастарының ортасында, ең алдымен ойын әрекетінде көптеген дағдылары қалыптасады.

Мектептегі еңбек процесін шығармашылықпен ұштастыру, сыныптастарымен шығармашылық жұмыс нәтижесін көру оқушының рухани жетілуіне септігін тигізеді.

Құрмет көрсету

Құрмет – жеке бастың да, тұлғааралық қатынастардың да маңызды құрамдас бөлігі. Құрметті сезіну – бұл адамның негізгі құқығы. Адамды құрметтемеу – қарым-қатынастың бұзылуына және тіпті зорлық-зомбылыққа

әкелуі мүмкін. Отбасында ата-аналар балаларын өзін-өзі, ата-анасын, ересектерді құрметтеуге үйретуі тиіс.

Отбасында баңызды құрметтеуге бірнеше кеңес түрлерін ұсынамыз:

1. Сабырлы болыңыз және ешқашан да дауыс көтермеңіз Егер сіз балаңызды құрметтеуге үйреткіңіз келсе, онда онымен қарым-қатынаста үлгі келтіре отырып, әрдайым ақырын сөйлесу маңызды. Адамға дауыс көтеру де құрметтемеушілік болып табылады. Белгілі бір уақытта балаңыздың әрекеті, мінез-құлқы сізді ренжіткен болса, дауыс көтермеуге тырысыңыз.

2. Қорлау мен теріс белгілерді қолданбаңыз

Балаға «сен жамансың» немесе «сен ақымақсың» деп айту оның өзін-өзі бағалауына зиян тигізіп қана қоймайды, сонымен қатар сізді сыйламауға жетелейді. Сондықтан да, бала бір нәрсені дұрыс жасамаса, «сен дұрыс жасамадың» деп, оны кіналамай қателігін түсіндіріңіз. Бұл жағдайда баланы сөгіп, кінәлай бермей, іс-әрекетіне назар аударып, бағыт-бағдар беріңіз.

3. Балаңызды құрметтеңіз

Баланың талғамы мен қалауын құрметтеңіз. Сіз оны ересек адамды мәжбүрлемейтін сияқты, оны жасағысы келмейтін нәрсеге мәжбүрлеменіз. Ұсыныс білдіріңіз, жігерлендіріңіз, кеңес беріңіз, бірақ мәжбүрлеменіз. Егер балаңыз сіз ойлағаннан басқаша әрекет етсе, оған рұқсат етіңіз. Балаларыңыздың мінез-құлқын немесе оның қалауын, ниетін толық бақылауға тырыспаңыз. Балаңыздың пікірін құрметтеңіз және өзінің шешім шығаруына мүмкіндік беріңіз.

4. Егер сіз қателессеңіз, кешірім сұраңыз

Балаларды құрметтеуге қалай үйрету керек? Егер сіз қателескен болсаңыз немесе уәде еткен нәрсені орындамасаңыз немесе балаға тым қатал болсаңыз, одан кешірім сұрау өте маңызды. Осылайша, біз оған қарапайымдылық пен кешірім сұраудың маңыздылығын үйретіп қана қоймай, құрмет көрсетуді де бойына сіңіре аламыз.

5. Егер бала құрмет көрсетсе, оны мадақтаңыз

Баланың қарым-қатынаста өзінің жақсы және құрметпен әрекет еткенін түсінуі өте маңызды. Бұл үшін оны мадақтап отырыңыз, сонда ғана бала болашақта үнемі құрмет пен сенімге ие болады.

Ынтымақтастық

Ынтымақтастық – бұл өзара түсінушілікпен, бір-бірінің рухани әлеміне енуімен, осы іс-әрекетті дамыту барысында және нәтижелерін бірлесіп талдаумен біріктірілген мұғалімдер, білім алушылар мен ата-аналардың бірлескен іс-әрекет идеясы.

Ата-аналар балаларын болашақта қоғамның лайықты азаматтары ретінде көргісі келеді. Отбасының қолдауынсыз мектеп тәрбиенің жоғары нәтижелерін қамтамасыз ете алмайды. Отбасы бала тәрбиесінде күнделікті әсер етеді, сондықтан оның жеке қасиеттерін қалыптастыруда шексіз мүмкіндіктерге ие. Әлеуметтанушылар отбасылық тәрбие факторларына отбасының материалдық өмір сүру жағдайларын, оның құрылымын, білім деңгейін, мүдделерін, рухани қажеттіліктерін, мәдениет деңгейін жатқызады.

Ата-аналар арасындағы қарым-қатынас сипаты бойынша отбасылар үш топқа бөлінді, олар:

- өзара ынтымақтастықтағы отбасы;
- ішінара жанжалдасатын отбасы;
- үнемі қақтығыстағы отбасы.

Әлеуметтік зерттеу мәліметтері негізінде бұл отбасыларында ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың сипаты баланың жеке басының моральдық қалыптасуына қалай әсер ететіні анықталды. Әке мен ана арасындағы түсіністігі бар отбасылардың көпшілігінде балалар мейірімді болып өседі. Ата-аналары жанжалдасатын, қақтығыста болатын отбасылардағы балалар жанжалдасуға, дөрекі қарым-қатынаста болуға үйір болады. Бұл отбасыларда балалар нашар, қанағаттанарлық тәрбие алады.

Әлеуметтанушылардың зерттеулерінде отбасының тәрбиелік әсерін төмендететін факторлар анықталған:

- отбасының тұрақсыздығы;
- уақыттың жетіспеуі;
- мектеппен дұрыс қарым-қатынастың болмауы;
- бір ғана баланың болуы;
- ата-аналардың бала тәрбиесіне педагогикалық білім мен дағдылардың болмауы.

Мектеп пен отбасының тәрбиеде ынтымақтасып, өзара әрекеттесуі үшін ата-аналар балаларының іс-әрекеті мен мінез-құлқын, олардың тәрбиесін талдай білуі керек. Ол үшін ата-аналардың баласына тәрбие беру дайындығын ескере отырып, педагогикалық ағарту жұмыстары жүргізілуі керек, ата-аналарға педагогикалық басшылық жасау, сынып жетекшілері бала тәрбиесінде тәрбиеші ретінде ата-аналардың белсенділігін арттыру, арнайы педагогикалық және психологиялық білім саласындағы өзін-өзі тәрбиелеу процесіне қызығушылықтарын тудыру, ата-аналардың балалармен және сынып жетекшісімен қарым-қатынасын жақсарту бойынша бірқатар іс-шараларды ұйымдастыру қажет. «Отбасы – орта мектеп» деңгейінде педагогикалық өзара ынтымақтастық жүйесін құру туралы мәселе қойылуы қажет. Бірқатар объективті себептерге байланысты бүгінде бұл үлкен мәселеге айналып отыр. Бір жағынан, қоғамда болып жатқан дағдарыстық құбылыстар, оның әлеуметтік-экономикалық жағдай отбасылық дағдарысты ушықтырады. Отбасы ішіндегі өзара әрекеттесудің төмен деңгейі, көптеген отбасылардың ыдырауы, ата-аналардың беделінің төмендеуі, отбасының рухани негіздерінің әлсіреуі, ұрпақтар арасындағы алшақтықтың артуы педагогикалық қатынастардың сипатына теріс әсер етеді. Екінші жағынан, жеке тұлғаны тәрбиелеудің жаңа түріне назар аудару, өзін-өзі тәрбиелеу және әлеуметтену процестерінің маңыздылығын арттыру, оқу процесін даралау мен саралау және басқа құбылыстар оң өзгеріс ретінде қарастырылуы мүмкін.

Бұл қарама-қайшылықтарды шешу отбасы мен мектептің барынша жақындасып ынтымақтасуын талап етеді, оларды ортақ мақсат біріктіреді: жеке және ұжымдық үйлесімділікті қамтамасыз ету арқылы баланың жеке басын дамыту, өйткені әр бала бір уақытта әртүрлі әлеуметтік қатынастардың

объектісі және субъектісі болып табылады. Әр баланы жеке тұлға ретінде дамыта отырып, отбасы мен мектеп оны қоғамдағы өмірге және қоғам мүшелерімен ынтымақтастыққа дайындайды.

Мектеп ата-аналармен негізгі жұмысты ата-аналар бірлестіктері – ата-аналар комитеттері, басқару кеңестері арқылы жүргізеді. Мұндай бірлестіктің өз Жарғысы болады және онда қызметтің негізгі бағыттары, процеске қатысушылардың құқықтары мен міндеттері айқындалады. Ата-аналар бірлестіктерінің басты міндеттерінің бірі педагогикалық жалпы білім беруді ұйымдастыру және жүзеге асыру болып қала береді. Лекторийлер, дөңгелек үстелдер және педагогикалық ағартудың көптеген басқа түрлері ата-аналарға баланың оқу процесін дұрыс ұйымдастыруға, қиын мәселелерді шешуге көмектесуге және дау-жанжал жағдайларын жеңуге көмектеседі. Жалпы этикалық, эстетикалық, адамгершілік, ерік-жігер, зияткерлік құндылықтарды құру жұмыстары ата-аналар мектебін құрудан басталады. Оның ынтымақтастыққа барынша қабілетті белсенді мүшелері ретінде барлық ата-аналарды гуманистік педагогиканың негіздерін, ынтымақтастық педагогикасын және іс-әрекетке деген көзқарасты зерттеу қажеттілігіне сендірумен айналысады. Нәтижесі өз білімін толықтыруға, отбасындағы балаларды дұрыс тәрбиелеудің практикалық негіздерін үйренуге деген ұмтылысты ынталандыру. Барлық ата-аналар балаларын дарынды, мәдениетті, білімді және табысты болғанын көргісі келеді. Мектеп пен отбасы арасындағы қарым-қатынас осы табиғи ұмтылысқа негізделген. Мектеп пен отбасының күш-жігерін үйлестіру қайшылықтарды жоюды және біртекті білім беру мен дамып келе жатқан ортаны құруды білдіреді. Мектеп пен отбасының бірлескен қызметі балалардың адамгершілік қасиеттерін, физикалық денсаулығын, зияткерлік қасиеттерін, қоршаған әлемді эстетикалық қабылдауын дамытуға бағытталған.

Отбасында баланы дамыту мен тәрбиелеуде жеке тұлғаның қалыптасуы, оған бағыт-бағдар беруде жүзеге асыру үшін көптеген іс-әрекеттерді ұйымдастыру қажет. Отбасымен байланысты қамтамасыз етудің негізгі жүктемесі сынып жетекшісінің мойнында. Ол өз қызметін ата-аналар комитеті, ата-аналар жиналысы, сондай-ақ осы сыныпта жұмыс істейтін мұғалімдер арқылы ұйымдастырады. Сынып жетекшісінің отбасымен байланысын сақтау жөніндегі практикалық іс-әрекетінің маңызды бөлігі – білім алушылардың үйіне бару, сол жерде өмір сүру жағдайларын зерттеу, ата-аналармен тәрбиелік әсерді күшейту және жағымсыз нәтижелердің алдын алу бойынша бірлескен шараларды үйлестіру. Сынып жетекшісінің дәстүрлі функциясы – ағартушылық: көптеген отбасыларға педагогикалық кеңестер, кәсіби қолдау қажет. Ата-аналар жиналыстарында талқыланатын тұрақты тақырып – отбасы мен мектеп талаптарының біртұтастығын сақтау. Ол үшін үйлестіру жоспарының нақты аспектілері алынады, олардың орындалуы талданады, пайда болған сәйкессіздіктерді жою жолдары көрсетіледі.

Өскелең ұрпақтың адамгершілік тәрбиесі өткір мәселе болып табылады, оның әртүрлі аспектілері ата-аналар жиналыстарында талқылануы керек. Өкінішке орай, бұл көбінесе мұғалім мен мектептің беделіне нұқсан келтіретін ата-аналармен кәсіби жұмыстың кенде болып жатуында. Ата-аналар сынып

жетекшісінің балаларының тағдырына деген қызығушылығын көре отырып, ынтымақтастыққа және кейінгі байланыстарға ұмтылуы тиіс.

Отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынасты Л.Кассиль «Баламен келеңсіз жағдайлар туындағанда кінәліні іздеп, оның себептерін дәлелдеуге тырысып жатады: осындай жағдайда ата-ана баланың тәрбиесіне мектеп кінәлі деп жатса, ал мектеп керісінше, отбасы тәрбиелеуі керек деп санайды. Екі пікір де дұрыс емес. Егер отбасы мен мектеп – жағалау мен теңіз деп бейнелі түрде айтатын болсақ, Жағалауда бала алғашқы қадамдарын жасайды, өмірдің алғашқы сабақтарын алады, содан кейін оның алдында шексіз білім теңізі ашылады және мектеп осы теңізде сабақ береді. Бұл оның толығымен жағадан шығуы керек дегенді білдірмейді – өйткені алыс қашықтықтағы теңізшілер әрқашан жағаға оралады, және әр теңізші өзінің жағаға борышты екенін біледі.

Отбасы баланың алғашқы тәрбие құрал сияқты, мектеп бере алмайтын өмірге алғашқы дайындықты береді, өйткені баланың жақындары, айналасындағылардың әлемімен, өте таныс, өте қажетті әлеммен тікелей байланыстырады және бала оған алғашқы жылдардан бастап үйреніп, сенеді. Содан кейін ғана балада белгілі тәуелсіздік сезімі пайда болады, оны мектепте төмендетпей, дұрыс бағытта қолдау жасау керек [37].

Отбасында ата-аналар мектеппен ынтымақтаса отырып, дәстүрлі және ұлттық құндылықтарды сақтауы маңызды. Бала тәрбиесінде отбасылық құндылықтардың ықпалы зор.

Отбасылық құндылықтар дегеніміз не?

Дәстүрлі отбасылық құндылықтар – бұл отбасының шынайы біртұтастыққа құрылатын негіз. Барлық отбасы мүшелерінің бір-бірін құрметтеу мен қорғауда дәстүрлі отбасылық құндылықтардың әсері мол. Отбасылық құндылықтарынсыз күшті, тірегі мықты отбасы бола алмайды. Отбасылық құндылықтардың қалыптасуы балалық кезеңнен басталады. Бала отбасының бір бөлігіне айналады және көп жағдайда (кейде тіпті бейсаналық түрде де), ол ересектер өміріндегі әкелер мен аналардың мұраттарын уағыздауды жалғастырады. Отбасылық құндылықтарды үйретудің ең жақсы тәсілі – бұл мектептегі тақырыптық дәрістер емес, керісінше ата-аналардың іс-әрекетінде көрініп отыратын көрнекі және шынайы үлгі-өнегесі.

Отбасылық дәстүр

Ұлттың рухани байлықтарының қатарынан оның дәстүрлері басты орын алады. Дәстүр мәдениет пен рухани өмірді қайта жаңғыртуда, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етуде, қоғам мен жеке адамның үйлесімді дамуында маңызды рөл атқарады. Дәстүрлер жүйесі арқылы жаңа ұрпақ қоғам қалыптастырған қатынастар мен тәжірибеге, тіпті нақтылы мінез-құлықтар мен әрекеттерге дейін әлеуметтік тұрғыдан мұрагер болады.

Жалпыұлттық дәстүрлердің тікелей иесі және қайта жаңғыртушысы – отбасылық ұжым. Әр отбасы нақтылы тек өздеріне ғана тән дәстүрлерге ие. Ол отбасылық-тұрмыстық мерекелер түрінде дәстүрлі атап өтілетін отбасылық мерекелер.

Отбасының идеялық құндылықтарының қатарына жеке адамның құжаттары, фото суреттер, хаттар марапаттаулар сияқты отбасылық қасиетті

заттар да орын алады. Егер отбасында жасы кіші бауырларың, іні-қарындастарың болса, оларға отбасы мақтанышы, отбасының қасиетті заттары мен дүниелері және отбасының шежіресі жайлы айтып беруіңіз өзіңіз үшін де, олар үшін де маңызды болмақ.

Отбасылық қасиетті заттарға ұқыптылықпен қарау, оларды адамгершілік күш пен идеялық сенімділіктің қайнар көзі ретінде пайдалану – көпшілік отбасына тән қасиеттер. Отбасылық қатынастардың айырықша белгісі ретінде ұрпақтардың рухани жақтан жалғасуы, аға ұрпақтың кейінгі ұрпаққа рухани құндылықтарды жеткізіп отыруы болып саналады.

Отбасының негізгі құндылықтары:

1. *Отбасындағы сенімділік.* Бір-бірімен қарым-қатынаста сенімділік ұялаған отбасыларында отбасылық мәселелерді бөлісу және оларды тыңдап өсу, балаға дұрыс кеңес беру және бірін-бірі қолдау жоғары болады. Отбасындағы сенімділік – баланың өзіндік іс-әрекеттерін ұйымдастыра білуіне, өмірінде кездесетін мәселелер мен кедергілерді өзі шеше алуына үйретеді.

2. *Үлкенге құрмет, кішіге ізет.* Отбасындағы шынайы сыйластық, бұл отбасыларында жазадан қорыққандықтан сыйлау немесе құрметтеу мүлдем қабылданбайды. Отбасы мүшелері «Сыйлау» ол – қорқуды білдірмейтіндігін жақсы түсінеді. Сыйласымдық пен құрмет шынайы, адал жүректен туындайды. Отбасында өтірік айту, бірін-бірі алдау сияқты жағымсыз қасиеттерге мүлдем жол берілмейді. Отбасы – ешқашан жалған сөйлемейтін орын. Бұл отбасылары адалдық пен шынайылықтың туын биік ұстайды. Кейде салмақты сын мен ашық шындық қатаң естіледі, дегенімен отбасында баланы адалдық пен шынайылыққа тәрбиелеу, екіжүзділік пен өтіріктің болмауы отбасылық құндылықтардың негізі болып табылады.

3. *Дәстүрлерді сақтау.* Отбасылық құндылықтар мен дәстүрлер бір-бірімен тығыз байланысты. Туыстық шеңбердің аясында әрбір отбасының өз дәстүрлері бар: Мысалы, отбасылық мерекелерді атап өту (туған күн, наурыз мерекесі, аналар мерекесі сияқты ұлттық мерекелер және діни мерекелер, сонымен қатар отбасымен бірге серуенге шығу, кино, театрларға, саяхатқа бару, демалыс күндері мерекелік дастарханда бас қосу т.б.). Отбасында неғұрлым берік дәстүрлер болса, соғұрлым «іргетасы» мықты болады.

5. *Кешіру.* Қандай жағдай болмасын, қандай кемшіліктер мен реніштер болмасын, отбасы әрқашан кешірім жасайтын алтын ұя. Қатты ашуланып, жанжалдасып, есікті қатты жауып кетсең де, отбасы кез келген уақытта қайтып оралатын, жағымсыз әрекеттеріңіз бен сөздеріңізді түсініп, кешіретін орын. Сыйласымдығы жоғары отбасында бұндай жағымсыз әрекеттерге жол берілмейді, реніштер болған жағдайда дереу түсіністікпен шешіп, бір-біріне көмек қолын созады, кешіріммен қарайды. Отбасында ата-ана мен балалар, отбасының басқа да мүшелері бір-біріне кешіріммен қараған жағдайда ғана береке-бірлік орнайтыны сөзсіз. Ең бастысы отбасындағы түсіністік пен кешірімнің болуы отбасының басты құндылықтарының бірі.

6. *Туысқандық қатынастағы отбасы.* Осындай отбасында бала отбасының әр мүшесінің, жақын адамдарының, туған-туыстарының өз өмірінде маңызды рөл атқаратынын түсінеді. Балаға туысқандық сезімді сіңіруде ата-

ананың ықпалы зор. Туыстық қатынасты сақтау бала өмірінде маңызды миссия. Бұл отбасыларында бала бауырмалдық пен жанашырлық сезімдерді бойына сіңіріп өседі.

7. *Жомарттық*. Бұл жерде тек материалдық ғана емес, рухани даму, рухани қолдау, сезімталдықты айтамыз. Әр отбасы мүшелерінің өздерінің өнерімен, шығармашылығымен бөлісуде білдіретін жомарттық. Отбасы мүшелерінің бір-біріне қол ұшын беруі, көсектесуі, рухани және материалдық қолдауы баланы өмірге бейімдей отырып, оның бойында қамқорлық, парасаттылық сезімдерін оятады.

8. *Сүйіспеншілік* – бұл отбасындағы ең құнды қасиет. Қазақ отбасында туған-туыстарына, ағайын-туыстарына сүйіспеншілік көрсету – ата-бабамыздан келе жатқан ұлттық қасиет. Бүгінгі таңда көптеген отбасыларында осы қасиеттің сақталуы төмендеп бара жатуы қынжылтады. Отбасында риясыз сүйіспеншілік, бір-біріне деген құрметті сезімдер, сүйіспеншілікке толы әрекеттер жасау, нәзік, сыпайы сөздерді қолдану, қамқорлық таныту, бір-біріне көңіл аудару білу және көмектесуге деген ұмтылыс – бұл отбасының нығаюына, баланы сүйкімді мінезге, мейірімділікке тәрбиелеуге жетелейді.

Еңбек сүйгіштік – бала мен қамқор әкенің ең маңызды қасиеті

Оқу процесінде білім алушыларға отбасының еңбек жағдайын жасаудың қажетті шарты болып үлкендер жағынан да, кішілер жағынан да еңбекті сүйе білу керектігін көрсету керек. Балалардың еңбек сүйгіштігін қалыптастыруда шешуші рөлді ата-аналар, отбасы атқарады. Өз өмірінің алғашқы айларынан бастап бала үлкендердің сан алуан әрекеттерін байқауға мүкіндік алып, бастапқыда санасыз түрде әрекет етсе де, еңбексіз еш нәтиже болмайтындығын түсінетін болады. Егер ата-ана жас баланы еңбекке тәрбиелеу мақсатын арнайы көздеп, оған зейіні мен уақытын бөліп, байсалда және төзімді түрде қалай әрекет ететінін көрсететін болса, бала мұндай үйретуді ықыласпен, кәдімгі керекті іс деп қабылдайды. Бұған көп жағдайда барлық балаларға тән үлкендерге еліктеушілік дербес болуға талпынушылық көмектесіп отырады.

Еңбек жағдайы орын алған көптеген отбасыларында балаларды мектеп жасынан бастап шамасы келетін тұрмыстық еңбекке тарта бастайды. Баланың мүміндіктерін ескере отырып, ата-ана оған жұмыстың мәні мен сипатын егжей-тегжейлі түсіндіріп, керек болса көмектесіп, сәтсіздіктеріне кешірімдік жасай, табыстары мен жетістіктерін мадақтап отырады.

Баланың мектепке баруынан бастап сабақта оқу еңбегінің жаңа жауапты міндеті пайда болады. Балада оқу еңбегі болуы керек. Бұл үлкен ерік-жігерді, табандылықты, ақыл-ой күшін керек ететін күрделі, қиын еңбек болып саналады. Алайда бала мектепке дейін отбасында өзіне тапсырылған істі ыждаһатпен орындап, аяғына дейін жеткізуге дағдыланған болса және жалпы еңбекті сүйіп, еңбектене алатын болса, онда осының бәрі мектепте жақсы оқып кетуіне көмегін тигізеді.

Мектептегі оқу баланы үйдегі еңбектен босатып жіберуге желеу болмауы тиіс. Баланы мектепке беріп, ендігі оның міндеті тек сабақ оқу деп есептейтін ата-аналар қателік жібереді. Әрине, оқу мектеп оқушысы үшін маңызды іс

болмақ, отбасының қамы, үй шаруасының ортақ істері сабаққа зиян келтірмей оның күн режимінен орын табуы керек.

Еңбек сүйгіштік жеке адам қасиеті ретінде бала өмірінің барлық кезеңдері үшін – балалық шақта да, жеткіншектік, жасөспірімдік кезеңде де ерекше маңызды болады. Ол балалық шақтан бастап бала бойына сіңірілсе, қабілеттерді дамытып, мектептегі сабаққа, дербес өмір сүруге және еңбекке даярлануға көмектесіп, таңдаған мамандығынан жетістікке жетуге мүмкіндік береді. Бұл бағалы қасиет дене және ой еңбегіне деген сүйіспеншілік пен дағдыны ғана емес, сонымен бірге еңбек адамдарына деген құрметті, өзінің де басқаның да еңбек нәтижелеріне құнттылықпен қарауды, өз еңбегімен Отанға қызмет ету және оның байлығын арттыра түсуге ұмтылушылықты білдіріп отырады. Еңбекті сүймесе адам ешқашан өзінің неге қабілетті екендігін біле алмай, өзінің дамуын ерікті түрде шектеген болар еді.

Еңбекті бағалап, балаларына ерте жастан еңбектің нанының тәтілігін үйреткен отбасыларында жоғары саналылық пен белсенділік тән. Еңбек сүйгіш жігерлі адамдардың әрекеті өз отбасыларының төңірегінде ғана қалып қоймай, әлеуметтік қоғамдағы пайдалы еңбектің бастаушылары мен ұйымдастырушыларына айналып, өз отбасыларының еңбек жағдайларын өзге айналасындағыларға таратып отырады. Осындай отбасылардың игі әсері адамдар қатынасының жетіле түсуіне үлес қосып, үлкен тәрбиелік мәнге ие болады.

Ата-аналар балаларға отбасы қаржысы, оны жоспарлау, алғашқы экономикалық білім алу, үнемдей алу дағдыларын, прагматикалық ойлауын ояту керек.

Отбасының мәдениеті

Адамның тұлғалық мінез-құлқының негіздерін оның отбасылық өмірін ескермей түбегейлі біле алмайсың. Отбасының тұмыс салты, ондағы адамдардың өзара қатынасы, пайда болған құндылықтар мен қажеттіліктер жүйесі адамның кейбір әрекеттерді жасауға негіз болатын көзқарасын, сенімін, мінезін қалыптастырады.

Отбасылық мәдениет деген не? Ол не үшін керек және ол отбасының рухани құндылықтары қатарынан қандай орын алады.

Отбасының қоғамдық өмірге белсене араласуы, қоғамдық жаңалықтармен хабардар болып отыруы, әдеби кітаптар оқып, оны талқыға салу, пікір алмасып отыру тұлғаны өмірге тоғышарлық қатынас жасауына тойтарыс беріп отырады.

Тұлға мәдениетінің қалыптасуына отбасы қалай әсер етеді? Үйде, отбасында газет-журналдар оқу, әдеби кітаптар оқу, бейне фильмдер көру, қоғамдық жаңалықтардан хабардар болу және оларды талдап, пікір алмасу арқылы дамыта аламыз.

Әке мен шешенің белсенді азаматтық позициясы қашанда отбасының өмір сүру бейнесінен көрініп отырады. Және бұл өте маңызды, өйткені отбасы – адамгершілікке тәрбиелеудің ең маңызды мектебі. Дәл осы жерде адам өзінің моральдік қалыптасу жолының алғашқы қадамдарын бастан кешіреді. Жоғары идеялық және рухани құндылықтарға ие болған отбасында жұбайлық, кейіннен ата-аналық сүйіспеншіліктің терең мағынаға, тұрақты рухани байлыққа толып,

үлкендердің де, балалардың да өмірінің нағыз қызық, бақытты болуына сарқылмас мүмкіндік туады.

Білім алушыларға «Менің шежірем», «Отбасындағы көркем әдебиет» шығармашылық ізденіс жұмыстарын жүргізуге болады.

Отан алдындағы борыш – адамның ең қасиетті сезімі.

Мұғалім білім алушыларға өздерінің отбасылық шежіресін жасауға отбасының тарихын, ата-тегінің өмірбаянын жақсы білу керектігіне кеңес береді.

Отбасылық борыш және оның түрлері

Қазіргі заман да отбасында өсіп келе жатқан тұлғаның өз сүйіспеншілігін сақтай білу күрделеніп кетті. Оны сақтау үшін үздіксіз рухани еңбек ету керек. Отбасылық міндет – отбасылық қатынастармен байланысты моральдық талаптарды жеке ережелерге айналдыру, оларды адамның басқаларға деген қарым-қатынастың ажырамас шарты ретінде қабылдауы.

Ата-аналардың қоғам алдындағы міндеті: балаларына қамқорлық жасау, олардың толыққанды дамуы үшін қажетті жағдайлар жасау.

Ата-аналардың өз балалары алдындағы борышы: ата-аналардың балаларға қатысты тең құқықтары мен міндеттері бар – отбасы мен балаларға, олардың денсаулығына, дене бітімі, рухани және адамгершілік жағынан дамуына, оқуы мен материалдық жағынан қамтамасыз етілуіне қамқорлық жасау, барлық мекемелерде балаларды қорғау.

Балалардың (әсіресе олар ересек болған кезде) ата-аналарына, отбасына, оның әл-ауқатына, өміріне, эмоционалды атмосферасына қамқорлық жасау міндеті.

Отбасының құндылығы тұрақты. Оған деген қажеттілік әрқашан, мәңгі сақталады. Адамдардың басым көпшілігі қолдауды, ең алдымен жақындарының, отбасының қолдауын қажет етеді.

Отбасының адамгершілік негіздері. Отбасылық ахуал және отбасының адамгершілік құндылықтары.

Отбасындағы өзара сыйластық, баланы тәрбиелеу жөніндегі қамқорлық отбасылық өмір сүруінің жетекші принципі адамгершілік. Өсіп келе жатқан тұлға ізгілік пен зұлымдылық, әділеттілік пен әділетсіздік проблемасы туралы ерте ойланып және өз сұрақтарына жауапты өз ата-аналарынан іздейді.

Адамгершілік ережелерін меңгеру сөз арқылы емес, тікелей іс-әрекет арқылы жүзеге асырылады және адамдардың адамгершілігі жөнінде ең алдымен олардың қылықтарына байланысты баға беріледі. Осыдан барып, балалардың адамгершілігінің кіршіксіздігі үшін, бүкіл қоғамның адамгершілік кіршіксіздігі үшін ата-ананың жауапкершілігінің қаншалықты зор екендігін байқауға болады.

Отбасы бақыты мен оның адамгершілік ахуалының көп жағдайда отбасындағы жұбайлар, ата-аналар мен балалар арасындағы сенімге, сүйіспеншілікке толы өзара түсінісу жағдайына байланысты екендігі сөзсіз. Кейбір отбасыларында адамгершілігі жоғары тұлға тәрбиелеу ісінде бала ата-аналары бірін-бірі және балаларын жақсы көріп, қамқорлық жасайтын

отбасында өсе ме, әлде ата-аналары шаңырақ астында «ата-аналық борышты» ғана ұстанушы отбасында өсе ме, міне осылардың едәуір рөлі болмақ.

Сүйіспеншілік пен сыйласушылықтың жоқтығын балалардан қанша жасыруға тырысқанымен, ол қалай болса да сезіліп, отбасының ахуалына жалғандық, жасанды қатынас жасау жас ұрпақтың қалыптасуына зардабын тигізеді. Отбасында ата-аналардың бір-біріне деген сүйіспеншілігі болған жағдайда ғана тәрбиенің ең негізгі нәтижесін берері сөзсіз.

Мұғалім отбасылық өмірде барлығы тығыз байланысты екенін: бір жағынан, балалар ата-аналарының сезімдерінің бекіп, отбасы ұжымының нығая түсуіне көмектеседі, өз ата-аналарын адамгершілік тұрғыдан жетілдіре түседі, екінші жағынан, балалардың барлық жақтан көңілдегідей болып өсуі ата-аналарының сүйіспеншілігі мен сенімсіз, түсінігінсіз болмайтынына оқушылардың зейінін аударып отыруы тиіс.

Үлкендер мен кішілер арасында достық, ізі қатынас жоқ отбасын бақытты отбасы деп толық сеніммен айтуға келмейді. Сондықтан да ата-аналар мен балалар достығын отбасының адамгершілік құндылығы қатарына жатқыза аламыз. Өкінішке орай, кейбір отбасыларында балаларды ата-аналармен қарым-қатынас жүйесі үнемі қанағаттандыра бермейді.

Ата-аналар мен әр жас кезеңіндегі балалардың түсінісуі мен ізгі қатынастарының сыры неде?

Педагогика мәселесінен ешқандай хабары жоқ адамның өзі егесуден гөрі ынтымақтасуды дұрыс деп санайтын. Бірақ шынайы өмірде ынтымақтасу кез келгеннің қолынан келе бермейді. Шындығында балаға бұйыру, бір нәрсені істеуге күштеп көндіру, ата-аналарының қажет деп санағанындай әрекет жасаудан оңайырақ болуы мүмкін. Ата-аналар жеткіншек балаларын тікелей қыспаққа үнемі ала алмаса да, кішкентай балаларға келгенде олар еш ойланып-толғанып жатпайды. Алайда ата-аналар мен балалардың арасындағы қарым-қатынас біртіндеп қалыптасады да, өсіп келе жатқан баланың дербес белгілері соған тәуелді болады. Егер ол балалық шағында өзінің қандай мінез-құлық жасауды таңдау мүмкіндігінен айырылып, оған үнемі күш көрсетіліп келген болса, енді одан есейген кезде дербес шешімдер қабылдап, өз еркімен іс-әрекет жасауы қиынға түседі.

Мұндай қатынастар көп жағдайда адамның бойында екі жүзділік, қатыгездік сияқты ұнамсыз қасиеттердің қалыптасуына душар етеді. Сонымен қатар ата-аналардың айтқанының дұрыстығы сәбиден басқаның бәріне түсінікті болып, ешбір сендіру қажеттігі болмайтын жағдай да кездеседі. Қалайша, мұндай кезде «еріктік шешімдерге» бармау керек пе? Балаларды тәрбиелеу кезінде «болмайды» деген сөзді қолданбау мүмкін емес екендігін барлық ата-ана жақсы біледі. Дегенімен нағыз ақылды ата-ана әрбір «болмайды» деген сөзді «болады» деген сөзбен теңестіре қолдана алады. «Болмайды» мен «боладыны» дұрыс теңестіре білу көп жағдайда тартысқа түсіп қалудан сақтандырады. Мәпелеудің бір ғажабы, ол ықтыруға ұқсас, тек бұл жерде «құлақтан тарта» емес «еркелете» жүріп әрекет жасалынады. Бірақ бәрібір нәтижесі ықтыруға ұқсас, балалар дербестіктен де, бастамшылдықтан да

айырылып, өздеріне де, бүкіл отбасына қатысты мәселені шеше алмайды. Шектен тыс мәпелеу жағдайында балалардың өзбеттілігі дами алмайды.

Егесу немесе қарсы келу әдетте отбасына шиеленіс әкеліп, отбасы мүшелерінің ренішін күшейтеді де, ол қайтсе де бір күні не біреудің сәттігісіне байланысты табалаушылық түрінде, не бәрі шуылдасып араласқан жағымсыз тартыс түрінде бұрқ етіп жарыққа шықпай қоймайды. Бұл жағдайда ата-аналар да, балалар да ұтылып, жеңіске ешқайсысы жете алмайды. Бұл отбасыларында ата-аналар да балалар да өздерінше жеке өмір сүреді, отбасы мүшелерінде сыйластық, эмоциялық тартымдылық кездеспейді. Балалар өз бетінше дербес өсіп келе жатқанымен де мұндай отбасында аса үлкен жайлылық сезілмей тұрады. Қатыгездік, жақын адамның басына түскен қиындыққа, тіпті оның жай шаруасына деген бейтараптық қатынас көбінесе осындай отбасында кездеседі.

Педагогтер мен психологтар отбасындағы өзара қатынастың ең қолайлы тәсілі деп ынтымақтасуды есептейді. Ол ең алдымен үлкендер мен балалардың өзара сыйластығына келіп тіреледі. Бұл жерде ата-аналар балаларын сөз жүзінде ғана емес, ең соңында балалардың өзі *құрметтеуге тұраралық жеке тұлға* деп, шын мәнінде, іс жүзінде есептейді. Мұндай отбасыларында көптеген мәселелер балаларды қатыстыра отырып, отбасында олардың пікірлерімен санаса отырып, отбасылық кеңесте олардың пікірімен санаса, қажеттісі ескеріліп отырады. Балалар бұл отбасында толық құқылы мүшелері болып саналады. Олардың өздерінің тұрақты еңбек тапсырмалары болып, қаржыны жұмсау мәселелеріне қатысып және ең бастысы, әр күн, әр сағат сайын отбасында болып жатқанның бәрін бірге сезініп, бірге әсерленіп, ата-аналардың өміріне қатар араласып отырады.

Адал, сыйластық қатынастар, әдетте, қатынастары ынтымаққа негізделген отбасыларында қалыптасады. Мұндай қатынастар бірлесіп әрекет ету үстінде туатын қарым-қатынас, сырластық әңгімеден бастау алады. Атап айтқанда, қарым-қатынастың осы минуты, сағаттарында өзара түсінісу пайда болып, балалар ата-аналарының алдында, ал олар балаларының алдында «ашылып» сөйлеседі.

Қарым-қатынасты бағалай білетін отбасыларында, әдетте қарым-қатынас жасаудың өзіндік, дәстүрлі шақтары болады. Біреулерде бұл бүкіл отбасы мүшелері жиналатын кешкі шәй ішу кезі, өзгелерде аптасына бір рет барлығының бірге тамақтанып, әңгімелесуі, демалыс күндері отбасының әр мүшесі үшін қасиетті уақыт болып табылады.

Әр отбасында өзіндік ырғақ, өзіндік өмір сүру стилі тән. Отбасында бірге отырып тамақтану уақыты жұмыс уақыты өзгермелі ата-аналар үшін, жұмысбасты ата-аналар үшін мүлдем қолайсыз болуы мүмкін. Сөйтсе де, баланы басқалардың тыңдағысы келіп, баланың ойын, пікірін тыңдау қызықты болатын, асықпай әңгімелесуге мүмкіндік болатын отбасылық қарым-қатынас сағаты әр отбасында болып тұруы тиіс.

Тыныс-тіршілігі ынтымақтасу принципінде құрылған отбасында өзара әдептілік, сыпайылық, ұстамдық, ымыраға келу, дау-жанжалдан мезгілінде құтылу және басқа түскен ауыртпалықтарды лайықты түрде, бірлесе көтере білу тән болады. Адамгершілік құндылықта мейірбандық қатынас жоғары

болады. Және олар түсінбеушілікті, келіспеушілікті анықтау кезінде қателескеннің кемшілігін дәлеледей бергеннен гөрі бір-біріне деген жылы сезімдердің сақталып қалуының маңыздырақ екенін үнемі естеріне ұстайды.

Отбасындағы татулық пен үйлесім ең жоғарғы құндылық болмақ деген сенім ашуды да, ауыздан шыққалы тұрған кінәлаушылықты да бөгеуге көмектеседі. Бұндай отбасыларында ешқашан дауыс көтеру, айғай-шу болмайды, өйткені отбасы мүшелері айқаймен ештеңе де шешімлейтінін жақсы түсінеді. Отбасындағы айқай, дауыс көтеру қарсы дәрекі жауаптың туындауына себепкер болады.

Әр отбасы өз дәстүрін жасайды, бірақ жас отбасылар өздігінен кейбір негізге сүйенеді де, олар негізге *отбасының қандай болуы керектігі* жөніндегі өздерінің түсініктерін қосады. Олар өз отбасын ата-аналары, туыстары, достары, жақындарының отбасыларының тәжірибесіне сүйене отырып құрайды. Отбасылық дәстүрлер ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады.

Отбасында отбасы мүшелерінің туылған күндері, мерекелік күндерді шынайы мейірімділік пен сүйіспеншілік қарым-қатынасқа негіздей отырып, отбасылық дәстүрмен көңілді өткізе алады ма? Отбасындағы осындай мерекелердің де бала үшін тәрбиелік маңызы зор.

Жас отбасылар ата-аналарынан алған барлық жақсы үлгілеріне сүйене отырып, отбасылық салт-дәстүрді сақтай отырып, ішінде өз ниет-тілектері көрініс табатын өздерінің қатынас стилін, өз дәстүрлерін қалыптастыруға, берік отбасын құрып, сүйіспеншіліктерін ұзақ жылдар бойы сақтап, бақытты балалар өсіруге тырысулары тиіс. Өзара сыйластық пен өзара түсінушілік дәстүрге айналып, сыпайылық пен жоғары этика әдетке енген отбасы – бақытты отбасына айналмақ.

Отбасы-бақыт бұлағы

Адамға отбасы не үшін керек? «*Бақыт үшін*» деген қарапайым да, ақиқат пікірдің айтылуында дау жоқ. Расында да отбасысыз адамның бақытты болуы екі талай. Ғалымдардың отбасыларына жүргізілген сауалнама нәтижесінде 85% өздерінің адамдық бақыттарының негізі біртұтас тату, сүйіспеншілікке толы отбасы мен балалар деп есептейтіндіктері байқалды. Яғни адамның бақыты отбасы боған болса онда ол әрі адамгершілік, әрі әлеуметтік маңызды құндылық болмақ.

Отбасылық ұжымның ерекшеліктері

Отбасы – ортақ мақсат, ортақ мүдде, пікірлер мен талпыныстар біртұтастығы қоғамдық пайдалы іс-әрекет арқылы топтасқан шағын ұжым. Отбасылық ұжым барлық басқа ұжымдармен табиғи байланысқан әдеуметтік қоғамның бөлігі.

Отбасы дегеніміз – ең маңызды негізгі жұбайлар, ата-аналар, ұл, қыз сүйіспеншілігіне сүйенген ұжым болып саналады. Отбасылық міндеттерді орындауда қоғамның көмегіне сүйенбей тұра алмайды. Отбасының қоғаммен тығыз байланысы оның өмірінің, әсіресе балаларды дұрыс тәрбиелеу үшін, жан-жақты дамуы үшін қажет.

Отбасының ең маңызды міндеті – әр түрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру негізінде балалардың жан-жақты тәрбиеленуін, оларды еңбек

ету мен дербес өмір сүруге даярлап, ата-аналардың шығармашылық күш-жігері мен мүдделерінің дамуын қамтамасыз ету. Сонымен қатар отбасы өз мүшелерінің болашағы туралы ойланып, олардың жеке бастарына байланысты жоспарларының жүзеге асуына қамқорлық жасайды. Осыдан келіп, отбасының әр мүшесіне қатысты өз борышын орындау, өзара көмек, өзінің әр ісіне деген жауапкершілік, тәртіптілік, өзара талап қою, жәрдемдесу, екіжүзділік пен тоғышарлыққа жол бермеу сияқты талаптар туындайды. Отбасылық ұжымды бекітетін жандандырғыш, сиқырлы сусын және оның бақытының қайнар көзі – ата-аналардың, балалардың бір-біріне деген сүйіспеншілігі.

Отбасылық ұжымның нәтижелілігі мен тереңдігіне әсер ететін белгілер төмендегі белгілері тән болып келсе, анағұрлым арта түсері анық:

1. Отбасы өмірінің негізі – адал, ақ ниетті, қоғамға пайдалы еңбек. Балалар шамалары келгенше үлкендерге көмектесіп, бірлесе еңбек етіп, үлкендер оларды жоғары бағалап отырады. Ересектер еңбекті ең бірінші өмір қажеттігі, барлық игілік, прогресс, адамның өркендеуінің қайнар көзі деп қабылдайды. Үлкендердің осындай шынайы жауапкершілік әрекеттері табиғи жолмен балаларға баға жетпес мұра ретінде беріліп отырады. Балалар осының барлығын көріп, бойына сіңіріп өседі.

2. Отбасы біреуі бәрі үшін, бәрі біреуі үшін жаны аши қамқорлық жасайтын ұжымның берік одағы. Бұл ұжымның тұтас отбасы мен оның әрбір мүшесінің жарқын болашаққа жетуіне бағытталған қоғамдық құнды мақсаты мен перспективалары болады. Мұның өзінде отбасы өзімен өзі болмай, өзін әлеуметтік қоғамның бастапқы ұйымы, сүйікті Отанының бір бөлшегі деп таниды; оның өркендеуіне өз үлесін қосуға тырысады, өз мүшелерінің әлеуметтік қоғамдық, еңбек, оқу міндеттеріне адал ниетті қатынаста болуын бәрінен артық бағалайды; рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруды яғни идеялық-адамгершілік және мәдени дәрежені арттыру, кітап оқу, сабақ оқу т.б ең маңызды деп есептейді.

Отбасында өзара сыйластық, өзара айқын байқалып, еркіндік пен оптимистік жағдай сақталады.

3. Отбасының ортақ істерін оның мүшелері ұжым болып орындап, маңызды мәселелерді (қаржы бөлу, болашақта сатып алатын заттар, демалыста қыдыру т.б) бірге отырып шешеді. Отбасында ашық-жарқындық жағдай басым болады: отбасы мүшелері қуаныштарын ықыласпен бөлісіп, қателерін де жасырмай, сәттіліктері туралы, өз толғаныстары туралы айтып отырады. Кездесіп қалатын қақтығыстар мен қайшылықтар өзара сыйластық, жылы қатынастың шырқын бұзбай тез шешіледі. Отбасының қоғамдық әлеуметтік ұжымдармен тығыз байланыс жасауы тән болады.

Отбасындағы эстетикалық мәдениет

Қазіргі отбасыларының өміріндегі өнердің орны қандай? Отбасында әсемдік әлемінің сырын танып білу, өнерді түсіп, бағалай білуі де отбасынан бастау алғаны жөн. Отбасында әлемдік және отандық мәдениет байлықтарына ие болуға, өнер туындыларын терең де нәзік түсінуге, рухани дем беруге жетелеу балалардың дамуына ықпал етері сөзсіз. Отбасында балаларды мәдениетілікке баулу кітап оқу өнерін қалыптастыруда жоғары мәнге ие болуы

керек. Бүгінгі күнде балалардың кітапханалардан қалаған кітаптарын таңдап алып оқуы үлкен мәселеге айналып отыр. Үлкендер болсын, кішілер болсын олар үшін кітап оқу парыз. Балалардың жас ерекшелігіне байланысты сүйіп оқитын кітаптарын таңдауға көмектесу ата-ананың бірден-бір парызы. Сондықтан да отбасында ата-ана, мектепте мұғалімдер баланы кітап оқуға баулып, оқу сауаттылығын арттырып отыруы тиіс. «Үйдегі кітапхана қандай болуы керек?» деген тақырыпта мектепте оқушылармен диспут өткізуге болады.

Өнер, мәдениет әрбір үйдің өміріне түрліше енеді. Отбасының эстетикалық мәдениеті жайында отбасы музыка мен кітап, музейлер мен театрларға, киноларға, спорт кешендеріне бару қандай орын алатынына қарап пайымдауға болады. Баланың оқығаны мен көргені ақыл-ойы мен жүрегіне қозғау салатындай әсер қалдырып жатса, оны ата-анасымен талдап, пікір алмасып, ойын бөлісіп жатса, онда бала бойында құндылықтардың қалыптасуына жол ашар едік. Рухани мәдениет бізден тыс емес, біздің ішкі дүниемізде жасалады, және де білім мен одан алған әсердің мөлшерінен емес, оларды ойға салып түсіну, бастан кешіру, жете сезіну шеберлігі арқылы жасалады. Сонымен отбасының мәдениеті дегеніміз не? Тұрақты рухани өмірді, рухани өсуді қажетсінуден және мәдениетті өзі жарату тілегінен тұрса керек.

Отбасылық ізгі дәстүрлердің бала тәрбиесіне ықпалы

Отбасындағы адамдардың қарым-қатынасы сан қырлы. Мұндай қарым-қатынас балалардың өсіп-жетілуіне күшті әсер етеді. Отбасы мүшелерінің өзара қамқорлығы, шын жүректен бір-бірін түсінушілігі, туысқандық жақындық, жанашырлық, сүйіспеншілік, сыйластық сияқты отбасындағы қатынастар ықпал етеді. Балалардың ата-анасына және ересектерге жақындығы олар үшін мынаны білдіреді: үлкендер жүрегінің бар қазынасын балаларға сыйлайды, ол үшін балалардан еш нәрсе талап етпейді, ал бала осынау жақсылық пен сүйіспеншілікті бойына сіңіріп, үлкендерді өзінің кіршіксіз пәктігімен қуантады, нәзік жан дүниесінің сырын ашады. Міне, сондықтан балалар отбасындағы татулыққа, ата-анасының өнегелі ықпалына, отбасында өздерін түсіне білу жағдайына мұқтаж болады. Баланың тұлға болып қалыптасуына отбасындағы игі қатынастар күшті әсер етеді. Отбасындағы дәстүрлер бұл қатынастарды нығайтып, балалардың дамуына ықпал етеді.

Отбасылық дәстүрлер отбасының психологиялық ахуалының ажырамас бөлігі бола отырып, баланың дамуына күшті әсер етеді. Олардың жас ұрпаққа ықпал етуінің мәні неде? Қазіргі отбасыларға қандай дәстүрлер тән? Дәстүрлер әдетте заңның күшімен емес, қоғамдық пікірдің күшімен сақталады. Олардың көбі жетіле келе, қоғамның ережелеріне, нормаларына, еш жерде жазылмаған ерекше заңға айналады. Бұл табиғи процесс. Көптеген отбасыларында белгілі өзіндік ережелері мен әдеттері бар парасатты тұрмыс салты орныққан. Олар үйреншікті, қарапайым, ешқандай күш салмай-ақ, өздігінен орындалып жатады.

Мысалы, кейбір отбасыларда болатын «отбасылық кеңестері» тәрбие тұрғысынан алғанда өте жақсы, жекелеген өсиет айтылатын әңгімелерден қарағанда құнды. Әрбір отбасының өзіндік дәстүрінің болуы табиғи нәрсе.

Отбасылық кеңестерді үнемі әдетке айналдыруда бала бірте-бірте байқамастан өз пікірлерін де ортаға салуды әдетке айналдырады. Осылайша баланың отбасындағы мәселелерді шешуге араласуы, пікір алмасып, ата-анасына өз ойын ашық жеткізуі қалыптасады. Бұл отбасылық құндылық болып саналады.

Келесі отбасылық ерекше дәстүр *ол – табиғатпен сырласу*. Табиғатпен байланыс баланы туған өлкесіне деген сүйіспеншілігін оятып, отанға, туған жерге, туған елге деген патриоттық сезімін күшейтеді. Отбасымен табиғат аясында серуендеу немесе аулада көшеттер отырғызу, бау-бақша егу, оны күтіп, баптау, ауланы қоқыстардан тазалау еңбекке баудып, табиғатты аялауға жетелейді. Сонымен қатар отбасымен бірге туған өлкесіне саяхаттау, табиғаттың тамаша көріністерін біреге тамашалау бала есінде ұзақ сақталатыны белгілі.

Келесі өте құнды отбасылық дәстүр *ол – кітаппен достасу дәстүрі*. Кейбір отбасыларында бұл дәстүр тереңінен тамыр жайған ата-бабасынан келе жатқан отбасылық құндылыққа айналған. «Сауатты болу – ұлы бақыт. Өмірде қиындық кездесе – кітап оқы. Сонда сен қалай өмір сүруді және не үшін өмір сүру керектігін білетін боласың...» деген халықтың ұлағатты өсиетін ұстанған отбасында бала шындалып, өмірді танып, жан-жақты зерек болып өседі.

-Біріншіден, кітап оқығанда балаға кейіпкерлердің әрекетінің әсері, тәрбиелік мәнінің болуы;

- Екіншіден, шығарма мазмұнының балаға тың, едәуір қуатты әсер қалдыруы;

- Үшіншіден, кітап оқу табиғи жағдайда өтетіндіктен, балалардың бір-біріне ықпал ете бастайтындықтан да әсері күшейе түседі.

Мұндай жағдай балалардың кітапқа деген құмарлығын арттырып, әуесқойлығын туғызады, ол кітап бетінен кездесетін адамдардың моральдік нормалары жақын адамдардың өмірінен-ақ байқалып, әдетте өскелең ұрпақтың адамгершілік тұрғыдан қалыптасуының негізі болады. Балалардың жас ерекшеліктері мен оқуға деген ынтасы, олардың әуесқойлық объектілері, сондай-ақ ата-аналарының оқырмандық және кәсіптік ынтасы ескеріледі.

Отбасымен киноға, театрға, операға бару дәстүрі де бала тәрбиесіне күшті ықпал етеді. Ондағы басты рөлдерде кімдер ойнайды, мазмұны қандай, шығарманың негізгі идеясы не деген сияқты пікір алмасулар отбасында болып тұруы керек.

Отбасылық дәстүрдің негізгі құндылығы ол отбасында ата-тегі туралы айтып отыру. Баланың жеті атасын біліп өсуі, өз шежіресін білуінің тәрбиелік мәні зор. Тегін білген текті елдің ұрпағын тәрбиелеу ата-ананың міндеті.

Отбасындағы елеулі мерекелерді атап өту де бала тәрбиесінде алатын орны ерекше. Мереке өткізер алдында жоспар құрылып, қонақ күту рәсіміне дайындық жүргізіледі. Қонақты қалай қарсы алу, күту, дастарханды қалай әзірлеу мәселесінде ата-анамен бірлесіп әрекет ету бала үшін қуаныш, әрі өнеге. Отбасы мүшелерінің бірлесіп атқарған әрекеті оларды топтастырады, бала көптеген тағылым өнеге алады, іскерлікке ие болып, мәдени мінез-құлық ережелерін меңгереді.

Осындай тағылымы мол жақсы дәстүрлер отбасын біріктіреді. Осыған дейін отбасында ата-анасынан, ата-әжесінен көрген өсиет-өнегесін, саналылық пен жақсылықтың дәнін сақтай білуге, оларды өскелең ұрпаққа өнеге етуге мүмкіндік береді. Отбасындағы дәстүрдің тәрбиелік күшінің мәні, онда жинақтаған тәжірибені өскелең ұрпақтың неғұрлым табиғи түрде қабылдайтындығында.

Отбасында өзіндік жақсы дәстүрлердің аз болуы, отбасылық ұжымның қалыптаспауы балаға кері әсер ететіні белгілі. Сондықтан отбасында ең бірінші ауызбіршілік пен ұжымшылдық қажет. Ата-аналардың осындай жіберетін елеулі кемшіліктері мен қателіктері бала тәрбиесіне кедергі болады. Ата-аналардың бала тәрбиесіндегі қателіктерін шартты түрде мынадай екі топқа бөлуге болады:

1. Отбасындағы өмір жағдайының ретсіздігіне байланысты ата-аналар өздерінің әртүрлі іс-әрекеттері арқылы балаларына өнеге көрсете алмауы;

2. Баланың әрбір келеңсіз ісі мен қылығына байланысты ата-аналардың нақтылы өнеге көрсетіп, тәрбиелей алмауы.

- отбасында бала тәрбиесінде кететін қателіктер, олар қандай?
- баланың нәрестелік кезеңінде тұрақты көңіл аударылмауы;
- балаға біркелкі және нақты талап қойылмауы;
- баланы шектен тыс, жақсы көріп, естен тана өбектеу;
- отбасының барлық мүшелерінің (ата-ана, ата-әже, туыстар т.б)

назарының жалғыз балада болуы;

- ата-аналар өздерінің балалық шағында бастарынан ауыр тұрмыс кешкен, сондықтан баласының жеңіл-желпі, еш нәрседен тарықпай өмір сүруі тиіс деп ойлауы;

- ата-ана басты назарын отбасын материалдық қажеттіліктермен қамтамасыз етуге аударып, бала тәрбиесін екінші кезектегі іс деп санауы;

- отбасының мақсат-міндеттері, өзіндік жақсы дәстүрлері жетілмеген;
- бала отбасында материалдық жағдайы өте жоғары, шектен тыс

дандайсыған;

- бала тәрбиесіндегі қарама-қайшылықтар: шектен тыс қатандық (ата-ананың дөрекі билігі, ұрып-соғу, жазалау, өктемдік көрсету т.б);

- ата-аналардың өз балаларының мектеп пен мұғалімдерге наразылығын қолдауы;

- ата-аналардың балаларын «сүйкімді» және «жұғымсыз» деп бөлуі.

Өкінішке орай, отбасында мұндай қателіктердің етек алуы балалардың оқудағы жетістігіне ғана емес, сонымен қатар, басқа да сапаларына, қоғамдық белсенділігіне де кері ықпал етеді. Отбасында тәрбиенің мақсат, міндеттері айқын, отбасылық дәстүрлері орныққан отбасыларында балалардың қоғамдық белсенділігі әлдеқайда жедел дамиды.

Жоғарыда аталған қателіктерден басқа, отбасында басқа да, елеулі бірқатар қателіктерді де атап өтуге болады:

- бала тәрбиесіне қамқорлық жасауды бала-бақшаға, мектепке жүктеу;
- балаларды әлі жетерлік үй шаруаларынан қорғаштау;
- мадақтау мен ынталандыру тәсілдерін пайдалана алмау;

- ұрып-соғу жазаларын қолдану;
- балалардың алдында әдеп сақтамау;
- баланың көзінше ұрысып-керісу;
- ата-аналарының тұрмыстағы жағымсыз қылығы (ішімдікке салыну);
- ата-ананың баласын асыра мадақтау;
- балаларына селқос қарау;
- материалдық жағынан шектен тыс еркелетіп жіберу т.б.

Осы аталған кемшіліктердің көпшілігі мектеп оқушыларының сабақ үлгеріміне, қоғамдық белсенділігін арттыруға кедергі жасап қана қоймай, сонымен қатар, еңбексүйгіштік, ұжымшылдық, адалдық, өзіндік іс-әрекетін ұйымдастыру, өмірлік жеке санасының қалыптасып, жетілуіне кедергісін келтіреді. Отбасында кеткен қателіктерді түзету қажет, бәрінен де ең бастысы – оның алдын алу. Ата-аналар соған үйрену керек. Тәрбие ісінде әрбір жіберілген қателердің өзіндік шешімі болуы керек. Ата-аналарды тәрбие ісіндегі қателіктерден сақтандыру – отбасында бала тәрбиесін жетілдірудің дұрыс жолы болмақ.

Ата-аналардың отбасында, бала тәрбиесінде жіберіп отырған әрбір қатесі балаға зиянды әсерін тигізері сөзсіз. Осындай қателерді болдырмай және оның зардабын түзеу көп күш жұмсауды талап етеді. Сондықтан да ең бастысы қателіктердің алдын алу, отбасына педагогикалық басшылық жасау маңызды. Отбасы өмірінің педагогикалық мақсатқа сай ұйымшылдығы, қоғаммен тығыз байланыстылығы қажет. Егер осы айтылғандардың барлығын отбасы тәрбиесінің тиімді шарттары деп түсінсек, онда бұл мәселенің басты жағдайлары мыналар болады:

1. Қоғам отбасына қамқорлық жасайды, ата-ананың беделі адамның азаматтық борыштарымен қатар қойылады.

2. Өскелең ұрпаққа «Отан – отбасынан басталады» деп, оның бойына отбасына, отанына деген сүйіспеншілігін арттыру

3. Отбасы құрамы қоғам мүддесіне және педагогикалық мақсатқа сай: ата-ана, отбасындағы балалар, отбасы құрамының ең ардақты мүшелері ата мен әже.

4. Отбасы тіршілігінің негізі – ата-ананың қоғаммен байланысқан, қоғамға пайдалы адал еңбекпен шұғылдануы болып табылады. Мұндай еңбек болашақ ұрпаққа баға жетпес мұра ретінде ауысып отырады.

5. Отбасында ата-ананың арасындағы қарым-қатынас, олардың өзара сүйіспеншілігі мен сыйластығы, бір-біріне деген сенімі балаларды тәрбиелеу ісіндегі азаматтық борышына негізделеді.

6. Отбасы мүшелері бір біріне қамқорлық жасап отыратын ынтымақты ұжым. Бұл ұжымның болашақ игі мақсаттарға жетуде отбасы мүддесі және отбасының жеке мүшелерінің мақсат мүдделері біріккен ортақ келешек жоспары бар.

7. Отбасындағы ересек адамдар мен балалар өзара қарым-қатынас шеңберінің неғұрлым кең әрі мазмұнды болуына талпынады.

8. Ата-аналар өздерінің педагогикалық мәдени деңгейін үнемі көтеріп отырады, бала тәрбиелеуде өз бетінше педагогикалық білім алумен

айналысады. Бала тәрбиесіне әке де, ана да теңдей бірдей ат салысады. Мектеппен және қоғаммен тығыз байланыста болады.

9. Отбасында балаларды тәрбиелеуге қойылатын талап-тілектердің бірлігі мен келісімі бар. Бұл талаптар балаларды жақсылық пен сүйіспеншілік істерге баулу, адамгершілік қасиеттерді құрметтеу істерімен байланысып жатады.

10. Ата-аналар балаларын тәрбиелеумен бірге, өздерінің оларға өнеге көрсету істеріне де бақылау жасайды, тәрбиеде жіберген қателіктерін түзейді, қазіргі кездегі істерінің балаларға ықпал етуін байқап, оның келешекте беретін нәтижелеріне көз жібереді.

11. Ата-аналар мектептегі оқу-тәрбие істерін дамытуға көмектеседі, қоғамдық ұйымдармен, жұртшылықпен тығыз байланыс жасауға ұмтылады.

12. Қоғам отбасындағы тәрбие ісіне, бірінші кезекте отбасына, ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыруға сыпайы басшылық жасайды.

Осы аталған отбасылық тәрбие мәселелері қай заманда болсын, қай ғасырда болсын өзектілігін жоғалтпай ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқандығы белгілі. Ұлы ғұлама, ойшылдардың шығармалары мен өсиеттерінен оқып, біліп, үлгі алуымызға болады.

Ұлы Абай өзінің қара сөздерінде отбасы тәрбиесін, отбасындағы ұлттық құндылықтары қалай көтерді?

Отбасындағы ата-ананың рөлі – бала бойында адамгершілік қасиеттердің дұрыс қалыптасуы, еңбек әрекетін меңгеруі және дүниетанымын қалыптасуына ықпал етуі болып табылады.

Абай: «Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрсеменен оздым ғой демектің бәрі де – ақымақтық» деген болатын. Абайдың айтып отырған ар, мінез, ақыл, ғылымды тануы отбасынан басталары анық.

Абай бала дүниетанымының дұрыс қалыптасуына, оның ішкі және сыртқы мүмкіндіктерінің ашылуына ең жауапты адам ата-ана деп білді. Ата-ана әр баланың аяулы да, жанашыр тәрбиешісі екендігін көрсете отырып, адамгершілік асыл қасиеттің, өмірлік мұрат пен мақсаттың қалыптасар түп қайнары, алтын ұясы от басы ошақ қасыдеп түйді. Сондықтан ата-ана өздері тәрбиелі, еңбекқор, өнегелі, ынтымақты болуы керек екендігін баса айтты.

Абай бала тәрбиесіндегі ата-ананың ой-өрісінің төмендігіне, бала болашағын ойлауға дәрменсіздігіне жанашырлық білдірді, ал бала-тәрбиесіне жауапкершілік танытпағандарға қатты ренжіді.

Ұлы Абай – бала тәрбиесіндегі ата-ананың рөлі туралы терең ой қозғаған ағартушы. Қара сөздерінде ең бастысы елдің қараңғылығы бала тәрбиесіндегі мәселеге зияны тиетінін басып айтады. Ата-ананың болымсыз, жөн-жосықсыз мінез-құлыққа баулитынына налыды. Ақын оныншы қара сөзінде ата-аналардың балалы болудағы негізгі мақсаты не екендігін түсінбеуін, олар ойлаған мақсаттың болымсыздығына ренжи отырып, жеткізеді. Ол: «біреу құдайдан бала тілейді. Ол баланы не қылады? Өлсем орнымды басса дейді. Осыдан басқасы оқысын дейді, қартайған күнімде асырасын дейді. Осыдан басқасы бар ма?» ата-ананың бұдан басқа мақсатының жоқ екендігіне және бала

тәрбиесіндегі басты мақсат тек ахрет үшін керек екендігіне қатты налиды. Қартайғанда оларды асырау мақсаты да ата-анаға байланысты болатынын ескертеді.

Екіншіден, баланың мейірімді болуы, болмауы да ата-анаға тікелей байланысты дей келе, балаға еткен мейірім, келешегін ойлап қам жеу, баламен бірге өсудің мәнін бала сезінгенде ғана баланың ата-анаға деген мейірімі болатынын атап көрсетті.

Үшіншіден, ата-ананың таза еңбекпен жинаған малы болуы да артық емес екендігін ескертеді. Олай болмай, берекесіздік жайлаған оттың басында ішкерге ас, киерге киім болмай отырғанда ата-анаға баланың құрмет жасар күйі болар ма екен? Осылайша Абай ата-анаға өз ұрпағынан күтер мақсаттары оның өзінің іс-әрекеттерімен өлшенетінін ескертеді.

Абай бала тәрбиесінде ата-аналардың өздерінің тәрбиесіздігін, баланы бейбастық, тентектік, екі жүзділікке, біреуге бәле жабу, өтірікші, ұрлық сияқты жағымсыз қасиетке өздері баулып отырғандықтарын баса айтады. Ата-аналардың өздерінің бойындағы бар кемшіліктерді бала бойына сіңіріп жатқандықтарын өздері сезбейтіндіктерін қайтерсің. Ата-ананың балаға «ананы алып берем, мынаны алып берем» деп алдап, баланы өздеріне ұқсатып, өтірікші етіп тірбиелеп жатқандықтарын да білмейді. Немесе «Пәленшенің баласы сатып кетеді» баланы сенімсіздікке, қулық пен сұмдыққа үйретіп, балалардың теріс әдеттерге баулып жатқандықтарын және баланың тәрбиесіне тікелей ата-ананың үлгі-өнегесі, дұрыс тәлім-тәрбиесі керек екендігіне тоқталады.

Ақын бала тәрбиесіндегі ата-ананың жіберіп отырған кемшілігі қоғамға да кесірін тигізетінін батыл айтады. Бірінші қара сөзінде өз заманының ата-аналары атынан ой толғайды. «Бала бағу ма? Жоқ баға алмаймын. Бағар едім қалайша бағудың мәнісін де білмеймін», - деп бала тәрбиелеудегі ата-ананың тәжірибесіздігін, білімсіздігін, оның жөнін, айла-тәсілін білмейтіндігін мойындайды. «Қай елге қосайын, қай қарекетке қосайын» - деп үміп етер көкжиегінің көрінбеуі, әке көңіліндегі көк тұман болып елестеуі бала тәрбиесіндегі мақсатсыздықты, бағдарсыздықты анық байқатады. Бала тәрбиесінде не қыларын білмеген әке өзінің нашар тәләмән мойындамаса да, терең ойға шомып, тұйыққа тірелгендей күн кешеді. «Балалардың өзіне алдағы өмірінің, білімінің пайдасын, тыныштықпен көрерлік орын тапқаным жоқ, қайда бар, не қыл дей алмай отырмын, не бол деп бағам?» - деп, әкенің балаға жанашыр көңілінің үмітсіз болжамды кейпін байқата отырып, өз заманы ата-аналарының тәлім-тәрбиеге деген көзқарасындағы білімсіздікті, шарасыздықты, дәрменсіздікті ашып көрсетеді.

Ұлы ақын отбасы тәрбиесінің көрінісін бар шындықпен көрсете отырып, одан шығудың нұрлы ағартулық жолын ұсынады. Ал бала тәрбиесіне мән бермейтін, ішкен-жегеніне мәз болып, уақытын бос өткізетін әке мен шешелердің қылығын, теріс тәлім-тәрбиесін аяусыз сынады. Өз заманының ата-анасына берілген сын жаңа заман иесі жастардың өмірінде қайталанбаса екен, олар нашар тәрбиеден жиреніп, өз отбасында өз балаларына дұрыс тәлім-тәрбие берсе екен деген үлкен үміт артады. Дүние есігін іңгәлап ашқан күннен бастап көретін баланың алғашқы ұстазы – ата-анасы деп айырықша мән береді. Ол

әсіресе баланың болашағына жауапкершілік әкеде басым екенін, бала тәрбиесіндегі әкенің орны ерекше екендігін көрсетеді. Баланың барлық өсу кезеңдеріндегі әкенің қатынасын ашып береді. Әкенің ақылынсыз, талабынсыз, тәлімінсіз баланың келешегі, адамдық қасиеті дұрыс қалыптаспайтынын ескертті.

Абай пікірінше, әке тәрбиесі бүкіл өмір бойы, дүниеден озғанша үздіксіз берілуін, тәрбие ықпалын үзіп алмау керектігін ескертеді. Адам тәрбиені үздіксіз, өмір бойы алады. Сондықтан әкенің өмір тәжірибесін ертерек бастап өткізуі, жақсы мен жаманды айыра білуі, оны балаға үйретуі үлкен әкелік қасиет деп санады.

Әке тәрбиесі туралы Абайдың бұлайша толғануы өз әкесі, тәлімгер ұстазы Құнанбай бабамыздың тағылымы мол, ықпалды тәрбиесінің белгісі. Ұлы гуманист Абай бала тәрбиесінде ананың орнын ерекше бағалады. Ол өз анасымен бірге әжесі Зеренің құшағында болып, мейірім бұлағынан еркін сусындап өсуінің Абай көзқарасында аналар бейнесін биік тұғырдан танытуына ықпалы зор болды. Аналық мейіріммен берілетін нәзік те, пәк адамгершілік асыл қасиетті өте жоғары бағалады. Сондықтан да ана өз баласының ең тұңғыш, ең аяулы, бас тәрбиешісі деп білді. Абай бергісі өз аналары, арғысы өзі оқып білген шығармалардағы ана бейнесі арқылы олардың тәрбие мәселесіндегі теңдесі жоқ тұлға ана екендігіне үлкен мән береді. Бұл жерде реалист ақын өзі өмір сүріп отырған қоғамның аналары бойындағы жеткіліксіз қасиеттерінің бетін аша отырып, халықтың келешегі анасы және оның дүниеге әкелген перзентіне байланыстылығын жете түсіндіреді. Аналардың дүниеге әкелген асыл қазынасының дұрыс өсуі, денінің сау болуы, адамгершілігінің мол болуы отбасында анаға тікелей байланысты деп көрсетті. Ойшыл ақын анаға лайық өнегелі тәрбиешілік қасиетке: жүйелі іс-әрекет, әсерлі қарым-қатынас, сыпайы сыйластық, асыл сезім, кіршіксіз махаббат т.б ерекше қасиеттерді топтастырды. Ұлы Абай осындай асыл қасиеттерді отбасы ұйытқысы болып отырған асыл жардың, барша жұртқа ақылшы болып отырған ананың, халқымыз аса қадірлеп, қастерлейтін әженің жарқын, нұрлы бейнесіне, тұңғыық психологиясына арқау етсе, бұл идеяны ары қарай Мұхтар Әуезов дамытты.

Осылайша ананың бала тәрбиесіндегі рөлі ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, қазіргі заманда да толық дамып келеді.

Абай ана мәселесін сөз еткенде, оның қоғамдағы басты рөлі жас ұрпақты дені сау, өнегелі адам етіп тәрбиелеу деп білді. Ақын әрбір ананың ақылды, білімді болуын армандады. Өзінің, туыстарының, дос-жарандары мен көршілерінің қыз балаларын тұрмысқа берерде өзінің өлең-жырларын көшіртіп, жасауға қоса тарту-жоралғы жасауы – осы айтылғандардың айғағы. Ақын ананың бала тәрбиесінде жақсы өнеге көрсетуін, ұлға ақылшы, қыз балаға тәлімгер болуын, ең алдымен ананың өзінің тәрбиелі, әдепті, еңбекшіл, өнегелі болуын қолдады. Ақын ана деген ардақты атты кірлететін, әйелге тән қасиеттерді толық меңгермегендерді қатты сынап, шенеп отырды.

Абай отбасы берекесі әйелге, анаға байланысты екенін, бірақ кейбір әйелдердің отбасында өз міндеттері мен мүмкіндіктерін толық іске асырмай, оларды толық сақтамайтындығына қатты ренжіп, олардың отбасында тазалық

сақтамай, төсек-орны жиналмай, үйінің есігінен шашылған қоқыс төріне дейін жететінін және «Қатыны мен Масақбай» өлеңінде осындай әйелдерді психологиялық тұрғыда ашына сынайды.

Абай қазақ әйелін тамаша қасиеттерге үндей отырып, әлі де әйелдердің зорлық-зомбылықты бастарынан кешіріп отырғанына да қабырғасы қайысты. Абай шығармаларындағы қазақ әйелдерінің бойында шығыс әйелдеріне тән әдептілік, сыпайылық сияқты қасиеттердің мол болып, сақталуын қалады. «Жарлылық ұят емес, жалқаулық ұят», «Олақтан салақ жаман» деген ойларды өз жырларында арқау етті. Әйелдердің жағымсыз қасиеттерінен арылып, ой-өрісі бай, үй-ішінің береке-құтын сақтар, әдеп пен ар-ұятын жоғары ұстаған, баланың бал тәрбиешісі, ерінің сенімді досы боларлық асыл әйелді ана деп білді.

Абай ата-аналарға баланың сана-сезімі айнадай таза болатынын, кейін ол отбасының тәжірибесіздігінен әрқилы болып өсетінін ашып көрсетті. Жастардың санасын барлық жамандықтан уландырмай сақтап қалуды ата-ананың және басқа да жұртшылықтың, көпшіліктің парызы деп санады. Бұл жерде Ұлы ақынның бала тәрбиесіне жұртшылықты да тартуы бүгінгі күннің көкейкесті мәселесі бола бермек. Осындайда ақын отыз жетінші қара сөзінде «Әркімді заман өсіреді. Кімде кім жаман болса, замандастарының бәрі виноват», – деп жастарға да тұжырымды ой салады. Абайдың пікірінше, адамның өмір сүріп отырған ортасынан тыс тәрбиесінен жоқ. Олай болса тәрбиенің жақсы не жаман болуын заманына қарай бағалауы – Абай дүниетанымының нағыз прогрессивтілігі. Отыз жетінші қара сөзінде «Әкесінің баласы – адамның дұшпаны. Адамның баласы – бауырың» «Әкенің баласы болма – адамның баласы бол!» деп нықтап айтуы әкенің ғана баласы болмай, болашақта барша жұртына пайда тигізерліктей көптің де ұлы болуға жарайтын қасиеттерді бойына сіңіруді уағыздайды. Абайдың осы ойының екінші астары мынада: баланың жаман болуы, жағымсыз әрекетпен күн кешуі оны жалпы көпшіліктен аластатады. Ол көзге шыққан сүйелдей, «Әй, пәленшенің баласы ғой» делініп, өз әкесінің атымен ғана аталатынын көрсетеді. Ал жақсы тәрбие алған баланы, көпшіліктің мүддесін жақсартуға жараған баланы халық өз баласындай ортақ бала етеді.

Халық жақсыға құмар, жақсы іске асық. Оған Абайдың өз өмірін мысалға алуға болады. Абай – халық ұлы, қазақ халқының кемеңгер ұлы! Олай болса Абайдың жастар тәрбиесінде көпшілікті ортақ мақсатқа сай бірлесіп, тәрбие беруге шақыруы заңды. Қорыта келе, «Ең бастысы бала ата-анадан не үйренуі керек?» деген сұрақ туады. Бұл қай заманға болса да лайық сұрақ. Бұл жерде ұлы Абай «Балаға ақша да, үй де мұра етпеңіз, мұра етер асыл қазына еңбек» деген философиялық ойға тетелес ой – ата-ананың балаға сүйіспеншілікті үйрететін басты отбасы тәриесі деп білді. Сондықтан да бала болашақта өз мақсаттарына жету үшін ата-анадан маңдай терін төккен нәтижелі еңбек жолын игеруі керек екендігін өзінің ағартушылық ойларының астарынан анық байқата білді [38].

Бала үшін отбасы – бұл оның дамуына әсер ететін, оны қолдайтын және үйрететін, өзін және басқаларды түсінуді анықтайтын негізгі әлеуметтік орта.

Осылайша, отбасы мінез-құлық үлгісі және басқа қарым-қатынас жүйелеріндегі өзара әрекеттесу үлгісі ретінде әрекет етеді. Отбасында балалар өз мәдениетінің көзқарастары мен моральдік құндылықтарын игереді, эмоционалды қолдау мен қамқорлық қатынастарына қатысады, алғашқы әлеуметтік қақтығыстарды бастан кешіреді, өз көзқарастарын және басқаларды үйлестіруге, өз ұстанымдарын қорғауға, басқалармен бірлесіп әрекет етуге, ымыраға келуге және іздеуге үйренеді. Отбасы балаларды қоғамның құзыретті, белсенді мүшелері болуға дайындайды, ал балалардың ата-аналарына деген сүйіспеншілігі кең әлеуметтік ортамен қарым-қатынас жасау үшін үлгі болады [39].

Отбасы әлеуметтік жүйе ретінде отбасылық атмосфераны, ата-ана мен бала қарым-қатынасын қамтиды, ол дәстүрлі түрде психологияда адамның психикалық дамуындағы көптеген мәселелерді түсінудің кілті ретінде қарастырылады.

Отбасындағы қарым-қатынастың балалар мен жасөспірімдердің танымдық және тұлғалық дамуына әсерін зерттеуге арналған көптеген әдебиеттер бар [40].

Сенімді, қолдаушы, эмоционалды бала – ата-ана қарым-қатынасы баланың ақыл-ойының өркендеуіне айтарлықтай мүмкіндік береді [41].

Алайда, әлеуметтік жүйелер теориясы тұрғысынан отбасы – кең әлеуметтік контекстке әсер ететін өзара байланысты қатынастардың күрделі жүйесі. Отбасы мүшелерінің бір-біріне өзара әсері бар: ересектер балалардың мінез-құлқына әсер етеді, бірақ балалардың жеке ерекшеліктері, оның ішінде жынысы мен темпераменті ересектердің мінез-құлқына да ықпалы зор. Бұл жүйелік әсерлер тікелей және жанама түрде әрекет етеді.

Отбасының бір мүшесінің мінез-құлқы екіншісіне тікелей әсері бала мінез-құлқының белгілі бір түрін сақтауға көмектеседі:

- балаға тек отбасылық орта ғана емес, сонымен бірге бала ата-аналарға және отбасының басқа мүшелеріне де әсер етеді. Мейірімді, ұқыпты бала көбінесе жағымды және тыныш реакциялар тудырады;
- ал шашыраңқы және мазасыз бала көбінесе ата-ана тараптарынан жазаланады және ол оның әрекет ету бостандығын шектейді [40].

Зерттеулер көрсеткендей, ата-аналар қатаң талап қойып, шыдамдылық танытқан кезде, балалар олардың талаптарын орындауға бейім келеді. Керісінше, егер ата-аналар балаларды дөрекілік пен шыдамсыздықпен тәрбиеленсе, онда балалар бағынбайтын бүлікшілерге айналады. Балалардың тілазарлығы жазалардың санын көбейтуі мүмкін, бұл баланың жиі бағынбауына әкеледі.

Егер біз отбасын әлеуметтік жүйе ретінде қарастыратын болсақ, онда балалардың дамуындағы уақыттың рөлін ескеру қажет, бұны хроножүйе деп атайды, яғни отбасында болған өзгерістерді, маңызды оқиғаларды ғана емес, сонымен бірге олардың дамудың басталу уақытын да ескеру қажет. Мысалы, інісінің немесе қарындасының дүниеге келуі немесе ата-анасының ажырасуы бала үшін мүлдем кері әсері етеді. Отбасы оның құрылымындағы әртүрлі өзгерістерде бала үнемі бейімделіп отыруы керек. Мысалы, балалар жүруді

үйренген кезде, ата-аналар ойын әрекеттеріне көбірек қатыса бастайды, сонымен қатар кейде олардың белсенділігін шектейтін әрекеттер де жасайды.

Бала жасының ұлғайуымен қатар отбасының міндеттері де өзгереді. Баланың жасына бағытталған осындай негізгі міндеттердің қатарына әлеуметтік байланысқа қажеттілікті қалыптастыру (М.И. Лисина), әлемге деген негізгі сенім (Э. Эриксон) және сүйіспеншілік, сондай-ақ ғылыми ұғымдар жүйесін меңгеруде және дербес оқу қызметін жүзеге асыруда ынтымақтастық пен қолдау көрсету болып табылады. Отбасы жеткіншектер мен жасөспірімдерде автономия мен өзін-өзі танудың дамуына жағдай жасау үшін жауапты жүйеге айналады.

Сонымен, баланың жаңа жас кезеңіне өту сәтінде ата-ана-бала қатынастарының жаңа жүйесін және ата-ана ұстанымын қалыптастыру, ол ата-ананың балаға эмоционалды қатынасының жиынтығын, жаңа тіркеменің қалыптасуын көрсететін интербелсенді сипаттама ретінде көрінеді. Ата-ананың балаға деген қарым-қатынасының эмоционалды, танымдық және мінез-құлық аспектілерінен басқа, ата-ана позициясы ата-ана ретінде өзін-өзі бейнелеу, ата-ана ретінде өзін-өзі ұстау, ата-ананың қанағаттану дәрежесін де қамтиды [42].

Ата-аналық ұстаным отбасылық жүйеде белгілі бір жаңа мәдени позиция ретінде түсінілетінін атап өткен жөн:

- Ата-ана ұстанымын қабылдау – бұл жүйелі процесс, әлеуметтік бекітілген функцияларға байланысты қызметті игеру мен іске асыру.

Осы функциялардың ерекшелігін атап өтуге болады:

- баланың мүдделері мен қажеттіліктерін ескере отырып, өз өмірін құрудың тәуелділігі;

- қалыпты деңгейін қамтамасыз ету үшін қамқорлық және қолдау баланың физикалық, психологиялық және әлеуметтік дамуы;

- ұйымға қатысты шешім қабылдаудағы жауапкершілік баланың тіршілік әрекеті мен қоғамдағы әлеуметтену және мінез-құлық оның нормалар мен ережелерін сақтауы;

- жетекші аймақты алдын-ала әсер ету ретінде баланың психикалық дамуы;

- баланы эмоционалды қабылдау – баланың даралығы, сүйіспеншілік және оны қабылдау бұл заңдылық. [43].

Осы функциялардың әртүрлі комбинациясы мен іске асырылуы ата-ана позициясының түрлі нұсқаларына әкеледі, сондықтан бала-ата-ана қатынастарындағы даму ерекшеліктеріне тиісті әсер етеді. Бірқатар зерттеулер ата-аналардың жеке сипаттамалары белгілі бір ата-ана позициясы мен сүйіспеншілігін қалыптастырудың айқындаушы факторы болып табылады. Мысалы, экстраверсия, интернационализм, ашықтық, ізгілік және эмоционалды тұрақтылық деңгейі жоғары, сондай-ақ невротизмнің төменгі деңгейі бар ата-аналардың ұстанымдарын, позитивті және дәйекті қалыптасуын көрсетеді. Жалпы, ата-ана позициясын игерудегі жетістік – бұл негізгі әлеуметтік жүйені қолдайтын және оқытатын отбасындағы тұлғааралық қатынастар жағдайындағы мінез-құлық пен өзара әрекеттестіктің түрлі үлгілері. Бұл ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынаста сүйіспеншілікті қалыптастыратын және

әлеуметтік интеграцияның күрделі жүйелерінде әлеуметтік қарым-қатынасты қалыптастыратын отбасы.

Әр отбасында бала тәрбиелеуде егер олардың достарын бірге тәрбиелеу мүмкіндігі болса, одан да жақсы тәрбиеге әсер етер еді. Сондай-ақ, бұл білім көп салалы бола алатын болса (мысалы, балаларды эпостармен, халық ертегілерімен таныстыру, ұлттық ойындарды ойнау, театрландыруды ұйымдастыру, олармен түрлі ойыншықтар жасау, костюмдер тігу, көріністер қою, әуесқой бейнефильмдер түсіру, отбасылық фото альбомдар жасау және т.б.), мұндай іс-әрекет тек отбасылық тәрбие ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік қызметтің нысаны ретінде – басқалардың пайдасы мен қуанышы үшін ұжымдық шығармашылық қызмет ретінде де маңызды болары сөзсіз.[44] Жоғарыда келтірілген мәліметтерді ескере отырып, бүгінгі қоғамда мектеп пен отбасының ынтымақтастығын арттыру қажеттілігі туындайды. Осыған сәйкес, «отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасы аясында мектеп пен отбасының байланысы ретінде «Әке мектебі», «Ана мектебі», «Әже мектебі» жұмыстарын жандандыруымыз керек.

«Ана мектебі»

Ана... әрбір адам үшін баға жетпес тамаша жан. Әрбір адам үшін – мейлі ол ересек адам болсын, мейлі бала болсын, жас болсын, еңкейген қарт болсын ана – дүниеде теңдесі жоқ ең жақын адам. Адам бойындағы барлық жақсы қасиеттер теңдесі жоқ өмір сыйлаған анадан тарайды. Жарық дүниеге келген күннен бастап, адамды ананың қамқорлығы, жанының жылылығы мен аялауы, тынымсыз еңбегі мен төзімділігі, алаңдауы қорғап тұрады. Ананың нәзік үні, жұмсақ та, аялы алақаны баланы жұбатады, өмірге сенімін арттырады, көңілін сергітеді.

Қоғамда әлеуметтік-экономикалық жағдайлар жылдам өзгеріп жатқан қазіргі уақытта ана тәрбиесін, әкелік дәстүрлерді, жас кезінен Отанға деген сүйіспеншілікті берік сақтайтын адамгершілік қасиеттерді игеруге тәрбиелеу мұғалімдер үшін жаңа міндеттерді айқындады. Ежелден бері халық арасында сақталған ұлттық құндылықтарды, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды білім беру мен тәрбиелеуде жүйелі қолдану оны отбасымен бірге зерттеу мәселесі болып табылады.

Себебі, қоғамда балаларды лайықты тәрбиелеуде әлеуметтік-экономикалық қиындықтарға байланысты көптеген ата-аналардың, әсіресе «аналардың» мәселелері тиісті деңгейде жеткілікті назар аудармайды. Елдің болашағы болып табылатын жас ұрпақты тәрбиелеу, олардың бойында адамгершілік қасиеттерді алғашқы тәрбиеші – аналар қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Бұл балалардағы адамгершілік қасиеттердің қалыптасуы, ең алдымен, ананың белсенді іс-әрекеттерімен, болашақ, қоғамның өмірі мен бақыты осы ұлы тұлға аналардың қолында екенін білдіреді.

Баланың туылуы мен дамуы, оның адамгершілік тұлға ретінде қалыптасуы, ең алдымен, анаға ықпал етеді. Ананың нәзік жүзі, мейірімді күтімі, алғаш өмір есігін ашқаннан бастап баланы бауырына басып күн сияқты жылуын шашып отырады. Ана махаббаты бала бойына сүйіспеншілік сезімін тудырады, адамның құнды қасиеттерін оятады. Педагогикалық тұрғыдан біз ана

мектебінің тәрбиесін қолдаймыз. Ана мен бала арасындағы қарым-қатынас – адамгершіліктің бастауы.

«Ұяда не көрсе, ұшқанда соны алады» дегендей баланы дұрыс бағыттап, қоғамға дұрыс жолды көрсететін ана – ұлы мектеп. Баланың ақыл-ой қабілеттері, адамгершілік сезімдері ана тәрбиесі арқылы дамиды және оларды қалыптастыру ананың маңызды міндеті болып табылады. Баланың рухани әлемі таза, сондықтан да, аналар оны көздің қарашығындай теріс әсерлерден қорғап, лайықты тәрбие беруі керек, сонда ғана баланың адамгершілік тәрбиесі соншалықты жоғары деңгейде болады.

Ана бірінші тәрбиеші болғандықтан, бала көптеген жағдайларда оның прототипі ретінде тәрбиеленеді. Ана – баланың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың үлгісі болып табылатын мораль идеалы. Демек, бүгінгі таңда біз бала туылған сәттен бастап туа біткен тәрбиеші болып табылатын аналар арқылы адамгершілік қасиеттерді, ұлттың рухани құндылықтарын, қасиетті мұраттарды дарытуымыз керек. Мұндай жағдайда идеал, үлгі-өнеге, әсіресе ананың миссиясы өте маңызды.

Ананың үлгі-өнегесі – адамгершілік сананы тәрбиелеудің, үлгілі мінез-құлықты тәрбиелеудің тірегі, құралы. Бала тәрбиесінде ата-аналар аса беделді ықпал етуші. Балалар ата-аналардың адамгершілік қасиеттерін, яғни әділеттілік, мейірімділік, қамқорлық, төзімділік, ерік-жігер, махаббат, сүйіспеншілік және басқа да қасиеттерді көре отырып, оларға еліктеуге тырысады. Үлгі-өнеге – бала үшін нұсқаулық, ол өз өмірін онымен салыстырады. Аналардың күнделікті мінез-құлқы, көзқарасы, іс-әрекеті және тұтастай алғанда сапалы үлгісі баланың жан дүниесінде терең із қалдырады. Барлық жағдайда, әсіресе жақсы қасиеттерді сіңіруде қасиетті ананың үлгісі сабақ. Ата-ананың білімі балаларына деген сезімі, ойлары, сөздері, рухани өмірдегі мінез-құлқы әрқашан үлгі-өнегеге сәйкес келуі керек. Ата-ана үлгі-өнегесі әсерінен бала оларға еліктеп, ең бірінші адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіреді. Ананың ең жақсы үлгі-өнегесі арқылы баланың мінез-құлқы мен адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру нәтижелері жемісті болады.

Егер біз аналарға өмірлік білім беру мен тәрбие беру проблемаларына қатысты мақал-мәтелдерге жүгінетін болсақ: «Жұмақ ананың аяғының астында» «Жақсылықты ең бірінші анаңа жаса, екінші анаңа, үшінші тағы да анаңа жаса, содан кейін барып әкеңе жаса», «Анасын көр де, қызын ал», «Ананы сыйламаған, ел қамын ойламаған», «Ана – барлық көркемділіктің үлгісі», «Анада үш бақыт бар: ар-ожданы, ұрпағы, ізгі еңбегі», «Балаңа көңілің толмаса, кемшілікті өз басыңнан іздей бер», «Әке ақылы – бұлақ, ана ақылы – шырақ, аға ақылы – көмек, іні ақылы – демеу», «Ананың сүті – бал, баланың тілі – бал» өнегелі сөздерден біз ата-бабаларымыздың әйел тәрбиесін ерекше атап өткенін көреміз, яғни ананың отбасындағы орны мен рөліне назар аудара отырып, оның отбасының бақыты мен үйдің жайлылығы әйелдің мінез-құлқына, оның ақыл-ойына байланысты екенін алдын-ала білуі, мақал-мәтелдер арқылы берілген ана туралы халықтың дәл айтылған ойлары педагогикалық ғылымның ұйытқысы, өйткені ғылым мен халықтың көрнекті қазынасы жас ұрпақтың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда кеңінен қолданылады [45].

Ана ерекше тәрбие қабілеттерімен, табиғатымен, махаббатпен және сүйіспеншілікпен балаларын қорғайды, түсінеді, тәрбиелейді.

Демек, балалардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру кезінде халықтық салт-дәстүрге, ана тіліне, ана мәдениетіне негізделген «ана мектебінің» тәжірибесі ерекше мәнге ие. «Ана мектебі» туралы жоғарыда айтылған және талданған ойлар, бағдарламалар мен іс-шаралар қазіргі жас ұрпақтың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың өзектілігін тағы да растайды.

«Әке мектебі»

Әке шаңырағы – теңдесі жоқ тұңғыш өмір мектебі.

Қазіргі кезде балаларға қоғамның ықпалы барған сайын күшейе түсуде, олардың тәрбиесіне түрлі мекемелер мен ұйымдар қатысады. Ал, отбасы ше? Оның тәрбие берудегі рөлі қандай? Бала тәрбиесіндегі әкенің рөлі қандай?

Қазіргі уақытта жұмыс басты аналар мен әкелердің барлығының бірдей балаларды тәрбиелеуге уақыттары бола бермей, соңында отбасындағы тәрбиеге жұмсалатын еңбек өте өнімсіз еңбекке айналуға.

Осындай себептерден өкінішке орай балалар отбасылық құндылықтар мен ұлттық құндылықтарды білмей, сезінбей өседі. Отбасында ата-бабадан келе жатқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып, отбасылық және ұлттық құндылықтар дәріптеліп, отбасы өмірінде көрініс тауып отыруы тиіс. Отбасылық тәрбиенің әсері балаларды ғана емес, ересектерді де шарпиды. Осы тұрғыдан отбасындағы тәрбие берумен ешбір тәрбие институттары теңесе алмайды.

«Әке атану оңай. Әке болу қиын», «Әке – асқар тау» т.б.

Кез-келген балаға ата-анасының екеуі де – анасы да, әкесі де сүйіспеншілікпен, түсіністікпен, тәрбиелеп, өсіруі керек. Отбасындағы әке мен ананың рөлі – міндеттерді орындауда ғана емес, сонымен қатар баланың жеке басының дамуына әсер ету мағынасында да ерекшеленеді.

Анасы баланы үйде өмір сүруге үйретеді, ал әкесі оған әлемге шығуға көмектеседі: анасы эмоционалды сүйіспеншілік үшін «жауапты», ал әкесі эмоционалды тәуелсіздік үшін «жауапты». Яғни, ұлдың немесе қыздың одан әрі әлеуметтік жетістігі әкенің ұстанымына байланысты: ер адам сыртқы әлеммен, қоғаммен, белсенділікпен, жауапкершілікпен және адалдықпен байланысты. Кішкентай балалар әкелерін мақтан тұтатыны таңқаларлық емес: «Менің әкем ең күшті», «Менің әкемнің қолынан бәрі келеді» Олар әкелерін теңдесі жоқ құдіретті күш иесі ретінде қарап, сыртқы ортада өздерін қауіпсіз және сезінеді [46].

Қазақ отбасында әке теңдесі жоқ, құдіретті жан болып есептелді. «Әкең жұмыстан келді, киімін алып, қарсы ал» немесе «Әкең келе жатыр...», «Әкеңе төрден орын бер», «Әкеңмен ақылдасайық» т.б сияқты отбасындағы қыз балаға да, ер балаға да әке орнының ерекшелігін анасы көрсетіп отырған. Әкенің бала тәрбиесінде алатын орны биік болды.

Алайда, қазір кейбір отбасында әкенің болуы баланың үйлесімді тәрбиесіне кепілдік бермейді. Статистикаға сәйкес, әкелердің тек 25%-ы ғана анасымен бірге балаларды тәрбиелеумен белсенді айналысады. Қалған 75% әкелердің рөлі бала өмірінде көрінбейді. Екінші бір мәселе, жалғыз басты

отбасыларының саны көбейіп кеткені, онда әке рөлі бала үшін тек арман болып қала беруі қазіргі қоғамдағы қынжылтатын жағдай.

Көптеген отбасылардағы, сондай-ақ балабақшадағы, мектептегі тәрбие тек «әйел адамның ісі» болып, қазір баланы тәрбиелеуде ананың рөлі шешуші болатын жүйе қалыптасты. Бұл жағдайдың көптеген себептерін атауға болады, бірақ адамның әлеуметтік мәртебесі мен әлеуметтік бейтараптылығының жоғалуы азаматтық, ата-ана, неке жауапкершілігінің әлсіреуіне әкеліп соқты және әлеуметтік және демографиялық мәселелер туғызды. Қоғамда кейбір әкелер бала тәрбиесіне қатысуды тоқтатты, балалар үшін жауапкершіліктен бас тартты. Нәтижесінде балалар толық емес отбасыларда өседі немесе қиындықтармен күресуді білмейтін (ішімдік, нашақорлық, құмар ойындар және т.б.) әуесқой әлсіз әкені көреді. Ал әкенің рөлін жоқ отбасында, әке тәрбиесін дұрыс қабылдамаған ер мінезі қалыптаспаған балалар өседі.

Сондықтан әке өзінің бала тәрбиесіне де жауапты екенін түсінуі керек, яғни ол әке ретінде өзін шыңдап, білімін кеңейту керек. Әке балаға психологиялық және педагогикалық ықпал ету дағдыларын игеруі және жоғары моральдік, құзыретті, табанды және демократиялық болуы керек. Әке отбасындағы тұлғалық мінез-құлықтың үлгісі, сенімділік пен беделдің қайнар көзі, талап пен тәртіптің бейнесі екенін түсінуі керек. Әке балаға адам еңбегімен жасалған ой әлемін, әлемдік құбылыстар, заң мен тәртіп, саяхат және қызықты оқиғаларды ұсынады. Балаға дамудың барлық кезеңдерінде әке қажет, әсіресе бес жастан кейін әке махаббатына, оның билігі мен басшылығына мұқтаж бола бастайды. Қазақта «Балаңды бес жасқа дейін төбеңе көтер, он бес жасқа дейін құлыңдай жұмса, он бес жастан кейін досыңдай сырлас» деген аталы сөздің тәрбиелік мәні зор.

Әке балада ұстамдылық, сабырлы, салмақты, оптимистік, орындаушылық, жауапкершілік сияқты қасиеттердің дамуына әсер етеді. Әкесі тәрбиелесіне белсенді араласқан балалар тәуелсіз, эмоционалды тұрақты болып өседі, жақын адамдарынан жыраққа кеткенде немесе ұжымда бейімделу кезінде депрессияға ұшырамайды [47].

Толыққанды даму үшін әр баланың рөлдік үлгісі, әкесімен достық қарым-қатынасы, әкесінің мақұлдауы, әкесімен жеке әңгімелесу уақыты болуы керек. Бала қорғау қажеттілігі мен жауапкершілік сияқты шынайы ер-мінезді қасиеттерге ие болады.

Қыз балаға әкесімен достық қарым-қатынас қажет, өйткені әкесі қызының іс-әрекеттерін, қабілеттерін, сыртқы келбетін мақұлдайтынын білдіріп, өзін-өзі оң бағалауды қалыптастыруға ықпал етеді. Әкесімен күнделікті қарым-қатынас оны ерлер психологиясын түсінуге үйретеді, бұл болашақта ер адамдармен сындарлы қарым-қатынас орнатуға көмектеседі [48].

Жақсы әкенің қасиеттері – бейтаныс құбылысты, заттарды, тәжірибені түсіндіруге деген ықылас пен шыдамдылық, сәтті іс-әрекетті мадақтау, баламен бірлескен іс-әрекетке қатысу, әрқашан қызығушылықпен балалардың дамуын бақылау. Әрбір әке балаларының болашағы – олардың тәрбиеге қатысуына байланысты екенін түсінуі керек.

«Әже мектебі»

Ұрпақ тәрбиесінде әжелер мектебінің орны бөлек. Әжелер образы қазақ халқының салт-дәстүрімен, тәлім-тәрбиесімен тығыз байланысты. Бесікке салу, бесік жырын айту, шілдеhana секілді салт-дәстүрге әже тікелей қатысты болған. Қазақ қоғамында әулетті тура жолдан тайдырмай, дұрыс жолға салуда, балаларды жастайынан адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеуде ақ жаулықты «әжелер мектебінің» алар орны қашан да биік болған. Әжелер – барлық тәрбиенің, барлық құндылықтың бастауында тұрды. Әже өнегесі – ұрпақтан-ұрпаққа ұласып, ғасырдан-ғасырға жалғасатын тәрбиенің таусылмас қайнар көзі болып саналады. Бұл – ұлттық болмысымызға тән қасиет әрі құндылық.

Бесіктен тамыр тартқан тәрбие келе-келе әже мен немере арасындағы көзге көрінбейтін нәзік бір байланысқа, екеуі жазбай түсінетін ортақ психологияның қалыптасуына алып келген. Обал, сауап, ынсап, парыз, аманат, борыш, қанағат секілді ұғымдар маңызының айқындалып, бала санасына тереңнен сіңуіне де әже ықпалының айрықша болғаны да айдан анық. Яғни әрбір отбасындағы әже тұлғасы – ұлы өнеге бұлағы. Қазақ қоғамының сүт бетіндегі қаймағындай болған азаматтарының, тарих парағына есімі өшпестей етіп жазылған тұлғалардың қалыптасуында да әжелердің сіңірген еңбегі зор болған.

Ақылды, зейінді, мейірімді, ізгі жүректі, үлкенге қамқор, кішіге пана бола білген Зере әже Абайдың бойына барлық асылды беріп, өнеге мен білімді жастайынан сусындатады. Абайдың данышпандығы Зере әжесінің тәрбиесінен бастау алған. Зере әженің ұлағатты әңгімелері арқылы немерелерінің бойына ақылдылық пен зеректікті, адалдылық пен парасаттылықты, көрегендік пен мінездегі ұстамдылықты сіңіріп отырды.

М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының «Қайтқанда» тарауында: «Абай биыл ғана анық бағалады. Бұның әжесі бір түрлі шебер әңгімеші екен. Қызық сөйлейді. Әңгімесінің барлық жерін дәмді ғып, қызықтырып айтады. ...Әжесі әуелде көп-көп ертекттер айтқан. «Еділ – Жайық», «Жұпар қорығы», «Құла мерген» – бәрі де айтылды. Оның әңгімелерін түсте де, кешке де, тіпті көш бойы да Абай айтқыза беретін болды. Абай қажымай, жалықпай ылғи ғана ынтыға тыңдайтын. Зере ел шабысын әңгіме еткенде, сол істердің бәрін ел басына әлек салған, ұлардай шулатқан кесел күндей айтатын. Кішкентай күнінен ертект-әңгімені көп сүйетін бала осы жазда, тіпті көп есітіп, көп біліп алған сияқты», - деп келетін жолдар бала Абайдың дана Абайға айналуына әсер еткен мысалдың бірі десек те болады.

Б.Момышұлы «Зере мен Ұлжан Абайдың емес, бүкіл халықтың анасы. Аналық сезімі мол, елдің мұнын мұндап, жырын жырлаған аналар болып ақиқат көрсетілген» деп, - жоғары баға берген.

Шоқанның әжесі Айғаным Сарғалдаққызы үш жүзге бірдей аты тараған, көркіне ақылы сай, білімді, парасатты әйел болған. Әрі жасөспірім Шоқанның өз құралпыластарына қарағанда сана-сезімінің ерте оянып, рухани әлемінің асқақ болып қалыптасуына айтулы ықпал еткен де – Айғаным әжесі. Ә.Марғұланның «Айғаным Шоқан үшін халық даналығының сарқылмас бұлағы болған» деп, - баға береді.

Бауыржан Момышұлы өзінің «Ұшқан ұя» повесінде әлем тарихы, жаратылыс шежіресі, жан-жануарлар болмысы, қауымының қалыптасуы, әлемнің пайда болуы, тірлік, өмір туралы алғашқы мағлұматтарды, азаматтық тұрғыдағы аңыз-әңгімелерді әжесінен естігенін үлкен сүйіспеншілік сезімен есіне алған, сондай-ақ ненің жақсы, ненің жаман екенін, нені сүйіп, неден аулақ жүруді әжесінен үйренгенін мақтан етеді.

Мұхтардың әжесі Дінәсілдің де ұрпағына берген тәлім-тәрбиесі мен рухани мұрасы таусылмас қазына.

Әжелер туралы жазылған өлеңдер көп. Өнге айналғандары қаншама?! Мәдениет пен әдет-ғұрыпты жастардың бойына сіңіріп, оларға тарихымызды танытып, салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрпымызды үйретіп, үлкен үлгі, өнеге көрсететін де – әжелеріміз. Дана халқымыз үлкендерге құрмет көрсетіп, қарттарын төріне отырғызып, олардың айтқан ақылына, өсиетіне құлақ асып, үлгі тұтқан.

Қазақ отбасында әжелердің орны ерекше әрі қадірлі болған. Әже – отбасының ғана емес, әулеттің де ұйытқысы болып, ағайын-туыстың ауыз біршілігін, татулығын сақтайтын сыйлы анасы, кейінгі жастардың, келіндердің тәрбиешісі әрі ақылгөйі атанған. Өз балаларын бағып-қағып азамат етіп тәрбиелеген соң, немере-шөберенің тәрбиесімен айналысып, оларды қызғыштай қорып, бар мейірімін төгеді. Ел тарихында бір рулы елге ана болып, ел бірлігін сақтап келген Домалақ ана, Абайдың әжесі Зере секілді әжелердің бейнесі аңыз-әңгімелерде, әдеби шығармаларда сомдалған. Әже – отбасының ғана емес, әулеттің ұйытқысы, ағайын-туыстың бірлігін, абысынның татулығын сақтайтын сыйлы анасы, кейінгі жас келіндердің тәрбиешісі әрі ақылшысы. Сондықтан да қазақ қоғамында тұңғыш немерені әженің бауырына салады. Бұл тек біздің халыққа ғана тән қасиет. Сөйтіп, бала ата-әженің кенжесі саналған.

Ал, бүгін, жан-дүниемізбен батыстан келіп жеткен «сыртқы күштердің» әсерінен мына заманда отбасылық рухани құндылықтан ажырап, яғни әжелер салған ізгі жолдан жаңылысып, адасып бара жатқандай, болашақ ұрпақ тәрбиесіне алаңдаушылық тудырады.

«Ел болам десең, бесігіңді түзе» дейді Мұхтар Әуезов. Ал бұл сөздің өз мәнінде жүзеге асуының түп негізін әжелер өнегесінен алып қарауымыз да заңды. Бұл ұлағатты сөз кез келген адамды, ең алдымен, өз елінің салт-дәстүріне деген жанашырлыққа, ұлттың ұлы мұратына деген адалдыққа, Отанға деген шынайы тазалыққа үйретері һәм имани нұрға жетелері хақ. Осыдан-ақ, «Әжелер мектебі» – бұл ұғымды бойға тереңнен сіңіретін бірден-бір жол деп санаймыз [49].

«Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасының әдіснамалық негіздері Қазақстан Республикасының нормативтік базасына, педагогиканың, этнопедагогиканың, психологияның, этнопсихологияның, отбасылық психологияның, әлеуметтанудың қазіргі заманғы ғылыми тәсілдері мен әдістеріне негізделеді.

3 «ОТБАСЫ - ОРТА МЕКТЕП» ЖОБАСЫН ІСКЕ АСЫРУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

Өзектілігі:

«Отбасы – орта мектеп» жобасының өзектілігі төмендегі факторлармен байланысты:

1) Қазақстандық білім беруге арналған әлеуметтік тапсырыстың маңызды құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттік деңгейде заманауи білім беру жүйесін жаңғырту.

2) Педагогтердің білім берудің жаңартылған мазмұнын іске асыру аясында мектеп пен отбасының, мектеп пен серіктес ұйымдардың тиімді өзара байланысының ғылыми негізделген және инновациялық практикада пайдаланылатын тетіктерін, нысандарын, тәсілдері мен технологияларының талап етілуі. Сонымен қатар ата-аналардың психологиялық-педагогикалық құзыреттерін дамыту.

3) Ата-аналарды білім берудің жаңа үрдістері туралы хабардар ету және мектепті басқарудың қоғамдық органдары (Мектептегі ата-аналар комитеті, сыныптардағы ата-аналар активтері, Мектептің қамқоршылық кеңестері, Әкелер кеңесі, спорт комитеттері, денсаулық сақтау жөніндегі комитеттер, Кәмелетке толмағандардың профилактикасы жөніндегі кеңестер және т.б.), сондай-ақ ата-аналардың отбасы мәселелері жөніндегі бірлестіктері (жас ата-аналар мектебі, жалғызбасты әкелер, аналар, мүгедек ата-аналар клубтары) және басқа да қоғамдастықтар арқылы тәрбие үдерісіне енгізу маңызды.

4) Қоғамдық ұйымдар бірігуді және бірлескен кооперативтік қызметті қолдайды, дәстүрлі отбасылық құндылықтарды тәрбиелеу және нығайту, отбасындағы тұлғааралық қатынастарды жақсарту, отбасылық мәдени-танымдық демалыс сапасын арттыру, жасөспірімдерді, оқушылардың ата-аналары мен педагогтерді білім беру ұйымдары базасындағы тақырыптық іс-шараларға тарту мәселелерінде толықтырушы ресурс болуға дайын екендігін көрсетеді.

5) Ұлттық тәрбие дәстүрлерін, халықтық отбасылық педагогиканың мәдени-білім беру құндылықтарын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу, құрметтеу, сақтау және тарату, елдің лайықты азаматын тәрбиелеу көбінесе өскелең ұрпақтың қалай дайындалатынына байланысты.

«Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасы Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарындағы білім алушылардың ата-аналарымен, білім беру саласындағы әлеуметтік серіктестермен отбасылық тәрбие және өзара тығыз қарым-қатынас бойынша педагогтердің әдістемелік практикасын жетілдіру үшін ауқымды жұмысқа есептелген. Жалпыұлттық рухани-адамгершілік және әлеуметтік құндылықтар мен құзыреттер жүйесіне баса назар аудара отырып, отбасындағы, мектептегі және қоғамдағы тәрбие ұстанымдарын келісу негізгі мақсат болып табылады

Жобаның мақсаты: Отбасының, мектептің, әлеуметтік серіктестердің отбасылық және әлеуметтік құндылықтары мен құзыреттерін қалыптастыруда өзара ынтымақтастық орнатуға жағдай жасау.

Жобаның міндеттері:

- «Отбасы - мектеп-әлеуметтік серіктестер» үштігінің өзара байланысын дамыту үдерісін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету;

- білім алушыларды тәрбиелеу ісіне шетелдік және қазақстандық тәжірибеде анықталған тәрбие жұмысының ең үздік әртүрлі нысандары мен әдістері арқылы ата-аналар қоғамдастығы мен әлеуметтік серіктестердің қатысуын жандандыру;

- отбасы мен мектептің ынтымақтастығын отбасылық тәрбиені ұйымдастырудағы серіктестік байланыстар арқылы үйлестіру;

- жалпыұлттық рухани-адамгершілік және әлеуметтік құндылықтар мен құзыреттер жүйесіне баса назар аудара отырып, отбасындағы, мектептегі және қоғамдағы тәрбие ұстанымдарын келісуді қамтамасыз ету;

- отбасылық тәрбие тәжірибесін тарату арқылы қоғамның маңызды базалық институты ретінде әлеуметтік оң әлеуеті бар отбасының беделін арттыру.

Жобаның жаңашылдығы. Жобаның осы бағытта атқарылып жатқан басқа жұмыстармен салыстырғанда өзіндік үлесі зор.

«Отбасы – орта мектеп» жобасы өзара ынтымақтастық тетіктері мен отбасылық дәстүрлі мәдени құндылықтарды жандандыруға, рухани-практикалық ұлттық тәжірибені тарату мақсатында ұрпақтар арасындағы байланысты күшейтуге бағытталған.

Бүгінгі таңда жоба қоғамдық дамудың жаңа шындығында:

- ата-ана мәдениетін дамытуға, отбасының тұтастығы мен рухани денсаулығын сақтауға, отбасылық байланыстардың құндылығын түсінуге;

-отбасылық дәстүрлерді, әлеуметтік-мәдени құндылықтарды қалыптастыруға және дамытуға;

- балалардың адамгершілік тәрбиесінің қажетті деңгейін қолдауды қамтамасыз етуге өзіндік үлес қосады.

Білім беруді жаңғырту жағдайында мектеп уақыт ағымымен қалыптасқан және шындалған өзінің менталитетін, ұлттық ерекшеліктерін, ұлттық құндылықтарымызды сақтауға тырысады.

Осы жобада бағытталған негізгі мәселелер:

- Ата-аналардың оқу процесіне белсенді қатыспауы (қазіргі қоғамда барған сайын отбасындағы және мектептегі тәрбие беруді бөлу үрдісі байқала бастады, бірақ осыған байланысты ата-аналардың өз баласына мүмкіндігінше жақсы білім беруге деген ұмтылысы артып келеді);

- Бала тәрбиесіне әкелердің белсенді қатыспауы (баланың тұлғалық тұрғыда сәтті дамуы үшін әкесі мен анасының қатар тәрбиелеуі өте маңызды);

- Халықтың рухани-практикалық тәжірибесін беруде ұрпақтар байланысының әлсіреуі;

- Ата-аналардың дене және психологиялық саулығы, отбасын жоспарлау мәселелеріндегі ақпараттың жетіспеушілігі, отбасындағы жанжалдарды дұрыс шешу дағдыларының болмауы сияқты маңызды мәселелерді шешеді.

Жобаның тұжырымдамалық негіздері.

Жоба тұжырымдамасы отбасылық тәрбиенің басымдығын жандандыруға негізделген.

- «Жоғалған құндылықтарды отбасынсыз, халықтың өзінсіз қайта жаңғырту мүмкін емес».

- «Отбасы баланы тәрбиелеуге, тұлғаны қалыптастыруға белсенді қатысуы керек».

- «Отбасы – белсенді әлеуметтік-педагогикалық жүйе».

- «Отбасы – педагогикалық жұмыстың басым саласы».

- «Отбасын ауыстыру ештеңені шешпейді, отбасының өз әлеуетін дамыту керек».

- «Отбасы – өскелең ұрпақты әлеуметтендірудің маңызды институты».

- «Қоғам – отбасының жеке тұлғаны тәрбиелеудегі көмекшісі».

- «Мықты отбасы – мықты мемлекеттің тірегі».

Төменде көрсетілгендей:

- гуманистік бағыт, әр баланың бірегейлігі мен өзіндік ерекшелігін құрметтеу, оның мүдделерінің басымдығы, оған мемлекеттің болашақ адами және зияткерлік әлеуетінің бөлігі ретінде қарау;

- ата-аналардың өз балаларының денсаулығын сақтауға тәрбиелеуге, оқытуға басым құқығын мойындау;

- педагогтер – балалар – ата-аналар – қоғам шығармашылық бірлігін құруды көздейтін ересектер мен балалар тұлғаларының бір-біріне өзара әсері;

- ұрпақтар арасындағы байланыстардың сабақтастығы мен сақталуы, рухани адамгершілік тәрбиенің үздік дәстүрлерін, отбасылық тәрбиенің ұлттық дәстүрлерін сақтау және дамыту;

- жүйелілік: балалардың өмірін ұйымдастыруға жүйелі көзқарас арқылы ғана бала тұлғасының қалыптасуының тұтастығын және тәрбиенің күрделілігін қамтамасыз етуге болады;

- отбасымен тығыз байланысты қамтамасыз ететін ашықтық, ата-аналардың тәрбие ісіне қатысуы, ата-аналар үшін білім беру қызметінің тиімділігі туралы ақпараттың қолжетімділігі сияқты бірыңғай қағидаттар негізінде ата-аналарды психологиялық-педагогикалық жалпыға міндетті оқытудың белсенді нысандарын, озық технологиялары мен әдістерін енгізу арқылы ата-аналардың өзіндік шығармашылық қызметіне деген көзқарасын қалыптастыру маңызды болып табылады.

Жобаны іске асыру нысандары:

- Интерактивті: сауалнама, диагностика, ашық есік күні.

- Дәстүрлі емес: ойын тренингтері, үздік отбасылық тәжірибені таныстыру, пікірталастар, дөңгелек үстелдер, тақырыптық конференциялар, сұрақ-жауап кештері, мамандардың кеңестері және т.б.

- Дәстүрлі: ата-аналар жиналысы (сыныптық, жалпы мектептік), ата-аналар клубы, отбасылық спорт және зияткерлік жарыстар, шығармашылық байқаулар және т.б.

- Ағартушылық: балаларды тәрбиелеу мен оқыту мәселелерін жариялау үшін БАҚ-ты пайдалану, ата-аналардың жалпы оқуын ұйымдастыру, ақпараттық парақшалар шығару, ата-аналар үшін қабырға газеттері мен бұрыштарды безендіру, білім беру порталы.

- Мемлекеттік-қоғамдық: құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі кеңес құру, ата-аналармен жұмыс жөніндегі республикалық кеңес құру.

Жобаның әлеуметтік серіктестері мен қызметкерлері

Әлеуметтік серіктестер. Жоба аясында қоғамдастықтың серіктес болудағы өзара байланысының мақсаттары мен міндеттеріне қызығушылығына бастамашылық жасау және серіктестердің жүйелі жұмыс істейтін коворкинг желісін құру қажет. Оның құрамына:

- жергілікті жерлердегі білім беруді басқарудың мемлекеттік органдары;
- балалар және жастар қоғамдық ұйымдары;
- бұқаралық ақпарат құралдары, баспалар, кәсіптік бағдар беру орталықтары, жұмысқа орналастыру қызметтері және т.б.

- білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымдар және қоғамдық институттар, мектептен тыс қызметті бірыңғай сабақ өтетін, сабақтан тыс нысандарда іске асыратын ұйымдар;

- білім алушыларды әлеуметтендіруді және алдын алуды, білім алушылардың салауатты және қауіпсіз өмір салтын және экологиялық мәдениетін қалыптастыруды жүзеге асыратын құқықтық ұйымдар (жолдарғы, төтенше жағдайлардағы тәртіп және т.б.);

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың негізгі жалпы білім беру бағдарламаларын игеруіне ықпал ететін жеке бағытталған түзету жұмыстарын жүзеге асыратын ұйымдар;

- инвесторлар, қайырымдылық жасаушы және демеуші ұйымдар;

- аурулардың алдын алу және дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстары бойынша тиімді жұмыс істеу үшін медициналық және спорттық ұйымдар;

- туризм және демалыс кластерінің мемлекеттік және қоғамдық ұйымдары;

- бұқаралық мәдени ұйымдар – кітапханалар, театрлар, мұражайлар;

- үздіксіз білім беру жүйесінің білім беру ұйымдары, білім беру қызметтерін көрсететін үкіметтік емес ұйымдар және т.б. кіреді.

Отбасы мен мектептің ынтымақтастығын басқарудың қоғамдық құрылымы

Отбасының (қоғамның және дербес қатынастар субъектісінің өкілі ретінде) және мектептің (мемлекеттің және дербес қатынастар субъектісінің өкілі ретінде) әлеуметтік-педагогикалық серіктестік жүйесі мынадай инновациялық және дәстүрлі ұйымдық-құрылымдық элементтерге сүйенеді:

Қоғамдық басқару

- мектеп конференциясы

- мектептің қамқоршылық кеңесі

- жалпы мектептік ата-аналар комитеті
  - сыныптағы ата-аналар комитеті
  - педагогикалық білім жетілдіру бойынша қоғамдық құрылымдар (ата-аналар секциясы)
  - бейінді ата-аналар бірлестіктері
  - қоғамдық сараптама қоғамдастығы
  - халықты әлеуметтік қорғау комиссиясының өкілдері
- Мемлекеттік басқару*
- Мектеп әкімшілігі
  - Педагогикалық кеңес
  - Сынып жетекшілерінің әдістемелік бірлестігі
  - педагогикалық білім жетілдіру бойынша қоғамдық құрылымдар (ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету секциясы)

- Уақытша ғылыми-зерттеу ұжымдары.

Жоба бағытталған халық санаттары:

- ата-аналар, әжелер, аталар;
- балалар;
- мұғалімдер;
- мектептің әлеуметтік серіктестері.

Іске асыру кезеңдері мен тетіктері

I кезең – Дайындық кезеңі

Ақпараттық-талдау деңгейі

1) Балалардың ата-аналарымен жобаны өткізуге байланысты мәселелерді талқылауы; іс-шаралардың тақырыптық жоспарын жасау; диагностика жүргізу, ата-аналарға сауалнама жүргізу.

Нәтижесі – жобаға қатысушыларда оқу-тәрбие процесіне өзгерістер енгізу қажеттілігі туралы нақты түсініктің болуы.

2) Отбасы құрамына қатысты диагностикалық жұмыс, қолда бар ақпаратты өңдеу және талдау.

Нәтижесі – жалпы мектеп-отбасы кеңістігіндегі ақпараттық ашықтық.

3) Өзара ынтымақтастық нысанын айқындау:

- сынып және жалпы мектептік ата-аналар жиналысын өткізу;
- ата-аналар қоғамының мектепке, ұсынылатын қызмет бағыттары мен өзара ынтымақтастық нысандарына қатынасын зерттеу (ақпараттық парақтар, телефон арқылы хабарлау, мектеп сайтының жұмысы, сауалнама жүргізу);
- мемлекеттік қоғамдық басқару, ақпараттық-ағартушылық, білім беру, көркем-эстетикалық, спорттық-сауықтыру бағытындағы бірлескен қызмет үшін мектеп пен ата-аналар қоғамдастығының өкілдерін таңдау.

Нәтижесі – бірлескен қызметтің әрбір бағытында жұмысты үйлестіруде мектеп пен ата-аналар қоғамдастығының өкілдері айқындалатын болады; ата-аналар ұсынылған бағыттар бойынша бірлескен қызметтің қажетті нысандарын айқындайды.

II кезең - Мазмұндық кезең (практикалық)

Ұйымдастырушылық деңгей

1) Тақырыптық жоспарлауға сәйкес педагогикалық ұжымның қызметі.

2) Білім алушылардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің) білім беру процесі аясында әртүрлі іс-шараларды (сабақ және сабақтан тыс қызметті қоса алғанда) ұйымдастыруға және өткізуге қатысуы, сондай-ақ екінші жағынан, орта мектептің, оның жекелеген педагог қызметкерлерінің (педагог-психологтің, әлеуметтік педагогтің, сынып жетекшісі қызметін атқаратын мұғалімдердің және т.б.) отбасылық тәрбие мәселелерін шешуге қатысуы.

Нәтижесі – екі жақты маңызды міндеттерді шешуде мектеп пен ата-аналар қауымдастығының мүмкіндіктері мен ресурстарын біріктіру.

Басқарушылық деңгей

1) Отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастық саясаты мен рәсімдерін әзірлеу бойынша педагогикалық ұжымның қызметі. Мектептің отбасымен әртүрлі бағыттар бойынша өзара байланысы: мемлекеттік қоғамдық басқару, ақпараттық-ағартушылық, білім беру, көркем-эстетикалық, спорттық-сауықтыру.

Нәтижесі – ата-аналармен ынтымақтастықтың «шеңбері» көрсетілген.

2) Мектеп үшін стратегиялық шешімдер әзірлеу және қабылдау үдерісіне білім алушылардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің) қатысуы; мектеп өмірінің регламентін қалыптастыруға (білім беру үдерісіне қатысушылар арасындағы мінез-құлық және қарым-қатынас нормаларының, қағидаларының мектеп функциялары мен дәстүрлерінің құрамы); әлеуметтік маңызы бар қоғамдық бірлестіктерді, әлеуметтік жобаларды іске асыру жөніндегі қоғамдық кеңестерді басқаруға ата-аналардан өкілдер қатысуы және т.б.

Нәтижесі - жоспарлы қызмет шеңберінде шешімдер қабылдауда білім беру процесіне қатысушылардың (ата-аналар қоғамдастығы мен мектептің педагогикалық ұжымының) кәсібилігінің маңыздылығын өзара тану, сараптамалық қызметтерді бірлесіп орындау.

III кезең – Қорытындылау кезеңі

Жұмыс нәтижелерін қорытындылау. Атқарылған жұмыстарды талдау. Отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастық моделін сипаттау. Таныстырылым. Барлық қатысушының нәтижелерге қанағаттануы. [62]

Жобаны іске асыру жұмыстарының негізгі бағыттары:

- Облыстық білім басқармасы деңгейіндегі іс-шаралар;
- Қалалық және аудандық білім бөлімдері деңгейіндегі іс-шаралар;
- Білім беру деңгейіне байланысты іс-шаралар;
- Директорлар және директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарлары үшін;
- сынып жетекшілеріне арналған ұсыныстар;
- білім алушылар үшін, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балаларға арналған іс-шаралар;
- ата-аналарға арналған іс-шаралар.

Жоба мектеп, ата-аналар мен білім алушыларға бағытталған.

Жобаны іске асыру – отбасы мен мектеп, бала және әлеуметтік серіктестер мен үкіметтік емес ұйымдардың өзара ынтымақтастығында жүзеге асырылады.

Жобадан күтілетін нәтижелер:

Білім алушылардың бойында отбасылық және ұлттық құндылықтар мен әлеуметтік құзыреттерді қалыптастыру бойынша отбасы, мектеп, әлеуметтік серіктестердің өзара ынтымақтастығы жағдайында:

- «Отбасы – мектеп – әлеуметтік серіктестер» үштігінде өзара ынтымақтастықты дамыту процесін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету жүзеге асырылады;

- шетелдік және отандық тәжірибеде анықталған тәрбие жұмысының ең үздік әр түрлі формалары мен әдістері арқылы білім алушыларды тәрбиелеуде ата-аналар қоғамдастығы мен әлеуметтік серіктестердің белсенділігі артады;

- отбасы тәрбиесін ұйымдастырудағы отбасы мен мектептің ынтымақтастық-серіктестік байланыстарын үйлестіру жұмыстары артады;

- жалпыұлттық рухани-адамгершілік, әлеуметтік, ұлттық құндылықтар мен құзыреттер жүйесіне баса назар аудара отырып, отбасындағы, мектептегі және қоғамдағы тәрбие ұстанымдары қамтамасыз етіледі;

- балаларды тәрбиелеу процесіне әке тәрбиесін, ана тәрбиесін, ата тәрбиесін, әже тәрбиесін жандандыру жұмыстары артады;

- отбасылық тәрбие тәжірибесін тарату арқылы қоғамның маңызды базалық институты ретінде әлеуметтік оң әлеуеті бар отбасы беделінің артуына қолдау көрсетіледі.

Облыстық білім басқармасы деңгейінде отбасы мен мектептің ынтымақтастығын іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

- Ұлттық тәрбие мәселелері кез келген мемлекет үшін шешуші болып табылады. Елімізде бүкіл қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін қабылданған мемлекеттік бағдарламалар, стратегиялық даму жоспарларына сәйкес отбасы мен мектеп ынтымақтастығын жүзеге асыру;

- ҚР ұлттық тәрбиесіне байланысты мәселелер бүгінгі күні өзекті. «Ұлттық тәрбие» ұғымы мемлекеттің тиісті саяси, құқықтық және экономикалық институттарының ұлттық экономикалық дәстүрлер мен құндылықтар аясында өзінің негізгі субъектілерінің мүдделерін қорғауға қабілеттілігін арттыру;

- Білім беру жүйесінде білім алушының зияткерлік тұлғасын дамыту, тұлғааралық қатынастарды қалыптастыру маңызды міндеттердің бірі. Қоғамның жылдам қарқынмен дамуына байланысты адамның қарым-қатынасы мен мәдениетін, әлеуметтік, экономикалық және тәрбиелік құндылықтарын жетілдіру;

- Кез келген елдің дамуы мен өркендеуі халықтың білімімен және зияткерлік ресурстарымен негізделеді.

Интеллектуалды ұлт ұғымы – бұл ұлттық негіз, рух және болмыс. Халықтың сапасының жақсаруына «рух» тазалығын тәрбиелеудің әсері зор. Оның терең негізіне технология әлемінде терең инновациялық білім мен құзыреттілікті сіңіру, ұлттық болмысты, әдет-ғұрыпты, салт-дәстүрді, тіліміз бен ділімізді, дінімізді сақтау қажеттілігін арттыру;

- Орта ғасыр қайраткерлерінің ойлары, идеялары, ұлтымыздың тілін, дінін, мәдениетін, салт-дәстүрін дәріптеген қазақ ағартушыларының шығармалары, ақындарымыздың әндері, тәрбие ойлары, ұлы би-шешендердің ұлағатты сөздерін, Отанды қорғаған батырлардың даңқын ғылыми тұрғыда жинақталып, зерттеп жас ұрпаққа жеткізу.

- Ұлттық мәдениет моральдік нормалармен бекітілген мінез-құлық үлгілерін қалыптастыру және отбасы мен мектеп қарым-қатынасын реттеу;

- Қазақ отбасындағы ұлттық құндылықтарды қолданудағы тәрбие стилін сақтау әр ата-ананың міндеті деп санау;

- Өсіп келе жатқан жас ұрпақтың бойында ұлттық құндылықтарды, ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ұлттық сананы сіңіру арқылы ұлттың болашағын қалыптастыру;

- Болашақ отбасының ұлттық моделін құру;

- Отбасы мен мектептің ынтымақтастығын арттыру және облыстық деңгейде бірлескен тәрбиелік іс-шараларды ұйымдастыру, әдістемелік қолдау көрсету.

Облыстық деңгейде «Денсаулық фестивальдерін» ұйымдастыру және өткізу әдістемесі

Фестивальді ұйымдастыру өте күрделі және жауапты құбылыс, өйткені оны өткізу қатысушылардың көптігімен байланысты: мектеп оқушылары, мұғалімдер, ата-аналар мен қонақтар, дайындыққа кететін уақыт.

Ұйымдастырушы мыналарды қамтамасыз етуі керек:

- фестивальді дайындау және өткізудің нақты жоспары;

- әкімшілік мүшелері мен дене шынықтыру мұғалімдері арасында міндеттерді сауатты бөлу, дайындықтың әрбір кезеңіне жауапты тұлғаларды тағайындау; қажетті техникалық базаның болуы;

- өкімдердің орындалуын және жоспар тармақтарының іске асырылуын қатаң бақылау.

Фестивальді дайындау кезінде бірінші кезекте ұйымдастыру комитеті құрылады. Ұйымдастыру комитетіне мектеп әкімшілігінің мүшелері, ата-аналар комитетінің мүшелері, дене шынықтыру жөніндегі кеңес және басқалар кіреді. Олар фестиваль ережесін әзірлейді.

Ереже – бұл фестивальдің ұйымдастырушылық сәттері реттелетін құжат.

Ереже мыналарды қамтиды:

1) фестивальдің атауы (тақырыбы);

2) оны өткізудің мақсаты мен тәртібі;

3) өткізу мерзімдері мен шарттары;

4) қатысушылардың сандық құрамы, спорттық кезеңдер (эстафеталар) тізбесі);

5) нәтижелерді бағалау критерийлері;

6) спорттық эстафеталардың әрбір кезеңіндегі төрешілер бригадасының құрамы;

7) жеңімпаздарға ұсынылатын марапаттар;

8) ұйымдастыру мәселелерін шешу немесе әдістемелік көмек көрсету үшін ұйымдастырушылардың спорттық реквизиті.

Ережені фестивальдің деңгейіне байланысты кеңес, әкімшілік немесе директор (мектеп, аудан, қала және т.б.) бекітеді. Спорт командаларын бағалау үшін төрешілер бригадасы құрылады. Спорттық эстафеталардың қорытындысы ұйымдастыру комитетінің жұлделі орындарды бөлу және жеңімпаздарды марапаттау туралы шешімінің негізіне алынады.

Фестивальді ұйымдастыру және өткізу бойынша іс-шаралар кешені келесі кезеңдерді қамтиды.

1. Мақсаттар мен міндеттерді, тақырыптар мен идеяларды анықтау;

2. Фестивальді өткізу бойынша ұйымдастыру комитетін құру;

3. Фестивальді дайындау және өткізу жоспарын барлық деңгейлерде әзірлеу және бекіту:

а) өткізу мерзімін анықтау;

б) фестивальді өткізуге дайындық бойынша жоспар құру;

в) фестиваль бағдарламасын жасау;

г) фестивальдің әр компонентіне жауапты тұлғаларды тағайындау.

4. Төрешілер бригадасын қалыптастыру;

5. Техникалық қамтамасыз ету:

а) спорт залын, алаңдарды тиісті жағдайға келтіру;

б) көлікпен қамтамасыз етуді ұйымдастыру (фестивальді мектептен тыс жерде, мысалы, қаланың спорт кешендері базасында өткізген жағдайда);

в) фестивальді өткізу уақытында техникалық қызметтердің жұмысын ұйымдастыру;

г) жарыстардың дыбыстық сүйемелдеуін қамтамасыз ету;

д) фото және бейне түсірілімді қамтамасыз ету.

6. Фестиваль қатысушыларын ақпараттық және құқықтық қамтамасыз ету:

а) құжаттық қызмет көрсетуді ұйымдастыру (бұйрықтар, өкімдер, хаттар, шақырулар, өтінімдер, бағыт парақтары және т. б.);

б) құрметті қонақтарға шақыру қағаздарын тарату;

в) мектеп серіктестерімен ақпараттық байланыс;

7. Қатысушылар туралы мәліметтер құрастыру.

а) өтінімдерді әзірлеу;

б) өтінімдерді қабылдау;

в) қатысушылардың санын анықтау.

8. Ұйымдастыру шығындарын анықтау (спорт залын безендіру, дипломдар, сыйлықтар, кубоктар және т.б. сатып алу).

9. Фестивальді техникалық және кәсіби қамтамасыз ету бойынша заңды және жеке тұлғалармен келісім шарттар жасасу (фестивальді мектептен тыс жерде, мысалы, қаланың спорт кешендері базасында өткізген жағдайда);

б) фестиваль эмблемасымен кәдесыйлар, сондай-ақ кубоктар, дипломдар мен грамоталар дайындауға және сатып алуға шарт жасасу.

10. Іс-шараны қаржыландырудың қосымша құралдарын іздеу:

а) фестивальді өзара тиімді шарттармен ішінара демеушілік ету мақсатында Заңды және жеке тұлғаларға ақпараттық хаттар тарату;

б) құрылтайшылар мен ведомстволық ұйымдарға фестивальді үлестік қаржыландыру туралы өтініш хаттар жіберу.

11. Жарнамалық науқан:

А) БАҚ-да жарнаманы қамтамасыз ету;

б) фестивальді өткізу кезеңінде баспасөз жұмысын қамтамасыз ету;

в) фестиваль афишалары мен буклеттерін дайындау және тарату;

д) буклеттер, фестиваль бағдарламалары, шақыру билеттері, бейдждер, дипломдар, грамоталар дайындау.

12. Іс-шарада қауіпсіздікті қамтамасыз ету:

а) жедел жәрдем жұмысын ұйымдастыру;

б) құқық қорғау органдарының жұмысын ұйымдастыру;

в) алғашқы медициналық көмекті қамтамасыз ету.

13. Фестивальді өткізу.

14. Фестивальді қорытындылау.

Фестивальді өткізу жоспарлар мен нәтижелерге талдау жүргізілгеннен кейін ғана аяқтауға болады [58].

Қалалық және аудандық білім бөлімі деңгейінде отбасы мен мектептің ынтымақтастығын іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Ұлттық тәрбиенің – ұлттық мүдделерді қалыптастыруға, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды байланыстыруға өз үлесін қоса алатын, ұлттық өзін-өзі тану сезімі дамыған толыққанды тұлғаны тәрбиелеу;

- Ұлттық идея өзінің мәдени және рухани құндылықтарына ие ұлттың немесе этностың өмір сүруінің маңызды шарты. Білім беру мекемелерінде отбасымен ынтымақтастықта ұлттық идеяны насихаттау, кез-келген ұлт немесе этносқа, өзінің және өзге ұлтқа, олардың идеяларына деген өзіндік қарым-қатынас жүйесін қалыптастыру;

- Отбасын өзіндік, белгілі бір мәдени және рухани құндылықтар жүйесін, ұлттық мәдениетін дамыту;

- Отбасының, мектептің, қоғамның бірлескен міндетін айқындау;

- «Қазақ Елінің ұлттық идеясы – Мәңгілік Ел!» Жалпы ұлттық идея, ұлттық құндылықтарымызды дәріптеу отбасынан басталып, мектепте жалғасын табуы тиіс. Білім беру жүйесінде «Мәңгілік Ел» идеясы балалар мен жастарды жоғары руханилық, азаматтық ұстаным, әлеуметтік жауапкершілік, қоғам игілігі үшін еңбек ету дайындығын, жаңа қазақстандық патриотизм мен бірігу сезіміне тәрбиелеу;

- Тағылымы мол тарихы мен ерте заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін өркендеудің берік діңі ете отырып, жас ұрпақтың әрбір қадамын нық басуға, болашаққа сеніммен бет алуға жетелеу;

Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – жас ұрпаққа ұлттық кодты сақтай білуге жетелеу;

- Ұлттық сананы дамыту арқылы болашақ ұрпақтың бәсекеге

қабілеттілігін арттыру;

- Ұлттық сананы жаңғыртуда ұлттық сабақтастықты негізге ала отырып, рухани жаңғырудың ұлттық жаңғыруға ұласуына барынша күш-жігерімізді салып, ұлтымызды жаңа сапалық деңгейге көтеруде отбасы, мектеп, қоғам қызметін жандандыру.

- Болашақ отбасының ұлттық моделін құру;

- Отбасы институтын нығайтуға ықпал ететін отбасыларды қолдау орталықтары, медициналық және спорттық ұйымдар, ғылыми-зерттеу орталықтары, балаларды дамыту орталықтары, білім беру мекемелері, мәдени-демалыс ұйымдары, рухани даму жөніндегі ұйымдар, медиациялық орталықтар, мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар, қоғамдық ұйымдар, кеңес беру орталықтары, отбасылық психологтер, медиаторлар және т.б. тығыз байланыс орнату.

І. «Балалар мұражайда» бағдарламалары

Мұражайдағы іс-шара

Бүгінгі таңда мұражай қызметкерлері отбасымен өзара әрекеттесу үшін әдеттегі оқыту форматтарын өзгертетін жаңа білім беру бағдарламаларын ұсынады. Балалар мұражай негізінде шығармашылық шеберханаларға, театр, өнер курстарына баруға, ата-аналарымен бірге арнайы мұражай жобаларына, демалыс күндеріне, отбасылық клубтарға, кешенді экскурсиялық-шығармашылық сабақтарға, отбасылық шығармашылық студияларға қатысуға мүмкіндік алады, бұл олардың бос уақытын толтыруға көмектеседі. Бірлескен бос уақыттың ең көп таралған түрі – бейнелеу өнері.

Мұражайдың білім беру бағдарламалары аясында тарихи ортаға «ену» әдістері; тарихи оқиғалардың рөлдік «өмір сүруі» (бала рөл алады); репродуктивті әдіс (тапсырмалар жүйесі); өнімді әдіс (мәселені шешу); зерттеу әдісі (мұражай затын зерттеу); фактілерді, оқиғаларды, жағдайларды модельдеу және қайта құру (ой бағамдау және заттық); алдын-ала ынталандыру әдісі (мұражайдағы балалардың белсенділігін ынталандыру) мүмкін.

Мәдени - білім беру бағдарламаларының ережелері:

- білім беру және мұражай негіздерін біріктіру;

- мұражай ортасын сауатты игеру үшін жинақталған дағдыларды беру;

- мәдени-білім беру қызметін жүзеге асыру процесінде жеке-тұлғалық бағыттылыққа бағдарлау;

- семантикалық және эмоциялық құрамдас бөліктің бірыңғай алгоритмін қамтамасыз ету;

- ақпарат берудің жүйелілігі;

- шығармашылық еркіндік.

Мұражай формалары сан алуан. Оларға модельдердің келесі негіздері кіреді: дәстүрлі және жана; топтық және жеке; белсенді және пассивті; қарапайым және күрделі; бір реттік және циклдік; коммерциялық және коммерциялық емес, зерттеу, демалыс және т. б.

Отбасымен жұмыс жасау кезінде «Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасының міндеттеріне байланысты экскурсиялық мұражай бағдарламаларын

таңдау керек. Мұражай мөрін, мұражай сайттарын талдау [54] бағдарламалардың 12 түрін бөлуге мүмкіндік берді:

1 түрі – мерекелерге арналған бағдарламалар. Оны жүзеге асырудың негізгі сипаттамалары – көңілді көңіл-күй, қуаныш, жаңа әсерлер және өміршеңдікті арттыру. Мерекенің басты мәні – мектеп оқушыларын түрлі тәсілдер мен құралдардың көмегімен жан-жақты тәрбиелеу, соның ішінде бөлмені түрлі-түсті әсемдікте безендіру, музыкалық сүйемелдеу, компьютерлік презентациялар, викториналар, конкурстар, командалық жарыстар және т. б.

Бағдарламаның сәтті және есте қаларлық маңызды компоненттері: сценарий тақырыбы, идеялық бағыт, тәрбиелік құндылық, сонымен қатар бейнелеу құралдарын қолданудың күрделілігі мен динамикасы және т.б.

Бағдарламаның бұл нысанын әр музейде профилді, қаржылық мүмкіндіктерді, аумақтық ерекшеліктерді, сондай-ақ қолда бар алаңдарды пайдалануды ескере отырып жүзеге асыру.

2 түрі – Шеберлік сыныптарға арналған бағдарламалар. Бұл бағдарламаның міндеттері: білімалушыларды мұражай құралдарының көмегімен шығармашылықпен таныстыру, эстетикалық даму, белгілі бір дағдыларды игеру, шығармашылық процесте қарым-қатынас жасау.

Бағдарламаны өткізу нысаны бойынша шеберлік сыныптар арқылы оқыту және таныстыру.

Шеберлік сыныптарға арналған бағдарламалар келесі кезеңдерден тұрады:

- білім алушыларды экспозициялық кеңістіктегі бағдарлама тақырыбымен таныстыру;

- кәсіпшілік тарихымен, оның техникаларымен, құралдарымен және материалдарымен танысу;

- білімді беру процесі, бұйымды дайындау тәсілдері, зерттелетін кәсіпшілік;

- білім алушы тікелей қатысатын шығармашылық процесс;

- сабақты қорытындылау, талдау.

3 түрі – жобалық қызметке негізделген бағдарламалар.

Бағдарлама жобалық оқыту мен тәрбиелеудің келесі мақсаттарын қамтиды:

- білім алушының жеке сенімін арттыруға, оның өзін-өзі жүзеге асыруына ықпал ету;

- білім алушыда нәтижеге қол жеткізу үшін ұжымдық жұмыстың маңыздылығын, ынтымақтастықтың рөлін, шығармашылық тапсырмаларды орындау процесінде бірлескен қызметтің маңыздылығын түсінуді дамыту;

- қарым-қатынас мәдениетін дамыту;

- зерттеу дағдыларын дамыту.

Мұражайдағы білім алушылардың зерттеу қызметі фактілерді сыни қабылдауға, оларды талдау қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді, шығармашылыққа итермелейді. Білім алушыларға арналған зерттеу жұмыстарының тақырыптары мұражай сұраныстарына қарай таңдалады.

Зерттеу жұмыстары білім алушыларға мұражай тарихының дамуына өз үлестерін қосып қана қоймай, жобалық іс-әрекеттерден тәжірибе алуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде мұражайдың білім алушылармен өзара мәдени қарым-қатынасы қалыптасып, олардың рухани-адамгершілік тәрбиесіне ықпал етеді. Қазіргі уақытта бағдарламаның бұл түрі кеңінен танымал.

4 түрі – костюм бағдарламалары. «Костюм бағдарламалары» деп аталатын бағдарламалар оның тақырыбына сәйкес келетін костюмдерге киіну процесін қамтиды. Костюмдік бағдарламалар мұражай мамандарының мектеп оқушыларымен өзара ынтымақтасуының жарқын, белсенді және театрландырылған түрі болып табылады. Костюм бағдарламаларының сценарийі ойындарды, көңілді конкурстарды, жұмбақтарды, викториналар мен сайыстарды және т.б. қамтиды. Осылайша, бала белгілі бір тарихи кезең және осы уақыттың кейіпкерлері туралы білімдерін еркін түрде толықтыра алады және жарқын эмоциялық көңіл-күй мен тәжірибесімен алмасады.

5 түрі – отбасылық демалыс бағдарламалары. Мұражай қауымдастығы ата-ана мен баланың өзіндік шыңармашылықтарын дамытуда ерекше эксперимент жасайды, онда олардың әрқайсысы толыққанды және ең бастысы белсенді (бұл ескерту ересектерге қатысты) әрекет етеді. «Мұражайдағы отбасылық демалыс» білім беру бағдарламасы шеберлік сыныптар, дәрісханалар мен ғылыми шоуларды, ұлттық салт-дәстүрлермен танысуды қамтиды.

6 түрі – рөлдік ойын бағдарламалары. Рөлдік ойын бағдарламасы – бұл интерактивті сабақ, онда білім алушы тек ақпаратты игеріп қана қоймайды, оны ойын барысында эмоционалды түрде түсінеді, өзінің «есте сақтауын» дамытады.

7 түрі – «Уақыт ағымына саяхат» бағдарламасы. «Уақыт ағымына саяхат» мұражайдағы маңызды тарихи кезеңді қамтуға және онымен мектеп оқушыларын таныстыруға мүмкіндік береді. Білімді игеру әр түрлі іс-әрекеттерді орындау арқылы жүзеге асырылады: рельефте қозғалу, карта іздеу, жасырын қазыналар және т.б.

«Уақыт ағымына саяхат» бағдарламасының ережелері талап ететін тапсырмаларды шешуде, әрекеттерді қабылдау нәтижесінде тәуелсіз.

8 түрі – «Қонақта...» бағдарламасы. Бағдарлама бағдарламаның басты кейіпкерімен (қонағымен) танысуды қарастырады. Оның арнайы білімді, талантты, дарынды тұлға. Онымен кездесу барысында мектеп оқушылары ой бөлісеп, пікір алмасады. Ақпаратты беру тек әңгіме, әңгімелеу немесе монолог түрінде ғана емес, сонымен қатар, бағдарлама желісін сюжетті театрландырылған нұсқада ұсыну арқылы жүзеге асыруға болады. Білім алушылар кейіпкердің мінез-құлқының әлеуметтілігін, қарым-қатынас тәсілін, мінез-құлық ерекшеліктерін бақылайды, осылайша өз бойларында тұлғааралық мінез-құлықты қалыптастырады.

9 түрі – бір тақырыптың ертегісі немесе тарихы (құпиясы) бағдарламасы.

Бағдарлама «ертегіге енуден» бастап, оны аяқтағанға дейін сиқырға толы. Бағдарламаның нысаны мұражай заттарын жандандыруға және бірінші жақта

адамның әңгімесін жүргізуге мүмкіндік береді. «Тірі» экспонатпен қарым-қатынас жасау нәтижесінде эмоционалды жағдайлардың тікелей тәжірибесі арқылы бала жасалған экспонаттар, сол кездегі адамдардың талғамы мен құмарлықтары туралы білім алады. Ол мұражай затын жасаушы және оның шеберлігі туралы ақпаратты біледі. Әңгіме желісі білім алушының назарын жасалған материалға (немесе материалдарға) аударады, өндіріс кезеңдерін сипаттайды және шебердің «құпияларын» немесе оның қызметіндегі жаңалықтарды ашады. Бағдарлама барысында тікелей сөйлеу білім алушыға адамдар әлеміндегі ерекше өмір тақырыбы ретінде өмір сүруді түсінуге көмектеседі. Білім алушы мұражай затының бірегейлігі және оның тарихи және мәдени мұраға қосқан үлесі туралы түсінік алады.

11 түрі – квест бағдарламасы. Бағдарлама кілт сөзді немесе фразаны іздеу, мұражай затын табуға негізделеді. Мұражайдағы квест өткізу формасы – ойын-сауық ойыны. Бағдарламаның сюжеті тапсырмаларды орындау жолындағы қиындықтарды жеңуге негізделген. Бағдарламаның мақсаты – ойын сценарийіне енгізілген тарихи және мәдени тәжірибені игеру.

Қазіргі ғалымдардың пікірінше, бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған квест – бұл жетекші қызметке ие.

Кіші мектеп оқушыларына арналған квест бағдарламасы мыналарды қамтиды:

- білім алушылар тобының (команданың) болуы;
- мұражайдың жетекші-қызметкерінің болуы (ойынның басынан аяғына дейін);
- ересектер (жүргізуші) мен білім алушылардың тығыз қарым-қатынасы;
- ойын, сюжеттің болуы;
- ойынға қатысушылардың белгілі бір рөлдерді орындауы;
- мектеп оқушыларының ұсынылған мұражай экспонаттарына байланысты тапсырмаларды орындауы.

Тапсырмалар: миға шабуыл, маршруттық және тақырыптық, іздеу және ойын. Миға шабуыл барысында білім алушылар бір ортақ тапсырмамен байланысты әрекеттерді орындайды. Тақырыптық квест барысында мұражай белгілі бір тақырып пен бағыт бойынша тапсырмалардың кешенді шешімін ұсынады. Білім алушылардың ойын квестіне қатысуы тарихи дәуірге экспозициямен қарым-қатынас жасау арқылы өз бетінше білім алуға «енуі» болып табылады.

12 түрі – көрмелерге арналған білім беру бағдарламалары. Мұндай бағдарламалар қатысушылардың өнер туындыларының мағынасын терең түсіну үшін нақты немесе виртуалды форматта жүзеге асырылады. Мысалы, 9 жастағы білім алушы үшін «суретші шабытты қайдан алады?». Бала осындай бағдарламаның қатысушысы бола отырып, ғажайыптың пайда болу тарихымен сызбалар мен эскиздерден бастап зергерлік бұйымдарға дейін таныса алады.

Оқу-тәрбие процесіне отбасы мен мектеп ынтымақтастығы негізінде мектеп директорлары және директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасарларына әдістемелік ұсынымдар

Мектептің ата-аналармен өзара ынтымақтастығы білім алушыны тәрбиелеудегі өзара қызығушылық, сенім, құрмет, шыдамдылық және бір-бірін қолдау қағидаттарына негізделу;

- Қазіргі уақытта мектеп пен ата-аналардың құқықтары мен міндеттерін реттеу мақсатында олардың арасында міндетті түрде үлгі шарт жасау;

- Ата-аналар білім беру ұйымымен білім алушыны тәрбиелеу және оқыту мәселелерінде өзара ынтымақтастық жасау;

- Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында көзделген шеңберінде оқу-тәрбие процесін іске асыруға қатысу;

- Ата-аналар комитетінің, қамқоршылық кеңесінің, ата-аналар жиналыстарының шешімдерін ескеруге, ата-аналар комитеттері арқылы білім беру ұйымының басқару органдарының жұмысына қатысу;

- Ата-аналар мен балалардың азаматтық-құқықтық нормаларын сақтауы және олардың құқықтық мәдениетін арттыру;

Отбасы – адамның бастапқы әлеуметтенуінің негізі және ерекше әлеуметтік тәрбие институты. Отбасы неғұрлым жақсы болса және ол тәрбиеге жақсы әсер етсе, тұлғаның физикалық, моральдық, еңбек тәрбиесінің нәтижелері соғұрлым жоғары болады.

- Ата-аналардың жеке тұлғаға бағытталған білім беруді жүзеге асыруы;

- Ата-аналардың құзыреттілік деңгейін, ата-аналардың өзін-өзі тәрбиелеуі қажеттілігін арттыру;

- Мектепте ата-аналарға бала тәрбиесіне байланысты педагогикалық оқулар, семинарлар, кеңестердің жүйелі өткізіп, талдау;

- Мектепте «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық біріктіруші идеясын жүзеге асыру;

- Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қабылдайтын, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтейтін және Отанының дамуына өзіндік үлес қоса алатын тұлғаны тәрбиелеу;

- Орта мектеп бағдарламасы білімалушылардың «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын өмірде жүзеге асыруға деген ұмтылысын, азаматтық жауапкершіліктерін қалыптастыруға, ұлттық өзіндік сана мен төзімділікті дамытуға, зайырлы құндылықтарды нығайтуға және жастардың терроризм мен экстремизм идеологиясын саналы түрде қабылдамау, этносаралық және мәдениетаралық байланыс жағдайында қарым-қатынас жасау біліктілігін қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды ұйымдастыру;

- Өз елінің және басқа елдердің тарихы мен мәдениетіне құрмет, өз ата-бабаларының жетістіктеріне деген мақтаныш сезімін қалыптастыру;

- Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды дарыту, зерттеушілік, ойлау, коммуникативтік дағдыларды дамытуды жүзеге асыру;

- Отбасының қоғаммен, мектеппен ынтымақтастықта тығыз байланыста болуын қамтамасыз ету;

- Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын арттырудың негізгі бағыттары білім беру жүйесінің мазмұнын жанарту мен педагогикалық кадрлардың кәсіби біліктілігін арттыру;

- Білім алушылардың мектепте білім алып қана қоймай, алған білімдерін өмірде қолдану дағдыларына баулуды басты міндетке айналдыру;

- Функционалдық сауаттылығын арттыру бүгінгі мектептің өзекті мәселесі. Функционалдық сауаттылықты біліммен, іскерлікпен және дағдылармен ғана шектемей, алған білім, тәжірибесінің негізінде өзінің бойына сіңірген құзыреттіліктерімен анықтау;

- Отбасының және білім алушылардың оқу сауаттылығын кітап оқу, түрлі әдеби жанрларды оқып оны өз ортасында талдауды, пікір алмасу, ой қорытындылау, осы арқылы олардың ұлтына, еліне, халқына деген сүйіспеншіліктерін арттыру, тұлғалық әлеуетін дамыту;

- Мектеп отбасы мен жұртшылықтың күшін біріктіретін негізгі орта. Мектеп отбасына тікелей педагогикалық басшылық жасайтын маңызды әлеуметтік институт. Мектеп пен отбасының ынтымақтастығында баланың жеке тұлғалық құндылықтарын бойына сіңіруіне, білім, білік, дағдыларын қалыптастыруға, қоғамда өз орнын табуына көмектесу;

- Ұлттық құндылықтар мен отбасындағы идеялық құндылықтарды қалыптастыруда сынып жетекшісі мен пән мұғалімдерінің міндетін айқындау;

- Отбасында идеялық құндылықтарды қалыптастыруға ықпал ету.

Отбасы мен мектеп ынтымақтастығы орнатуда ұсыныстар

Ұлттық мерекелер. Ұлттық мәдениетте мерекелердің түрлері: мерекелік концерттер, мерекелік қойылымдар. Мектепте балалар қатысатын мерекелер дәстүрлі түрде шынайы болады. Бұл, «Наурыз», «Айт мерекелері», «Шілдехана», «Тұсау кесер», «Сүндет той», «Қырқынан шығару» дәстүрлеріне байланысты мерекелік іс-шараларды жүргізу.

Білім беру ұйымдарында өнімді ұйымдастыру нысандары ретінде ата-аналардан құрылған «Ата мектебі», «Әже мектебі», «Әке мектебі», «Ана мектебі», «Аға мектебі», «Жеңге мектебі» ұлттық тәрбие мектептерін құрып, оның жұмысын жандандыру. Діні берік, ұлттық тілі таза, жан-дүниесі таза, аманатқа қиянат жасамайтын ата-аналардың отбасылары арқылы отбасылық құндылықтар дамиды. Оларда өскелең ұрпақта отбасылық құндылықтарды қалыптастыру отбасында да, мектепте де күнделікті өмірде ұлттық дәстүрлерді тұрақты тәрбиелеу арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, озық тәрбие жас ұрпаққа беріледі. Нәтижесінде жас ұрпақ отбасылық құндылық бағдарлары мен құрметтерін қалыптастырады.

«Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасының жалпыұлттық құндылықтар негізінде отбасы мен мектеп арасындағы ынтымақтастығы: жетістікке жетудегі сенім мен көзқарас

Сенімдер мен көзқарастар білім алушылардың білім беру тәжірибесіне айтарлықтай әсер ететіндіктен, олар отбасы, мектеп және қоғам арасындағы қарым-қатынасқа үлкен әсер етеді. Отбасылармен сәтті ынтымақтастық қарым-қатынас отбасы туралы бірқатар түсініктерге және отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынастың артықшылықтарына негізделген. Позитивті отбасы-мектеп ынтымақтастығына қатысты сенімдер:

1. Отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынас білім алушылардың үлгерімі мен жетістіктеріне бағытталуы керек. Мұғалімдер мен отбасылардың бірлесіп жұмыс істеуінің және үйлестірудің себебі – білім алушылардың оқу мүмкіндіктері мен үлгерімін және мектептегі жетістіктерін кеңейту. Сондықтан отбасы мен мектептің өзара әрекеттесуі әр бала мен жасөспірімдердің дамуы мен білімін жақсарту үшін не істей алатындығына назар аударады.

2. Отбасылар білім алушылардың оқу мақсаттарына қол жеткізуде тең серіктес болып табылады. Мұғалімдер отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынасты құру балаларды оңтайлы академиялық, әлеуметтік және эмоционалды оқыту үшін қажет деп санайды.

3. Мектепшілік және мектептен тыс уақыт білім алушылардың үлгеріміне әсер етеді деп саналады. Білім алушылардың мәселелерін сипаттау кезінде отбасылық және мектеп контекстерінің өзара әсері ескеріледі. Мектепте қабылданған шешімдер отбасына әсер етеді және керісінше.

4. Әр түрлі параметрлерде баланың мінез-құлқы туралы ақпарат алмасу бағаланады. Әрбір серіктес баланы бірінші кезекте бір жағдайда көретінін және баланың басқасында қалай әрекет ететінін түсінетінін мойындайды. Балаларды бақылаудағы айырмашылықтар күтіледі (мысалы, бала үйде күнделікті бірдей әрекет етпейді) және әрекеттесуді бағалау және жоспарлау құнды.

5. Ынтымақтастық білім алушылардың білім алуына оң әсер етеді. Мұғалімдер мектепте отбасынан немесе отбасында мектептен гөрі көп нәрсеге қол жеткізе алады деп санайды. Олар сондай-ақ теңдікке (тыңдауға, құрметтеуге және бір-бірінен үйренуге дайын) және тепе-теңдікке (балалардың оң нәтижелерін жақсарту үшін білім, дағдылар мен идеялардың үйлесімі) сенеді.

6. Отбасылар шешім қабылдауда белсенді серіктес болуы керек. Мұғалімдер ата-аналармен бірге шешім қабылдаудың маңыздылығына сенеді. Олар ата-аналармен кездесуден бұрын жеке жиналыстарда шешім қабылдау сияқты тәжірибеден аулақ болады. Мұғалімдер ата-аналардың тәжірибесін мақұлдайды және олардан үнемі көмек сұрайды. Мұғалімдер білім алушыларды оқытумен байланысты мәселелерді шешу кезінде ата-аналарды тарту керек деп санайды.

7. Мәселелер өзара бірлесіп және бір-бірін кінәламай шешіледі. Білім алушылар мектептегі қиындықтарға тап болған кезде, мектеп қызметкерлері мен ата-аналар екі жақты қарым-қатынас қажет екенін түсінеді. Отбасылар мен мектеп қызметкерлері балалардың мінез-құлқын тиісті жағдайларда көретіндерін түсінеді, сондықтан екі жақ та өз үлестерін қосуға мүмкіндік алғанға дейін негізгі шешімдерден бас тартады. Кінә тек отбасына немесе мектепке жүктелмейді.

8. Мәселелерді шешу оң, күшті бағдарға негізделген. Отбасы мен мектеп қызметкерлері арнайы модель бойынша жұмыс істейді және жеке тұлғаның күшті жақтарына (мұғалімдер, ата-аналар, білім алушылар) назар аударады. Мектеп қызметкерлері ата-аналарды білім беру мәселелерін шешуге арналған ресурстар ретінде қарастырады. Бірлескен мәселелерді шешуге бағытталған

күш-жігер мектеп қызметкерлері мен отбасылардың бірге жұмыс істей алатындығына оптимизмді қалыптастыруға көмектеседі.

9. Отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынас уақыт өте келе дамып, сақталады. Отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынас үздіксіз процесс. Отбасы мен мектеп мұғалімдері бүкіл оқу жылында өзара мәселелерді шешу және балалар мен жасөспірімдердің үлгерімін жақсарту үшін өзара қолдау көрсету үшін бірге жұмыс істейді. Осылайша, мұғалімдер алғашқы жылдан бастап ата-аналармен серіктес ретінде жұмыс істеу – кейінгі жылдары серіктестікті нығайтатынын түсінеді.

Әрбір оқу тоқсанының қорытындысы бойынша ата-аналар қауымдастығы алдында қоғамдық тыңдауларды (ашық баяндамалар) және қамқоршылық кеңестердің жария есептерін, жас ата-аналардың жалпыұлттық сынып сағатын (Білім күні) өткізу дәстүрлі болып қала береді. Бұдан басқа, жүйелі негізде «Менің отбасым», «Отбасы жылы», «Жазда бүкіл отбасымен бірге» фестиваль-конкурстарын; слеттер, ата-аналар комитеттерінің форумдарын, «Жылдың үздік ата-аналар кеңесі», «Жылдың үздік Қамқоршылық кеңесі» конкурстарын өткізу ұсынылады»; спорттық іс-шаралар: «Әкем, анам және мен – спорттық отбасы», «Көңілді старттар» үлкен жарыстар (білім алушылардың ата-аналары және мұғалімдер командалары). Жалпы білім беру ұйымдарында «Әкелер кеңесін», «Аналар кеңесін», «Аталар кеңесін» және «Әжелер кеңесін» құру білім алушылардың отбасылық тәрбие мәселелеріндегі ата-ана жауапкершілігі мен құзыреттілік деңгейін арттыруға ықпал ететін болады.

Баланың жан-жақты іс-әрекеті жүйесін мақсатты құру және дамыту ретінде жүзеге асырылатын білім беру процесін басқаруды ата-аналар мен мұғалімдер жүзеге асырады. Сонымен қатар, баланың ішкі қажеттіліктерін, оның саналы ұмтылыстарын ескеру ерекше маңызды. Қажеттіліктер шеңберінің өсуі, жеке тұлғаның қажеттілік-мотивациялық қалыптасуының дамуы, көптеген формалар мен әдістер арқылы кішкентай кезінен отбасында тәрбиенің бастауын алады. Осы мақсатта отбасылық тәрбие бала өмірінде маңызды рөл атқарады.

Өскелең ұрпақты тәрбиелеудің жетекші субъектілерінің (отбасы, мектеп, қоғамдық ұйымдар) педагогикалық күш-жігерін үйлестіру мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- Тәрбие процесінің осы субъектілерінің әрқайсысының функцияларын нақты бөле отырып, мектептің, ата-аналар комитетінің, алдын алу кеңестерінің, клубтардың, кітапханалардың, құқық қорғау органдарының, денсаулық сақтау органдарының педагогикалық ұжымының тәрбие жұмысын үйлестіру.

- Ата-аналар мен қоғам өкілдерін балаларды тәрбиелеудің ең тиімді әдістері мен тәсілдеріне жүйелі түрде оқыту бойынша мектептің күш-жігерін үйлестіру.

- Тәрбие жұмысының барысы мен нәтижелерін мұқият зерделеуді және бірлесіп талқылауды, анықталатын кемшіліктердің себептерін анықтауды және жоба барысында оларды жою бойынша бірлескен шараларды жүзеге асыруды үйлестіру.

- Ата-аналар бірлестіктерінің жұмысын үйлестіруші әртүрлі комитеттер, кеңестер, конгрестер, қауымдастықтар, қоғамдар және т.б. нысандар, олардың әрқайсысының өз жарғысы (ережесі, регламенті), қызметтің басты бағыттары, тәрбие процесіне қатысушылардың құқықтары мен міндеттері айқындалады. «Отбасы - орта мектеп» жобасының негізгі талабы мектеп қызметінің барлық бағыттарын бақылауды қамтамасыз ету болып табылады.

Жұмысты үйлестіру әрекеті кезіндегі мектеп пен отбасының өзара қарым-қатынас реттілігі

Мектеп	Отбасы
Отбасына жұмыс жоспарын таныстырады	Осы жұмыстың балаға әсерін бағалайды
Күрделі мәселелерді шешеді	Олардың шешу әрекетінің өлшемін анықтайды
Іс-шараға қатысуға шақырады	Шақыруға көңіл бөледі, қатысады
Көмек қажеттігін хабарлайды	Көмек көрсетеді, ұсыныс жасайды
Ортақ жұмыстарды ұйымдастырады	Ортақ жұмыстарға қатысады

Педагогикалық-психологиялық ағарту

Педагогикалық-психологиялық – білім беру бағытында отбасымен өзара ынтымақтасу бүгінде өзекті. Қазіргі заманғы жас ата-аналар балаларды тиімді тәрбиелеу үшін арнайы педагогикалық ағарту кеңестерінен өтуі тиіс, өйткені психологтердің пікірінше, «баланың дамуына мектеп емес, ең бірінші ата-анар әсер етеді».

Ата-аналардың педагогикалық-психологиялық ағартылуын ұйымдастыруда нені білуі керек?

1. Педагогикалық-психологиялық, әлеуметтік-экономикалық, медициналық-экологиялық және басқа да сауаттылық ата-аналарға қанша көлемде қажет?

2. Сабақтарға арналған материалды таңдау шарттары (кіріс диагностикасының нәтижелері бойынша ата-аналардың сұранысы): материал ата-аналарға қызықты және олардың қабылдауына қол жетімді болуы, олардың сұраныстарына жауап беруі; отбасының жеке ерекшеліктері ескерілуі керек.

Ата-ана сауаттылығын арттыру үшін жалпы тақырыпқа кейстер әзірлеу (ата-аналардың таңдауы бойынша). Мысалы, төменде практикада қолдануға болатын 8 тақырыптық жағдаят келтірілген.

№1-кейс	Отбасылық құндылықтар мен отбасылық қарым-қатынас	<p><i>Мақсаты:</i> отбасылық құндылықтарды тұрақты қалыптастыру мен танымал етуге бағдарланған қазіргі заманғы әдістемелік және ақпараттық материалдар мен бағдарламаларды енгізу.</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Отбасы дағдарысының себептері 2. Отбасылық құндылықтар мектебі 3. Ойын тренингі «Баланы отбасы дәстүрлерінің құндылық қатынастарына қалай үйретуге болады?»
---------	---	---

№2-кейс	Мектеп пен отбасының өзара әрекеті. Білім беруді басқаруға ата-ананың қатысуы	<p><i>Мақсаты:</i> Серіктес мекемелер базасында жүзеге асатын отбасылық тәрбие мен ата-аналардың ағарту жұмысын дамыту.</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Білім беруді басқаруға ата-ананың қатысуының формасы. Топтық жұмыс. 2. Жұмыс тәжірибесі. 3. Шеберлік сынып «Мектептің даму жоспарын әзірлеу»
№3-кейс	Отбасы мен ат-ананың бала тәрбиелеудегі қызметі мен ролі	<p><i>Мақсаты:</i> бала тәрбиесіне отбасының жағымды ісерін көтеру, ал жағымсыз әсерін барынша төмендету</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Отбасы тәрбиесінің әртүрлі тәсілдері</i> 2. <i>Өмірлік жағдаяттарды талдаумен ойын жаттығулары</i> 3. <i>«Отбасылық жанжалсыз қарым-қатынасты қалай құру керек?» Ата-аналарға жадынама</i>
№4-кейс	Отбасы және ата-тегінің тарихы, отбасылық дәстүрлер	<p><i>Мақсаты:</i> Өзінің отбасы тарихына, отбасылық дәстүрлеріне, ата-тегіне деген қызығушылығын дамыту</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Отбасылық дәстүр дегеніміз не және ол не береді? 2. Қандай отбасылық дәстүрлер болады? 3. Отбасылық қызықты дәстүрлерді талдау 4. Отбасылық дәстүрді қалай құруға болады? 5. Қазақстандағы отбасылық дәстүрлер.
№5-кейс	Отбасының қаржылық сауаттылығы	<p><i>Мақсаты:</i> Бала бойында қаржылық сауаттылық дағдының қалыптасуына қатысатын ата-ана санының өсіру</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Отбасының экономикасы және қаржылық жоспар 2. Тренинг. Отбасылық бюджетін құру 2. Оқушының және оның ата-анасының қаржылық мақсаттары
№6-кейс	Отбасының ақпараттық мәдениеті	<p><i>Мақсаты:</i> Тиімді отбасылық тәрбие үшін білім алушының ата-анасында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру.</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Балалардың виртуалды кеңістіктегі ойынға тәуелділігі 2. Интернетті ата-аналық бақылау 3. Интернетке тәуелділік қаупінен балаларды қалай қорғауға болатыны туралы ата-анаға нұсқаулық
№7-кейс	Қауіпсіз, салауатты өмір салты	<p><i>Мақсаты:</i> Бала денсаулығын сақтау мен нығайтуға ата-анасында тұрақты уәж қалыптастыру және дамыту</p> <p><i>Кейс жоспары:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Бала денсаулығы мәселелесі

		2. Салауатты және қауіпсіз өмір салтын қалыптастыру бағдарламасы 3. Ата-аналарға кеңес
№8-кейс	Отбасы құқығы	<i>Мақсаты:</i> Отбасы құқығының әрекеттегі нормасын біліммен қамтамасыз ету <i>Кейс жоспары:</i> 1. Отбасылық заңдылықтардың Қазақстандық нормативтік қоры 2. Ата-ана мен бала арасында қалыптасатын ата-аналық құқықтық қатынас

Мектеп педагог-психологының отбасымен жұмысы

- Мектептің әр деңгейіндегі оқушылардың ата-аналарына арналған тақырыптар тізімін әзірлеу. Төменде ұсынылған тақырыптар тізімін пайдалануға болады.

Бастауыш сынып оқушыларының ата-аналары үшін білім берудің индикативті тізімі:

1. Мектеп оқушысының мектепте және отбасында өзін-өзі ұстау ережелері.
2. Жеке гигиена және күнделікті тәртіп.
3. Қоғамдық орындарда, отбасында өзін-өзі ұстау мәдениеті.
4. Сырт келбетінің мәдениеті.
5. Баланы үйдегі және көшедегі қылмыстық шабуылдардан қалай қорғауға болады.
6. Бастауыш сынып оқушысының психологиялық жас ерекшеліктері.
7. Балаларды мейірімді болуға үйрету. Әдептілік әліппесі.
8. Өсіп келе жатқан ағзаға никотиннің қауіпі.
9. Балаларыңыздың бос уақыты.
10. Бала тәрбиесі үшін ата-ананың жауапкершілігі.
11. Баланың оқуын бақылауға, үй жұмысын орындауына қалай көмектесуге болады?
12. Жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу.

Негізгі орта мектеп оқушыларының ата-аналарын ағартуға арналған үлгілік тақырыптар тізбесі:

1. Оқушының адамгершілік кодексі. Мектептегі және үйдегі талаптардың бірізділігі.
2. Отбасындағы қарым-қатынас: қақтығыстарды азайту және қажет болған жағдайда көмекке келу мүмкіндігі.
3. Балаларға қауіпсіз мінез-құлық ережелерін қалай үйретуге болады?
4. Алкогольдің өсіп келе жатқан ағзаға зияны.
5. Құқық бұзушылықтардың алдын алу.
6. Адамзат ортасындағы тұлға. Басқалармен қарым-қатынас.
7. Имидж көрінісінің бірі – сырт-келбет мәдениетін үйрету.
8. Балаға психикалық стресстен арылуға көмектесу.
9. Нашақорлық пен уытқұмарлық мәселесі.

10. Жасөспірімдік кезең проблемасы.
11. Балаға білім алуға көмектесу.
12. Жасөспірімнің бос уақыты және құрдастарымен бейресми қарым-қатынас.
13. Ата-аналардың балаларды тәрбиелеу мен оқытуға құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі.

Жоғары *сынып оқушыларының беру* ата-аналарына арналған білім беру тақырыптарының үлгі тізімі:

1. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен өзара қарым-қатынас. Сіздің құқықтарыңыз.
2. Түлектерге емтихан тапсыруға қиналмай қалай көмектесуге болады.
3. Табысқа қалай жетуге болады. Іскер адамның мәдениеті.
4. Стресстік жағдайдағы мінез-құлық тактикасын үйрету.
5. ЖИТС және жыныс аурулары.
6. Ұлдар мен қыздардың қарым-қатынасы.
7. Ересек балалармен қарым-қатынас мәдениеті. Психо-жас ерекшеліктері.
8. Мамандық таңдау.

Ата-анаға педагогикалық ағарту жұмыстарын жүргізу әдістері:

- Отбасылық мәселелерді топпен талқылау және оның бір шешімін табу әрекеті арқылы педагог-психолог жүргізетін ата-анаға арналған семинарлар дәрістер;

- Топтық тренингтер қиын өмірлік жағдайлардағы сындарлы шешімді үйретеді;

- Мұнда қатысушылар эмоционалды түрде әрекет етуге және өз проблемалары арқылы саналы түрде жұмыс істеуге мүмкіндік алады;

- Отбасылық клуб. Бұл жұмыс формасы тек ата-аналармен эмоционалды байланыс орнатуға ғана емес, сонымен қатар объективті бірлескен іс-шаралар негізінде ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға да көмектеседі, тіпті балалар мен ата-аналарға арналған заманауи үйірме де бола алады. Көрмелерді ұйымдастыру және өткізу клуб жұмысының қажетті элементі болып табылады.

- Ата-ана клубы – бала тәрбиесінде ата-ана мен мұғалім арасында тығыз байланыс орнатуға көмектесетін бұл жұмыс формасы. Бұл клуб – оқу-тәрбие мәселесінде теориялық білім алатын ата-аналар мектебі болып табылады.

Ата-ана клубының бағдарламасы – қарым-қатынастың әртүрлі формасының қамтитын жүйелі жұмыстың сипаттамасы.

- тренингтер (мысалы, «Бала мен ата-ананың үйлесімді қарым-қатынасы» тренингі);

- семинарлар (мысалы «Бала және оның психологиялық денсаулығы», «Бастауыш сынып оқушысының тұлғалық дамуы», «БІнталандыру мен жазалау»);

- практикумдар (мысалы, «Баланың озбыр қылығы»);

- «Отбасындағы мамандық», «Денсаулық мектебі» және т.б. жобалар;
- мұражайға, циркке және зоосаябаққа танымдық саяхат;
- дәстүрлі мейрамдар: «Әкешім, анашым және мен – ынтымақты отбасымыз», «Күзгі балл», «Сәлем, Жаз!», «Түлектер кеші»;
- көрмелер ұйымдастыру және бару (аудандық, қалалық, облыстық сәндік-қолданбалы өнер көрмесі, суретшілердің көрмелері);
- қайырымдылық шаралары («Әр балаға Наурыз сыйлығы» және т.б.);
- шеберлік сыныбы («Отбасында демалысты қалай ұйымдастыруға болады»);
- білім беру проблемалары бойынша пікірталас-рефлексия;
- ата-аналарға педагогикалық мәдениетті жақсартудың қызықты формалары. Ол жаймашуақ атмосферада өтеді, барлығына проблемаларды талқылауға қосылуға мүмкіндік береді, жинақталған тәжірибеге сүйене отырып, фактілер мен құбылыстарды жан-жақты талдау қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді. Отбасы мен мектептегі шиеленістерді шешуге қатысушылар өздері үшін ең қызықты сұрақтарды топтарға бөле отырып тұжырымдай алады, содан кейін олардың арасынан талқылауды бастайтын сұрақтарды ұжымдық түрде таңдай алады. Алдымен таңдалған сұрақтарды топтарда талқылап, содан кейін олардың пікірлерін ұжымдық рефлексияға шығарған жөн. Бұл әдіс барлығына ең сенімді пікірді іздеуге қосуға мүмкіндік береді, ата-аналарға қызығушылық танытуға көмектеседі, барлығына өз ойын білдіруге мүмкіндік береді. Шиеленістердің нәтижелерін қорытындылау үшін мұғалімге немесе ата-аналардың біріне арнайы дереккөздерді қолдана отырып жалпылама хабарлама дайындауға болады.

Дискуссия, пікірталас тақырыбы сыныптың, отбасылардың өмірі, спектакльдер немесе бірге көрген фильмдер болуы мүмкін.

Өзара ынтымақтастық әрекет – бұл ата-аналарға арналған жадынама, шақыру, құттықтау, алғыс айтуды дамытуды қамтитын форма.

- Ата-аналар конференциясы, форумы, конгресс. *Форма* бала тәрбиесі туралы білімді кеңейту, тереңдету және бекітуді қамтамасыз ететін педагогикалық білім. Балалардың тәрбиесіндегі тәжірибе алмасуға арналған конференциялар, теориялық тақырыптарға арналған конференциялар, ең маңызды және нәтижелісі - сол проблема әр түрлі көзқарас тұрғысынан қарастырылады.

Конференциялар жылына бір рет өткізіледі, мұқият дайындықты қажет етеді және ата-аналардың белсенді қатысуын көздейді.

Конференцияның сәттілігі ата-аналардың әдебиеттерді талдау, олардың тәжірибесін түсіну және қорыту бойынша өзіндік жұмысына және сыни білім негізінде оқу процесін бағалай білуіне байланысты. Олар үшін оқушылар шығармаларының көрмелері, көркемөнерпаздардың концерттері дайындалуда. Конференцияның тақырыптары нақты болуы керек, мысалы: «Бала өміріндегі ойын», «Отбасындағы жасөспірімдерді адамгершілікке тәрбиелеу», «Жақсы ата-аналар. Олар кім?» және т.б.

Консультациялар (тақырыптық және жеке) ата-аналардың өздерінің өтініштері бойынша көбіне құпия түрде және жедел шешімдерді қажет ететін

мәселелер туындаған жағдайда өткізіледі. Ата-аналармен қарым-қатынас кезінде мұғалім максималды әдептілік танытуы керек. Ата-аналарды ұлдарына немесе қыздарына қатысты өз міндеттерін орындамағандарын меңзеп, ұятқа қалдыруға болмайды.

Мұғалімнің тәсілдемесі келесідей болуы тиіс: «Біз жалпы проблемаға тап болдық. Оны шешу үшін не істей аламыз?» деп сұрайды. Табысты кеңес берудің принциптері - сенімді қарым-қатынас, өзара сыйластық, қызығушылық, құзыреттілік.

- Мұғалімдер мен ата-аналар арасындағы шығармашылық кездесулер құруға мүмкіндік береді.

Отбасылар мен білім беру ұйымдарының одан әрі өзара әрекеттесуінің шарттары, ата-аналарды білім беру ұйымының оқу процесіне тарту, ата-аналар мен мұғалімдердің шығармашылық қабілеттерін анықтау.

- Әлеуметтік-психологиялық тренингтер – жұмыс істеудің белсенді түрі өз баласымен өзара әрекеттесуді өзгерткісі келетін, оны ашық етіп жасағысы келетін ата-аналар.

- Отбасы туралы социологиялық деректерді жинау мақсатында ата-аналарға сауалнама жүргізіледі. Соның негізінде оқушылардың әлеуметтік портреті құрастырылады.

- Отбасылық мерекелер, отбасылық дастархан, байқаулар. Бұл тегін бейресми қарым-қатынас – бұл білім беру процесіне қатысушылардың барлығының қарым-қатынасында өзара сенімділік, түсіністік пен жылы қарым-қатынас құруға ықпал ететін, отбасымен өзара әрекеттесу мен ынтымақтастықтың кең таралған және тиімді түрі.

Мектеп пен отбасының ынтымақтастығында атқарылатын іс-шаралар үлгісі

- «Киелі туризм» Балалар мен ата-аналардың киелі нысандар бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізуі ұлттық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді, еңбек тәрбиесін дамытуға ықпал етеді.

- «Буктрейлер», «Буккроссинг», «Мұражай түні» акциясы, «Отбасы мұражайы» «Ауылда екі апта» («2 апта ауылда») және т. б. балалардың көп мәдениетті кеңістікте өмір сүретінін ескере отырып, отбасының музыкалық, спорттық іс-шаралар тәжірибесін енгізу;

- Орта білім беру ұйымдарында бұқаралық спорт түрлері (футбол, волейбол, баскетбол және т.б.) бойынша мектеп спорт лигаларының республикалық әдістемесі.

- Мектеп спорт лигаларының негізгі ерекшеліктері:

- Білім беру ұйымдарының спорт секцияларында тұрақты айналысатын балаларды жарыстарға тарту. Негізгі тәсіл: команда бөлімі. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде оқымайтын білім алушылардың қатысуы;

- Білім алушылар мен ата-аналар арасында қосымша білім берудің беделін көтеру;

- Оқу жылы бойы жүйелі жарыстар өткізу, жыл соңында финалдар өткізу;
- Білім алушылармен спорт түрлерін дамытудың инновациялары бойынша семинарлар ұйымдастыру;
- Секциялардағы оқу-жаттығу жұмыстарын құру жыл бойы тұрақты қадағалау және үйлестіру.
- Ұлттық билер. Ұлттық мәдениеттің элементі ретінде балалардың ұлттық және ұлтаралық тәрбиесінде де үлкен маңызы бар. Бұл қозғалыстар мен қимылдар арқылы халықтың көзқарасын, дүниетанымын білдірудің символдық тәсілі. Хореографиялық өнердің әрбір жанры қоршаған әлемді, адам мен адами қарым-қатынастарды тануға ерекше мүмкіндіктер береді. Мысалы Қазақ биі, Қара жорға биі, Қамажай биі т.б. Қозғалыс сипатын, бидің кеңістіктік құрылысын, оның ритмикалық суретін, костюмнің ерекшеліктерін талдай отырып, балалар география, тарих, музыка мәдениеті, этнография туралы білімдерін толықтыра алады [61].
- Ұлттық музыкалық дәстүрлер. Мектептегі музыкалық концерттік бағдарламаларды құрастыру;
- Қазақ халқының ұлттық аспаптарының пайда болуы, Қорқыт, Құрманғазы, Дина, Қазанғап т.б. туралы қызықты күй-аңыздармен, әңгімелермен толықтыру. Бағдарламаға балалар фольклорлық ансамбльдерінің өнерін қосу. Олар музыкалық мұраны мұра етуге, әмбебап музыканың байлығын түсінуге және бағалауға көмектеседі. Мектепте халық әндері мен жырлары, ертегілері жазылған аудио кітапхана жинау;
- Білім беру ұйымдарында өнімді ұйымдастыру нысандары ретінде ата-аналардан құрылған «Ата мектебі», «Әже мектебі», «Әке мектебі», «Ана мектебі», «Аға мектебі», «Жеңге мектебі» ұлттық тәрбие мектептерін құру.

«Ата мектебі» жоспары

№	Іс-шаралар	Түрі
1	«Ел болам десен бесіңді түзе»	дәріс
2	«Шежіре-дастан» ұлағатты ой қозғау	семинар
3	«Жеті атаңды білесің бе?»	сайыс
4	«Ұрпақ тазалығы-ұлт тазалығы»	дөңгелек үстел
5	«Ұрпақтар сабақтастығы»	эссе
6	«Ұлттық кодын сақтау– ұлтты сақтау!»	кездесулер
7	«Бабалар салған жолменен»	пікірсайыс
9	«Ата өсиеті»	кеңес
10	«Ата кәсібі- бала кәсібі»	кәсіби сайыс
11	«Ата-баба дәстүрі»	Сахналық қойылым
12	«Ар. Намыс. Ұят» ашық әңгіме	Әңгіме

«Әке мектебі» жоспары

№	Іс-шаралар	Түрі
---	------------	------

1	«Бір әкенің тәрбиесін жүз мектеп те бере алмайды» әке тәрбиесінің маңызы	Пікір сайыс
2	«Бәріміз бірге, көмекке дайынбыз» жетімдер үйіне көмек	Акция ұйымдастыру
3	«Жеті атанды білесің бе?»	Сайыс
4	«Ұрпақ тазалығы-ұлт тазалығы»	Дөңгелек үстел
5	«Әке мен бала» ұлттық ойындардан жарыс	Спорттық жарыс
6	«Қамшыұстарды тәрбиелеу» ұл бала тәрбиесі	Семинар
7	«Атқа міну» әдісін үйрету	Ат спорты
8	«Әке жүрегі таудан үлкен, ана жүрегі теңізден терең» қыз бала мен ұл бала тәрбиесі	Дөңгелек үстел
9	«Әке – тірек, бала – жүрек» ұлттық тәрбие бастауы отбасынан	Эссе жазу
10	Төтенше жағдайда өзінді қалай ұстайсың?	Кеңес беру
11	«Адам болатын бала алысқа қарайды» оқушылар шығармашылығынан	Фестиваль өткізу
12	«Мамандық таңдау»	Кеңес беру
13	«Әке шаңырағы – теңдесі жоқ өмір мектебі» туған үйі туралы естелік	Эссе жазу
14	«Білімділер сайысы» әке мен балалардың қатысуымен	Интеллектуалды сайыс

«Әже мектебі» жоспары

<i>№</i>	<i>Іс-шаралар</i>	<i>Түрі</i>
1	«Әжемнің ертегісі» ертегілер қойылымы	Сахналық көрініс
2	«Қарттарым аман болсын» Қарттар үйіне көмек	Акция ұйымдастыру
3	«Бесікке салу» дәстүрі, «Сүндет той» «Тұсау кесу»	Сахналық көрініс
4	Қазақ қоғамында бала тәрбиесіндегі әженің рөлі қандай болған?	Семинар
5	«Наурыз -береке – Наурыз той»	Той-думан
6	«Шебер қолдар»	Сахналық қойылым
7	«Мен және өзгелер» ұлттық құндылықтар бастауы	Пікір сайыс
8	«Самұрық құсының сиқырлы қауырсыны» киелі жерлерге саяхат	Экскурсия
9	«Сәлем – сөздің анасы»	Кеңес
10	#МеніңОтбасым	фото, видео челленджер өткізу

«Ана мектебі» жоспары

<i>№</i>	<i>Іс-шаралар</i>	<i>Түрі</i>
1	«Қыз бала-болашақ ана»	Кеңес

2	«Ұлттық киім» сән үлгісі	Байқау
3	«Ұлттық ою-өрнектер» Сурет салу өнері	Шеберлік сынып
4	«Шебер қолдар»	Сайыс
5	«Ұлттық қолөнер» (кесте тігу, көрпе көктеу, сурет салу)	Фестиваль
6	Ұлттық тағамдарды әзірлеу	Конкурс
7	#МеніңАнам	Видео челленджер өткізу
8	«Қызға қырық үйден тыйым» инабаттылық тәрбиесі	Эссе
9	«Инабатты қыздар» Сырласу клубы	Пікірсайыс
10	«Бұрымды қыздар» әсемдік әлемінде	Конкурс
11	«Сұлулық пен әсемдік» табиғатпен сырласу	Экскурсия
12	«Білгенге маржан»	Интеллектуалды сайыс

Мектеп пен отбасының ынтымақтастығында өткізілетін бірлескен іс-шаралар бағыттары мен тақырыптары:

«Отбасы-орта мектеп» жұмысын жандандыруда ата-аналармен, мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдармен байланыс

1. «Бала тәрбиесіндегі ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» (нысаны, әдісі, бағыты және жұмыс мазмұны) семинар өткізу;
2. «Салт-дәстүр білгірі» отбасылық ата-аналар сайыстары;
3. «Келіндер сайысы», «Әжелер сайысы» бағдарламасын әзірлеу;
4. «Қазақ отбасында ұлттық тәрбиенің өзекті мәселелері» дөңгелек үстел өткізу;
5. «Қазақ ұлтының даналық ойлары» тәжірибелік сабақ;
6. «Ұмыт болып бара жатқан ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» тренинг өткізу;
7. Мектепте «Ұлттық педагогика» әдістемелік бұрышын әзірлеу;
8. «Игі істер мектебі» волонтерлік қозғалысын құру;
9. «Әке мектебі» жұмысын жанандыру;
10. «Ана мектебі», «Әже мектебі», «Ата мектебі», «Жеңге мектебі» «Аға мектебі» жобаларын әзірлеу;
11. «Ата-баба дәстүрі» балалар мен жасөспірімдерге арналған ұлттық телебағдарламалар құру.

Отбасылық және ұлттық мерекелік дәстүрлерді жүзеге асыру және сақтау

1. Ұлттық мерекелерді тойлау ерекшелігі:
Наурыз – мейрамы;
Ораза-айт мейрамы;
Құрбан айт мейрамы;
2. «Отбасылық құндылықтар» ата-аналармен бірлескен ашық әңгіме
3. Дәстүрлер мен ғұрыпқа байланысты буклет, фото-альбомдар даярлау;
2. «Отбасымен бірге» Ұлттық ойындар сайысы;

4. «Атам мен әжемнің даналығы» Сыр-сандық интеллектуалды ойыны;

5. «Жеті ата – отбасылық шежіре» тәрбие сағаты;

6. Отбасылық коллекциялар шеруі;

7. «Некеге тұру, отбасын құруға байланысты дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар»

Жоғары сынып оқушылары үшін отбасылық өмірге дайындық бойынша тренингтер, практикум, семинарлар ұйымдастыру;

Отбасы мен мектептің ынтымақтастығы

1. «Жаңа заман дәстүрлері» отбасылық дәстүрлер сайысын ұйымдастыру;

2. Мектепте пен отбасы ынтымақтастығы бойынша факультативтік сағаттар мен элективті курс бағдарламасын әзірлеу;

3. Отбасы, ата-ана, ата-әже, ата-баба дәстүрлері туралы білімді кеңейту мақсатында жұмбақ, жаңылтпаш, шешендік өнер, айтыс т.б. қолдану;

4. «Айтыс өнері» байқауын ұйымдастыру;

5. Отбасы бірлігі туралы мақалдарды атау, оның мәнін ашу мақсатында «Мақал-мәтелдер» шығармашылық сайыстарын өткізу;

6. БАҚ және әлеуметтік желілерде тақырыптық парақшалар құру, отбасылық құндылықтар және ұлттық тәрбие челленджін ұйымдастыру;

7. «Ұлттық этникалық мәдениеттің білім алушылардың адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына әсері» тақырыбында конференция;

8. «Бала тәрбиесіндегі халық ауыз әдебиетінің мәні мен рөлі» танымдық сайысын өткізу;

9. «Қазақ отбасында ұлдар мен қыздарды тәрбиелеудегі салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар» пікір-талас;

10. «Қазақ халқының отбасы тәрбиесіне қатысты нанымдары мен тыйымдары» тәрбие сағаты;

11. «Қазақ халқының ежелгі әдет-ғұрыптары» шешендік өнер сайысы;

12. Қазақ халқы қашан да қонақжайлылығымен танымал. Қонақжайлылыққа байланысты салт-дәстүрлерді (*қонақасы, қонақкәде, ерулік сарқыт, соғым басы, сәлемдеме, сыбаға, қымызмұрындық, қол кесер, сауын айту, белкөтерер, өлі сыбаға, жол-жоралғы* т.б.) жаңғырту;

13. Өскелең ұрпақтың «Адам-ғалам» үйлесімділік сезімдеріне тәрбиелеу мақсатында, ұлттың жануарлар мен өсімдіктер әлемін қорғауға қатысты дәстүрін жандандыру;

14. «Қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен әдет ғұрыптары» эссе жазу;

15. «Asyk party», «Domdyra party», «Boursak party», этномузыка кештерін, ұлттық би кештерін заманауи форматта, галерея, этно-сән қойылымдарын ұйымдастыру.

Қазақтың ұлттық ойындарының тәрбиелік мәні

Білім алушыларды спорттық секциялар мен бұқаралық спорттық жарыстарға қатысуына қолдау көрсету;

1. Отбасылық спорттық мерекелік іс-шаралар өткізу; (спорттық жарыстар, олимпиадалар, викториналар т.б.);

2. «Ұлттық ойындар» эстафеталық жарысы;
3. Ата-аналармен бірге (*Айгөйлек, Белбеу лақтыру, Саққұлақ, Тымпи, Ақсүйек, Алтыбақан, Тоғыз құмалақ, Көкпар Аударыспақ, Теңге алу, Тымақ ұру, Бәйге, Жамбы ату, Қыз қуу т.б.*) ойын-сауық спорттық «с-шаралар өткізу»;
4. «Спорттық туризм» экскурсиясын ұйымдастыру;
5. «Ұлттық спорт түрлері» тақырыбында өлеңдер, шығармалар, суреттер байқауын ұйымдастыру;
6. Ұлттық спорт түрлері бойынша сынып сағаттарын, пікір таластар мен шеберлік сыныптарын өткізу
7. «Атқа міну мәдениеті» ат әбзелдерімен танысу, атқа отыру және ат жарыстарын ұйымдастырып, өткізу;
8. Білім алушыларды ептілік пен мергендік өнерге баулу мақсатында «*Садақ тарту*», «*Белдесу*» «*Асық*» ойндарын өткізу;
9. «Ата-бабамыздың аңшылық дәстүрі» сынып сағаттары, танымдық зерттеулер мен бейне-роликтер даярлау;
10. «Спорттық олимпиада» Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған ұлттық спорттық жарыстар ұйымдастыру;
- 11.«Тоғызқұмалақ » интеллектуалды ойынын өткізу;
- 12.«Судағы карнавал» (Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған) суда жүзу өнері мерекелік- сайысы.

Қазақ халқының ұлттық киімдері мен ұлттық қолөнер дәстүрлері

1. Ұлттық қолөнер көрмелерін ұйымдастыру;
2. «Ұлттық киімдер сән үлгісі» апталығын өткізу;
3. Жас суретшілер шығармашылық байқауын өткізу;
4. «Ұлттық зергерлік бұйымдар» шеберханаларына саяхат;
5. Ұлттық қолөнер халық шығармашылығын дәріптеу мақсатында жарнамалар әзірлеу;
6. Ұлттық кәсіпке байланысты ата-аналар тарапынан үйірмелер өткізуге
7. қызығушылықтарын ояту; (мал шаруашылығы, ағаштан түрлі заттар жасау, ұлттық қол өнер мен ұлттық киімдерді тігу, зергерлік бұйымдар жасау, ұлттық тағамдарды даярлау т.б.)
8. «Ою-өрнектер сыр шертеді» тәрбие сағаты.
9. Заманауи эстетикалық идеалдар мен прогресстер ұлттық дәстүрлердің өзара әрекеттесуі. «Ақылды комбинация» заманауи ұлттық стильдегі интерьері: мектепті, пәтерді, ұлттық нақыштағы заттармен, ою-өрнекпен безендіру (мысалы, былғарыдан, күмістен жасалған бұйымдар, алаша, сырмақ және т. б. киіз және тоқылған кілемдер, сандық, тері заттарын, ою-өрнектерді және т. б.) ұлттық қол өнер шығармашылығын пайдалану;
11. «Ұлттық сәндік-қолданбалы өнердің тарихи сананы жаңғыртудағы орны мен рөлі» конференция өткізу;
12. Білім алушылардың ұлттық шығармашылық жұмыстарының көрме-конкурсы(қабырға газеттері, кроссвордтар, ребустар, буклеттер, планшеттер).
- 13.«Ұлттық сәндік-қолданбалы өнер» факультативтік курсы

ұйымдастыру»;

14. «Қазақтың ұлттық киім үлгісі» шеберлік үйірмесін ұйымдастыру; (*Тымақ: түлкі тымақ, елтірі тымақ, сеңсең тымақ, пұшпақ, бөрік, сәукеле, қарқара, қасаба, тақия, тон, қамқа тон, шапан, шекпен, ішік, күніт т.б.*).

15. Ата-аналармен бірлескен «Қара шаңырақ», «Айгөйлек», «Ер төстік», «Шебер қолдар» шығармашылық бірлестігін құру, бірлескен шығармашылық іс-шаралар өткізу.

16. «Ұттық мектеп формасы» көрсетілімін ұйымдастыру, ұлттық мектеп формасын сақтау.

Ұлттық дастархан мәзірі

1. «Қыз балаға қамыр жаюға, нан өнімдерінен жасалатын (бауырсақ, шелпек, самса, бәліш т.б.) тағамдарды әзірлеуге баулу;

2. «Қазақ халқының бірегей тағамдары» фестивалін ұйымдастыру. Ата-бабаларымыз дайындаған ежелгі сүт тағамдары: айран, құрт, қаймақ, сүзбе, қатық, қымыз, шұбат, май, ірімшік дайырлау мәзірі; ет өнімдері: ет, қазы қарта, жал-жася. Ет табақ мәзірін мүшелер тарту т.б.

3. Ұлттық тағамдар бойынша «Сарқыт» тақырыбында туристік гастрольдер өткізу.

4. «Ұлттық тағамдар мәзірі» тәрбие сағаты.

5. «Аспаздық өнер» білім алушыларды телеарна бағдарламаларына қатыстыру;

6. «Дастархан безендіру» сайысын ұйымдастыру.

Отбасында үлкендерге, ата-анаға құрмет көрсету, сыйласымдық қарым-қатынас дәстүрі

1. «Қазақ отбасында баланың ата-анасына, отбасындағы үлкендерге сыйласымдық қарым-қатынасы» конференция өткізу;

2. «Ата-ананы қадірлеу – парыз» тәрбие сағаты;

3. «Қарттарым – асыл қазынам» рухани кездесу

4. «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» дебат ұйымдастыру;

5. Қазақ отбасында ұл баланы тәрбиелеудегі Әкенің рөлі; Қазақ отбасында қыз баланы тәрбиелеудегі Ананың рөлі; Әже тәрбиесі, Ата тәрбиесі; Аға тәрбиесі, Жеңге тәрбиесі бойынша ұлттық әдет-ғұрып бағдарламасын әзірлеу.

6. «Ата-анама қалай құрмет көрсетемін» сахналық қойылым өткізу;

7. Еріктілік – адамгершіліктің қайнар көзі, құндылықтарды тасымалдаушы, азаматтық қоғам құрудың берік негізі. «Қарттарға көмек» волонтерлік қозғалысын ұйымдастыру;

8. «Ата-ананың қадірін біл» семинар өткізу.

Еңбек түбі – береке

1. Балаларды ерте жастан еңбекке қатынасын қалыптастырудың отбасылық дәстүрі;

2. «Еңбек түбі береке» тәрбие сағаты;
3. Мектептегі кезекшілік бұрышын ұйымдастыру;
4. «Өзіне-өзі қызмет ету» сайысын ұйымдастыру;
5. «Баланы еңбекке баулу» Ата-аналарға арналған конференция;
6. «Еңбектің жемісі» Диспут;
7. Мектеп ауласында, жылыжайларда, ауылшаруашылығы, малшаруашылығы, егістік алқаптарында, бау-бақшаларда «Еңбек күнін» өткізу;
8. «Көмек» үлкендерге, қарттарға, мүгедек жандарға көмек қолын созу, жолдастарына, достарына ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға көмек көрсету челеңдін ұйымдастыру;
9. «Еңбекке қабілеттілік – кәсіпке апарар жол» болашақ мамандық таңдауға бағыттауда білім алушыларға арналған элективті курс өткізу.
- 10.«Жастарды өзінің ата-бабасынан келе жатқан кәсіпке баулу дәстүрін жандандыру» Шеберлік сыныптарын өткізу.

Отбасында ұлттық құндылықтар

1. «Кұрсақ тәрбиесі – тәрбие бастауы» сынып сағаты
2. «Шілдехана-бесік той, Тұсау кесер-сүндет той» мерекелік іс-шара өткізу;
- 11.«Жеті ата – тәрбие көзі» танымдық сайыс;
12. «Ашамайға мінгізу» тәрбие сағаты;
7. Ұлттық мектеп бейнесін дәріптеуді дәстүрге айналдыру;
- 13.«Әсем әуен» ұлттық әуенмен, күймен қоңырау үні;
- 14.«Бүгінгі күннің нақыл сөзі» ұлағатты сөздер айдарын жасау;
- 15.«Қазақтың ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» мектеп өмірінің бір күнін ұйымдастыру;
8. Еріктілік – әр баланыңөзінің зияткерлік, шығармашылық әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндігі. «Ата-баба дәстүрін зерттеу» (ұлттық кітаптар қорын зерттеу, оқу, талдау, ой бөлісу) еріктілер қоғамын құру;
9. «Қазақтың ұлттық дәстүрлері» Мектеп мұражайын құру;
- 10.«Ұлттық дәстүр мен ғұрып» вертуалды мұражай жұмысын ұйымдастыру;
- 11.Функционалды сауаттылықты арттыру мақсатында мектептегі оқу бағдарламаларында, үй тапсырмаларын беруде отбасы дәстүрлерін оқушылардың бойында тереңінен сіңіру. (Қазақстан тарихы, қазақ әдебиеті, қазақ тілі, өзін-өзі тану, АКТ- виртуалды мұражай құру, музыка, көркем еңбек т.б.);
- 12.«Оқуға құштар бала» әдеби-шығармалар (халық ертегілері мен аңыздары, дастандары мен өлең-жырлары) сайысын өткізу.

«Киелі мекен» Қазақстанның киелі жерлеріне саяхат

1. «Киелі орындарға саяхат» еліміздің ата-аналар мен балалар туризмін дамыту мақсатында еліміздің түрлі киелі орындарына экскурсиялық саяхат жасау;
2. «Саяхат күнделігі» саяхатта күнделік қол жазба жазу;
3. «Мұражайларға экскурсия» жобасы;
4. «Мұражай экспонаттар коллекциясы» коллаж жасау;

5. «Мұражай-отбасылық бастаулар» саяхат жазбалары;
6. «Мұражай – отбасылық дәстүр» отбасылық фотосуреттер портфолиосы;
8. «Мұражай - тарихи естелік» презентация;
9. Мұражайдың білім беру бағдарламаларын жасау; (ойындар, викторина, бейнелер, , интерактивті плакаттар, уақыт ленталары, саяхат күнделіктері, жобалар, танымал ғылыми мақалалар және т. б.).

Тәрбие процесінде «Отбасы-орта мектеп» жобасын іске асыру бойынша сынып жетекшісінің жұмысына әдістемелік ұсынымдар

- Мектеп пен отбасының ынтымақтастығын нығайтуда бірлескен іс-әрекетті жандандыру;
- Ұлттық құндылықтар мен отбасындағы идеялық құндылықтарды қалыптастыру;
- Мектептегі оқу процесінде, сыныпта және сыныптан тыс жүргізілетін іс-шаралардың мазмұнында айқындау;
- Отбасы қоғамның негізгі элементі ретінде адами құндылықтардың, мәдениеттің және ұрпақтардың тарихи сабақтастығын сақтауын қамтамасыз ету;
- Отбасындағы психологиялық ахуалды қалыптастырудың ерекшеліктерін анықтау;
- Отбасына психологиялық көмек беру;
- Отбасында ата-аналардың педагогикалық сауаттылығын арттыру;
- Ешбір елдердің отбасы тәрбиесінде айтылмайтын «ар», «намыс», «ұят» ұғымдары қазақ отбасы тәрбиесінде ғана айтылып, оны тәрбиенің жоғары деңгейіне қойған. Балалардың теріс әрекеттеріне «ұят болады» деген сөздер жиі қолданылып, олардың тәрбиесіне дұрыс бағыт-бағдар беру, олардың ұятты әрекеттері тек ата-анасының ғана емес, оның барлық туыстарының, елінің, руының ар-намысына нұқсан келтіретіндігі туралы айтылып, алдын-ала өсиет-өнегесін бере отырып тәрбиелеу;
- Қазақтың әр отбасындағы осы «Өлімнен ұят күшті» деген ұлы сөзі намысты қорғау идеясын уағыздау;
- Ұят – ең қадірлі қасиет. Адамзат бойында табиғи берілетін ұлы құндылық. Ұят – жасаған әрекетіңнің жөнсіздігін түсіну; Намысқа кір келтірушілік, моральдік рухтың асқақтығын қорлау – маскара болушылық жағымсыз қасиеттерден арылуға тәрбиелеу;.
- Ұлы Абай, Шәкәрім сынды даналардың айтқан ұлағатты сөздерін дәріптеп, күнделікті мектеп өмірінде арнайы айдармен насихаттап отыру;
- Адалдық – адам бойындағы таза ниет, бағалы қасиет, адамның сана-сезімі мен ар-ұжданына қайшы келмейтін әрекеттердің моральдік-этикалық жиынтығы. Қазақтың адалдық, пәктік, ар-ұждан, жан тазалығы тәрізді қасиеттерін нормаға сай қалыптастыру.

Бастауыш білім беру деңгейіне ұсынымдар мен әзірлемелер

Оқу-тәрбие процесінде білім алушыларға ұлттық және отбасылық құндылықтарды беруде олардың ынта-ықласымен ұштастыру, өмірлік тәжірибеге сүйеніп баяндауға, эмоциялық өң беріп, публистикалық мақалаларды пайдалану, қате, тоғышар ұғымдарды талдау болып табылады. Мұғалімнің алдын-ала практикалық тапсырмалар беріп (бақылау, дерекке ой жүгірту, талдау, сыни пікір қалыптастыру, сауалнама алу т.б.), осы нақты педагогикалық тапсырмалардың тиімді пайдаланылмауынан туындайды.

Сондықтан оқу процесінде түрлі әдістемелік тәсілдерді пайдалануға айырықша көңіл бөлуіміз керек. (әңгімелеу, сұрақ-жауап, мәтінмен дербес жұмыс, өзіндік талдау жасау, сыни пікір алмасу) мүмкіндік болса, ережелерді білім алушыларға даяр түрінде ұсынбай, олардың осы ережелерді өздері жасауға жағдай жасауымыз қажет.

- Отбасылық құндылықтар ұл бала мен қыз баланың перзенттік борышына негізделгендігін түсінуге көмектесу;

- Рухани-адамгершілік өмірдің байлығы, қоғам мен отбасы мүдделерінің үйлесімді ұштасып келуі, отбасының тәрбиелеушілік мүмкіндіктерінің күшеюі, яғни балаларды тәрбиелеуде жауапкершіліктің артуымен сипатталады. Осы мақсатта білім алушыларға: адам мінезінің қалыптасып, шыңдалуына ең күшті, ең алдымен тікелей әсер ететін кітаптар ма, мұғалім бе, достары, отбасы, көркем фильмдер ме, әлде қоғамдық ұйымдар ма? деген сұрақтармен жетелеу.

- Балаларды еңбек және шығармашылыққа жетелеу;

- Құрмет көрсету. Адамды құрметтемеу – қарым-қатынастың бұзылуына және тіпті зорлық-зомбылыққа әкелуі мүмкін. Балаларды бастауыш кезеңнен бастап бір-бірін, ата-анасын, мұғалімдерін құрметтеуге үйрету;

- Өскелең ұрпақтың адамгершілік тәрбиесі өткір мәселе болып табылады, оның әртүрлі аспектілері ата-аналар жиналыстарында талқылануы керек. Сынып жетекшісі ата-аналардың балаларының тағдырына деген қызығушылығын көре отырып, бірлескен ынтымақтастықты орната білуі тиіс; Оқу процесінде білім алушыларға отбасының еңбек жағдайын жасаудың қажетті шарты болып үлкендер жағынан да, кішілер жағынан да еңбекті сүйе білу керектігін көрсету керек. Балалардың еңбек сүйгіштігін бастауыштан бастап қалыптастыру керек.

1-4 сынып оқушыларында келесі жұмыс түрлерін қолдана отырып:

- ата-аналардың қатысуымен тақырыптық сынып сағаттарын («Менің отбасымның мамандықтары», «Менің тату отбасым») өткізу;

- шағын жобалар (Менің отбасылық шежірем», «Менің әжем – ең асыл жан!», «Менің інім бар!», «Біздің отбасымыздың туған күндері». «Отбасылық мерекелерді қалай атап өтеміз?», «Ата-баба дәстүрі», «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» және т. б.) тәрбие сағаттарын, кездесулер, дебат, бірлескен шығармашылық кештер, мерекелер, экскурсиялар және т. б. өткізу;

- «Отбасы шежіресі», «Біздің отбасымыздың тарихы», «Отбасымыздың дәстүрлері», «Әжемді (атамды) тыңдсам..», «Менің отбасым Отанды қорғауда», «Менің туыстарым майданда және тылда жеңіске жетті» (мысалы, ата-әжелері болуы мүмкін, олар өз отбасыларының тарихын баяндайды, дәстүрлермен таныстырады және т. б.);

- «Менің отбасымның фотосуреттегі шежіресі», «Менің атам» отбасылық фотоконкурстар, «Қымбатты қарттарым!», «Әкем, анам және мен» «Менің отбасым» сурет байқаулары, табиғи материалдан – «Күз сыйлықтары» моншақ, кесте, оригами, ағаш ою, күйдіру және т.б. отбасылық шығармашылық қолөнер көрмелерін ұйымдастыру.

«Оқуға құштар отбасы» конкурсы

Мақсаты: Отбасы мүшелерінің (ата, әже, әке, ана, бала) кітап оқуға деген қызығушылық пен сүйіспеншіліктерін дамыту.

Міндеттері:

1. Отбасылардағы кітап оқу жағдайын зерттеу, балалар оқуының шеңберімен танысу;
2. Әлеуметтік серіктестікті кеңейту, балалар мен ата-аналарды оқуға тарту;
3. Шығармашылық қабілеттерін дамыту;
4. Ең көп оқитын отбасын анықтау.

Залды безендіру

Зал қабырғаларында әдеби кейіпкерлердің суреттерін; плакаттарды ілу: «Көп оқыған адам көп нәрсені біледі», «Кітап оқу – өміріңді қызықты өткізу», «Кітапсыз ақыл, қанаты жоқ құс», «Ежелден бері адамды кітап өсіреді», «Кітабы жоқ үй жаннан айырылған денеге ұқсайды» (Цицерон)

Іс-шара барысы

Мұғалім: - Қайырлы күн, құрметті қонақтар! Сіздермен жүздесіп отырғанымызға өте қуаныштымыз. Бүгін біз кітап туралы, оның әр адам үшін құндылығы туралы сөйлесеміз, сонымен қатар біздің сыныптың ең көп оқитын отбасыларымен танысамыз.

(Оқушылар кітаптар туралы өлең оқиды).

Мұғалім: Ия, біз үшін әлемдегі ең жақсы досымыз – кітап. Ал кітаптардың адал достары – оқырмандар. Бірақ бүкіл отбасы кітаппен дос болса бұл одан да жақсы.

Астық жерде өссе, бала отбасында жетіледі. Ал егер отбасы кітап оқығанды ұнатса, сонда бала тез дамиды. Бүгінгі ұйымдастырылып өткізгелі отырған байқауымыз қай отбасының кітапты көп оқитындығын білуге көмектеспек.

«Оқуға құштар отбасы» байқауының ашық деп жариялаймыз.

Ал қазір теледидарлар мен компьютерлер ғасырында кітаптан ажырамайтындарды қошеметпен қарсы аламыз.

(*Көңілді әуен қойылады, қатысушылар өз орындарына орналасады*).

Ортаға Ахметовтар отбасын шақырамыз: Оразқан Қонысұлы, Айман Маратқызы және олардың ұлы Серік.

Байбосыновтар отбасын шақырамыз: Айдос Айдарұлы, Сәния Батырханқызы және қыздары Әлия.

Асановтар отбасын шақырамыз. Саламат Қуанышұлы, Рабиға Советқызы және қыздары Дария.

Сонымен, барлық қатысушылар дайын! Енді құрметті қазылар алқасының мүшелерін таныстыратын уақыт келді: *(Қазылар алқасын таныстыру)*.

Мұғалім: Таныс кітаптарды ашып, беттерін парақтап, сүйікті кейіпкерлерімізбен кездесу әрдайым көңілге қуаныш ұялатады. Оқиганың немен аяқталатынын білмесек те, жақсы кітаптар қашанда қызық екені белгілі. Ал енді, байқауды басталық!

1- конкурс «Таныстыру» (отбасыларын таныстыру 5 балл)

2- конкурс «Сергіту»

(Әр дұрыс жауап үшін 1 балл. Сұрақтар балаларға арналған, ата-аналар көмектеседі).

Мысалы: 1. Қарлығаштың құйрығы неге айыр болды?

3- конкурс «Әдеби батырлар шеруі»

(Әр дұрыс жауап үшін 1 балл)

- Ал қазір мен сіздерді әдеби батырлар шеруіне шақырамын. Сіздің міндеттеріңіз шеруге қатысушыны тану.

- «Менің атым... Атымды айта бастасам, тілім таңдайыма жабысып қалғандай болады да тұрады. Адамның атының сүйкімді болуы да зор бақыт па деймін. Мәселен, Мұрат, Болат, Ербол, Бақыт деген аттарды алып қарандаршы. Айтуға да ықшам, естір құлаққа да жағымды. Әрі мағына жағынан да, қазақ тілінен сабақ беретін Майқанова тәтейше айтқанда, бұлар жоғары идеялы есімдер». (Менің атым Қожа» Б. Соқпақбаев).

4-конкурс «Кітапхана» (әрбір дұрыс таңдалған шығарма үшін 1 балл)

- Құрметті қатысушылар, ал қазір кітапханаға баруды ұсынамын. Сізге әйгілі балалар жазушысының кітабын жинау керек. Ол үшін автордың тегі жазылған мұқабаға оның шығармаларының атаулары жазылған карточкаларды салыңыз (1 қосымша).

5 –конкурс «Поэтикалық» (әр дұрыс жауап үшін 1 балл)

- Қаншалықты сүйікті өлеңдерімізді білетіндігіміз бойынша сайысамыз! Мен жолдың басын оқимын, ал Сіз жалғастырасыз. Кім бірінші қолын көтереді, ол жауап береді.

Мысалы: 1. Сұр бұлт түсі суық....

6- конкурс «Өткен шақ-осы шақ» (әрбір дұрыс жауап үшін 1 балл)

Сіздің міндетіңіз бұрынғы заманғы заттарға заманауи аналогтарды таңдау.

Мысалы: Шар-Нұсқаулық, компас; Келі-тікүшақ, зымыран; Леген-кір жуғыш машина; Кілем - ұшақ-дельтаплан.

7- конкурс «Көрінбейтін кейіпкер» (әр дұрыс жауап үшін 1 ұнай)

- Мен Сізге қандай да бір кейіпкер туралы ақпарат беремін, сіз осы кейіпкерді біліп, оның қандай шығармадан шыққанын және осы шығарманың авторын атауыңыз керек.

Мысалы: «Ерте заманда Ерназар деген кісі болыпты. Ерназардың өзі бай болыпты. Төрт түлік малы сай болыпты. Қора толған қойлары болыпты. Келе-келе түйелері болыпты. Өріс толған жылқылары болыпты. Ерназардың сегіз ұлы болыпты. Бір жылы үлкен жұт болып, ел малын алысқа, отарға айдап кетіпті. Ерназардың сегіз ұлы да соның ішінде кетіпті». («Ертөстік» ертегісі).

Жанкүйерлер үшін конкурс

- Сонымен, командалар жұмыс істеп жатқанда, мен Сіздерге «Кітап» сөзіне ұйқас таңдауды ұсынамын. Соңғы сөзді кім атаса, сол жеңеді.

9-конкурс «Көркемсурет мұражайы» (ең көбі 5 балл)

- Қатысушылар қазір танымал суретшілердің картиналарын жандандыруы керек. Қарсыластар суреттің атауын және оның авторын білуі керек. Тұспал: суреттер әйгілі ертегілердің негізінде жазылған. (қатысушылар сурет атаулары бар конверттерді ашады).

Мұғалім: Құрметті қонақтар! Міне, конкурсымыз да соңына келіп жетті. Енді құрметті қазылар алқасына сөз береміз (қорытындылау, қатысушыларды марапаттау. Жеңімпаздарға медальдар, мақтау қағаздарымен марапатталады

- Достар, біздің байқау аяқталды. Кітаппен шынымен дос екендіктеріңізді білу көңілімізге қуаныш ұялатады. Зейіндерің ашылып, білімдеріңіздің толығыуына тілектеспіз!

Негізгі орта білім беру деңгейіне ұсынымдар мен әзірлемелер

5-6 сыныптарда отбасы бала үшін әлемдегі ең жоғары құндылық тұрғысынан адам өмірі мен тәрбиесінің негізі идеялары ретінде қалыптасады.

Орта мектеп жасындағы білімалушыларға отбасылық міндеттері туралы айтып берген жөн; отбасының рәміздерін отбасылық фотосуреттер альбомын жасау бойынша жобалық қызметті жүзеге асырған дұрыс. Рухани-адамгершілік тәрбиенің маңызды құралдарының бірі ретінде «Біздің ата-бабаларымыз», «Біздің әкелеріміз», «Ата-ана шаңырағы – өмір бастауы» тақырыптарында мерекелер жүйесін құру;

7-8 сыныптарда білім алушылар адам өмірінің әлеуметтік құрылымынадағы негізгі құндылықтарға ие болады. Қалай табысты болу керек? Қалай бақытты болуға болады? Адамдар әлемінде өмір сүруді және олармен қарым-қатынас орнатуды қалай үйренуге болады? Осы сұрақтарға жауап іздеу жасөспірімдерді бей-жай қалдырмайды. Сонымен қатар, жұмысқа, өзіне, қоғамға деген қарым-қатынасы қалыптасады, эстетикалық талғамы дамиды. Ата-аналар осы жастағы жеткіншектер үшін құрдастарына қарағанда аз беделді болады. «Мен есейдім, мен Азамат болдым», «Бәрін өзім шешемін, өзім білемін» деген өзбеттілік позицияны ұстанады. Оларда өзара әрекеттесу дағдарысы пайда болады. Мектептің міндеті – балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, ата-аналардың қоғамдағы және мектептегі беделін көтеру. Жеткіншектердің бойында ұлттық құндылықтарды сіңіруді жалғастыруда отбасылық тәрбиенің күші маңызды, ал мектепте мұғалімдер мен мектеп психологінің көмегі, қолдауы ауадай қажет.

Мектепте тәрбие процесінде жеткіншектерді мектеп педагогтері мен психологтері, ата-аналардың ынтымақтастығында бірлесе отырып тәрбиелеу, қоғамда кездесетін келеңсіз жағдайлардан қорғау:

- Тұрмыстық зорлық-зомбылық физикалық, психологиялық, сексуалдық және (немесе) экономикалық зорлық-зомбылықтың алдын алу;

- Психологиялық зорлық-зомбылық – адамның психикасына қасақана әсер ету, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау, қорқыту, бопсалау және өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикасының, дене бітімінің

және тұлғалық дамуының бұзылуына әкеп соғатын құқық бұзушылықтар немесе іс-әрекеттер жасауға мәжбүрлейтін теріс мінез-құлықтардың алдын алу;

- Жыныстық зорлық-зомбылық – адамның жыныстық бостандығына қол сұғатын қасақана құқыққа қарсы әрекет, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы әрекеттерден сақ болуға тәрбиелеу;

- Отбасы мен мектептің өзара байланысы зорлық-зомбылықты, суицидті насихаттайтын интернет желісіндегі белгілі бір сайттарға балалардың қол жеткізуін бақылауды қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс;

- Суицидтің алдын алу бойынша жұмыс жүйелілік пен үздіксіздікті талап етеді. Ол тренингтер, пікірталастар, әңгімелер, түзету жұмыстары, ата-аналар жиналыстары, сурет көрмелері, эссе конкурстары сияқты нысандарды қамтулуы тиіс;

- Ұжымды біріктіруге, оның моральдік ахуалын жақсартуға, құрдастар арасындағы салтын насихаттауға бағытталған іс-шаралар салауатты жеке тұлғаны қалыптастыруға ықпал ету;

Жеткіншектердің девиантты мінез-құлқы мектептерде үлкен мәселе болып табылады. Девиантты мінез-құлқтағы балалардың пайда болуының негізгі себебі отбасынан: балаларға назар аударылмауы, қақтығыстар, ата-аналардың тәрбие бере алмауы, авторитарлық тәрбие т.б. салдарынан балалар тәрбиесі назар тыс қалып жататыны жиі кездеседі. Осыған байланысты мектепте арнайы тәрбие іс-шаралары ұйымдастырылуы керек.

- білім алушылардың денсаулығының, оның барлық аспектілерінің (адамгершілік, физикалық, психикалық, әлеуметтік) жүйелі түрде төмендеуі;

- кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуі;

- алкогольді, темекі шегуді теріс пайдалану, жасөспірімдерге нашакорлықтың өсуі;

- отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылық, әлеуметтік жетімдік, балаларды жалғыз басты аналар ғана емес, жалғыз басты әкелердің тәрбиелеуі немесе әкенің бала тәрбиесіне мүлдем қатыспауы және т. б. Осы мәселелер шешімін табатын, жасөспірімдерге қолдау көрсететін іс-шаралардың әдістемелік базасы құрылуы тиіс.

Негізгі орта білім беру деңгейіне арналған іс-шаралар үлгісі

1. 7-8 сынып оқушылары үшін «Ата-анамның жұмыс орнына бару» атты жобасын әзірлеу; Балалар ата-аналарының немесе туыстарының жұмысында бір күндік тәжірибеден өтеді. Жобаның мақсаты – еңбекқорлықты, еңбекті бағалай білуді, үлкендерге, олардың еңбегіне сыйластық қарым-қатынасты кәсіби маңызды қасиеттерді бойға сіңіру және тәрбиелеу. Сондай-ақ, бұл жоба дұрыс мамандық таңдауға көмектеседі. Ата-анасының қызметімен танысу, жұмыс орнына бару барысында балалар ата-аналардың жұмысының қаншалықты қызықты немесе қиын екенін түсінеді. Оқушылар ата-аналарының жұмыс орындарына бару туралы бейнероликтер, фотосуреттер түсіреді, эссе үшін қызықты материалдар жинайды. Бұл білім алушыларды еңбекқорлыққа, болашақта өз мамандығын дұрыс таңдай білуіне көмектеседі.

2. «Екі апта ауылда» («2 апта ауылда») практикасы – балаларды

ауылдық жердің мәдениетімен таныстыруға, ұлттық мәдениетті, салт-дәстүрді құрметтеуге тәрбиелеуге бағытталған. Жазғы әлеуметтік практиканың міндеттері: ауыл халқының мәдениетін тану, түсіну, өмір салтына баулу арқылы қоғамға қатыстылығын, бірегейлігін қалыптастыру; қазақ тілін меңгеру практикасы, еңбек дағдыларын, ересектермен, құрдастарымен қарым-қатынас тәжірибесін дамыту; тұрмыстық және коммуникативтік кедергілерді еңсеру арқылы денсаулықты, өмірлік тұрақтылықты қалыптастыру жүзеге асырылады.

3. Білім алушылар ата-бабасының тарихын зерттеу әдістерін меңгеру жұмысын жоспарлай алуы керек. Өз жұмысын жоспарлау мүмкіндігі кез-келген қызметті жеңілдетіп қана қоймай, уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе білім алушылар үшін өте маңызды. Балаларға уақытты ақылмен басқаруды үйрету. «Менің отбасымның шежіресі» зерттеу жұмысы

I. Шежіре құрудың мақсатын анықта.

- жеке қызығушылықты қанағаттандыру;
- отбасылық пайдалану;
- өз ата-бабасының тарихына деген қызығушылығын дамыту және зерттеуді жалғастыру;
- отбасы тарихын ел тарихы немесе «кіші отан» тарихы контексінде қайта құру;
- алынған материалдарды ұрпақтан ұрпаққа сақтау мақсатында баспасөзде жариялау.

II. Мақсатқа жету кезеңдерін анықта.

- 1-ші кезең. Материалдардың барлық түрлерін жинау;
- 2-ші кезең. Жиналған материалдарды өңдеу және жүйелеу;
- 3 кезең. Жеті атаны анықтау, зерттеу;
- 4-ші кезең. Шежіре байланыстарын құру;
- 5-ші кезең. Ресімдеу жұмыс;

III. Әр кезеңнің міндеттері мен оларды шешу әдістерін анықта.

1-ші кезең. Материалдардың барлық түрлерін жинау.

1-тапсырма. «Өз жұртың» «Жеті атаң» бойынша барлық материалдарды жинақта.

Шешуші әдістер:

- зерттелетін тұлға бойынша құжаттарды, хаттарды, фотосуреттерді, жеке заттарды, жәдігерлерді, марапаттарды және т.б. таңдау;
- туыстың өзі немесе оны білген адамдар туралы естеліктерді оның туылуы мен өміріне байланысты оқиғалар туралы ой-пікірлерді диктофонға жазу;
- шежірені құрастырудың бастапқы кезеңіне арналған сұрақтар тізімін қолдана отырып, өмірбаяндық немесе өмірдеректік материалдарды жазу;
- тарихи маңызды ең көне фотосуреттерді және т.б. барлық фотосуреттерді таңдау.
- отбасылық мұрагерлерді таңдап, оларға төлқұжат жасау.
- мұрағат мекемелеріне іздеу салу.

2-тапсырма. «Нағашы жұрт» бойынша барлық материалдарды жинау.

Шешуші әдіс: аналогиялық.

3-тапсырма. Ру өкілдері өмір сүрген уақыт туралы тарихи мәліметтер жинау.

Шешуші әдістері:

- кітапханада немесе интернетте сөздіктермен, энциклопедиялармен, анықтамалықтармен, басқа да анықтамалық әдебиеттермен жұмыс жасау.
- өлкедегі, елдегі тарихи оқиғалардың хронологиясын зерттеу.
- мұрағат мекемелеріндегі жұмыс.

4-тапсырма. «Әке шаңырағы» тарихын зерттеу.

Шешуші әдістері:

- тұрған жерін, үйінің салынған уақытын, сәулет ерекшеліктерін, онда кімдер тұрғандығын, мемориалдық тақталарды, аңыздарды, сақталу дәрежесін, тарих үшін маңыздылығын анықтау.

- кітапханада немесе интернетте өлкетану, анықтамалық немесе арнайы әдебиеттермен жұмыс жасау.

- мұрағат мекемелеріндегі жұмыс.

- осы білім саласында маман-кеңесшілерді тарту.

5-тапсырма. Өз тегіңіздің және тегіңізге байланысты рулардың тарихын зерттеңіз.

Шешуші әдістері:

- іздеу барысында табылған барлық ата-баба ұрпағын таңдау. Оларды алфавиттік ретпен орналастырып, отбасылық навигатор құрыңыз.

- кітапханада немесе интернетте анықтамалық әдебиетпен жұмыс.

- осы білім саласында маман-кеңесшіні тарту.

- рудың ұлттық құрамын анықтау.

6-тапсырма. Зерттеудегі көмекшілерді және ақпарат көздерін анықтау.

Шешуші әдістері:

- ата-аналарды, туыстарын немесе басқа адамдарды зерттеуге тарту.

- ғылыми жетекшіні анықтау.

- генеалогия, тарихи және өзге де пәндер саласындағы мамандарды тарту.

2-ші кезең. Жиналған материалдарды өңдеу және жүйелеу.

1-тапсырма. Барлық жиналған материалдарды жүйелеу.

Шешуші әдістері:

- жеке папкалар бойынша ұрпақтың әрбір өкіліне жеке құжаттарды, фотосуреттерді, хаттарды және т.б. бөлу.

- әр өкілге әмбебап жеке шифр тағайындау.

- жинақталған құжаттарды сканерлеу, қара қағазбен орау, конверттер бойынша жүйелеу. Бір адамға қатысты конверттерді жеке қалтаға салу.

- Барлық материалдарды деректер базасына енгізу және цифрлық тасымалдағышта сақтау.

2-тапсырма. Алынған материалдарды немесе олардың үзінділерін туыстар мен таныстарға түзету үшін көрсету.

Шешуші әдістері:

- жеке кездесу;

- интернет арқылы, бетпе-бет;

- сырттай, телефон арқылы;

- сырттай, хат алмасу арқылы;
- материалдарды жариялауға жазбаша рұқсат алу.

3 кезең. Шежіре байланыстарын құру.

1-тапсырма. Шежіре байланыстарын құрыңыз.

Шешуші әдістері:

- туыстардың түзетулері мен түсіндірулерін ескере отырып, ұрпақтардың таралу сызбаларын сызу;
- ұрпақтардың таралу сызбаларын бір шежіреге біріктіру;
- библиографияны, басқа дереккөздерді көрсету (қолданыстағы халықаралық ережелерге сәйкес);

2-тапсырма. Мәліметтерді компьютерлік дерекқорға енгізу.

Шешуші әдістері:

- барлық қажетті нақтылауларды жүргізіп, деректер базасын құру.
- жұмыстың көшірмелерін цифрлық тасымалдағыштарда жасап, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

4-ші кезең. Ресімдеу жұмысы.

1-тапсырма. Жұмыстың шығармашылық дизайны.

Шешуші әдістері:

- кітап шығару;
- фильм жасау;
- сәндік-қолданбалы шығармашылық тәсілдерді қолдана отырып, дербес жасау;
- кәсіби дизайнерлердің тарту;
- басқа шешімдер.

Отбасылық шежіре құрастырудың бастапқы кезеңіне арналған сұрақтардың шамамен тізімі.

1. Туған күні, айы және жылы. Туу туралы куәлік.
2. Туған жері. Ата жұрты.
3. Ол қай мектепте оқыды. Оқу үлгерімі. Сүйікті заттар. Мұғалімдермен қарым-қатынас. Оқу жылдары.
4. Мектепті бітіру кеші (есте қалғаны).
5. Балалық шақтағы хоббиі. Модельдеу, тігу, спорт, музыка, жинау және т. б.
6. Әскери қызмет (әскери бөлімі, қызмет еткен жері, соғысқа қатысқаны, жарақат алғаны, марапаттары, қызметтік тізім; мамандығы, қызмет еткен жылдары).
7. Кейіннен алған білімі (институт, техникум – қандай және қайда, оқу жылдары).
8. Тілдерді білуі.
9. Қайда және қандай лауазымдарда, қандай жылдары жұмыс істеді. Ғылыми атақтары мен мамандығы.
10. Қызметтегі марапаттар (нағрадалар, грамоталар, баспасөздегі мақалалар, құрметті атақтар және т.б.).
11. Дінге деген көзқарасы.
12. Музыкалық аспаптарда ойнай білу (қандай).

13. Отбасын құруы, қашан және қайда үйленді. Ерлі-зайыптылардың тегі, аты, әкесінің аты және туған күні.

14. Балалардың дүниеге келген уақыты. Олардың есімдері, тарихы.

15. Жас отбасы қандай жағдайда өмір сүрді, уақыт өте келе жағдай қалай өзгерді, отбасының даму сатылары.

16. Ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынас (отбасында басты тұлға кім болды; демалыс сәттерін қалай өткізді, отбасында балаларды тәрбиелеудің ерекшелігі, құндылығы және т.б.).

17. Неке қию туралы куәлік көшірмелері.

18. Сүйікті ойын-сауық, хоббиі (ойындар, музыка, спорт және т.б.).

19. Мінезі.

20. Қандай аурулармен ауырды (егер мүмкін болса көрсету керек).

21. Сүйікті тағамдары.

22. Сыртқы келбеті.

23. Сүйікті кітаптары, жазушылары, суретшілері, ақындар, әншілер, актерлер, фильмдер, картиналар және т. б.

24. Отбасылық аңыздар, ертегілер, әзілдер, ерекше жағдайлар.

25. Қайтыс болған туыстары туралы: күн, ай, жыл, өлімнің себебі. Қайтыс болу туралы куәліктің көшірмесі. Ол қайда қайтыс болды және қайда жерленді.

26. Фотоархив.

Отбасылық мұра туралы аңыздың төлқұжатын қалай жасауға болады.

Отбасылық жәдігерлер – бұл естелік заттар: хаттар, фотосуреттер, ұрпақтан-ұрпаққа мұра ретінде берілетін заттар. Бұл керемет дәстүр көптеген отбасыларда сақталады. Мықты отбасы – мықты дәстүрлерден. Отбасылық дәстүрлер отбасының нығаюына, оның мүшелерінің жақындасуына ықпал етіп, ұрпақтың өзара түсіністігіне ықпал етеді. Мұрагердің тарихын білу жас зерттеушіде сараптама дағдыларын, отбасы мүшелері мен болашақ ұрпақ үшін жәдігердің маңыздылығын түсінуді, нәтижесінде адам өмірімен байланысты тарихи тақырыптарға ұқыпты қарауды қалыптастырады. Сонымен қатар, жасөспірімдерге мұрагер туралы айту қызығушылығын, қабілетін, эмоциясы мен көркем, әдеби сөйлеу дағдыларын дамытады.

Жоғарғы орта білім беру деңгейіне ұсынымдар мен әзірлемелер

10-11 сынып білім алушылар үшін отбасы ұрпақтары арасында жағымды қарым-қатынасты қалыптастыруға, отбасы мүшелері арасында сындарлы қарым-қатынас тәжірибесін қалыптастыруға, осы тақырып бойынша шығармашылық және жобалық жұмыстар жасауға назар аудару ұсынылады. «Мінсіз отбасы» жобасын құрып, мінсіз отбасы туралы сұрақтар қарастырылу;

- Отбасылық құндылықтарды қалыптастыру бойынша ата-аналармен жұмысты ата-аналардың сұраныстарына, олардың білім деңгейіне, сыныптағы нақты жағдайға байланысты жоспарлау;

- Мектеп пен отбасының өзара әрекеттесу формалары әртүрлі: дәріс,

іскерлік ойын, практикум, пікір алмасу, пікірталас, тренинг, әрекеттік ойын, «Ата-ана болу – ерекше өнер» веб-квесті, шығармашылық есептер, білгірлер турнирлері, отбасы апталары, отбасылық мерекелер, әкелер күндері, ата-аналар апталары, отбасылық фотоконкурстар, балаларды тәрбиелеудің әртүрлі аспектілерін талқылау бойынша дөңгелек үстелдер, «Ата-аналарға балалар туралы» кітап көрмелері, ата-аналар жиналыстары мен конференциялары, ата-аналардың сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастыруға қатысуы;

- Ата-аналар комитеттерінің жұмысы; демеушілік көмек; ата-аналарға арналған психологиялық қызметтің жұмысы; отбасылық қолөнер жәрмеңкелері; мектеп кітапханаларын толықтыру; туристік жорықтар; бірлескен спорттық жарыстар (шаңғы жарысы, бассейнде жүзу, «Көңілді старт»); отбасылық шығармашылық көрмелері; кабинеттер мен мектеп ауласын көгалдандыру; экскурсиялар; фотокөрмелер («Туған өлке», «Отбасылық қуаныш», «Бұл әлем қандай керемет») ашық сабақтар және т. б.;

- Отбасылық құндылықтар ол: идеялық сенімділік, ұлттық сана, патриоттық сезім, белсенді азаматтық тұлға позициясын ұстауы, еңбек дәстүрлерімен ұштасқан отбасылық дәстүрлерді жатқызуға болады. Отбасының идеялық құндылықтар ол білім мен сенім және тәжірибелік әрекет жиынтығы ретіндегі ұлттық идея, жеке тұлғаны айқындайтын қасиетті қалыптастыру;

- Жастарға патриоттық тәрбие беру – еліміздің білім беру саласында жүйелі беріліп отыратын саясатының бірі. Өз елінің патриоты болу – мақтаныш пен өз қадір-қасиетіне ие кез келген адам үшін әрқашан үлкен құрмет.

- Жасөспірімдерді болашақ кәсібін таңдауға, мамандықтың қыр-сырымен таныстыру мақсатында атқарылатын іс-шаралар;

- «Ата-аналар кәсіпорнында 10 күн» жазғы тәжірибе бағдарламасы. 9-11 сынып оқушыларына арналған практиканың негізгі мақсаты – өзара сыйластық орнату, ата-аналармен қарым-қатынас, мамандық таңдау. Балалар ата-аналарының, (аға-інілері, апа-сіңлілері, туыстары) жұмыс орнына барып қана қоймай, қоғамға қандай пайдалы мамандықты таңдау керектігі туралы қорытынды жасайды.

«Ұлттық құндылықтар» элективті курсының бағдарламасы

Түсіндірме жазба

Қазіргі қоғамның қарқынды өзгеруі жағдайында, ұлттық отбасылық тәрбиенің көптеген дәстүрлері жойылған бүгінгі таңда көптеген отбасылардың ыдырау деңгейі жоғары. Мұндай отбасының балалары отбасылық қатынастардың құндылығын сезбейді.

Қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық факторлар әсері бір жағынан отбасының экономикалық функциясының кеңеюіне, екінші жағынан тәрбиенің әлсіреуіне әкелуде, бұл отбасына да, жалпы қоғамға да қауіпті.

Отбасы – адамзат мыңдаған жылдар бойы жасаған маңызды құндылықтардың бірі. Ешбір ұлт, бірде-бір мемлекет, бірде-бір мәдени қауымдастық отбасынсыз жасай алмайды. Отбасы адамның өмір бойы жеке және рухани-адамгершілік дамуын қамтамасыз етеді. Тәрбие жүйесі және

отбасының психологиялық ахуалы жас ұрпақтың мінезін, өмірлік ұстанымы мен құндылық бағдарларын қалыптастыруға, демек, қоғамның одан әрі дамуына шешуші әсер етеді.

«Отбасылық құндылықтар» бағдарламасының өзектілігі – бұл моральдық құлдырау мен белгісіз руханият жағдайында бұқаралық ақпарат құралдарынан туындайтын әлеуметтік қауіп-қатерге қарсы тұратын тәрбиелік құрал. Бағдарлама сонымен қатар әлеуметтік қауіп-қатердің және отбасылық қарым-қатынас патологиясының сенімді алдын-алу, өмірдің мәні мен мақсатын терең түсінуді дамыту арқылы психикалық, әлеуметтік және рухани сауықтыруға әкелуі мүмкін.

Әрбір адам бастапқыда сүйіспеншілікке және мейірімділікке деген қажеттілікке ие, әркім өзінің жалғыз және қайталанбас кездесуін қалайды және онымен бірге өмір бойы бақытты өмір сүріп, қуаныш пен қайғымен бөлісіп, балаларды тәрбиелейді.

Отбасы – адам өміріндегі ең маңызды нәрсе. Бұл адамның жан дүниесінде ізгіліктің, сұлулықтың, парасаттылық пен махаббаттың мәңгілік құндылықтарын өсіретін өмір орталығы.

10-11 сынып оқушыларына арналған.

Курс 30 сағатқа есептелген: теория-20 сағат, практика-10 сағат.

Бағдарламаның мақсаттары мен міндеттері:

Мақсаты: сүйіспеншілікке, адамгершілікке, оның барлық мүшелерін өзара құрметтеуге негізделген отбасы құндылығын түсінуге ықпал ету.

Міндеттері:

- Ұлттық мәдениеттің жағымды дәстүрлеріне баулу;
- Әлемдік өнердің мысалдарында, сондай-ақ белгілі отбасы жұптарының өмірінде мәдениетті, татулығы жарасқан, берекелі отбасы туралы түсінік қалыптастыру;
- Топта «отбасылық» қарым-қатынасты қалыптастыру;
- Этика, отбасылық қарым-қатынас психологиясы туралы негізгі ұғымдарды қалыптастыру;
- Болашақ отбасылық өмірге дайындық;
- Экономикалық ойлауды қалыптастыру;
- Отбасылық рөлдер туралы түсінік қалыптастыру
- Әлеуметтік-мәдени отбасылық құндылықтарды, ерлер мен әйелдердің салауатты қарым-қатынасының психологиялық негіздерін қалыптастыру.

Күтілетін нәтижелер:

- Отбасылық және әлеуметтік патологиялардың алдын алу үшін білім беру платформасын құру;
- Тәрбие процесіне қатысушылардың ұжымдық және жеке өсуі;
- Оқушылардың жалпыұлттық құндылықтар мен адамның табиғи құқықтары желісінде қоршаған шындықты нақты бағалау қабілеттерін қалыптастыру;
- Оқушылардың болашақ ата-анаға, бақытты отбасын құруға саналы көзқарасын қалыптастыру;

- Өзін-өзі бағалау және өзін-өзі жетілдіру қабілеттерін дамыту;
- Отбасындағы баланың психологиялық әл-ауқаты;
- Психологиялық білім, білік және дағдылардың жетіспеушілігін жою;
- Балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты оңтайландыру;
- Отбасылық дәстүрлер туралы білім деңгейін арттыру;
- Жеке тұлғаның отбасылық нормалар мен дәстүрлерді сақтауға және нығайтуға бағытталуы;
- Қазіргі ұл бала мен қыз бала тәрбиесін талдай отырып, ұлттық дәстүрлерге сай құндылықтарды сіңіруі;
- Отбасындағы мінез-құлық мәдениеті нормаларын білу және сақтауы.

Үлгі оқу жоспары (бағдарламаны іске асыру)

1. Кіріспе сабақ. Отбасы әртүрлі мәдениеттерде. Дәстүрлі құндылықтарға негізделген отбасының беріктігі. Дәстүрлі мәдени құндылықтардың жойылуы салдарынан қазіргі заманғы отбасының тұрақсыздығы.

2. Некеге дайындық. Неке жасы. Некеге тұрушылардың физикалық жетілуі. Некеге тұруға әлеуметтік дайындық. Некенің рухани-адамгершілік және құқықтық негізі. Некеге тұру себептері. Некенің генетикалық аспектілері. Тұқымқуалаушылық заңдары. Отбасы мен болашақ ұрпақтардың денсаулығы.

3. Отбасы Кодексі. Негізгі ережелер.

4. Отбасы және оның функциялары. Отбасының негізгі функциясы – адамзаттың жалғасы, балалардың туылуы және тәрбиесі. Отбасы мүдделерін қоғам мүдделерімен үйлестіру қажеттілігі. Көп балалы отбасының маңыздылығы.

5. Отбасы жүйесі. Отбасы құрылымы, жіктелуі, отбасының негізгі белгілері, отбасы құрылымының бұзылуы.

6. Көркем әдебиеттегі отбасы. Оқыған кітаптары мен шығармаларына талдау жасау;

7. Отбасылық өмір салты. Отбасылық мәдениет және социум ережесі;

8. Ұлттық мәдениеттегі қазақ отбасы.

9. Ата-баба өсиеті моральдың негізі ретінде.

10. Қазақ отбасы, оның өткен және бүгінгі ерекшеліктері.

11. Отбасылық этнопедагогика:

а) ана мен әкенің қадір-қасиеті;

ә) балалардың рухани тәрбиесіндегі ана тәрбиесі (күрсақ тәрбиесі, бесік тәрбиесі);

б) ана тілінің мағынасы. Бала және ана тілі;

в) өз тамыры, ата-тегі білуі;

г) ұлттық тағам. Ұлттық тағамдар, тамақтану дәстүрлерін сақтау;

д) Бала туғанда ат (есім) қою дәстүрі, балаға ат (есім) таңдаудың мағынасы.

11. Ұлттық дәстүр мен ғұрыптардың отбасында сақталуы;

12. Менің отбасымның ережесі;

13. Отбасылық қатынастардың бұзылуының алдын алу.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар тәрбиесіне арналған ұсынымдар мен әзірлемелер

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларға тиімді көмек көрсету күрделі процесс, өйткені мұндай отбасыларға психологиялық көмектің мазмұнын, тетіктерін, нысандары мен әдістерін анықтауға тұтас әдіснамалық тәсіл қажет. Сондықтан оларды қолдау үшін жұмыстың белгілі бір ұйымдастырушылық формаларын құру керек.

Бірінші кезең – диагностикалық

Диагностикада неге назар аударылатыны туралы нақты түсінік қажет (нені зерттеу керек, қалай зерттеу керек және не үшін зерттеу керек). Осы мақсатта отбасын диагностикалық және аналитикалық кезеңде зерттеу мазмұнын жасау қажет, атап айтқанда:

- ата-аналардың балаларға деген қарым-қатынасының эмоционалды, танымдық және мінез-құлық компоненттері;

- ата-аналар мен балалар арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас стильдері;

- жалпы білім беретін мектепте жүзеге асырылатын ерекше білім беруді қажет ететін балалары бар отбасыларға педагогикалық қолдаудың мазмұны мен әдістері (бағдарламалар мен педагогикалық технологиялар, мұғалімдердің ата-аналармен және балалармен өзара әрекеттесу сипаты).

Отбасылардағы ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың қалыптасу жағдайының объективті көрінісі келесі зерттеу әдістеріне қол жеткізуге көмектеседі: сауалнама; жеке әңгімелер; бақылау; құжаттаманы талдау; ата-аналардың эссе жазуы.

Ата-аналарда келесі қасиеттер анықталады: ата-ананың ерекше білім беруді қажет ететін бар балаға деген сезімдері және олардың ата-аналық ұстанымын бағалауды көрсететін эмоциялар; ата-ананың өз баласы туралы және өзі туралы ата-ананың әлеуметтік рөлінің тасымалдаушысы ретіндегі білімі, идеялары; өзінің атиптік емес баласына белгілі бір қатынасты жүзеге асыру жолдары. Сонымен қатар ерекше білім беруді қажет ететін балаларда келесі қасиеттер зерттеледі: баланың отбасындағы эмоционалды әл-ауқаты, баланың ата-аналық махаббатқа деген сенімділігі/сенімсіздігі; балаларды ата-аналармен сәйкестендіру; баланың ата-аналарға қатысты мінез-құлқы.

Екінші кезең – ақпараттық. Білім беру процесінің барлық қатысушыларын қолдаудың жалпы контекстінде ата-аналарға ақпараттық қолдау көрсетіледі. Негізгі мақсатты аудитория – ерекше білім беруді қажет ететін бар балалардың да, құрдастарының да қалыпты дамып келе жатқан ата-аналары. Бұл кезеңнің міндеттері – ата-аналарды, оның ішінде қалыпты балалардың ата-аналарын инклюзивті білім беру, оның құндылық бағдарлары мен мәні туралы ақпараттық қолдау. Бұл кезеңде әкімшіліктің, оқытушылар құрамының және психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарының көзқарастарымен бөлісуге дайын ата-аналардан тұратын ата-аналық активті қалыптастыруға болады.

Үшінші кезең – ағартушылық. Бұл кезеңде ата-аналар алдын ала жоспарланған іс-шараларда (ата-аналар жиналысы кезінде психологиялық-

педагогикалық қолдау мамандарының тақырыптық қойылымдары; ата-аналарға арналған тренингтер; жеке және топтық кеңес беру және басқа да іс-шаралар), сондай-ақ безендірілген стендтерде, ақпараттық парақтарда, жалпы білім беретін мектеп сайтында жүзеге асырылуы мүмкін ерекше білім беруді қажет ететін бар балаларды дамыту мәселелері бойынша білім алады.

Бұл кезеңдегі әкімшілік пен мұғалімдердің міндеттері:

- «қарапайым» және «ерекше» балалардың ата-аналары арасындағы диалогты ұйымдастыру, оларды бұрын талқыланбаған инклюзивті білім беру мәселелері жөнінде хабардар ету;

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың белгілі бір ерекшеліктері туралы «мифтерді жою», мүгедек адамдарға қатысты стереотиптерді жену;

- жеткіліксіз хабардарлықтан туындаған эмоционалды кернеу мен қарсылықты жою.

Төртінші кезең – ата-аналарды қатысуға тарту кезеңі. Бұл кезеңде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарын мектеп өміріне қатысуға, өзін, таланттары мен дағдыларын көрсетуге, сынып пен мектептің әртүрлі іс-шараларына қатысуға және бірлесіп қатысуға белсенді тарту бар.

Бесінші кезең – практикалық. Бұл кезеңде ерекше білім беруді қажет ететін балалар да, олардың ата-аналары да белсенді болады. Кезеңнің басты міндеті – барлық балалардың қатысуымен балалар іс-шараларын өткізу, ерекше білім беруді қажет ететін баланы мектептің мүмкін болатын іс-шараларына белсенді тарту. Кез-келген концертте немесе спектакльде, байқауда ерекше білім беруді қажет ететін бала оның қадір-қасиетін баса көрсететін арнайы дайындалған және құрастырылған рөлге ие болуы керек. Бұл кезеңде алдыңғы кезеңдерде қалыптасқан балалар мен ата-аналар қоғамдастығы, сондай-ақ ата-аналардың өз баласының жетістіктеріне, барлық балалардың бір-бірімен өзара әрекеттесуіне, қалыптасқан балалар ұжымына деген көзқарасы ерекше құнды.

Алтыншы кезең – аналитикалық. Бұл кезеңде нәтижелерді қорытындылау және талдау жүргізіледі. Мектеп әкімшілігі, сынып жетекшісі, педагогтер, психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары бірлескен қызметтің нәтижелерін талдайды және мектептегі инклюзивті тәжірибені дамытуға бағытталған жұмысты одан әрі жоспарлайды. Осыған байланысты ата-аналардың жеке басының бұзылуының алдын-алу және түзетудің тиімді шараларын әзірлеу үшін, сондай-ақ осындай отбасылармен жұмыс істеудің негізгі бағыттары мен формаларын сипаттау үшін ерекше білім беруді қажет ететін бала тәрбиелеп отырған отбасылар туралы барлық ақпаратты жалпылау және жүйелеу қажет.

Ата-аналарды жан-жақты психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру ерекше білім беруді қажет ететін балаларды тәрбиелеп отырған отбасылармен жоғары сапалы мазмұнды жұмыс деңгейін қамтамасыз етуге, сондай-ақ балаларды тәрбиелеу мен дамыту мәселелерінде белсенді ата-ана ұстанымын дамытуға ықпал етеді [63]

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар тәрбиесіне арналған іс-шаралар үлгісі

1. Ата-аналардың қатысуымен «Түсін мені» тренингі

Мақсаты – баланың ерекшеліктерін және оның өмір сүру жағдайларын ескерумен байланысты балаларды тәрбиелеу мәселелерін шешу, баланың «өзі болу» құқығын тану.

Міндеттері:

1. Мектеп жасына дейінгі баланың ішкі күйзелістері мен қажеттіліктерінің табиғатын түсінуде ата-ана құзыреттілігін арттыру.
2. Ата-аналардың бойында әлемге баланың көзімен қарау қабілетін қалыптастыру.
3. Ата-аналарға өздерінің тәрбиелік ұстанымдарын түсінуге көмектесу.

Тренинг барысы

1. Шеңбер бойынша танысу

Қатысушылар шеңберге тұрады, әрқайсысы кезекпен мимика, ым-ишарат арқылы тренингке қатысушылармен амандасады, басқалары бір-бірлеп қайталайды. Жаттығу барлық қатысушылар бір-бірімен амандасқан кезде аяқталады.

Талқылау:

- Өзіңіздің сәлемдесуіңізді ойлап табу және жеткізу оңай болды ма?
- Біреудің сәлемін қайта жасау қиын болды ма?
- Бір-біріңіздің сәлемдесулеріңізді жеткізгенде не сезіндіңіз?

2. «Балалық шақ естеліктері» психогимнастикалық жаттығуы

Релаксация. Музыкасы қосылып, келесі сөздер баяу айтылады: «Ыңғайлы отырыңыз: аяғыңыз тіректі сезінетіндей еденге қойыңыз, арқаңызбен орындықтың артына шалқайыңыз.

Көзіңізді жұмып, тынысыңызды тыңдаңыз - ол тегіс әрі тыныш. Қол мен аяқтағы ауырлықты сезініңіз. Ауа ағыны сізді балалық шаққа апарады. Өзіңізді бес, алты, жеті жаста елестетіп көріңіз. Өзіңіздің есіңізде жақсы сақталған жасты елестетіп көріңіз. Сіз өзіңіздің сүйікті ойыншығыңызбен ойнап отырсыз. Енді осы бөлмеге қайта оралатын уақыт келді. Дайын болған кезде көзіңізді ашыңыз».

Талқылау:

Тренингке қатысушыларға өздерінің қандай сезімде болғаны туралы айту ұсынылады. Сұраққа бірінші болып психолог жауап береді: «мен кішкентай кезімде ...» әрі қарай шеңбер бойымен:

- «Балалық шақ» сөзімен ассоциацияны атаңыз
- Балалық шақтағы ең бақытты күніңізді еске түсіріңіз
- Ең қатты толқыған күніңізді еске түсіріңіз
- Неден ұялғаныңызды еске түсіріңіз
- Өзіңізді балалық шақтағы өзіңізбен салыстыра аласыз ба?
- Осындай жағдайларда сезінетін эмоциялар өзгерді ме?
- Жағдайларға қатысты іс-әрекетіңіз өзгерді ме?

Ата-ана мен бала - әртүрлі адамдар, жас санаттары да әртүрлі, бірақ сіз өзара түсіністікке ұмтылуыңыз керек. Психолог өзін және баласын түсінудің маңыздылығы туралы айтады.

3. «Зат таңбалар» жаттығуы

Ата-аналар жұптасады, онда біреуі баланың, ал екіншісі ересек адамның рөлін атқарады. Әр «баланың» басына психолог келесі сөздер жазылған «тәждерді» кигізеді: «маған күліңіз», «қатал болыңыз», «мені мазақ етіңіз», «мені қабылдаңыз», «мен ештеңе білмеймін деп айтыңыз», «мені ая». Бұл жазуларда ата-аналар не жазылғанын көрмеуі тиіс. Осыдан кейін әр топқа кесілген бөліктердің бүкіл суретін салу міндеті қойылады, бірақ жұмыс кезінде жұптың қатысушыларына оның басындағы «тәжде» жазылғандай жүгіну керек. 5-7 минуттан кейін барлығы «тәжді» шешпей тұрып, келесі сұраққа жауап береді:

- Осындай деңгейде сөйлескен сізге ұнады ма?

Барлығы ойларын білдіріп болғаннан соң, психолог «тәждерді» шешуді ұсынады.

Талқылау:

- Шынайы өмірде «тәждер» қандай болуы мүмкін?

- Мұндай заттаңбалардың болуы қарым-қатынасқа қалай әсер етеді?

- Біз заттаңбаларды іліп қою жағдайларымен қаншалықты жиі кезігеміз?

- Бала заттаңбаны қалай қабылдайды?

- Адамның сіз туралы ойын қалайша өзгертуге болады?

- Заттаңбадан арылу оңай ма? Оны қалай жасауға болады?

4. «Менің түсінігімдегі бала және ақиқат» жаттығуы

Ата-аналарға «ата-ананың жауабы» бағанын толтыруды, ал үйде балаға бірдей сұрақтар қойып, «баланың жауабы» бағанын толтыруды сұрайтын кестелер беріледі. Содан кейін салыстыру қажет етіледі.

Талқылау:

- Сұрақтарға жауап беру қиындық туғызды ма?

- Сіздің жауаптарыңыз балаларыңыздың жауабымен сәйкес келеді деп ойлайсыз ба?

- Қай сұрақ сіз үшін жеңіл болды, ал қайсысы қиындық туғызды?

5. «Мінсіз емес» әңгімесі

Бір су тасушының екі үлкен саз құмырасы болды. Олардың бірі жарық болды, сол себепті ішіндегі судың жартысы бұлақтан ауылға барар жолда ағып кететін, ал екіншісі мінсіз болатын. Екі жыл бойы су тасушы ауылдастарына тек бір жарым құмыра су жеткізіп жүрді. Әлбетте мінсіз құмыра өзін мақтан тұтатын. Жарық құмыра болса өзінің кемшіліктерінен ұялып, өзін бақытсыз санайтын. Себебі өзінің жасай алатын дүниесінің тек жартысын ғана орындайтын. Бір күні ол су тасушыға былай дейді:

– Мен сенің алдында ұяттымын. Және сенен кешірім сұрағым келеді.

– Не үшін? Неден ұяласың?

– Мендегі жарықтан судың көп бөлігі далаға ағып кетеді. Сен өз жұмысыңды жасайсың, алайда менің кемшін тұсым үшін тек жартылай нәтижеге қол жеткізесің.

Су тасушы оған не деп жауап берді?

– Жол бойындағы гүлдерді қарашы. Ол гүлдер тек сенің жолыңда өсетінін байқадың ба? Сенің кемшілігің маған аян.

Күн сайын сен бұлақтан ауылға жеткенше гүлдерді суаратынсың. Екі жыл бойы мен сол гүлдерге қызығып қарап жүремін. Сен болмасаң, дәл осы әдемілік болмас еді!

Талқылау:

- Бұл әңгіменің астарында не жатыр?

Балалар да дәл осындай: әртүрлі, әрқайсының өзіндік жарықтары бар. Тек соны сезініп, түсіну керек.

6. Қорытынды

Ата-ананың еркі бойынша келесі ойлардың бірін аяқтау: «Бүгін менің түсінгенім», «Бүгін менің білгенім», «Мен үшін маңыздысы...»

(Кейін ата-аналарға жаднамалар таратылады)

№	Сұрақ мазмұны	Ата-ана жауабы	Баланың жауабы
1	Сүйікті жануары		
2	Сүйікті түсі		
3	Сүйікті ертегісі		
4	Сүйікті кейіпкері		
5	Сүйікті әні		
6	Достарының есімі		
7	Сыйлыққа не алғысы келеді		

2. «Тактильді лото» ойыны

Ойын барысы: ата-аналарға 9 түрлі шар беріледі. Ол шарлардың ішінде әртүрлі заттар (күріш, мақта, түймелер, моншақтар, ұнтақ жарма, қыстырғыш, помпон, асқабақтың дәнегі, қарақұмық) салынған. Қатысушылар тактильді сипап сезу арқылы шариктің ішінде қандай зат бар екендігін табулары керек.

Тактильді лото - бұл ұсақ моториканы, логикалық ойлауды, сипап сезуді дамытатын, көру және тактильді бейнелерді салыстыру дағдыларын үйрететін ойын түрі. Осының арқасында бала топтасуды үйренеді, ойын барысында және заттарды қолмен ұстағаннан ләззат алады.

3. «Сандарды тану» ойыны

Ойын барысы: қатысушылар арасынан екі ата-ана шығады. Екі ата-ана екі үстелде жазылған көп сандардың ішінен тек қана 1 санын өшірулері керек. Қай ата-ана ертерек бітірсе, сол ата-ана жеңіске жетеді. Бұл ойын балалардың назар аударуын, ойлау қабілетін және шапшандығын арттыруға септігін тигізеді.

4. «Күн» сенсорлық панелімен жұмыс

Ойын барысы: Қатысушыларды «Күн» атты сенсорлық панельмен таныстыру. Сенсорлық панельде әлеуметтік-коммуникативті, танымдық, физикалық, сөйлеу тілі, шығармашылық-эстетикалық, психикалық функцияларын дамытуға арналған жаттығу, тапсырма, ойын түрлері бар.

Ол балалардың фонематикалық есту, дыбысты-әріптік талдау, сөздердің грамматикалық құрылысы, дыбыс айтылуы, логика және назар аударуын, сондай-ақ қоршаған орта, оқу, математикалық дағдылар, қол моторикасы, әлеуметтік-тұлғалығын дамытады.

Отбасы мен мектеп ынтымақтастығын арттыруда ата-аналармен бірлескен жұмыс түрлерін іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

- Білім алушы өміріндегі отбасының рөлін айқындау;
- Тұлғалық құндылықтарды бала бойына сіңіру отбасында жүзеге асыру;
- Мектеп пен ата-ана ынтымақтастығында ұлттық тәрбие жандандыру;
- Отбасында аға ұрпақ – ата мен әже бала тәрбиесінде дәстүрлі түрде үлкен рөл атқарады. Қарт адамдар отбасылық дәстүрді сақтаушы ретінде және оны жас отбасыларға ұрпақтан ұрпаққа жеткізуді дәріптеу;
- «Әже тәрбиесі», «Ата тәрбиесі» – отбасылық, ұлттық және рухани құндылықтарды жеткізуші мектеп. Ертегілер, аңыздар, дастандар мен жырларды жеткізу арқылы тәрбиелеу;
- «Әке тәрбиесі» – ұлдарын тәрбиелеуге ерекше көңіл аударды ат құлағында ойнауға үйрету, атқа отырып мал бағуға, отын-суын дайындауға, ер азаматтың бойындағы қасиеттер мен мінез-құлыққа тәрбиелеу;
- «Ана тәрбиесі» – қыз балаларды анасының жанында тағам әзірлеу, кесте тігу, киім тігу, тоқыма тоқу сияқты үй шаруасымен айналысуға тәрбиелеу;
- Жеңге тәрбиесі, аға тәрбиесінің тәрбиелік маңыздылығын түсіндіру;
- Отбасылық ұлттық тәрбие үлгілерінің негізгі құндылықтарын бала тәрбиесінде қолдану;
- Қоғамдық құндылықтар – отбасын қоғаммен байланыстырып, отбасылық өмірді жаңа мән-мағынамен толықтыруға дәнекер болу;
- Отбасы үшін қоғамдық құндылықтарды толықтырып отыратын қандай да бір қызығушылық қажет, ондай болмаған жағдайда отбасылық өмір тұтынғыштық, пасықтық және зерігушілік тұйығына тіреледі. Сондықтан да отбасында бос уақытты ұймдастыруға әдістемелік көмек көрсету;
- Қашанда ұлттық ар-намысты жоғары ұстаған халқымыз елін, руын, отбасындағы әр баланы ұятты істерден алдын-ала сақтандырып, ар-ұят, намыстың туын биікке көтеріп, тәрбиеде қолдану;
- Отбасында ар-ұжданға тәрбиелеуде ең адал және сенімді тәрбие ата мен әже тәрбиесі болған. Атасы мен әжесі немерелеріне шынайылықты түсінуге көмектесті. Әже мен немере арасында ерекше өзара сенімділік қарым-қатынасты орнату;
- қазақ отбасында жеті атаны білу, өз шежіресі мен елінің, туған жерінің тарихын білу, туыстық қатынастарды сақтап, аға-әпкелерінің атын атамай, «аға», «әпке» деп сыйластықпен атауға үйрету;
- қазіргі заманғы отбасы заманауи жаһандық мәселелерге (қаржылық қауіптер, әлеуметтік күйзелістер, әлеуметтік қақтығыстар) бағытталған, бұндай отбасыларын баланың дамуына назар аударуға жетелеу;
- мәдениетті, отбасы құндылықтарын сіңіру арқылы ұлттық құндылықтарды сақтауға және өзін-өзі дамытуға жеткілікті көңіл бөлу;
- ата-аналар балалармен бейресми жағдайда (табиғатта серуендеу,

театрға, көрмелерге, концерттерге бару және т. б.) жиі уақыт өткізу;

- білім беру жүйесінде «Отбасы» вакумы және отбасылық тәрбие мәселелері бойынша педагогикалық қауымдастықпен өзара ынтымақтастық процесінде отбасының рөлін қалыптастыру.

Отбасында баңызды құрметтеуге бірнеше кеңес түрлері:

1. Отбасында өзара әрекеттесудің төмен деңгейі, көптеген отбасылардың ыдырауы, ата-аналардың беделінің төмендеуі, отбасының рухани негіздерінің әлсіреуі, ұрпақтар арасындағы алшақтықтың артуы педагогикалық қатынастардың сипатына теріс әсер етеді. Екінші жағынан, жеке тұлғаны тәрбиелеудің жаңа түріне назар аудару, өзін-өзі тәрбиелеу және әлеуметтену процестерінің маңыздылығын арттыру, оқу процесін даралау мен саралау және басқа құбылыстар оң өзгеріс ретінде қарастырылуы мүмкін.

2. Отбасымен уақытты бірге өткізу, баланың пікіріне құрметпен қарау, балаға махаббат мейірімін көрсету, отбасылық құндылықтар, отбасылық дәстүр, отбасының мәдениет, отбасылық борыш және оның түрлері, отбасының адамгершілік негіздері, отбасылық ахуал және отбасының адамгершілік құндылықтары, отбасылық ұжымның ерекшеліктері, отбасылық ізгі дәстүрлердің әр отбасында сақталып, бала тәрбиесінде ықпалын арттырып отыру маңызды.

3. Отбасылық кеңестерді үнемі әдетке айналдыруда бала бірте-бірте өз пікірлерін де ортаға салуды әдетке айналдырады.

4. Отбасында өте құнды дәстүр ол – кітаппен достасу дәстүрі. Кейбір отбасыларында бұл дәстүр тереңінен тамыр жайған ата-бабасынан келе жатқан отбасылық құндылыққа айналған. «Сауатты болу – ұлы бақыт» тақырыбында пікір алмасу;

5. Балаларында дамытқысы келетін қасиеттер мен дағдыларды ең алдымен ата-аналардың өз бойында дамытуы және жетілдіруі

6. -Бүгінгі таңда ата-ананың рефлексиялық қабілеті балалармен қарым-қатынасты талдау, түсіну, олармен эмоционалды жақын болу қажеттілігін көрсетеді.

7. Олардың мінез-құлықын жай ғана бақылау ғана емес, ең алдымен балалармен жақындықты орнату мен қолдау және ересектердің бала уайымының кеңістігіне баяу ене білуі;

8. Отбасындағы ата-ананың рөлі – бала бойында адамгершілік қасиеттердің дұрыс қалыптасуы, еңбек әрекетін меңгеруі және дүниетанымын қалыптасуына ықпал етуі болып табылады.

9. «Отбасының ұжымдық еңбек күндері» отбасылық еңбекті ұйымдасдыруды дәстүрге айналдыру. (үй шаруашылығымен айналысуға, бөлмедегі гүлдерді суғару, түскі ас алдында дастархан жаю, бөлмені тазалап, отбасылық бау-бақшаға күтім жасау т. б.

Ата-аналарға арналған дәрістері:

- «Отбасында заңды құрметтеуге тәрбиелеу, азаматтылық пен

патриотизмді дамыту»

- «Кіші мектеп оқушысының адамгершілік әдеттері мен мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеу»

- «Отбасылық тәрбие әдістері. Отбасындағы мадақтау мен жазалау»

- «Салауатты бала – салауатты ұлт»

- «Жасөспірімнің кезең: жасөспіріммен қалай қарым-қатынас құруға болады?»

- «Баланың отбасы өмірінде еңбекке қатысуы»

- «Бала тәрбиесіндегі біздің қателіктеріміз»

- «Білім алушының өзін-өзі анықтауы кезіндегі отбасының рөлі»

- «Бастауыш мектеп жасындағы балалардың бос уақытын ұйымдастыру»

- «Ата-анам мені түсінбейді немесе жасөспірімді қалай қолдауға болады»

- «Ата-ана махаббаты»

- «Отбасылық тәрбиедегі қателіктер және олардың бала бойында құндылықтар жүйесін қалыптастыруға әсері»

- «Салауатты ұрпақты тәрбиелеудегі отбасы мен мектептің рөлі»

«Дөңгелек үстелдер»:

- «Баланың Отанның, мектептің, отбасының дәстүрлеріне деген сүйіспеншілігі мен құрметін тәрбиелеу»

- «Адамгершілік таңдау мәселелері»

Дәрістер:

- «Отбасының, мектептің, шағын аудан қоғамының бала тұлғасын қалыптастыруға әсері»

- «Баланың отбасында денсаулықты сақтау дағдыларын қалыптастыру»,

- «Баланың еңбек ету ниетін қалыптастырудағы отбасылық дәстүрлердің маңызы»

- «Отбасында салауатты өмір салтын қалыптастыру»,

- «Отбасының адамгершілік сабақтары-өмірдің адамгершілік заңдары».

Практикумдар:

- «Отбасында баланың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру»

- «Баланы сүйеге және сүйікті болуға қалай үйрету керек?»

- «Дау-жанжал және оларды шешу жолдары»

- «Сөз – құдірет күші»

- «Бастауыш мектеп жасындағы балалардың бос уақытын ұйымдастыру»

- «Біздің өміріміздегі коммуникативтік мәдениет»

- «Дәстүрлі мәдени құндылықтар отбасындағы тәрбиенің негізі ретінде»

Тренингтер:

- «Интернет және балалар»

- «Махаббаттан бастаңыз»

- «Ал, сіздің балаларыңыз үйде ме? Жасөспірімдерге арналған коменданттық сағат»

- «Оқушының тиімді тамақтануы»

- «Бала және компьютер» және т. б.

Ата-аналар сағаты:

- «Балалар мен ата-аналарға арналған мінез-құлық этикасы сабақтары»

- «Отбасылық оқу»
- «Отбасы ережелері»

Оқушылардың ата-аналарымен жеке әңгімелесуі:

- «Ата-ананың беделі және оның сипаттамасы»
- «Отбасының моральдық құндылықтары»

Тақырыптық кеңестер:

- «Зияткерлік дамтудың отбасы мектебі»
- «Отбасындағы жалғыз бала. Білім берудегі қиындықтарды жеңу

жолдары»

- «Отбасындағы дәрежелілік пен түсінбеушілік», «Отбасындағы

қақтығыстар»

Әңгімелер:

- «Тиімді қарым-қатынас – табыс кепілі»
- «Баладағы агрессия. Балалардың мазасыздығы. Ол неге әкелуі мүмкін?»
- «Күрделі тақырыптағы әңгіме. Жас жасөспірімдердегі жағымсыз

әдеттерді алдын алу»

Конференциялар:

- «Отбасылық дәстүрлер және баланың еңбек ету қабілеті»
- «Ата-аналар мен оқушыларға арналған этикет сабақтары»
- «Баланың отбасындағы, мектептегі, қоғамдағы құқықтары мен

міндеттері»

Диспуттар:

- «Ақылды ата-ана махаббаты туралы»
- «Балалардың тентектігі және ата-ананың жауапкершілігі туралы»
- «Отбасының адамгершілік заңы – өмір заңы»
- «Ынталандыру және жазалау тәрбие әдісі ретінде»

Отбасы мен мектеп ынтымақтастығы мәселелері бойынша сынып жетекшілерінің әдістемелік бірлестік жұмысын ұйымдастыру, жұмыс нәтижелерін үнемі қадағалау әдістемесі:

- отбасы және отбасы тәрбиесінің диагностикасы, отбасындағы балаларды тәрбиелеу жағдайларын зерттеу;

- ата-аналар жиналысын өткізудің дәстүрлі емес нысандары мен әдістерін пайдалана отырып, психологті, әлеуметтік педагогті тарта отырып, тәрбиенің өзекті мәселелері бойынша сыныптық және жалпы мектептік ата-аналар жиналысын өткізу;

- «Менің отбасым» тақырыбындағы сынып сағаттарының циклі: «Ата-анамның отбасын құру тарихы», «Менің отбасым фотосуреттер мен естеліктерде», «Менің отбасымның атаулы күндері» «Біздің отбасымыздың дәстүрлері» және т. б.; «Дәстүрлі отбасылық құндылықтар» тақырыбында сынып сағаттарының сериясын өткізу, «Саяхат ойыны «Отан неден басталады?»»;

- ата-аналар үшін мектеп және сынып конференцияларын, сұрақ-жауап кештерін, «дөңгелек үстелдер» өткізу;

- микро топтар бойынша ата-аналар дәрістері: дарынды балалардың ата-

аналары үшін, девиантты мінез құлықтағы балалардың ата-аналары үшін, әртүрлі шығармашылық бірлестіктерде, секцияларда және т. б. айналысатын оқушылардың ата-аналары үшін;

- сынып жетекшісімен, пән мұғалімдерімен, психологпен ата-аналарға жеке және топтық кеңес беру;

- сынып жетекшілерінің әдістемелік бірлестігінде отбасылармен ынтымақтастықты ұйымдастыру бойынша семинарлар өткізу, практикалық сабақтар ұйымдастыру;

- ата-аналармен және балалармен қарым-қатынас мәселелері бойынша тренингтер өткізу;

- педагогтердің отбасымен өзара іс-қимылы бойынша тәжірибе алмасуды ұйымдастыру;

- педагогикалық кеңестер өткізу;

- біліктілікті арттыру курстарынан өту.

Осылайша, отбасылық тәрбие процесс ретінде әдістер мен құралдардың кең жиынтығын сауатты пайдалану негізінде құрылады.

2. Отбасылық бос уақыт құндылықты ұйымдастыру

1. Отбасылық демалыс:

- әуесқойлық іс-шаралар (гүл өсіру, жинау, үй жануарларын күту, бірлескен шығармашылық, көркем немесе техникалық іс-шаралар: сурет салу, поэзия, музыка ойнау, ән айту, кесте тігу, әуесқойлық бейне, фотография және т. б.);

- аудиовизуалдық ақпаратқа бірлесіп жүгіну (теледидар көру, интернетке және басқа да бұқаралық ақпарат құралдарына жүгіну);

- отбасы спектакльдері (театрландырылған және театрлық іс-әрекеттерді фрагменттік (киім ауыстыру, макияж жасау, сурет салу) және толық көлемде (отбасы театрын ұйымдастыру - тірі немесе қуыршақ-композициялар, ойын бағдарламалары, шағын форматтағы қойылымдар және т. б.);

- отбасылық кітап оқу (буккроссинг-кітап алмасу, кітапты оқу және алмасу; буктрейлерлер – кітапқа бейне аннотациялар);

- ойындар (балалармен, үстел үсті ойындары және т. б.);

- мерекелер (ойын бағдарламалары мен конкурстарды қоса отырып, отбасылық балалар мерекелерін; туыстары мен жекжаттарының кең ауқымын тарта отырып, отбасылық мерекелерді ұйымдастыру);

- отбасылық мерекелер мен ұлттық салт-дәстүрлер (туған күн, наурыз мерекесі, үйлену, шілдехана, тұсау кесер, айт мерекелері, ауыз ашарға шақыру және т.б.) іс-шараларды ұйымдастыру.

2. Отбасынан тыс демалыс:

- отбасынан тыс жерде отбасылық демалыс (саяжай, отбасылық туризм);

- отбасылық сауықтыру және спорттық демалыс (эстафеталар, жаппай жүгіру, жағажай турнирлері, фитнес-клубқа бару және т. б.);

- театрларға, мұражайларға, кинотеатрларға, концерттерге және басқа да мәдени ойын-сауық іс-шараларына бірге бару;

- қонаққа бару;

- әуесқой отбасылық қауымдастықтар мен көркем өнерпаздардың отбасылық ұжымдарын ұйымдастыру;
- бұқаралық мерекелерге және ойын-сауық іс-шараларына қатысу;
- мәдени-демалыс саласының кәсіпорындарын тарта отырып, отбасылық мерекелер мен ұлттық салт-дәстүрлері (наурыз мерекесі, үйлену, шілдеhana, тұсау кесер, айт мерекелері т.б.) іс-шараларын ұйымдастыру

3. Отбасылық құндылық, экрандық дәстүрлерді қалыптастыру және дамыту.

Отбасындағы балалардың ұлттық мәдениетке деген көзқарасын қалыптастыруда экран мәдениеті – кино, теледидар маңызды мәнге ие. Бүгінгі таңда отбасылық тәрбие әдістерін теледидардың мүмкіндіктерімен толықтыру тиімді. Үлкен медиаәлемді шарлау мақсатында балаларға нұсқаулар қажет: нені қарау және тыңдау, қалай оқу керек, қандай ақпаратты және қайдан іздеу керек.

Ақпараттық өріспен жұмыс істеу кезінде ішкі этикалық «тежегішті» тәрбиелеу – барлық осы мәселелерде тек балалар үшін ғана емес, сонымен қатар ата-аналар үшін де нақты реперлік нүктелер қажет.

Экран мәдениетінің құндылықты-эстетикалық компоненті – ата-аналар балалармен қарым-қатынаста қолдана алатын іс-әрекеттердің, сезімдердің, идеялардың, қарым-қатынас модельдерінің және қатынастардың үлгісі. Ата-аналар үшін балалардың көру белсенділігіне, теледидар мен фильмдерді қарау кезінде алатын баланың құндылық саласы мен адамгершілік қасиеттеріне назар аудару керек. Ата-аналардың балалардың көру белсенділігіне араласуы отбасылық тәрбиенің түрлі әдістерімен байланысты:

1- деңгей – баланың көретін дүниесінен хабардар болу және бірлесіп қарау. Бұл ата-аналардың бағдарламаға қатысу дәрежесінен тұрады, бұл бағдарламалардың мазмұнымен қарапайым танысу, балаларға рөлдік модельдерді көрсету. Бұл деңгейде ересектер білім беру әсерінің әдістерін тиімді қолдана алады, мысалы, теледидардағы оң немесе теріс мінез-құлық үлгісін көрсету, белгілі бір мінез-құлық формаларына қажетті қатынасты қалыптастыру, белгілі бір мінез-құлық формасының артықшылықтарын көрсету.

2-деңгей – теледидарды көру көлемін, оның уақыты мен мазмұнын шектеу деңгейіне байланысты бақылау.

3- деңгей – медиацияны түсіндіру. Телеарналық контентті түсіндірудегі ата-аналардың дәрежесі мен қызмет түрлерімен сипатталады – пайымдау, түсіндіру, эмоциялық көзқарас, қосымша ақпарат, сын, яғни өмірдегі жағдайларды талдау, телебағдарлама кейіпкерлерінің әрекеттерінің үлгісін пайдалану және т. б. сияқты тәрбиелеу әдістерімен байланыс.

Көптеген жағдайларда бұл деңгейлер ата-аналардың теледидарға деген көзқарасымен тығыз байланысты. Кейбір ата-аналар балаларды теледидардан қорғайды, бұл балалардың өміріне зиянды әсер етеді және тіпті тәуелділіктің белгілі бір түрін тудыруы мүмкін деп санайды. Басқалары оны ойын-сауық, демалыс және ақпарат алу үшін мүмкіндіктер беретін жағымды жақтар бар деп есептейді.

Отбасылық құндылықтарды қалыптастыру және дамыту.

Бүгінде кітап отбасылық дәстүрлерді сақтауға көмектеседі. Отбасында тұрақты оқу мәдениеті құнды. Отбасылық орта (оның моральдық климаты, кітаптың басымдылығы, оқылған нәрсені талдау, тарату) оқуға деген ішкі қажеттілікті тәрбиелейді, өмір жолын анықтайды. Кітапты бірге оқу, оқығандары туралы ой бөлісу отбасы мүшелерін жақындастырады, оларды рухани біріктіреді және балаларды өздігінен оқу қажеттілігіне тәрбиелейді. Ата-аналарға отбасындағы оқуды ілгерілетудің инновациялық түрі – буктрейлер ұсынылу. Буктрейлер – бұл әдебиет, бейнелеу өнері, электронды және интернет технологияларын біріктіретін жарнамалық және иллюстрациялық сипаттағы жаңа жанр.

Қысқа бейнеролик, сюжетті, тұжырымдаманы, оқылған және сүйікті кітаптан күтілетін эмоцияларды мектептің оқу процесінде қолданады және ата-аналарды отбасылық оқуға ынталандыру үшін ұсынылады.

Балалармен жарнама жасау – ата-аналармен бірге кітап оқуға деген ынтасымен бөлісуге, сценарий жазуға, шығармашылық қабілеттерін ашуға үйрету. «Кітап» клубын ұйымдастыру.

Буккроссинг процесі «оқу – басқаға беру» принципіне негізделген қарапайым әрекеттен тұрады.

Отбасын жаңа негізгі ағымға – буккроссингке жасауға ықпал ету, мысалы, балаға өзінің оқу орнында, белгілі бір жерде осындай платформаның негізін қалаушы болуды ұсынады.

Мектепте «Оқуға құштар бала» конкурсын ұйымдастыру.

Мақсаты: оқушылардың кітап оқуға қызығушылықтарын арттыр, болашаққа деген сенімді көзқарастарын қалыптастыру.

Міндеттері:

- отбасылық оқу дәстүрін жаңғырту;
- отбасында оқу мәдениетін арттыру;
- оқушыларды балалар әдебиетін тұрақты оқуға және мектеп кітапханасына баруға тарту;
- білім алушылардың зерттеушілік және шығармашылық қабілеттерін дамыту.

«Оқуға құштар бала – бақытты отбасы; бақытты отбасы ол – гүлденген қоғам»; «Оқуға құштар мектеп – табысты метеп» ұстанымдарын мектеп пен отбасында жүзеге асыру. Осы мақсатта отбасы мен мектепте іс-шаралар ұйымдастыру.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мұғалімдердің ата-аналармен ынтымақтастығы білім беру міндеттерін және білім алушының даму бағдарламасын анықтауды, сондай-ақ осы міндеттерді бірлесіп жүзеге асыруды қамтиды. Ата-аналардың зияткерлік және материалдық деңгейінің айырмашылығына, олардың отбасындағы және мектептегі балаларды тәрбиелеуге деген ұстанымына байланысты мұғалімдер мен сынып жетекшісі қызметінің негізі отбасымен қарым-қатынас орнатуда сараланған тәсіл болуы керек. Осы мақсатта балаларды тәрбиелей отырып, отбасымен және ата-аналармен жұмыс істеудің топтық және жеке нысандары қолданылады: тәжірибе алмасу бойынша конференциялар, тренингтер, ең табыстысы ата-аналардың шеберлік сыныптары, пікірталастар, сұрақтар мен жауаптар кештері, мұғалімдермен, психологтермен, мектеп әкімшілігімен кездесулер, ата-аналар жиналыстары, сондай-ақ ата-аналар мен балаларды қатыстыра отырып іс-шаралар ұйымдастыру.

Бүгінде білім алушыларды тәрбиелеу мәселелері бойынша отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастығының жаңа тәжірибесі қажет.

Ата-аналардың мәдени капиталының деңгейін арттыру мақсатында жалпы білім беру ұйымдарында психологтердің, заңгерлердің, медицина қызметкерлерінің және басқа да мамандардың, ата-аналардың онлайн-қауымдастығының қатысуымен ата-аналар үшін курстар, онлайн-тренингтер құру ұсынылады. Білім алушылар арасында «Оқуға құштарлықты» қалыптастыру мақсатында демалыс күндері отбасы клубтарында отбасылық оқуды тәжірибеге енгізу. «Мерейлі отбасы» ұлттық конкурсының қорытындысы бойынша табысты отбасылардың тәжірибесін кеңінен насихаттау. Білім беру жүйесі мен ата-аналар жұртшылығының алдына жаңа міндеттер қойылуы тиіс: «Рухани жаңғыру» бағдарламасының қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі бағыттары контекстінде жеке тұлға және субъект ретінде, жеке тұлға және даралық ретінде өсіп келе жатқан тұлғаның даму процесін басқаруды білдіретін мақсатты тәрбиені жүзеге асыру.

Әлемдік білім беру кеңістігінде баланың жеке басына бет бұру – тәрбие мазмұнын жаңартудың негізгі бағыты. Ол адамның өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік беделінің негізін құруды қарастырады. Дамушы мектептің түлегі өзін-өзі дамытып, дамушы қоғамда өмір сүруге дайын және қоғамды дамыта білуі керек. Бүгінгі таңда ата-бабаларымыздың ғасырлар бойы жинақтап келген жалпыұлттық, жалпыадамзаттық құндылықтарымызды дәріптеп, оны отбасылық дәстүрлерде өскелең ұрпаққа бере отырып, жаңғыртуымыз керек.

Өйткені ұлт болашағы – ұлттық құндылықтарды дәріптейтін, ұлттық сананы қалыптастыратын, тілі мен ділін, дінін сақтайтын, дені сау, салауатты, білімді, жан-жақты дамыған тұлғаның қолында.

Сондықтан күнделікті өмірде тәрбие әдістері арқылы салт-дәстүрлерді сақтап, ұлттық құндылықтарымызды өскелең ұрпақтың бойына сіңіруді жалғастырып, дамытып отыру міндеттіміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы Заңы.
2. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы.
3. Буданцова, А. А. Основные формы и методы работы учителя с семьей в едином воспитательном пространстве ребенка / А. А. Буданцова // Актуальные проблемы современной гуманитарной науки : науч. сб. – Алматы – Каунас – Тюмень, 2011. – С. 332–339 б.
4. Елбасы Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 2017 жыл 12 сәуір.
5. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
6. Елбасы Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы, 2018жыл 21 қараша.
7. Травников Г.Н. Философско-антропологическая концепция инновационной педагогической деятельности: моногр. – Баспасы Пермь, 2010. – 240 б.
8. 5, Кочкина А.Е. Формирование нравственных качеств личности в традиционной системе воспитания (на примере Японии): автореф. дис. ... п.ғ.к. – Карачаевск, 2005. – 23 б.
9. Бородина Н.Я. Главное в образовании – воспитание // Воспитание школьни-ков. – 2011. – №1. – С. 11–22 б.
10. Гвоздевская Г.А. Музыкальное воспитание в странах Востока в контексте философско-мировоззренческих традиций периодов древности и средневековья (на материале Индии, Китая, Японии: автореф. дис. ... п.ғ.к. – М., 1999. – 24 б.
11. Джурицкий А.Н. Японское чудо: мифы и реальность. Школьное образование и воспитание в Японии: ЖОО арналған оқулық. – М.: УРАО Баспасы, 1998. – 64 б.
12. Козлова А.Г., Роботова А.С. Проблемы воспитания молодого поколения в эпоху информационного общества. – СПб.: АСТЕРИОН, 2010. – Т. I. – 472 б.
13. Современные концепции эстетического воспитания: (Теория и практика) / Рос. акад. наук, Ин-т философии; [отв. ред. Н.И. Киященко.] – М.: ИФРАН, 1998. – 302 б.
14. Кочкина А.Е. Формирование нравственных качеств личности в традиционной системе воспитания (на примере Японии): автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Карачаевск, 2005. – 23 б.
15. Ямагучи М. Импрессионизм как господствующее направление японской поэзии. – СПб., 1913. – 110 б.
16. Нанивская В.Т. У истоков японского «группового сознания» (послесловие к русскому изданию // Детский сад в Японии. Опыт

- развития детей в группе: пер. с яп. / общ. ред. и послесл. В.Т. Нанивской. – М.: Прогресс, 1987. – С. 230–243 б.
17. Современные концепции эстетического воспитания: (Теория и практика) / Рос. акад. наук, Ин-т философии; [отв. ред. Н.И. Киященко.] – М.: ИФРАН, 1998. – 302 б.
  18. Такаси И. Несколько слов о развитии и воспитании // Детский сад в Японии. Опыт развития детей в группе: пер. с яп. / общ. ред. и послесл. В.Т. Нанивской. – М.: Прогресс, 1987. – С. 8–16 б.
  19. Лихачёв Д.С. Избранное: Мысли о жизни, истории, культуре. – М.: Российский фонд культуры, 2006. – 198 б.
  20. Кузнецова, Л. В, Буданцова, А. А. Семья как воспитательная среда ребенка / Л. В. Кузнецова, А. А. Буданцова // Педагогическое образование и наука. – 2010. – № 12. – С. 84–89 б.
  21. Ушинский К.Д. О необходимости сделать русские школы русскими // Избранные пед. соч.: в 2 т. – М., 1974. – Т.1. – С. 207–216 б.
  22. Фельдштейн, Д. И. Психолого-педагогическая наука как ресурс развития современного социума / Д. И. Фельдштейн // Педагогика. – 2012. – № 1. – С. 3–16 б.
  23. Травников Г.Н. Философско-антропологическая концепция инновационной педагогической деятельности: моногр. – Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2010. – 240 б.
  24. Е.Х. Сыздықов «Шакәрім Құдайдердіұлы «Үш анық» Алматы: Қазақстан ғақлия ғылыми-әдеби орталығы, 1991-78 б.
  25. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 1,2-том. – Алматы: DPS, 2011.
  26. А.С. Макаренко «Родителям о детях», © ООО «Питер» Баспасы, 2016
  27. Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақ Елінің ұлттық идеясы – Мәңгілік Ел» мақаласы, 2014 жылғы 17 қаңтар.
  28. Елбасы Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 2017 жыл 12 сәуір.
  29. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы, 2020 жыл, 08 қаңтар.
  30. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласы, 2021 жыл, 21 қаңтар.
  31. 2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі.
  32. «Қазақстандық отбасылар» Ұлттық баяндамасы, Қазақстан қоғамдық даму институты ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі 2020- Нұр-Сұлтан.
  33. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2012 жыл 14 желтоқсан.
  34. Балаларға қалай инвестиция салуға болады. Интернет-ресурс: <https://www.examen.ru/news-andarticles/articles/kak-investirovat-v-detei/>
  35. Материалы социологического исследования по изучению состояния

- репродуктивного здоровья подростков и молодых людей 15-19 лет, их сексуального поведения и доступа к услугам и информации в области охраны репродуктивного здоровья, Алматы, 2018.
36. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 214-IV Заңы.
  37. Гайворонская, Н. И. «Взаимодействие школы и семьи в воспитании» // Педагогикалық шеберлік: II Халықаралық материалдар. ғылыми. конф. Мәскеу: Буки-Веди, 2012.
  38. К. Шаймерденова «Абайдың ағартушылық ойларындағы жаңашылдық және бүгінгі мектеп мәселелері» Алматы, 2002.
  39. Берк Л. Развитие ребенка. -6е изд. СПб.: Питер. 2006.
  40. Этнопедагогика народов Казахстана. Сборник научных трудов. /Под редакцией Г.Н. Волкова и К.Ж. Кожаметовой. –Алматы: «Алем», 2001. - Стр. 63-70 б.
  41. Кон И.С, Ребёнок и общество. — М.: Академия, 2009 - 336 с. — (Серия «Высшее профессиональное образование»). — ISBN 5-7695-1420-5.
  42. Боулби Дж. Привязанность. Гардарики.М. 2003.
  43. Бурменская Г.В. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков. – М.: МПСИ. 2007.
  44. Захарова Е.И. Развитие личности в ходе освоения родительской позиции.// М:2002.
  45. Д.Ж. Кәрібек, Д.Т. Садуақасова, К.Т. Абзулдаева, Қ.Қ. Шалғынбаева, С.С. Қоңырбаева, К.С. Дүйсенова, Б.М. Әшімбаева, Ж.Ж. Есдәулетова, Ш.Ө. Халықова, С.І. Молдашбаева. “Өркендеу” жобасы. Астана, 2018.
  46. Курганский С.М. Без хороших отцов нет хорошего воспитания / С. М. Курганский // Нар. образование. - 2011. - № 6. - С. 268-274.
  47. Белов И. Папы разные нужны / И. Белов // Здоровье школьника. - 2009. - № 4. - С. 64-65б. - Типы отцов.
  - 48.3. Корчагина Ю. Зачем в семье папа? / Ю. Корчагина // Здоровье детей: прил. к газ. «Первое сент». - 2009. - 1-15 янв. (№ 1). - С. 38-42 б.
  49. С. Қажыкен «Зере ұлт дәстүрінің алтын арқауы» <https://ust.kz>
  50. Щукина Г.И. Классификация методов воспитания. <https://lektsii.org/6-26917.html>
  51. Методы социальной педагогики. <https://studme.org/1298010828561/pedagogika/>
  52. Путевой дневник. / https://universal_ru_en.academic.ru/
  53. Путевые заметки. / <https://rooled.ru/putevye-zametki-primery-napisaniya-kak-napisat-putevye-zametki.html>
  54. Понятие «культурно-образовательная программа» в музейной педагогике: становление, развитие и тенденции. / https://studbooks.net/2586450/pedagogika/ponyatie_kulturno_obrazovatel'naya_programma_muzeynoy_pedagogike_stanovlenie_razvitie_tendentsii
  55. Алпысбес М. А. Шежире казахов: источники и традиции (ЖОО, жоғарғы оқу орнынан кейінгі білім алушыларға арнайы курс). - Астана, 2013, 240 б.

56. Организация родословных исследований. Методические рекомендации. ГОУ ЯО «Центр детского и юношеского туризма и экскурсий», 2011// <https://pomnirod.ru/articles/metodika-rodoslovnih-issledovanij/organizaciya-rodoslovnih-issledovanij-metodicheskie-rekomendacii.html>
57. Опыт внедрения программы «Крепкая семья» для детей 10-14 лет в Назарбаев Интеллектуальных школах / Педагогический диалог №3, 2019. - Стр.88-90 б.
58. Методика проведения фестивалей. https://studbooks.net/611361/kulturologiya/metodika_podgotovki_provedeniya_festivalya
59. <http://4top-info.ru/organizacionno-pravovaya-kultura/84561-poslovici-i-pogovorki-12/>
60. Руденский Е.В. Социальная психология. Курс лекций. Издательство: Инфра-М, 1997, с. 224.
61. Барамя В.Р. Методы воспитания культуры межнационального общения в ДОО. <https://scienceforum.ru/2015/article/2015008665>
62. shkoly/library/2013/01/13/organizatsiya-effektivnogo-vzaimodeystviya-semi
63. «Еректе білім беруді қажет ететін балаларға арналған» Әдістемелік ұсынымдар ҰБА-2020ж

Мазмұны

Кіріспе	6
1. Отбасы мен мектеп ынтымақтастығының халықаралық және отандық тәжірибесі.....	7
2. «Отбасы – орта мектеп» тәрбие жобасы негізінде жалпыұлттық құндылықтарды жүзеге асыру әдістемесі.....	33
3 «Отбасы- орта мектеп» жобасын іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	64
Қорытынды.....	121
Пайдаланған әдебиеттер	122

«ОҚУҒА ҚҰШТАР МЕКТЕП» ЖОБАСЫ

КІРІСПЕ

Қазіргі кездегі шындық қоғамның оқу мәдениеті мен оқу сауаттылығының дағдарысын көрсетіп отыр. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында қазіргі қоғамның үнемі оқитын бөлігінің үлесі айтарлықтай төмендеді. Бұл проблема интернационалдық сипатқа ие болуда.

Мектеп оқушыларының оқу сауаттылығы сараланған халықаралық оқушылардың білім жетістіктерін зерттеу деректерінде балалар оқуының төмендегені немесе дағдарысы туралы айтылады.

Мектептегі оқытудың басты мақсаты – білім алушы тұлғаны қалыптастыру. Адамға рухани әсер ететін ерекше күштің иесі – «кітап» деп аталатын оқу құралы. Бірақ жас ұрпақтың оқуға деген қызығушылығының төмендеуі – қазіргі уақытқа тән белгіге айналуда. Көптеген дамыған елдер, соның ішінде Қазақстан да осы құбылысқа қарсы іс-қимыл жасау мақсатында белсенді түрде шаралар қабылдауда.

Белгілі бір мәдени ортаға мүмкіндігінше тез бейімделе отырып, әлеуметтік қатынастар жүйесінде білім, біліктер және дағдыларға негізделген адамның қабілеті ретінде анықталатын функционалды сауаттылық – білім беру нәтижелерін ұсыну деңгейлерінің бірі болып саналады.

Балалар оқуының әлеуметтанулық зерттеулерінің нәтижелері балалардың есейген сайын кітап оқуды азайту тенденциясы байқалатындығын көрсетеді.

Оқуға деген қызығушылықтың төмендеу себептері: (1) бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалының артуы (кітап оқу компьютерде, ұялы телефондарда сағаттап отырумен ауыстырылады); (2) қоғамдық өмірдің күрт өзгеруі (ата-аналары бала тәрбиесіне онша қызығушылық танытпайтын отбасылар санының артуы); (3) бірінші сыныпқа барған балалармен бірге оқу іс-әрекетіне ересек адамның ұстанымының өзгеруі (ересек адамның балаға оқуы күрт қысқарады, осылайша оқудың алғашқы жылдарында әртүрлі кітаптармен жүйелі және толыққанды қарым-қатынас бұзылады); (4) оқушылардың оқу іс-әрекетін мақсатты қалыптастыру жүйесінің болмауы және т. б.

15 жастағы білім алушылардың білім жетістіктерін халықаралық PISA зерттеуі аясында оқушылардың функционалды құзыреттіліктерін бірегей бағалау өлшемдерінің көмегімен мектептерде оқу сауаттылығын дамыту маңызды болып табылады.

Алайда қазақстандық білім алушылар халықаралық зерттеулердің нәтижелері бойынша оқу сауаттылығы бойынша төмен нәтижелер көрсетіп отыр. Мысалы, PISA-2018-дегі оқу сауаттылығы бойынша Қазақстанның орташа нәтижесі 387 балды құрады, бұл Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына мүше (бұдан әрі – ЭЫДҰ) елдері бойынша орташа көрсеткіштерден айтарлықтай, яғни 487 балға төмен. Қазақстандық білім алушылардың жартысынан астамы оқу сауаттылығының 2-ші ең төменгі деңгейіне жете алмады (64,2%).

Оқуға баулу, оқуға деген қызығушылықты жандандыру, мәдени және жеке құндылық ретінде оқудың беделін арттыру бүгінгі таңда білім беру және мәдени саясаттың жалпыұлттық міндеті болып табылады.

Жаңа ақпараттық қоғамдағы адамға қойылатын талаптар артып келеді. Қазіргі тез өзгеретін әлемде адам өмір бойы оқуға мәжбүр. Негізгі құзыреттерді жетілдіру өздігінен табысты білім алу шарттарының бірі болып табылады. Сонымен бірге, жаңа көзқарастың негізгі буыны әлі де оқу болып табылады, ол мамандардың пікірінше ақпараттық ғасырға апарар жолдың негізі болып саналады.

Оқуға деген қызығушылықтың төмендеуі елдің ұлттық дамуына және оның жаһандық әлемдік экономика мен саясатқа енуіне кедергі келтіретін білімнің, ақпараттың тапшылығына әкелді.

Оқу – тәрбиелеудің, білім берудің және мәдениетті дамытудың негізгі компоненті. Бұл жеке тұлғаны қалыптастыратын және дамытатын іс-әрекет, білім алу және мәдениетті тарату, адамның өмірде жетістікке жету құралы, маманның коммуникативті және кәсіби құзыреттілігін жетілдірудің дәлелі болады. Баланың қиялын дамытудағы, классикалық әдебиет тілін меңгерудегі, сөйлеуді дамытудағы, мәдениеттің жеке моделін құрудағы оқудың рөлі өте зор. Оқу әлеуметтік тәжірибенің үлкен мәдени ресурсы, білім алушының өзіндік тәжірибесін қалыптастырудың тиімді әдісі болып саналады. Білім беру мазмұны – танымдық, дүниетанымдық, адамгершілік, саяси және басқа да мәселелерді шешудің дидактикалық бейімделген әлеуметтік тәжірибесін ұсынады. Оқу білім беру контексіне әртүрлі әлеуметтік-мәдени дереккөздерді кіріктіру арқылы білім берудің мазмұнды дидактикалық әлеуетін кеңейтеді.

1 ОҚУ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Кітап оқу мәдениетінің маңызды элементі – азаматтық ұстанымды тәрбиелеу. Азаматтық дұрыс ұстанымы қалыптасқан адам – қоғамның белсенді мүшесі ретінде қоғамның кітап оқу ынтасын арттырып, «кітапқұмар қоғам», «ойшыл қоғам» ұғымдарының қалыптасуына әсер етеді. Соңғы жылдардағы белең алған кітап оқуға қызықпау үрдісі – кітаптың қоғамдағы ерекше рөлін, беделін, мәртебесін жоғалтуға әкеп тіреді.

Халық арасында «екінші сауатсыздық» деп аталатын кітапты ежіктеп әрең оқитын, сауатсыз жазатын кітап оқуға ықылас қоймайтын адамдар тобы көбейді. Кітап оқуға енжарлық дағдарысы индустриалды дамыған елдердің барлығында байқалады. Мысалы, бүгінгі таңда АҚШ-та 40-50 миллионға жуық адам, Германияда 3-4 миллиондай адам оқу дағдарысында екен. Ал Франция министрлігінің жұмыс тобы жүргізген талдау деректерінің нәтижесі әлемдегі әдебиетшілер елі болып саналатын Францияның өзінде де еңбекке жарамды халықтың 20%-ға жуығы оқу мен жазуға қиналатынын, яғни әрең оқитын және сауатсыз жазатын адамдар екенін анықтады.

Екінші сауатсыздық құбылысының пайда болуы бірқатар жағымсыз әлеуметтік-экономикалық салдарға әкеледі. Сондықтан, өткен ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап бұл мәселеге ерекше назар аударылуда.

Әлемдік тәжірибеде оқу дағдарысының проблемаларын шешу бойынша үлкен тәжірибе жинақталған. Көптеген елдерде кітап оқуға ынталандыру, кітапты бағалауға, ұқыптап ұстауға байланысты әр түрлі іс-шаралар өткізіледі. Солардың біразынан мысал келтірсек, Норвегия. Небәрі 5 миллион халқы бар шағын ғана мемлекетте 700-ге жуық балалар кітабы шығарылады екен.

Мемлекет балалардың, ата-аналардың, кітапханалардың, жазушылардың, баспагерлердің, балалардың кітап оқуы жөніндегі және т.б. мамандардың мүдделерін ескере отырып, баланың кітап оқуына әртүрлі тәсілдермен қолдау көрсетеді. Норвег тіліндегі және барлық аударма кітаптар кітапханаға тек мемлекет есебінен түседі. Бұндай саясат жазушыны да, баспаны да қолдайды.

Кітап оқуды енді бастаған балаларға, мүмкіндігі шектеулі балаларға, сондай-ақ Норвегияға жуырда қоныс аударып, тіл үйреніп жүрген балаларға арнап үлкен әріптермен жазылған, әдемі суреттермен безендендірілген және аз көлемді «оңай оқылатын кітаптар» сериясы барлық ірі баспаларда шығарылады. Бұл желісі мен кейіпкерлері бар, сапалы жұқа кітаптар. Балаларды жаңа кітаптармен таныстыру мақсатында көшеде жылжымалы көлік-кітапханалар да жүреді, кітапханашылар жылына бірнеше рет мектепке келеді, сонымен қатар олар міндетті түрде ата-аналар жиналыстарына қатысып, сөз сөйлейді. Бұл кездесулер ата-аналарға балалар әдебиетімен танысуға және балаларға арналған кітапты таңдауға мүмкіндік береді.

Норвегия ережесі бойынша әр бала кем дегенде жылына бір рет жазушылармен кездесуге құқылы және бұл міндетті түрде орындалады. Жазушыны шақыру және оған тиісті ақы төлеу үшін муниципалитет мектепке бюджеттен қаражат бөледі. Мектептерде норвегиялық заманауи әдебиетті көп

оқиды, жазушының мектепке келуіне қарсы емес және сыныптың барлық оқушылары оның шығармасын оқуға тырысады. Жазушы үшін бұл балалармен қарым-қатынас, олардың пікірін білу және қаржы табу тәсілі.

Балалар әдебиетіне арналған норвегиялық және скандинавиялық ірі конференциялар мезгіл-мезгіл өткізіліп тұрады. Оларға кітапханашылар, балалар оқуы бойынша мамандар, журналистер, жазушылар қатысады. Жазушылар жергілікті мектептерде сөйлейді, ал конференция барысында қала халқы балалар әдебиеті туралы барлық ақпаратты алу мүмкіндігіне ие болады. Қыркүйек айында Ослода екі жарым күн бойы қаланың барлық орталық алаңдарында балалар кітабының фестивалі өтеді. Ата-аналарға арналған ірі форумдарда олар өз балаларымен оқыған кітап туралы пікір алмасады. Сынға арналған кәсіби ресурстары бар, олардың ең танымалы «Балалар әдебиетін сынау» деп аталады. Сонымен қатар, кітап туралы жазатын блогерлер саны да көп.

Жас және жасөспірім оқырмандардың дауыс беруіне негізделген бірнеше әдеби марапаттар бар. Мысалы, «Арк» кітап дүкендері желісі балаларға арналған ең жақсы кітап үшін қомақты сыйлық береді, соңғы дауыс беруге 10 000 мектеп оқушысы қатысты және олар Ибен Акерлидің кітабын таңдады. [1].

Өткен ғасырдың 80-90-шы жылдары *Францияда* Мәдениет министрлігі мен Үкіметтің басым міндеті кітап оқу мәселесін шешу болды. Бұл салада қуатты ұлттық саясат жүргізілген еді. Автордың шығарманы жазып, басып шығарған сәтінен бастап оқырмандарға ұсынғанға дейінгі барлық «кітаптың жазылу жолын» ескеретін және осы мәселені шешу саясатын анықтайтын кітап және оқу басқармасы құрылды.

Жүргізілген іс-шаралардың нәтижесінде халыққа кітапханалық қызмет көрсетуде үлкен жетістіктерге қол жеткізілді, яғни кітапханалардың жаңа ғимараттары салынды, көпшілік кітапханалардың жағдайы жақсарды, әдетте кітапханаларға келмейтін тұрғындардың оқуын ұйымдастыру үшін қосымша аумақтар игерілді.

Сонымен қатар мәдениет, әділет, қорғаныс, ауыл шаруашылығы және басқа да министрліктер арасындағы әріптестік келісімдер жемісті дами бастады. Бұл оқу дағдарысын еңсеруде бірыңғай саясат жүргізуге мүмкіндік берді. Бұндай саясат әртүрлі мамандықтардың өкілдері, мысалы, мұғалімдер, әлеуметтік қызметкерлер мен кітапханашылар арасындағы жақындасу мен өзара түсіністікке қол жеткізуге және олардың тығыз ынтымақтастығына ықпал етті.

Францияда оқу саясаты жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен (облыстар, департаменттер, қалалар) күш-жігерді үйлестіру арқылы жүзеге асырылады. Елдің 22 облысының әрқайсысында облыстық мәдениет істері жөніндегі басқарма, оның құрамында кітап және оқу мәселелері жөніндегі кеңесші жұмыс істейді. Жергілікті жерлерде кітап (әдебиет) оқу саласындағы қызметті қолдау үшін Мәдениет министрлігі жергілікті басқару органдарымен мәдени даму туралы келісімдер жасасады. Бұл келісімдер департаменттердің

оқуға қатысты жоспарларын жүзеге асыруға немесе «қала – оқу/кітап оқу» жобаларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

«Қала – кітап оқу» ұғымы қаланың барлық күштерін біріктіретін ірі ауқымды жобаны іске асыру арқылы мәселелерді шешуге деген ұмтылысты көрсетеді. Алдымен кәсіпқойлар «оқуды диагностикалауды» жүргізеді, содан кейін олардың ұсыныстарына сәйкес әр түрлі жобалар жүзеге асырылады. Жобалар: кітапхананың жаңа филиалдарын құру, оқуды ұйымдастырудың жаңа аумақтарын дамыту, кітапханаларды, мектептерді, қауымдастықтарды, жеке баспалар мен кітап дүкендерінің өкілдерін кеңінен тарта отырып мәдени іс-шаралар өткізу; кітап мерекелерін, кітап көрмелерін ұйымдастыру және т. б. Соңғы жылдардағы науқандардың бірі – «Оқу үшін күресте жеңіске жетейік» конкурсы. Өткен ғасырдың 89-жылдарынан бастап Францияда кітап оқу мерекесі атап өтіледі және бұл мереке халық арасында өте танымал болып отыр.

«Қырым-2004» XI Халықаралық конференциясы аясында өткізілген «Халықаралық оқу бағдарламалары» семинарында Мәскеудегі Франция Елшілігінің Француз мәдени орталығы кітапханасының директоры Натали Ферье өзінің баяндамасында Франциядағы оқуды дамыту шаралары туралы айтты. Н. Ферье өте әсерлі және қызықты үш мысал келтірді:

1) Тыңдағысы келетіндерге көшеде кітап оқу. Бұл қозғалыстың бастамашысы – Марк Роже көптеген жылдар бойы елді мекендерге барып, балаларға дауыстап кітап оқиды.

2) Емханаларда дәрігердің кабинетінің алдында кезек күтіп отырған балаларға арналған кітап оқу. Балалар тек тыңдап қана қоймай, кітаптағы суреттерді тамашалайды үшін, түрлі-түсті суреттері көп, әдемі кітаптар оқуға ынтасы артады.

3) Париж метросының вагондарында классикалық және заманауи авторлардың шығармаларынан үзінділер жазылған плакаттар ілінген. Уақыттарының белгілі бір бөлігін метрода өткізетін жолаушылар осылайша әдебиетке қосыла алады. Бұл бастама мемлекет тарапынан қаржыландырылады.

Осы іс-шараларды жүзеге асыруға кітапханалармен қатар мектептер, емханалар және т. б. мекелер бірлесіп жұмыс істеуге тартылады. Осылайша, кітапханалардың жаңа міндеті – оқырмандар табу, оқырмандардың алдынан шығу міндеті айқындалған. Франциядағы мұндай кітапхана – «Қабырғадан тыс кітапхана» деп аталады [2].

Америка Құрама Штаттарындағы (бұдан әрі – АҚШ) кітап оқу саласындағы мәселе өткен ғасырдың 80-ші жылдарынан бері назарда болып отыр. АҚШ-тағы оқу дағдарысын еңсеру бойынша жұмыс ұзақ мерзімді және жүйелі сипатқа ие. Кітап оқу саясаты АҚШ Конгресі кітапханасының бөлігі болып табылатын үкіметтік агенттіктің өкілеттіктері бар, сонымен қатар заң негізінде құрылған Кітап Орталығының көмегімен мақсатты түрде жүзеге асырылады. Бүгінгі таңда Орталықтың бағдарламалары кітап, оқу, кітапхана және сауаттылықтың болашағына бей-жай қарамайтын адамдар құрған жеке салымдар мен үш қоғамдық қор есебінен қаржыландырылады.

Кітап орталығы ұлттық және халықаралық деңгейде кітап, оқу және кітапханаларды насихаттау бойынша «Жас оқырман жылы» (1989), «Бұл туралы көбірек оқыңыз» (1990), «Өмір бойы оқуға деген сүйіспеншілік» (1991), «Оқу жаңа әлемге жол ашады» (1992), «Кітап өмірді өзгертеді» (1993-1994); «Болашағыңды жаса – оқы!» (1995-1996); «Оқырмандар ұлтын құру» (1997-2000); «Америка тарихын айту» (2001-2003) тәрізді жалпыұлттық тақырыптарды әзірлейді және ұсынады.

Кітап орталығының басты миссиясының ажырамас бөлігі – кітап, оқу және кітапхана тарихы саласындағы зерттеулерге қолдау көрсету болып табылады. Бұл мәселелер бойынша арнайы ғылыми бағдарлама да бар. Конгресс кітапханасында Кітап орталығы «Кітаптарда және олардан тыс жерлерде бар» жобасы аясында жазушылармен кездесулер, кітап әлемінде танымал адамдардың құрметіне көрмелер, іс-шаралар ұйымдастырады.

Аймақтық орталықтар барлық жастағы азаматтар үшін оқу мен сауаттылықтың маңыздылығын көрсететін жобаларды жүзеге асырады. АҚШ ең танымал екі жоба бар, біріншісі – әйгілі жазушылардың тұрғылықты жері мен кітаптары жазылған жерлері белгіленген әдеби карталар құру; екіншісі – «Әдебиет туралы хаттар» жобасы деп аталатын студенттік эсселердің ұлттық байқауы, оның жеңімпаздары штаттың кітап орталығынан сыйлық алады [3].

Өткен ғасырдың 80-90-жылдарында *Ұлыбританияда* көпшілік үшін кітап оқу заман талабына сай емес және қызықты емес жұмыс ретінде қабылданды. Кітаптың дәстүрлі бейнесі оқшауланумен, ескірумен байланысты болды. Қазір қоғамдық бастамалар мен мемлекеттік бағдарламалардың дамуы арқасында бұл жағдай түбегейлі өзгерді.

1992 жылы «Кітап оқу және болашақ» конференциясы өтті, бұл кітап оқуды насихаттаудағы ұлы бетбұрыс болып саналады. Бұл конференция алғаш рет кітапханашылар, кітап шығарушылар мен кітап таратушылар, жазушылар, кәсіпкерлер, мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары (бұдан әрі – БАҚ) өкілдерін бір шаңырақтың астына жинады. Конференцияда бүкіл ел аумағында кітап оқуды насихаттау бойынша іс-шаралар жоспары қабылданды. Мысалы, әдеби жобаларды, сонымен қатар кітапханашылар мен баспагерлер арасындағы байланыс ретінде қызмет ететін жарнама агенттігін қолдау үшін гранттық қор құру туралы шешім қабылданды.

Ұлттық сауаттылық Стратегиясының міндеттерінің бірі 2002 жылы Ұлттық Бағдарламада көзделген, оның басты мақсаты 11 жастағы оқушылар арасында сауаттылық деңгейін 80%-ке жеткізу болып табылды.

1997 жылы Білім министрлігі Ұлттық Оқу жылы деп аталатын оқу мен кітапты қолдауға арналған ұлттық науқанның басталғанын жариялады. Ұлттық оқу жылын іске асыру бойынша келесідей міндеттер анықталды:

- кішкентай балалар арасында оқуды насихаттау;
- балалар мен жасөспірімдер арасында әдеби кітаптар оқуды насихаттау және тұрақты оқуға ынталандыру;
- отбасылық оқу дәстүрін дамыту; ата-аналар арасында кітап оқуды насихаттау;

- оқуды қызықты, сәнді және қуаныш сыйлайтын іс-шаралар ретінде ұсыну;

- оқылған кітапты, әдебиетті, мақаланы талқылауға тарту.

Жоба бойынша үлкен жетістікке жету мақсатында мәдениет және білім министрліктері, кітапханалар, кітап бизнесі, БАҚ, жастар және қайырымдылық ұйымдары, тіпті қоғамдық пікірді қалыптастыруға әсер ететін спорт және шоу-бизнес жұлдыздары тартылды, яғни әртүрлі қауымдастықтар мен құрылымдардың өкілдерімен серіктестікте жүзеге асырылатын салааралық жоба мәртебесіне ие болды.

Ұлттық Оқу жылы аясында мектептерде жүргізілген жұмыс түрлері:

- «Жазушылар мектепте» – елдің 135 мектебінің 35 000 оқушысымен жыл бойы мектепте жазушылармен жұмыс істеді, яғни жазушы нақты бір мектепте жыл бойы мектептің әр түрлі жастағы оқушыларымен жұмыс істеуі тиіс. Мақсаты: оқушылардың бойында әдеби шығармашылыққа және өз шығармашылығын дамыту арқылы кітап оқуға деген сүйіспеншілік тәрбиелеу. Жұмыс формасы – қысқа өлеңдер мен әңгімелер жазудан бастап, пьесалар мен олардың қойылымдарын ұжымдық (бірнеше адам топтасып) жазуға дейін болды. Британдықтар бұл жағдайда таланттарды анықтау міндетін қоймағандығын, дегенмен, көптеген балалар үшін бұл өз қабілеттерін ашуға тамаша мүмкіндік болғандығын айта кету қажет.

Қазіргі кезде Ұлыбританияда оқуға құштарлықты ояту бағытында келесі жұмыстар жүргізіледі:

- «Барлығы үшін мүмкіндік ашу» бағыты ақпаратқа қол жеткізу барлығына тең болуы тиіс дегенді білдіреді; мектептердегі білім деңгейін арттыру, сондай-ақ «тәуекел тобына» жататын адамдармен (науқастар, қылмыскерлер және т. б.) жұмыс істеу қажет;

- балаларға кітаптар тегін таратылады (кітаптармен бірге кітап стендтері, бетбелгілер, өлеңдер жазылған парақшалар және т. б. ұсынылады);

- «Сенімді старт» бағдарламасы халықтың ең кедей топтарына арналған және ұлт денсаулығын жақсартуға және оның білім беру әлеуетін арттыруға бағытталған.

- жасөспірімдерге арналған арнайы бағдарламалар, сондай-ақ «Жазға арналған оқу» бағдарламасы бар, онда жазға арналған тапсырмалар ойын түрінде ұсынылады, олардың нәтижелері бойынша жеңімпазға сыйлық беріледі [2].

2017 жылғы *Ресей Федерациясы* Президентінің балалық шақтың онжылдығын жариялау туралы Жарлығы шықты және Ресей Федерациясының Үкіметі Ресей Федерациясында балалар мен жасөспірімдер оқуын қолдау бағдарламасының тұжырымдамасын бекітті. Аталған құжаттардың мақсаты – Ресейде балалардың шығармашылық тұрғысынан дамуы, оқитын балалық шақты құру үшін белсенді орта құру.

«Кітап құмар мектеп» жобасы балалардың кітап оқуға ынтасы төмендеген қазіргі дағдарыстың басты мәселесі – «әлсіз оқу ортасы» мәселесін шешуге бағытталған. Баланың үйінде, тіпті кітапханалардағы балалар әдебиеті қорының сапасыздығы немесе баланың кітапқа қызықпайтын ересектер қауымында өсуі

әлсіз оқу ортасын құрайды. Бұл мәселенің шешімі мектептің ата-анамен бірлескен күш-жігерінің арқасында жүзеге асырылады.

Қазіргі заманғы оқушының кітап оқу мәдениеті оқытудың барлық сатыларындағы негізгі білім беру нәтижелерінің бірі болып табылады. Федералды мемлекеттік білім беру стандарты жетістіктерінің бірі – білім беру процесінің барлық субъектілерінің мақсатты оқырмандық даму қажеттілігін түсіну және мектептің негізгі білім беру бағдарламасына «Мағыналық оқылым негіздері және мәтінмен жұмыс» пәнаралық бағдарламасын жүзеге асырумен байланысты бөлімді қосу болып табылады. Алайда, қазіргі педагогикалық практиканың талдауы, әсіресе негізгі мектепке (5 – 9-сыныптар) қатысты осы бағдарламаның институционалдық мәртебесінің болмауы оны жүйелі іске асыруға кедергі болғанын көрсетеді. «Кітап құмар мектеп» жобасының білім беру стратегиясы жалпыұлттық міндетті шешу үшін заманауи мектептің ресурстарын жандандыруға мүмкіндік беретін аспаптық механизмді – ойлайтын және ынталы оқырмандарды тәрбиелеуді ұсынады.

Сонымен қатар, Ресей Федерациясында ақпараттық қоғамды дамытудың 2017-2030 жылдарға арналған Стратегиясы бекітілген. Стратегияға сәйкес, білімнің ақпараттық кеңістігін қалыптастыру үшін білімге, қазіргі ғылым мен мәдениеттің жетістіктеріне қол жетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған білім беру жобаларын; дәстүрлі ресейлік рухани-адамгершілік құндылықтардың таралуына ықпал ететін ақпараттық ресурстарды танымал ету негізінде қауіпсіз ақпараттық орта қалыптастыруды; білім алмасу тетіктерін жетілдіруді жүзеге асыру қажет. Жалпы білім беру жүйесінде ақпараттық қоғам мен білім қоғамына қажетті – ақпараттық мәдениеттің негізі қаланады.

Қазіргі уақытта Ресейде «ақпараттық мәдениет» термині азаматтарды ақпараттық қоғамдағы өмірге ақпараттық даярлау саласындағы ең сыйымды интегративті тұжырымдама болып табылады. Оның құрамын медиа-ақпараттық сауаттылықты қамтитын және оны ақпараттық дүниетаным мен жеке тұлғаны ынталандыру тәрізді компоненттермен толықтыратын, ең бастысы, адамның ақпараттық дайындығын мәдениет әлеміне (мәдениет, кітапхана, кітап, электронды, экрандық мәдениет) енгізетін құжат десе болады. Бұл әсіресе «цифрлық мектеп» тақырыбына да қатысты.

Ресейлік мектеп оқушыларының ақпараттық мәдениетін қалыптастыру барысында кітап оқуға ерекше мән беріледі. Кез келген ақпаратпен жұмыс істеудің негізі – оқу: ауызша, жазбаша, дәстүрлі және электронды түрде жүреді. Оқу – бұл күрделі интеллектуалды процесс, оқусыз білім алу мүмкін емес. Оқу – тұлғаны қалыптастыру мен дамытудың маңызды факторы болып саналады.

Ресей Федерациясындағы «Кітап оқитын мектеп» жобасының мақсаты: оқушылардың оқу мәдениетінің деңгейін және олардың оқу белсенділігін арттыру; оқушылар, педагогтер, кітапханашылар, ата-аналар арасында кітап оқуды танымал ету үшін жағдай жасау.

Жобаның негізгі идеясы «Кітап оқитын мектеп – табысты мектеп» моделі шеңберінде «мектеп-педагог-бала» желілік өзара іс-қимылды ұйымдастыру арқылы іске асырылатын болады.

Ресейдің жалпы білім беру мекемелерінде жоспарланған өзгерістер:

- балалар мен жасөспірімдер оқуын ілгерілету бойынша білім беру ортасын (мекеме қабырғасында және одан тыс жерлерде білім беру кеңістігі) ұйымдастыру;

- барлық педагогтердің сабақ және сабақтан тыс іс-әрекеттерінің өнімді педагогикалық әдістерін, техникалары мен технологияларын штаттық режимде таңдауы және пайдалануы;

- кеңістікті сабақ және сабақтан тыс аймақтарға бөлу және рәсімдеу (кабинеттер, оқу аймақтары, кітапхана орталықтары және т. б.);

- мақсатты және психологиялық ыңғайлы әдістер;

- өнімді-белсенді (жобалық) технологиялар;

- қызығушылықтың дамуын ынталандыратын әдістер (баланың жеке тәжірибесіне, «өмірден тыс» міндеттеріне бағытталған интерактивті, қол жетімді, ойын, оқудағы белсенділікті арттыру және әлеуметтену);

- тәуелсіздік пен шығармашылықты көрсетуге мүмкіндік беретін балалардың іс-әрекет тәсілдерін ұйымдастыру.

Жобаны жүзеге асыру барысында Ресейдің білім беру мекемелерінің педагогикалық ұжымы сабақтың білім беру кеңістігін кеңейту технологияларын (сонымен бірге, мәдениет нысандарын пайдалану), бинарлық және кіріктірілген оқыту технологияларын, ынтымақтастық технологияларын, сыни ойлауды дамыту, оқу және жазу, мағыналық оқу дағдыларын қалыптастыру және мәтінмен жұмыс істеу бойынша тәсілдер мен техникаларды, сонымен қатар ақпаратпен жұмыс істеу кезінде білім беру процесінің барлық субъектілерінің қызметінде АКТ-технологияларды пайдаланады.

«Кітап оқитын мектеп» жобасы аясында жүзеге асырылатын іс-шаралар кешені білім алушылар, педагогтар, ата-аналар қауымдастығы деңгейлерінде топтастырылған.

Білім алушылар деңгейіндегі іс-шаралар:

- мәтінмен жұмыс істеуге және мағыналық оқуға үйрету;

- ақпаратпен жұмыс істеудің бірыңғай режимін енгізу;

- оқушыларға арналған әдеби қонақ бөлмесін өткізу;

- отбасылық жобалар фестивалін өткізу;

- отбасылық оқырман клубтары;

- тыныш оқу сағаттарын; 20 минуттық, 5 минуттық «ызыңды» оқу сәттерін өткізу;

- жоба серіктестерін – жергілікті жердің мәдениет объектілерін тарту;

- конкурстар, көрмелер, викториналар, пәндік онкүндіктер, жобалар, конференциялар, пікірсайыстар, олимпиадалар өткізу.

Педагогтер деңгейіндегі іс-шаралар:

- «Мәтін аумағы: мағыналық оқу білім сапасын арттыру ресурсы ретінде» тақырыбындағы педагогикалық кеңес өткізу;

- мәтінмен жұмыс істеуді және мағыналық оқуды қалыптастыру мен дамыту бойынша технологияларды зерттеу және енгізу;

- «Классиканы бірге оқимыз» атты тұрақты жұмыс істейтін семинар өткізу»;

- педагогтерге арналған әдеби кештер өткізу;
- «Мен кітапты ашамын. Мен әлемді танимын»; «Кітапханадағы демалыс» жазғы оқулары бағытында мектеп кітапханасы бағдарламаларын әзірлеу;
- кітап оқуды дамытуға және қолдауға бағытталған федералдық, аймақтық және муниципалдық іс-шараларға қатысу;
- мағыналық оқуды қалыптастыру үшін стратегиялар мен әдістерді қолдана отырып пәндік әдістемелік бірлестіктердің отырыстарын ұйымдастыру;
- балалар мен жасөспірімдер оқуларын қолдау бағыты бойынша қызметкерлердің біліктілік деңгейін арттыру;
- мектептің инновациялық қызметі туралы өзекті ақпараттарды мектептің сайтында орналастыру.

Ата-аналар қауымдастығы деңгейінде:

- «Кітап оқитын мектеп – табысты мектеп» жобасы тақырыбы бойынша ата-аналар жиналысын өткізу»;
- ата-аналарға арналған «Ата-аналарға көмек», «Балаға мағыналы оқуды үйренуге қалай көмектесуге болады», «Оқу сауаттылығын қалыптастырудың әдіс-тәсілдері» тақырыптарында оқыту семинар-практикумдарын өткізу;
- «Оқитын ана – Оқитын отбасы» жобасын жүзеге асыру;
- ата-аналарға арналған «Менің кітапханамның кітаптары» атты балалар кітаптарының презентациясы.

Кешенді тәсіл білім беру процесін ұйымдастырудың негізгі 5 компонентінің жандандырылуына байланысты жүзеге асырылады. Олар:

Сабақ жүйесі («Барлық пәндер арқылы кітап оқу»).

Көпдеңгейлі білім беру ортасы («Еркін оқу кеңістігі»).

Сабақтан тыс іс-шаралар («Оқу өзін-өзі тану тәсілі ретінде»).

Ата-аналар қауымдастығы («Заманауи отбасылық оқу дәстүрлері», «Оқитын Ана» жобалары»).

Әдістемелік банк («Кітап оқитын уақыт», «Кітап оқу – қазіргі кездің сәні!») [4].

Сонымен, әлемдік тәжірибе көрсеткендей, дамыған елдерде сауаттылық пен оқуды қолдау мемлекеттік және қоғамдық басымдықтардың қатарына кіреді; «оқитын адам» кез келген тарихи өзгерістер кезінде өзгеруге ұшырамайтын құндылық, ал оқитын қоғам демократиялық қоғамның сөзсіз шарты болып қала береді.

Халықаралық тәжірибеде кітап оқуды қорғау және қолдау бойынша Норвегияның, Германияның, Ұлыбританияның, АҚШ-тың түрлі бағдарламаларды жүзеге асыруы бойынша қызықты тәжірибесін ерекше атауға болады, бүгінгі күні бұл елдерде өскелең ұрпақтың кітап оқуын дамыту жағдайы біздің елдегі жағдайға қарағанда әлдеқайда жақсы.

Әлемнің көптеген дамыған елдеріндегідей, Қазақстан да кітап оқуға байланысты жағымсыз құбылыстарға қарсы тұруға тырысады. Бұған кітап оқуға мемлекеттік қолдау көрсету мен Қазақстан Республикасының мемлекеттік білім беру және мәдениет саясаты дәлел бола алады.

Қазақстанда 2010-2013 жылдары «Оқитын Қазақстан» бағдарламасы жұмыс істеді, оның мақсаты халықты ұлттың рухани және интеллектуалдық серпілісінің қажетті құралы ретінде оқуға тарту болды.

2007 жылдан бастап жыл сайын Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі ҚР Ұлттық Академиялық кітапханасының және ҚР кітапхана қауымдастығының, Қазақстан оқу қауымдастығының және Қазақстан жастары Конгресінің бастамасы бойынша «Бір ел – бір кітап» акциясы өткізіледі.

Оқу адамзаттың жан-жақты да белсенді болуына ықпал ететінін және жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуындағы маңызды функцияны атқаратынын мойындай отырып, қоғамды дамытудағы басым міндеттердің бірі ретінде оқуды қолдауды қарастыра келе, ҚР Ұлттық академиялық кітапханасы «Бір ел – бір кітап» акциясын жыл сайын жүзеге асыруды ұсынады.

Жобаның мақсаты: оқу мәдениетін дамыту және қолдау, тарихи-мәдени және рухани мұрамызды сақтау, ана тілімізге деген қамқорлық қатынасты дамыту.

Жобаның міндеттері: ұлттық әдебиеттерге деген оқырмандардың қызығушылығын арттыру және қолдау көрсету; мемлекет және қоғам қайраткерлерін, ғалымдарды, оқу ісіне қатысы бар басқа да мамандарды оқу мәселесіне тарту; ықтимал оқырмандарды тарту; баспагерлер ұйымының қазақстандық авторлар кітабын басып шығаруға деген қызығушылығын арттыру; әлемдік әдеби процеске қазақстандық авторларды да ықпалдастыру.

Жобаның мазмұны: бүкіл елдің бір кітапты бір мерзімде оқып шығуы және талқылауы. Осы кітапқа арнап, түрлі іс-шаралардың өткізілуі. Акцияны өткізуге арналған кітап ауызша сұрау, телефон арқылы сұрау немесе сауалнама жүргізу арқылы оқу орындарындағы, ұйымдардағы, мекемелердегі азаматтардың ұсыныстарын білу жолымен таңдалады [5].

Қазақстандық балалар Ресейде, Украинада, Беларусь Республикасында және Қазақстанда өтіп жатқан «Балаларға соғыс туралы оқимыз» халықаралық акциясына қатысты. Бұл акция барысында ұйымдастырушылар балаларға 1941-1945 жылдардағы оқиғаларды сипаттайтын шығармаларды дауыстап оқиды.

Білім алушыларды кітап оқуға тартумен қатар, қазіргі кезде ұлттық білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін айқындайтын маңызды сипаттама білім беру сапасы болып табылады. Білім беру сапасын қамтамасыз ету және бақылау міндеттері көптеген елдердің, соның ішінде Қазақстанның білім беру реформаларында басты орын алады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінде берген тапсырмасына сәйкес, Білім және ғылым министрлігі «Оқуға құштар мектеп» жобасын бекітті. Жоба аясында еліміздің аймақтарында көптеген іс-шаралар жүзеге асырылуда.

Қызылорда облысының тәжірибесінен

Іс-шаралар атауы

Мақсаты

«Кітапқа құштар ұрпақ 2021» жылдық Кітап оқу мәдениетін қалыптастыру. акциясы

«Балалар Үні» акциясы

Эпостық жырларды насихаттау

«Оқуға құштар ұлан» акциясы Ұландарға кітап оқу мәртебесін сіңіру
«Көңілді үзіліс» жобасы Үзілістерде поэзия оқуды дамыту
«Тәлімгер уақыты», «Жас Ұлан Жергілікті ақын-жазушылардың,
күнделігі» жобалары кітаптарын оқу, насихаттау
Поэтикалық марафон – шағын алаңда белгілі бір ақынның поэзиясын бірнеше
оқырманның кезектесіп мәнерлеп оқып шығуы
Әдеби аукцион әдеби ойын – ұсынылған сұраққа кімнің жауабы соңғы және
толық болса, сол жеңіске жетеді
Оқырман бенефисі – бір оқырманның құрметіне жасалған іс-шара
Флешбук – дәйексөз, сурет және басқа кітап туралы ақпарат арқылы қызықты
бір кітапқа тұсаукесер өткізу
«Bookcrossing» жобасы – мектеп бойынша қозғалыс, оқып болып басқаға бер.
Белгілі бір қызықты кітапты «Bookcrossing» жобасы оқып болған соң, келесі
адаммен алмасу т.б.

Шымкен қаласының тәжірибесінен

Мұғалімдер арасында «20 минуттық кітап оқу» ұйымдастырылуда
«Бірге кітап оқимыз!» акциясы
«Оқырман мұғалімдер» клубы құрылды
«Оқырмандар отбасы» байқауы
«Оқы. Сыйла. Жалғастыр» акциясы
«Бір отбасы – бір кітап» викториналық ойындары
«Отырар» орталық кітапханасына саяхат және т.б.

Жамбыл облысының тәжірибесінен

Облыстық «Ең үздік кітап оқитын мектеп» атты онлайн байқауы төрт
номинация бойынша өткізіледі:

- «Менің сүйікті кітабым» бейнеролик немесе презентация. Оқырманның өзін-өзі таныстыруы;
- «Қара өлеңнің құлагері» М.Мақатаевтың 90 жылдық мерейтойына орай ақынның шығармаларын мәнерлеп жатқа оқу;
- «Сөз маржанын терейік...» (жасырылған мақал-мәтелдерді табу);
- «Ізден, талаптан, оқырман!» тақырыбында «Суретке қарап кітапты тап» ойыны (ұсынылған суреттерден кітаптың атын, авторын, кейіпкерін табу).

Қорытындылай келе, білім алушылардың оқуға қызығушылығын арттыру бойынша келесідей іс-шараларды жүзеге асыруды ұсынамыз:

- мемлекет тарапынан жыл сайын баспалардан жаңа кітаптар сатып алу және оларды кітапханаларға (қоғамдық, мектеп) тарату;
- кітапханаларға алынатын кітаптарды іріктейтін арнайы кеңес құру;
- кеңестің құрамына жазушылар, сыншылар, кітапхана өкілдері, балалар оқуының сарапшыларын қамту;
- оқуда қиындықтары бар немесе енді оқып бастайтын, Қазақстанға жуырда қоныс аударып, тіл үйреніп жүрген балаларға арналған, әдемі безендендірілген суреттері бар және үлкен әріптермен жазылған аз көлемді «оңай оқылатын кітаптар» сериясын шығару;
- әр кітапханаға айналасындағы мектептерді бекіту;

- балаларды оқуға болатын жаңа кітаптармен таныстыру мақсатында, кітапханашылардың жылына бірнеше рет мектепке келуін және олардың міндетті түрде ата-аналар жиналыстарына қатысып, сөйлеуін ұйымдастыру;
- жергілікті бюджет қаржыландыратын автобус-кітапханалар ұйымдастыру;
- балалар кітабы институтын, онда жазушы курстарын, сыншыларға арналған курстар құру;
- балалар кітабының фестивалін ұйымдастыру және өткізу;
- тыңдағысы келетіндерге көшеде кітап оқу;
- емханаларда дәрігердің кабинетінің алдында кезек күтіп отырған балаларға арналған кітап оқу;
- балалар тек тыңдап қана қоймай, кітаптағы суреттерді тамашалауы үшін, түрлі-түсті суреттері көп, әдемі кітаптар оқу;
- белгілі бір уақытты автобуста, поезда, метрода өткізетін жолаушылардың әдебиетке қосылуына жағдай жасау үшін автобустарда, поездарда, метрода классикалық және заманауи авторлардың шығармаларынан үзінділер жазылған плакаттар орналастыру.

2 ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫ БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ШОЛУ

XXI ғасырдың әлемдік экономикасындағы бәсекелестік экономикалық ортаға бейімделу қажеттілігін тудырған өзгерістер білім беру сапасының проблемаларын ушықтырды, өйткені халықтың «білім беру интеллектісі» мемлекеттің маңызды стратегиялық ресурсы болып саналады.

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің жаңа параметрлерін белгіледі, білім беру мақсаттарын, нәтижелерін, оқытудың дәстүрлі әдістерін, қол жеткізілген нәтижелерді бағалау жүйелерін түбегейлі қайта қарауды талап етті. Білім беру нәтижелерін ұсыну деңгейлерінің бірі тұлғаның білімі, дағдысы және біліктілігі негізінде белгілі бір мәдени ортаға мүмкіндігінше тез бейімделе отырып, әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі қабілеті ретінде анықталатын – функционалды сауаттылық болып табылады. «Функционалды сауаттылық» ұғымы алғаш рет өткен ғасырдың 60-жылдарының соңында Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, Ғылым және Мәдениет жөніндегі Ұйымы United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (бұдан әрі – UNESCO) құжаттарында пайда болды және кейінірек зерттеушілердің зерттеу нысанына айналды.

ЮНЕСКО функционалды сауаттылықты «әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларында қолданылатын, сондай-ақ жеке тұлғаның қоғамға бейімделуіне әсер ететін бағаланатын оқу, жазу және математикалық дағдылары» деп анықтайды. Сондықтан сауаттылық тек оқу мен жаза білуді ғана емес, сонымен қатар тиімді және нәтижелі әлеуметтік қызмет үшін қажетті дағдыларды меңгеруді де көздейді.

«Оқу сауаттылығы» ұғымына – білім алушылардың жазбаша мәтінді ұғына оқу және оған рефлексия жасау, олардың мазмұнын өз мақсаттарына қол жеткізу үшін қолдану, білімдері мен дағдыларын қоғамның белсенді өміріне араласуы үшін дамыту қабілеттілігі деген тұжырымдама, сонымен қатар, оқу сауаттылығын тексеру оқу техникасы немесе мәтіннің мазмұнын нақты түсінуін бағалау емес, оқу барысында меңгерген білімдері мен дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдана білу ептіліктерін бағалауға, оқушыларды әлеуметтенуге және дербестеуге бағыттау, болашақ кәсіби қызметі саласын жауапты таңдауына дайындау деген тұжырымдама беруге болады [6].

Оқу сауаттылығын бағалау үшін көркем әдебиет, ғылыми танымал мәтіндер, ресми құжаттар, қоғамдық маңызды жағдайлар туралы мәліметтер, кестелер, графиктер, диаграммалар мен карталар, яғни әр түрлі форматта берілген материалдар қолданылады. Білім алушылардың осы материалдармен жұмыс істеу дағдыларын алты деңгейге бөлуге болады (1-кесте).

1-кесте – Білім алушылардың оқу сауаттылығын меңгеру деңгейлері

Деңгей	Білім алушылар не істей алулары тиіс?
6 деңгей	Оқу дағдылары 6-деңгейге сәйкес келетін білім алушылар мәнмәтіндік ақпарат мәтінге терең енгізілген және тапсырмамен жанама түрде ғана байланысты

	<p>болатын ауқымды (ұзын) және абстрактілі (дерексіз) мәтіндерді түсінеді. Олар бірнеше және бір-біріне қарама-қайшы көзқарастарды білдіретін ақпаратты салыстыра, теңестіре және біріктіре алады.</p> <p>Ол үшін білім алушылардың осы ақпаратты пайдалану әдісін анықтау барысында бірнеше критерийлерді қолдану және ақпараттың қашықтағы бөліктері арқылы логикалық байланыс жасау қабілеттері бар. Олар мәтіндер арасындағы ақпаратты салыстыра және теңестіре, ақпарат көздері туралы қорытынды жасау арқылы мәтінаралық алшақтықтар мен қарама-қайшылықтарды анықтай және жоя алады.</p> <p>6-деңгейдің міндеттері оқырманнан жан-жақты ойластырылған, бірнеше критерийді қамтитын жоспар құруды талап етеді. Бұл деңгейдің тапсырмалары бір немесе бірнеше күрделі және қарама-қайшы көзқарастарды қамтитын мәтіндерден тұрады. Мақсатты ақпарат мәтінге немесе мәтіндерге терең енетін және қарама-қайшы ақпаратпен жасырылатын мәліметтер түрінде болуы мүмкін.</p>
5 деңгей	<p>5-деңгейдегі оқырмандар ауқымды (ұзын) мәтіндегі ақпараттың қайсысы маңызды екеніне қорытынды жасай отырып, түсіне алады. Олар мәтіннің кеңейтілген бөліктерін терең түсінуге негізделген себеп-салдарлық немесе басқа да пайымдау формаларын орындай алады. Сонымен қатар, сұрақ пен ақпараттың бір немесе бірнеше үзінділерінің арасындағы байланысты көрсете отырып жанама сұрақтарға жауап бере алады.</p> <p>Рефлексивті тапсырмалар нақты ақпаратқа сүйене отырып, болжамдар әзірлеуді немесе сыни бағалауды қажет етеді. Оқырмандар мазмұны мен мақсаты арасындағы айырмашылықты анықтай, сонымен қатар мәтінде ұсынылған мәлімдемелердің немесе жалпылаулардың сенімділігіне қатысты қорытындылар жасай алады. Бұл деңгейдің міндеттері оқырманның ақпаратты салыстыруы және сәйкестендіруі үшін бір мәтіннен екінші мәтінге ауыса отырып, бірнеше көлемді мәтінді өңдеуі қажет болуы мүмкін.</p>
4 деңгей	<p>4-деңгей білім алушылардың бір немесе бірнеше мәтінде берілген кеңейтілген үзінділерді түсіну дағдыларының болуын болжайды. Олар мәтінді тұтастай қарастыра отырып, мәтін бөлігіндегі тіл ерекшеліктерінің мағынасын түсіндіреді. Басқа түсіндіру тапсырмаларында білім алушылар арнайы санаттарды түсіну мен қолдану дағдыларын көрсетеді. Олар бірнеше дереккөздер негізінде болашақтағы жағдайды салыстыра және қорытынды жасай алады.</p> <p>Білім алушылар алаңдаушылық тудыратын ықтимал факторлар болған жағдайда ақпараттың кіріктірілген бірнеше бөлігін іздей, таба және біріктіре алады. Олар мақсатты ақпараттың өзектілігін бағалау үшін міндет қою негізінде қорытынды жасай алады, бұрынғы (алдыңғы) міндеттердің мәнмәтінін есте сақтауды қажет ететін тапсырмаларды өңдеуді жүзеге асырады.</p> <p>Сонымен қатар, осы деңгейдегі білім алушылар нақты мәлімдемелермен және адамның тақырып бойынша жалпы көзқарасы немесе тұжырымы арасындағы байланысты бағалай алады. Олар бірнеше мәтіндерде айтылған мәлімдемелерді салыстырып және өз көзқарастарын айта, сонымен қатар негізгі критерийлер негізінде дереккөздердің сенімділігін бағалай алады.</p> <p>4-деңгейге арналған мәтіндер көлемді немесе күрделі болып келеді, ал олардың мазмұны немесе формасы стандартты болмауы мүмкін.</p>
3 деңгей	<p>3-деңгейдегі оқырмандар нақты мазмұн немесе ұйымдастырушылық кеңестер болмаған кезде бір немесе бірнеше мәтіннің тура мағынасын ұсына, мазмұнды біріктіре алады, негізгі және күрделі тұжырымдар жасайды. Сонымен қатар, ақпарат бір бетте орналастырылған жағдайда мәтіннің негізгі идеясын анықтау</p>

	<p>үшін, сөздің немесе ұғымның мағынасын не олардың арасындағы байланысты түсіну үшін бірнеше үзінділерді біріктіре алады.</p> <p>Жанама сұраныстырға сүйене отырып олар қажетті ақпаратты іздей, көрінетін жерде орналастырылмаған және /немесе алаңдатушы факторлардың болуы жағдайында келтірілген мақсатты ақпаратты таба алады. Кейбір жағдайларда бұл деңгейдің оқырмандары бірнеше критерийлер негізінде ақпараттың бірнеше бөліктерінің арасындағы өзара байланысты байқайды.</p> <p>3-деңгейдің міндеттері оқырман ақпаратты салыстыру, сәйкестендіру немесе санаттау кезінде көптеген ерекшеліктерді ескеруін талап етеді. Қажетті ақпарат көбінесе көрінбейді немесе бәсекелес ақпараттың көп мөлшері болуы мүмкін.</p>
2 деңгей	<p>2-деңгейдегі оқырмандар шағын мәтіннің үзіндісіндегі негізгі идеяны анықтай алады. Олар бірнеше жартылай жасырын критерийлерді ескере отырып, ақпараттың бір немесе бірнеше фрагменттерін таба алады.</p> <p>2-деңгейдегі оқырмандар орташа/шағын көлемді мәтіндердегі жалпы мақсат немесе нақты мәліметтерді көрсете алады. Сонымен қатар олар қарапайым визуалды немесе типографиялық ерекшеліктерді де көрсете алады. Қысқа, айқын мәлімдемелер негізінде шағымдарды салыстырады және оларды негіздейтін себептерді бағалай алады. 2-деңгейдегі тапсырмалар мәтіндегі бір функцияға негізделген салыстырулар немесе қарама-қайшылықтарды қамтуы мүмкін. Бұл деңгейдегі типтік рефлексивті тапсырмалар оқырмандардан жеке тәжірибе мен көзқарастарға сүйене отырып, мәтін мен сыртқы білім арасындағы салыстыруды немесе байланысты талап етеді.</p>
1 деңгей	<p>1-деңгейіндегі оқырмандар сөйлемдердің немесе қысқа үзінділердің тура мағынасын түсіне алады. Бұл деңгейдегі оқырмандар мәтіннің белгілі бір бөлігінде негізгі тақырыпты немесе автордың мақсатын таба алады және ақпараттың бірнеше бөліктері арасында немесе берілген ақпарат пен өз білімдері арасында қарапайым байланыс орнатады. Олар қарапайым кеңестер негізде шағын жиынтықтан тиісті бетті және қысқа мәтіндерден ақпараттың бір немесе бірнеше тәуелсіз үзінділерін таба алады.</p> <p>Осы деңгейдегі тапсырмалардың көпшілігінде не істеу керек, оны қалай жасау керек және мәтінде/мәтіндерде оқырмандар назарын аударуы керек екендігі туралы нақты нұсқаулар бар.</p>

Дереккөз: Table I.B1.1, Table I.5.1 в OECD (2019) [1]. PISA 2018 Results (Volume I). Paris: OECD Publishing.
doi:<https://doi.org/10.1787/5f07>

Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын бағауға бағытталған Programme for International Student Assessment (бұдан әрі – PISA), Trends in Mathematics and Science Study (бұдан әрі – TIMSS), Progress in International Reading Literacy Study (бұдан әрі – PIRLS) халықаралық зерттеулері бар.

PISA халықаралық зерттеуі білім алушылардың математика, жаратылыстану-ғылыми және тіл мен әдебиет білім салалары пәндерінен игерген білім жетістіктерін анықтауды, оқу барысында меңгерген білімдері мен біліктерін өмірлік жағдайларда қолдана білу дағдыларын бағалауды көздейді. Негізгі міндеті – білім беру саласындағы әлемдік басымдықтарды сипаттайтын зерттеу құралдарының негізінде объективті өлшеулер арқылы алынған айқын нәтижелерді талдау болып табылады.

PISA халықаралық зерттеуі білім алушылардың білім жетістіктерін бағалауды «математикалық сауаттылық», «жаратылыстану-ғылыми сауаттылығы» және «оқу сауаттылығы» деп үш бағытқа бөледі.

Оқу сауаттылығы – жазба мәтіндерді түсіну, өз мақсатына жету үшін оның мазмұнын қолдану, қоғам өміріне белсенді қатысу үшін білімі мен мүмкіншіліктерін дамыту қабілеті.

PISA-ның PIRLS-тен айырмашылығы бұл зерттеуге 15 жасар балалар қатысады.

PISA-2000, PISA-2009 және PISA-2018 зерттеулерінде оқуды бағалау негізгі бағыт болып анықталған. Зерттеу жүргізілген он сегіз жылда мәтін оқудың сапасы айтарлықтай өзгеріске ұшырағаны байқалады. Оның себебі технологиялардың таралуының қарқындылығымен байланысты. Мысалы, PISA оқырмандық сауаттылықты бағалау шеңбері алғаш әзірленген кезде (1997 ж.) интернетті әлем халқының тек 1,7%-і ғана пайдаланды, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының деректері бойынша 2014 жылы олардың саны 40,4%-ке жоғарылады, яғни үш млрд адамды құрады.

PISA-2018 зерттеуінде Қазақстандық білім алушылар оқу сауаттылығы бойынша орта есеппен 387 балл жинады. ЭЫДҰ бойынша орташа нәтижеден Қазақстан 100 балға, сонымен қатар Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (бұдан әрі – ТМД) елдерінен де айтарлықтай артта қалуы байқалады. Атап айтқанда, Қазақстан зерттеудің компьютерлік форматына қатысқан Беларусь Республикасынан 87 балл (474 балл) және Ресейден 92 балл (479 балл) артта қалып отыр. Барлық қатысушы елдер мен аумақтар арасында Қытайдың Пекин, Шанхай, Цзянсу және Чжэцзян тәрізді төрт провинциясының білім алушылары үздік нәтиже (555 балл) көрсетті. Келесі үш орында Сингапур (549 балл), Макао (525 балл), Гонконг (524 балл) тұр [7].

2018 жылғы PISA зерттеуінде мәтін оқудың *мәтінмен жұмыс және есептерді шешу процестерін басқару* тәрізді екі санат бағаланды. Қазақстандық білім алушылардың нәтижесі (387 балл) PISA-2009 (390 балл) зерттеуінің нәтижесімен салыстырғанда 3 балға төмен болды.

Оқу сауаттылығын бағалау бойынша PISA-2018 зерттеуінің «Сиыр сүті» деп аталатын тапсырмасын қарастырып көрелік [8].

Сиыр сүті Кіріспені оқыңыз. Келесі бетке өту үшін <i>Әрі қарай</i> бағыттамасын басыңыз.
Кейбір жерлерде, мысалы Америка Құрама Штаттарында, көптеген адамдар сиыр сүтін ішеді. Америка Құрама Штаттарында кофеханада үш оқушы (Анна, Кристофер және Сэм) отырғанын көз алдыңызға елестетіңіз. Кофеханың қожайыны жуырда есікке: «5-сәуірден кейін біз сиыр сүтін ұсынуды тоқтатамыз. Оның орнына біз майбұршақ алмастырғышын ұсынатын боламыз» деген хабарландыру іліп қойды. Аннаны, Кристоферді және Сэмді неліктен кофехана сиыр сүтін беруді тоқтатаны қызықтырды, сондықтан Анна өзінің телефонының көмегімен интернеттен сиыр сүті туралы ақпарат іздестіре бастады. Олар іздеуден алынған бірінші нәтижені ашып, оны талқылайды. Бірінші нәтижені оқу үшін бағыттама басыңыз.

1-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөліміне кіріспе

Бұл бөлімде Америка Құрама Штаттарының үш оқушысы кофеханада бұдан былай сиыр сүті берілмейтінгі туралы хабарландыруға қызығушылықпен назар аударады (1-суретті қараңыз). Мәтіндегі жағдай тұлғаға қатысты жағдай ретінде қарастырылады, себебі мәтінді оқу арқылы үш адам (кофеханадағы оқушылар) жеке қызығушылықтарын қанағаттандырады.

Бұл бөлімнің мәтіні екі веб-беттен тұрады. Бірінші веб-бет – «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» (1-қосымша). Бұл сүт өнімдерін, соның ішінде сиыр сүтін сататын компания. Екінші веб-бет денсаулық сақтау сайтындағы «Сиыр сүтіне «Жоқ» деп айтыңыз» атты мақала (2-қосымша). Құрама, тұтас және негізделген мәтін.

Алдымен, білім алушы «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» веб-бетті ғана көреді. Ол осы веб-беттің мазмұнына негізделген бірнеше сұраққа жауап беруі қажет. Бұдан кейін жағдай өзгереді де, білім алушы екінші веб-бетке кіреді. Екінші веб-беттегі ақпаратты оқып, білім алушы тек осы веб-беттің мазмұнына қатысты бірқатар сұрақтарға жауап береді. Осыдан кейін білім алушы екі веб-беттегі ақпаратты жалпылауды қажет ететін сұрақтарға жауап беруі тиіс.

PISA-2018 зерттеуінде бұндай модель оқу сауаттылығын бағалау үшін әзірленген және бірнеше жаңа мәтіндік блокқа қолданылған. Бұл модель кездейсоқ таңдалған жоқ. Бұл білім алушыға, алдымен, бір мәтінге қатысты сұрақтарға жауап беру, содан кейін әртүрлі мәтіндердегі ақпаратпен жұмыс істеу қабілетін көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл мәтін құрылымының маңызды ерекшелігі, өйткені бір мәтінде берілген ақпаратты талдайтын және тіпті бір мәтіннен ақпаратты жинақтай алатын білім алушылар бар, бірақ бірнеше мәтіндегі ақпаратты жалпылау талап етілген кезде қиындықтар туындайды. Мұндай модель осы бөлімнің жеке тапсырмаларын орындау кезінде оқу сауаттылығы дағдыларының деңгейлері әртүрлі білім алушыларға өз шеберліктерін көрсетуге мүмкіндік береді.

«Сиыр сүті» бөлімі күрделілігі орташа тапсырмалар жиынтығы ретінде әзірленген. Бұл екі веб-бет (парақ) бір мәтінмен салыстырғанда бөлім ішінде жұмыс істеу үшін үлкен ақпарат береді. Сонымен қатар, білім алушы екі веб-парақтың арасындағы байланысты ескеруі тиіс, оқушыдан мәтіндердегі ақпарат бір-бірімен келісілген бе, жоқ па, қайшылық бар ма, жоқ па екенін түсінуді талап етеді. Мәтіндегі және жалпы бөлімдегі ақпаратпен өзара әрекеттесу бір мәтінмен жұмыс істеуден гөрі көп күш жұмсауды қажет етеді деп болжанады.

Сиыр сүті
№1 тапсырма

<p><i>Сиыр сүті</i> Сұрақ 1/7 Оң жақтағы бағанда орналастырылған, «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» мәтініндегі ақпаратты қолданыңыз. Сұраққа жауап беру үшін</p>	<p><i>Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері (1-қосымша)</i> «Сүттің тағамдық құндылығы: сансыз артықшылықтар!» «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының сүт өнімдерінде кальций, ақуыздар, D дәрумені, B12 дәрумені, рибофлавин, калий тәрізді негізгі қоректік заттар бар. Бұл дәрумендер мен минералдарды «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының сүт өнімдерін дұрыс тамақтанудың маңызды құрамдас бөлігі етеді.</p>
--	---

<p>қажетті жауап нұсқасын белгілеңіз.</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Сүтті және сүт өнімдерін қолдану адамды семіртеді. ○ Сүт – бұл қажетті дәрумендер мен минералдар көзі. ○ Сүттің құрамында минералдарға қарағанда дәрумендер көп. ○ Сүтті қолдану – остеопороздың негізгі себебі. 	<p>«Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының сүт өнімдерін күнделікті тұтыну денені барлық қажетті дәрумендермен және минералдармен қамтамасыз етудің тамаша тәсілі болып табылады.</p> <p>«Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының сүт өнімдерін пайдалану салмақ жоғалтуға ықпал етеді және дененің сау салмағын сақтауға көмектеседі. Сүт сүйектерді нығайтады және оның олардың тығыздығын арттырады. Ол тіпті жүрек-тамыр жүйесін нығайтады және қатерлі ісік ауруының алдын алуға көмектеседі. Бір стакан сүт дәрумендер мен минералдарға толы және денсаулыққа көп пайда әкеледі.</p> <p>Медицина ғылымдарының докторы, Ирвайндағы Калифорния университетінің клиникалық педиатрия профессоры Билл Сирс сүттің құрамында көптеген маңызды қоректік заттар бар дейді. Сүт өнімдерін өндірушілердің халықаралық қауымдастығы (IDFA) бұл пікірді қолдайды. Сонымен қатар, халықаралық сүт өндірушілер қауымдастығы (IDFA) денсаулық сақтау саласының көптеген мамандары мен ұйымдары да осы пікірмен келіседі деп болжайды.</p> <p>Сүт құрамында тоғыз маңызды қоректік заттардың толық жиынтығы бар. Сүт – бұл кальций мен О дәруменінің керемет көзі ғана емес, сонымен қатар оның құрамында А дәрумені, ақуыз және калийдің көп мөлшері бар. Дәрігерлер сүт өнімдерін тұтынуды ұсынады.</p> <p>Дұрыс тамақтану қауымдастықтары мен ғылыми қауымдастықтар сүт өнімдерінің дұрыс тамақтанудағы рөлін ертеде мойындаған болатын. Бұл пікірді Ұлттық остеопороз институты, АҚШ-тың бас хирургі, Ұлттық денсаулық сақтау институттары, американдық медициналық ассоциацияның ғылыми мәселелер жөніндегі кеңесі және басқа да көптеген денсаулық сақтау ұйымдары қолдайды.</p> <p>Сүт өнімдерін өндірушілердің халықаралық қауымдастығы, 2007 жылғы 27 қыркүйек.</p>
---	--

2-сурет. «Сыыр сүті» 1-бөлімінің 1-ашық тапсырмасы

Бөлім білім алушыдан Сүт өнімдерін өндірушілердің халықаралық қауымдастығы (IDFA) ұсынған ақпараттың мағынасын анықтауды талап ететін тапсырмадан басталады (2-сурет). Білім алушы қауымдастықтың (IDFA): «Денсаулық сақтау саласының көптеген мамандары және ұйымдары бұл пікірмен келіседі. Сүт құрамында тоғыз маңызды қоректік заттардың толық жиынтығы бар» деген және қауымдастықтың атап шыққан сүт құрамындағы дәрумендері туралы ақпаратты түсінуі тиіс. Білім алушы дұрыс жауап нұсқасын табу үшін, веб-бетте берілген мәтіннің мазмұны аясынан тысқары кетпеуі тиіс, яғни дұрыс жауап (B) «Сүт – бұл қажетті дәрумендер мен минералдар көзі».

Тапсырма номері	1
Оқырмандық дағды	Тура мағынаны анықтау
Жауап формасы	Ұсынылған төрт жауаптан дұрысын таңдау (компьютермен тексеріледі)
Болжамды деңгей	

Сиыр сүті

№2 тапсырма

Сиыр сүті

Сұрақ 2/7

Оң жақтағы бағанда орналастырылған, «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» мәтініндегі ақпаратты қолданыңыз. Сұраққа жауап беру үшін қажетті жауап нұсқасын белгілеңіз.

Мәтіннің негізгі мақсаты қандай?

- Сүт өнімдері салмақ тастауға ықпал ететіндігін мәлімдеу.
- «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының сүт өнімдерін басқа маркалардың сүт өнімдерімен салыстыру.
- Адамдарды жүрек ауруымен байланысты қатер туралы хабардар ету.
- «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының өнімдерін пайдалануды қолдау.

3-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөлімінің 2-ашық тапсырмасы

Тапсырма номері	2
Оқырмандық дағды	Мәтіннің мазмұны мен формасын түсіну
Жауап формасы	Ұсынылған төрт жауаптан дұрысын таңдау (компьютермен тексеріледі)
Болжамды деңгей	2

Бұл тапсырмада білім алушы ұсынылған мәтіннің (веб-беттің) негізгі мақсатын анықтауы тиіс (3-сурет). Бұл тапсырмада білім алушыдан мәтіннің негізгі идеясын анықтау сұралмайтындығына назар аударыңыздар. Білім алушы веб-беттегі ақпараттың мағынасын түсінуі, содан кейін оның не үшін орналастырылғанын және жазылғанын талдауы, сонымен қатар мәтіннің мазмұны мен формасы туралы ойлануы тиіс.

Дұрыс жауап – (D) «Нарықтағы фермерлік сүт өнімдері» сауда маркасының өнімдерін пайдалануды қолдау».

Сиыр сүті

Жағдайды өзгерту

Сиыр сүті

Ақпаратты оқыңыз. Келесі бетке өту үшін *Әрі қарай* бағыттамасын басыңыз.

Анна, Кристофер және Сэм кофехана қожайынының сиыр сүтін сатпау туралы шешімін талқылап отыр. «Сиыр сүті өте қымбаттап бара жатқан шығар» - дейді Сэм. Кристофер өз телефонына қарап отырып: «Мүмкін, мен де интернеттен сиыр сүті туралы ақпарат іздедім. Мен сендерге жуырдағы мақаланың сілтемесін жіберемін, мүмкін осы мақала бізге барлығын түсіндірер».

Анна мен Сэм сілтеме бойынша «Сиыр сүтіне «Жоқ» деңіз» атты мақаланы ашып, оқиды. Екінші дереккөзді оқу үшін, бағыттама басыңыз.

4-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөліміндегі жағдайдың өзгеруі

Тапсырманың бұл бөлігінде білім алушылар ұсынылған жағдайда болған өзгерістермен танысады. Өзгерістердің мәні – үш оқушының бірі (Кристофер) интернеттен сиыр сүті туралы басқа мақала табады және оның сілтемесін

достарына береді. Мақала «Сиыр сүтіне «Жоқ» деңіз!» деп аталады. Мақаланың атауының өзі өнім туралы теріс ақпараттың бар екенін көрсетеді.

PISA халықаралық зерттеуінің тапсырмаларын электронды нұсқада орындауды жалғастыру және мәтінді толығымен көру үшін білім алушы айналдыру жолағын пайдалануы тиіс.

<p>Сиыр сүті Сұрақ 3/7 Оң жақ бағанда орналастырылған «Сиыр сүтіне «Жоқ» деңіз!» мәтініндегі ақпаратты қолданыңыз. Сұраққа жауап беру үшін қажетті жауап нұсқасын белгілеңіз.</p>	<p>Денсаулық туралы мақалалар «Сиыр сүтіне «Жоқ» деңіз!» Денсаулық сақтау тілшісі, доктор Р. Гарза</p>													
<p>Келесі тұжырымдар доктор Гарзаның мақаланы жазу мақсаты бола ала ма?</p>	<p>Сиыр сүті Америка Құрама Штаттарындағы көптеген адамдардың өмірінде үлкен рөл атқарады. Сәбилер сүтті кішкентай бөтелкеден ішеді. Балалар жүгері қауызына сүт қосып жейді. Тіпті ересектер де ара-тұра бір стақан салқын сүт ішіп отырады. Иә, сиыр сүті бүкіл әлемде адамдардың тамақтануында маңызды орын алады. Алайда, американдық танымал жарнамаларда айтылғандай көптеген зерттеулер сиыр сүті «адам ағзасына ешбір жақсылық әкелмейтін де шығар» деген тұжырымдама шығарады.</p>													
<p>Әр тұжырымның жанындағы «Иә» немесе «Жоқ» нұсқасын белгілеңіз.</p>	<p>АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігі, Сүт өнімдері жөніндегі Америка кеңесі, Сүт өнімдері қоғамдастығы және басқа да ұйымдар сүтті пайдалануды насихаттау үшін көп жылдар бойы тынымсыз еңбек етті. Олар ересек адамдарды күніне кем дегенде үш стақан сүт ішуге шақырады. Алайда соңғы он жылда жүргізілген кейбір зерттеулер сүттің сүйектерді нығайту қабілетіне, сондай-ақ сүттің пайдасы туралы басқа да мәлімдемелерге күмән келтірді. Зерттеу нәтижелері сізді таң қалдыруы мүмкін. Сиыр сүтін ішудің әсері туралы ең заманауи және маңызды зерттеулердің бірі 2014 жылдың қазан айында «Британдық медициналық журналда» (British Medical Journal) жарық көрді. Бұл зерттеудің нәтижелері сүтті пайдалану туралы бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Осы зерттеу аясында Швецияда 100000-нан астам адам 20-30 жыл бойы бақылауда болды. Зерттеушілер сүт ішетін әйелдердің сүйек сынуынан жиі зардап шегетінін анықтады. Сонымен қатар, сүт ішкен ер адамдар да, әйел адамдар да жүрек пен қан тамырлары және рак ауруларына шалдыққыш келеді екен. Бұл таңқаларлық нәтижелер басқа зерттеулердің нәтижелерімен ұқсас болып шыққан.</p>													
<table border="1"> <thead> <tr> <th data-bbox="151 918 550 1030">Бұл тұжырым мақаланың жазылу мақсаты бола ала ма?</th> <th data-bbox="550 918 630 1030">Иә</th> <th data-bbox="630 918 726 1030">Жоқ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="151 1030 550 1176">Денсаулықтың жалпы жағдайы үшін сүт өнімдерінің пайдасына күмән келтіру</td> <td data-bbox="550 1030 630 1176" style="text-align: center;">☐</td> <td data-bbox="630 1030 726 1176" style="text-align: center;">☐</td> </tr> <tr> <td data-bbox="151 1176 550 1288">Сиыр сүтіне жүргізілген түрлі зерттеулердің нәтижелерін талқылау</td> <td data-bbox="550 1176 630 1288" style="text-align: center;">☐</td> <td data-bbox="630 1176 726 1288" style="text-align: center;">☐</td> </tr> <tr> <td data-bbox="151 1288 550 1400">Сүт және сүт өнімдері жеткілікті зерттелмегеніне назар аудару</td> <td data-bbox="550 1288 630 1400" style="text-align: center;">☐</td> <td data-bbox="630 1288 726 1400" style="text-align: center;">☐</td> </tr> </tbody> </table>	Бұл тұжырым мақаланың жазылу мақсаты бола ала ма?	Иә	Жоқ	Денсаулықтың жалпы жағдайы үшін сүт өнімдерінің пайдасына күмән келтіру	☐	☐	Сиыр сүтіне жүргізілген түрлі зерттеулердің нәтижелерін талқылау	☐	☐	Сүт және сүт өнімдері жеткілікті зерттелмегеніне назар аудару	☐	☐	<p>Жауапты медицина бойынша дәрігерлер комитеті (PCRM-the Physicians Committee for</p>	
Бұл тұжырым мақаланың жазылу мақсаты бола ала ма?	Иә	Жоқ												
Денсаулықтың жалпы жағдайы үшін сүт өнімдерінің пайдасына күмән келтіру	☐	☐												
Сиыр сүтіне жүргізілген түрлі зерттеулердің нәтижелерін талқылау	☐	☐												
Сүт және сүт өнімдері жеткілікті зерттелмегеніне назар аудару	☐	☐												

	<p>Responsible Medicine) сүтті тұтынумен байланысты денсаулық мәселелері туралы өз пікірін білдірді. Олар сүт және сүт өнімдері «сүйекке не аз ғана пайда әкеледі, не мүлдем пайдасы жоқ» деп пайымдайды. Жауапты медицина бойынша дәрігерлер комитеті (PCRM) сүтті пайдалануға байланысты нақты мәселелерді «Сүт өнімдеріндегі сүт протеиндері, сүт қанты, майлар мен қаныққан майлар балаларға қауіп төндіреді және семіздіктің дамуына, қант диабеті мен жүрек ауруларының пайда болуына ықпал етеді» деп сипаттайды.</p> <p>Бұл маңызды мәлімдеме. Бұл мәлімдемені растау үшін қосымша зерттеулер қажет. Алайда, сүтті тұтыну біздің ағзамызға бұрын айтылғандарға қарағанда, онша пайдалы емес екендігі туралы көп дәлелдер бар. Егер бұл мәлімдемелер сөзсіз фактілерге айналса, онда сиыр сүтіне «жоқ» деп айтатын уақыт келуі мүмкін.</p>
--	---

5-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөлімінің 3-ашық тапсырмасы

Сиыр сүті

№3 тапсырма

Бұл тапсырмада білім алушы әр сұрақтың жанындағы «иә» немесе «жоқ» жауабын таңдап, кестені толтыруы керек. Ол автордың (доктор Гарзаның) осы мақаланы қандай мақсатта жазғанын анықтауы керек. Алдымен мақаланың жалпы мағынасын түсіну, мәтіннің мазмұны мен формасын талдау маңызды. Содан кейін білім алушы кестедегі қандай мәлімдемелер доктор Гарзаны бұл мақаланы жазуға итермелеген мақсатқа, жоспарға сәйкес келетінін бағалауы тиіс. Осы тапсырма бойынша ұпай алу үшін барлық үш мәлімдеменің тұсына қажетті жауапты дұрыс белгілеу керек.

Дұрыс жауаптар (жоғарыдан төменге): Иә, Иә, Жоқ.

Тапсырма номері	3
Оқырмандық дағды	Мәтіннің мазмұны мен формасын түсіну
Жауап формасы	Күрделі бірнеше таңдауы бар (компьютермен тексеріледі)
Болжамды деңгей	3

Сиыр сүті

№4 тапсырма

<p>Сиыр сүті Сұрақ 4/7 Оң жақ бағанда орналастырылған «Сиыр сүтіне «Жоқ» деңіз!» мәтініндегі ақпаратты қолданыңыз. Сұраққа жауап беру үшін қажетті нұсқаны белгілеңіз. Доктор Гарза зерттеудің «оқырмандарды таң қалдыруы» мүмкін нәтижелерін сипаттайды Олардың біреуін көрсетіңіз.</p>
--

6-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөлімінің 4-ашық тапсырмасы

Бұл тапсырмада (6-сурет) білім алушылар доктор Гарзаның мақаласында сиыр сүтінің адамға әсерін зерттеу нәтижелері туралы қай жерде айтылатынын тауып, осы нәтижелердің біріне мысал келтіруі керек. Тапсырмада мақаладан алынған ақпараттың тура мағынасын ұсыну, яғни мәтіннен зерттеу нәтижелерінің біреуін тауып, оны жазып алу керек. Ашық тапсырмалар нұсқаулығында тек екі нәтиже болды, олар дұрыс жауап ретінде есептелді, өйткені мәтіннің өзінде тек екі тәуелсіз зерттеу нәтижелері сипатталған.

Тапсырма номері	4
Оқырмандық дағды	Тура мағынаны анықтау
Жауап формасы	Толық жауабы бар тапсырма (эксперттік тексеру)
Болжамды деңгей	3

Төменде ашық тапсырмаларды бағалау бойынша нұсқаулық берілген.

Жауап толығымен қабылданады

1-код: Мәтінде көрсетілген келесі зерттеу нәтижелерінің бірі келтірілген немесе өзгертіліп берілген.

1. Сүт ішетін әйелдердің сүйек сынуынан жиі зардап шегетіні анықталды.

2. Сүт ішкен ер адамдар да, әйел адамдар да жүрек пен қан тамырлары және рак ауруларына шалдыққыш келеді екен:

- Сүт ішетін әйелдердің сүйек сынуынан жиі зардап шегетіні анықталды.

- Сүт ішкен адамдар жүрек пен қан тамырлары және рак ауруларына шалдыққыш келеді.

Сиыр сүті

№5 тапсырма

Сиыр сүті Сұрақ 5/7		
Қосымша парақтар арасында ауысу арқылы оң жақта орналастырылған екі мәтіннен де ақпаратты пайдаланыңыз.		
Сұраққа жауап беру үшін қажетті нұсқаны белгілеңіз.		
Сүт туралы екі мәтіннің ақпаратын қолдана отырып, төмендегі кестеде келтірілген мәлімдемелер факті ме немесе пікір ме екенін анықтаңыз. Әр мәлімдеме үшін «Факт» немесе «Пікір» дөңгелегін бояңыз		
Бұр мәлімдеме факті ме немесе пікір ме?	Факт	Пікір
Сүттің пайдасы туралы жуырдағы зерттеулер таң қалдырады.		
Зерттеулер сүтті пайдалану денсаулыққа кері әсер ететінін көрсетті.		
Кейбір зерттеулер сүттің сүйекті қатайту қабілетіне күмән келтіреді.		
Сүтті және басқа да сүт өнімдерін пайдалану – бұл артық салмақ тастаудың жақсы тәсілі		

7-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөлімінің 5-ашық тапсырмасы

Бұл тапсырмада (7-сурет) білім алушылар екі веб-бетте ұсынылған ақпаратты қорытындылап, кестеде келтірілген мәлімдемелердің қайсысы факт, қайсысы пікір екенін анықтаулары тиіс. Егер білім алушы барлық төрт тұжырымға дұрыс жауап таңдаса, осы тапсырма үшін ең жоғары балл алады. Егер білім алушы төрт тұжырымның үшеуіне дұрыс жауап таңдаса, оның жауабы ішінара дұрыс деп саналады.

Дұрыс жауаптар (жоғарыдан төменге): пікір, факт, факт, пікір.

Тапсырма номері	5
Оқырмандық дағды	Бірнеше дереккөздердің негізінде қорытындылау және тұжырымдар құрастыру
Жауап формасы	Күрделі бірнеше таңдауы бар (компьютермен тексеріледі)
Болжамды деңгей	5

Сиыр сүті №6 тапсырма

<p>Сиыр сүті Сұрақ 6/7</p> <p>Қосымша парақтар арасында ауысу арқылы оң жақта орналастырылған екі мәтіннен де ақпаратты пайдаланыңыз. Сұраққа жауап беру үшін қажетті нұсқаны белгілеңіз.</p> <p>Бұл екі мәтінде күнделікті тамақтанудағы сүттің ролі туралы авторлардың пікірлері бір-бірінен ерекшеленеді.</p> <p>Авторлар бір-бірімен қандай негізгі сұрақ бойынша келіспейді?</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Сүттің денсаулыққа әсері және адамның тамақтануындағы сүттің ролі. ○ Сүттің құрамындағы дәрумендер мен минералдардың саны. ○ Күнделікті тұтынуға арналған сүт өнімдерінің ең жақсы түрі. ○ Сүтпен байланысты мәселелерде қандай ұйым жетекші сарапшы болып табылады.

8-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөлімінің 6-ашық тапсырмасы

Бұл тапсырмада білім алушылардан екі веб-парақта күнделікті тамақтану рационьында сүттің ролі қалай сипатталатынын түсінуі талап етіледі.

Олар авторлардың пікірлері бір-біріне сәйкес келмейтін негізгі мәселені анықтаулары тиіс. Бұл тапсырма қарама-қайшылықтарды анықтау және жоюға бағытталған, бірақ ол PISA-2018 зерттеуінің ашық тапсырмаларының мысалдарында ұсынылған көптеген басқа тапсырмаларға қарағанда жеңіл, өйткені оның тұжырымдамасында қарама-қайшылықтың болуы туралы айтылған.

Мұндай тапсырмалардың күрделілігі білім алушылар алдымен қарама-қайшылықтың бар-жоғын анықтап, содан кейін оны тауып, содан кейін бұл қарама-қайшылықты қалай жоюға болатындығын анықтаған кезде неғұрлым жоғары болады деп саналады.

Бұл тапсырмада дұрыс жауап А – «Сүттің денсаулыққа әсері және адамның тамақтануындағы сүттің ролі».

Тапсырма номері	6
Оқырмандық дағды	Қарама-қайшылықты табу және жою
Жауап формасы	Ұсынылған төрт жауаптан дұрысын таңдау (компьютермен тексеріледі)
Болжамды деңгей	2

Сиыр сүті
№7 тапсырма

Сиыр сүті
Сұрақ 7/7

Әр қосымша парақты басу арқылы, оң жақта орналастырылған екі мәтіннің ақпаратын пайдаланыңыз.

Сұраққа жауап беру үшін қажетті нұсқаны белгілеңіз, содан соң түсініктеме жазыңыз.

Анна, Кристофер және Сэм екі мәтінді талқылап отыр.

Кристофер: Кофехананың қожайыны не істеп жатқаны маңызды емес, мен күнде сүт ішуімді жалғастыра беремін. Ол мен үшін шын мәнісінде пайдалы.

Анна: Ал мен – жоқ! Оның мен үшін пайдасы онша болмаса, мен бұрынғыдан гөрі сүтті айтарлықтай аз ішетін боламын.

Сэм: Мен білмеймін. Менің ойымша қорытынды шығармас бұрын, біз көбірек біліп алуымыз керек.

Сіз кіммен келісесіз?

Кристофермен.

Аннамен.

Сэммен.

9-сурет. «Сиыр сүті» 1-бөлімінің 7-ашық тапсырмасы

Бұл тапсырмада (9-сурет) оқушылар өздері оқыған екі мақаладан сүтті тұтыну туралы пікірлермен танысады. Кристофер сүт ішуді жалғастыра беретінін айтады. Анна тамақтану рационынан сүттің мөлшерін азайту дұрыс болады деп санайды. Сэм байыпты тұжырымдар мен шешімдер қабылдау үшін көбірек ақпарат қажет екеніне сенімді.

Білім алушылар үш пікірдің кез-келгенін таңдай алады, бірақ бұл пікірдің олар үшін неліктен ең сенімді болып көрінетінін түсіндірулері тиіс. Өздерінің түсіндірмелерін ұсынылған екі немесе ең болмағанда бір мәтіннен алынған ақпаратпен дәлелдеулері қажет.

Төменде осы тапсырманы бағалау бойынша нұсқаулық берілген, онда білім алушы үш нұсқаның әрқайсысы үшін өз таңдауын негіздей алатын дәлелдер келтірілген.

Бұл тапсырма негізінен қарама-қайшылықты анықтауға емес, оны жоюға бағытталған. Ұсынылған пікірлердің біреуімен келісе және жауабын дәлелдеу үшін тапсырмадағы мәтіндерді қолдана отырып, білім алушы әр түрлі дереккөздерден алынған ақпараттардың арасындағы қарама-қайшылықтарды шешуді қаншалықты жүзеге асыра алатынын көрсетеді.

Мұғалімдер бұндай тапсырмалар әзірлеген немесе білім алушыларға ұсынған кезде бұл тапсырма ашық типті және оны кодтау күрделі екеніне назар аударулары тиіс.

Тапсырма номері	7
Оқырмандық дағды	Қарама-қайшылықты табу және жою
Жауап формасы	Толық жауабы бар тапсырма (эксперттік тексеру)
Болжамды деңгей	3

Дереккөз: <https://krippa.ru/files/PISA/task.pdf>.

PISA-2018 халықаралық зерттеуін ұйымдастырушыларының және тапсырмаларды әзірлеушілердің қорытындысы бойынша бұл тапсырманы бағалау күрделі, алайда зерттеуге енгізіліп отыр, себебі қарама-қайшылықтарды анықтауға және жоюға егжей-тегжейлі жауап бере отырып, тапсырмалардың ерекшеліктерін жақсы суреттейді (Дереккөз: Figure 2.2. в OECD, 2019).

Оқу сауаттылығын бағалау бойынша халықаралық зерттеудің тағы бір түрі – PIRLS жобасы – мектеп оқушыларының қалай оқи алтынын және түсінетінін тексереді. Зерттеуге бастауыш мектепті бітіретін балалар, яғни біздің елдің 4-сынып білім алушылары қатысады. Дәл осы кезде білім алушылардың мәтінді оқу және мәтінмен жұмыс істеу дағдылары жақсы қалыптасады, сонымен қатар негізгі орта және жалпы орта мектепте оқудың базасы болып табылады деп саналады.

PIRLS зерттеуі бес жылда бір рет өткізіледі. PIRLS оқудың екі түрін:

- оқырмандық әдеби тәжірибе алу үшін оқуды;
- ақпаратты игеру және пайдалану үшін оқуды бағалайды.

Оқу сауаттылығының жоғарыда аталған екі түрін тексеру үшін білім алушыларға танымал ғылыми (ақпараттық) және көркем шығармалардан екі мәтін беріледі.

Оқығаннан кейін балалар әрқайсысы бойынша алдын-ала әзірленген бірнеше сұрақтарға жауап беруі тиіс. Мәтін сұрақтары келесідей төрт дағдыны бағалайды:

- ақпаратты табу;
- нәтижелерді тұжырымдау;
- ақпаратты түсіндіру және қорыту;
- мәтіннің мазмұнын, тілдік ерекшеліктері мен құрылымын талдау және бағалау.

Әр елдің өзіне тән білім беру жүйесі және мектеп бағдарламасы бар екені белгілі. Сондықтан, мұндай зерттеулерді ұйымдастырушылардың басты міндеті – тапсырмаларды әртүрлі елдердегі нәтижелерді бір-бірімен салыстыруға болатындай етіп жасау болып табылады.

Халықаралық сарапшылар білім алушыларды одан әрі оқытудың табыстылығының негізі бастауыш мектепте қаланады деп пайымдайды. PIRLS зерттеуінің нәтижелері оқушының оқуы мен дамуының табыстылығына әсер ететін факторларға (мектеп пен отбасының білім беру ресурстары, балалардың оқу мәдениетін қалыптастыруға ата-аналардың қатысуы және т.б.) регрессиялық талдау жүргізуге мүмкіндік береді. 2001, 2006 және 2011-

жылдары өткен PIRLS зерттеуінде Гонконг (571), Ресей Федерациясы (568), Финляндия (568) және Сингапур (567) сияқты елдер алдыңғы қатарда болды.

Қазақстан бұл жобаға алғаш рет 2016 жылды қатысты және қатысушылар саны 10 256 адамды құрады, оның ішінде 4 925 оқушы, 4-сынып білім алушыларының 4 925 ата-анасы, 234 бастауыш сынып мұғалімі, 172 мектеп директоры. PIRLS зерттеуіне қатысу бастауыш сынып білім алушыларының оқу дағдыларының қалыптасу деңгейі туралы тәуелсіз объективті баға алуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, қазақстандық білім берудің ашықтығы мен жетекші білім беру жүйелерінің халықаралық қоғамдастығына кірігуін қамтамасыз етеді.

«Мәтінді оқу және түсіну сапасын зерттеу» бойынша халықаралық PIRLS мониторингтік зерттеуі бастауыш мектеп білім алушыларының мәтінді оқу және түсіну деңгейі мен сапасын салыстырумен қатар, ұлттық білім беру жүйесіндегі айырмашылықтарды анықтайды.

Өзінің құрамына сапалы және сандық бағалауды біріктіретін орындалған жұмыстарды бағалаудың ойластырылған жүйесі PIRLS зерттеуінің ерекшелігі болып табылады.

PIRLS зерттеуі тапсырмаларының орындалуы келесі жолмен бағаланады:

- ұсынылған төрт нұсқадан жауап таңдау тапсырмалары – 1 балл;
- оқиғалардың реттілігін анықтауға арналған тапсырмалар – 1 балл;
- еркін құрастырылған жауабы бар тапсырмалар, тапсырманың күрделілігіне және жауаптың дәлдігі мен толықтығына байланысты – 1-ден 3 баллға дейін;

- еркін құрастырылатын жауабы бар тапсырмаларды әр тапсырманың орындалуын бағалаудың бір немесе басқа балл қойылатын жалпы тәсілдері мен білім алушылардың жауаптарының нақты мысалдарын қамтитын тапсырмаларды бағалау жөніндегі халықаралық Нұсқаулық ұсынған талаптарға сәйкес сарапшылар тексереді.

PIRLS зерттеуінде оқу сауаттылығының өте жоғары, жоғары, орта, төмен және ең төмен (деңгей төмен деңгейге жетпеген оқырмандарды даярлаудың сипаттамасы ретінде қолданылады), яғни бес деңгейі анықталған және сипатталған. Оқу сауаттылығының белгілі бір деңгейіне жеткен оқырмандардың мәтінді қалай түсінетіні, оқығанын түсіну үшін не істеу керектігін үйренгендері туралы ақпарат жалпы түрде 2-кестеде келтірілген.

2-кесте – Мәтінді түсінудің әр деңгейіндегі оқу мүмкіндіктерінің сипаттамасы

<i>Мәтінді түсінудің өте жоғары деңгейі</i>	
	Өте жоғары деңгейдегі оқырмандар мәтінді біртұтас қабылдайды, сонымен қатар мәтіннің жеке бірліктерін және олардың өзара байланыстарын түсінеді; автордың көзқарасы бойынша өздерінің түсіндірмелерін негіздеу үшін мәтінге сүйенеді.
	<i>Білім алушылар көркем мәтіндерді оқи отырып:</i>
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ автордың жалпы идеяларын түсіну үшін мәтін бөлшектерін байланыстыра; ▪ кейіпкерлердің сезімдерін, уәждерін, мақсаттары мен мінез-құлық ерекшеліктерін түсіну үшін оқиғалар мен әрекеттерді түсіндіре; ▪ бүкіл мәтіннің мазмұндық және жанама элементтеріне сүйене отырып, олардың

625	түсіндірмелерін негіздей алады.
	<p><i>Білім алушылар ақпараттық мәтіндерді оқи отырып:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ мәтіннің әртүрлі бөліктерінен алынған күрделі ақпаратты түсіндіре және мәтіннің барлық хабарламаларына сүйенумен өздерінің түсіндірулерін негіздей; ▪ мәтін хабарламасының мағынасын түсіндіру және мәтінде сипатталған хабарламалар тізбегін ретімен құру үшін бүкіл мәтіннен ақпарат бірліктерін байланыстыра; ▪ мәтін хабарламаларын түсіну үшін визуалды және ауызша элементтердің мағынасын бағалай және түсіндіре алады.
550	<i>Мәтінді түсінудің жоғары деңгейі</i>
	Жоғары деңгейдегі оқырмандар мәтіннің маңызды хабарламаларын түсінеді, мәтінге негізделген өз тұжырымдарын жасай алады, мәтіннің мазмұнын да, формасын да бағалайды, мәтіннің кейбір тілдік ерекшеліктеріне назар аударады.
	<p><i>Білім алушылар көркем мәтіндерді оқи отырып:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ мәтіннің әр түрлі бөліктерінде жасырылған маңызды бөлшектерді таба және анықтай; ▪ мәтін оқиғалары, кейіпкерлерінің сезімдері, ниеттері мен әрекеттері арасындағы байланысты түсіндіру үшін тұжырымдар жасай және мәтін арқылы өз тұжырымдарын негіздей; ▪ кейіпкерлердің мәтіннің әртүрлі бөліктерінде сипатталған оқиғаларын, әрекеттері мен мінез-құлқын байланыстыра және түсіндіре; ▪ мәтін хабарламасын түсіну үшін тарих оқиғаларын және кейіпкерлердің іс-әрекеттерінің маңыздылығын бағалай; ▪ тілдік кейбір сипаттамалардың (метафора, екіпін, бейне) мағынасын түсіне алады.
	<p><i>Білім алушылар ақпараттық мәтіндерді оқи отырып:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ тұтас мәтіннің немесе күрделі кестенің ішінен қажетті ақпаратты таба және анықтай; ▪ өз пікірлерін негіздеу үшін мәтіннің жеке хабарламаларының логикалық байланыстары туралы қорытынды жасай; ▪ мәтін идеялары арасындағы байланысты негіздеу үшін ауызша және визуалды ақпаратты байланыстыра; ▪ мәтіннің негізгі идеяларын жалпылау кезінде мазмұны мен формасын бағалай алады.
475	<i>Мәтінді түсінудің орта деңгейі</i>
	Орта деңгейдегі оқырмандар мәтіннен ақпаратты таба алады, оның негізінде мәтіннің формасы мен тілінің кейбір ерекшеліктерін қолдана отырып қорытынды жасай алады.
	<p><i>Білім алушылар көркем мәтіндерді оқи отырып:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ нақты түрде сипатталған кейіпкерлердің оқиғаларын, әрекеттері мен сезімдерін оқи; ▪ негізгі кейіпкерлердің қасиеттері, сезімдері мен уәждері туралы қорытынды жасай; ▪ кейіпкерлердің іс-әрекетінің айқын негіздерін түсіндіре, қарапайым түсініктемелер бере; ▪ мәтіннің жеке тілдік және стилистикалық ерекшеліктерін бағалай алады.
	<p><i>Білім алушылар ақпараттық мәтіндерді оқи отырып:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ мәтіннен екі-үш ақпарат бірлігін таба және шығара; ▪ қажетті ақпаратты қамтитын мәтін бөлігін табу үшін тақырыпшаларды, иллюстрациялар мен ақпаратты қолдана алады.
400	<i>Мәтінді түсінудің төмен деңгейі</i>
	Төмен деңгейдегі оқырмандар мәтіннен анық түрде хабарланатын және оқшаулау жеңіл болатын ақпаратты оқи алады.
	<i>Білім алушылар көркем мәтіндерді оқи отырып:</i>

<ul style="list-style-type: none"> ▪ мәтіннен нақты сипатталған бөлшекті таба және шығара алады.
<p><i>Білім алушылар ақпараттық мәтіндерді оқи отырып:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ мәтіннің басында анық түрде хабарланатын ақпаратты таба және шығара алады.

Оқырманның мәтіннен тауып оқи алатын өмір суретінің толымсыздығы, фрагменттілігі бұл – мәтінді түсінудің жоғары және төмен деңгейі арасындағы негізгі айырмашылық болып табылады. «Мәтінді түсінудің әр деңгейіндегі оқу мүмкіндіктерінің сипаттамасы» кестесіндегі берілген анықтамалардан әр деңгей арасындағы айырмашылық айқын көрінеді, яғни оқырманның оқу сауаттылығы өте жоғары деңгейде болса, ол мәтін бөлшектерін байланыстыра да, мәтіндегі оқиғаларды кейіпкердің ерекшеліктерін ескере отырып түсіндіре де, мәтіннің мазмұнын әңгімелеп қана қоймай, мәтіндегі оқиғалардың неліктен олай болғанын негіздей де алады. Ал төмен деңгейдегі оқырмандар мәтіндегі нақты сипатталған бөлшектерді тауып оқи алады.

PIRLS-2016 зерттеуінің «Антарктида: Мұзды құрлық» деп аталатын ғылыми-көпшілік мәтінін және осы мәтінге берілген тапсырмаларға талдау жасап көрелік.

Антарктидамен танысу (суретте материктің картасы берілген).

Антарктида дегеніміз не?

Антарктида – планетаның нақ оңтүстігінде орналасқан континент. Егер сен глобустан Антарктиданы таппақ болсаң, онда Антарктиданың глобустың төменгі жағында орналасқанын көресің.

Антарктида Жер бетінің оннан бір бөлігін алады. Ол мұз қабатымен жабылған, оның қалыңдығы кейде 1500 метрге немесе одан да көпке жетеді. Оңтүстік полюс Антарктиканың дәл орталығында орналасқан. Антарктида – біздің планетамыздың ең суық, ең құрғақ, ең биік және аса желді континенті. Антарктидада жыл бойы өмір сүретін адамдар саны өте аз. Ғалымдар арнайы салынған зерттеу станцияларында қысқа ғана уақыт аралығында тұрады. Антарктидада қазан айынан наурыз айы арлағында жаз болады. Бұл уақытта үнемі жарық болады. Қыста, сәуірден қыркүйекке дейін, керісінше: Антарктида алты ай бойы тұрақты қараңғылыққа оранады.

Антарктидадағы ауа райы

Антарктидада тіпті жазда да, сен ойлағаннан әлдеқайда суық! Оңтүстік полюс – Антарктиканың ең суық бөлігі болып табылады. Жаздың ортасы болып саналатын қаңтардағы орташа температура минус 28 градус (-28° C). Минус дегеніміз – судың қату температурасынан (ол 0° C-қа тең) төмен температура. Қыста, сәуірден қыркүйекке дейін Оңтүстік полюсте орташа температура -89° C дейін төмендейді.

Мұндай суық күндері, жаңа ғана қайнаған суды ашық ауада ыдыстан жерге төксе, ол су жердің бетін басып жатқан мұзға жетпестен қатып қалады. Кейде ғалымдар қатып қалмас үшін үлгілерді тоңазытқышта сақтауға мәжбүр болады!

Антарктидадағы пингвиндер

Антарктидада басқа құстарға қарағанда пингвиндер көп.

Пингвиндер ұша алмайды, бірақ қысқа қанаттарын жүзбеқанаттар ретінде пайдаланады. Олар керемет жүзушілер, бірақ құрлықта теңселе басып жүреді немесе қысқа секірулермен қозғалады.

Пингвиндердің бір-біріне жапсарлас орналасқан қауырсындары көп. Қауырсындар өте жылы түбітпен және қалың май қабатымен бірге құстарды суық ауадан, желден және судан қорғайды. Жақсы жылыну үшін пингвиндер топтарға бірігіп, үйеме-жүйеме болып тұрады.

Антарктидадан келген хат

Сара Вебер басқа ғалымдармен бірге Антарктидада жұмыс істейді. Жиеніне жазған хатын оқып, сен оның Антарктидадағы өмірі туралы біле аласың.

Антарктида

Жұма, 9-желтоқсан

Қымбатты Даниэл!

Міне, саған жазуға уәде берген хат және фотосурет. Көптеген танымал зерттеушілерден кейін осында болғаным қалай қуанатынымды елестетіп көр. Мұндағы өмір мен үйренген өмірден мүлдем өзгеше.

Мұнда жаңа азық-түліктер, дүкендер жоқ, сондықтан біз құрғақ, консервіленген немесе мұздатылған тағамдарды жеуге мәжбүрміз (оларды тоңазытқышта сақтаудың қажеті жоқ – жай ғана сыртта қалдыруға болады). Біз асты кішкентай газ плиткаларында пісіреміз, тағам әзірлеу үйге қарағанда көп уақыт алады. Мен кеше қызанақ тұздығы мен консервіленген көкөністер қосылған кеспе, содан кейін десертке – дәмі картонға ұқсайтын кептірілген құлпынай әзірледім.

Мен балғын алма мен апельсинді сағындым – сенің оларды маған жібере алмайтының өкінішті!

Сүйіспеншілікпен, Сара.

Дереккөз: http://window.edu.ru/resource/352/60352/files/Report_PIRLS2006.pdf

Сонымен, бастауыш мектептің соңғы сыныбында оқитын білім алушыларға арналған «Антарктида: Мұзды құрлық» мәтіні «Антарктидамен танысу» және «Антарктидадан келген хат» деп аталатын екі блоктан тұрады. Сонымен қатар «Антарктидамен танысу» блогы «Антарктида дегеніміз не?», «Антарктидадағы ауа райы», «Антарктидадағы пингвиндер» деп аталатын шағын-шағын үш тақырыпшаны қамтиды.

«Антарктида: Мұзды континент» мәтінінің сұрақтары:

1. Антарктиданы глобустың қай бөлігінен табуға болады?

2. Антарктида – Жер бетіндегі ең суық орын. Ол тағы немен ерекшеленеді.

А) ең құрғақ және ең бұлтты жер

Б) ең ылғалды және ең желді жер

В) ең желді және ең құрғақ жер

Г) ең бұлтты және ең биік жер.

3. Антарктиканың қай бөлігі ең суық болып табылады?

4. Антарктида мақаласында не туралы айтылғанын ойла. Антарктидаға келген адамдардың көпшілігінің сәуір айынан бастап қыркүйек айына дейін оны неліктен жасамайтындығының екі себебін келтір.

1. _____

2. _____

5. Мақалада «жаңа ғана қайнаған суды ашық ауада ыдыстан жерге төксе, ол су жердің бетін басып жатқан мұзға жетпестен қатып қалады» мәлімдемесі не үшін айтылған?

А) Антарктидадағы су қандай ыстық екені туралы айту

Б) Антарктидада не ішетінін көрсету

В) Антарктидадағы ғалымдардың жұмысы туралы айту

Г) Антарктидада қаншалықты суық екенін көрсету.

6. Мақалада пингвиндер қанаттарын не үшін пайдаланатыны туралы не айтылған?

А) ұшу үшін

Б) жүзу үшін

В) балапандарын жылыту үшін

Г) бойын тік ұстап жүру үшін.

7. Пингвиндердің Антарктидада қатып қалмауына не көмектеседі? Үш мысал келтір.

1. _____

2. _____

3. _____

8. Сараның хатынан Антарктидадағы тағамдық азық-түлік туралы не білдің? Екі мысал келтір.

1. _____

2. _____

9. Сенің Антарктидада болғың келер ме еді, сол туралы ойлан. Ол жақта не үшін болғың келеді немесе болғың келмейтінің туралы түсіндір. Ол үшін «Антарктидамен танысу» және «Антарктидадан келген хат» бөлімдерінде оқығандарыңды пайдалан.

_____

_____

10. Антарктидадағы мұздың қалыңдығы туралы мақаланың қай бөлімде айтылады?

А) Антарктида дегеніміз не?

Б) Антарктидадағы ауа райы

В) Антарктидадағы пингвиндер

Г) Антарктидадан келген хат

11. Бұл мақалада Антарктида туралы мәліметтерді ұсынудың екі түрлі тәсілі келтірілген:

- Антарктидамен танысу
- Антарктидадан келген хат

Саған ұсынудың осы әдістерінің қайсысы неғұрлым қызықты болып көрінеді? Неге олай ойлайтыныңды түсіндір.

PIRLS-2016 халықаралық зерттеуінің оқу деңгейін ақпаратты игеру және пайдалану мақсатында тексеретін мәтіндері еліміздің жалпы білім беру ұйымдарының бастауыш білім беру деңгейі үшін айтарлықтай ерекше болып саналады, себебі тапсырма бойынша білім алушылар әр түрлі формада, мысалы, мәтінде, суретте, план-схемада ұсынылған ақпаратты оқулары тиіс. Сонымен қатар әрдайым дерлік мәтіндер тұтас емес, бірнеше фрагменттерден тұратын мәтіндер, мәтіндердің көлемі 430 сөзден 700 сөзге дейінгі көлемді қамтиды. Әр мәтінге 11-ден 15-ке дейінгі тапсырмалар ұсынылған.

Қарастырылып отырған «Антарктида: Мұзды құрлық» мәтіні зерттеу құралының құрамына енетін ақпараттық мәтіндердің ерекшелігі туралы көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ зерттеу мәтіндерінің ішінде құмырсқалармен, есекқұрттармен және жауын құрттарымен жүргізілген эксперименттерді сипаттайтын, 39 түрлі эксперименттің әрқайсысының сипаттамасы барысында эксперимент дайындау үшін не істеу қажет екенін және қандай ретпен орындау қажеттігін таныстыратын мәтіндер де бар.

Біздің оқу бағдарламалары бойынша бұндай тапсырмалар қарастырылмағандығын айта кету қажет.

«Антарктида: Мұзды құрлық» мәтінінің әр тапсырмасы және ақпараттық мәтіндерді түсіну ерекшеліктері туралы ақпарат төмендегі кестеде берілген (3-кесте).

3-кесте – «Антарктида» мәтініндегі тапсырмаларды орындау туралы ақпарат

№	Бағаланатын дағдылар тобы	Тапсырманың формасы және ең жоғары мүмкін балл	Халықаралық шкала бойынша күрделілік деңгейі
1	Анық түрде берілген ақпаратты табу	Еркін жауап: 1 балл	Төмен
2	Анық түрде берілген ақпаратты табу	4 нұсқадан дұрыс жауап таңдау: 1 балл	Жоғарырақ
3	Анық түрде берілген ақпаратты табу	Еркін жауап: 1 балл	Орташа
4	Ақпаратты түсіндіру және қорытындылау	Еркін жауап: 2 балл	Төмен Жоғары
5	Қорытындылар құрастыру	4 нұсқадан дұрыс жауап таңдау: 1 балл	Орташа
6	Анық түрде берілген ақпаратты табу	4 нұсқадан дұрыс жауап таңдау: 1 балл	Төмен
7	Қорытындылар құрастыру	Еркін жауап: 3 балл	Төмен Орташа

			Жоғарырақ
8	Анық түрде берілген ақпаратты табу	Еркін жауап: 2 балл	Төмен
			Орташа
9	Ақпаратты түсіндіру және қорытындылау	Еркін жауап: 2 балл	Төмен
			Орташа
10	Мазмұнды, тілдік және құрылымдық ерекшеліктерді талдау және бағалау	4 нұсқадан дұрыс жауап таңдау: 1 балл	Жоғарырақ
11	Мазмұнды, тілдік және құрылымдық ерекшеліктерді талдау және бағалау	Еркін жауап: 1 балл	Жоғарырақ

Дереккөз: http://window.edu.ru/resource/352/60352/files/Report_PIRLS2006.pdf

Мысалы, №3 сұрақ. *Антарктиканың қай бөлігі ең суық болып табылады? Жауабы: Антарктиданың ең суық бөлігі Оңтүстік полюс болып табылады немесе Антарктиданың орталығы – бұл жауап та дұрыс жауап ретінде қабылданады.*

Мәтінде солтүстікте суық, ал оңтүстікте әрдайым жылы күнделікті тұрмыстық көзқарастардың болуы, тұрмыстық көзқарастардың басымдық алуына жол беруі мүмкін, яғни әдеби мәтіндерді талдау барысында білім алушылар мәтіннен алған білімінен өзінің күнделікті тәжірибесіне қарай бұрылып кетулері ықтимал.

«Антарктида: Мұзды құрлық» мәтінінің №4 сұрағы оқырманның мәтін құрамындағы ақпаратты түсіну дағдысын, яғни білім алушы мәтіннің хабарламаларынан Антарктиданың табиғи ерекшеліктері туралы қарапайым қорытынды жасай алады деп болжайды.

Максималды балл алу үшін мақалада айтылған: 1) өте суық; 2) тұрақты қараңғылық деген екі себепті де көрсету қажет, сонымен қатар бұл кезде Антарктидада қыс мезгілі деп қарапайым жауап беру жеткіліксіз болып саналады; қатты суық және қыс бойы қараңғы болып тұратынын айту міндетті болып табылады.

Бастауыш сыныпта оқитын оқырмандардың көпшілігі мәтінде берілген екі жауаптың біреуін ғана келтіреді. Сонымен қатар, солтүстік жарты шарда (қоңыржай, шөл, шөлейтті аймақтарда) өмір сүретін балалар үшін Антарктидада сәуір айынан қыркүйек айына дейін қыс болатыны эмоционалдық қатты әсер етуі, сондықтан да негізделген жауап бере алмаулары мүмкін. Сонымен қатар, мысалы: 1. Бұл уақытта өте суық. 2. Бұл кезде Антарктидадағы ауа температурасы -89°C тәрізді келтірілген фактілердің әртүрлі немесе бір-бірін қайталайтындығын ажырату қиындық себептерінің бірі болып саналады.

№5 тапсырма. Мақалада «жаңа ғана қайнаған суды ашық ауада ыдыстан жерге төксе, ол су жердің бетін басып жатқан мұзға жетпестен қатып қалады» мәлімдемесі не үшін айтылған?

Бұл тапсырмада білім алушылар мәтінде тікелей айтылмаған, бірақ себебін түсіндіретін мәлімдеме болып табылатын фактіні ажырата алулары тиіс.

№6 тапсырма.

Білім алушылар сұраққа жауап беру барысында ұсынылған мәтінге қарамай, «балапандарын жылыту үшін» тәрізді өздерінің көзқарасын пайдаланулары, бұған кітаптардан, журналдардан балапандарын қанаттарының астына алған тауықтардың көптеген суреттері себеп болуы мүмкін.

Сонымен, бұрын алынған білімнің және күнделікті тұрмыста қалыптасқан көзқарастар негізіндегі ақпарат, бұл әрдайым күрделі және динамикалық процесс. Әрине, алдыңғы тәжірибе мәтінді қабылдауға көмектесері сөзсіз. Бірақ ол мәтіндегі ақпаратқа қайшы келсе, ол сол ақпаратты қабылдауға кедергі келтіруі мүмкін. Бұл бастауыш сынып білім алушыларының көпшілігіне тән қиындық деп айтуға болады, яғни жас оқырмандар бұндай жағдайда бұрыннан қалыптасқан көзқарастан алшақ кете алмайды және ұсынылған мәтіндегі ақпаратты қолданбай назардан тыс қалдырады [9].

Осыдан шығатын қорытынды:

- білім алушыларды мәтінге берілген тапсырмаларды түсініп оқуға, нақты қабылдауға;
- жауап беру немесе жауап жазу барысында тапсырманың барлық құрамдас бөліктерін назардан тыс қалдырмауға;
- екі мысал келтіруді қажет ететін тапсырманың талабын аяғына дейін орындауға (бір мысал келтірумен шектелмеуге);
- мысал келтірумен қатар өз пікірін айтуды/жазуды немесе дәлелдеуді талап ететін тапсырмалардың екінші бөлігін ұмытпай орындауға;
- мәтіннің әр түрлі бөліктерінде (мысалы, мәтіннің басында және аяғында) берілген ақпаратты жинақтап қорытындылауға;
- жауап нұсқаларынан бір мәлімдемені таңдап қана қоймай, өз таңдауын дәлелдейтін мысалдар келтіре білуге;
- ғылыми-көпшілік мәтіндегі ақпаратпен жұмыс істеу барысында қажетті фрагментті мұқият қайталап оқуға үйрету.

Қорытындылай келе, білім алушылардың оқу сауаттылығы деңгейінің қалыптасуына білім алушылардың кітап оқуға деген қызығушылығы, ынтасы; өз оқу жетістіктерін бағалауы; сабақтарда мәтінмен жұмысты ұйымдастыру; білім алушылардың бос уақытында кітап оқуға бөлетін уақыты; білім алушылардың оқу сауаттылығын дамытудағы отбасының рөлі (ата-аналардың білімі; үйдегі кітаптар саны; ата-аналардың оқуға деген көзқарасы; мектепке түскенге дейін оқу дағдыларын қалыптастыру бойынша ата-аналардың балаларымен сабақ оқуы) тәрізді факторлардың әсер ететіндігін айта кету қажет.

Білім алушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру жұмыстарында PISA, PIRLS халықаралық зерттеулерінің тапсырмаларын; аталған зерттеулердің тапсырмалары негізінде Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА әзірленген: «TIMSS және PISA халықаралық зерттеулерге оқушыларды дайындауға арналған есептер жинағы»; «PISA-2015 халықаралық зерттеуге дайындықты әдістемелік және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету» әдістемелік құралдарын қолдануды ұсынамыз.

Білім берудегі кітап оқуға үйрету мәселелері әрдайым маңызды болғанымен, оқу сауаттылығын дамыту тапсырмасы Қазақстан Республикасының мемлекеттік білім беру стандартын жүзеге асыратын заманауи мектеп үшін жаңа сала болып табылады. Оқу сауаттылығы қазіргі қоғамдағы өмірге дайындық үшін ең маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады. Оқу мәдениеті білім алушылардың нақты және жаратылыстану ғылымдарын, еңбекке үйрету және дене шынықтыру, сондай-ақ басқа да пәндерді табысты оқып білу үшін міндетті ме? Жауабы анық. Әрине, иә. «Оқу мәдениеті – өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі тәрбиелеу дағдыларын қалыптастыру факторы» деген түйін сөз бекер айтылмайды. Оқуды дамытуда әдістемелік әдістерді жүйелі және мақсатты түрде қолданған жағдайда білім алушының дербес оқуын қалыптастыруға үлес қосады.

3 «ОҚУҒА ҚҰШТАР МЕКТЕП» ЖОБАСЫН ІСКЕ АСЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Теледидардың және компьютердің пайда болғанынан бері, ақпарат ағыны бұрын-соңды болмаған күшпен келіп, балалар компьютерді және оның пернетақтасын басуды кітаптың тақырыбын оқудан бұрын меңгеріп бастады. Нәтижесінде әдебиет оқу мультфильм тамашалаумен немесе компьютерде ойын ойнаумен және т.б. алмасты.

Оқуға деген қызығушылықтың болуы немесе болмауы баланың кітапқа деген көзқарасының негізгі факторы және оны бағалау критерийі болып табылады. Кітапқа деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті тәрбиелеу, онымен қарым-қатынас жасауға ұмтылу, көркем мәтінді тыңдау және түсіну, көркем мәдениетті дамыту балаларды көркем әдебиетпен таныстырудың негізгі міндеті болып саналады.

Балалардың кітап оқуға деген қызығушылығын тудыру және арттыру үшін оқылатын әдебиетті таңдаудың әдістемелік қағидаларын ұстану қажет.

Біріншіден, кітап таңдау барысында тәрбиелік мақсаттарды жетекшілікке алу қажет.

Екіншіден, жанрлық және тақырыптық әртүрлілік қажет: проза және өлең; көркем және ғылыми-танымдық әдебиет; бүгінгі және өткен күндер туралы, яғни тарихи кітап; заманауи авторлардың және классик жазушылардың шығармалары; фольклор – ертегілер, жұмбақтар; кітаптар мен журналдар, газеттер, қазақ, орыс және басқа ұлт авторларының шығармалары және аудармалары.

Үшіншіден, қолжетімділік қағидаларын, балалардың жас ерекшеліктерін ескеру қажет. Бастауыш сыныпта Отан, еңбек, адам өмірі, жануарлар мен өсімдіктер сынды балаларға қолжетімді тақырыптарға ертегілер, әңгімелер, өлеңдер ұсынылады. Көлемі бойынша (мағыналы және әдемі көрнекіліктерге, үлкен әріптерге ие) шағын балаларға арналған кітаптар.

Жоғары сыныптарда тарихи повестер мен әңгімелер, автобиографиялық, құжаттық, очерктік әдебиеттер, қызық оқиғалы кітаптар, мәдениет және өнер туралы кітаптар есебінен оқырмандардың дүниетанымын кеңейту.

Балаларға арналған кітаптарды таңдаудың төртінші принципі – жеке қызығушылық принципі, білім алушының кітап таңдаудағы тәуелсіздігі.

Бесінші қағида: балаларға жоғары көркемдік қасиеттерімен ерекшеленетін, түпнұсқалық көркемдік, бейнелі кітаптарды ұсыну қажет (уақыт сынағынан өткендер).

Осы қағидаларға сүйену, білім алушылардың оқуға деген қызығушылықтарын арттыруға және дүниетанымын кеңейтуге ықпал етеді [10].

Мектепке дейінгі жастағы баланың кітапқа деген қызығушылығын бұзбай оқуға үйретудің жолдарын айтпас бұрын, баланың психологиялық дайындығын қалай білуге болатынын қарастырайық:

- бала сөйлемдермен еркін сөйлейді және айтылғанның мағынасын түсінеді;

- бала дыбыстарды ажыратады, яғни бұны логопедтер дамыған фонемалық есту деп атайды. Қарапайым сөзбен айтқанда, атаулары арқылы заттарды ажырата алады;

- бала барлық дыбыстарды айтады және оның сөйлеуінде логопедтік проблемалары жоқ;

- бала оңға-солға, жоғары-төмен бағыттарын түсінеді (бұл жерде оңға және солға бағыттарын кейде тіпті ересектердің өздері шатастыратынын ескере кету қажет). Кітап оқуға үйрету барысында, баланың мәтін бойынша солдан оңға және жоғарыдан төменге қарай қадағалап отыруы маңызды болып табылады.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының және отбасының маңызды міндеттерінің бірі – кітап оқуға деген қызығушылықты ояту, дамыту және қолдау. Кітап сөйлеуді игеруге көмектеседі – қоршаған әлемді, табиғатты, заттарды, адами қатынастарды білудің кілті. Ерте жастағы балаларға әдеби мәтіндерді жиі оқу, оның өмірлік бақылауларымен және іс-әрекетінің түрлерімен шебер үйлесуі баланың айналасындағы әлемді түсінуге ықпал етеді, оны сұлулықты түсінуге және сүйуге үйретеді.

Балалардың бойында кітап оқуға деген қызығушылықты қалыптастыру тиімдірек болуы үшін келесі педагогикалық шарттарды ескерген жөн:

- балалардың көркем әдебиетке деген қызығушылығын қалыптастырудың бірізділігін (кезеңділігін) белгілеу;

- балалардың кітапқа және оны оқуға деген қызығушылығын қалыптастыру жұмыстарын мектепке дейінгі ұйымның және ата-аналардың, отбасының бірлесіп жүргізуі.

Отбасы дегеніміз – әлеуметтік институт. Отбасы мүшелерінің арасындағы сүйіспеншілік, бірін-бірі түсіну оның негізі болып табылады. Сондықтан, баланың оқу қабілетін дамытудағы отбасының алар орны ерекше болып саналады. Бала өсе келе, бірлескен оқу мәдениеті баланы мәдениет әлеміне жетелеп, кітапқа деген махаббатын оятады, оқырманға тән қасиеттерді меңгертеді. Анасымен, әкесімен, әжесімен, атасымен бірге оқу ересек адам мен баланы жақындата түседі, оқыған шығармаға көзқарасын сезінуге көмектеседі.

Бала бақшаның, мектеп пен отбасының бірлескен еңбегі арқасында ғана баланың кітапты сүйюіне қол жеткізуге болады. Кітап оқуды оның мұқабасын тамашалаудан бастау керек. Отбасылық кітапхана таныстармен, жолдастармен кітап алмасуға мүмкіндік береді. Бұл кітап оқуға деген қызығушылықты арттыра түседі [10].

Ата-анасы не тәрбиешісі кітап оқыған кезде тыңдайтын баланы оқырман деп айтуға болады. Алайда, баланың оқырмандық тағдыры негізінен қолына кітап алып жазушы мен тыңдаушының (оқырманның) арасында делдал болатын ересектерге байланысты болады. Баланы кітапқа тарту үшін ересек адам әдебиетті өзі жақсы көруі, оны өнер ретінде ұнатуы, бейнеленген оқиғаларды, сюжеттерді түсінуі, кітап кейіпкерлері түсетін оқиғалар мен жағдайларға шын жүректен араласуы, өз сезімдері мен тәжірибелерін балаларға жеткізе білуі тиіс.

Мектепке дейінгі жас баланы оқырмандық әрекетке тартуға арналған ең белсенді мезгіл деп айтуға болады. Осы кезде бала қоршаған орта туралы

алғашқы білім алады, дағдылары, әдеттері мен мінез-құлқы дамиды. Баланың бойында кітапқа деген қызығушылық қалыптасады, жан-жақты оқу іс-әрекетінің негізі қаланады. Мектепке дейінгі жастағы оқырманды қалыптастыру процесі екі кезеңнен тұрады:

- бала ересектер оқыған шығармалардың тыңдаушысы болған кездегі пассивті кезең;

- бала кітапқа қызығушылық танытқан кез, яғни ересектерден үнемі оқуды сұрайтын, әріптерді оңай үйренетін, өзі оқи бастайтын белсенді кезең.

Ең бастысы – ересек адам балаға оқуға байланысты қандай да бір жағымды нәрселерді, яғни өзінің оқи немесе басқалардың оқуын тыңдай алатынын, шығармаларды оқып, оның оқиғаларын ойнай алатынын және т. б. көрсете алуы тиіс.

Балалардың бойында оқу дағдыларын қалыптастыру өте күрделі және уақытты қажет ететін процесс. Сондықтан бала бақшада басталған жұмыс жалпы білім беретін мектептің бастауыш сыныптарында жалғасын табуы тиіс.

Оқу – бұл білім берудің, тәрбиелеудің және ақыл-ой, тіл, адамгершілік, мәдени, эстетикалық, ақпараттық тұрғыдан дамытудың қуатты құралы.

Оқуды меңгеру – бұл бала үшін көп уақыт пен күш жұмсауды талап ететін ұзақ та күрделі процесс. Бала шапшаң және мағынасын түсініп оқуды, оқу кезінде ойлануды және кейіпкерлеріне жанашырлық танытуды үйренгенге дейін, бұл процесс оған айтарлықтай қуаныш пен рахат әкеле қоймайды.

Оқу – бұл білімді меңгерудегі ең қажетті жалпы дағды болғандықтан, уақытылы қалыптастырылмаған оқу дағдысы барлық пәндер бойынша сәтті оқуға кедергі келтірері сөзсіз. Кейде мұғалім мен ата-ананың әртүрлі тәсілдермен де баланы оқылғанын түсінуіне үйретулері, сондай-ақ оқуға деген тұрақты қызығушылығын оятулары және тәуелсіз оқуға деген қажеттілікті дамытулары өте қиынға соғады. Ал бұл тәрізді шешілмеген мәселе – мектептегі үлгермеушілікке апаратын тікелей жол деп айтуға болады.

Бүгінгі таңда білім алушылардың кітап оқу құзыреттілігін қалыптастыру өте маңызды міндет болып табылады. Осыған орай, білім алушының әдеби салада қандай құзыреті болуы керек? – деген сұрақ туындайды.

1. Жалпы мәдени-әдеби құзыреттілік – әдебиетті ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде қабылдау.

2. Әлемдік құндылықтар құзыреттілігі – әдебиетте бейнеленген осы құндылықтарға деген көзқарастарын анықтау және нақтылау мүмкіндігі, құндылықтарды түсіну.

3. Оқырман құзыреттілігі – шығармашылық, «автор-оқырман» диалогына қосыла білуі, кейіпкерлермен толғана білу, көркем туындының тіл ерекшеліктерін түсіну.

4. Сөйлеу құзыреттілігі – әдеби тіл нормаларын білу; сөйлеу қызметінің негізгі түрлерін меңгеру.

5. Әртүрлі жанрда әдеби шығармашылық жұмыстар жаза білу қабілеті.

Бастауыш мектептің маңызды міндеттерінің бірі – әр білім алушының бойында толыққанды және мұқият оқу дағдысын қалыптастыру, бұл өмір бойы білім алудың негізі және барлық пәндерді меңгеру мүмкіндігі.

Жалпы білім беретін мектептердің бастауыш білім беру деңгейінде балалардың функционалды сауаттылығының негізі қаланады, сонымен қатар білім алушыларды қазақ алфавитіндегі әріптермен таныстыру; әріптен буын, буыннан сөз, сөзден сөйлем құрап оқуға және жазуға дағдыландыру; дұрыс, мәнерлеп, шапшаң және түсініп оқу дағдысын қалыптастыру және жетілдіру; кітап оқуға қызығушылығын тәрбиелеу; сөздік қорын байыту және белсендендіру, байланыстыра сөйлеу тілін дамыту және басқа да міндеттер жүзеге асырылады.

Әліппеге дейінгі және әліппе кезеңдерінде білім алушылардың оқу әрекетіне деген қызығушылықтарын; дыбыс, буын, сөз, сөйлем туралы алғашқы ұғымдары мен түсініктерін қалыптастыру; ойлау, есте сақтау, елестету, қабылдау қабілеттерін және тұрақты зейінін дамыту мұғалімнің басты міндеттерінің бірі болып табылады. [11].

Мектеп оқушысы, әсіресе бастауыш сынып білім алушысы үшін мәтін, әңгіме, кітап оқу процесі – бұл күрделі, өте қиын процесс. Баланың қабылдау, есте сақтау, ойлау және сөйлеу сияқты маңызды танымдық процестерін дамыту – оқытудағы сәттіліктің іргетасы болып табылады.

Іс-әрекеттің ерекше түрі ретінде, оқу білім алушылардың ақыл-ой, эстетикалық және сөйлеу қабілеттерін дамыту үшін үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Оқу дағдыларын дамыту және жетілдіру үшін жүйелі және мақсатты жұмыс қажет. Білім алушылардың бойында оқу дағдысын қалыптастыру, кітаппен жұмыс істеу құзыреттілігін қалыптастыру бастауыш және негізгі орта білім деңгейінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Кітаппен, мәтінмен жұмыс істеу оқытудың ең маңызды әдістерінің бірі болып табылады. Білім алушы өзіне ыңғайлы жылдамдықта және уақыт ұзақтығында мәтіндегі ақпаратты бірнеше рет қайта өңдеу мүмкіндігі – бұл әдістің басты артықшылығы болып саналады. Оқулықтар оқыту, дамыту, тәрбиелеу, ынталандыру, бақылау, түзету тәрізді функцияларды жүзеге асырады. Оқу бағдарламасына сәйкес арнайы әзірленген оқулықтарды қолдану барысында бақылау, түзету, білімді диагностикау, дағды мәселелері тиімді шешіледі.

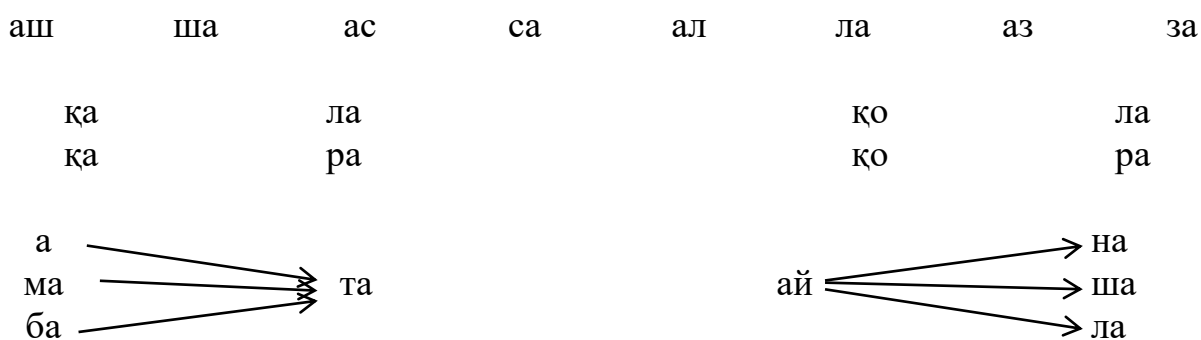
Қайта қарау, жеке тарауларды оқу, сұрақтарға жауап іздеу, материалды зерттеу, мәтін немесе бүкіл кітаптың нақты үзінділеріне сілтемелер, міндеттерді шешу, бақылау тесттерін орындау, яғни оқулықпен жұмыс істеу күрделі әдісі болып табылады. Халықаралық зерттеулердің нәтижелері мектеп оқушыларының басым бөлігінің оқи отырып, не оқығанын түсіне бермейтіндіктерін көрсетті. Сондықтан, мектеп білім алушыны кітаппен өздігінен жұмыс істеуге дайындауы тиіс.

Осы әдістің тиімділігін анықтайтын факторлардың ішіндегі ең маңыздысы: мәтінді еркін оқу және түсіну мүмкіндігі; зерттелетін материалдағы басты нәрсені ерекшелеу мүмкіндігі; құрылымдық және логикалық схемалар (тірек жазбалар) жазу мүмкіндігі; оқылатын пән бойынша әдебиеттерді таңдау мүмкіндігі. Бұл дағдылар білім алушылардың бойында мектепте болған алғашқы күннен бастап біртіндеп және мақсатты түрде қалыптастырылып бастауы тиіс.

Мұғалімнің басшылығымен сабақта және сабақтан тыс алынған білімді өз бетінше біріктіру және молайту мақсатында үйде оқу кітаппен жұмыс істеудің ең жиі қолданылатын түрлері болып табылады. Білім алушыларды кітаппен жұмыс істеуге дайындау барысында мұғалім бұрын оқылған материалдарды жаңа оқу материалдарымен салыстыру немесе біріктіруі керек екенін көрсетеді. Егер жұмыс сабақта жүргізілсе, онда кітап оқып-үйренудің бүкіл процесі бөлек бөліктерге бөлінеді, оны жүзеге асыру бақыланады. Мәтіннің үзіндісін оқығаннан кейін, мұғалімнің тапсырмасы бойынша түсіну, есте сақтау, салыстыру, талдау және т.б. оқу әрекеттерін жүзеге асырады [10]. Яғни, әр мұғалім қоғам дамуының қазіргі кезеңінде оқыту мазмұнын жанартуға және өз сабақтарына заманауи технологияларының элементтерін қосуға тырысады. Бұл уақыт талабы.

Балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамытудағы кітап оқудың маңыздылығын ескере отырып, сабақтарда және сабақтан тыс уақытта оқу сапасын арттыру жолдарын жетілдіру мақсатында бастауыш сынып мұғалімдері «Жылдам оқуға үйрен» жаттықтыру кешенін әзірлей алады. Бұл құралды оқу дағдысын дамыту және жетілдіру үшін «Әліппе», «Ана тілі», «Әдебиеттік оқу», «Қазақ тілі» пәндерінің сабақтарымен қатар, сабақтан тыс уақытта да қолдануға болады.

Бұндай жаттықтыру кешенін әр мұғалім білім алушыларының жас және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып өздігінен әзірлей алады. Жаттықтыру кешені алфавиттің бір әрпіне немесе әріптер тобына, буындап оқуға арналып құрастырылады. Мысалы:

Әр жаттықтыру парағы баланың тілдік аппаратын жүйелі жаттықтыруға, әр түрлі буын құрылымындағы сөздерді тез және дұрыс оқу қабілетін дамытуға, сөйлеу тіліндегі кемістіктерін ерте анықтауға, сондай-ақ толық сөздермен оқу дағдысын дамытуға бағытталған жаттығулардан тұрады.

Оқу техникасы әсіресе 1-сыныпта мұқият бақыланады, алайда бірінші жартыжылдықта оқу жылдамдығы тексерілмейді. Осы кезеңде оқу меңгеру нысаны ретінде әрекет етеді. Екінші жартыжылдықтың соңында бірінші сынып білім алушыларының оқу дағдысының қалыптасу нормасы минутына 25-30 және одан артық сөзді құрайды, сонымен қатар шылау, одағай, еліктеу сөздер, қос сөздер жеке сөз ретінде саналады.

1-сынып білім алушылары:

- 2-6 сөзден тұратын сөйлемдерді буындық тәсілмен тұтас оқу;

- 4-8 сөйлемнен тұратын қысқаша мәтіндерді буындық тәсілмен тұтас оқу;
- сөйлем, шағын мәтіндер (3-4 сөйлем) құрастырып жазу;
- есте, есте сақтау арқылы сөздерді (3-7 сөз) жатқа жазу;
- жай сөйлемдерді (1-2 сөйлем) жатқа жазу;
- баспа әріптерімен берілген мәтінді (10-15 сөз) көшіріп жазу;
- күрделі, айтылуы мен жазылуы әртүрлі сөздерді тыңдау арқылы жазу (8-10 сөз);
- сөйлемдерді (3-4 сөзден тұратын), шағын мәтіндерді (10-15 сөз) тыңдау арқылы жазу;
- белгілі бір тақырыпқа сөйлемдер құрастыру және жазу (2-4 сөйлем) жұмыстарын орындай алуы керек [12].

Оқу жылдамдығын тексеру үшін балаға таныс емес мәтінді алдын-ала дайындау қажет. Мәтіндегі сөйлемдер қарапайым және қысқа болуы, сонымен қатар білім алушы алаңдамауы үшін суреттер болмауы тиіс. Баланы жылдам және түсініп оқуға бейімдеу маңызды болып табылады.

Оқу барысында бірінші сынып білім алушысы жолды жоғалтпау үшін мәтінді саусақпен көрсетіп отыруы тиіс. Бала оқи бастаған кезде, егер ол сөз айтуда немесе екпін қоюда қателессе де оны тоқтатпау керек. Оқығаннан кейін мәтінді түсінуін тексеру үшін балаға мәтін бойынша бірнеше сұрақтар қоюға болады. Оқу дағдылары мен негіздері балаларға 1-сыныпта беріледі. Сондықтан, осы кезеңде балалардың мектептегі жетістіктеріне ерекше назар аудару, оларға уақтылы көмек көрсету қажет.

Оқу дәстүрін қалыптастыруда үйде оқудың өзіндік рөлі бар. Оқуға бейім балалар көп жағдайда ата-аналары мен балалары кітапты дауыстап оқуды, бірге талқылау мен қолдау көрсетуді дәстүрге айналдырған отбасынан болып табылады. Осыған байланысты сауат ашу барысында, әр аптада 15-20 минут сыныптан тыс оқу жүзеге асырылады, себебі, аталған кезеңде білім алушылардың бойында балалар кітаптарына деген қызығушылық қалыптасады.

Жеке жұмыс үшін өздігінен кітап оқу гигиенасы нормаларына сәйкес келетін 8-30 бет көлеміндегі стандартты дизайнда таңдап алынады, оның ішінде оқушылар жеке-жеке (өздігінен), мұғалімнің қадағалауымен, шығармашылық немесе ғылыми-шығармашылық еңбектерді 60-тан 400 сөзге дейін оқиды.

Сыныптан тыс оқу сабақтарында ұжымдық жұмыс үшін арнайы форматтағы балалар кітаптары таңдап алынады, мұғалім балаларға 500-ден 1500 сөзге дейін ертегілерді, өлеңдерді, жұмбақтарды оқиды [10].

Әдебиеттің әр сабағы – шығарма авторымен кездесу сәті болып саналады. Бұл кездесу ерекше, есте қалатындай қызықты да пайдалы болуы тиіс. Баланы әріп танып, өздігінен оқуға үйрету жеткіліксіз. Баланы дұрыс, тиімді, пайдалы оқуға үйрету – мұғалім мен ата-ананың басты міндеті, оқығанды түсіну мен қабылдауда жоғары нәтижелерге қол жеткізу – сәттіліктің негізі болып табылады.

Оқу дағдысы *мағыналық және техникалық оқу* деп аталатын екі жақтан тұрады. *Мағыналық* жағы оқығанды түсінуді, меңгеруді, есте сақтауды

қамтамасыз етеді. *Техникалық* – оқу тәсілін, оқу шапшаңдығын, қатесіз оқуды, дауыс ырғағын қамтиды.

Мағыналық оқылым – оқырманның мәтіннің мазмұнын және мағынасын түсінуге бағытталған оқу түрі. Мағынасын түсіну үшін мәтінді оқумен қатар, ақпаратты бағалау, мазмұнына пікір беру немесе мазмұнын айтып беру қажет.

Мағыналық оқылым – жалпы орта білім беру бағдарламасын игерудің метапәндік нәтижесі, сонымен қатар әмбебап оқу әрекеті болып табылады. Мағыналық оқудың құрамдас бөліктері барлық әмбебап оқу әрекеттерінің құрылымына кіреді, яғни:

- тұлғалық оқу іс-әрекеттері – кітап оқу уәждемесі, оқу уәждері, өзіне және мектепке деген көзқарастары;

- реттеуші оқу іс-әрекеттері – білім алушының оқу міндетін қабылдауы, қызметті еркін реттеуі;

- танымдық оқу іс-әрекеттері – логикалық және дерексіз ойлау, жедел жад, шығармашылық қиял, зейіннің шоғырлануы, сөздік көлемі;

- коммуникативті оқу іс-әрекеттері – мұғаліммен және құрдастарымен ынтымақтастықты және кооперациясын (латынша cooperatio – ынтымақтастық, яғни жеке тұлғалардың ұжымдық кәсіпкерлігі, ұжымда жұмыс істеу білігі) ұйымдастыру және жүзеге асыру, ақпаратты барабар беру, сөйлеудегі пәндік мазмұн мен қызмет жағдайларын көрсету мүмкіндігі [13].

Көркем мәтінді, шығарманы толық игеру оқу мәдениетін меңгеруді қарастырады. «Оқу техникасы», «оқу шапшаңдығы» ұғымдары тыныш, мағыналы оқуды білдіруі керек. Жақсы оқи алмайтын және оқығанының мағынасын түсінбейтін бала басқа пәндер бойынша әртүрлі тапсырмаларды орындау кезінде үлкен қиындықтарға тап болады.

Оқу іс-әрекетінің қалыптасуы көбінесе мұғалімнің білім алушыны кітаптар әлеміне енгізуге пайдаланатын құралдарды таңдауына байланысты болады. Осыған байланысты білім алушылардың оқу іс-әрекетін қалыптастырудың келесі кезеңдерін атап айтуға болады (4-кесте).

4-кесте – Оқу іс-әрекетінің кезеңдері

Оқу іс-әрекетінің компоненттері	Кезеңдер		
	Оқуға дейінгі	Оқу процесіндегі	Оқығаннан кейінгі
Мақсаты	шығармалардың тақырыбын, сипатын, саны мен ерекшелігін болжау	кітапты, пайда болған суреттер мен көріністерді бағалау негізінде оқудың нақты мақсатын қою	мағынаны түсінуге қол жеткізу, барлық пайдалы ақпаратты алу
Оқу іс-әрекетінің тәсілдері	мазмұнның сыртқы көрсеткіштері бойынша болжау (мәтіндік және мәтіндік емес ақпарат құралдары: атауы, тақырыпшалардың атауы, алғы	- есте сақтау; - суреттерді елестету; - талдау; - қайта оқу; - шығармашылық түсіндіру; - көркем сөзді (сөйлеуді) қабылдау);	- жалпылау; - бағалау; - мәнерлеп оқу; - шығармашылық тапсырмалар; - жаңа кітаптарға үндеу; - жобалық қызмет

	сөзі/кіріспе, қорытынды, мазмұны, иллюстрациялар)	- мағыналық оқу (таныстыру, іріктеп оқу)	
--	--	--	--

Оқу қабілеті – білімді сәтті меңгеруге ықпал ететін маңызды дағдылардың бірі болып саналады. Білім берудің бастапқы деңгейінде оқу техникасына көп көңіл бөлінеді. Бұл таңқаларлық құбылыс емес, өйткені дәл осы кезеңде оқу қарқыны қалыптасады [14].

Ғылыми әдебиеттерде «мағыналық оқу стратегиясы» білім алушылар графикалық түрде жасалған мәтіндік ақпаратты қабылдау және оны коммуникативті-танымдық міндетке сәйкес жеке мағыналық көзқарастарды өңдеу үшін қолданатын әдістердің түрі ретінде түсіндіріледі. Мағыналық оқылым өзінің құрамына оқудың мақсаттары мен міндеттерін түсінуді, әртүрлі мәтіндерден ақпаратты табу және алу, көркем, ғылыми-танымал, ресми мәтіндермен жұмыс істеу, мәтіндегі ақпаратты түсіну және дұрыс бағалау мүмкіндігін қамтиды.

Психологтардың көзқарасы бойынша, мәтінді түсінуге бағытталған процесте оқырманның назары мен есте сақтау қабілеті, қиялы мен ойлау қабілеті, эмоциялары мен ерік-жігері, қызығушылықтары мен көзқарастары біріктіріледі. Сондықтан, мәтінмен жұмыс жасау кезінде білім алушының психикалық процестерін белсендіру, мағынасын түсініп оқуға үйретудің негізгі психологиялық міндеттерінің бірі болып табылады.

Күнделікті өмірде бізді қызықтыратын құбылыс немесе оқиға туралы егжей-тегжейлі ақпарат алу біз үшін маңызды, бұл мазмұнды толық түсіну (зерделеп, тұжырымдамалап оқу) арқылы оқуды қажет етеді. Әдетте, осылайша біз көркем әдебиетті (әңгімелер, өлеңдер, ертегілер және т. б.), ғылыми-көпшілік мақалаларды, нұсқаулықтарды, рецепттерді, хаттарды және т. б. оқимыз. Бұл жалпы білім беретін мектептердің негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейлерінде оқырман өзін қызықтыратын үзінділерде тоқтап, оларды қайта оқып, талдай алады, қорытынды жасай алады деп болжайды, сонымен қатар бұл деңгейлерде әдеби шығарма ақын-жазушы шығармашылығының, өмірді эстетика тұрғысынан қабылдаудың нәтижесі ретінде оқытылады. Әдебиетке сөз өнері ретінде қарау мәтінді қабылдау мен түсінуді, автордың поэтикасын дамытуды қамтиды. Сөйлеу мәдениеті, ойлау және қарым-қатынас мәдениеті тәрбиеленеді, эмоционалды елгезектік, қайырымдылық қалыптасады.

Кітап оқу – білім мен рухани құндылықтарды беру мен меңгерудің бір түрі ретінде, тұлғаны тәрбиелеу және білім беру адамның қоғамда табысты болуына және бәсекеге қабілеттілігінің жалпы деңгейіне әсер етеді.

Кітап оқу – адамзат ойлап тапқан ең ғажайып құбылыстардың бірі. Рухани жан дүниеге демеу беріп, адамның адами қасиетін арттыратын да осы кітап. Тәрбиеміздің бастауы ертегі, жыр, дастандарымыз да бүгінгі ұрпаққа кітап болып жетті [10].

Қазіргі әлемде салауатты өмір салтын ұстану, яғни дұрыс тамақтану, зиянды әрекеттерден бас тарту, спортпен шұғылдану немесе жаттығу жасау сәнге айналды. Осыдан, ақыл-ойға қажетті жаттығулар қайда деген сұрақ туындайды?! Өйткені, кез келген адам үшін өзінің ақыл-ойын жаттықтыру, денесін жаттықтыру сияқты маңызды болып табылады. Ақыл-ойды және денені жаттықтыру бірінсіз-бірі үйлесімді дами алмайтындығын да ұмытпаған дұрыс.

Кітап оқу – ақыл-ойды дамытып, табысты және білімді болу үшін қажет екені сөзсіз түсінікті. Бірақ, қазіргі кезде, барлығы дәлелдеме талап ететін жағдайда, мұндай тұжырым жеткіліксіз. Сондықтан, білім алушыларға пән сабақтарында және сынып сағаттарында, ата-аналарға ата-аналар жиналыстарында оқудың қажет екенін дәлелдейтін тұжырымдарды ұсынуға болады, олар:

Оқу шығармашылық ойлауды дамытады. Әр түрлі кітаптарды оқи отырып, адам шығарманың сюжетімен және стилімен танысумен қатар, кейіпкерлердің мекендеген ерекше, өзіндік дара әлемін елестете алады. Жазушы қаншалықты талантты болса да, ол басқа адамның қиялында өзі суреттеген пейзаждар, сәулет өнерінің туындылары немесе кітап кейіпкерлері туралы өз көзқарасын қалыптастыра алмайды. Кез келген адамның қиялы қаншалықты алысқа ұшатыны оның ақыл-ойының жаттығуларына, яғни сол адамның қаншалықты көп оқуына байланысты болады.

Ой өрісті кеңейтеді. Қарым-қатынас жасау қабілеті (тіпті қазіргі әлемде де) маңызды дағдылардың бірі болып қала береді. Себебі, қызықты әңгімелесуші болу – әртүрлі салалардан хабардар болу, өз пікірін дәлелдей білу, кітаптардан мысалдар келтіре білу дегенді білдіреді.

Зияткерлікті дамытады. Бұл оқудың не үшін қажет екенін айқындайтын басты себеп. Ақпаратты тек мектепке арналған оқулықтардан ғана оқымай, басқа да қосымша кітаптардан оқыған дұрыс, себебі оларда ақпарат неғұрлым қызықты және кең көлемде берілуі мүмкін.

Бос уақытты ұйымдастыруға көмектеседі. Бос уақытта немен айналысуға болады? Әрине кітап оқу керек, себебі бұл физикалық және рухани демалудың ең оңай және ең қызықты жолы. Сонымен қатар, ол үлкен қаржылық шығындарды, арнайы дайындықты немесе физикалық белсенділікті қажет етпейді. Оның барлық сүйкімділігі қарапайымдылығында.

Денсаулық жағдайының жақсаруына әсер етеді. Дәрігерлер кітап оқу жүрек соғысын бәсеңдетіп, бұлшықеттерді босаңсытатынын дәлелдеген.

Күйзелістің (стрестің) азаюына әсер етеді. Психологтар кітап оқу күйзеліс деңгейін 60% төмендетуге ықпал ететіндігі туралы айтады. Егер адам бұл әдісті басқалармен салыстырса, онда таңқаларлықтай нәтижелерді көреді. Сонымен, кітап оқу күйзеліске қарсы тұруда – музыкадан гөрі 68%, жүруден 100%, компьютерлік ойындарынан 300% тиімді екені дәлелденген.

Эмпатияны дамытады (грек тілінен $\epsilon\nu + \lambda\alpha\theta\omicron\varsigma$ – «сезім» – өзге адамдардың жан дүниесін түсіну мен жай-күйін ұғыну қабілеттілігі). Басқаларға жанашырлық таныту, олардың көңіл-күйі мен эмоционалды жағдайын түсіну қабілеті көптеген адамдарға туғаннан бастап беріледі, ал кейбіреулер бұл қабілетті өз бетінше дамытулары керек. Осындай жағдайда

кітап ең жақсы көмекшіге айналады. Өйткені, шығарманың беттерін аударатырып, оқырман кейіпкерлерге жанашырлық танытады, олардың сезімдері мен эмоцияларының әлеміне енеді.

Мансапта алға жылжуға әсер етеді. Кітапты көп оқыған және кітап оқығанды жақсы көретін қызметкерлер ғана болашақта көшбасшы бола алады деген пікір бар. Бұл мағынасыз айтылған сөз емес. Өйткені, әдебиет жеке тұлғаның қалыптасуына тікелей әсер етеді, көптеген мысалдарда оқиғалардың даму нұсқаларын көрсетеді. Егер өзінің өмірлік тәжірибесі жеткіліксіз болса, оны әдебиеттен алуына болады.

Сәнді болу ниеті қалыптасады Бүкіл әлемде кітап оқу сәнге айналуда. Мысалы, Канадада халықтың 61%-і белсенді оқырмандар болып табылады.

Өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс пайда болады. Кітаптар бізді ынталандырады, өз-өзімізді жетілдіруге бағыттайды, біздің ішкі әлемімізді тереңірек білуге, белгісіз әлеуетті ашуға көмектеседі.

Сауаттылықты жетілдіруге әсер етеді. Мұнда бәрі анық: оқу адамның бойында саналы түрде кез келген сөздің қалай жазылатыны туралы ақпарат қалдырады. Кітап оқитын адам жазу кезінде, барлық ережелерді білетін, бірақ кітапты ішінара ғана оқитын адамға қарағанда қателерді аз жібереді.

Дикцияны жақсартады. Мәнерлеп дауыстап оқу сөздің соңын жұту, тез және шатастырып сөйлеу, сөзді анық айтпау, интонацияны шатастыру сияқты мәселелерден арылуға көмектеседі [15].

Сондықтан, оқырман сауаттылығын дамыту үшін мұғалім білім алушыға оқулықты, көркем әдебиетті және басқа да ақпарат көздерін жүйелі түрде қолдануға үйретуі тиіс. Кітап оқуды үйрету – бұл оқырманның кітап оқуды дәйекті, қызықты, тұрақты және өз бетінше оқып шығуын үйретуді білдіреді.

Әрбір азаматтың тұлғалық жеке қалыптасуы мен өзін-өзі шығармашылық тұрғыдан көрсетуі үшін жағдай жасау жаңа мыңжылдықтың басында оқуды дамытудың стратегиялық жалпы мемлекеттік міндеті болып табылады. «Оқуға құштар мектеп» жобасын іске асыру, ең алдымен, «өмір бойы оқуға» қабілетті ұрпақ қалыптастыруға бағытталған.

Оқылғанды толық және терең қабылдауы мен меңгеруі мақсатында оқу тақырыбын саналы түрде таңдауы оқушының білімі, дағдылары мен сезімдерінің жиынтығын білдіретін жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігінің жүйелілігін қамтиды.

Оқырман мәдениеті келесі компоненттерді қарастырады:

- жалпы білгірлік (әдеби эрудиция), әдебиеттен алынған нақты білім (әдебиет теориясы мен тарихын білу, шығармаларды талдау логикасын игеру) оқырман мәдениетінің оқу-мазмұндық аспектісінің құрамдас бөлігі болып табылады;

- әдебиетті таңдау, оны өңдеу, түсіндіру, белгілі бір әдеби құбылыс туралы өз ойларын ауызша және жазбаша түрде білдіру практикалық іс-әрекетте оқырман мәдениетінің болуы мен дәрежесін көрсетеді, бұл кітап оқу қажеттілігіне, тәуелсіз оқуды игеруге әкеледі;

- нақты бір көркем шығармаларды қабылдау, өз сезімдері негізінде бұл шығармаларды бағалау қабілеті, оқырмандық жеке қызығушылықтары,

эстетикалық талғамы жалпы оқырман мәдениетінің құндылыққа бағытталған аспектісін құрайды [16].

Білім алушылардың оқу іс-әрекетін дамыту оқырманның білімін, біліктілігін және сезімін дамыту үрдісіне сүйене отырып, технологиялық тәсіл негізінде құрылады. Бұл ойды дамыта отырып, қазіргі ғылымда оқу процесі танымдық-коммуникативтік іс-әрекеттің бір түрі ретінде қарастырылады деп айтуға болады.

Оқу процесіне қатысты оқу іс-әрекетінің өзіндік ерекшелігі болады. Сондықтан көркем әдебиетті оқу барысында осы процестің сипатын анықтайтын зияткерлік (білімнің белгілі бір мөлшерін игеру); эстетикалық (сезімдерді, оқу әсерлерін сезіну); тұлғалық (оқу арқылы өзін-өзі тану, өзінің оқырмандық қажеттіліктерін, қызығушылықтарын, талғамдарын тәрбиелеу); практикалық (алған білімдерін іске асыру, оқырман білігі мен дағдыларын игеру) тәрізді факторларға көңіл аудару қажет

Көркем әдебиетті қабылдау психологиясы күрделі құрылым болып табылады және әртүрлі, бірақ өзара байланысты бейнелі-эмоционалды және дерексіз-логикалық деңгейде жүреді. Жалпы білім беретін мектеп білім алушыларының көркем әдебиетті қабылдау процесінде оқудың үш кезеңін бөліп көрсетуге болады:

1. Тікелей қабылдау, яғни мәтінге «ену», әдеби шығарманың бейнесін елестету және бастан кешіру (бұл кезеңде қиялға басымдық беріледі, оның іс-әрекеті барысында бейненің сөздік-түсініктік формасының бейнелі-сезімдік түрге айналуы болады, бейнелі жалпылау пайда болады), демек бейнелі-эмоционалды қабылдау жүзеге асырылады.

2. Оқығанды түсіну және жалпы бағалау (бұл кезеңде кері процесс, яғни бейнелі-сезімдік қабылдаудың ұғымдар тіліне ауысуы жүреді, жетекші рөл ойлауға беріледі, бірақ ол эмоционалды қабылдауды теңестірмейді, керісінше оны тереңдетеді; оқылғанды тікелей қабылдау және ойлау процестерімен қатар, шығарманы эстетикалық бағалау жүзеге асырылады), демек бұл жерде қабылдаудың дерексіз-логикалық деңгейі туралы айтылған.

3. Шығарманы оқығаннан кейінгі көркем әдебиеттің оқырмандардың жеке басына әсері [17].

Білім алушылар «Қазақ әдебиеті» пәнінде әдеби шығарма сюжетінің құрамдас бөлшектерін талдай; әдеби шығармадағы тұлғалық болмысты гуманистік тұрғыдан талдай; кейіпкерлердің типтерін жасалу тәсілдері тұрғысынан анықтай; үзінділерді жатқа айта алады.

Шығармадағы эпизодтар мен бейнелерді салыстырады; эпикалық, поэзиялық, драмалық шығармадағы автор бейнесі; шығармадағы көркемдегіш құралдары: символ, эпифора (өлең тармақтарының соңында бір сөздің тіркесінің бірнеше қайталанып келуі), анафора (сөйлеудің әр параллельді элементінің бастапқы сөзін қайталаудан құралатын сөйлеу пішін), риторикалық (риторика – сөйлеу өнерінің жалпы атауы) сұрақ қолданады; шығармадағы оқиға желісін өзіндік көзқарас тұрғысынан дамытып жазады. Сонымен қатар, кейіпкерлердің іс-әрекеті мен автор берген портреттік мінездемесі, тарихи және көркемдік құндылығын; әдеби жанр түрлерінің даму барысы, жаңашылдығы;

шығарманың ұлттық, эстетикалық құндылығы туралы сыни шолу, әдеби эссе жазады. Аталған жұмыс түрлері пән сабақтарында жүзеге асырылады, сонымен қатар сабақтан тыс іс-шаралар барысында жалғасын табуы тиіс.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінде берген тапсырмасына сәйкес Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Оқуға құштар мектеп» жобасын бекітті. Ұлттың рухани және интеллектуалды ілгерілеуінің құралы ретіндегі оқылым іс-әрекетіне балаларды және жастарды тартуда «Оқуға құштар мектеп» жобасының үлесі маңызды болмақ.

Жоба төрт стратегиялық бағытты қамтиды.

Бірінші бағыт – білім алушылардың ақпаратты іріктеулеріне, ұғынуларына, және оны сәтті қолдануларына мүмкіндік беретін білім мен дағдының бірігуі деп ұғынылатын кітап оқу біліктілігін арттыру.

Екінші бағыт – ата-аналарды «Мектеп – Кітапхана – Отбасы» бірыңғай кітап оқу қауымдастығын құру жобасын іске асыру жөніндегі іс-шараларға тарту.

Үшінші бағыт – мәдениет мекемелерімен өзара іс-қимыл жасау, әлеуметтік серіктестік және контенттің өзге де түрлері арқылы білім алушылардың кітап оқу мәдениетінің және кітап оқу белсенділігінің деңгейін арттыру (қамту және қарқындылық).

Төртінші бағыт – кітап оқу инфрақұрылымын дамыту үшін кадрларды дайындау жүйесін жетілдіру.

Кітап оқу – білім мен рухани құндылықтарды беру мен меңгерудің бір түрі ретінде, тұлғаны тәрбиелеу және білім беру адамның қоғамда табысты болуына және бәсекеге қабілеттілігінің жалпы деңгейіне әсер ететіні айқын.

«Кітап оқуға құштар мектеп» жобасының мақсаты: білім алушылардың кітап оқу мәдениетінің және кітап оқу белсенділігінің деңгейін арттыру, оқушылар, педагогтер және ата-аналар арасында кітап оқуды танымалдандыруға жағдай жасау.

Жобаның міндеттері:

- білім алушылардың оқу құзыреттілігін арттыру;
- білім алушылардың кітап оқу мәдениетінің және кітап оқу белсенділігінің деңгейін арттыру;
- білім алушылардың сабақ әрекетіндегі оқу проблемасына қызығушылығын қалыптастыру бойынша педагогикалық іс-әрекет жолдарын әзірлеу;
- мектеп оқушыларының оқырмандық белсенділігін ұйымдастыру және оқушылардың сабақтан тыс іс-әрекетіндегі оқырмандық қалауын ескере отырып, отбасылық оқуды насихаттау жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу;
- мәдениет мекемелерімен өзара іс-қимыл және әлеуметтік әріптестік арқылы оқушылардың оқу мәдениеті мен оқу белсенділігінің деңгейін арттыру;
- мектеп жобасын іске асыру үшін іс-шараларға ата-аналарды тарту;
- ата-аналарды бірыңғай кітап оқу қауымдастығын құру жобасын іске асыру жөніндегі іс-шараларға тарту;
- балаларды оқуға тарту бойынша әдістемелік материалдар банкіні құру.

- балалар мен жасөспірімдер арасында әдеби кітаптар оқуды насихаттау және тұрақты оқуға ынталандыру;

- оқылған кітапты, әдебиетті, мақаланы талқылауға тарту.

Аталған жоба білім алушылардың кітап оқуға деген қызығушылығының төмендеу мәселесін шешу, яғни кітап оқуды жандандыру, насихаттау, танымалды ету мақсатында жүзеге асырылады.

Мәдениет мекемелері (кітапханалар, мұражайлар, театрлар және т.б.) жобаны жүзеге асырудың әлеуметтік серіктестері болып табылады

Жоба негізінен жалпы білім беру ұйымдарының білім алушыларына, олардың ата-аналарына және педагогтерге бағытталған.

Жобаны жүзеге асыру механизмдері

❖ *Облыстық және қалалық білім басқармалары деңгейінде жүргізілетін жұмыс түрлері:*

- жобаны іске асыру мерзімдерін белгілеу;
- жобаны іске асыру бойынша іс-шаралар жоспарын әзірлеу;
- облыстық деңгейде өткізілетін сайыстардың ережелерін әзірлеу;
- әзірленген ережелерді аудандық/қалалық білім бөлімдеріне жіберу;
  - педагогтердің кітап оқу беделін арттыру туралы, білім алушылардың кітап оқуын ұйымдастыру туралы және ата-аналардың өздерін кітап оқуға тарту жөніндегі жеке жұмысты өткізу туралы жария сөз сөйлеулері;
  - педагогтердің балалардың кітап оқуын қолдауға бағытталған біліктілік деңгейін арттыру бойынша оқыту курс бағдардамасын әзірлеу;
  - мұғалімдердің онлайн-олимпиадаларға, байқауларға, оқу мәдениетін арттыру жобаларына қатысуын ұйымдастыру.

❖ *Аудандық/қалалық білім бөлімдері деңгейінде жүргізілетін жұмыс түрлері:*

- облыстық білім басқармасының ережелеріне сәйкес аудандық/қалалық білім бөлімдерінің іс-шаралар жоспарын әзірлеу;
- аудандық/қалалық деңгейде өткізілетін сайыстардың ережелерін әзірлеу;
- «Ұғынып оқу және мәтінмен жұмыс істеу негіздері» бағдарламасын әзірлеу;
- «Мектеп оқушысының ақпараттық мәдениетінің негіздері» әдістемелік оқыту бағдарламаларын әзірлеу;
- жобаны іске асыру бойынша іс-шаралардың күнтізбелік жоспарын әзірлеу (5-кесте).

5-кесте – «Оқуға құштар мектеп» жобасын іске асыру бойынша іс-шаралардың күнтізбелік жоспарының үлгісі

	Жүргізілетін жұмыс түрлері	Орындаушылар	Мерзімі	Нәтиже
1-кезең – Дайындық кезеңі (үлгілеуші) – 2021 ж. мамыр-желтоқсан				
1	Бағдарламаны жүзеге асыруды бастау (старт)		Мамыр, 2021	Педагогикалық кеңесте мектептің

				кітап оқуды қолдау бағдарламасын бекіту
2	Пән сабақтарында кітап оқу бойынша келесідей әдістемелер енгізу: - «Бес минуттық оқу» (барлық пән сабақтарында; - Үзілістерде поэзия минуттарын ұйымдастыру; - Пәннің сабақ тақырыптарына сәйкес поэзия минуттарын ұйымдастыру; - «Оқырман күнделігін жүргізу» атты көру диктанттарын жүргізу; - Дыбыстық бағдар бойынша оқу (Кушнир А.М. әдісімен)	Пән мұғалімдері	Жыл бойы	Оқу сапасын арттыру
3	1. Жас ата-ана мектебі. 2. Балалар мен жасөспірімдердің кітап оқу мәселелері бойынша ата-аналар жиналыстарын өткізу.	Шығармашылық топ (1-4-сыныптар)	Қаңтар-наурыз, 2022 ж.	Ата-аналарды «Оқуға құштар мектеп» жобасымен, жүзеге асыру жолдарымен таныстыру
4	Білім беру ұйымының сайтында жобаны іске асыру және кітап оқуға қолдау көрсету бөлімін құру		Жыл бойы	Білім алушыларды және олардың ата-аналарын мектеп кітапханасында (аудандық/қалалық кітапханаларда) өткізілетін іс-шаралар туралы неғұрлым толық ақпараттандыру
5	Аудандық/қалалық, ауылдық кітапханалармен әлеуметтік серіктестік туралы келісімшарт жасау	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы	Қыркүйек, 2021 ж.	Ең жақсы кітаптарды насихаттау. Кітапхана қорын толықтырып отыру.
6	Кітап оқуды насихаттау бойынша кітапхана-библиографиялық жүйе құру және енгізу	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы	Үнемі	Сауатты қолданушы қалыптастыру
7	Білім беру ұйымы білім алушыларының арасында кітап оқуды танымал етуге бағытталған әлеуметтік жарнама конкурсы	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып	Наурыз. 2022 ж.	Кітап оқуды өмір салты ретінде насихаттау

		жетекшілері		
8	«Оқитын отбасы» фотосуреттер көрмесі	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері	Сәуір, 2022 ж.	Кітап оқуға ынталандыру. Өртүрлі тарихи дәуірлердегі кітап оқудың әлеуметтік дәрежесін насихаттау.
9	Балалар кітабы апталығы: - әдеби конкурстар; - мінерлеп оқу конкурстары; - жақсы оқырмандарды және олардың ата-аналарын марапаттау	Кітапханашы, сынып жетекшілері, шығармашылық топ	Наурыз. 2022 ж.	Оқуды ынталандыру және балалардың ой-өрісін кеңейту. Отбасылық оқуға қолдау көрсету.
10	«Сүйікті кітаптарым» атты көрме 1-6-сыныптарға арналған кітаптарға шолу жұмысын ұйымдастыру	Кітапханашы	Мамыр, 2022 ж.	Өртүрлі тарихи дәуірлердегі кітап оқудың әлеуметтік дәрежесін насихаттау.
11	«Жас оқырман клубын» ұйымдастыру	Кітапханашы	Мамыр, 2022 ж.	Оқу белсенділігін арттыру.
12	«Менің кітапханам» акциясы	Кітапханашы, сынып жетекшілері	Жыл сайын	Кітапханадағы еңбек десанты
13	«Назар аударыңыз, жазылу басталды!» акциясы	Кітапханашы, сынып жетекшілері	Сәуір-мамыр	
2-кезең – Практикалық (эксперименттік) – 2021 – 2022 ж.ж.				
1	«Мектеп кітапханасына кітап сыйлайық» ата-аналарға арналған акция	Сынып жетекшілері	Қыркүйек, 2021, 2022 ж.ж.	Кітапхана қорын толықтыру
2	Ата-аналар жиналыстары марафоны	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері	Қазан-қараша 2021, 2022 ж.ж.	Ата-аналар активін қалыптастыру
3	Айлық тақырыбына сәйкес мәнерлеп оқу сайысы (ай сайын)	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері	Ай сайын	
4	«Кітап оқу – қазіргі заманның сәні» атты үнемі жұмыс істейтін көрме ұйымдастыру	Кітапханашы, сынып жетекшілері	Үнемі	Әдебиеттегі заманауи бағыттар мен заманауи авторларға арналған ұсынымдық тізімдері бар буклеттер шығару

5	Еске алу әдеби кештері	Сынып жетекшілері	Жыл сайын	Жаңа авторлармен және олардың шығармаларымен танысу. Көркем мәтінді талдау
6	«Ана (әке) маған кітап оқышы» жобасы; - ата-аналар жиналыстарында балалар кітабын оқуды насихаттау; - кітап оқу бойынша сауалнамалар жүргізу; - «Оқитын отбасы», «Ең көп оқитын сынып», «Жыл оқырманы» конкурстары	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері, ата-аналар, шығармашылық топ	Жыл сайын	Отбасылық оқуды насихаттау
7	«Оқитын отбасы», «Ең көп оқитын сынып», «Жыл оқырманы» конкурстарының жеңімпаздарын мараптау	Комиссия мүшелері, шығармашылық топ	Жыл сайын мамыр айы. Үздіктер шеруі	Отбасылық оқуды насихаттау
8	Халықаралық балалар кітабы күні (2-сәуір) - мереке	Пән мұғалімдері, кітапханашы	Жоспар бойынша	Кітап оқуды насихаттау
9	«Кітап суретін саламыз» көркем шығармашылық конкурсы	Пән мұғалімдері, сынып жетекшілері, кітапханашы	Жоспар бойынша	Кітап оқуды және балалар шығармашылығын насихаттау
10	«Әдеби шығармаларды экрандау» атты кино клуб. Киноның әдеби мәтіндер авторларының туындыларының идеясына сәйкестік сапасын талқылау	Әдебиет пәнінің мұғалімдері, сынып жетекшілері, кітапханашы	Жоспар бойынша	Білім алушылардың ақпараттық мәдениетін насихаттау
11	Аудандық/қалалалық, ауылдық кітапханалармен серіктестік: - «Кітапхана және оның айналасы» (экскурсиялық тур); - «Кадрдағы кітап» атты буктрейлерлер конкурсы; - «Поэтикалық сәттер» жобасы; - Үй кітапханасы байқау-сайысы; - «Барлық уақытқа арналған кітап» - біздің отбасының сүйікті кітабы	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы, сынып жетекшілері, ата-аналар, шығармашылық топ	Жоспар бойынша	Кітап оқуды насихаттау. Кітап оқуға деген сүйіспеншілікті қалыптастыру
3-кезең – Талдамалық-қорытындылау – 2022 жү				
1	Жобаның жүзеге асырылуы бойынша есеп	Директордың тәрбие ісі	Мамыр, 2022 ж.	Педагогикалық кеңестің шешімі

		жөнінен орынбасары, кітапханашы		
2	Жоба туралы кәсіби қауымдастықты хабардар етіп отыру	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, кітапханашы	Сәуір, 2022 ж.	Әдістемелік бірлестіктерде, семинарларда сөйлеу
3	Виртуалдық кеңістікте жобаны ақпараттық сүйемелдеу	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, сынып жетекшілері, кітапханашы, шығармашылық топ	Үнемі	Білім алушылар және олардың ата-аналарының ақпараттылығы
4	Мектеп оқушыларының кітап оқуын дамытудағы мектеп кітапханасының рөлі: ата-аналар арасындағы сауалнама, пікірлер жинау	Шығармашылық топ	2021, 2022 ж.ж.	Сауалнамалардың талдауы, ата-аналардың пікірі
5	Жобаны іске асыру бойынша нәтижелерді қорытындылау	Директордың тәрбие ісі жөнінен орынбасары, сынып жетекшілері, кітапханашы	2022 ж.	Жоба бойынша жұмыс тәжірибесін жинақтау және тарату

- «Мектеп оқушысының ақпараттық мәдениетінің негіздері» әдістемелік оқыту бағдарламаларын әзірлеу.

- Мектептегі «Мен туған өлкемді сүйемін» атты шығармалар, эсселер, өлеңдер байқауының ережесін әзірлеу.

Мысалы:

I. Жалпы ережелер.

1.1. «Мен туған өлкемді сүйемін» шығармалар байқауына білім алушылар өздерінің туындыларын ұсынады.

1.2. Байқаудың мақсаты және міндеттері.

Халық мәдениетіне деген қызығушылықты арттыру, өз халқының дәстүрлері туралы білімді кеңейту.

Дарынды балаларды анықтау, қолдау және ынталандыру, балалардың көркем шығармашылығын дамыту.

Шығармашылық қызмет процесінде балалар мен аға буын арасындағы байланысты дамыту.

1.3. Ұйымдастырушылар _____

1.4. Қатысушылар:

Байқауға _____ мектептерінің білім алушылары шақырылады.

Байқау 1-11 сынып білім алушыларының арасында өткізіледі. Жас топтары:

I топ – 1-2 сыныптар;

II топ – 3-4 сыныптар;

III топ – 5-6 сыныптар;

IV топ – 7-8 сыныптар;

V топ – 9-11 сыныптар.

II. Байқауды ұйымдастыру және өткізу тәртібі.

2.1. Байқауға қатысуға шығарма, эссе, өлең номинациялары бойынша бір қатысушыдан бір жұмыс қабылданады.

Шығарма мен эссе көлемі: 1 беттен кем емес және 2 бетінен артық емес болуы тиіс, 14 шрифтпен Times New Roman басылған мәтін.

2.2. Байқаудың кезеңдері:

- жұмыстарды қабылдау мерзімі

- сарапшылар тобының жұмысы

- жеңімпаздар мен жүлдегерлердің аттарын жариялау.

2.3. Жұмыстарды бағалау критерийлері:

1. Шығарманың бірегейлігі.

2. Жанрдың өзіндік ерекшелігі, автордың жеке стилі.

3. Автордың өз эмоцияларын шынайы жеткізе білуі.

4. Тақырыпты толық ашуы.

5. Стилистикалық, грамматикалық, сөйлеу, орфографиялық және пунктуациялық қателердің болмауы, яғни әдеби тіл нормаларының сақталуы.

6. Мәлімделген жанрға сәйкестік.

7. Жұмыс көлемі.

III. Байқауға ұсынылатын жұмыстарға қойылатын талаптар:

1. Білім алушының Т.А.Ә.

2. Сыныбы, білім беру ұйымының толық атауы.

3. Жұмыстың атауы.

4. Байланыс үшін эл.пошта адресі.

3.5. Көрсетілген мерзімнен кеш түскен жұмыстар қарауға қабылданбайды.

5.6. Байқауға қатысушы осы Ереженің барлық тармақтарымен келіседі.

IV. «Мен туған өлкемді сүйемін» шығармалар, эсселер, өлеңдер байқауының жеңімпаздарын марапаттау.

4.1. Жеңімпаздар әділқазылар алқасының сарапшылық бағасымен анықталады.

4.2. Жеңімпаздар дипломдармен, қатысушылар - қатысушылар дипломдарымен марапатталады.

4.3. Байқауға келіп түскен жұмыстарды сараптау комиссиясының мүшелері тексереді және жеңімпаздарды анықтайды.

4.4. Сарапшылардың шешімі талқыланды.

Білім алушылардың психологиялық және жас ерекшеліктерін, оқыту тілін ескере отырып жалпы білім беретін мектептерде жүргізілетін іс-шаралар:

❖ *мектеп директоры және директордың оқу-тәрбие ісі жөнінен орынбасарлары үшін:*

• білім алушыларды кітап оқуға тарту мәселесі жөніндегі ата-аналар жиналыстарын өткізуге арналған әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу.

Ата-аналар жиналысының мақсаты – отбасылық оқудың мәнін ашу.

Міндеттері:

- өскелең ұрпақтың рухани-адамгершілік қалыптасуындағы отбасылық оқудың рөлін көрсету;

- ата-аналардың назарын отбасылық оқу проблемасына аудару, эмоционалды көзқарас қалыптастыру, оларды отбасылық оқуға тарту;

- кітап арқылы отандық мәдениетке құрметпен қарауды тәрбиелеу;

- ата-аналардың отбасылық дәстүрлерді сақтауға деген ұмтылысын дамыту.

Ата-аналарды балалардың арасында алдын-ала жүргізілген жұмыстардың (сауалнаманың, шығарманың) нәтижелерімен таныстыру.

Сауалнама сұқрақтары:

1. Сіздің үйде кітаптар бар ма?

2. Сен оқығанды ұнатасың ба?

3. Саған ата-анаң кітап оқыған кезде тыңдағанды ұнатасың ба?

4. Сен ата-анаңмен бірге кітап оқисың ба?

5. Оқылған кітапты ата-анаңмен бірге талқылайсың ба?

6. Оқылған шығарма туралы сіздің пікіріңіз ата-анаңның пікірімен сәйкес келе ме?

• «Ата-анамның сүйікті кітабы» тақырыбындағы шығармалардан үзінділер оқу және балаладың ата-аналарына шын жүректен сенетінін, кітап – ұрпақтар арасында рухани туыстықтың бар екендігін дәлелдейтін, ұрпақтарды байланыстырушы құрал екенін, сондықтан отбасылық оқу мүмкіндігін жіберіп алмау қажет екенін айта кету.

Отбасы ортасында кітап оқу – бұл дамып келе жатқан орта, өйткені:

- отбасылық оқу бастапқыда баланы кітап мәдениеті әлеміне енгізеді, бұл адамды тәрбиелеудің ең көне және дәлелденген тәсілі;

- отбасылық оқу зейінді оятады және тереңдетеді, оқу қажеттілігін қалыптастырады;

- отбасылық оқу ана тілін ерте және дұрыс меңгеруге ықпал етеді;

- отбасылық оқу кітаптың эмоционалды және эстетикалық қабылдануын қалыптастырады;

- отбасылық оқу көркем образдарды қабылдауға негіз болатын қабілеттерді дамытады;

- отбасылық оқу – өсіп келе жатқан адамды әлеуметтендірудің тиімді тәсілі;

- отбасылық оқу баланың рухани дамуын байқауға және оған тәлім-тәрбие беруге мүмкіндік береді.

• Білім алушыларға арналған әңгімелесу сағаттарының тақырыптарын әзірлеу (6-кесте).

6-кесте – Білім алушыларға арналған әңгімелесу сағаттары тақырыптарының үлгісі

Мерзімі	Бастауыш білім беру деңгейі	Негізгі орта білім беру деңгейі	Жалпы орта білім беру деңгейі
1-тоқсан	Оқырман болу дегеніміз не?	Ертегілер: оларды қай уақытқа дейін оқыған ұят емес...	Қазіргі кезде қандай кітап оқыған сәнді?
2-тоқсан	Ең жақсы сыйлық – бұл кітап	Сүйікті кітап күні	Қазіргі әдебиеттің және өмірдің кейіпкері – кім?
3-тоқсан	Көп қызықты кітапты жылдам оқуға қалай үйренуге болады?	Ақпараттық әдебиет: Интернет пе әлде энциклопедия ма?	Классика қазіргі кезде сәнді ме? (пікірталас)
4-тоқсан	«Менің досым – кітап» атты оқырман күнделігінің презентациясы	Ақпараттық әлемдегі кітаптың рөлі	Кітап оқитын адам – қазіргі қоғамның көшбасшысы?!

• Ата-аналарға арналған әңгімелесу сағаттары/ата-аналар жиналыстары тақырыптарын әзірлеу (7-кесте).

7-кесте – Ата-аналар жиналыстары тақырыптарының үлгісі

Бастауыш білім беру деңгейі	Негізгі орта білім беру деңгейі	Жалпы орта білім беру деңгейі
Ересектерге арналған құпия немесе кітап оқитын баланың ата-анасы болу үшін не істеу қажет?	Біздің балаларымыз не оқиды?	Кітап немесе компьютер: қатынастарды үйлестіру
Оқуға қызығушылығы жоқ немесе бала неге оқуды ұнатпайды?	Компьютер және кітап. Кітап оқу ескірген бе?	Әдеби талғамның дамуы
Оқуға деген сүйіспеншілікті қалай дарытуға болады?	Жасөспірім және ересек: кітап туралы күрделі диалог	Сенімге оқу арқылы
Отбасылық кітап – бұл өте керемет!	Көп оқу – сәтті оқудың шарты	Жетістікке жетудің жолы – көп оқу
Кітап оқу – зияткерлікті дамытудың бірден-бір көзі	Сүйікті кітап күні – отбасылық дәстүр	
Отбасылық кітапхананы қалай құруға болады	Білім алушының кітап оқу мәдениетін қалыптастыру	
Сауаттылық – барлық отбасы мүшелерінің ісі	Әр жасқа – өз әдебиеті	
Оқырман күнделігі: оны қалай дұрыс жүргізуге болады	Оқырман күнделігі: оқығаны туралы әңгімелесу	
Оқитын ата-ана – оқитын бала		

Дереккөз: https://humara.kchr.eduru.ru/media/2018/07/19/1239560552/Programma_Chitayushhaya_shkola.pdf

- Отбасылық оқырмандар клубы жұмысы жоспарын әзірлеу (8-кесте).

8-кесте – Отбасылық оқырмандар клубы жұмысы жоспарының үлгісі

№	Тақырыптар	
1	Білім алушылар арасында «Мен кітап оқығанды ұнатамын» сауалнамасын өткізу...	
2	«Біз балалық шақта ... оқыдық», «Сіз нені оқығанды ұнатасыз», «Бүгінгі таңдағы ең қызықты кітап» атты ата-аналар арасында шағын сауалнама жүргізу	
3	Отбасылық оқу үшін «Отбасымен бірге оқимыз» айдарымен оқитын әдебиеттер тізімінен дайындау	
4	«Менің алтын сөрем» атты дөңгелек үстел жұмысы (ата-аналардың бала кезіндегі сүйікті кітаптары, біздің балалар қазір не оқиды?)	
5	Әдеби мереке	
6	«Оқуға кеңес береміз» виртуалды байқауы. Білім алушылар және олардың ата-аналары мектеп сайтына оқуға кеңес беретін көркем немесе танымал ғылыми кітаптың тұсаукесерін орналастырады	
7	Поэзия кеші	
8	Оқырмандар конференциясы	
9	«Бірге оқимыз» (дәріс)	

❖ *Пән мұғалімдері мен сынып жетекшілері үшін*

1) Бастауыш білім беру деңгейінде:

• Кітап оқуға деген қызығушылықты қалыптастыруда ойын әдістері де маңызды рөл атқарады. Мысалы, жазушы-ақындардың шығармаларын оқығанда келесі әдістерді қолдануға болады:

- «поэтикалық эстафета»: ересек адам алғашқы жолдарды айтады, ал балалар (немесе бір бала) өлеңді жалғастырады;

- «көңілді рифма»: өлеңдер оқылады, бала сөзді болжайтын жерде үзіліс жасалады.

• Мектепке дейінгі балалардың және бастауыш білім беру деңгейіндегі білім алушылардың бойында оқуға деген сүйіспеншілікті қалыптастыру үшін:

- жазушының немесе ақынның шығармашылығына арналған ертеңгіліктер, ертегі кештерін, жұмбақтар кештерін;

- тәрбиешінің/мұғалімнің балалар арасындағы кітап оқуы;

- халық және жеке авторлардың ертегілері апталығы;

- кітап көрмелерін немесе кітап бұрышын;

- балалар мен ата-аналардың ертегілер жазуын және оқуын;

- «Баланың өміріндегі оқу», «Баланы өз бетінше оқуға қалай үйретуге болады?», «Кітапқа деген қызығушылықты қалай оятуға болады?» және т.б. тақырыптардағы ата-аналар жиналыстарын ұйымдастыру қажет.

• Балалардың оқуға деген қызығушылығын арттыруға арналған «Ертегілерді өзіміз құрастырамыз», «Алдымен не, содан кейін не?», «Кейіпкерлер адасып қалды» тәрізді дидактикалық ойындар, ертегі пазлдарын,

лотолар, фольклорлық және авторлық туындыларға негізделген доминолар құрастыруға болады.

- Бастауыш сынып білім алушыларының оқуға деген қызығушылығын, оқу сауаттылығын қалыптастыру, яғни әріптерді үйрету барысында, біріншіден, әріптердің суреті салынған үлеспе қағаздарды, кубик, магнитті әліппе, түрлі плакаттар мен жапсырма қағаздарды қолдануға болады.

Екіншіден, ата-аналарының балаларымен бірге қағазға, тақтаға, жерге әріптің суретін салуы әріптерді жылдам жаттауға көмектеседі.

Үшіншіден, үйде кездесетін ұсақ заттардан (мысалы, түймелерден) әріптер құрастыру, әріптерді жаттауға ғана емес, ұсақ моториканы дамытуға да көмектеседі.

- Ескерілуі тиіс ең негізгі ереже – алфавитті бір әріптен үйрету керек.

- Баланы қинап, күштеп әріп үйренуге мәжбүрлеудің қажеті жоқ. Ол баланың қызығушылығы мен ниетіне кері әсер етеді және нәтижесінде балаға әріптерді жаттау ауыр соғады.

- Саналы оқу дағдыларын сәтті игеру үшін мұғалім сыныпта белгілі бір жұмыс режимін, яғни:

- 1) оқу жаттығуларының күнделікті болуын;

- 2) оқуға арналған мәтіндерді іріктеудің кездейсоқ болмауын, балалардың психологиялық ерекшеліктері мен мәтіндердің әдеби ерекшеліктерінің ескерілуін;

- 3) қате оқудың алдын алу бойынша жұмыстың жүйелі жүргізілуін;

- 4) оқу барысында жіберілген қателерді түзету жұмысында мақсатты жүйенің қолданылуын;

- 5) сыбырлап оқу, оқылатынды дыбыссыз артикуляциялау, «дыбыссыз оқу» (іштен оқу) тәрізді оқудың бірнеше сатысын болжайтын іштен оқуға үйретуді арнайы ұйымдастыруды қамтамасыз етуі тиіс.

- Оқу пәндеріндегі берілетін мәтінді, тапсырманы, жаттығуды, ережені және т.б. оқу үшін дұрыс және мағынасын түсініп оқу, сондықтан оны қалыптастырғанда *дұрыс оқу* (дыбыстар мен әріптерді сәйкестендіру, буындар құрауы, буындардан сөз құрау);

түсініп оқу (оқылған сөздің, сөйлемнің мағынасын түсіну және түсіндіру);

шапшаң (сөздерді және сөйлемдерді дұрыс және түсініп оқу). Оқу кезінде мәнерлеп оқуға мән берудің қажеті жоқ. Бір мезгілде бірін бірі жоққа шығаратын екі бірдей міндетті атқаруға болмайды. Бұл жаттығу тек артикуляциялық аппаратты дамытуға ғана арналған. Сөздердің соңғы буындарына дейін айқын, анық шығуына байланысты талап жоғары болады, яғни білім алушы буындарды жұтып қоймай аяғына дейін оқулары тиіс. Сондықтан оқудың мәнерлілігіне байланысты талап қойылмайды [10];

мәнерлеп оқу (дұрыс, түсініп және шапшаң оқумен қатар дауыс ырғағын келтіріп оқу) дағдыларын қалыптастыру қажет.

• Бастауыш сынып білім алушыларының оқу дағдыларын қалыптастырумен қатар, мұғалімдердің алдында бастауыш білім беру деңгейінде жүзеге асыратын басқа да міндеттер бар, олар:

- сөз бен сөз тіркестерін тұтас оқу;
- оқылған мәтіннің (дауыстап және іштей оқығанда) мазмұнын түсіну;
- өлеңдер және шығармалар мәтінін оқу кезінде тыныс белгілеріне сәйкес кідіріс жасау, интонациясын (дауыс ырғағын) келтіру;
- шығарманы іштей көз жүгіртіп оқу;
- оқылған мәтінге сұрақтар қоя білу;
- оқылған шығармадан қажетті ақпаратты табу;
- сын тұрғысынан бағалай алу біліктерін қалыптастыру.

• Білім алушының оқу құзыретін қалыптастыру үшін әдеби оқу басымдық болып табылады. Оқуға үйретудің біршама тиімді резервтерін атап айтуға болады.

1. Ұзақтығы емес, жаттығу жұмыстарының жиілігі маңызды.

Бірінші сынып оқушысын кітапты ұзақ уақыт бойы соңына дейін оқуға отырғызып қоюға болмайды. Біріншіден, баланы шаршатып жалықтырады, екіншіден, оның оқуға деген ынтасын жояды. Онан да 5 минуттан бірнеше бөліп оқытса, әлдеқайда тиімді. Осындай жаттығулардың тиімділігі бір сағаттық жаттығуларға қарағанда әлдеқайда жоғары.

2. Ызындап оқу. Ызындап оқу дегеніміз – бұл бір мезгілде сыныптастарына кедергі келтірмес үшін күбірлеп, әрқайсысы өз жылдамдығымен біреуі жылдам, біреуі баяу барлық білім алушылардың оқуы. Әрбір баламен 2 минуттай жұмыс жасай алады.

3. Ұйықтар алдындағы оқу. Бұл жақсы нәтиже береді. Өйткені соңғы оқиғалар эмоционалды есте сақталып қалады, яғни адам ұйықтағанда, 8 сағат бойы сол әсерде болады.

4. Аялауыш тәртіптегі оқу (егер бала оқуды ұнатпаса). Бала бір-екі жолды оқиды және содан кейін қысқа мерзімге демалады. Мұндай режим бала диафильм қарап отырса қиындықсыз орындалады. Бала кадрдың астындағы 1-2 жолды оқып, суретті көреді де демалады. Содан соң келесі кадрды, солай үзіп-үзіп оқу тиімді. Балалары оқығысы келмейтін ата-аналарға осы тренингті ұсынуға болады. Көптеген эксперименттер көрсеткендей, оқуды ұнатпайтын жоғары сынып білім алушысы да аялауыш оқу арқылы әдебиет оқуға үйренген [10].

• «Білім ағашы» тәсілі. Сабақта тақырыпты зерделегеннен кейін оқулықтың материалы бойынша бақылау сұрақтарын құрастыру тапсырмасы беріледі. Әр білім алушы өз сұрағын «білім ағашына» жапсырады. Келесі сабақта білім алушылар «білім ағашындағы» сұрақтарды оқып, оларға жауап береді (әр оқушы өз сұрағына немесе сыныптасының сұрағына жауап беруіне болады).

• «Дұрыс немесе дұрыс емес мәлімдемелер» тәсілі. Математика пәнінде «бұрыш» ұғымын таныстыру барысында қолдануға болады. Мұғалім балалардан сабақта алынған ақпаратты қолдана отырып, мәлімдемелердің дұрыстығын бағалауды сұрайды. Мысалы:

доғал бұрыш – доғал қарындашпен сызылған бұрыш;
 бұрыш – бұл геометрикалық фигура;
 бұрыштар тапқыр және мылқау болады;
 тік бұрыштар болады;
 сүйір бұрыш – ол тік бұрыштан кіші болады;
 доғал бұрыш – тік емес бұрыштың бір түрі.

- «Сәйкестікті тап» тәсілі. Балалар есептің мәтінін оқиды. Одан кейін білім алушыларға сандар, атаулар, жыл мезгілдері, түстер және т.б. ауыстырылған мәтін беріледі. Білім алушылар қателерді тауып, кестені толтырады немесе диаграмма салады. Бұл сабақ барысында білім алушыларды қолда бар дереккөздерді қолдану арқылы ақпаратты табуға үйретудің бір жолы.

«Сауат ашу», «Қазақ тілі», «Әдебиеттік оқу» пәндерінде:

- «Жасырын әріптер» тәсілі

Білім алушылардың сөздерді болжау қабілетін дамыту оқу техникасын жақсартуға ықпал етеді. Бұл үшін келесідей тапсырмалар ұсынуға болады:

дақтары бар сөздер – текшеде сөз жазылған, оның бір бөлігі (бір буыны) дақпен жабылған (кү ; шан);

әріптері түсіп қалған сөздер – текшеде бірнеше әріпі жоқ сөз жазылған (мысалы: ба __ лар; оқ __ ы);

кесілген сөз – сөз жазылған текшені екі бөліп қияды, балаларға сөзді жоғарғы немесе төменгі бөлігіне қарап оқу ұсынылады (текшені қайшымен қимай, жоғары немесе төмен жағын сызғышпен жабуға да болады);

бұл жаттығудың неғұрлым күрделі түрі – жетіспейтін сөзді болжау. Ол үшін қанатты сөздер, мақал-мәтелдер, ертегілердің немесе тақпақтардың белгілі үзінділерін қолдануға болады (мысалы: Оқу білім _____).

- «Найзағай» тәсілі

Білім алушыларға өте қысқа уақыт аралығына (2-3 секундқа) сөз көрсетіледі, балалар сөзді оқып үлгерулері тиіс. Бұл жаттығу үшін сөздер жазылған текшелер немесе арнайы презентация әзірлеуге болады.

- Халықаралық зерттеулерде оқу сауаттылығын тексеруде кездесетін «Серуенде» деп аталатын тапсырма түрі:

1-тапсырма. Мәтінді оқып шық.

Жексенбі күні Кәрімовтер отбасы қалалық саябаққа серуенге барды. Кіреберістегі ақпараттық қалқанда саябақта 250 терек, 150 емен және 300 қарағай өседі делінген.

а) осы деректерге сүйене отырып төмендегі кестені толтыр

Ағаштың атауы	Ағаштардың саны

ә) Тапсырманы орындау барысында қолданған әрекеттеріңді ретімен жаз.

1. *Саябақта өсетін ағаштар туралы ақпаратты оқыдым.*

2. _____

3. _____

б) Кестеді деректерді қолдана отырып дұрыс пайымдауларды таңда және белгіле.

- Саябақта өсетін жапырақты және қылқанды ағаштардың саны бірдей.
- Саябақта өсетін жапырақты ағаштардың саны қылқандыға қарағанда көп.
- Саябақта өсетін жапырақты ағаштардың саны – 700.
- Еменге қарағанда теректің саны 100 ағашқа артық.

в) Әсел Кәрімова кестенің деректері негізінде диаграмма құрастыра бастады. Ағаштардың санын ол тік төртбұрыш ретінде бейнеледі. Тік төртбұрыштың ұзындығы бір немесе басқа ағаш түрінің санын білдіреді: екі тор – 50 ағаш. Диаграмманы сал.

Маңызды! Диаграмма – бірнеше өлшемнің арақатынасын жылдам бағалауға мүмкіндік беретін, сандық деректерді ұсыну тәсілі. Диаграмма нүктелі, сызықты, кесінді, геометриялық фигуралар түрінде болуы мүмкін.

Мәтіннің ең басты мағынасын белгілеуге бағытталған тапсырма үлгісі:
Бақшада

Тапсырма. Мәтінді оқып шық.

Айымның анасы бақшаның жүйектеріне бірнеше көкөніс түрлерін септі. Ол интернеттен тұқымдардың көктеуіне қажетті температуралар туралы ақпарат тапты және бір аптаға арналған ауа райы болжамын қарады.

Суреттерді мұқият қара.

Тұқымдардың көктеуінің минималды температурасы

- +15... +17⁰ С – қарбыз, қауын
- +13...+15⁰ С – баялды (баклажан)
- +8...+12⁰ С – қияр, қызанақ, кәдіш
- +7...+10⁰ С – жүгері
- +4...+5⁰ С – қызылша, сәбіз
- +3...+4⁰ С – түйебұршақ, ақжелкен
- +2...+3⁰ С – орамжапырақ, пияз, аскөк
- +1...+2⁰ С – бұршақ, қымыздық тұқымы көктейді

7-мамыр мен 13-мамыр аралығындағы ауа райы болжамы

7	8	9	10	11	12	13
+3 ⁰	+5 ⁰	+9 ⁰	+11 ⁰	+11 ⁰	+5 ⁰	+3 ⁰
+1 ⁰	0 ⁰	+1 ⁰	-2 ⁰	+3 ⁰	0 ⁰	+2 ⁰

ә) Айымның анасы қандай қорытынды жасауы мүмкін екенін *анықта*.
Тиісті торға «+» белгісін қой.

- Осы аптада баялды көктеп шығуы ықтимал.
- Осы апта қызылша мен сәбіздің көктеуіне қолайлы.
- Осы апта қарбыз бен қауынның көктеуіне қолайлы.
- Бұл уақыт түйебұршақ пен ақжелкеннің көктеуі үшін өте қолайсыз.

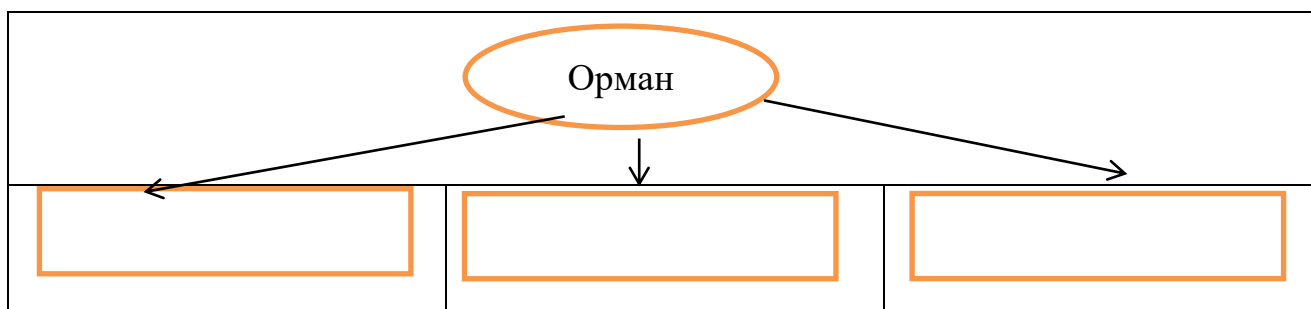
Оқу - семантикалық оқудың бір түрі, онда мақсатқа байланысты толық және нақты ақпаратты іздеу және оны одан әрі түсіндіру жүзеге асырылады;

- Рефлексивті оқу түріне арналған жаттығу үлгісі:

Орманда

1-тапсырма. Жер планетасында биік таулар, терең көлдер, ыстық шөлдер тәрізді көптеген таңғажайып қызықтар жетерлік. Бірақ, солардың ішіндегі ең негізгі таңғажайып – бұл орман! Картаға зер салсақ, әсіресе еліміздің шығысы мен солтүстігін жасыл теңіз тәрізді ормандар алқабының алып жатқанын көруге болады. Алайда, Қазақстанның әр бұрышындағы ормандар – әртүрлі.

Ойлан, ол неге байланысты және «Қандай ормандар болады?» кластерін толтыр.

2) Бастауыш және негізгі орта білім беру деңгейінде

• Білім алушылардың кітап оқуға деген қызығушылығын ауызша, көрнекілік және практикалық әдістерді қолдана отырып сабақ барысында жүзеге асыруға болады. Бұл үшін келесідей тәсілдер қолданылады:

Мазмұндау. Бұл әдіс білім алушының мәтінді тәуелсіз және саналы түрде оқуын қарастырады. Оқырманның тәуелсіздігі оқуға деген қызығушылық критерийлерінің бірі болғандықтан, мазмұндау немесе әңгімелеу оқырман қызығушылығын арттырады деп айтуға болады.

Суреттер (иллюстрациялар) құрастыру. Мысалы, білім алушыға шығармадағы ең есте қалған сәттің суретін салуды ұсыну. Білім алушы шығарманы өз бетінше оқып шығады, ал оған ең жарқын әсер қалдырған оқиғаларды өз суреттерінде бейнелейді. Бұл әдіс бала бойында оқырманның тәуелсіздігін және кітапқа эмоционалды-құндылық қатынасын дамытады, бұл өз кезегінде білім алушының оқу қызығушылығын арттыру туралы айтуға мүмкіндік береді.

Бағалау және пайымдау. Білім алушыға шығарма кейіпкерлерінің әрекеттеріне баға беру және жағымды немесе жағымсыз кейіпкер туралы қорытынды жасау ұсынылады. Бұл тәсілді қолдану барысында баланың

бойында көркем шығармаға деген эмоционалды-құндылықтық көзқарасы дамиды, яғни оқырмандық қызығушылығы артады.

Салыстыру. Мысалы, бір көркем шығарманың бірнеше кейіпкерін салыстыруға болады. Салыстыру үшін білім алушы кейіпкерлердің іс-әрекеттері мен мінез-құлқын бағалауы керек. Бұл әдіс те баланың кітапқа деген эмоционалды-құндылықтық қатынасы мен оқырмандық қызығушылығын арттырады.

Ойын-викторина. Көркем шығарманы оқымас бұрын білім алушыларға: «Мәтінді оқығаннан кейін біз оның мазмұны туралы шағын викторина өткіземіз» тәрізді оқуға бағыттайтын нұсқаулық беріледі. Бұл әдіс білім алушыларды ден қойып, мұқият оқуға итермелейді, олардың оқу тәуелсіздігі деңгейін және нәтижесінде оқырмандық қызығушылығын арттырады.

Қасқыр, түлкі, қоян тәрізді әдеттегі ертегі жануарларын қарастырып, олардың бойынан адамның қандай мінез-құлықтарынымен ұқсастықтар бар екенін анықтау туралы тапсырма беруге болады. Бұл тәсілді жүзеге асыру барысында балалардың шығармаға деген эмоционалды-құндылықтық көзқарасының деңгейі артады, себебі білім алушы ертегі жануарларының мінез-құлқына талдау жасайды және олардың ерекшеліктерін бөліп көрсетеді, содан кейін оларды адамның мінез-құлқымен салыстырады. Мысалы: қоян тәрізді қорқақ, қасқыр тәрізді өжет, түлкі тәрізді қу [18].

Иллюстрациялар жасау, бағалау және пайымдау, салыстыру, ойын-викторина тәсілдері балалардың бойында кітапқа деген қызығушылықты оятуға жағдай жасайды.

• «Математика» оқу пәнінде мағыналық оқу дағдыларын қалыптастыру жолдары:

№1 есеп

Тапсырманы орындау барысында сен, модельдеудің көмегімен ақпаратты өңдеуді, теңдеу құрастыруды және теңдеудің көмегімен есеп шығаруды үйренесің.

Ең бірінші теңдеуді кім және қашан ойлап тапқан? ... есімді алғашқы ана, ... мүмкін оның есімі болмаған да шығар. Ол өзінің төрт баласына тең бөліп беру үшін, алма ағашынан 12 алма жұлып алды. Ол 12-ге дейін санамақ түгіл, 4-ке дейін де санай алмауы ықтимал., сонымен қатар бір санды екінші санға бөле алмағандығы сөзсіз. Егер ол алмаларды барлық балаларына тең бөліп бергісі келсе былай істеуі мүмкін: алдымен ол балаларына бір алмадан беріп шығады, содан кейін екінші алмадан, осы ретпен алмасы біткенге дейін жалғастыра береді. ең соңында алманы тең бөліп бергенін байқайды.

Егер бұр оқиғаны математика тілімен жазатын болсақ былай болады. X – әр балаға берілген алма саны. Балалар саны – 4, ендеше жалпы алмалар саны – $4x$. Шарт бойынша бұл сан 12-ні құрайды, осыдан $4x = 12$. Демек, $x = 3$.

Яғни, ана ешқандай цифрсыз, әріпсіз және белгілерсіз-ақ теңдеу құрастыру бойынша есепті шығара алды. Демек, ең бірінші теңдеуді кім, қашан және қайда ойлап тапқаны белгісіз.

Тапсырмалар:

1. Алғашқы ананың балаларының арасында алмаларды бөлуі жағдайы моделінің суретін салыңдар.

2. Теңдеуді қалай құрастыруға болады? Мәтіндегі деректерді қолдану арқылы кестені толтырыңдар.

Барлық алмалар саны	
	Төртеу
Әр балаға неше алмадан беру керек?	
Теңдеудің жалпы түрі	
Теңдеуді шешу	
	Үш алма

3. Ерте заманғы осындай есепті ойша (ауызша) шешіңдер. Жалпы саны және оның төрттен бір бөлігі бірге 15 санына тең. Жалпы санын табу.

2) Бастауыш және негізгі білім беру деңгейлерінде

- Бастауыш және негізгі білім беру деңгейлерінде оқу сауаттылығын қалыптастыра отырып білім алушылардың оқуға деген қызығушылықтарын арттыру бойынша жүргізілетін жұмыс түрлері өте көп, 4-кестеде «Мәтінге дейінгі» алдын ала жүргізілетін жұмыс түрлерін, мәтінмен алғашқы танысу кезеңіндегі іс-әрекет түрлерін; оқылған шығарманы қорытындылау кезеңіндегі іс-әрекет түрлерін ұсынып отырмыз, әрине бұл кестені мұғалім өзінің қалауынша әлі де ірілендіріп, толықтыра алады.

4-кесте – Бастауыш сынып білім алушыларының оқуға деген қызығушылықтарын арттыру жолдары

№	Әдіс-тәсілдер, іс-шаралар
<i>Әліппеге дейінгі кезең</i>	
1	Алфавиттің бір әрпіне немесе әріптер тобына, буындап оқуға арналып құрастырылған жаттықтыру кешені
2	Оқу қызығушылығын арттырудың ауызша, көрнекілік және практикалық әдістері: мазмұндау; суреттер (иллюстрациялар) құрастыру; бағалау және пайымдау; салыстыру.
<i>«Мәтінге дейінгі» алдын ала жүргізілетін жұмыс түрлері</i>	
1	Әдеби шығарманы оқудың аудиожазбасын тыңдау
2	Шығарма тақырыбы бойынша бейнетізбегін қарау (сипатталған оқиғалар өтетін уақыт туралы деректі кадрлар, әдеби шығарма тақырыбы бойынша көркем фильмдер мен мультфильмдерден үзінділер, шығарма авторының өмірі туралы фильм және т.б.)
3	Кітап көрмесін (автор немесе тақырып бойынша) қарау, мұғалімнің/кітапханашының көрме туралы әңгімесін тыңдау
4	Сабақ тақырыбы бойынша мұғалімнің немесе білім алушылардың алдын ала дайындалған әңгімесін тыңдау (автордың өмірбаяны, автордың бұрын оқыған шығармаларынан үзінділер және т.б.)
5	Сөздік жұмыс (мәтінде кездесетін түсініксіз сөздерді түсіндіру)
6	Оқу немесе түсіну үшін күрделі сөздерді оқу (мұғалім мәтіннен алдын ала жазып алады)
7	Артикуляциялық жаттығуларды орындау, жаңылтпаштар айту
8	Жұмбақтар шешу, шығарма тақырыбы бойынша мақал-мәтелдерді талқылау

9	Кітаптағы иллюстрациялар бойынша шығарманың мазмұнын болжау <i>Мәтінмен алғашқы танысу кезеңіндегі іс-әрекет түрлері</i>
1	Әдеби шығарманың мәтінін ішінен оқу
2	Мәтінді дауыстап оқу
3	Мәтінді сыбырлап оқу
4	Мәтінді жұпта кезекпен оқу
5	Мәтінді сөйлем немесе абзац бойынша тізбекпен оқу
6	Тоқтап-тоқтап оқу. «Болжау» әдісі – бұдан кейін не болады деп ойлайсың?
7	«Бинарлық» оқу – 2 білім алушы бір уақытта оқиды <i>Мәтінмен егжей-тегжейлі жұмыс кезеңіндегі іс-әрекет түрлері</i>
1	Мәтінді оқу барысында түсініксіз сөздерді белгілеп отыру
2	Мәтінді оқу барысында көнерген сөздерді табу
3	Мәтінді оқу барысында түсініктемелер беру
4	Үйде алдын-ала дайындалып мәтінді мәнерлеп оқу
5	Мәтінді қысқартып оқу (білім алушылар қалдырып кетуге болатын сөйлемдерді немесе сөздерді оқымайды). Қысқаша мазмұнын айтуға дайындық
6	Мәтіндегі ең әдемі (ұнайтын) жерді (сөйлемді, абзацты, үзіндіні) оқу
7	Мұғалімнің тапсырмасы бойынша әдеби шығарманың үзінділерін іріктеп оқу
8	Мұғалім немесе білім алушының айтқан сөйлемінің немесе үзіндісінің басындағы немесе соңындағы сөйлемді, үзіндіні тауып оқу
9	«Қоса отырып оқу». Балалар мәтіннің бейтаныс үзіндісін дәл бір минут оқиды, өздері аяқтаған жеріне белгі қояды. Мәтінмен жұмыс жасағаннан кейін, сабақтың соңында олар мәтіннің сол үзіндісін бір минут ішінде оқып, жаңа белгі қояды. «Қосылған» сөздердің санын есептейді
10	Мәтіннен мақалға сәйкес келетін үзіндісін оқу
11	Сөйлемдерді әр түрлі интонациямен оқу
12	«Дауыстар». Мәтінді әр түрлі дауыстармен (әженің, ағаның, кішкентай баланың, мысықтың, аюдың және т.б.) оқу
13	Мәтінді оқу және кестені мәтіннен алынған сөздермен толтыру (мысалы, белгілі бір талаптарға сәйкес келетін зат есімдерді, сын есімдерді, етістіктерді жазу)
14	Мәтінді оқу және «кейіпкердің қозғалу картасын» жасау (ол болған барлық жерлерді жазу)
15	Шығарманың басты кейіпкерінің басқа кейіпкерлермен байланысын сипаттайтын сызба жасай отырып, мәтінді оқу
16	Шығарманың кейіпкері жақсы қарым-қатынаста болған кейіпкерлерді қызыл сызықпен, ал ұнатпайтын адамдарды – көк сызықпен белгілеу
17	Мәтіндегі иллюстрацияны сипаттайтын үзіндіні табу
18	Шығарманың дәйексөзін көрсете отырып, әдеби шығармаға иллюстрация жасау
19	Әдеби шығарманы оқу және кітаптың мұқабасын салу
20	Мәтінді оқу және мұғалім ұсынған суреттерді жұмыста сипатталған оқиғалардың тәртібімен байланыстыру
21	Оқылған әдеби шығарманың мазмұны бойынша сұрақтар құрастыру
22	Оқылған әдеби шығарманың кейіпкеріне сұрақ қою
23	Мәтіннен қойылған сұрақтың жауабы болып табылатын үзінді тауып оқу
24	Мәтінді рөлдерге бөліп оқу (автор сөзі, әдеби шығарма кейіпкерлерінің диалогы)
25	Қатал, қуанышты, көңілді, қайғылы, жалбарыну, ашулану, мазақ ету және т. б. көңіл-күймен оқуға болатын үзінділерді тауып, сол көңіл-күйді келтіріп оқу. Кез келген шығарманы кейіпкердің дауысымен оқу
26	Мәтіндегі тыныс белгілерді сақтап оқу (леп белгісі, сұрақ белгісі, үтір, нүкте)
27	Оқығанды әр түрлі қимылдар және мимика арқылы түсіндіру
28	«Жанды сурет» (бір білім алушы мәтінді оқиды, екіншісі естігеніне мимикамен жауап

	береді)
29	Мәтіндегі дауыстап, тыныш, тез немесе баяу оқу керек сөздерді, сөйлемдерді табу және оқу
30	Тақпақ оқу, әр білім алушы кідіріс жасайтын жерде аяқтайды, келесі білім алушы жалғастырады. Тақпақты жатқа мәнерлеп оқу
31	Оқылған шығарманың қысқаша немесе егжей-тегжейлі толық мазмұндау
32	Мәтіннен сөз тіркестерін табу және оқу (зат есім және сын есім; зат есім және етістік; есімдік және етістік)
33	Мәтіннен бір түбірлі сөздерді, синонимдерді, антонимдерді және т.б. табу
34	Ұнаған кейіпкермен сұхбат жүргізу
35	Әдеби шығармадағы кейіпкерлердің санатын анықтау (жағымды; жағымсыз; бейтарап; көмекші кейіпкерлер)
36	«Мен шығарманы ... атар едім». Білім алушы шығармаға өз атауын береді және неліктен олай атағанын дәлелдейді
<i>Оқылған шығарманы қорытындылау кезеңіндегі іс-әрекет түрлері</i>	
1	Әдеби шығарманың мәтіні бойынша құрастырылған тест жұмысын орындау
2	Әдеби шығарманы оқу, сюжеттің жалғасын немесе кіріспесін ойлап табу
3	Көркем шығарма негізінде өз мәтінін құру (ұқсастық бойынша мәтін)
4	Әдеби шығарманың басты оқиғасы болған жерден репортаж жасау
5	Оқылған әдеби шығарма негізінде сөзжұмбақ, викторина құрастыру
6	Кластер құрастыру. Парақтың ортасына шеңберге тақырып жазылады, одан сәулелер кетеді – мағыналық ірі бірліктер, яғни тақырыптың мазмұнына сәйкес терминдер мен ұғымдар жазылады

Сонымен, білім алушы мектептегі алғашқы жылдардың өзінде-ақ оқылған мәтіннің мағынасын түсінуі және оны саналы қабылдай алуы; мәтіннің құрылымын, ондағы оқиғалар тізбегін айыра білуі; мәтінді мазмұндық бөліктерге бөлуі; мәтіннің схемалық немесе суреттік жоспарын құрастыра алуы; кейіпкерлерге сипаттама бере білуі; қойылған сұраққа жауап таба алуы; мазмұнды әрі қарай өрбіте, болжай алуы тиіс.

- Әр сабақ сайын бес минуттық оқу. Бұл әдіс Моңғолия мектептерінде орыс тіліне оқыту барысында қолданылған және тәжірибе жүргізген мұғалімдер тобы моңғол балалары орыс тілін жақсы меңгергенін айтады. Мұнда айрықша әдіс жоқ, әр баланың алдында кітап жатады. Әр сабақтағы бес минуттық оқу кез келген сабақта – әдебиеттік оқу, қазақ тілі, математика, биология, география көркем еңбек т.б. пәндерде балалар бес минут оқиды. Сабақ қосымша кітапты немесе арнайы дайындалған кестелерді ызындап оқу режимінде бес минут оқудан басталады, сосын сабақ ары қарай өз қалпымен жүргізіледі [10]. Мысалы, әр сабақта бес минут, әр күні 4 сабақ, аптасына 5 күн бар. Бір апталық жаттығу 100 минут көлемінде болады. Дәстүрлі әдістермен 2-3 минутты салыңыз. Жаттығу уақытының бірнеше есеге артқаны көрінеді. Мұның бәрі де әдістемелік айласыз жүзеге асады.

- Оқудың түрлері:

- *ақпаратты іздеу* – белгілі бір ақпаратты немесе фактіні іздеуге бағытталған мағыналық оқу түрі. Мағыналық оқудың бұл түрі «Қазақ тілі», «Ана тілі» пәндерімен қатар «Математика» оқу пәнінің тапсырмаларын орындау барысында қажет;

- *таныстырылымдық оқу* – мәтіннен негізгі мағынаны, негізгі ақпаратты анықтауға бағытталған мағыналық оқу түрі;

- *зерттеуші* – мақсатқа байланысты толық және нақты ақпаратты іздейтін және оны әрі қарай түсіндіретін мағыналық оқу түрі. Мәтіннің ең басты мағынасы белгіленеді;

- *рефлексивті* – мазмұнына ден қойып, мұқият оқу. Мұндай процесс кезінде оқырман тақырыпты оқу немесе мәтінді оқу барысында болашақ оқиғаларды болжайды [14].

Оқудың тағы бір түрі – мәтінге түсініктеме беру, талқылау және болжау түрінде жүргізілетін *түсіндіріп оқу*.

Түсіндіріп оқыту негізінен мәтінді қайта оқу кезінде пайдаланылады. Бұл «автормен сұхбат» қалай болатынын, оқырманды «ойға қалдыруға» кепілдік беру үшін болуы мүмкін. Сөйлем немесе фрагменттің соңына дейін оқымай мәтіннен қажетті жерін ғана түсіндіру. Сондықтан, кез келген уақытта баланың оқуын тоқтатуға болады.

Оқудың келесі түрі – *таңдап оқу*. Таңдап оқу барысында білім алушы кейбір нақты ақпаратты (мысалы, статистикалық деректерді, кейбір оқиғаның сипаттамасын және т.б.) немесе жаңадан берілген мәліметті іздейді. Бұл жағдайда білім алушы мәтіндегі жаңа, маңызды және пайдалы мәліметтерді түсінуі жеткілікті. Айта кету керек, бұл ресми іс-қағаз, публицистикалық, көркемдік, ғылыми стильді мәтіндер болуы мүмкін. Білім алушылар өзіне қажетті аспектілерге ғана назар аударады.

Зерделеп оқу мұғалімнің жетелеуімен білім алушының:

- Мен терең әрі мағыналы оқығаннан кейін, жұмысымның неге сәтті болғанын түсінуге тырыстым ба?

- Оқу барысында мәселелер туындады ма?

- Бұл мәселелердің сипаты қандай?

- Мен оларды түзете аламын ба, әлде оқуға беріліп ұмытып кетемін бе? тәрізді өзіне-өзі қойған сұрағынан басталады [10].

Мағыналық оқу дағдыларын қалыптастыру барысында ақпаратты оқу және өңдеу жұмыстарының әдістері мен тәсілдерін қиындата отырып жүйелі жүргізу қажет. Сонымен қатар оқу шапшаңдығы, түсініп және дауыс ырғағын келтіріп оқу тәрізді оқу дағдыларының сапасын да ескеру керек.

Оқу дағдыларын қалыптастырудың кезеңдері тұжырымдамалық, синтетикалық, автоматтандырылған деп бөлінеді.

Тұжырымдамалық оқудың мақсаты – автордың тақырыпқа немесе құбылысқа қатынасын түсіну және осы көзқарасқа әсер ететін факторларды анықтау болып табылады.

Кітап оқуға үйретудің айту, қабылдау және түсіну тәрізді үш құрамдас бөлігі негізінен сауаттылыққа үйретудің буындап оқу кезеңінде бір-бірінен бөлшектенеді.

Синтетикалық оқудың мақсаты – автордың осы мәтінде қандай міндеттер қойғанын және оларды қалай шешкенін анықтау болып табылады.

Бұл кезеңде бала сөздерді толық оқып бастайды және оқу кезінде интонацияның болуы синтетикалық кезеңге өтудің басты белгісі болып табылады. Негізінен бұл бастауыш мектепте оқудың екінші жылында болады.

Бұл кезеңде балалардың оқылған шығармаға өзіндік эмоционалды көзқарасы, мұғалімнің қосымша сұрақтарынсыз өз әсерлерімен бөлісу, оқығанын өз бетінше талқылау ниеттері болады.

Жүзеге асыру тәсілдері:

- міндетті түрде күнделікті кітап оқу жаттығулары;

- жеке, мәтіндерді баланың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып таңдау;

- балалардың оқу барысында жіберген қателіктерінің алдын алу және оларды түзету бойынша мұғалімнің жүйелі жұмысы [14].

Ішінен (сыбырлап, дыбыссыз) оқу бойынша арнайы ұйымдастырылған жұмысты үшінші сыныптан бастауға болады, өйткені бұл көру анализаторына мүлдем басқаша берілетін ақпарат.

Сонымен қатар, мұғалім көрнекі қабылдауды жақсартатын арнайы жаттығуларды қолдануы, артикуляциялық аппаратты дамыту, тыныс алуды реттеу тәрізді дұрыс және жылдам оқуға әсер ететін жұмыстарды да жүргізуі тиіс.

• Мәтінмен жұмыс істеу кезеңдері келесідей болып бөлінеді:

1-кезең. Оқуға дейінгі мәтінмен жұмыс.

Мәтіннің мағыналық, тақырыптық, эмоционалды бағыты, шығарманың атауына, автордың аты, негізгі сөздері, мәтінге берілген суреттер бойынша оның кейіпкерлерін анықтауды, мәтіннің мазмұнын болжауды, алдын ала анықтауды қамтиды.

Білім алушы өзінің болжамдарын тексеру үшін мәтінді өз бетінше оқып шығуға деген ықыласы пайда болады, нәтижесінде оның оқырмандық қызығушылығы артады. Мысалы, келесідей тапсырмалар қолдануға болады: шығарманың атауымен жұмыс, яғни атауы бойынша шығарманың мазмұнын болжау; автордың атымен байланысты ассоциацияларды қолдану (Балалар, шығарманың авторының атына назар аударыңдаршы. Сендерге оның аты таныс па? Бұл автордың шығармаларын бұрын кездестірген бе едіңдер? Бұл автор не туралы жазатынын білесіңдер ме? және т.б.) [19].

2-кезең. Оқу барысындағы мәтінмен жүргізілетін жұмыс.

1) *Мәтінді бастапқы оқу*. Мәтіннің ерекшеліктеріне, білім алушылардың жас және жеке мүмкіндіктеріне сәйкес сыныпта өз бетінше оқу немесе оқу-тыңдау немесе аралас оқу (мұғалімнің таңдауы бойынша). Бастапқы қабылдауды анықтау. Білім алушылардың бастапқы болжамдарының оқылған мәтіннің мазмұнымен, эмоционалды-сезімдік қабылдауларымен сәйкестігін анықтау.

2) *Мәтінді қайта оқу*. Бүкіл мәтінді немесе оның жеке бөліктерін баяу, «ойланып» қайта оқу.

3) *Мәтінді талдау* (әдістер: мәтін арқылы автормен диалог, түсініктеме беріп оқу, оқылған бойынша әңгімелесу, негізгі сөздерді, сөйлемдерді,

абзацтарды, мағыналық бөліктерді және т.б. бөлу). Әр мағыналық бөлікке нақтылау сұрақтарын қою.

4) Мәтіннің мазмұны туралы әңгімелесу. Оқуды жалпылау. Мәтінге жалпылама сұрақтар қою. Қажет болған жағдайда мәтіннің жеке фрагменттеріне жүгіну.

5) *Мәнерлеп оқу*. Мәтінді, оның мазмұнын тыңдаушыға әсерлі етіп жеткізу үшін, ондағы сөздердің дыбыстық үйлесімін, екпінін, дауыс ырғағын, әуенін сақтап оқу.

3-кезең. Оқудан кейінгі мәтінмен жұмыс.

1) Мәтін бойынша тұжырымдамалық (мағыналық) әңгімелесу. Оқығанды ұжымдық талқылау, пікірталас. Шығарманы оқырмандық интерпретациялаудың (түсіндірудің, бағалаудың) авторлық ұстаныммен арақатынасы. Мәтіннің негізгі идеясын немесе оның негізгі мағыналарының жиынтығын анықтау және тұжырымдау.

2) *Жазушымен танысу*. Жазушы туралы әңгіме. Жазушының тұлғасы туралы әңгіме. Оқулық материалдарымен, қосымша дереккөздермен жұмыс.

3) *Тақырыптың атауымен, суреттермен жұмыс*. Тақырыптың мағынасын талқылау. Білім алушылардың дайын суреттерге жүгінулері. Суретшінің көзқарасын оқырман көзқарасымен байланыстыруы.

4) Білім алушылардың оқу іс-әрекетінің кез-келген саласына негізделген *шығармашылық тапсырмалар* (көркемдік форма бойынша қиялдау, мазмұнды түсіну).

Мағыналық оқылым мәтінді оқу мақсатын түсіну; оқу түрін оның мақсатына (қалай? қалайша?) қарай таңдай білу; негізгі және қосалқы ақпаратты анықтау білігі; әр түрлі стильдегі мәтіндерде еркін бағдарлану және қабылдау мүмкіндігі; мәтіннен алынған ақпаратты дұрыс бағалау мүмкіндігі тәрізді бөліктерден тұратын әмбебап оқу әрекеті кешенін білдіреді.

• Мағыналық оқуды дамытудың әдістемелік тәсілдерін «Жіңішке» және «жуан» сұрақтар»; «Мәтінге сұрақтар құрастыру»; «Оқимыз және сұраймыз»; «Қысқаша жазба жасау»; «Қос жазбалар күнделігі»; «Таңбалап оқу. Инсерт»; «Блум түймедағы»; «Қысқа және күрделі сұрақтарды қабылдау»; «Дұрыс және дұрыс емес пікірлер»; «Кідіріс жасап оқу»; «Білемін. Білгім келеді. Қолымнан келеді кестесі»; «Болжау ағашы» деп аталатын тәсілдер түрінде жүргізуге болады [14].

«Жіңішке» және «жуан» сұрақтар тәсілі.

Бұл типтегі сұрақтар сабақ барысында пайда болады. «Жіңішке» сұрақтар – қарапайым, қысқа жауапты, «жуан» сұрақтар – толық, егжей-тегжейлі жауапты қажет ететін сұрақтар. Бұл тәсіл сұрақ құрастыру және ұғымдарды өзара байланыстыру қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Тақырыпты оқып болғаннан кейін білім алушыларға өтілген материалға байланысты үш «жіңішке» және үш «жуан» сұрақ құрастыру ұсынылады. Содан кейін олар «жіңішке» және «жуан» сұрақтар кестесін пайдаланып бір-бірімен сұхбаттасады.

«Жіңішке» сұрақтар

«Жуан» сұрақтар

Кім?
Не?
Қашан?
Келісесің бе?

Дұрыс па? Неге екенін түсіндір?
Неліктен олай ойлайсың?
Айырмашылығы неде деп ойлайсың?
Ұқсастықтары неде деп ойлайсың?
Ұқсастығына 3 дәлел келтір

- «Қысқаша жазба жасау» тәсілін қолдану барысында білім алушылардың бойында оқу мәтінін мақсатты түрде оқу, проблемалық сұрақтар қою, топта пікірталас жүргізу қабілеті қалыптасады.

- «Мәтінге сұрақтар құрастыру» тәсілін қолдану барысында білім алушылар мәтінде берілген ақпаратты талдайды, мәтіндегі сөйлемдер бойынша сұрақтар құрастырады, құрастырылған сұрақтарға жауап біру үшін мәтінді және басқа да қосымша деректерді пайдаланады, мәтінде пайдаланылмаған деректер қалады.

Бұл тәсіл басылым деректерімен өздігінше жұмыс істеу, сұрақтар құрастыру, жұпта жұмыс істеу білігін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

- «Әр түрлі сұрақтар қоюды үйренеміз» – «Блум түймедағы» тәсілі. Түймедағының алты күлшесі – алты түрлі сұрақтар.

Қарапайым сұрақтарға жауап беру барысында қандай да бір фактілерді айту, қажетті ақпаратты еске түсіру қажет, яғни мәтін туралы білімді тексереді. Жауап мәтінде қамтылған ақпараттың қысқа және дәл көшірмесі болуы керек. Мысалы: Басты кейіпкердің аты кім? Жайық өзені қайда құяды?

Нақтылау сұрақтары мәтінді түсіну деңгейіне шығарады. Бұл «иә» – «жоқ» жауаптарын талап ететін және мәтіндік ақпараттың шынайылығын тексеретін ойландыратын сұрақтар, мысалы «бұл рас па...», «Егер мен дұрыс түсінсем, онда...».

Мұндай сұрақтар пікірталас дағдыларын қалыптастыруға айтарлықтай үлес қосады. Дұрыс және әсірелемей, нақты сұрақ қоюға үйрету керек.

- *Мағынаны пайымдау* (түсіндірме) сұрақтар мәтіндік ақпаратты талдау үшін қолданылады. Кейбір жағдайларда сұрақтың бұл түрі ақтауға мәжбүрлеу ретінде теріс қабылдануы да мүмкін. Олар негізінен «неліктен?» деген сұрақтан басталады және себеп-салдарлық байланыстарын анықтауға бағытталады. Мысалы, «Ағаштардың жапырақтары неліктен күзде сарғаяды?». Мұндай сұрақтың жауабы мәтінде дайын түрде болмауы маңызды, әйтпесе ол қарапайым санатқа енеді, сонымен қатар бала сұрақтың жауабын білетін болса да қарапайым санатқа енеді.

- *Шығармашылық сұрақтар* алынған ақпараттағы мағлұматтарды біртұтас құбылыс ретінде жинақтап зерттеуді білдіреді. Олар әрқашан «егер ...» сөзімен жалғастырылатын немесе болашақ уақытты білдіретін сұрақ, ал тұжырымдаманың құрамында болжам немесе қиял элементі болады. Мысалы, «Егер ..., не болар еді?».

- *Бағалау сұрақтары* құбылыстарды, оқиғаларды, фактілерді бағалау критерийлерін анықтауға бағытталған. «Сіз ... қалай ойлайсыз?», «Дұрыс істеді ме?» тәрізді сұрақтар.

- *Практикалық сұрақтар* қолдануға, теория мен тәжірибе арасындағы байланысты іздеуге бағытталған. Мысалы, «Кейіпкердің орнында болсаң, не істер едің?», «Есеп шығару дағдысы саған не үшін қажет болады?» тәрізді сұрақтар [20].

Оларға жауап бере отырып, кейбір фактілерді атау, есте сақтау керек, сонымен қатар кейбір ақпаратты көбейту керек. Олар көбінесе сынақ, терминологиялық диктант кезінде басқа да дәстүрлі бақылау формаларында тұжырымдалады.

Нақтылаушы сұрақтар әдетте «Яғни сен ... деп ойлайсың?», «Егер мен дұрыс түсінсем, онда ... ?», «Менің қателесуім мүмкін, бірақ, сен ... туралы айттың?» тәрізді сұрақтардан тұрады. Бұл сұрақтардың мақсаты – сұхбаттаушы адамға не айтқаны туралы кері байланыс беру болып табылады. Кейде олар хабарламада жоқ, бірақ болжанатын ақпарат алу үшін сұралады. Сұрақ қою барысында бет әлпетінде жағымсыз мимиканың болмауы өте маңызды.

- *«Инсерт» тәсілі* – бұл оқу барысында мәтінді таңбалап немесе белгілеп отыру тәсілі. Ол негізінен мұқият оқуды ынталандыру және оқуды қызықты саяхатқа айналдыру үшін қолданылады [21].

- Оқу барысында білім алушы мәтінде келесідей белгілер қойып отырады:

V – бұрын білгенмін;

+ – жаңа;

– – басқаша ойлағам;

? – түсінген жоқпын, сұрақтарым бар.

- Мәтінді екінші рет оқи отырып және материалды жүйеге келтіре отырып кесте толтырады.

Бұрын білгенмін (V)

Жаңа ұғым білдім (+)

Басқаша ойлағам (–)

Сұрақтарым бар (?)

Негізгі сөздерден, фразалардан тұратын қысқа жазбалар жасайды. Кестені толтырғаннан кейін балалардың қолында қысқаша конспект пайда болады, сондай-ақ білім алушылармен әңгіме режимінде жұмыс нәтижелерін қорытындылауға болады. Егер білім алушыларда сұрақтар туындаса, онда мұғалім білім алушылардың бірі туындаған сұраққа жауап бере ала ма, жоқ па екенін алдын ала біле отырып, сұрақтарға өзі жауап береді. Бұл әдіс білім алушылардың жаңа ақпаратты жіктеу, жүйелеу, жаңасын бөлу қабілетін дамытуға ықпал етеді.

- *«Кластер» тәсілі* материалды құрылымдау және жүйелеу үшін қолданылады. Кластер – оқу материалын графикалық ұйымдастырудың тәсілі, оның мәні парақтың ортасында негізгі сөз (идея, тақырып) жазылады немесе сызылады, ал оның екі жағында онымен байланысты идеялар (сөздер, суреттер) жазылады [22].

- Мұғалім балаларға оқылған материалды қайта оқып, сабақтың тақырыбы шеңберіндегі негізгі ұғымдарды, өрнектерді, формулаларды жазуды ұсынуына болады. Содан кейін әңгіме немесе жұптағы, топтардағы жұмыс

барысында, осы негізгі ұғымдарды, өрнектерді, формулаларды қажетті ақпаратпен толықтырады.

«Негізгі сөздер» тәсілін қолдану арқылы әңгіме құрастыруға немесе кейбір ұғымдарды анықтауға болады.

«Дұрыс және дұрыс емес пікірлер» тәсілі – білім алушылардың білімін өзектендіруге және олардың ойлау қызметін белсендендіруге ықпал ететін әмбебап тәсіл. Бұл әдіс балаларды ақыл-ой белсенділігіне тез қосуға және сабақтың тақырыбын зерттеуге логикалық түрде көшуге мүмкіндік береді. Стратегия жағдайды немесе фактілерді бағалау, ақпаратты талдау, өз пікірін білдіру қабілетін қалыптастырады. Балалар ереже бойынша пікірлерге өз көзқарастарын дұрыс болса «+», дұрыс емес болса «-» белгілерін қою арқылы білдіреді.

- Мағыналық оқу әмбебап әрекет ретінде мұғалімнің:

- проблемалық оқыту технологиясын;

- интерактивті технологияларды;

- сыни ойлау технологиясын және басқа да жұмыс формаларын қолдануының арқасында қалыптасады.

- Оқудың заманауи тәсілдерін ескере отырып, мұғалімдерге келесі жолдарды ұсынуға болады:

- білім алушылардың жаңа материалды игеруі үшін оқудың ең ұтымды түрлерін таңдау;

- мәтінмен жұмыс істеудің стандартты емес түрлері мен әдістерін енгізу арқылы білім алушылардың бойында оқуға деген қызығушылық қалыптастыру;

- оқулықпен жұмыс істеу кезінде білім алушылардың әртүрлі топтары қызметінің сипатын анықтау.

Оқулықтардың ақпараттары үлкен тиімділігімен ерекшеленеді, себебі олардың құрамында сабақ тақырыбына қатысты көптеген ақпараттар болады. Олармен жұмыс істеу барысында білім алушылар тапсырма алады, сол тапсырмаларда қарастырылған жұмыстарды орындайды.

Оқулықтарда көлемді апараттар қысқартылып беріледі, қосымша ақпарат алу, яғни білімді тереңдету үшін білім алушылар қажетті ақпаратты басқа дереккөздерден іздейді, оқиды. Оқулықтарда оқу материалын көбірек «жинақтау» үшін мәтіннен басқа қорытынды кестелер, диаграммалар, графиктер және т.б. беріледі Сондықтан, мұғалімдер оқулықтағы ақпаратты талдауға назар аударулары тиіс [10];

- оқу іс-әрекетінің белгілі бір түрлерінде білім алушыларға қиындықтар тудыруы мүмкін жағдайларды алдын-ала болжау;

- білім алушылардың білуге ұмтылысына, алға жылжуына қарай оқудағы дербестік деңгейін арттыру;

- білім алушылардың шығармашылық ойлауын дамыту мақсатында сабақ барысындағы іс-әрекеттерді түрлендіру;

- әр түрлі қызмет түрлерінде өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі ұйымдастыруға үйрету.

Жоғарыда аталған жұмыс әдістерін бастауыш және негізгі білім беру деңгейлерінің білім алушыларының (мәтіннің, әңгіменің, есептің,

тапсырманың) мағынаны түсініп оқуын дамыту үшін кеңінен қолдануға болатындығы анық. Әдебиеттік оқу сабақтарында білім алушылардың оқу шеберлігі мен көркем шығарма әлеміне «ену» қабілетін, сонымен қатар көркем әдебиет оқуға деген қызығушылығын қалыптастыру үшін жағдай жасау қажет.

3) Жалпы білім беретін мектептерінің барлық пәндері арқылы, яғни сабақ жүйесінде

- дыбыс шығармай оқу
  - ыңылдап немесе сыбырлап оқу
- бұл іс-әрекет түрлері сабақтың басында (барлық пән сабақтарында) ұйымдастырылуы тиіс (ұзақтығы 5 минут). Бұл тәсіл барлық балалардың бір мезгілде оқуын қарастырады және білім алушылар бір-біріне кедергі жасамаулары тиіс. Әр бала өзінің қарқынымен оқиды. 5 минуттан кейін оқу тоқтатылады, одан әрі пән сабағы жүргізіледі. Білім алушылардың партасында қосымша оқуға арналған әдебиеттер болуы тиіс (әдебиетті балалар өздерімен әкеледі, яғни әр білім алушы өзіне ұнайтын шығарманы оқиды);

4) Негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейлерінде

- «Физика» және «Математика» оқу пәндерінде:

Семей қаласы №32 жалпы орта білім беретін мектебінің математика пәні мұғалімі Сабиханова Гаухар Ғазезовна мен физика пәні мұғалімі Сығаева Ләзат Заманбекқызының Республикалық ғылыми-әдістемелік «Математика және физика» журналының 2021 жылғы №1 санында жарияланған «Абай мен Шәкәрім мұраларын математика және физика пәндерімен байланыстыру» атты мақаласында ұсынылған үлгілері мысал бола алады.

«Абай мен Шәкәрім мұраларын математика және физика пәндерімен байланыстыру»

Ұлы ақынның өлең жолдарын жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбындағы «Физика» оқу пәніндегі «Жарықтың сынуы. Жарықтың сыну заңы», «Энергияның сақталу заңы» тақырыптарында қолдану.

Ш.Құдайбердіұлының «Тау басындағы ой» өлеңінен үзінді

...Күннен неге түсіп тұр мұнша жарық,
Сегіз минут шерікте жерге барып
Әншейін құр жарқырап тұрып алмай,
Жылулық нұрмен бірге жүр қозғалып.
Бұл дүние жылу жоқ нұрсыз болса,
Әлемнен кім жүре алар пайдаланып?
«Дүние атаулы теп-тегіс мөлдір болса
Көлеңке орнығады қайда барып ...
Шымды жерде көресіз қара топырақ
Шіріген шөп, тозаңнан болған құрақ.

Егер оған дым тиіп, күн жылытса,
Жан кіріп, шөп шығады гүл-жапырақ.
Өлген шөптің көлі еді тозған тозаң
Онан тағы не шықты, байқа, бірақ.
Әлемде жоғалатын ешбір зат жоқ
Өзгертіп, түрленеді, ойла, шырақ.
Бұл соңғы шөп — өлген шөп емес дерсің,
Шөп-жанынан білдің, бе оны сұрап?
Дене — киім сияқты, күнде ауысар,
Жан ауысты деуіңіз қиынырақ!

- «Математика» оқу пәнінде

«Геометриялық фигуралар туралы түсінік» тақырыбын зерделеу барысында «Дұрыс немесе дұрыс емес мәлімдемелер», «Сенесіңдер ме?» тәсілін сабақтың басында қолдануға болады. Негізгі ақпаратпен танысқаннан кейін (параграфтың мәтінін оқығаннан кейін немесе мұғалімнің түсіндірмесін тыңдағаннан кейін) келесі мәліметтердің дұрыс немесе дұрыс еместігін анықтау ұсынылады:

- Доғал бұрыш – бұл ұшы жоқ қарындашпен салынған бұрыш.
- Бұрыш – бұл геометриялық фигура.
- Бұрыш қиылысатын екі түзу сызықтардан тұрады.
- Бұрыштар тапқыр және топас болып бөлінеді.
- Бұрыш бір нүктеден шығатын екі сәуледен тұрады.
- Тең бұрыштар – бұл бүйірлері бірдей бұрыштар.
- Биссектриса – үш жағы бар бұрыш.
- Тік бұрыш болады.
- Бұрыш арық болуы да мүмкін.
- Үшкір бұрыш – бұл тік бұрышқа қарағанда кішкентай болатын бұрыш.

- №2 есеп.

Жөндеу жұмыстарын жүргізу қажет – төрт терезесі бар оқу кабинетінің қабырғаларын сырлау керек. Жөндеу жұмыстарына (жұмыс бағасын қоса алғанда) 125000 теңге бөлінді.

Тапсырмалар

1. Егер:

- төбенің биіктігі 320 см;
- бөлменің ұзындығы 800 см;
- ені 600 см;
- терезелердің мөлшері 200 см x 180 см;
- есіктің мөлшері 200 см x 100 см екендігі белгілі болса, сырлауға арналған қабырғаның ауданын анықтау қажет.

2. Оқу процесіне неғұрлым қолайлы әсер ететін бояу түс таңдау (1-кесте).

3. Неғұрлым қауіпсіз бояу таңдау сыр (2-кесте).

4. Бояудың қажет болатын мөлшерін есептеу.

5. Шығатын қаражат мөлшерін анықтау (сырлаушыға 55000 теңге төленетінін ескеру қажет).

Түс адамның денсаулығы мен психологиясына әсер етеді. Сондықтан бөлме қабырғаларын бояйтын сырдың түсін өте мұқият таңдау қажет. Ғалымдар бөлме қабырғаларын таза түсті сырмен боямауды ұсынады – бұл адамның психикасына ауыр тиетін жағдай жасайды. Сондықтан да қабырғаларды қанық таза түстермен өте сирек бояйды. Әдетте бояуларды ақ түспен араластырады немесе түс гаммасына қарама-қайшы бояуды қосумен бейтараптандырады.

1-кесте

Түстің психологиялық сипаттамасы

Сары	Еңбекке қабілеттілікті жақсартады, жағымды әсер қалыптастырады
Қызыл	Мазасыздық сезімін тудырады, қабырғалары қызыл түсті бөлмеде ұзақ уақыт болу көзді талдырады
Жасыл	Тыныштандырады, көзді демалдырады
Көгілдір	Жеңілдік сезімін қалыптастырады, тыныштандырады
Сия көк	Уайымшылдық көңіл-күйге ұшыратады

2-кесте

Бояудың түрлері және ерекшеліктері

Бояудың түрі	Ерекшеліктері
Сулы эмульсия сыры	Құрамында уландырғыш компонент болмайды, өзіне тән иісі жоқ, экологиялық таза, денсаулық үшін қауіпті емес. Беті сылақпен өңделген бетонды, кірпішті сырлау үшін пайдаланылады
Акрилді сыр	Экологиялық қауіпсіз, ылғалдың әсеріне төзімді, өткір иісі жоқ, тез кбеді.
Майлы бояу	Ұзақ мерзімді, мықты. Кемшілігі – беткі қабаттың дем алуына жол бермейді
Латексті сыр	Мықты, ұзақ мерзімді жабын қабат жасайды. Кемшілігі – ұзақ уақыт кебеді.
Алкидті сыр	Жылдам кебеді. Жылтыр жабын қабат жасайды.

3-кесте

Ақ сырлар, олардың ерекшеліктері

Сырдың маркасы	Ерекшелігі	Өлшеп орауы	Бағасы	Шығымы
Mattlatek	Ақ, бұлыңғыр, ұнтақталмайды, көп қолданылатын	2,5 кг; 5 кг; 10 кг	1030 т.; 1915 т.; 3500 т.	150 мл/кв.м

	бөлмелерге арналған			
Superweiss	Аппақ, өте үнемді, Ылғалға төзімді	2,5 кг; 5 кг; 10 кг	1030 т.; 1915 т.; 3500 т.	150 мл/кв.м
Wandfarbe	Ылғалға төзімді, жоғары дәрежелі ақтыққа ие	2,5 кг; 5 кг; 10 кг	1030 т.; 1915 т.; 3500 т.	150 мл/кв.м

Бір түтік колердің бағасы – 550 теңге.
Алынған барлық деректерді кестеге енгізіңдер.

Бөлменің барлық қабырғаларының ауданы

Қабырғалардың түсі

Сырдың түрі

Қажетті сырдың саны:

- барлығы кг-мен;

- банкалар саны, қандай орамда.

Шығынның бағасы

Дереккөз: <https://iro86.ru/images/documents/Dolzhenko.pdf>

• «Қазақстан тарихы», «География», «Биология» оқу пәндерінің тақырыптарын зерделеу барысында білім алушылардың оқу қызығушылығын арттыруға арналған іс-әрекет түрлері мен әдебиеттер тізімін ұсынамыз.

Сынып. Пәннің атауы.

Тақырып.

Мақсаты. Іс-әрекеттер. Ұсынылатын әдебиеттер

5-сынып. Қазақстан тарихы.
«Қазақстандағы
жартастарға салынған
ежелгі суреттер»

Тақырыпты зерделеу барысында білім алушылардың оқу қызығушылығын арттыру мақсатында Қазақстанның жалпыұлттық маңызы бар сакралды нысандарымен ұштастыруды ұсынамыз, яғни Торғай геоглифтері, Таңбалы (Тамғалы) тас археологиялық кешені, Теректі әулие петроглифтерінің суреттерін көрсете және қысқаша мағлұмат беру.

5-сынып. Қазақстан тарихы.
«Алтын адам»
археологиялық олжасы»
тақырыбы.

Білім алушыларды Есік обасынан табылған «Алтын адам» кім болды? Зерттеу сұрағына өздіктерінен жауап іздеуге тарту.
Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 880 бет.

6-сынып. Қазақстан тарихы.
«Атлах шайқасы»
тақырыбы.

Зерттеу сұрағы: Неліктен Атлах шайқасын «халықтар шайқасы» деп атайды?
Жолдасов С. Қазақстанның оңтүстік өңірінің

- тарихы. Алматы «Үш қиян» 2009. 88,95,97.
- Отан тарихы (ғыл. журнал). Жеңіс Ж. Орта ғасырлық түркілер және әлемдік діндер. 2.2005. Алматы. 31-32.
- Қазақстан тарихы.«Ата-мұра» (IV томдық), I т. Алматы. 1996. 480-482.
- Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін (очерк). Алматы «Дәуір» 1994. 92
- Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 880 бет.
- 6-сынып. Қазақстан тарихы. «Халықаралық байланыстардың дамуындағы Ұлы Жібек жолының рөлі» тақырыбы. Ұлы Жібек жолы халықаралық байланыстардың дамуына ықпал етті ме? Зерттеу сұрағына өздіктерінен жауап беруге, жауаптарын дәлелдеуге бағыттау. Оқушы анықтамасы. 1-кітап. Астана: «Арман-ПВ», 2012 ж. 205-бет.
- Аманжолов К.Р. Қазақстан тарихының дәрістер курсы. 1-кітап. Ежелгі заманнан 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін. А., 2004, 118 б.
- М.Қани. Қазақтың көне тарихы. А., 1993, 187 б.
- 6-7-сыныптар. Қазақстан тарихы. Қазақ хандығына байланысты тақырыптар Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 880 бет. ISBN 9965-893-73-X
- Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. «Алматыкітап баспасы», 2009
- «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы, Алматы, «Қазақ энциклопедиясы», 1998 ж.
- «Қазақтың Қасым, Хақназар хандары». «Үшқиян» баспасы. Бұл кітапты құрастырушы Хақназар ханның тікелей ұрпағы, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Бүкіләлемдік Шыңғысхан академиясының құрметті академигі Жантеке Қалилаұлы Жәрімбетов.
- «Қазақ Хандығының құрылу тарихы» деп аталатын еңбектің авторы – профессор, тарих ғылымдарының докторы Берекет Кәрібаев.
- Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің профессоры, филология ғылымдарының кандидаты Зарқын Сыздықұлы Тойшыбайдың «Қазақтың ханы –

- Абылай» атты 2 томдық кітабы.
Шежіреші Арман Қияттың «Абылай хан әулеті» және «Барақ сұлтан әулеті» кітаптары хандар шежіресінен мол деректер береді.
Ақпарат дереккөзі: https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/kazak_handyigy_i_-_550_jyil/25970/
- 8-сынып. Қазақстан тарихы. XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдері. Әлихан Бөкейханның саяси көшбасшылық қызметіне баға беру.
Әлихан Бөкейхан. Шығармаларының 9 томдық толық жинағы. /Құраст.: Жүсіп Сұлтан Хан Аққұлұлы. – Астана: «Сарыарқа», 2013. Дереккөз: <https://adebiportal.kz/kz/books/view/937>
- 8-сынып. Қазақстан тарихы. Ахмет Байтұрсынов – «ұлт ұстазы». Ахмет Байтұрсыновты қазақ тіл білімінің негізін салушы, қоғам қайраткері ретінде бағалау.
Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. «Алматы кітап баспасы»
- 8-сынып. Қазақстан тарихы. Қ.Сатбаев – жан-жақты ғалым. Сәрсекке М. Шығармалары / М. Сәрсекке. – Астана: Фолиант, 2015. ISBN 978-601-7568-20-7 Т.4. Қазақтың Қанышы. Деректі ғұмырнама-роман. – 640 б
М.Сәрсекке. Сәтбаев, Алматы «Жалын»1988 ж.
2.Ш.Қ.Сәтбаева, Г.Батырбеков, Ә.Жармағамбетов «Қаныш аға» естеліктер, «Жазушы баспасы», 1989 жыл
К.Салықов «Қазақтың Қаныш аға – жер иесі», Алматы -1990 ж.
- 8-сынып. Қазақстан тарихы. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы қазақ өнерінің дамуы. Әміре Қашаубаев пен Қажымұқан Мұңайтпасұлының қазақ халқын әлемге танытудағы рөліне баға беру.
Әлімқұл Бүркітбаев – «Қажымұқан» романы («Қазақ балуандары» шығармалар жинағынан).
Ғазизбек Тәшімбаев – «Күш атасы» естелік жинағы.
Дереккөз: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/64525/>
Жүсіпбек Аймауытов «Әнші» әңгімесі
Ілияс Жансүгіров «Әнші» поэмасы
Қайнекей Жармағанбетовтың «Әнші азамат» повесі
Жарқын Шәкәрім. «Әміре» зерттеу кітабы; «Ән жұлдызы» кітабы; «Ән асқары Әміре» зерттеу кітабы.

- «География» оқу пәні бойынша
- Қайырбек Шағыр. «Ұлы тенор» поэмасы
Түсіпбекова Г.М., Ахметов Қ.М. Т 90
География: Балаларға арналған энциклопедия. / Гүлсім Түсіпбекова, Қадырбек Ахметов. – Алматы: ЖК «Спанова А.Б.», 2017. -480 бет. ISBN 978-601-06-5242-2
- Қызықты география — 2011 жылы Алматы қаласы «Таймас» баспасында басылып шыққан кітап. Кітап авторы/құрастырушысы — А. Әлімжанова. Беттер саны — 160.
- Жамбыл облысының топонимикалық анықтамалығы / З. Құламанова. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2014. – 808 бет. ISBN 978-601-291-242-5
- Сапаров Қ.Т. Павлодар облысының топонимикалық кеңістігі. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2007. – 308 б. және т.б.
- «Биология» оқу пәнінен
- Қазақстан табиғаты: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ө. Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2013. Т. 5. – 336 бет.
- Көп томдық «Қазақстан табиғаты» энциклопедиясында еліміздің бай табиғаты, оның ішінде тау шыңдары, жон-жоталары, шоқы-қыраттары, құмды алқаптары мен белесті жазықтары, жусан иісті далалары, дария теңіздері, өзен-көлдері, орман-тоғайлары, жеті қат жер қойнауы, көрікті қорықтары, сәнді саябақтары, жануарлар әлемі, топырақ жамылғысы мен өсімдіктер дүниесі, т.б. энциклопедиялық жүйемен, әліпби бойынша берілген. Мақалалар суреттермен безендіріліп, кесте, карталармен толықтырылған. Бұл бес томдық басылым туған жер, өскен топырағын жетік білгісі ке-летін географтар мен биологтарға, сондай-ақ көпшілік оқырман қауымға арналады.
- Якушкин В. Қазақстанның ғажайып табиғаты (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде): фотоальбом. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2014. – 320 б., фотосур. ISBN 978-601-01-2057-0
- Осы фотоальбом Қазақстанның әсем табиғатына арналды. Оған аймағымыздың ең көрікті жерлерінің, жануарлар мен өсімдіктердің көптеген суреттері енгізілді. Фотоальбом

Қазақстан Республикасының барлық тұрғындары және оның қонақтары үшін, еліміздің таңғажайып әдемі табиғатын сүйетін барлық жан үшін тамаша сыйлық болары сөзсіз.

- «Қазақстан тарихы», «Қазақ әдебиеті» оқу пәндерінде қосымша оқуға арналған мәтіндер әзірлеу, мысалы «Қазақ тарихындағы әйелдер» (1-қосымша)

- Пән тақырыптарына сәйкес сөзжұмбақтар мен тест тапсырмаларын орындау. Білім алушыларға өз бетімен оқу үшін бір немесе екі айға (көлеміне байланысты) тақырып бойынша үлкен шығарма ұсынылады. Тапсырылған шығарманы оқу мерзімі аяқталғаннан кейін мұғалім сыныптан тыс оқу сабағында білім алушыларға сөзжұмбақ шешуге уақыт береді және сұраққа жауап алады [10].

- Білім алушыларға арналған жадынама әзірлеу. Үлгісі 2-қосымшада берілген.

- Әдебиет пәндерінде оқырман күнделіктерін жүргізу жолдарын үйрету үлгісі 3-қосымшада ұсынылған.

- Оқырман күнделіктерінде кітапқа пікір жазуға үйрету (4-қосымша).

Ата-аналар үшін

- «Қазіргі замандағы отбасылық кітап оқу дәстүрі», «Кітап оқитын әке», «Кітап оқитын ана», «Ең кітап оқитын отбасы», «Кітап оқитын жолдастар» кітап оқу фестивалін өткізу.

- Отбасылық кітап оқу дәстүрін қалыптастырудың әдістемелік шарттары:

- оқуға іріктеліп алынған шығармалар көркем әдеби, яғни балаға да, ересектерге де бірдей қызықты болуы тиіс. Сонымен қатар, бұл шығармалардың мектеп жасындағы балаларға арналуы міндетті емес;

- егер отбасы мүшелері шығарманы дауыстап оқимыз деп шешсе, онда шығарманың көлемі онша үлкен болмауы тиіс, шығарма көлемі біртіндеп ұлғайтылады, нәтижесінде бірнеше күн қатарынан оқитын шығармаларға ауысуға болады;

- оқу үшін таңдалған әдеби шығарманы оқу мәнері тым театрландырылған, әртістік ойын тәрізді болмауы тиіс. Орфоэпиялық нормаларды сақтап оқу маңызды болып табылады;

- оқу барысында балалардың көңіл-күйіне (бәрі түсінікті ме, қызыға ма, жоқ па, шаршаған жоқ па) назар аудару қажет. Егер шығарма балаға ұнамаса, онда оның таңдауы бойынша басқа кітап оқуға ауысу қажет;

- оқу барысында шығарма желісі бойынша сұрақтар қою арқылы баланы диалогке тарту қажет, бұл автордың ойын бағалауға мүмкіндік береді;

- қарапайым оқудың ең басты және маңызды ережесі – баланы тыңдаудан жалықтырмай оқуды дер кезінде тоқтату;

- баламен бірге оқитын ата-аналардың оқып-үйрену іштей немесе

дауыстап оқуға арналған күнделік. Күнделікте келесі бағандар болуы мүмкін: нөмір, шығарманың атау және автордың аты, оқылған беттер саны, оқу түрі (дауыстап және өздігімен), ата-ананың қолы. (Негізінен бастауыш сыныптарда қолданылады) [10].

- Отбасылық кітап оқу клубтарын құру: жас отбасы клубтары, болашақ әке-шешелерге арналған лекторий, ата-аналар мен балаларға арналған дамыту клубтары.

Отбасылық оқырмандар клубының мақсаты – білім алушылар мен олардың ата-аналарының бірлескен оқу мен шығармашылыққа деген қызығушылықтарын ояту.

Міндеттері: кітап оқуға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу; ақпараттық мәдениетті тәрбиелеу; кітапқа тартудың стандартты емес түрлерін енгізу; оқу процесіндегі отбасының рөлін арттыру.

Клуб жұмысының бағыттары келесідей болуы мүмкін: кітаптарды жөндеу; библиографиялық білім негіздері; оқу залындағы сабақтар; дауыстап оқу академиясы; шығармашылық жұмыс; ақпараттық желімен жұмыс; ата-аналармен бірлескен сабақтар.

Жұмыс формалары: отбасылық оқу жобаларын қорғау; оқу жоспарларын құру; суреттер, қолөнер көрмесі; аудио жазбалар тыңдау; біздің балалық шағымыздың кітаптары; отбасының сүйікті кітабы; біздің үй кітапханасы.

- «Балалар нені және қалай оқуы керек!», «Кітап оқитын ата-ана – кітап оқитын бала» ата-аналар сауаттылығы сағаттарын өткізу; «Отбасының кітап оқитын баланы қалыптастыруға ықпал ететін рухани климатын құру», «Ата-аналарға арналған жадынама» әзірлеу (б-қосымша).

- Кітап оқитын отбасының «Ең кітап оқитын отбасы» конкурсына қатысуын ұйымдастыру. Ереже әзірлеу.

- Ата-аналарға арналған «Үйдегі кітапханамдағы кітаптар» балалар кітаптарымен таныстырылымы; буккроссинг «Үйдегі кітапхана».

- Ата-аналар мен балалардың мәдениет мекемелеріндегі әдеби іс-шаралар мен спектакльдерге бірге баруы.

- Отбасылық әдебиет демалысы күндерін өткізу.

- «Отбасы күні: отбасымыздың өміріндегі кітап» мерекесін өткізу.

- «Менің отбасым кітап оқиды» кітап оқу марафонын өткізу.

Марафонға қатысушылар балалардың жас ерекшелігіне қарай бірнеше топқа бөлінуі және марафон ұзақ мерзімді (бірнеше ай) болуы мүмкін. Отбасы мүшелері балалар мен жасөспірімдердің оқу аясына кіретін кітаптарды оқиды және оқылған кітаптар туралы ақпаратты марафон сайтында орналастырады. Ақпарат тек марафон басталғаннан бері (мысалы, 01 маусымнан) бұрын емес, кітаптар туралы болуы маңызды.

Әрбір жақсы пікір үшін қосымша балл беріледі. Қатысушылардың пікірлері кітап марафоны сайтында орналастырылады және оларды кез-келген адам оқи алады.

Марафон модераторлары балалар мен жасөспірімдер оқуының шеңберіне кірмейтін кітаптарға пікірлерді (16+ жас белгісі) және дұрыс құрастырылмаған

пікірлерді, оның ішінде қатысушылардың плагиат пікірлерін жою құқығы барын ескеру қажет.

Марафон аяқталғаннан кейін өз қашықтығын соңына дейін «жүгірген» әрбір қатысушы марапатталады [23].

Мәдениет мекемелерімен өзара іс-қимыл жолдары

- Ақын-жазушыларды, суретшілерді, актерлерді, спортшыларды, әйгілі жерлестерді қатыстырып, шығармашылық кездесулер өткізу.
- Online режимде «Автормен теле-көпір» өткізу.
- Бір-бірімізге оқып береміз (волонтерлерді тартып): кіші сыныптағы балалармен жоғары сынып балаларының кездесуі және кітап оқып беруі.
- Жастар қоғамдық ұйымдарымен өзара іс-қимыл жасау.
- «Кітап оқу сағаты» стартаптарын өткізу.
- Білім алушыларға арналған «Алтын қор» – қазақ классиктерінің туындылары, «Біздің тарихымыз» кітапхана топтамаларын қалыптастыру.
- Мектеп сайтында қоғамды кітап оқу мәдениетіне тәрбиелеу проблемасын талқылауға қолжетімділікті қамтамасыз ету (форум).
- Кітапханаларда «Нағыз оқырмандар» деректер базасын құру.
- Жазда кітап оқудың қалалық open-air бағдарламалар-көше бағдарламалары форматындағы жаңа алаңдарды, тақырыптамалық іс-шараларды, PR-акцияларды игеру.
- Жазғы көшпелі оқу залдарын ұйымдастыру.
- Жекелеген аудандардағы мобильді мәдени-ағартушылық акциялар өткізу.
- Жоба серіктестері – мәдениет объектілерін шығармашылық процесс ретінде кітап оқуды ұйымдастыруға тарту.
- «Біздің үйдегі кітапхана» буккроссингі, сынып кабинеттегі көркем әдебиет сөресін жабдықтау.
- «Мектепке кітап сыйла» акциясын өткізу.
- Балалармен оқуға болатын кітаптардың тізімін ұсыну. Кітаптарға шолу жасау.
- Педагогтердің кітап оқу беделін арттыру туралы, білім алушылардың кітап оқуын ұйымдастыру туралы және ата-аналардың өздерін кітап оқуға тарту жөніндегі жеке жұмысты өткізу туралы жария сөз сөйлеулері.
- Педагогтердің балалардың кітап оқуын қолдауға бағытталған біліктілік деңгейін арттыру бойынша оқыту курс бағдардамасын әзірлеу.
- мұғалімдердің онлайн-олимпиадаларға, байқауларға, оқу мәдениетін арттыру жобаларына қатысуын ұйымдастыру.

Сыныптан тыс жүргізілетін іс-шаралар

«Оқуға құштар мектеп» жобасын жүзеге асыруда сыныптан тыс жұмыстардың алар оны ерекше болып табылады. Сыныптан тыс жұмыстар тек оқу дағдыларын бекітіп қана қоймай, білім алушылардың ой-өрісін кеңейтуге,

ғылымның түрлі салаларымен таныстыруға, жаңа мамандықтарды білуге мүмкіндік береді, олардың ойлауын, байқағыштығын дамытуға ықпал етеді

Сыныптан тыс жұмыс дегеніміз – мақсаты, мазмұны, өткізу әдістемесі, сабақты басқару нысандары мен тәсілдері бойынша әр түрлі болып табылатын кең ұғым. Мысалы, сыныптан тыс оқу және мектеп мерекелері мен кештерін өткізу – бұл сыныптан тыс жұмыстар сала.

Сабақтан тыс жұмыс – бұл өзін-өзі басқару, сынып жетекшілерінің бағыттаушы рөлі бар балалардың белсенділігі негізінде өткізілетін жұмыстар. Мақсаты, мазмұны және әдістері бойынша сабақтан тыс жұмыс оқу процесіне жақын, бұл оның сабақтан тыс уақыттағы жалғасы. Оны жоспарлау мен ұйымдастырудағы шешуші рөл мұғалімдерге тиесілі болады. Пән мұғалімдерінің білім алушылардың бағдарламалық материал туралы білімдерін кеңейту және тереңдету бойынша жүргізетін жұмыс бұған мысал бола алады.

«Оқуға құштар мектеп» жобасы аясында білім алушылардың оқуға деген қызығушылығын қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстардың атқарар рөлі маңызды болары сөзсіз.

Бастауыш білім беру деңгейінде

Бастауыш сынып білім алушыларының оқу қызығушылығын дамытуға бағытталған, сонымен қатар оқу қызығушылығының деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін «Оқылған кітап жарнамасы»; «Мен жазушымын»; «Ертегілер әлемінде» атты сыныптан тыс шаралардың үлгілерін ұсынамыз.

- *«Оқылған кітап жарнамасы» атты сыныптан тыс іс-шара.*

Бұл сыныптан тыс іс-шара жоба әзірлеуді және таныстыруды қамтиды. Өз жобасын таныстыру үшін білім алушыларға 2-4 адамнан тұратын кіші топтарға бөлініп, өздеріне ұнаған кез келген туындыны таңдау ұсынылады. Іс-шараға дайындалу үшін білім алушыларға бір ай уақыт беріледі. Қажет болған жағдайда, балалар сынып жетекшісімен кеңесе алады. Білім алушылар өз араларында міндеттер мен рөлдерді бөледі. Тапсырманы орындауға арналған қатаң нұсқаулар жоқ, балалар өздерінің шығармашылық, бастамашылдық және ақпаратты дәлелді түрде ұсына білу қабілеттерін көрсетеді.

Тапсырмалар:

- 1) оқылған көркем шығарма бойынша буклет, плакат салу немесе кейіпкерлердің шағын көрмесін жасау;
- 2) бұл шығарма бізге не үйрететіні туралы әңгімелеу;
- 3) кітап оқудан алған әсерлерімен бөлісу;
- 4) осы шығарманың шағын үзінді көрсетілімін ойнау (білім алушылардың өтініші бойынша костюмдер ойлап табу);
- 5) сыныптастар неге дәл осы кітапты оқуы керек екенін түсіндіру және дәлелдеу.

Бұл сыныптан тыс іс-шара білім алушылардың кітапқа деген эмоционалды-құндылық қатынасын, оқырмандық дербестігін және оқырмандық ой-өрісін арттыруға бағытталған.

- *«Мен жазушымын» атты сыныптан тыс іс-шара*

Білім алушыларға өз ойларынан әңгіме немесе ертегі жазу және өз жұмыстарын қызықты да тартымды етіп рәсімдеу ұсынылады. Тапсырманы орындау үшін бір ай уақыт беріледі. Дайындықтан кейін балалар өз жұмыстарын бүкіл сыныпқа ұсынады, ал тыңдаушылар бір-бірінің шығармаларында ең ұнаған жерлері туралы айтады. Сонымен қатар әңгіменің немесе ертегінің рәсімделуінің бірегейлігі бағаланады.

Білім алушылар қиялын, шығармашылық қабілеттерін, сондай-ақ көпшілік алдында ұялмай сөйлеу қабілеттерін көрсетеді.

Сыныптан тыс іс-шарадан кейін мұғалім білім алушылармен бірге өздеріне ұнайтын шығарманы кез келген уақытта қайта оқып шығуы үшін өздерінің «үй» кітапханасын ұйымдастырады.

Бұл сыныптан тыс іс-шара білім алушылардың кітапқа деген эмоционалды-құндылықты қатынасын арттыруға, жанрлық айырмашылықтарды түсінуге, оқырмандық тәуелсіздігі мен оқырмандық ой-өрісін кеңейтуге бағытталған.

- *«Ертегілер әлемінде» атты іс-шара*

Сыныптан тыс іс-шара ерекше түрде өткізіледі, онда сынып ертегі әлеміне, ал балалар ертегі кейіпкерлеріне айналады. Сыныпты бірнеше топқа бөлуге болады. Әр бала өзінің қай топта болатынын таңдай алады және бұл іс-шараға немен келетінін де өзі белгілейді. Сынып сағаты кітаптар және ертегілер көрмесімен танысудан басталады. Білім алушылар үйлерінен әкелген өздерінің кітаптарын ұсынады.

«Ертегіні тап» сайысын ұсынуға болады. Мұғалім ертегіден үзінділер оқиды, ал балалар ертегінің авторы мен атауын айтулары тиіс. Жеңімпазға түрлі-түсті жетон (түрлі-түсті қағаздан қиылған шеңбер) беруге болады.

Әр топ алдын ала дайындалған және талқыланған өз ертегісін көрсетеді, ал «көрермендер» оның атауын дұрыс айтулары тиіс. Дұрыс жауап үшін балалар жетон алады. Көп жетон жинаған топ жеңімпаз аталады. Бұдан кейін балалар шығармашылық жұмыс орындайды.

Әр топтың алдында үлкен қағаз парағы, түрлі-түсті қарындаштар, борлар, фломастерлер бар. Балалар ертегі кейіпкерлері пайда болатын өздерінің «ертегі алаңқайын» салады.

Білім алушылар барлығы бірігіп, бір-біріне көмектесіп жұмыс істейді. Содан кейін топтар өз жұмыстарын көрсетеді және әр бала өзі бейнелеген кейіпкер туралы әңгімелейді. Ұжымдық жұмыс әр балаға эмоционалды қобалжу арқылы өзін-өзі көрсету тәжірибесін алуға мүмкіндік береді. Бірлескен эмоционалдық қобалжу балаларды біріктіреді, тұлғаралық қарым-қатынасты дамытудың негізі қызметін атқарады.

Ұсынылған сыныптан тыс іс-шара білім алушылардың кітапқа деген эмоционалды-құндылықты қатынасын арттыруға, жанрлық айырмашылықтарды түсінуге, оқырмандық тәуелсіздігі мен оқырмандық ой-өрісін кеңейтуге бағытталған.

Дереккөз: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/10020/2/10Kaduhina.pdf>

Негізгі орта және жалпы орта білім беру деңгейінде

- «Бабалар Үні» акциясы. Мақсаты: эпостық жырларды насихаттау.

Ауызша шығарылып, ұрпақтан-ұрпаққа ауызша тараған көркем-әдеби туындылар, яғни қазақ халқының ауыз әдебиеті эпостарындағы оқиғалар ел, халық өмірінен алынған, негізінен батырлықты, ерлікті дәріптеу арқылы жастарды елін-жерін қорғауға, сүюге тәрбиелейлі, сонымен қатар махаббат тақырыбын және өмірде болған нақты оқиғаларды да жырлайды. Білім алушылардың қазақ халқының ауыз әдебиетін оқуға деген қызығушылығын тудыру мақсатында ұйымдастырылатын іс-шаралар «Бабалар Үні», «Батырлар жыры – ұрпаққа мұра», «Тұлпар мініп ту алған» атауларымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Аталған іс-шаралардың мақсаты: халық ауыз әдебиеті мұраларының мәуелі бәйтерегі болып табылатын эпос жырларды насихаттау.

Іс-шараға қамтылатын аудитория: 5-11 сынып білім алушылары, ата-аналар, педагогтер.

Іс-шара түрлері: эпостық жырларды мәнерлеп оқу сайысы; эпостар желісі бойынша сурет салу конкурсы; ортақ шешіммен бір эпосты таңдап үзілістерде, сынып сағаттарында рольдерге бөліп дауыстап оқу; бір эпос желісімен шағын көрсетілім әзірлеу.

Оқуға ұсынылатын эпостар:

Батырлық жырлар: «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр», «Қамбар батыр», «Көлұғлы», «Ер Тарғын», «Құбығұл» және т.б.

Ғашықтық жырлар: «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Айман-Шолпан», «Мақпал қыз», «Сұлушаш», «Есім сері-Зылиқа» т.б.

Эпостарды насихаттау мақсатында мектеп дәліздерінде, мектеп сайтында, әлеуметтік желілерде шағын жарнамалық ақпараттар орналастыруға болады. Мысалы, Құбығұл эпосы, Айман-Шолпан жыры.

Эпос Уәли ханның және оның ұлы Құбығұл батырдың хикаялары туралы баяндайды. Батырдың балалық шағы, шын махаббатын тапқан кезі, ханның кәрілігі туралы әңгімелейді.

Құбығұл – өмірді сүйетін батыр. Жігіт жасынан бостандыққа, саяхатқа ұмтылады. Жасы жеткенде ғажайып орманды аралап қызға ғашық болады.

«Айман-Шолпан» – лиро-эпостық жыры.

Жыр оқиғасы, 19 ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ елінің әлеуметтік-қоғамдық тіршілігін, тұрмыс-салтын сипаттайды. Айман – ел тыныштығын, қауым ынтымағын ойлаған ақылды да айлалы, өжет мінезді қыз.

«Бабалар Үні» акциясына орай 2016 жылы «ҚазАқпарат» баспа корпорациясының баспаханасынан «Ұлы даланың дара тұлғалары» атты ортақ айдармен «Қазақ хандары», «Қазақ би-шешендері», «Қазақ батырлары», «Қазақ тарихындағы әйелдер» атты танымдық жинақтар жарық көргенін айта кету қажет. Бұл жинақтарда – осынау тарих көшінде қазақ топырағында өз заманының биік тұлғасы болып қалыптасқан ұлағатты адамдардың өмір-тарихын қамтитын, қысқаша мәліметтер берілген.

Қазақ хандары: танымдық жинақ /Құраст. Талас Омарбеков/. – Алматы, «Айғаным» баспа үйі, 2016. – 148 б.

Қазақ би-шешендері: танымдық жинақ /Құраст. Серікқазы Қорабай/. – Алматы, «Айғаным» баспа үйі, 2016. – 204 б.

Қазақ батырлары: танымдық жинақ /Құраст. Серікқазы Қорабай/. – Алматы, «Айғаным» баспа үйі, 2016. – 148 б.

Қазақ тарихындағы әйелдер: танымдық жинақ /Құраст. Серікқазы Қорабай/. – Алматы, «Айғаным» баспа үйі, 2016. – 148 б. [24].

Дереккөз: <http://blog.karlib.kz/kz/node/1091>

- **«Көңілді үзіліс» жобасы.** Мақсаты: үзілістерде кітап оқуды, поэзия оқуды дамыту (1-11-сыныптар).

Сабактардың арасындағы үзілістерде поэзия оқу. Көңілді үзілістерді ұйымдастыру барысында білім алушылардың жас ерекшелігін міндетті түрде ескерілуі тиіс. Өткізілу түрлері:

- «Соқыртеке» ойыны түрінде.

Мұғалім үстелге әр түрлі кітаптарды жайып қояды және балаларға байлаулы көзбен келіп (немесе кітаптың мұқабасы қалың қағазбен оралған болуы мүмкін) кез келген кітапты алып, үзіліс кезінде оқуды ұсынады. Білім алушы кітапты үйіне алып кетіп оқуына да болады.

- Поэзия минуттары. Оқу пәндерінің мазмұнында қамтылған ақындардың оқулықта жоқ өлеңдерін мәнерлеп оқу.

- Тақпақ түрінде берілген санамақтар, жаңылтпаштар оқу жұмбақтар шешу.

- **Әдеби аукцион** – әдеби ойын: ұсынылған сұраққа кімнің жауабы соңғы және толық болса, сол жеңіске жетеді.

«Әдеби аукцион» атты іс-шараны білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастыру қажет. Бастауыш сыныптарға арналған іс-шара ертегілерге байланысты өткізілсе, жоғары сынып білім алушыларына «Әдебиет» оқу пәнінде оқылған шығармаға немесе ақын-жазушылардың мерейтойына бағытталып өткізілуі тиіс.

«Біз Абайды білеміз, оқимыз, бағалаймыз» атты аукцион-кеш.

Мақсаты: білім алушылардың қазақ халқының ұлы ақыны, ағартушысы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушысы, философы, композиторы, аудармашысы, саяси қайраткерінің тұлғасы мен шығармашылығына деген қызығушылығын, оның әдебиеттегі рөлі мен орнын түсінуін және өзіндік көзқарасын қалыптастыру

Іс-шараға қамтылатын аудитория: 5-6, 7-8, сынып білім алушылары, ата-аналар, педагогтер (білім алушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты жеке-жеке ұйымдастыруға болады).

Қажетті құралдар: гонг (дабыл), Абай Құнанбаевтың портреті және кітаптар көрмесі.

Мұғалімнің кіріспе сөзі, аукционның тәртібімен таныстыру.

1. Сұрақ сатылады, оның төлемі – дұрыс жауап.

2. Жауап беру құқығы карточканы бірінші болып көтерген адамға тиесілі.

3. Сұраққа дұрыс жауап берген қатысушы лоттың сатып алушысы болып саналады, жүлде алады.

Аукционның кезеңдері:

1-лот. «Есімдер».

Абай Құнанбаевтың айналасындағы есімдер (отбасы, туыстары, достары, әріптестері, жаулары...). Мысалы, әкесі – Құнанбай, атасы – Өскенбай, шешесі – Ұлжан ...

2-лот. «Фактілер».

«Ақын өмірбаянының фактілері (даталар, оқиғалар, кездесулер...).

Мысалы, 1845 жылы тамыз айында дүниеге келген.

Семейдегі Ахмет Риза медресесінде оқыды.

«Кім екен деп келіп ем түйе қуған...» өлеңін 10 жасында жазған.

3-лот. «Шығармалар».

«Абайдың шығармашылығы» (Абай Құнанбаевтың шығармаларының атаулары).

- *Поэтикалық марафон* – шағын алаңда белгілі бір ақынның поэзиясын бірнеше оқырманның кезектесіп мәнерлеп оқып шығуы.

Қатысушылар білім алушылар, педагогтар, ата-аналар, жергілікті ақындар, кітапханашылар және т.б.

Өткізілу түрі: поэтикалық оқулар (музыкалық және би номерлері қосуға болады). Іс-шара бір ақынның шығармашылығына немесе оқырмандардың өздері шығарған өлеңдерін оқуға арналуы мүмкін.

Кітап оқу арқылы білім алушылардың білім алуға қызығушылығын арттыратын түрлі шаралар кешенін ұйымдастыру:

Іс-шараның басталуынан бұрын кітапханашы кітапханадағы кітаптарға қысқаша шолу жасауын ұйымдастыруға болады.

Өлеңді оқуға берілетін уақытты алдын ала анықталады.

- *Оқырман бенефисі* – бұл іс-шара үздік оқырманның құрметіне арналған іс-шара. Оқырманның сүйікті кітаптарының кітап көрмесін алдын ала ұйымдастыруға болады. Үздік оқырман міндетті түрде сыныптың/көпшіліктің алдында өзі туралы және оқыған кітаптары туралы айтады.

Іс-шараны мереке түрінде дайындауға болады, онда оқырманға құрмет көрсетіледі, ол музыкалық нөмірлермен ойын бағдарламасымен бірге жүреді.

- *Флешбук* – дәйексөз, сурет, презентация және басқа да қызықты таныстырулар, кітап туралы өзінің ақпараттары арқылы кітап туралы бір кітапқа тұсаукесер өткізу, екінші түрі – заманауи ақпараттық технологияларды қолдана отырып кітап оқуды насихаттау (7-қосымша).

Бір білім алушы немесе бір сынып өзіне/өздеріне ұнаған кітап туралы презентация өткізеді. Мектеп дәлізінде, кітапханада кітаптан алынған дәйексөздер жазылған плакаттар, мазмұны бойынша салынған суреттер ілінеді. Белгіленген күні презентация өткізіледі.

Екінші түрі – әлеуметтік желілерде (ВКонтакте, Facebook, Одноклассники, Мой Мир, Instagram, Pinterest, Telegram және басқа) өзіне ұнаған кітаптың атымен аталатын аккумулянт құру және оған өзінің достарын шақыру. Аккумулянттың мазмұнында кітаптан мәтіннен алынған үзінділер, иллюстрациялар, автордың өмірбаяны, түрлі мультимедиялық серверлер (вики қызметтері) қосылады, оқырманның өзінің кітап туралы пікірі орналастырылады, осылайша кітапты жарнамалау жүзеге асырылады [25].

- *Библиофреш* – кітапханадағы жаңа кітаптарға библиографиялық шолу жасау.

Аталған іс-шараны сынып жетекшісі мен кітапханашы бірігіп өткізуге болады. Мектеп немесе ауыл/қала кітапханасындағы жаңа кітаптарға шолу жасалады. Кітап мазмұны, авторы туралы баяндаумен қатар, үзінділер оқылады. Кітап желісімен кино-фильмдер, мультфильмдерден үзінділер көрсетуге болады.

- *Әдеби вернисаж*

- 1) ойын түрінде өткізіледі, сынып 2 топқа бөлінеді, 1-топ «әдеби портреттегі» кейіпкерге аннотация беріп шығармасынан үзінді оқиды, 2-топ сол кейіпкерді табулары тиіс;

- 2) кітапханашы қорға түскен жаңа кітаптар, қызықты немесе ерекше басылымдар туралы әңгімелейді, содан кейін оқырмандарды барлық жаңалықтарды көруге, қызықты кітаптарды таңдауға, оқыған кітаптарынан алған әсерлерімен бөлісуге шақырады;

- *«BOOKCROSSING» жобасы* – хобби және флэш-мобқа ұқсас қоғамдық қозғалыс. Буккроссинг – белгілі бір қызықты кітапты оқып болған соң, келесі адаммен алмасу, мектеп бойынша ұйымдастыруға болатын іс-шара. Кез-келген адам өзіне ұнайтын кітапты алып-оқиды, оқығанын қалдыра алады. Буккроссингтің мақсаты – кітаптарды «босату», яғни еркін жүзуге жіберу.

- *«Кітаптар керуені»* – бір немесе әр түрлі тақырыптағы бірнеше кітаптың тұсаукесеріне арналған іс-шара. Мысалы, жаңа кітаптар керуені, ұмытылған кітаптар керуені. Дәйексөз, сурет және кітап туралы қызықты ақпарат арқылы кітапқа тұсаукесер өткізу

Мақсаты – кітап оқуды, кітапханаға баруды насихаттау, білім алушылардың бойында кітап оқуға, рухани және зияткерлік өсуге, өзін-өзі тануға және өзін-өзі тәрбиелеуге деген қажеттілік қалыптастыру.

Білім алушыларды, олардың ата-аналарын, білім беру ұйымының қызметкерлерін Сәбит Мұқановтың «Аққан жұлдыз» романын, Мұхтар Әуезов «Абай жолы» романын, және т.б. оқуға (бұл жерде кез келген шығарманы алуға болады) шақыру мақсатында «Кітаптар керуені» іс-шарасын өткізу үлгісін қарастырып көрелік.

Іс-шараға қамтылатын аудитория: 5-11 сынып білім алушылары, ата-аналар, педагогтер.

Іс-шара жарнама немесе таныстырылым түрінде өткізілетін болғандықтан, жарнамашы-таныстырушылар кітапты өздері оқулары міндетті шарт болып табылады.

Таныстырылым презентация және шығармадан үзінділер оқу түрінде өткізілуі мүмкін. Мысалы:

Роман XIX ғасырдың екінші жартысында туған қазақтың ұлы ғалымы Шоқан Уәлихановтың өмірі мен елі үшін атқарған қызметі туралы.

Сәбит Мұқанов шығыстану көгінен құйрықты жұлдыздай ағып өткен Шоқан Уәлихановтың өмірін ұзақ жылдар бойы зерттеген.

Бірінші кітапта Шоқанның әкесі Шыңғыстың өмірі туралы баяндалады.

Екінші томда Шоқан Уәлихановтың тұлға ретінде қалыптасуы шебер бейнелеген.

- *Кітап немесе әдеби марафон* – жалпы тақырыппен біріктірілген бұқаралық іс-шаралар тобы. Спорттық атауы белгілі бір бағытты басынан мәреге дейін өтуді, кедергілердің болуын, жарыс сипатын анықтайды. Зияткерлік сұрақтар мен шығармашылық тапсырмалар, түрлі конкурстар (бір күнгі марафон уақытын белгілеп алу қажет) марафонның бағдарламасын құрайды. Марафонға мектеп оқушылары, олардың ата-аналары, педагогтер қатысады.

Қатысушылар көптеген сайыстардан тұратын қашықтықты өтулері тиіс. Мысалы: «Кітапқа ашық хат сал» (сурет-иллюстрация немесе аппликация болуы да мүмкін);

«Маған қатты ұнайтын/ұнаған кітап» (өзіне ұнаған кітаптың қысқаша мазмұнын; немесе не үшін ұнағанын айту; басты кейіпкеріне сипаттама беру және т.б.);

«Викторина» (кітаптың мазмұны бойынша құрастырылған сұрақтарға жауап беру).

- *«Әдеби саяхат немесе әдеби дилижанс» ойыны.* Бұл ойын өлкетану, географиялық, тарихи, ғылыми-көпшілік және көркем әдебиет бойынша өткізіледі [26].

Саяхаттың міндетті элементі – бағыттың аялдамалары, жолдары, ормандар белгіленген карта немесе схема.

Ұсынылған іс-шара түрін Білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасының «Дәстүр және ғұрып», «Ерте жастан бастап экологиялық мәдениет» бағыттарымен, «Қазақстанның киелі орындары – Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасымен байланыстырып өткізуге болады.

Қазақстанның жалпыұлттық маңызы бар сакралды нысандарының Ерекше бағаланатын табиғи мұра ескерткіштерін таныстыруды оқуға құштарлықты қалыптастырумен ұштастыру жолында аталған ойынды қолдануға болады.

Мысалы: Қарағанды облысы бойынша саяхатқа шығайық.

Қарағанды облысының картасына Әулиетау (Ақмешіт), Едіге тауы, Алтын Шоқы, Бектау ата тауы және үңгірі және олардың арасындағы жол мен жол бойында кездесетін елді мекендер белгіленеді.

Бірінші аялдаманы «Қарағанды облысының әдеби өмірі» деп атауға және облыстың ақын-жазушыларымен таныстырып өтуге болады.

Екінші аялдама Әулиетау (Ақмешіт) – Ұлытаудың ең биік шыңы (Ақмешіт үңгірі туралы аңыз-әңгімелерді оқу).

Үшінші аялдама – Едіге тауы туралы аңыз.

Төртінші аялдама – Алтын Шоқы Ұлытау жотасында Әмір Темір (1336 – 1405) белгі қалдырған тау.

Бесінші аялдама – Бектау ата. «Жерұйықты» іздеп, жаһанды кезген Асан Қайғының аңызы.

Осы жерде «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында «Бабалар сөзі» айдарымен шыққан 100 томдық ауыз әдебиетінің жыр-толғаулары, қисса-дастандары туралы айтып, таныстырылым жасауға болады.

- «Әдеби караоке» – бұл музыкалық сүйемелдеумен өтетін мәнерлеп оқу байқауы.

Мақсаты – білім алушылардың поэзияға деген қызығушылығын, сүйіспеншілігін арттыру.

Іс-шараға қамтылатын аудитория: білім алушылар, ата-аналар, педагогтер (білім алушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты жеке-жеке ұйымдастыруға болады).

Караокедегі тәрізді – музыка ойнайды, ал қатысушылар өлең оқиды.

Бұл іс-шараны ақынның туған күніне, атаулы датаға негіздеп немесе әдебиет пәнінің оқу бағдарламасына сәйкес өткізуге болады.

Өлеңді мәнерлеп оқушы оқитын өлеңін қай музыкамен оқитынын алдын-ала білмейді, ол әуеннің ырғағына келтіріп оқуға тырысуы тиіс, сонда ғана поэзияның әдеби-музыкалық ғажайып орындалуы жүзеге асады. Музыкаға классикалық әуендермен қатар қазіргі кездің әуендерін де алуға болады.

- *Әдеби мұражай* – кез-келген сирек кездесетін фактілер, әдебиет саласындағы мәліметтер (сирек кездесетін әдеби фактілер) туралы баяндайтын іс-шара. Әр түрлі әдеби жанрларға арналуы мүмкін. Мысалы, поэтикалық мұражай.

- *Шешілген және шешілмеген құпиялар кеші* (Біздің айналамыздағы құпиялар»).

Іс-шараның мақсаты – білім алушылардың назарын ғылыми жаңалықтарға, шешілмеген мәселелерге, әлемнің әртүрлі құбылыстарына аударту.

Іс-шараға қамтылатын аудитория: жоғары сынып білім алушылары, ата-аналар, педагогтер.

Гипотезалар, нұсқалар, білімнің медицина, жаратылыстану ғылымдары, психология, тарих тәрізді әртүрлі салаларындағы ашылулар, телекинез, телепортация, полтергейст және т. б.

Тақырыптар: «Гипноз: мүмкіндіктері, құпиясы», «Атлантиданың құпиясы: Аңыз ба? Шындық па?», «Тунгус метеоритінің құпиясы», «Дельфиндер – теңіз жұмбағы», «2030 жылға қарайғы жасанды интеллект – мүмкін бе?» және т.б.

Аталған тақырыптарға қатысты кітаптар тізімін әзірлеу, кітапхана қорындағы кітаптардан көрме ұйымдастырып, кітаптарға шолу жасау.

Әдебиеттегі табиғат тақырыбы – сонау ерте замандардан бері жазылып келе жатқан мәңгілік тақырып. Айтулы ақындардың барлығы да осы тақырыпты жырлауда небір жауһар шығармалар тудырды. Әрбір ұлттың әдебиетінде табиғат жырлап, суреттеуінде сол халықтың таным-түсінігі, тарихи дүниетанымы бірге көрініс табатыны анық. Қазақ әдебиетінде ақын-жыраулар толғауларында, Ыбырай, Абай, Мағжан, Сәкен, Ілияс т.б. ақындар шығармашылығында табиғат лирикасы ұлттық нақышпен, халықтық таным-білікпен жырланды. Табиғат жырлауда әр ақын өзінше ерекшеленіп, суреткерлік шеберлікпен дараланады.

Экология қазақ үшін жұмбақ дүние емес, ол біздің салт-дәстүрімізде бар, бұл ананың ақ сүтімен берілген, туған табиғатыңды қорғап қастерлеуге негізделген ғылым. Сәкеннің «Көкшетауын» алыңыз. Қалай мадақтайды таутасын, жер-суын, міне, «көк шөпті баспа», «суға түкірме» деп үйреткен, «ботам», «құлыншағым», «қошақаным» деп еркелеткен қазақ баласының түсінігі. Жерін жұтатпас үшін әр маусымға орай жайлау, күзеу, қыстауға көшіп-қонып жүрген. Көшкен жұртта бір түйір көлденең зат тастамай, ошағын тегістеп, қазығын қалдырмаған. Табиғатпен етене өскеннің белгісі [27].

• *Орман репортаждары* (конкурс, ақпараттық-таныстырылым) – импровизацияланған экологиялық ойын-жарыс, ақпараттық хабарлама/таныстырылым оның барысында оқырмандар экологиялық проблемалармен жұмыс істейтін журналистік бригада рөлінде өздерін сынап көреді. Аталған іс-шараны «Ерте жастан бастап экологиялық мәдениет» бағытымен байланыстыру ұсынылады.

Іс-шараның мақсаты – білім алушылардың экология, табиғат тақырыбындағы кітаптарды оқуға деген қызығушылығын арттыру.

Іс-шараға қамтылатын аудитория: білім алушылар, ата-аналар, педагогтер (білім алушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты жеке-жеке ұйымдастыруға болады).

Қатысушылар ақпараттық бағдарлама үшін «оқиға орнынан репортаж» дайындаулары қажет. Тапсырманы орындау үшін:

- репортерлік істің құпияларын білуі;
- қызықты тақырып табуы;
- репортаждың жанрын анықтауы (журналистік тергеу, «белгілі» тұлғамен сұхбат немесе ойын сюжеті);
- жарқын және қызықты, өзіндік мәтін құрастыруы тиіс

Сынып жетекшісі немесе кітапханашы ойынның жүргізуші болады. Ол: бағдарламаның басында ормандағы, даладағы, өзендегі оқиғалар туралы тыңдармандармен қызықты сұхбат жүргізуі және соңында «Сөз кезегін біздің тілшілерімізге беремін» сөйлемімен тыңдармандардың назарын тілшілерге аударуы тиіс.

Әр репортаждан кейін оның құрастырушыларына алғыс айтып, бағдарламаның соңында ауа райы болжамымен таныстырып және тыңдандармен қоштасуы тиіс.

Тақырыптар: «Жасыл әлемнің өмірінен», «Өсімдіктердің емдік қасиеті», «Қазақстанның флорасы мен фаунасы», «Қазақстанның ерекше қорғалатын жерлері», «Қазақстанның қызыл кітабы», «Орман поэзиясы мен прозасы» және т.б., яғни қатысушылар табиғат туралы ақпараттар әзірлеулері тиіс. Репортажды дайындау барысында қолданған кітаптары туралы да айтулары тиіс.

- *Көше атауларындағы жазушылардың есімдері* (зерттеушілік интернет-жоба)

Жобаның мазмұны: көше атаулары басқа да топонимика тәрізді, кез келген өңірдің тарихи мұрасының қатарына жатады. Атау – ол көшенің немесе даңғылдың «визит карточкасы» ғана болып табылмайды, сонымен қатар оның пайда болған дәуірінің өзіндік ескерткіші іспеттес. Бұл жобаны жүзеге асыру арқылы білім алушыларды көшелердің атауындағы жазушылардың шығармашылығымен тереңірек таныстыру, кітап оқуға тарту мүмкіндігі беріледі.

Жобаға қатысушылар – 5-11 сынып білім алушылары, ата-аналар, мұғалімдер.

Жүргізілетін жұмыс түрлері:

- жобаға қатысушылар шағын зерттеу жұмысын жүргізулері;
- оны кез келген электронды форматта (мәтіндік, презентациялық, фотосурет, аудио-, бейнежазба) рәсімдеулері;
- жұмыстарының нәтижесін мектеп сайтының арнайы бөліміне орналастырулары тиіс.

Нәтижесінде жобаға қатысушылар туған қалаларының тарихымен, көшенің атауындағы ерекшеліктермен, сонымен қатар жазушының бай мұрасымен танысу мүмкіндігіне ие болады.

- *Сыныптан тыс оқу бойынша «КІТАПТЫҢ ТУҒАН КҮНІ» атты жоба*

Жобаның мазмұны: балалар және жасөспірімдер кітабы апталығы, сонымен қатар балалар және жасөспірімдер музыкасы апталығы аясында өткізуге болады.

Бастауыш және негізгі орта білім деңгейінің білім алушылары оқу жылы бойы нақты бір жылдардың мерейтой-шығармаларымен танысады. «Кітаптың туған күні» жобасы аяқталу кезеңі болып табылады. Осы күні балалар өздерінің шығармашылығының нәтижесін түрлі мысалы, «үздік театрлық қойылым»,

«кітаптың ең жақсы мұқабасы», «ең үздік иллюстрация» және т.б. номинацияда ұсынады; балалар жазушыларымен кездеседі; балалардың әзірлеген «Кітаптың туған күні» альбомына қатысты презентациялармен танысады, оның мазмұнын балалардың оқыған кітаптарына жасаған иллюстрацияларды, пікірлерді, сонымен қатар өздерінің осы тақырыпқа байланысты шығарған өлеңдерін, әңгімелерін қамтуы мүмкін.

Жобаның негізгі мақсаты балалардың кітап оқуға деген қызығушылықтарына қолдау көрсету, кітап оқуға тартудың жаңа әдістеріне қолдау көрсету. Балалар отандық және шетелдік авторлардың шығармаларымен танысады.

Маңызды аспектілердің бірі – балалар өздерінің оқыған кітаптарынан алған әсерлерімен ашық және көзбе-көз бөлісу, шығармашылық қабілеттерін көрсету мүмкіндігіне ие болады.

Дереккөз: http://nlr.ru/prof/reader/images/Docum/Knig-polka/100proyektov_2016text.pdf

- *Ыбырай Алтынсарин – жаңашыл-педагог*

Жалпы білім беретін мектептердің жоғары сыныптарында «Ы. Алтынсарин – жаңашыл-педагог» тақырыбына байланысты «Жұлдызды сәт» ойыны.

Мақсаты:

- білім алушылардың Ы.Алтынсариннің өмірі мен шығармашылығы туралы білімдерін толықтыру, қорытындылау және жүйелеу;
- білім алушылардың сөйлеу тілін, өз ойларын жеткізе білу дағдыларын, әдебиетке қызығушылықтарын дамыту.

Ойынды командамен де немесе жеке-жеке оқушылармен де өткізуге, сонымен қатар сұрақтарды слайд түрінде әзірлеп интерактивті тақтадан көрсетуге болады.

Ойын бірнеше кезеңнен тұрады:

1-кезең. «Ы.Алтынсариннің өмірімен байланысты жерлер».

Үстелдерде 1-ден 6-ға дейінгі цифрлар жазылған текше карталар бар. 1-кезеңнің сұрағына жауап бергенде дұрыс жауапқа сәйкес келетін цифрды көрсету қажет.

1 – Қостанай облысы Қостанай ауданы

2 – Орынбор

3 – Торғай

4 – Петербург

5 – Қазан

6 – Ырғыз

7 – Троицк

8 – Ақтөбе

1-сұрақ. Ыбырай Алтынсариннің туған жері (Қостанай облысы Қостанай ауданы).

Слайдта атасының Ыбырайға жолдаған өлең-хатының жолдарын ұсынуға және мәнерлеп оқып беруге болады

Үміт еткен көзімнің нұры – балам,

Жаныңа жәрдем берсін Хақ тағалам.
Атаң мұнда анаңмен есен-аман,
Сүйіп сәлем жазады бүгін саған.
Атаңды сағындым деп асығарсың,
Надан боп білмей қалсаң, аһ ұрарсың.
Шырағым, мұнда жүрсең не етер едің,
Қолыңа құрық алып кетер едің.
Тентіреп екі ауылдың арасында
Жүргенмен, не мұратқа жетер едің?!

2-сұрақ. Кішкентай Ыбырайдың орыс-қазақ мектебінде оқыған қала (Орынбор).

3-сұрақ. Ыбырай өзі сұранып, мектебіне мұғалім болуға рұқсат алып, келген жер (Торғай)

4-сұрақ. Орыстың ағартушылық жүйесін зерттеу мақсатында барған қалалары (Петербург, Қазан).

5-сұрақ. 1879-1883 жылдар аралығында Торғай облысының қандай уездерінде жаңа мектептер ашты (Торғай, Ырғыз, Троицк, Ақтөбе).

6-сұрақ. «Қазақ хрестоматиясын» басып шығарған қала (Орынбор).

2-кезең. «Логикалық тізбек».

Сурет және жазушы өмірінің фактілері арасындағы өзара байланысты анықтау. Ұпай жұлдызын бірінші көтеріп жауап берген қатысушыға беріледі.

1-тапсырма. Слайдта Ы.Алтынсариннің және шекара комиссиясы төрағасына Жаңбыршы Балғожиннің немересі Ыбырайдың орыс-қазақ мектебіне қабылдау туралы мәлімдемесінің суреттері.

Дұрыс жауап: Замана бет алысын өзінше болжаған Балғожа табысқа жетудің ендігі жолы – оқу деп біледі. Сөйтіп, немересі кішкентай Ыбырайды Орынборда ашылады деп күтілген орыс-қазақ мектебіне күні бұрын жаздырып қояды. Мектеп 1850 жылы ашылады да, оған қабылданған отыз қазақ баласының бірі – тоғыз жасар Ыбырай болады.

2-тапсырма. Слайдта Ы.Алтынсариннің және ғимараттың суреті, 1850-1857 жылдар жазуы.

Дұрыс жауап: Орынбор қаласында 1850-1857 жылдар аралығында Ы.Алтынсарин оқыған мектеп.

3-тапсырма. Слайдта Ы.Алтынсариннің және үйдің суреті, 1883-1889 жылдар жазуы

Дұрыс жауап: бұл үйде 1883-1889 жылдар аралығында Ы.Алтынсарин тұрған. Үй Қостанай қаласында.

4-тапсырма. Слайдта Ы.Алтынсариннің және отбасының суреттері.

Дұрыс жауап: Ы.Алтынсариннің отбасы. Әйелі – Айғаным, балалары – Абдолла, Әбдірахман, Шарипа.

5-тапсырма. Слайдта Ы.Алтынсариннің және «Киргизская хрестоматия» кітабының суреттері.

Дұрыс жауап: Ыбырай Алтынсарин – «Қазақ хрестоматиясы» (1879) деп аталатын ана тіліміздегі тұңғыш оқулықтың авторы.

6-тапсырма. Слайдта Ы.Алтынсариннің және кесененің суреттері.

Дұрыс жауап: Ы.Алтынсариннің кесенесі тарихи тұлғаларға қатысты киелі орындар санатына енген. Кесене Тобыл өзенінің жағасында орналасқан (Қостанай қаласында).

3-кезең. «Әдеби галерея».

Тапсырма: Ы.Алтынсариннің әңгімелеріне қатысты суреттерді қарап, жазышының шығармаларынан үзінділер тыңдап, олардың атауларын еске түсіру қажет.

Слайд. «Тазша бала» ертегісіне иллюстрация және ертегіден үзінді (аудиожазба).

«Тазша бала» ертегісінен үзінді: «Ертеде бір шал мен кемпір болыпты. Олардың үш баласы, бес ешкісі бар екен. Бір күні үлкен баласы басқа жерден пайда кәсіп қылуға талап етіп, өзіне тиген енші ешкісін сойып алып, етінен кемпір мен шалға бір түйір де берместен, арқалап кетіпті. Келе жатса, бір өнерші байдікіне келеді. Бұл байға өнер үйренуге ол жігіт жалданыпты. Өнерші бай бек қатты жауыз адам екен. Ол жалданған жігітті бір сандыққа салып қойып, аштан өлтіріпті. Үйінде қалған ортаншы баласы, бұ да өнер үйренбекке талап етіп, о да ағасының кеткен жолымен кетіп, о да өнерші байға келіп жалданыпты. Өнерші бай оны да ағасынша аштан өлтіріпті. Үшінші ұлы — Тазша бала, о да ағаларындай өзіне тиген енші ешкісін сойып алып, жарты етін әке-шешесіне беріп, олардан рұқсат алып, арқалап кетіпті». (Слайдқа қажетті суретті <http://bilim-all.kz/article/7166-Tazsha-bala> сайтынан қарауға болады).

Дереккөз: <http://bilim-all.kz/article/7166-Tazsha-bala>

Слайд. «Әке мен бала» әңгімесіне иллюстрация және әңгімеден үзінді (аудиожазба).

«Әке мен бала» әңгімесінен үзінді: «... Қаланың шетінде темірші ұсталар бар екен, соған жеткен соң, әкесі қайырылып, манағы тағаны соларға үш тиынға сатты. Одан біраз жер өткен соң, шие сатып отырғандардан ол үш тиынға бірталай шие сатып алды. Сонымен, шиені орамалына түйіп, шетінен өзі бірем - бірем алып жеп, баласына қарамай, аяндап жүре берді. Біраз жер өткен соң, әкесінің қолынан бір шие жерге түседі. Артында келе жатқан бала да тым - ақ қызығып келеді екен, жерге түскен шиені жалма-жан жерден алып, аузына салды» [60].

(Слайдқа қажетті суретті <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/41805/> сайтынан қарауға болады).

Дереккөз: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/tmsil/41805/>

Слайд. «Атымтай Жомарт» әңгімесіне иллюстрация және әңгімеден үзінді (аудиожазба).

«Атымтай Жомарт» әңгімесінен үзінді: «Төрт түрлі себеп бар. Әуелгісі: әдемі ат, асыл киім, асқан дәулетті өне бойы әдет етсең, көңілге жел кіргізеді; сол желіккен көңілмен өзімен терезесі төмен бейшаралардан жиреніп, көз салмай, кем-кетікке жәрдем беруді ұмытармын деп қорқамын. Екіншісі: бар бола тұрып мен жұмыс қылсам, мұның кемшілік емес екенін біліп, кейінгілер әбірет алсын деймін. Үшіншісі: күн сайын өз бейнетіммен тапқан бір-екі пұлғанан сатып алып жесем де бойыма сол тамақ болып тарайды, еңбекпен табылған

дәмнің тәттілігі, сіңімділігі болады екен. Төртіншісі: құдайтағаламның берген дәулетін өзімсініп, тиісті орындарына жаратпай, көбісін өзім ішіп-жеп, өзім тұтынсам, мал берген иесіне күнәлі болармын деп қорқамын, – деді». (Слайдқа қажетті суретті https://www.zharar.com/kz/story/8645-altynsarin_atymtay.html сайтынан қарауға болады).

Дереккөз: https://www.zharar.com/kz/story/8645-altynsarin_atymtay.html

4-кезең. Викторина.

- 1) Ы. Алтынсарин – өмір сүрген жылдар (1841-1889 ж. ж.).
- 2) Ы. Алтынсарин... (Ағартушы-педагог).
- 3) Ы. Алтынсаринді тәрбиелеген алды (Атасы Балғожа би).
- 4) Ы. Алтынсарин дүниеге келген өңір (Қостанай облысы Торғай жері).
- 5) Ыбырайдың жақсы меңгерген тілдері (орыс, араб, татар, парсы).
- 6) Орынбор шекаралық комиссиясы жанындағы мектепті алтын медальмен бітірген жылы (1857).
- 7) Балғожа бидің хатшысы ретінде тілмаштық қызмет атқарған жылдары (1857 ж.).
- 8) Ы. Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясы» жазылған алфавит (кириллица).
- 9) Ы. Алтынсариннің негізгі еңбектерінің бірі (Қырғыздарды орыс тіліне үйретуге негізгі басшылық).
- 10) 1879 жылы тағайындалған қызметі (Торғай облысының мектеп инспекторы).
- 11) XIX ғ. I жартысындағы ағартушы, қоғам қайраткері, жаңашыл педагог (Ыбырай Алтынсарин).
- 12) Ы. Алтынсариннің «Қырғыз хрестоматиясы» жарық көрген жыл (1879)
- 13) Балаларды оқуға шақырған өлеңі (Кел, балалар, оқылық!).
- 14) «Кел, балалар, оқылық!» өлеңіне ән шығарған (Жаяу Мұса).
- 15) «Қыпшақ – Сейіткүл» әңгімесінде уағыздаған кәсіп (Егіншілік).
- 16) Ы. Алтынсариннің қазақ қыздарына арнап мектеп-интернат ашқан қала (Ырғыз).

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім алушылардың бойында әлемді және өзін қоршаған дүниеде өзін тану мақсатында жүйелі оқу қажеттілігін қалыптастыру, келесі қызмет түрлерінде көрінеді:

- бос уақытта көркем әдебиет оқу;
- пәннің мазмұнына қатысты ақпараттық-анықтамалық дереккөздерді оқу;
- оқу тапсырмаларын орындау және өздігінен білім алу үшін кітап оқуды белсендендіру;
- оқырмандық мәдениет деңгейінің жоғарылауы;
- оқылған кітаптар санының көбеюі;
- көркем және ғылыми шығармаларды оқуға арналған шығармашылық конкурстарға қатысатын білім алушылардың, жеңімпаздар мен жүлдегерлердің санының артуы.

Оқу іс-әрекетін қалыптастыру – қазіргі заманғы оқу-тәрбие үдерісінің маңызды міндеттерінің бірі.

Бүгінде оқу іс-әрекеті – мектеп оқушыларының оқудағы негізгі мақсаты мен объективті көрсеткіші. Оқырман оқуға арналған материалды саналы түрде таңдау, алынған білім, білік пен дағдыларды оқу үдерісінде тиімді пайдалану мүмкіндігіне ие.

Мектепте заманауи тиімді технологиялар мен оқыту әдістері қолданылған жағдайда ғана оқырман белсенділігін қалыптастыру тиімді болмақ.

Қазіргі оқушылардың көркем әдебиетті оқып, өмірде қолдана алуы, шығармадан өмірлік маңызды сұрақтарына жауап табуы, қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсе білуі, оның іскерлік қабілетін қалыптастырып, рухани жан дүниесін байытады. Сондықтан мұғалімнің негізгі міндеті - баланың ішкі, жеке бастамаларын ояту, автормен сұхбаттасуға саналы көзқарасын қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. <https://www.papmambook.ru/articles/2806/>
2. <https://unatlib.ru/librarians/methodical-materials/informational-and-analytical-materials/briefs/395-gosudarstvennaya-politika-preodoleniya-krizisa-chteniya>
3. <https://blog.tutoronline.ru/>
4. <https://www.lurok.ru/categories/4/articles/18246>
5. <https://www.nkzu.kz/page/view?id=495>
6. <http://iac.kz/kk/publishing/kazakstandyk-okushylardyn-okusauattylygyn-kalyptastyru>
7. Д 70 «Оқу, математика және жаратылыстану бойынша жетістіктер: Қазақстандағы PISA-2018 зерттеуінің нәтижелері», Ұлттық есеп/АҚ «Ақпараттық-талдау орталығы», 2020 – 150 бет.
8. <https://krippa.ru/files/PISA/task.pdf>
9. http://window.edu.ru/resource/352/60352/files/Report_PIRLS2006.pdf
10. «Мектеп оқушысының кітап оқу іс-әрекеті» әдістемелік ұсынымдамалары – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2018. – 161 б
11. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 8 сәуірдегі № 266 бұйрығымен бекітілген «Бастауыш білім беру деңгейінің 1-сыныбына арналған «Сауат ашу» оқу пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде)».
12. 2020-2021 оқу жылында Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан қ.: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2020. – 331 б.
13. <https://urok.1sept.ru/>
14. <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/11869/2/10Moreva.pdf>
15. <https://zavodila.com/otdyx/psychology/lichnost/chtenie-knig-v-sovremennom-mire-voprosy-i-otvety/>
16. Чушкина, С. И. О подходах к определению понятия «читательская культура» / С. И. Чушкина // Вестник Башкирского университета. – 2015. – Т. 20. – № 2. – С. 600–605.
17. Курдюмова Т.Ф. Проблема восприятия художественного текста на уроках литературы // Взаимосвязь восприятия и анализа художественных произведений в процессе изучения литературы в школе. М., 1984. С. 35 - 41.
18. Петровский, А. В. Возрастная и педагогическая психология [А. В. Петровский. – М. : Просвещение, 2011. – 203 с.
19. <http://www.planeta-kniga.ru/blog/smyslovoye-chteniye.html>
20. Загашев И. Как решить любую проблему. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — С. 72-78.
21. https://pedsovet.su/metodika/priemy/6007_priem_trkm_insert_na_uroke
22. <https://lifemotivation-online.turbopages.org/lifemotivation.online/s/psychology/child-psy/priem-klaster>
23. <http://kkdb.ru/marafon/about.php>

24. <http://blog.karlib.kz/kz/node/1091>
25. <https://infourok.ru/vneklassnoe-meropriyatie-fleshbuk-mir-knigi-4-klass-4541945.html>
26. <https://infourok.ru/metodicheskaya-razrabotka-vneklassnogo-meropriyatiya-igra-puteshestvie-literaturnyj-dilzhans-4165821.html>
27. https://adebiportal.kz/kz/news/view/arman_sherizat_tabigat_pen_talant_22001

- «Қазақ тарихындағы әйелдер»

Тұмар патшайым

Көне жазбаларда Томирис деп көрсетілген сақ патшасы. Б.з.д VI ғасырда өмір сүрген. Тұмар патша әулетінен шыққан әйел: скиф халқының көсемі Ишпақайдың ұрпағы, скифтердің патшасы Мадийдің (Мәди) шөбересі, массагеттердің патшасы Сыпырдың (Спаргапис) қызы немесе немере қызы. Бала кезінен бастап әскери өнерді меңгерген.

Әкесі көз жұмған соң, таққа отырған Тұмар патшайымның ел билеуі ісі оңай бола қоймайды. Өйткені патшайымның билікке келу кезеңі парсы патшасы Кирдің бүкіл Азияны жаулауға аттанған жорығына дәл келді. Сақ қоныстанған аумаққа әскер алып келген Кирдің алғашқы жорығында Тұмар патшайымның жұбайы Рүстем мен ұлы Сыпыр қаза табады.

Жарынан да, баласынан да айырылған ана жаралы інгендей қаһарға мініп, қанға өшіккен Кирдің басын қанға бөктіруге ант береді. Алғыр стратег, мықты тактик Тұмар патшайым кескілескен ұрыста парсы әскерінің күл-талқанын шығарып, Кирдің басын алады. Бұл оқиғаны грек тарихшысы Геродот «ең кескілескен және ұлы шайқас» деп суреттеген екен. Шайқасқа сақ әйелдері де қатысқан көрінеді.

Ауыр әскермен келген Кирді жеңудің арқасында патшайымның есімі мәңгі тарихта қалды.

Тұмар патшайымның ерлігі де сол –ұлы далада шашырап жүрген сақ тайпаларының басын біріктіріп, парсы әскеріне қарсы күш жұмылдыра білуінде еді.

Ақпарат дереккөз: <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/persona/tazym/61073/>

Зарина патшайым

Тарихта қалған сақ әйелдерінің тағы бірі – Зарина патшайым. Тұмардан кейін өмір сүрген әйел. Кейбір деректерде есімі Сара деп көрсетілген. Б.з.б. IV ғасырдың аяғы мен V ғасырдың басында ел билеген. Зарина да патша әулетінен шыққан. Алайда қай әулеттен шыққаны белгісіз. Қай сақ тайпасының билеушісі екені нақты емес. Бірақ қазіргі Сығанақ қаласы маңында орналасқан көне қалалардың бірінде билеуші болған.

Заринаның ел билеген кезінде сақ мемлекеті Ассирия, парсы елдерімен жылы қарым-қатынаста болған. Сол кезде сақ даласына көз тігіп отырған парсы патшаларын тізе бүктірген. Ал Мидия елінің ханзадасы Стриангиямен достық қатынас орнатқан. Бұл оқиға жайлы Тұрсын Жұртбайдың «Дулыға» атты еңбегінде былай делінген.

Зарина аң аулап жүріп, жаудың қоршауына түсіп қалады. Қоршауды бұзып шығып қашқанымен, санға тиген оқ ұзаққа шыдатпайды. Жау деп отырғанымыз парсы ханзадасы Стриангия бастаған жасақ болатын. Жалғызға жабылу – дәстүрде жоқ. Салт аттының соңынан әскерін тоқтатып, жалғыз өзі қуған Стриангия Заринаны қуып жетіп, шайқаса бастайды. Бірақ әйелдің басынан дулығасы сыпырылып түсіп, қызбен шайқасып жатқанынан ұялған

парсы ханзадасы кешіріп сұрайды. Қыздың батылдығына риза болған ханзада оған сөз салады. Бірақ тұрмыс құрған әйел екенін айтқан Зарина ұсыныстан бас тартады.

Алайда Заринаны тағы бір рет көру үшін сақ даласына аяқ басқан Странгия Мәрмәрдің (Заринаның жұбайы) тұтқынына түсіп қалады. Қарсыласуға қауқары бола тұра Странгия қарсылық танытпайды. Өзі келіп беріледі. Әрине, бұған Зарина қатты қапаланады. Ақыры күйеуінен ханзаданы босатуын өтінеді. Оған көнбей күйеуі Странгияны өлтіруге ұмтылады. Амалсыз Зарина екі жақты тоқтату үшін оққағарларын жұмсайды. Осы айқаста Мәрмәр ауыр жарақат алып, қаза табады. Мидиялық ханзада бостандық алады. Бұған қатты толқыған Странгия «екеуіміз де еліміздің амандығы үшін үлкен құрбандыққа бардық. Адал сезіміздің белгісі ретінде патшалығымызды біріктірейік. Қосылайық!» деп ұсыныс тастайды. «Алайда ақылға жеңдірген Зарина «Мен сені ғана ұнатамын. Бірақ әйелің бола алмаймын. Екеуіміз қосылсақ, сен хан боласың, мен ханым боламын. Есесіне елім де саған бағынышты болады. Мен бақытты болғаныммен, елім тәуелсіздігінен айырылып, бақытсыз болады. Мен үшін елімнің еркіндігінен артық ештеңе жоқ» деп өз байламын айтады. Ханзада да мұңға батып, өз еліне қайтады. Есесіне екі ел ұзақ уақыт бойы тыныштықта өмір сүреді. Осылайша, Зарина патшайым өзінің бақытын елінің бақыты үшін құрбандыққа шала біледі» дейді Т.Жұртбай.

Ақпарат дереккөзі: <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/persona/tazym/61073/>

Жаған бегім

Қазақ хандығының негізін құрғандардың бірі Жәнібек ханның жары. Жәнібек пен Керейден кейін хан болған Қасымның анасы. Өкінішке орай, Жаған бегім жайлы тарихи деректер жоқтың қасы. Тек Жаған бикемнің Шайбан ұрпағы Махмұд сұлтанның анасы Ақкөзі бегім апалы-сіңлілі болғандығы ғана айтылады. Яғни, Жаған бегім Шайбани әулетінің атақты ханы Мұхаммед Шайбанидің інісі Махмұд сұлтанның нағашы әпкесі болып шығады.

Ол кісі жайлы деректер аз болғандықтан, ел билеу ісіне қалай араласқанын да айту қиын. Бірақ білдей бір хандықтың негізін қалаған қағанның жары болу оңай іс емес екені белгілі. Ал одан да қиыны сол хандықты ұстап қалар ұрпақты тәрбиелеу болатын.

Жаған бегім – Қазақ хандығын он-ақ жыл билеп, Азия мен Еуропаға атағын шығарған Қасым ханның анасы. Қасым ханның қасқа жолын салған, әскерін 1 миллионға дейін жеткізген, қазақ хандығының шекарасын бекітіп, оны нығайтумен айналысқан адамның парасатты ананың құрсағынан шыққанын айтпаса-ақ та түсінікті.

Ақпарат дереккөзі: <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/persona/tazym/61073/>

Бопай ханым

Кіші жүздің ханы Әбілқайырдың әйелі, ел анасы. Шын есімі – Бәтима. Бопай сұлу Кіші жүздің ханы Әбілқайыр ханның жары мен құты болды. Бопай Әбілқайыр ханның екінші әйелі бола тұра, өзінің табиғатынан ерекше

салиқалы, байсалды қасиеттерінің арқасында аса жоғары «сұлтанша» лауызымына ие болған.

Әбілқайыр сұлтанның Бопай сұлуға үйленгені үлкен бақыт болды. Төре ұрпағына келген Бопай құтты келін атанды. 1711 жылы Нұралы атты перзент сыйлады. Нұралының Әбілқайырдан кейін кіші жүздің ханы болғанын бәріміз білеміз.

Бопай Әбілқайырдың ел басқару ісінде кеңесшісі, арқа сүйер тірегі болған. Батыр атанған Әбілқайырдың қилы мінездеріне тоқтау айтып, сабырлылыққа шақырып, сабасына түсіріп, қиын мәселелерді бабымен шешуге көмектескен. «Бопай сұлу өзінің ақылымен құрметке ие болған, сондықтан да кей кездері орданы басқару ісіне үлкен әсер еткен. Әдетте әйелді барлық қоғамдық жұмысқа араластырмайтын қарым-қатынастың болғанына қарамастан, Бопай сұлудың өзінің жеке мөрі болған» – деп Қазақстан тарихы бойынша ірі маман А. И. Левшин жазып өткен.

Сондықтан ел ішінде қадірі артқан Бопай анаға халқы мәртебелі, парасатты «Бара бәйбіше» атағын сыйлаған.

Ақпарат дереккөзі: <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/persona/tazym/61073/>

2-қосымша

Білім алушыларға арналған жадынама

Өзіндік білім алу жұмыстарының негізгі түрі жүйелі оқу болып табылады. Оқу барысында мыналарды есте сақтау керек:

1. Дұрысы аздап оқысаң да, дұрыстап оқы. Кітапқа «беріліп оқу» - ең нәтижелі жұмыс.

2. Кітап таңдау үлкен маңызға ие. Егер кез-келген мәселе бойынша оқығыңыз келсе, ең алдымен білетін адамдармен кеңесу керек немесе осы мәселе бойынша ұсынылатын кітаптар тізімдерін жинақтау қажет. Ең жақсы, ең қажетті кітаптарды таңдап алыңыз және ал оларды әліне қарай оқуды бастау керек. Өз қалауымен оқылған кітаптарды дәптерге тізіп жазып отырған дұрыс.

3. Оқи отырып кідіріс жасаңыз, оқығанын бойынша өзіңізге есеп беріңіз. Таныс емес сөздердің мәнін түсіндірме сөздіктен оқып алу, мағынасын және қай кезде қолдануға болатынын біліп алып, сөйлемге мысал келтіріп, жеке дәптеріңізге жазып қойыңыз. Кідірістеуге мәжбүр болатын әрі түсінуге қиын тұстарды жаймен және бірнеше рет қайталап оқып шығыңыз. Оқи отырып, ненің шын, ал ненің ойдан шығарылғанын аңғару. Содан кейін түсініксіз жерді, оның ішінде нақты ненің түсініксіз екенін жазып алу. Түсінбеген жерді жауапсыз қалдыруға болмайды: оны біреуден сұраңыз, немесе қандай да бір кітаптан жауабын табу керек.

4. Әрбір тарауды оқығаннан кейін, жадыда қалған мазмұнын дәптеріңізге жазып алыңыз. Оқырман мұндай жазуға дағдыланбаса, алдымен газет мақалаларының мазмұнын жазуға тырыссын.

5. Егер оқылған кітапта қандай да бір ой таңғалдырса немесе ұнайтын болса, оны жазу кітапшасына жазуы керек. Жады бойынша жазу өте жақсы, оны мәтінмен салыстырыңыз, содан кейін нақты мәтінді жады бойынша тағы

бір рет жазыңыз. Ол басқа адамдардың ойларын дәл жеткізе білу дағдысын дамытады және бұл дағды өте маңызды.

6. Сондай-ақ, дәптеріңізге есте сақтау қажет барлық нәрселерді жазыңыз: оқиғалардың жылдары, атаулары, сандары. Тек қана сандарды жазу ғана емес, сонымен қатар мәселені жақсы бейнелейтін оларға сәйкес диаграмма жасау да көбіне пайдалы болады.

7. Кітапты оқығаннан кейін сіз жана кітаптың не бергенін білуіңіз керек - олай болмаса, сол тақырып туралы тағы не білуіңіз керек, оқырман автормен неге келіседі немесе неге келіспейтіні білуіңіз керек

3-қосымша

Оқырман күнделіктерін қалай жүргізуге және жасауға болатыны туралы нақты талаптар жоқ, мұғалімнің немесе белгілі бір баланың сипаттамаларын ескере отырып, мұғалім шешеді. Бастауыш мектепте оқырман күнделіктерінде ең төмен талап пайдаланылады, орта мектепте мұғалім оқылған әрбір кітабының нақты сипаттамасын талап етуі мүмкін.

Оқырмандардың күнделіктері және оны қалай толтыру керек?

- Шығарма автордың аты-жөні
- Шығарманың атауы
- Беттер саны
- Шығарма жанры (поэма, роман, әңгіме және т.б)
- Шығарма қай жылы жазылған? Тарихта бұл жыл несімен белгілі? Елде қандай жағдай болды, автор қайда тұрды?

• Негізгі кейіпкерлер. Олардың атауларын жай ғана көрсетуіңізге болады, бірақ сіз қысқаша сипаттаманы бере аласыз: жасын, басқа кейіпкерлермен (ағасы, әкесі, досы және т.б), сыртқы келбетімен, сүйікті іс-әрекеттерімен, әдеттерімен байланыстар, автордың кейіпкерге сипаттама берілген бет нөмірлерін мысал келтіре аласыз. Сіз кейіпкер сияқты болғыңыз келе ме? Неліктен?

- Сюжет не жайлы, яғни кітап не жайлы сипатталған.
- Кітап туралы пікірлер.
- Бет нөмірі көрсетілген кітаптағы негізгі эпизодтардың тізімі.
- Шығарманың желісі немесе белгілі бір қай жылдар мен кезеңдерді сипаттайды. Сол жылдары билікте кім болды? Оқиға желі қандай елде немесе қандай қалада өтті?

Қазір көптеген балалар электронды түрде кітап оқып, беттердің саны форматқа байланысты, сондықтан осы кітабындағы парақтар саны туралы бағана болмауы мүмкін.

Жоғары сынып оқушылары сондай-ақ қосымша ақпараттар бере алады:

- Шығармаға немесе авторға сыни әдебиеттер тізімін беруге.
- Ұнайтын сөз тіркестер мен үзінділердің жазбасын.
- Жазушының қысқаша өмірбаяны.

Оқушы ақпаратты күнделікке түсіріп, кроссворд, сканворд, тапсырмаларды жасай алады, кітап авторына немесе кейіпкерлеріне хат жаза алады және т.б.

Оқушыға күнделік жүргізуіне көмектесу керек пе?

Ия, әсіресе бастауыш сыныптарда бұл оған тым қиын болуы мүмкін. Оның үстіне, сіз кітапты, кейіпкерлерді, оқиғаларды оқып, талқылап, оқу барысында күнделікті толтыра аласыз.

Оқырман күнделіктерін тексеру қажет. Балаға оның жұмысын мақұлдағаныңыз маңызды. Бірақ сабақтан тыс оқумен және оқырман күнделіктерімен жүйелі түрде жұмыс істеу жақсы [39].

4-қосымша

Оқырман күнделіктерінде кітапқа пікір жазу

Біріншіден, сіз қандай шолуды және оның не үшін жазылғанын анықтауыңыз керек.

Пікір – шығарманы оқу барысында туындаған жеке ойлар мен сезімдер беріледі. Пікірдің мақсаты - кітапты басқа оқырмандарға ұсыну. Пікірді оқығаннан кейін, балалар қандай қызықты кітаптарды оқып шығу керектігін ойлау керек.

Оқыған кітап бойынша пікір – бұл еркін шығарма. Аталған жерде жалпы сызба орынсыз болып табылады. Осы ретте мектепте кездесетін пікір мазмұнына бірізді ұсыныстар беруге болады.

Ұсыныстар:

Біріншіден, оқу кітаптан сізді қандай сезім тудырғанын сізге не ұнады, не қайғыға салғанын, не ұнатпайтыны туралы міндетті түрде айтып берсеңіз.

Екіншіден, «өзіне тартқан» бірнеше сәттерді белгілеңіз: ол батырға, оның әрекеттеріне немесе автордың сипаттаған ойы. Сонымен, тағы да - түсіндіріңіз, неге бұл сізді «өзіне тартты».

Үшіншіден, сіз оқыған оқиғада ең құнды нәрсені айтып беріңіз.

5-қосымша

Әдеби викторина оқырмандық құзыреттілікті қалыптастырудың тиімді әдісі ретінде болуы үшін мұғалім: балаларды кітап оқуға қызықтыру және олардың бойындағы осы қызығушылықты сақтап қалуға жағдай жасауы; балаларға қол жетімді, оқу бағдарламасына байланысты, бір немесе басқа оқырманның жеке мүдделеріне байланысты кітаптар ұсынуы; оларға әр кітапты оқуға, оны саналы түрде түсінуге, есте сақтауға көмектесуі; әр кітапқа және кітап оқуға саналы және белсенді түрде қарауға үйретуі тиіс.

«Сабақтан тыс іс-шаралар» мектептегі оқу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады, викториналарды сабақ барысында да, сабақтан тыс іс-шара ретінде де өткізуге болады. Сабақтан тыс жұмыстардың бір бағыты сыныптан тыс оқу сабақтарының жүйесі болуы мүмкін, оның аясында мұғалім үйде де,

мектептегі сабақтарда да білім алушылардың тәуелсіз оқуын ұйымдастыра алады.

Білім алушылардың сабақтан тыс жұмыстарының нәтижелерін үш деңгейге бөлуге болады.

Нәтижелердің бірінші деңгейі – білім алушының әдебиет саласында білім алуы, білім алушылардың оқу құзыреттілігін арттыру, оқырман көкжиегін кеңейту – әңгімелер, дидактикалық ойындар, викториналар, ересектермен бірге кітап оқу және тыңдау, әдеби олимпиадалар, ғылыми жобалар, оқу конференциялары, театрларға бару, әдеби мұражайлар мәдени саяхаттар жасау арқылы қол жеткізіледі.

Нәтижелердің екінші деңгейі – эстетикалық қобалжу тәжірибесін алу, оқудың ішкі мотивациясын қалыптастыру, оқырманның өзін-өзі бағалауы мен сабақтан тыс жұмыстардың нәтижелеріне қанағаттануын арттыру – балалардың бір-бірімен тікелей қарым-қатынасы арқылы қол жеткізіледі. Бұл деңгейге қол жеткізу үшін проблемалық пікірталастар, диспуттар сияқты әдістер мен тәсілдерді қолдану маңызды, онда білім алушы өзінің оқырмандық пікірін қорғау, өзінің оқырмандық іс-әрекетіне барабар өзін-өзі бағалау қабілетін игереді.

Нәтижелердің үшінші деңгейі – қоғамдық тәуелсіз іс-әрекет тәжірибесіне ие болу, оқу белсенділігінің артуы, әдеби және шығармашылық қабілеттердің дамуы. Олардың бәрі білім алушының ашық қоғамдық ортада кітап жинау, мектепке дейінгі балалар ұйымдарында әдеби мерекелер мен қайырымдылық концерттерін ұйымдастыру, қалалық, облыстық, республикалық деңгейдегі әдеби-шығармашылық акциялар мен іс-шараларға қатысу тәрізді өзара қарым-қатынас жасау арқылы қол жеткізіледі.

Әдеби ойындар, викториналар мектеп оқушылар үшін қызықты да пайдалы іс-шара түріне жатады. Әдеби ойындардың негізінде жекелеген үзінділер бойынша көркем шығармаларды тану, берілген сөздер бойынша жолдар мен шумақтарды қайта құру, оқылған шығармалар бойынша күрделі сұрақтарды қою және шешу (викториналар, сөзжұмбақтар), әдеби кейіпкерлердің аттарын, авторлардың аттарын, бірқатар сұрақтар бойынша кітаптар мен шығармалардың аттарын болжау (шарадалар), кейіпкерлер мен кітаптарды сипаттама бойынша жаңғырту және т. б. жатады. Мұндай әдеби ойындар барысында ойыншылардың зияткерлік, моральдық, ерік-жігерлік қасиеттері дамиды, бейімділігі мен қабілеттері белсендіріледі.

Әдеби ойындар – білім алушылардың сабақта және сабақтан тыс іс-әрекеттерін үнемі жандандыру құралы болып табылады. Мектептегі ойындар ең алдымен жаңа білім беретін, баланың зейінін, жаңа материалға аударатын, қызықтыратын және ойландыратын болуы тиіс. Сонымен қатар тәрбиелік жағы да маңызды болып табылады. Ойын балалардан тапқырлықты, зейінді талап етеді, шыдамдылыққа, табандылыққа үйретеді, қиялын дамытады, дұрыс шешімдер қабылдауға үйретеді, ұжымшылдық сезімін тәрбиелейді.

Белгілі телебағдарламалар түрінде өткізілетін әдеби ойындар: «Жұлдызды сәт», «Ғажайыптар алаңы», «Бақытты оқиға», «Сиқырлы алаң», «Сәттілік иірімдері», «Теңіз шайқасы» және тағы басқалар.

Оқылған шығарма желісімен «Суреттеу бойынша тап» ойыны, яғни шығармадан кейіпкерді суреттейтін үзінді оқылады, балалар кейіпкерді атайды.

«Сиқырлы сандық» ойынында сандықтан алынған заттың иесін, яғни кейіпкерді атау.

«Сөзжұмбақ». Тақырыпқа сәйкес құрастырылған сөзжұмбақты шешу.

б-қосымша

«Ата-аналарға арналған жадынама»

Бала ата-анасының бойындағы кітап оқуға және кітапқа деген көзқарасын қабылдайды.

Ата-аналарды баланың кітаппен қарым-қатынасы тек жағымды эмоциялар тудыратын және мұндай қарым-қатынастан жағымды әсер алумен байланысты болатын атмосфера құруға бағыттау қажет. Мектеп пәндерінің барлығы дерлік білім алушыларға тақырыптың мазмұнында берілген ақпаратты игеріп, есте сақтап, уақытында қолдануы тиіс дайын білім береді деп айтуға болады. Әдебиет пәнінде білім алушы шығарма кейіпкерлерінің және авторының өміріне жанашырлық таныту арқылы шығармадағы оқиғаларға қатысады деп айтуға болады. Оқу қызығушылығын дамытуға бағытталған жұмысты мектепте де, үйде де жүргізу қажет. Осыған байланысты ата-аналар жиналысында балалардың оқуға қызығушылығын арттыру тақырыбы қозғалуы тиіс. Мысалы, ата-аналарға арналған кеңестер жазылған буклеттер әзірлеуге болады.

Буклеттегі кеңестер:

- оқудан жағымды әсер алыңыз және сол арқылы балалардың бойындағы оқуға деген көзқарасын рахаттану ретінде дамытыңыз;
- балаларға кішкентай кезінен бастап дауыстап оқыңыз. Кітаппен шынайы танысуды ертегілердің аудио жазбаларын тыңдаумен алмастырмаңыз;
- балаларды өзіңізбен бірге кітапханаға апарыңыз және кітапхана қорын пайдалануға үйретіңіз;
- кітап сатып алу, оларды сыйлық ретінде беру және сыйлыққа алу арқылы кітап оқуды бағалайтындығыңызды көрсетіңіз;
- кітап оқуды уақытты қызықты өткізудің бір тәсіліне айналдырыңыз, яғни кітапта балалар өз өмірлерінде қолдана алатын керемет идеяларға толы екенін көрсетіңіз;
- балалар кітаптар мен журналдарды өздері таңдасын;
- баланың қызығушылығын ескере отырып (оның атына) балаларға арналған журналдарға жазылыңыз;
- баланың өзінен кіші бауырларына немесе басқа да туыстарына дауыстап оқуын ұйымдастырыңыз және отбасылық әдетке айналдырыңыз;
- кітап оқуды әрдайым қолдаңыз;
- оқуды қажет ететін үстел ойындарын ойнаңыз;
- үйде балалар кітапханасы болуы тиіс;
- балаларыңызға бұл туралы тағы да оқуға шабыт беретін тақырыптар бойынша кітаптар жинаңыз (динозаврлар, ғарыштық саяхаттар және т. б.);

- фильмді көргенге дейін немесе одан кейін балаларға фильм желісі алынған шығарманы оқуды ұсыныңыз;
- егер балалар теледидардан қызықты бағдарлама тамашалаған болса, сол тақырып бойынша кітап алыңыз;
- үй театрын ұйымдастырыңыз: шығарма кейіпкерлеріне тән костюмдерді қолданып рольдермен оқыңыздар;
- балалардың оқып жатқан кітаптары туралы пікірлерін жиі сұраңыз;
- балаларға бастапқыда үлкен/ауқымды шығармалар оқығаннан гөрі, шағын/қысқа әңгімелер оқыған дұрыс, сол кезде ғана олардың бойында қанағаттандыру және аяқталғандық сезімі пйда болады [Коджаспирова, Г. М. Педагогический словарь [Текст] : учеб.пособие для студентов педвузов / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.].

7-қосымша

Кітап және оқу іс-әрекеті туралы дәйексөздер

Қазақтың тілі соншалықты мол. Ләкин қазақтың тіліменен қандай кітап болса да жазуға болады. Қазақ тілі мұншалықты жатық әм анық болар еді, егер де біздің қазақтар аңғарып, бөтен тіл араластырмастан ілгері бастырып сөйлесе.

Ыбырай Алтынсарин

Артық ғылым кітапта,
Ерінбе оқып көруге.

Абай Құнанбаев

Пайда ойлама, ар ойла,
Талап қыл артық білуге.
Артық білім кітапта,
Ерінбей оқып көруге.

Абай Құнанбаев

Талап қыл артық білуге, артық білім кітапта, ерінбей оқып көруге.

Абай Құнанбаев

Оқу құралының ең ұлығы – бала оқытатұғын кітап.

Ахмет Байтұрсынов

Оқу құралдарының ішіндегі ең ұлығы – баланы оқытатын кітап.

Ахмет Байтұрсынов

Танымның бар тамашасы кітапта, оларға қол жеткізу үшін кітап оқудан жалықпа.

Абай Құнанбаев

Кітап аяулы досы бола бастаған шақтан былай ғана әрбір жан өзін интеллигент бола бастадым деп санауына болады.

Мұхтар Әуезов

Әрбір адамның ең жақсы досы-өмірлік досы- кітап болуы тиіс.

Мұхтар Әуезов

Көп жасаған білмейді, көп оқыған біледі.

Мұхтар Әуезов

Кітап атаулы досы бола бастаған шақтан былай ғана әрбір жан өзін интеллигент бола бастадым деп санауына болады.

Мұхтар Әуезов

Әрбір адамның ең жақын досы, өмірлік досы кітап болуы тиіс.

Мұхтар Әуезов

Ғалымға азық берер қайнар көзі кітап бетімен, лаборатория аумағымен ғана шектелмейді, өмірді танумен, еңбек адамының жасампаз ісін танумен кең өрісін табады.

Қаныш Сәтбаев

Адамды адам еткен – кітап, адамзат еткен – кітапхана.

Әбіш Кекілбаев

Кітап – өмір ұстазы.

Кітап рухани құндылық.

Ол біздің досымыз, мәңгілік тұрақты серігіміз.

Кітап ел мен жерді сүйеге, талапты, кішіпейіл болуға, төзімділікке баулиды.

Мұзафар Әлімбаев

Кітап – өмір ұстазы. Кітап- рухани құндылық. Кітап біздің досымызғана емес, мәңгілік тұрақты серігіміз. Кітап ел мен жерді сүйеге, талапты, кішіпейіл болуға, төзімділікке баулиды.

Мұзафар Әлімбаев

«Кітап дегеніміз - алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тыйылсақ, ой ойлаудан да тыйылар едік», - деген еді.

Ғабит Мүсірепов

Кітап дегеніміз - алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тыйылсақ, ой ойлаудан да тыйылар едік.

Ғабит Мүсірепов

Кітап – өмір ұстазы. Сондықтан, жастар кітап оқуды күнделікті әдет қылуы тиіс. Кітап оқымай өмірді білу, білім алу мүмкін емес.

С. Қожамқұлов

Бой билеп, шарықтап ой, нәзік сезім,

Кітапқа – "алғыс айтам", – жалғыз өзім.

Сенемін, өзіме-өзім сол уақытта

Қадаймын келешекке үміт көзін.

Ғабдолла Тоқай

Жақсы кітап — ақылды адамның әңгімесімен бірдей.

Лев Толстой

Кітап оқымай, ой қызметін нәтижесіз өткізген күн – бекерге өмір сүрген күн.

В. Сухомлинский

Кітап – бір ұрпақтың екінші ұрпаққа қалдырар рухани өсиеті, көзі жұмылып бара жатқан қарттың балғын жасқа айтар ақыл-кеңесі.

А. Герцен

Кітап – керемет дос. Өмірінің қиын сәттерінде сенімді сырласың болады.
Ешқашан өкіндірмейді.

А. Доде

Ғылым – кітапта. Кітаптан өмір сырын ұға білу үшін өз бетіңмен
талаптан.

Н. Г. Чернышевский

Кітап алтын сандық: іші толған қазына, құт, оқы, оқы, ойыңа тұт.

Мақал-мәтел

Мазмұны

	Кіріспе.....	127
1	Оқу қызығушылығын арттыру бойынша халықаралық және отандық тәжірибе.....	129
2	Оқу сауаттылығы бойынша халықаралық зерттеулерге шолу...	140
3	«Оқуға құштар мектеп» жобасын іске асыру әдістемесі.....	162
	Қорытынды	222
	Пайдаланылған әдебиеттер	223
	Қосымша	225

«ДӘТҮР МЕН ҒҰРЫП» ЖОБАСЫ

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігін алғаннан кейінгі уақытта әртүрлі әлеуметтік институттарда: отбасында, мектепке дейінгі мекемелерде, жалпы білім беретін мектепте, сондай-ақ жоғары оқу орындарында халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың оқу-тәрбие процесіне ықпалын жан-жақты және терең зерттеу қажеттілігі туындады. Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Білім туралы» Заңы және елімізде қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуын ескере отырып қабылданған басқа да заңнамалық құжаттарды әзірлеуде ұлттық құндылықтарымыз, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарымыз назардан тыс қалмағаны белгілі [1]. Осыған байланысты отбасындағы адамгершілік тәрбие процесінде кеңінен қолданылатын, жинақталған рухани байлық ретінде ұрпақтан-ұрпаққа берілетін халықтың ғасырлар бойғы тәжірибесі ретінде ұлттық салт-дәстүрлерге арналған ғылыми зерттеулер ерекше өзекті болып отыр [2].

Дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды әлеуметтік нормалар мен мінез-құлық ережелері ретінде түсіндіру этнологияда, мәдениеттануда, философиялық, әлеуметтік, демографиялық және басқа да ғылыми зерттеулерінде кездеседі. Бұл әдістемелік ұсынымдамада «дәстүр», «әдет-ғұрып» ұғымдары әлеуметтік ғылымдардың әр саласының міндеттерін ескереді. Дәстүрлер тек қоғамдық қатынастардың нормалары мен принциптері, қоғамдық қызмет тәсілдері, өткеннің мұрасы немесе адамдардың мінез-құлық нормалары ғана бола алмайды. Олар өткен және қазіргі заманғы қоғамдық тәжірибенің нәтижелерін бекітеді және адамдардың қауымдастығына – ұлттарға, этникалық және әлеуметтік топтарға, ұжымдарға және т.б. тән қоғамдық қатынастардың сипатын білдіреді [3].

Дәстүрлер – ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, белгілі бір қоғам мен әлеуметтік топтарда ұзақ уақыт бойына дамып келе жатқан әлеуметтік және мәдени мұра. Біздің ойымызша, дәстүрлердің тәрбиелік және білім беру функциясы – адам өмірінің әртүрлі кезеңдерінде тұлғаны тәрбиелеу және қалыптастыру саласындағы адамзаттың әлеуметтік жинақталған тәжірибесін мұра етудің негізгі тәсілі. Әдет-ғұрыптар – бұл белгілі бір қоғамда немесе әлеуметтік топта пайда болатын, олардың әдеті, өмірі мен санасында қалыптасқан әлеуметтік мінез-құлық ережесі. Әдет-ғұрып тәрбие процесінде маңызды рөл атқарады, баланы рухани мәдениетпен таныстыруға ықпал етеді, мінез-құлықтың мұрагерлік стереотиптік тәсілін қалыптастырады, мінез-құлық үлгілерімен таныстырады.

«Дәстүр», «әдет-ғұрып» термині көбінесе «салт», «рәсім», «ырым» терминдерімен анықталады. Дәстүр дәстүрлі символдық әрекет бола отырып, жеке адамның, қоғамдағы адамдардың өмірі мен қызметінің маңызды сәттерімен бірге жүреді, белгілі бір мінез-құлықты қажет етеді. Ол эмоционалды-психологиялық әсер етеді. Салт-дәстүрдің маңызды әлеуметтік

функциясы құрылымына – салт, рәсім, ырым, жол-жоралғы адамның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру екені белгілі. Салт мінез-құлық нормасы ретінде әрекет ете алады, заңдылықты жүзеге асырады, стереотиптік мінез-құлықты, әдеттерді қалыптастырады, бұл өз кезегінде адамдардың өміріне реттеуші қызметін атқарып, бүкіл өміріне әсер етеді.

Ғасырлар бойғы тәжірибе көрсеткендей, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар жана ұрпақтарды қоғам өміріне тартудың, жеке тұлғаның белгілі бір түрін қалыптастырудың тиімді құралдарының бірі болып келді және солай болып қала береді де. Олардың тәрбиелік әсерінің ерекшелігі – ол адам өмірінің қандай да бір жас кезеңімен шектелмейді. Қоғамда өмір сүретін әр адам әрқашан өзінің салт-дәстүрлерінің аясында болады. Олардың талаптары мен заңдылықтарын орындау дүниетанымның қалыптасуына, адамның сезімі мен мінез-құлқының мәдениетіне, оның айналасындағы әлемге қатынасына айтарлықтай және тұрақты әсер етеді.

Салт-дәстүрлер халықтың педагогикалық шығармашылығы ретінде балалардың сезіміне, ерік-жігеріне, сана-сезіміне және мінез-құлқына педагогикалық әсер етудің әртүрлі нысандары мен әдістерін ұсынады. Қоғамдық құбылыс бола отырып, дәстүрлер сонымен қатар қоғамдағы және жеке өмірдегі адамдардың қарым-қатынасын реттейтін принциптер, нормалар мен ережелер түрінде әрекет етеді, олар қоғамдық пікір арқылы қолдау тауып таратылып отырады.

Қазақ халқының ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының жалпы негіздерін жан-жақты зерттеу және қоғамдық бағалау, әлемнің басқа халықтары сияқты, қазіргі педагогикалық ғылымның маңызды міндеті болып табылады. Дегенімен оның тарихи-педагогикалық ғылымда маңызды жарияланбаған көптеген мәселелері терең, жан-жақты шығармашылық дамуды, әсіресе отбасындағы жеке тұлғаны қалыптастырудың әртүрлі кезеңдеріндегі балаларды адамгершілікке, еңбекке баулу және көркемдік-эстетикалық тәрбиелеу мәселелерін қажет етеді [4].

Олай болса, болашақ ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық мәдениетті, әдет-ғұрып пен салт-дәстүрді жаңғырту, оның рөлін нығайту, қайта жандандыру процесін дамытуымыз керек. Қазіргі заманғы қоғам ұлттық бірегейлік негізінде рухани, этномәдени және жеке тұлғаның өнегелік дамуына деген жаңа парадигманы іздестірумен ерекшеленеді. Дәстүр мен әдет-ғұрыпты, салт-дәстүрлерімізді, ұлттық құндылықтарды сақтап қалу қазіргі уақытта аса құнды, өзекті мәселелердің біріне айналуға. Осыған байланысты мәдени дәстүрлер мен ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар қоғамның тұрақты дамуының маңызды факторы болып табылады, сол себепті ұлттық мәдени код пен ұлттық дәстүрді сақтау мәселесі ерекше маңызға ие.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Тарихи құндылықтарымызды барынша зерттеу және қайта қалпына келтіру, оны сақтауға, зерттеуге мән беріп, өткен тарихымызды ұрпаққа жеткізуіміз керек. Өзінің тарихи, мәдени тамырына қайта оралу – жағымды процесс. Қазір елімізде ұлттық тілді, өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасауымыз керек» деп баяндады өзінің «Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде [5].

Ұрпақтар сабақтастығын сақтап қалудың бірден бір жолы – мәдени дәстүрлер мен ұлттық бірегейлікті қалпына келтіріп, барынша жандандыру болып табылады. Дәстүрлер мен ғұрып халықтың ата-бабадан келе жатқан рухани тәжірибесін жинақтап, ұлттың дүниетанымдық және рухани ерекшелігін айқындайды [6]. Осы тұрғыда ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, наным-сенімдер кешенін зерттеу халықтың ұлттық құндылықтары мен дүниетанымдық ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берері анық.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында: «...Түрлі дағдарыстардан аман өтуге мүмкіндік берген Ұлттық қорымыз құрылды. Дүние жүзіне тарыдай шашылған қазақ баласын атажұртқа шақырып, Ұлы көшке жол аштық. Соның нәтижесінде ел еңсесі тіктеліп, ұлттық рухымыз көтерілді» деп жастардың бойына біліммен қатар ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыпымызды сіңіруіміз және оны ұрпақтан ұрпаққа жеткізуіміз керек дегенді меңзеді. Сонымен қатар ол: «Жаһандану кезінде ел жат жұрттың ықпалына бейсаналы түрде ілесіп кеткенін аңғармайды. Басқаша айтқанда, мәжбүрліктен емес, санасының улануы арқылы өз еркімен торға түседі. Сондықтан, жаңа заманның жақсы-жаманын екшеп, артықшылықтарын бойға сіңірумен қатар, тамырымызды берік сақтауымыз қажет. Ұлттық болмысымыздан, төл мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізден ажырап қалмау – барлық өркениеттер мидай араласқан аласапыранда жұтылып кетпеудің бірден бір кепілі» деп ұлттық құндылықтарымыз бен салт-дәстүрімізді сақтап қалуымыз қажат екендігін баса айтты [7].

Осыған орай, әлеуметтік құрылымдар мен әлеуметтік-экономикалық қатынастардың өзгеруі кезеңінде отбасы, балаларды отбасылық тәрбиелеу мәселесі жалпы қабылданған рухани құндылықтарға сәйкес ерекше мәнге ие болады. Ата-бабамыздан келе жатқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ұлттық құндылықтар жас ұрпақты тәрбиелеуде барынша әсер етеді. Отбасы мен қоғамдағы ересектер мен балалардың мінез-құлқы мен іс-әрекетін реттейтін, адамгершілік қасиеттердің негізін құрайтын, жаңа рухани құндылықтардың жандануына ықпал ететін және халықтың мәдени мұрасын байытатын осы халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар болып саналады.

Отбасы тұрақты әлеуметтік қауымдастық ретінде жеке тұлғаны қалыптастырудың маңызды факторы және бұл білім беру институты, әлеуметтік тәжірибені ұрпақтан-ұрпаққа беру көзі. Алғашқы идеялар, ұғымдар, дағдылар, адамдармен қарым-қатынас, мінез-құлықтың моральдық нормалары, сезімдер отбасында қалыптасады.

Бала өмірінің алғашқы күндерінен бастап тұлғаның күрделі қалыптасуы отбасылық және әлеуметтік қатынастардың өзіндік ерекшелігінде дамиды. Бұл мәселені ғылыми тұрғыдан зерттеу қажеттілігі сонымен қатар білім беру реформасын сәтті жүзеге асыру көбіне отбасындағы балалардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудағы ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың рөлін арттырумен байланысты [8].

1 ДӘСТҮР МЕН ҒҰРЫП: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕ

«Дәстүр», «әдет-ғұрып», «салт» – бұл әр халықтың мәдениетінің маңызды элементтері. Салт-дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың баға жетпес құндылығы – олар белгілі бір халықтың рухани келбетін, оның маңызды ерекшеліктерін жаңғыртып, ұрпақтан ұрпаққа жиналған мәдени тәжірибені сақтап, халықтың рухани мұрасының ең жақсысын кейінгі ұрпаққа жеткізеді. Салт-дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың арқасында халықтар бір-бірінен ерекшеленеді.

Демек дәстүр – бұл адамның рухани әлеміне бағытталған және жалпы қабылданған әлеуметтік қатынастарды тікелей емес, осы қатынастарға сәйкес дамып келе жатқан адамның моральдық және рухани келбетін қалыптастыру арқылы көбейту, қайталау және бекіту құралы ретінде әрекет ететін алдыңғы ұрпақтардан әдет-ғұрыптар мен жоралғылардың берілуі [9].

«Әдет-ғұрып», «салт-дәстүр» контекстінде қолданылатын «дәстүр» ұғымы ұрпақтан-ұрпаққа бүкіл рухани мұраны қамтиды. Кез-келген дәстүрдің, оның ішінде тәрбиенің қоғамдық маңыздылығының өлшемі жас ұрпақты адамгершілікке тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келуі керек.

Халық педагогикасының зерттеулері тек біздің еліміз ғана емес, көршілес Ресей, Украина, Әзірбайжан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және басқа да шетелдік бірқатар елдер халық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын баға жетпес рухани байлық және көптеген ұрпақтардың өмірлік тәжірибесі балаларды ғана емес, бүкіл адамзатты тәрбиелеу мен білім беру саласындағы халықтың даналығы ретінде қарастырады [10].

Белгілі бір уақыт көлемінде халықтық педагогика мәселесі еленбеді, көптеген дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар тәрбиелік құндылықтар ретінде емес, тарихи тұрғыдан қарастырылды. Біздің ойымызша, бұл ұстаным халықтық тәрбиенің дамуына 20-80 жылдары жүргізілген атеистік тәрбиенің ерекше ықпалы болды. Көптеген материалдық және рухани құндылықтар «ескі өмірдің қалдықтары», «халыққа қарсы» ретінде қарастырылды. Нәтижесінде отбасы біртіндеп көптеген жағымды дәстүрлерден және тәрбиелік әлеуеттен айырылды. Отбасының тәрбиелік және білім беру функцияларын жетілдірудің міндеттері жеке тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру факторы ретінде халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға көбірек көңіл бөлу қажеттілігін анықтады. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде отбасылық тәрбие мәселелері жеткілікті түрде қамтылмады. Этнологтар, тәрбиешілер, әлеуметтанушылар және ғылымның басқа салаларының өкілдері түрлі кезеңдерде жүргізген бірнеше зерттеулер мен жарияланымдар отбасылық тәрбиенің жекелеген аспектілеріне және ата-ана тәрбиесінде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қолдануға қатысты.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың мәнін, олардың қоғамның рухани дамуындағы рөлін, тарихи өзгеріс заңдылықтарын зерттеуде шетел және отандық ұлы ойшылдары Абай Құнанбаев, Махмұт Қашғари, Қорқыт ата, Алтынсарин Ыбырай, Захир Ад-дин Мұхаммед Бабыр, Әбілғазы Баһадүр хан, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Потанин Григорий Николаевич,

Өзбекәлі Жәнібеков, Диваев Әбубәкір, Әлкей Марғұлан, Левшин Алексей Ираклиевич, Марко Поло, Шоқан Уәлиханов және Т. Тәжібаев, С. Кенжеахметұлы, Қ. Жарықбаев, С. Қалиев, Ө.Озғанбаев, М. Оразаев, М. Смаилова, А.К.Алиев, Н.А. Антонов, Ю.Б. Бромли, Н.П. Лобачова, В.Д. Плахов, И.В. Суханов және т.б қосқан үлестері зор. Ғалымдар мен ойшылдардың ғұлама ойлары мен ғылыми зерттеулерінде халықтық дәстүрлердің пайда болуы мен даму заңдылықтарын, өткен халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың көптеген элементтерінің кейінгі қоғамның салт-дәстүрлерімен сабақтастығын, өзара әсерін және өзара байланысын ашып көрсетеді[11]. Халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар мәселелерін және олардың тұлғаны тәрбиелеу мен қалыптастырудағы рөлін зерттеуде біз ғалымдардың этнологиялық, этнографиялық мәдени философиялық, педагогикалық еңбектеріне сүйендік.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар әлеуметтік-мәдени тәжірибенің берілуі, ұрпақтар сабақтастығы мен қоғамның рухани дамуына ықпал ететін оның берілу механизмдері ретінде қарастырылады. Әдістемелік жобалада түрлі халықтардың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары зерттеліп, ұсынылды.

Ұлыбритания, АҚШ елдерінің мерекелері, дәстүрлері, әдет-ғұрыптары.

Этикет, ашықтық әлемі – бұл серіктестер, бастықтар, достар, туыстар және сүйікті адамдармен қарым-қатынаста көрінетін әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері [12].

Барлық елдерде ресми демалыс күндері болып табылатын қоғамдық мерекелерде ұлттық дәстүрлерді көруге болады. Мысалы, «Аналар күні», «Пасха», «Рождество» мерекелері жақындарын, достарды, әріптестерді құттықтау, салтанатты рәсімдермен, фестивальдармен және т. б. аталып өтіледі.

Ұлттық дәстүрлерін – бірнеше түрге бөлуге болады:

- Ұлттық дәстүрлер: ұлттық мерекелер, (өзінің бастапқы мағынасын жоғалтқан) діни мерекелер;
- Дәстүрлі күнге арналған халықтық мерекелер, дәстүрлі рәсімдер: Жеке өмірге қатысты дәстүрлер (баланың дүниеге келуі, үйлену тойы).

Ағылшындар – мінез-құлқы тарихи тұрғыда қалыптасқан ерекше халық. Ағылшын дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары бүкіл әлемге танымал. Ағылшындар өздерінің эмоцияларын бірінші кездескен адамға байқатпайды. Олар ұстамды, өте сыпайы, сондықтан олар бірден эмоцияларын білдіруге асықпайды. Дегенімен өте сезімтал халық. Ағылшын кез-келген жағдайда сыпайылық пен парасаттылықты сақтауға тырысады.

Британдықтар үнемі сабырлы және өздерін салмақтылықпен ұстайды. Ағылшын дәстүрлері үшін – бұл тамаша тәрбие және әдептілік. Ағылшындар өте тәртіпті және үнемі қабылданған ережелерді ұстанады. Олар өте позитивті адамдар. Балаларды шынайылық пен ашықтыққа, өз пікірлерін еркін жеткізуге тәрбиелейді.

Ұлыбританиядағы мәдени құндылық – отбасы, олар үйде отбасымен уақыт өткізуді жақсы көреді. Отбасылық кеш – ағылшын үшін маңызды. Дәстүрлі ағылшын отбасында отбасылық фотосуреттер үнемі сақталады. Отбасы балалар үшін ең құнды орта болып саналады.

Ағылшын мәдениетіндегі көгалдандыру. Бұл нағыз Британдық өмірдің ажырамас бөлігі. Олар өздерінің сүйікті хоббиіне көп күш жұмсайды, сондықтан олардың үйлерінің айналасын әрдайым күтіп, көгалдандыру жұмысымен айналысады. Британдықтар бақшаға ғана емес, үй жануарларына да ерекше күтім жасайды. Ағылшындар кішкентай балаларға қамқорлық жасайтындықтарын мақтан тұтады. Мектепте оқушыларды табиғатпен байланысы және жан-жануарларға деген қамқорлық пен сүйіспеншілікке жетелейді.

Ағылшындар өздерінің мерекелері мен дәстүрлерін жақсы көреді және құрметтейді: олар ғасырлар бойы қалыптасып, пұтқа табынушылық және христиандық рәсімдерді, ресми мемлекеттік күндерді, музыкалық және спорттық іс-шараларды өткізуді ұнатады. Бүгінгі таңда мәдени рәсімдері мен дәстүрлі рәсімдері сақталған. Барлық ағылшын мерекелерінің өзіндік тарихы, символикасы мен рәсімдері бар. Мектепте оқушыларды эстетикалық бағытта тәрбиелеуі, ұлттық мәдени рәсімдерді сақтауға жетелейді.

Жапон ұлтының дәстүрлері. Жапон ұлтының оқшаулануы ұлттық сипатта және дәстүрлі өмір салтында көрініс тапқан. Жапондықтардың ұзақ өмір сүруі, елдегі зорлық-зомбылықтың төмен деңгейі, халықтың этникалық құрамының біртектілігі – бұл бір қарағанда таңқаларлық және ерекше қызығушылық тудырады. Қазіргі уақытта Жапония – бүгінгі күнге дейін өз дәстүрлерін қастерлейтін және сонымен бірге түрлі технологиялар мен экономиканы дамытуда жетістікке жеткен әлемдегі жалғыз империя. Өткеннің мұрасы мен болашақ жетістіктерінің осындай керемет үйлесімінің себептері ол – жапондықтардың ұлттық мінезінің ерекшелігінен [13].

Жапондықтар консервативті ұстанымымен ерекшеленеді: олар ежелден қалыптасқан әдет-ғұрыптар мен мінез-құлық нормаларына адал және басқа ұлттардың әдеттері мен дәстүрлерін алуға тырыспайды. Олар үшін Ұлттық бірегейлік – бұл тиісті қарым-қатынасқа лайық ерекше мәртебе – құрметпен тағзым ету, кездесу мен қоштасу кезіндегі сыпайылық. Ұрпақтар сабақтастығы маңызды рөл атқаратын елде үлкендерге және өткеннің мұрасына үлкен құрметпен қарайды. Өзге елдің мәдениетінен пайдалы жаңалықтарды ала отырып, Жапония ешқашан өздерінің ұлттық ерекшелігіне нұқсан келтірмейді. Мектепте ұрпақтар сабақтастығы қатаң сақталған, жастардың бойына сіңіру дәстүрлі түрде жүзеге асады.

Жапон мәдениеті ұжымдастыруға бағытталған. Жапондар отбасы мүшелеріне, әріптестеріне және олар тұратын басқа да әлеуметтік топтарға бауырмалдық танытады. Жапондықтар үлкендерге және одан да беделді адамдарға кішіпейілділікпен және сыйласымдықпен, аса құрметпен қарайды. Осындай ұжымдастыру және ұжымның өмір сүру жағдайларын жақсартуға деген ұмтылыс қатаң этикет пен сыпайылық кодексін сақтауға әкелді. Мектепте оқушылардың бойында достық пен ұжымшылдық, кішіпейілдік, бауырмалдық қасиеттерге тәрбиелейді.

Жапондықтар өте сыпайы ұлт, оның әр өкілі туғаннан бастап өзгелерге құрметпен қарайды. Олар саналы түрде жеке адамның шекарасын бұзбайды, сондықтан біреудің жеке өміріне қызығушылық танытуға, оны басқалармен

талқылауға, түрлі кеңестермен қорлауға бейім емес және бұндай әрекет оларға жат.

Жапондықтар мектепте балаларын еңбекке деген сүйіспеншілік, парыз, жауапкершілік және құрбандық сезімімен жоғары бағалауға тәрбиелейді. Жасөспірімдердің бойында ұлт ретінде өзін-өзі ұстай білуі және әр жапондыққа лайықты тұлғалық тәртіптілік тән.

Жапон менталитетінің ажырамас бөлігі – сұлулықты көруге деген құштарлық. Осы мақсатта мектепте және отбасында табиғат сұлулығын және адам шығармашылығының жемістерін бағалай білуі ол ұлтының менталитеті мен мәдениетінің негізі болып табылады. Жапондар бірнеше сағат бойы гүлденген Сакура ағаштарын, Фудзияма үстіндегі күннің батуын, каллиграфия сызықтарының мінсіздігін тамашалаудан жалықпайды. Оқушылардың бойында ертеден табиғатпен байланысуды үйретеді. Және осыған балалардың жастайынан сүйіспеншілігін оятады. Бұл олардың эстетикаға деген сүйіспеншілігі, икебана, бонсай, шай рәсімі сияқты өнерде пайда болды. Шай рәсімін жапондықтар ерекше бағалайды. Ритуалдағы ең бастысы – шай және шыныаяқтарға шай құю шебері. Дәстүрдің негізі буддизм заңдарымен қаланған. Күншығыс елінің тұрғындары шай рәсімдерін жақсы көреді және олардың барлық ережелерін сақтай отырып, одан шынайы ләззат алады.

Жапон мәдениеті – бұл таңғажайып елге тән дәстүрлер, әдет-ғұрыптар. Ол өзінің тереңдігі мен өзіндік ерекшелігімен таң қалдырады. Соның бірі оригами – қағаз парақтарынан түрлі фигураларды бүктеу жапондық өнері. Оригами арқылы жапондар өздерінің идеялары мен «өмірдің ұсақ-түйектеріне» деген көзқарастарын көрсетеді. Жапон мектептерінде оқушылардың қол өнеріне, қағаздан жасалатын бұйымдарға баулу, оларды ептілікке, жылдамдық пен икемділікке баулиды.

Икебана – гүлді безендіруді жасаудың ежелгі жапон өнері. Оның негізгі ұстанымы табиғи сұлулықты ашу. Жапонияда бірнеше, икебана бағытындағы түрлі мектептер бар. Олардың әрқайсысының өз заңдары бар. Жапондық гүл шоғы шартты түрде белгіленген үш негізгі элементтен тұрады: «sin, sue және hikaе». Ең биік бұтақтар аспанды, қысқа – адамды, ең қысқа – жерді бейнелейді. Икебана олардың арасындағы қатынасты көрсетеді. Бұл үш жақты тәртіп адамдарда жетілуге дамуға деген ұмтылысты тудырады. Икебандағы әр өсімдік пен гүлдің өзіндік символдық мәні бар. Жапондықтар төрт «қасиетті» өсімдікті – хризантема, орхидея, жас бамбук өсінділері және жабайы өрік құрметтейді [13].

Мектепте оқу-тәрбие процесінде табиғатқа деген сүйіспеншілік ерекше жоғары орынға қойылған. Мектепте сабақ барысында оқушының бойына ұлттық құндылықтармен қатар ұлттық дәстүрлер табиғаттың сұлулығымен тығыз байланыста жүзеге асырылып отырады.

Қытай Халық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары

Әр халықтың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары өзіндік ерекшелікке тән. Қытай халқы әлемдегі ең көне мәдениеттердің бірі, ғасырлық тарихы бар көптеген әдет-ғұрыптармен танымал ел. Қытай ұлттық әдет-ғұрыптары мен

Жапон ұлттық әдет-ғұрыптарын ұқсастықтарын байқауға болады. Қытай әдет-ғұрыптары Батыс әлемінің өкілдері үшін ерекше.

Шай рәсімі. Шай рәсімі қытай халқының өмірінде ерекше орын алады. Олар үшін шай ішу тек сусынды тұтынуды ғана емес, сонымен қатар ішкі үйлесімділік пен бақытқа жетудің жолы. Қытай тілінде «шай» сөзі «барлық өсімдіктердің ең ақылдысы» дегенді білдіреді, ал әрекеттің өзі «Гун Фу Ча» шай ішудің жоғары шеберлігі. Шайдың дәмі мен хош иісін толық ашу үшін оны қайнатудың белгілі бір тәсілдері, сондай-ақ көңіл-күй мен ерекше атмосфера қолданылады: нәзік әуенді музыка, жайлы атмосфера, әсем кішкентай ыдыс-аяқ [14].

Сандарға қатынасы. Қытайлықтар өздерінің ырымшылдығымен танымал және сандарға өте ерекше мән береді.

Біріншіден, олар тақ сандарды сәтсіздік пен бақытсыздықтың белгісі деп санайды. Мысалы, олар ешқашан тақ санға үйлену күнін тағайындамайды. 9 санының ерекшелігі – тіршілік пен бақыттың символы, бірақ кейде 9 санын бақытты да, бақытсыз сан ретінде де қарастырады.

Екіншіден, қытайлар жұп сандарды өте жақсы көреді. Қытайдағы мерекелер үшін олар әдетте заттардың жұп санын береді. Бұл ереже ақшалай сыйлықтарға да қолданылады, сондай-ақ ол жерлеу рәсіміне арналған қайырымдылықпен де байланысты. Қытайлықтар 6 санын өте жақсы көреді, бұл бақыт пен сәттілік дегенді білдіреді. Біздің қазақ ұлтының да ұлттық дәстүрлерінде сандарға қатысты дәстүрлер бар. Олар 7,9,12,40 сандарына қатысты салт-дәстүрлер.

Қытай мәдениеті, әлемдегі ең көне мәдениеттердің бірі — бұрын өзінің ойшылдары мен философтарымен әйгілі болған ұлы Империя, ал қазір Қытай халық Республикасы, оның сұлулығы мен ұлылығымен әлемді таң қалдырды. Қытай ежелгі мәдениеті мен сәулет ескерткіштерінің алуан түрлілігімен ғана емес, сонымен бірге қытай ұлтының өзімен де танымал. Бұл таңғажайып және ерекше ұлт, өте еңбекқор, өз идеясына және құндылықтарының берік екендігіне сенімді. Қытай халқының тағы бір көрнекті ерекшелігі – әлемнің басқа да көптеген халықтары үшін дәстүрлері қасиетті болып саналатындай, бұл елде де ата-бабаларының ежелгі дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын ұстану қасиеті басым.

Қытайдағы ең көп таралған дәстүрлердің бірі – отбасылық құндылықтар. Бұл біз ойлағандай, қоғамның бірлігі ғана емес, сонымен бірге өмірде тыныштық табуға, тіпті басқа әлемде де сәтті болуға арналған міндетті қадам – отбасылық құндылықтар. Қытайлық нанымдарға сәйкес, отбасы басшысы өзінің үздіксіздігіне қамқорлық жасауы керек. Отбасы үшін міндетті, талап – бұл баланы дүниеге әкелу. Мұның бәрі Конфуцийдің ежелгі ілімінен басталды. Баланың дүниеге келуіне деген ұмтылыс конфуцийизмнің патриархалды негіздерімен тікелей байланысты. Жаңа туған нәрестенің үйіне келген қонақтар қуаныш пен мерекені бейнелейтін тек қызыл түсті сыйлықтар сыйлады. Оның туған күнінде «кішкентай» балаға есім берілді — Фу (байлық), Гуй (тектілік), Си (Бақыт), Лэ (Қуаныш). Егер отбасында қыз бала дүниеге келсе, онда ол қуаныш немесе бақыт болып саналмады. Қытайлықтар үшін қыздың дүниеге келуі сәтсіздік деп саналды. Қыздарға көбінесе До-цо (үлкен қателік), Сан-до

(артық) сияқты есімдер берілген. Ал қазір Қытайда қыздардың есімдері көбелек немесе құстарға теңеп, оптимистік сипатқа ие [15].

Қытай – ертедегі өркениеттің негізін қалаған мемлекеттердің бірі ретінде тәрбие мен білім беруді теориялық тұрғыдан пайымдауға алғашқы қадамдар жасаған ел. Ежелгі қытайда педагогикалық ой-пікірлердің дамуына Конфуций және оның ізбасарлары ерекше ықпал еткен. Қазіргі уақытта Қытай мемлекетінде бастауыш мектепте қоғам мен табиғат туралы пәндер көбірек оқытылады. Салауатты өмір салтын қалыптастырып, әрбір оқушының бойындағы патриоттық сезімді оятуға көп көңіл бөлінеді. Ана тілі, математика, адамгершілік пен этика, музыка, шет тілі сынды пәндеріне ерекше назар аударылады. 4 сынып оқушылары жылына 2 апта фермаларға, шеберханаларға барып жұмыс істейді. Барған жерлерінің тыныс-тіршілігімен танысады. Мұнымен қатар, әрбір оқушыға аптасына бір күн қоғам өміріне қатысты мерекелік кештерге, мәдени шараларға қатысу міндеттеледі. Орта мектеп бағдарламасы екі сатыдан тұрады. Ол толымсыз орта білім және толық орта білім. Одан кейін оқушылар арнайы техникалық және кәсіби білім беру мектептерінде білім алады.

Орыс халқының дәстүр мен ғұрпы. Ресейліктердің қазақ халқымен байланыстыратын басты нәрсе – бұл жанның кеңдігі мен рухтық күш. Адамдар ұлттық мәдениеттің қалыптасуына әсер ететіндіктен, бұл мінез-құлық белгілері оның қалыптасуы мен дамуында үлкен рөл атқарды [16].

Орыс халқының ерекшелігі – қарапайымдылық. Ежелгі уақытта славяндардың тұрғын үйлері мен олардың мүлкі жиі тонауға немесе жойылуға ұшырағандықтан, орыстар тұрмыстық мәселелерге қарапайым көзқараспен қарайды. Орыс мінезінің тағы бір ерекшелігі – мейірімділік. Мейірімділік, жанашырлық, төзімділік ерекше үйлесімі осы ерекшеліктер орыс халқында ерекше көрінген. Ресей тұрғындарының еңбексүйгіштігі басым. Ресей әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері өткен мен бүгінді үйлесімді түрде біріктіреді. Кейбір дәстүрлер уақыт өте келе олардың қасиеті, мағынасы жоғалды, бірақ рәсімдердің негізгі элементтері бүгінгі күнге дейін сақталған. Қала тұрғындары бөлек өмір салтын ұстанғандықтан ең алдымен, ежелгі дәстүрлер шағын ауылдар мен ауылдық елді мекендерде құрметке ие. Көптеген дәстүрлер отбасымен тығыз байланысты. Оларда сәтті неке балалардың денсаулығы мен әл-ауқатының кепілі болып саналды.

Отбасы. Орыс отбасы ежелден бері өз халқының дәстүрлерін құрметтейді. Бұрын патриархалды құрылым анық байқалды, яғни ер адам отбасының басты мүшесі және оның пікірімен дауласуға қатаң тыйым салынды. XIX ғасырға қарай отбасылық құндылықтар дәстүрлі бола бастады. Қазіргі уақытта ресейлік отбасы әдеттегі әдет-ғұрыптарды ұстануға тырысады [17].

Қонақжайлылық. Ресейде қонақтарды әрқашан қуанышпен қабылдайды. Орыс жанының жомарттығы мен олардың жанашырлығы жоғары бағаланады.

Нан. Ресейдегі ең танымал ұн өнімі. Нан пісіру әл-ауқаттың, қаржылық жағдайдың белгісі болды. Нан кез-келген мерекелерде арнайы пісірілді. Келген адамды нан мен тұзбен қарсы алу ежелгі дәстүр.

Орыс салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары шексіз, жан-жақты. Дәстүрлері мен ғұрыптары көптеген Ресей зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды. Олардың ішінде келесі авторларды атауға болады М. Забылин, А. В. Терещенко, А. Коринфский, м. М. Громько, Е. Авдеева, А. Платонов, Л. С., Лаврентьева және т. б.

«Масленица» - бір апта бойы атап өтілетін Ресейдегі дәстүрлі мереке. Ежелгі уақытта «Масленица» көңілді мереке емес, қайтыс болған ата-бабаларды еске алу рәсімі болған.

«Пасха» - бұл мереке қасиетті түрде құрметтелді және жалпыға бірдей теңдік және мейірімділік күнімен байланысты болды. Мереке қарсаңында қыздар торт пісіреді (бәліш), жұмыртқаны бояу, үйлерді безендіру дәстүрлері жалғасын тауып жатады.

Жаңа жыл. Мереке барлық отбасыларда отыз бірінші желтоқсанға қараған түні тойланады. Қонақтар сыйлықтармен алмасып, жаңа жылдың басталуымен құттықтайды. Алдымен қонақтар ескі жылды шығарып салады, содан кейін жаңа жылды қарсы алады.

«Рождество» - қайта тірілу немесе өмірге оралуды білдіретін жарқын мереке. Салтанатты дәстүр жасалынады, ол мейірімділікке, жылулыққа, шығармашылыққа толы. «Рождество» әдет-ғұрыптары рухани дүниені женуді білдіреді. Адамдар он екі тағамнан тұратын дастархан жаяды. «Рождество» қарсаңында мерекелік дастарханға отыруға аспанда бірінші жұлдыз пайда болғаннан кейін ғана рұқсат етіледі. «Рождество» барлық туыстары жиналатын отбасылық мереке болып саналады[18]. Ресей мектептерінде бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөледі. Балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту, сондай-ақ олардың дарындылығына назар аудару дәстүрлі ерекшелік. Балабақшаларда сабақтар сурет салу, ән салу, модельдеу, би және т.б бойынша өткізіледі. Балаларды ұлттық дәстүрлер мен ғұрыпта тәрбиелеу, ұлттық құндылықтарыды жоғары қою, адамгершілік қасиеттерді сіңіру мәселелері басты назарда ұстайды. Мектеп оқушылары өз пікірлерін айтуда еркіндікке тәрбиеленеді. Оқушылардың ақыл-ой тәрбиесіне баса назар аударады[19].

Қазақ халқының дәстүрлері мен ғұрыптары

Өзге халықтардың ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары сияқты қазақ халқының да ұлттық дәстүрі, мәдениеті, өнері, салты мен ғұрыптары ерекше және жас ұрпақтың тәрбиесінде алатын орны маңызды. Кез – келген халықтың салт-дәстүрлер жүйесі оның ғасырлар бойғы тәрбиелік күш-жігерінің нәтижесі болып табылады. Осы жүйе арқылы әр халық өзін-өзі, рухани мәдениетін, мінез-құлқы мен психологиясын бір-бірін алмастыратын ұрпақтар қатарында жаңғыртады. Сондықтан дәстүрлер сабақтастығы – қоғамдық өмір заңы. Ал «сабақтастық» деген не? «Сабақтастық – даму процесінде жаңа мен ескінің арасындағы объективті қажетті байланыс. Дәстүрлер автоматты түрде бір ұрпақтан екінші ұрпаққа өтпейді, оларды сақтау керек, шынайылықпен байланыстыру керек, содан кейін ғана олар жеке тұлғаны қалыптастырудың тиімді құралына айналады. Олар өздерінің әлеуметтік және өзіндік маңыздылығын бірнеше рет растаған қызмет түрлерінің негізінде қалыптасады.

Дәстүрлер ұрпақтар сабақтастығын біріктіреді, сондықтан халықтардың рухани-адамгершілік өмірі осыған байланысты. Өткен және келер ұрпақтың сабақтастығы дәстүрлерге негізделген. Дәстүрлер неғұрлым әртүрлі болса, соғұрлым халық рухани бай болады. Халықты дәстүр ғана шынайы біріктіреді. Дәстүр мен қазіргі заман арасындағы келісімге қол жеткізу ғылымның өзекті мәселесіне айналууда. Дәстүр қазір жоғалған мұраны қалпына келтіруге ықпал етеді, мұндай ескі мұраны қалпына келтіру адамзат үшін нағыз тәрбие құралы болып табылады. Ата-бабадан жалғасып келе жатқан дәстүрлерге деген көзқарас жас ұрпақтың бойына рухани құндылықтар мен оларды жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі әлемге ене алу мүмкіндіктерін ашады. Бұл ғылыми-техникалық прогрестің қазіргі сатысына жеткен халықтың іргелі капиталы болып табылатын ұлттық сананың ішкі тарихи тереңдігінен шыққан дәстүрлер. Осы дәстүрлер арқылы қазақ халқының ұлттық-моральдық талаптарын атауға болады:

- туған жерге, халыққа, Отанға деген сүйіспеншілік талабы.

- әділеттілікке, адалдыққа, мейірімділікке, сүйіспеншілік пен жомарттыққа, ар-намыс пен өзін-өзі бағалауға, шындықты қорғауға, әлсіздерді қорғауға, қиыншылықта жанқиярлық көмек көрсетуге, жанашырлық танытуға деген талап.

- еңбексүйгіштік пен бейбітшілік, достыққа адалдық, қонақжайлылық, жомарттық, үнемділік, еңбек адамдарына, үлкендерге, кішілерге, әйелдерге деген құрмет талаптары [20].

Қазақ халқы үшін баланың дүниеге келуі аса үлкен қуаныш, мереке. Бала тәрбиесіне ерекше мән берген қазақ дәстүрлер мен ғұрыпты қалт жібермей, толық сақтаған. Балаға қатысты дәстүрлер мен ғұрыптар бүгінгі күнге дейін ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып келеді. Олар: сүйінші, балаға ат қою, бесікке салу, шілдеhana, тұсау кесу, сүндет той, ашамайға мінгізу, тоқым қағу, қыз баланың құлағын тесу, т.б

Сүйінші сұрау дәстүрі – қуанышты хабар айтып жеткізген адам «Сүйінші, Сүйінші!» деп қуанып келіп, сүйінші сұрайды. Қазақта сүйінші сұраған адамға міндетті түрде сүйіншісін беру дәстүрі қалыптасқан. Сүйіншіге «Қалағаныңды ал!» деп қазақ қуанғанын білдіріп, сыйлығын береді.

Балаға ат қою дәстүрі – нәресте дүниеге келгеннен кейін оған ат қою рәсімін жасайды. Балаға құрметті, атақты, өнерлі, ақылды, батыр адамдарға лайықты болсын деген ниетпен, сондай адамдардың атын ырымдап қояды. Сондай-ақ, ер балаға да қыз балаға да жыл мезгілдеріне байланысты, табиғатқа байланысты да аттар қойылады.

Бесікке бөлеу дәстүрі – Бесік жыры айтылып, баланы ауылдың киелі, сыйлы бәйбішесіне (құрметті әже) бесікке бөлетеді. Бесікке бөлеген адамға сыйлық беріледі. Осы тұста қазақ ұлан-асыр думандатып бесік тойын жасаған. Алдын-ала бесіктің құралдары даярланады, ер бала мен қыз балаға қатысты бесікті безендіреді. «Бесікте бала таза, жылы жатады, бесік баланы барлық жаманнан нәрседен қолғайды, ұрпағым осы бесікте тербеледі, бесіктегі балаға бесік жыры айтылады» деп қасиетті бесікті де құрметтеген.

Шілдеhana дәстүрі – нәресте дүниеге келгенде «жарыс қазан» жасалады,

содан кейін ол шілдеханаға жалғасады. Шілдеханаға жастар жиналады, жиналған жұртқа қошемет көрсетіледі. Жастар таң атқанша айтыс өнерін тамашалау, домбыра құлағында ойнау, ән салу, би билеу өнерлерін көрсетіп, көңіл көтеріп, той-думанға ұластырады.

Тұсау кесу дәстүрі – баланың ең алғашқы қадамы, туған жерінің топырағын басып, қаз тұрған кезі. Ұядан ең алғашқы тіршілігін бастайды. Қазақ халқы баласының келешегіне ақ жол тілеп, тұсау кесер тойын жасайды. Баласының қадам басып, ер жеткендігін ырымдап, тілекші болған ағайын-туыс, ел-жұртқа дастархан жайылып, үлкен той-думан жасалған.

Ашамайға мінгізу дәстүрі – ұл балаға жеті жасқа келгенде ашамайға мінгізу дәстүрін жасайды. Ашамай – ердің қарапайым түрі. Ағаштан жасалады да оған көрпеше салып, оны жуас атқа ерттейді, баланы атқа отырғызады. Балаға аттың тізгінін ұстатып, жетектей отырып атқа мінуді үйретеді. Бұл баланың ер жеткендігін, мал-шаруаға араласа алатындығын білдіреді.

Тоқым қағу дәстүрі – ашамайға мінген бала бірінші рет үйінен алысқа жолға шыққанда әке-шешесі бір малын сойып, ақ ниетпен балаға жүрек жарды тілектерін айтып келген ағайын-туған-туысқа тоқым қағар жасайды. Қазақ балаға арнайы айыл-тұрман, ер-тоқым, жүген-ноқта, шідер мен кісен, арқан, яғни ат әбзелдерін дайындап, баланы еңбекке баулу, отбасы шаруасына араласу т.б тәрбиеге үйрете бастайды.

Қыз баланың құлағын тесу дәстүрі – үш жасқа толып, қуыршақпен ойнай бастаған қыз баланың құлағын тесіп, сырға салу дәстүрі жасалады. Қыз балаға әдемі көйлек, кестелі камзол, үкілі тақия кигізеді. Ауыл әйелдері түгел жиналып, ең қолы жеңіл деп танылған әйел қыз баланың құлағын тесіп сырға салады.

Қыз ұзату дәстүрі – ата-анасы қызын ұзатарда барлық кәде-жоралғысын жасап, «сыңсу» айтысып ұзатқан. Сыңсу халқымызда тұрмыс-салт жырларының ең көп тараған түрлерінің бірі. Қыз өз босағасынан аттанар алдында ағайын туғандарын аралап, аяулы ата-анасын, туысқандарын қимастығын білдіріп, өлеңдетіп сыңсу айтып жеткізген.

Құда түсу, сырға салу, құйрық бауыр жегізу дәстүрлері де бүгінгі күнге дейін жеткен салт-дәстүрлер бүгінгі күнге дейін де сақталып, кеңінен таралған.

Қазақ халқы өте мейірімді, қонақжайлылығымен танымал болған ел. «Қонақ келсе, құт келеді» деп қазақ үнемі қонақ келеді деп барлық тәтті-дәмдісін қонағына сақтаған. Қонақты қарсы алу, шығарып салуға аса мән берген. Отбасыда бала-шаға түгел дерлік қонақ күту рәсімімен айналысқан. «Құдайы қонақ» ол қазақтың кез-келген үйіне түсетін жолаушы жүрген адам. Оны қазақ ерекше қонақ етіп күтіп, сый-сияпатымен шығарып салған.

Қазақ отбасында ұл бала, қыз бала тәрбиесіне ерекше мән берілген. Үлкенге құрмет көрсету, үлкенді сыйлау, үлкеннің алдын кесіп өтпеу, ата-анаға деген құрмет, туған еліне, жеріне деген сүйіспеншілік, сияқты дәстүрлерінің тәрбиелік мәні және «Малым – жанымның садағасы, Жаным – арымның садағасы» деп ар-ұят, намысты жоғары бағалаған қазақ адамгершілік, жауапкершілік, табандылық пен мейірімділік, сүйіспеншілік пен ізеттілік, құрмет пен сыйластық т.б құндылықтарды әрқашан биік ұстаған [21].

Айтыс өнері – ежелден келе жатқан, бүгінгі күнде де өзінідік ерекше орны бар халық ауыз әдебиетінің жанры. Айтыс поэзия жанрының ішіндегі ең күрделісі, ең қиыны. Қазақ халқының рухымен, жанымен тараған дәстүрлі өнер. Мұхтар Әуезов «Айтыс – сөз барымтасы», қазақ халқының әдеби мол мұраларының бірі деп айтысқа баға береді. Айтыс – ақындар үшін сөз таласы, сөз барымтасы, сөз майданы ғана емес. Ол – ақындық өнер. Өзінің білімін шыңдайтын жер. Сондықтан да айтысқа түсетін әрбір ақын бұл жағдайды жақсы ұғынып, үлкен дайындықпен келетін болған.

Айтыстың түрлері: бәдік айтысы, жар-жар, жануар мен адамның айтысы, өлі мен тірінің айтысы, жұмбақ айтысы, салт айтысы, қыз бен жігіт айтысы, ақындар айтысы, қазіргі заман айтысы.

Ұлттық ойындар. Қазақтың ұлттық ойындарының тәрбиелік мәні зор. Ұлттық ойындар бес түрге бөлінеді. Олар: аңға байланысты, малға байланысты, түрлі заттармен ойналатын, зеректікті, ептілікті және икемділікті қажет ететін ойындар. Олардың негізгілерінің өзі жүзден астам.

«Көкпар», «Қыз қуу», «Қазақша күрес», «Алтыбақан», «Аударыспақ», «Теңге алу», «Ақсүйек», «Аламан бәйге» т.б

Қазақтың ұлттық ойындарының негізгі мақсаты дене тәрбиесін дұрыс жолға қоюға, спорттық шеберліктері мен мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған. Сондай-ақ бұл халқымыздың жауынгерлік тарихын, ерліктің өшпес үлгісін қалдырған қас батырлардың өмір-өнегесімен таныстыруға, өз жерін, өз елін қорғай алатын елжанды, ұлттық намысы мол жігерлі ұрпақты тәрбиелеуге жол ашады.

Ұлттық мерекелер: Наурыз, Ораза айт мерекесі, Құрбан айт мерекесі, «Тәуелсіздік күні» мерекесі тойланатын болды. Ұлттық мерекелерде қазақтың ұлттық салт-дәстүрлері, әдет-ғұрпы дәріптеліп, ұлттық ойындар, ұлттық ән-би, күй ойналып, ұлан асыр той тойланады.

Қазіргі уақытта ұмыт болып бара жатқан ұлттық дәстүрлер:

Сыралғы. Қазақ аң аулаумен де айналысқан. Қанжығаларын майлап, аң аулаудан қайтқан аңшыға «майлансын» деп айтқан. Ал сол тілек тілеген адамға атып алған аңын сыйға тартқан. Аңшының сыйын «сыралғы» деп атаған.

Көгентүп, жиенқұйрық – қыздан туған жиендердің құрметіне жасалатын салт. Жиен немеренің де нағашы ата-әжесі үшін қадірлі екенін байқатады. Ата-анасымен бірге еріп келген кішкентай жиендеріне бұзау, құлын, қозы-лақ атайды. Бұл – көгентүп беру деп аталады.

Бәсіре атау – ежелгі әдет-ғұрыптардың бірі. Ата-анасы баласына арнап ен салған жас төлді «бәсіре» деп атайды. Бәсірені сол баланың қажетіне, тойына жаратып жатады.

Нәзір – халық бір күрделі жұмыс бастағанда (мысалы егін салғанда, су келтіру үшін арық қазғанда, үй салғанда) «тәңірім, ісімді ондай көр», «қайырлы ете көр» деп нәзір жасаған. «Нәзір» дегеніміз ауылдас адамдарын шақырып, бір малын сойып өзінің бастағалы отырған ісінің мән-жайын айтып әруақтарға дұға оқытып көпшіліктен бата тілейді. «Көп тілегі көл» дегендей жиналғандар оған «алла риза болсын», «тілегін қабыл болсың», «ісің оңға бассын», деген сияқты ізгі, баталы, аталы сөздерін айтып ризалық көңілдерін білдіреді. Өзінің әр ісіне

ыждағатпен, сеніммен, шын берілгендікпен танытатын халықтың осы ізгі жолы ұлтымыздың жақсы дәстүрі мен әдет-салтының қасиетін айқындай түседі.

Үме. Қазақта «Үмеге келген үндемей қалмайды» деген мақал бар. Үлкен, ауыр, көлемді жұмыстарды ауыл, ру адамдарды «бір жеңнен қол шығарып» бас қосып, көпшілік болып, бірігіп атқарады. Сонның бірі – үме. Әсіресе, қысқы мал азығы үшін жемшөп дайындағанда мал иесі жігіттерді үмеге шақырады. Қарулы азаматтар бел орақтарын шындап, қайрап іске кіріседі. Үмеге балашағалар да көңіл көтеретін әнші, күйші, жыршылар да келіп өнер көрсетіп, жұртты серпілтіп тастайтын. Үме – ұжымдасқан еңбек тойы. Мұндай істен ауыл азаматтары ешқашан шет қалмайды.

«Сірге мөлдіретер» - бұл «Бие ағытар күні берілген қымызды «сірге мөлдіретер» дәстүрі дейді. Бұған ауылдың ақсақалдары мен аналары шақырылады. Олар риза болып, алғыс айтып, бата береді. Кей жерлерде мұндай дәстүрді «сіргежияр» деп те атайды. Бұл да қазақтың жомарттық салтын көтере түсетін қасиетті дәстүр. [22]

Данышпан Абай Құнанбаев қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мінез-құлқы, тұрмыс-тіршілігі өлеңдері мен қара сөздерінде мол мұра қалдырды. Оның «Жаз», «Ескілік киім», «Шоқпардай кекілі бар қамыс құлақ», «Қансонарда бүркітші шығады аңға» т.б. көптеген өлеңдері ұлттық ерекшелігіміздің жанды көріністерін бейнелейді.

Ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсарин өз елінің, жұртының тұрмысы мен әдет-ғұрпын зерттеп, бірнеше ғылыми-танымдық еңбектер мен шығармалар жазған үлкен этнограф-ғалым. «Орынбор ведомствосы қазақтарының құда тұсу, қыз ұзату және той жасау дәстүрлерінің очеркі» еңбегінде ұлттық дәстүр мен ғұрыпты сипаттайды.

Ахмет Байтұрсынов қазақ мәдениеті мен өнері, ғылымы саласында орасан еңбектер жазды. Халық ауыз әдебиеті мен мәдениетіне аса зор көңіл аударып «23 жоқтауын» құрастырып және «Қазақ мәдениеті» деп аталатын күрделі еңбек жазған.

Белгілі ғұлама тарихшы, этнограф Әлкей Марғұлан, қазақ даласының мәдениет ескерткіштерін, архиялогиялық, этнографиялық қазыналарын терең зерттеп, «Ежелгі Қазақстан қалалары мен құрылыс өнерінің тарихынан», «Орталық Қазақстанның ежелгі мәдениеті», «Хандар жарлығының тарихи - әлеуметтік мәні» т.б. жүздеген еңбектері мен мақалаларында халықтың қол өнері мен мәдениеті, өнері, әдет-салты, тұрмыс дәстүрлері жөнінде мағынасы зор деректер мен жаңалықтар ашты.

Шоқан Уәлиханов «Қазақтар туралы жазбалар», «Көне замандағы қазақтың қару-жарак, сауыт-саймандары», «Қазақтың көші-қоны» т.б. көптеген еңбектері мен очерктерінде қазақ даласының саяси-әлеуметтік, мәдени-тұрмыстық, тәлім-тәрбиелік, салт-дәстүр, әдет-ғұрпы туралы жазба мұраларын қалдырды.

Қазіргі уақытта дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қалыптастыру процесі күрделі және алуан түрлі: ол стихия мен сананы, мақсаттылық пен бірізділікті біріктіреді. Сондықтан тәрбие басты факторға, бүкіл педагогикалық стратегияның өзегіне айналды. Оны қоғам және оның барлық әлеуметтік

институттары: отбасы, мектепке дейінгі мекемелер, мектеп, әлеуметтік қоғамдық ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдары жүзеге асырады.

Орта мектеп тәжірибесінде балалардың отбасымен ынтымақтастықта адамгершілік тәрбиесіне бағытталған «Наурыз» мерекесі сияқты ұлттық мерекелер мен ұлттық ойындар өткізуде салт-дәстүрлерді қолданатынымыз анық. Мектепке дейінгі мекемелер мен жалпы орта мектептерде тәрбиенің арнайы бағдарламалары құрылуы керек. Онда жергілікті жердің жағдайларын, қолданыстағы дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды ескере отырып, балалар жасөспірімдердің жас ерекшелігіне байланысты айналасатын (мақта өсірушілер, мал өсірушілер, бағбандар, егін егу мен бау-бақша салу және т.б.) еңбек қызметімен, қоғамдық құбылыстармен, мерекелермен, қоршаған табиғат ерекшеліктерімен және халық тәжірибесін қоғам, мәдениет, техника туралы заманауи біліммен үйлестіре отырып танысуға мүмкіндік туды. Бұл міндетті шешуге тәжірибесі бай және жоғары кәсіби дайындығы бар ғалымдар, алдыңғы қатарлы бастауыш сынып мұғалімдері және мектепке дейінгі мекемелердің тәрбиешілері қатысады.

Халық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптардың өмір салты мен тәжірибесінің басым бөлігін ұзақ жылдар бойы бойына сіңген, берер өсиеті мол тұлғалармен кездесу өткізудің мәні ерекше. Ұлттық дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың табиғи тасымалдаушысы бола отырып, олардың әр ойы мақал-мәтелдерден, афоризмдерден, әдебиет классиктерінің өлеңдерінен, жеке өмірінен бастау алады. Бұл қазіргі заманғы қажеттіліктер тұрғысынан ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың тиімділігін анықтау, зерттеу тек танымдық қана емес, сонымен қатар отбасындағы, мектепке дейінгі мекемелердегі, мектептердегі балалардың адамгершілік тәрбиесін жақсарту үшін үлкен практикалық маңызы бар.

Бала тәрбиесінде мақал-мәтелдердің де ұлттық тәрбиелік мәні зор. Халықтың тарихи тәжірибесінің нәтижесі ретінде мақал-мәтелдер отбасында, мектепке дейінгі мекемелерде, мектепте үнемі қолданылады (бастауыш сынып оқулықтарына көптеген халық дәстүрлері, мақал-мәтелдер, нұсқаулар, мақал-мәтелдер енген). Ата-аналар мақал-мәтелдерді тапсырмаларды, педагогикалық жағдаяттарды, балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып кеңінен қолданады.

Балалардың ерте жастан бастап мақал-мәтелдерді тындап, түсініп қана қоймай, оларды өмірде қолдануға үйретуіміз керек. Мақал-мәтелдер қазақ халқының прогрессивті дәстүрі ретінде балалардың адамгершілік тәрбиесінде қолдану ұрпақтан-ұрпаққа берілетіндігін көрсетеді.

Тәрбие барысында ертегілер, мақал-мәтелдер балалардың моральдық сезімдеріне, санасы мен мінез-құлқына ауызша әсер етудің құралы ретінде өте маңызды.

Халық мақал-мәтелдерінде, аңыздар мен ертегілер, әндер мен ұлттың ана тілінде жасалған эпостар, сондай-ақ ұлттық әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер, ойын-сауықтар мен той-думанда да адамгершілік-этикалық, патриоттық терең идеялар жатыр, еңбек, дене, ақыл-ой, эстетикалық тәрбие, оларды жасаушылардың этнопедагогикалық мәдениеті мен менталитеті көрініс табады.

Бұл туралы біз халық шығармаларын зерттейтін ғалымдардың зерттеулерінен «ежелден бері фольклор халық тарихының, философиясының және халық педагогикасының маңызды құрамдас бөлігі» болғандығын біле аламыз.

Қазақ фольклорында ұлттық тәрбиенің ерекшелігі, оның әлеуметтік маңызы табиғилық сипатқа ие. Онда халық тәрбиесінің негізгі бағыттары:

- түрлі аспектілердегі еңбек тәрбиесі;
- рухани-адамгершілік тәрбие;
- азаматтық міндеттерді орындауға дайындық;
- отбасылық өмірге дайындық;
- ақыл-ой дамуы және т. б. дәстүрлер, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер

ұлттық тәрбиенің негізгі құралы, ал фольклор оларды құрайтын интегралдау компоненті. Ол білімді жинақтау мен таратудың, халықтық тәрбие рухын білдірудің және ұрпақтан-ұрпаққа берудің құралы. Әрине, фольклорлық материалдарды бере отырып, ұлттық дәстүрлер арқылы тәрбиелеу жас ұрпақтың мүмкіндіктерін ашады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілік тәрбиелеуде мейірімді, сыпайы сөздерді қолданудың ерекшелігі және ол баланың эмоционалды жағдайына жағымды әсер етуі қуанышты көңіл-күйді, басқаларға деген сүйіспеншілік сезімін, нәзіктікті, қамқорлықты, мінез-құлық нормалары мен ережелерін, адамгершілік сезімдер мен идеяларды игеруде қажетті күштер мен мүмкіндіктерге деген сенімді оятады.

Қоғамдық, отбасылық, ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды сақтау және қолданыстағы қоғамдық, отбасылық, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жетілдіру арқылы жағымсыз өмір салтымен байланысты әдеттер мен идеяларды женуде балалардың санасы мен сезімдеріне әсер ету маңызды. Олар қоғамдағы, отбасындағы, тұрмыстағы адамдардың қарым-қатынасын жаңа деңгейге көтереді, жақсы өмір сүруге, рухани және материалдық жағынан бай болуға, балаларды моральдық нормалар мен қағидаттардың жоғары деңгейінде тәрбиелеуге көмектеседі [23].

Қоғамда дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды зерттеу және дамыту тек этнографтар мен мәдениеттану, философия мамандарының міндеті деген пікір бар. Алайда, бұл дұрыс емес. Мектеп пен отбасы қоғаммен бірлесе отырып, зерттеуге, дамытуға қатысуы тиіс, өйткені олар қоғамның маңызды міндеттерінің бірі – болашақ, кемелді ұрпақтың жеке басын тәрбиелеу мен дамытумен айналысады.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды білім алушылардың бойында қалыптасуын мына жағдайларда анықталады:

- ана тіліне деген сүйіспеншілік, оны толық меңгеру, көркем шығармалар мен кітап оқу;
- өз халқының тарихын, елін, жерін, этностық ерекшелігін және ұлттық батырларды білу;
- ұлттық мәдениетті (ұлттық тағам, киім, тағы басқалары), қазіргі ұлттық көркем мәдениетті білу;
- ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды білу және оны қолдау;

- халық әндерін, ертегілерін, қиссалары мен аңыздарын, ұлттық ойындарды білу.

Қашан да қазақ халықы «сегіз қырлы, бір сырлы», мінезі майда, ары таза, тәні сау, өнегелі, өнерлі, жан-жақты жетілген «толық адам» тәрбиелеуді көздеген.

Кез-келген халықтың ана тілі үлкен рухани құндылыққа ие, ол ұлттық ойлаудың, ұлттық даналықтың, тапқырлықтың бай тәжірибесін қамтиды; ол өзінің тасымалдаушыларының бай тарихи кезеңдерін көрсетеді, сол арқылы адам өмірінің тәжірибесі ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келеді. Әрбір тілдің артында халықтың тұтас мәдениеті тұр, онда әлемнің ұлттық бейнесі көрініс табады.

Халықтық педагогиканың дәстүрлері ұлттық сипатқа ие: әр халықтың өзіндік педагогикалық мәдениеті өзіне ғана тән және өзінің мәдениетіне, психологиясына, философиясына және еңбек дәстүрлеріне негізделген. Демек, өскелең ұрпақты ұлттық дәстүрлер арқылы тәрбиелеу орынды. Сонымен бірге әртүрлі ұлттардың халықтық педагогикасының өзегі – әр халықтың өзіндік даму тарихи жағдайларының ортақтығымен және жалпыадамзаттық құндылықтарымен түсіндіріледі. Мысалы: қазақтың ұлттық тәрбиесі балалар мен жасөспірімдерді ересек өмірге дайындауға бағытталды. Өз бағыты бойынша олар қоғамда қарым-қатынасты тәрбиелеуге; іскерлікті, дағдыларды, әдеттер мен жеке қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етті (сыйластық, әділдік, адалдық, шыншылдық, жомарттық, ізеттілік, бауырмалдық, мейірімділік, үлкенге құрмет, сүйіспеншілік және т.б.). Бұл дәстүрлерді білдіру формалары: мінез-құлық, іс-әрекеттер, күнделікті істер, қатынастар, пікірлер, бағдарлар, құндылықтар, әдет-ғұрыптар мен рәсімдер. Отбасында еңбек, адамгершілік, этикалық, эстетикалық және рухани тәрбиемен байланысты дәстүрлер бала бойына сіңіре білді. Қазақ ұлттық тәрбиесіне тән барлық нәрсе басқа халықтардың білім беру педагогикасында да кездеседі. Отандық және шетел тәжірибесін зерттеуде байқағанымыз ұлттық педагогикасының, дәстүрлері мен ғұрыптарының көптеген ұқсастықтары бар, дегенімен әр ұлттың ұлттық ерекшелігі басым.

әр түрлі халықтардың педагогикалық мәдениеті:

– ұлттық педагогика ізгілік, ақиқат, сұлулық, әділеттілік, өмір шындығының идеалдарына негізделген. Халықтық педагогика адамдармен қарым-қатынаста бақыт іздейтін өзара түсіністік пен өзара көмекке ұмтылатын ұжымның еркін мүшесі ретінде, үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағытталған;

- ұлттық педагогикада жеке тұлғаны тәрбиелеу ерте балалық шақтан басталады және барлық жас кезеңдері қамтылады, сонымен бірге тәрбиедегі адамның рөлі өзгереді: нәресте жасында ол жалпыға ортақ қамқорлықтың мәні, ересек және кәрілік жаста адами қатынастар мен адамгершілік қасиеттер, еңбек қызметі және отбасындағы рөлі бірінші орынға шығады;

– барлық этностар мен ұлттардың ұлттық педагогикасы білім алушыға әсер ету әдістерінің алуан түрлілігімен сипатталады; Барлық халықтардың ұлттық мәдениетінің маңызды ерекшелігі – балаларды табиғатпен қарым-қатынаста тәрбиелеу. Табиғатпен қарым-қатынас баланың байқағыштығын,

мейірімділік пен жанашырлық сезімін, барлық тіршілік иелеріне деген сүйіспеншілік пен аяушылықты, сұлулықты көре білуге тәрбиелейді, оның төзімділік, ептілік, әл-ауқат сияқты физикалық қасиеттерін жетілдіруге ықпал етеді, айналасындағылардың бәріне мұқият болуға үйретеді.

Тарихи дамудың ерекшеліктері мен халықтың өмір сүру жағдайлары салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар тәрбиенің мазмұны мен факторларына күшті әсер ететіні белгілі. Мысалы, Англияда тәрбие физикалық қатаю, ұстамдылық, мінез-құлық мәдениеті, жауапкершілікпен сипатталатын ер азаматтың идеалына бағытталған. Германияда ұқыптылыққа, тәртіптілікке, еңбексүйгіштікке тәрбиелеуге, ал Жапонияда – дәстүрлер ынтымақтастық рухын дамытуда үлкендерге мойынсұнудың ұлттық тәрбие факторы ретінде ерекше көңіл бөлінеді. АҚШ-та – тәуелділік пен жеке рухты тәрбиелеу, білім беру жүйелерінде адамның генетикалық анықталған негізгі қажеттіліктерінен туындайтын және жеке тұлғаны әлеуметтендірумен байланысты жалпы бағыттар да байқалады. Қарашайлар мен Солтүстік Кавказ халықтарының тілі, мәдениеті мен өмірімен тығыз байланысты болғандықтан, тәрбие беру ең күрделі құбылыс.

Әр халықтың ұлттық ерекшеліктері, ұлттық мінезі, ұлттық санасы ұлттық бірегейлікті қалыптастырады: еңбекке, елдің бостандығы мен тәуелсіздігін қорғауға, адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне қамқорлық жасауға, қоғамдық өмірге, өзге адамдардың құқығын құрметтеу, бауырмалдылық пен сүйіспеншілікке, өзін-өзі тануға, жетілдіруге қабілеті, жан-жақты дамыған тұлғаның ұлттық рухын дамыту – ұлттық тәрбиенің басты мақсаты.

Дәстүр – бұл бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беріліп отыратын, алдыңғы ұрпақтан мұра болып қалған идеялары, көзқарастары, талғамдары, өмірлік ұстанымдары және т.б. Ұлттық дәстүрлер – өмірдің барлық саласында көрінетін, белгілі бір ұлттың этномәдени ерекшеліктеріне тән әлеуметтік және мәдени мұраның тұрақты элементтері ретінде анықталады. Ұлттық дәстүрлер жоғары рухани-адамгершілік және тәрбиелік әлеуетке ие, сондықтан олар жас ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесінің қайнар көздерінің бірі бола алады.

Жобаның келесі әдістемелік тарауында ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптардың ерекшелігі мен өткен дәуірдегі және қазіргі уақыттағы дәстүрлерді қолданудың әдіс-тәсілдері, тәрбиелік мәні мен орны туралы баяндалады.

2 ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮР МЕН ҒҰРЫПТАРДЫҢ МӘНІ МЕН ТӘРБИЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі қоғам ұлттық сана-сезімнің өсуімен, өз халқының тарихын, мәдениетін түсінуге және білуге деген ұмтылысымен сипатталады. Әсіресе, балаларды тәрбиелеудегі ұлттық-аймақтық факторларды терең және ғылыми негіздеу мәселесі тұр, өйткені мәдени мұраны сақтау және жандандыру өз өлкесінен басталады және ол жас ұрпақты тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады.

«Ұлттық-мәдени тамырларға сүйенбей, ешқандай жаңғырту болмайды. Бұл дегеніміз, тарих пен ұлттық дәстүрлер міндетті түрде ескерілуі тиіс», - деп атап өтті Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында. Елбасы атап өткендей, жаңа типті жаңғыртудың ең маңызды шарты – өзінің мәдениетін, өзіндік ұлттық кодын сақтау.

Өткеннің мұрасы, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, тіл, отбасы, өмір салты және мерекелер – бұл ұлттың мәдени-генетикалық кодын бейнелейтін нәрсе. Бұл ғасырлар бойы қалыптасқан тарихи-мәдени негіздер.

Әр халықтың мұрасында құнды идеялар мен тәрбие тәжірибесі бар. Ұлттық өзін-өзі тану немесе этникалық бірегейлік, оның белгілі бір этникалық топқа жататындығын түсіну ретінде адамның өмірінің алғашқы жылдарында қалыптасады. Бұл кезең негізінен әлеуметтік ортаға байланысты мінез-құлық негіздерін қалыптастыруда және мінез-құлық нормаларын дамытуда шешуші болып табылады.

Барлық уақытта және барлық халықтар үшін тәрбиенің негізгі мақсаты – тәрбиелік маңызы бар ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді сақтау, нығайту және дамыту, өскелең ұрпаққа күнделікті, өндірістік, рухани, оның ішінде педагогикалық, алдыңғы ұрпақтар жинаған тәжірибені беру туралы қамқорлық. Ұлттық педагогиканың, халықтық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлердің күші неде? Ең алдымен, білімді адамның жеке басына мейірімділікпен, адамгершілік көзқараспен қарау және оның тарапынан да басқаларға өзара адамгершілік көзқараспен қарауды талап етуінде.

Жер бетінде мекендеген әр халықтың өзінің ұлттық болмысына, тарихына, діліне, тіліне, сонымен бірге тұрмыс-тіршілігіне негізделген ұлттық ерекшелігін айшықтайтын, ғасырлар бойы жинақталған наным-сенімдері, ырым-тыйымдары, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары бар.

Ата-бабадан келе жатқан салт-дәстүрдің, әдет-ғұрыптың қаймағын бұзбай, ұмытылып кетуіне жол бермей, қазіргі қоғамда өте жарасымды етіп қолданып жүрген халықтың бірі – қазақ халқы.

Дәстүр – тарихи қалыптасқан және ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, әлеуметтік құрылымдар, идеялар мен құндылықтар, мінез-құлық нормалары және қоғамда немесе жеке әлеуметтік топтарда ұзақ уақыт сақталатын әлеуметтік-мәдени мұра элементтері.

«Дәстүр – әдетке айналған салт-сана, ғұрып».

«Дәстүр» – бұл этникалық топтың өмірін сақтау мақсатында саналы түрде ұрпақтан-ұрпаққа берілетін материалдық және рухани мәдениеттің, әлеуметтік

немесе отбасылық өмірдің құбылысы [24].

Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер отбасында достық қарым-қатынас орнатуға, үлкендер мен кішілер арасындағы мінез-құлық пен қарым-қатынас нормалары мен ережелерін игеруге, күнделікті экономикалық тәжірибені, өзіне-өзі қызмет көрсету тәжірибесін, еңбек дағдылары мен әдеттерін дамытуға ықпал етеді. Еңбекке үйретеді. Ұлттық мәдениетке, тарихқа баулу, патриотизмге, туған жерге деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, оны қорғауға, эстетикалық және көркем мәдениетті сақтауға баулиды.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар өмірдің әлеуметтік құбылыстары, әлеуметтік қатынастар, мәдениеттің ерекшеліктері, табиғи-географиялық орта мен өмір негізінде қалыптасты. Оларды сақтау, көбейту және беру қоғамдық сана арқылы жүзеге асырылады.

Дәстүрлер екі әлеуметтік функцияны орындайды: біріншісі – белгілі бір қоғамда қалыптасқан қатынастарды тұрақтандыру құралы, екіншісі – бұл қатынастарды жаңа ұрпақтың өмірінде жаңғырту. Және бұл функциялар келесідей атқарылады: дәстүрлер адамның рухани әлеміне бағытталған, олар жалпы қатынастарды тұрақтандыру және көбейту құралы ретінде өз рөлін орта емес, қарым-қатынаста талап етілетін рухани қасиеттерді қалыптастыру арқылы орындайды.

Ұлттық дәстүрлері – бұл оның рухани бейнесі мен ішкі әлемін, халықтың тірі ұлттық жадын, өткен жолы мен ерекше рухани тәжірибесінің көрінісін толық көрсетеді. Ата-бабаларымыздың бай мәдени мұрасы ғасырлар қойнауына, жасампаз еңбектің күнделікті тәжірибесіне және қоршаған табиғатты қастерлеп игеруінен бастау алады.

«Дәстүр» ұғымы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, белгілі бір қоғамдар мен әлеуметтік топтарда ұзақ уақыт сақталатын әлеуметтік және мәдени мұра элементтерін қамтиды.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар халықтың дүниетанымымен байланысты және ежелгі ғасырлардан бастау алады. Олардың көпшілігінің басқа түркітілдес халықтармен ұқсастықтары көп. Ұлттық өрнектер, тағамдар, спорттық ойындар басқа ұлттарға ұқсас болуы мүмкін, бірақ олар тек оларға тән өзіндік ерекшеліктерімен ерекшеленеді. «Көкпар» ат спорты ойыны тек қазақтар арасында ғана емес, қырғыздар, өзбектер, түрікмендер арасында да танымал. Сондай-ақ киіз үйлер көптеген түркі және моңғол тілді халықтарда кең таралған. Алайда, бұл ретте киіз үйлердің тек белгілі бір түрге ғана тән өзіндік ұлттық өзгешеліктері бар.

Қазақтарда шаруашылық қызметпен, отбасылық қатынастармен, той мейрамдарымен, тәрбие мәселелерімен, ұлттық өрнектермен, сеніммен, дінмен байланысты көптеген ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар орын алған, олар бүгінгі күнге дейін сақталған.

XX ғасырда басына төнген талай зұламатты бастан кешіп, мойымаған халқымыз өзінің барша тарихи болмысын, бай да мағыналы мәдениетін, сонау ертеден қалыптасқан ғасырлар қойнауында қалыптасқан салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, сан қилы тарихын әлем халықтарына паш етуде.

Адамдар ғасырлар бойы жинаған білімдері мен пайымдарын салт-дәстүр мен әдет-ғұрпы арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріп отырған. Және заманға сай өзгеріске ұшыраса да түп қазығының, негізінің сақталуына аса мән берген.

Елдің мықтылығы мен тұғырының беріктігінің негізі - салт-дәстүрін, әдет-ғұрыпын сақтауында [25].

Оның негізі – ұлттық сезім. Қай халықтың болса да тектілігі – салт-дәстүрінде, әдет-ғұрпында. Тектілікті сақтау үшін қашанда «Ар мен намыс» тазалығын жоғары ұстау керек.

Халқымыз ұлағатты ұл мен инабатты қызын ұлт тектілігін салт-дәстүрмен, өнегені әдет-ғұрыппен, үлгіні жөн-жосықпен, әдепті ырым-тыйыммен бойларына сіңіре отырып, тәрбиелеген. Әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер арқылы ұрпағының бойына еліне, жеріне, Отанға деген махаббат, патриоттық сезімі, намыс, мейірімділік, қайырымдылық, адамгершілік, сыйластық, жомарттық қасиеттерін дарыта білген. Сонымен қатар ең бастысы, ұлт үшін өмір, қоғам заңы болып негізделіп тіршілік, тәрбие, тағылым, өнеге ретінде рухани байлығын құраған. Халықтың халық болып сақталуы, ұлттық ерекшеліктерінің айшықталуының түп қазығы – ғасырлар бойы тұрмыс-тіршілігінің арқасында туындап, жаңарып, жетілдіріліп отырған әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі. Осының негізінде ел арасында, ағайын арасында бірлік, сыйластық, ауыз біршілік, құрмет, татулық сақталып отырған. Ал әдет-ғұрыппен салт-дәстүр талаптарын, ережелерін сақтамағандарды жазалап отырған. Өйткені салт-дәстүр қазақ қоғамының бұлжымас заңы болған. Н. Шайкенов «Ұлт дәстүрі – заңнан биік» деген. Тәрбиелік, тәлімдік мәні зор салт-дәстүрдің негізінде халқымыздың тарихи әлеуметтік, мәдени-тұрмыстық, кәсіптік, салт-сана, мінез-құлық әрекеттері атадан балаға көшіп отырған. Ата-анаға, жасы үлкенге деген құрмет, сүйінші, көрімдік, байғазы, кәде сұрау, құрдастар арасындағы қалжың осы уақытқа дейін келе жатыр. Тәрбиенің арқауы әдет, ырым, тиым, ишара, дағдылар бәрі осы салт-дәстүр көрініс тапқан. Ал адам дүние есігін ашқаннан тұлға болып қалыптасуына дейін өткізілетін салт-дәстүрлер халықтық медицинамен халық даналығымен байланыстырыла отырып атқарылған. Мысалы, сәбиді қырқынан шығару, бесікке салу, сүндет той т.б..

Уақыт өз орнында тұрмайды. Уақыт талабына сай салт-дәстүріміздің, әдет-ғұрыптарымыздың өзгеріп тұруы заңды да. Халқымыздың бұрынғы тұрмыстық салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптартары заманауи тұрмыс-тіршілікке сай жаңаша сипат алып келеді.

Салт пен дәстүр – ұрпақтан-ұрпаққа ауысатын тарихи қалыптасқан нормалар мен үрдістер. Салт-дәстүр арқылы ұлттың мәнін, оның өмір сүру салтын, сенімін көреміз. Олар ғасырлар бойы қазақтың көшпенді өмір салтынан қалыптасып, олардың алдына уақыт қойған барлық кедергілерден өтіп, уақыт, кеңістік арқылы және біздің бүгінгі күнімізге дейін кейбіреулері өзгеріссіз, ал кейбіреулері деформацияланған күйінде жетті. Бірақ бүгінгі күні қазақ халқының өзінің дәстүрлі салттарының бәрін толықтай болмаса да, көбісін есте сақтап, құрметтеуі ұлттың одан әрі дамуындағы артықшылық болып табылады.

Ата-бабаларымыздың мұра етіп қалдырған асыл дүниелерін сақтап, ерекше назар аударуға және егжей-тегжейлі зерттеуге, оны ұрпақтап ұрпаққа жеткізіп отыруымызға, дәріптеуімізге тиіспіз. Өйткені, барлық сенімдер, рәсімдер мен әдет-ғұрыптар өздігінен пайда болған жоқ.

Дәстүр арқылы адамдар өз білімдері мен бақылауларын ұрпақтан-ұрпаққа береді, ал жастар осы бақылауларды алып, өз тұжырымдарын жасайды және әрине, әлемге жаңа туған балапан сияқты емес, өмір жолында көп нәрсені көрген, көп нәрсені бастан кешірген тәжірибелі бүркіт ретінде қарай бастайды.

Әдет-ғұрып. Ғасырлар бойы тарих белестерінен өтіп келеді. Атадан балаға, әулеттен-әулетке, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болып ауысып, жалғасын табуда. Қазақ ұрпағын үлкенге құрметпен, кішіге ізетпен қарауға бүлдіршін кезінен бастап үйретеді. Қарттарды аса құрметтейді. Отбасылық мәселелер бойынша қарияларға жүгінеді және олардың айтқанын тыңдап әрекет етеді. Үлкендер отырған жерде бос әңгіме, орынсыз күлкі естілмейді. Үлкендердің алдын кесіп өтпеу, ашық-шашық жүрмеу, көздеріне тіке қарамау сәби кездерінен ақ саналарына сіңіріп өсіреді.

Ғұрып. Халқымыз әрқашан да ата-баба ұлы істерінің жақсы үрдісін сақтауды және оны дамытуды көздеген, мақсат еткен. Бұл – ғұрып. Адам баласы санасы мен тәрбиесіне ғұрыптың орны ерекше. Сол себепті ел ішінде ғұрыптың сақталып ұрпақ санасына сіңірілуіне аталарымыз мен билеріміз, ел ағалары, дін өкілдері, аузы дуалы шешендеріміз елеулі рөл атқарған.

Ұлттық мәдениет бала үшін әлемдік мәдениеттің байлығын игерудегі, жалпыадамзаттық құндылықтарды иемденудегі, өзіндік жеке мәдениетін қалыптастырудағы алғашқы қадам болып табылады.

Біздің қоғамды күтіп тұрған ең үлкен қауіп – экономиканың күйреуінде де, саяси жүйенің өзгеруінде де емес, жеке тұлғаның күйреуінде.

Қазіргі уақытта материалдық құндылықтар рухани құндылықтардан басым, сондықтан балаларда мейірімділік, жомарттық, патриотизм туралы түсініктер бұрмаланған.

Халық дәстүрлерінің құндылығы өте зор және олардың жоғалуын кезкелген материалдық игіліктер алмастыра алмайды. Дәстүрлер – халық мәдениетін сақтаушылар. Егер барлық халықтық дәстүрлер, халықтық өнер толығымен жоғалса, онда ол халықтың бар екендігіне күмән келтірілуі мүмкін.

Халықтық дәстүрлер тарих, мифология философиясымен тығыз байланысты. Олар адамның өмір, қоршаған орта туралы жинақталған идеяларын, сондай-ақ халықтық педагогика мен халық шығармашылығының жетістіктерін көрсетеді.

1. Баланың тууына және тәрбиесіне байланысты дәстүр мен ғұрыптар

Бала тәрбиесі. Қазақ халқы ұрпағының жалғасы ретінде бала тәрбиесіне ерекше мән берген.

Шілдехана – дүниеге келген сәбидің құрметіне арналып жасалатын қуанышты мереке, той.

Ат қою (ғұрып) – дүние есігін ашқан сәбиге ат қою – қазақ халқының салтанатты түрде атап өтетін ғұрыптарының бірі. Бұл ғұрып жаңа туған сәби мен оның ата-анасы, әулеті, туған – туыстары үшін ерекше мереке. Болашақта

үміт ақтар азамат болсын деген игі тілекпен ат қоюға қазақ халқы аса мән берген. Сәбиге мәнді-мағаналы және тарихи, халыққа, өңірге сыйлы әйгілі адамдардың, атақты *ақындар, шешендер, батырлардың* атын қойған.

Бесік. Қазақ халқында бесік ең қасиетті, құтты болып саналады.

Бесікке салу, бесік той – баланы бесікке салу құрметіне арналған дәстүр. Бұл дәстүр әр отбасы үшін қасиетті болып саналады.

Бесік жыры – жаңа туған сәбидің тәрбиесі бесік жырынан басталады. Бесікке салынып, тербетіліп, әлдиленген баланың денсаулығының, мінез-құлқының қалыптасуы да осы бесік жырынан бастау алады. «Ол баланың көкірек көзін ашады, жан-дүниесін тербейді, сезімін сергітеді, көңіл-күйін көтереді» [26].

Бесік жырында ұлттық тәрбиенің үздік үлгісі жатыр, өйткені өз ұлтына деген құрметі, сөз өнеріне, жалпы өнерге деген сүйіспеншілігі есейе келе баланың бойында осы әже мен ананың айтатын әлдиімен қалыптасады

Қырқынан шығару – бала туғаннан кейін қырық күннен соң өткізіледі [24,81 б].

Бұл да арнайы өткізілетін маңызды рәсім.

Тұсау кесу – жүруге талпынып жүрген баланың тез жүріп кетуіне ырымдап жасалатын атаулы рәсім. Арнайы дастархан жайылып, мерекелі түрде аталып өтеді.

Сүндетке отырғызу – бала 5-7 жасқа келгенде жасалады. Көпшілікпен той ретінде аталып өтеді. Сүндетке отырған балаға көбінесі ақшалай сыйлық береді.

Құлақ тесу (зұрып) – кішкентай қыздың құлағын тесу оны сүндеттеумен бірдей деген қағида бар

Бәсіре (дәстүр) – сүндетке отырған немес мектепке барған балаға ата-әжесі, өз ата-анасы тай атайды. Ол «Бәсіре тай» деп аталады.

Тілашар (дәстүр) – бала жеті жасқа толып мектепке барғанын атап өтетін отбасылық мереке. Құттықтаулар айтылып, үлкендер бата береді.

Тыйым (дәстүр) – болашақ ұрпақты тәрбиелеудің негізі құралдарының бірі – тыйым. Бұл адамның іс-әрекетіне, асқа, үй тұрмысындағы заттарға қатысты орынсыз қылықтар мен қимылдардан сақтандырып отырған. Мысалы: жағын таяну (*торызу, қамызу, мұңаю белгісі*), табалдырық баспау, үйге қарай жүгірмеу (*жаман хабар айтарда жүгіреді*), қолын төбесіне қою (*өмірден баз кешу*), асты үрлемеу. Тиымдар – балаларды жаман әдеттерден жирендіру, жақсылық шақыру үшін үнемі таза ниетте болу мақсатындағы таза халықтық педагогикалық ұғым. Осы тиымдардың негізінде ел ішінде кең тараған «Қызға қырық үйден тыю, ұлға отыз үйден тыю» мақалының тәрбиелік мәні зор. Қыз бала мен ұл баланы алдымен әдептілікке, көргендікке, мәдениеттілікке тәрбиелеуде жазылмаған ғибадаттар осы күнге дейін құндылығын жоғалтқан жоқ.

Ашамайға мінгізу (салт) – «Баланың сана-сезімін жетілдіру үшін жасалатын тәрбиелік салттың бірі – осы ашамайға мінгізу салты болып табылады. Бала 6-7 жасқа келген соң оған жеке тай атап, ашамай істетіп, қамшы өріп «сен азамат болдың» деген сенім ұялатып, үйретілген жуас тайға әсем

ашамай ерттеп мінгізіп, жүргізеді. Бұл баланың көңілін өсіреді, басқа балалар алдында мерейі көтеріліп, мақтаныш сезімде болады, тез есейеді. Оны еңбекке, адамгершілікке тәрбиелеудің ұлттық әдістемелік жолдың бірі- осы ашамайға мінгізу арқылы көрінеді...» [24,75 б].

Кей шығармаларда «Қазақта баланы атқа мінгізуді – 3 жастан бастайды. Оған арнаулы ер-ашамай пайдаланылады» деген дерек келтіріледі. «Бұл жерде автор ашамай туралы айтып отыр» [27].

Жеті ата (дәстүр) – жеті атасын білмеген жетесіз (мәтел). Өмір тәжірибесі мол халқымыз кейінгі ұрпаққа жеті атасын білуді міндеттеген және оны үйреткен. Мұның әлеуметтік зор мәні болған. Екіншіден, қазақ халқы жеті атаға дейін қыз алыспаған. Сондықтан әр қазақ баласы өз ата тегін білу тектілік әрі ұлттық тәртіп пен жөн білудің бір саласы болып саналған .

Олай болса жеті ата: 1. Бала. 2. Әке. 3. Ата. 4. Арғы ата. 5. Баба. 6. Түп ата. 7. Тек ата. (Ата-тек жеген сөз осыдан шыққан) [27].

Көгентұп (салт) – қонаққа келген алыс-жуық таныстарының, туыстарының, жұрағаттарының баласына сый ретінде мал беріледі (*лақ, қозы, тай, құлын, бұзау*). Сөйтіп үй иесі қонағына деген сыйластығын, құрметін білдіріп, баласын қуанышқа бөлейді.

Жиен құрық (салт) – қыздан туған бала «жиен» деп аталады. Халық дәстүрі бойынша жиен нағашыларынан қалаған затын, яғни «жиен құрық» алуы тиіс

2. Отбасын құруға байланысты дәстүр мен ғұрыптар

Құда түсу (дәстүр) – кәмелет жасқа келген, бой жетіп отырған қызы бар үйге жігіт жақ құда түседі. Келісім алынған жағдайда осы дәстүрге қатысты неше түрлі жол-жоралығылары, кәделер, ырымдар жасалады [28].

Сыңсу – бұрын ұзатылар қыз ағайындарын аралап сыңсу айтып қоштасады. Өз босағасынан кетіп бара жатқан қыз балалық дәурені өткен туған жерімен, жақындарымен осылай қоштасады.

Бет ашар – келін түсіру салты жасалған соң халықтың алдында келіннің бетін ашу, яғни беташар рәсімі жасалады.

4. Өзара көмекке байланысты дәстүр мен ғұрыптар

Асар – белгілі бір жанұяның тұрмысындағы қолдың күші қажет етілетін тірлігіне халықтың бірлесе ақысыз көмек көрсетуі. Әдетте бұл үй салу, шөп шабысу, түсірісу, егін егу, жинау т.б. жұмыстарында атқарылады. Бұндай дәстүр балаларға көпшілдік, ауызбіршілік, жанашырлық, ынтымақтастық сезімдерін оятуға себеп болады.

Жылу (дәстүр) – қыстың ақ-түтек боранында, көктемгі су тасқынында, өрт болғанда үй-жайынан, мал-мүлкінен айырылған отбасыларына, адамдарға бүкіл ауыл-аймақ тұрғындары жаппай хал қадірлерінше қолдарында бар ақшасын, малын, дүниесін беріп көмектеседі. Бұл да адамгершілік тұрғысынан алғанда тәрбиенің бір көрінісі. Балалар да бұндай жағдай кімнің басына болсын түсетіндігін сезінетін болады.

Қол ұшын беру (дәстүр) – кез-келген адамның істеп жатқан жұмысқа көмек көрсету дәстүрі. Асығыс өтіп бара жатқан адам да аялдап қол үшін беруі тиіс. Көре тұра көмек көрсетпегендік әдепсіздік, тәрбиесіздік болып саналады.

Бұл дәстүр балалар бойына тәрбиелік, көрегендік, әдептілік сияқты қасиеттерді дамытады.

5. Тұрмыс-тіршілікке байланысты салт-дәстүрлер

Көрші хақы (дәстүр) – адамдардың күнделікті өмірлерінде көршінің орны бөлек. Өйткені туған-туыстарыңнан гөрі көршіңмен жиі араласып, көрісесің. Халқымызда «Көрші ақысы-тәңір ақысы» деген сөз бар. Көршің жақсы болса өзара сыйластықтан, бір-біріне деген қамқорлықтан бірге туғандай болып кетесің. Үлкендердің арасындағы осындай қарым-қатынастан үлгі алған балалар қайырымды, мейірімді, көпшіл, жауапкершілікті сезіне білетін азамат болып өседі.

Сауға (ғұрып) – өткен ғасырларда дала заңына қайшы келетін істеген әрекеті қылмыс деп есептеліп, өлім немесе ауыр жазаға кесілген адамға кешірім, бостандық, жеңілдік сұрайтын дәстүр болған. Өтеуі ретінде «құн» төлеп, келесі тарапты келісімге келуге шақырған. Сауға дәстүрінің негізі – өзара келісім, бітім, татулық.

Мүшелтой (дәстүр) – бұл жеке отбасында ғана емес барша халық болып аталып өтетін дәстүр. Қоғамның әр саласында еліне еңбегі сіңген, сыйлы адамдар мен мемлекет және қоғам қайраткерлері, жазушылар, ғалымдардың, спортшылардың мүшел тойларына байланысты өткізілетін мерейтойлар. Сонымен қатар жаугершілік заманда елін, жерін қорғаған қазақ батырларының, ел амандығын сөзбен шеше білген аузы дуалы әулиелер мен билердің мерейтойлары да аталып өтіп тұрады.

Бұл дәстүрдің болашақ ұрпақтың тәрбиесінде маңызы зор. Жастардың бойында Отанына, халқына, туған елі мен жеріне адал қызмет ету қасиеттерін сіңіру. Олар мүшел жастарында еңбектері ескеріліп, ерекше құрмет көрсетіліп жатқан мерейтой иелеріне еліктеп өсіп, солардың өмірінен, істерінен үлгі алуға тырысады.

Туған жерге аунату (дәстүр) – Адам баласына кіндік қаны тамған жер қашанда ыстық. Жер бетінің қай түкпірінде жүрсе де кез келген адам туған жерін ұмытпайды. Туған жерге аунатуда «Сен осы жерде тудың. Осы жердің перзенті екенінді ұмытпа» деген тәлім бар. Бұл дәстүрде адам бойында туған жерге, туған жердің бір уыс топырағының қасиетіне деген құрмет жатыр.

Сүйінші – қуанышты хабарды жеткізгенде сүйінші сұрайды, естіген адам сүйінші хабарды айтқан адамға сүйінші береді. Қазақтың салт-дәстүріндегі, әдет-ғұрпындағы тұрмыс-тіршілігіне байланысты барлық жақсылықтар сүйіншіленеді.

6. Қонақжайлылыққа байланысты салт-дәстүрлер

Уақыт өте келе ұлттық сипатқа айналған қазақтардың негізгі дәстүрі *қонақжайлылық* болып табылады. Қазақ халқы ежелден *қонақжайлығымен* танымал болған. Қазақ қоғамында көне заманан айтылған бейресми заң бар. Ол – қонағыңды құдайдай күт. Қазақ қоғамындағы қонақжайлылық қасиетті міндет болып саналады. Барлық уақытта дала тұрғындары қонақты қуанту үшін қолдан келгеннің бәрін жасады. Сондықтан әрбір жолаушы жолға аттанып бара жатып, оны қазақ жерінің кез келген бұрышында қарсы алатынына сенімді болған.

Қонақасы – бұл қонақты күтумен байланысты салт. Ең дәмдісін қазақтар әрқашан қонақтар үшін сақтаған. Қонақтар үш түрге бөлінді. «Арнайы қонақ» – арнайы шақырылған, «құдайы қонақ» – кездейсоқ жолсерік, «қыдырма қонақ» – күтпеген қонақ.

Қонақкәде – бұл үй иесі қонақтан ән айтуды немесе музыкалық аспапта ойнауды сұрауға құқық беретін дәстүр. Қонақкәде – бұл қонақтың өнер сынағы, сонымен қатар көңілді мерекенің кілті.

Соғым басы (дәстүр) – халқымыздың ежелгі дәстүрлерінің бірі – қысқы азықты дайындау ретінде сойылатын ірі қараның еті. Соғым сойылған соң міндетті түрде «соғым басы» деп қонақтар шақырылады. Арнайы астан дәм татқан қонақтар ризашылықтарын білдіріп, бата беріп тарқасады. Бұл дәстүр адамдар арасындағы ұлттық дәстүрді құрметтеу, адамдар арасындағы сыйластықты білдіреді.

Сәлемдеме (дәстүр) – адамдардың арасындағы сыйластықты, бір-біріне деген құрметін, адал көңілдерін білдіретін жанға жылу беретін дәстүрдің бірі түрі. Ара қашықтыққа қарамай бір-біріне тағам, зат түрінде жіберетін сыйлықтары. Сәлемдеме алушы ризалығын білдіріп, алғысын айтады, шын көңілімен батасын береді.

Қымызмұрындық (дәстүр) – «Қымызмұрындық» – бие байлап, алғашқы қымыз ішу тойы. Құлын байлап, бие сауылып, оның сүті қорланып, ашытылған соң, екі-үш күн бойы жиналған қымызға ақсақалдар мен көрші-қоландар «Қымызмұрындыққа» шақырылады. Яғни, алғашқы қымыз адамдарға салтанатпен ұсынылып, «көпке бұйырсын» деген тілекпен қымыз беріледі. Ақсақалдар үй иесіне рахмет айтып, батасын береді. Халықтың бұл дәстүрі қонақжайлылық, мәрттік қасиеттерін арттыра түседі. Бие ағытылып, соңғы қымызға осы кісілер тағы шақырылады. Оны «сірге мөлдіретер» дейді [20].

7. Сыйластық пен тәрбиеге байланысты дәстүр мен ғұрыптар

Ат тергеу (дәстүр) – Кейінгі кезде ұмытылып бара жатқан үлкенге құрмет, кішіге ізеттілік көрініс тапқан – дәстүр. Ұлттық әдет-ғұрып бойынша әйелдер (келіндері) өздерінің қайын атасының (ата), қайын ағасының, қайындарының, қайын сіңілілерінің атын атамаған, оларға лайықты есімдерді таңдаған: «Мырза қайнаға», «Сырбаз қайынаға» т.б, «Бай атам», «Би атам», «Еркем», «Сырғалым», және т.б., «Тентегім», «Сері жігіт» т.б ат тергеу жақындарына деген құрметтің, сыпайылықтың, сыйластықтың жоғары көрсеткіші. Жаңа түскен келіннің әулеттің отанасына айналған кезінде де қайын жұрты мүшелерінің аттарын атамай жасына, мәртебесіне, түр-тұрпатына, мінез-құлқына байланысты ат қойып, айдар тағуы арқылы құрметін, сыйластығын көрсетеді. «Ат тергеу» дәстүрі — өзара құрметтің белгісі.

Сәлем беру (дәстүр) – халық арасында осы дәстүрдің бірнеше түрі қалыптасқан. Алыстан жол жүріп келген елдің азаматы ауылдың жасы үлкендеріне арнайы кіріп сәлемдесіп шығады. Немесе ауыл адамдары «Алыстан алты жастағы бала келсе, алпыстағы шал сәлем береді» деп өздері сәлемдесіп шығатын болған. Сәлем беру дәстүрі келіндерге де арналған.

Келіндер ата-енесін, үлкендерге иіліп сәлем беріп, ерекше құрмет көрсетеді. Бұл әрекет келіннің тәрбиелі, әдепті, инабатты екендігін көрсетеді.

Әдеп (дәстүр, тәрбие) – адам баласының қай жасында болмасын, тұрмыс-тіршіліктің қай жағдайында да қарым-қатынаста әдеп сақтау – қалыптасқан заң. «Үлкен-кіші болсын әдеп сақтау ұлттық тәлім-тәрбиенің аса үлгілі, тәрбие ісіндегі қалыптасқан заңы, жолы бар ерекше қасиетті тәлімдік дәстүрі» [28].

Әдеп талаптары арқылы әр жастың, яғни үлкеннің кішінің, кішінің үлкеннің алдында, оқушының ұстаздың алдында, келін мен күйеу баланың ата-ене алдында, әйел адамның ер адамның, ер адамның әйел адамның алдында тәрбие шегінен шықпай, халықтың әдет-ғұрпында тұрақтанып қалыптасқан.

Бата – игілікті іс, жақсылыққа бастар жол алдында, қуаныш баянды болу үшін аса сыйлы құрметті адамдардан бата сұралады, бата беріледі. Осыған сәйкес батаның бірнеше түрі бар. Бата алған адамның берген батаға лайықты болып үмітті ақтау үшін тырысары анық.

Бата қонағы үшін бар тәтті – дәмдісін алдына тосқан, ақ пейіліменен дастархан жайған иесіне, нақты айтқанда дастарханға, қысыл-таяңда, қиыншылықта қол ұшын берген адамға ризашылық ретінде, адам өмірінің кезеңдеріне байланысты қуаныштарға беріледі. «Батаменен ел көгерер, жаңбырменен жер көгерер дейді» дана халқымыз.

Қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары тұрмыс-тіршілігінің барлық саласынан мысалы, қол өнерден, киім-кешектерінен, ұлттық ойын түрлерінен, отбасылық және ұлттық мерекелерден көрініс тапқан [29].

Ою-өрнектер. Қазақ ұлттық мәдениетінің ең көне, ерекше бағаланатын байлықтарының бірі – қолөнер, оның ішінде ою-өрнек өнері болып табылады.

«Көпшілік жұрт қазақтың ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрпының сырын біле білмейді. Оларды жүйелеп, көңілге қонарлықтай етіп бекзаттыққа, имандылыққа, ізгілікке қатысты білім-танымның талаптарына сай пайдаланып жүргендер жоқтың қасы», - деп жазды өзінің бір сұхбатында Ө. Жәнібеков. Негізінен біле білген адамға қазақ халқының әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері мейлі бала тәрбиесінде болсын, адамгершілік тұрғысынан болсын тағылымы мол таптырмас құрал [29].

Ежелгі дәуірде ою-өрнек салттық мәнге ие болған. Мысалы, қазақтарда күн, ай, аспан символдары бар қола және күміс тұмарлар болды. Әшекейленген тұмарлар сиқырдың белгісі, бақыт пен өркендеудің символы, діни идеялардың ортасы болды. Көне заманда тасқа, ағашқа, сүйекке түсірілген ою-өрнек, таңбалар бертін келе киізге, кілемге, алашаға, матаға, әр түрлі бұйымдарға салынатын болған. Ою-өрнектер арқылы елді-мекенді, тайпа-руды, мал шаруашылығы мен көшпелі өмір салтын бейнелеген тағы да басқа белгілерді анықтап, түсінілген.

Шапандардың өзіндік ерекшеліктері бар әр өңірдің өзіне тән оюлары болады. Оңтүстік пен солтүстік, шығыс пен батыс хандары мен билері бір-бірінің қайдан келгенін сұрамай-ақ танитын болған.

Шеберлер қолданатын материалдардың түсіне, реңіне аса көңіл бөлген. Мәселен, қызыл түс жалын атқан отқа, өмірлік күшке, сары түс күнге, жасыл

түс өсімдіктер әлеміне баланды. Аспан символы көк түске ерекше құрмет көрсетіледі. Ал ақ түс болса, күні бүгінге дейін молшылыққа, бақытты тұрмысқа балама ретінде аталады.

Осылайша, қазақтың қас шеберлері кестеленген ою-өрнектер тілсіз сыр шертетін болған.

Дана халқымыз әр ою мен өрнекті сөйлете білген. Әр қайсысының мәні мен мағынасы және оларды орнымен қолдану ерекшеліктері бар.

Ұлттық құндылықтарымызды насихаттау, танымдық жұмыстардың жүйелі түрде жүргізілмеген қазіргі кезеңде ою-өрнектер ретсіз, бейнелеу талаптары өрескел бұзыла бастағаны белгілі. Сол себепті ең бастысы ою-өрнектердің тарихына, мағынасы мен мәніне, қолдану ерекшеліктеріне басты көңіл бөлінуі тиіс.

Бүгінгі таңда ұлттық ою-өрнек тақырыбына көңіл бөлу аса өзекті. Тәуелсіздік жылдарында, әсіресе 90-шы жылдары Қазақстанның бейнелеу өнеріндегі бұл тақырып өз шығармашылығында этно және сәндік стильді дамытатын қолданбалы суретшілер арасында ерекше танымал. Ұлттық қолөнерді қолдау және сақтауда әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар жасалуда. Ою-өрнекпен безендіруді барлық жерде: мемлекеттік рәміздерде, құрылыс-сәулет кешендерінде, өнеркәсіптік графика мен дизайнда, ғимараттарда, білім беру мекемелерінде, саябақтарда және т. б. кездестіруге болады.

Ұлттық ойындар.

Жас ұрпақтың, әсіресе мектеп жасына дейінгі және кіші мектеп жасындағы балалардың қалыптасуына, жетілуіне тікелей әсер ететін фактордың бірі, ұлттық мәдениетіміздің, салт-дәстүріміздің бір бағыты халықтың ұлттық ойындары. Ұлттық ойындар халықтың ғасырдан ғасырға жеткен асыл қазынасы, баланың мінез-құлқын, ой-пікірін, көзқарасын қалыптастырып, бір жүйеге келтіретін тәрбие құралы. Ойын балалардың жан-жақты, физикалық, рухани өсуінің алғы шарты. Салт-дәстүрді үйренуде, ойлау, тыңдау, есту қабілеттерін, сонымен қатар тез шешім қабыдап, тапқырлық таныту қасиеттерін дамытады, психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Ойын ойнау балалардың өзара пікір алмасуларына, ұйымшыл, әділ болуларына негіз болып табылады.

Ұлттық ойындар балалардың бойында әділдік, шыншылдық, достықтың қадірін сезіну, сыйластық сияқты адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады. Сонымен бірге балалар ұлттық ойындарды ойнаудың өз тәртібі болатындығын және оны бұлжытпай сақтау керек екендігін біліп өседі. Ұлттық ойындар тәртібі әділдікке, жинақылыққа баулиды, адал, қайырымды, өжет болуға тәрбиелейді. Қазіргі таңда ата-бабамыздан келе жатқан ұлттық мұраны, ұлттық құндылықтарды бүгінгі болашақ ұрпақ тәрбиесінде пайдалана отырып, ғасырлар бойы атадан балаға үздіксіз жалғасын тауып келе жатқан салт-дәстүрімізді, әдет ғұрыпымызды, тілімізді, дінімізді қадірлеуді әр балаға сәби кезінен қалыптастыру басты мақсатымыз болуы тиіс.

Қазақтың ұлттық ойындары қазақ мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады және еңбек пен рухани қызметтің жаңғырығын біріктіреді. Әр ойында балаларға да, ересектерге де қызықты болуы мүмкін ерекше

этномәдени тәжірибені көруге болады. Кейбір ұлттық ойындардың тарихы тереңге кеткен, ежелгі уақыттан бастау алған ойындар бүгінгі күнге дейін сақталған.

Қазіргі кезде қазақша күрес, жамбы ату, садақ ату, арқан тарту, жаяу жарыстар, атқа міну, бәйге, сайыс, қыз қуу, көкпар, аударыспақ сияқты ең танымал ойындар өткізіледі. Олар күш, ептілік, батылдықты қалыптастырады. Әскери-спорттық ойындардан жамбы атуды атауға болады. Ең қырағыға мерген атағы беріледі.

Жастар кешінде «Хан мен уәзір», «Көршілер», «Жылтыр», «Мыршым», «Сақина тастамақ» және басқа да ойын-сауық ойындары өтеді. Жастар түні бойы «Айгөлек», «Белбеу лақтыру», «Саққұлақ», «Тымпи», «Ақсүйек», «Алтыбақан» (әткеншек) теуіп ойнайды. Сонымен қатар қазақтарда «тоғызқұмалақ» ойыны бар.

Аударыспақ – спорттық сипатқа ие және ең әсерлі ат спорты ойындарының бірі болып табылады. Бұрын ойын жауынгерлерді жаттықтыруға бағытталған болатын. Ойынға екі адам қатысады, олардың әрқайсысы жақсы күшке, ептілікке және төзімділікке ие болуы керек, сонымен қатар ер - тоқымда жақсы отыра білуі керек.

Бәйге – ежелгі ат ойындарына жатады. Көптеген түркі халықтарының арасында ең танымал болып саналады. Бәйге – бұл аттардың ұзақ қашықтыққа шабысы. Жарыс қашықтығына байланысты бәйге ойынының әртүрлі түрлері бар: тай бәйге, құнан бәйге, дөнен бәйге және ат бәйге. Тай-бәйге екі жасар атпен, құнан-бәйге – бір жарым шақырымнан екі шақырымға дейін үш жасар атпен, дөнен-бәйге – екі жарым шақырымнан бес шақырымға дейін төрт жасар атпен жүзеге асырылады. Қазір бәйге ипподромдарда өткізіледі. Бәйге басқа ойындар сияқты түрлі мерекелерде өткізілді. Жеңімпаздарға әдетте сыйлықтар, кейде адамның шұғылданатын кәсібі мен өнер түрлеріне де байланысты сыйлықтар берілді: балуандарға кілем жабылған түйелер, ал ақындарға (*қазақ ақындары мен суырып салма әншілер*) шапан немес ат мінгізіледі. Кейде жарыста жеңіске жеткендерге жүзге дейін ат сыйға берілген. Алайда жеңімпаз оны достарымен және басқалармен жиі бөлісетін болған.

Жамбы ату – түркітілдес халықтар арасында кеңінен таралған спорттық-әскери ойын.

Бұл ойын революцияға дейінгі Қазақстанда өте танымал болды, бірақ оның шығу тегі әлі нақты анықталған жоқ. Кеңес Одағы кезінде ойынның насихатталуы төмендеді, бірақ тәуелсіздік алғаннан кейін ойын қайтадан ойнала бастады. 2014 жылдан бастап Қазақстанда жамбы атудан турнирлер мен республикалық чемпионаттар өткізіледі, бірақ іс-шаралар шеңберіндегі ойын ережелері аздап өзгерді және жаңартылды. Сондай-ақ Қазақстанда «Жамбы ату» федерациясы құрылды және Астанада осы ойын бойынша халықаралық турнир өткізілді, оған он бір ел қатысты.

Зияткерлік ойындар

Тоғызқұмалақ – бұл есептеу жылдамдығына арналған үстел ойыны.

Ойын көшпенділер арасында кеңінен таралған. Ойын балалардың логикалық ойлауын дамытады, ептілік пен терең ойлауды қажет ететін бұл

ойынды мектеп оқушылары үлкен қызығушылықпен ойнайды. Бүгінде балалар мен жасөспірімдер арасында тоғызқұмалақтан жарыстар ұйымдастырылып турнирлер өткізілуде. Балалардың бойында тапқырлық, ойлау жылдамдығы, ептілік, түйсік және т.б. сияқты қасиеттерді дамытады [30].

Сонымен бірге дене бітімдерін шынықтыруға, ширықтыруға, ептілікке, жылдамдыққа, қырағылыққа тәрбиелейтін ұлттық ойындарды, спорттық ойындарды айта кету керек.

Асық – балалық шақтың символы. Қазіргі кезде асық ойыны бойынша турнирлер, мектептердегі әртүрлі іс – шараларда немесе спартакиадаларда өткізіледі, бірақ бұл асық ойыны ерекше күндерге ғана арналған дегенді білдірмейді, оны әркім ойнай алады, бастысы-тек қажетті асық жиынтығы болуы керек. Бұл ойын балалардың дене бітімдерін шынықтыруға, ширықтыруға, ептілікке, жылдамдыққа, қырағылыққа тәрбиелейді.

Алты бақан – қазақтың ұлттық ойыны. Бұл халқымыздың салтанатының немесе мерекесінің өзгермейтін ойын-сауықтарының бірі, Сондай-ақ ән айтып, көңіл көтеруге болатын жастардың сүйікті кездесу орны. Өткеншекті орнату үшін биіктігі 3-4 метр болатын алты бөрене, жалпақ тірек және үш арқан қолданылады. «Алтыбақан» өткеншегінде екі-екіден тербеледі, көбінесе қызбен бірге жас жігіт. Қалған қатысушылар ән айтып, әзіл айтып, өткеншектегі жастарды жігерлендірді.

Қазан – бұл жазда көкте, қыста мұзда ойнауға болатын ойын. Ойынға 3-тен 10-ға дейін адам қатыса алады. Ойын шарттарына сәйкес жерге немесе мұз үстіне шеңбер сызылады. Жүргізушіден басқа барлық қатысушылар осы шеңберде, ал жүргізуші шеңбердің сыртында тұрады. Шеңбердің ортасында кішкене шұңқыр алдын-ала ойылады, сонымен қоса әр қатысушының алдына да бір кішкене шұңқыр ойылады. Әрбір қатысушы, жүргізушімен қоса қолындарына таяқ ұстайды. Сондай-ақ ойын үшін радиусы 7-10 сантиметр болатын ағаш доп қажет болады. Жүргізуші допты таяқпен орталық тесікке апаруға тырысады, ал ойынның қалған мүшелері тесікті өз таяқтарымен қорғайды және доптың шұңқырға түсуіне жол бермейді. Егер ойынға қатысушы шарды қаға алмай, өз шұңқырын қорғай алмаса (ол үшін оған таяқшаның бір ұшын қою керек), оны жүргізуші алады (сол жолмен). Жеңілген ойыншы жүргізуші болады және ойын қайта жалғасады. Егер жүргізуші допты орталық шұңқырға енгізе алса, ойынның барлық қатысушылары тез ойын ауыстырулары керек. Жүгіру кезінде жүргізуші біреудің шұңқырын алуға тырысады. Ойынды шұңқырсыз бос қалған қатысушы жалғастырады.

Айгөлек – балалар мен жасөспірімдерге арналған қазақтың ұлттық ойыны. Қатысушылар қолдарынан ұстап, бір-біріне қарсы екі қатарға тұрады. Кез-келген топ ойынды әнмен бастайды, содан кейін қарама-қарсы қатардағы ойынға қатысушылардың бірінің аты аталады. Аты аталған ойыншы бірінші қатарды бұзуы тиіс. Егер сәтті болса, ол ойыншылардың кез-келгенін өз тобына апарды, әйтпесе ол қарсыластарда қалады. Ойын топтардың бірі барлық ойыншыларын жоғалтқанға дейін жалғасады.

Ұлттық киімдер.

Халқымыздың ұлттық киімдерінің түрі де, үлгісі де өзге халықтарға ұқсамайтын табиғи ерекшеліктерімен көшпелі өмірге икемделген. Көздің жауын алатын көркем үлгілері әлемнің этнографиялық мұражайлары мен көрмелерінде орын алған.

«Ұлттық киім – бай тарихи-мәдени мұра, оны зерттеу бізді өткен ғасырлардағы әдет-ғұрып, салт-дәстүр халықтың хал-ахуалынан кең көлемде жан-жақты мағлұматтар береді. Қазақ халқының киімі басқа ұлттардан өзгеше өзіндік қасиетке толы. Мұның басты себебі: қазақ халқының табиғат төсінде өсіп, еркін ғұмыр кешуімен байланысты. Қазақтың ұлттық киімдері негізінен ертедегі көшпенділер киімін еске түсіреді. Қазір өзіміз күнделікті киіп жүрген бірқатар киім үлгілері сақ дәуірінен бастау алады. Қазақтардың киімдерді солға қаусыратыны сақ киімдерінде, орта ғасырларда түріктерде кездеседі. Қазіргі кезде көшпенділердің киім үлгілерілерінің тігілу мен пішілу тәсілінде сабақтастық сақталған [31].

Ертеде ұлттық киімдер тек табиғи таза өнімдерден тігілетін болған, ол: қой, түйе жүні, ешкі түбіті, жібек, мата, барқыт, атлас, қырмызы, үй жануарлары мен құлан, ақбөкен, жанат, бұлғын, қасқыр, түлкі, күзен сияқты аң терілерінен былғары жасалып, жаға, жеңдері сәнделген. Сән үлгілері еліміздің әр аймағына байланысты, өз ерекшелігіне қарай жасалған. Дайын бұйымдарды әшекейлеу үшін түрлі-түсті түймелер, моншақтар, асыл тастар қолданылған.

Халық шеберлері қазақтың болмысына тән, кигенде ыңғайлы әр түрлі киім үлгілерін жасаған. Жаңа туған сәбиден бастап, «көз-тіл» тимесін деп, әсіресе қыз балаларға ашық түсті көйлек, кеудеше, тақия, үкілі төбетей, күпі, жылы шапан, тіпті аяқ киімдер қарасаң көз тоймайтын ерекше оюлармен безендірілген.

Ата-бабамызда ат, шапан сылауды құрметтеудің бір көрініс деп бағаласа, сол әдет-ғұрып, ұлттық киімдер сый-сияпат, кәде түрінде сыйлы қонақтарға, тіпті бүгінде аса қадірлі шет ел дипломаттарына ескерткіш ретінде ұсынылуда.

Бағалы киімдер

Халқымыздың ұлттық киімдерінің түрлері өте көп. Кең байтақ даламыздың табиғатына, ауа райы байланысты киім түрлерінде де өзгерістер бар. Оның бәріне жеке-жеке суреттеу өте қиын іс болғандықтан, біз халықтың көп тұтынатын әрі ортақ бағалы киімдеріне тоқталуды жөн көрдік. Ондай киімдердің бірі - тымақ.

Тымақ – ерлердің бас киімі. Оны аңның, малдың терісінен тігеді. Осыған орай ол *түлкі тымақ, елтірі тымақ, сеңсең тымақ, пұшпақ тымақ* деп атала береді.

Бөрік – ұлтымызға жарасатын бас киімнің бірі – бөрік. Оны ерлер де қыздар да киеді. Бөрік сырты мақпал, пүліш, барқыт сияқты қымбат маталардан тігіледі. Жиегіне қымбат бағалы аң және мал терілері ұсталады. Көмкерілген тері түрлеріне қарай кәмшат бөрік, құндыз бөрік, жанат бөрік, сусар бөрік, түлкі бөрік, күзен бөрік деп аталады. Бөріктің жазғы және қысқы түрлері болады. Жас жігіттер мен сал-серілер, ақындар бөрікіне үкі тағып, зерлеп, өрнектеп киген.

Сәукеле – ұзатылған қыз киетін аса қымбат бағалы, кәделі әрі әсем бас киім. Сәукеле 2-3 қарыстай биік, дөңгелек төбе жағына қарай жіңішкере береді. Жоғарғы жағына үкі тағады. Сәукеленің өн бойы қымбат маталармен қапталып, оның сыртына алтын, күміс, інжу маржан, меруерт, ақық, лағыл, тағы сол сияқты асыл тастардан жасалған моншақ, тағымдар түрлі-түсті қымбат жіптермен тігіледі, безендіріледі. Матасына әшекей, шашақ, оқа тағылады, жиегіне бұлғын, құндыз терілерінен жұрын ұсталады. Бастан қисайып, түсіп кетпеу үшін тамақтан бау тағылады. Екі құлақ тұсына омырауға жететін құлақша тоқылады. Сәукеленің артқы жағына ұзындығы жерге жететіндей ақ желең тағылады.

Тон – қойдың терісінен тігілетін қыстық жылы киім. Ол үшін теріні шелінен артылып, әбден илеп, оны қынамен, талдың қабығымен, томар бояумен бояйды. Бояудан кейін тері қоңыр, сұр немесе сарғыш, күлгін түсті болады. Осы теріден жүні ішіне қаратылып тон тігіледі. Жағасына (кейде жең аузына) елтірі немес бағалы аң терілері салынады. Тонның ұзын, қысқа түрлері де болады. Әйелдер тонының иығына, жең ұшына, өңірі мен етегіне кесте жіппен ою-өрнектер салынады. Осы аталған тон түрлері бүгінге дейін сәнді, жарасты киімдер қатарында зор бағаланып жүр.

Қамқа тон – тонның ең әдемі, жылы, қымбат бағалы түрі *қамқа тон* деп аталады. Оны бұрын хан, би, бай, мырза, ханша сияқты ауқатты, белгілі адамдар мен әйелдер ғана киген. Киімнің бұл түрі ондатр, құндыз, бұлғын, манат, тағы басқа бағалы аң терілерінен түгі сыртына қаратылып, астарланып тігіледі. *Жақы тон* – ертеректе ауқатты адамдар киген, бұл күндері өте сирек кездесетін жағалы әрі асыл киімдердің бірі – жақы.

Шапан – қазақтың ежелгі әрі кәделі киімі – *шапан*. Шапан – арасына жүн немесе мақта салынып, сыртын шұға, барқыт сияқты әдемі әрі мықты матадан қапталып, іші астарланған жылы киім. Жағасы, өңірі, жеңі әсем ұлттық өрнектермен безендіріліп, тігіледі. Кейде жиегіне әдемі болу үшін бағалы аң терілерінен, басқа қымбат матадан зер, бұлық немесе жұрын салынады. Шапан үлгісіне қарай қаптал шапан, қималы шапан т.б. түрлерге бөлінеді. Бұл киімді еркек, әйел, бала-шаға да киеді.

Ұлттық дәстүр, салтында шапан сый-сияпат есебінде де жүреді. Құрметті қонаққа, құдаларға шапан кигізу ата салтымыз.

Шекпен – тек қана түйе жүннен тоқылатын жаздық сырт киім. Шекпендік матаны иіріп, оны өрмекпен тоқып, шапан үлгісінде пішеді. *Ішік* – сыпайы, әрі сәнді, жылы киім. Мұның сыртын берік матадан, ішін аң терілерінен тігеді. Ішік ұзын әрі мол пішіліп, тігіледі. Ішіне салынған терісіне қарай, *күзен ішік*, *қасқыр ішік*, *бұлғын ішік*, *түлкі ішік*, *қарсақ ішік*, *зорман ішік*, *пұшпақ ішік*, *суыр ішік*, *сеңсең ішік*, *жанат ішік* деп аталғанмен көбінесе бір үлгіде тігіледі.

Күпі – Қазақтың ертеден киіп келе жатқан киімдерінің бірі. Ол ішіне қойдың, түйенің жабағы жүні салып, бидай шүберекке сырып, сыртына берік түсті матадан тігілетін жылы әрі қарапайым киім. Оны ерлер, әйелдер, балалар да киеді. Күпі жеңіл әрі ыңғайлы болады. Көбіне бұл киімді көктем мен күзде киеді [32].

Аңшылық дәстүрі

Бүркітпен аң аулау (дәстүр) – Қазақ бүркітпен аң аулауды дәстүрге айналдырған. Бағзы заманнан көшпенділер бүркітті қасқыр, түлкі, қоян т.б. түз тағыларын аулауға қолданған. Бүркітті күтіп баптап баулу әркімнің қолынан келе бермеген, сондықтан бұл кәсіппен арнайы адамдар айналысқан.

Тазымен аң аулау (дәстүр) – Қазақтың тазылары ЮНЕСКО-ның материалдық емес мұрасына енген. Қазақтар тазымен ұсақ аң, дала бөкендерін аулайды.

Ұлттық мерекелер мен дәстүрлер.

Наурыз тойын – мерекелеу дәстүрі. Бұл Шығыс мерекесі Орталық Азия халықтарының исламға дейінгі тарихынан бастау алады. Қазақтарда «Наурыз» - көктем мерекесі, оны тойлау күн мен түннің теңесуіне тура келеді. Бұл күні табиғатта жаңару орын алады, алғашқы көктемгі күн күркірейді, ағаштардағы бүршік жарады, жасыл желектер қаулап өседі деп есептелген. Наурыз мейрамы көктем мен жаңарудың мерекесі ретінде қысты өткізумен және Қазақстанның барлық халықтарының өміріндегі басқа да маңызды сәттермен ұқсастығы бар ретінде атап өткен жөн.

Таңды қарсы ала отырып, барлық ересек тұрғындар, жастар мен балалар қолдарына күректер мен кетпендерді алып, бұлақ немесе арық маңындағы келісілген жерге жиналып, тазарту жұмыстарын жүргізді. Содан кейін бәрі бірге құрметті қарттардың басшылығымен ағаш отырғызды. Сонымен қатар, қалыптасқан дәстүр бойынша: «Табынға қарағанда ағаш адамның жадында қалсын» және «Бір тал кессең – он тал ек!» деген сөздер айтылған.

Наурыз мерекесінде адамдар көңіл көтеріп, бір – бірін Жаңа жылдың келуімен құттықтап, бір – біріне жақсылық тілеп, осы мерекеге арнайы «Наурыз жыр» әндерін шырқайды, ерлер күресі, «Жаңылтпаш» айту, жұмбақ шешу бойынша жарыс ұйымдастырады.

Наурызды тойлау әрқашан бұқаралық ойындармен, дәстүрлі ат жарыстарымен, ойын-сауықтармен өткізіледі. Халықтың ең танымал және сүйікті ойындары айналды.

Наурыз көже жасалып, наурыз бата беріліп, қой қоздап, мал төлдеп «наурыз төл» дәстүрлері жасалады.

Ораза-айт. Бұл діни мұсылман мерекесі Рамазан айының аяқталуына орай шәуіл айының бірінші және екінші күндері атап өтіледі. Мереке рәсімі арнайы таңғы жамағатпен оқылатын намаздан тұрады. Бұл күні жағдайы төмен отбасыларына көмек көрсетіледі. Садақа беріледі. Қазақтар бұл мерекеде туыстары мен таныстарының, көрші-қолаңдарының үйін аралап айттайды.

Құрбан айт немесе құрбандық шалу мейрамы. Бұл мереке мұсылмандар арасында ең бастысы болып саналады..

Бұл мереке күні бүкіл мұсылман әлемінде мал құрбандыққа шалынады. Ет үшке бөлінеді: бір бөлігі кедейлерге, екінші бөлігі көрші-қолаң, туған-туысқа беріледі және ішінара отбасының мерекелік тамағы үшін қолданылады. Мерекенің міндетті рәсімі – құрбандыққа дейін мешітте жамағатпен айт намазының оқылуы. Мереке күні әр үйде ас дайындалады,

барлығы бір-бірін құттықтайды, көкпар сияқты дәстүрлі жарыс міндетті түрде ұйымдастырылады.

Жол-жоралғы – қазақтың әдет-ғұрпында жол-жоралғы деген ұғым бар. Бұл – әр адамның еңбегіне, ата-тегіне, туыстық қатынастарына сай жасалатын алыс-беріс, сый-сыяпат ретінде берілетін тарту-таралғы. Мұндай жол-жоралғы әр-түрлі жолдарман жасалады. Мысалы, алғаш рет келген құрметті қонаққа, батырға, ақынға, ел ағаларына, құда-құдағиларға көрсететін жол-жоралғы бар. Мұндай тарту-таралғыда ат-шапан, кісе белбеу, ер-тұрман, қару-жарак, қалы кілем, құндыз бөрік, домбыра, күміс қамшыт.б сыйға тартқан.

Жолды ұстай білу – биік адамгершіліктің, ұлттық парасаттылықтың берік тұғыры.

Жөн-жосық – мыңдаған жылдар бойы халқымыз өмір тәжірибесінде салт пен сананың, әр істің реті мен әдебін, жөні мен жолын сақтап ұрпақтап ұрпаққа беріп отырған. Осыдан ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырымдар, ұғымдар, тыйымдар қалыптасқан. Осының бәрінің басын құрайтын әдептер жиынтығы – ұлтымыздың жөн-жосығы туындаған. Бұл ұлттық сана-сезім, мінез-құлық, діни сенім, рухани қазына мен қағидалар байлығы, үлгі-өнеге, тәлім-тәрбие ережесіне негіз бола отырып, жыл сайын дами түскен. Осындай тағылымдық мәңгі өнеге жолдары мен жөн-жосықтар халқымыздың бірлік, ерлік, отансүйгіштік, мәрттік, жомарттық, жауапкершілік, намысқойлық, шеберлік қасиеттерін ұрпақ бойына сіңіріп, сол жолда қызмет етуге үйретті. Қандай ауыр жылдар, кезеңдер болса да халқымыздың қанына сіңіп, зердесінде ұйып, таза қазақшылық қалыпқа, адамдық асыл қасиеттерге жетелеген де, жеткізген де ағайынды адастырмас жөн сілтерсара жолымыз да осы жөн-жосығымыз болатын. Біздің ұлттық кескін-келбетіміз де, абырой –беделіміз де осы жол арқылы көрінеді. Жосық - әділет, шындық, адалдық ережесі.[33].

Білім алушылардың бойында еліміздің өткенін ешқашан ұмытпауды, халқымыздың терең тарихын білу және құрметтеу керек екендігін саналарына сіңдіре білуіміз қажет. Әлемнің әрбір халқына тән ерекшеліктерді ұлттық музыка, қолөнер, әдет-ғұрып және салт-дәстүр арқылы анықтауға болады. Осы ерекшеліктерді зерттей отырып, өмірлік принциптерді, халықтың жан дүниесін түсінуге болатынын, сондай-ақ, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ұрпақтардың байланысы мен сабақтастығы қалыптасатын алтын көпір екенін ұғындыру басты міндет.

Отбасында үлкендерді құрметтеуді үйренген адам оны мемлекеттік деңгейге көтереді және отбасындағы сияқты өз отандастарына құрметпен және сүйіспеншілікпен қарайды, қызметтік міндеттерін орындайды, ата-бабаларының өткені мен дәстүрін терең құрметтейді. Мықты, дені сау отбасында ғана мемлекет бірдей қасиеттерге ие бола алады. Отбасылық дәстүрлердің ішіндегі ең маңыздылары – үлкендерге деген адалдық пен құрмет ғасырлар бойы қалыптасқан, отбасылық және рулық байланыстардың ерекше жүйесін қалыптастырған әдет-ғұрыптар.

Отбасында ата-аналардың балаларға, балалардың әкесі-анасына, әжесі мен атасына деген қарым-қатынасы арқылы адамның рухани қалыптасуы, адамгершілікке тәрбиелеу, отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды

құрметтеу жүреді.

Қазір қазақ халқының мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан кейбір дәстүрлері ұмытылған, оларды жандандыру тек біздің қолымызда. Бірақ, әділдігін айта кету керек, олардың көпшілігін жас ұрпақ бүгінгі күнге дейін қолданып келеді. Ғасырлар қойнауынан бастау алған қазақтардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері тамаша. Олар біздің тегімізге тән үлкендерді құрметтеу, ақсақалдарды қадірлеу, кішілерге құрметпен қарау, ана мен әкеге ерекше құрмет.

Қалай болғанда да, дәстүр мен ғұрып әр кезеңдегі ұрпақтарды біз өмір сүріп жатқан әлемге қарамастан біріктіруі тиіс. Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар үнемі қайталанатын рәсімдер. Әдетте, оларды әр отбасы ұстанады және бұл барлық туыстарды біріктіруге мүмкіндік береді, және әр түрлі ұрпақтарды шынымен байланыстыра алатындығына сөз жоқ.

Қазіргі Егемен Қазақстан өзінің ұлттық жаңғыру кезеңін бастан кешуде. Өз халқының тарихына, өзінің ұлттық мәдениетіне, этностың қалыптасу бастауларына және оның жалпы әлемдік өркениет жүйесіндегі эволюциясына деген қызығушылықтың артуы – ғасырлар тоғысындағы бүкіл посткеңестік кеңістікке тән. Бұл процесс толығымен қазақ этносына да қатысты, өйткені ХХ ғасырдың ішінде мәдени дәстүрлерді саналы түрде жою бұрын орын алған, яғни, салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды саналы түрде жою жүргізілді. Қазақстанда жетпіс жылдық кеңестік кезеңде дәстүрмен «өткеннің жәдігерлері» ретінде күресті.

Алайда ешқандай қоғамдық-саяси процестер қазақ этносының этностық даралық пен ұлттық өзін-өзі көрсетуін «тежей» алмады. Қазақтар сол кездің өзінде де, бүгін де асқан тұрақтылықпен және табандылықпен бұрынғы өмір салтының үзінділерін сақтап қалды.

Қазіргі Қазақстан ұлттық жаңғыру кезеңін бастан кешуде. Ұлттық-мәдени жаңғыру процесі мәдени парадигманың ауысуын білдіреді. Бұрынғы тұжырымдамаларды қайта қарау, ұмытылған салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды қайтару – қазіргі Қазақстанның мәдени өміріне тән белгілер.

Ұлттық жаңғыру үдерісі тек қазақ тарихына деген қызығушылықтың артуымен ғана емес, сондай-ақ өзіндік салт-дәстүрлердің жандануымен қатар жүреді. Қазақ салт-дәстүрлерінің, әдет-ғұрыптарының жандануы бүгінде Қазақстанда тарихи сабақтастықты қалпына келтіру ретінде қабылданады. Қазақ халқы үшін бұл өте маңызды мәселе.

Ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан қазақ халқының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптары ежелден келе жатқан ырым-тыйымдары тәрбиелік жағынан болашақ ұрпаққа маңызы өте зор. Біздің міндетіміз сонау ата-бабамыздан келе жатқан осы салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптарды, ырым-тыйымдарды өз деңгейінде насихаттап, мағызын жоғалтпай келешек ұрпаққа жеткізе білу.

3 «ДӘСТҮР МЕН ҒҰРЫП» ЖОБАСЫН ІСКЕ АСЫРУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

Жобаның өзектілігі:

Өскелең ұрпақты тәрбиелеумен байланысты ең қасиетті мақсаттардың бірі ғасырлар бойы жинақталған қазақ халқының ұлы мұрасын бүгінгі және болашақ ұрпақтың игілігіне айналдыру мақсатында батыл іс-қимылдарға көшу керек. Тарихи дамудың асыл мұраларын және ұлттық-этникалық салт-дәстүрлерімізді сақтап, келер ұрпаққа жеткізу де, осы рухани құндылықтарымыз арқылы болашақ ұрпақты тәрбиелеу де біздің міндетіміз. Өзінің ерекше қасиеттерін, құндылықтарын жоғалтқан ұлт жойылып кетеді, сондықтан осындай қауіптен сақтанып, ұрақтар сабақтастығын жалғастыуымыз тиіс. Ұлт өзінің ерекше мәдениеті, салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары, ұлттық құндылықтары арқасында ғана өмір сүреді. Қазақстан Республикасының егемендік алғаннан кейінгі ұлттық сана-сезімнің өсуі, мәдени және рухани дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың жандануы, өскелең ұрпақты өз халқының рухани құндылықтарымен, оның ұлттық мәдениетімен, дәстүрлерімен терең таныстыру қажеттігі туындады.

Жас ұрпақты тәрбиелеу – қазіргі уақытта белгілі бір дағдарысты бастан кешіретін өте күрделі де қиын процесс. Қалалық және ауылдық жерлерде жастардың қоғамдағы мінез-құлқын бақылау негізінен алаңдаушылық тудыруда. Руханият, мінез-құлықтың жеткіліксіздігі, нашақорлық пен алкогольизмге деген құштарлық, моральдық бұрмалану, қылмыс, буллинг, алдау, жыныстық түсініксіздік, идеалдардың болмауы және басқа да көптеген жағымсыз құбылыстар жиі кездеседі. Посткеңестік кезеңдегі біздің қоғамның идеологиялық негіздерінің өзгеруі моральдық қағидаларды шайқалтып, әлеуметтік бағдарға, адамзаттың материалдық және рухани жетістіктеріне деген көзқарасқа теріс әсер етті. Қоғамның моральдық құлдырауының алдын алу үшін жас ұрпақтың адамгершілік тәрбиесіне байыпты қарау керек. Өз халқын және өз елін, Отанын жақсы көретін, оның бүгіні мен болашағына қамқорлық жасайтын толыққанды тұлғаны тәрбиелеуге ықпал ететін жолдардың бірі, біздің ойымызша, ғасырлар бойы жинақталған көптеген құнды жағымды тәжірибелері бар ұлттық педагогика дәстүрлеріне үндеу болып табылады.

Ұлттық педагогика – адамзат мәдениетінің ежелгі құбылысы. Қаншама ғасыр, қаншама жыл тарихы бар ұлттық тәжірибенің ең жақсысын тандап, халықтың ақыл-ой және адамгершілік даналығының ұшқындарын бекітіп, оларды ұрпақтан-ұрпаққа беру ұлттық педагогиканың негізі. Басқаша айтқанда, ұлттық педагогика халықтың дүниетанымына, халық философиясына сүйенеді. Ұлттық педагогика адам өмірінің барлық кезеңдерін қамтиды: ол баланың дүниеге келуінен басталады және бүкіл ересек өмірімен бірге жүреді, қоғамдық мінез-құлқын қалыптасады. «Халық өзінің тәрбиелік дәстүрінің әсер беретін әдістерін, құралдарын, элементтерін, салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын

сақтайды және кейінгі ұрпаққа береді» [33]. Сондықтан ұлттық педагогика дәстүріне сүйену әрқашан жағымды нәтиже берері анық.

Салт-дәстүр, халық тәрбиесінің әдістері, құралдары, идеялары ескіріп, «көнеріп» жатса, енді біреулері дамып, нығайып отырады. Болып жатқан өзгерістер ұлттың іс-әрекеті мен өмір сүру жағдайларының өзгеруіне байланысты, бұл дәстүрлердің өміршеңдігі осы кезеңіндегі адамдардың өмір сүру жағдайларына «бейімделеді». Алайда, кез-келген өзгерістер ұлттық дәстүрлердің сабақтастығын сақтайды: жаңасы ескінің негізде пайда болып, оның жетілдірілген нұсқасы болады. Бұл ұлттық педагогика дәстүрлерінің тәрбиелік әсерінің күші мен тиімділігі. Ұлттық педагогика тәрбиенің барлық аспектілерін қамтиды: еңбек, дене, патриоттық, рухани-адамгершілік, экологиялық, ақыл-ой, эстетикалық және т.б.; ұлттық педагогика элементтері қоғамдағы әр адамның өмірінің барлық жақтарын қамтиды, бір-бірін өзара толықтырады, осылайша үйлесімді дамыған тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді. Ұлттық дәстүрлерді бойына сіңірген, ұлттық тәрбие алған адам болып жатқан «азғындық теріс әрекетті елемей, бей-жай өтіп кетпейді, тоқтап, ескерту жасап, жағымсыз әрекетті тоқтатуға немесе болдырмауға тырысады», өзінің адал еңбегімен өмір сүруге, қоғамда қабылданған адами қатынастарды сақтауға тырысады, қоршаған ортаға ұқыпты қарайды, адам еңбегімен жасалған ұлттық байлықты бағалайды және т. б.

Ұлттық педагогиканың ұмытылған идеяларын жандандыру ерекше мәнге ие өйткені ұлттық өнерді, өз халқының салт-дәстүрлер, әдет-ғұрп, ұлттық мәдениет, жалпыұлттық құндылықтар негізінде қазіргі және болашақ ұрпақты тәрбиелеу міндеті тұр. Әрбір өсіп келе жатқан ұрпақ өз тамырын білетін, туған жерін жақсы көретін тұлға болуы керек. Болашақта осы сүйіспеншіліктің күші олардың еңбек ету және өз Отанын, жерін қорғау қабілетінің өлшемін анықтайды. Балаларды ұлттық дәстүрлермен, әдет-ғұрыптармен таныстыруды балаға отбасында табиғатпен байланыстыра отырып, дүниетанымын қалыптастыра отырып бастаған жөн. Қазақ халқының рухани мәдениетінде балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеуде отбасының орны ерекше. Отбасы – өмірлік, мәдени, ұлттық құндылықтарды сіңіру, ересектер мен балалардың қарым-қатынасы мен бос уақытын ұйымдастыруда тәрбие берудің негізгі ортасы. Қазіргі отбасыларында бала бойына ұлттық құндылықтарды, дәстүрлер мен ғұрыптарымызды сіңіре отырып, ана тілін құрметтеу, Отанға деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, ұлттық санасын қалыптастыру мәселесі жоғалып бара жатқанын көру өкінішті, бұл ұлт болашағы үшін үлкен қасірет.

Ата-аналар балаларды ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар арқылы тәрбиелей алмауы, олардың көпшілігінің ұмыт қалғандығы немесе жас ата-аналардың мұны мүлдемге қажет емес деп санауы. Өйткені өз халқының тарихы мен мәдениетіне қызығушылық танытуының әлсіздігі немесе білмеуі, өз ұлтының тарихы мен әдебиетін, мәдениетін аз оқитын немесе мүлдем оқымайтын, өз ойларын жетік түсіндіре алмайтын, өз ата тілінде жеткізе алмайтын жас ата-аналарды да, жасөспірімдерді де кездестіруге

болады. Сондықтан бүгінгі таңда мектеп пен қоғамның алдында ең бірінші ата-аналарға педагогикалық білім беру қажеттілігі туындап отыр [34].

Ежелгі заманнан бері қазақ халқының ұлттық шығармашылығында – әндерінде, аңыздарында, айтыстарында адам, табиғат, өнердегі байланыс әдемі жырлаған, бұл ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан тиісті ұлттық салт-дәстүрлермен бекітілген.

Руханилық – адам өзін өз халқының, мәдениетінің бір бөлігі ретінде сезінуден бастау алады.

Қазақ халқының дәстүрлері ғасырлар бойы, адамның қалыптасуы мен дамуы барысында орын алды. Олардың тарихы бай, мазмұны жағынан терең және олар қазақ халқының рухани дамуының құнды нәтижесі мен өткен мен бүгінді байланыстырушы буын ретінде қызмет етеді[35].

Ұлттық дәстүрлеріміздің табиғи ортасы белгілі бір дәрежеде жоғалып кетпес үшін, біз жас ұрпақты олардың әлеміне енгізудің жолдарын іздеуіміз керек.

Осы мақсатта әсіресе мектепте, мектептен тыс мекемелерде, отбасында, үкіметтік емес ұйымдарда балаларды ұлттық салт-дәстүрлерді дайындауға және көрсетуге жиі тартуы, ежелгі ұлттық дәстүрлердің мәні мен сұлулығы туралы әңгімелер жүргізуі, балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істеудің басқа түрлерін қолдануы керек.

Ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды білу қазақ халқының рухани мәдениетінің бастауларын пайдалануға, қазақ тұрмысының, салт-дәстүрлерінің өзіндік ерекшелігін ұқыпты сақтауға мүмкіндік береді, өйткені ұлттық мерекелерде, әдет-ғұрыптарда, ұлттық ойындарда қазақ халқы өмірінің барлық салаларының мәні барынша толық көрсетілген. Онда ережелер, нұсқаулар, мінез-құлық нормалары, сұлулық, бала тәрбиесі, еңбек дағдылары туралы идеялар бар.

Ұлттық сана-сезімді мінез-құлықтың адамгершілік тәжірибесімен және мәдениеттің руханиятымен бірлікте жаңғырту бүгінгі таңда өзекті. Ең алдымен, отбасылық және рухани құндылықтар бәсекеге қабілетті үйлесімді дамып келе жатқан тұлғаның қалыптасуы мен дамуына ықпал етеді. Бұл міндеттерді тиімді жүзеге асыру мұғалімдердің ұлттық тәрбиенің әлеуетін іске асыруына байланысты. Мектеп жас ұрпаққа өз халқының рухани мәдениетін, ұлттық келбетін, әдет-ғұрпын, тұрмысын, халық мәдениетін, балалар мен жастарды тәрбиелеуде алдыңғы ұрпақтарда қолданылған жалпыға бірдей танылған әдістерді, құралдар мен тәсілдерді беретін қоғамдық институт болуы керек. Мектептердегі тәрбие жұмысын талдау ұлттық тәрбиенің прогрессивті идеяларын қолданудың кездейсоқ және жеке әрекеттері қажетті нәтиже бермейтінін көрсетеді[36].

Дәстүр – бұл бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беріліп отыратын, алдыңғы ұрпақтан мұра болып қалған идеялары, көзқарастары, талғамдары, өмірлік ұстанымдары және т.б. Ұлттық дәстүрлер – өмірдің барлық саласында көрінетін, белгілі бір ұлттың этномәдени ерекшеліктеріне тән әлеуметтік және мәдени мұраның тұрақты элементтері ретінде анықталады. Ұлттық дәстүрлер

жоғары рухани-адамгершілік және тәрбиелік әлеуетке ие, сондықтан олар жас ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесінің қайнар көздерінің бірі бола алады[37].

Ұлттық мәдениеттің құрамдас бөлігі – ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын халықтың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын сақтау екені белгілі. Дәстүр – білім алушыларға тәрбие беруде, ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Қазіргі жаһандану процесі жағдайында ұлттық бірегейлікті, ұлттық кодты сақтау қаупі туындауда. Осыған байланысты қазақ халқының мәдени мұрасын, салт-дәстүрлерін, сондай-ақ ұлттық тағамдарын, өнерін, әдет-ғұрпын зерделеу бүгінгі таңда өзекті.

Жобада ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптардың бұрынғы және қазіргі уақыттағы қолдану ерекшелігі мен әдіс-тәсілдері, мақсаты мен міндеттері анықталады.

Жобаның мақсаты: Қазіргі заманда ұмыт болып бара жатқан және өзектілігін жоймаған дәстүрлер мен ғұрыптарды адамгершілік, тәрбиелік құндылықтар тұрғысынан жаңғырту, күнделікті қолданысқа енгізу. Қазақ ұлттық өнері, дәстүрлерінің, ұлттық тағамдарының ерекшеліктері мен құндылықтарын танымал ету.

Жобаның міндеттері:

- Оқу-тәрбие процесінде ұлттық дәстүрлер мен ғұрып негізінде тәрбиелеу міндеттерін жүзеге асыруға ата-аналарды, мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдарды тарту;

- ұлттық рух пен патриотизмді дәріптеу;

- жалпыұлттық және рухани құндылықтарды нығайту;

- этникалық мәдениетті сақтау, ұлттық мәдениет дәстүрлеріне тәрбиелеу;

- дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды сақтай отырып, ұлттық мінез бен ұлттық сананы қалыптастыру;

- білім алушыларға ұлттық тағамдардың құндылығы мен пайдалылығын түсіндіру.

Жобаның жаңашылдығы:

Дәстүрлі ұлттық мәдени құндылықтарды білім алушылардың бойына сіңіру, отбасында ұлттық салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды сақтау, ұлттың рухани-тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу мақсатында ұрпақтар арасындағы байланысты күшейту. Егер бұрын ата-бабамыз ұлттық салт-дәстүрді мен әдет-ғұрыптарды отбасында, халық арасында ұрпақтан-ұрпаққа таратып, сақтап отырған болса, ал қазіргі отбасыларда ұлттық мәдени құндылықтарды, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тасымалдаушы, сақтаушы және таратушы ретінде бірегейлік сақтала бермейді. Сондықтан ұлттық кодты, мәдени-рухани құндылықтарымызды, ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды білім алушылардың бойына сіңіруді, дәріптеуді, ұрпақтан-ұрпаққа таратуды білім беру мекемелерінде жүзеге асыру маңызды.

Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар рухани және мәдени даналықтың сарқылмас қайнар көзі. Біздің басты міндетіміз – ата-бабамыздан келе жатқан ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, мәдениеті мен рухани байлығын

жоғалтпау, жас ұрпақтың бойына сіңіру, күнделікті өмірінде пайдалана алатындай сезіндіру, құрметтеу, ұмыт болып бара жатқан дәстүрлерімізді жаңғырту, оны ұрпақтан-ұрпаққа жалғастыру. Ұлттық болмысымыздан, төл мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізден ажырап қалмау – барлық өркениеттер мидай араласқан аласапыранда жұтылып кетпедің бірден бір кепілі. Ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ұрпақтың санасын оятып, ұлттың жадын жаңғыртуға мүмкіндік береді. Бүкіл қоғамды ұйыстыратын құндылықтар неғұрлым көп болса, бірлігіміз де соғұрлым бекем болады. Сондықтан да халқымызды біріктіретін ортақ құндылықтарымыз, әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерімізді барынша дәріптеп, ой-санаға берік орнықтыруымыз қажет:

- мектеп пен қоғам бірлестігінде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жандандыру, жаңғырту жұмыстарын ұйымдастыру, проблемалық мәселелерді шешу; мектепте, қоғамдық орындарда, аула клубтарында, қосымша білім беру ұйымдарында ұлттық құндылықтарымызды, мәдениетімізді, дәстүрлер мен ғұрыптарымызды дәріптеу, ұмыт болып бара жатқан дәстүрлерімізді жаңғыртуға жәрдемдесу.

- барлық мәдени-ағартушылық құрылымдардың өскелең ұрпақты дамыту мен тәрбиелеуге қатысуы. Бұл ретте ауыл мектебі – өз базасында мемлекеттік, сондай - ақ қоғамдық түрлі құрылымдардың күш-жігерін біріктіруге мүмкіндік беретін әлеуметтік-мәдени орталықтың моделіне айналуға тиіс.

Жобада бағытталған маңызды мәселелер:

- Оқу-тәрбие процесінде дәстүрлер мен ғұрыптар негізінде жалпыұлттық және рухани құндылықтардың дамыту;

- Ұлттық мәдениет пен ұлттық бірегейліктің болмауы;

- Жас ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптардың толық сақталмауы;

- Мақал-мәтелдер мен халық ауыз әдебиетінің бала тәрбиесінде, оның күнделікті өмірінде қолданыс таппауы;

- Ұлттық киім, ұлттық тағам, ұлттық қол өнер дәстүрлерінің ұмыт болып бара жатуы;

- Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың өскелең жас ұрпақтың ұлттық санасын, ұлттық мінез-құлқын, ұлттық мәдениетін қалыптастырудағы рөлінің айқын болмауы.

Жобаның тұжырымдамалық негізі

Жоба тұжырымдамасы «Рухани жаңғыру» ұлттық бағдарламасы аясында ұлттық дәстүр мен ғұрыптар арқылы тәрбиенің басымдылығын жандандыруға негізделген.

- мектеп пен қоғам ынтымақтастығында бұқаралық іс-шаралар (отбасылық «Салт-дәстүр білгірі» тақырыбынды ата-аналар сайыстары «Келіндер сайысы», «Әжелер сайысы», «Қара шаңырақ» отбасылық клуб бағдарламасы, спорттық жарыстар, олимпиадалар, викториналар т.б.) әзірлемесі.

- мектепте ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар бойынша факультативтік сағаттар мен элективті курс бағдарламасы;

- «Жаңа заман дәстүрлері» кітаптар сериясын шығару.

- ұлттық қолөнер көрмелері, ұлттық киім сән апталығы, театр

қойылымдары, жас суретшілер, зергерлер, қолөнер халық шығармашылығын дәріптеу мақсатындағы іс-шаралар мен шығармашылық шеберханалар;

- «Ұлттық тағамдар», «Қазақ халқының бірегей тағамдары» фестивалін ұйымдастыру. Тартылған аспазшылар «Өрметас», «Үлпершек», «Қарын бөртпе», «Бұжы», «Жаужүрек», «Қарын көмбе» сияқты бірегей тағамдарды дайындау рәсімі. Ата-бабалар дайындаған ежелгі тағамдарды жандандыру мақсатында «Сарқыт» тақырыбында туристік гастрольдер өткізу.

- мақал-мәтелдерге негізделген заманауи хабарламаларды қалыптастыру және оларды күнделікті өмірде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы білімді кеңейту үшін қолдану және күнделікті өмірде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы білімді кеңейту мақсатында «Мақал-мәтелдер» шығармашылық сайыстарының әзірлемелері;

- БАҚ және әлеуметтік желілерде тақырыптық парақшалар құру, салт-дәстүр челленджін ұйымдастыру; (#Dastur челленджі, «Dastur» мобильді қосымшасына енгізу)

Жобаның әлеуметтік серіктестері мен қызметкерлері

Әлеуметтік серіктестер. Жоба аясында қоғамдастықтың серіктес болудағы өзара байланысының мақсаттары мен міндеттеріне қызығушылығына бастамашылық жасау және серіктестердің жүйелі жұмыс істейтін коворкинг желісін құру қажет. Оның құрамына:

- жергілікті жерлердегі білім беруді басқарудың мемлекеттік органдары;
- балалар және жастар қоғамдық ұйымдары;
- бұқаралық ақпарат құралдары, баспалар, кәсіптік бағдар беру орталықтары, жұмысқа орналастыру қызметтері және т.б.

- білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымдар және қоғамдық институттар, мектептен тыс қызметті бірыңғай сабақ өтетін, сабақтан тыс нысандарда іске асыратын ұйымдар;

- білім алушыларды әлеуметтендіруді және алдын алуды, білім алушылардың салауатты және қауіпсіз өмір салтын және экологиялық мәдениетін қалыптастыруды жүзеге асыратын құқықтық ұйымдар (жолдарғы, төтенше жағдайлардағы тәртіп және т.б.);

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың негізгі жалпы білім беру бағдарламаларын игеруіне ықпал ететін жеке бағытталған түзету жұмыстарын жүзеге асыратын ұйымдар;

- инвесторлар, қайырымдылық жасаушы және демеуші ұйымдар;
- аурулардың алдын алу және дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстары бойынша тиімді жұмыс істеу үшін медициналық және спорттық ұйымдар;

- туризм және демалыс кластерінің мемлекеттік және қоғамдық ұйымдары;

- бұқаралық мәдени ұйымдар – кітапханалар, театрлар, мұражайлар;
- үздіксіз білім беру жүйесінің білім беру ұйымдары, білім беру қызметтерін көрсететін үкіметтік емес ұйымдар және т.б. кіреді.

Жобаны іске асыру кезеңдері

I кезең -дайындық кезеңі

Мақсаты: қазақ халқының салт-дәстүрлеріне негізделген ұлттық педагогика идеяларын білім беру процесіне енгізудегі педагогикалық ұжымның қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін зерттеу.

Міндеттері:

- мектеп ұйымдарының жұмысында ұлттық педагогика идеяларын пайдалану ерекшеліктеріне талдау жүргізу;
- оқу әдебиетінің мазмұнын зерделеу;
- мектеп ұйымдарының білім беру процесінде педагогикалық құрал ретінде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды пайдалану бойынша озық педагогикалық тәжірибені зерделеу, жинақтау және тарату.

Жұмыс мазмұны: әр түрлі жас топтарында (бастауыш, орта және негізгі мектеп) ұлттық педагогика идеяларын енгізу бойынша жұмыс ерекшеліктерін анықтау; проблемаларды анықтау және оларды шешу жолдары; жалпы білім беретін мектептердің жұмыс тәжірибесін зерделеу және талдау (әдістемелік, техникалық, кадрлық); қазақ халқының заманауи дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына бағдарлануды ескере отырып жылдық жоспар құру; ұлттық педагогикасы идеяларын енгізу бойынша жұмыс бағдарламаларын, ұсынымдарды жасау, арнайы, элективті курстар мен факультативтік сабақтар құру.

II кезең - мазмұндық кезеңі

Мақсаты: жалпы білім беретін мектептердің білім беру процесіне ұлттық педагогика идеяларын енгізу үшін жағдай жасау; тұлғаны жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарға, мемлекеттік тілге, қазақ халқының мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне құрметпен қарауға бағдарлау.

Міндеттері: мектептің материалдық-техникалық базасын нығайту және жетілдіру; түрлі тәрбиелік, әдістемелік, оқыту, тренингтік және басқа да іс-шараларды өткізу арқылы педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру; үлгілік оқу бағдарламасын іске асыруда педагогтердің инновациялық әдістемелер мен технологияларды, озық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қолдана білуі; білім беру процесіне прогрессивті дәстүрлерді енгізу бойынша педагогтер арасында жұмыс тәжірибесімен алмасу бойынша іс-шараларды ұйымдастыру; инновациялық педагогикалық технологияларды бірлескен қызметке біріктіру арқылы мұғалімнің балалармен өзара әрекеттесу моделін өзгерту;

Жұмыс мазмұны: оқу-тәрбие процесінде ұлттық педагогика идеяларын іске асыру, педагогтердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған түрлі тәрбиелік, әдістемелік іс-шараларды өткізу; ұлттық педагогика идеяларын енгізу бойынша инновациялық педагогикалық технологияларды пайдалана отырып, әртүрлі қызмет түрлерін интеграциялау; қызмет мазмұнын пысықтау, тәрбиелік ықпал етудің неғұрлым тиімді нысандары мен әдістері; патриоттық, рухани-адамгершілік, ұлттық, отбасылық тәрбие мазмұнын байыту; рухани-адамгершілік, патриоттық тәрбие, дәстүр мен әдет-ғұрып негізінде тәрбиелеу жөнінде әдістемелік ұсынымдар әзірлеу, ұлттық тағамдарға құрмет көрсетуге тәрбиелеу, прогрессивті дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды насихаттау; рухани құндылықтарға бейілділік сезімін қалыптастыру; мектептің ата-аналармен, қосымша білім беру мекемелерімен, мәдениет пен социуммен байланысын және

қарым-қатынасын кеңейту және нығайту; адамгершілік, ұлттық тәрбие жүйесіне білім беру қызметінің барлық субъектілерінің өкілдерін, белгілі қоғам қайраткерлерін, бағдарламаны іске асыру мониторингін жүргізу.

III кезең – қорытындылау кезеңі

Мақсаты: Алдыңғы кезеңдегі деректерді өңдеу және түсіндіру. Бағдарламаны қойылған мақсаттар мен міндеттерге нәтижелерін іске асыру. Тәрбие жүйесін одан әрі қалыптастырудың перспективалары мен жолдарын анықтау.

Міндеттері:

- педагогикалық тәжірибені жүйелеу және таныстыру;
- «Дәстүр мен құрылым» жобасын іске асыруды талдау;
- жаңартылған білім беру мазмұны аясында мектептегі білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу бойынша тәжірибені жинақтау және тарату.

Жұмыс мазмұны: педагогтердің шеберлігін жетілдіру бойынша қызметін талдау; білім беру процесіне ұлттық педагогиканың идеяларын енгізу бойынша педагогтердің жұмыс тәжірибесін жинақтау; өзекті дәстүрлерді қолдану, ұлттық, рухани құндылықтар туралы ақпараттық деңгейі бойынша жетістіктерін қорыту, жаңғырту; «Дәстүр мен ғұрып» жобасын іске асыру бойынша жұмыс тәжірибесін енгізу және тарату процесіне БАҚ-ты тарту. Ресурстар ретінде тарихи тұлғалардың, батырлар мен жауынгерлердің өмірі мен шығармашылығынан, отандық әдебиеттен, кинематографиядан, публицистикадан, поэзиядан алынған материалдарды пайдалану ұсынылады.

Жобаны іске асыру нысандары

Дәстүрлі: тәрбие сағаттары, отбасылық, спорттық және зияткерлік жарыстар, шығармашылық конкурстар, сайыстар, саяхат және т. б.

Дәстүрлі емес: пікір-таластар, дөңгелек үстелдер, конференциялар, шығармашылық шеберхана, кешенді бағдарламалар, сұхбат, кештер, көрмелер, мерекелік және көпшілік іс-шаралар, той-думан және т.б.

Интерактивті: сауалнама, диагностика,

Ағартушылық: дәстүрлер мен ғұрыптар негізінде тәрбие және оқыту мәселелерінде БАҚ пайдалану, әлеуметтік желілер арқылы челлендж ұйымдастыру, ақпараттық парақшалар шығару, мектепте стендтер мен бұрыштарды безендіру, мектепті ұлттық нақышта безендіру, білім беру порталын құру.

Жобаны іске асыру барысындағы жұмыстың негізгі бағыттары

- Облыстық білім басқармасы деңгейіндегі іс-шаралар;
- Аудандық / қалалық білім басқармасы деңгейіндегі іс-шаралар;
- Білім беру деңгейінебайланысты іс-шаралар;
- Директорлар және директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарлары үшін;
- сынып жетекшілері үшін;
- білім алушылар үшін, оның ішінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балалар үшін;
- ата-аналар үшін;

Жоба мектеп, ата-аналар мен білім алушыларға бағытталған.

Жобаны іске асыру – отбасы мен мектеп, бала және әлеуметтік серіктестер мен үкіметтік емес ұйымдардың өзара ынтымақтастығында жүзеге асырылады.

Дәстүрлер мен ғұрыптарға байланысты ұлттық құндылықтарға сипаттама бере отырып, облыстық, қалалық деңгейде өткізілетін іс-шаралар мен мектеп директорлары және директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасарларына арналған ұсынымдамалар, педагогтерге арналған педагогтердің педагогикалық іс-әрекет барысындағы кәсіби, ұлттық, тұлғалық құндылықтары, ата-аналарға арналған дәрістер мен іс-шаралар, сынып жетекшілеріне арналған білім алушылардың білім алу деңгейіне байланысты тәрбиелік іс-шаралар жобасын ұсынып отырмыз.

Күтілетін нәтиже

Ұлттық бірегейлікті, ұлттық кодты сақтау, қоғамдық сананы жаңғырту мәселесінде білім алушылар:

- қазақ өркениетінің ұлттық ерекшеліктері, тұрмыстық дәстүрлер, материалдық және рухани мәдениеттің негізгі ерекшеліктері, жалпыұлттың және өзі тұратын өңірдің әлеуметтік-мәдени, географиялық, өркениеттік сипаттамалары туралы негізгі мәліметтерді біледі;

- ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар, отбасылық және жалпыұлттық құндылықтар бойынша алған теориялық білімді тәжірибеде қолдана алады;

- дәстүрлер мен ғұрыптарды сақтай отырып ұлттық құндылықтар туралы білімді игеру, талдау барысында рухани және эстетикалық құндылықтардың көріністерін пайдалану дағдыларына;

- ұлттық салт-дәстүрлерді, ғұрыптарды пайдалану негізінде жалпыұлттық және өңірлік мәдениетінің ерекшеліктерін зерттеу дағдыларына ие бола алады.

Облыстық білім басқармасы деңгейінде ұлттық дәстүр мен ғұрыптарды насихаттауды іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Өскелең ұрпаққа тәрбиелік әсерді жетілдіруге ең тиімді әсер ететін іргелі идеялардың, ұлттық педагогикалық көзқарастардың ішінде мыналарды атауға болады:

- мектептегі тәрбие жұмысының рухани-адамгершілік бағыты, мектеп оқушыларын ерте жастан бастап ұлттық педагогика идеяларындағы тұтас тәрбие жүйесіне қосу;

- ата-аналар мен бүкіл қоғамның балалардың рухани-адамгершілік дамуына қамқорлығы, ұлттық педагогика идеяларында эстетикалық талғам мен мұраттарды қалыптастыру;

- қазақ отбасының рухани-адамгершілік дәстүрлерін, моральдық-этикалық құндылықтарын, олардың ерекшеліктерін анықтау және ашу;

- қоғамда қоғамдық пікірді дамыту, түзету, байыту; балаларда «отбасылық сезімді», «отбасы рухын», туған үйге деген сүйіспеншілікті, отбасылық қарым-қатынасқа және ата-аналармен бірлескен істерге деген ұмтылысты қалыптастыру;

- қазақ халқының дәстүрлі өмір салтын нығайту мақсатында түрлі рухани-адамгершілік байланыстарды сақтау және дамыту, ересектер мен балалардың бірлескен қарым-қатынасы, қоғамдық пайдалы қызметі, өмірлік тәжірибені жобалау, аға ұрпақтың рухани қажеттіліктер саласындағы еңбек және адамгершілік дағдыларын білу;

- ересектерге балаларға адамгершілік әсер етудің, олардың шығармашылығын дамытудың, қоғамдағы мерекелік, фольклорлық-көркемдік, мәдени және бос уақыттағы іс-әрекеттері, ұлттық өнер мен спорт түрлері, мейірімділік, сүйіспеншілік, адамдарға, табиғат пен қоршаған ортаға қамқорлық сияқты белсенді жұмыс түрлері мен әдістеріне қосудың жетекші ынталандырушысы ретінде бағдарлау;

- дәстүрлі қазақ қонақжайлығын жандандыру, үлкендерді құрметтеу және сыйлау, балалар мен жасөспірімдердің ата-баба дәстүріне ұқыпты қарау.

Тәрбие процесі барлық білім беру мекемелері бірлесіп жұмыс істеп, бір-бірін толықтырған отырған кезде ғана мақсатқа жетеді, сондықтан жалпы білім беретін мектептер кітапханалармен, мектептен тыс мекемелермен, клубтармен, үкіметтік емес ұйымдармен байланыста болып, балалар мен жасөспірімдер тәрбиесін жүзеге асыруы тиіс.

Осылайша, ұлттық педагогика идеяларында білім алушыларды тәрбиелеу жүйесі тұлғаның дамуының әлеуметтік жағдайларының ерекшелігін және оның барлық жас кезеңдерінде (ерте балалық шақ, мектеп жасына дейінгі бала, бастауыш мектеп оқушысы, орта және жоғары сынып оқушысы) психологиялық жас ерекшелігін ескере отырып, тәрбие процесін үздіксіз жеке тұлғаны дамытатын салаларында (отбасы, балабақша, сынып, мектеп, клуб, кітапхана, әуесқой бірлестіктер, үйірмелер); баладан бастап ата-аналарға, мұғалімдерге, әртүрлі оқу орындарына, қоғам өкілдеріне дейінгі барлық білім беру субъектілерінің қатысуымен, педагогикалық тұрғыдан жан-жақты ұйымдастыру.

Ұлттық педагогика идеяларын қолданудың тиімділігі олардың рөлін түсінуге ғана емес, сонымен бірге мұғалімнің педагогикалық ықпалдың жалпы контекстінде өздері жасаған барлық құнды заттарды қолдана білуіне байланысты, бұл өз кезегінде мұндай жұмысты ұйымдастырудың және жүргізудің дұрыс әдісін қажет етеді [37].

Ұлттық әдет-ғұрыптарға, атап айтқанда қонақжайлылық пен үлкендерге деген құрметке ерекше көңіл бөлінеді. Балалар қазақ халқының тұрмысымен, салт-дәстүрімен, халық ауыз әдебиеті мен өнерімен ұлттық мерекелерде де танысады. Мысалы, жыл басы «Наурыз» ұлттық мерекесінің тәрбиелік мәні зор.

Ақындар айтысы – суырып салма ақындардың сайысы – қазақтар арасында аса танымал болған. Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде ақындар айтысы қайта жанданды. Егер бұрын ересектер бір-бірімен жарысып, айтысқан болса, соңғы жылдары халық шығармашылығының

бұл керемет дәстүрі балалар мен жасөспірімдер арасында кең тарала бастады. Бұл дәстүрді облыс көлемінде жандандырып отыруымыз керек.

Мектеп оқушыларының айтыстары тек серіктестік сезімін, шығармашылық көңіл-күйді дамытуға ғана емес, сонымен қатар ең алдымен дарынды балаларды анықтауға, олардың мүмкіндігін ашуға, қазақ халық поэзиясы мен музыкасы әлеміне жолдама алуға көмектеседі.

Айтыс ақындарынан басқа домбырашылар байқауы да кейінгі кезде кеңінен таралып жүр. Терме, күй, қазақ композиторларының шығармаларын, халық музыкасымен таныстырып, байқауларға қатыстыру. Жыл сайын байқауларға қатысуға ниет білдірушілер санын арттыру[38].

Домбырашылар байқауы бастауыш мектеп жасынан бастап жоғары сынып оқушыларына дейін жас ерекшеліктері бойынша өткізуге болады. Бұндай байқаулар халық шығармаларының терең бастауын түсіну негізінде ұлттық орындау техникасы дамуда үлкен рөл атқарады. Бұл балалармен және жасөспірімдермен халық музыкасын неғұрлым терең түсінуге ықпал етеді, оған туған топырағы қазақ халқының рухани мәдениетінің қайнар көздерін пайдалануға мүмкіндік береді, өнермен терең қарым-қатынас жасау қажеттілігіне ауысатын музыкаға қызығушылықтарын арттырады.

- Қазақ халқының қолданбалы өнерін дамыту мектептерде, үкіметтік емес ұйымдарда, аула клубтары мен атаулы үйірмелерде жүзеге асыру.

- Балалар мен жасөспірімдер орталығы жалпы білім беретін мектептер, мектепке дейінгі мекемелер мен клубтарға ұлттық қазақ сәндік-қолданбалы және бейнелеу өнері негізінде оқушылардың эстетикалық тәрбиесіне арналған кешенді бағдарлама әзірлеп, ұсыну.

«Ұлттық өнер» Бағдарламасының үлгілік жобасы[39].

Бағдарлама мақсаты – ұлттық көркем мәдениет, бейнелеу және халықтық сәндік-қолданбалы өнер бойынша білім беру.

Бағдарламаның негізгі міндеті – қазақ суретшілерінің, халық шеберлерінің бейнелеу және декоративтік-қолданбалы шығармашылығы негізінде балалар мен жасөспірімдерді эстетикалық тәрбиелеу; балалардың көркем мәдениетке саналы көзқарасын қалыптастыру және өнердегі қазақ халқының дәстүрі, қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері және оның ұлттық ерекшеліктері, тарихи құндылығы, сондай-ақ қазақ халқының өмірі мен тұрмысындағы сәндік-қолданбалы өнердің рөлі мен маңызы туралы білім көлемін кеңейту.

Бағдарлама ұлттық өнерді балалардың эстетикалық танымының белгілі бір кезеңдерін қамтиды, сонымен бірге белгілі бір елді мекеннің жергілікті жағдайлары мен мүмкіндіктеріне сүйене отырып, қол жетімді нысандар мен әдістерді қолдану ұсынылады.

Бағдарламаның негізгі кезеңдері:

Бірінші кезең:

Балалар мен жасөспірімдердің халықтық сәндік өнер туындыларын эмоционалды қабылдауы.

Екінші кезең:

Сәндік өнер туындыларының көркемдік қасиеттері мен мақсатын білу.

Үшінші кезең:

Сәндік бейнені жасау принциптері, халықтық қолөнершілердің материалдарды, заттардың пішініне, мақсатына байланысты безендіру құралдарын таңдау әдістері мен дәстүрлері туралы идеяларды дамыту.

Төртінші кезең:

Ұлттық сәндік-қолданбалы өнер туындысының мәдени-тарихи мәні мен көркемдік-эстетикалық құндылығын түсіндіру.

Бесінші кезең:

Өнердің эстетикалық дамуына байланысты балалардың көркемдік және бейнелеу практикасы.

Балалардың ұлттық қолданбалы өнерді эстетикалық игеруінің бірінші және екінші кезеңдері оны тікелей қабылдау кезеңінде жүзеге асырылады (өнер мектебіне, облыстық мұражайға, ұлттық қолданбалы өнер көрмелеріне экскурсиялар, ақпарат алу).

Ұлттық өнерді эстетикалық игерудің үшінші және төртінші кезеңдері балалар мен жасөспірімдердің көркем образ туралы түсініктерін тереңдету және олардың туындыларды өз бетінше талдау мен бағалау, өткен және қазіргі кездегі қазақ халқының өміріндегі сәндік өнердің рөлі мен маңызы туралы дағдыларын жинақтау (алған білімдерін игеру) процесімен байланысты.

Бағдарламаның идеяларын жүзеге асыра отырып, педагогтер, тәрбиешілер осы бағыттың мүдделері бойынша үйірмелер мен клубтар құру негізінде үлкен жұмыс атқару, Қазақ халқы суретшілерінің, шеберлердің шығармашылығын, Қазақстан бейнелеу өнерінің тарихын және т. б. зерделеу.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Дәстүр мен ғұрып» арнайы жобасы аясында бағдарламалар, тақырыптық жобалар, сынып сағаттары, сайыстар мен олимпиадалар, іскерлік ойындар мен жарыстар, диспут, пікір-талас, кездесулер және т.б. іс-шаралар өткізу арқылы білім алушылардың, ата-аналардың, жұртшылықтың ұлттық тәрбиесіне ықпал ету, ұлттық құндылықтарды дәріптеу, ұмыт болып бара жатқан ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды қайта жандандыруды іске асыру мектептегі әр педагогтің міндетіне айналуы шарт.

Осы орайда, мектеп педагогтерінің алдында:

- қазақ халқының ұлттық ерекшелігі мен құндылықтарын кеңінен дәріптеу.

- ұлттық құндылықтарға деген сезімді арттыра отырып, ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыпты жаңғырту;

- жалпыұлттық рухани құндылықтарды күшейту міндеттерін жүктеу.

Осы міндеттерді іске асыруда ең алдымен педагогтердің бойында ұлттық және кәсіби тұлғалық құндылықтарды қалыптастырып, жетілдіру керек. Өз халқының әдет-ғұрыптары баладан үлкенге дейін білуі және құрметтеуі тиіс. Педагогтер баланың қызығушылығын ояту, оларды түсіну және жақсы көру үшін ұлттық дәстүрлер мен ғұрыпты тиімді жолдармен жеткізе білуі тиіс.

*«Ұлттық жас суретшілер» байқауының
Ережесі*

Түрі: Ұлттық жас суретшілер байқауы

Тақырыбы: «Менің ұлттық дәстүрлерім»

Мақсатты аудитория: Бастауыш, орта, жоғарғы сынып оқушылары

Ұйымдастырушылар: (мекеме атауы, мекен жайы)

Серіктестер: (серіктес болған мекеме атауы, мекен жайы)

1. Жалпы ережелер

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы әртүрлі салаларда, сондай-ақ білім беру саласында жаңа жетістіктерге жетуіне жаңа мүмкіндіктер туғызды. Еліміздің тарихи және мәдени құндылықтарын құрметтеу білім беру жүйесінің негізгі нысандарының бірі болып саналады, бұл жаңа патриоттық және зиялы ұрпақтың өсуіне әкеледі. Тәуелсіздік жылдарында саяси тұрақтылықты, экономикалық дамуды, сондай-ақ ұлттық құндылықтарды жаңғыртуда дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды дәріптеу, өскелең ұрпақтың бойына сіңіру жетекші рөл атқарды. Байқаудың әрбір қатысушының шығармаларынан халқтың ұлттық дәстүрлерін суреттегенін көруге болады.

1. Байқаудың мақсаты мен міндеттері

Байқаудың негізгі мақсаты – әрбір қатысушы халықтың ұлттық мәдениетін өзге қатысушы серіктестерінің арасында жас ұрпақ өзінің шығармашылық әлеуетін ұсына алатын бәсекелестік ортаны құру арқылы көрсету.

- 1) Заманауи балалар шығармашылығын насихаттау;
- 2) Балаларының шығармашылық қарым-қатынасы;
- 3) Ұлттық мәдениеттің өзіндік ерекшелігімен, халықтардың тарихымен, дәстүрлерімен дәріптеу;
- 4) Ұлттық сезімді, жан-жақты дамыған адамның шығармашыл сезімін тәрбиелеу;
- 5) Қиялды, бейнелеу дағдыларын дамыту, өнердің әртүрлі формаларында шығармашылық өзін-өзі көрсету қабілеті;
- 6) Шығармашылық педагогикалық тәжірибемен алмасу.

3. Конкурстың мазмұны

- «Ел тарихы, ұлттық құндылықтар»;
- «Салт-дәстүр»;
- «Ұлттық мерекелер»;
- «Ертегілер мен аңыздар»;

4. Байқау жұмыстарына қойылатын талаптар

- суреттер кез-келген техникада (араластыруға болады) және кез-келген материалдарда орындалады;

- Жұмыс форматы – А3;

- Әрбір туынды шығарманың артқы жағындағы төменгі оң жақ бұрышындағы зат таңбамен жабдықталуға тиіс, онда қалауы бойынша (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) көрсетілуі қажет.

(өзіңіздің ұйымдастыру талаптарыңызды жазуыңызға болады)

- Тегі

- Аты
- Жасы / Жынысы
- Мекен-жайы (толық), индексі, телефоны (e-mail))
- Жұмыс атауы
- Орындау техникасы
- Оқытушы (аты, тегі)
- Жеке жұмыстар ғана қабылданады
- Байқауға қатысу тегін.
- Байқауға жіберілген жұмыстар қайтарылмайды.

5. Қатысушылар

- 6 жастан 17 жасқа дейінгі балалар байқауға қатысуға шақырылады.

6. Байқауды өткізу тәртібі (құжаттарды қабылдау, рәсімдеу, жұмыстарды қабылдау мерзімі)

7. Байқау жас ерекшеліктеріне қарай өткізіледі:

- 1) 6-11 жас
- 2) 11-14 жас
- 3) 14-17 жас

8. Конкурс қорытындысын шығару

Облыс көлемінде «Асық ату» спорттық жарысын ұйымдастыру Ережесі

1. Ереже асықтан жарыс өткізу шарттарын реттейді. Асық ойыны балалардың бойында қазақ халқының тарихи мәдени мұрасына құрмет сезімін қалыптастыру, сондай-ақ ептілікке, мергендікке, ұқыптылыққа, сергектікке баулиды, қазақтың ұлттық ойындарын білуге құштарлығын арттыру мақсатында өткізіледі.

2. Асық ойынында қолданылатын негізгі терминдер: Асық – арқар, таутеке, қой, ешкі, елік, киіктің асық жілігімен жіліншегінің (сирағының) ортасындағы шағын сүйек;

Алшы – асықтың қырынан тұрғанда ойығы үстіне, ал тегістеу, тәйке жақ беті астына қарап түскен қалпы;

Тәйке – асықтың алшыға қарама-қарсы түскен қалпы;

Бүк (бүге) – асықтың дөңес жағының жоғары қарап түскен түрі;

Шік (шіге) – асықтың қуыс жағының жоғары қарап түскен түрі;

Омпы (омпа, оңқа) – асықтың ашасы бар жағының жерге қадалып түскен түрі;

Шоңқа – асықтың омпыға қарсы жағымен жерге қарап түскен түрі;

Кеней (кенай) – жаппай ойынға немесе ұтысқа салынатын жай қарапайым асық;

Құлжа – құлжаның (таутекенің) асығы;

Топай – сиырдың асығы;

Сызық, шеңбер – ойын барысында асық тігілетін орындар;

Көн, көмбе – асық тігілетін жердің атаулары;

Қарал, қаралық – ойын тәртібіне сай келмейтін іс-әрекет, яғни адал ойнамау деген сөз;

Табан, адым – ойында қолданылатын өлшемдер;

Қағу, қаржу, иіру, шерту, басу, тап басу – асық ойындарында қолданылатын әдістер мен тәсілдер;

«Үй ішілік» («тақта ойыны»), «далалық» («алаң ойыны») – ойнау орнына қарай ойын түрлері;

«Алшы», «Қаржу», «Бес табан» – ойнау әдісіне қарай аталатын ойын түрлері;

«Шыр» – кенейлерді бір жерге тігіп, ұтысқа ойналатын асық ойынының аты.

Асық ойынын өткізу тәртібі

Асық ойынының кезеңдері және кезеңдердегі ойын түрлері. Асық ойыны әр өлкеде әр түрлі ерекшеліктерін сақтай отырып дамыған. Осының барлығын салыстыра отырып аталған ойын түрін – «үй ішілік» немесе «тақта ойыны» және «далалық» немесе «алаң ойыны» деп екіге жіктеуге болады. Осыған орай асық ойыны жалпы 3 түрі: тақталық ойынның 1 түрі, алаң ойынының 2 түрі бойынша өткізіледі.

Ойын жарысы келесі екі кезеңнен тұрады:

I кезең - өңірлік іріктеу кезеңі;

II кезең – ақтық кезең. Әр кезеңдегі сайыс жеке жарыс ұстанымы бойынша және төменде көрсетілген ойын түрлерінен өтеді:

1. «Қаржу» (тақталық ойын) ойыны;
2. «Бес табан» (алаң ойыны) ойыны;
3. Шыр «Алшы» (алаң ойыны) ойыны.

Әр ойын түріне әр топтан бір баладан ғана қатысады. «Алшы» ойынына топ капитандары қатысады. Екі кезеңдегі жеңімпаздар ұпай немесе асық саны бойынша анықталады. Өңірлік іріктеу кезеңі аудандарда, қалаларында және облыстарда өткізіледі. Іріктеу кезеңін ұйымдастыру мен өткізуді өңірлердегі жергілікті атқару органдары, үйлестіру жұмыстарын спорт мекемелері жүзеге асырады. Өңірлік іріктеу кезеңдері аудандық және облыстық деңгейлерде өтеді. Аудандық іріктеу кезеңдеріндегі жүлделі 1-ші, 2-ші, 3-ші орындарды иеленген балалардан топ (команда) жасақталып, облыстық жарыстарға жіберіледі.

Облыстық іріктеу кезеңдеріндегі жүлделі 1-ші, 2-ші, 3-ші орындарды иеленген балалардан топ (команда) жасақталып, ақтық кезеңдегі жарыстарға жіберіледі. Аймақтық және республикалық деңгейдегі ойындарды қажетті жабдықтармен қамтамасыз етілуін ұйымдастырушылар жүзеге асырады

Ойын тәртібі

Әр ойын түріне қатысушылар өтінімі жасалады. Алаң ойыны барысында қатысушылар тізімдегі кезек бойынша төртеуден ортаға шығады. Алдымен тізімдегі алғашқы төрт ойыншы шығып бастайды. Әрқайсысына тізімдегі орнына сәйкес «1», «2», «3», «4» сандары белгіленген сақалар таратылып беріледі. «Тақталық» (үй ішілік) ойын басталар алдында ойын жүргізуші олардың сақасын жинап алып, ойында әркімнің кезегін белгілеу үшін, яғни кімнен кейін кім асық ату керектігін анықтау үшін сақаларды иіреді. Иірген

кезде кімнің сақасы алшы түссе, сол бірінші, тәйке түссе – екінші, бук түссе – үшінші, шік түссе - төртінші болып асық ататын болады. Егер екі баланың, үш баланың, немесе төртеуінің де сақасы бір қалыпта түссе, кезек ретін нақты белгілегенге дейін сақалар қайта иіріледі. Ойын соңында ең көп ұпай немесе асық жинаған бала жеңімпаз болып танылады. Ойыншы ортаға шақырылған жағдайда дайын тұруы керек.

Ойын түрлері

«Қаржу» (қақпақыл) Бұл ойын үш кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең – көн киіз немесе кілем үстіне төреші бес асықты арасына шақтатып шашып тастайды. Ойыншы өзінің қолындағы қолайлы асығын жоғары лақтырып жіберіп, киіз үстіндегі бір асықты іліп алып, жоғарыдан түсіп келе жатқан өз асығын жерге түсірмей қағып алады, жаңағы жерден алған асықты жерге қойып, тағы да өз асығын жоғары лақтырып, жерден екінші асықты іліп алып, жоғарыдағы өз асығын қағып алады. Осылай үшінші, төртінші, бесінші асықты алады. Осы бес асықты қателік жібермей қаржып алар болса, 10 ұпай беріледі.

Егер қолына ұстаған бес асықтың біреуін түсіріп алса, 1 ұпай шегеріледі. Екеу болса, екі ұпай шегеріледі. Егер жоғары лақтырған асығын 3 рет ұстай алмаса, ойын тоқтатылады. Бірақ ойыншы бұған дейін жинаған ұпайына иелік ете алады. Бірінші кезеңде қалай ойнағаны есепке алынбай-ақ қатысушы екінші кезеңге жіберіледі.

Екінші кезең – көн киіздің екінші бетінде киізді жиектеп орналасқан белгі болады. Осы белгілерге сегіз асық тігіледі. Екі-алшы, екі-тәйке, екі-бук, екі-шік. Бұлар қарама-қарсы орналастырылады. Ойыншы өз қолындағы асығын жоғары лақтырып жіберіп, киіз үстіндегі екі алшы асықты шеберлікпен теріп алып, жоғарыдағы өз асығын жерге түсірмей қағып алуы керек. Осылай жұп асықтарды қате жібермей қаржып алса, 20 ұпай беріледі. Ойын қателіктеріне қарамай аяғына дейін жүргізіледі. Бірақ бір ойыншы екі жұп асықты бір рет қана қаржып ала алады. Қаржый алмаса, 5 ұпайдан айырылады да, келесі жұп асықты қаржып алуға әрекет жасайды. Бірінші және екінші кезеңде қалай ойнаған есепке алынбай-ақ, қатысушы үшінші кезеңге жіберіледі.

Үшінші кезең – көн киіздің екінші бетінде киізді жиектеп асық орналастырылады. Ойыншы өз қолындағы асығын жоғары лақтырып жіберіп, киіз үстіндегі асықтарды үш-үшеуден теріп алып, жоғарыдағы өз асығын жерге түсірмей қағып алуы керек. Осылай үшеуден асықты қате жібермей қаржып алса, 30 ұпай беріледі. Ойын қателіктеріне қарамай аяғына дейін жүргізіледі. Бірақ бір ойыншы үш асықты бірден бір рет ғана қаржып ала алады. Қаржый алмаса, 10 ұпайдан айырылады да, келесі үш асықты қаржып алуға әрекет жасайды. Жеңімпаз үш кезең қорытындысы бойынша анықталады.

«Бес табанды» топаймен ойнайды Алаңға көмбе сызығы сызылады. Осы жерге әр бала 10-15см аралығында 2 топайдан тігеді. Көмбе сызығынан бес табан өлшеніп сызық сызылады. Бұл бес табан сызығы болады. Бес табан сызығынан 3 метр қашықтықта атыс сызығы сызылады. Осы сызықтан балалар кезек-кезек көмбедегі топайды қатты құлаштап атып, тігілген кенейлерді көмбедегі сызықтан әрі қарай 5 табан сызығынан шығаруы керек. Ойыншылар

екіге бөлініп сақаларын иіріп ату кезегін анықтап алады, содан кейін атуды бастайды. Көмбеден шыққан топай атқан баланікі болып есептеледі. Егер ол көмбеден шығара алмаса, сақа тиген топай қайта тігіледі де келесі бала атады. Ойын осылайша жалғаса береді. Ең көп топай жинаған бала жеңімпаз болып табылады.

«Шыр алшы» Ортаға диаметрі 8 метр шеңбер сызылады. Шеңбердің ортасынан бөле көмбе сызығы сызылады.

Ойыншыларға бір сақа, төрт кенейден беріледі. Ойыншылар сақасын алып қалып, қалған бір кенейден көнге тігеді. Оны шыр дейді. Асық ойынында тігілген асықтарды атуға жарамды сақа таңдалып алынады. Ойыншылар сақада көрсетілген номер кезегімен ойын бастайды. Сақа болатын асық салмақты, ірі болуға тиіс. Ол көбінесе еркек қойлардың, не қошқарлардың асығы болып келеді.

«Алшы ойыны» сақаның салмақты да алшы тұруына байланысты. Бұл ұту үшін өте қажет. «Алшы ойынында» 1 алаңға 4 ойыншыдан шығады. Бірінші бала сақасын ешкім көздей алмайтындай жерге алысырақ тастайды. Екінші баланың да, басқасының да солай тастауына болады. Оны «жаттым» дейді. Бірақ тастаған сақа атуға ыңғайлы жатса, кезектегі түптегі қарсылас көздеп атуға құқы бар.

Тигізсе «өлді» дейді. «Өлген» сақаның иесі келесі кезекке дейін ойыннан шығады. Алдыңғы баланың одан да әрі маңында жатқан сақаларды атып «өлтіруге» еркі бар. Болмаса, бір сақаны «өлтіргеннен» кейін, сол жерден «шырды» атып бұзады. Сақасының жұбына қарай құлаған асықтарды жиып алып, енді біртіндеп кенейлерді атады. Жұп түссе – ұтысын алып, ойынды жалғастыра береді. Бөлек түссе, сол жатқан жерінде жатады. Егер сақасы кенейлермен жұп түспей-ақ алшы түссе, ойыншының қайта атуына болады. Тәйке түссе, алыстау басқа жаққа «жатуға» болады. Бұл заңдылық сақаны сақа көздегенде де сақталады. Тимей кетіп, бүгінен не шігінен түссе, сол жерде жатады. Қарсылас ойыншы кезегін алғанда, оны оп-оңай өлтіре салады. Бұл ойында сақаны атып «өлтіріп» не «шыр» бұзып, жұп асықтарды көбірек ұтып, көбірек ұпай жинаған ойыншылар жеңімпаз деп танылады. «Шыр» түбінде ең соңғы баланың сақасы ғана жата алады. Оның пайдасы, қарсыластар сақаларын атып, ұзап кетеді де, «шырға» тигізе алмай қалады. Кезегі келгенде «шырды» бұзып, жұп – асықтарды жиып алады. Ыңғайлы кенейді жақын жатқан сақаға қарай атып жақындап, кенеймен жұп түссе, оның сақасын «өлтіруге» болады. «Шырды» бұзып, бар кенейді ұтқан бала жеңімпаз атанып, ойынды басындағыдай қайта жалғастырады. Кенейі біткендер ойыннан ұтылып шығып қалады. Осы ретпен көндегі асықты атып тауысқанға дейін ойнайды.

Асық ойыны жарысына қатысу тәртібі

Ойынға өңірлік іріктеу кезеңдерінің жеңімпаздары болып табылатын оқушылар және ересектер қатыса алады. Ойынға қатысушылар өз топтарын ажыратып тұруы үшін жарысқа қатысушы топтар біркелкі киім үлгісін қолдануы тиіс. Ойыншылар ұлттық нақыштағы киім үлгісін қолдануына болады. Киімнің жеңі, етегі асық атуға, иіруге, лақтыруға кедергі

келтірмейтіндей ықшам болуы шарт. Ойынға қатысу үшін өтінімдер белгіленген уақытқа дейін қабылданады. Төрешілер құрамы бекітіледі. Ойын соңынан жеңімпаздарды анықтау және марапаттау рәсімі жүреді [40].

«Дәстүр мен ғұрып» жобасын іске асыру бағыттары бойынша жүргізілетін іс-шаралар:

1. «Ұлттық бірегейлікті сақтау – ұлттық өркендеудің негізі» ақпараттық жұмыс

1. Елбасы Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы

2. Ұлттық бірегейліктің негізгі белгілері:

- ұлттық дәстүр;
- ұлттық тәрбие;
- діннің, ділдің, тілдің таза күйінде сақталуы;
- тарихқа құрмет;
- ұлттық өнер;
- туысқандық дәстүр;
- қоғамда, отбасында ұлттық құндылықтардың сақталуы;
- заман талабына сай икемділік;
- ұлттық сананы жаңғырту;
- ұлттық код;
- ұлттық рух;
- білімділік пен ғылымилық

3. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері

4. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері

5. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен де қымбат» мақаласы.

2. Халықтың өзара көмекке байланысты дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары еңбек тәрбиесінің өзекті мәселесі ретінде

1. Балаларды ерте жастан еңбекке қатынасын қалыптастырудың ұлттық дәстүрі;

2. «Өзіне-өзі қызмет ету» сайысын ұйымдастыру;

3. «Баланы еңбекке баулу» Ата-аналарға арналған конференция;

4. «Ұжымдық көмек, оның түрлері» («Асар», «Жылу», «Қол ұшын беру», қарыз-жолдастық қарыз» т.б.) кейстер құрастыру;

5. «Көмек» үлкендерге, қарттарға, мүгедек жандарға көмек қолын созу, жолдастарына, достарына ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға көмек көрсету челенджін ұйымдастыру;

6. «Жастарды өзінің ата-бабасынан келе жатқан кәсіпке баулу дәстүрін жандандыру» Шеберлік сыныптарын өткізу.

3. Отбасында үлкендерге, ата-анаға құрмет көрсету, сыйласымдық қарым-қатынас дәстүрі

1. «Қазақ отбасында баланың ата-анасына, отбасындағы үлкендерге сыйласымдық қарым-қатынасы» конференция өткізу;

2. Қазақ отбасында ұл баланы тәрбиелеудегі әкенің рөлі; Қазақ отбасында қыз баланы тәрбиелеудегі ананың рөлі; Әже тәрбиесі, Ата тәрбиесі; Аға тәрбиесі, Жеңге тәрбиесі бойынша ұлттық әдет-ғұрып бағдарламасын әзірлеу.

3. Еріктілік – адамгершіліктің қайнар көзі, құндылықтарды тасымалдаушы, азаматтық қоғам құрудың берік негізі. «Қарттарға көмек» волонтерлік қозғалысын ұйымдастыру.

4. Ұлттық тағамдар

1. «Қазақ халқының бірегей тағамдары» фестивалін ұйымдастыру.

2. Ата-бабаларымыз дайындаған ежелгі тағамдарды «Өрметас», «Үлпершек», «Қарын бөртпе», «Бұжы», «Жаужүрек», «Қарын көмбе» сияқты бірегей тағамдарды жандандыру;

3. Ұлттық тағамдар бойынша «Сарқыт» тақырыбында туристік гастрольдер өткізу.

4. «Аспаздық өнер» білім алушыларды телеарна бағдарламаларына қатыстыру.

5. Қазақ халқының ұлттық киімдері мен ұлттық қолөнер дәстүрлері

1. Жас суретшілер шығармашылық байқауын өткізу;

2. Ұлттық қолөнер халық шығармашылығын дәріптеу мақсатында жарнамалар әзірлеу;

3. Заманауи эстетикалық идеалдар мен прогресстер ұлттық дәстүрлердің өзара әрекеттесуі. «Ақылды комбинация» заманауи ұлттық стильдегі интерьері: мектепті, пәтерді, ұлттық нақыштағы заттармен, ою-өрнекпен безендіру (мысалы, былғарыдан, күмістен жасалған бұйымдар, алаша, сырмақ және т. б. киіз және тоқылған кілемдер, сандық, тері заттарын, ою-өрнектерді және т. б.) ұлттық қол өнер шығармашылығын пайдалану;

4. «Ұлттық сәндік- қолданбалы өнердің тарихи сананы жаңғыртудағы орны мен рөлі» конференция өткізу.

6. Қазақтың ұлттық ойындарының тәрбиелік мәні

1. Ұлттық спорт түрлері бойынша сынып сағаттарын, пікір таластар мен шеберлік -сыныптарын өткізу;

2. «Атқа міну мәдениеті» ат әбзелдерімен танысу, атқа отыру және ат жарыстарын ұйымдастырып, өткізу;

3. «Спорттық туризм» экскурсиясын ұйымдастыру;

4. «Ұлттық спорт түрлері» тақырыбында өлеңдер, шығармалар, суреттер байқауын ұйымдастыру;

5. «Спорттық олимпиада» Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған ұлттық спорттық жарыстар ұйымдастыру;

6. «Судағы карнавал» (Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған) суда жүзу өнері мерекелік- сайысы.

7. Ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар қазақ ұлтының рухани мәдениетінің компоненті ретінде

1. Ұлттық дәстүрлер мен ғұрыпқа негізделген заманауи хабарламаларды әзірлеу және күнделікті өмірде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы білімді кеңейту мақсатында жұмбақ, жаңылтпаш, шешендік өнер, айтыс т.б. қолдану;

2. «Айтыс өнері» байқауын ұйымдастыру;

3. БАҚ және әлеуметтік желілерде тақырыптық парақшалар құру, салт-дәстүр челленджін ұйымдастыру; (Dastur челленджи, «Dastur» мобильді қосымшасын енгізу);

4. «Қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен әдет ғұрыптары» эссе жазу;

5. «Asyk party», «Domdyra party», «Boursak party», этномузыка кештерін, ұлттық би кештерін заманауи форматта, галерея, этно-сән қойылымдарын ұйымдастыру.

8. Ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды сақтауда ата-аналармен, мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдармен байланыс

1. «Бала тәрбиесіндегі ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» (нысаны, әдісі, бағыты және жұмыс мазмұны) семинар өткізу;

2. «Қазақстан халқы ассамблеясы – ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» қоғамдық форумын өткізу;

3. «Ата-баба дәстүрі» балалар мен жасөспірімдерге арналған ұлттық телебағдарламалар құру;

4. Наурыз мерекесін тойлауға байланысты:

- «Тепе-теңдік» күні;

- «Ұлттық тағамдар» күні;

- «Ұлттық өнер» күндері;

- «Ұлттық ойын» күндері (ұлттық ойындарды жаңғырту, қазақ жеріндегі ежелгі және орта ғасырдағы ойындар);

- «Ұлттық өнерді жаңғырту»;

- «Кұт-береке» күні;

- «Табиғатпен адамның тіл табысу»;

- «Қазан көтеру» рәсімі;

- «Ұлттық караоке, күйшілер тартысы, айтыс, жыр-термелер»;

- «Аңыз әлемінде» тастрландырылған қойылым;

- «Наурыз бата»;

- «Наурыз дәстүрлері»,

- «Наурыздың табиғи нышандары»,

- Қара өлең, ғұрыптық сарындар (жарапазан, сыңсу, көрісу), қиса, дастан, термелер.

Атадан балаға мирас болған бұл өнер түрлері қазіргі кезде сахналық форматқа ауысып кетті. Оның негізгі себебінің бірі – күнделікті тіршілікке байланысты тұрмыс-салт дәстүрлерінің жойылуы. Соған сәйкес қара өлең, жарапазан, сыңсу, көрісу т.б сияқты ғұрыптық, фольклорлық жанрлар жоғалып, қиса, дастан, терме т.б жанрлар оны орындаушылар мен тыңдаушылар аз болғандықтан, өз-өзінен ұмыт болып барады.

Жалпыұлттық құндылықтарымызды дәріптеп, салт-дәстүрлерімізді сақтап, күнделікті өмірде шынайы қолданатындай дәрежеге жеткізу аға ұрпақ, біздердің міндетіміз, ата-бабадан аманат болып қалған дәстүрлерімізге қиянат жасамай, ұрпағымыздың бойына сіңіріп жеткізуге тиіспіз.

Аудандық / қалалық білім бөлімі деңгейінде ұлттық дәстүр мен ғұрыптарды насихаттауды іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Мектепте, мектеп жасына дейінгі мекемелерде және отбасында балаларды ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар негізінде адамгершілікке тәрбиелеу мәселесін зерттеуді өзектендіру келесі тұжырымға негізделеді:

- қазіргі қоғамда жалпыұлттық құндылықтарды, оның ішінде ұлттық, отбасылық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қайта қарастыру;
- баланың іс-әрекеті, мінез-құлқы, адамгершілік сезімдері, көзқарасы мен тәжірибесі қоғамдық және отбасылық дәстүрлердің әсерінен қалыптастыру;
- балалардың адамгершілік тәрбиесінде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қолданудың тиімді жолдары;
- алынған нәтижелерді жан-жақты зерделеу және педагогтер мен ата-аналарды, мектепке дейінгі мекемелердің тәрбиешілері мен кәсіби мамандарды қаруландыру;
- сондай-ақ отбасылық дәстүрлерді одан әрі жетілдіру және ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру қажет.

Отбасылық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ұлттық педагогиканың ажырамас бөлігі бола отырып, ерте жастан бастап балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады.

- Тәрбие процесінде үздіксіз дамудың шарты болып табылатын ұрпақтар сабақтастығы қамтамасыз ету;

Сабақтастықтың көрінісі әртүрлі және көп қырлы. Ол жалпы тұрақты стереотиптік мінез-құлықты, ойлау тәсілінің ұқсастығын және белгілі бір сипаттамалық белгілерді сақтауға ықпал ететін отбасылық және әлеуметтік дәстүрлер тұрғысынан көрінуі мүмкін. Мұның бәрі балалық шақ деп аталатын жадтың қалыптасуына ықпал етеді, өйткені адамның жеке басының негіздері отбасында мектепке дейінгі жаста қалыптасады.

Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар мазмұнының ерекшеліктерін талдауда мынадай сипаттамаларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- 1) жоғары нәтижелілік, гуманистік және демократиялық бағыттылық;
- 2) өзін-өзі дамыту, тәрбиенің барлық міндеттерін жүзеге асыру, жеке тұлғаны тұтас процесс ретінде қалыптастыру;

3) педагогикалық мәдениеттің негізгі компоненттерінің көрінісі: үлкендерге құрметпен және сыйласымдықпен қарау, қонақжайлылық, қарапайымдылық, адалдық, мейірімділік, бейбітшілік, еңбексүйгіштік, балаларға, анаға, туған жерге деген махаббат;

4) халықтың көпғасырлық тәжірибе барысында 5-7 жасқа дейінгі баланың неғұрлым қарқынды өсіп келе жатқанын эмпирикалық жолмен дамуы, жалпы алғанда жеке адамның қарқынды әлеуметтенуі;

5) ұлттық фольклорді, әсіресе, адамгершілік, еңбек тәрбиесіндегі ертегілерді, мақал-мәтелдерді дәстүрлі пайдалануды жандандыру;

б) тәрбиенің ұжымдық сипаты, отбасының барлық мүшелерінің – тәрбие күштерін біріктіруге, ұрпақтар арасындағы ынтымақтастық пен сабақтастыққа ықпал ететін балалардың, ата-аналардың, ата-әжелердің, ата-бабалардың, туыстардың, ел-жұрттың, ауылдың қатысуы;

Халықтың мәдени шығармашылығының өніміне енетін дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар үнемі дамып, өзгеріп отырады және ол мыналарды қамтамасыз етеді:

а) отбасында және қоғамда тәрбие тәжірибесін мұра етудегі сабақтастық;

б) балалардың тәрбиесі мен дамуына әсер етудің жаңа нұсқаларын, жолдары мен құралдарын үнемі іздеу;

в) халықтың нақты қолданыстағы шығармашылығы, салт-дәстүрлері.

г) ата-бабаны сыйлау – отбасында әжелер, аталар, ата-аналар, ана мен әкені сыйлау дәстүрін сақтау.

Ата-бабаларымыз табиғатпен байланыса отырып, түрлі ою-өрнектің композицияларын жасады. Табиғатты қызықтай отырып, адам ондағы шексіз көптеген қызықты, таңғажайып өрнектер мен түрлі-түсті реңкті байқаған. Ою-өрнектің әр түрін таңдау, оның ішінде түс шешімін анықтау халық шеберлерінің шығармашылық жұмысы болып табылады. Ою-өрнектің түсі шебердің қиялымен, оның көркем талғамымен, сенімімен байланысты. Қазақтар фон таңдауға үлкен мән беріп, барлық өрнектің бейнесін әсем безендіре білген. Осыған байланысты білім беру мекемелерінде ғимаратты ұлттық ою-өрнекпен безендіру, оқушылардың мектеп формасын ұлттық нақышта әшекейлеу арқылы олардың бойында ұлттық құндылықтарымызды дарыту;

Өнердегі шығармашылық бастаманың қалыптасуы мен дамуы, тұлғаның шығармашылық әлеуетінің жүзеге асуы көркемдік-эстетикалық мәдениеттің туындыда көрініс табуымен ерекшеленеді. Сәндік-қолданбалы өнер туындылары шығармашылық қиялдың қалыптасуы мен дамуына ықпал етеді. Ал ол өз кезегінде дамудың жоғары сатысына жеткен шағында адам қызметінің және танымының кез-келген саласында – тұрмыста да, саясатта да, ғылымда да және тікелей еңбекте жүзеге асырылатын жалпыға бірдей адами қабілеттің туындауына әкеледі. Ата-бабаларымыз табиғатпен тығыз байланыста болуы, ауа райын болжап, табиғаттың тылсым күштерімен сырласуы олардың қолданған заттарынан көрініс тапқаны белгілі. Осыған сәйкес:

- «Жер» тақырыбындағы зергерлік бұйымдар;
- «От» тақырыбындағы зергерлік бұйымдар;

- «Су» тақырыбындағы зергерлік бұйымдардан байқай аламыз.

Қазақ сәндік-қолданбалы өнеріндегі шеберлерінің жаңа буынының жұмыстарының маңызды идеясы – табиғи бастаудың қуатын жасампаз және берекелі күш ретінде көрсетуге ұмтылу, таудың, судың, өмірдің қайнар көзі саналатын аспан шырақтарының құдіреті алдында бас ию. Табиғат қазақ халқы үшін әрқашан жанды және тіршілік қайнар көзі болғандықтан, табиғи бейнелер дәстүрлі мәдениеттің ерекшеліктерін көрсетеді.

- Дәстүрлі мәдениет тарихи түрде этностың рухани бірегейлігін анықтайтын, қоғамның бірігуін қамтамасыз ететін, өткеннің тәжірибесін ұлттық-мәдени сәйкестендіруге ықпал етуге мүмкіндік беретін ескірмейтін идеяларды, нормалар мен құндылықтарды сақтау;

- Ежелгі көшпелілердің символдық-таңбалық жүйесіндегі дәстүрлі мәдениет шеберлерінің тәжірибесін, Ұлы дала өнерінің құндылығын арттыру басымдылығын қайта жаңғырту мен трансформациялау қазіргі әлемде дәстүрлерді өзектендіруді жүзеге асыру;

- Қазіргі заманғы мәдениетте, дәстүр өткеннің қазіргі заманға ықпалымен ғана емес, сонымен қатар қазіргі шеберлердің шығармашылық ізденістерімен құралады, оның барысында мұраның өзекті бейнелі-метафорикалық және көркемдік-идеялық әлеуеті ашылады. Өткенге көз жүгірту, халық өнерін әлемдік мәдениеттің ең ұлы құндылығы ретінде қабылдау, Қазақстанның сәндік-қолданбалы өнер шеберлерінің жаңашылдықтарын дәріптеу;

- Қолданбалы-сәндік өнердің қолданбалы рөлінен экология және тұрақты даму мәселелері сияқты маңызды әлеуметтік-мәдени мәселелерді шешуге бағытталған туындыларды жасаудағы миссиясына көзқарастарды бағдарлау;

- Отандық зергерлер XVIII-XIX ғасырлар арасындағы зергерлік өнерге сүйене отырып, осы заманға сай әшекейлер ойлап табуда. Білезік, сырғасақиналарды безендіру кезінде дәстүрлі ою-өрнектерді қолдана отырып, әр зергер өзінің тапқырлығына байланысты, ой-қиялын жетілдіру;

- Жастар мен жасөспірімдердің зергерлік бұйымдарға деген қызығушылығын арттыру [41].

«Дәстүріміз бен мәдениетіміз – біздің байлығымыз» жобасы

Жобаны іске асыру тетіктері:

Қысқаша сипаттамасы

Бұл жоба еліміздің тарихи және мәдени мұрасын сақтауға және насихаттауға; қазіргі жастардың бойында патриотизм, адамгершілік рухында, өз Отаны, халқы мен мәдениеті үшін мақтаныш сезімін тәрбиелеу, қазіргі жастардың мәдениеті мен ұлттық дәстүрлері саласындағы тәжірибені, білімді беруде сабақтастықты сақтауға жағдай жасау.

Жоба мыналарды қамтиды:

1. Демалыс және мереке күндері саябақтарда, демалыс орындарында, қаланың әртүрлі аудандарындағы алаңдарда қала тұрғындары мен қала қонақтарын (ең алдымен балалар мен жастарды) халықтың дәстүрлері мен шығармаларымен таныстыратын ұлттық мерекелер өткізу. Басқа іс-шаралардан айырмашылығы басты назар мерекені қызықтауға келген қала тұрғындары мен

қонақтарды өткізілетін іс-шараларға тікелей қатысуға тарту. Аниматорлар қатысушыларды ұлттық костюмдер кигізіп, халық әндері мен билерін үйретеді. Балалар ұлттық музыкалық аспаптарында (домбыра, сыбызғы, қобыз) ұлттық аспаптард ұстап көреді, ойнауға тырысады; халықтық жұмбақтарды шешеді, мақал-мәтелдер мен қарасөздерді айтып жарысады, оларды есте сақтайды; түрлі ұлттық ойындарды ойнайды және халық ертегілерінің қойылымдарына қатысады. Сонымен қатар, ұлттық мерекеде қатысушылар оның тарихы мен дәстүрлері туралы біледі.

2. Фестиваль-конкурстар өткізу

Балалардың би шығармашылық ұжымдары және ұлттық би шығармашылығына қызығушылық танытатын балалардың қатысуымен өткізіледі.

3. Ұлттық салт-дәстүрлерге байланысты балаларға, жасөспірімдерге, жастарға дәстүрлі халықтық ойыншықтарды және саздан, ағаштан жасалған басқа да бұйымдарды дайындау бойынша, сурет салу өнері бойынша, кесте тігу, тоқу, және киім тігу, алаша, сырмақ жасау сондай-ақ басқа да ұлттық қолөнер негіздерін зерделеу бойынша тегін сабақтар ұйымдастыру және өткізу. Ұлттық мерекелер мен ұлттық өнер фестивальдерін өткізу барысында дайындалған бұйымдардың көрмелерін және шеберлік сыныптарын ұйымдастыру.

4. Балаларды халық шығармашылығына тарту және ұлттық мерекелерге қатысу үшін ата-аналармен өзара ынтымақтастық орнату жобаның өте маңызды бөлігі. Ұлттық салт-дәстүрлер, құндылықтар мен ұлттық мәдениетті жас ұрпаққа беруде негізгі проблемаларының бірі – ата-аналардың осы процестердің маңыздылығы мен қажеттілігін түсінбеуі. Ата-аналардың көпшілігі балаларын тәрбиелеуде ұлттық дәстүрден басқа заманауи практикалық дағдылар мен ғылымдарды үйренуге көңіл бөлсек болғаны деп ұлттық құндылықтарға баса назар аудармайды. Көптеген балалар ойыншықтармен ойнауды, қолөнер жасауды, моториканы дамытуды білмейді, оның орнына виртуалды әлемге енеді. Демек, осыдан физиологиялық–сөйлеуі, қиялы, ойлауы және моторикасының дамуында проблемалар туындайды; психологиялық – қоғамда қарым-қатынас орната алмау, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілікті сезінбеу, отбасылық қатынастардың нашарлауы және бұзылуы; медициналық – жүрек-тамыр ауруларының қаупі туындайды.

4. Ұлттың тарихи және мәдени мұрасын насихаттау үшін жергілікті билік органдарымен өзара әрекеттесу.

Мақсаты:

Ұлттың тарихи және мәдени мұрасын насихаттау; халықтық қолөнер мен қолөнерді қоса алғанда, ұлттық мәдени дәстүрлерді сақтау; қазіргі жастарды патриотизм, адамгершілік, өз Отаны, халқы мен мәдениеті үшін мақтаныш сезімін тәрбиелеу.

Қазіргі жастарға ата-бабамыздың тәжірибесін, білімін, мәдениеті мен дәстүрлерін, құндылықтарын беруде сабақтастық орнату.

Міндеттері:

Қазақ халқының тарихи және мәдени мұрасын сақтау және дамыту.

Халық арасында ұлттық салт-дәстүрлерді, мәдениетті және әдет-ғұрыптарды кеңінен тарату үшін жағдай жасау.

Ата-аналардың қызығушылығын қалыптастыру және балаларын ұлттық өнер мен қолөнерге үйрету, мәдени дәстүрлер мен ата-бабаларының тәжірибесін, ұлттық құндылықтарын зерттеу қажеттілігін түсіну.

Ұлттық қолөнер мен ұлттық өнерді дамыту арқылы тұлғаны дамыту және түзету.

Көпұлтты мемлекет ретінде өзге ұлттардың мәдениеті мен дәстүрлеріне толерантты көзқарасты дамыту.

Әлеуметтік маңыздылығын негіздеу

Қазіргі уақытта күрделі саяси жағдайда, халқымызға жат идеологияны насихаттаудың күшеюі жағдайында фольклордың өзіндік жанрларында, отбасылық-тұрмыстық әдет-ғұрыптарда, салт-дәстүрлерде көрініс тапқан ұлттық мәдени дәстүрлерді түсіну, нығайту және белсенді насихаттау қажет. Кейбір мемлекеттер еліміздің тарихы мен мәдениетінен маңызды фактілерді бұрмалауға, олар балалар мен жастардың санасын «бұзуға», бұрмаланған ақпараттарды бұқаралық ақпарат құралдары, интернет және фильмдер арқылы тарату арқылы жеткізуге тырысады, бұл ұлтқа төнген қауіп. сондықтан ұлттың болашағы үшін жас ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды, құндылықтарымызды сақтаудың маңыздылығын түсінуіміз керек және осыны балалар мен ата-аналарға түсіндіруіміз керек.

Біз жалпы адамзаттық интернационалдық мәдениеттің қалыптасу дәуірінде өмір сүріп жатырмыз. Алайда, жаһандық масштабтағы кез-келген басқа құбылыс сияқты, мәдени интернационализация процесі көптеген проблемаларды тудырады. Халықтың ғасырлар бойғы дәстүрлері ығыстырылған кезде ұлттық мәдениетті сақтауда қиындықтар туындайды. Өзінің ұлттық-мәдени қоры жоқ ешбір халық әлемдік мәдениетке теңдей кіре алмайды, оның ортақ қоржынына салатын ештеңесі болмайды және ол өзін тек тұтынушы ретінде ұсына алады.

Жаһандану проблемаларының ішінде туған мәдениеттің өзегі – ұлттық дәстүрлерге қаншалықты мұқият қарау керек екендігі айқын болады, өйткені олар оның негізгі тірегі болып табылады.

Бұл ауылдық жерлерге қарағанда қала тұрғындары үшін өте маңызды. Біздің қала – бұл нәсілдердің, ұлттардың, мәдениеттердің, діндердің, ұлттық киімдердің, дәстүрлердің, асханалардың және т.б. қоспасы. Сондықтан, ең маңызды міндеттер, ол бір жағынан, қала тұрғындарының қазақ ұлтының ұлттық дәстүрлерін сақтау, екінші жағынан, өзге халықтардың дәстүрлерін зерттеу болып табылады.

Ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұраны, ұлттық салт-дәстүрлерді толық сақтау, өз ұлтының тамырларын жоғалтпай, жеті атасын білуге үйрету әр ата-ананың, мұғалімдердің, қоғамның алдында тұрған басты міндет болуы тиіс. Мектепте оқу бағдарламаларында салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды және халық өнерін тек мұғалімдердің

баяндауынан, әңгімелерінен ғана қабылдап қоймай, сонымен қатар мұражайлар, театрлар, халық қолөнер үйірмелері бала өмірінің ажырамас бөлігі болса, ата-анасы отбасында үнемі ұлттық құндылықтармен тәрбиелеп отырса, онда ол өз елінің мәдени мұрасын, салт-дәстүрлерін сақтап, келер ұрпаққа жеткізуші, тасымалдаушы болатыны және ол өзінің түпкі тамырын толық бағалайтыны сөзсіз.

Мақсатты аудитория:

- Балалар мен жасөспірімдер
- Жастар мен студенттер
- Ата-аналар, көпбалалы отбасылар

«Дәстүр мен гұрып» жобасын іске асыру бағыттары бойынша жүргізілетін іс-шаралар:

1. «Ұлттық бірегейлікті сақтау – ұлттық өркендеудің негізі» ақпараттық жұмыс

1. Елбасы Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы;

2. Ұлттық бірегейліктің негізгі белгілері:

- ұлттық дәстүр;
- ұлттық тәрбие;
  - діннің, ділдің, тілдің таза күйінде сақталуы;
  - тарихқа құрмет;
  - ұлттық өнер;
  - туысқандық дәстүр;
  - қоғамда, отбасында ұлттық құндылықтардың сақталуы;
  - заман талабына сай икемділік;
  - ұлттық сананы жаңғырту;
  - ұлттық код;
  - ұлттық рух;
  - білімділік пен ғылымилық

3. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері

4. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері;

5. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен де қымбат» мақаласы.

2. Халықтың өзара көмекке байланысты дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары еңбек тәрбиесінің өзекті мәселесі ретінде

1. Балаларды ерте жастан еңбекке қатынасын қалыптастырудың ұлттық дәстүрі;

2. «Өзіне-өзі қызмет ету» сайысын ұйымдастыру;

3. «Баланы еңбекке баулу» Ата-аналарға арналған конференция;

4. «Ұжымдық көмек, оның түрлері» («Асар», «Жылу», «Қол ұшын беру», қарыз-жолдастық қарыз» т.б.) кейстер құрастыру;

5. «Көмек» үлкендерге, қарттарға, мүгедек жандарға көмек қолын созу, жолдастарына, достарына ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға көмек көрсету челенджін ұйымдастыру;

6. «Жастарды өзінің ата-бабасынан келе жатқан кәсіпке баулу дәстүрін жандандыру» Шеберлік сыныптарын өткізу.

3. Отбасында үлкендерге, ата-анаға құрмет көрсету, сыйласымдық қарым-қатынас дәстүрі

1. «Қазақ отбасында баланың ата-анасына, отбасындағы үлкендерге сыйласымдық қарым-қатынасы» конференция өткізу;

2. Қазақ отбасында ұл баланы тәрбиелеудегі әкенің рөлі; Қазақ отбасында қыз баланы тәрбиелеудегі ананың рөлі; Әже тәрбиесі, Ата тәрбиесі; Аға тәрбиесі, Жеңге тәрбиесі бойынша ұлттық әдет-ғұрып бағдарламасын әзірлеу.

3. Еріктілік – адамгершіліктің қайнар көзі, құндылықтарды тасымалдаушы, азаматтық қоғам құрудың берік негізі. «Қарттарға көмек» волонтерлік қозғалысын ұйымдастыру;

4. Ұлттық тағамдар

1. «Қазақ халқының бірегей тағамдары» фестивалін ұйымдастыру.

2. Ата-бабаларымыз дайындаған ежелгі тағамдарды «Өрметас», «Үлпершек», «Қарын бөртпе», «Бұжы», «Жаужүрек», «Қарын көмбе» сияқты бірегей тағамдарды жандандыру;

3. Ұлттық тағамдар бойынша «Сарқыт» тақырыбында туристік гастрольдер өткізу.

4. «Аспаздық өнер» білім алушыларды телеарна бағдарламаларына қатыстыру.

5. Қазақ халқының ұлттық киімдері мен ұлттық қолөнер дәстүрлері

1. Жас суретшілер шығармашылық байқауын өткізу;

2. Ұлттық қолөнер халық шығармашылығын дәріптеу мақсатында жарнамалар әзірлеу;

3. Заманауи эстетикалық идеалдар мен прогресстер ұлттық дәстүрлердің өзара әрекеттесуі. «Ақылды комбинация» заманауи ұлттық стильдегі интерьері: мектепті, пәтерді, ұлттық нақыштағы заттармен, ою-өрнекпен безендіру (мысалы, былғарыдан, күмістен жасалған бұйымдар, алаша, сырмақ және т. б. киіз және тоқылған кілемдер, сандық, тері заттарын, ою-өрнектерді және т. б.) ұлттық қол өнер шығармашылығын пайдалану;

4. «Ұлттық сәндік- қолданбалы өнердің тарихи сананы жаңғыртудағы орны мен рөлі» конференция өткізу.

5. Қазақтың ұлттық ойындарының тәрбиелік мәні

1. Ұлттық спорт түрлері бойынша сынып сағаттарын, пікір таластар мен шеберлік -сыныптарын өткізу

2. «Атқа міну мәдениеті» ат әбзелдерімен танысу, атқа отыру және ат жарыстарын ұйымдастырып, өткізу;

3. «Спорттық туризм» экскурсиясын ұйымдастыру;
4. «Ұлттық спорт түрлері» тақырыбында өлеңдер, шығармалар, суреттер байқауын ұйымдастыру;
5. «Спорттық олимпиада» Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған ұлттық спорттық жарыстар ұйымдастыру;
6. «Судағы карнавал» (Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған) суда жүзу өнері мерекелік- сайысы.

7. Ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар қазақ ұлтының рухани мәдениетінің компоненті ретінде

1. Ұлттық дәстүрлер мен ғұрыпқа негізделген заманауи хабарламаларды әзірлеу және күнделікті өмірде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы білімді кеңейту мақсатында жұмбақ, жаңылтпаш, шешендік өнер, айтыс т.б. қолдану;
2. «Айтыс өнері» байқауын ұйымдастыру;
3. БАҚ және әлеуметтік желілерде тақырыптық парақшалар құру, салт-дәстүр челленджін ұйымдастыру; (Dastur челленджі, «Dastur» мобильді қосымшасын енгізу);
4. «Қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен әдет ғұрыптары» эссе жазу;
5. «Asyk party», «Domdyra party», «Boursak party», этномузыка кештерін, ұлттық би кештерін заманауи форматта, галерея, этно-сән қойылымдарын ұйымдастыру.

8. Ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды сақтауда ата-аналармен, мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдармен байланыс

1. «Бала тәрбиесіндегі ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» (нысаны, әдісі, бағыты және жұмыс мазмұны) семинар өткізу;
2. «Қазақстан халқы ассамблеясы – ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» қоғамдық форумын өткізу;
3. «Ата-баба дәстүрі» балалар мен жасөспірімдерге арналған ұлттық телебағдарламалар құру;
4. Наурыз мерекесін тойлауға байланысты:
  - «Тепе-теңдік» күні;
  - «Ұлттық тағамдар» күні;
  - «Ұлттық өнер» күндері;
  - «Ұлттық ойын» күндері (ұлттық ойындарды жаңғырту, қазақ жеріндегі ежелгі және орта ғасырдағы ойындар);
  - «Ұлттық өнерді жаңғырту»;
  - «Кұт-береке» күні;
  - «Табиғатпен адамның тіл табысу»;
  - «Қазан көтеру» рәсімі;
  - «Ұлттық караоке, күйшілер тартысы, айтыс, жыр-термелер»;
  - «Аңыз әлемінде» тастрландырылған қойылым;
  - «Наурыз бата»;
  - «Наурыз дәстүрлері»;

- «Наурыздың табиғи нышандары»;
- Қара өлең, ғұрыптық сарындар (жарапазан, сыңсу, көрісу), қиса, дастан, термелер.

Оқу-тәрбие процесіне дәстүр мен ғұрыпты дәріптеу негізінде мектеп директорлары және директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасарларына әдістемелік ұсынымдар

Мұғалім өзінің тәрбие процесінде жұмыстың ең тиімді түрлерін қарастыруы және қолдануы керек. Ол үшін эстетикалық тәрбиенің мазмұнын, формалары мен әдістерін анықтауда біржақтылық пен кездейсоқтықты болдырмау үшін балалармен және жасөспірімдермен тәрбие ортасын құру қажет. Мұндай жүйенің маңызды элементтері: ғылыми негізделген мазмұн, оны үнемі кеңейту және тереңдету, ұжымдық және жеке іс-әрекеттің нысандары мен әдістерін дұрыс таңдау, оларды үнемі өзгерту және күрделендіру, өзектендіру, әртүрлілік және жан-жақтылық және жас ерекшеліктері мен жеке мүдделерді ескеру. Балалардың бастамасы мен ынтасын дамытуға бағытталған шебер педагогикалық басшылық оларға клубтық құрылымдардағы шығармашылық арқылы сұлулық әлеміне қосылуға, қазақ халқының шығармашылығын, халық өнерін, ұлттың салт-дәстүрлерін түсінуіне және сүйіспеншелеген арттыруға мүмкіндік береді.

Мұғалімдердің, тәрбиешілердің, клуб құрылымдарының жетекшілерінің негізгі күш-жігері бір-бірімен байланыс орнатуға және отбасымен тығыз қарым-қатынас орнатуға, оқу процесінде қолайлы микроклимат құруға бағытталуы тиіс.

Осыған байланысты әлеуметтік тәрбиенің барлық субъектілерінің ұлттық педагогика идеяларындағы қызметі өзара байланысты үш бағытты қамтуы керек:

- балалардың әлеуметтік тәжірибесін ұйымдастыру және өзін-өзі толыққанды жүзеге асыру, әр баланың жеке басының өзін-өзі дамытуы, оның отбасындағы және жақын ортадағы өзін-өзі тануы үшін қажетті, ең қолайлы жағдайлар жасау;

- ұжымда тәрбие беру ортасын құру, ортада қолайлы психологиялық климаттың негізі болып табылатын әлеуметтік мақұлданған, әлеуметтік маңызы бар топтық және ұжымдық нормаларды, бағдарлар мен құндылықтарды қалыптастыру, жеке тұлға үшін осы ортаның анықтамалық маңыздылығын сақтауға ықпал ететін жоғары эмоционалды тонус құру;

- балалар мен жасөспірімдерді халықтың ұлттық дәстүрлеріне баулуды, ұлттық мәдениет арқылы эстетикалық сананы қалыптастыруды көздейтін шаралар кешенін әзірлеу.

- мектеп ішілік мерекелік шараларда және күнделікті өмірде ұлттық дәстүрлерді дәріптеу, білім алушылардың рухани дамуына, ұлттық құндылықтарды сіңіруіне ықпал ету.

- балалар ұжымдарының жас ерекшеліктері мен даму деңгейін есепке алу.

- балалардың тарихи жадын ояту, өзінің «кіші отанына» құрметпен қарауды қалыптастыру;

- Жас ақындар үшін жазушылармен және композиторлармен шығармашылық кездесулер үлкен әсер қалдырады. Сабақта жас ақындарды қазақтың ұлы ақындары Жамбыл Жабаевпен, Бұқар жыраумен, Біржан-Сарамен, Әмір Қашаубаевпен және т.б. таныстыруға көп көңіл бөлу. Мектепте оқушыларды суырып салма Ұлы ақындармен таныстырып, құрметтеп қана қоймай, облыста, қалада, аймақтарда танымал жергілікті ақындардың шығармашылығын зерттеуге жұмылдыру.

- ұлттық педагогика идеяларындағы мектептегі педагогикалық процессті ізгілендіру, оқушылардың адамгершілік мәдениетін қалыптастырудың жаңа жолдарын, нысандары мен әдістерін іздеу;

- шеберлермен, ақындармен, шығармашыл қызметкерлермен өзара ынтымақтастық жасау, қызығушылықтары бойынша түрлі ұжымдық қызмет процесінде шығармашылық бастаманы, көркемөнерпаздықты дамыту;

- Балалар мен жасөспірімдердің көркемдік дамуы мен эстетикалық тәрбиесінде ұлттық сәндік-қолданбалы өнерді қолдану бойынша мектептер мен мектептен тыс мекемелерде іс-шаралар өткізу;

- Балаларды ұлттық сәндік-қолданбалы өнердің әртүрлі түрлерімен таныстыру формалармен, әдістермен және құралдармен жүзеге асыру нәтижесінде жасөспірімдер өздерінің ұлттық өнері туралы қажетті білім мен идеялар деңгейіне көтеру.

Мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеу, қоғам мен отбасындағы қарым-қатынас этикетін сақтау моральдық тәрбиенің дәстүрлі белгілерінің бірі болып табылады. Балалар үшін – мінез-құлық ережелері, дәстүрлі моральдың негізгі принципін – үлкендерге құрмет пен сыйластық, қарапайымдылық және т.б. принциптер отбасында, дастархан басында, қонақта, ересектермен қарым-қатынаста дамиды

Отбасында, мектепте балаларды адамгершілікке тәрбиелеу жүйесінде халық ертегілері маңызды рөл атқарды. Олар тек балаларға ғана емес, олардың ата-аналарына да күшті тәрбие құралы болып табылады. Халық ертегілерінде еңбек, еңбекқорлық, өзара көмек, Отанға деген сүйіспеншілік, достық, бауырластық, сыпайылық, қонақжайлылық, мейірімділік, адалдық дәріптеу;

Осы ерекшеліктерді ескере отырып халық ертегілері мектепке дейінгі балалар мекемелерінің тәжірибесінде, мектепте, отбасында кеңінен қолдануы тиіс. Балаларды көркем әдебиетпен таныстыру, әдеби ертеңгіліктер, ойын-сауық, ертегілерді сахналау бойынша арнайы сабақтар ұйымдастыру;

Балалардың адамгершілік тәрбиесі мен дамуына барлық отбасы мүшелерінің отбасылық қарым-қатынас стилі, ата-аналардың әлеуметтік бағыты, олардың адамгершілік деңгейі мен беделі, отбасындағы еңбек сипаты, отбасылық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, бос уақытты және отбасылық ұжымды ұйымдастыру, балалармен қарым-қатынас уақыты және ата-аналардың педагогикалық мәдениеті әсер етеді.

Педагогикалық процесте ұлттық мерекелерді ұйымдастырудың әдіснамасы

Наурыз мерекесінде көңілді ұжымдық шығармашылық қойылымдар, конкурстар, жарыстар өткізуге болады.

Мектеп оқушыларына арналған мерекелік-ұжымдық конкурс
Конкурс 1 «Танысу»

Қатысушылар өздерін таныстырады. (әнмен, өлең жолдарымен т.б.)

Конкурс 2 «Алаша»

Команда қатысушыларын кезекпен «Алаша» кілеміне шақырылады. Қойылған сұрақтарға жауап берілу керек. (Сұрақтар әр қатысушыға кезекпен қойылады)

1. Қазақтың жылжымалы тұрғын үйі қалай аталады?

2. Қазақтың халық аспабын атаңыз.

3. Қазақ үстелі қалай аталады?

4. Қазақтың кез келген ұлттық тағамын атаңыз?

5. Наурыз мейрамы қашан тойланған?

6. «Наурыз» сөзі нені білдіреді?

7. Наурызды тойлау кешіне қойылған әткеншектер қандай атауға ие болды?

8. Бұл күні туылған ұлдар мен қыздарға қандай есімдер қойылды?

Конкурс 4 «Наурыз-көже»

Наурыз мерекесінің басты дәстүрлі тағамы – наурыз көже. Наурыз көже міндетті түрде 7 түрлі тағамнан жасалуы тиіс. Қатысушылардың алдында тағам өнімдердің атаулары жазылған карточкалар жатыр, олардың ішінен «Наурыз-көже» дайындау үшін тағам өнімдерін таңдау қажет (*су, ет, тұз, май, ұн, күріш, сүт*, айран, сыр, картоп, жұмыртқа, имбирь, сәбіз, қызанақ, қызылша) Соңында: Сіз бұл тағам өнімдерінің нені білдіретінін білесіз бе? Бұл тағам өнімдері қуаныш, сәттілік, салауаттылық, денсаулық, әл-ауқат, жылдамдық, қорғанышты білдіреді.

Конкурс 3 «Орамал тастау»

«Орамал тастау» ұлттық ойыны сайысы. Әр қатысушыға кезекпен орамал тасталады, орамал алған қатысушы бірден ұлттық дәстүрлердің атауын атайды, ойын келесі қатысушымен жалғасын тауып, барлық қатысушылар жауап беріп шығуы тиіс.

Конкурс 5 «Шашу»

Тәттілерден шашу шашылады, шашудан кім көп жинайды.

Конкурс 6 «Өрнек»

Ою-өрнек – бұл әдемі оюлы элементтерден тұратын өрнек. Ою-өрнек өнері Қазақстан аумағында соншалықты кең таралған. Ұлттық ою-өрнектердің

қазақ отбасында алатын орны ерекше, тіпті қазақтар ою-өрнек әлемінде өмір сүреді деп те атауға болады. Ұлттық ою-өрнектердің әр-қайсысының өзіндік сыры бар, арнайы мағынаны білдіреді. Қазақ отбасында қолданатын заттардың барлығы дерлік ою-өрнекпен безендірілген: үйлер, киіз үйлер, жиһаз, ыдыс-аяқ, киім, түс киіз, алаша, көрпе, жастық т.б. Командаларға тапсырма: Ою-өрнекті кім жылдам қиып, оның атауы мен маңыздылығын сипаттауы тиіс.

Конкурс 7 «Айтыс»

Қазақ халқының «Айтыс» өнері – тамаша шығармашылық сайысы.

Халық ауыз әдебиетінде ерте заманнан келе жатқан айтыс жанрының туу негіздері мен өзіне тән ерекшеліктері, даму тарихы бар. Айтыс – халық ауыз әдебиетінің ерекше бір түрі.

Өз шығармашылығынан туындататын жас айтыскерлер сайысы ұйымдастырылады. Командалар арасында айтыскерлер сайысы.

Конкурс 8 «Көкпар» ойыны

Әр командадан 3-4 жігіттен ортаға шақырылады. Көкпар ойыны сұрақтарға жауап беру бойынша командалық сайысқа түсу арқылы орындалады. Қойылған сұрақтар бойынша қай команда қоржынына қанша ұпай жинайтынына байланысты жеңімпаз команда анықталады.

1. Наурыз мерекесі қашан тойлайланады?
2. «Наурыз» сөзі нені білдіреді?
3. Мерекеге қандай тағамдар дайындалады?
4. «Наурыз көже» неше тағам өнімдерінен тұрады?
5. Ұлттық ойындарды атаңыз?
6. Ұлттық дәстүрлерді атаңыз?
7. Наурыз мерекесінде адамдар бір-бірін қалай құттықтайды?
8. «Наурыз» мерекесі қай елдерде тойлануда?
9. Қазақ қай санды киелі немесе сәтті деп санады?
10. Киіз үй қандай құрамдас бөліктерден тұрады?
11. Қазақтарда генеалогиялық ағаш қалай аталады?
12. Орта жүз Биі
13. Қазақтың ежелгі Заңы қалай аталады?

Жауабы:

1. 22 наурыз.
2. Жаңа күн
3. Наурыз көже.
4. 7 тағам өнімдері
5. Алтыбақан, Қыз куу, Көкпар, Аударыспақ, Бәйге, Тенге алу, Ақ сүйек, Такия тастамақ т.б.
6. Тұсаукесер, Қырқынан шығару, «Жеті ата», Бесікке салу, Ашамайға отырғызу және т.б.
7. Құттықтау тілек: «Наурыз мейрамы құтты болсын!», «Ұлыс оң болсын Ақ мол болсын!», «Ұлыстың ұлы күні Наурыз құтты болсын!», «Бірге болсын!»
8. Наурыз ұлттық мереке: Иранда, Азербайжанда, Албанияда, Ауғанстанда, Грузияда, Иракта, Үндістанда, Македонияда, Түркияда,

Туркменстанда, Өзбекстанда, Қырғызстанда, Тәжікстанда, Татарстанда, Башқұртстанда және әрине Қазақстанда тойланады.

9. 7-саны

10. Киіз үй – киіз үйдің негізгі қаңқасын киіз үйдің сүйегі деп аталады.

Оларға кереге, уық, шаңырақ, есік немесе сықырлауық жатады.

11. Шежіре.

12. Қазыбек би.

13. «Жеті жарғы»

«Дәстүр мен ғұрып» жобасын іске асыру бағыттары бойынша жүргізілетін іс-шаралар:

1. «Ұлттық бірегейлікті сақтау – ұлттық өркендеудің негізі» ақпараттық

Жұмыс

1. Елбасы Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы

2. Ұлттық бірегейліктің негізгі белгілері:

- ұлттық дәстүр;
- ұлттық тәрбие;
- діннің, ділдің, тілдің таза күйінде сақталуы;
- тарихқа құрмет;
- ұлттық өнер;
- туысқандық дәстүр;
- қоғамда, отбасында ұлттық құндылықтардың сақталуы;
- заман талабына сай икемділік;
- ұлттық сананы жаңғырту;
- ұлттық код;
- ұлттық рух;
- білімділік пен ғылымилық

3. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері

4. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жағдайындағы тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері

5. Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен де қымбат» мақаласы.

2. Халықтың өзара көмекке байланысты дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары еңбек тәрбиесінің өзекті мәселесі ретінде

1. Балаларды ерте жастан еңбекке қатынасын қалыптастырудың ұлттық дәстүрі;

2. «Өзіне-өзі қызмет ету» сайысын ұйымдастыру;

3. «Баланы еңбекке баулу» Ата-аналарға арналған конференция;

4. «Ұжымдық көмек, оның түрлері» («Асар», «Жылу», «Қол ұшын беру», қарыз-жолдастық қарыз» т.б.) кейстер құрастыру;

5. «Көмек» үлкендерге, қарттарға, мүгедек жандарға көмек қолын созу,

жолдастарына, достарына ерекше білім беруге қажеттілігі бар білім алушыларға көмек көрсету чөлденжін ұйымдастыру;

6. «Жастарды өзінің ата-бабасынан келе жатқан кәсіпке баулу дәстүрін жандандыру» Шеберлік сыныптарын өткізу;

7. «Еңбек түбі береке» тәрбие сағаты;

8. Мектептегі кезекшілік бұрышын ұйымдастыру;

9. «Еңбектің жемісі» диспут;

10. Мектеп ауласында, жылыжайларда, ауылшаруашылығы, мал шаруашылығы, егістік алқаптарында, бау-бақшаларда «Еңбек күнін» өткізу;

11. «Еңбекке қабілеттілік – кәсіпке апарар жол» болашақ мамандық таңдауға бағыттауда білім алушыларға арналған элективті курс өткізу.

3. Баланың дүниеге келуі мен бала тәрбиесіне байланысты дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар

1. «Құрсақ тәрбиесі – тәрбие бастауы» сынып сағаты;

2. «Шілдехана-бесік той, Тұсау кесер-сүндет той» мерекелік іс-шара өткізу;

3. «Ұмыт қалған дәстүрлер мен ғұрыптар» (*Көгентүп, Жиен құрық, Бәсіре т.б.*) интеллектуалды сайыс;

4. «Жеті ата – тәрбие көзі» танымдық сайыс;

5. «Ашамайға мінгізу» тәрбие сағаты;

7. Ұлттық мектеп бейнесін дәріптеуді дәстүрге айналдыру:

- «Әсем әуен» ұлттық әуенмен, күймен қоңырау үні;

- «Бүгінгі күннің нақыл сөзі» ұлағатты сөздер айдарын жасау;

- «Қазақтың ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» мектеп өмірінің бір күнін ұйымдастыру;

8. Еріктілік – әр баланың өзінің зияткерлік, шығармашылық әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндігі. «Ата-баба дәстүрін зерттеу» (ұлттық кітаптар қорын зерттеу, оқу, талдау, ой бөлісу) еріктілер қоғамын құру;

9. «Қазақтың ұлттық дәстүрлері» Мектеп мұражайын құру;

10. «Ұлттық дәстүр мен ғұрып» вертуалды мұражай жұмысын ұйымдастыру;

11. Функционалды сауаттылықты арттыру мақсатында мектептегі оқу бағдарламаларында, үй тапсырмаларын беруде қазақтың ұлттық дәстүрлері мен ғұрыптарын оқушылардың бойында тереңінен сіңіру. (Қазақстан тарихы, қазақ әдебиеті, қазақ тілі, өзін-өзі тану, АКТ- виртуалды мұражай құру, музыка, көркем еңбек т.б.);

12. «Оқуға құштар бала» әдеби-шығармалар (халық ертегілері мен аңыздары, дастандары мен өлең-жырлары) сайысын өткізу.

4. Отбасында үлкендерге, ата-анаға құрмет көрсету, сыйласымдық қарым-қатынас дәстүрі

1. «Қазақ отбасында баланың ата-анасына, отбасындағы үлкендерге сыйласымдық қарым-қатынасы» конференция өткізу;

2. Қазақ отбасында ұл баланы тәрбиелеудегі әкенің рөлі; Қазақ отбасында қыз баланы тәрбиелеудегі ананың рөлі; Әже тәрбиесі, Ата тәрбиесі; Аға тәрбиесі, Жеңге тәрбиесі бойынша ұлттық әдет-ғұрып бағдарламасын әзірлеу.

3. Еріктілік – адамгершіліктің қайнар көзі, құндылықтарды тасымалдаушы, азаматтық қоғам құрудың берік негізі. «Қарттарға көмек» волонтерлік қозғалысын ұйымдастыру;

4. «Ата-ананы қадірлеу – парыз» тәрбие сағаты;

5. «Қарттарым – асыл қазынам» рухани кездесу;

6. «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» дебат ұйымдастыру;

7. «Ата-анама қалай құрмет көрсетемін» сахналық қойылым өткізу;

8. «Ата-ананың қадірін біл» семинар өткізу.

5. Ұлттық тағамдар

1. «Қазақ халқының бірегей тағамдары» фестивалін ұйымдастыру.

2. Ата-бабаларымыз дайындаған ежелгі тағамдарды «Өрметас», «Үлпершек», «Қарын бөртпе», «Бұжы», «Жаужүрек», «Қарын көмбе» сияқты бірегей тағамдарды жандандыру;

3. Ұлттық тағамдар бойынша «Сарқыт» тақырыбында туристік гастрольдер өткізу;

4. «Аспаздық өнер» білім алушыларды телеарна бағдарламаларына қатыстыру;

5. «Ұлттық тағамдар» байқауын ұйымдастыру;

6. «Ұлттық тағамдар мәзірі» тәрбие сағаты.

6. Қазақ халқының ұлттық киімдері мен ұлттық қолөнер дәстүрлері

1. Ұлттық қолөнер көрмелерін ұйымдастыру;

2. «Ұлттық киімдер сән үлгісі» апталығын өткізу

3. Жас суретшілер шығармашылық байқауын өткізу;

4. «Ұлттық зергерлік бұйымдар» шеберханаларына саяхат;

5. Ұлттық қолөнер халық шығармашылығын дәріптеу мақсатында жарнамалар әзірлеу;

6. Ұлттық кәсіпке байланысты ата-аналар тарапынан үйірмелер өткізуге қызығушылықтарын ояту; (мал шаруашылығы, ағаштан түрлі заттар жасау, ұлттық қол өнер мен ұлттық киімдерді тігу, зергерлік бұйымдар жасау, ұлттық тағамдарды даярлау т.б.);

7. «Ою-өрнектер сыр шертеді» тәрбие сағаты;

8. Білім алушылардың ұлттық шығармашылық жұмыстарының көрме-конкурсы (қабырға газеттері, кроссвордтар, ребустар, буклеттер, планшеттер);

9. «Ұлттық сәндік-қолданбалы өнер» факультативтік курсының ұйымдастыруы;

10. «Қазақтың ұлттық киім үлгісі» шеберлік үйірмесін

ұйымдастыру; (*Тымақ түлкі тымақ, елтірі тымақ, сеңсең тымақ, пұшпақ, бөрік, сәукеле, қарқара, қасаба, тақия, тон, қамқа тон, шапан, шекпен, ішік, күнім т.б.*).

11. Ата-аналармен бірлескен «Қара шаңырақ», «Айгөйлек», «Ер төстік», «Шебер қолдар» шығармашылық бірлестігін құру, бірлескен шығармашылық іс-шаралар өткізу;

12. «Ұттық мектеп формасы» көрсетілімін ұйымдастыру, ұлттық мектеп формасын сақтау;

13. Заманауи эстетикалық идеалдар мен прогресстер ұлттық дәстүрлердің өзара әрекеттесуі. «Ақылды комбинация» заманауи ұлттық стильдегі интерьері: мектепті, пәтерді, ұлттық нақыштағы заттармен, ою-өрнекпен безендіру (мысалы, былғарыдан, күмістен жасалған бұйымдар, алаша, сырмақ және т. б. киіз және тоқылған кілемдер, сандық, тері заттарын, ою-өрнектерді және т. б.) ұлттық қол өнер шығармашылығын пайдалану;

14. «Ұлттық сәндік- қолданбалы өнердің тарихи сананы жаңғыртудағы орны мен рөлі» конференция өткізу.

7. Қазақтың ұлттық ойындарының тәрбиелік мәні

Білім алушыларды спорттық секциялар мен бұқаралық спорттық жарыстарға қатысуына қолдау көрсету;

1. Отбасылық спорттық мерекелік іс-шаралар өткізу; (спорттық жарыстар, олимпиадалар, викториналар т.б.);

2. «Ұлттық ойындар» эстафеталық жарысы;

3. Ата-аналармен бірге (*Айгөйлек, Белбеу лақтыру, Саққұлақ, Тымпи, Ақсүйек, Алтыбақан, Тоғыз құмалақ, Көкпар Аударыспақ, Теңге алу, Тымақ ұру, Бәйге, Жамбы ату, Қыз қуу т.б.*) ойын-сауық спорттық «с-шаралар өткізу;

4. «Спорттық туризм» экскурсиясын ұйымдастыру;

5. «Ұлттық спорт түрлері» тақырыбында өлеңдер, шығармалар, суреттер байқауын ұйымдастыру;

7. Ұлттық спорт түрлері бойынша сынып сағаттарын, пікір таластар мен шеберлік -сыныптарын өткізу

8. «Атқа міну мәдениеті» ат әбзелдерімен танысу, атқа отыру және ат жарыстарын ұйымдастырып, өткізу;

9. Білім алушыларды ептілік пен мергендік өнерге баулу мақсатында «Садақ тарту», «Белдесу» «Асық» ойындарын өткізу;

10. «Ата-бабамыздың аңшылық дәстүрі» сынып сағаттары, танымдық зерттеулер мен бейне-роликтер даярлау;

11. «Спорттық олимпиада» Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға арналған ұлттық спорттық жарыстар ұйымдастыру;

12. «Тоғызқұмалақ» интеллектуалды ойынын өткізу;

13. «Судағы карнавал» (Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған) суда жүзу өнері мерекелік-сайысы.

8. Ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар қазақ ұлтының рухани мәдениетінің компоненті ретінде

1. Мектепте ұлттық салт- дәстүрлер мен ғұрыптар бойынша факультативтік сағаттар мен элективті курс бағдарламасын әзірлеу;
2. «Жаңа заман дәстүрлері» ұлттық дәстүрлер сайысын ұйымдастыру;
3. Ұлттық дәстүрлер мен ғұрыпқа негізделген заманауи хабарламаларды әзірлеу және күнделікті өмірде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы білімді кеңейту мақсатында жұмбақ, жаңылтпаш, шешендік өнер, айтыс т.б. қолдану;
4. «Айтыс өнері» байқауын ұйымдастыру;
5. Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы білімді кеңейту, отбасы бірлігі туралы мақалдарды атау, оның мәнін ашу мақсатында «Мақал-мәтелдер» шығармашылық сайыстарын өткізу;
6. БАҚ және әлеуметтік желілерде тақырыптық парақшалар құру, салт-дәстүр челленджін ұйымдастыру; (Dastur челленджі, «Dastur» мобильді қосымшасын енгізу);
7. «Ұлттық этникалық мәдениеттің білім алушылардың адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына әсері» тақырыбында конференция;
8. «Бала тәрбиесіндегі халық ауыз әдебиетінің мәні мен рөлі» танымдық сайысын өткізу;
9. «Қазақ отбасында ұлдар мен қыздарды тәрбиелеудегі салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар» пікір-талас;
10. «Қазақ халқының отбасы тәрбиесіне қатысты нанымдары мен тыйымдары» тәрбие сағаты;
11. «Қазақ халқының ежелгі әдет-ғұрыптары» шешендік өнер сайысы;
12. Қазақ халқы қашан да қонақжайлылығымен танымал. Қонақжайлылыққа байланысты салт-дәстүрлерді (*қонақасы, қонақкәде, ерулік сарқыт, соғым басы, сәлемдеме, сыбаға, қымызмұрындық, қол кесер, сауын айту, белкөтерер, өлі сыбаға, жол-жоралғы* т.б.) жаңғырту;
13. Өскелең ұрпақтың «Адам-ғалам» үйлесімділік сезімдеріне тәрбиелеу мақсатында, ұлттың жануарлар мен өсімдіктер әлемін қорғауға қатысты дәстүрін жандандыру;
14. «Қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен әдет ғұрыптары» эссе жазу;
15. «Asyk party», «Domdyra party», «Boursak party», этномузыка кештерін, ұлттық би кештерін заманауи форматта, галерея, этно-сән қойылымдарын ұйымдастыру.

9. Отбасылық және ұлттық мерекелік дәстүрлерді жүзеге асыру және сақтау

1. Ұлттық мерекелерді тойлау ерекшелігі:
  - Наурыз – мейрамы;
  - Ораза-айт мейрамы;
  - Құрбан айт мейрамы;
2. «Отбасылық құндылықтар» ата-аналармен бірлескен ашық әңгіме
3. Дәстүрлер мен ғұрыпқа байланысты буклет, фото-альбомдар даярлау;
4. «Отбасымен бірге» Ұлттық ойындар сайысы;

5. «Атам мен әжемнің даналығы» Сыр-сандық интеллектуалды ойыны;
6. «Жеті ата – отбасылық шежіре» тәрбие сағаты;
7. Отбасылық коллекциялар шеруі;
8. «Некеге тұру, отбасын құруға байланысты дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар» » Жоғары сынып оқушылары үшін отбасылық өмірге дайындық бойынша тренингтер, практикум, семинарлар ұйымдастыру.

10. Ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды сақтауда ата-аналармен, мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдармен байланыс

1. «Бала тәрбиесіндегі ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» (нысаны, әдісі, бағыты және жұмыс мазмұны) семинар өткізу;
2. «Салт-дәстүр білгірі» отбасылық ата-аналар сайыстары;
3. «Келіндер сайысы», «Әжелер сайысы» бағдарламасын әзірлеу;
4. «Қазақ отбасында ұлттық тәрбиенің өзекті мәселелері» дөңгелек үстел өткізу;
5. «Қазақ ұлтының даналық ойлары» тәжірибелік сабақ;
6. «Ұмыт болып бара жатқан ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» тренинг өткізу;
7. Мектепте «Ұлттық педагогика» әдістемелік бұрышын әзірлеу;
8. «Игі істер мектебі» волонтерлік қозғалысын құру.
9. «Қазақстан халқы ассамблеясы – ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар» қоғамдық форумын өткізу.

Мектепте педагогтердің педагогикалық іс-әрекет барысында кәсіби, ұлттық, тұлғалық құндылықтарының дамуы және мұғалімнің өзін-өзі бағалау әдіснамасы

Құндылық – бұл құбылыстардың қасиеттері, адамның психологиялық сипаттамалары, адам немесе қоғам үшін оң және теріс мәндерді білдіретін қоғамдық өмір құбылыстары [42].

Кәсіби құндылықтар білім берудің ажырамас бөлігі және олар мұғалімдердің оқыту процесіндегі іс-әрекеті мен оқушылармен өзара әрекеттесуінде көрініс табады. Білім алушылар күнделікті уақытының көп

Олар:

- құндылықтар туралы ойлану, іс жүзінде олардың нені білдіретінін, мағынасын түсіну және оларды өзін-өзі бағалау мен болашақ кәсіптік білім беруді жоспарлаудың маңызды бөлігі ретінде қарастыру.

- Құндылықтар туралы ойлана отырып, төмендегі екі маңызды сұраққа көңіл аудару:

1) мен кәсіби маман ретінде кімін?

2) неліктен мен осылай ойлаймын немесе әрекет етемін?

Өзін-өзі бағалауда іс-әрекет барысында құндылықтарды анықтау үшін көптеген тәсілдерді пайдалануға болады. Дегенмен, кейбір нақты бағыттар мен сұрақтарды анықтауда пайдалы тұстарын назарға аудару керек.

Өзін-өзі бағалау құралы

Құндылықтардың әрқайсысын алып және кәсіби жинақтаған тәжірибеге байланысты бірнеше рефлексивті сұрақтар қоюға болады. «Өзін-өзі бағалау шеңбері» әдісін пайдалану құндылықтар туралы түсінуді қолдаудың пайдалы құралы.

Өзін-өзі бағалау

Құндылықтарға қатысты кеңестер мен ұсыныстар өзін-өзі бағалаудың ерекшеліктеріне назар аударуға, кәсіби жаңару процесінің ажырамас бөлігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Кәсіби жаңару процесіне қатысу аясында адамдар контекстке сәйкес келетін кәсіби стандарттарды қолдана отырып, өзін-өзі бағалауды жүргізуі керек.

Педагогикалық құндылықтар – бұл педагогикалық қызметті реттейтін және білім беру саласындағы қалыптасқан әлеуметтік дүниетаным мен мұғалімнің қызметі арасындағы байланыстырушы буын ретінде қызмет ететін танымдық жүйе ретінде әрекет ететін нормалар. Олар, басқа құндылықтар сияқты, тарихи түрде қалыптасады және педагогикалық ғылымда белгілі бір бейнелер мен идеялар түрінде қоғамдық сананың нысаны ретінде қалыптасады. Педагогикалық құндылықтарды игеру педагогикалық іс-әрекет процесінде жүзеге асырылады, оның барысында олардың субъективтілігі жүреді. Бұл педагогикалық құндылықтардың субъективтілік деңгейі, бұл мұғалімнің жеке және кәсіби дамуының көрсеткіші [43].

Өзін-өзі бағалау әр түрлі формада болуы мүмкін және кәсіби оқытудың түрлі кезеңдерінде орын алуы мүмкін. Сондай-ақ, ол ақпарат беруге көмектесетін бірқатар дереккөздерді қамтиды. Стандарттар негізгі бағдарлардың бірі болып табылады, бірақ басқа да дереккөздер өзін-өзі бағалаудың бір бөлігі болуы мүмкін, мысалы, кәсіби маманның жеке туындылары немесе мектеп/ бөлім/ ұйымды жақсарту жоспарлары т.б.

Мысалы: «Өзін-өзі бағалау шеңбері» әдісі

«Құндылықтар»

Шеңберді пайдалану.

Нұсқау: шеңбердің әр нүктесін кезекпен қарастырыңыз. Сіз бұл туралы не білесіз немесе түсінесіз? Бұл сіздің тәжірибеңізге қалай енеді? Өзіңізді қалай бағалайсыз? Неге? Не себепті солай ойлайсыз?

Әдіс барысында төмендегі мәселелерді талдап, өз орныңызды белгілеңіз.

1. Негізгі аспектілер ретінде кәсіби және бірлескен іс-тәжірибеде үздіксіз зерттеуге, оқуға, кәсіби даму және көшбасшылыққа ұмтылу;

2. Кәсіби қызметтің барлық аспектілеріне қатысу, тәжірибеде білім беру қоғамдастықтарымен бірлесіп жұмыс жасау;

3. Қауіпті және қауіпсіз ортада мотивацияны ұстану және білім алушылардың шабытын қолдау, оларды әлеуметтік және экономикалық контекст, жеке тұлғалық және білім берудің нақты қажеттіліктерін қамтамасыз ету;

4. Мәдениетті дамыту үшін «Сенім» мен «Құрмет» негізінде әрекет ету;

5. Жеке және кәсіби көзқарастар мен сенімдер, құндылықтар мен тәжірибені жақсарту және қажет болған жағдайда трансформациялық өзгерістерге байланысты сыни тұрғыдан зерттеу;

6. Жеке және кәсіби көзқарастар мен сенімдерді, болжамдар мен кәсіби тәжірибені байланыстырып сыни тұрғыдан зерттеу;

7. Барлық білім алушылардың құқықтарын құрметтеу және олардың бойындағы құқықтарына қатысты шешім қабылдауда және оқытуда адалдық, батылдық пен даналық және олардың әл-ауқатын қолдауда ашықтық көрсету;

8. Білім алушыларды оқу тәжірибесі мен нәтижелерін нақты шешім қабылдауға жетелеу, проблемаларды жақсарту үшін адалдық көрсету;

9. Әлеуметтік жағдайды бағалау және құрметтеу, мәдени, ұлттық экологиялық әртүрлілік және жаһандық азаматтықты ынталандыру;

10. Демократиялық қағидаттарды ұстану және әлеуметтік әділеттілік ашықтық, инклюзивті және тұрақты саясатты іс- тәжірибе арқылы орнату;

11. Әлеуметтік құндылықтарды тұрақтылық, теңдік және әділетті білім беру, салт-дәстүлер мен әдет-ғұрыптар негізінде тәрбие мәселелерін қамту;

Құндылықтар белгіленген өзін-өзі бағалау шеңбері әдісінде стандарттар жиынтығына енгізілген құндылықтарды төмендегідей сипаттауға болады:

- әлеуметтік әділеттілік;
- тұтастық;
- сенім мен құрмет;
- кәсіби міндеттеме
- ұлттық бірегейлік
- ұлттық дәстүр мен ғұрып.

Олар әр түрлі элементтерге бөлінеді, осы берілген құндылықтарды зерттей отырып, сіз өзіңіздің қазіргі жағдайыңыз туралы тереңірек және мұқият ойлана аласыз.

Құндылықтар шеңберінің мақсаты:

- өз ойыңызды талдап, нақтылауға, ойларыңызға, наным-сенімдеріңіз бен тәжірибеңізге құндылықтар қалай әсер ететінін және қандай кәсіби білім мен іс-әрекеттер қабылдауға болатынына мүмкіндік береді.

Төмендегі сұрақтар мен кеңестер сіздің құндылықтар туралы ойыңызды жүйелеу үшін пайдалы болуы мүмкін:

- Мен құндылықтардың қай саласын ең қиын деп санаймын және неге? Не себепті?

- Менің құндылықтарым үнемі кәсіби қызметте көрініс табады ма? Оларды әрі қарай жүзеге асыруда қалай қолдануға болады?

- Осы саладағы тәжірибеңізді қалай сыни тұрғыдан түсінуге болады?

Осы салада одан әрі ілгерілеу үшін алғашқы қадамым қандай болуы керек?

- Менің сыныбым немесе мектебім әділеттілік пен теңдік қағидаттарына негізделген бе? Менің үлесім қандай?

- Менің қазіргі тәжірибем қандай және оны қалай жақсартуға болады?

- Білім алушыларға деген құрметімді қалай көрсетуге болады және оларға білім беру мен қажеттіліктер туралы шешім қабылдауға қалай бағыттай аламын?

- Әріптестеріммен қалай бірлесіп жұмыс істеймін және сыни көзқарас үшін қандай мүмкіндіктер жасай аламын? Оқытуда бірлесіп жұмыс істей алатын басқа серіктестерім бар ма? Олар кімдер болуы мүмкін?

- Мен сыныптан немесе мектептен тыс араласатын жастарды сыни ойлауға шақыра аламын ба? Оны қалай жасай аламын?

- Келесі 3-6 айда қандай әрекеттер жасаймын және мен негізгі мақсаттарға қалай қол жеткіземін? Келесі жылы мен осы салада қандай нәрсеге қол жеткізгім келеді? Жетістікке қалай жетуге болады?

Жеке тұлға ретінде ойлауға және мүмкін болатын әрекеттерге арналған сұрақтар:

Сізге белгілі бір құндылықтар саласына назар аудару және осы саланы тереңірек зерттеу үшін осы сұрақты қолдану пайдалы болуы мүмкін.

Сонымен қатар, сіз өзіңіздің тәжірибеңіздің немесе соңғы жобаңыздың бір ғана аспектісін қарастыра аласыз және құндылықтар сіздің әрекеттеріңізге қалай енетінін қарастыруға көмектесетін төмендегі рефлексивті сұрақтарды қолдана аласыз.

Әлеуметтік әділеттілік

1. Жергілікті және жаһандық деңгейлерде тұрақтылықтың, теңдік пен әділеттіліктің білім беру және әлеуметтік, ұлттық, рухани құндылықтарын қамти отырып, сондай-ақ болашақ және қазіргі ұрпақтардың құқықтары мен міндеттерін тану.

2. Жас, мүгедектік, жыныс және гендерлік сәйкестілік, нәсіл, этникалық тиістілік, дін мен сенім бағдары бойынша әділетті, транспарентті, инклюзивті және тұрақты саясат пен тәжірибе, ғұрып пен дәстүрлер арқылы демократия мен әлеуметтік әділеттілік қағидаттарын ұстану.

3. Барлық білім алушылар үшін әлеуметтік, мәдени және экологиялық әртүрлілікті бағалау, құрметтеу, сондай-ақ жергілікті және жаһандық азаматтық қағидаттары мен тәжірибесін ілгерілету.

4. Оқыту тәжірибесі мен нәтижелерін жақсарту үшін, сондай-ақ жарқын болашаққа жету жолында білім алушыларды ынталандыру мақсатында білім берудегі нақты мәселелерді шешуге деген ұмтылысты көрсету.

5. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бала құқықтары туралы Конвенциясында баяндалған барлық білім алушыларды құқықтарын және олардың оқу тәжірибесіне қатысты шешімдер қабылдауға қатысу, сондай-ақ олардың әлауқатының барлық аспектілерін дамыту мен қолдау құқықтарын құрметтеу.

Осы мақсаттарға жету жолында кәсіби маман бойындағы құндылықтарды анықтау үшін төмендегі сұрақтар сыни ойлауға, өзіне-өзі есеп беруге, ойын жүйелеуге көмектеседі [44].

- Егер мен әлеуметтік әділеттілікті ұстанатын болсам, бұл менің сыныпта білім алушылармен, әріптестермен, мектеп қауымдастығымен күнделікті қарым-қатынаста қалай көрінеді?

- Менің әрекеттерімнің негізінде әлеуметтік әділеттілікке қатысты қандай болжамдар мен пікірлер жатыр?

- Менде әлеуметтік әділеттілікке қатысты қандай қиындықтар болды?

Егер мен екі жыл немесе бес жылдан соң адалдық пен әлеуметтік әділеттілікті өзімнің іс-тәжірибемнен, білім алушыларымның, әріптестерімнің бойынан қандай өзгерістерді көруді қалаймын?

- Мен өзімнің бойымда болуы мүмкін теңсіздіктерді білемін бе?

Мен оларды қалай білемін? Бұл басқаларға қалай көрінуі мүмкін?

- Осы мәселелер туралы қосымша ақпарат беру үшін мен білімімді қалай толықтырамын?

- Жеке әдістерім мен болжамдарым, менің іс-тәжірибеме енген бе?

Оны қалай жүзеге асыруға болады?

- Мен кейбір нәрселер сөзсіз болатынына сенемін бе? Неге? Не себепті осылай ойлаймын?

- Менің бақылау қабілетімді шектейтін немесе кедергі келтіретін нәрселер бар ма? Ол қандай кедергілер?

- Егер бәрі менің бақылауымда болса, мен басқаша қалай істер едім?

- Мен іс-тәжірибемде аз да болса қандай өзгерістер жасай аламын?

- Мен тиісті саясатпен таныспын ба? Мен олармен келісемін бе? Егер Иә/Жоқ болса, не себепті?

- Мен әріптесімді сыни ойлауға қалай шақырамын немесе шақыра аламын ба?

2. Ашықтық

1. Ашықтықты, адалдықты, батылдықты пен даналықты көрсету.

2. Жеке және кәсіби көзқарастар мен сенімдерді сыни зерттеу.

3. Жеке және кәсіби көзқарастар мен сенімдер, құндылықтар мен тәжірибелер арасындағы байланыстарды жақсартуға және қажет болған жағдайда практикадағы трансформациялық өзгерістерді жүзеге асыруға сыни тұрғыдан зерттеу.

Осы мақсатта өз бойындағы құндылықтарды зерделей отырып, төменде сыни ойлайтын сұрақтар берілген:

- Мен тәжірибемді өзгертуде өз болжамдарым туралы ойлауға қаншалықты ашықпын?

- Мұны қолдау үшін не істеуім керек?

Кішігірім бірлескен топта жұмыс істеу, оқу, зерттеу жүргізу туралы ойлануыңыз мүмкін.

- Мен басқалармен (немесе өзіммен) белгілі бір мәселелерді шешуге сенімді бола аламын ба? Бұл жағдайда маған не көмектесе алады? Мен қандай қиындықтар мен кедергілерге тап бола аламын? Оны қалай шешемін? Бұл үшін маған қандай дағдылар қажет?

- Менің ұстанымыма, білімім мен тәжірибеме қайшы келетін дәлелдемелер болған кезде мен не сеземін? Мен неге солай ойлаймын?

- Егер мен өз нанымдарым мен болжамдарым бойынша зерттегім келетін бір сала болса, бұл не? Қандай сала? Мен нені білгім келеді? Неліктен бұл мен үшін маңызды деп ойлаймын?

- Мен бұл саланы зерттеген болсам, ол үшін не істер едім?

Енді не істегіңіз келетіні туралы қысқаша әрекет жоспарын жасаңыз және біртіндеп төменнен бастағаныңыз дұрыс, өйкені әлемді бір мезетте өзгерте алмайсыз!

- Мен қандай кәсіптік білім ала аламын? Неліктен және бұл маған қаншалықты пайдалы болар еді?

3. Құрмет пен сенім

1. Құрмет пен Сенім мәдениетін дамыту үшін әрекет етіңіз, мысалы, мектептегі әріптестеріңізге және оқу-тәрбие процесінде және одан тыс жерлерде оқушылардың өміріне әсер ететін барлық адамдарға сенім мен құрмет көрсету.

2. Барлық білім алушылар үшін қамқор және жанашырлық таныту, этностық және әл-ауқатты жағдайды түсіну арқылы қауіпсіз ортаны қамтамасыз ету.

3. Білім алушылардың мотивациясы мен шабытына бейімділігін көрсете отырып, олардың әлеуметтік және экономикалық мәнмәтінін, оқытудың даралығы мен нақты қажеттіліктерін мойындай отырып, оқу барысындағы кедергілерді назарға алу.

Сіздің қарым-қатынасыңыз және басқа адамдармен қарым-қатынасыңыз туралы ойланыңыз.

Әріптестер мен сыртқы серіктестер:

- Мен адамдармен қандай қарым-қатынастамын?

- Мен бәріне бірдей қараймын ба? Неліктен және қалай?

- Жұмыс істеу барысында менімен тез қарым-қатынасқа түсетін адамдар бар ма? Неліктен олай?

- Кейбір адамдармен басқаша қалай қарым-қатынас жасай аламын?

Мұның мәні неде болуы мүмкін?

- Мен басқалардың білімі мен белсенді іс-әрекетіне сенеммен қарап, құрметтеймін бе? Бұл менің олармен қарым-қатынасымда қалай әсер етеді?

Оқушыларды қолдау:

- Мен барлық оқушыларға қолдау көрсететін адамдарды бағалаймын ба? Қандай мағынада бағалаймын? Кімді қолдау қиын? Неліктен? Маған осы адамдармен жұмыс істеуге көмектесу үшін тағы бір нәрсені білуім керек пе? Қалай? Өзара іс-әрекетте басқаша болуы мүмкін бе?

- Мен қандай кәсіптік білім ала аламын? Неліктен? Бұл қаншалықты мен үшін пайдалы болар еді?

4. Кәсіби міндет

1. Кәсіптік практиканың барлық аспектілеріне қатысу және білім беру қауымдастықтарының барлық мүшелерімен ынта-жігермен, бейімділікпен және сындарлы сыншылдықпен алқалы жұмыс атқару.

2. Үздіксіз зерттеуді, оқытуды, кәсіби дамуды және көшбасшылықты кәсібилік пен бірлескен іс-тәжірибенің негізгі аспектілері ретінде ұстану.

Кәсіби құндылықтарды зерделеуге төмендегі сыни сұрақтар:

- Мен бірлесіп жұмыс істеуді маңызды деп санаймын ба? Неге? Не себепті олай ойлаймын?

- Бірлескен іс-әрекет қаншалықты тиімді көрінеді?

- Нашар іс-тәжірибе ол қандай?
- Мен бірлескен жұмыс үшін қаншалықты жақсы мүмкіндіктер бере аламын?
- Мен басқаша қалай жасай аламын?
- Әріптестеріммен бірге жұмыс жасауымды дамытуға көмектесу үшін не істей аламын?
- Мен бұны маңызды деп санаймын ба? Неліктен? Не себепті олай ойлаймын?
- Мен іс жүзінде зерттеу деген не екенін түсінемін бе? Қалай?
- Мен зерттеуге қалай адалмын? Бұл менің іс-тәжірибемде қалай көрініс табады? Мен басқаша не істей аламын?
- Мен оны дамыту үшін кіммен жұмыс істей аламын?
- Мен қандай біліммен айналыса аламын? Мен қандай кәсіптік білім ала аламын? Неліктен? Бұл мен үшін қаншалықты пайдалы, қаншалықты маңызды?

Мұғалім бойындағы құндылық ол – өзінің қызметіне материалдық игілік ретінде ғана емес, сонымен қатар адамдардың мамандыққа рухани-адамгершілік қатынасы мен өзінің қызметінің әлеуметтік маңыздылығын түсінуі болып табылады.

Әлеуметтік әділеттілікті педагогикалық ұжымның құндылықтары ретінде топтық құндылықтарға жатқызуға болады, өйткені мұғалімдер ұжымдағы туындаған жағдайларға объективті түрде қарап, мәселелерді дұрыс шешуі керек. Мұғалім, білім алушыларды әділеттілікке үйретумен қатар оларға үлгі болуы керек.

Педагогтің әлеуметтік құндылықтары жалпыадамзаттық құндылықтар ақиқат, жақсылық, сұлулық т.б. болып табылады, олар бүкіл адамзат үшін маңызды, қоғамның барлық мүшелері арасындағы руханилықты, еркіндікті, теңдікті дамытуға бағытталған [44].

Осылайша, педагог оқу-тәрбие процесінің негізгі тұлғасы және білім алушылардың құндылық бағдарының қалыптасуына ықпал етуші. Қазіргі уақытта мұғалімнің педагогикалық құндылықтар жүйесін қолдануы маңызды және оның қызығушылықтары мен мінез-құлқы педагогикалық қызмет саласындағы көзқарасы мен мотивациясына тән, өйткені олар педагогтің жеке тұлғасын қалыптастыруда негізгі рөл атқарады, адамның мінез-құлқын реттеудің жоғары деңгейі ретінде әрекет етеді.

Тәрбие процесінде ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптарды іске асыру бойынша сынып жетекшісінің жұмысына әдістемелік ұсынымдар

Бастауыш білім беру деңгейіне ұсынымдар мен әзірлемелер

Мектепте ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар арқылы тәрбие жұмыстарын жүргізілуде балалардың жас ерекшеліктері ескерілуі керек.

Бүгінгі таңда еліміздегі мектеп мұғалімдері ұрпақтың салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын қайта тірілту үшін барлық нысандарды, әдістер мен

құралдарды пайдалана отырып, көптеген өнертабыстар мен шығармашылықтарды көрсетуде. Музыкалық үйірмелердегі сабақтарда балалар домбыра, қобыз, шертер және басқа да музыкалық аспаптармен танысады, қазақтың салт-дәстүрлі әндерін айтады, әуендерді тыңдайды. Қолданбалы шығармашылық үйірмелерінде ұлттық киімдермен, ою-өрнектермен, тұрмыстық заттармен танысу жүргізіледі. Балалар ұлттық киімдер, тұрмыстық заттар, қазақтың ұлттық тағамдары ұсынылатын ұлттық қолданбалы шығармашылық көрмелерін ұйымдастыруға қатысады. Балалармен жұмыс жасауда «Бас бармақ», «Ақсүйек», «Хан», «Теңге алу» «Асық» және т.б. қазақ ұлттық ойындары кеңінен қолданылады.

Бастауыш мектеп жасында бала сыртқы әсерлерге өте сезімтал. Ол қоршаған әлемнің бояуларына, дыбыстарына, пішініне белсенді жауап береді. Дәл осы жаста адамның адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың негізі қаланады, ол ұлттық дәстүрлерді қолдану арқылы жүзеге асырылады. Бастауыш мектеп кезеңінде баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін зор мүмкіндіктері бар. Өзін-өзі дамыту қажеттілігі баланы белсенді әрекетке итермелейді, бұл оны халық шығармашылығына қатысуға тартуға оңтайлы жағдай туғызады.

Мектепте ұлттық салт-дәстүрлерді берудегі тәрбие түрлерін төмендегідей топтастыруға болады:

- Отбасындағы салт-дәстүрлер;
- Адамгершілік қасиетке байланысты салт-дәстүрлер;
- Еңбекке қатысты салт-дәстүрлер;
- Ойын-сауық салт-дәстүрлері;
- Қол өнерге байланысты салт-дәстүрлер;
- Сұлулыққа байланысты салт-дәстүрлер;
- Ақыл-ой тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлер;
- Дене тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлер;
- Ерлік, батырлыққа байланысты салт-дәстүрлер;
- Шығармашылық қабілеттерін дамытуға байланысты салт-дәстүрлер.

Тәрбие сағатының тақырыбы: «Қазақтың ұлттық ойындары»

Мақсаты: Қазақтың ұлттық ойындарын ойната отырып, ұлттық рухты қалыптастыру.

Міндеттері:

- ұлттық ойындар арқылы оқушыларды белсенділікке, тапқырлыққа, ептілікке, көрегенділікке және күштілікке тәрбиелеу;
- оқушылардың патриоттық сезімдерін, адамгершілік қасиеттерін ояту;
- бірлестікке, татулық пен достыққа тәрбиелеу.

Әдіс-тәсілдер: әңгімелеу, баяндау, түсіндіру, ойын, сұрақ-жауап.

Күтілетін нәтиже:

1. Қазақтың ұлттық ойындарының түрлерін біледі;
2. Ұлттық ойындардың ойнау ережесін біледі;
3. Ұлттық ойындар атауын айта алады.

I. Ұйымдастыру кезеңі: Сынып оқушыларын топтарға бөлу.

Ойын: «Кім жылдам» тақтада ілінген сөзжұмбақты шешу арқылы ұлттық ойындардың атауын табу, есте сақтау.

II. «Көкпар» сайысы

Топпен орындалатын тапсырма:

1. Тақтаға сандар ілінеді, әр санның артында ойын шарттары жазылған. Тапсырма: қай ойын түрі айтылып тұрғанын табу керек. Әр топ 3 сұраққа жауап береді. Жауап берген соң, дұрыс жауабы сурет түрінде көрсетіледі.

2. Ұлттық ойындардың аты жазылған қағаздың ішінен әр топ біреуін таңдап алады. Ойынның шартын түсіндіріп өтеді. Топпен ақылдаса келе, сол ойын түрін ортада ойнап көрсетеді.

III. «Сөзмерген» сайысы

Алтыбақан, Тоғызқұмалақ, Қыз қуу, Теңге алу, Асық ойын атауларынан жаңа сөздер қатарын құрастыру (алты, бақа құм, теңге, қыз, ас т.б.).

IV. «Аысық ату» ойыны (Ойын барысында кім көп асық ұтып алса, сол жеңімпаз атанады)

V. Сұрақтар айдары

1. Қазақтың ұлттық ойындары қашан пайда болған?

2. Ұлттық ойындардың ұрпақ тәрбиесінде маңызы қандай?

3. Ұлттық ойындардың қандай түрлерін білесің?

4. Диалогты толықтыр.

- Қазақтың қандай ұлттық ойындарын білесің?

- Мен ..... білемін.

- Қандай ұлттық ойындарды ойнадың?

- Бір ұлттық ойынның ойын шартын айтып бер.

5. Берілген сөз тіркестерімен сөйлемдер құрастыр.

6. Сабакты бекіту:

- Не білдік? Не үйрендік?

- Біз ұлттық ойындардың қандай түрлерімен таныстық?

- ұлттық ойындардың тәрбиелік мәні қандай?

7. Үйге тапсырма: ойын атауларын жаттау, ұлттық ойындардың бір түрінің ережесін дайындау.

Негізгі орта білім беру деңгейіне ұсынымдар мен әзірлемелер

Баланың жасөспірім кезеңінде моральдық білімді игеру, сұлулықты түсіну, эстетикалық талғамды қалыптастыру жүзеге асырылады. Жасөспірімдер қоршаған шындықты түсініп қана қоймай, талдауға, жалпылау жасауға, сыни пікірлер айтуға, өз ойларын бекітуге және қорғауға қабілетті. Бастуыш мектеп оқушылармен салыстырғанда жасөспірімдерде адамдармен қарым-қатынас аясы едәуір кеңейеді. Жасөспірімдердің ерекшеліктері мінез-құлқының өзгеруі, «Мен азаматпын» деген есейгендік таныту, өзіндік тұжырымдамалар жасай алуы және олар сұлулыққа деген ұмтылыспен ерекшеленеді, бірақ олар көбінесе бағалауда қателеседі, әрқашан шынайы сұлулықты ажырата алмайды. Олардың өзбеттілік қасиеттерінің оянуы кейде үлкендердің

пікірімен келіспей жатуы қоғамда қателіктерге ұрынып жатуы жиі кездесіп жатады. Жеткіншектердің шыдамсыздығы мен көрсеқызар, ашуланшақ, еліктегіштік жағымсыз қасиеттерін тәрбиелеуде ұлттық тәрбиенің маңызы зор. Ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар арқылы тәрбиелеу, жеткіншектердің өмірлік жолына бағыт беру, өмірдегі қиыншылықтар мен кедергілерді жеңе білуге үйрету мұғалім мен сынып жетекшісінің басты міндеті. Өзінің Отанына деген сүйіспеншілік пен ұлттық рухты қалыптастырып, ұлттық құндылықтырды бойына сіңіруде ата-аналармен ынтымақтастықта қызмет ету маңызды. Бұл жағдайда адамгершілік тәрбиесіндегі ұлттық дәстүрлердің рөлі зор, өйткені қазақ халқының әрбір салты, өмірдің өзінде белгілі бір мағынаға ие, адамдар арасындағы қарым-қатынаста жалғандық пен өтірікті қабылдамайтын әдемі, тілектестік элементтері бар. Мұғалім оқушыларға ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүрлерімізді, әдет-ғұрыптарымызды тереңірек түсінуге, рухани мәдениеттің күрделі құбылыстарын талдауға, оған дұрыс қорытынды жасай білуге көмектесуі тиіс.

*«Дәстүр және мәдениет – ұлттың генетикалық коды»
(Н.Назарбаев)*

Тақырыбы: «Қазақ халқының салт-дәстүрлері»

Мақсаты:

- Қазақтың дәстүрлі әдет-ғұрыптары мен әдет-ғұрыптарын сипаттау. Ежелгі әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер халықтың рухани өмірі туралы түсінік беру.

- Қазақ халқының мәдениеті мен тарихына танымдық қызығушылықты арттыру, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту.

- Қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрін құрметтеуге баулу, Қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу.

Барысы:

Салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар – белгілі бір жағдайларда қайталанатын қоғамда тарихи қалыптасқан және кең таралған іс-әрекет формалары.

Олар кез-келген әлеуметтік ортада (ұжымда, отбасында және т.б.) қабылданған өмір салтының көрсеткіштерін білдіреді.

Дәстүр – ерекше тұрақтылықпен және адамдардың ұрпақтан ұрпаққа мұра болып қалған мінез-құлық формаларын өзгеріссіз сақтауға бағытталған күш-жігерімен сипатталатын әдет-ғұрыптардың түрлері немесе формалары.

Салт – бұл белгілі бір әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерде көрінетін символдық әрекет.

1. «Қазақтардың қонақжайлық дәстүрі»

«Қазақы қонақжайлық» дегеніміз не және осы қонақжайлықтың арқасында соның арқасында көптеген өзге ұлттар қазақ жерінде қалып, олар үшін біздің Отанымыз олардың туған үйіне айналды.

Ғасырлар бойы қазақтар қонақжайлылығымен танымал болды. Ежелгі заманнан бері қонақжайлылық қазақ халқының ерекшелігі болған.

Қазақ «Қырықтың бірі — Қыдыр» дейді. Мұнысы қонақты қума, оның шарапаты тиеді, бірінен болмаса екіншісінен құт келеді деп есептегендіктен. «Қонақты қуа берсең құт қашады» деу де содан. Қонақ болып отырған адам, өзінің жауы болса да үй иесі өз үйінде оған және басқаға да қиянат жасатпайды. «Өз үйінде таудай дауынды айтпа» деген қағида да осыдан қалған.

Әдетте жолаушы қонағы келіп қалғанда бөтен ауылдың ең тәуір деген ақ үйіне, яғни біреуден қысылмайтын бай үйіне түседі. Сондықтан да «қонақ таңдап қонады» дейді халық. «Келгенше қонақ ұялады, келген соң үй иесі ұялады» демекші, қонған қонақты күту міндеті үй иесіне түседі. Жаздыгүні қонаққа ең болмағанда марка сойылса, қыстыгүні соғым етінен тартылған мүшелі табаққа риза болады. Қазақ халқы қонақ күтуді де, қонақ болып қыдыруды да жақсы көрген. Сондықтан халық мәтелі: «Асың барда ел таны — беріп жүріп, атың барда жер таны — желіп жүріп» деп, ер-азаматқа үйінде отыра бермей, ел көр, жер көр, көппен аралас деп кеңес бергендей сыңай білдіреді. Бала жасынан осындай рухта тәрбиеленген жас жеткіншектер ержеткенде сол ғұрыпты берік ұстап, әр уақытта көргенділікпен ел аузына ілігуге тырысатын.

Қазақ отбасында балалар жастайынан қонақжайлылыққа тәрбиеленеді. Өйткені халық дәстүрі бойынша қонақасы берілген соң, қонақтан әңгіме сұрайды, өнері болса ән салғызып, күй тартқызады, ертегі, қиссалар айтқызады. Қонақ әңгімесіне балалар әрқашан құмар болады. «Адам болар бала қонаққа үйір» деп халық тегін айтпаған. Өйткені әр қонақтан естіген жаңалықтарын есінде сақтай білген жастың өмірді білуі, түсінуі кеңейіп, дүниеге көзқарасы қалыптасады. Көптеген нақыл сөздерді, пайдалы кеңестерді үйренумен бірге, жаманшылықтан жиренуге ден қояды. Олай болса қонақжайлылықтың тәрбиелік мәні зор.[45]

- Қазақтың әдет-ғұрпы бойынша ас ішерде ғайбат сөз айтуға, өсек айтуға, жалаң аяқ немесе жалаңаш дастархан басында отыруға тыйым салынады;

- құрметті қонақтар үшін қой сойылып, бас тартылады.

- құрметті қонаққа, ақынға, батырға, балуанға немесе сыйлы адамға иығына шапан жауып, жылқы сыйға тартады;

- жасы үлкен ақсақалдар бата береді. Бата – жолаушыға берілетін бата, дастарханға алғыс айту ретінде үй иесіне берілетін бата.

2. «Қазақ отбасының салт-дәстүрлері»

- Шаңырақ – отбасы жәдігері – сақталған ошақ пен рудың жалғасуының символы. Шаңырақты көтергені үшін күйеу баласы сыйлық ретінде жылқы немесе түйе алады. Киіз үйдің күмбезін ерлер көтереді, ал киіз үйді әйелдер жинайды.

- Тізе бүгу - құрмет белгісі. Егер адам біреудің үйіне келсе, онда ол міндетті түрде отыруға немесе тізе бүгуге тиіс, әйтпесе ол үй иесіне ренішін тудыруы мүмкін.

- Тоқымқағар – алыс жолға шыққан баласына жасалатын салт. Қой сойып, дастархан жайып, қонақтарды шақырылады. Осы рәсім кезінде олар ән айтып, жолаушы кеткен балаға тілек айтады.

- Базарлық – әдетте алыс сапардан оралған адам жақындары мен таныстарына әкелетін кәдесыйлар.

- Жеті ата-жеті ұрпақ. Ежелгі әдет-ғұрып ата-бабаларының жеті ұрпағын білуді талап етеді және жеті ата ішінде некеге тұруға тыйым салады.

- Ырым-тыйым. Үлкен кісінің жолын кеспе. Ер бала мен жүкті әйелдің алдын кесуге болмайды.

3. «Балаларды тәрбиелеуде ұлттық дәстүрлер».

- Баланың тууы туралы бірінші болып білген әрбір адам жақындары мен туыстарынан «Сүйінші» сұрайды. Ол үшін сыйлық беріледі. Баланың кіндігін кескен әйел кіндік шеше болып саналады.

- Шілдехана, бесікке салу, қырқынан шығару, сүндет той, тұсау кесу рәсімдері жасалады.

4. «Сұрақ-жауап айдары»

«Наурыз» - қандай мереке?

«Бет ашар» қай кезде айтылады?

Шапанды кімдер киген?

Әйел адамның ұлттық киімі?

Айт- мерекесі қандай мереке?

Қалың мал дегеніміз не?

Қымыз қалай жасалады?

Көрімдік дегеніміз не?

5. «Қазақ халқының салт-дәстүрлері білгірі» викторинасы.

1. «Көже» қандай мерекеге дайындалады? / Наурыз/

2. «Көже» неше компоненттен дайындалады? / жеті/

3. Бала алғашқы қадамдарды жасаған кезде өткізілетін дәстүр қалай аталады? /«Тұсау кесу»/

4. Мерекеге немесе қонақтар үшін дайындалатын басты ұлттық тағам/ет: жылқы еті немесе қой етінен жасалатын «Бесбармақ»;

5. Өте жұқа нан өнімі қалай аталады? /«Шелпек»./

6. Мұсылман мейрамы қалай аталады? / «Ораза»/

7. Қалыңдық үшін қандай ақы алады? / «Қалың мал»: жылқы, кілем, қалыңдықтың ата-анасына сыйлықтар/

8. Қалыңдық келгенде қандай салт өткізіледі? /«Беташар»/

9. Ізгі хабар үшін сыйлық қалай аталады? /«Сүйінші»/

10. Жана нәрсе үшін сыйлық қалай аталады? /«Байғазы»/

11. «Бата» дегеніміз не? Оны кім береді? / Бата. Ақсақалдар, ата-аналар/ береді.

12. Бала туылғаннан кейінгі 40-шы күні атап өтілетін мереке? / «Қырқыннан шығару»/

13. Балалар ойнайтын ұлттық ойын? / Асық/

14. Қазақтың қандай зияткерлік ойынын білесің? / «Тоғызқұмалақ»/

15. Ұлттық ойындары ата? /«Аударыспак», «Қыз қуу», «Қазақша күрес», «Бәйге», «Көкпар»

16. Әдеби-музыкалық сайыс/ «Айтыс»/.

Рефлексия. Мен не білдім? Жанадан не үйрендім? Мен тағы не білгім келеді?

Түрі: Сынып сағаты

Тақырыбы: «Отбасы – бірлік пен берекеге толы»

Міндеттері:

- отбасы туралы, шағын мемлекет ретінде, отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас туралы білімді қалыптастыруға ықпал ету;

- өз халқының салт-дәстүрлеріне құрметпен қарауды тәрбиелеуге ықпал ету.

Сынып сағатының барысы:

1. Ұйымдастыру кезеңі: сынып үстелдері оқушылар төрт топқа бөлініп отыруы тәртібімен орналастырылады.

2. Кіріспе.

- Бүгін сабақта біз шаңырақ туралы сөйлесеміз.

- Бұл сөздің лексикалық мағынасын кім түсіндіре алады? (балалардың жауаптары)

- иә, әркімнің өз үйі, өз шаңырағы бар – пәтер, үй, киіз үй, яғни ол жұмыстан, мектептен оралатын орын. Үй барлық адамдарды біріктіреді.

- Қалай ойлайсыз, бір шаңырақ астында өмір сүретін, қандас туыс және ортақ тұрмыспен, өзара көмекпен байланысты адамдарды қалай атауға болады? (Отбасы).

- Отбасы құрамына кім кіреді?

- Өз отбасыларыңыз туралы айтып берсеңіз, оларды не біріктіреді?

- иә, отбасыларда тұратын адамдар туыстық қатынаста, олар жалпы өмірмен байланысты және ұқсас белгілер мен қасиеттерге ие.

- Оларды жалпы «құндылықтар» біріктіреді ме? (балалардың жауаптары) құндылықтар материалдық және рухани болуы мүмкін. Бұған көз жеткізу үшін бір ойын ойнауға болады.

Ойын: балалар шеңбер болып тұрады. Жүргізуші оң қолын жоғары көтеріп, отбасына тән кез-келген материалдық құндылықтарды атайды. Отбасында осындай құндылықтар бар оқушы көшбасшыға келіп, оны оң қолынан ұстайды. Содан кейін жүргізуші сол қолын көтеріп, отбасы мүшелерінің рухани құндылықтарын атайды. Отбасында осындай құндылықтар бар оқушы көшбасшыға келіп, оны сол қолынан ұстайды. Оң жақта тұрған оқушы оң қолын көтеріп, отбасына тән келесі материалдық құндылықты атайды, содан кейін рухани құндылық деп аталып, осылайша келесі оқушыларман жалғасып кете береді.

- Ойыннан не байқадыңыздар? Біздің көпшілігімізде үйде, отбасында ортақ құндылықтар бар екен. Бұл жақсы немесе жаман ба? сипаттама беріңіздер (балалардың жауаптары).

- Біз әр отбасының өзіндік құндылықтары, материалдық, рухани құндылықтары бар екенін анықтадық. Әр отбасы бір-біріне ұқсамайды, бірақ ортақ қасиеті бар, онсыз отбасында бейбітшілік пен келісім орнату қиын.

3. «Өсиет әңгіме» әңгіме жұмысы.

- Неліктен ата-аналар туралы айтқанда, тек бір үй туралы емес, ата-ана шаңырағы туралы айталды, қалай ойлайсыздар? «Үй» немесе «Отбасы шаңырағы» деген ұғым отбасындағы туыстық, бірлік туралы қандай ақпарат береді?

- Отбасы шаңырағы адам өмірінде бастауы деп неліктен жиі айтылады? Отбасы шаңырағының – қабырғасы, шатыры нені білдіреді? (балалардың жауаптары)

- Ал киіз үй отбасы шаңырағы бола ала ма? Киіз үй құрылымының қорғайтын және рудан руға берілетін қандай элементі рудың символы болып табылады? (балалардың жауаптары)

- Балалардан киіз үйдің құрылысын талап, айтып беру ұсынылады.

Өсиет әңгіме.

«Ежелгі уақытта таңғажайып отбасы жер бетінде өмір сүріпті. Отбасы өте үлкен – жүз адамнан тұрады, онда бейбітшілік, махаббат пен келісім орнаған. Бұл отбасы туралы қауесет жоғарғы билеушіге де жетеді. Ол осындай мейірімді және бақытты адамдар тұратын отбасының құпиясын білу үшін осы отбасына баруды шешті. Ол осы қалаға жол тартып, отбасының негізін қалаушы қарияға келеді. Билеуші мұның рас екеніне көз жеткенде, ол отбасы басшысы қариядан, «бір-біріңмен ешқашан ұрыспай, қалай өмір сүруге болады? деп сұрағанда қария оған қағазға оған жүз рет бір сөз жазып, билеушінің қолына ұстатады. Билеуші қағазға жазылғанды оқығанда, оның жүзінен таңқалғандық байқалды».

Топтық жұмыс.

- Отбасы басшысы қандай сөз жазды? Сізге ұсынылған параққа қария айтқан сөзді жазыңыз және неге бұл сөз билеушіні таңдандарғанын түсіндіріңіз.

Оқушыларға отбасы үйі – киіз үйді құрастыру тыпсырылады. (оқушылар алдын-ала дайындалған парақтарды тақтаға бекітеді, нәтижесінде тақтада киіз үйдің бейнесі пайда болады).

- Тату отбасын құрушы қария парақта қандай сөз жазды? Бұл «*түсіністік*» сөзі болатын. (Мұғалім өз осы сөз жазылған парақты – киіз үйдің фрагменті шаңырақты тақтаға бекітеді).

- Неліктен отбасы басшысы бұл сөзді жүз рет жазды деп ойлайсыз?

- Бұл отбасы мүшелерінің өз үйіне, ата-аналарына қандай қатысы бар? Ол нені туындатады? Отбасы немен айналысады? (оқушылардың жауаптары).

- Сонымен, отбасындағы ең бастысы – *өзара түсіністік*.

- Отбасыңыздағы қарым-қатынас туралы айтып берсеңіз, сіздің отбасыңыздың басшысы кім?

4. Оқулықтармен жұмыс.

«Отбасы-шағын мемлекет» мәтіні бөлімдерін оқу.

- Мазмұнды талқылау.

Топтардағы жұмыс.

- Сонымен, біз отбасы шағын мемлекет екенін білдік. Енді топтармен жұмыс істеуді ұсынылады.

- Тақтада «Отбасы – ата-ана-қоғам» схемасы жасалады:

- отбасы қарым-қатынасы туралы әңгіме құрастыру ұсынылады.

- Әңгімелерді оқу.

5. Қосымша материал.

- Әр отбасының туыстары бар. Қазақ отбасында туыстарының бір-біріне көмектесуін жоғары бағалайды. Егер сен басқаларға мейірімді болсаң, онда саған да қажетті уақытта олар көмекке келеді. Ежелгі дәуірден бастап балаларға үлкендерге құрмет, оларға ұқыпты, қамқор көзқарас тәрбиеленген. Егер балаға ата-анасына, өз отбасына, рулық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға құрмет көрсетілсе, онда ол басқа адамдарға да құрметпен қарайды, өзге халықтардың салт-дәстүрлерін құрметтейді және сыйлайды.

- Балалар, отбасы туралы, отбасындағы қарым-қатынастар туралы, үлкендерді құрметтеу туралы қандай мақал-мәтелдерді, білесіздер? (оқушылардың жауаптары).

- Бүгін біз бір қазақ отбасында қонақта болып отырмыз. Олардың үйінде қуанышты оқиға – немересі дүниеге келді.

1- Көрініс

Балалар үйге кіріп, ата мен әжеге сәлемдеседі.

Екі оқушы шығып қарт пен жас жігіттің сәлемдесу түрін көрсетеді.

Жігіт: Ассалаумағалейкүм, ата!

Ата: Уғәләйкүмассалам, балам!

Жігіт: Дені-қарныңыз сау ма, аман-есенсіз бе?

Ата: Құдайға шүкір, балам, жүріп жатырмыз.

Жігіт: Бала-шағаңыз есен-сау ма?

Ата: Тегіс аман-есен өсіп-өніп жатыр.

Жігіт: Өзіңіз күйлі қуаттысыз ба?

Ата: Балалардың қамқорлығында жағдайым жақсы.

- Сәлеметсіздер ме, балалар! Бүгін біздің үйде той! Менің немеремді қырқынан шығарамыз, бесікке салу тойын жасаймыз.

Балалар немересіне тілек айтады.

- Немереңіздің дені сау болсын!

- Үлкен азамат болсын!

- Жорытқанда жолы болсын!

- Арғымақтай жүйрік болсын!

- Асқар таудай биік болсын!

- Әумин.

Әжесі мен немерелері баланы (қуыршақты) шомылдырып баланы қырқынан шығару рәсімін жасайды. Баланы шомылдырған суға салынған күмістен жасалған зергерлік бұйымдарды, теңгелерді қонақтарға таратады. «Шашу» шашылады. Шашудан әрқайсысы дәм татып, ниет білдіре отырып, бақыт тілейді.

Баланы бесікке бөлегеннен кейінгі рәсім орындалады (қыздар нәрестені тербетіп, бесік жыры айтады).

2 -Көрініс

Балалар үйге кіріп, атасы мен әжесін сәлемдеседі.

- Әже және қыз бала болып киінген екі оқушы. Әже мен қыз бала сәлемдесуі.

Қыз: Армысыз әже?

Әже: Бар бол, балам!

Қыз: Үй-іші, бала-шағаңыз аман ба?

Әже: Тәңірге тәуба, барлығы күйлі-қуатты, аман-есен.

Қыз: Ылайым жақсы болсын.

Әже: Өзіңе де Алланың нұры жаусын, балам!

- Біздің үйде тұсау кесу тойы. Менің немеремнің бірінші қадам басу тойын жасаймыз.

Қыздар баланың аяқтарын (қуыршақты) ала жіппен байлайды. Содан кейін нәрестені қаз тұрғызып тұсау кесер әнін айтады.

Қаз-қаз, балам, қаз балам!

Қадам бассаң, мәз болам!

Күрмеуінді шешейін,

Тұсауыңды кесейін,

Қадамыңа қарайық,

Басқаныңды санайық,

Қаз-қаз, балам, жүре ғой...

Балтырыңды түре ғой.

Тай-құлын боп шаба ғой,

Озып бәйге ала ғой.

Қаз баса ғой, қарағым,

Құтты болсын қадамың!

Балалардың бірі баланың аяғындағы ала жіпті кеседі, ал бала алғашқы қадамдарын жасайды.

Жолың болсын деселік,

Жолыңа нұр төсейік.

Жарылқасын алдыңнан.

Тұсауыңды кесейік!

Тұсауыңды кесейік!

Күрмеуінді шешейік.

Қаз, қаз балам, қаз балам

Қадам бассаң мәз болам,

Тағы, тағы баса ғой,

Тақымыңды жаса ғой.

Қаз болса ғой қарағым,

Құтты болсын қадамың!

Әжесі шашу шашады, бата береді.

Жорытқанда жолың болсын!

Арғымақтай жүйрік болсын!

Асқар таудай биік болсын!

Әумин.

Сабақ соңында сөзжұмбақ шешу ұсынылады, кілт сөзді оқып, адам үшін өмірдегі ең қымбат не екенін талдайды.

Сөзжұмбақ шешу.

1. Қандас туыс адамдарды қалай атайды (туыстар)

2. Қазақтарда нәресте төсегі қалай аталады (Бесік).

3. Адамдарға отбасында бейбітшілік пен келісімде өмір сүруге не көмектеседі? (түсіну, түсіністік).

4. Нәрестені тербету кезінде айтылатын ән? (Бесік жыры).

Қорытынды.

- Сабақтан қандай жаңа ақпарат алдыңыз?

- Балалар алған ақпараттары мен өз түйгендерін ортаға салып, талдау жасайды.

Әрине, әр адам үшін өмірдегі ең маңызды және қымбат нәрсе – бұл отбасы.

Жоғарғы орта білім беру деңгейіне ұсынымдар мен әзірлемелер

Жоғары сынып оқушыларының адамгершілік мәдениетін қалыптастыруда өмірдің эстетикасы, ұлттық құндылықтар, дәстүрлер мен ғұрыптар маңызды рөл атқарады.

Көптеген қазақ отбасыларында көне тұрмыстық заттар сақталған және әлі де қолданылады, әсіресе бұл ауылдық жерлерде көбірек байқалады, мал шаруашылығымен айналысатын кейбір отбасылар Ұлттық киіз үй де қолданылады. Сондықтан, қолданбалы шығармашылық үйірмелерін ұйымдастыру, халық мерекелерін өткізу, ұлттық бұрыштарды, киіз үйлерді, көрмелерді безендіру арқылы балалар мен жасөспірімдерді ұлттық қазақ тұрмысымен және ата-бабаларының өмірімен таныстыру міндет болып табылады. Оларды ата-бабаларының қолымен жасалған істерді түсінуге және бағалауға үйрету, ұлттық киімдерде, қазақ ою-өрнектерінде, тұрмыстық заттарда өзіндік ерекшелік пен сұлулықты көруге жетелеу керек. Егер бала күнінен отбасында ұлттық тұрмыстық әдемі заттар мен ұлттық аспаптар болса, онда олар оның эстетикалық талғамын сезініп өседі.

Балалар мен жасөспірімдерге арналған тәрбиелік іс-шараларды өткізу барысында ойындар мен әндер, қазақтың ұлттық әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері пайдаланылады, осылайша халық шығармалары, ұлттық дәстүрлері рухани мәдениетті қалыптастырады, жас ұрпақты ежелгі дәуірден келе жатқан дәстүрлер негізінде тәрбиелейді және оларды болашақ ұрпақ үшін сақтауға мүмкіндік береді.

Тәрбиенің ең бастысы – әр баланың шығармашылық даралығын ашу, ол үшін оны шығармашылық процеске қосу керек. Халық фольклорын іс жүзінде игеру, халық шеберлерімен қарым-қатынас жасау, қазақтың қолданбалы өнерінің көрмелеріне қатысу, фольклорлық мерекелерді, айтыстарды өткізу және оларға қатысу арқылы ғана балалар мен

жасөспірімдер алдында әлемді қабылдаумен бірге сұлулықтың да әлемі біртіндеп ашылады.

Ойындар, әндер, мерекелер мен іс-шаралар – мұның бәрі балаларды қызықтыруы керек, іс-шараны өткізуге қатысуға, жаңа нәрселерді білуге деген ынтасын оятуы керек. Тәрбиешінің, мұғалімнің, ұйымдастырушының, көркемөнерпаздар ұжымының жетекшісінің рөлі – баланы тарту, қызықтыру, ойлау мен ұмтылысты дұрыс бағытқа бағыттау жүйесін, оны ұлттық мәдениеттің бай тәжірибесімен таныстыру.

Тәрбие процесінде ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды пайдалана отырып, мұғалім балаларға қазақ халқының рухани мәдениетінің бастауларын пайдалануға, оның өзіндік ерекшелігін тануға мүмкіндік беруге ұмтылуы тиіс, өйткені дәл осы ұлттық дәстүрлерде қазақ халқының өмірі мен тұрмысының мәні барынша толық көрсетілген. Қазақ ұлттық дәстүрлерінде ережелер, нұсқаулар, көптеген өмірлік жағдайлардағы мінез-құлық нормалары, Ар-намыс пен қадір-қасиет, сұлулық туралы идеялар бар.

Кез-келген жағдайда халық шығармашылығы, ұлттық дәстүрлері, өнері балалар мен жасөспірімдердің эстетикалық қабылдауына үлкен әсер етеді.

Ұлттық дәстүрлер адамдардың қоғамдық санасын, олардың іс-әрекеттерімен, қарым-қатынастарымен, идеологиясымен, психологиясымен әлеуметтік болмысын көрсететіндіктен, олар көркемдік таным мен адамгершілік бағалаудың объектісі ретінде қызмет етеді.

Жоғарғы мектеп оқушыларына арналған тәрбие іс-шараларының үлгісі:

Түрі: Сайыс

Тақырыбы: «Қазақ отбасында ұлттық тәрбие»

Бағдарлама барысы:

1 күн

1. Ұлттық сайыстың ашылуы.

2. Білім алушылардың шығармашылық жұмыстарының көрме-конкурсы

(қабырға газеттері, кроссвордтар, ребустар, буклеттер, планшеттер).

2 күн

1. Білім алушылардың шығармашылық жұмыстардың көрме-конкурсы (қол өнер бұйымдарынан).

2. «Қазақ отбасында ұлттық тәрбие» пікір-сайыс

3. Дәріс – «Қазақтың ұлттық киім үлгісі» көрсетілім.

3 күн

1. «Қазақ отбасында ұлттық тәрбиенің өзекті мәселелері» дөңгелек үстел. (ата-аналар мен мұғалімдер, білім алушылар)

4 күн

1. «Қазақ отбасындағы ұлттық тәрбие» оқушылар байқауы.

Бұл байқау келесі бағдарлама бойынша өткізуге болады:

Кесте 1

1. Сергіту	Отбасындағы ұлттық тәрбие туралы мақал - мәтелдер
2. Көкпар	Теориялық байқау: Қазақ қыздары туралы халық ауыз әдебиетіндегі мақал-мәтелдерді атау. Отбасы бірлігі туралы мақалдарды атау, оның мәнін ашу? Қазақ отбасында бала тәрбиесіндегі ананың рөлі? Қазақ отбасында ұлбаланы тәрбиелеуде әкенің рөлі? Сипаттаңыз.
3. Полиглот	Қазақ отбасында ұлдар мен қыздарды тәрбиелеу бойынша салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды білу
4. Тыйымдар	Қазақ халқының отбасы тәрбиесіне қатысты нанымдары, тыйымдары.
5. Тәжірибелік тапсырма	Әр қатысушы жағдаяттар жазылған конвертті алады. Жағдаят тапсырмаларын орындау
6. Бәйге	«Отбасындағы ұлттық тәрбиенің маңызы мен ерекшелігі» Сайыс.
7. Шешендік өнер	«Қазақ отбасындағы ұлттық тәрбие» шешендік өнер сайысы

Сынып сағаты

Тақырыбы: «Қазақ халқының салт-дәстүрлері»

Мақсаты: Оқушылардың қазақ дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары туралы білімдерін қалыптастыру.

Міндеттері:

- оқушылардың қазақ халқының мәдениетіне деген қызығушылығын ояту;
- оқушылардың өз елінің, өз халқының адамгершілік-рухани мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу;
- мерекелерді, дәстүрлерді зерттеу арқылы балалардың қазақ халқының тарихы мен мәдениеті туралы білімдерін кеңейту.

Әдістері: әңгіме, әңгімелеу, түсіндіру, ойын, жаттығу, практикалық жұмыс.

Құрал-жабдықтар: интерактивті тақта, қазақ халқының салт-дәстүрлері фото-суреттер, музыкалық фонограмма, бейнеролик, киіз үй бейнесі, «Шаңырақ» макеті, дәстүр атаулары бар карточкалар, А4 парақтары.

Сабақтың барысы

1. Ұйымдастыру сәті

(Тәрбие сағатын оқушылар ҚР Әнұранын айтумен бастайды).

2. Сыныпты топтарға бөлу.

Бірінші топ – «Алтын бесік»

Екінші топ – «Шаңырақ»

Үшінші топ – «Бәйге»

Төртінші топ «Дастархан»

3.Сабақ тақырыбы бойынша жұмыс

Әр топ өздерінің топтарын қорғап шығады. (топ атауы, эмблема, ұстанымдары)

Әр топқа сөз берілді. Топтардың атауына сәйкес тәрбие сағатының тақырыбы ашылады. *«Қазақ халқының салт-дәстүрлері»*

Сынып сағаты қазақ ауылдарына саяхаттаудан басталады

Бірінші ауыл «Салт-дәстүр» ауылы

4. Сұрақ: Салт-дәстүрлер дегеніміз не?

- Оқушылар «Дәстүрлер» және «Әдет-ғұрыптар» туралы жазылған анықтамалар мен ұғымдармен танысады және мұғалімнің сұрағына жауап береді.

Дәстүрлер – бұл ұрпақтан-ұрпаққа жинақталып, берілетін тәжірибелік және әлеуметтік іс-әрекеттің идеялары, рәсімдері, әдеттері мен дағдылары.

Ғұрып – бұл кез-келген халықтың, кез-келген әлеуметтік топтың күнделікті өмірінде бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі тәртіп. Дәстүрлі түрде қалыптасқан қоғамдық мінез-құлық ережелері.

«Қазақ халқының салт-дәстүрлері» атты бейнероликті тамашалау

- Сіз бұл бейнероликтен не білдіңіз?

- Қазақ халқының қандай салт-дәстүрлерімен таныстыңыз.

- Адам өз халқының салт-дәстүрлерімен қай кезден бастап таныса бастайды? (балалық шақ)

Қазақстанда жүзден астам ұлт пен ұлыс өкілдері тұрады. Олардың барлығы біздің жерімізді Туған жер деп санайды. Республикада әрбір халықтың өз тіліне, мәдениетіне, дініне деген өзіндік құқығы бар.

Қазақстанда тұратын барлық халықтардың салт-дәстүрлері бар. Олар халықтың өмір салтын, оның әдеттерін, ұлттық ерекшеліктерін көрсетеді.

Қонақжайлылық, үлкендерге құрмет, қариялар мен әйелдерге құрмет, үлкендерге орын беру қазақ халқының бойына сіңген құндылықтары.

Бүгін біз қазақ халқының салт-дәстүрлері туралы ойымызды толықтырдық. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрпы, мерекелері өзінің әсемдігімен, бай мағынасымен таң қалдырады және ашық, қонақжай, қоршаған әлеммен келісімде өмір сүруге ұмтылатын қазақтың ұлттық мінезін көрсетеді. «Қазақ» сөзінің өзі түркі тілінен аударғанда «еркін адам» дегенді білдіреді. Қазақтар еркіндікті сүйетін көшпелі халық болған, орасан зор жер аумақтарына бай жайылымдарға және тау бөктері мен өзен аңғарларында құнарлы жерлерге ие болған. Егер қазақ халқының салт-дәстүрлері туралы айтатын болсақ, онда тұтас тарих шығады. Әр мереке немесе қандай да бір оқиға баланың тууы, үйлену тойы, Наурыз, айт ұлттық және мемлекеттік т.б мерекелері ұлттық нақышта аталып өтіледі.

Тойың-тойға ұлассын, ұлы халқым!

Өрлей берсін қияға атақ-даңқың.

Аялайық, қастерлеп, ұлы күнді,

Жеткізейік ұрпаққа Ата салтын!

Сұлу дала! Менің сүйген еркемсің,

Жаным сенен жаратылған өлкемсің.
Қандай жақсы Қазақстанда туғаным!
О, туған жер! Тамашасың, көркемсің!

5. Қазақ халқының қандай салт-дәстүрлерін білесіздер? (әр топ дәстүрлер туралы айтады)

Шілдехана – сәби дүниеге келгендегі алғашқы той. Кешке жиналғандар көңіл көтеріп, ән айтып, домбыра ойнап, қызықты думан-тойға жалғасады.

Көрмдік – жаңа туған сәбиді, үйге алғаш түскен келінді көргенде берілетін сыйлық. Байғазы мен көрімдік әртүрлі ұғымдар. Байғазы-жаңа затқа, *киімге берілсе, ал көрімдік – адамдар немесе жануарлар үшін беріледі.*

Ат қою – қазақтар бұл салтанатты рәсімге ерекше мән береді. Олар әйгілі адамдардың, палуандардың, ақын-жыраулардың, батырлардың есімдерін беруге тырысады, нәресте осы адамға ұқсасын деген ырым.

Бесікке салар – халықтың қасиетті бесігі және бала үшін өте ыңғайлы ұя. Баланы бесікке бөлегеннен кейін дәстүрлі «Бесік жыры» әнімен тербетіледі. Баланы бесікке саларда ауыл-аймақтың апа-әжелері жөн-жоралғысымен, сыйлығымен келіп, баланы бесікке салады, оларға үй иесі бесікке салар деп ырымдап сыйлықбереді. Бесікке бөлегеннен кейін «Тыштырма» ырымы жасалады, онда балаларға тәттілер мен қант-кәмпит таратылады. «Оттен аластау» ежелден қазақтарда баланы бесікке жатқызар алдында немесе жас жұбайларды жаңа үйге орналастырар алдында үлкендер отпен аластап тазартқан.

Тойбастар – үйлену тойының басталуы. Той әрдайым «Тойбастар» әнмен басталады. Мереке иесі міндетті түрде бірінші әнді орындаған әншіге алғыс айтып, сыйлық беруі керек.

Қырқыннан шығару – бала туылғаннан 40 күн өткен соң, жиналған әйелдер баланы жуындырып, шашы мен тырнақтарын алып, «балаң енді есейді» деген тілектерін айтады. Ал айтулы рәсімге қатысқандардың барлығын достархан жайылып, сыйлық беріліп, той жасайды.

Тұсаукесер – Бұл рәсім нәресте алғашқы қадамдарын жасаған кезде жасалады. Баланың тұсауын ала жіппен кесіп, қадамына нұр бітсін, қадамың құтты болсын деп тілектер айтылып, артынан ұлан асыр той тойланады.

Шашу-шашу. Өте әдемі және қуанышты рәсім. Бұл «үлкен қуанышқа, үйлену тойында жас келінге, жаңа құдаларға, Наурыз т.б. ұлттық мерекелерде тәттілер, кәмпиттер шашады. Мұны «Шашу» деп атайды.

Сүндеттеу – Бала 3,5,7 жасқа толғанда сүндеттеу рәсімінен өтуі керек. Әдет-ғұрып мұсылмандарда діни болып саналады. Қазақ ата-аналары оған борыш, отбасылық мереке ретінде қарайды. Қонақтар шақырылады, сыйлықтар дайындалады, ән айтылып, күй шертіліп той тойланады.

Тілашар – әрбір отбасы баласы 7 жасқа толғанда оны медресеге, мектепке берген. Бұл күн бала үшін ең маңызды күн. Мұндай күні бала әсіресе талғампаз киінеді, мектеп керек-жарақтарымен жабдықталған және тілашар той жасалады.

«*Бата*» (ауызша бата) – әр қазақ үшін өте құнды рухани тілек. Бұл поэтикалық шығармашылықтың ерекше түрі. Бата әдетте жасы үлкен ақсақалдарға беріледі. Бата түрлері әртүрлі. *Дастархан бата* – қонақжайлық

көрсеткені үшін ризашылық білдіру. *Алғыс бата* – қайырымдылық, мейірімділік үшін беріледі. Бата тәрбие әдісі ретінде мейірімділік, сүйіспеншілік, адамгершілік үшін қызмет етеді. Ол үшін арнайы өлеңдер, әндер жазылады. Батаны әрдайым құрметті, қадірлі ақсақалдар береді.

Қонақ – Қашан да қазақ халқы қонақжайлылығымен танымал. Олар қонақтарға ең дәмдісін сақтады. Қонақтарды 3 түрге бөледі: Арнайы қонақ – арнайы шақырылған қонақ, құдайы қонақ – кездейсоқ, жолаушы келген қонақ, қыдырма қонақ – арнайы қыдырып келген қонақ.

(Оқушылар осы аталған дәстүрлерді толықтырып және ұмыт болып бара жатқан дәстүрлерді зерттеп, топтарда талдап, баяндап айтады).

6. «Ұлттық ойындар» атты келесі ауылға саяхатқа барамыз

Қазақ халқының көптеген ұлттық ойындары бар. Қазіргі уақытта тәуелсіздік алғаннан кейін олар Қазақстанда қайтадан танымал бола бастады. Командаларға ата-бабаларымызға жақсы таныс болған, ұлттық қазақ ойындарының суреттері салынған ашық хаттар таратылады

1. Асық

2. Арқантартыс

3 Конверт: Көтермек

4. Қыз қуу

Топтарға сахналық қойлым көрсетіліп, түсіндіру тапсырылады.

Асық – қойдың немесе қошқардың тізе буынының сүйегі. Алдын ала пісірілген немесе тұтынылған қой етінен алынады. Қарапайым асық кейде әртүрлі түстермен боялған, олар мөлшері мен салмағына қарай бағаланады және түрлі атауларға ие. Сонымен қатар, әр қатысушының өз атар сақасы болуы керек. (оқушылар сахналық қойылымда асық ойнаудың ережесін көрсетеді).

Арқан тарту – ойын барысында әрқайсысы 5-6 адамнан тұратын екі команда таңдалады және олардың арасындағы бір-біріне қарама-қарсы сызықтан бөлінеді.

Команданың әр мүшесі ұзын арқанды мықтап ұстайды. Жүргізушінің бұйрығы бойынша олар қарсыластар командасын өз жағына тартуға тырысады. Бұл командалық күш сынасу.

«Қыз қуу» - қызды қуып жету. Дәстүрге айналған ұлттық ойын. Ойын шарты бойынша атқа мінген қыз бен жігіт. Жігіт қызды қуып жетсе, бетінен сүйеді, ал жете алмаса қыз жігітті қамшымен ұрады.

Қазақ биі – әр бидің шығу тарихы айтылады және оқушылардың орындалуында би билейді.

7. Келесі ауыл «Ұлттық тағамдар» ауылы

Қазақтың ұлттық тағамдарымен танысады. Бүгінгі күнге дейін сақталған өткеннің керемет дәстүрлерінің бірі – жалпыадамзаттық нормаларға жататын және өркениетті қоғамның жағымды қасиеті болып табылатын қонақжайлылық.

Қазақтар қонақжайлылығымен танылған. Қазақтың ұлттық асханасында халықтың жаны, оның тарихы, салт-дәстүрлері айқын көрініс тапқан. Қазақ халқының ең басты ерекшелігі қонақжайлылық. Құрметті қонақты қуана қарсы алып, ең құрметті орынға жайғастырып, үйдегі ең жақсысын берген. Бірінші кезекте қонаққа қымыз, шұбат немесе айран, содан кейін сүт немесе кілегей,

бауырсақ, мейіз, ірімшік, құрт қосылған шай ұсынылды. Кез-келген үстелде бидай ұнынан жасалған тағамдар болуы керек. Қазақ дастарханында әрқашан нанға құрмет көрсетілген оны жоғары бағалады. Қазақтардың түсінігіндегі нан-қасиетті тағам.

Топтарға арналған тапсырма: қазақтың ұлттық тағамдарын атаңыз?

Кез келген дастарханның әшекейі және қазақтардың ең сүйікті тағамы болып әрқашан асылған ет тағамы Бешбармақ (бес бармақ) саналған. Қазақтың ұлттық тағамдары халықтың мәнін, оның тарихын, мәдениеті мен дәстүрін толық көрсетеді. Ежелгі заманнан бері қонақжайлылық қазақ халқының ерекшелігі болған, үйдегі қонақтарға қарсы алып, құрметті орын берілген. Қазақтар дастарқан басында жиналған. Қазақтар арасында ең танымал тағам – бешбармақ (бес бармақ), бауырсақ. Бұл ұлттық тағамдардың басты тағамы. Бешбармақ қазақ тілінен аударғанда «бес саусақ» дегенді білдіреді, өйткені бұл тағамды қолмен жеу керек. Бешбармақ қой, жылқы немесе сиыр етінен дайындалады. Хош иісті ет жұқа иленген және сорпаға қайнатылған қамырмен дайындалады. Тамақтың соңында қымыз беріледі, содан кейін шай рәсімі жүреді.

Наурыз көже – 7 немесе 11 міндетті элементтен (су, ет, тұз, май, ұн, тары күріш, бидай, жүгері және сүт, айран) тұратын дәстүрлі көктемгі көже. Бұл компоненттер бақытты, даналықты, салауаттылықты, денсаулықты, байлықты, қорғанды бейнелейді. Келесі жылы жемісті болу үшін көжені толық тауысып ішеді. Егер сіз жеті үйден Наурыз көжеден дәм татсаңыз, онда сіз үшін жыл сәтті болады деген сенім бар.

Бауырсақ - әрбір қазақ отбасында міндетті тағам. Оларды шайға, тамақ алдында, қымызға, тәбетке, сорпаға береді. Бұл кішкентайлардан бастап үлкендерге дейін сүйіп жейтін, мерекелік және күнделікті тағам.

Ұлттық сусындар – қымыз, шұбат, қымыран. Қымыз (бие сүті) емдік сусынының емдік қасиеті мен сергіткіш әсері бар және өкпе мен асқазан-ішек жолдары ауруларын емдеу үшін қолданылады. Шұбат сүт өнімдерінің ішінде қымыздан кейінгі аса құнды сусын болып табылады, түйе сүтінен дайындалады.

8. «Қазақ халқының салт-дәстүрін кім жақсы біледі?» Сайысы
Сайыс сұрақтары:

1. Қазақтардың көшпелі тұрмысына бейімделген тұрғын үй қалай аталады? (Киіз үй)

2. кез-келген мерекеге дайындалатын қазақтардың басты ұлттық тағамы? (Бешбармақ)

3. Бие сүті қалай аталады? (Қымыз)

4. Түйе сүтінен жасалған сусын қалай аталады? (Шұбат)

5. Ерлер мен әйелдер киімінің негізгі түрі қандай болды? (Шапан)

6. «Наурыз» сөзі нені білдіреді? (Жаңа күн)

7. Наурыз көже неше компоненттен дайындалады? (7-11)

8. Қуанышты хабар үшін сыйлық қалай аталады? (Сүйінші)

9. Қазақтың ұлттық күресі? (Қазақша-күрес)

10. Спорттық интеллектуалды ойындар? (Асық, тоғызқұмалақ)

9. Қорытынды:

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға бай еліміздің ұлттық құндылықтарын сақтап, дәріптеп жүруіміз керек. Біздің республикамызда басқа ұлт өкілдері тұрады, олардың өз дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары бар. Біздің елімізде халықтар арасында достық пен келісім орнаған.

Шаңырақ бейнесі – бұл ортақ үйдің, Қазақстанда тұратын барлық адамдардың бейнесі. Егер шаңырақ – бұл үй, ал уықтар – халықтар болса, онда ондағы береке әрқайсымызға байланысты, өйткені біз бәріміз – Қазақстан халқымыз.

Біз бір шаңырақ астында және қасиетті ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптары бар, көпұлтты, тату ел екенімізді құрметтейміз.

«Бір шаңырақ астында» биі орындалады.

«Ұлттық дәстүрлер мен ғұрып» элективті курсы

Түрі: Элективті курс бағдарламасы

Бағыты: Дәстүр мен ғұрып

Кімдерге арналған: 10-11 сынып білім алушылары

Құрылымы: 4 модуль

Тілі: қазақ, орыс

Элективті курс бағдарламасы

Курс бағдарламасының мазмұны

Аңдатпа

«Қазақтың ұлттық дәстүрлері мен ғұрыпы» курсы этникалық тарих, этномәдени дәстүрлер, мәдени байланыстар, рухани және материалдық мәдениет, жалпы қазақ халқының және осы аймақта тұратын халықтардың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары туралы негізгі дағдыларды, ұғымдар мен білімді қалыптастыруға бағытталған «Жалпы гуманитарлық» және «Жаратылыстану-математикалық» бағытында оқитын 10-11 сынып білім алушыларына арналған элективті курс болып табылады. Курс 10-11 сынып білім алушыларына арналған салт-дәстүрлер бойынша алдын-ала арнайы дайындықты қажет етпейді, бірақ қазақ халқының географиясы мен құрамы, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыпы туралы білімді қамтиды. Практикалық тұрғыдан алғанда, Курстың міндеті білім алушыларды Қазақ халқының ұлттық мәдени ерекшеліктерімен, ұлттық дәстүрлердің әртүрлілігімен, негізгі әдет-ғұрыптарымен, нанымдарымен, ұлттық өнердің ерекшеліктерімен, экономикалық қызметтің дәстүрлі түрлерімен жүйелі түрде таныстыру, сонымен қатар қазіргі қоғамдағы дәстүрлі әлеуметтік-мәдени нормалар туралы түсінік қалыптастыру болып табылады. Теориялық тұрғыдан алғанда білім алушыларды ұлттық код, ұлттық мәдениет, салт-дәстүрлер, ұлттық әдет-ғұрып, жалпыұлттық және отбасылық құндылықтар сияқты ұғымдармен таныстыру көзделеді.

Курсты меңгеру мақсаты:

- қазіргі заманда ұлттық дәстүрлерді, ғұрыптарды, ұлттық мәдениетті,

жалпыұлттық және отбасылық құндылықтарды білу және түсіну қабілетін дамыту; ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың ерекшеліктері туралы түсінік қалыптастыру.

- әлеуметтік-мәдени дәстүрлердің дәстүрлі және заманауи мәселелерін білуді қалыптастыру: дәстүрлер мен ғұрыптар және олардың қазіргі қоғам өміріне қатысуы және олардың іскерлік мәдениет пен мінез-құлық этикетін қалыптастыруға әсері.

- ұлттық дәстүрлерді дамытудың өзекті мәселелері бойынша білімді сыни талдау және практикалық қолдану дағдыларын қалыптастыру және дамыту.

- ұлттық мәдениет пен салт-дәстүрлердің заңдылықтары мен ерекшеліктерін зерделеуге жүйелі тәсіл негізінде жобалар, модельдер құрастыруға және оны өмірде пайдалану қабілетін дамыту.

- ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың ерекшеліктерін терең білу негізінде олардың тарихи дамуы мен қазіргі заманғы ықпалына талдау жүргізе білуге ықпал ету.

Күтілетін нәтижелер:

- Қазақ өркениетінің ұлттық ерекшеліктері туралы; тұрмыстық дәстүрлерінің, материалдық және рухани мәдениетінің негізгі ерекшеліктері туралы; жалпы ұлттың және өзі тұратын өңірдің дамуының әлеуметтік-мәдени, географиялық, демографиялық, өркениеттік сипаттамалары туралы негізгі мәліметтерді біледі.

- Қазақ халқының әлеуметтік-мәдени даму тарихы, ерекшеліктері мен заңдылықтары туралы ақпаратты түсінеді, баяндайды және сыни тұрғыдан талдайды.

- ұлттық салт-дәстүрлер мен ғұрыптар, отбасылық және жалпыұлттық құндылықтар бойынша алған теориялық білімді практикада қолдана алады, ұлттық мәдениеттің дамуындағы жалпы заңдылықтарды түсінеді.

- Мәдени қарым-қатынас практикасында қазақ халқының ұлттық құндылықтары туралы білімді игеру, талдау барысында рухани және эстетикалық құндылықтардың көріністерін пайдалану дағдылары қалыптасқан.

- ұлтты салт – дәстүрлерді, ғұрыптарды пайдалану негізінде жалрыұлттық және өңірлік мәдениетінің ерекшеліктерін зерттеу дағдыларына ие.

Мазмұны

Модуль 1. Қазақ этносының сипаты. Этномәдени бірегейліктің ерекшеліктері. Өзге халықтардың этностық ерекшеліктеріне дәстүрлі көзқарас. Достық және әлеуметтік қатынастар. Көшпенді халық. Мал шаруашылығы. Ұлттық тағамдар. Қазақ халқының ежелгі тағамдары мен аспаздық дәстүрлері. Аймақтық аспаздық мектептер. Ұлттық тағам даярлау ерекшеліктері.

Модуль 2. Қазақ ұлтының тұрмыстық өмірі. Киіз үй кеңістігін құру ережелері мен принциптері. Ұлттық жиһаз. Киім: ерлер мен әйелдердің

киімдері. Аяқ киім және бас киімдер. Жеке тұрмыстық заттар. Ұлттық қол өнер. Ұлттық ою.

Модуль 3. Қазақ фольклоры. Ертегілер. Батырлар жыры. Халық ауыз әдебиеті. Нанымдар мен сенімдер. Ежелгі және қазіргі қазақ мәдениеті; Ұлттық дәстүрлі мерекелер. Дәстүрлі қоғамдық тәртіп. Баланың дүниеге келуі және оның тәрбиесі; бос уақыттағы ойын-сауық және іс-шаралар; үйлену тойлары; жерлеу рәсімдері; Ұлттық музыка, ән-би, жырлар мен аңыздар, айтыс және қазақ театр өнері.

Модуль 4. Отбасылық ұлттық және рухани тәрбие. Қонақжайлылық. Ұлттық және отбасылық құндылықтар. Туыстық қатынас, Шежіре. Қазақ отбасылық идеяларындағы тұлға ұғымы. Ұлттық мінез-құлық стереотиптері. Әке мен ананың отбасындағы және қоғамдағы орны. Ата мен әженің отбасындағы рөлі. Отбасында балаларды тәрбиелеу. Қазақ отбасының ұлттық моделі.

№	Тақырып атауы	Түрі	Орындалуы
Модуль 1			
1	Қазақ этносының сипаты. Этномәдени бірегейлік ерекшелігі.	Дәріс	Пікір-талас
2	Көшпенді халық. Мал шаруашылығы.	Зерттеу жұмысы	Реферат
3	Ұлттық тағамдар. Қазақ халқының ежелгі тағамдары мен аспаздық дәстүрлері.	Дәріс	Ұлттық тағам мәзірін әзірлеу
4	Аймақтық аспаздық мектептер	Зерттеу жұмысы	Жоба
	Ұлттық тағамды даярлау ерекшеліктері	Тәжірибелік сабақ	Сайыс
Модуль 2			
1	Қазақ ұлтының тұрмыстық өмірі	Дәріс	Пікір-талас
2	Киіз үйді құру ережелері мен принциптері.	Зерттеу жұмысы	Презентация қорғау
3	Ұлттық жиһаз	Зерттеу жұмысы	Презентация қорғау
4	Киім: ерлер мен әйелдердің киімдері. Аяқ киім және бас киімдер		Фото-коллаж жасау

5	Жеке тұрмыстық заттар. Ұлттық қол өнер. Ұлттық ою.	Тәжірибелік сабақ	Сайыс
Модуль 3			
1	Қазақ фольклоры. Ертегілер. Батырлар жыры. Халық ауыз әдебиеті	Дәріс	Пікір-талас
2	Ежелгі және қазіргі қазақ мәдениеті	Дәріс	Реферат жазу
3	Ұлттық дәстүрлі мерекелер	Дәріс	Сұрақ-жауап
4	Ұлттық ойын-сауық және іс-шаралар: Үйлену тойлары, Шілдехана, Тұсау кесу, Сүндет той, Тіл ашар той және жерлеу рәсімдері; Нанымдар мен сенімдер.	Тәжірибелік сабақ	Мереке өткізу
5	Ұлттық музыка, ән-би, жырлар мен аңыздар, айтыс және қазақ театр өнері	Зерттеу жұмысы	Презентация қорғау
Модуль 4.			
1	Отбасылық ұлттық және рухани тәрбие. Ұлттық және отбасылық құндылықтар. Ұлттық мінез-құлық	Дәріс	Пікір-талас
2	Қазақ отбасылық идеяларындағы тұлға ұғымы. Баланың дүниеге келуі және оның тәрбиесі	Дәріс	Реферат
3	Туыстық қатынастар. Шежіре	Зерттеу жұмысы	Өз отбасы шежіресін құру
4	Балаларды тәрбиелеу мәселесінде әке мен ананың отбасындағы және қоғамдағы орны.	Тәжірибелік сабақ	Сахналық көрініс
5	Балаларды тәрбиелеу мәселесінде Ата мен әженің отбасындағы рөлі.	Тәжірибелік сабақ	Сахналық көрініс
6	Қазақ отбасының ұлттық моделі		Модель жасау
8	Сынақ	Эссе немесе тестілеу	

Бақылау түрі: 1. Сынақ

2. Эссе жазу

Эссе оқытушы ұсынған тақырып бойынша білім алушыларға өзіндік жазбаша жұмыс ұсынылады (тақырыпты білім алушы ұсынуы мүмкін, бірақ мұғаліммен келісілуі керек). Эссе талаптары: қойылған мәселенің мәнін нақты баяндау, тақырып аясында қарастырылған тұжырымдамалар мен аналитикалық

құралдарды қолдана отырып, осы мәселеге дербес талдау жасау, қарастырылған мәселе бойынша автордың ұстанымын жинақтайтын тұжырымдар, түйінді ой.

3. Жазбаша тест тапсырмаларын орындау уақыты - 45 минут. Тест сұрақтары тақырыптар бойынша әзірленеді. Бағалау: фактілерді, сұрақ тақырыбын толық ашу, жүйелі баяндау, тұжырымдар, тест сұрақтарына дұрыс жауап беруі, ұсынылған дәстүрлер мен ғұрыптардың атауы мен мазмұнын дұрыс ашу.

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға арналған сабақ үлгісі

Сабақтың мақсаты: балалардың қазақ халқының ұлттық дәстүрлері туралы білімдерін нақтылау және байыту.

Міндеттері:

- Білім алушыларды халық шығармашылығымен таныстыру;
- қазақ халық аспаптарын ажырата білуге, көрсетуге және атауға үйрету;
- халық музыкасына деген қызығушылықты дамыту, оның сұлулығын бағалай білу қабілетін қалыптастыру;
- шығармашылық музыкалық қабілеттерін, қазақ халық әндерін, музыкаға арналған қимылдарды орындауда практикалық дағдыларын ашу.

Түзету – дамытушылық оқыту:

- танымдық қызметін ретке келтіру;
- психомоторлық функцияларды дамыту: ойлау, сөйлеу, зейін;
- қимылдарды үйлестіруді және қолдың ұсақ моторикасын дамыту;
- балалардың эстетикалық қабылдауын және эмоционалдық саласын дамыту.

Түзету-тәрбиелік міндеттері:

- өзара көмек және дербестік сезімін тәрбиелеу;
- коммуникативтік дағдыларды дамыту;
- сөйлеу және танымдық белсенділікті қалыптастыру;

Сабақ түрі: дәстүрлі

Күтілетін нәтижелер

Жеке оқушылар мүмкіндік алады:

- қазақ халқының дәстүрлері мен ұлттық мәдениет туралы білімді нақтылау және кеңейту;
- қазіргі әлемде әлеуметтік-мәдени бейімделудің бастапқы дағдыларын игеру және олардың музыкалық және шығармашылық мүмкіндіктерін бағалау;
- этикалық сезімдерді, ізгі ниетті және эмоционалды-моральдық жауапкершілікті дамыту.

1 топ:

- музыкалық шығармаларды мұқият тыңдау;
- ән мен қимылдарды музыканың басталуы мен аяқталуымен үйлестіру, музыка сипатының өзгеруіне сәйкес қимылдарды өзгерту;
- бір әуеннің әр түрлі музыкалық аспаптарда орындалуын тану;

- заттармен (орамалмен, шарлармен) қимыл жасау;
- қозғалыстарды музыка сипатымен байланыстыру.

2 топ:

- таныс музыкалық шығармаларды ажырату,
- таныс әуеннің дыбысына әрекет, қимыл немесе сөз арқылы эмоционалды жауап беру;
- таныс әуендерді тану, әндердің сөздерін тыңдау;
- музыкаға қарапайым би қимылдарын орындау (жүру, жүгіру, қолмен тегіс қозғалыстар жасау).

3 топ:

- таныс музыкалық шығармалардың мазмұнына ден қою;
- заттармен (шарлармен, таяқшалармен) қозғалысты орындау;
- бірлескен көркемдік-эстетикалық процесте құрдастарымен ынтымақтастық қызмет түрлері элементтерін көрсету.

Қолданылатын технологиялар: жеке тұлғаға бағытталған, денсаулық сақтау, АКТ, ойын.

Әдістері: көрнекі, ауызша, танымдық, ақпараттық, рецептивті.

Жабдықтар мен материалдар: музыкалық аспаптардың суреттері, халық аспаптары, ұлттық костюмдер, пластикалық шарлар, презентация; аудио жазбалар, проектор.

Сабақ жоспары.

1. Ұйымдастыру сәті.

- Музыкалық ойын.
- Қазақ халық аспаптарында ойнау.

Сабақ барысы:

I. Ұйымдастыру сәті. Оқушылардың психологиялық, эмоционалдык көңіл-күйі

Тыныс алу жаттығуы.

Сергіту сәті: Балалар шеңберге тұрып, мүмкіндігінше мұғаліммен бірге қозғалыстар жасайды.

II. Қазақ халық әндерін тыңдау

- Бүгін қандай халықтың дәстүрлері туралы айтатын боламыз? (балалардың жауаптары). - Дұрыс, біз қазақ халқының салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын еске аламыз.

Сабақтың тақырыбы «Қазақ халқының салт-дәстүрлері»

- Дәстүр, әдет-ғұрып деген сөздерді қалай түсінесіз? (балалардың жауаптары).

- Дәстүрлер мен әдет-ғұрып ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын біздің асыл қазынамыз.

III. Музыкалық ойын «Тыңда, тыңдай отырып, орында».

Мақсаты: есту қабілетін дамыту және жалпы моторика.

Ата-бабаларымыз халық аспаптарында ойнап, би билеп, ән салды. Халық музыкасы адамдардың өміріне берік еніп, әр түрлі көрініс тапты. Халық әндері әр түрлі болды. Баяу, ойлы, лирикалық, қайғылы, көңілді, жылдам, көңілді. Бесік жыры әуенін тыңдау.

«Тыңда, тыңдай отырып орында» музыкалық ойыны (балалар халық әндерін тыңдайды), жанрды анықтап және осы жанрға сәйкес қозғалыстар жасайды.

VI. Қазақ халық аспаптарында әуен тыңдау. (домбыра, сыбызғы, қобыз) Мақсаты: аспаптарда ойнауға үйрету, ырғақ сезімін ояту, құралдардың аттарын атау.

V. «Өз орныңды тап» атты музыкалық ойын.

Мақсаты: қозғалыс координациясын дамыту, достық қарым-қатынасты тәрбиелеу.

VI. «Досқа Сәлем» қозғалысын үйлестіру жаттығуы.

Мақсаты: үйрету қолдың жұмысын синхрондау, командада өзара ынтымақтасу қабілетін қалыптастыру.

Музыкалық әуенмен «Досқа Сәлем» қозғалысын үйлестіру жаттығуы.

VII. Рефлексия.

- Қандай жаңа ақпарат алдыңдар?

- Ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған қандай әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді білесіңдер? Қандай ұлттық әуен немесе ойындар ұнады?

Біз өз Отанымызды сүйеміз және өз халқымыздың дәстүрлерін біліп құрметтеуіміз керек.

Педагогикалық процесте ата-аналармен жұмыс түрлеріне ұлттық дәстүр мен ғұрыптарды насихаттауды іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Әр отбасында отбасылық дәстүрлердің тәрбиелік мүмкіндіктері мен отбасылық ұрпақтың тарихы және өмірлік тәжірибелік дағдылары бар. Ал қарт адамдар – аталар мен әжелер өмірлік тәжірибе мен даналық көзі. Олар қартайған шағында көмек пен күтімді қажет етіп, жастарда жанашырлық, жауапкершілік, мейірімділік сезімдерін оятады. Өз кезегінде қарт адамдар салт-дәстүрлерді, өмір салтын, өмір сүру әдебі мен тәрбиені жастарға жеткізушілер.

Дәстүр мен ғұрыпты сақтауды:

- отбасылық дәстүрлер ата-аналарға қоғамның талаптарын ескере отырып, баланың жеке басын қалыптастыру және тәрбиелеу бойынша өз міндеттерін орындауға ықпал етеді;

- ата-аналар күнделікті өмірде балаларға дәстүрлер мен ғұрыпты пайдаланудың әдістері мен тәсілдерін үйретуі;

- балалардың мінез-құлқы мен іс-әрекетін бақылау дәстүрлері (ойын, еңбек, оқу) отбасы мүшелері арасында қалыпты қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді.

- отбасылық дәстүрлер, әдет-ғұрыптар отбасындағы тұрақтылыққа және оның адамгершілік денсаулығына ықпал етеді. Отбасылық мерекелер, хобби, ортақ мүдделер отбасын біріктіреді;

- ұрпақтар сабақтастығын ғана емес, сонымен бірге адами қарым-қатынас ынтымақтастығын да орнатады. Адам өзінің туыстығын, жеті атасын білуі керек. Адам жақсы өмір сүріп қана қоймай, сонымен бірге ұрпақтар

сабақтастығын сезініп, ата-бабадан қалған салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыпты есте сақтау керек.

Өткен ғасырдың орта тұсында ұлттық өркениет қорына елеулі үлес қосқан ойшылдардың бірі ұлт тәлімінің дүлдүл жаршысы Дулат Бабатайұлы отбасы тәрбиесінде еңбек ете білудің тәлімдік маңызын қазақ жағдайында күн тәртібіне ерекше мән беріп қойған ақын. Ол кімде-кім шама-шарқынша еңбектенсе өзін де, бала-шағасын да тарықтырмайды, еңбек адамды іздеген мұратына жеткізеді, өнерлі болуға жетелейді, бір сөзбен айтқанда, ол адамды кісілікке, имандылыққа баулиды – деп түйіндейді. «Жігітке жетпіс өнер де аз», «Өнерді үйрен де жирен», дегендей ұсталық, зергерлік өнердің адам өміріндегі маңызына тоқталып темірден жасалатын сан-алуан құралдардың тірішілік үшін аса қажетті бұйымдар екенін айтып, жастарды еңбексүйгіш, өнерлі азамат болуға шақырады.

Майлықожа өлеңдерінде халық педагогикасының қаймағы болып табылатын мақал-мәтелге айналған аталы сөздер көптеп кездеседі. Мысалы, «Жақсының жолы жарық күн, жаманның жолы көмескі», «Ерінбей бейнет еткеннің, еңбегі дейді жанады», «Өңкей жақсы қосылса, бітіреді кеңесті. Өңкей жаман қосылса шығарады егесті» т.с.с. Осы арқылы ақын жастарды ойы орамды, тілге бай, өнерлі -өнегелі етіп тәрбиелеуге көңіл бөлген. Қазіргі жастар асыл ойға құрылған сөз маржандарын біліп қана қоймай, оларды өз бойларына дарытатын болса, онда жан-жақты өскен елдің өнегелі азаматы болары даусыз.

Құрсақ тәрбиесі. Дана халқымыздың бала тәрбиесі оның анасының бойына бітуімен басталады деген көрегендігі бар. Көреген аналарымыз бала бойына біткеннен бастап, олардың мінез-құлқының ерекшеліктерін, болашағын болжай білген көрінеді. Сәби еңбектей бастаған кезде жар жағалап, бор жалап, топырақ жейтіні белгілі. Құрсақты әйелге көбіне жас сорпа ішкізіп, қызыл ірімшік жегізеді. Халық түсінігі бойынша – «ақ ірімшік жеген әйелдің баласының сүйегі бос, ал қызыл ірімшік жеген ананың сәбиінің сүйегі берік болады». «Бір отбасында дүниеге келген балалардың ақыл-ойы, мінез-құлқы, кескін-келбеті, қабілет-икемі неге әр түрлі болады?» – деген сұрақты егер ата-аналарға қойсақ, олар «кейбір балалар нағашыларына, кейбір балалар өздерімізге тартқан», – деп жауап қайырады. Оның шын сыры балалар құрсақта жатқанда әр түрлі тәрбие алғанынан екенін халқымыз жақсы білген: егер құрсақта жақсы тәрбие берілсе, ол бала келешекте ақылды, келбетті, сымбатты, қабілетті болады, керісінше құрсақта жақсы тәрбие берілмесе басқаша болып өседі

Бесік тәрбиесі. Заманға сай отбасында бала тәрбиелеу аса үлкен жауапкершілік пен білімді талап етеді. Қазақ үшін отбасынан киелі ештеңе жоқ. Өмірге келген нәрестеге ана махаббаты мен кіршіксіз таза көңілі ауадай қажет. Отбасы – сыйластық, жарастық орнаған орта. Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол. Отбасының ең маңызды қызметтерінің бірі – тәрбие беру. Тәрбие тал бесіктен басталады. Баланы бесіктен тәрбиелеу қажет. Баланы бесікке салу дәстүрі баланың жетіліп, өсуіне септігін тигізеді. Ата-бабамыздан қалған мұраны одан әрі жалғастыру біздің еншімізде.

Бесікке жатқан бала дені сау, ұйқысы тыныш, дүниетанымы кең, өмірге құштар

болып өседі. Тілі де ерте шығып, балабақшаға барғанда қатарластарынан оқ бойы озық тұрады. Олай болуы орынды да. Өйткені, бесікте жатқан бала ана әлдиімен ұйықтап, ана әлдиімен оянады. Бала бесікте жатып әуезді әнді тыңдап қана қоймайды, бала қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түседі. Айналаны бағдарлайды, өмір сүру қағидаларымен танысады, ата-анасын, атасы мен апасын, бауырлары таниды. Олармен тілдесуді бастайды.

Әлди, әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке, жат, бөпем,
Бармақтарың, майысып,
Түрлі, ою ойысып,
Шебер болар ма екенсің?!
Таңдайларың тақылдап,
Тыңдаған жұрт мақұлдап,
Шешен болар ма екенсің?! деп бесік жырын жырлаған.

Қыз бала тәрбиесі. Қазақ халқы әдептілікке тәрбиелеуді ең алдымен қыздың тәрбиесінен бастаған. Өйткені, бүгінгі бармақтай бала ертең бой жетеді ана атанады.

Бұрын аналарымыз, «қызым әдепті болсын» деп қыз бала тәрбиесінде мыналарды қатаң ескерді:

1. Ұыз бала алдында әкені Алатаудай ете білді. Оның атын атамады. Айтқанын орындады. Қызын әдептілікке жетелеген келген ақылды әке қызының алдынды сыр мінез білдірмейді.

2. Қыз балиғатқа толысымен анасы қызғыштай қорып, қызға қырық үйден тиым жасаған.

3. Еңбекке машықтандырып, тіл алғызуға қалыптастыру да қазақта әдепке апаратын жол.

5. Ана қызының табиғатындағы талантты алдымен аңғарады, егер ол іскерлікке, өнерге бейім болса, қызына осы жөнінде мүмкіндік жасайды. Бұл да – әдептілікке, желдеп кетпеуге қарсы тұратын екінші жол.

6. «Қызың жақсы болсын десең, қызы жақсымен көрші бол» дегенді ежелден білетін ана қызының араласатын құрбы-достарына да мән берген.

7. Ертедегі қазақта бастаңғы, қой күзеті, тоқым қағу, алтыбақан, ақсүйек деген сияқты жастардың бас қосатын кездері жиі болған. Бұған мүшелінен асқан, бойжете бастаған қыздар баруға болады. Мұндайда ақылды аналар қызын сенімді адамға қосқан, ерте қайтуды тапсырған. Келген соң қәдімгідей жүрген-тұрғанын тексеріп отырған.

9. Қызы ел көзіне түсе бастасымен оған анасы көсемсіп сөйлемеуді, кісіге тіке қарамауды, ұяң болуды, өз жанынан ұзамауды, қыдырмауды, жұртқа сүйкімсіздерге жоламауды, босқа күлмеуді, ата-ана мен аға бауырдан басқаның оған жаны пәлендей ашымайтынын жалықпай айтып отырған.

10. Жеті атаға дейінгілердің бірін – ағасы, бірін – бауыры деп таныстырған. Мұнысы – қыз алысуға болмайтындығын түсіндіргені.

11. «Әкенің ең жақсысы жездедей» дегенді қазақ көп айтқанымен, сақ аналар қызын «жезде» деуден гөрі – «аға» деп сыйласатын шекара жасаған.

1 2. Қызының ерте ме, кеш пе әйтеуір кететініне іштей бейімделіп жүретін

ақылды аналар өзі білетін өңірдегі күн шалған шаңырақты, көргенді ата-ананы, әдепті бала-шағаны біліп, оны қызына сөз сыралғысы ретінде дәріптеп отырған.

13. Қызды шешеден бұрын сөйлемеуге тәрбиелеген. «шешесі тұрып, қызы сөйлегеннен без» деген бар қазақта.

14. Қызды көргенді ету үшін алдымен ана өзіне шек қойған. Қызы бойжетіп ел көзіне түсе бастасымен, ол бұрынғы қыдыруын, баласын оңаша тастамай өзімен ерте жүреді. «Шешесі қыдырмашыл болса, қызы бастанғышыл болатыннан» сақтанады.

15. Үй ішінде қыздың тәртіпті болуда сөзін тыңдайтыны әке мен шеше, сескенетіні, сыйлайтыны – аға, сырласатыны – жеңге, ұялатыны ауыл, ру.

18. Шеше міндетті түрде өзі білетін өнерін – тігіншілік, не іскерлік, не кісі сыйлап қонақ күте білу, астың бабы, дастарқанның мәзірі сияқтылардың бәрін қызына үйретуге міндетті. «Шешесін көріп қызын ал, аяғын көріп асын іш» деген осыдан шыққан. Анасы аяулы, әкесі ардақты бала әдепсіздікке бара қоймайды.

Ұл бала тәрбиесі. Әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктері арқылы мәдени құндылықтары қалыптасады. Ата-бабамыз ұл баланы ертеңгі абыройлы әке, қадірлі отағасы, елді қорғайтын ер, батыр, би, ақын, ұлттың намысты азаматы ретінде әділдікке, қайсарлыққа, кешірімді болуына, өнерге, білімге, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиелеген. Ұл бала – қазақта шаңырақ иесі, ер-азамат – ата-ананың отын тұтатушы болып саналады. Қазақ отбасының ерекшелігі жасы кішісінің үлкеніне «сен» деп сөйлемеуі, алдын кесіп өтпеуі, үлкен тұрып кішінің, әке тұрып ұлдың, шеше тұрып қыздың орынсыз сөйлемеуінде. Қазақ отбасындағы үлкенді құрметтеу әдеті жауапкершілік, адамгершілік сезімдерін туғызған. Дұрыс бағытқа бағдарлау көп жағдайда абыройлы әкеге, үлгілі отағасына, қадірлі ағаларына байланысты. Халқымыз ұл бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлген. Қай халықта болмасын, ұл бала тәрбиесі – әке меншігінде. «Ата көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» дей отырып, қазақ отбасында әкелер өзінің білетін бар өнерін алдарына үйретіп, оларды мерген, аңшы, яғни «сегіз қырлы, бір сырлы» жігіт етіп тәрбиелеген. Бала ес білгеннен бастап, оның құлағына «сен ертеңгі шаңырақ иесісің, болашақ әкесің, арқа сүйер жарсын, отбасының асыраушысысың, сондықтан да «жаманнан жирен, жақсыдан үйрен» деген сөздерді құйып отырған. Халқымыз ер баланың «Аты аталмаған жігіттен аты аталған төбе артық» деп намыстандыратын, «Айтсаң, үйде туып, түзде өлетін жігіттерді айт» деп тандандыратын, «Өнерлі жігіт өрге озар, өнерсіз жігіт жер соғар» деп шамдандыратын, «Ерді намыс өлтіреді, қоянды қамыс өлтіреді», «Ерлік білекте емес, жүректе» деп қайраттандыратын, «Ақыл жастан, асыл тастан» деп сеніміне шек келтірмейтін, «Атадан ұл туса игі еді, ата жолын қуса игі еді» деп армандайтын еді халқымыз.

Ұрпақтарды жасына қарай талап қойып тәрбиелеу тәрбиенің жұғымдылығын арттырады. Ар-намысты, атақ-даңқты жеке басы мен өз мүддесін жоғары қоюдай ұлы мұрат, асқақ арман орнатуына тамаша негіз қалайды. Бұл тәрбие ұл балалардың жауапкершілікке және қожайындық сезімі билей бастайды. Отбасына, балалар мен аналарға, ел-жұртына қамқоршы, қорған болу сезімін арттырады. Есейгенде ақыл-айла, күш-қайрат жағынан

ақаусыз есейіп, туған жерге, Отанға, халыққа мол үлес қосу санасын жоғарылатады. Әрқашан өздерін ел алдында ер азаматтық биіктен көрсетуге тырысатын намысқой, батыл, батыр, халықшыл азамат болып шығады. Ұл баланы ертеңгі абыройлы әке, қадірлі отағасы, елді қорғайтын ер, батыр, би, ақын, ұлттың намысты азаматы ретінде әділдікке, қайсарлыққа, кең, кешірімді болуына, өнерге, білімге, салт-дәстүрімізді сақтауға тәрбиелейтін болған. Әр отбасы – жеке мемлекет. Бұл мемлекеттің іргетасын қалаушы, оны басқарушы, отағасы – абыройлы әке.

Отбасының мәдени-рухани, материалдық жағынан құлдырамай, мықты болуы әкеге байланысты. Ұлы күш пен сабырлықтың иесі болып табылатын да – әке. Сондықтан ұл бала тәрбиесінде әкенің рөлі зор [46].

Мектепте ұлттық дәстүр мен ғұрып негізінде ата-аналармен өткізілетін іс-шаралар жоспары

Кесте 2

№	Мерзімі	Ата-аналарға арналған іс-шаралар атауы	Іс-шара түрі
1	Қыркүйек	Ұлттық тәрбиенің отбасы тәрбиесінде алатын орны	Дәріс
2	Қазан	«Ұлт боламын десен, бесігіңді түзе»	Кездесу
3	Қараша	Бала өміріндегі әке тәрбиесі	Байқау
4	Желтоқсан	Қазақ отбасы тәрбиесінде қолданған әдіс-тәсілдері	Дәріс
5	Қаңтар	Қазақтың тиым сөздері	Сайыс
6	Ақпан	Ана тілінің құдіреті	Тілдік байқау
7	Наурыз	Ата-баба салты – бала тәрбиесінде	Пікір-талас
8	Сәуір	Салт-дәстүр мен әдет-ғұрпымызды сақтайық	Ашық әңгіме
9	Мамыр	«Анасын көріп қызын ал»	Байқау
10	Маусым	Әке шаңырағы – теңдесі жоқ өмір мектебі	Сұхбат

Ұлттық дәстүрлер мен отбасылық дәстүрлердің бала тәрбиесіне ықпалы (ата-аналарға кеңес)

1. Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар отбасында жалпы қабылданған конвенциялардың сезімін қалыптастыруға көмектеседі, олардың әрқайсысына отбасылық құндылықтар әлемімен қарым-қатынас сезімін береді, тұрақтылық пен сенімділік береді. Сонымен қатар, отбасының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары -бұл белгілі бір отбасының ерекшелігі, бірегейлігі.

2. Көптеген дәстүрлерде ойын негізгі компонент болып табылады. Ойын дәстүрлеріне адамдардың бос уақытындағы көптеген салт-жоралар, әдет-ғұрыптар мен рәсімдер жатады.

3. Түрлі мәселелерді шешу үшін, мысалы, шиеленісті жеңілдету, эмоционалды тонды арттыру және т.б., адамдар өздерінің өмір сүру дәстүрлерін әдет - ғұрып, салт-дәстүр, рәсімдер, жөн- жоралғылардан іздейді және жасайды.

4. Отбасылық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды бала мен ересектер арасындағы байланыстың бір түріне жатқызуға болады. Отбасылық дәстүрлер белгілі бір дәрежеде қарым-қатынастың эмоционалды фонының «түсін» анықтайды, сайып келгенде баланың жеке басының қалыптасуына әсер етеді.

5. Жеке тұлғаны қалыптастыруға әсер ететін түрлі әлеуметтік факторлардың бірі – отбасы. Дәстүр бойынша, отбасы-тәрбиенің басты институты. Білім беру жүйесінің нәтижесі жеке тұлға болып табылады – өзінің жеке ерекшеліктерімен әлемге, айналасындағы адамдарға және өзіне деген көзқарасымен, яғни отбасы баланың жеке басын қалыптастыруға жағдай жасайды.

6. Баланың жеке басын қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар даму бағыттарының мазмұнын «нені дамыту керек», «қалай дамыту керек», «не арқылы дамыту керек» оларды жүзеге асыру нысандарын анықтайды.

7. Баламен үнемі психологиялық байланыс – бұл барлық ата-аналарға бірдей ұсынылатын тәрбиеге қойылатын әмбебап талап. Байланыс әр баланы мектепке дейінгі жастан бастап тәрбиелеуде қажет.

Отбасының өмір салтын, оның психологиялық атмосферасын анықтайтын отбасылық функциялардың жиынтығы отбасылық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар болып табылады. Олар бір отбасын екіншісінен ажыратады, оған даралық пен өзіндік ерекшелік береді. Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар психологиялық атмосфераға жағымды әсер етеді, осылайша баланың дамуы мен тәрбиесінің жағдайларын анықтайды.

«Қара шаңырақ» - отбасылық клубының жобасы [47]

Түрі: Жоба

Тақырыбы: «Қара шаңырақ»

Клубтың бағдарламасында:

- қазақ отбасылық дәстүрлері, отбасылық тәрбие мәселелері бойынша қызықты әңгімелер өткізу;

- қазақ халық мәдениетін, салт-дәстүрлерін, ұлттық өнерін, халық ауыз шығармаларын зерттеу;

- ата-аналардың жетекшілігімен қолөнер үйірмесі (кесте тігу, пішу және тігу), «Шебер қолдар» (ойыншықтар, қолөнер және т. б.) жасау, «Аспаздық өнер» (ұлттық тағамдар) және мәнерлеп оқу, хореография, театр үйірмелері, ән айту, гүл өсіру үйірмелерінің жұмысы;

- театрға, мұражайға экскурсия жасау, көрмелерге бару;

- бірлескен жорықтар, серуендер, табиғатта демалуды ұйымдастыру;

- халық дәстүрлерін, мерекелерін жаңғырту;

- отбасылық спорт жарыстары, конкурстар, ойындар ұйымдастыру;

- тұрмысы нашар отбасыларға көмек көрсету іс-шараларын ұйымдастыру қарастырылған.

Бұл бағдарламада ата-аналар балалардың Отанға, халыққа, ұлттық мәдениетке, еңбекке, табиғатқа, өзіне, қоршаған адамдарға қол жетімді, қызықты және эмоционалды-қанық нысанда адамгершілік қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік беретін қазақ отбасылық дәстүрлерінің тәрбиелік әлеуетіне сүйенеді.

Осыған байланысты аталған отбасылық клуб жұмысы балалармен мінез-құлықтың тұрақты моральдық нормаларын қалыптастыруға ықпал ететін жүйелі белсенді тәрбие жұмыстарын жүргізеді.

Отбасылық клубтың сәтті жұмыс істеуі көбінесе алдыңғы кезеңдерде жүргізілген, мақсатты ұйымдастырылған іс-шаралардың кезең-кезеңімен қамтамасыз етілуі.

Осылайша, ұлттық отбасылық тәрбие арқылы біз осы этникалық топ үшін тарихи қалыптасқан отбасы мүшелері, отбасы мен қоғам арасындағы тұрақты, әлеуметтік-нормаланған қатынастар жүйесін түсінеміз, олар адамның моральдық құндылықтарына, идеяларына, адамгершілік бейнелері мен мұраттарына сәйкес адамның маңызды рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған.

«Қара шаңырақ» Отбасылық клуб бағдарламасы

XIX ғасырда В. И. Даль түсіндірме сөздікте клуб сөзінің анықтамасын «...жиналыс, әңгіме мен хобби үшін арнайы бөлмеде жиналатын тұрақты қоғам» - деп береді. Қазіргі энциклопедиялық сөздікте клуб «қоғамдық ұйым, әртүрлі мүдделермен, сондай-ақ демалу мен көңіл көтерумен байланысты қарым-қатынас мақсатында ерікті түрде біріктірілген адамдар тобы» деп түсіндіріледі.

«Қара шаңырақ» клубы – отбасылық клуб. Оның қызметін жоспарлау мен ұйымдастырудағы жетекші рөл оқушылардың ата-аналарына тиесілі.

Клубтың басты мақсаты: мектеп пен отбасының бірлескен қоғамдық – маңызды қызметі үшін жағдай жасау. Клуб жұмысы келесі принциптерді ескере отырып құрылады:

- сенім қағидасы;
- еріктілік принципі;
- сана мен белсенділік принципі;
- тәрбиелік әсердің келісімділік мен бірлік қағидасы.

Ата-аналар қоғамдастығы мен педагогтердің тәрбие қызметінің бірыңғай бағыттылығын қамтамасыз ететін негізгі шарт – отбасылық дәстүрлер өзегі болып табылатын халықтық тәрбие жүйесінің құнды тәжірибесіне сүйену.

Бұл клубтың бағдарламасында:

- қазақ отбасылық дәстүрлері, отбасылық тәрбие мәселелері бойынша қызықты әңгімелер;
- қазақ халық мәдениетін, салт-дәстүрлерін, халық өнерін, халық ауыз шығармаларын зерттеу;
- ата-аналардың жетекшілігімен қолөнер үйірмесі (кесте тігу, пішу және тігу), «Шебер қолдар» (ойыншықтар, қолөнер және т. б.) жасау, «Аспаздық өнер» (ұлттық тағамдар) және мәнерлеп оқу, хореография, театр үйірмелері, ән айту, гүл өсіру үйірмелерінің жұмысы;

- театрға, мұражайға экскурсия жасау, көрмелерге бару;
- бірлескен жорықтар, серуендер, табиғатта демалуды ұйымдастыру;
- халық дәстүрлерін, мерекелерін жаңғырту;
- отбасылық спорт жарыстары, конкурстар, ойындар ұйымдастыру;
- тұрмысы нашар отбасыларға көмек көрсету іс-шараларын ұйымдастыру.

Клубтың үлгілік бағдарламасы.

Әңгімелер

1. Тәрбие негізі – ұлттық педагогика
2. Дана халқымыздың «нені ексең – соны орасың» дейді, «Сен әкеңе бүгін қалай қарасаң, ертең балаң да саған солай қарайды» деген сөз бар (ата-аналарға құрметпен қарау туралы).
3. «Достық шынайы сезіммен, ал отбасы өзара сыйластықпен берік» (отбасындағы адамгершілік қарым-қатынастар туралы).
4. Балалар мен ата-аналарға арналған ауызша журнал: «Үш нәрсе адамға құрмет көрсетеді: шөлде қазылған құдық; өзенге салынған көпір; жолға отырғызылған ағаш» (моральдық әрекеттер туралы).
5. «Ата - асқар тау, ана - бауырыдағы бұлақ, бала - жағасындағы құрақ» (ата-ана билігін құрудың дұрыс негіздері туралы).
6. «Бала тәрбиесі бесіктен басталады» (қазіргі балаларды тәрбиелеуде халық даналығын қолдану туралы).
7. «Еңбек – адам көркі, адам – заман көркі». Ұлттық отбасылық дәстүрлерде балаларды еңбекке баулу
8. Әңгіме «Бастауыш сынып оқушыларын адамгершілік тәрбиелеудегі қазақ отбасылық дәстүрлерінің рөлі»
9. «Бала тәрбиесіндегі ынталандыру мен жазалау мәселелері» (ұлттық тәрбие әдістерінің баланың жеке басының адамгершілік қалыптасуына оң әсері туралы).

Сонымен қатар қазіргі кезде мектепер мен қоғамдық ұйымдарда төмендегі іс-шараларды өткізу дәстүрге айналған:

1. «Наурыз» мерекесі – көктемді қарсы алу
  2. «Әжемнің сандығы» ұлттық отбасылық дәстүрлерді білуге арналған Отбасылық байқау.
  3. Ертегілер еліне саяхат. Қазақ халық ертегілерінің желісі бойынша сахналық кеш.
  4. «Жұлдызды сәт» отбасылық викторинасы (халық мақал-мәтелдерінің үздік білгірі конкурсы).
  5. Ұлттық спорттық және қозғалмалы ойындарға негізделген отбасылық спорттық жарыстар.
  6. «Әкем, анам, мен – тату-тәтті отбасы» отбасылық сайысы»
  7. «Әке-бәйтерек, бала оның жапырағы» Әкелер мен ұлдардың отбасылық жарыстары.
  8. «Қыз-ана» отбасылық сайысы.
- Сондай-ақ, отбасылық тәрбие мәселелері бойынша ата-аналарға арналған кеңес беру пункттері жұмыс істейді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Дәстүрлер мәдениетті және рухани өмірдің барлық салаларын жаңғыртуда, кейінгі ұрпақтардың өмірді бай, әдемі, мағыналы ету үшін ғасырлар бойғы күш-жігерін жүзеге асыруда, жаңа мен ескінің сабақтастығын қамтамасыз етуде, қоғам мен тұлғаның үйлесімді дамуында маңызды рөл атқарады. Олар қоғамдық өмірдің барлық салаларында: еңбек, әлеуметтік-саяси, отбасылық-тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени және т. б.[48].

Бұл әлеуметтік тәжірибені сыни тұрғыдан түсіну арқылы қоғамда әлеуметтік даму жолымен жүруге мүмкіндік береді. Бұған ықпал ете отырып, дәстүрлер дамиды, олардың кейбіреулері жойылады, оның орнына басқалары пайда болады немесе біртіндеп өзгереді.

Дәстүрлерді игеру адамдарда әлеуметтік қажетті қасиеттерді, әдеттерді және әлеуметтік қызмет пен мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Дәстүрлер сонымен қатар танымдық және тәрбиелік функцияларды орындайды. Дәстүрдің мазмұны – жалпы норма, мінез-құлық принципі. Дәстүрлер арқылы адамзаттың әлеуметтік тәжірибесімен танысу жүреді. Дәстүрлерді ұстану күрделі әдеттердің ғана емес, сонымен қатар күрделі әлеуметтік сезімдердің (патриоттық, интернационалдық және т.б.) қалыптасуына ықпал етеді.

Бұрын дәстүрлер еңбексүйгіштікке тәрбиелеудің ең тиімді құралы болған, яғни балалар кәсіби дағдылар мен іскерлікті ата-аналардан алған. Қазіргі уақытта еңбек мәдениетінің сабақтастығы кәсіби дағдылар мен қабілеттерді немесе ата-баба кәсібінің құпияларын жалғастырып қана қоймай, еңбекке және оның нәтижелеріне терең құрмет сезімін ұялатуда және онда адамдарға, қоғамға пайдалы болуға, ұйымдастырушылық, өзін-өзі тәрбиелеу дағдылары мен әдеттерін қалыптастыруда жұмысқа қабілеттілік және жинақылық жатыр.

Эстетикалық мәдениеттің ажырамас бөлігі – кейбір ұлттық мерекелердің жандануы. Баланың жеке мүмкіндіктерін ашу оны өз ұлтының мәдениеті арқылы толығымен жүзеге асырылады. Бұл тек мәдениет туралы білім ғана емес, мерекелік шеңберге ену арқылы мәдениетті, дәстүрлерді меңгеру. Ұлттық дәстүрлер, оның ішінде дәстүрлі мерекелер эстетикалық мәдениетті дамыту, ұжымдық ойын-сауық пен демалыс, өмірді жақсарту құралы болуы керек. Эстетикалық мәдениеттің маңызды элементін құрайтын халық шығармаларының барлығында отбасылық достық, ата-ананы құрметтеу, еңбекке деген сүйіспеншілік дәріптеледі және жалқаулық, паразитизм, ашкөздік, арсыздық және басқа да жағымсыз әрекеттер жойылады. Мысалы, ұлттық ертегілер мен халық ауыз әдебиеті шығармалары ұрпақтан-ұрпаққа негізгі адамгершілік құндылықтарды жеткізеді: жақсылық, достық, өзара көмек, еңбекқорлық, жанашырлық, бауырмалдық, қонақжайлылық, ерлік, батырлық, сүйіспеншілік, мейірімділік т.б. Осылайша, халық ауыз әдебиеті шығармалары өз халқының дәстүрлеріне деген сүйіспеншілікті қалыптастырып қана қоймай, сонымен қатар жеке тұлғаның патриотизм рухында дамуына ықпал етеді.

Дәстүрдің ажырамас бөлігі – салт, адамдардың мінез-құлқы мен іс-әрекеттерін бір эмоционалды көңіл-күйге бағындырады, ақыл мен сезім,

ұтымды және эмоционалды мотивтер мен адамдардың іс-әрекеттері бірігіп, бір арнаға тоғысқан моральдық-эстетикалық фон жасайды. Дәстүрдің бір ерекшелігі – белгілі бір салт-жорадағы рөлдердің айырмашылығына қарамастан, оның барлық қатысушылары ішкі белсенді сезімдерді бірдей сезінеді, оның барысында идеялар, әлеуметтік нормалар, құндылықтар мен сезімдер жаңа ұрпаққа беріледі. Бұл тікелей жеке байланыстар арқылы жүзеге асырылады [49].

Кез-келген ұлттық дәстүр әр отбасымен тікелей байланысты. Отбасыларда жалпыұлттық маңызы бар мерекелер мен іс-шараларға өзгеше қарайды. Туыстарын, достарын, таныстарын ұлттық немесе басқа мерекемен құттықтау жалпы дәстүрге айналған. Бұл маңызды дәстүрлерді тек ел, қала, аймақ көлемінде ғана емес, сонымен қатар әр отбасында сақтаудың тәрбиелік ықпалы адамгершілік-эстетикалық талғамға байланысты.

Отбасындағы қарым-қатынас дәстүрлері адамгершілік-эстетикалық мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде маңызды. Кез-келген салада моральдық қатынастардың нақты формалары өзара қамқорлық, көмек, қолдау, өзара құрмет, сенім, шынайылық, ризашылық, жомарттық, күрделілік, эмпатия, сүйіспеншілік, адалдық және т.б. қарым-қатынастардың белгілі бір стилі мен сипаты ұлттық дәстүрлер мен ғұрыптар негізінде әр отбасында дамиды.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Конституциясы
2. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы.
3. С.Кенжеахметұлы. Жеті қазына. 1-кітап. Алматы. «Ана тілі»2003ж.
4. Қалиев С. «Қазақ этнопедагогикасының тарихы (кеңестік дәуір 1920-1990). – Алматы.: Білім, 1999. – 160 б.
5. Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде Н. Назарбаев, - Алматы: 2009.
6. Елбасы Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы, 2017 жыл 12 сәуір.
7. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақаласы, 2021 жыл, 21 қаңтар.
8. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
9. С.Кенжеахметұлы Қазақтың салт - дәстүрлері мен әдет - ғұрыптары.. Алматы. 1994ж
- 10.Ә.Табылдиев. Халық тағылымы. 1992ж
- 11.Қожахметова К.Ж. Қазақ этнопедагогикасы– Алматы, 1999.
- 12.НаркоНет. Семейные традиции народов мира - 2018. - № 1. – С.36-39.
13. Ш. Сауданбекова Қазақтар мен жапондардың ғұрыптық мәдениетіндегі ұқсастықтар мен ерекшеліктер: семантикалық аспект, Алматы-2020
- 14.«Культурная революция» и судьба китайской литературы, М., 1969;
15. Рифтин Б.Л., Историческая эпопея и фольклорная традиция в Китае, М., 1970;
- 16.Ахияров К.Ш. Народная педагогика и современная школа. – Уфа, 2000. – 328 с. 156–160.
- 17.Закирьянов К.З. Диалог языков и культур как фактор национальной безопасности // Известия Академии педагогических и социальных наук. Выпуск 6. – М., 2002. С. 172– 176.
- 18.Закирьянов К.З. Роль родного языка в воспитании полноценной личности // Известия Академии педагогических и социальных наук. Выпуск 7. М., 2003. – С. 214–218.
19. Киктенко А.И. Современные проблемы воспитания и этнопедагогическое наследие // Известия Академии педагогических и социальных наук. Выпуск 7. – М., 2003. – С. 96–103.
- 20.Ұзақбаева С.А. Халықтық педагогикадағы эстетикалық тәрбие: пед. ғыл. докт. ...дисс. автореф. – Алматы, 1993.
21. Қожахметова К.Ж. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика. – Алматы,
22. С.Кенжеахметұлы Жеті қазына. 1-кітап. Алматы. «Ана тілі»2005ж.

- 23.Ибраимова Л.Н., Абдикеримова П.Ж., Алиева П.С. Қазақ отбасы тәрбиесі //оқу құралы, 2016
- 24.А. Қалыбекова Қазақ халық тәрбиесінің асыл мұрасы / - Алматы : БАУР, 2011 . - 485 б.,
- 25.Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 50 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесі/ – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 194 -бет
- 26.«Қазақ мәдениетінің ділдік рухани тұтастығы» Қазақстан Республикалық ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағы. – Алматы, 2013. – 283-бет.
- 27.С.Кенжеахметұлы, Қазақ халқының салт-дәстүрлері.–Алматы: «Алматыкітап» ААҚ, 2004. – 170 бет.
- 28.Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. II том. Алматы, Арыс, 2006 жыл, 319-бет.
29. С. Кенжеахметұлы, Ата мұраң –асыл қазынаң. – Алматы, «Ана тілі», 1994. – 5-бет.
30. Жеті қазына. 34-бет, 2001 жыл С.Кенжеахметұлы, Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы: «Алматыкітап» ААҚ, 2004, 76-бет).
- 31.С. Кенжеахметұлы, Ата мұраң – асыл қазынаң. – Алматы, «Ана тілі», 1994. – 5-бет.
- 32.Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. II том. – Алматы, Арыс, 2006. – 319-бет.
- 33.С. Кенжеахметұлы, Ата мұраң –асыл қазынаң. Алматы, «Ана тілі», 1994. – 56-бет.
- 34.«Қазақ мәдениетінің ділдік рухани тұтастығы» Қазақстан Республикалық ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағы. –Алматы, 2013 ж. – 282-бет.
- 35.Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. II том. – Алматы, Арыс, 2006 жыл. – 317-бет.
- 36.«Қазақ мәдениетінің ділдік рухани тұтастығы» Қазақстан Республикалық ғылыми-теориялық конференциясының материалдар жинағы. – Алматы, 2013 ж. – 283-бет.
- 37.С. Кенжеахметұлы, Жиған-терген.Алматы, «Ана тілі» ЖШС, 2000. – 81-85 бб.
- 38.С. Кенжеахметұлы «Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті», Алматы 2003
- 39.А. Қалыбекова Қазақ халық тәрбиесінің асыл мұрасы / - Алматы : БАУР, 2011
- 40.Н. Ахметов, Қ. Мамырқұлов Қазақтың ұлттық ойыны асық ату әдістерін үйрену Әдістемелік нұсқаулық «Тараз университеті» баспасы Тараз, 2017
- 41.А.Т. Еспенова Тәуелсіз Қазақстанның сәндік-қолданбалы өнеріндегі дәстүр мен жаңашылдықтың өзара байланысы мәселелері
- 42.Болотова Ж.А., Кострикова Ю.В., Радченко Е.А., Рахманова М.Н. Ценности педагогической деятельности // Қолданбалы және іргелі зерттеулердің халықаралық журналы – 2016, № 1-2. – 257-259 б.

43. Banks, S. Этика и ценности в социальной работе // (3-ші басылым),
Бейсингсток, Пэлгрейв Макмиллан – 2006ж
44. Conmartin, E. V., & Gonzales-Prendes, A. A. Диссонанс между личными и профессиональными ценностями: разрешение этической дилеммы //
Әлеуметтік жұмыс этикасы және құндылықтар журналы – 2011. 8(2), 5-1-5-14 б.
45. Қазақ отбасы тәрбиесі -Ибраимова Л.Н., Абдикеримова П.Ж., Алиева П.С. //оқу құралы, 2016 ж
46. https://massaget.kz/mangilik_el/shanyirak/saldastur/47050/
47. Қазақ халық тәрбиесінің асыл мұрасы / Қалыбекова, Асма, - Алматы :
БАУР, 2011
48. Оразбекова К.А. Жеке тұлға ұлттық тәрбиесінің ғылыми-педагогикалық негіздері».-Алматы, - 423б.
49. Жанзакова Ш.И. Этнопедагогиканы жеке оқу пәні ретінде құрудың ғылыми негіздері: Пед. ғыл. докт. ...дис.автореф. – Қарағанды, 2007.

Мазмұны

Кіріспе	235
1 Дәстүр мен ғұрып: халықаралық және отандық тәжірибе.....	238
2 Ұлттық дәстүр мен ғұрыптардың мәні мен тәрбиелік ерекшеліктері.....	253
3 «Дәстүр мен ғұрып» жобасын іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар.....	270
Қорытынды.....	344
Пайдаланған әдебиеттер	346

«ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА – ҚАУЫМҒА ПАНА» ЖОБАСЫ

КІРІСПЕ

Қазақстандағы қоғамдық қатынастардың қазіргі дамуы ұлттың рухани жаңғыруы туралы ойлануға мәжбүр етті. Аталған мәселе жастарға патриоттық тәрбие беру, олардың азаматтық бірегейлігі саласында ерекше маңызды мәселе болып отыр. Берілген мәселе жастарға патриоттық және азаматтық тәрбие беруде қазіргі жастар саясатындағы басым міндеттердің бірі ретінде айқындалуда. Қазақстан өзінің мемлекеттік және құқықтық жүйесі бар тәуелсіз, егемен мемлекетке айналды. Мемлекет Конституциясында құқықтық мемлекет, демократиялық қоғам құру, азаматтық бейбітшілік пен ұлттық келісімді бекіту, адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру мақсаты қойылған [1].

Мақсаттарды шешуде бала кезінен бастап қоғамда қабылданған заңдармен құқықтық жүйенің принциптерімен танысудың маңызы зор сияқты. Бүгінгі таңда мектепте демократиялық қоғамның болашақ азаматтарының әлеуметтік базасы бар. Табыс болашақ азаматтардың санасында алған білімнің қаншалықты тез тамырлануына, олардың білімі мен тәжірибесін саяси процесте қолдана алатындығына және қоғамның белсенді азаматтары болғысы келетіндігіне байланысты.

Еліміздегі білім беру жүйесінің соңғы онжылдықтардағы маңызды жетістігі оны ізгілендіру қағидаттарына, өскелең ұрпақты әлемнің жалпыадамзаттық құндылықтары мен мұраттары рухында тәрбиелеуге қайта бағыттау. Осыған байланысты екі маңызды міндет анықталады:

Әлеуметтік – Қазақстандағы бала жағдайының айтарлықтай өзгеруі;

Педагогикалық – қоғамның жас мүшелерінің қарапайым құқықтық мәдениетін қалыптастыру.

Құқықтық тәрбие проблемасының қазіргі жағдайын талдай отырып, қоғамды ізгілендіру және демократияландыру жағдайында оның өзектілігінің басты себебі жеке тұлғаға деген қызығушылықтың артуы екенін атап өткен жөн. Бүгінгі таңда қоғамға құқықтық білімі бар әлеуметтік жетілген, еркін тұлға қажет екені белгілі болды.

Құқықтық сана ерекше жеке сана болып тыбылады. Бірақ ол қоғамдық құқықтық санаға сәйкес келуі, яғни қоғамда қалыптасқан құқықтық теориялар, идеялар, көзқарастар адамның құқықтық санасында көрініс табуы керек. Қазіргі уақытта қоғамдық құқықтық сананың негізгі идеясы заңның жоғары әлеуметтік құндылығы, оны тұрақты сақтау қажеттілігі, заңдылық талаптарын қатаң сақтау идеясы болып отыр. Дәл осы идея жастардың құқықтық тәрбиесін жүзеге асыруда басты назарда болуы тиіс.

Қоғамдық құқықтық сана жеке құқықтық сана арқылы жүзеге асырылады. Құқықтық идеялар, теориялар, көзқарастар нақты адамдардың сеніміне айналуы керек. Алайда, әр адам өзінің өмірі мен жеке қасиеттерін ескере отырып өздігінен бағынады. Адамның жеке құқықтық санасы оның біліміне, өмір тәжірибесіне, тәрбиесіне, жасына, рухани бейімділігіне, әртүрлі әлеуметтік топтарға, ұлтқа байланысты ерекшеленеді. Құқықтық тәрбие жұмыстарын

жүргізу кезінде бұл жағдайларды ескермеуге болмайды. Жастарды құқықтық тәрбиелеу кезінде жеке құқықтық сананың қалыптасуы мен дамуының ерекшеліктерін білу өте маңызды.

Тәжірибеде көрсеткендей, жастардың белгілі бір бөлігі арасында «құқықтық инфантилизм», «құқықтық нигилизм» және «құқықтық цинизм» кең таралған. Сондықтан, тәрбие жұмысын ұйымдастыра отырып, тәрбиеленушілердің заңға қатынасын, олардың құқық нормаларын білу деңгейін, олардың заңға сәйкес әрекет етуге дайындығын ескеру қажет. Адамның құқықтық санасын қалыптастыру оның білімі мен тәжірибесіне ғана емес, сонымен бірге ескермеуге болмайтын жеке психологиялық қасиеттерге (қабілеттер, темперамент, мінез) де байланысты.

Әрбір жеке тұлғаны дұрыс тәрбиелеу мәдени, әлеуметтік белсенді және заңға бағынатын қоғам құруға әкеледі. Қазіргі қоғамда құқықтық тәрбие жалпы мемлекеттік міндетке айналуда, өйткені азаматтардың құқықтық тәрбиесінің көрсеткіштері мен сапасы елдің дамуына тікелей әсер етеді, бұл, әсіресе, құрылу мақсаты Қазақстан Республикасының Конституциясында жария етілетін құқықтық мемлекеттің дамуы үшін маңызды. Адам санасында тәрбие нормаларын нығайту күшті құқықтық сананы дамытады. Бұл жағдайда тәрбие, процесс ретінде – бұл құрал, ал сана нәтижесінде – мақсат [1].

ҚР «Білім туралы» Заңына сәйкес қазіргі уақытта білім беру саласындағы тәрбие қызметінің орны мен рөлі нақты анықталған [2]. Ол білім беру ұйымы қызметінің басым бағыты ретінде қарастырылады. Мектеп тәрбие процесін және баланың, ата-ана мен қоғамның нақты өзара қарым-қатынасын қамтамасыз ететін маңызды әлеуметтік институттардың бірі болып табылады.

Құқықтық тәрбие – бұл құқықтық сананы, құқықтық қатынастарды, белсенді заңды мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін, құқықтық мәдениетті қалыптастыратын адамға мақсатты, ұйымдасқан және жүйелі әсер ету.

Кәмелетке толмаған адамның кез келген қылмыстық әрекеті әлеуметтік бейімделудің салдары (мінез-құлықтағы ауытқулар). Сондықтан құқықтық сананы қалыптастыруға ықпал ету қажет. Құқықтық сана дегеніміз – адамның өз құқықтарын білуі, оларды түсінуі. Құқықтық сана құқық негізінде қалыптасады.

Оның негізгі компоненттері:

- Құқықты, оның ішінде қазақ мемлекетінің қалыптасу кезеңінде қалыптасқан ұлттық құқықтың компоненттерін білу;
- Құқықты түсіну;
- Құқықты құрметтеу;
- Құқықтың дұрыстығы мен әділдігіне сенім;
- Құқықты сақтауға дайындық;
- Құқық талаптарын мүлтіксіз орындау.

Ерте жастан бастап адам құқықтық құбылыстарды саналы түрде түсіне бастайды. Өсіп келе жатқан бала ата-анасынан алғашқы заңды сабақтарды олардың мінез-құлқына қарап, сөздерін тындап алады. Содан кейін бала заңды

білім алу нәтижесінде ғана емес, сонымен қатар оқыту және тәрбиелеу процесінде де құқықтық білім алады.

Жеке тұлғаны құқықтық тәрбиелеу мәселесі тұрақты емес. Әлеуметтік және рухани қақтығыстардың қазіргі жағдайында ол өзекті болып отыр.

Осы ретте берілген жұмыста қазіргі әлемдегі, экономикалық, саяси және мәдени жаһандану жағдайындағы жастардың құқықтық тәрбиесінің рөлін зерттеуге әрекет жасалды. Келесі қарама-қайшылықтар: бір жағынан жастар ортасында кездесетін жағымсыз құбылыстар және екінші жағынан жастардың құқықтық санасын қалыптастыруда педагогикалық қызмет құралдарын пайдаланудың жеткіліксіздігі; қазіргі қоғамның белсенді азаматтарға қажеттілігі және халықтың, әсіресе жас ұрпақтың құқықтық құзыреттілігінің төмен деңгейі қарастырылады. Аталған қарама-қайшылықтар: – құқықтық сананы арттыру жолдарын іздеу, оқитын жастарды тәрбиелеу секілді мәселенің туындауына әкелді.

Құқықтық тәрбиені ұйымдастырумен байланысты проблемалар өзекті, өйткені олардың теориялық, құқықтық және практикалық шешілуі азаматтық және құқықтық белсенділіктің дамуына жағдай жасауға мүмкіндік береді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы жастардың құқықтық тәрбиесін одан әрі жетілдірудің, құқықтық сананы арттырудың өзекті мәселелерін шешуге бағытталуымен анықталады. Жұмыста қамтылған теориялық ережелер бірқатар практикалық мәселелерді шешуге, атап айтқанда қазіргі мектептегі жастарды құқықтық тәрбиелеу жүйесін, нысандары мен әдістерін жетілдіруге ықпал етуі мүмкін. Жұмыста оқитын жастардың құқықтық тәрбиесін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар берілген.

Азаматтық – патриоттық тәрбие бүгінде мемлекеттік құқықтық, мәдени және білім беру саясатының басым бағытына айналды.

Бүгінде қоғамда «патриотизм», «Отанға деген махаббат» деген сөздер қайтадан жоғары мәнге ие. Патриотизм рухында тәрбиеленген адам ғана дені сау қоғам мен мықты мемлекет құра алады. Бұл құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құруға өз үлесін қосуға дайын бірегей тұлға болуы керек. Патриотизм (грек Pathis – Отан) азаматқа тән моральдық және саяси принципті білдіреді. Бұл терең әлеуметтік сезім, оның өзегі – өз Отанына деген сүйіспеншілік, өз халқына деген адалдық, оның тарихи өткені мен бүгіні үшін мақтаныш, болашағына деген қамқорлық. Бұл ел ішінде де, одан тыс жерлерде де мемлекеттің мүдделерін қорғауға деген ұмтылыс [3].

Ел Тәуелсіздігінің 30 жылы ішінде біз, қазақстандықтар, әркімнің арнамысы, қадір-қасиеті мен еңбегі бағаланатын, жоғары мораль, этикалық стандарттар, азаматтық ұстаным мен рухани құндылық бар жаңа қоғам құрып жатырмыз деп нық сеніммен айтуға болады. Патриоттық тәрбие беру, құқықтық сананы арттыру арқылы біз жеке адамның ең жақсы рухани қасиеттерін қалыптастыруға, барлық ұрпақтың бірлігі мен сабақтастығын қамтамасыз етуге ықпал жасауымыз керек. Адам патриот болып туылмайды, ол тәрбиелеу және қоғамдық өмірге қатысу кезінде патриотқа айналады. Патриотизм – қоғамдық және азаматтық сананың ажырамас бөлігі, күнделікті мінез-құлықтың өзегі, өмір салтын басшылыққа алатын бағыт.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі уақыттың қажеттіліктеріне сай келетін және адамгершіліктің жоғары деңгейіне ие түлектерді даярлауды жүзеге асыруы керек. Біздің қоғамға тек кәсіби мамандар ғана емес, патриоттар да қажет. Азаматтық ұстанымды қалыптастыруға және дүниетанымды кеңейтуге ықпал ету бағытында білім беру ұйымдары жұмыс жүргізуі тиіс. Бұл жұмыс күнделікті, жан-жақты және көптеген жылдарға арналуы керек.

Берілген мәселеде халқымыздың батырлық тарихына негізделген нақты тарихи тәсіл негізгі қағидат болып табылады. Қазіргі уақытта құқықтық тәрбие, өскелең ұрпақтың азаматтығына, Отанға, өз тарихына, ұлттық-мәдени дәстүрлеріне деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу мәселелерінің кең ауқымы зерделенді.

Ғылыми әдебиеттердегі талдау көрсеткендей, отандық педагогикада С.Т.Иманбаева, С.К.Нұрмұқашева, Е.С.Салтанов еңбектерінде ұсынылған құқықтық тәрбие, әскери-патриоттық тәрбие саласында белгілі бір тәжірибе жинақталған, оның жекелеген аспектілері С.С.Тауланов, А.Н.Минжанов, Б.А.Тойлыбаев, У.К.Санабаев еңбектерінде айқын берілген. Қазақ халқының құқықтары мен дәстүрлерінің рөлі мен маңызын (Е.Омаров, Л. С.Ахметова), филология (М.Ғабдуллин, М.Әуезов, Б.Момышұлы), философия (А.Қ.Қасабек, К. Н. Меңлібаев, А. Нысанбаев) салаларында тамыры терең, тарих зерттеулер жүргізілген.

Қазақстанда патриоттық тәрбиенің этнопедагогикалық бағыты идеялары лайықты жалғасы мен дамуына ие болды, бұған С.К.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, Ж.Ж.Наурызбай, А.А.Қалыбекова, К.Бөлесев, К.Ж.Қожахметова, Р. К. Дюсембинова және т.б. еңбектері дәлел бола алады.

Алайда, педагогикалық зерттеулер мен озық педагогикалық тәжірибе нәтижелерінің маңыздылығына қарамастан, жас ұрпақты патриотизм мен азаматтыққа тәрбиелеу мәселесі әлі аяқталған жоқ. Осылайша, қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жасөспірімдерде құқықтық сананы арттыру, патриотизм мен азаматтықты тәрбиелеу мәселесін талдау дәйекті шешуді талап ететін бірқатар міндеттерді алға тартты. Олар:

- қоғамның топтасуы мен мемлекетті нығайтудың негізі ретінде өскелең ұрпақтың азаматтылығын тәрбиелеудегі қоғамның өсіп келе жатқан қажеттіліктері және осы проблеманың практикада шешілмеуі;

- мәселені шешудің жаңа тәсілдерін және өзгерген заманауи талаптарға жауап бермейтін өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеудің қалыптасқан жүйесін іздеу қажеттілігі;

- жастардың құқықтық санасын қалыптастырудағы, жасөспірімдердің патриотизмі мен азаматтығына тәрбиелеудегі педагогикалық қызмет құралдарының әлеуетті мүмкіндіктері және осы проблеманы шешудің ғылыми негізділігінің жеткіліксіздігі [4].

Қазақстанның экономикалық салада ғана емес, әлеуметтік, саяси және рухани дамуы құқықтық санаға, өскелең ұрпақтың қоғамдық-саяси өмірдегі ұстанымына, оның ертеңгі күнге деген сенімі мен белсенділігіне байланысты болады.

Жастардың мобильділік, зияткерлік белсенділік және денсаулық деңгейі бар, оны халықтың басқа топтарынан ерекшелендіреді және еліміздің мүддесі үшін жастардың әлеуетін іске асырады. Жастардың азаматтық-құқықтық санасының сапасы құқықтық мемлекеттің басты белгісі. Қазақстандық қоғам алдында тұрған өзекті міндеттердің ешқайсысы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етпей, заңдылық және құқықтық тәртіп пен азаматтардың құқықтарына кепілдік бермей шешілуі мүмкін емес [5].

Өзінің құқықтары мен міндеттерін білетін, жоғары азаматтық ұстанымға, құқықтық санаға ие азаматты тәрбиелеу – білім берудің алдында тұрған басым міндеттердің бірі. Қазақстан Республикасында сауатты-құқықтық мемлекет қалыптастыру және азаматтық қоғамды дамыту міндеттерін шешудің табыстылығына кепілдік беру үшін демократиялық құндылықтарды бөлісетін және құқықтық сауаттылық пен мәдениеттің жоғары деңгейіне ие адамды тәрбиелеу қажет.

2. ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстанның егемендігі заңды түрде ресімделді. Қазақстан өзінің мемлекеттік және құқықтық жүйесі бар тәуелсіз, егемен мемлекетке айналды. Жаңа құқықтық идеология қоғамның барлық мүшелерінің мүдделерін ескеруге міндетті болды, ол үшін адамдар пассивті түрде байқамай, өз тағдырына тікелей әсер ететін қоғам үшін қажетті заңдарды құруға, талқылауға және қабылдауға белсенді қатысуы қажет болды.

Жаңа құқықтық идеологияның іргетасы Қазақстан Республикасы негізгі заңының кіріспесі болды. Онда адамның және азаматтың, бүкіл халықтың мемлекеттік билік көзі және мемлекеттің әлеуметтік базасы ретіндегі конституциялық мәртебесі бекітілген. Мемлекет Конституциясында құқықтық мемлекет, демократиялық қоғам құру, азаматтық бейбітшілік пен ұлттық келісімді бекіту, адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру мақсаты қойылған [1].

Биыл Қазақстан Тәуелсіздігіне 30 жыл толады, осы қысқа тарихи кезеңде Республика демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекетке айналды.

2010 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде халықтың әл-ауқатын жақсартуға, экономикалық өсуді ұлғайтуға және білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және жұмысқа орналастыру саласындағы бірқатар мәселелерді шешуге бағытталған мемлекеттік басқару моделін жетілдіруге мүмкіндік берген қазақстандық құқықтық жүйені жаңғырту бойынша шаралар қабылданды [6].

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат Тұжырымдамасы ұлттық құқықты, құқық қорғау және сот жүйелерін дамытудың, сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметтің, сондай-ақ құқықтық білім беру мен құқықтық насихаттың басым бағыттарын айқындайтын бағдарламалық құжат.

Онда қойылған мақсаттар мен оларды іске асыру жөніндегі шаралар кейіннен жарияланған және одан әрі мемлекеттік дамудың басты бағдары болып табылатын Қазақстан – 2050 Стратегиясы мен Ұлт жоспарына толық сай келеді.

Құқықтық саясаттың құрамдас бөлігі елдің индустриялық-инновациялық дамуын қамтамасыз етудің, оның зияткерлік әлеуетін арттырудың маңызды шарты болып табылатын ғылыми және білім беру қызметін құқықтық реттеу болып табылады [7].

Өз кезегінде ғылыми-білім беру қызметінің құрамдас бөлігі құқықтық білім беру, құқықтық насихат, яғни құқықтық мәдениет мәселелері саналады. Осыған байланысты азаматтардың құқықтық санасын, оның ішінде жастардың құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі жұмысты өрістеткен жөн.

Өткен жылдар ішінде мемлекеттік және қоғамдық институттардың қарыштап дамуына ықпал ететін, Қазақстанның орнықты әлеуметтік –

экономикалық дамуын қамтамасыз ететін бірқатар аса маңызды заңнамалық актілер қабылданды.

1995 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен Қазақстан Республикасында оқушы жастарды құқықтық оқыту Тұжырымдамасы бекітілді, оның мақсаты құқықтық мәдениеттің негіздерін қалыптастыру болды. Өкінішке орай, бұл құжат 2009 жылы күшін жойды.

2003 жылы Маңғыстау облыстық мәслихатының шешімімен халықты құқықтық ақпараттандыру мен құқықтық оқытудың 2004-2005 жылдарға арналған аймақтық бағдарламасы іске қосылды. Бағдарлама Маңғыстау облысы, әсіресе ауылдық жерлер тұрғындарының құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыруға, құқықтық нигилизмді жоюға, заңға құрметпен қарау дәстүрлерін және заңға бағыну жағдайын қалыптастыруға, сондай-ақ облыстың барлық азаматтарын құқықтық тәрбиелеуге бағытталған [8].

2008 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен құқықтық мәдениет деңгейін одан әрі арттыруға, құқықтық түсіндіру жұмысының нысандары мен әдістерін жетілдіруге, құқықтық оқыту мен тәрбиелеудің тиімділігін арттыруға бағытталған «Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін одан әрі арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009-2011 жылдарға арналған бағдарлама туралы» құжат қабылданды [9].

Осылайша, біз бұрын құқықтық тәрбие мәселелерін шешу, азаматтық пен құқықтық сананы арттыру бойынша қадамдар жасалғанын көріп отырмыз.

Жалпы білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі – құқықтық сананы арттыру, білім беру процесінің барлық қатысушыларының құқықтық мәдениетін тәрбиелеу. Кәмелетке толмағандар тарапынан құқық бұзушылықтардың өсуі балалардың да, олардың ата-аналарының да моральдық-құқықтық мәдениетінің төмендігін көрсетеді. Бұл мәселені шешу үшін білім беру ұйымдарында білім беру процесінің барлық қатысушыларын қамтитын құқықтық тәрбиенің тұтас жүйесі жұмыс істейді.

Осы бағыттағы жұмыс мемлекеттік құқықтық актілермен: «ҚР Білім туралы» Заңы, «ҚР Бала құқықтары туралы» Заңы, БҰҰ «Бала құқықтары туралы» Конвенциясы, «Неке және отбасы туралы» Заңы, ҚР «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Заңы, «ҚР Білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің кешенді бағдарламасы», ҚР Халық денсаулығы туралы Кодексімен реттеледі.

Адамгершілік-құқықтық білім деңгейіне жүргізілген мониторинг толеранттылықты, белсенді азаматтық ұстанымды, патриоттық сезімдерді қалыптастыру, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті дамыту, кәмелетке толмағандардың заңды мінез-құлқын қалыптастыру бойынша жұмыс жүйесінде неғұрлым тиімді жолдарды түзетуге және таңдауға көмектеседі. Құқықтық нормалар туралы белгілі бір білімді игеру және ата-аналар мен педагогтердің құқықтық мәдениетін арттыру құқықтық жалпы оқыту сабақтарында: мемлекеттің нормативтік-құқықтық құжаттарымен, өңірлік бағдарламалармен,

ҚР Қылмыстық және Әкімшілік кодексінің баптарымен, жасөспірімдер мен олардың ата-аналарының кәмелетке толмағандар тарапынан құқыққа қарсы әрекеттері үшін жауаптылығы туралы ішінара танысуда жүзеге асырылады. Оқушылар және ата-аналармен, оның ішінде тұрмысы төмен отбасылармен жұмыс істеу тәсілдері мен әдістері туралы қажетті білімді педагогтер оқыту семинарларында, сынып жетекшілерінің әдістемелік бірлестіктерінің отырыстарында, педагогтердің «тәжірибемен бөлісеміз» шығармашылық есептерінде, педагогикалық кеңестің отырыстарында алады.

Тәжірибе көрсеткендей, жасөспірімдер көбінесе әдеп ережелерін қарапайым білмеуі, қарым-қатынас мәдениетінің болмауы, қалыптаспаған коммуникативтік құзыреттіліктерге байланысты қауіпті аймаққа түседі. Яғни, мәселе баланың әлеуметтік ортасында емес, оның жеке рухани, адамгершілік және эмоционалды – еріктік қасиеттерінің болмауы, бұл кәмелетке толмағандардың теріс мінез-құлқының негізгі себебі болып саналады. Бұл балаға құқықтық сана элементтері қалыптасатын моральдық негіз салуы керек ата-аналар болса, өкінішке орай, олардың көпшілігі құқық мәселелерінде сауатсыз. Отбасында, үйде, көше қатынастарында балалар көбінесе жапон халқының «құқық билік құратын жерде, құқықтың күші болмайды» даналығына сүйене отырып, мәселелердің шешілуін күш тұрғысынан көреді. Құқық санасының деңгейі өте төмен ата-аналар өз балаларын құқық рухында тәрбиелей алмайды.

Психологиялық-педагогикалық және құқықтық білімді, балалардың жас ерекшеліктері туралы білімді арттыруға қажетті көмекті, дені сау тұлғаны тәрбиелеу бойынша консультацияларды ата-аналар ата-аналар жиналыстарында, дәрістерде, әкелер конференцияларында және т.б. алады.

Алайда, қазіргі уақытта қалыптасқан білім беру ұйымдарында құқықтық оқыту мен тәрбиелеудің деңгейі мен ұйымдастырылуы қазіргі кезеңнің талаптарына сай келмейтінін мойындау керек. Құқықтық мемлекет құру жағдайында жастар арасындағы қылмыстық жағдай және жалпы білім беретін мектептерде құқық негіздерін оқытудың төмен деңгейі алаңдаушылық туғызбайды. Оқушылар оқу бағдарламаларына сәйкес құқық негіздерімен 9-сыныптан бастап 34 сағат көлемінде; 10-сыныптан бастап – 68 сағат; 11-сыныптан бастап – 68 сағат таныса бастайды.

Жоғары сыныпта заңды оқып, білу кеш, өйткені құқықтық сананың негіздері, жеке тұлғаны қалыптастырудың негізі әлдеқайда ертерек қалыптасуы керек. Кәмелетке толмағандардың ауыр қылмыстары үшін қылмыстық жауаптылығы 14 жастан басталатынын ескеру қажет. Қазірдің өзінде осы жаста білім алушылар белгілі бір құқықтық білімге ие болуы керек.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында құқықтың негізгі қағидаттары адамгершілік санаттарымен байланысты екенін ескере отырып, балаларды қоғамдық нормалардың «әліппесіне» оқытуды жүргізу қажет. Балабақшадағы тәрбие мен оқыту бағдарламасында адамгершілік-құқықтық тәрбие бойынша бөлім қарастыру ұсынылады.

Балабақшадағы адамгершілік-құқықтық тәрбиенің мақсаты – баланың жеке басының моральдық-құқықтық қасиеттерінің негіздерін, оның бастапқы

құқықтық идеялары мен эмоцияларын, мінез-құлық ұстанымдарын қалыптастыру, мектеп жасындағы сәтті құқықтық тәрбиенің негізін дайындау, ата-аналарды мектеп жасына дейінгі балалардың құқықтық тәрбиесіне дайындау, отбасының құқықтық мәдениетін арттыру.

Мектептегі құқықтық тәрбие кезеңінің басталуымен қоғамдағы адамның мінез-құлық ережелерін, қарапайым құқықтық білім мен дағдыларды түсінуді тереңдету және жүйелеу өсуде. Оларды дамыту – оқушылардың жас ерекшеліктерін, қоғамдық қатынастарды, құқықтар мен міндеттерді, жеке адамның жауапкершілігін құқықтық реттеудің ерекшеліктерін түсіну логикасын ескере отырып, бастауыш мектепке тән адамгершілік-құқықтық тәрбиенің әртүрлі нысандарының міндеті. Демек, құқықтық материалды игеру логикасы курс материалдарымен («Дүниетану», «Өзін-өзі тану», 1-4 сыныптар) айтарлықтай сәйкес келеді.

Толық емес орта мектепте (5-8-сыныптар) құқықтық тәрбие мен оқыту сапалы жаңа деңгеймен сипатталады, құқықтық білімді меңгеруде, қоғамдағы адамның мінез-құлық қағидаларын түсінуде үлкен жүйелілікке ие болады, тікелей өмірлік жағдайларда заңдық сауаттылық пен құқықтық білімнің рөлі артады. Бұл деңгей, ең алдымен, 9-11-сыныптарда «Құқық негіздері» тәуелсіз курсымен қамтамасыз етіледі. Курс Қазақстан Республикасының Конституциясын, азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттерін, заңдық жауапкершілік, заңдылық пен құқықтық тәртіп мәселелерін, ең алдымен, жеке тұлғаның тұрақты адамгершілік-құқықтық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал ететін басқа да тақырыптарды, оның әлеуметтік әділеттілік, адамның жоғары азаматтығы туралы идеяларын зерделеуді көздейді.

Курстың мазмұны негізінен 14 жастан бастап заңнама бойынша жеке тұлғаның құқықтық жағдайында айтарлықтай өзгерістер болатындығына байланысты кәсілетке толмағандарды жұмысқа қабылдауға болады, 14 жастан бастап ішінара жұмыс жасауға болады, ал 16 жастан бастап толық әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік, азамат жеке куәлік алады, мүліктік, тұрғын үй және басқа да әлеуметтік қатынастар саласындағы азаматтық-құқықтық жағдайы өзгереді.

Техникалық және кәсіптік білім беру жүйесінде «Құқық негіздері» курсы да қамтамасыз етіледі. Орта кәсіптік білім берудің әрбір түріне қатысты курс оқу орнының кәсіптік бағытын ескере отырып сараланады. ТЖКБ ұйымдарында курс оқушылардың 9 және 11 жылдық базалық дайындығын ескеруі тиіс. Колледждерде толықтығы мен теориялық қанықтылығы бойынша курс негізінен университеттің құқықтық мәселелеріне жақындауы керек.

Өскелең ұрпақтың азаматтық және құқықтық мәдениетін қалыптастыруда педагогтерге маңызды рөл беріледі. Олар мемлекет туралы, мемлекеттің атрибутикасы (Елтаңба, Ту, Әнұран), моральдық және құқықтық құндылықтар туралы негізгі идеяларды қарастырып және қалыптастырады. Сонымен, 1-4-сынып оқушылары мектепте, үйде, көшеде мінез-құлық ережелері туралы түсінік алады. Мұғалім қаладағы тәртіпті күзететін адамдардың рөлін түсіндіреді, осы адамдарға құрмет көрсетіледі. Педагогтің жас азаматтарды тәрбиелеу процесін жеке жас ерекшеліктерін ескере отырып, диагностикалық

негізде сараланған түрде басқару қабілеті білім беру ұйымы қызметінің осы бағыттағы табыстылығын айқындайды.

Мектеп ортасы оқушылардың бойында әдеби білім алу, әлемді тану, өзін-өзі тану сабақтары арқылы құқықтық мәдениетті, ерікті тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруға жағдай мен мүмкіндіктер береді. Кейбір қазақстандық мектептерде 4-сыныптарда «Азаматтылық сабақтары» факультативтік курсы өткізіледі, онда оқушылар құқықтары мен міндеттері, қарым-қатынас мәдениеті, мінез-құлық этикасы туралы білімдерін толықтырады; эксперименттік толеранттылық сыныптары (бірінші сынып) ашылды. Бұл экспериментті ұйымдастырудың мақсаты білім алушыларға өзін-өзі басқаруға, өзін және басқаларды түсінуге, олардың іс-әрекеттері мен қарым-қатынасын бақылауға, өзін қоғамның мүшесі ретінде тануға, жеке қасиеттері мен мүмкіндіктерін білуге дағдыландыру болып табылады.

Үйірме жұмысы, сынып және мектеп іс-шаралары, конкурстар мәдени тұлғаны тәрбиелеуге ықпал етеді. Мұғалімдер өз мүмкіндіктерін тек сабақтарда ғана емес, сонымен қатар сабақтан тыс уақытта да пайдаланады. Оқушылардың қарым-қатынас мәдениеті, жанжалсыз өзара қарым-қатынас, құқықтық қатынастардың негіздері бойынша қарапайым білім беретін үйірмелер мен секцияларға, дәстүрлі мектеп мерекелеріне, экскурсияларға барған кезде алады. Оқушылар конкурстар, олимпиадалар, құқықтық білім онкүндігі, құқық бұзушылықтың алдын алу күні кезінде құқықтық білімдерін және т.б. көрсетеді.

2019-2020 оқу жылында құқықтық тәрбие бағдарламасы аясында «Ұлы дала мұрагерлері» азаматтық-патриоттық тәрбие жобасын жүзеге асыру ұсынылды. Бұл жобаның мақсаты жастардың құқықтық санасын арттыру, елге қатыстылық пен сүйіспеншілік сезімін, болашаққа деген берік сенім мен өзіне деген сенімді, қазақстандық қоғам мен ұлтқа деген адалдықты қалыптастыру болып саналады.

Сонымен қатар, интернет-ресурстарды қоса алғанда, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы білім алушы халық арасында құқықтық насихаттың сапасын арттыру және көлемін кеңейту, құқықтық сананың, тәрбиенің, заңнаманың және құқық қолданудың өзекті проблемалары бойынша, әсіресе жас азаматтардың күнделікті өмірінде жиі талап етілетін құқық салаларында ғылыми зерттеулерді жандандыру қажет [10].

Шетелдегі құқықтық тәрбиенің әр халықтың өзіндік ерекшеліктері бар. Олардың кейбірін қарастырайық:

Францияда, бай мәдени дәстүрлер елінде оқушылардың құқықтық және азаматтық тәрбие процесі барынша айқын байқалады. Француз педагогтері елдегі демократиялық жүйенің сақталуы мен дамуы оның азаматтарының әлеуметтік белсенділігінсіз мүмкін емес екенін түсінеді. Әрбір азамат биліктің әртүрлі деңгейлерін алға қоятын мақсаттар туралы нақты түсінікке ие болуы керек, бұл өз кезегінде әлеуметтік институттар, олардың қызметі мен маңызы туралы белгілі бір білімнің болуына мүмкіндік береді. Францияда білім беру нақты азаматтың қатысуы керек бірқатар жеке қасиеттер мен мінез-құлық белгілерін қалыптастыруды қарастырады [11].

Францияның Ұлттық білім министрлігінің «Құқықтық тәрбие» пәні бойынша ұсыныстарында «оқушылардың ойлау қабілетін дамытуға, ойлауды дамытуға ықпал ететін және осы құндылықтарды болмыс шындығында көрсететін әлеуметтік институттардың мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін әртүрлі жағдайларды талдауға» баса назар аударылады.

Француз жалпы білім беру коллежінде қазіргі уақытта азаматтық тәрбие мазмұны, ұйымдастырылуы, формалары мен әдістері бойынша кейбір өзгерістерді бастан кешуде. Колледждің 6-сыныбында «Құқықтық тәрбие» атты жеке оқу пәні жоқ. Азаматтық, адамның құқықтары мен міндеттері, теңдік және әділеттілік принциптері туралы мәселелерді 6-сынып оқушылары география және тарих сабақтарында қарастырады.

5, 4 және 3-сыныптарда «Азаматтық тәрбие» пәніне аптасына бір сағат бөлінеді. Оны әдетте тарих және география мұғалімдері жүргізеді, бірақ қаласаңыз, тақырыпты кез келген пәннің оқытушысы жүргізе алады. 5-сынып бағдарламасы «Азаматтық тәрбие» оқу пәні аясында «Теңдік», «Ынтымақтастық» және «Қауіпсіздік» тақырыптарын қарастырады.

Бірінші тақырыпты аша отырып, мұғалім оқушыларға бесінші Республиканың Конституциясында кепілдік берілген тарихи жаулап алу ретіндегі теңдік принципі туралы айтады. Дискриминация мәселесін зерттеген кезде білім алушылардың назары адамдар арасындағы келіспеушіліктер кемсітушілік фактор болмауы керек деп аударылады. «Ынтымақтастық» тақырыбы жалпыадамзаттық өлшемде қарастырылады: әр адамның қоғамға жататындығы көрсетіледі, жеке және ұжымдық жауапкершілікті қалыптастыру қажеттілігі атап өтіледі. «Ынтымақтастық» ұғымы оқушылардың мектептегі күнделікті өмірінің тар шеңберінде де, жаһандық ауқымда да қарастырылады. Халықаралық тұрғыда ынтымақтастық пен ынтымақтастық белгілі бір жобалар мен жетістіктермен нақтыланады. Әртүрлі жағдайларда гуманитарлық көмек көрсету қажеттілігі ерекше атап өтіледі.

«Қауіпсіздік» тақырыбын зерттеуде полиция, жандармерия, өрт қызметінің рөлі мен функциялары түсіндіріледі. Жол қауіпсіздігі адамның қоғам алдындағы жауапкершілігінің мысалы ретінде қарастырылады. Колледждің 4-сынып бағдарламасы бостандық пен құқық, Францияның сот жүйесі, адам құқығы және Еуропа сияқты тақырыптарды зерттеуді қамтиды. Мұнда адамның әртүрлі құқықтарының болуы туралы айтылады, олардың іргелі бостандықтарға қатысты мазмұны түсіндіріледі. «Әділеттілік» ұғымын зерттеу білім алушыларды заңның қоғамдық өмірдегі орны туралы ойлауға итермелейді.

«Адам құқықтары және Еуропа» тақырыбы «ынтымақтастық» тақырыбын зерттеуде 5-сыныпта басталған жалпыға ортақ өлшемде оқушылардың азаматтық тәрбиесін жалғастырады және келесі негізгі сұрақтарды қамтиды:

- 1) жалпыадамзаттық құндылықтар;
- 2) ұлттық бірегейлік;
- 3) еуропалық азаматтық.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияны зерттеу білім алушыларға демократиялық құндылықтарды, азаматтың құқықтары мен негізгі

бостандықтарын қорғауды көрсетеді. Осы мәселелерді зерттеу барысында білім алушылар Еуропа халықтарының рухани жақындасуына ықпал ететін Еуропалық азаматтықтың негіздерімен танысады.

«Құқықтық және азаматтық тәрбие» 3-сынып бағдарламасында алынған білімге сүйенеді, бұнда бұрын талданған негізгі ұғымдарды кеңейтеді. Саяси институттармен танысу барысында білім алушылар оларға деген жеке көзқарасын қалыптастырады. Осы тақырып бойынша зерттелген мәселелер демократияның құндылықтары мен қағидаттарын нақты қабылдауға, құқықтық сананы арттыруға ықпал етеді.

Лицейлердің оқушыларына арналған «Азаматтық, құқықтық және әлеуметтік тәрбие» пәнінің бағдарламасы келесі мәселелерді қарастыруға ұсынады:

- 1) Азаматтық және этикалық нормалар;
- 2) азаматтық және интеграция;
- 3) азаматтық және еңбек;
- 4) азаматтық және Отбасылық қатынастардағы өзгерістер.

«Азаматтық, құқықтық және әлеуметтік тәрбие» курсына зерттелген мәселелер қазіргі қоғамның талаптарына сәйкес келеді. Бұл курсты оқыту ұғымдарды түсіндірумен немесе оларды нақты мысалдармен білім алушыларды шектелмейді. Бұл мектеп, колледж, лицей оқушыларын «демократиялық мемлекеттегі өмірге, оларды басқа көзқарастарға құрметпен қарауға және өз ұстанымын шебер дәлелдеуге үйрету» туралы. Курстың мазмұны тәрбие қызметінің қосымша аспектілері бола отырып, басқа пәндер бойынша білімге қарсы емес, керісінше қажеттілігін танытты.

«Азаматтық, құқықтық және әлеуметтік тәрбие» пәні бойынша бағдарламаның жалпы теориялық тұжырымдамасы әзірленгенімен, Францияда, басқа Батыс Еуропа елдеріндегі сияқты, білім алушылардың нақты тәрбиесі үлкен қиындықтар мен күрделі проблемалармен байланысты [11].

АҚШ-та қоғам дәстүрлі түрде балалар мен жасөспірімдердің құқықтық біліміне назар аударады. АҚШ тарихында азаматтық білім беру идеялары ел ішіндегі және одан тыс жерлердегі әлеуметтік-саяси оқиғаларға байланысты айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Мектептің азаматтық миссиясы бар және лайықты азаматтарды тәрбиелеу білім берудің басымдығы деген идея Америка мемлекетін құру кезінде пайда болды [12].

АҚШ азаматының құқықтық, азаматтық тәрбиесі американдық мектептің қызметі арқылы маңызды жазылған. Бұл мектептегі оқушылар күн сайын таңертең әкелетін американдық жалауға салтанатты ант береді. Бұл кеңінен атап өтілетін – «Тәуелсіздік күні», «Ту» күні, «Еске алу күні», «Конституция күні» және т.б. ұлттық мерекелер. Бұл жастарды сайлау науқандарына қатысуға тартатын түрлі-түсті шоулар түрінде ұйымдастырылады.

Оқулықтар, бейнефильмдер, салтанатты рәсімдер білім алушыларды «АҚШ әлемдегі ең жақсы ел», «Сіз әлемдегі ең еркін және демократиялық елдің азаматтарысыз», «АҚШ – ең бай және гүлденген ел» және т.б. сабақтарда: «Біз

американдықтар екенімізді мақтан тұтамыз» секілді тартымды плакаттар ілінді [12].

Құқықтық білім туралы қамқорлық бастауыш мектептен бастап колледждің он екінші сыныбына дейін жүзеге асырылады. АҚШ Конституциясы, «Құқықтар туралы Билл» және «Тәуелсіздік декларациясы» мектепте азаматтық қоғамның жетістіктері ретінде қарастырылады. Мектеп жас американдықтарда демократияның заңдылығының кепілі ретінде осы құжаттарға құрметпен қарауды тәрбиелейді және оқушының әлеуметтенуін қамтамасыз ететін қоғамның кішкентай моделі болып табылады.

Мектепте оқушылардың азаматтық қасиеттері әртүрлі оқу пәндерін оқу нәтижесінде қалыптасады.

Тарих, экономика, әдебиет, азаматтық және құқықтық тақырыптармен қиылысатын басқа да оқу пәндерімен айналысу білім алушылардың азаматтық қоғамның көптеген мәселелерін түсінуін жақсартады деп саналады. Бұл ретте осы пәндер бойынша сабақтар арнайы құқықтық сананы, азаматтықты қалыптастыруға арналған тұрақты жүйелі сабақтарды алмастыра алмайтыны ескеріледі. АҚШ-тағы мектеп өз оқушыларына прогрессивті әлеуметтік даму логикасын талап ететін құндылықтарды: плюрализм, толеранттылық, адамгершілік, Отанға, оның дәстүрлері мен заңдарына деген мағыналы махаббат сезімін сіңіруге тырысады.

Американдық мектептегі құқықтық білім негізінен прагматизмге негізделген. Америкалықтар өз үйінде, тәртібі бар мемлекетте тыныш өмір сүргісі келеді, жалақысы жоғары жұмыс істейді, кешке спортпен шұғылданады, дүкенге барады.

АҚШ мектептерінде бірінші және екінші сыныптарда жыл сайын құқықтық білім беру бойынша 30 сағаттан және басқа пәндер бойынша қосымша 30 сағаттан сабақ өткізу ұсынылады. Сабақтар құқықтық нормаларды, азаматтық ережелерді, жауапкершілікті тәрбиелеуге бағытталған. 3-4-сыныптарда – жылына 40 сағаттан арнайы сабақтар және қосымша 30 сабақ. 5-сыныпта – жылына 40 сағат (кіріктірілген пән құрамында – ел тарихы + Азаматтық және құқық + География). 6-7-сыныптарда – әр сыныпта төрт екі апталық блоктан (оқу жылында шамамен 30 сағат), мысалы, құқықтық тәрбие тақырыптарына баса назар аударылады. 8-сыныпта бір семестрлік курстар (шамамен 60 сағат) ұсынылады, мысалы, «Елдегі құқықтар мен міндеттер» [12].

5-8-сыныптарда мұғалімдер көбінесе топтарға біріктіріліп, құқықтық білім берудің мазмұндық стандарттарын қамтитын интеграцияланған курсты үйретеді (мысалы, «Құқық және билік» тақырыбына бағытталған тіл және әдебиет блогі немесе тиісті әлеуметтік қызмет аспектілеріне бағытталған экологиялық блок).

9-10-сыныптарда 6 екі апталық блоктан (оқу жылында шамамен 40 сағат) бағдарламалар ұсынылады, олар «Салыстырмалы құқықтық сана», «Әлемдік тарихтағы саяси жүйелер», «Глобализм» сияқты тақырыптарды қарастырады: 11-сыныпта-оқу жылында 60 сағат, әлеуметтік ғылымның арнайы курсының ажырамас бөлігі ретінде, мысалы, «XX ғасырдағы құқықтық сананың тарихы мен қалыптасуы». 12-сыныпта – жылдық курстар (120 сағат), мысалы

«Қолданбалы құқықтық сана», «Азаматтану». 9-дан 12-ге дейінгі сыныптарда басқа пәндер бойынша жоғары сынып оқушыларына арналған курстарды жоспарлайтын мұғалімдер құқықтық білім берудің мазмұнды стандарттарын қолдана алады. Мысалы, педагогикалық көзқарасы бар сыныпта – қызметкердің құқықтарының кепілдіктері қарастырылады [12].

АҚШ бастауыш мектебінде азаматтық тұлғаны қалыптастыру басталады. Бастауыш білім беру құқықтық біліммен тығыз байланысты.

1-ден 4-ші сыныпқа дейін азаматтықты оқыту үшін күніне шамамен 30 минут, 5-тен 12-ге дейінгі сыныптарда – 40 минут бөлінеді [12]. Бастауыш мектепте оқушылар (әдетте 6-12 жас) отбасына, ата-ана үйіне, қауымдастыққа, мектепке, қалаға, елге деген сүйіспеншілік пен сүйіспеншілікті тәрбиелейді.

Канада мен Австралияда штаттар мен аумақтардың басшылары құқықтық білім беруді ұйымдастыруға күш салды. Канадада азаматтық тәрбиеге бірыңғай тәсілді әзірлеу мақсатында азаматтық және құқықтық тәрбиенің маңызды бағыттарын қамтитын «Қоғамды зерттеу» пәні бойынша бірыңғай ұйымдар құрылды, ол бойынша сол немесе өзге одаққа кіретін штаттардың немесе юрисдикциялардың оқу жоспарлары әзірленеді [13].

Құқықтық сананы, азаматтық құндылықтарды және оқушылардың белсенді азаматтық позициясын қалыптастыруға жауап беретін білім беру стандарттарын және/немесе азаматтық ғылым мен байланысты пәндер шеңберін құру мемлекеттің осы білім саласын бақылауды күшейту әрекеті және зерттеушілер мен азаматтық ғылымның жаңа бағдарламаларын жасаушыларды тарту әрекеті ретінде қарастырылуы мүмкін. Бұл ретте англо-саксон әлемі елдерінде қазіргі кезеңде құқықтық білім беру мен тәрбиелеуді ұйымдастыру мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың, қоғамдық бірлестіктердің, діни қауымдастықтардың күш-жігерінің топтасуын көрсетеді.

Ағылшын елдері үшін құқықтық тәрбиені іске асырумен байланысты қызметтің жалпы бағыттарын атап көрсетеді, атап айтқанда: құқықтық тәрбиеге тікелей қатысы бар білім беруді және дағдыларды дамытуды жүзеге асыру, бұл оқушының азаматтық құндылықтары мен белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыруға мүмкіндік береді (бағдарламаларды тандау, пәндерге немесе оқу жоспарына уақыт бөлу, ресми бағдарламаларды әзірлеушілермен шарттар жасасу және құқықтық білім ресурстарының дерекқорына қосылуды қамтамасыз ету, құқықтық тәрбиенің пәнаралық сабақтастығын қамтамасыз ету) және мектеп, ЖОО шеңберінде тәрбие процесін ішкі-институционалдық өзара іс-қимыл.

Ағылшын тілді елдерде құқықтық және азаматтық тәрбие және азаматтық ғылым бағдарламаларын әзірлеумен айналысатын бірқатар ұйымдар бар. Бұл басқа жалпы білім беретін пәндер бойынша бағдарламаларды әзірлеумен қатар құқықтық тәрбие мәселелерін зерттейтін арнайы орталықтар мен ұйымдар. Мемлекеттік емес ұйымдардан басқа, жеке ғалымдар, университеттер мен колледждердің жұмыс топтары құқықтық сауаттылық пен құқықтық сананы арттыруды зерттеу мәселелерімен айналысады [13].

Бұл жұмыс нормативтік-құқықтық және реттеушілік қамтамасыз етуді (заңнамалық актілер мен нормативтік құжаттар, стандарттар, шеңберлер

жиынтығы), сондай-ақ әдістемелік қамтамасыз етуді (бағдарламалар, дерекқорлар, ОӘК, әдістемелік әзірлемелер, технологиялар, педагог кадрларды даярлау және қайта даярлау жүйесі) білдіреді.

Әдістемелік қамтамасыз ету «Қоғамды зерттеу» пәніндегі құқықтық тәрбиеге қатысы бар модульдерді білдіреді, «Азаматтану» пәнінің ОӘК ретінде оқу орнының қосымша және сабақтан тыс оқу-тәрбие қызметінің бағдарламалары түрінде міндетті пәндерге енгізуге арналған тақырыптық ресурс болып табылады [13].

Қазіргі Германияда көптеген еуропалық мемлекеттердің қазіргі демократиялық және әлеуметтік жүйесінің негізін құрайтын адамның құқықтық тәрбиесі туралы теорияның пайда болуына қайта-қайта бет бұратын процестер жүріп жатыр.

Құқықтық тәрбие философиясында жеке тұлға мен жеке ерік бостандығы туралы идеялар басым, яғни, әр адамның шексіз эмпирикалық еркіндіктен бас тартуы. Неміс ғалымдарының құқықтық сананы қалыптастыру, арттыру жеке бостандықты (жалпы бостандықты) сақтау мақсатында өзінің жеке ерік-жігерін қоғамдық ерік-жігерге бағындыру қабілетінде жеке ерік-жігердің (құқықтың) қоғамнан қақтығысын шешу ретінде қарастырылады. Осы негізде бірқатар құжаттар әзірленді, мысалы: «Мектептегі міндеттің құқықтық негіздері» [14].

Атап айтқанда, бұл құжатта оқушының міндеттері көрсетілген: «...мектептер саясаткерлерге жүктелген міндеттерін орындай алуы үшін сіз мектеп оқушысы ретінде мектеп міндеттемесінің бір бөлігі болып табыласыз.

Бұл сіз үшін:

- мектеп сабақтарына (сабақтарына) тұрақты және уақтылы қатысу;
- сабақтан тыс өткізілетін міндетті іс-шараларға қатысу, мысалы, мектеп экскурсиялары мен бүкіл сынып сапарлары;
- сабаққа белсенді қатысу және мектептегі үй тапсырмаларын орындау және т.б. білдіреді [14].

Германия Федеративтік Республикасындағы жастар қозғалысы – бұл мемлекетте жоғары құқықтық санасы бар дамыған азаматтық қоғамның болуының белгісі. Ол оқушы жастардың, жастардың үкіметтік емес, жиі халықаралық ұйымдардың және жастармен жұмыс жөніндегі мамандандырылған ұйымдардың өкілдерін біріктіреді, оның мәселелерімен отбасы, қарттар, әйелдер және жастар істері жөніндегі Федералдық министрлік айналысады [15].

Жастар ұйымдары жастарды құқықтық тәрбиелеу мен оқытуды, қарым-қатынас жасауды және бос уақытын қалыптастыруды, құқықтық көмек көрсетуді және консультациялар беруді, мемлекет пен қоғам алдында өмірдің барлық салаларында жастардың қағидаттарын ұсынуды мақсат етеді.

Беларусь Республикасында құқықтық және азаматтық тәрбиені қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысы Отанымыздың патриот азаматының қасиеттеріне ие және бейбіт және соғыс уақытында азаматтық міндеттерді сәтті орындай алатын жеке тұлғаны дамытуға бағытталған. Республикада азаматтық қоғамды қалыптастырудың қажетті шарты ретінде жастардың құқықтық және азаматтық тәрбиесіне көп көңіл бөлінеді. Құқықтық тәрбие процесінде

балалардың қоғамдық бірлестіктері маңызды рөл атқарады. Мәртебесі, мақсаттары, бағдарламалары бойынша әртүрлі балалар ұйымдары балалар қоғамдық қозғалысына біріктіріледі. Балалар қоғамдық қозғалысы азаматтық миссияны орындайды – адамгершілік, әлеуметтік белсенді және ақпараттандырылған азаматтарды дайындау [16].

Қазіргі уақытта жастар қозғалысын дамыту тұжырымдамасын іске асыру бойынша шаралар бағдарламасы жұмыс істейді. Осы бағдарламаның мақсаты қоғамдық ұйымдардың әлеуетін пайдалану арқылы балалар мен жасөспірімдер тұлғасының азаматтық қалыптасуы үшін мемлекет тарапынан құқықтық, әлеуметтік, ақпараттық, ғылыми-әдістемелік және басқа да кепілдіктерге негізделген тәрбие ортасын қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады [17].

Ең көп таралған жастар ұйымдары – Беларусь республикалық Пионер ұйымы (БРПУ) және Беларусь Республикалық Жастар Одағы (БРЖО), олар жеке тұлғаның құқықтық және азаматтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін жақсы дамыған және бірнеше рет сыналған бағдарламалар, жұмыс әдістері мен формалары бар. Бағдарламаның бір бөлігін мектептер келесі бағыттар бойынша жүзеге асырады:

Бірінші бағыт: «Мен – Беларусь Республикасының азаматымын» тақырыбы бойынша ақпараттық сағаттар өткізуді, «Менің құқықтарым мен міндеттерім» шығармашылық жұмыстар конкурстарын, мемлекеттік билік органдары өкілдерінің қатысуымен дөңгелек үстелдер өткізуді, «Мен – Беларусь Республикасының азаматымын» сабағын өткізуді және т.б. қамтиды.

Екінші бағыт: «Менің ұйымым» жасөспірім балаларға қатарластарымен бірігуге деген ұмтылысты және қатарластары мен ересектер тарапынан өз қызметін бағалау қажеттілігін жүзеге асыруға, құқықтық сананы арттыруға, көшбасшылық қасиеттерді көрсетуге, әртүрлі іс-әрекеттерде өзін табуға және дәлелдеуге мүмкіндік береді.

Үшінші бағыт: «Естелік қасиетті», ұрпақтар дәстүрлерін сақтай отырып, өз халқының батырлық өткенімен байланыста болады.

Республикада азаматтық тәрбие модельдері мектептің тәрбие жүйесі шеңберінде қалыптасады және дамиды, қоғамдағы демократиялық өзгерістерге, құқықтық мәдениетке қажеттілікке және азаматтардың мемлекетті басқаруға сындарлы қатысуына байланысты ерекше орын алады және үлкен маңызға ие болады [17].

Ресейлік қазіргі қоғамда құқықтық тәрбие ұлттық міндетке айналатынын мойындау керек, өйткені азаматтардың *құқықтық тәрбиесінің* көрсеткіштері мен сапасы елдің дамуына тікелей әсер етеді, бұл әсіресе заңның үстемдігі үшін маңызды, оның мақсаты Ресей Федерациясының Конституциясында жарияланған [18].

Ресейдегі құқықтық тәрбие жүйесі, бір жағынан, тәрбиеленген азаматтардың әртүрлі санаттарын, екінші жағынан, мемлекеттік органдардың құқықтық тәрбие функциясын жүзеге асырудағы қызметін қамтиды. Олардың кейбіреулері үшін бұл функция негізгі, бастысы – Заң факультеттері мен жоғары оқу орындары, ПМ Академиясы мен мектептері, заң техникумдары,

халық университеттері мен құқықтық білім факультеттері және т.б., басқалары үшін – тек бір ғана функция: халық депутаттарының Кеңестері, сот, прокуратура, адвокатура, әділет органдары, ІІМ және т.б. [18].

Қолданыстағы құқықтық тәрбие механизмінде байланыстардың келесі тізбектің қатарын бөлуге болады:

- 1) қоғамдық құқықтық сана;
- 2) құқық нормаларының жүйесі;
- 3) құқықтық тәрбиенің нысандары мен құралдары;

4) тәрбиеленушілердің құқықтық санасы, оны қоғамдық санадағы идеялармен байыту қажет.

Ресей Федерациясындағы құқықтық тәрбие процесінің негізгі мәселелерін атауға болады:

- оқытудың әртүрлі сатыларында құқықтық ақпаратқа қолжетімділіктің болмауы;

- құқыққа «тұрмыстық» көзқарастарды санада нығайту;

- азаматтардың өздерінің құқықтық өзін-өзі тәрбиелеуге құлықсыздығы (уәждеменің болмауы, сенімнің болмауы);

- БАҚ-тың құқықтық ақпаратын қайта жариялау, оны дұрыс түсіндірмеу және беру;

- оқытудың әртүрлі сатыларында (мектепке дейінгі тәрбие, мектеп, жоғары оқу орны) құқықтық тәрбиенің бірыңғай бағдарламаларының және ересек халықты тәрбиелеу бағдарламасының болмауы [18].

Шет елдерде құқықтық сауаттылықты қалыптастыру тәжірибесін талдай отырып, зерттеушілер барлық жерде оқушылардың азаматтық тәрбиесіне халықаралық деңгейде ғана емес, ұлттық және аймақтық деңгейлерде де тиімді қолдау қажет екенін айтады.

Белсенді азаматтарды тәрбиелеудегі тағы бір мәселе – қажетті әдістемелік материалдардың жеткіліксіздігі, бұл көптеген мұғалімдер үшін кейде шешілмейтін кедергі болады. Алайда, егер бұл материалдар болса, тағы бір қиындық туындайды: әртүрлі жастағы топтардың оқушыларына түсінікті болу үшін құжаттардың заңды тілін бейімдеу қажет. Көбінесе бұл материалдар терең өңдеуді қажет етеді.

Бүгінгі таңда азаматтық және құқықтық тәрбиеге қатысты ең күрделі мәселелердің бірі – мұғалімдерді даярлау. Осы мақсатта Еуропа елдерінде оқытушыларға арналған оқу тренингтері және олардың қызметін ұзақ мерзімді қолдау ұсынылады, бұл курстың мектеп бағдарламаларына сәтті енгізілуіне және әртүрлі материалдарды дұрыс пайдалануға кепілдік береді.

3. ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

Жобаның мақсаттары:

- Жеке адамға әлеуметтік-гуманитарлық білім берудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде құқықтық оқыту мен тәрбиелеу бағдарламасын іске асыру білім берудің барлық деңгейлерінде құзыреттілік тәсілді іске асыру базасында оқушылардың (оқитын жастардың) құқықтық мәдениетін, олардың функционалдық сауаттылығын, білім алушылардың құқық саласындағы практикалық дағдыларын қалыптастыру;

- «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының қағидаттарының бірін іске асыруға ықпал ететін білім алушы жастардың құқықтық сауаттылығын, құқықтық сана деңгейін арттыру бойынша кешенді жұмыстарды ұйымдастыру және жүргізу;

- Жеке тұлғаның заңнамасы, құқықтары мен міндеттері туралы берік білімге қол жеткізу;

- Заңның өзгермейтін әлеуметтік құндылық ретіндегі беделін арттыру, оны құрметтеу, құқықтық нигилизмді батыл жеңу;

- Заңды мінез-құлыққа тұрақты бағдар құру, заңға бағыну ұстанымдары мен әдеттерін, сот төрелігіне және заң қызметінің өзге де нысандарына қатысу дағдылары мен іскерлігін қалыптастыру, сондай-ақ оны бұзудың барлық жағдайларына төзбеушілік атмосферасын құру, жауапкершіліктің бұлтартастығы міндеттерімен негізделген.

Жобаның міндеттері:

- Құқықтық сананы, азаматтықты арттыру;

- Құқықтық белсенділікті тәрбиелеу, құқықтық көзқарастар, сенімдер, көзқарастар кешенін қалыптастыру;

- Құқықтық сананы арттыру саласындағы педагогикалық, білім беру және практикаға бағытталған іс-шаралар кешенін ұйымдастыру және өткізу;

- Құқықтық сананы, құқықтық сауаттылықты арттыру бойынша ұйымдастырушылық және тәрбиелік міндеттерді шешуге ата-аналарды тарту;

- Құқықтық сананы арттыруға бағытталған жобаларды іске асыру мақсатында барлық стейкхолдерлердің өзара қарым-қатынасты жақсарту;

- Ұлттық құқықтық мәдениетті сақтау, әдеттегі құқық негізінде тәрбиелеу (салт - дәстүр);

- Отбасына психологиялық-педагогикалық, ақпараттық-құқықтық, заңгерлік көмек көрсету;

- Отбасы институтын дамытуға және нығайтуға, жауапты ата-анаға, моральдық-адамгершілік қағидаларын арттыруға, құқықтық сананы қалыптастыруға жәрдемдесу.

Жобаның жаңалығы. Осы бағыттағы басқа жұмыстарға қатысты жобаның өзіндік үлесі

- Дәстүрлі мәдени құндылықтарға құқықтық тәрбие беру, отбасылық дәстүрлерді қолдау, рухани-практикалық халықтық тәжірибені,

азаматтықтың тарихи тәжірибесін, құқықтық сананы беру мақсатында ұрпақтар арасындағы байланысты күшейту.

Заң, әлеуметтік қатынастарды реттейтін арнайы институт ретінде, біздің елімізде біздің дәуірімізге дейін пайда болды. Мындаған жылдар бойы құқықтық жүйе белгілі бір заңдарға бағынып қалыптасты және өзгерді.

Атап айтқанда, Хунну империясында қоғамдағы қатынастарды құқықтық реттеу пайда болды. Құқықтың негізгі дереккөздеріне кейінірек Төре, одан кейінірек Еке-Төре (ұлы ақиқат) деп аталатын әдет болды.

XVIII ғасырдың басында саяси шешімдер қабылдау иерархия – шежіредегі жағдаймен анықталды. Әдеттегі заң әдет немесе заң деп аталды. Қазақ хандығының билеушілері әдеттегі құқықты кезең-кезеңімен кодификациялады. Мысалы, XVI ғасырдың басында, Қасым ханның тұсында «Қасымхан қасқа жолы», XVII ғасырдың аяғында «Жеті жарғы» кодексі болған. Әдеттегі құқық балалардың құқықтық жағдайын қатаң реттеді [19].

Осылайша, Орталық Азияның көшпенділері де мемлекеттің функцияларының бірін – құқық нормаларын жасауды, сондай-ақ олардың мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануға дейінгі пәрменділігін қамтамасыз етуді айқындады.

- Құқықтық сауаттылық, құқықтық сана білім беру процесінің бөлігі.

Оқушылардың құқықтық тәрбиесі қазіргі заманғы мектептегі білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі болып табылады, оның мазмұны білім алушыларға құқықтық білім беруде. Құқықтық тәрбие қоғамдағы құқықтық мәдениетті және адамның заңға бағынатын мінез-құлқын қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың құқықтық мәдениеті мен заңға бағынатын мінез – құлқын тәрбиелеу – бұл азаматтықты, құқықты құрметтеу мен сақтауды, дауларды шешудің өркениетті тәсілдерін, құқық бұзушылықтардың алдын алуды қалыптастыратын мақсатты шаралар жүйесі [20].

Қазіргі білім беру ұйымы – мемлекеттің, қоғамның және жеке адамның мүдделері қиылысатын және келісілетін кеңістік. Білім беру ұйымының жаңа құқықтық кеңістігі қолданыстағы заңдардың талаптары, соның ішінде:

- «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы»;

- Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы»;

- «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Қазақстан Республикасының Заңы»

Бұдан басқа, мемлекеттік білім беру стандарттары жаңа құқықтық білім беру кеңістігін қалыптастырудың идеологиялық тұрғыдан жетекші, нормативтік тұрғыдан бекітілген құралы болып табылады.

Қазақстан Республикасында білім алатын жастарды құқықтық оқыту тұжырымдамасына сәйкес кәмелетке толмағандарды құқықтық тәрбиелеу жөніндегі шаралардың тиімділігін арттыру мақсатында білім алушыларды

құқықтық тәрбиелеу бағыттары бойынша кешенді тәсілді қамтамасыз ететін іс-шаралар жоспары әзірленді. Олар:

- білім беру процесінің барлық қатысушыларының құқықтық ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету;

- саналы заңға бағынатын мінез-құлықты қалыптастыру, балаларда әлеуметтік жауапкершілік дағдыларын, заңға, құқық қорғау органдарына құрметпен қарауды қалыптастыру;

- ата-аналардың құқықтық мәдениетін және жауапты ата-ананы қалыптастыру [21].

Құқықтық білім берудің басым міндеттерінің бірі – оқушылардың сабақта және сабақтан тыс уақытта құқықтық құзыреттілікті қолдануы үшін, яғни модельдендірілген жағдайларда және нақты өмірде құқықтық білімді қолданудың оң тәжірибесін, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру және қорғау бойынша заңды және әлеуметтік белсенді мінез-құлық тәжірибесін жинақтауға ықпал ететін оқушылардың практикалық қызметін ұйымдастыру кезінде нақты жағдайлар жасау болып табылады.

Сондықтан құқықтық сауаттылықты қалыптастырудың негізі оқушылардың күнделікті, оқу жағдайларында игерілген және сабақта немесе сабақтан тыс іс-әрекетте өзектендірілген; жобалық қызмет, рөлдік ойындар, практикумдар, тренингтер, пікірталастар, проблемалық жағдайларды шешу барысында алынған тәжірибесі болып табылады.

Құқықтық білім құқықтық тәрбиемен тығыз байланысты және оқу пәнінен тыс. Білім беру оқусыз мүмкін емес, ал оқыту қандай да бір жолмен тәрбиелік әсер етеді. Құқықтық білім мен тәрбиенің бірыңғай жүйесі ғана құқықтық құзыреттілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

- «Рухани жаңғыру» бағдарламасы қағидаттарының құрамдас бөлігі ретінде құқықтық сауаттылықты дамыту жөніндегі шаралар жүйесін іске асыру тетіктерін айқындау»

Бүгінгі таңда өзінің саяси, экономикалық және рухани егемендігін мемлекеттік ауқымда сақтау үшін құндылық бағдарларының ауысуын бастан кешіріп отырған Қазақстан Азаматтық сауаттылықты қалыптастырумен шындап айналысуда, өйткені қазіргі уақытта білім алатын жастардың санасы мен мінез-құлқының басым сипаты азаматтық инфантильділік болып отыр. Адамның өзін заңды, адамгершілік және саяси қабілетті етіп жүзеге асыруына мүмкіндік беретін жеке тұлғаның интегративті сапасы ретінде құқықтық сана мен азаматтықты қалыптастыру әрбір білім беру ұйымының маңызды міндеті болып табылады.

Қоғамның рухани жаңғыруы, рухани-адамгершілік құндылықтардың сөзсіз басымдығы бірінші орынға шығады. Елде басталған барлық реформалардың тағдыры, ең алдымен, жас ұрпақтың ересек өміріне қандай адамдар, қандай мақсаттар мен өмірлік көзқарастар, құндылықтар мен моральдық мұраттарға байланысты болатынына күмән жоқ. Дүниетанымдық, саяси, адамгершілік, құқықтық, көркем-эстетикалық және басқа да

аксиологиялық императивтер көптеген тарихи қалыптасқан құндылықтарды қайта бағалаудың және жаңа азаматтық қатынастардың қалыптасуының өте қиын жағдайларында қалыптасатын қазіргі өскелең ұрпақтың әлеуметтік әлауқатын анықтайды [22].

Реформаның соңғы жылдарында біздің мемлекетіміз жинақтаған күрделі тәжірибе бұл үшін демократиялық заңдардың, саяси плюрализмнің, еркін сайлаудың, азаматтық бостандықтардың жеткіліксіз екендігін айғақтайды. Демократия мен азаматтық қоғамның тұрақты жұмыс істеуінің басты шарты – бұл қоғам азаматтарының, әсіресе жас ұрпақтың құқықтық санасы мен әлеуметтік белсенділігінің жоғары деңгейі.

Құқықтық сауаттылықты қалыптастыру, оқушылардың тұрақты құндылық бағдары мәселесі қоғамның ыдырау жағдайынан, тұрақсыз даму режимінен шығуын іздеуге байланысты өзекті болып отыр. Өзінің іргелі еңбегінде «Тәуелсіздік дәуірін» атап көрсеткен Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев бүгінгі қазақстандық қоғам бастан кешіп отырған моральдың терең дағдарысына алаңдады, «Конституциялық реформа мен Жолдаудан» кейін қоғамдық сананы жаңғырту туралы мәселе қойылды [23].

Елбасы ұсынған бағдарлама «Рухани жаңғыру» деген атқа ие болды. Осы бағдарламалық мақаланың негізгі және негіз қалаушы ойы «Егеменді Қазақстанда басталған саяси және экономикалық жаңғырту үдерістері қоғамдық сананы озыңқы жаңғыртумен сүйемелденуі тиіс, ол олардың өзегіне айналады» болып табылады.

- Құқықтық сананы, құқықтық сауаттылықты арттыру бойынша ұйымдастырушылық және тәрбиелік міндеттерді шешуге ата-аналарды тарту.

Жеке тұлғаның дамуының белгілі бір дәрежесі ретінде ата-ананың құқықтық мәдениеті, ең алдымен, оның прогрессивті құқықтық идеялар мен заңдарды қабылдауға дайындығында, құқықты пайдалану қабілеті мен дағдыларында, сондай-ақ өз білімін бағалауда көрінеді. Осы тұрғыдан алғанда, ата-ана мәдениеті құқықтық мәдени бағыттардың болуымен сипатталады.

Ата-аналардың құқықтық мәдениетін бағалау кезінде құқықтық құбылыстарды білу деңгейі мен тереңдігін, оларды игеруді ескеру қажет. Мұнда құқықтық мәдениеттің күнделікті, кәсіби (арнайы) және теориялық деңгейлері ерекшеленеді.

Құқықтық мәдениеттің тән белгілері (компоненттері):

- құқықтық сананың жеткілікті жоғары (қолайлы) деңгейі; елдің қолданыстағы заңдарын білу (заңдарды білмеу адамды оларды бұзғаны үшін жауапкершіліктен босатпайды);
- осы заңдарды сақтау, орындау немесе қолдану, өйткені заңды ережелерді білу тек қажетті нәтиже бере алмайды;
- заңдар мен өзге де құқықтық актілердің қажеттілігіне, пайдалылығына, орындылығына сенім білдіру, олармен ішкі келісім;

- өз құқықтары мен міндеттерін, бостандығы мен жауапкершілігін, қоғамдағы өз орнын (мәртебесін), басқа адамдармен, отандастармен өзара қарым-қатынас нормаларын дұрыс түсіну (ұғыну);

- құқықтық белсенділік, яғни құқық бұзушылықтың жолын кесу бойынша субъектінің мақсатты бастамашылық қызметі;

- заңсыздыққа қарсы іс-қимыл; қоғамда құқықтық тәртіпті және заңға бағынуды қолдау;

- құқықтық нигилизмді жеңу.

Жоғары құқықтық мәдениетке ие азамат (жас ата-ана) құқықтың әлеуметтік құндылығын және өзінің таңдаған мінез-құлқын тану негізінде еркін жүре алады.

Елдегі балалық шақ жағдайын талдау Қазақстандағы балалардың жағдайы, олардың құқықтық қорғалуы нашарлай түскенін көрсетеді. Зерттеулер ата-аналардың құқықтық, медициналық, психологиялық мәдениетінің төмендігін, сондай-ақ оларға балалардың жас дамуының ерекшеліктерін, олардың жеке ерекшеліктерін, өз баласына өз наразылығының немесе оған агрессияның себептерін, баланың құқықтарын түсіндіру бойынша арнайы, жоспарлы жұмыстың қажеттілігін айқын көрсетеді.

Тәжірибе көрсеткендей, көптеген ата-аналар балаларының наразылығының себептерін түсіне алмайды, балалардың мінез-құлқына педагогикалық, құқықтық әдістермен әсер ете алмайды, туындаған мәселелерді өздігінен шеше алмайды және мамандардан кеңес алғысы келеді. Отбасына көмек көрсетудің тұтас жүйесі, сондай-ақ баланы, оның құқықтары мен еңбегін қорғау жөніндегі бағдарлама қажет [24].

Бұл мәселенің шешімі *жас ата-аналарды тәрбиелеу жүйесін (оның ішінде құқықтық) құруда көрінеді.*

Балаларға ізгілікпен қарау идеяларын іске асыру, мүдделі ұйымдар мен ведомстволардың күш-жігерін біріктіру, тиісті орталықтар мен қосымша білім беру органдары арқылы жас отбасыларға нақты көмек көрсету үшін мамандарды тарту, бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану жөніндегі шаралар кешенін іске асыру қажеттілігіне бағытталады.

Мүдделі ұйымдар мен ведомстволардың күш-жігерін біріктіруді, тиісті орталықтар мен қосымша білім беру органдары арқылы отбасыларға нақты көмек көрсету үшін мамандарды тартуды, бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануды қамтитын балаларға ізгілікті көзқарас идеясын іске асыру жөніндегі шаралар кешенін іске асыру қажет. Бала – ата-ана қатынастарын түзетуде ата-аналардың құқықтық және әлеуметтік - педагогикалық тәрбиесі ерекше рөл атқарады.

Барлық ата-аналар өздерінің балаларға қатысты іс-әрекеттерінің барлығы дерлік күнделікті мінез-құлық фактілері ғана емес, сонымен бірге «сонымен бірге заңды маңызы бар фактілер» екенін толық біле бермейді. XX ғасырдың соңында кәсіби дайындалған мамандардың ата-ана тәрбиесіне қатысу қажеттілігі туралы түсінік пайда болады.

Ата-аналардың құқықтық тәрбиесін азаматтық қоғамның қалыптасуындағы бағыт ретінде қарастыруға болады. Баланың мүдделеріне

баса назар аударылатын халықаралық заңнамалық актілерде және ҚР заңнамасында ресми тұлғалар бала тәрбиешілеріне қолдау көрсетуге міндетті екендігі анықталды.

Жоба бағытталған ең маңызды проблемалары:

- құқықтық сауаттылықтың жеткіліксіз деңгейі;
- құқықтық мәдениет пен құқықтық сананың төмен деңгейі;
- құқықтың түрлі салалары бойынша педагогикалық, білім беру және практикаға бағытталған іс-шаралар кешенін қалыптастырудың болмауы;
- ата-аналар мен педагог кадрлардың құқықтық мәдениетінің жеткіліксіз деңгейі;
- құқықтық білім беру негіздерін танымал ету жөніндегі ақпараттық науқанның пысықталмауы;
- құқықтық тәрбие қызметі саласындағы барлық стейкхолдерлердің өзара іс-қимылының қалыптаспауы.

Тұжырымдамалық негіздер

Жоба тұжырымдамасы құқықтық сауаттылықты, құқықтық сананы, құқықтық мәдениетті арттыруға негізделген.

- білім беру процесінің *жеке бағдарлануын* қамтамасыз ету. Бұл заңның айтарлықтай тәрбиелік әлеуетіне, оның жеке тұлғаны дамытудағы рөліне, дүниетанымды, жағымды әлеуметтік көзқарастарды, мінез-құлық дағдыларын қалыптастыруға байланысты. Азаматтардың азаматтық-құқықтық келісімін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың реттеушісі, адамның құқықтары мен бостандықтарын, жеке заңды мүдделерін іске асыру және қорғау құралы, әлеуметтік жауапты мінез-құлық негіздері ретінде құқықтың рөлін жеке түсіну қабілетін дамыту ерекше маңызға ие болады.

- құқықтық білім берудің жеке бағдарлануы білім алушылардың құқықтық санасын арттыру саласындағы педагогикалық қызметтің іс-әрекеттік *сипатын* анықтайды.

Оқу материалын игерудің іс-әрекет формаларының басымдығы «Құқық негіздері» пәнінің әдістемелік және дидактикалық ерекшеліктерімен анықталады, жалпы оқу және білім беру қызметі процесінде оның мазмұны жалпы білім беру дағдылары мен дағдыларын, оқу, танымдық, коммуникативті, практикалық, шығармашылық іс-әрекеттің жалпыланған тәсілдерін қалыптастырумен тығыз байланысты.

Білім алушыларды осы қызмет түрлеріне қосу қажеттілігі оқу процесін ұйымдастырудың маңызды талабы болып табылады және мазмұнды іріктеу тәсілдерінде және білім алушылардың жас ерекшеліктері тұрғысынан қолданылатын әдістемелерде, түлектерді құқықтық даярлау нәтижелеріне қойылатын талаптарда көрініс табуы тиіс.

- *құқықтық білім берудің тәрбиелік* әлеуеті қоғамдағы демократиялық құқықтық құндылықтарды бекітумен, тұлғаның қалыптасуы мен дамуының диалектикасы негізінде тәрбиелік әсердің тұтастығы мен дәйектілігін қамтамасыз етумен тікелей байланысты. Оқушылардың құқықтық дайындығы

оқушылардың жағымды уәжемесі мен танымдық белсенділігін ынталандыру негізінде оқушының жеке басын әлеуметтендіруді қамтамасыз ететін арнайы ұйымдастырылған білім беру жүйесі ретінде қабылданады. «Құқықтық сана – қауымға пана» жобасының дамытушы және тәрбиелік әлеуеті оның негізінде элективті курстардың білім беру бағдарламаларын әзірлеу және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету, сондай-ақ мектептің демократиялық құқықтық кеңістігі шеңберінде сабақтан тыс қызметтің тиісті жүйесін қалыптастыру кезінде толық көлемде ашылуы тиіс.

- *жобаның практикалық бағыттылығы* құқықтық сауаттылық пен құқықтық сана деңгейін арттыруға, құқықтық мәдениет дағдыларын қалыптастыруға бағытталған оны іске асыру тетігінің және оның базасында әзірленген іс-шаралардың негізгі мазмұндық бағыттарын айқындайды. Олар заң ғылымы мен практикасының жетекші және әлеуметтік маңызды мәселелерін, оқушылардың жас ерекшеліктері мен практикалық мүдделерін ескере отырып таңдалған моральдық-құқықтық тәрбие мәселелерін қамтиды. Олардың ішінде – азаматтың, құқық пен мемлекеттің өзара қарым-қатынасының проблемалары, құқық бұзушылықтар және заңдық жауапкершілік; конституциялық, азаматтық, отбасылық, еңбек, әкімшілік және қылмыстық құқық нормаларымен реттелген қатынастарда азамат пен адамның құқықтары мен бостандықтарын іске асыру мен қорғаудың құқықтық тетіктері. Мектеп оқушылары үшін жасөспірім кезінен бастап өз құқықтары мен жауапкершілігінің шекарасын, проблемалық жағдайлардағы әрекеттер алгоритмін анықтауға, өз ұстанымын қалыптастыруға, заңды талаптардың адресатын табуға, құқықтық мазмұнның мәтінін түсінуге үйрену өте маңызды. Бұл мектеп оқушыларының құқықтық дайындығының қолданбалы сипатын өте маңызды етеді.

- *жоба мазмұнының жас ерекшеліктеріне сәйкестігі*. Заңның білім беру мазмұны ретіндегі ортақ ерекшелігі – жеке тақырыптарды таңдау мен дәйектілік жасына байланысты қатаң сыртқы байланысы бар. Бұл, ең алдымен, баланың өсіп келе жатқан құқықтық мәртебесін анықтайтын нормаларға қатысты. Бұл әсіресе 12 жастан 16 жасқа дейінгі кезеңде, отбасылық, азаматтық, еңбек, әкімшілік және қылмыстық заңмен реттелетін қатынастарда кәмелетке толмағандардың құқықтары, міндеттері және, тиісінше, жауапкершілігі кеңейген кезде айқын көрінеді.

Білім алушылардың жас ерекшеліктерін есепке алу, жобаның білім беру компоненттерінің практикалық бағыттылығы және білім берудің әртүрлі сатыларындағы сабақтастық білім берудің әртүрлі деңгейлері үшін дербес білім беру міндеттері мен оқыту нәтижелерін тұжырымдау, тиісті жастағы жасөспірімдер үшін өзекті құқықтық тақырыптар мен бөлімдерді іріктеу; негізгі және жоғары мектепте толассыз немесе иерархиялық байланысты тақырыптардың болуы; пәнаралық сипаты бар, сондай-ақ әрбір деңгейде тиісті жалпы оқу және пәндік тақырыптардың болуы.

Жобаны іске асыру кезеңдері

- дайындық;
- мазмұнды;
- жалпылама

Жобаны іске асыру нысандары

- Интерактивті: сауалнама, диагностика, интерактивті сабақтар, Ашық есік күні;

- Дәстүрлі емес: құқықтық қорғау мәселелері бойынша пікірталастар, дөңгелек үстелдер, конференциялар, сұрақтар мен жауаптар кештері, мамандардың консультациялары және т.б.;

- Дәстүрлі: ата-аналар жиналысы (сыныптық, жалпы мектептік), ата-аналар клубы, отбасылық спорттық және зияткерлік жарыстар, шығармашылық конкурстар және т.б.;

- Ағартушылық: балаларды тәрбиелеу және оқыту мәселелерін жариялау үшін БАҚ-ты пайдалану, ата-аналардың жалпы оқуын ұйымдастыру, ақпараттық материалдар шығару, ата-аналар үшін стендтер мен бұрыштарды безендіру, білім беру порталы;

- Мемлекеттік-қоғамдық: ҮЕҰ өкілдерін құқықтық сананы арттыруға бағытталған жобаларды іске асыруға тарту.

Жобаның әлеуметтік серіктестері мен персоналы

- жауапты мемлекеттік органдар: ҚР ӘМ, ҚР БҒМ, ҚР БП, ҚР ЖС, ҚР ІІМ, ЖАО

- ҚР БҒМ ведомстволық бағынысты ұйымдары;

- білім беру ұйымдары;

- ҚР Халқы.

Отбасы мен мектептің өзара іс-қимылын қоғамдық басқару құрылымы

Ата-аналар қауымдастығы бүгінде отбасы мен мектеп қарым-қатынасын қамтамасыз ететін *әлеуметтік серіктестік* деңгейінде құруды ұсынады:

- білім беру мен мектепті басқаруға ата-аналар мен қалың жұртшылықтың қатысу дәрежесін мектептің білім беруге әлеуметтік және мемлекеттік тапсырыстарды орындауына жүйелі және тұрақты қоғамдық бақылауды қамтамасыз ететін деңгейге дейін арттыру;

- ата-аналар мен білім алушылардың тән топтарының қажеттіліктеріне, күтулеріне, ниеттеріне, тәрбиелік және экономикалық мүмкіндіктеріне қарай отбасы мен мектеп арасындағы өзара қарым-қатынастарды саралау;

- әріптестердің заңды ұстанымдарының (рөлдерінің, құқықтары мен міндеттерінің) өзгеруі;

- өз балалары үшін білім берудің типін, сипатын және қосымша білім беру қызметтерін таңдау мүмкіндіктерін кеңейту (әлеуметтік тапсырысты іске асыру);

- ата-аналарға тән топтардың білім беру қажеттіліктері мен әлеуметтік ерекшеліктерін ескере отырып және жалпыға бірдей құқықтық оқытудың нысандарын, әдістері мен мазмұнын тиісті саралаумен қамтамасыз етілетін халықты педагогикалық құқықтық ағартудағы сапалы өзгерістер;

- құқықтық білім беру сапасын және білім беру процесінің барлық негізгі қатысушыларының өзара қарым-қатынастарына қанағаттану дәрежесін арттыру.

Отбасы мен мектеп арасындағы серіктестік қарым-қатынастың құрылымдық және функционалды моделі

Өзара әрекеттесудің негізгі бағыттары:

Жалпы құқықтық білім беру ұйымында:

- жалпы білім беретін мектеп үшін дәстүрлі балалардың білім беру қызметінің құрылымы мен мазмұны;

- балалардың құқықтық білім алуына әлеуметтік (қоғамдық) тапсырысқа сәйкес келетін қосымша білім беру қызметтері.

Отбасы және жұртшылықпен жұмыста:

- әлеуметтік - педагогикалық серіктестік деңгейінде құқықтық білім беру және тәрбиелеу саласында мектеп пен отбасының өзара іс-қимылы мен өзара әсерін зерделеу және ұйымдастыру жөніндегі ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-эксперименттік қызмет;

- құқықтық сауаттылықты арттыру саласында отбасы мен мектептің әлеуметтік-педагогикалық әріптестігін ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету;

- халықтың тән топтарының құқық саласындағы білім беру қажеттіліктерін анықтау және есепке алу (балалардың білім алуына әлеуметтік тапсырыс);

- қосымша, бейресми білім беру бағдарламаларын, элективті курстарды, оқу-әдістемелік кешенді (құқықтық білім беру мазмұны) талқылауға, бекітуге және құқықтық білім мен тәрбие сапасын бақылауға ата-аналар мен өзге де жұртшылықты тарту.

Ата-аналарға құқықтық білім беруді ұйымдастыруда:

- әртүрлі әлеуметтік топтар өкілдерінің құқықтық білім берудегі білім беру қажеттіліктерін зерделеу;

- ата-аналарды құқықтық ағартудың дәстүрлі фронтальды формаларын қолдану;

- анықталған білім беру қажеттіліктеріне сәйкес ата-аналарды сараланған құқықтық даярлауды ұйымдастыру;

- ата-аналардың сараланған құқықтық дайындығын ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету.

Жоба жіберілген халықтың санаттары

- жасөспірімдер, оқушылар, оқитын жастар;

- ата-аналар;

- педагогикалық кадрлар.

Іске асыру кезеңдері мен тетіктері

І кезең – дайындық

- Осы жобаны іске асыру үшін мемлекеттік органдардың, жергілікті атқарушы органдардың, білім беру ұйымдарының қызметін үйлестіруді және өзара іс-қимылын қамтамасыз ету;

- Мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың, білім беру ұйымдарының міндеттері мен өкілеттіктерін, сондай-ақ олар көрсететін қызметтер сапасының стандарттарын, осы саладағы бақылау тетігін айқындау;

- Жобаны іске асыру бойынша мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың, білім беру ұйымдарының бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру;

- Құқық, психология, педагогика, әлеуметтану, бұқаралық коммуникация теориясы, криминология және басқа да ғылымдар саласындағы әзірлемелерді пайдалана отырып, осы жобаны іске асыруды ғылыми және әдістемелік қамтамасыз ету;

- Жобаны іске асыруға қатысушылардың өзара іс-қимыл нысандарын әзірлеу;

- Жобаны жүзеге асыруға белсенді қатысуды моральдық және материалдық ынталандыру және көтермелеу жүйесін құру.

II кезең - мазмұндық

- мектепке дейінгі білім беру, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің оқу бағдарламаларына білім алушыларды қатарластары және ересектермен өзара қарым-қатынастың қарапайым жалпы қабылданған нормалары мен қағидаларына (адамдарға ықыластылық, ынтымақтастық пен достыққа әзірлік, оған мұқтаж адамдарға көмек көрсету, айналасындағыларға құрмет көрсету) баулу міндеттерін енгізу, сондай-ақ жеке тұлғаның құндылық-мағыналық саласын дамыту;

- түрлі үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдарында құқық негіздеріне оқыту практикасын дамыту, құқықтық білім берудің өңірлік модельдерінің әртүрлі нұсқаларын қолдау, құқықтық тақырыпты қамтитын оқу курстарын, тиісті білім беру бағдарламаларын, оқу және әдістемелік құралдарды әзірлеу;

- қиын өмірлік жағдайдағы балаларға, қиын жасөспірімдер мен кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға құқықтық білім беру мен тәрбиелеудің арнайы бағдарламаларын қолдану;

- жобаны іске асыру бойынша педагогтердің, ата-аналардың және жұртшылықтың іс-қимылын үйлестіру және басқару;

- ересектерге арналған қосымша құқықтық білім беру бағдарламаларын тарату;

- педагогтердің заңгерлік сауаттылық деңгейін арттыру; «Құқық негіздері» оқу пәнінің оқытушыларын даярлау, сондай-ақ құқықтық пәндер оқытушыларының кәсіби және әдістемелік даярлығын жетілдіру;

- құқықтық білім беру және тәрбиелеу саласында ата-аналармен (заңды өкілдермен) жұмыс жасауда педагогтердің кәсіби шеберлігін жетілдіру;

- құқықтық білім беруді ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету мақсатында ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізу;

- білім беру ұйымдарының құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру саласындағы оң тәжірибені тарату.

III кезең, жалпылау

- 1 жылдағы деректерді өңдеу және түсіндіру. Бағдарламаны іске асыру нәтижелерінің қойылған мақсаттар мен міндеттерге арақатынасы.

- Тәрбие жүйесін одан әрі қалыптастырудың перспективалары мен жолдарын анықтау.

Іс-шаралар жоспары

Мақсаты: мектеп оқушыларының құқықтық санасын, оң мәдениетін, жасөспірімдердің белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру.

Міндеттері:

1. Тәрбиелік – адамгершілік мазмұндағы іс-шаралар өткізу арқылы мектеп оқушылары арасында тәртіпті бұзу, құқық бұзушылық деңгейін төмендетуге қол жеткізу. Құқықтық мәдениет мәселелері бойынша оқушылардың ой-өрісін кеңейту.

2. Білім алушылардың адамгершілік және құқықтық білімін, іскерлігін көрсету үшін жағдай жасау, адамгершілікке негізделген іс-әрекеттер жасау қажеттілігін дамыту.

3. Зиянды әдеттерге қарсы тұру қабілетін тәрбиелеу арқылы білім алушылардың салауатты өмір салтына қажеттілігін қалыптастыру.

4. Жеке қызығушылықтары мен қабілеттерін дамыту арқылы білім алушыларда тұлғаның адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу.

5. «Тәуекел тобындағы» жасөспірімдермен жұмыста барлық тәрбие – білім беру құрылымдарының (мектептер, отбасылар, ҮЕҰ және т.б.) тиімді өзара іс-әрекетін ұйымдастыру

6. Балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету.

7. Өскелең ұрпақтың құқықтық сауаттылығын қалыптастыру.

8. Оқушы тұлғасының әлеуметтенуі.

<i>Жұмыс бағыттары</i>	<i>Іс-шара</i>	<i>Мерзімі</i>	<i>Жауаптылар</i>
Отбасы диагностикасы, отбасылық тәрбие, баланы әлеуметтік тұлға ретінде зерттеу	1. Отбасын қоғамның әлеуметтік институты ретінде зерттеу; 2. Отбасының әлеуметтік паспортын жасау	ұдайы	
Нормативтік және басшылық құжаттармен жұмыс. Құқықтық жалпы оқыту (жеке және топтық нысан)	1. ҚНК, Қнжхкк, прокуратура өкілдерімен кездесулер. 2. Нормативтік-құқықтық базаны зерделеу:	жүйелі түрде	
Мектеп әкімшілігінің өзара іс-қимылын ұйымдастыру	- сынып жетекшілері, сынып жетекшілерінің әдістемелік бірлестігі, педкеңестер, - кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекциямен, - әлеуметтік-оңалту орталықтары;	ұдайы	
Білім алушылармен жұмыс	Бастауыш білім беру: - жеке профилактикалық және түсіндіру сұхбаттары, - «Мінез-құлық ережелері», «Жақсылық пен жамандық», «Мейірімділік», «Әділеттілік пен жанашырлық», «Құрмет пен өзара түсіністік» және т.б. тақырыптарда ұжымда жеке тұлғаны тәрбиелеу	Тәрбие жұмысының жоспарына сәйкес	

	<p>туралы сынып сағаттары.</p> <ul style="list-style-type: none"> - құқықтық бағыттағы сынып сағаттары: «Бала және Заң», «Әрекет және жауапкершілік», «Бала құқығы» және т.б. 		
	<p>Негізгі орта білім беру:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жеке түсіндіру және профилактикалық әңгімелер, - «Мектеп ұжымы өмірінің заңдары», «Әдептілік дегеніміз не», «Сенім ережелері», «Ұжымдағы жанжалдар және оларды шешу жолдары» және т.б. тақырыптарда ұжымда жеке тұлғаны тәрбиелеу туралы сынып сағаттары. - құқықтық бағыттағы сынып сағаттары: «Мен-Қазақстан азаматымын», «Қылмыс пен жаза», «Әрекет пен әрекетсіздік», «Қазіргі әлемдегі баланың құқықтары. Бала құқықтарының кепілдіктері» және т.б. 	Сыныптың тәрбиелік жұмысының жоспарына сәйкес	
	<p>Жалпы орта білім беру:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жеке түсіндіру және профилактикалық әңгімелер, - «Парасаттылық дегеніміз не?», «Принципшіл болу деген не?», «Өмір мақсаты деген не?», «Махаббат пен достық», «Ересек өмір – ересек жауапкершілік» және т.б. тақырыптардағы жеке тұлғаны адамгершілік тәрбиелеу туралы сынып сағаттары – құқықтық бағыттағы сынып сағаттары: «Мен – Қазақстан азаматымын», «Заң және жасөспірім», «Есірткі туралы Заң», «Менің құқықтарым – менің міндеттерім» және т.б. 	Сыныптың тәрбиелік жұмысының жоспарына сәйкес	
	<p>«Тәуекел тобының» білім алушылары:</p> <ul style="list-style-type: none"> - картотеканы ресімдеу, деректер базасын түзету - кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссияға ұсыну үшін жүйелі түрде оқушыларға құжаттарды іріктеу, - сабақтан тыс оқу-танымдық іс-шараларға (сыныптан тыс іс-шараларға, үйірмелер, секциялар, студиялар, факультативтер және т. б.) қатысу.), - құқық бұзушылықтардың, маскүнемдіктің, темекі шегудің, нашақорлықтың, құмарлықтың алдын 	жүйелі түрде	

	<p>алу бойынша жеке түсіндіру және профилактикалық әңгімелесулер,</p> <ul style="list-style-type: none"> - «қиын» оқушылармен топтық жұмыс (психологиялық тренингтер), - «қиын» жасөспірімдердің тәртібі мен үлгерімін бақылау мақсатында сабақтарға қатысу, - аса қиын жағдайларда үлкен және кіші педкеңестер, - оқушыларға үйде болу, - ата-аналармен әңгімелесу. 		
	<p>Қамқорлықтағы балалар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - картотеканы рәсімдеу, - сабақтан тыс оқу-танымдық іс-шараларға (сыныптан тыс іс-шараларға, үйірмелер, секциялар, студиялар, факультативтер және т.б.) қатысу.), - құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жеке түсіндіру және профилактикалық әңгімелесулер, - шарттарды тексеру актілерін жасау мақсатында үйге бару, - қамқоршылармен кездесулер және әңгімелер, - білім алушылармен және қамқоршылармен жеке жұмыс. 	<p>жүйелі түрде</p> <p>Бір жылдың ішінде</p> <p>Тоқсаны на 1 рет</p>	
Ата-аналармен жұмыс	<p>Ата-аналар жиналысы:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сауалнама жүргізу - ата-аналар арасында сауалнама, - «Құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша мектеп жұмысының жүйесі», - «Балаларды жұмыспен қамту» тәуекел тобының «үйірмелерде, факультативтерде», – «ата-аналардың өз балаларының дағдарысына дайындығы» (5-9-сыныптар). 	<p>жүйелі түрде</p>	
	<p>Жағдайы төмен отбасылар және балалары ҚПК, ҚПК және ҚП-да есепте тұрған отбасылар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жағдайы төмен отбасылар мен қиын өмірлік жағдайға тап болған балаларды уақтылы анықтау, - жағдайы төмен отбасылар бойынша картотеканы рәсімдеу, - шағын және үлкен педкеңестер өткізу, - кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспектормен кездесулер және әңгімелесулер, - ата-аналарға арналған әдебиеттерді таңдау, 	<p>Тоқсаны на 1 рет</p>	

	<ul style="list-style-type: none"> - отбасыларға рейдтер жүргізу, - кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссияға ұсыну үшін отбасыларға арналған құжаттарды іріктеу 		
Мониторингтер, тексерулер -	<ul style="list-style-type: none"> - «Балалар мен жасөспірімдерді сабақтан бос уақытта жұмыспен қамту», - «Жасөспірім және жаман әдеттер», - «Мазасыздық деңгейі», - «Агрессия деңгейі», - «Жасөспірім және оның кәсіби мүдделері» және т.б. 	Тоқсаны на 1 рет	
Көрнекі үгіт	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тақырыптық әдебиеттер көрмесі: <ul style="list-style-type: none"> - «Адам құқығы және бала құқығы», - «жасөспірімдердегі зиянды әдеттердің алдын алу». 2. Тақырыптық стендтерді безендіру: <ul style="list-style-type: none"> - «Жасөспірім көшеге шықты», - «Жастар экстремизмі: көрініс формалары, алдын алу», - «Құқықтық мемлекеттегі толеранттылық». 3. Плакаттар сайысы: <ul style="list-style-type: none"> - «Мен өмірді таңдаймын!» - «Жаман әдеттерге – орын жоқ!» және т.б. 		
«Менің таңдауым» бағдарламасы бойынша сынып сағаттары	<p>5-6-сынып. «Мектеп ұжымы өмірінің заңдары»</p> <p>7-8-сынып. «Қылмыс пен жаза»</p> <p>9-11-сынып. «Біздің өміріміздегі құқықтар мен міндеттер»</p>		
Пед. ұжым жұмысына жалпы басшылық және бақылау. Құқықтық мәселелер жөніндегі ұжым	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Менің таңдауым» бағдарламасының негізгі тақырыптары бойынша тақырыптық сынып сағаттарына көмектесу және өткізу 2. 1-11-сынып жетекшілерімен әңгімелесу. <p>Тақырыптар: - «Қиын» оқушылардың мінез-құлқындағы ауытқулардың себептері,</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ұжымда жеке тұлғаны тәрбиелеу, - Отбасылық тәрбиенің қолайсыз жағдайлары, - Отбасы мен мектептің өзара қарым-қатынас, - Жанжалдылығы жоғары отбасылармен жұмыс, - Балалар агрессиясы және т. б. 		

4 «ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА – ҚАУЫМҒА ПАНА» ЖОБАСЫН ІСКЕ АСЫРУ ЖӨНІНДЕГІ ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР

Мектепке дейінгі білім беру

Балалық шақ – бұл психологиялық тұрақтылықты, моральдық бағдарларды, өміршендікті және мақсаттылықты қамтамасыз ететін тұлғаның іргелі қасиеттері қалыптасқан кезең. Мектепке дейінгі жастағы балалардың құқықтық тәрбиесіне көп көңіл бөлу керек, өйткені мектепке дейінгі балалық шақ баланың жеке басының қалыптасуы үшін ең қолайлы кезең болып табылады.

Жеке тұлғаның құқықтық санасының дамуы – бұл адамның өмір бойы жалғасатын ұзақ, күрделі және қарама-қайшы процесс. Адамдардың мінез-құлқының әлеуметтік нормалары туралы, адами қарым-қатынастардағы белгілі бір тәртіптің қажеттілігі туралы ең алғашқы идеялар балалық шақта мектепке дейінгі кезеңде пайда болады. Мектепке дейінгі жылдары көзқарастар, өмірлік ұстанымдар және жеке мінез-құлықтың типтік мотивтері белсенді түрде қалыптасады. Адамның қалыптасуының осы кезеңінде құқық туралы түсінік пен оған деген көзқарас негізінен құқықтық саладағы адамның кейінгі мінез-құлқына байланысты.

Мектеп жасына дейінгі бала мінез-құлықтың бастапқы тәжірибесін, жақын адамдармен, құрдастарымен қарым-қатынасты алады, қоғамның моральдық нормаларын игереді. Балалар адам үшін туған жерге, Отанға деген сүйіспеншілік, басқаларға мейірімділік, басқа ұлт адамдарына құрмет, өздігінен іс-әрекеттегі белсенділік пен бастамашылық, адамдардың еңбек нәтижелеріне мұқият қарау қабілеті, оларға қол жеткізуге деген ұмтылыс сияқты маңызды белгілерді қалыптастырады. Баланың құқықтық кеңістікте өмір сүретінін, сондықтан оны құқықтық мәдениетпен таныстыру маңызды, дамушы және әлеуметтендіретін ресурс екенін ескере отырып, осы қасиеттерді дамыту өте маңызды.

Жеке дамудың алғашқы кезеңдерінде баланың әртүрлі арналар мен ақпарат беру құралдарын қолдана отырып, білімі бар, соның негізінде қоршаған әлеуметтік шындық туралы белгілі бір түсінік қалыптасады, сананың бағыты қалыптасады, мінез-құлық нормалары мен заңдылықтары игеріледі.

1 жастан 3 жасқа дейін баланың әлеуметтік қызмет субъектісі ретіндегі мүмкіндіктері өте шектеулі, дамымаған, көбінесе қоршаған шындық объектілерімен өзара әрекеттесудің психофизиологиялық деңгейіне дейін төмендейді [25]. Бала пайда болған санада сыртқы әлеммен сәйкестендіретіндіктен, оның психикасы қажеттіліктерді қанағаттандыруға және жағымсыз жағдайларды болдырмауға мүмкіндік беретін қарапайым мінез-құлық стандарттарын қабылдайды. Бұл жас кезеңін жеке құқықтық сананың қалыптасуы мен дамуының бастапқы кезеңі деп атауға болады., яғни баланың құқықтық әлеуметтенуінің бастауы.

Шамамен 3 жастан бастап бала өзінің сыртқы әлемнен айырмашылықтарын анықтай отырып, «3 жылдық дағдарыс» ретінде көрінетін оған міндетті болып табылатын білім алушыларды, модельдерді, ережелерді

қайта бағалайды [25]. Бұл процестің нәтижесі – өзін-өзі тану саласында қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің нормативтік критерийлерін өзін-өзі бағалау мүмкіндігі. Осы кезеңде құқықтық тәрбие жұмысын жүргізудегі кемшіліктер мен қателіктер балаларда адалдықтың, агрессивтіліктің, қатыгездіктің, өзімшілдіктің, ашкөздіктің және т.б. пайда болуына ықпал етеді.

4-5 жастан бастап бала, әдетте, жаңа білімге деген қажеттілікті арттырады, ұйымдастырылған оқу іс-әрекетіне деген ықылас пен бейімділік пайда болады. Сонымен қатар, мектеп жасына дейінгі баланың әлеуметтік орта, Ұлттық контекст талаптарына сәйкес мінез-құлықты өзін-өзі реттеу қабілеті артады, орындаушылық, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі ынталандыру сияқты қасиеттер дамиды. Сыртқы норма ересектердің, әсіресе тәрбиешілердің бұйрықтарымен байланысты [26].

Психологтер бұл жастағы мектеп жасына дейінгі балалар өздерінің тәрбиешісінің пікіріне «соңғы шындық» ретінде қарайтындығын айтады. Мектеп жасына дейінгі бала санасының сыртқы рецепттерге ұқсас ашықтығы саналы мотивтер мен мақсаттарға негізделген: жаңа іс-әрекеттерді игеру, бала дамуының осы кезеңіндегі қайшылықтарды шешудің түрі мен әдісін белгілейтін нормалар жүйесі. Әлеуметтік талаптар мен тыйымдардың болуына байланысты бала міндетті және тыйым салынғанын түсінеді. «Мен қалаймын» позициясымен қатар, «мүмкін», «мүмкін емес», «керек», «қажет» әлеуметтік бағдарланған категорияларды ұстану айқын көрінеді. Сыртқы және ішкі әлемнің – «өзі үшін» және «басқалар үшін» мінез-құлық әртүрлі арақатынасы көрінеді. Талаптардың болмауы және қажеттіліктерді қанағаттандырмау қарым-қатынастың әлеуметтік міндетті сипатының дамымауымен мектеп жасына дейінгі баланы қалыптастырады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды құқықтық тәрбиелеу бойынша жұмыс балалардың мінез-құлықтың адамгершілік нормаларын және ересектермен және басқа балалармен өзара қарым-қатынастарды түсінуіне және қабылдауына сүйенуі тиіс. Шартты түрде оны үш кезеңге бөлуге болады.

Бірінші, негізгі кезең – моральдық нормалармен, ережелермен танысу, оның барысында балалар оларды орындаудың артықшылығын түсіне бастайды, құқықтар мен міндеттерді үйлестіруді үйренеді.

Екінші кезең – балалардың өз құқықтарын таныстыру және түсіну: демалу, білім алу, ат қою және т.б. Құқықтарды білу – баланы, оның қадір-қасиетін ересек адамның қол сұғуынан қорғайтын қалқан. Түсіну баланың мүмкіндік деңгейді көтерудің бір құралы және жеке тұлға ретінде ашылуға, иелену құқықтарымен беріледі. Содан кейін мінез-құлық дағдылары қалыптасады.

Үшінші кезең – «Бала құқықтары туралы конвенциямен» және адам құқықтарын қорғау жөніндегі басқа да құжаттармен танысу [27].

Мектеп жасына дейінгі балаларды құқықтық тәрбиелеудің негізгі міндеттері:

- балалардың құқықтық құзыреттілігін қалыптастыру, өз құқықтары мен бостандықтарын түсіну және ұғыну;

- балаларды жасына сәйкес әлеуметтік-құқықтық нормалармен және мінез-құлық ережелерімен, оның ішінде қазақ халқының салт-дәстүрлерімен таныстыру;

- балаларда қалыптастыру: әлеуметтік жауапкершілік, өзінің мінез-құлық мен айналасындағы адамдардың іс-әрекеттерін түсіну және бағалау қабілеті, зорлық-зомбылықсыз мінез-құлық үлгісіне бағдарлана отырып, әртүрлі жағдайларда қарым-қатынас жасау дағдылары;

- балалардың тегіне, нәсіліне және ұлтына, тіліне, жынысына, жасына, жеке және мінез-құлық ерекшелігіне, оның ішінде сыртқы келбеті мен дене кемістіктеріне қарамастан адамдарға құрметпен және төзімділікпен қарауға тәрбиелеу;

- балаларда өзін-өзі бағалауды, өз пікірін және оны білдіру дағдыларын, жанжалдар мен дауларды сындарлы шешу дағдыларын қалыптастыру;

- басқа адамның абыройы мен пікірін құрметтеуге тәрбиелеу;

- мектепке дейінгі білім беру ұйымының педагогикалық құрамының құқықтық мәдениет деңгейін арттыру;

- мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында балалардың әлеуметтік-құқықтық қорғалу деңгейін арттыру.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымында құқықтық тәрбие қызметін жүзеге асыру саласындағы қазіргі жағдай оны ұйымдастырудың тәсілдерін, мектепке дейінгі білім беруде сапалы құқықтық тәрбиені ұйымдастыруға ықпал ететін әдістерді, құралдар мен нысандарды іздеу қажеттілігін анықтайды.

Мектеп жасына дейінгі балаларды құқықтық тәрбиелеу мақсаттары олардың құқықтық санасы құрылымының функционалдық компоненттерінің негізгі блокттерін қалыптастыруға бағытталған:

- логикалық – нормативтік (балалардың өз құқықтары мен міндеттері туралы қарапайым білімі, яғни құқықтық хабардар болуы, мінез-құлықтың әлеуметтік мақұлданған ережелерін түсінуі);

- эмоционалды – бейнелі (баланың мінез-құлық ережелеріне субъективті қатынасы, оларды құнды қабылдау, өзінің және басқалардың іс-әрекеттерін қолданыстағы мінез-құлық ережелері тұрғысынан барабар бағалау);

- принципті – ерікті немесе мінез-құлық (әлеуметтік бекітілген мінез-құлық ережелерін басшылыққа алу қажет болған жағдайда белсенділіктің көрінісі, әртүрлі қызмет түрлерінде құқықтық мінез-құлықты жүзеге асыру, тыйымдарды сақтау және міндеттерді орындау) [28].

Балабақшада мектеп жасына дейінгі балаларды құқықтық тәрбиелеуді ұйымдастыру моделі тәрбиеші мен баланың әлеуметтік серіктестігіне негізделуі керек. Ол әрбір педагогтің құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру, олардың балалар құқықтарының нормативтік негіздерін білуі үшін жағдай жасауды талап етеді. Бір жүйеде құрылған құқықтық тәрбие процесі жеткілікті мазмұнды және көрнекі материалмен қамтамасыз етілуі керек.

Баланың әлеуметтік-құқықтық құбылыстарды түсіну және ішкі қабылдау процесі ұзақ мерзімді және оны бағалау қиын. Балалармен үнемі жұмыс жасай отырып, сіз мектеп жасына дейінгі баланың өзіне және басқа адамдарға деген көзқарасының жағымды өзгерістеріне, балалардағы агрессия деңгейінің

төмендеуіне, олардың жеке пікірін қалыптастыруға, жанжалдар мен дауларды шешудің тәсілдерін өзгертуге көз жеткізе аласыз.

Мұғалімдер құқықтық тәрбиенің түзетілмеуі керек екенін ескеруі керек, өйткені егер сабақтар беделді стильде өткізілсе, балаларда басқа адамдарға зорлық-зомбылықсыз көзқарас, адамға және оның құқықтарына құрмет қалыптастыру мүмкін емес. Педагогикалық тактикада тәрбиелік құқықтық қызметті сендіру мен мейірімді талқылау жүргізу арқылы тәрбиеші балалармен құрылуы тиіс.

Балабақшадағы құқықтық тәрбие іздеу-эксперименттік, ойын, проблемалық, практикалық әдістерді қолдану кезінде сәтті жүреді, бұл процесті жеке – маңызды етеді. Мектеп жасына дейінгі балаларды құқықтық тәрбиелеу сабақтарында балалар қарапайым шығармашылық міндеттерді шешуге қатысатын қызмет түрлерін қолданған жөн. Олар: болжау, табу, құпияны ашу, құрастыру, модельдеу, модификациялау және т.б. [29].

Ең перспективалы – бұл мектеп жасына дейінгі балалармен құқық бұзушылық туралы материалдар мен белгіленген ережелер туралы емес, балалардың еліктегісі келетін оң мысалдар, тәрбиешінің өз тәжірибесінен алынған әңгімелері болғаны дұрыс.

Мектеп жасына дейінгі балаларды құқықтық тәрбиелеу бойынша әрбір сабақ педагогтің әлеуметтік-адамгершілік мазмұндағы көркем әдебиетті: қазақ халық ертегілері, әлем халықтарының ертегілері, қазақстандық және шетелдік авторлардың шығармалары, мейірімділік, адалдық, Отанға деген адалдық туралы мақал-мәтелдерді қолдануына әсер етеді. Құқықтық тәрбие процесінде мектеп жасына дейінгі балаларға тәрбиелік әсер ету құралдарын таңдаудағы нұсқаулық балаларда адамның қадір-қасиеті және әркімнің оны құрметтеу құқығы туралы түсінік қалыптастыру болып табылады.

Балалармен тәрбие жұмысының осы бөлімінің мазмұнды және әдістемелік компоненттері мектеп жасына дейінгі балаларды пассивті, белсенді емес бақылаушылардан қоғамның әлеуметтік-құқықтық өмірін нақты істер мен іс-әрекеттердегі өз тәжірибесінен білуге белсенді қатысушыларға айналдыруға бағытталған.

Бастауыш білім беру

Бастауыш мектеп – бұл адамның қалыптасуының уақыты. Өмірдің осы кезеңінде білімнің негізі ғана емес, сонымен бірге кейіннен Отанның белсенді азаматы болуға арналған мінез-құлық нормалары, нанымдары, әдеттері, жеке қажеттіліктері де қаланды. Бала өзін-өзі қалыптастыруға мәжбүр болған алғашқы қадамдардан бастап, мінез-құлық тәсілдерін таңдап, құқық нормаларын білу оған көмектесуі керек.

Бастауыш мектепте құқықтық білім бастауыш сынып оқушыларының бейімделуіне ықпал ететін нақты практикалық бағытқа ие. Ол «мүмкін» және «мүмкін емес» дегенді, белгілі бір өмірлік жағдайда не істеу керектігін анықтайды.

Құқықтық тәрбие тұлғаның құқықтық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Бастауыш сынып оқушыларын Қазақстанның Конституциялық құрылысының негіздерімен таныстыру, олардың бойында патриотизм мен

азаматтықты қалыптастыру, жеке тұлғаның жағымды қасиеттерін дамытуға қажетті нормалар мен ережелерді, мінез – құлық үлгілерін игеру – мектептің маңызды міндеттері. Бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс жасаудың өзіндік ерекшелігі бар. Мұғалім сөзсіз кездесетін кедергілерді есте ұстаған жөн. Олар: жас білім алушылардың абстрактілі ойлаудың жеткіліксіз дамуына байланысты құқықтық терминдер мен ұғымдарды қабылдау қиындықтары, осыған байланысты бастапқы дереккөздер мәтінімен жұмыс істей алмау, оларды балаларға түсінікті тілге «аудару» қажеттілігі.

Бастауыш сынып оқушыларына арналған құқықтық ақпаратты қатаң таңдау және оны бейімдеу мәселесі өте маңызды. Бастауыш сынып мұғалімі бұл сыныптардағы құқықтық білім тәуелсіз бола алмайтындығын ескеруі керек, бұл моральдық тәрбиенің органикалық жалғасы, оның маңызды міндеті – адамды гуманистік этикалық нормаларға таныстыру, оның гуманистік бағыттарын қалыптастыру [30].

Егер орта және жоғары буын білім алушыларымен дәрістер, әңгімелесулер, диспуттар өткізілсе, онда бастауыш сынып оқушылары үшін ойын формалары ең қолайлы. Мұндай ойынның тәрбиелік мәнін асыра бағалау қиын, ол танымдық қызығушылықты дамытып қана қоймай, сонымен қатар Қазақстан тарихымен, оның салт-дәстүрлерімен байланысты сезінудің пайда болуына ықпал етеді, сонымен бірге құқықтық нормалар саласындағы білім мен дағдылар бекітіледі. Бірақ құқықтық білім өздігінен емес, заңды мағынасы бар әртүрлі күнделікті жағдайлардағы мінез-құлықтың негізі ретінде қажет:

- құқықтарды білу балаға белгілі бір жағдайда өзін қорғауға көмектеседі;
- адам құқықтары декларациясының нормалары мен талаптары тұрғысынан, яғни ізгілік пен құрмет тұрғысынан өздерінің де, қатарластарының да іс-әрекеттерін моральдық бағалау әдетін қалыптастыру;
- жанжалды жағдайлардың алдын алу және туындаған шешімдерді жинақтау;
- мінез-құлықта өзін-өзі бақылау бейімділігін қалыптастыру;
- оқушыларды бір-бірімен қарым-қатынас жасай білуге үйрету;
- білім алушылардың өз құқықтарын ғана емес, міндеттерін де білуі керек, өйткені, міндеттерсіз құқықтар жоқ.

Ойынды ұйымдастыру үшін адамның негізгі құқықтарының әрекеті көрсетілген суреттер сериясы жасалады: өз пікірін білдіру, балаларға қатыгездік, басқа адамдардың мүлкін иемдену. Балалар көңілді мінез-құлықты таңдайды. Біз шығармашылық сипаттағы тапсырмаларды ұсынамыз, балалар ата-аналарымен бірге өздері және отбасы туралы альбомдар жүргізеді. Альбомда балалар өз атын, мекенжайын жазады, сүйікті ойыншығын, жақындарының портреттерін салады, отбасы өмірінен қызықты оқиғалар жазады [31].

Сайлау құқығы – бұл бір қарағанда жас оқушыға қызықты болмайтын құқықтық тақырыптардың бірі. Алайда тәжірибе тағы бір нәрсені растайды. Балалар үлкен қызығушылықпен «Әкімді сайлау» іскерлік ойындарына қатысады, ойын арқасында балалар қоғамдық құрылым мен адамгершілік – құқықтық мінез-құлық моделін сәтті меңгереді. Кіші мектеп оқушылары іс

жүзінде өздерін демократиялық қоғамның азаматтары сияқты сезінеді. Мектептің демократиялық басқару жүйесіне қатысу арқылы білім алушылар демократ болу қаншалықты қиын екенін біліп қана қоймай, сонымен қатар кез келген ірі және әртүрлі адамдар тобын демократиялық басқарудың қандай қиындықтармен байланысты екенін түсіне бастайды. Олар демократияның басқарудың басқа түрлерімен салыстырғанда артықшылықтарын түсінді.

Өз мектебінің өміріне қатыса отырып, олар демократиялық қоғам азаматтарының борышы мен жауапкершілігін түсінуге үйренеді. Егер оқушыға ой, сөз, жиналыс бостандығына кепілдік берілсе, ересек өмірде мұндай құқықтар мен бостандықтардың болмауымен келісу қиынырақ болады.

Құқықтық тәрбие жұмысының басты мақсаты – әр адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтейтін, өз құқықтарын жүзеге асыра алатын және қорғай алатын адам мен азаматтың жеке басының қалыптасуына жағдай жасау; *Ата-аналардың құқықтық білімі.*

Міндеттері:

- құқықтық сананы дамыту;
- құқықтық сауаттылықты қалыптастыру;
- азаматтыққа тәрбиелеу;
- өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыру.

«Өзін-өзі тану» және «Дүниетану» пәндерінің мазмұнында «Адам болу» және «Мен және қоғам» тарауларын декларацияда бекітілген Адам құқықтары туралы материалмен толықтыру ұсынылады. Материал ертегілерге саяхат түрінде ұсынылуы мүмкін, мұнда құқықтық білім, түсіну, тәрбие саласындағы негізгі бағыттаушылар ертегі кейіпкерлері болып табылады.

Бастауыш мектептегі адам құқықтары бойынша сабақтар – ерекше сабақтар, бұл баланың жеке басына, оның басқа адамдармен қарым-қатынасына, айналасындағылардың қарым-қатынасына, адамдардың рухани әлемін ашуға қатысты ашық және рухани әңгімелер. Сабақ барысында балалар адам құқықтары жөніндегі халықаралық құжаттармен – адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясымен және Бала құқықтары Декларациясымен таныса алады. Ойын формаларын қолдану балалар үшін табиғи ойын әрекеттерінде моральдық нормаларды түсінуге және игеруге қолайлы жағдай жасайды.

Құқық сабақтары дәстүрлі сауалнамалармен қарапайым бола алмайды. Мұндай сабақтарда әрбір оқушы талқыланған мәселелерге өз көзқарасын білдіргісі келетін мейірімділік, шынайылық атмосферасын құру қажет. Пікірлерді «дұрыс» және «дұрыс емес» деп бөлуге болмайды. Әркімнің пікіріне құрметпен қарау керек. Талқылау барысында ойын жеткізу арқылы оқушы өз пайымдауларын дұрыс пе немесе дұрыс емес пе деп өзінің көзін жеткізеді. Сабақтарда шығармашылық сипаттағы тапсырмалар қолданылады, олар осы оқу материалын зерттеуге көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар оқу материалына эмоционалды түрде бояма береді. Материалды ұсынудың ойын сипаты мұғалімге сабақтарды әртараптандыруға, балалардың назарын әйгілі әдеби кейіпкерлерді талқылауға аударуға мүмкіндік береді.

Жұмыста білім беру технологиялары кешенін пайдалану маңызды:

Проблемалық диалог – тақырыпты түсіндірудің орнына...

- проблемаларды қою және оқушылардың жаңа білімдерді өздігінен ашуы.

Өнімді оқу – ақпаратты оқу және ойнату жылдамдығының орнына...

- ішкі мәтінді оқу және мәтінді құқықтық нормалар тұрғысынан терең түсіну.

Оқу жетістіктерін бағалау – бағаларды қолдана отырып, оқушыларды сыртқы бақылаудың орнына...

- оларды өз жетістіктерін ыңғайлы және барабар өзін-өзі бағалауға үйрету.

Оқытудың ықтимал әдістері:

- Рөлдік ойын. Бұл жағдайды түсінуге көмектеседі және ондағы адамдарға жанашырлық тудырады.

- Жұптар мен топтарға бөлу. Ол әртүрлі идеяларды тез айту керек болған кезде немесе сынып өз тәжірибесі тұрғысынан белгілі бір дерексіз идеяны ойластырған кезде қолданылады.

- Ауызша бірлестіктер. Қабылдау тақырыпты зерттеудің басында білім алушылардың не білетінін анықтау үшін, сонымен қатар соңында жаңа білгендерін анықтау үшін қолданылады.

- Миға шабуыл. Бұл әдіс белгілі бір мәселені шешу немесе сұраққа жауап табу үшін қолданылады. Мысалы, білім алушылар арасындағы қақтығыстың пайда болуымен байланысты «оқиғадан» кейін сыныптан жанжалды бейбіт жолмен шешудің барлық мүмкін нұсқаларын ұсынуды сұраңыз.

- Сыныптағы жалпы пікірталас. Бұл әдіс тыңдау, кезек-кезек сөйлеу қабілетін дамытуға, сондай-ақ басқа адамдардың құқықтарын құрметтеуге тәрбиелеу үшін маңызды дағдыларды игеруге мүмкіндік береді.

- «Ашық» типтегі сұрақтар. Олар нақты дұрыс жауап беру қиын болғандықтан қолданылады.

- Гипотетикалық сұрақтар: «Егер сіз не істесеңіз (ойланыңыз)?...»

- Ойлануға итермелейтін сұрақтар: «біз бұл мәселені шешуге қалай көмектесе аламыз?»

- Ынталандыру / қолдау сұрақтары: «Бұл қызықты, әрі қарай не болды?»

- Пікірді анықтайтын сұрақтар: «Сіз не ойлайсыз немесе қандай ойдасыз?»

- Дыбыстық сұрақтар: «Сіз неге бұлай ойлайсыз?»

- Түсіндірме (жалпылау) сұрақтар: «Сіз не ойлайсыз, егер...?»

- Жобалар. Зерттеу нәтижесі есеп, көрме, сурет, өлең болуы мүмкін.

- «Жалпы айқай-шу». Сабақтың қарқынын өзгерту үшін қолданылады.

Оқушылар бес минут ішінде жаңа айтылған немесе көрсетілген нәрселер туралы өз пікірлерін білдіреді

- Сурет салу. Қабылдау байқауды, бірлескен жұмыс дағдыларын, қиялын, суреттердегі адамдарға деген жанашырлық сезімін дамыту немесе сыныптастарын жақсы білу үшін қолданылады.

Құқықтық сауаттылықты дамыту бойынша материалдан тұратын сабақтарда алынған білім оқушыларға оларды күнделікті өмірде пайдалануға көмектеседі деп болжанады:

- өмірлік тәжірибені байыту, бақылау, салыстыру арқылы практикалық міндеттерді шешу үшін;

- өз отбасының шығындарын құруға қатысу, бірінші кезекте ақшаны не үшін жұмсау керектігін анықтау;

- танымдық қызығушылықтарды қанағаттандыру, адам және оның табиғаттағы және қоғамдағы орны туралы қосымша ақпарат іздеу.

Жобаның үлгісі

Мектеп жобасы
«Құқықтық сауаттылық негіздері»

Жобаның ақпараттық картасы

1.	Жобаның толық атауы	«Құқықтық сауаттылық негіздері»
2.	Жобаның мамандануы	Әлеуметтік жоба
3.	Жобаның мақсаты	Құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру және кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар санын азайту мақсатында құқықтық сауаттылық негіздері бойынша оқыту бейнеролигі мен буклет жасау.
4.	Жоба авторы (аты-жөні, кәсібі, диплом бойынша мамандығы, мекенжайы, телефоны, факсы, электрондық поштасы)	
5.	Жобаны іске асыру мерзімі	
6.	Жоба географиясы	
7.	Қолдаушы ұйымдар немесе жеке тұлғалар (болған жағдайда)	
8.	Арнайы ақпарат және ескертулер	

Жобаның қысқаша аннотациясы

«Құқықтық сауаттылық негіздері» әлеуметтік жобасы ОМ жүзеге асырылуда № __, _____ 2021 жылы қала/облыс / аудан әкімдері

Жобаның басты идеясы – жоғары сынып оқушыларының «тәуекел тобындағы» балаларға тәлімгерлігі.

Тәлімгерлер тобының жұмысы жасөспірімнің мінез-құлқын күнделікті бақылау, бос уақытын ұйымдастыру, мектеп бірлестігінің барлық іс-шараларына тарту болып табылады, нәтижесі жобаның ___ қатысушысынан «тәуекел тобының» ___ оқушысын профилактикалық мектепшілік есептен шығару болады.

Осы оқу жылы жобасының басты міндеті 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру үшін құқықтық сауаттылық негіздері бойынша оқыту бейнеролигін жасау болып табылады, өйткені дәл осы кезеңде баланың өзін-өзі растауы басталады. Жасөспірім қоршаған ортаның, фильмдердің, есірткіге қарсы музыканың, интернетке шексіз қол жетімділіктің теріс әсеріне ұшырайды. Ол өзін көрсетуге тырысады, тіпті жағымсыз әрекеттерімен де. Бұл гипотезаны растау немесе теріске шығару үшін бірнеше кезеңде сауалнама жүргізіледі, құқықтық сауаттылық деңгейі диагноз қойылады, нәтижелерге талдау жасалады.

Ең тиімді әдіс – мультфильмдерден «сөйлейтін» тәрбиелік жағдайларды қолдана отырып, білім беру бейнелерін жасау, өйткені олар еріксіз тәрбиелейді және жағымды қасиеттерді бойына сіңіреді.

Жобамен жұмыс нәтижесі кәметке толмағандардың істері жөніндегі инспектордың түсініктемелерімен «Құқықтық сауаттылық негіздері» (15-20 мин.) оқыту бейнеролигін және ҚР ҚК бойынша «Құқықтық сауаттылық негіздері» буклетін жасау болады.

Аталған бейнероликпен мектеп бірлестігінің көшбасшылары «Құқықтық сауаттылық негіздері» тақырыбында 2-ші сыныптан 5-сыныпқа дейін сынып сағаттарын өткізеді, онда балалармен кәметке толмағандардың істері жөніндегі инспектордың сюжеттері мен түсініктемелері талқыланады, сабақ соңында барлық балаларға буклет-жадынамалар таратылады.

Жобаның міндеттері:

1. 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру;
2. 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған қызметке «тәуекел тобындағы» оқушыларды тарту;
3. 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылығын қалыптастыру жөніндегі қызметке ата-аналарды тарту;
4. Құқықтық сауаттылықты қалыптастыру бойынша әдістемелік құралдар мен ұсыныстар әзірлеу.

Жобаның нәтижесі болуы керек:

1. Жобаға қатысатын «тәуекел тобының», сондай-ақ 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылығы бойынша білім деңгейін арттыру.
2. 2-5-сыныптардағы кәметке толмағандар, «тәуекел тобындағы» балалар жобасына қатысушылар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қылмыстардың санын азайту.

Жобаны іске асыру тетігі

Тәлімгерлер командасының қызметі 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылығын қалыптастыру бойынша жобаны іске асыру барысында есепке алудың әр түрінен тұратын «тәуекел тобындағы» балалармен, білім алушылармен өзара қарым-қатынас жасауға бағытталған.

Тәлімгерлер командасы – өскелең ұрпақтың девиантты мінез-құлқына бей-жай қарамайтын, әлеуметтік белсенді мектеп бірлестігінің мүшелері. Құрамында 25 адам бар тәлімгерлер (9-11-кассалар) «тәуекел тобындағы» жасөспірімдерді мектептегі өзін-өзі басқаруға, мектеп бірлестігінің іс-шараларына тартатын болады «_____», қалыптастыру; «жетістік

жағдайын» құру, мектеп және қаланың/ауданның әлеуметтік қызметтерімен әңгімелер ұйымдастыру; сабақтан тыс уақытта өз қамқорлығындағы адамдардың бос уақытын ұйымдастыру.

Сондай-ақ, жобаның негізгі қатысушылары 3-6-сынып оқушылары болып табылады, олар тәлімгерлер мен оларға бекітілген «қауіп-қатер тобындағы» жасөспірімдердің ұйымдасқан іс-әрекеті тарапынан бірқатар тәрбиелік ықпалға ұшырайды.

Жобаның іс-шаралар жоспары

<i>Міндеттері</i>	<i>Қызмет бағыттары</i>	<i>Қызметтің негізгі түрлері</i>	<i>Нәтижелері</i>
1. Оқушылардың құқықтық сауаттылығының қалыптасуына мониторинг жүргізу.	1. Сауалнама	1.4, 5-сыныптар мен «тәуекел тобындағы» балаларды құқықтық сауаттылықты анықтауға бейімдеу. 1. «Тәуекел тобында» тұрған балалардың 4 – 5 деңгейін анықтау үшін қайта сауалнама жүргізу	Құқықтық сауаттылық бойынша білім деңгейін анықтау. Құқықтық сауаттылық бойынша білім деңгейінің оң динамикасы.
2.2-5- сынып оқушыларының құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған іс-шараларға «тәуекел тобының» оқушыларын тарту.	1. Құқықтық тәрбие бойынша әңгімелесу жоспарын әзірлеу. 2. Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспектормен әңгімелесуді ұйымдастыру. 3. Үгіт бригадасының өнерін көрсету 4. Оқыту, тәрбиелеу бейнероликтерін көрсету.	1. Әлеуметтік педагогтердің, сынып жетекшілерінің, директордың ОТЖ жөніндегі орынбасарының, ата-аналардың қатысуымен оқушылардың құқықтық тәрбиесі бойынша сұхбаттар, дөңгелек үстелдер ұйымдастыру. 2. Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспектормен жүйелі өзара қарым-қатынас жасау. 3. Сценарийлерді әзірлеу, 2-5-сыныптар үшін іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу.	Құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру. Жобаға қатысушылар арасында құқық бұзушылықтардың төмендеуі.
3. 2-5-сынып оқушыларының құқықтық сауаттылығын қалыптастыру бойынша іс-әрекетке ата-аналарды тарту.	1. 2-5-сынып оқушыларының ата-аналарымен жалпы мектептік ата-аналар жиналысын ұйымдастыру; құқықтық	1. Оқушылардың құқықтық сауаттылығын қалыптастыру бойынша жалпы мектептік ата-аналар жиналысын, дәрістерді өткізу. 2. Ата-аналарды жобаны іске асыру процесіне	Оқушылардың құқықтық сауаттылығын арттыру. Ата-аналардың отбасындағы тәрбие процесіне қатынасын өзгерту.

	сауаттылық деңгейін арттыру бойынша лекториялар әзірлеу. 2. Ұйымға көмек көрсету арқылы ата-аналарды құқықтық сауаттылықты қалыптастыру процесіне тарту іс-шаралары.	жұмылдыру.	
4. Құқықтық сауаттылықты қалыптастыру бойынша әдістемелік құралдар мен ұсыныстар әзірлеу.	1. Ақпараттық-танымдық парақшалар, плакаттар. 2. Ақпараттық-танымдық буклеттер. 3. Оқыту бейнероликтері.	1. Ақпараттық-танымдық парақшаларды әзірлеу және 2-5 сыныптардың параллельдеріне тарату. Мектептің рекреациясын ақпараттық-танымдық плакаттармен безендіру. 2. Буклеттер әзірлеу: - ҚР ҚК бойынша кәмелетке толмағандардың жауапкершілігі туралы. 3. Құқықтық сауаттылық бойынша бейнероликтерді кадрлау және фильм шығару.	Құқықтық сауаттылықты қалыптастыру бойынша әдістемелік құрал.

Жобаны іске асыру тетігі

<i>Күні</i>	<i>Іс-шара</i>	<i>Жауаптылар</i>
<i>Дайындық кезеңі</i>		
	Жобаның егжей-тегжейін талқылау үшін мектеп бірлестігі мүшелерінің жиналыстарын өткізу «_____».	
	Жобаның егжей-тегжейін талқылау үшін «тәуекел тобындағы» оқушылармен «_ _ _ _ _» еріктілер қозғалысы, мектеп бірлестігі мүшелерінің бірлескен жиналыстарын өткізу «_____».	
	Жобаны ақпараттық қолдау. Мектеп сайтында жоба жұмысы туралы ақпаратты орналастыру; Мектеп газетіне жоба туралы мақалалар, жаңалықтар орналастыру.	
	«Тәуекел тобындағы» жасөспірімдермен кездесу / танысу. Жобаны іске асыру шеңберінде алдағы жұмысты талқылау және танысу үшін тәлімгерлердің «тәуекел тобындағы» жасөспірімдермен бірлескен жиналысы.	
	Жоғары сынып оқушыларының өз қамқорлығындағы оқушылармен әңгімелесуі. Жеке танысу және мінез-құлық және есепке алу себептері туралы әңгіме.	

	Сауалнама. Тәлімгерлердің 4-5-сынып, «тәуекел тобының» оқушыларымен, ата-аналармен сауалнама жүргізуі.	
	Сауалнама қорытындысын шығару. Толтырылған сауалнамаларды жинау, талдау, қорытындылау. Нәтижелерді графиктер немесе диаграммалар түрінде көрсетіңіз.	
	Жобаның кезеңдерімен және оқу жылына арналған жұмыс жоспарымен танысу.	
Негізгі кезең		
	Әлеуметтік педагогпен әңгімелесу	
	Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспектормен кездесу	
	Ақпараттық-танымдық буклеттер әзірлеу	
	2-5-сынып оқушылары арасында буклеттерді тарату	
	Дөңгелек үстел өтті. «Тәуекел тобының» оқушыларының, тәлімгерлердің, әлеуметтік педагогтердің, психологтердің, директордың ОТЖ жөніндегі орынбасарының қатысуымен құқықтық тәрбие тақырыбын талқылау.	
	4-5-сынып оқушылары үшін құқықтық сауаттылық бойынша плакаттар дайындау және қорғау.	
	Бейнероликтердің сценарийлерін әзірлеу, кадрларын ашу, түсіру, монтаждау.	
	Психологтің, хирургтің, наркологтің қатысуымен дөңгелек үстел; ата-аналарға арналған дәрістер қйымдастыру	
	Ақпаратты іріктеу, ақпараттық-танымдық буклеттерді әзірлеу, тарату.	
Қорытынды кезең		
	4-5-сыныптарға және жоба қатысушыларының «тәуекел тобының» оқушыларына қайта сауалнама жүргізу. Талдау. Сауалнама қорытындысын шығару.	
	Құқықтық сауаттылықты қалыптастыруға арналған әдістемелік құрал шығару. Педагогикалық ұжым арасында әдістемелік құралдарды тарату.	
	2-5-сынып оқушыларына тәрбиелік бейнероликтерді көрсету, әңгімелесу, талқылау.	
	Жоба бойынша жұмысты қорытындылау. Атқарылған жұмыс туралы есеп жасау. Атқарылған жұмыс туралы түйіндемені рәсімдеу мақсатында мектептің басқарушы кеңесінің мүшелерін шақыру. Жұмыс қорытындысы бойынша плакатты рәсімдеу. Әлеуметтік жобаны іске асыру туралы бейнеролик түсіру.	

Негізгі орта білім беру

Жасөспірім кезеңі – құқықтық мәдениетті қалыптастырудың ең қолайлы уақыты – дәл осы жаста білім алушылар құқықтар, бостандықтар мен заңдар туралы ақпаратты саналы түрде қабылдай алады. Жасөспірімдердің құқықтық тәрбиесі, сайып келгенде, мемлекет заңдарын құрметтеу оның мәнінің ажырамас бөлігі болатын жеке тұлғаны қалыптастыруы керек.

Балалардың құқықтық санасының негіздерін қалыптастыру оның үш компонентін қалыптастыру арқылы мүмкін болады. Олар:

- ақпараттық – танымдық – білу, балалардың құқықтары мен міндеттері туралы;

- эмоционалды – бағалау – өз қызметін бағалау, басқа адамдардың іс-әрекеттерін құқықтық нормалар тұрғысынан бағалау мүмкіндігі;

- мінез-құлық – белсенділік-құқықтық мінез-құлықты жүзеге асыру дағдылары, өз құқықтарын іс-әрекетте жүзеге асыра білу, тыйым салуды сақтау және міндеттерді орындау [32].

Айта кету керек, тұлғаны тәрбиелеу және дамыту бойынша іс-шаралар әртүрлі жолдармен жүзеге асырылады. Оның сыныптан тыс және мектептен тыс тәрбие жұмыстары маңызды рөл атқарады.

Құқықтық сауаттылықты арттыру бойынша сыныптан тыс тәрбие жұмысы – бұл мұғалімнің сабақтан тыс уақытта жеке тұлғаның құқықтық санасын қалыптастыру үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ететін әртүрлі іс-шараларды ұйымдастыруы. Бұл мұғалімнің тәрбие жұмысының өзіндік саласы, сабақта тәрбие жұмысымен байланысты болады. Сыныптан тыс жұмыстарды, әдетте, пән мұғалімдері, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, ата-аналар, сондай-ақ білім алушылардың арасындағы белсенді оқушы жүргізеді.

Құқықтық сауаттылықты арттыру бойынша мектептен тыс тәрбие жұмысы балаларды, жасөспірімдерді және оқушы жастарды құқықтық тәрбиелеу және құқықтық білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Ол оқудан бос уақытта құқық, практикалық-құқықтық қызмет саласындағы мүдделерді дамыту мақсатында өткізіледі.

Сыныптан тыс және мектептен тыс тәрбие жұмыстары олардың мақсаттары, міндеттері, мазмұны мен әдістемесі бойынша ерекшеленеді. Сыныптан тыс және мектептен тыс тәрбие жұмыстарын жүргізудің бірқатар педагогикалық принциптері бар.

Сыныптан тыс және мектептен тыс жұмыстардың *еріктілік* принципі білім алушылардың өздері қызықтыратын сабақ түрін таңдауымен қамтамасыз етіледі. Бұл элективті сабақтарға, үйірмелерге, секцияларға және заң саласындағы сыныптан тыс жұмыстардың басқа түрлеріне қатысты.

Қоғамдық бағыт қағидаты үйірмелер, клубтар, бірлестіктер және тәрбие қызметінің басқа да нысандары жұмысының мазмұны қоғамдық маңызы бар сипатта болады, құқықтық сананы арттырудың өзекті міндеттеріне жауап береді, қазіргі заманғы заң ғылымының жетістіктерімен байланысты болады деп болжайды.

Бастама және бастама қағидаты құқықтық тәрбие жұмысы барысында оқушылардың өз тілектері, олардың бастамашылық ұсыныстары мен іс-әрекеттері толық ескерілуін талап етеді, сондықтан сыныптан тыс және мектептен тыс іс-шараларды өткізу кезінде әр оқушы белгілі бір қызмет түрін орындайды.

Іс-әрекеттің ойын формаларын, құқықтық символизмді, сот-іс жүргізу жағдайларын пайдалану принципі орта мектеп жасындағы оқушылармен жұмыс жасауда ерекше мәнге ие, мұнда ойын әдістеріне қажеттілік жоғары.

Қатысушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру принципі сыныптан тыс және мектептен тыс іс-әрекеттерді жүзеге асырудың мазмұнында, формаларында, әдістерінде, тәрбиешілер мен тәрбиеленушілер арасындағы қарым-қатынас сипатында көрінеді [33].

Құқықтық тәрбие бойынша сыныптан тыс, мектептен тыс іс-әрекеттегі бұқаралық, топтық, жеке жұмыс жүргізу, кино-телефильмдерді талқылаудан, экскурсиялардан, оқырман конференцияларынан, әңгімелерден, пікірталастардан, ауызша журналдардан, ойындардан, қойылымдардан, үйірмелердің, клубтардың, ғылыми қоғамдардың және т.б. жұмыстарынан тұрады. Құқықтық тәрбиенің бұл формалары өте маңызды тәрбиелік мәнге ие, оқушылардың құқықтық білімін кеңейту, моральдық-құқықтық тәжірибе жинақтау, заңды мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, заңдарды бұзу мен қоғамға қарсы әрекеттерге ымырасыздықты тәрбиелеу мәселелерін шешеді. Құқықтық тәрбие жұмысы кезінде ұлттық мәнмәтіннің маңызы аз емес, жұмысқа қазақ мәдениетінің компоненттерін, қазақ халқының салт-дәстүрлерін енгізу, қазақтардың алғашқы құқықтық негіздерімен танысу білім алушыларда азаматтық сезімін, Қазақстанның құқықтық идеологиясына қатыстылығын нығайтады.

Сыныптан тыс, мектептен тыс жұмыстар құқықтық фактілер мен құбылыстарды мұқият, ыждағатты тандау қажеттілігін білдіреді. Мысалы, кейбір жағымсыз жағдайларды, қылмыс жасау фактілерін шамадан тыс жариялауға жол бермеу мүмкін емес. Бұл білім алушылар кеңестік қоғам өмірінің кез келген саласындағы жалпы жағдайды дұрыс қабылдамауына әкелуі мүмкін, кейде еліктеуге деген ұмтылысты тудырады.

Заң азаматтардың, қоғамның, мемлекеттің тіршілік әрекетінің алуан түрлі салаларын реттейді. Сондықтан құқықтық ұғымдар жүйесін қалыптастыру үшін оның әртүрлі компоненттері ашылуы керек. Заңның жазалау функциясына шамадан тыс көңіл бөлу құқықтық тәрбиені мектеп оқушыларын қорқытуға әкелуі мүмкін. Құқық мәселелерін зерделей отырып, оқушылар ең алдымен заңдардың терең адамгершілік негізділігіне, орындылығына, адамгершілігіне көз жеткізуі, құқық бұзушыларға төзбеушілікті дамытуы, құқықтық – белсенділікті қалыптастыруы тиіс [34].

Тәрбиелік және профилактикалық мақсаттарда тергеу органдарының, сараптамалық мекемелердің ғылыми-техникалық жабдықталуының жоғары деңгейін көрсету маңызды және қажет, осылайша жазадан жалтарудың мүмкін еместігін дәлелдейді. Бірақ сонымен бірге қылмыс жасаудың әдістері мен «тәсілдер» туралы егжей-тегжейлі сипаттамасы бар кітаптың мақаласын оқып, талқылауға ұсынбау керек. Бұл зиянды қызығушылықты тудыруы мүмкін және берілген білім керісінше, оқушының қылмыстың іздерін қалай жасыру және жазадан жалтару жайлы мұғалімге қарсы әсер етуі мүмкін.

Құқықтық тәрбие бойынша сыныптан тыс, мектептен тыс жұмыстардың тиімділігі бірқатар жағдайларға, соның ішінде нақты жоспарлауға байланысты. Сынып жетекшісінің тәрбие жұмысы жоспарының «Құқықтық сананы қалыптастыру, азаматтық жауапкершілікті тәрбиелеу» бөліміне мақсаттылығы мектептің нақты жағдайлары мен мүмкіндіктерінен туындайтын сыныптан тыс, мектептен тыс қызмет те кіреді.

Жоспарды әзірлеу кезінде оған қойылатын негізгі талаптарды ескеру қажет. Олар, біріншіден, құқықтық тәрбие міндеттеріне сәйкес келетін сыныптан тыс, мектептен тыс жұмыс формаларының мақсаттылығын

қамтамасыз етуден тұрады, олардың әртүрлі тәсілдерімен үйлеседі (ауызша сөйлеу, оқу әдістері оқушылардың практикалық іс-әрекетін ұйымдастырумен байланысты).

Екіншіден, балалардың қызығушылығын қолдау. Балалардың не қызықтыратынын, неге қызығатындығын білу маңызды және оны жоспарда ескеру керек, олар қызықтырудан гөрі жақсы көруі керек.

Үшіншіден, сабақтастық пен дәйектілікті қамтамасыз етуде: әрбір келесі оқиға алдыңғы оқиғаның жалғасы болып табылады және оны оны күшейтеді.

Төртіншіден, жоспардың дұрыстығын, жұмыс нысандары мен әдістерінің балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкестігін, ұжымның даму дәрежесін қамтамасыз ету қажет. Мысалы, жол ережелерін ойын түрінде үйрену IV-V сынып оқушыларының қызығушылығын тудыруы мүмкін және сәйкесінше оларды қатты қабылдайды. Жоғары сынып оқушылары бұл тақырыпты жай ғана бей-жай қабылдайды. Бірақ егер сіз оны көлік жүргізуді зерттеумен байланыстырсаңыз, онда сіз айтарлықтай тәрбиелік нәтижелерге қол жеткізе аласыз.

Қорытындылай келе, жоспарлаудың дәйектілігін қарастыру қажет. Сыныпта жұмыс жоспарын жасамас бұрын, жалпы мектеп жоспарымен танысу керек. Жоспарды сыныпта жұмыс істейтін пән мұғалімдерімен келісу маңызды. Жоспардың нақтылығы оның шындығымен байланысты және ол білім беру міндеттерін нақты тұжырымдауды, оқиғаға жауапты адамдарды қатаң және дәл анықтауды, оны орындау мерзімдерін талап етеді.

Жоспардың дәлдігі мен нақтылығы оның сызбасында көрсетілуі керек.

Орта буын оқушыларын шығармашылық бастама, ғылыми ізденіс, қызу ойлау қажеттілігі қызықтырады. Құқықтық үйірмеде зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруға болады.

Құқықтық үйірменің зерттеу жұмысы әдетте келесі ретпен ұйымдастырылады: тақырыпты таңдау; тақырып бойынша жұмыс жоспарын құру; әдебиеттерді таңдау және зерттеу; эксперименттік және іздеу жұмыстары; нәтижелерді өңдеу, оларды ресімдеу (хабарлама, баяндама, реферат дайындау); үйірме отырысында жұмыс нәтижелерін тыңдау.

Терең зерттеу жұмыстары оқушылардың ғылыми орталықтарында жүзеге асырылады. Олардың мақсаты – оқушыларды құқық бойынша ғылыми қызметке тарту, олардың қабілеттерін дамытуға ықпал ету, құқық насихаттаушыларын, құқықтық тәрбие жөніндегі іс-шараларды ұйымдастырушыларды дайындау [35].

Оқушылар алған құқықтық білімді іс жүзінде сәтті жүзеге асыру үшін оларды бекіту, білім алушылар заңды мінез-құлық дағдыларын дамыту, балама жағдайда өздігінен дұрыс шешім қабылдау мүмкіндігі қажет. Бұл дағдыларды қалыптастыру үшін арнайы ұйымдастырылған ойын үлкен мүмкіндіктер береді. Құрылған ойын жағдайында оқушылар кейіпкерлеріне жанашырлық танытады, олардың моральдық – ерік қасиеттерін игеруге тырысады, басқалардың тәжірибесін қарқынды қабылдайды, басқалардың іс-әрекеттеріне, мінез-құлқына қатысты балама шешімдерді таңдау дағдыларын дамытады.

Ойын жағдайы көбінесе адамның эмоционалды саласына әсер етеді, білім алу процесінде қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Көрермендердің қатысуы, команда алдында сөйлеу сапасы үшін жауапкершілік сезімі мектеп оқушыларының жақсы өнер көрсетуге деген ұмтылысын тудырады, бұл ойынға қажетті білімді игеруге ықпал етеді. Рөлдік ойынға қатысушылардың әрқайсысы («судья», «адвокат», «прокурор», «заң кеңесшісі») хабарлаған құқықтық мәліметтер мектеп оқушылары үшін өз білімінің сапасына ие болады. Ойын баланың іс-әрекетінің мақсаты мен тәуелсіздігін біріктіреді, осылайша айтарлықтай тәрбиелік әсерге қол жеткізіледі.

Рөлдік ойынның құқықтық тәрбиенің басқа құралдарынан артықшылығы және оның қатысушыларға ғана емес, көрермендерге де эмоционалды әсері. Қатысушылар орындаушыны тек оқушы, олардың досы ғана емес, маман, қоғамдық немесе саяси қайраткер ретінде көреді. Осындай ұсыныспен құқықтық білім енді ақпарат қана емес, сонымен бірге тәрбиенің маңызды факторы болып табылады. Ойын жағдайының әсері неғұрлым күшті болса, балалар өз рөліне тереңірек үйренеді. Бұл жағдайда шараны танымдық және ойын-сауықтың «мөлшерінде» сақтау өте маңызды. Ойынның үздіксіз ойын-сауыққа айналуына жол бермеу керек. Ойынның тәрбиелік әсері, егер ол өзіндік спектакльге айналса, азаяды. Бұл ойын қайталанған кезде, оқушылар жатталған рөлдер мен еркін импровизацияның элементтері аз болған кезде орын алуы мүмкін. Оқушылардың шығармашылығын ынталандыру, проблемалық жағдайларды қою, жаңа фактілерді таңдауға тарту және т.б. арқылы сіз бұл – қауіптен аулақ бола аласыз. Оқушылар дайын сценарийлер бойынша ойынды қайталаудан гөрі жаңа ойындар жасауға көбірек ұмтылады. Осылайша, құқықтық тақырыптарда ойнау құқықтық тәрбиенің маңызды міндеттеріне қол жеткізудің: құқықтық білімді хабарлау, заңды мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру, белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілік тиімді құралы болып табылады [36].

Ойын элементтері құқықтық тәрбиенің басқа түрлеріне енгізілуі мүмкін. Оқушылар құқықтық тақырыптағы кроссвордтарды, жұмбақтарды, жұмбақтарды және т.б. шешуге құштар.

Тәрбие жұмысында құқық мәселелері бойынша танымал ғылыми – әдебиеттерді қолданудың көптеген формалары мен әдістері бар. Бұл әңгімелесулер, викториналар, тақырыптық кітап көрмелері, құқық бойынша жана әдебиеттерге шолулар, этикалық тақырыптағы іс-шараларда құқық мәселелері бойынша газет және журнал мақалаларының материалдарын пайдалану.

Құқықтық тақырыптар бойынша әңгімелер мен пікірталастар оқушылардың құқықтық тәрбиесінің қажетті буыны болып табылады. Педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған конференциялар, әңгімелер мен пікірталастар, білім алушылар ұжымының қоғамдық пікірін тәрбиелеу және нығайту, негізделген пайымдаулар, бағалау, белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыруға ықпал етеді.

Мысалы:

1. «Құқықтық сауаттылықтың бірыңғай күні» білім беру жобасы: _____

Жобаның мақсаты:

Білім алушы жастардың құқықтық сауаттылық деңгейін және олардың өз құқықтары мен міндеттері туралы білім деңгейін арттыру.

Жобаның міндеттері:

- білім алушы жастарды құқықтық ағартудың ең қолайлы және тиімді құралдарын анықтау және масштабтау;

- білім алушылардың өздерінің заңды құқықтары мен міндеттері туралы хабардар болу деңгейіне жүйелі мониторинг жүргізу;

- білім алушы жастардың құқықтық сауатсыздығын жою үшін инфрақұрылым құру;

- оқушыларға проблемалық мәселелерін шешуге көмектесетін құрылымдар туралы ақпаратты тарату.

Өткізу уақыты: _____

Мәселенің сипаттамасы:

Білім алушы жастардың құқықтық сауаттылығының төмен деңгейінің себептері:

- білім алушы осы жағдай өзіне әсер еткенге дейін ықтимал проблемалардың тәуекелдері мен қатерлері туралы ойламайды;

- білім алушы, әдетте, білім беру ұйымының өкілдеріне оған қандай да бір қағидаларды жеткізгенде және олардың заңдылығын тексеруге бейім болмаған кезде сенім білдіреді;

- білім алушы өздігінен білім алуға көп уақыт бөлмейді, оқудан бос уақытын басқа істерге жұмсағанды жөн көреді.

Бірақ ең маңызды қиындық – нормативтік құжаттардың көптігі. Нормативтік база үнемі жаңартылып отыратындығын ескере отырып, білім алушы барлық өзгерістерді бақылай алмайды.

Мәселенің шешімі:

Білім алушының құқықтық сауаттылық мәселесі (оның ішінде өзінің құқықтары туралы ғана емес, міндеттері туралы да хабардар болу) тек жоспарлы білім беру жұмысы арқылы шешіледі. Ол масштабты және әртүрлі, мұндай жұмысқа көбінесе жастарға ғана алады.

Жобаны іске асыру форматтары:

1. Өңірлік деңгейде:

1.1. Тест материалдарының, сауалнамалардың, дайын құқықтық ойындардың және білім алушыларды құқықтық ағартудың басқа да құралдарының өңірлік онлайн-базасы;

1.2. Аймақ мектептерінің сайттарында білім алушылардың құқықтары мен міндеттеріне қатысты мәселелер бойынша ашық онлайн-тестілеу;

1.3. Өңір бойынша оқушылардың құқықтық сауаттылық деңгейін бағалайтын «Құқықтық термометр» ақпараттық жобасы.

1.4. «Өз құқығыңды біл, оқушы!», білім алушылардың құқықтары мен міндеттері туралы «сұрақ-жауап» форматындағы ақпаратты.

2. Өңірлік және мектеп деңгейлерінде:

2.1. Ашық сауалнама «Сіздікі қаншалықты дұрыс?» – мектеп базасында білім алушылармен өз құқықтары мен міндеттері туралы хабардар болу пәніне сұхбат беретін еріктілер командаларын ұйымдастыру.

2.2. «Мектептегі құқықтық тестілеу» – білім алушылардың өздерінің құқықтық білім деңгейін ерікті тексеруі (құқықтық сауаттылық күні ішінде барлық тілек білдірушілер үшін орталықтандырылған тестілеу форматында өткізіледі).

2.3. «Құқықтық білім беру бағдарламасы» – мектеп оқушылары үшін тренингтер күні «форматындағы ашық іс-шара (5-9-сыныптар бөлінеді, онда бір күнде бейінді мамандар білім алушылар үшін өзекті мәселелер бойынша шеберлік сыныптарын береді, әлеуметтік қорғау, құқықтану мәселелеріне жетекшілік ететін мемлекеттік құрылымдар өкілдерімен қатар сабақтарды қамтуы мүмкін).

2.4. «Мектеп заң қабылдау бөлмесі» – қабылдау бөлмесінің барлық күніне орналастыру, онда құқықтық мәселелер бойынша 2-3 маман қажетті заңгерлік кеңестер береді.

2.5. «Құқықтық зияткерлік ойын» – оқушылардың құқықтары мен міндеттері мәселелері бойынша оқушылар немесе оқушылар командалары арасындағы зияткерлік сайыс, мысалы, «өз ойын» форматында.

2.6. «Қорғау жөніндегі жолсілтеме» – өз құқықтарын қорғау құралдары туралы баяндайтын және мамандандырылған құрылымдардың «жедел желілері» туралы мәліметтерді қамтитын үлестірме материалдарды тарату.

Жобаның негізгі принциптері:

Нақтылық принципі – жобада қолданылатын материалдар құқықтық сараптамадан өтуі, заңнаманың өзекті нормаларына сүйенуі және білім алушыларды адастырмауы тиіс.

Өзара түсіністік қағидаты – жоба білім алушылардың құқықтары туралы ғана емес, олардың міндеттері туралы да ақпарат таратуға бағытталған.

Оқыту принципі – жоба тек дайын жауаптар беріп қана қоймай, сонымен қатар білім алушыларды ҚР құқықтық кеңістігінде бағдарлауға үйрету керек.

Серіктестік қағидаты – жобаны ұйымдастырушылар білім алушыларға белгілі бір мәселелерді шешуге көмектесетін құрылымдар туралы ақпаратты ашық таратады.

Жобаның әлеуетті серіктестері:

Адам құқықтары жөніндегі өңірлік уәкілдер, прокурорлық қадағалау органдарын қоса алғанда, қадағалау органдары, заң компаниялары, жергілікті атқарушы органдардың өкілдері және тб.

Іске асыру нәтижелері: құқықтық сауаттылықты диагностикалау жүргізіледі

2. *Сынып сағатын өткізу әдістемесі (5-9-сыныптар) «Бостандықтың шекарасы бар ма?» кейс-технологияны қолдана отырып, білім алушыларды құқықтық тәрбиелеу бойынша*

1. Дайындық кезеңі (сынып сағаты басталғанға дейін). Бұл кезеңде мақсаттар мен міндеттер нақтыланады, кейс және сынып сағатының барысы әзірленеді.

Мақсаты:

- Балалардың баланың негізгі құқықтары туралы білімдерін жинақтау; білім алушыларға «бостандық», «бостандық құқығы» ұғымдарын ұғынуға көмектесу; адам құқықтары саласындағы негізгі бостандықтармен таныстыру.

- «Құқық» және «міндет» ұғымдарын тарату, құқықтар мен міндеттердің бірлігін көрсету;

- Сыныптастарының сөздерін, олардың құқықтарын құрметтеуге тәрбиелеу;

- Білім алушыларды тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделген жалпы қағидаттармен таныстыру;

- Әлеуметтік сезімталдықты, адамдар арасындағы өзара түсіністік дағдыларын дамыту.

2. Таныстыру кезеңі (сынып сағаты кезінде). Кезеңнің мақсаты: білім алушыларды сынып сағаты тақырыбына енгізу. Әрбір кіші топ сынып сағатының тақырыбы бойынша нақты жағдайды сипаттайтын үлестірме материал алады.

Эпиграф: бостандық – бұл басқаларға зиян тигізбейтін нәрсені жасау құқығы. («Адам және азамат құқықтары декларациясынан»)

Әңгіме.

- Бостандық деген не екендігі туралы әртүрлі пікірлер бар. «Азаттық» ұғымына өзіңіздің анықтамаңызды беріңіз.

Өмірлік тәжірибе жинақтай отырып, сіз толық, абсолютті еркіндік жоқ екеніне сенімді боласыз.

Адамдардың мінез-құлқына, біздің әрекеттерімізге және әрекеттерімізге келетін болсақ, әрқашан шектеулер бар.

Біздің бостандығымызды не шектейді?

Адам басқа адамға бірдей бостандықты сақтауға мүмкіндік беретін шекараларда ғана еркін.

Қоғамда моральдық нормалар, этикет пен мінез-құлық ережелері, салауатты өмір салты бар. Кез келген ереже, әлеуметтік норма – бұл шектеу. Нормалар мен ережелер әр адамның игілігі үшін жасалады, олар бізді бостандықтың қоғамның барлық мүшелері үшін шындыққа айналуы үшін басқа біреуге зиян келтіретін әрекеттерден сақтайды. Бостандық құқығы өмірдің әртүрлі салаларын қамтиды.

Еліміздің басты заңы – Конституцияда адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары бекітілген.

Құқық деген не?

«Адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін мемлекеттік билік орнатқан және қорғайтын нормалар мен ережелер жиынтығы»

Міндеттер деген не?

Біреуге жүктелген және орындалуы міндетті әрекеттер шеңбері. Бала құқығын еске түсірейік

(Бала құқықтары туралы мультфильмнің бейнесін қарау).

Ұлдарға жаттығу ретінде өлең жазылған парақты созып, оны оқып, сұрақтарға жауап беру (қысқа өлеңдер дайындау) ұсынылады

1. Кейіпкер не бүлдірді?
2. Кімнің құқықтары бұзылды?
3. Кейіпкердің орнында сіз қалай жасар едіңіз?

1. Себебі нақты жағдайды талдау және талқылау шағын топтарда өткізіледі, тақырыпты, сынып сағатының мақсаттарын жариялағаннан кейін білім алушыларды топтар бойынша бөлу (әрқайсысында 4-5 адам) жүзеге асырылады.

3. Аналитикалық кезең (кейсті талқылаудың басталуы). Кезеңнің мақсаты: топтағы жағдайды талдау және шешім қабылдау. Бұл кезеңнің негізгі міндеті – дайын мәселелер бойынша мәселені шешу қызметін ұйымдастыру.

Бұл кезеңде білім алушыларды дайын мәселелер бойынша нақты жағдайды жанды талқылауға тарту орын алады. Әрбір шағын топта (басқа топтарға қарамастан) жағдайдың проблемалық сәттерін талқылау, дәлелдер мен шешімдерді іздеу бар. Оқытушы жалпы пікірталасты (пікірталасқа арналған сұрақтар) ұйымдастырады және жібереді.

Кейс-стади әдісімен оқытудың мәні – білім беру процесіне қатысушы өзінің білімі, практикалық тәжірибесі мен түйсігі негізінде ұсынылған мәселелерді шешудің нұсқаларын ұсынады.

Мысалы, білім алушылар нақты өмірлік жағдайдың моделін талқылауға болады. Асқар тыңдамайтын және тынышсыз оқушы еді. Ол үй тапсырмаларын сирек және әділетсіз орындады, мұғалімдер мен сыныптастарына дөрекілік танытты. Сынып жетекшісі ата-анасына жиі шағымданып, ұлына әсер етуді өтінді, және сынып жетекшісі отбасында Асқарды ұнатпайтын өгей әкесі бар екенін білді. Асқардың ата-анасына шағым-жазбаны сыныптасы әрі, көршісі Мақсат әкеліп берді. Асқар Мақсат ұрып-соғып, шағым-жазбаны өгей әкесіне бермеуді бұйырады. Сынып жетекшісі сынып сағатында: «Менің ойымша, сынып Асқарға қалай әсер ету керектігі туралы ойлануы керек. Ұжым – ұлы күш» оқушылар Асқарға бойкот жариялады: онымен ешкім сөйлеспеді, оны ешкім елемеді. Нәтижесінде бала мектепті тастап, отбасынан кетті.

Талқылау сұрақтар бойынша жүргізілді:

1. Жанжалға ықпал ететін жағдайлар мен жағдаяттар қандай?
2. Сыныптастар қандай шешім қабылдады және сіз оны қалай бағалайсыз? Өз жауабыңызды дәлелденіз.
3. Егер сіздің сыныпта осындай жағдай орын алса, сіз не істер едіңіз?
4. Бұдан әрі Асқардан не күтуге болады? Оның өмірі қалай өрбиді?

Тағы бір жағдай талқыланды:

Әңгімеден А «Үзілісте мен дәретханаға кіріп, терезе үстінде лазерлік көрсеткіш сияқты біртүрлі затты көрдім. Мен оны қолыма алдым, бұрып, түймені бастым. «Меңзерден» түтін шықты.

Сыныпта мен терезені ашып, сыныптастарымның көзінше электронды темекі шектім. Келесі күні ата-анам мектепке шақырылды.

Сұрақтар:

1. Егер сіз біртүрлі затты тапсаңыз, не істеу керек?
2. Неліктен ата-аналар шақырылды?
3. Құқықты кім бұзды?
4. Кімнің құқықтары бұзылды?
5. Бұл балаға сыныптас ретінде не айтар едіңіз?

Талқылауға арналған жағдайлар әртүрлі болуы мүмкін, мұғалім осы сынып үшін және осы жағдайда ең маңызды деп нені таңдайды? Мысалы,

1. Тимур мен Аслан автобуска мініп, қатты сөйлесті, күлді, әдепсіз сөйледі, айналасындағылардың ескертулеріне агрессивті түрде жауап берді.

2. Аслан мен Айдана үзілісте ұрысты. Аслан Айдананы дөрекілік жасады.

3. Қайрат мен Ануар аулада доп ойнап жүрді. Балалар көрші үйдің терезесін доппен сындырды.

4. Жасөспірімдер кіреберісте тұрды. Балалар пошта жәшіктерін өртеп, алдыңғы есікті сындырды.

5. Жасөспірімнің көшеде мас күйінде жүрді.

6. Оқушылар дене шынықтыру сабағының алдында шешіну бөлмесінде болды. Қоңырау шалғаннан кейін барлығы спорт залына кетті, ал Медеу кідіріп, сыныптасынан ұялы телефон ұрлады.

7. Дүкенде Жандос бір қорап шырын мен шоколад ұрлады. Мұны күзетші байқап, ұстады.

Қорытынды кезең (топтық шешімдердің тұсаукесері).

Мақсаты: жағдайды талдау және топтың шешімін негіздеу. Әр топтың баяндамашысы талдау нәтижелерін, талқылау қорытындысын және табылған шешімдерді ұсынады оқытушы талқылауды аяқтап, жағдайды және барлық топтардың жұмысын талқылау процесін талдайды, оқиғалардың нақты дамуын айтады және түсіндіреді, сынып сағатының тақырыбымен байланыстыра отырып, қорытынды жасайды

Сауалнама қорытындысын шығару.

1. Сыныптастарының мәлімдемелеріне, олардың құқықтарына құрмет көрсетіңіз!

2. Өз құқықтарыңды біле тұра өз міндеттеріңді де ұмытпа!

3. Бостандық құқығы – адамның маңызды құқықтарының бірі, өркениеттің үлкен жетістігі. Бала кезімнен бостандықты пайдалануды үйрену керек, менің бостандығым басқа адамның бостандығын бұзбауы, оған зиян тигізбеуі керек.

4. Өз өміріңді қалай деп есептесең, солай құр!

5. Жаман әдеттерден арылыңыз!

6. Адамдарға жағымды болыңыз!

7. Айналаңдағы адамдарға кедергі жасамай, көмектес!

8. Өзіңіз үшін және басқалар үшін ақылды және пайдалы өмір сүріңіз.

Жалпы орта білім беру

Қоғамның әлеуметтік қажеттіліктеріне сәйкес келетін қалыптасқан азаматтық ұстанымы бар, қазіргі қоғамдық, саяси және экономикалық шындықтың күрделі қарама-қайшылықты жағдайларында бағдарлай алатын,

негізгі әлеуметтік функцияларды орындауға, қоғамдық – қайта құру қызметіне дайын бола алатын, яғни Қазақстанның толыққанды азаматы бола алатын тұлғаның қалыптасуы – бұл міндет қазіргі қазақстандық мектептің алдында тұр.

Қазақстанның қазіргі кезеңдегі дамуының стратегиялық векторы азаматтық қоғамды, құқықтық мемлекетті қалыптастыру болып табылады, оның жұмыс істеуінің басты шарты ортақ мақсаттар, мүдделер, құндылықтар үшін қоғамның басқа күштерімен сындарлы өзара іс-қимыл жасай алатын, сондай-ақ өзінің жеке мүдделерін және оларға құқықтық нормаларда көрсетілген ортақ игілікке қол жеткізу тәсілдерін бағындыруға дайын адамдардың болуы [37].

Оқушылардың құқықтық санасын, азаматтығын қалыптастырудың мазмұны адамның өмір сүру процесінде пайда болатын әртүрлі қатынастардың реттелген жиынтығы – рухани, саяси, моральдық, экономикалық, құқықтық, Еңбек және басқа да көптеген салалар ретінде анықталады. Бұл қатынастарда адам бір уақытта білім алушылардың азаматтық тәрбиесі мен кәсіптік бағдарының мазмұнын құрайтын және ашатын бірқатар жеке және әлеуметтік маңызды қасиеттерді дамытады және қалыптастырады.

Азаматтық тұлғаның интегративті сапасы ретінде адамның өмір бойы дамитыны белгілі. Бұл қасиеттерді дамытуда әртүрлі әлеуметтік институттар маңызды рөл атқарады: отбасы, мектепке дейінгі және жалпы білім беру ұйымдары, кәсіптік білім беру ұйымдары, қоғамдық ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары және т.б.

Мектептегі азаматтық-құқықтық білім беру жүйесінде жүзеге асырылатын Қазақстан азаматтарының әлеуметтік-белсенді оқушыларын қалыптастыру орта кәсіптік білім берудің елдегі және әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және рухани өзгерістермен тығыз өзара байланысын қамтамасыз ете отырып, білім алушылардың бойында азаматтықты, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуді, қоршаған табиғатқа, Отанға, отбасына, патриоттық және ұлттық сана-сезімге тәрбиелеу мен дамытудың маңызды бағыты болып табылады.

Құқықтық мәдениетті қалыптастыру проблемасы өзекті болып қалуда, өйткені жеке құқықтық мәдениеттің тұтас тұжырымдамасы жоқ, ал «Құқық негіздері», «Өзін-өзі тану», «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндерін жүргізетін мұғалімдер құқық негіздері бойынша материалды зерделеуге бөлінген уақыт ішінде толық көлемде қазіргі құқықтық кеңістікте проблемасыз бағдарланатын тұлғаны қалыптастыра алмайды. «Құқық негіздері» тақырыбында құқықтық тәрбиенің құқықтық аспектісі көбірек қарастырылады, бұл, әрине, жеке тұлғаны қалыптастыруда маңызды, алайда құқықтық сана, құқықтық мәдениет ұғымдары терең мағынаға ие.

Сондықтан оқу процесінде оқушылардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудың тиімділігін арттыру педагогикалық жағдайлар кешенімен қамтамасыз етілуі керек:

- жоғары сынып оқушыларының құндылық – құқықтық бағдарларын қалыптастыру;

- құқықтық сипаттағы проблемалық оқыту негізінде тәрбиелеу ортасын құру;

- құқықтық функцияларды өзектендіруге бағытталған оқытудың белсенді әдістерін қолдана отырып, оқу қызметіне мақсатты қосу [38].

Жоғары сынып оқушыларының құқықтық мәдениетін тиімді қалыптастырудың педагогикалық жағдайларының кешенін әзірлеу кезінде білім берудің гуманистік қағидаттары мен қазіргі қоғамдарға және мектеп түлектеріне қойылатын талаптарды; мәдениеттану мен тұлғаға бағытталған тәсілдердің жетекші идеяларын; құқықтық мәдениеттің мәнін, елдің болашақ және толыққанды азаматтарының құқықтық санасын ескеру қажет.

Бірінші шарт – құндылық – құқықтық бағдарларды қалыптастыру, проблемалық оқыту негізінде білім беру ортасын құру кезінде қол жеткізуге болады және тек құқықтық білім алуға ғана емес, сонымен бірге заң талаптарының мәнін түсінуге, мемлекетте болып жатқан процестер мен құбылыстар арасындағы талаптардың байланысын көруге мүмкіндік береді; қоғам құндылықтарының иерархиясындағы заңның орнын білу керек.

Құндылық бағдарлары әлеуметтік тәжірибені игеру кезінде қалыптасады және адамның мақсаттары, мұраттары, сенімдері, мүдделері және басқа да көріністері үшін анықталады. Құндылық бағдарларының жүйесі жеке тұлғаның бағдарлануының мазмұндық жағын құрайды және оның шындыққа қатынасының ішкі негізін білдіреді.

Екінші педагогикалық шарт құқықтық мәдениеттің когнитивті (интеллектуалдық) компоненті – құқықтық сананы қалыптастыруға бағытталған.

Үшінші педагогикалық жағдайға қатысты мыналарды есте ұстаған жөн. Білім беру жүйесін реформалауға қарай түлектерді даярлау сапасын арттыруға қабілетті шараларды іздестіру кеңейтіледі, осының барлығы оқу процесіне оқытудың белсенді әдістерін енгізуді талап етеді. Қазіргі заманғы инновациялық технологиялардың бір бөлігі бола отырып, оқытудың белсенді әдістері білім алушыларға жеке тұлға ретінде ашылуға мүмкіндік береді және жеке тұлғаның адамгершілік және прагматикалық қасиеттерін үйлестіруге ықпал ететін зерттелетін құқықтық материалды игеру мен практикалық игерудің тиімділігін арттырудың маңызды факторы болып табылады [39].

Оқытудың белсенді әдістерінің көмегімен нақты өмірлік жағдайда заңның ережелерін барабар қолдану дағдылары мен біліктері дамиды, құқықтық талаптарды сақтау әдетін дамытады; дұрыс (заңды) мінез-құлықты таңдауға көмектеседі; өз құқықтарын, мүдделерін қорғау, әлеуметтік-құқықтық белсенділік көрсету біліктері мен дағдыларын қалыптастырады, яғни құқықтық мәдениеттің реттеуші компонентінің өлшемдеріне сәйкес келетін заңды сипаттамалардың анықталған нәтижелері.

Оқыту әдістері ретінде сабақтарда келесі әдістерді қолдануға болады:

- материалды проблемалық баяндау әдістері;
- тақырыптық пікірталас;
- заң шығару әдісі;
- жеке практикum;

- ойын;
- құқықтық жағдайларды талдау және модельдеу.

Демек, құқықтық мәдениетті қалыптастырудың бүкіл процесін біз құқықтық мәдениет компоненттерінің өзара байланысындағы тұтас жүйе және педагогикалық жағдайлар кешенін енгізу ретінде қарастырамыз.

Ұсынылып отырған модель құқықтық мәдениеттің даму деңгейін көрсетіп қана қоймай, жастардың құқықтық әлеуметтенуін мақсатты түрде іске асыратын білім беру ұйымдары үшін негізгі стратегиялық міндеттерді қалыптастырады.

Жастарды құқықтық тәрбиелеудің міндеті – әр жас адамның құқықтық нормалардың негізгі принциптері мен бағытын игеруі, дұрыс құқықтық бағдарлауды дамыту, заңнама негіздерін біліп қана қоймай, сонымен қатар жеке сенімге, қажеттілік пен заңға деген әдетке айналатын заңға терең құрмет қалыптастыру.

Жоғары сынып оқушыларының құқықтық тәрбиесі олардың құқықтық санасының қалыптасуын қисынды және іс жүзінде аяқтап, қоғамдық өмірге және өндірістік қызметке толық қатысуға дайын болуы керек. Бұл кезең еңбек, отбасылық қатынастар саласына қосылумен, дүниетанымның, мінездің, әдеттердің, нанымдардың қалыптасуының аяқталуымен байланысты. Жастардың даму процесінің қарама-қайшылығы мен күрделілігі туралы ұмытпау керек, егер шамадан тыс қорғаншылық бірдей қауіпті болса және әкімшілік шараларға деген құштарлық мінез-құлықтағы жағымсыз және нигилистік белгілердің дамуына әкеліп соқтырса, санада жалған ұғымдар мен идеяларды тудырады.

Конституция, азаматтық және Еңбек кодекстері сияқты Қазақстанның ең негізгі заңнамалық құжаттарының құқықтық нормалары мен заңдарын жастардың жаппай білуі білім алушы жастарға қазақстандық азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттері деп аталатын қағидаттар мен нормаларға сәйкес басқа адамдармен және мемлекетпен өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді.

Құқықтық тәрбие жастарға өздерінің заңнамалық бастамаларымен заң шығару процестеріне белсенді қатысуға мүмкіндік беретіні де маңызды. Жаһандық әлеуметтік өзгерістер жағдайында жастар технологиялық және әлеуметтік салалардағы инновациялық құбылыстарды ескере отырып, заңнама құруға бағытталған. Сонымен қатар, құқықтық сауаттылық жастарды қолданыстағы ақпараттық ағымдарға бағыттайды және оған азаматтық таңдаудың дұрыс бағытын айтады.

Жоғары сынып оқушыларының көз алдында қазақстандық құқықтың «имиджін» жақсарту үшін құқықтық мәдениетті қалыптастыру үшін өзекті және маңызды тақырыптар көтерілетін интеграцияланған сабақтар өткізу ұсынылады, мысалы, *«Адам құқықтары: ХХІ ғасырдағы трансформация»*, *«әдет-ғұрып, қазақ құқығының негізі және қазіргі Қазақстандағы құқықтық сана»* немесе *«қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениеті»*.

Мұндай зерттеу Қазақстан тарихының, өзін-өзі танудың, құқық негіздерінің әртүрлі курстарындағы оқушылардың нақты білімдерін

тереңдетуге мүмкіндік береді, сондай-ақ логикалық ойлау дағдыларын, өзіндік танымдық іс-әрекетті дамытады, оқушылардың зияткерлік-танымдық, әлеуметтік-дүниетанымдық және азаматтық құзыреттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Біз әртүрлі тапсырмаларға, пікірталастарға арналған тақырыптарға, мұғалімдер осы тақырыптарды зерттеуде қолдана алатын сұрақтарға мысалдар келтіреміз.

Егер сабақты Қазақстан тарихы курсы аясында 11-сыныпта өткізу көзделсе, онда құқық негіздері курсына оқушылардың алған біліміне: адам құқықтары ұғымына, адам құқықтарының түрлеріне, Конституцияда және халықаралық құжаттарда негізгі құқықтардың бейнеленуіне ерекше назар аудару және сабақты жоспарлау кезінде оларға сүйену қажет.

Оқушылармен Қазақстандағы адам құқықтары, осы құқықтардың кепілдіктері, олардың мызғымастығы туралы әңгімелесе отырып, мұғалімдер жастардың бұл мәселеге деген теріс, скептикалық көзқарасына жиі тап болады. Жастар белсенді, жиі стихиялы, қазіргі заманғы, оның ішінде құқықтық саладағы негативтерді сіңіреді. Осыдан шенеуніктер мен құқық қорғау органдарының құқық бұзушылыққа әрекетсіздігі үшін билікке белгілі бір айыптау қалыптасады. Жоғары сынып оқушылары қазақстандық қоғамның басты құндылығы ретінде құқық пен заңдылықтың мүмкіндігіне сенбейді. Демек, мұғалімнің міндеті – білім алушылар қайта сендіру, олардың құқықтық жүйеде оң өзгерістерге бет бұруы, қазіргі кезеңдегі саяси және құқықтық өзгерістерге қатысты оптимистік көзқарасты қалыптастыру.

Алайда, мұғалімнен шыққан сендіру немесе оптимистік болжамдар ғана нәтиже бермейді («бәрі жақсарады»). Бүгінгі таңда Қазақстан тап болған құқықтық реформалаудың проблемалары мен қиындықтарын білім алушылардың өздеріне ұғынуды ұсыну, перспективалы бағыттарды ұсыну тиімдірек.

Мәселен, «Құқық және мемлекет» бөлімін зерделеу кезінде оқушыларға құқықтық құжаттарды, біздің еліміздің Конституцияларының мәтіндерін талдау, XX – XXI ғғ. бөлінісінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы тапсырма ұсынылуы мүмкін.

Тапсырманың мақсаты:

А) білім алушылардың бүкіл XX ғ. бойы адам құқықтарын кепілдендіру және қамтамасыз ету жөніндегі реалиялар мен формалды ережелердің арақатынасын білу;

б) бүгін болып жатқан өзгерістер туралы тұжырымдарды тұжырымдау;

в) өткен жылдардың құқықтық жүйесінің жай-күйіне байланысты оларды бағалау;

г) бүгінгі және кеңестік Қазақстандағы өзгерістердің сапасы мен санының арақатынасын ажырату;

д) Қазақстанның құқықтық жүйесін одан әрі дамыту болжамдарын, оның ішінде адам құқықтарының кепілдіктерін ұсыну.

Бұл сабақты өткізу үшін оқушылар 1926 жылғы ҚазАССР Конституциясынан, 1937 жылғы ҚазКСР Конституциясынан, 1978 жылғы

ҚазКСР Конституциясынан, 1995 жылғы ҚР Конституциясынан таңдау керек. Адам құқықтарын қамтамасыз етуге және кепілдендіруге қатысты мақалалар. Ол үшін білім алушылар алдын ала құжаттардың мәтіндерімен қамтамасыз етіледі (оларды құжаттарды өздігінен іздеуге, мысалы, интернетте бағыттаған жөн).

Сабақта фронтальды жұмыс барысында білім алушылар құжаттың атауы мен ондағы адам құқықтары енгізілетін кестені толтыру бойынша жұмыс ұсынылуы мүмкін. Бұдан әрі жалпы талқылау барысында білім алушылар мәлімделген құқықтардың қайсысы нақты кепілдендірілгенін және сол сәтте елде орындалғанын, қайсысы жоқ және неге екенін түсіндіреді.

Кесте келесідей көрінуі мүмкін:

Конституцияларда адам құқықтарының көрсетілу бағанын оқушылар дереккөздермен жұмыс істеу процесінде толтырады, егер құқықтар көрсетілмесе, баптың нөмірі көрсетіледі – сызықша қойылады. Құқықтарды нақты іске асыру бағаны талқылау барысында толтырылады, оның барысында білім алушылар тарих пен күнделікті өмірден мысалдар келтіреді (қазіргі кезең үшін). Мұндай жұмыс бір жағынан оқушылардың зерттеу дағдыларын дамытады, екінші жағынан оларды танымдық және ойлау процестерін жандандыруға: талдау, салыстыру, логикалық ойлауға мәжбүр етеді.

Жұмыс барысында білім алушылар сұрақтар туралы ойлануға кеңес беріледі:

1. Кеңес заманында адамның нақты құқықтарынан айыру құқықтарды іске асыру және қорғау саласындағы қазіргі заманғы проблемалардың себебі болып табыла ма? Ең үлкен қиындықтар: билікті орнату немесе халықты орнына қою?

2. 1937 жылғы Конституцияны адам мен халыққа арналған Конституция деп атауға толық негіз бар ма?

3. Шын мәнінде сақталмайтын құқықтық құжат құнды ма?

4. Қазіргі қазақстандықтардың көз алдында құқықтың жарқын бейнесін қалпына келтіру үшін қандай шаралар қолдануға болады?

5. Қай кезеңнің негізгі заңын мәлімделген құқықтар мен олардың кепілдіктеріне неғұрлым сәйкес деп атауға болады?

Осы типтегі тапсырмалар оқушылардың жинақталған білімдерін жүйелеуге, мәселеге тұтас көзқарас қалыптастыруға, өз көзқарастарын қалыптастыруға мүмкіндік береді; саяси және құқықтық салада одан әрі ілгерілеудің нұсқаларын жобалау, сонымен қатар талқылауға қатысу, өз ұстанымдарын қорғау, бастапқы көзқарастарды түзету, аксиологиялық құқықтық қатынастарды дамыту.

Осыған ұқсас жұмыс *«әдет-ғұрып, қазіргі Қазақстандағы қазақ құқығының негізі және құқықтық сана» тақырыбын зерделеу кезінде жүргізілуі мүмкін.*

Осы тақырыпты зерделеу барысында білім алушылардың Қазақстан тарихы, құқықтық мемлекеттің қалыптасуы (әдет-ғұрып, Төре, шежіре, адам құқықтары, құқықтық қорғау, құқық қорғау ұйымдары, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдер институты), Қазақстанның кейінгі тарихы (Алашордашылар,

диссиденттік қызмет, ашаршылық, өзгеше ойға қарсы күрес) бойынша білімдері тартылады.

Тақырыпты зерттеу барысында білім алушылардың еліміздегі құқықтық қорғау туралы білімдерін жалпылау, кеңес заманындағы қуғын-сүргіннен қорықпайтын, түрмелерден қорықпайтын жанқиярлық адамдардың құқық қорғау қызметінің маңыздылығын терең түсіну орын алады.

Білім алушыларға әртүрлі дәуірлердің жарқын өкілдерінің құқық қорғау қызметі туралы хабарламалар дайындау, олардың басынан өткерген қиындықтары туралы, олардың еңбегін қоғамдық тану туралы айту ұсынылады.

Талқылауға арналған сұрақтар

1. Құқық қорғаушылар – бұл не үшін жұмыс істейтін адамдар: өз атын мадақтау, қоғамдық ризашылық алу немесе қоғам үшін жұмыс істейтін энтузиастар ме?

2. Құқық қорғаушылар туралы олар «бәріне қарсы және атымен күреседі» дейді, мұны қалай түсіндіруге болады?

3. Бүгінгі таңда Қазақстанда құқық қорғау қызметін қалай жақсарту қажет? Құқық қорғау ұйымдары мен құқық қорғаушылардың жұмысын қалай қорғауға және жеңілдетуге болады?

Мұндай жұмыс, жоғарыда аталған дағдылардан басқа, оқушылардың бойында қатысу сезімін, өз елінің жарқын ертеңіне деген қызығушылықты дамытады, сындарлы әлеуметтік өзара іс-қимылға, азаматтық және патриоттық ұстанымға дайындығын қалыптастырады.

Сонымен қатар сабақтарда «Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениеті» тақырыбын зерттеуге кеңес беруге болады.

Сабақта құқықтық мәдениет ұғымы, құқықтық сана, құқықтық мәдениет түрлері, оның қалыптасуына әсер ететін факторлар туралы Құқық негіздері курсынан оқушылардың біліміне, сондай-ақ олардың бүгінгі Қазақстан аумағында құқықтың қалыптасуы туралы тарихи идеяларына сүйену қажет.

Тақырыптың негізгі сәттерін зерттеуді елдің тарихи өткенінен бастау керек: мемлекет пен қоғамның құқықтық қатынастарының дәстүрлері, адамдардың заң мен билікке қатынасы, қазақ мәдениетінің тамыры, православиялық, автократия феномендері, олардың қазақстандық құқықтық менталитетке әсері.

Бастапқы кезеңде *құқықтық мәдениет* ұғымының мазмұны ашылады, оның элементтері қарастырылады. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті мен қоғамның құқықтық мәдениетінің элементтері, сондай-ақ олардың арасындағы ажырамас байланыс пен өзара әсер ерекшеленеді.

Оқушыларға сабақта сұрақтарды талқылауға, негізделген жауаптарды ұсынуға, мысалдарын тарихи немесе заманауи мысалдармен растауға тырысады:

1. Қоғамдық, ұлттық менталитет құқықтық мәдениетке қалай әсер етеді? Қазақстандықтардың менталитетінің ерекшеліктері қандай?

2. Әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер құқықтық мәдениеттің қалыптасуына әсер ете ме? Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетіне қандай дәстүрлер әсер етті? Бұл әсер неден көрінеді?

3. Жеке құқықтық мәдениетті қалыптастыру процесінде қоғамдағы білім беру жүйесі қандай рөл атқарады? Мектеп адамның құқықтық мәдениетінің белгілі бір түрін қалыптастыра ала ма? Бұл тапсырманы орындау кезінде мектеп қандай қиындықтарға тап болады? Сабақтарда құқықтық мәдениетті тиімді қалыптастыру үшін оқу әдістерін, формаларын, тақырыптарын ұсыныңыз.

4. Қызметтегі тұлғалардың іс-әрекеттері мен елдегі құқық қолдану практикасы құқықтық мәдениеттің түріне қалай әсер етеді? Қазақстанда мұндай әсер сезіле ме?

5. Қоғам мүшелерінің құқықтық мәдениеті мен заңның жай-күйі арасындағы байланысты анықтаңыз: бұл тікелей, кері немесе екі жақты байланыс па? Жауапты негіздеңіз.

Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетінің негізгі ерекшеліктері белгіленеді, Қазақстанда жоғары азаматтықтың құқықтық мәдениетін қалыптастыру жолында тұрған қиындықтар айқындалады.

Бұл сұрақтар пікірталас түрінде, мысалы, дөңгелек үстелде зерттелуі мүмкін.

Бұл ретте мұғалімнің міндеті білім алушыларды бірдеңеге көндіру ғана емес, сонымен қатар мәселеге тұтас дәлелді көзқарасты қалыптастыру мақсатында оларды қойылған сұрақтарға жауаптарды өздігінен іздеу жолына бағыттау болып табылады.

Құқықтық мәселелерді зерттеудегі мектеп оқушыларының мұндай белсенді проблемалық – іздестіру қызметі олардың көпшілігін құқық пен құқыққа қатысты «бөтен», біреу немесе бір нәрсе берген және біздің мемлекетімізде нақты күші аз құбылыстар сияқты бастапқы теріс көзқарастарды қайта қарауға мәжбүр етеді.

Білім алушыларда құқыққа көзқарас қоғамда және қоғамның пайдасы үшін бар феномен ретінде қалыптасады, адам оған деген көзқарасын тек өзінің құқықтары мен міндеттерін жақсы зерттей отырып, құқық пен заңды құрметтей отырып және айналасындағы қоғамды адамгершілікке және заңды етуге ұмтыла отырып өзгерте алады.

Жоғары сыныптарда құқықтық сауаттылықты, құқықтық сананы арттыру бойынша білім беру және тәрбие қызметінің негізі ретінде «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының бағыттарын пайдалану ұсынылады.

Құқықтық сананы арттыруға бағытталған интерактивті сабақты өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдар

Сабақтың тақырыбы: «Құқықтық сана – қауымға пана».

Сабақтың идеясы (педагогикалық мақсат): оқушылардың құқықтық санасын арттыру, рухани жаңғыру құндылықтарын насихаттау.

Сабақтың мақсаты: әрбір қазақстандықтың тұлғалық өсуі үшін білім

алушылардың құқықтық санасын арттырудың негізгі бағыттарын талқылау.

Сабақтан күтілетін нәтижелер: Рухани жаңғыру контексінде құқықтық сананы, құқықтық сауаттылықты, тұлғалық өсуді арттыру бойынша идеяларды, жобаларды генерациялау.

Сабақтың негізгі қағидаты: бұл сабақ жоғары сынып оқушыларының құқықтық сауаттылықты арттыру, бүкіл оқу жылына жеке тұлғалық өсу бойынша жоспарларды (жобаларды) құрастыру үшін өзіндік бастама болып табылады, ол фестиваль-сабақпен аяқталады немесе қоғамдық байқау сабағы, симпозиум немесе әр жоғары сынып оқушысы/білім алушылардың жеке өсу жоспарының (жобасының) орындалуы туралы шығармашылық есебінің басқа түрі ретінде болуы мүмкін.

Сабақтың құрылымы:

I. Бейнеқатарды көру (15 мин.).

II. Бейнеқатардың идеялары мен сюжеттерін талқылау (шағын топтарда 10 мин.).

III. Топта/сыныпта талқылау нәтижелерін таныстыру (20 мин.).

I Бөлім. Бейнеқатарды көру (15 мин.).

Бейнеқатар: «Сұлтан Бейбарыс» фильмінің тұсаукесері – Отанына оралу, жусанның иісі.

Фильмді режиссер Б.Мансуров Морис Симашконың «Емшан» әңгімесінің негізінде құрылған. Белгілі қазақ ақыны Олжас Сүлейменов «Аз и Я» кітабында Морис Симашконың кеңесі бойынша «мамлюк» тақырыбын қабылдағанын атап өткен. «Емшан» Морис Симашконың еңбектерінің алғашқысы болды, онда алдыңғы қатарда билікке ие болған адамның жеке басы, құл – мамлюктің құдіретті сұлтанға көтерілу тарихы баяндалған. Симашкода билік адамды нашарға өзгертпейді оның кейіпкері құл казармасы мен кеме ұстауынан таққа көтеріліп, өзінің дүниетанымы мен құлдықта алған әдеттерін әкеледі.

Фильм XIII ғасырдағы оқиғаларға, крест жорықтарын жаулап алу және Таяу Шығыстағы татар-моңғолдардың шапқыншылығы тақырыбына арналған. Бейбарыс - шынайы тұлға. Ол Мысыр сұлтаны, қыпшақ тектес, құл бола отырып, биліктің шыңына жеткен, өзінің бүкіл өмір жолын еске алады. Тек қазір, өзінің даңқының шыңында болғанда, ол қандай үлкен күш болса да, ол бықсып тұрғанын түсінеді. Тақтан бас тартып, Сұлтан Отанына оралады, тек дала жусанының иісі оған «көке» сөзінің мағынасын есте сақтауға көмектеседі. Сондықтан ол әкесінің балалық шағында осылай атады.

Бұл бейнелер фильмде талантты актер Н. Жантөриннің басты рөлінің арқасында керемет көрініс тапты.

Негізгі бөлім.

Алты сюжеттік желі:

1. Бәсекеге қабілеттілік.

2. Прагматизм.

3. Ұлттық бірегейлікті сақтау.

4. Білімге құштарлық.

5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы.

6. Сананың ашықтығы.

Эпилог.

Бейнетақырып: «Менің балалық шағымның аспаны» фильмінің фрагменті – аспанда ұшақтар ұшып өтеді, бала аспанға қарап тұрады.

«Балалық шағымның аспаны» – режиссер Рүстем Әбдірашевтың Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың балалық шағы туралы «Без правых и левых», «Эпицентр мира», «В центре Евразии» атты әдеби естеліктерінің желісі бойынша түсірілген фильмі.

Бұл фрагмент адам қаншалықты жоғары көтерілсе де, ол армандауды тоқтатпайды деген идеяны жеткізеді. К. Паустовскийдің айтуынша, «Егер адамның армандау қабілетін алып тастасақ, онда мәдениетті, өнерді, ғылымды және әдемі болашақ үшін күресуге деген ұмтылысты тудыратын ең күшті себептердің бірі жоғалады». Сонымен қатар, фильм көрермендері – білім алушылар мен мұғалімдер үшін Роберт Киосакидің: «Табысты адам мен өте табысты адам арасындағы айырмашылық – оның арман өлшемі» деген сөздерін түсіну және шындықты қабылдау маңызды.

Бейнеқатар: қоғамдық сананы жаңғыртудың алты негізгі бағытын сипаттауға сәйкес келетін роликтердің фрагменттерін, инфографиканы, бейнетүсірілімдерді таңдау.

Негізгі алты сюжеттік желінің сипаттамасы.

1-сюжеттік желі. Зияткерлік өнімдерді: әрбір қазақстандықтың білімділік көрсеткіштерінен бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индекстеріне дейін өңірлік және жаһандық нарықтарда ілгерілету.

Бейнеқатар: инфографика (ЖБИ, TIMS, PIZA, ҰБТ, мектеп және білім алушылар олимпиадалары, зияткерлік конкурстар)

Талқылауға арналған сұрақ:

21-ғасырда бәсекеге қабілетті болу үшін маған қандай қасиеттер қажет?

2-сюжеттік желі. Адам, отбасы, қоғамдастық өмірінің экологиясы: ысырапшылдықтан қайырымдылыққа дейін, өркениет пен мәдениетті сақтау

Бейнеқатар: инфографика: (Қазақстан картасы; Ұлы Даланың экологиялық дәстүрлерін сақтау; Жасыл экономика (қалдықсыз өндіріс, қалдықтарды қайта өңдеу, жасыл дағдылар және т.б.), Жасыл көпір (Астана бастамасы); Болашақ энергиясы; тұрақты даму Тұжырымдамасы).

Талқылауға арналған сұрақ:

«Барлығы сияқты» немесе «басқалардан кем емес» стереотипі және қымбат іс-шараларға (бітіру кештері, қонақтарды қабылдау, үйлену тойлары және т.б.) деген көзқарасыңыз?

3-сюжеттік желі. Өткен, қазіргі және болашақтың бірлігі.

Бейнеқатар:

А) ұжымдық бейнелерді ауыстыру:

- Бесіктегі сәби – анасы бесік жырын айтып отыр, әжесі ертегісін әңгімелейді.

- Бірінші сынып оқушысы – сақ жауынгерін → «Алтын адам» мұражайына салады.

- Орта сынып оқушысы – «Жеті ата» отбасының шежіресін

кұрастырады, мұғалім қазақ хандығы туралы әңгімелейді.

- Оқушы шежірені оқиды.
- Жоғары сынып оқушысы – ҰОС тарихын, халықтардың Қазақстанға қоныс аударуын, тың жерлерді зерттейді.
- Білім алушы – Қазақстан тәуелсіздігі, азаматтық бірегейлік туралы Президенттің дәрісін тыңдайды.

Б) кинофильм – эпопеялардан үзінділер – Қазақстан тарихының негізгі дәуірлері (сақтар, Түркі қағанаты, Қазақ хандығы, Кеңестік Қазақстан, Тәуелсіз Қазақстан, жаһандық Қазақстан).

Талқылауға арналған сұрақтар:

1) 21-ғасырда табысты ілгерілеу үшін менің халқымның мәдениетінде нені сақтау және дамыту қажет?

2) Сіз ұлттық бірегейлікті қалай түсінесіз? (білім алушылар үшін қосымша).

3) Қазіргі заманғы құқықтық мемлекеттің негізін не құрайды?

4-сюжеттік желі. Өмір бойы білім алу – интеллектуалды ұлт.

Бейнеқатар:

А) жоғары сынып оқушыларымен және білім алушылармен, аға буын адамдарымен (оның ішінде отыздан асқан) одан әрі оқыту және кәсіптердің ықтимал ауысуы тақырыбына сұхбат үзінділері;

Б) «Олар әлемді өзгертті» тақырыбындағы фрагменттер: Авиценна, Әл-Фараби, Коперник, Эйнштейн, Менделеев, Циолковский, Стив Джобс және басқалар.

Талқылауға арналған сұрақтар:

Мен үшін не маңызды диплом немесе білім?

Құқықтық сауаттылық дегеніміз не?

Менің білімім еліме қалай пайдасын тигізеді?

5-сюжеттік желі. ХХ ғасырдың қайғылы сабақтарынан («Кіші Қазан». «Ұжымдастыру». «Аштық», «Саяси қуғын-сүргін». «Семей ядролық полигоны». «Арал трагедиясы», «Тың» орнықты дамуға (Қазақстанның әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіруі).

Бейнеқатар: деректі фильмдердің үзінділері (Қазақстандағы ашаршылық, ядролық сынақтар, экологиялық апаттар; ҚХА-ның «Мәңгілік Ел» Патриоттық актісін қабылдау туралы 25 сессиясы, 2050 Стратегиясы, «Нұрлы жол» бағдарламасы).

Талқылауға арналған сұрақтар:

1) Қазақстан аумағындағы жаһандық экологиялық апатты атаңыз. Себептері мен салдары.

2) Менің Қазақстанды әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына қосуға қосқан үлесім.

6-сюжеттік желі. Әлемдегі өзгерістерге ашықтық пен сезімталдық. Басқалардың тәжірибесін сыни тұрғыдан алу.

Бейнеқатар: деректі фильмдердің үзінділері: «Ұлы Жібек жолы», «Қазақстан халқы Ассамблеясы», «Болашақ» бағдарламасы, әлемдік діндер көшбасшыларының съездері, «Азиада», «Универсиада», «ЕҚЫҰ-ға қатысушы

елдердің саммиті», «ЭКСПО-2017» және т.б.

Талқылауға арналған сұрақтар:

1) Сіз шетелдік құрдастарыңызға қандай сұрақ қоясыз?

2) Неліктен Қазақстанда мерекелер өзгереді (мысалы, Жас антифашист күні, Пионерлер күні, Валентин күні, хэллоуин)?

II бөлім. Бейнефильмнің идеялары мен сюжетін талқылау (10 мин.).

Шағын топтарда талқылау үшін бір немесе екі сұрақты таңдау (шағын топта 6-8 адамнан).

III бөлім. Идеялар, жобалар презентациясы (20 мин.)

Бұл сабақтың логикалық жалғасы болып табылатын жоғары сынып оқушылары мен студенттердің идеяларымен, жобаларымен, бастамаларымен танысу.

Талқылауды қорытындылау

Ескерту: осы сабақты жүргізетін мұғалімдерге, сынып жетекшілеріне қажетті әдістемелік ұсыныстар ұсынылады.

Сабақ барысы.

б. Мұғалімнің кіріспе сөзі.

Ұсынымдар: мұғалімнің (сынып жетекшісінің, мұғалімнің) кіріспе сөзі 1,5 минуттан аспауы керек. Онда құқықтық сананың артуы тұлғаның рухани қалыптасуымен, оның бірегейлігінің қалыптасуымен, қоғамдық сананың жаңғыруымен (*ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауы*), Қазақстанның рухани жаңғыруымен байланысты екендігі туралы қысқаша ақпарат қамтылуы тиіс.

Интерактивті сабақ Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында қойылған ел дамуының негізгі бағыттарын ашып көрсетеді.

Мақалада ел дамуының жаңа идеологиялық және құқықтық платформасы болып табылатын бағдарлама ұсынылған. Рухани жаңғырудың барлық алты бағыты бұрын қабылданған ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды қолдауға және табысты іске асыруға бағытталған. Білім беруді жаңғыртуға және мәдени-адамгершілік құндылықтарды сақтауға Қазақстанның негізгі басымдығы және перспективалық даму бағыты ретінде баса назар аударылды.

Сондықтан жаңа дәуірдің ең жақсысын ала отырып, жаңа жағдайларға шоғырлану және бейімделу маңызды. Н.Назарбаев жазып отырған экономикада алға қойылған міндеттерді дамыту және оларға қол жеткізу, ең бастысы, әрине, қазіргі әлемнің жоғары дамыған прогрессивті елдерінің қатарына кіру. Бұл рухани құндылықтар мен басымдықтар дұрыс және дұрыс орналастырылатын қоғамда ғана мүмкін.

Әрі қарай, мұғалім сабақтың құрылымын түсіндіріп, бұл сабақтың құқықтық сауаттылықты, сана-сезімді арттыру, әр оқушының (жоғары сынып оқушысының) жеке өсуін арттыру бойынша нақты жоспарларды құрудың

өзіндік бастамасы екенін түсіндіруі керек.

Кіріспе сөзде фильмнің негізгі идеялары оны көргеннен кейін бірден сыныпта талқыланатыны туралы айту ұсынылады. Ол үшін келесі сұрақтарды айту немесе тақтаға жазу керек:

1. 21-ғасырда бәсекеге қабілетті болу үшін маған қандай қасиеттер қажет?

2. Құқықтық сауаттылық дегеніміз не?

3. Құқықтық сана дегеніміз не?

4. «Барлығы сияқты» немесе «басқалардан кем емес» стереотипі және қымбат іс-шараларға (бітіру кештері, қонақтарды қабылдау, үйлену тойлары және т.б.) деген көзқарасыңыз.

5. 21-ғасырда табысты ілгерілеу үшін менің халқымның мәдениетінде нені сақтау және дамыту қажет?

6. Мен үшін не маңызды – диплом немесе білім бе және менің білімім еліме қалай пайдасын тигізеді?

7. Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына қосылуына менің жеке үлесім қандай?

8. Неліктен Қазақстанда мерекелердің ауысуы орын алады (мысалы, неліктен «Жас антифашист» күнін немесе «Пионерлер» күнін тойлауды тоқтатты және неліктен «Валентин» күнін немесе «Хэллоуинді» тойлай бастады)?

Ұсыныстар: бейне қатар 15 минутқа созылуы керек. Қарау алдында қандай да бір түсіндірмелер болмайды, қандай да бір репликаларға, түсініктемелерге және т.б. тоқтамауы тиіс. Жоғарыда аталған сюжеттік желілер мен қоғамдық сананы жаңғырту принциптері туралы алдын ала айтпау керек. Бірақ мұғалім бұл принциптердің барлығын білім алушылар түсінуі оңай емес екенін түсінуі керек. Сондықтан, кіріспе сөзде көрмес бұрын, жоғарыда айтылған мәселелер бойынша көрген сюжеттерді талқылау ұсынылады.

Фильмді көргеннен кейін мұғалім білім алушыларды «тамыр-таныстық», «парақорлық», «жерлестік», «мансапқорлық», «парақорлық» сөздерінің мағынасымен таныстырады.

Тамыр-таныстық (ағыл. Nepotism) – лауазымды тұлға негізінен өзінің тумаларына, туыстарына немесе достарына қызмет мүдделеріне зиян келтіретін қызметтік қамқорлық.

Пара беру – лауазымды тұлға қабылдаған материалдық құндылықтар (заттар немесе ақша) немесе пара берген адам өзінің қызмет жағдайына байланысты жасауы керек немесе жасай алатын іс-әрекетті орындағаны немесе орындамағаны үшін қандай да бір мүліктік пайда.

Жерлестік – тууы бойынша бір мекенге, бір текке, кланға (бірнеше адам туралы), бір мекемеде біріктірілген (іске залал келтіріп) қатыстылық.

Мансапқа қарау – жоғары тұрған қызметшілерді атағы, қызмет жағдайы бойынша құрметтеу.

Парақорлық – лауазымды тұлға қабылдайтын материалдық құндылықтар (заттар, ақша және т.б.)

Сондай-ақ, фильмнің кейбір эпизодтарын талқылау ұсынылады, мысалы,

қолайсыз ауа райында орындалатын жол жұмыстары; қалыңдық пен күйеу жігіттің тікұшақпен келуі және т.б.

3) *бейнеқатардың идеялары мен сюжеттерін талқылау* (шағын топтарда 10 мин.).

Ұсыныстар: бейне топтаманың негізгі идеяларын талқылау үшін 6 шағын топ сыныбында ұйымдастыру керек. Шағын топтардың әрқайсысын талқылау үшін жоғарыда көрсетілген мәселелердің бірін таңдау ұсынылады.

Сұрақтарды таңдау және шағын топтар құру бірнеше нұсқа бойынша жасалуы мүмкін:

1) жеребе бойынша;

2) оқушылардың өз қалауы бойынша;

3) таңдалған сұрақ бойынша, яғни оқушыларға ұсынылған алты сұрақтың біреуін таңдауға және осы сұрақты таңдаған адамдармен шағын топқа бірігуге ұсыныс жасау (бұл ең қолайлы нұсқа).

Оқушыларды шағын топтарға біріктірудің басқа нұсқалары мүмкін. Мұғалім (сынып жетекшісі, оқытушы, куратор) осы ұйымдастыру мәселесін өзінің сынып ұжымының (білім алушылар топтары) ерекшеліктеріне сүйене отырып және сыныпта (аудиторияда) топтық жұмысты ұйымдастырудың өз тәжірибесін ескере отырып шешеді.

Сондай-ақ, талқылаудан кейін бүкіл сыныпқа, топқа шағын топтағы жұмыс нәтижелерін ұсыну қажет болатын қондырғыны беру керек. Бұл ретте оқушылар презентацияны қандай формада жасайтындарын өздері шешеді. Бұл көрнекі (инфографика, суреттер, ауызша баяндама, тірі суреттер және т.б.) және білім алушылар үшін қызықты болғаны жөн.

Талқылау нәтижесінде жеке дамудың жеке немесе топтық жоспарларының идеялары, жобалары пайда болуы маңызды. Бұл жоспарлар нақты мақсаттарды көрсете отырып, бір немесе екі жылға есептелуі мүмкін (*мысалы, атаулары мен белгіленген мерзімдері көрсетілген 20-25 кітапты оқу; немесе TOEFL, IELTS немесе Кембридж емтихандарының нақты деңгейін көрсете отырып, ағылшын тілін білу емтиханын тапсыру: FCE, CAE (Certificate in Advanced English), CPE; немесе өз кітапханаңызды қазақ тіліндегі кітаптармен толықтыру немесе мектепте өлкетану мұражайын, экологиялық зертхананы, робототехника кабинетін, спорт клубын құруға бағытталған шахмат ойнау және т.б. қандай да бір топтық жобаны алу*).

7. Талқылау нәтижелерін таныстыру (20 мин.).

Әрбір шағын топ өз мәселелерін талқылау нәтижелерін кім ұсынатындығын шешеді: бұл бір немесе бірнеше спикер болуы мүмкін. Тұсаукесерлер кезінде пікірталастың басқа қатысушылары сөйлеушілерді тоқтатпауы, сөзін бөлмеуі керек.

Бүкіл сыныптың (білім алушылар топтары) жұмысқа қатысуы өте маңызды: сұрақтар қою, жауап нұсқаларын ұсыну. Сонымен қатар, мейірімді тон, бір-бірінің пікіріне құрметпен қарау маңызды. Талқылау фильмнің өзінде (ұнады/ұнамады) және шағын топтардың презентацияларында бағалау сипатына ие болмауы керек. Оқушылардың байыпты сөйлесуге және тапсырмаларды шығармашылық шешуге деген көзқарасы мұғалімге

байланысты.

Ұсынымдар: мұғалімге (сынып жетекшісіне, мұғалімге) ұсынылған жобалар мен мектеп оқушыларының жоспарлары оқу жылы ішінде әркімнің шығармашылық есептері түрінде талқыланатындығына нұсқау беру керек. Мұны тек сынып сағаттарында ғана жасауға болмайды. Мектеп оқушыларының ата-аналарын, құқық қорғау органдарының қызметкерлерін, заңгерлерді, жұмыс берушілерді, қоғам өкілдерін және т.б. шақырумен шағын фестивальдер, идеялар калейдоскоптарын, қоғамдық байқаулар ұйымдастыруға болады. Сондықтан жастардың жоспарлары мен жобаларының нақты және қолжетімді мақсаттарға ие болуы өте маңызды.

Мұғалім (сынып жетекшісі) сабаққа әріптестерін, ата-аналарын, қоғам қайраткерлерін және т.б. шақыра алады. Сонымен бірге, интерактивті сабақ басталғанға дейін ол сабаққа шақырған адамдармен кездесіп, олармен мәселелерді талқылау стратегиясын, шақырылған қонақтардың пікірталасқа қатысу тактикасын құру керек (қонақтар үшінші тарап бақылаушылары емес, белсенді қатысушылар болуы керек).

Жалпы, интерактивті сабақ басталмас бұрын мектептің педагогикалық ұжымына бейне қатарды қарап, сабақ өткізудің мүмкін нұсқаларын талқылаған жөн. Бірақ сабақ әр сыныпта бөлек өтуі керек, сыныптарды параллель біріктіруге жол берілмейді.

Бұдан басқа, мұғалімге (сынып жетекшісіне) сабақ басталғанға дейін *ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауын және «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» мақаласын тағы бір рет зерделеу ұсынылады.*

Назар аударыңыз!

Мұғалімге (сынып жетекшісіне, мұғалімге, кураторға) осы ұсыныстардың басында көрсетілген интерактивті сабақ идеясы (педагогикалық мақсат) білім алушылармен талқыланатын тақырып емес екенін есте ұстаған жөн: бұл мұғалім үшін нұсқаулық.

Интерактивті сабақтың мақсатын айтуға болады және айтқан қажет, ол мұғалім мен білім алушыға ортақ болуы керек.

Талқылауға және жалпы интерактивті сабаққа уақытты мұғалімнің (сынып жетекшісінің, оқытушының, куратордың) қалауы бойынша ұзартуға болады – бұл қолайлы.

Қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі бағыттарына түсініктемелер:

Бірінші қағидат зияткерлік өнімдерді өңірлік және жаһандық нарықтарда ілгерілету идеясымен байланысты. Бұл жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексімен анықталады – ЖБҚИ. Бүгінгі күні ол 12 құрамдас бөлікке бөлінген 114 көрсеткіш бойынша қалыптасады. Қазақстанның ЖБҚИ 2012 жылдан бастап өрлеумен ерекшеленеді.

Барлық сандар тым алыста және түсініксіз секілді көрінуі мүмкін. Бірақ олар әрқайсымызға, әрбір қазақстандықтың білімі мен бәсекеге қабілеттілігіне байланысты. Бұл – ұлттың табыс факторы.

Кез келген қазақстандық, жалпы ұлт сияқты, ХХІ ғасырға лайықты

қасиеттер жиынтығына ие болуы керек. Сондықтан «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы да, үштілділік бағдарламасы да, мәдени және конфессиялық келісім бағдарламасы да – бұл ХХІ ғасырдағы өмірге ұлттың (барша қазақстандықтардың) дайындығының бір бөлігі. Бұл біздің бәсекеге қабілеттілігіміздің көрсеткіші.

Екінші қағидат – Прагматизм.

Бұл олардың ұлттық және жеке ресурстарын нақты білуді, оларды үнемді жұмсауды, болашағын жоспарлай білуді білдіреді.

Ата-бабаларымыз ғасырлар бойы өз ресурстарын прагматикалық және үнемді жұмсай отырып, *Ұлы Даланың экологиялық дәстүрлерін* сақтап келді.

Өткен ғасырдың ортасында бірнеше жыл ішінде ресурстарды ұтымсыз пайдалану Арал теңізінің жойылуына, мыңдаған гектар құнарлы жердің экологиялық апат аймағына айналуына әкелді.

Бұрынғы ұлттық прагматизм ысырапшылдыққа айналды.

Прагматизм – ысырапшылдық, кекшілдік, өмірдің керісінше. Қазіргі қоғамның мәдениеті – модерация мәдениеті, молшылық мәдениеті, молшылық емес, ұтымдылық мәдениеті. Бұл қазіргі әлемдегі *тұрақты дамудың* жалғыз табысты моделі.

Бұл жерде бірқатар әдеттер мен стереотиптердегі өзгерістер өте маңызды. Ең алдымен, отбасының бюджеті мен экологиясына әсер ететіндер.

Үшінші қағидат – ұлттық бірегейлікті сақтау. Бұл өткен, қазіргі және болашақтың бірлігімен мүмкін болады.

Бүгінде әлемде мәдени жаһандандудың екі сценарийі қауіп төндіруде:

- олардың біріншісі мәдениеттердің жаһандық бірігуінің бейнесін білдіреді;

- екіншісі әлемге мәдениеттердің жаһандық қарама-қайшылығын болжайды.

Бірақ үшінші сценарий бар ол – әр ел мен аймақтың өзіндік даму модельдеріне негізделген мәдениеттердің жаһандық диалогі.

Мәдениеттер диалогінің тұжырымдамасы жеке адамға өзінің мәдениетінен тыс шығуға, жаңа мәдени жағдайларда бөтен сезінбеуге, басқа мәдени топтармен өзара әрекеттесуде жаңа өзін-өзі бағалауды табуға көмектеседі. Бірақ мәдени айырмашылықтар құқығы сақталуы керек.

Бұл біздің ұлттық рухымыз, өзіндік мәдениетіміз бізбен мәңгі қалуы керек дегенді білдіреді.

Бірақ модернизация сонымен қатар бірқатар архаикалық және жаһандық әлемге сәйкес келмейтін әдеттер мен әдеттерден тұрады.

Міндет – екі өзгермейтін ережені түсіну.

Бірінші. Ұлттық мәдениет сақталмай ешқандай жаңғыру орын ала алмайды.

Екінші. Сол элементтердің өткені үшін алға жылжу ма, олар компанияларға дамуға мүмкіндік бермейді.

Төртінші қағида – білімді басшылық ету.

Бүгін Қазақстанда білім берудің жаңа стандарты басталды. Ол «білімді адамнан», яғни білім жүйесімен қаруланған «өмірге дайындалған адамға» және

«өмір бойы жақсы білім беруден» өмір бойы оқуға көшуге бағытталған. Неге олай? Өйткені, алдағы онжылдықтарда қазіргі кәсіптердің жартысы жоғалады. Бірде-бір дәуір экономиканың кәсіби келбетін өзгертудің мұндай жылдамдығын білмеді. Біз осы дәуірге кірдік. Мұндай жағдайда жоғары білімді адам ғана сәтті өмір сүре алады, ол жоғары білім деңгейінің арқасында мамандықты оңай өзгерте алады.

Бірақ біз, әсіресе білім алушылар ортасында, зияткерлік күш жұмсамай, өз мамандығы бойынша одан әрі жұмыс істеуді жоспарламай, жай ғана диплом алғысы келетіндердің көп екенін жиі байқаймыз.

Білім – бұл болашақта табысқа жетудің негізгі факторы екенін түсіну және қабылдау маңызды. Егер құндылықтар жүйесінде білім басты құндылыққа айналса, онда ұлт жетістікке жетеді.

Келесі қағидат – Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы.

Бүкіл XX ғасыр революциялық сілкіністер белгісімен өтті. Оның сабақтары біздің халқымыз үшін көп жағдайда сәтсіз болды. Олар: ұлттық дамудың табиғи жолы бұзылды және қоғамдық құрылыстың бөтен нысандары жүктелді, ұлтқа демографиялық соққы жасалды, Қазақ тілі мен мәдениеті жоғалды, Қазақстанның аумағы көптеген өңірлерде экологиялық апат аумағына айналды.

Әрине, тарихта тек қара және ақ түстер жоқ. XX ғасыр Қазақстанға көптеген жағымды жаңалықтар әкелді. Біз өз тәуелсіздігімізді алдық. Қазақстанның гүлденуінің символына Астана айналды. Біз қоғамымыздағы бірлікті, бейбітшілік пен келісімді сақтай аламыз. 21-ғасырдың басындағы жетістіктеріміз – индустрияландыру, әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылым құру, жаңа интеллигенция қалыптастыру. Біз әлемнің дамыған 50 елінің қатарына ендік, ал біздің экономикалық, саяси және әлеуметтік бағдарламаларымыз Қазақстанды неғұрлым табысты 30 елдің қатарына қарай одан әрі ілгерілетуге бағытталған.

Эволюциялық даму ұлттың өркендеуіне мүмкіндік береді. Бұл Мәңгілік сақтауды білдірмейді, тарих сабақтарын, қазіргі заманның мысалдарын және болашақтың сигналдарын түсіну маңызды. Эволюциялық даму әрбір қазақстандық үшін бағдардың бірі болуға тиіс.

Алтыншы қағидат – сананың ашықтығы.

Сананың ашықтығы:

- бұл үлкен әлемде не болып жатқанын, Сіздің еліңізде не болып жатқанын, планетаның бір бөлігінде не болып жатқанын түсіну;
- бұл өзгеруге дайын болу, жаңа, ерекше, стандартты емес нәрсені қабылдау мүмкіндігі;
- бұл қызығушылық пен оқуға деген ұмтылыс;
- бұл кәсіби тәжірибе мен білімнен жоғары;
- бұл дәстүрлі «дұрыс» деп саналатын таныс стереотиптер мен санаттардан бас тарту мүмкіндігі;
- бұл басқалардан үйрену, жақсы тәжірибе алу мүмкіндігі.

Әрине, қарыз алу мағыналы болуы керек, ол соқыр еліктеуге айналмауы керек, бірақ ол теріс пікірге негізделмеуі керек.

Сананың ашықтығы адам дамуының жоғарғы сатысы – руханиятпен байланысты. Руханият белгілі бір мақсаттарға айналатын зияткерлік, этикалық, эстетикалық құндылықтарда көрінеді. Мұнда тоқырау болмауы керек.

Тек осылай ғана сіз туған жеріңізге деген жоғары махаббат сезімдерін біле аласыз. Тек осы қағидаларды сақтай отырып, біз «Құқықтық сана» бағдарламасын қабылдай аламыз, ол неғұрлым кең қондырғы – «қауымға пана» бағдарламасына оңай өтеді.

Ата-аналардың құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шаралар жоспары

<i>Күні</i>	<i>Іс-шара</i>	<i>Жауаптылар</i>
	Жалпы ата-аналар жиналысы «Білім беру ұйымы мен отбасының өзара қарым-қатынасын реттейтін нормативтік-құқықтық база»	
	Отбасылық клуб семинар практикум «Бала құқықтары туралы Конвенция»	
	Ата-аналарға тәрбиенің әлеуметтік факторлары туралы сауалнама жүргізу	
	Отбасылық тәрбиенің әлеуметтік факторлары туралы мәліметтерді талдау	
	«Инклюзивті білім беру» отбасылық клубы	
	Ата-аналар жиналысы «Білім туралы» ҚР Заңы»	
	«Ата-аналардың міндеттері» отбасылық клубы	
	Кеңес «Тәрбиенің сипаты және отбасындағы моральдық ахуал, ата-аналардың заңға бағынатын мінез-құлқы»	
	Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы «Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 591-ІІ Заңы»	
	«Мектеп жасына дейінгі балалардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға кепілдік беретін жағдай жасау» отбасылық клубы	
	«Баланың жазғы демалысқа құқығы» ата-аналар жиналысы	

Жағдайы төмен отбасылармен жұмыс және отбасындағы балалардың құқықтарының бұзылуының алдын алу жөніндегі профилактикалық іс-шаралар жоспары

<i>Іс-шараның атауы</i>	<i>Орындау мерзімдері</i>	<i>Жауаптылар</i>
1. Жағдайы төмен отбасыларды анықтау	Бір жылдың ішінде	Әкімшілік, педагог-психолог
2. Отбасының бұзылу себептерін зерттеу	Анықталуына қарай	педагог-психолог, қорғаншылық және қамқоршылық органдары
3. Қолайсыз отбасылардың картотекасын	Бір жылдың	Педагог-психолог

жүргізу	ішінде	
4. Педагогтерге арналған кеңестер	Жоспар бойынша	Әкімшілік, педагог-психолог
5. Ата-аналарға кеңес беру	Жоспар бойынша	Әкімшілік, педагогикалық ұжым
6. Ата-аналарға арналған жаднамаларды әзірлеу және тарату; стендтік ақпаратты; «Балалардың құқықтары» тақырыбына топтық папкаларды ресімдеу	Бір жылдың ішінде	педагог-психолог
7. Балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі әлеуметтік қызметтердің телефондары мен мекенжайлары көрсетілген ақпараттық папканы ресімдеу	Қыркүйек	педагог-психолог
8. Жағдайы төмен отбасылардан ата-аналарды шақыра отырып, профилактика қызметінің отырысы	Анықталуына қарай	Әкімшілік, педагог-психолог
9. Жағдайы төмен отбасыларға жасалған рейдтер	Анықталуына қарай	педагог-психолог
10. Қорғаншылық және қамқоршылық органымен ынтымақтастық	Бір жылдың ішінде	Әкімшілік, педагог-психолог
11. Күнделікті тексеру және жағдайы төмен отбасылардан шыққан балалармен әңгімелесу	Күн сайын	педагог-психолог
12. Жағдайы төмен отбасыларды анықтау және оларға қолдан келетін көмек көрсету бойынша ата-аналар қоғамдастығымен және ата-аналар комитетімен бірлескен қызметі	Бір жылдың ішінде	Әкімшілік, педагог-психолог
13. Үздіксіз әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу мақсатында ЖББМ Әкімшілігімен ОБ түлектерінің тұрмысы нашар отбасылары туралы қажетті ақпаратты беру бойынша бірлескен қызмет	Сәуір-мамыр	ОБ әкімшілігі, ЖОМ әкімшілігі, педагог-психолог орынбасары Құқықтық тәрбие жөніндегі директор, ЖОББМ психологі
14. Отбасындағы қолайсыздықтың алдын алу мақсатында тәрбиеленушілердің ата-аналарымен бірлескен қызметті ұйымдастыру (спорттық мерекелер, шығармашылық шеберханалар, ойын тренингтері және т. б.)	Бір жылдың ішінде	ОБ қызметкерлері
15. Жағдайы төмен отбасылармен жұмысты талдау		Әкімшілік, тәрбиешілер, педагог-психолог

Отбасын зерттеудің жалпы жоспары

1. Отбасының құрамы, ата-анасының жасы, олардың білім деңгейі.
2. Тұрғын үй және материалдық жағдайлары.
3. Ата-аналардың өз кәсібіне және қоғамдық қызметке қатынасы.
4. Ата-аналардың мәдени деңгейі:
  - отбасында кітапхананың болуы;

- қандай кітаптар оқиды;
- мерзімді басылымды қадағалай ма?
- киноға барады ма?
- театрлар мен концерттерге қатыса ма?
- киноға барады ма?

5. Жалпы отбасылық атмосфера:

- мейірімді,
- тұрақсыз,
- немқұрайлық,
- ауыр тиетін, теріс ниетті.

6. Ата-аналардың қайсысы бала тәрбиесімен көбірек айналысады?

7. Ата-аналар тәрбиелеуде не маңызды деп санайды, қандай қасиеттерді дамыту бірінші орынға шығады? (Мойынсұну, шығармашылық белсенділік, Тәуелсіздік).

8. Ата-аналардың негізгі қамқорлығының мәні неде?:

- балалардың денсаулығы;
- ақыл-ой қабілеттерін дамыту;
- көркемдік қабілеттер;
- адамгершілік қасиеттері.

9. Ата-аналар мен отбасының басқа мүшелерінің балаға қатынасы:

- тым өбектеушілік
- бірқалыпты, қамқор;
- немқұрайлы;
- басым.

10. Тәрбиелік әсер ету жүйесі:

- тәрбие мәселелеріндегі барлық отбасы мүшелерінің сәйкестігі;
- сәйкессіздік, тәрбие негізінде қақтығыстардың болуы;
- мақсатты әсер ету жүйесі ретінде білімнің болмауы.

11. Отбасында бірлескен қызмет түрлерін ұйымдастыру:

- баланы барлық үй істеріне және қамқорлыққа тарту;
- балаға жеке міндеттерді мезгіл-мезгіл жүктеу;
- баланы отбасылық өмірдің барлық оқиғалары мен істерінен қорғау.

12. Психологиялық-педагогикалық білім мен практикалық дағдылар деңгейі:

- белгілі бір білімнің болуы және оларды толықтыруға дайын болу;
- шектеулі білім, бірақ педагогикалық ағартуға бейімділік;
- білімнің төмен деңгейі және білім беру проблемалары туралы ойланғысы келмеуі.

13. Баланың мінез – құлқы мен қызметін бақылауды жүзеге асыру:

- жүйелі;
- тұрақсыз;
- бақылаудың толық болмауы.

14. Балабақшаға деген көзқарас:

- жағымды;
- немқұрайлы;

- теріс.

15. Отбасының білім беру ұйымымен өзара іс-қимылы:

-жүйелі;

- мезгіл-мезгіл;

- өзара қарым-қатынастың болмауы.

Ата-аналарға құқықтық тәрбие бойынша кеңестер

Қазіргі отбасы бала тәрбиесіне едәуір жауапты. Ол басты міндетті орындауы керек – жас ұрпақтың рухани, адамгершілік, зияткерлік және физикалық дамуы үшін материалдық және педагогикалық жағдайларды қамтамасыз ету.

Ата-аналардың конституциялық міндеті – балаларын ересек жасқа дейін тәрбиелеп ұстау.

«Білім туралы» ҚР Заңымен ата-аналарға балалардың физикалық денсаулығы мен психикалық жағдайы, олардың табиғи қабілеттерін дамыту үшін жағдай жасауда жауапкершілік жүктелген.

Отбасынан баланың әлемді білуге, оның тұлға ретінде қалыптасуына, мектепке бару жолы басталады.

Бұл нұсқаулық ата-аналарға гиперактивті және тұйық балаларды, агрессивті және алаңдаушылықты, дарынды және жанжалды тәрбиелеу кезінде туындайтын сұрақтарға жауап табуға көмектеседі. Бұл балалардың мектепке бейімделуі мен дайындығы мәселелерін түсінуге көмектеседі. Ата-аналар отбасындағы зорлық-зомбылық проблемаларымен және кәметке толмағандарды алдын ала тәрбиелеу проблемаларымен танысады. Сондай-ақ, олар осы жағымсыз көріністердің алдын алу бойынша ұсыныстар алады.

Осылайша, оқу құралының материалдары ата-аналарға, сынып жетекшілеріне, әлеуметтік – психологиялық қызметтің қызметкерлеріне пайдалы болады-барлығы психологиялық ерекшеліктерді жақсы түсініп, тиімді көмек көрсеткісі келеді.

Егер:

- Бала үнемі сынға ұшыраса, ол жек көруді үйренеді;

- Баланы мазақ етсе, ол жабық болады;

- Баланы мадақтаса, ол мейірімді болуды үйренеді;

- Баланы қолдаса, ол өзін бағалауды үйренеді;

- Бала үнемі қорлауда өссе, ол кінәмшіл болып өмір сүреді;

- Бала төзімді болып өссе, ол басқаларды түсінуге үйренеді;

- Бала адалдықта өмір сүрсе өссе, ол әділ болуды үйренеді;

- Бала қауіпсіздікте өседі, ол адамдарға сенуді үйренеді;

- Бала дұшпандықпен өссе, агрессивті болуды үйренеді;

- Бала түсіністік пен достықта өссе, ол әлемде махаббат табуды үйренеді.

Ата-аналарға арналған жадынама

1. Ешқашан жаман көңіл-күйде «тәрбие жұмысын» жүргізбеңіз.

2. Баладан не күтетіңізді нақты анықтаңыз (және оны оған түсіндіріңіз), сонымен қатар ол туралы не ойлайтынын біліңіз.

3. Балаға тәуелсіздік беріңіз, оның әр қадамын бақыламаңыз.

4. Дайын шешімді айтпаңыз, бірақ оған жетудің мүмкін жолдарын көрсетіңіз және баламен оның мақсатқа дұрыс және дұрыс емес, орынды және орынсыз қадамдарын қарастырыңыз.

5. Алғашқы жетістіктерге қол жеткізген сәтті жіберіп алмаңыз. Оларды белгілеңіз.

6. Балаға оны түсіну үшін жіберілген қатені көрсетіңіз.

7. Адамды емес, әрекетті бағалаңыз. Есіңізде болсын: адамның мәні және оның жеке әрекеттері бірдей емес.

8. Балаңызға оған жанашыр екеніңізді сезінуге мүмкіндік беріңіз (күліңіз, еркелетіңіз), қателікке қарамастан оған сеніңіз.

9. Тәрбие – бұл іс-әрекеттің сабақтастығы.

10. Мұғалім талапшыл, бірақ мейірімді болуы керек.

Сіз білуіңіз керек

1. Сіздің балаңыз кіммен дос?

2. Бос уақытын қайда өткізеді?

3. Мектепте сабақты қалай оқиды?

4. Үйге қандай жағдайда немесе көңіл күйде келеді.

Балалар мен жасөспірімдерге мынадай жағдайда мүмкіндік бермеңіз

1. Үйден ұзақ уақытқа кетуге;

2. Олар таныс емес жерлерде түнеуге.

3. Сіздің демалысыңыз кезінде үйде ересектердің, туыстардың қарауынсыз ұзақ уақыт қалуға.

4. Кешке және түнде көшеде болғанда, ересектердің зорлық-зомбылық әрекеттерінің құрбаны болуы мүмкін.

5. Бөгде адамның киімін киюге.

6. Басқа адамдардың заттарын сақтауға.

Педагогтер мен ата-аналарға құқықтық білім беру

Ата-аналардың (заңды өкілдердің) құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шараларды өткізу жөніндегі ұсынымдар)

Қазіргі психологиялық-педагогикалық зерттеулер көрсеткендей, ата-аналар балаларды оқыту мен тәрбиелеуде үлкен қиындықтарға тап болады. Көптеген ата-аналардың құқықтық және педагогикалық мәдениеті төмен деңгейде. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің бар екендігі туралы ата-аналардың көпшілігіне белгілі, бірақ олардың құқықтары мен міндеттерін тек санаулы адам атай алады.

Білім беру ұйымдарында балалардың құқықтарын сақтау, отбасындағы қатыгездіктен қорғау педагогтің біліктілігі мен оның мәдениетіне байланысты. Мұғалімдердің міндеті – ата-аналарға құқықтық білім беру, бала құқықтарының бұзылуы мүмкін немесе нақты болатын қауіпті отбасылар тобын анықтау, балалардың құқықтары мен қадір-қасиеттерін қорғауға жәрдемдесу.

Білім беру мекемесінде білім алушылардың ата-аналарының құқықтық мәдениетін арттыруда 3 бағыт бойынша жүзеге асырылады:

Ақпараттандыру (пассивті де, ынтымақтастыққа тарту мақсатында да болуы мүмкін):

Баланы тәрбиелеудегі отбасының құқықтары мен міндеттері - заңдар және құқықтарды жүзеге асыру мүмкіндіктері;

Баланың дамуындағы өзекті мәселелер бойынша ата – аналардың пікірлерін, ұстанымдарын зерттеу, мектептерді – ашық ерікті сауалнама-талқылауға шақыру.

Құқықтық консалтинг – «ыстық» телефон, ата-аналарға кәсіби кеңес беру
Білім беру:

Балалардың құқықтарын қорғау, тәрбиелеу, білім беру қажеттіліктерін іске асыру, сапаны бағалау, мектеп идеяларын насихаттау, мектеппен бірге әлеуметтік жобалау мәселелерінде ата-аналардың өзін-өзі ұйымдастыруы [40].

Оқыту: (ата-аналарды жүйелі оқыту)

Ата-ананы мектептің серіктесі, одақтасы және тең басқарушысы ретінде оқыту.

Осылайша, ата-аналарды құқықтық ағартудың міндеттері:

- бала құқықтары туралы конвенцияның негізгі ережелерімен және әртүрлі деңгейдегі басқа да нормативтік актілермен танысу арқылы ата-аналардың құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру;

- жеке ата-ана ұстанымын, балалармен адамгершілік қарым-қатынас стилін қалыптастыруға ықпал ету;

- ата-аналарды балалардың құқықтарын қорғау, балаларды тәрбиелеу және оқыту процесіне тарту.

Ата-аналардың (заңды өкілдердің) құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шараларды өткізу кезінде отбасы – құқықтық аспектінің маңызы аса зор, осыған байланысты білім беру процесіне қатысушылар – білім алушылардың ата-аналары – отбасы құқығы саласында неғұрлым терең білім, балалар – ата-ана құқықтық қатынастары мәселелері бойынша тегін заң консультацияларын, балалар – ата-ана жанжалдарын реттеу жөніндегі білім мен дағдыларды алуға тиіс. Іс-шараларды өткізудің маңызды талабы теориялық білім алу, оларды нақты өмірлік жағдайларда шоғырландыру және қолдану арқылы ата-ана құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған сабақтарды өткізудің белсенді, шығармашылық нысаны болып табылады. Онлайн хабар таратуды, басқа да қашықтық технологияларды пайдалану, анықтамалық-құқықтық жүйелермен жұмыс істеу көзделуі тиіс [41].

Ата-аналардың (заңды өкілдердің) құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шараларды өткізу жөніндегі ұсынымдар)

- бала-ата-ана құқықтық қатынастары саласында базалық құқықтық білім алу;

- білім беру процесінің қатысушылары ретінде білім алушылардың ата-аналарының құқықтық білім алуы;

- отбасын дамыту мен сақтаудың негізі ретінде дәстүрлі отбасылық құндылықтарды қолдау және қалыптастыру;

- ата-ана құқықтары мен міндеттеріне жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;

- бала- ата-ана жанжалдарының, отбасылық қолайсыздықтың алдын алу;
- қиын өмірлік жағдайға және әлеуметтік қауіпті жағдайға тап болған балалары бар отбасыларды қолдау.

Іс-шаралар міндеттері:

-ата-аналарды бала-ата-ана құқықтық қатынастары саласында қолдау, оқыту және отбасылық-құқықтық білім беру;

- балалар мен ата-аналар құқықтық қарым-қатынасында ата-аналардың он құқықтық санасын қалыптастыру;

- бағдарлама іс-шараларын іске асыру және колледж білім алушыларының ата-аналарына тегін құқықтық көмек көрсету арқылы «жауапты ата-ана болуды» тәрбиелеу.

Ата-аналар аудиториясымен жұмыс істеудің негізгі формалары.

- дәрістер (дәріс-акпарат, дәріс-визуализация, проблемалық дәріс);

- практикалық сабақтар (пікірталас, тренингтер, case-study;

- жағдаяттық міндеттерді шешу, бақылау тапсырмаларын орындау, жеке және топтық заң консультациялары, шығармашылық тапсырмаларды орындау, рөлдік ойындар, тестілеу, сауалнама жүргізу, отбасылық-құқықтық тақырыптағы фильмдердің үзінділерін қарау және талқылау, викторина, конкурстар, мамандардың консультациялары, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің сөйлеген сөздері, «дөңгелек үстелдер» және т.б.

Күтілетін нәтижелер және олардың нәтижелілігін анықтау тәсілдері:

- отбасы құқығы саласында білім алу және оны тереңдету, бала-ата-ана құқықтық қатынастарының құқықтық мәдениетін, ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеудегі жауапкершілігін арттыру;

- балалардың ата-аналарымен өзара қарым-қатынасы мен өзара түсінушілігін жақсарту;

- ата-аналардың отбасылық мәселелерді шешуге сындарлы көзқарасын қалыптастыру;

- ата-аналардың оқу-тәрбие процесіне қатысу белсенділігін арттыру, ата-аналардың балаларының жетістіктеріне қызығушылығын арттыру.

Отбасылық-құқықтық білім беру нәтижесінде ата-аналар, ата - аналар мен балалардың құқықтары мен кепілдіктерін, міндеттері мен жауапкершілігінде білуі тиіс:

- әкімшілік және сот рәсімдерінде өз балаларының мүдделерін білдіруді;

- жанжалды жағдайлардың алдын алу және сауатты шешуді;

- баланы жеке қауіпсіздік ережелеріне үйретуді;

- балаларға және отбасының басқа мүшелеріне әлеуметтік жәрдемақыларды дұрыс ресімдей білуді.

Құқықтық білім беру тақырыптарын анықтау кезінде ата-аналардың құқықтық мәдениетінің деңгейін анықтау қажет. Сауалнамада ата-аналарға: баланың қандай құқықтары бар екенін білесіз? Сіз баланың құқығын қорғайтын құжаттармен таныссыз ба? Бала өз құқықтары туралы қайдан біле алады? Сіз ересектердің балаларға деген қатал көзқарасын байқадыңыз ба? Сіз балаларға олардың құқықтары туралы айтуды қажет деп санайсыз ба? Осы білім беру

ұйымында балалардың құқықтары жөніндегі жұмысты ұйымдастыру бойынша Сіздің ұсыныстарыңыз? деген сұрақтарға жауап беруді ұсыныңыз.

Ата-аналар жиналыстарында ата-аналарға балаларын оқыту мен тәрбиелеу процесіне қатысты заңнамадағы өзгерістер туралы қажетті ақпарат беріледі. Осы мақсатта ішкі істер органдарының, кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның мамандары, қорғаншы және қамқоршы органдар, заңгерлер шақырылады.

Балаларды тәрбиелеуге қатысатын педагог кадрлардың құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шараларды өткізу жөніндегі ұсынымдар

Педагог қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру бойынша іс-шараларды өткізу мақсаттары:

- кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу саласындағы педагогтердің құқықтық құзыреттілігін дамыту;
- Қазақстан Республикасы Білім беру ұйымдарының оқу-тәрбие процесі субъектілерінің құқықтық қатынастар жүйесін жетілдіру.

Міндеттері:

- азаматтық-құқықтық білім саласында педагогтердің біліктілігін арттыру;
- кәмелетке толмағандардың азаматтық-құқықтық білім беруінде мектеп пен отбасының күш-жігерін біріктіру;
- білім беру ұйымдарында тәрбие қызметінің жүйесін жетілдіру;
- мектептерде азаматтық-құқықтық білім беруді дамыту.

Балаларды тәрбиелеуге қатысатын педагог қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шараларды [42]:

- балалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды, іске асыруды қамтамасыз ететін әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық құжаттарды жүйелі зерделеу;
- балалардың және олардың ата-аналарының құқықтарына, міндеттеріне, жауапкершілігіне қатысты халықаралық, мемлекеттік, өңірлік құжаттар туралы хабардар ету;
- құқықтық ағартудың әдістемелері мен технологияларын зерделеу;
- кәсіби қызметте құқықтық білім берудің заманауи технологияларын, әдістемелері мен тәсілдерін қолдануға үйрету;
- іздену, эксперименттік, инновациялық қызметті қолдау;
- құқық негіздерін игеру бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру;
- білім алушылардың құқықтық білімі мен мінез-құлқын бақылау.

Балаларды тәрбиелеуге қатысатын педагог қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шаралардың негізгі нысандары:

- дәрістер, әңгімелесулер;
- консультациялар, тренингтер, семинар-практикумдар;
- ағартушылық іс-шаралардың басқа да түрлері.

Педагог қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі жұмыс нысандары педагогтердің, тәрбиешілердің, әлеуметтік қызметкерлердің,

үйірмелер мен секциялар басшыларының, жаттықтырушылардың және т.б. құқықтық білімі мен құқықтық мінез-құлқының жоғары деңгейін болжауы тиіс.

Педагогтерге арналған іс-шаралардың үлгі тақырыптары:

- мемлекеттік-қоғамдық басқару нысандары;
- кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз және құқық бұзушылығының алдын алу жүйесінің негіздері;
- педагогтердің әкімшілік, азаматтық-құқықтық тәртіптік, қылмыстық жауаптылығы;
- бала құқықтары туралы конвенция;
- ҚР Бала құқықтарының негізгі кепілдіктері;
- баланың жазғы демалысқа құқығы; балалармен жазғы сауықтыру жұмыстарын ұйымдастырудың құқықтық аспектілері.

Педагогтердің құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шаралар жоспары

<i>Күні</i>	<i>Іс-шара</i>	<i>Жауаптылар</i>
	«Мемлекеттік-қоғамдық басқару нысандарының» консультациясы	
	Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы «Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 591-ІІ Заңы»	
	«Педагогтердің әкімшілік жауапкершілігі» консультациясы	
	«Бала құқықтары туралы Конвенция» семинар-практикумы	
	«Білім алушылардың денсаулығын сақтауға және нығайтуға кепілдік беретін жағдайлар жасау» консультациясы	
	«Білім беру ұйымдарында дербес деректерді қорғау туралы» кеңес беру	
	«Педагогтердің азаматтық-құқықтық жауапкершілігі» консультациясы	
	«Денсаулық сақтау технологиялары» дөңгелек үстелі	
	«Білім беру ұйымындағы жазатайым оқиғаларды тергеу» консультациясы	
	«Білім беру ұйымдарында еңбекті қорғау» консультациясы	
	«Дәлелсіз себептермен жүйелі түрде өткізетін кәмелетке толмағандарды анықтау»	
	«ҚР Еңбек кодексі» консультациясы	
	«Педагогтердің тәртіптік жауапкершілігі» консультациясы	
	«Педагогтердің қылмыстық жауапкершілігі» консультациясы	
	«Баланың жазғы демалысқа құқығы» консультациясы	
	«ҚР Бала құқықтарының негізгі кепілдіктері туралы» дөңгелек үстел	
	«Балалармен жазғы сауықтыру жұмыстарын ұйымдастыру» педагогикалық кеңесі	

ҚОРЫТЫНДЫ

Инновациялық әлеует

Жобаны іске асыру білім алушының құқықтық сауаттылығы мен құқықтық санасының деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Жобаны іске асыру нәтижесінде мынадай жетістіктерге қол жеткізу көзделіп отыр:

- құқықтық сауаттылық пен құқықтық сананы арттыру;
- құқықтық сауаттылық пен құқықтық сана негізі ретінде білім алушыларда құқықтық білімнің тұтас жүйесін қалыптастыру;
- мемлекет пен қоғам өмірінің құқықтық саласына, оның ішінде ерте жастан бастап қызығушылықты арттыру;
- заңға бағынуды әлеуметтік мінез-құлықтың басым үлгісі ретінде қалыптастыру;
- қоғамдағы құқықтық нигилизмді жеңу үшін жағдай жасау;
- құқықтық проблематиканы кеңінен ақпараттық жария ету және құқық құндылықтарын насихаттау, құқықтық идеяларды бұқаралық ақпарат құралдарында және азаматтардың құқықтық сауаттылығы мен құқықтық санасын қалыптастыратын өзге де мәселелерді танымал ету;
- азаматтарға көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің қол жетімділігі мен түсінікті болуын, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын қорғаудың заңды құралдарының қол жетімділігін қамтамасыз ету.

Нәтижелерді ұсыну нысаны:

- құқықтық сауаттылықты арттыру бойынша білім беру және тәжірибеге бағытталған іс-шаралар кешені;
- құқықтық білім негіздерін дәріптеу бойынша ақпараттық компания;
- әдістемелік ұсыныстармен, мереке сценарийлерімен, тақырыптық сынып сағаттарымен, конференциялармен отбасымен құқықтық сана саласында жұмыс тәжірибесін жинақтау бойынша жинақ шығару.
- ата-аналар активімен жұмыс: мектептің басқарушы Кеңесі, қамқоршылық кеңесі, сынып және мектеп ата-аналар комитеті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды
2. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (31.03.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен)
3. Маршак А. В. Әлеуметтік бағдарланған жастардың әлеуметтік байланыстарының ерекшеліктері // әлеуметтанулық зерттеулер. 2008. № 12. 49 б.
4. Певцова Е.А. Мектеп жастарының құқықтық санасын қалыптастыру // мемлекет және құқық. 2015. № 4. 30 б.
5. Ибраева А. С. Мемлекет және құқық теориясы: оқу. жәрдемақы. 2-ші басылым. Қос. және басылым. - Алматы: Жеті жарғы, 2003. - 432 б.
6. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығы.
7. Н.Ә.Назарбаев Қазақстан жолы. – Алматы: Атамұра, 2010.- 372 б.
8. Халықты құқықтық ақпараттандыру мен құқықтық оқытудың 2004-2005 жылдарға арналған өңірлік бағдарламасы туралы Маңғыстау облыстық мәслихатының 2003 жылғы 10 желтоқсандағы шешімі N 2/23. Маңғыстау облысының Әділет басқармасында 2003 жылғы 25 желтоқсанда N 1570 болып тіркелді
9. «Құқықтық түсіндіру жұмысы, құқықтық мәдениет деңгейін одан әрі арттыру, азаматтарды құқықтық оқыту мен тәрбиелеу жөніндегі 2009-2011 жылдарға арналған бағдарлама туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 29 қарашадағы № 1116 Қаулысы
10. Певцова Е.А. Құқықтық тәрбие құқықтық мәдениетті қалыптастыру құралы ретінде // Қазіргі заманғы құқық. 2003. № 8. Б.44-48.
11. https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=11130
12. http://www.e-notabene.ru/pr/article_22.html 31.
13. http://www.e-notabene.ru/lr/article_9698.html
14. http://www.e-notabene.ru/pp/article_656.html
15. Диаконов В.В. Мемлекет және құқық теориясы бойынша оқу құралы // В. В. Диаконов // Allpravo.RU. - 2004. - [Электрондық ресурс]. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum151/>
16. Беларусь Республикасында балалар мен оқушы жастарды үздіксіз тәрбиелеу Тұжырымдамасы [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі http://www.adu.by/konsepca_neprevuvnogo_vospitania.doc.
17. «2009/2010 оқу жылында жалпы білім беру мекемелерінде тәрбие үдерісін ұйымдастырудың өзекті аспектілері» әдістемелік ұсынымдары [Электрондық ресурс].- Http қатынау режимі: <http://www.umk.gorodgomel.by/.../20090723methodvospit.doc>.
18. Коптяев А. Қазіргі Ресейдегі жастардың құқықтық санасының мәселелері А. Коптяев // Ресейдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы:

дағдарыстан шығу жолдары. - СПб.: Бизнес және құқық институты. - 2009. – 25-28 б.

19. Абиля Еркін «Қазақстан мемлекеті мен құқығының тарихы» // Лекциялар курсы // 3-ші басылым, 2005 ж.

20. Б.М. Емельянов мемлекет және құқық теориясы. Оқу курсы / Б.М.Емельянов, С. А. Правкин. - М.: МИЭМП, 2004. - 64 б.

21. Қазақстан Республикасында оқитын жастарды құқықтық оқыту тұжырымдамасы / (Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 21 маусымдағы № 2347 қаулысымен бекітілген)

22. Зрякин А.Н. Құқықтық нигилизм: оны жеңудің себептері мен жолдары: реферат. дис. ... канд. юрид. ғылымдар. Саратов, 2007. 9 б.

23. Н.Ә. Назарбаев «Тәуелсіздік дәуірі»/ Алматы: Атамұра, 2010.- 372 б.

24. Жас отбасылардың жағдайының жақсы болуы. Жас отбасымен жұмыс істейтін мамандарға көмектесу. Монография / жалпы ред. Е. В. Рыбак. Архангельск: баспасөз, 2006. 154 б.

25. Алешина Н.В. Мектеп жасына дейінгі балаларды басқалармен және әлеуметтік шындықпен таныстыру. - М., - 2011, - 234 б.

26. Бабиц Л.Н. «Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған 365 қызықты сабақ» -Мәскеу, Ирис пресс, 2000 - 256 б.

27. БҰҰ Бас Ассамблеясы 1989 жылғы 20 қарашада мақұлдаған Бала құқықтары туралы Конвенция 1990 жылы ҚР-да ратификацияланды.

28. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. БҰҰ Бас Ассамблеясы 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылдады.

29. Доронова Т. Мектепке дейінгі мекемеде және отбасында баланың құқықтары мен қадір-қасиетін қорғау // Мектепке дейінгі тәрбие, - №8, - 2011,- 6-9 бб.

30. Дубинина Д. Н. Менің айналамдағы әлем. - Мн., 2006, - 165 б.

31. Ладутько Л. К., Шкляр С. В. Біз әлемді және өзімізді білеміз. - Мн., 2004, - 76 б.

32. Болотов В. А. Жалпы білім беруді жаңғырту контексіндегі құқықтық білім беру мәселелері. 2012 жылғы 22-24 мамырдағы Бүкілресейлік ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. - М., 2012 ж.

33. Давыдов Г. П. және т.б. Мектептің жұмыс жүйесіндегі құқықтық тәрбие.- М., 2016ж.

34. Певцова Е. А. Құқықты оқытудың теориясы мен әдістемесі. - М., 2013ж https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=11130

35. Барихновская Е.Г. және т.б. Мектептегі құқықтық білім беру жүйесі. Тұжырымдама. Оқулықтар. Бағдарламалар - С-П.: Союз, 1995. – 134 б.

36. Гаязов А.С. Қазіргі кезеңдегі оқушы жастардың азаматтық тәрбиесінің теориясы мен практикасы. - Бирск, 2006. – 102 б.

37. Н.Ә.Назарбаев ХХІ ғасырдың табалдырығында. - Алматы: Атамұра, 2003.- 236 б.

38. Тарих курстарының азаматтық-құқықтық білімі және тәрбиелік әлеуеті: мақалалар жинағы / ред. Н. И. Элиасберг. - Санкт-Петербург: Одақ, 2004. – 166 б.
39. Новиков Н. И. Құқықтық мемлекеттегі еркін тұлға.-М.: 2007.-88 б.
40. Петров И. М., Никитская Е. А. Әлеуметтік педагогтің кәсіби қызметінің бағыты ретінде ата-аналарға құқықтық білім беру // Халықаралық студенттік ғылыми хабаршы. – 2018. – № 3-5.;
41. URL: <http://eduherald.ru/ru/article/view?id=18474>
42. Рожков М. И., Байбородова Л. В. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. М. Владос. 2004.-95-101с.

ҚОСЫМША

1-қосымша

Тәрбиелеуге қатысатын балалардың, ата-аналардың (заңды өкілдердің) және педагог қызметкерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру жөніндегі іс-шараларды жүргізу кезінде пайдалану үшін ұсынылатын нормативтік-құқықтық актілердің тізімі

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (БҰҰ Бас Ассамблеясының үшінші сессиясында 1948 жылғы 10 желтоқсандағы 217 А (III) қарарымен қабылданды);
2. Бала құқықтары декларациясы (БҰҰ Бас Ассамблеясының 1959 жылғы 20 қарашадағы 1386 (XIV) қарарымен қабылданды);
3. Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Конвенция (04.11.1950 ж. т. Рим қ. жасалған);
4. Бала құқықтары туралы Конвенция (БҰҰ Бас Ассамблеясымен мақұлданған 20.11.1989);
5. Балаларды қорғау мен олардың әл-ауқатына қатысты әлеуметтік және құқықтық қағидаттар туралы Декларация, әсіресе балаларды ұлттық және халықаралық деңгейде тәрбиелеуге беру және оларды асырап алу кезінде (БҰҰ Бас Ассамблеясының 1986 жылғы 3 желтоқсандағы 41/95 қарарымен қабылданған);
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы республикалық референдумда қабылданған 30 тамыз 1995 жылы);
7. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі.
8. «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Қазақстан Республикасының Заңы (31.03.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен);
9. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы»;
10. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы «Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 591-II Заңы»
11. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі (10.02.2017 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).
12. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жастар саясатының 1999 жылғы 28 тамыздағы тұжырымдамасы

2-қосымша

«Бостандық – бұл рұқсат ету емес!»

кейс-технологияны қолдана отырып, білім алушыларды құқықтық тәрбиелеу бойынша сынып сағатын өткізу әдістемесі

Мақсаты:

- Оқушылардың, баланың негізгі құқықтары туралы білімдерін қорытындылау; оқушыларға «Бостандық», «Бостандық құқығы» ұғымдарын ұғынуға көмектесу; адам құқықтары саласындағы негізгі бостандықтармен таныстыру.

- «Құқық» және «міндет» ұғымдарын тарату, құқықтар мен міндеттердің бірлігін көрсету;

- Сыныптастарының айтқан сөздерін, олардың құқықтарын құрметтеуге тәрбиелеу;

- Оқушыларды тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделген жалпы принциптермен таныстыру;

- Әлеуметтік сезімталдықты, адамдар арасындағы өзара түсіністік дағдыларын дамыту.

Таныстыру кезеңі (сынып сағаты кезінде).

Кезеңнің мақсаты: оқушыларды сынып сағаты тақырыбына енгізу.

Әрбір кіші топ сынып сағатының тақырыбы бойынша нақты жағдайды сипаттайтын үлестірме материал алады.

Эпиграф: бостандық – бұл басқаларға зиян тигізбейтін нәрсені жасау құқығы («Адам және азамат құқықтары декларациясынан»).

Әңгіме.

- Бостандық деген не екендігі туралы әртүрлі пікірлер бар. «Азаттық» ұғымына өз анықтамаңызды беруге тырысыңыз.

Өмірлік тәжірибе жинақтай отырып, сіз толық, абсолютті еркіндік жоқ екеніне сенімді боласыз. Адамдардың мінез-құлқына, біздің әрекеттерімізге және әрекеттерімізге келетін болсақ, әрқашан шектеулер бар.

Біздің бостандығымызды нелер шектейді?

Адам басқа адамға бірдей бостандықты сақтауға мүмкіндік беретін шекараларда ғана еркін.

Қоғамда моральдық нормалар, этикет пен мінез-құлық ережелері, салауатты өмір салты бар. Кез келген ереже, әлеуметтік норма – бұл шектеу. Нормалар мен ережелер әр адамның игілігі үшін жасалады, олар бізді бостандықтың қоғамның барлық мүшелеріне шындыққа айналуы үшін басқа біреуге зиян келтіретін әрекеттерден сақтайды. Бостандық құқығы өмірдің әртүрлі салаларын қамтиды.

Еліміздің басты заңы – Конституцияда адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары бекітілген.

Құқық дегеніміз не?

«Адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін мемлекеттік билік орнатқан және қорғайтын нормалар мен ережелер жиынтығы» (Ожегов С. И.)
Міндеттер дегеніміз не?

Біреуге жүктелген және орындалуы міндетті әрекеттер шеңбері.
Бассыздық деген не?

Кім өзінің іс-әрекетінде тыс, әртүрлі қоғамдық белгіленген нормалар мен ережелерден еркін сезінетін мінез-құлық.

Жаттығу ретінде білім алушыларға мәлімдемелері бар парақты шығаруға, өз пікірлерін оқып, айтуға шақырылады.

1. Шынайы бостандық пен рұқсат етудің айырмашылығы – адамның дұрыс тәрбиесі.

2. Мен не істесем де – сіз өзіңіз кінәлісіз! (Бассыздық ұраны.)

3. Ерте ме, кеш пе тұрақты рұқсат заңсыздыққа айналады, бірақ әрбір заңсыздықтың өз мәресі бар және ол оны бұзады

4. Өз билігі мен бассыздығын таныта отырып, адасып қалу оңай, онымен қайраңға кетіп, күйреп жартасқа соғылу да мүмкін.

5. Бассыздық – саналы дәрекілікпен қатар.

6. Еркіндік немесе бетімен кеткендік бассыздық па?

Сұрақтар:

1. Мұндай мысалдар сізге таныс па?

3. Аналитикалық кезең (кейсті талқылаудың басталуы).

Кезеңнің мақсаты: топтағы жағдайды талдау және шешім қабылдау.

Бұл кезеңнің негізгі міндеті – дайын проблема бойынша мәселені шешу қызметін ұйымдастыру.

Сіздің алдарыңызда жағдайлар сипатталған кейстер жатыр. Нақты жағдайды талдау және талқылау шағын топтарда жүргізілетіндіктен, тақырыпты, сынып сағатының мақсаттарын жариялағаннан кейін оқушыларды топтарға бөлуде жүзеге асырылады (әрқайсысы 4-5 адамнан).

- Сізге мәтіндік нұсқада ұсынылған топпен бірге 10 минут ішінде проблемалық жағдайларды шешу қажет. Өмір тәжірибесінен, кестеге өз әрекетіңізді жазыңыз. Сіз өзіңіздің жауабыңызды дәлелдеуіңіз керек, неге бұл шешім дұрыс және оңтайлы, ол үшін жауап беретін топтың бір өкілін таңдаңыз.

- Тапсырманы орындауға 10 минут уақыт беріледі.

- *1-кейс:* Мектептің ішкі тәртіп ережелерінен: «Мектепте мас күйінде болуға, темекі шегуге, қоқыс тастауға, музыканы қатты тыңдауға тыйым салынады», бірақ барлық оқушылар ішкі тәртіп ережелерін сақтамайды және мектеп әкімшілігі әкімшілік шаралар қабылдауға мәжбүр.

Мәтін бойынша сұрақтар:

1. Мәселе неде?

2. Мектеп оның шешімін қалай табуға тырысады?

3. Мәселені шешудің қандай жолдарын ұсына аласыз?

4. Бұл жағдайда кімнің құқықтары бұзылады?

5. Бұл мәселеге сіздің көзқарасыңыз?

2-кейс:

«Үзілісте мен сыныптастарымның көзінше дәретханаға кірдім. Мұғалім менің электронды темекімді алып, ата-анамды мектепке шақырды».

Мәтін бойынша сұрақтар:

1. Қоғамдық орындарда электронды темекі шегуге бола ма?
2. Неліктен ата-ана шақырылды?
3. Құқықты кім бұзды?
4. Кімнің құқықтары бұзылды?
5. Сыныптасыңызға не ұсынар едіңіз?

3-кейс:

«Дүкенде білім алушы Нұрланов өзін-өзі оқшаулау кезеңінде маскасыз болған, полиция қызметкерлері оған екінші рет хаттама толтырады. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссия отырысында Нұрлановқа 15 000 теңге көлемінде әкімшілік айыппұл салынды.

1. Нұрланов айналасындағыларға қауіп төндірді ме?
2. Кімнің құқықтары бұзылды?
3. Маска болмағаны үшін айыппұлдар заңдар ма?
4. Айыппұлға шағымдануға бола ма?
5. Маска режимін енгізу кезінде адам құқығы бұзылады ма?

4-кейс: Қалада карантинге байланысты коменданттық сағат жарияланды. Жатақханада тұратын кәмелетке толмаған Мақсұтовты полиция қызметкерлері көшеде 23 сағат 40 минутта ұстады, ол вокзалдан кәмелетке толған досымен, Бурабайдан келген пойызбен бірге 23 сағат 20 минутта келді.

1. Білім алушы Мақсұтовты ұстау заңды ма?
2. Кәмелетке толмағандармен кім бірге жүруі керек?
3. Коменданттық сағаттан кейін жасөспірім қандай жерлерде бола алмайды?
4. Бұл мәселеге деген көзқарасыңыз?
5. Баланың құқығы бұзылды ма?

5-кейс:

Оқушылар Алан мен Максим автобусқа отырып, қатты сөйлесті, күлді, дөрекі сөйледі, басқалардың ескертулеріне агрессивті жауап берді.

1. Оқушылар кімнің құқығын бұзды?
2. Сіз осындай жағдайға тап болдыңыз ба, сіздің әрекеттеріңіз?
3. Бұл еркіндік пе, әлде бассыздық па?
4. Бұл мәселені шешу үшін не ұсынасыз?
5. Мұнда рұқсат ету туралы қандай мәлімдеме қолдануға болады?

4. Қорытынды кезең (топтық шешімдердің тұсаукесері)

Мақсаты: жағдайды талдау және топтың шешімін негіздеу. Әр топтың баяндамашысы талдау нәтижелерін, талқылау қорытындысын және табылған шешімдерді ұсынады. Мұғалім пікірталасты аяқтайды, жағдайды және барлық топтардың жұмысын талқылау процесін талдайды, оқиғалардың нақты дамуын айтады және түсіндіреді, сынып сағатының тақырыбымен байланыстырады.

5. Қорытындылау

1. Өз бойында айтылатын ойларға деген сыныптастарының құрметін тәрбиелейді.

2. Өз құқықтарыңды біле тұра өз міндеттеріңді де ұмытпаңыз!

3. Бостандық құқығы – адамның маңызды құқықтарының бірі, өркениеттің үлкен жетістігі. Бала кезімнен бостандықты пайдалануды үйрену керек, менің бостандығым басқа адамның бостандығын бұзбауы, оған зиянын тигізбеуі керек.

4. Өз өміріңді қалауыңша қалыптастыр!

5. Жақсы әдеттерді меңгеріңіз!

6. Адамдарға жағымды болыңыз!

7. Өзіңді қоршаған адамдарға кедергі жасама, оларға көмектес!

8. Өзіңіз үшін және басқалар үшін ақылды және пайдалы өмір сүріңіз!

Заңнамалық база:

1. Мектеп жарғысы

2. ҚР ӘҚ туралы баптары

(Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық Кодексі (20.03.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)).

3. Темекі шегу туралы заң

Әкімшілік деликт (теріс қылық) – бұл мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпке, әртүрлі меншік нысандарына, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, белгіленген басқару тәртібіне қол сұғатын әрекет. Бұл заң бойынша әкімшілік жауапкершілік көзделген құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасалған) әрекет немесе әрекетсіздік. Осылайша, әкімшілік жауапкершіліктің негізі – әкімшілік құқық бұзушылық, кейде тіпті заңсыз әрекет. Ол субъектіге әкімшілік жаза қолданудан тұрады.

Әкімшілік азаптау ұғымы белгілі бір сапаны, ол үшін бірқатар маңызды қасиеттердің жиынтығын, заңсыздық, кінәлілік және жазалау сияқты белгілерді қамтиды. Бұл саналы (қасақана немесе абайсызда) әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік), оны белгілі бір жасқа жеткен адамдар жасайды.

ӘБ туралы ҒЗК-нің 65-бабында әкімшілік құқық бұзушылық жасалған кезде он алты жасқа толған кәмелетке толмағандар ӘБ туралы ҒЗК (28-баптың 1-бөлігі) 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне сәйкес жауапты болады деп айқындалған. Кәмелетке толмағандар үшін оларды әкімшілік жауапкершіліктен босатуға негіздер бар. ӘБ туралы ҒЗК-нің 68-бабы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті сотқа, органға (лауазымды адамдарға) істің мән-жайларын және әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмаған адамның жеке басын ескере отырып, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау туралы заңнамада көзделген ықпал ету шараларын қолдана отырып, оны әкімшілік жауаптылықтан босатуға мүмкіндік береді.

Қоғамдық жерде әдепсіз сөйлеу классикалық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымына толығымен сәйкес келеді, мұндай сөздердің бірнеше жағымсыз салдары бар:

- жеке және діни себептер бойынша белгілі бір адамды қорлау;
- кәмелетке толмағандар үшін әлеуметтік айыпталған мінез-құлықтың үлгісін көрсету;
- мемлекетте қабылданған құқық пен мораль нормаларына немқұрайдылықты көрсетеді (бетперде режимін бұзушылар ҚРК-нің 462-бабы 3-бөлігі бойынша санкцияларға түседі), оған сәйкес «Төтенше жағдайдың туындау қаупі бар аумақта немесе төтенше жағдай аймағында жоғары әзірлік режимін енгізу кезінде мінез-құлық қағидаларын орындамау ескерту жасауға немесе азаматтарға 5 АЕК (13 890 т.) мөлшерінде әкімшілік айыппұл салуға әкеп соғады.

Кәмелетке толмаған азаматтардың түнгі уақытта көшеде және өзге де көпшілік орындарда болу мәселелері жанама түрде отбасы Кодексімен және ҚР Конституциясымен реттеледі, бірақ бұл тақырып *Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» N 345 Заңында көрсетілген.*

Тақырыбы	«Бостандық – бұл рұқсат ету емес!»
	Реттеуші құзыреттер: мұғалімнің көмегімен сабақта іс-әрекеттің мақсаты мен міндеттерін анықтау.
	Танымдық құзыреттер: білім мен дағдылардың өз жүйесінде бағдарлану; жаңа білім алу; тәрбиешінің әңгімесінен қажетті ақпаратты табу; алынған ақпаратты өңдеу; бақылау және қарапайым жалпылау мен қорытынды жасау.
	Коммуникативтік құзыреттіліктер: басқалардың сөзін тыңдау және түсіну; сабақта және өмірде әңгімелесуге және талқылауға үйрену; өз ұстанымын басқаларға жеткізе білу; іс-әрекеттің кезектілігін белгілеу және сақтау, алынған нәтижелерді салыстыру.
	Жеке нәтижелер: өздігінен анықтау және білдіру, байқау, ойлау нәтижесінде пайда болатын ойлар мен сезімдер; ілімнің мағынасын түсіну және болашақ нәтиже үшін жеке жауапкершілікті түсіну.
Қолданылатын технология	Кейс-әдіс
Ресурстар	Іс, карталар, заңнамалық база, презентация.

№ n/n	Сабақ кезеңі, кезең міндеті	Мұғалімнің қызметі	Оқушылардың қызметі	Қалыптасқан УУД
1	Ұйымд. - мотивациялық кезең Тапсырма:	- Сәлеметсіз бе, балалар. - Коронавирусқа байланысты бір-біріңізбен амандасыңыз - шынтақ	- Педагогпен амандасады. - Бір-бірімен амандасады.	Сабаққа дұрыс ниетпен бейімделген. Олар мағынаны

	достық атмосфераны құру, жұмысқа оң эмоционалды көзқарас.	немесе джаздық алақандарымен амандасыңыз. Біздің сынып сағатымыз ұнады деп үміттенемін.		түсінеді және болашақ нәтиже үшін жауапкершілікті сезінеді.
2	Мақсат қою кезеңі Міндеті: білім алушылардың сынып сағатының тақырыбын кейіннен өздігінше анықтауы үшін жағдайларды қамтамасыз ету.	- Балалар, сіз қалай ойлайсыз, еркіндік рұқсаттылықтан несімен ерекшеленеді? - «Бостандық» ұғымына анықтама беруге тырысыңыз. - Сіздің ойыңызша, бассыздық дегеніміз не? - біздің бостандығымызды не шектейді?	- Мұғалімнің сұрақтарына жауап береді.	Сабақтың тақырыбын анықтауға дайын. Өзінің білім мен дағдылар жүйесін негізге алады. Олар сынып сағатында сөйлесуге және талқылауға үйренеді.
3	Жоспарлау кезеңі Міндеті: сынып сағатының тақырыбы мен мақсатын білім алушылар өздігінен анықтау.	- Сынып сағатының тақырыбын тұжырымдаңыз - Дұрыс, бүгінгі сынып сағаты еркіндік пен рұқсат ету тақырыбына арналады - Балалар, мен сіздерден С.И.Ожеговтың сөздігінен еркіндік, рұқсат ету, құқық дегеніміздің анықтамаларын оқуды сұраймын - Сіз бассыздық деген сөзге қандай анықтама берер едіңіз? Енді Мен сіздерге еркіндік пен бассыздық туралы мәлімдемелер жазылған карталарды таратамын. Оқып, өз пікіріңізді айтыңыз 1.Шынайы бостандық пен рұқсат етудің айырмашылығы — адамның дұрыс тәрбиесі. 2.Мен не істесем де – сіз өзіңіз кінәлісіз! Бассыздық ұраны. 3. Ерте ме, кеш пе тұрақты бассыздық заңсыздыққа айналады, бірақ әрбір заңсыздықтың өз мәресі бар, ол сонымен бетпе-бет келу арқылы шашылып	- Сынып сағатының тақырыбы «Еркіндік бассыздық емес!» - Өз жорамалдарын айтады. - Сөздіктегі ұғымдарды оқиды. Топтарда білім алушылар сөздерді талқылайды және өз пікірлерін айтады Білім алушылар сұрақтарға жауап береді: 1.Мұндай мысалдар сізге таныс па? 2. Кімнің құқықтары бұзылды?	Сынып сағатының тақырыбы мен мақсатын тұжырымдап беріңіз. Мұғалімнің көмегімен сынып сағатындағы қызметтің мақсаты мен міндеттерін анықтаңыз.

		<p>қалуы мүмкін. 4. Ауа-райы мазасыз етеді Еркін құсты, Әр еркіндіктің Әрқашан шекарасы болады 5. Өз билігін және бассыздықты ескере, Жағалауды жоғалтып, соның нәтижесінде барлығынан айрылуы мүмкін. 6. Бассыздық - саналы дәрекілік - екеуі егіз! 7. Жүгенсіз кеткен бассыздық немесе еркіндік?</p>		
4	<p>Негізгі кезең</p> <p>Міндеті: білім алушыларды сынып сағатының мақсатына қол жеткізу жөніндегі қызметке табысты қосу үшін жағдай жасау.</p>	<p>- Сіздің алдарыңызда жағдайлар сипатталған кейстер жатыр. - Сізге мәтіндік нұсқада ұсынылған топпен бірге 10 минут ішінде проблемалық жағдайларды шешу қажет. Паракқа өмір тәжірибеңізден өздерінің іс-әрекеттеріңізді негізге ала отырып жазыңыз. Сіз өзіңіздің жауабыңызды дәлелдеуіңіз керек, неге бұл шешім дұрыс және оңтайлы, ол үшін жауап беретін топтың бір өкілін тандаңыз. - Тапсырманы орындауға 10 минут уақыт беріледі. Уақыт өтіп кетті. - 1-кейс: - 1 Кейс: мектептің ішкі тәртіп ережелерінен: «Мектепте мас күйінде болуға, темекі шегуге, қоқыс тастауға, ұйықтағаннан кейін музыканы қатты тыңдауға тыйым салынады» Алайда, барлық білім алушылар ішкі тәртіп ережелерін сақтамайды және мектеп әкімшілігі әкімшілік шаралар қабылдауға мәжбүр. -2-кейс: «Үзілісте мен сыныптастарымның</p>	<p>- Нұсқауларды тыңдаңыз. - Кейс тапсырмасын орындаңыз. Мәтін бойынша сұрақтар: 1. Мәселе неде? 2. Ол қалай шешіледі? 3. Мәселені шешудің қандай жолдарын ұсына аласыз? 4. Бұл жағдайда кімнің құқықтары бұзылады? 5. Бұл мәселеге сіздің көзқарасыңыз? Мәтін бойынша сұрақтар: 1. Қоғамдық орындарда электронды темекі шегуге бола ма? 2. Неліктен ата-аналар шақырылды? 3. Құқықты кім бұзды? 4. Кімнің құқықтары бұзылды?</p>	<p>Сынып сағатының мақсатына жету жөніндегі қызметке енгізілген. Олар байқау, ойлау нәтижесінде пайда болатын өз сезімдері мен сезімдерін дербес анықтайды және айтады. Олар жаңа білім алады: мұғалімнің әңгімесінен қажетті ақпаратты табады; алынған ақпаратты өндейді. Басқалардың сөзін тыңдап, түсінеді; өз ұстанымын басқаларға жеткізе алады. Топтағы тапсырмаларды орындау кезінде қатарластарым ен</p>

		<p>көзінше дәретханаға кірдім, электронды темекі шектім. Мұғалім менің темекімді алып, ата-анамды мектепке шақырды.</p> <p>-3-кейс: «Дүкенде білім алушы Нұрланов өзін-өзі оқшаулау кезеңінде маскасыз болған, полиция қызметкерлері оған екінші рет хаттама толтырады. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссия отырысында Нұрлановқа 15 000 теңге көлемінде әкімшілік айыппұл салынды.</p> <p>1.Нұрланов айналасындағыларға қауіп төндірді ме? 2.Кімнің құқықтары бұзылды? 3. Маска болмағаны үшін айыппұлдар заңдар ма? 4.Айыппұлға шағымдануға бола ма? 5.Маска режимін енгізу кезінде адам құқығы бұзылады ма?</p> <p>- 4-кейс: Қалада карантинге байланысты коменданттық сағат жарияланды. Жатақханада тұратын кәмелетке толмаған Мақсұтовты полиция қызметкерлері көшеде 23 сағат 40 минутта ұстады, ол вокзалдан кәмелетке толған досымен Бурабайдан келген пойызбен бірге 23 сағат 20 минутта келді.</p> <p>- 5 Кейс: Білім алушы Алан мен Максим автобуска отырып, қатты сөйлесті, күлді, әдепсіз сөйледі, айналасындағылардың ескертулеріне агрессивті</p>	<p>5.Сыныптасыңызға не ұсынар едіңіз? Мәтін бойынша сұрақтар: 1.Нұрланов айналасындағыларға қауіп төндірді ме? 2.Кімнің құқықтары бұзылды? 3. Маска болмағаны үшін айыппұлдар заңдар ма? 4.Айыппұлға шағымдануға бола ма? 5.Маска режимін енгізу кезінде адам құқығы бұзылады ма? Мәтін бойынша сұрақтар: 1. Студент Мақсұтовты ұстау заңды ма? 2.Кәмелетке толмағандармен кім бірге жүруі керек? 3.Коменданттық сағаттан кейін жасөспірім қандай жерлерде бола алмайды? 4.Бұл мәселеге деген көзқарасыңыз? 5.Баланың құқығы бұзылды ма? Мәтін бойынша сұрақтар: 1.Білім алушылар кімнің құқығын бұзды? 2.Сіз осындай жағдайға тап</p>	<p>ынтымақтасады.</p>
--	--	---	--	-----------------------

		<p>түрде жауап берді.</p> <p>1.Білім алушылар кімнің құқығын бұзды?</p> <p>2.Сіз осындай жағдайға тап болдыңыз ба, сіздің әрекеттеріңіз?</p> <p>3.Бұл еркіндік пен, әлде бассыздық па?</p> <p>4. Бұл мәселені шешу үшін не ұсынасыз?</p> <p>5. Мұнда рұқсат ету туралы қандай мәлімдеме қолдануға болады?</p>	<p>болдыңыз ба, сіздің әрекеттеріңіз?</p> <p>3.Бұл еркіндік пе, әлде бассыздық па?</p> <p>4. Бұл мәселені шешу үшін не ұсынасыз?</p> <p>5. Мұнда рұқсат ету туралы қандай мәлімдеме қолдануға болады?</p>	
5	<p>Бақылау кезеңі</p> <p>Тапсырма: зерттелген материалды іс жүзінде бекіту.</p>	<p>- Тапсырманы орындау уақыты аяқталды.</p> <p>- Проблемалық жағдайларды шешудің қандай жолдарын және не үшін анықтағаныңызды тексеріп көрейік. Сонымен қатар тексеріп, сол пікірлер, сіз таңдалған шешімдер.</p> <p>- Өтінемін, бірінші топтың өкілі тақтаға барып, жағдайды әркім не болғанын және сіз қандай шешім қабылдағаныңызды түсінуі үшін, заңнамалық базаны қолдана отырып, өз жауабыңызды дәлелдеуді ұмытпаңыз</p>	<p>- Тиімді шешім әдісін таңдау туралы дауласады.</p> <p>- презентацияны көрсету</p> <p>- Сұраққа жауап беріңіз, болжамдар жасаңыз</p>	<p>Тапсырма туралы ойлау қабілеті. Ақпаратты өздігінен талдай алады.</p>
6	<p>Сабақтың қорытындысы</p> <p>Тапсырма: сапаны бағалау топ жұмысын бағалау және жекелеген білім алушылардың беруді; оқу материалын бекітуге орнату.</p>	<p>Сыныптастарының мәлімдемелеріне, олардың құқықтарына құрмет көрсетіңіз!</p> <p>Өз құқықтарыңды біле тұра өз міндеттеріңді де ұмытпа!</p> <p>Бостандық құқығы – адамның маңызды құқықтарының бірі, өркениеттің үлкен жетістігі. Бала кезімнен бостандықты пайдалануды үйрену керек, менің бостандығым басқа адамның бостандығын бұзбауы, оған зиян тигізбеуі керек.</p>	<p>Өз болжамдарын айтады</p>	<p>Олар қарапайым жалпылау мен қорытынды жасайды.</p>

		Өз өміріңді қалауыңша қалыптастыр! Жақсы әдеттерді меңгеріңіз! Адамдарға жағымды болыңыз! Өзіңді қоршаған адамдарға кедергі жасама, оларға көмектес! Өзіңіз үшін және басқалар үшін ақылды және пайдалы өмір сүріңіз!		
7	Рефлексия Мақсаты: оқушылардың психо-эмоционалды жағдайы, олардың іс-әрекетінің мотивациясы туралы рефлексияның басталуын тексеру	- Сізге қандай кейспен жұмыс қиын емес болып көрінді? - Ал қандай қиындық тудырды? - Сізге сынып сағаты ұнады ма?	Сұрақтарға жауап беріңіз.	Өз қызметін бағалайды және өзіндік анализді орындайды.

2-қосымша

Мектеп жобасының үлгісі

Жобаның ақпараттық картасы

1. *Жобаның атауы:* «Біз білеміз және көмектесеміз!»
2. *Жобаның номинациясы:* Азаматтық бастама
3. *Жобаның мамандануы:* Әлеуметтік жоба
4. *Жобаның мақсаты:* балаларды, жасөспірімдерді әртүрлі өмірлік жағдайларда өз құқықтарын пайдалануға үйрету, мектеп оқушыларының құқықтық сауаттылығын арттыру.
5. *Жоба авторы* (Т. А. Ә., мекенжайы, телефоны, электрондық поштасы):
6. *Жобаны іске асыру мерзімі:* 2021 жылғы қыркүйек-2022 жылғы сәуір
7. *Жоба географиясы:*
8. *Қолдаушы ұйымдар:*
9. *Жоба қай санатқа бағытталған:* (XX-XX сынып)
10. *Жоба қатысушылары:* 11-сынып оқушылары – «Жас заңгерлер»

Жобаның қысқаша аннотациясы

Мектеп жобасы «Біз білеміз және көмектесеміз!» №__ мектепте 2021 жылдың қыркүйегінен бастап жүзеге асырылды, жобаның басты идеясы – оқушылардың құқықтық сауаттылығын, құқықтық санасын жетілдіру.

Жобаның өзектілігі: Өз құқықтары мен міндеттерін білетін, жоғары азаматтық ұстанымға, құқықтық санаға ие азаматты тәрбиелеу – білім берудің алдында тұрған басым міндеттердің бірі.

Жас заңгерлер «Тобының жұмысы»:

- сауалнама жүргізу (1-қосымша).
- ойын-сауық іс-шаралары нысанында білім алушылардың құқықтары мен міндеттерімен таныстыру бойынша курстар өткізу.
- тексеру жұмыстарын жүргізу.
- білімді практикада тексеру (құқықтық білімді, сондай-ақ азаматтың міндеттерін қолданудың практикалық дағдыларын диагностикалау мақсатында қоғамдық орындарға бару)
- ойын-сауық іс-шараларымен қорытынды сабақ, өткен тақырыптарды нығайту.

Жобаны іске асыру тетігі

Кіші жас санатына арналған (7 жасан 14 жасқа дейін) бағдарлама

- «Құқықтық сауаттылық негіздері» тақырыбында сынып сағатын өткізу (№2 қосымша)
- Ойын-сауық іс-шаралары түрінде азаматтардың құқықтары мен міндеттерімен таныстыру бойынша курстар өткізу (№3 қосымша).
- Білімді практикада тексеру (өз құқықтарын іске асыру мақсатында қоғамдық орындарға бару)
- Ойын-сауық іс-шараларымен қорытынды сабақ, өткен тақырыптарды бекіту.

Ата-аналарға арналған бағдарлама.

- Ата-аналардың құқықтары мен міндеттерімен таныстыру бойынша курстар өткізу.
- Тексеру жұмыстары (№4 қосымша)
- Онлайн курстар.
- Қызықтыратын сұрақтар бойынша заңгерлік кеңес.
- Қоғамдық ұйымдарда тәжірибе.
- Ойын-сауық іс-шараларымен қорытынды сабақ, өткен тақырыптарды бекіту.

- балалары бар ата-аналарға арналған ойын-сауық бөлмесі

Жобаның нәтижесі:

1. Құқықтық сауаттылықты арттыру.
2. Жергілікті атқарушы органдармен белсенді ынтымақтастық.
4. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар, қылмыстар санын азайту.

Құқықтық сауаттылықты анықтауға арналған сауалнама

1. Сіз өзіңіздің азаматтық құқықтарыңызды білесіз бе?
2. Сіз тұтынушылардың құқықтарымен таныссыз ба?
3. Сіз өзіңізбен әділетсіз жағдай туындаған жағдайда кімге жүгіну керек екенін білесіз бе?
4. Сіз әкімшілік жауапкершілік деген не екенін білесіз бе?
5. Әкімшілік жауапкершілік қай жастан басталады?
6. Қылмыстық жауапкершілік қай жастан басталады?
7. Сіз қандай жаза түрлерін білесіз?

Тақырып бойынша сынып сағатын өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдар:

«Құқықтық сауаттылық негіздері»

«Құқықтық сауаттылық негіздері» атты дайындалған бейнероликті (қылмыс/құқық бұзушылық фрагменті) көру

Балалармен келесі мәселелерді талқылау:

1. Фильм/мультфильмнің осы үзіндісінде қандай қылмыс/құқық бұзушылық бар?
2. Мұндай қылмыс/құқық бұзушылық үшін қандай жаза қауіп төндіреді?
3. ҚР ҚК-нің осы қылмыс/құқық бұзушылық түрі үшін қандай жаза қарастырылған?

7-14 жастағы балаларға арналған «Құқықтар мен міндеттер еліне саяхат» іс-шарасының сценарийі

Мақсаты: бастауыш сынып оқушыларының құқықтық мәдениетін қалыптастыру, құқықтық мәселелерді зерттеуге деген қызығушылығын дамыту үшін жағдай жасау.

Міндеттері: адам құқықтарын, оның негізгі міндеттерін құрметтеуге тәрбиелеу, бастауыш сынып оқушыларына құқықтар мен міндеттердің бірлігін көрсету; барлық адамдардың тең құқықтары бар деген ұғымға келтіру.

Қатысушылар саны: 12-15 адам.

Құрал-жабдықтар: мультимедиялық проектор, компьютер, интерактивті тақта

Дидактикалық материалдар: іс-шараның мазмұны бойынша презентация, «Қиыр патшалықтағы Вовка», «Чиполлино», «Нехочуха» мультфильмдерінің үзінділері немесе оларға иллюстрациялар таңдау; тапсырмалары бар карталар; түрлі-түсті әріптермен конверттер өмір, оқу, демалыс, осы құқықтарды суреттейтін суреттер жиынтығы; 3 парақ қағаз, әр командаға қарындаш желім.

Іс-шара барысы:

- Бүгін біз сіздермен ерекше саяхатқа аттанамыз. Сіз өзіңіз қалаған нәрсені жасай алатын елге келдіңіз деп елестетіп көріңіз (Слайд № 2 немесе «Қиыр патшалықтағы Вовка» м/ф-дан үзінді).

- Сіздің ойыңызша, мұндай елде өмір сүру жақсы бола ма? (Балалардың жауаптары: иә, керемет! Қаласаң – серуенде, қаласаң – ойна. Мектепке баруға болмайды ма және т.б.)

- Ия, бір жағынан, жақсы көрінеді. Егер біреу сіздің сүйікті ойыншығыңызды алып, қағып, үйден шығарғысы келсе немесе одан да жаман нәрсе болса? Өйткені, мұнда бәрі мүмкін (балалардың жауаптары).

Мұғалім балалармен сөйлесе келе, оларды ойға жетелейді:

- Жоқ, мұндай елде біз өзімізді қауіпсіз сезінбейміз!

- Ал егер қандай да бір елде ештеңе істеуге болмайтын болса? Серуендеуге, ойнауға, оқуға, ұйықтауға, күлуге және т.б. болмайды (Слайд № 3 немесе «Чиполлино» М/ф үзіндісі)

- Жоқ, мұндай елде бізге де өмір сүру ұнамайды! Құқықсыз мемлекетте бақытты болуға болмайды!

- Ал біз қандай мемлекетте өзімізді қауіпсіз сезіне аламыз? (балалардың жауаптары). - Дұрыс! Құқықтар мен осы құқықтарды қорғайтын заң бар мемлекетте.

- Енді елестетіп көріңізші, біз «Нехочухия» деген атпен ертегі еліне көшіп кеттік. Біз қалаға автобуспен баруымыз керек, ал жүргізуші оны қаламайды. Мектеп асханасындағы аспаз таңғы ас дайындағысы келмеді, ал тазалаушылар қоқысты тазартуға жалқау болды. Егер бәрі тек өздеріне ұнайтын нәрсені істесе не болады? (Балалардың жауаптары). (Слайд № 4 немесе үзінді «Нехочуха» М/ф)

- Иә, Нехочуха елінде өмір сүру жаман емес. Сондықтан әр адамның өз міндеттері бар, оны орындау керек. Егер онда құқықтардан басқа міндеттер болса, сонда ғана адамдар елде тыныш өмір сүре алады.

- Сонымен құқықтар мен міндеттер деген не? Олар адамдарға керек пе? (балалардың жауаптары). - Құқықтар – бұл адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін нормалар, мінез-құлық ережелері. Құқықтарды мемлекет белгілейді және қорғайды.

- Ал сіз қандай құқықтарды білесіз? (балалардың жауаптары). Дұрыс. Әр адамның *өмір сүруге, отбасына, бостандыққа, білімге, денсаулықты қорғауға* және басқаларға құқығы бар. - Бірақ міндеттерсіз құқықтар болмайды. Міндет – бұл заңға, қоғамның талаптарына, адамның өз қалауына сәйкес адамның міндетті әрекеттері, әрекеттері шеңберіне кіретін нәрсе. Әр адамның, тіпті ең кішкентай балалардың да өз міндеттері бар. Балалар неғұрлым ересек болса, соғұрлым олардың міндеттері көбірек болады. Міндеттері әртүрлі – мектепте, көшеде, қоғамдық орындарда, табиғатта. Ең бастысы – олардың міндеттерін есте сақтау және оларды орындау.

- Сіздердің әрқайсыңыз, кез келген адам сияқты, өмір сүруге құқығыңыз бар. Адамның өмірін қиюға ешкімнің құқығы жоқ.

- Бұл құқыққа қандай міндеттер сәйкес келеді? (балалардың жауаптары).

- Сіздің басты міндеті – өз өмірі мен денсаулығыңызды қорғау

- Ал сіз бұл міндетті қалай орындай аласыз? (балалардың жауаптары: жол қозғалысы, өрт және электр қауіпсіздігі ережелерін, мектепте, дене шынықтыру, еңбек сабақтарында және т.б. қауіпсіз тәртіп ережелерін сақтау). (Слайдтар № 5 және 6)

- Білім алу құқығы оқу міндетімен бекітіледі. Слайд № 7 мектептегі тәртіп ережелері

- Енді карточкалардағы тапсырманы орындаңыз.

№ 1 тапсырма. Құқықтар туралы ұсыныстарды таңдаңыз.

- Әр оқушы мектеп кітапханасынан кітап ала алады.

- Әр баланың аты, тегі, әкесінің аты болуы керек.

- Әр жексенбіде Маша өз бөлмесін тазартады.

- Ұлдар кәмелет жасына жеткеннен кейін олар әскерге барады.

- *Мектептегі әр сабақтан кейін оқушылар үзіліс кезінде демала алады.*

Тапсырманы орындағаннан кейін дұрыс жауаптар тақтада көрсетіледі (слайд 8). Мұғалім тапсырманы дұрыс орындағандарға қолдарын көтеруді ұсынады. Қажет болса, түсініктеме береді.

№ 2 тапсырма. Оқушының міндеті не екенін анықтаңыз

- *Оқушы мұғалімнің барлық талаптарын орындауға міндетті*

- *Оқушы сабақ кестесі бойынша барлық сабақтарға қатысуға міндетті*

- Сабақтан кейін оқушылар мектеп бойынша тазалау жұмыстарын жүргізуге міндетті

- *Барлық оқушылар мектепте қауіпсіз жүріс-тұрыс ережелерін сақтауы тиіс*

- Оқушылар әр пән бойынша оқулықтар сатып алуға міндетті.

№ 2 тапсырманың орындалуы біріншіге ұқсас тексеріледі (9 слайд).

- Ал демалу құқығының қандай міндеті бар? (басқаларға демалуға кедергі келтірмейтіндей демалу; табиғатты қорғау, қоқыс тастамау, ашық ауада демалу кезінде қоршаған ортаны ластамау...) (слайд 10).

- Біздің әрқайсымыз отбасын құруға құқығымыз бар. Бұл құқықтың қандай міндеттері бар? (отбасыңызды қорғаңыз, отбасыңыз ажырамау үшін және ата-анасыз балалар қалмауы үшін анаңызға, әкеңізге көмектесіңіз) (слайд 11).

- Сонымен, біз адам өмірі құқықтар мен міндеттерді сақтамау мүмкін емес екенін түсіндік. Олардың орындалуы үшін әр мемлекетте елдің барлық адамдары орындауы керек заң бар. Бүкіл әлемде адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, сондай-ақ бала құқықтары туралы Конвенция қабылданды, өйткені балалар өздерін әлі қорғай алмайды (12-слайд). Бұл құжаттар адамдарға өз құқықтарын білуге және қорғауға көмектеседі. Әрбір құқық өзімен бірге міндет екенін біз бүгін түсіндік.

Енді сізбен ойнайық. 3 командаға бөлеміз. Әр команда әр адамда бар шифрланған құқық атауы бар конвертті алады. Сіз бұл сөзді шешіп, оған суреттер алып, әр құқық үшін қағаз парағында плакат жасауыңыз керек.

Іс-шараны қорытындылау. Плакаттар ілінеді, құқықтарға және олардың міндеттерін нығайтуға назар аударылады. Біз жақсы болған кезде, біз өз құқықтарымыз туралы ойламаймыз. Бірақ проблемалар туындаған кезде, біздің

құқықтарымыз оларды шешуге көмектеседі. Барлық адамдардың құқықтары бар, ал олардың әрқайсысы басқалармен бірдей. Бірақ балаларда құқықтар ересектердің құқықтарынан біршама ерекшеленеді, өйткені қиындық туындаған кезде балаға қиын болуы мүмкін. Өйткені, ол өзін-өзі қорғауға аз тәжірибе мен күшке ие, ол аз қорғалған.

Сонымен, ересектер оған тезірек көмекке келуі керек. Бұл туралы біліңіз және өмірдің қиын сәттерінде айналаңыздағы адамдарға жүгінуден қорықпаңыз.

5- қосымша

Тұтынушы құқықтары бойынша тексеру жұмысы

A 1. Төмендегі мысалдардың қайсысында адам тұтынушы ретінде әрекет ететінін анықтаңыз?

1. Азамат көлік жүргізу курстарына қатысқаны үшін ақы төледі;
2. Азаматша К. базарда сату үшін өзінің бақша учаскесінде көкөністер өсіреді;
3. М. өз тұтынуы үшін орманда саңырауқұлақтар мен жидектер жинады;
4. Азамат А. басшылықтың тапсырмасы бойынша компания үшін қажетті жабдықты сатып алады.

A 2. Тұтынушы құқығын қорғау туралы келесі пікірлер дұрыс па?

А). Тұтынушылардың құқықтарын қорғау тек тауарларды сатып алу-сату саласында ғана қолданылады.

Б). Тұтынушылардың құқықтарын қорғау тек қызмет көрсету саласына ғана қолданылады. (1. Тек А; 2. Тек Б; 3. Екі пікір де дұрыс; 4. Екі пікір де дұрыс емес.)

A3. Тұтынушының тауар туралы толық ақпарат алу құқығына мыналар туралы ақпарат кірмейді:

1. Тауарды дайындау уақыты;
2. Тауардың сапасы және оның құрамы;
3. Тауарды дайындау орны;
4. Тауарды дайындау технологиясы.

A 4. Тұтынушының құқықтары туралы келесі пікірлер дұрыс па?

А). Тұтынушының тек сапасыз тауарды қайтаруға құқығы бар.

Б). Заң тұтынушының сапалы тауарды қайтаруының белгілі бір мерзімін белгілейді.

(1. Тек А нұсқасы дұрыс; 2. Тек Б. 3 дұрыс. Екі пікір де дұрыс. 4. Екі пікір де дұрыс емес).

B1. Орындаушы мен өндірушінің сипаттамаларында ұқсастықтар мен айырмашылықтарды табыңыз.

1. Тұтынушының құқықтарын бұзғаны үшін жауап береді;
2. Тауардың жарамдылық мерзімін белгілейді;
3. Тұтынушыға тауардың сапасы туралы хабарлайды;
4. Тауарды пайдаланудың кепілдік мерзімін белгілейді;
5. Тұтынушымен құқықтық қатынастардың қатысушысы болып табылады. Ұқсастық белгілері айырмашылық белгілері

B2. Заң бойынша тұтынушы сапасыз тауарды сатып алған жағдайда оның:

1. Тауарды дүкенге тапсырып, ақшаны қайтарып алу;
2. Сатушымен бағаны төмендету туралы келісіп, тауарды өзіңізге қалдырыңыз;
3. Дүкенде тауарларды бірдей, бірақ сапалы етіп ауыстырыңыз;
4. Өтемақы ретінде дүкеннен тағы бір өнімді тегін алыңыз;
5. Тауарды өзіңізге қалдырып, жұмсалған барлық ақшаны қайтарып алыңыз. Тұтынушының құқықтары көрсетілген нөмірлер өсу ретімен жазылады. Жауабы бар: _____

B3 Тұтынушы мен орындаушының құқықтары мен міндеттерін байланыстырыңыз: бірінші бағандағы әрбір позицияға екінші бағаннан тиісті позицияны таңдаңыз. Тұтынушы / орындаушы

A) - тұтынушы

1. Дұрыс ақпарат алу құқығы
2. тауар, қызмет үшін төлеу міндеті
3. Сатып алушы бүлдірген тауарды қабылдамауға құқық
4. Тауарға кепілдік беру міндеті.

B) - орындаушы

B4. Төменде көрсетілген барлық органдар, біреуін қоспағанда, тұтынушының құқықтарын қорғайды:

- жергілікті атқарушы органдар; салық инспекциясы; қоғамдық ұйымдар; сот органдары.

Осы қатардан «артық тұрған» органды тауып, көрсетіңіз.

Жауабы бар _____

Жауаптар A1-1 A2-4 A3-4 A4-2 B1-15,234 B2-123 B3-12.34 B4-салық инспекциясы.

Қосымша 6

Мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алу бағдарламасы

Мектептегі төтенше жағдайлар балалардың мектептегі психологиялық және эмоционалды қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін және олардың оқу қабілетіне теріс әсер етуі мүмкін. Мектептегі төтенше жағдайды шешудің ең жақсы тәсілі – бұл оның басталуына дейін алдын алу, сонымен қатар оның пайда болуына тиісті араласу.

Халықаралық деңгейде мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алу және оған қарсы тұрудың ең жақсы тәжірибесінің бірі – алдын алу және араласудың жалпы мектеп жүйесін дамыту:

- сынып және сыныптан тыс жағдайда (мысалы, дәліздерде, асханаларда, спорт залдарында, дәретханаларда және спорт алаңдарында) барлық білім алушылар мен мектеп қызметкерлері үшін мінез-құлық күтулерінің жиынтығын (тиісті және қалаулы мінез-құлық үлгілері) айқындау, оқыту, қолдау және күшейту жөніндегі алдын алу стратегиялары.

- сондай-ақ қауіп тобының және жоғары қауіп тобының білім алушылары үшін жергілікті жерде араласу, нұсқау беру және қолдау жүйесі (яғни, проблемалық мінез-құлқы және/немесе өте бұзақылық, агрессивті және зорлық-зомбылық мінез-құлқы бар білім алушылар).

- бұдан басқа, мектепте төтенше жағдайларды хабарлау, қарау/тергеу, тіркеу және практикалық араласу жүйелерінің болуы да көзделеді.

- сондай-ақ бағдарламаның іске асырылуы мен тиімділігін мониторингтеу және бағалау жүйелері қажет болады.

Бағдарламаның мақсаты:

- Дер кезінде жауап беру мен араласу профилактикасының жалпы мектептік жүйесін әзірлеу;

- Барлық білім алушылар үшін тиісті және қалаулы мінез-құлық үлгілерін анықтау, оқыту және нығайтудың үш деңгейлі жүйесін енгізу;

- Мектептегі төтенше жағдайларды түсіну және онымен күресу үшін, сондай-ақ олардың мінез-құлқын оңға өзгерту үшін тәуекел тобындағы және жоғары тәуекел тобындағы оқушылармен жұмыс істеу үшін әлеуетті дамыту.

- Мінез-құлық үміттерін барлығы нақты түсінетін және мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алатын жағымды мектеп ортасын құру.

Мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алу және жедел әрекет ету әрекет ету бағдарламасының негізгі компоненттері

Мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алу және оған жауап беру бағдарламасының 16 негізгі компоненті бар:

1. Мектеп директорлары бағдарламаға адалдығын көрсетуі тиіс
2. Бағдарламаны іске асыру үшін мектептің қауіпсіздік командасын құру
3. Бағдарламаны қолдау үшін мектеп қызметкерлерінің тарапынан міндеттемелерді қамтамасыз ету
4. Ата-аналарды бағдарлама туралы хабардар ету
5. Мектептегі төтенше жағдайды анықтау
6. Оқушылардың мектептегі төтенше жағдайлардағы әртүрлі рөлдерін жақсы түсіну
7. Мектептің миссиясы мен мінез-құлық үміттерін тұжырымдау
8. Алғашқы профилактика жүйесін құру (мектептің барлық қызметкерлері мен білім алушылар үшін тренингтер, мектепте оң ахуал жасауға бағытталған мінез-құлық күтулерін айқындау, оқыту және қолдаудың жалпымектептік жүйесін әзірлеу)
9. Проблемалық мінез-құлық және мектептегі төтенше жағдайлар туралы хабарлау жүйесін құру
10. Проблемалық мінез-құлық және төтенше жағдайлар туралы хабарламаларды тексеру және тергеу жүйесін құру
11. Проблемалық мінез-құлық пен мектептегі төтенше жағдайларды тіркеу жүйесін құру

12. Қайталама профилактика жүйесін құру (мақсатты араласу, нұсқаулық және мектептегі төтенше жағдайларға қатысатын проблемалық мінез-құлқы бар тәуекел тобындағы білім алушыларды қолдау)

13. Үшінші профилактика жүйесін құру (қарқынды араласу, нұсқаулықтар және өте бұзақылық, агрессивті және/немесе зорлық-зомбылық мінез-құлқы бар жоғары тәуекел тобындағы білім алушыларды қолдау)

14. Білім беру емес секторды қолдау қызметіне жоғары тәуекел және тәуекел топтарынан балаларды жіберу жүйесін құру

15. Үшінші профилактикаға ден қоймайтын білім алушылар үшін тәртіптік жазалар жүйесін құру

16. Бағдарламаның іске асырылуы мен тиімділігін бағалау үшін деректерді жинау тәсілдерін әзірлеу.

Мектеп директорлары – мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алу және оған жауап беру бағдарламасының сәттілігін басқаруға және ықпал етуге ең ықпалды адамдар. Мықты мектеп директорлары ресурстарды қамтамасыз ету, табыстарды тану, жобаның басымдылығы мен көрінуін көрсету арқылы бағдарламаның әрбір компоненті мен іс-шараларын іске асыру үшін мектептің барлық қызметкерлері тарапынан қолдау жүйесін құра және кеңейте алады.

Мықты мектеп директорлары барлық мектеп қызметкерлері мен білім алушылар бағдарламаның маңыздылығы мен маңыздылығын жеткізе алады. Мықты мектеп директорлары бағдарламаның сәтті өтуіне кепілдік бермейді, бірақ мықты мектеп директорларының болмауы бағдарламаны мектеп деңгейінде жүзеге асырудың табыстылығына әсер ететіні сөзсіз. Мектеп директорлары сонымен қатар мектеп қауіпсіздігі тобының негізгі мүшелері болып табылады.

Мектеп қауіпсіздігі командасы

Әр мектепте, мектеп қауіпсіздігі командасы 10-нан астам мектеп қызметкерлерінен тұруы керек, соның ішінде:

- 1 мектеп директоры / оқу ісінің меңгерушісі

- 5-6 мектептің мамандандырылған қызметкерлері (мектеп психологін, мектеп психологын қоса алғанда);

- әлеуметтік қызметкер, әлеуметтік педагог және аудандық полиция инспекторы)

- 3 мектеп мұғалімі.

Мектеп қауіпсіздігі командасы мектептің қалған барлық қызметкерлерінің қолдауымен мектепте төтенше жағдайлардың алдын алу және оған ден қою жөніндегі бағдарламаны енгізуге жауап беретін болады.

Мектеп қауіпсіздігі командасының қызметі:

- Қауіп және жоғары қауіп топтарындағы оқушылардың мінез-құлқын бағалауды жүргізу және екінші және / немесе үшінші профилактика шараларын жүзеге асыру, мектептегі мінез-құлқы күтулеріне сәйкес олардың мінез-құлқын келтіру үшін нұсқама беру және қолдау

- Тәуекел және жоғары тәуекел топтарындағы барлық білім алушылардың, сондай-ақ мектептегі төтенше жағдайлардың құрбандары болып табылатын

білім алушылардың нақты жағдайларын жүргізу және оларға мониторинг жүргізу

- Тәуекел және жоғары тәуекел топтарынан білім алушыларды мектептен тыс қолдаудың сыртқы қызметтеріне жіберу (қажет болған жағдайда)

- Бағдарламаның іске асырылуы мен тиімділігін құжаттау, өлшенетін көрсеткіштер мен араласулар бойынша деректерді жинау және тіркеу

Халықаралық әдебиеттерге сәйкес төтенше жағдай мектеп аумағында, мектепке барар жолда немесе мектептен тыс жерде немесе мектеп өткізетін іс-шара барысында орын алуы мүмкін. Мектеп жасындағы балалар құрбандар, зорлық-зомбылық жасаушылар немесе мектептегі зорлық-зомбылықтың куәгерлері бола алады. Оқушылар мен мектеп қызметкерлері мектепте зорлық-зомбылық жасаған адамдар бола алады.

Мектептегі төтенше жағдайлардың алдын алу және оған жауап беру бағдарламасы бағытталған мектептердегі зорлық-зомбылық түрлері:

- Психологиялық зорлық-зомбылық

- Физикалық зорлық-зомбылық

- Бопсалау

- Жыныстық зорлық-зомбылық және қысым көрсету

- Сыныптастарының қорлау немесе қорлау (ауызша, әлеуметтік және физикалық)

- Кибербуллинг

- Кемсітушілік

- Дене жазасы

Мектептің барлық қызметкерлері мен оқушылары мектептегі зорлық-зомбылықтың әртүрін түсінуге және анықтауға, сондай-ақ егер олар зорлық-зомбылықтың осы түрлерін көріп және/немесе бастан кешірсе және мектептегі зорлық-зомбылық жағдайлары туралы кімге хабарлауға үйретілуі керек.

Мектептер мектеп ережелерін бұзу салдарын және мектептегі мінез-құлық күтулеріне сәйкес келмейтіндігін нақты анықтай отырып, мектеп ережелерін, оның ішінде мектеп миссиясы мен мінез-құлық күтулерін қалыптастыру және сақтау арқылы төтенше жағдайлардың алдын алады. Мектептегі проблемалық мінез-құлық пен төтенше жағдайларға дәйекті және барабар жауап беруді қамтамасыз ету үшін мектеп ережелерін дәйекті сақтау маңызды.

Мектеп қауіпсіздігі командасы терроризмге қарсы қорғауды ұйымдастыру бойынша сабақтар өткізуі тиіс. Сабақтың келесі тақырыптары ұсынылады:

Бастауыш мектеп:

1. Терроризм дегеніміз не?

2. Терроризмнің себептері.

3. Терроризмнен қорғау.

4. Балалардың террорлық шабуыл кезіндегі мінез-құлық ережелері.

5. Күдікті зат табылған кездегі іс-әрекеттер.

Негізгі орта мектеп:

1. «Терроризм: оның шығу тегі мен салдары».
2. Терроризм – қоғамға төнген қауіп.
3. Қазақстан Республикасының мектептеріндегі қауіпсіздік шаралары.
4. Балалардың террорлық шабуыл кезіндегі мінез-құлық ережелері.
5. Терроризмнен қорғау.

жалпы орта мектеп:

1. Қазіргі терроризм және оған қарсы күрес.
2. Мектептегі терроризмге қарсы қауіпсіздік.
3. Объектілерде террористік актілердің алдын алу жөніндегі шаралар мен қырағылықты арттыру туралы.
4. Терроризмнен қорғау.
5. Балалардың террорлық шабуыл кезіндегі мінез-құлық ережелері.

Білім беру ұйымдарының басшылары мен қызметкерлері үшін:

1. Білім беру ұйымдарының басшылары мен қызметкерлерінің объектіні тау-кен өндіру туралы хабарлама алған кездегі іс-қимылы.
2. Жасалған теракт кезіндегі білім беру ұйымдарының басшылары мен қызметкерлерінің іс-қимылы.
3. Терроризмге қарсы іс-қимыл бойынша профилактикалық, оқу, жаттығу іс-шараларын ұйымдастыру және өткізу.
4. Білім беру ұйымының терроризмге қарсы қауіпсіздігін ұйымдастыру.
5. Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарындағы қауіпсіздік шаралары

Мазмұны

	Кіріспе	350
1.	Отандық және халықаралық тәжірибе	355
2.	Әдістемелік ұсынымдар	367
3.	Білім беру деңгейлері бойынша «Құқықтық сана – қауымға пана» жобасын іске асыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдар	381
	Қорытынды	428
	Пайдаланылған әдебиеттер	429
	Қосымша	432

«ЕҢБЕК – ЕЛДІҢ МҰРАТЫ» ЖОБАСЫ

КІРІСПЕ

Ұлы Абай: «Еңбек - қуаныш, жалқаулық - айырылмас азап» деген. Еңбек пен адам бір-бірінен бөлінбейді. Еңбек адамды жануарлар әлемінен жоғары көтерді, оның физикалық дамуына ғана емес, оның ақыл-ойы мен рухани дамуына да ықпал етті. Адамзат дамуының алып жолы - алғашқы тас құралдардан, ағаштан және сүйектен жасалған құралдардан бастап компьютерлерге дейін көтерді. Яғни, адамды еңбек өзі жасады. Еңбек ету жолына дайындық «бесіктен» басталады деп айтуға болады. Өйткені, адамның тұлға ретінде қалыптасуы, оның өзін-өзі анықтауы туғаннан бастап, өмір бойы бүкіл қоршаған әлемді біртіндеп танумен байланысты.

Қазіргі әлемдегі мектепте де еңбекке баулу мәселелері өзектілігін жоғалтпайды. Соған байланысты бүгінгі таңда қоғамда ғылымның заманауи жетістіктері мен ұлттық дәстүрлерін ескере отырып, еңбек тәрбиесін жаңарту қажеттілігі туралы мәселе туындайды.

Еңбек тәрбиесі және кәсіби өзін-өзі анықтау:

➤ балалар мен жастардың еңбекке және еңбек адамдарына, еңбек жетістіктеріне деген құрмет сезімін тәрбиелеу;

➤ өзіне-өзі қызмет ету дағдыларын, еңбек ету қажеттілігін, әр түрлі еңбек қызмет түрлеріне, соның ішінде оқу мен үй шаруасындағы міндеттерге саналы жауапкершілікті және шығармашылық қатынасты қалыптастыру;

➤ өз іс-әрекеттерінің мағынасы мен салдарын дұрыс бағалай отырып, қажетті ресурстарды жұмылдыра отырып, ұжымдық жұмыс дағдыларын, өз бетінше жұмыс жасау қабілетін дамыту;

➤ мамандықты мақсатты тандау үшін балалар мен жастарды әлеуметтік маңызы бар іс-шараларға тарта отырып, кәсіби өзін-өзі анықтауға ықпал ету арқылы жүзеге асады.

«Біздің елде жұмыс бар, оны бәрі таба алады. Оның үстіне, әркімнің өзіне жұмыс орнын құруға, өзін-өзі күтуге мүмкіндігі бар. Бұл біздің үлкен жетістігіміз. Мен сіздерді Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына апарамын, онда жұмыссыздар жай ғана жәрдемақы алушылар ғана емес, жаңа мамандықтарды игеретін болады, онда мүгедектер шығармашылық қызметпен белсенді айналыса алады, ал корпорациялар мен компаниялар олар үшін жағдайлар лайықты жұмыс жасайды» -деп, жазады Н. Ә. Назарбаев «Әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» бағдарламалық мақаласында. Мақаланың негізгі идеясы еңбекке қабілетті халықты қазақстандық қоғамның әлеуметтік жаңаруының жаңа кезеңінде өнімді және нәтижелі жұмысқа, кәсіби дамуға ынталандыру болып табылады [1].

Соңғы жылдардағы әлеуметтік-экономикалық тенденциялар қоғамда жастар арасында еңбекке деген сүйіспеншілікті қалыптастыратын идеяларды алға тартудың өзектілігін көрсетті. Осыған байланысты Елбасы Н.Ә.

Назарбаевтың 2012 жылғы 10 шілдедегі «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» мақаласының негізгі тұжырымдамалары мен идеяларын «Рухани жаңғыру» бағдарламасының мазмұнына енгізу өзекті болып табылады.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру аясында білім берудің тұжырымдамалық негіздерінде еңбек тәрбиесі қазақстандық білім берудің базалық мазмұнын жаңартудың басым бағыттарына бірі болып енгізілген [2].

Еңбек тәрбиесі «Рухани жаңғыру» бағдарламасында қоғамдық сананы жаңғыртудың барлық негізгі бағыттарын ескере отырып, жүзеге асырылады және болашақ кәсіби мамандығын таңдау барысында білім алушылардың өз жеке басы мен тұлғалық қабілеттерін ұғынуға, кәсіби бағдар беруді қолдауға және кәсіби өзін-өзі анықтауда саналы қатынасты қалыптастыруға бағытталады.

Еңбек тәрбиесіне сәйкес «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында негізгі бағыт ретінде «Саналы Азамат» бағдарламасы қарастырылады.

Ондағы бағалау критерийлері - бұл кәсіби білімді және нәтижелі жұмысты дамытуда, мамандық таңдауда және еңбек етуде мақсатқа жетуге бағытталған жауапкершілік қатынасты көрсету.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасында еңбек тәрбиесін жүзеге асырудың түрлі тетіктері қарастырылған:

➤ орта білім беру ұйымдарында - аудиторияларда, технологиялар сабағында, қосымша білім беру;

➤ сабақтан тыс уақытта - сенбіліктер, кәсіпорындарға экскурсиялар; тәлімгерлермен, жаңашылдар, табысты мамандармен кездесулер; экспедицияларда қосымша білім алу, туған жерде жаяу серуендеу; білім беру ұйымдары, аудан, қаланың аумақтарын көгалдандыру және абаттандыру, жасыл көшеттер отырғызу; болашақ мамандық таңдауда кәсіптік бағдар беруді қолдау;

➤ техникалық және кәсіптік, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында - тәлімгерлік, дуальды оқыту, кәсіби шеберлік жарыстары, студенттік құрылыс жасақтарының қызметі;

➤ «Өмірді және мансапты жоспарлау», «Кәсіби сынама», «Жасыл Ел» - жобаларын жүзеге асыру;

➤ материалдық-техникалық базаны - «Технология» пәнін, оқу шеберханалары мен зертханаларын нығайту

Соңғы 5 жылда еліміздің Назарбаев зияткерлік мектептерінде «Бір апта - Ауылда» (қалаларда тұратын оқушыларға арналған жоба) және «Бір апта - Қалада» (ауылдық жерлерде тұратын оқушыларға арналған жоба) бойынша негізгі іс-шаралар жүзеге асырылуда және жоғары тәрбиелік нәтижені көрсетуде. Осыған байланысты аталған жобаларды республиканың барлық орта мектептерінде көрсету қажет.

Сондай-ақ, қала мен ауыл мектептерінде орта мектеп оқушылары үшін мамандық бойынша табысты азаматтардың шеберлік сағаттарын, қолөнершілер фестивальдерін, кәсіптік бағдар берудің ғылыми жобаларын, конкурстарын және мектеп оқушылары үшін өңірде өндірістік орындар мен кәсіпорындарда тәжірибе алаңдарын ұйымдастыруды қамтамасыз ету қажет.

1 ЕҢБЕК ТӘРБИЕСІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІН ТАЛДАУ

Білім ұйымдарындағы еңбек тәрбиесінің халықаралық тәжірибесі

Германия. Германияда еңбек тәрбиесінің мазмұны белгілі бір қалыптасқан дәстүрге қарамастан, қазақстандық тәжірибеден айтарлықтай ерекшеленеді. Германия мен Қазақстанның мектеп оқушыларына еңбек тәрбиесін ұйымдастыруды салыстыру көптеген айырмашылықтарды көрсетеді, бұл әлеуметтік-мәдени жағдайлардың, ең алдымен тарих, дәстүрлер мен менталитеттің айырмашылығымен түсіндіріледі.

«Made in Germany» белгісі бүкіл әлемде неміс өндірушілерінің еңбегімен қамтамасыз етілген жоғары сапа белгісі ретінде қабылданады. ГФР өндірістік әлеуеті жоғары штаттардың бірі болып саналады және немістердің өз пікірі бойынша «Германияда өнімділіктің деңгейін анықтайтын шешуші факторлар нарықтық экономика мен кәсіптік, кәсіпке дейінгі дайындықтың жүйесі болып табылады» [3,4].

Еңбектегі ұқыптылық, адалдық және нақтылық немістерге тән ұлттық қасиеттер және олардың қалыптасуына жалпы білім беру жүйесі айтарлықтай үлес қосады. Бұған, мысал, жүйенің өзіндік дәстүрлері мен құрылымы: көптеген білім беру мекемелерінде бастауыш сыныптан кейін бала гимназияға, нақты немесе негізгі мектепке барады.

Германияның негізгі және нақты мектептерінде еңбек тәрбиесінің әр түрлі үлгілері бар (олар оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтау формаларына да жатады): еңбек сабақтары, өндірістік практика, мамандандырылған қосымша курстар, мектеп серіктестіктері, кәсіпорындарға, әлеуметтік серіктестік институттарына экскурсиялар, патронат, үйірмелер мен факультативтер, жәрмеңкелер, жобалар және басқалары [5]. Мысал ретінде еңбек зерттеулерін келтіруге болады. Зерттеулер міндетті таңдау курсы ретінде нақты және негізгі мектептердің білім мазмұнына енеді.

Білім мазмұнының құрамына үш жеке пән кіреді: үй шаруашылығы, техникалық жұмыс, экономикалық білім негіздері, осы пәндер арқылы оқушыларға пәндердің негіздері, алған білімдерді іс жүзінде қолдану және сол саладағы мүмкін кәсіптер туралы түсінік беріледі. 7-сыныпта оқушы технологияларды, жұмсалатын уақыт пен күштің шығынын, материалдарды, жоспарлау мен сапаны анықтауды үйрене отырып, өз тұтынуы үшін тауарлар шығаруды үйренеді.

8-сынып оқу бағдарламаларына «Тапсырыс берушінің тапсырысы бойынша өнім шығару» тақырыбы енеді, оқушы тауар өндіруге тапсырыс қабылдайды (әдетте туыстары немесе достары) және өнімге қойылатын талаптарды, оның өзіндік құны, сипаттамалары және өндіріс уақыты кіретін тиісті келісімшарт жасайды. Шартқа сәйкес өнім өндірісі ГФР мен ЕО-да қолданыстағы өнімнің сапа нормативтері мен ең тиімді әдістеріне сәйкес жүзеге асырылуы керек.

Сонымен, Германия мектептері өз тәрбиеленушілерін өнімді еңбекке ғана үйретпей, сонымен бірге оларда тәртіп, еңбексүйгіштік, тиянақтылық,

жетілдірушілік, ұқыптылық, еңбексүйгіштікті тәрбиелеп, қорытындысында «Made in Germany» брендин қалыптастырады.

9-сынып оқушылар кәсіпорындарда өндірістік тәжірибені белсенді өту мүмкіндігіне ие болады. Еңбекке баулу мақсатында өндірістік тәжірибеге техникалық сызу, еңбекті ұйымдастыру, іс жүргізу, үй шаруасы және басқа да қосымша пәндер енуі мүмкін.

Неміс мектеп оқушыларына қоғамдық пайдалы жұмыстар ұйымдастырылған, ол: патронат аясында, сыныптан тыс жұмыс, сыныптағы жұмыс үлгілерінде болады. Мысалы, бірқатар елдерден келген бірінші сынып оқушыларының ата-аналары мектептерде кезекшілік кестесі бар екенін, ал тақтаның тазалығын, үлестірмелі материалдар мен сыныптағы тәртіпті қадағалау үшін кезекшілерді жеке-жеке тағайындауға болатынын атап өтті.

Осы үлгідегі қоғамдық жұмыстар оқушылардың міндеті болып табылады. Қандай да бір жұмыс түрін тек өзі үшін ғана емес, кез-келген адам үшін де жасау әдеті - неміс қоғамында әлеуметтендірудің қажетті шарты, мұнда тіпті үйлердегі кіре берісті және тротуарларды тұрғындар өз еріктерімен кезекшілік құрып тазалап отырады.

1-5 сыныптардан бастап балалар кабинеттерді сыпырады, үстелдерге орындықтарды көтереді, парталарды сүртеді, қоқыстарды шығарады, тақтаны жуады, гүлдерді суарады, кезекпен мектеп ауласын тазалайды, гүлзарларға гүлдер отырғызады, арамшөптерді жұлады, сонымен бірге жасөспірімдерге ағаш отырғызуға, жылыжайда - көкөніс өсіруге, ал орта мектеп оқушыларына - бастауыш сынып оқушыларына қамқорлық жасауға сенім артып, тапсырма беріледі.

Осыған ұқсас тәжірибе кезінде кеңестік мектептің үлгілі сипаттамасы болғанын, бірақ оның қалыптасқан әдеттері мен тәртібі немістің тұрмыстық өмірінде терең тамыр жайғанын ерекше атап өту керек. Бірақ, Германияда оқушыларға кабинеттердегі еденді жууға рұқсат етілмейді.

Мысалы, бірқатар өңірлерде бюджеттің қысқаруына байланысты техникалық персонал қысқартыла басталды, сол кезде мектеп әкімшілігі оқушыларға кабинеттердегі еденді жууға сеніп тапсырды, бірақ бұл көптеген ата-аналардың қатты наразылығын тудырды, өйткені дәстүрлі мектепте оқушылардан баспалдақтарды, кабинеттер мен демалу орындарын жууға талап қойылмайды [6].

Германияда мектеп оқушыларының технологиялық дайындығы әр түрлі. Технологиялық дайындық үлкен прагматизммен сипатталады, білім мазмұны нақты өңірлік қажеттіліктерді шешуге бағытталады. Осыған байланысты өңірлердегі белгілі бір білімнің арасындағы айырмашылық әр түрлі мазмұнды болжайды және технологиялық білім берудің бірыңғай мемлекеттік стандартының жоқтығын көрсетеді.

Германияда оқушыларды жынысына қарап бөлмей, олардың технологиялар мен үй шаруашылығын зерттеуге қатысуына үлкен көңіл бөледі. Жобалық іс-әрекеттерді оқытудың маңызды аспектісі болып қолданбалы оқыту бөлімі табылады: мектептің барлық мұғалімдерінің қатысуы және кеңес беруі арқылы сынып жетекшілері басқаратын ұжымдық жобалар жүзеге асырылады.

Оқушыларда «негізгі құзыреттіліктер» деп аталатын жалпы кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру маңызды міндет болып есептеледі. «Негізгі құзыреттіліктер» кәсіптік маңызды сипаттар, олардың қазіргі заманғы технологиялар мен өзгермелі әлеуметтік-экономикалық шарттарын, сан алуан мамандықтар жүйесінің жеке көріністерін қарастырады. Бұл құзыреттіліктер тәжірибелік маманға дерексіз және шығармашылық ойлауға, шешімді қабылдауға және жүзеге асыруға, өзін-өзі жүзеге асыру қабілеттілігін және басқа да қасиеттерді дамытуға мүмкіндік береді.

Тәжірибе көрсеткендей, неміс мектептерінде технологиялық оқыту жалпы технологиялық негіздерді оқумен қатар, жұмысшы мамандықтары бойынша аттестаттау жүйесі арқылы жастардың әлеуметтік және еңбекке бейімделуін арттыруға жағдай туғызатын алғашқы кәсіптік білім алу мүмкіндігін қарастырады.

Ұлыбритания. *Ұлыбританияда* мектеп оқушыларына арналған практикалық-бағдарланған білім беру жүйесінің эволюциясы дәстүрлі жұмыс бағыттары бойынша қолөнерді оқыту бағдарламасынан бастап, «Дизайн және технология» бағдарламасына дейін бірнеше кезеңнен өтті, мұндағы «Дизайн» сөзі «әдемі жоба» дегенді білдіреді және осы аспектіде қолданылатын терминдерге енгізіледі.

Технология Ұлыбритания мектептеріндегі негізгі жалпы білім беру пәндерінің бірі, оның бірыңғай оқу жоспары бойынша ұлдар мен қыздарды бірге оқыту қабылданған. Оқушыларды қоршаған әлемге бейімдеу және кейіннен мамандық алу мақсатында технологиялық дайындықты жүзеге асыру олардың зияткерлік, физикалық және әлеуметтік қабілеттерін дамытуға бағытталған.

Алға қойылған міндеттерді шешу үшін жинақталған және арнайы білім қажет болғандықтан, оны алу үшін оқытудың белсенді (атап айтқанда, жобалық) әдістерін қолдана отырып жүйе құрылған. Сондықтан оқу уақытының көп бөлігі оқушылардың шығармашылық жобалық қызметіне арналған. Білім беру үдерісінің ынтасын арттыру үшін практикалық іс-әрекеттің жеке бағыты қажет, ол үшін әмбебап мұғалімдердің немесе мұғалімдер ұжымының көп өлшемді технологиялық дайындығын ұйымдастыру керек.

Оқытудың репродуктивті әдістерінен шығармашылыққа көшу технологиялық білім беру мұғалімдеріне жаңа талаптар қояды, яғни, шығармашылық арқылы дамуға қабілетті мұғалімдерге қатаң тәртіптен босанып, жастардың тез өсіп келе жатқан қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға сәйкес болу мүмкіндігі туады. Алайда бұл мұғалімдерге қиындықтар туғызады, өйткені бүгінгі қолөнері жас ұрпаққа берілетін басты міндет болып табылады. Бұл жағдайда практикалық-бағдарланған оқытудың дидактикалық жүйесі шығармашылық оқытудың жүйелік технологиялық дайындығы бойынша негізді қалыптастырмай, баланың жеке дамуына баса назар аудара отырып, технологиялық білім беру нәтижелерін анықтайды. Осылайша, технологиялық білім берудің бұл нұсқасы

кәсіби бағыты болмаса да, мектептің жоғарғы деңгейінде «Технологияны» оқудың арнайы бағыттары санатына айналады.

АҚШ. Бүгінгі күні жұмыс істеуге арналған классикалық кәсіптік оқыту өзінің инерциясына байланысты қазіргі өндірістен орта есеппен 20 жыл артта қалады деген пікір бар. Бірқатар елдерде, соның ішінде *АҚШ*-та нақты өндіріске жақындау үшін, жұмыс берушінің есебінен оқушыларға мектептен қол үзбей болашақ және оның жұмыс орнында өндірістік оқыту ұйымдастырылады. Белгілі бір нәтижелерге қарамастан, бұл кәсіптік оқытудың біржақтылық және оны одан әрі кеңейтудің қиыншылық мәселелерін көтереді.

АҚШ-да оқушыларды оқытудың жалпы ұлттық жүйесінің негіздерін құру мақсатында мектеп оқушыларының практикалық іс-әрекетке дайындығының кейбір базалық деңгейлерін қамтамасыз ететін бағдарлама жасалған. Мұндай технологиялық білім берудің негізгі компоненті «Технологиялық сауаттылық» болып саналады және ол «Барлық американдықтарға арналған технологиялар» жобасы аясында жүзеге асырылуда. Бұл жоба орта білімнен кейінгі тереңдетілген білім берудің негізі ретінде толық емес орта мектеп кезеңінде қалыптасады.

Кейбір елдерде «технологиялық мәдениет» термині қолданылады. Орта мектеп сатысында технологияны үйрену оқу пәндерінің кешендерінде айқын мамандандырылған сипатқа ие болады, практикалық қызметтің әр түрлі бағыттарында кең ауқымда дайындықты қамтамасыз етеді.

Жапония. *Жапон* мектептеріндегі оқыту жүйесі білім беру процесінің нақты практикалық бағытымен оқушылардың зияткерлік әрекеттеріне негізделген. Бұл баланы өмірге бейімдеуге және оның болашақтағы даму стратегиясына бағытталған практикалық тапсырмаларға назардың артуына әкеледі.

Жапон мектептерінде практикалық-бағдарлы оқытудың құрылымы оны іске асырудың белгілі бір ерекшелігімен еуропалық білім беру жүйесіне ұқсас.

Жапония мектептерінде оқытудың барлық кезеңдерінде міндетті пәндер тізіміне: «Еңбек тәрбиесі» бастауыш мектепте - «Технологиялық дайындық» ретінде, «Технология» толық емес және толық орта мектепте - жалпы атаумен «Технологиялық өнер» ретінде енгізілген. Курстың мазмұны оқытудың әртүрлі кезеңдерінде жалпы технологиялық және арнайы мәселелерді шешетін материалдық, ақпараттық, экономикалық, әлеуметтік және басқа технологиялардан тұрады. *Жапон* мектеп оқушыларының технологиялық дайындығы сыныптан тыс жұмыстар мен қосымша білім берудің дамыған жүйесіне негізделген.

Жаңа Зеландия. *Жаңа Зеландия* Білім министрлігінің бағдарламасына сәйкес қолөнер шеберханаларында оқытуды алмастыратын технологиялық білім берудің біртұтас тұжырымдамасы жүзеге асырылуда. Технологиялық білім беру 13 жылдық оқу кезеңінде іске асады және мектеп оқушыларының қолданыстағы технологияларды қолдану құзыреттіліктерін дамытуды жүйелі қалыптастыру негізінде құрылады. Тұжырымдамаға сәйкес технологиялар туралы білімдер мен түсініктерді қалыптастыру, технологиялық қабілеттерді

дамыту, технологиялар мен қоғам арасындағы байланысты игеру технологиялық білім берудің негізі болып саналады.

Бағдарламада технологияның келесі бағыттары анықталған: материалдар технологиясы, электроника және басқару, тамақ технологиясы, биотехнология, өндірістік процестер, құрылымдар мен механизмдер. Мектеп өз қалауы бойынша белгілі бір мән-мәтіндер (оқыту бағыттары: өндіріс, бизнес, қоршаған орта, қызмет көрсету саласы, әлеуметтік процестер) технологияларын оқыту бағдарламаларының ұйымдастырушылық формалары ретінде қолдана алады. Алға қойылған оқу мақсаттарына жетуді оқушылардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес технологиялық дайындықтың әр түрлі деңгейлерімен анықтауға болады.

Қытай. *Қытай* мектептерінде оқушылардың технологиялық дайындығына үлкен мән беріледі. Жалпы білім берудің барлық кезеңінде технология орта мектепте міндетті мамандандырылған технологиялық дайындық алатын негізгі базалық оқу пәні болып табылады. Қытай басшылығы мектеп оқушыларының технологиялық білімі елдің технологиялық дамуына әкелетін алғашқы қадамы деп санайды. Қытай - қарқынды дамып келе жатқан мемлекет, оның экономикасы ЖІӨ көлемі бойынша әлемде екінші орынға шықты. Қытай мектептерінде технологиялық оқыту бүкіл оқу кезеңінде аптасына 3 сағат көлемінде жүзеге асырылады. Бастауыш мектепте күнделікті өмірдегі тәжірибемен байланысты, ал негізгі мектепте – кешенді жобалық іс-әрекетке байланысты «Еңбек және технология» бағдарламасы оқытылады. Негізгі мектеп технологиялық сауаттылық пен технологиялық дайындық негіздерін қамтамасыз етуге, ал орта мектеп оның тереңдеуіне және технологиялық мәдениет элементтерінің қалыптасуына ықпал етуге бағытталған. Орта мектепте оқушылардың таңдауымен қызығушылық тудыратын салаларда «Технология және дизайн» және «Ақпараттық технологиялар» курстары оқытылады. Оқушылар ғылыми-зерттеу қызметін, қоғамдық жұмыстарды және әлеуметтік жұмыс тәжірибесін қамтитын кешендік тәжірибеге қатысады. Мұның бәрі оқу материалын тиімді игеруге, технологиялық дағдылар мен қабілеттерді қалыптастыруға, еңбек тәрбиесі мен кәсіби өмірде оқушылардың өзін-өзі анықтауға ықпал етеді.

Израиль. *Израиль* мектептері қызметінің заманауи тәжірибесін зерттеу оның жалпы білім беру жүйесінің мазмұны мен құрылымының ресей мектебінің дәстүрлеріне жақын, бірақ қазіргі заманғы экономика жағдайларына бейімделген және мемлекеттің экономикалық дамыған жағдайын қамтамасыз ету мәселелерін шеше отырып, жалпы білім берудің отандық жүйесін дамыту мәселелерін шешуге ыңғайлы моделі деп айтуға болады. Израиль мектебінде технологияны практикалық мәселелерді шешуде ғылыми прогресс жетістіктерін пайдалану саласындағы қызмет саласы деп түсінеді. Технологиялық білім берудің мақсаты оқушының бойында технологиялық қоғамда тиімді әрекет ету қабілетін және оны жетілдіруге қатысуға деген ұмтылысты дамытумен анықталған.

Израильдегі технологиялық білім балабақшадан басталады және 12 жылдық мектепте жалғасады. Бұл негізгі үш кезеңге бөлінген:

I - балабақша (4-5 жас) және бастауыш мектеп (6-11 жас) - табиғи және технологиялық орта туралы базалық түсініктерді қалыптастыру; технологияны күнделікті өмірде қолданудың негізгі дағдылары мен тәсілдерін сіңіру;

II - I кезеңнің орта мектебі (12-14 жас) - табиғаттың жалпы заңдылықтарын білу және заманауи технологиялармен танысу; оқыту дағдыларын дамыту, технологиялық мәселелерді шығармашылықпен шешу, қосымша білім алудың бағытын таңдау;

III - II кезеңдегі орта мектеп (15-17 жас) - анықтау кезеңі (1 жыл) және мамандандырылған технологиялық дайындықты таңдау (2 жыл); мамандандырылған ғылыми және технологиялық пәндерді тереңдетіп оқыту; технологияның белгілі бір салаларында кәсіби дағдыларды қалыптастыру.

Мектептегі негізгі технологиялық білім мазмұны «Материалдар технологиясы», «Энергетикалық технологиялар» және «Ақпараттық технологиялар» бөлімдерінен тұрады. Жоғары сынып оқушылары кәсіби дайындықтың санатын алып әр түрлі деңгейдегі технологиялық мамандықтарды оқи алады. Осыған байланысты оқу жоспарында академиялық пәндердің үш тобы болады: міндетті пәндер, таңдау пәндері және факультатив пәндері. Қызығушылық деңгейіне байланысты мамандандырылған технологиялық оқытуды орта арнаулы білім алу мүмкіндігімен мектептің 13 немесе 14 сыныптарына дейін ұзартуға болады.

Технологиялық оқыту мәселелері әлемнің жетекші елдеріндегі білім беру жүйесінің дамуының өзегі болып табылады. Солардың ішінде атап өтетін жалпы тенденция - технологияны балалардың қолөнер қызметіне дайындығы ретінде қарамай, қоршаған әлемнің заманауи шындығы негізінде практикалық-бағдарлы оқыту мен шығармашылық дамытуға көшуі деп санауға болады.

Сонымен, әлемдік тәжірибеде басымдықтар айырмашылығында негізделген технологиялық білім беру мақсаттарын жүзеге асырудың әртүрлі тәсілдерінің бар екендігін көрсетеді: оқушыларды тәрбиелеудегі қоғамдық немесе жеке көзқарас. Мұның нәтижесі технологиялық білім беру жүйесінің екі түріне: не мектеп оқушыларының белгілі бір өндіріске бағытталған жүйелі технологиялық дайындығына, не оқушыларды жалпы білім алуға және шығармашылық дамуға әкеледі.

Екі тәсілде де нақты бір мүмкіндіктер мен кемшіліктер бар. Сонымен бірге, қалыптасқан қарама-қайшылықтардың негізінде білім деңгейіне деген оқушылардың жеке ұмтылыстары мен қоғам талаптары арасындағы сәйкессіздік де бар. Тәжірибеге бағытталған оқыту еңбекке, кәсіптік бағдарға ие болған жағдайда, ол негізінен біржақты материалдық өндіріс саласына бағытталады. Технологияны тұлғаны дамыту үдерісі деп түсінетін практикаға бағытталған оқыту жүйесі кәсіптік оқыту саласына алып келетін жүйелі білім беру дайындығынан бас тартуға және бұл функцияларды мектеп оқушыларының өздігінен ұйымдастыратын шығармашылық қызметке ауыстыруға әкеледі.

Оқу процесіне қатысушылардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес оқушыларды еңбекке және мамандық алуға дайындаудың интегративті жүйесі болмаған жағдайда, технологиялық білім негізінен жастарды дамыту

мен тәрбиелеу мәселелерін шешеді, немесе кәсіби жүйеге, көп жағдайда білім берудің біржақтылық түсінігіне кіреді.

Бұл мәселені кешенді жүзеге асыру кезінде халықаралық тәжірибені ескере отырып, мектеп оқушыларының технологиялық дайындығын және оны білім жүйесінің дамуы жағдайында қамтамасыз етудің біртұтас жүйесін құру қажет, бұл келесі тұжырымдамаларды жасауға мүмкіндік береді:

➤ «Технология» жалпы білім беру жүйесінде маңызды орын алады және қазіргі елдердегі негізгі мектеп пәндерінің бірі болып табылады.

➤ Жалпы білім беруді дамыту «Технологияны» жалпы білім беру құрылымында жүйелі рөл атқаратын, жетекші білім беру салаларының бірі ретінде анықтайды.

➤ Қазіргі заманғы елдердің көпшілігінде технологиялық білім беру мектепке дейінгі дайындықтан бастап, орта мектепті бітіргенге дейін жүзеге асырылатын біртұтас жүйе болып табылады.

➤ Технологиялық білім берудің мақсаттарына жетудің әртүрлі тәсілдері бар - пәндік және процедуралық, олардың арасындағы айырмашылықтың мағынасы жалпы білім беру процесінде қоғам мен жеке тұлғаның басымдықтарын анықтау болып табылады.

Әлемдік тәжірибе қоғамның ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жеке тұлғаның білімдік қызығушылықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін технологиялық білім берудің әр түрлі модельдерін көрсетеді. Әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету еңбек ресурстарын даярлау негіздерін іске асыратын технологиялық білім беру жүйесін сайма-сай жетілдіруді қажет етеді [7].

Кәсіптік бағдар берудің халықаралық тәжірибесі

Ресей Федерациясы. Ресей Федерациясында әртүрлі кәсіптік бағдарлау тәжірибелері, соның ішінде «Болашаққа билет» жобасы, кәсіптік турлар, кәсіби сынамалар жаңа мамандықтардың Сколково атласы және АСИ«Өңірлер үшін болашақ кадрлар» стратегиялық бастамасы іске асырылады.

«Болашаққа билет» - 6-11 сынып оқушыларына арналған ерте кәсіптік бағдар беру жобасы (2018 жылғы 23 ақпандағы №Пр-328 Ресей Федерациясының Президенті Владимир Путиннің бүкілресейлік «Тәлімгер» форумына қатысушылармен кездесу қорытындысы бойынша тапсырмасы) [8].

«Болашаққа билет» «Білім» Ұлттық жобасы бойынша жоба комитеті отырысының 2018 жылғы 7 желтоқсандағы №3 хаттамасымен бекітілген, «Әр баланың жетістігі» федералдық жобасының паспортына» [9] енгізілген. Жобаның операторы - Ресей Федерациясы Білім министрлігінің қолдауымен «Жас кәсіпқойлар (WorldSkills Russia)» одағы және «Білім» Ұлттық жобасының «Әр баланың табысы» федералдық жобасы аясында «Жаңа жобаларды ілгерілету жөніндегі стратегиялық бастамалар агенттігі» АКЕМ [10].

Еуропалық Одақ. Мектеп түлектері мен ересектерге арналған кәсіптік бағдар берудің 4 деңгейлі жүйесі бар. Оқу жоспары, арнайы орталықтар, виртуалды қосымшалар және веб-модельдер жасалған.

Корея. Корея үкіметі жұмыс берушілермен бірлесе отырып «Жұмыспен қамту әлемі» кәсіптік бағдар беру орталығын құрды (www.koreajobworld.or.kr/Index.do).

«KOREA WORLD JOB» - балаларға арналған мемлекеттік кәсіптік бағдар беру орталығы Кореяның Білім министрлігі және елдің оқу орындарымен тығыз байланыста жұмыс істейді.

Орталықтың ауданы өте үлкен, мұнда ең жаңа жаңалықтар, 4 D кинотеатры, компьютерлік технологиялар, мамандықтар туралы бейнефильмдер, балаларды кәсіби этикаға үйрететін демонстрациялар бар.

Орталыққа келушілер мамандықтардың даму тарихы және келешегімен таныса алады, белгілі бір қызмет саласында жетістікке жеткен адамдар туралы біле алады. Залдар тренажерлар, макеттермен және жұмыс орындарының үлгілерімен жабдықталған. Ұшақтың ұшқышы немесе стюарты, аурухана директоры немесе дәрігері, маркетинг маманы немесе есепші, ғалым, инженер, жаңалықтар комментаторы - балалар жас кезінен өздеріне ұнаған мамандықты таңдауды үйренеді және бәрін KoreaJobWorld-де көруге мүмкіндік алады.

Сондай-ақ, орталықта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған арнайы бөлім құрылған. Балалар өздігінен тамақ дайындауды, өздеріне қызмет етуді, тұрмыстық техниканы пайдалануды үйренеді [11].

АҚШ. Жастар арасындағы ең танымал интернет-платформа CareerOneStop 10 жылдан астам уақыт жұмыс істейді (www.careeronestop.org). Платформада 23 кәсіби топ және 900-ден астам біліктілік бойынша ақпарат бар.

Кез-келген штат үшін бос жұмыс орындары мен жалақы туралы 10 жылға арналған болжамдар бар. CareerOneStop серіктестігі 2500 жұмыспен қамту орталықтарымен бірге қызмет жасайды, олар мамандық таңдау, оқыту / қайта даярлау және қажетті жалақымен жұмыс іздеуде көмек көрсетеді.

Австрия. Австриялық біліктілік барометрі (www.ams-forschungsnetzwerk.at) - бұл жұмыс іздеушілерге танымал қуатты механизм. Бұл көптеген мамандықтар бойынша бос жұмыс орындарын іздеуге арналған құрал. Платформа әр түрлі сапалық және сандық зерттеулердің, соның ішінде компанияның сауалнамаларын, сарапшылардың пікірталастарын және еңбек нарығы туралы мәліметтерді жинақтайды.

Біріккен Корольдік. «Компанияның пайдасын арттыруға үйрету» бағдарламасын Jobcentre Plus серіктестігімен Оқу және біліктілік кеңестері жүзеге асырады. Жұмыспен қамту агенттіктері жұмыс берушілерге біліктілік туралы кеңес береді және оқыту провайдерлерінің оқу бағдарламалары еңбек нарығының қажеттіліктеріне сай болуын қамтамасыз етеді (DfI және басқалар).

Қазақстандағы еңбек тәрбиесі

Қазақстан мен Орта Азия жағдайындағы еңбек, ең алдымен, мал шаруашылығы, мақта өсіру, егіншілік, бағбандық, жібек өсіру, халықтық қолөнермен байланысты болды. Барлық моральдық қағидалар, адамгершілік идеялар, тіпті бүкіл дәуірлердегі көркемдік талғамдар адамның анасы - жерге деген қатынасымен анықталады. Екінші мен мал өсірушінің қажырлы еңбегі, нанға қасиетті нәрсе ретінде, мақта мен ірі қара малына ұлттық мақтаныш

объектісі ретінде қарау - осының бәрі балаларда еңбекке және еңбек адамдарына деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелейді. Халық еңбекті тек табиғаттың адамға берген баға жетпес сыйы ретінде дәріптеп қана қоймайды, белгілі бір дәрежеде оның шабыттандырған сипатын идеал етеді: «Еңбек - бәрінің әкесі», «Еңбектің ұшқыны әрекетсіздіктен жақсы», «Сүйіп істеген жұмыс күннен де жарқын», «Біткен жұмыс раушан гүлінің рахатын алады». Халық даналығы адамның тек жұмыс істегенде ғана әдемі екенін көрсетіп, «көмірші қара жүзден ұялмайды» деп тұжырымдайды. Сондықтан балаларды еңбекке деген сүйіспеншілікті ерте жастан тәрбиелеу отбасының қасиетті борышы болған.

18 ғасырдың ақыны Махтұмқұлы халықтық даналықты қорыта келе, бала кезінен еңбекте шыңдалмаған адамға ересек болғанда еңбек ету ұнамайды, ол жалқау болады деп санады.

Қазақстан мектептеріндегі жас ұрпақты еңбекке тәрбиелеу өзекті міндеттерінің бірі болатын бай этнопедагогикалық мұраға негізделген. Бұл мұра дәстүрлі еңбекке тәрбиелеу, болашақ менеджмент, маркетинг, технологиялар, бизнес және басқа мамандықтармен байланысты кәсіби оқу бағдарламасы арқылы оқытуды ұйымдастыру, тәрбиенің өнімді еңбегі мен іскерлік бизнесіне көшуді көрсетеді. Сонымен қатар, жастардың бойында еңбекке деген сүйіспеншілік пен еңбек адамдарына деген құрметті қалыптастыру, жұмыс барысында олардың дағдылары мен іскерлік қасиеттерін қалыптастыру қажеттігін [12] түсіндіреді.

Ежелден бері қазақтар күнделікті жұмысында қолданбалы өнерді дамытып келген. Қазақтар ру, отбасы, жеке адамның ең қажетті заттарын көркемдік талғам мен талапқа сай дайындаған. Яғни, қолданбалы өнер туындыларын жасауға материал ретінде мал шаруашылығының жүні, терісі, сүйектері мен мүйіздері пайдаланылған. Балалар сәби кезінен бастап қолданбалы өнердің құпиялары мен сырларын біртіндеп меңгеріп, өскенге дейін айтарлықтай керекті тәжірибе жинақтаған. Оларды қолөнерге ата-аналары, ауылдың тәжірибелі ақсақалдары мен шеберлері үйреткен және тәрбие мақсатында түсіндіру, ұсыныс, кеңес беру, жаттығу, мақұлдау, мадақтау және т.б. әдістерін қолданған.

Осының бәрін ескере отырып, ер балаларды жас кезінен бастап қолөнерге үйреткен. Әсіресе ағаш өңдеу өнеріне ерекше назар аударған. Адамдар ағашты өңдеумен айналысатын қолөнершілерді ерекше атап өтіп, олардың кәсіптерін өздерінің жасайтын бұйымдармен атаған - «үйші» («киіз үй жасау шебері»), «ерші» (ер-тоқым жасау шебері), «арбашы» (арба жасау шебері), «ұста» (темір ұстасы). Бұл шеберлер өздерінің негізгі кәсібі бойынша бұйымдардан бөлек басқа да бұйымдар жасай алатын болған. Мысалы, темір ұсталары тұрмыстық ыдыс-аяқ шығарумен қатар темір және сүйек бұйымдарын өңдеуге да қатысқан.

Киіз үй жасаушының, киіз үйдің ағаш бөлшектерін жасайтын шебердің жұмысы көп қажырлы еңбекті қажет етеді. Балаларға осы қолөнерді үйрету кезінде шеберлер оларды киіз үйдің керек жақтауымен таныстырады (*кереге - киіз үйдің дөңгелек қабырғаларын жасайтын ағаш тор, уық - киіз үйдің жоғарғы күмбезін ұстайтын майысқан ойыс бағаналар*), ағаш түрлері (*тал,*

көк тал, ақ тал, ақшыл сары тал, қайың және т.б.), ағаш өңдеудің құпияларын білуді, ағаш өңдеуге арналған құралдармен дұрыс жұмыс жасауды үйретеді.

Мысалы, жылдың белгілі бір кезеңінде ағаш кесу, оны кептіру, таңдау, қыру, безендіру және т.б. көрсетіледі. Шеберлер киіз үйдің бөлшектері - шаңырақ, киіз үйдің жоғарғы жағындағы ағаш шеңбер, кереге, уық, түйіскен ағаштар, «шиқылдаған» ағаш есіктің (қос есіктен, маңдайшадан, екі бүйірлік баған мен табалдырықтан тұрады) дайындалуын қатаң бақылайды. Өз бетімен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру үшін оқушыларға шығармашылық қиял еркіндігі беріледі, сол еркіндік аясында олар өздері есіктің бетіне өрнекті көрініс суреттерін салатын болған. Осыған байланысты, шеберлер оқушылардан өздері жасаған туындылардың эстетикалық әдемі, әсем де сапалы, нағыз өнер туындылары болуын қатаң талап еткен. Киіз үй жасаушылардың жұмысы адамдар арасындағы мұқият, психологиялық қарым-қатынасты талап ететін өте қиын жұмыс болған. Себебі киіз үйлер нақты адамдардың тапсырысы мен келісімі бойынша жасалған.

Киіз үйлердің көлемі де (4, 6, 8, 10 т.б қанаттан тұратын киіз үй), киіз үйлердің өрнектері де әртүрлі болады. Мұның бәрі шеберлер мен оқушылардан өз ісін шебер білуді талап етеді.

Қазақ халқының өмірі көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы жағдайда өтті. Олардың үй жиһаздары мен ағаштан жасалған ыдыс-аяқтарының өзіндік ерекшеліктері бар. Ағаштан жасалған үй жиһаздарына киіз үйдегі төсек-орынға арналған аяғы бар ағаш тіреуіш, ағаш науа, қымыз қамшы, ағаш ыдыс, ағаш кесе, қымызға арналған ағаш тостаған, тосаған - кішкене дөңгелек ағаш кесе, ағаш қасық (ожау), ағаш қасық, күбі (қымыз бен шұбатты шайқауға арналған орамалы бар биік ағаш ыдыс), ағаш шелек, ағаш келі және басқа да өнімдер жатады. Шебер қолөнершілер бұл бұйымдардың беттерін ою-өрнектермен безендіріп, оларды сүйекпен, түрлі металдармен, тастармен және әйнекпен көмкеру арқылы өрнектермен әдемі бояған. Мәселен, мысалы, ағаш кереуеттер өздерінің көркемдік ерекшеліктеріне сәйкес боялған: төсек, өрнекті төсек немесе қарапайым кереует деп аталған. Бұл кереуеттер ою-өрнекпен боялған, оның алдыңғы «бөлігінің ортасында үлкен дөңгелек гүл ойған. Ойылған ою-өрнектер көбінесе өсімдік тәрізді болған, оларды мәнерленген қошқар мүйіз, бір мүйіз және әртүрлі геометриялық пішіндермен толықтырған. Өрнекті ою-өрнектер қызыл және қара бояулармен боялған».

Үй жиһазының басқа түрлерінде мәнерлі қошқар мүйіз, бір мүйіз, өсімдіктер мен ұшатын құсқа ұқсас ою-өрнектердің көптігі, сүйектен ойып жасалған нәзік ою-өрнектер де кездеседі. Қазақтар арасында қолдарынан бал тамған шеберлер жастарға өз қолөнерін үйретуден жалыққан емес. Олардың бірі ағашты өңдеуге, екіншісі - темір соғуға, үшіншісі - күмістен бұйымдар жасауға үйреткен. Осылайша, олар жұмыс сапасы мен еңбек өнімділігін қалай жақсартуға болатындығын түсіндіріп, балалар сенім артып, талаптарды біртіндеп қиындата отырып, оларға өздерінің мүмкіндіктеріне сенуі үшін сынақтар өткізген. Осыған байланысты қазақ баласының шеберлігі мен бейімділігі жетілдіріліп, оның еңбекке деген көзқарасы мен қызығушылықтары,

еңбексүйгіштік, төзімділік, ұжымшылдық және басқа да қасиеттері қалыптасқан.

Қазақтар ежелден келе жатқан халық ретінде өзінің әлеуметтік өмірінде тұрғын үй салу, киім тігу, өмір сүруге қажетті бұйымдар шығарумен айналысқан және оларды күнделікті өмір барысында орынды қолданған. Халықтық салттың кез-келген түрі өмірмен, әлеуметтік тарихпен және халықтың қолөнерімен тығыз байланысты болды.

Халықтың тұрмыстық жабдықтарына аңшылыққа, мал өсіруге және егіншілікке қажетті құралдар мен жабдықтар кіреді. Жас ұрпаққа үлгі көрсете отырып, ересектер кілем, алаша (талшықсыз ірі жүнді жолақты кілем), ши, басқұрт (жүннен тоқылған тоқыма) тоқып, арқан, жіп иірген, былғарыдан жолақтар, былғарыдан және иленген былғарыдан белдеулер кесіп, қамшы өрген, түрлі ыдыстарды, бесік, үй ыдыстары, киіз үйдің қаңқасы, ағаш кереует, кебеже (тамақ пен ыдыс-аяқ сақтауға арналған ағаш сандық), сандық және басқа керек-жарақтар жасаған. Осының бәрін көрген өскелең ұрпақ болашақта оларды өз қолөнеріне айналдырған.

Халықтың өміріне қажетті меншіктің бір тобы - тұрмыстық ыдыстар, екінші тобы - шикі ет, қару-жарақ, көшпелі және жаяу серуендеуге арналған жабдықтар. Шеберлер қолөнердің тас өңдеу, сүйек ою, ағаш ию, мүйіз қорыту, металл соғу сияқты ауыр түрлерімен де шұғылданды. Сондықтан да қол еңбегі екі топқа бөлінді: «ер адамға тән қолөнер» және «әйел адамға тән қолөнер». Мысалы, тас, саз, сүйек пен мүйіз, металл және ағаштан бұйымдар жасау сияқты ауыр жұмыстарды ер адамдар атқарды, оларға сол жұмыстарды меңгеру үшін ер балалар көмектесті. Өз кезегінде әйелдер нәзік жұмыстармен айналысты: кесте тігу, тоқу, шілтер тоқу, сырмақ басу, былғары киім тігу. Оларға осы еңбекті меңгеру мақсатында жас қыздар көмектесті.

Халықтық педагогикада өскелең ұрпақ басқа еңбек түрлеріне де қатысты. Қазақтардың ұлттық өмір салты аңшылық, ауылшаруашылық, қол және тұрмыстық еңбекке негізделген. Сондықтан балалар алғашқы саналы әрекеттерін өзіне-өзі қызмет ету және басқаларға қызмет көрсетуден бастап, кейін ауылшаруашылық жұмыстарына араласа бастайды. Міне, осылайша баланың іскерлігі мен дағдылары оның жас ерекшелігіне сәйкес қалыптасады және жетіледі, сонымен бірге ер жетіп, тұлға ретінде қалыптасады және мақсатқа жетуге ұмтылады. Баланың тұлға ретінде өсу кезінде оның өмір сүру дағдылары мен іскерлік қасиеттері бойына сіңіріледі.

«Мамандарды кәсіби даярлау жүйесіндегі этнопедагогика» атты монографиясында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ның профессоры А. С. Мағауова «еңбек тәрбиесі - халықтық педагогиканың негізі, ал қажырлы еңбек адамның жеке қасиеттерінің қалыптасуын дәлелдейді» деп атап өтеді [13].

Ыбырай Алтынсариннің әңгімелерінің тәрбиелік рөлі

Ыбырай Алтынсариннің бала тәрбиесіне қатысты ұлы ағартушылық идеясы оның көркем шығармаларында да, ғылыми мақалаларында көрініс тапты. Ол өзінің әңгімелері арқылы қазақ балаларының заманына лайықты озық азаматтық көзқарасын қалыптастыруды көздеді. Оның бұл педагогикалық қағидалары күні бүгінге дейін бала тәрбиесіндегі маңызын жойған жоқ.

Ыбырай Алтынсарин балаларға арнап, сөзі жатық, мағынасы қызғылықты ұсақ әңгімелер жазды. Автордың бұл әңгімелерінің балалар үшін, тәрбиелік рөлі ерекше болғандығы күмән туғызбайды.

Ы. Алтынсариннің «Шеше мен бала» деген өлеңнің бала тәрбиесіне қатысты педагогикалық, психологиялық маңызы өте зор. Ол өлеңдері жасөспірім балаларды адамгершілікке, мейірімділікке, өнегелі болуға тәрбиелейді.

Ыбырай Алтынсариннің «Әке мен бала», «Асыл шөп», «Бақша ағаштары», «Аурудан аянған күштірек», «Мейірімді бала», «Палкан деген ит», «Қанағат», «Өтіріктің залалы», «Төкаппаршылық» т.б. бұл әңгімелері жастарды әдептілікке, сабырлыққа, салмақтылыққа және әділ, мейірімді, қайырымды болуға тәрбиелейді. Оның басқа әңгімелерінің де түйіні жастарға өнегелі тәрбие беру екендігін көреміз.

Үй салу, егін кәсібімен шұғылдану, т.б. халқымыздың дәстүрлі шаруашылық мәдениетін ұлттық тұрмыс-салтын жастарға дәріптеу ниетінде, Ыбырай Алтынсарин бірнеше әңгімелер жазды. Әсіресе, «Қыпшақ Сейітқұл», «Малды пайдаға жарату», «Киіз үй мен ағаш үй» деген әңгімелерінде, автор қазақ жастарына көшпелі өмірден отырықшылық тұрмыспен айналысу, жер кәсібімен шұғылдану заман талабы екендігін сездірсе, «Бай мен жарлы баласы», «Лұқпан әнін», «Малды пайдаға жарату» деген әңгімелерінде, автор сол кезде қазақ жастарына, тұрмыс тіршілікке бейімделуге шақырған нақты мысалын көреміз [14].

Жас зерттеуші Нұрбекова Диана Мейрамғалиқызының «Ыбырай Алтынсарин шығармалары-тәрбиенің алтын діңгегі» атты ізденіс жұмысында Ы. Алтынсаринның шығармаларын зерттеу арқылы өз жұмысында шығармалардың жеке тұлғаны қалыптастыруда қаншалықты маңызды екендігі атап көрсетілген [15].

Бала жанының зергері Ы. Алтынсарин әңгімелерінің бәрі де бүлдіршіндердің жас ерекшеліктеріне орай тілі жеңіл, мазмұнды, тартымды, олардың жан дүниесіне әсер етерліктей етіп берілгендігін атап көрсеткен. Осы әңгімелерді мұғалімдер мен ата-аналар балаларды ұқыптылық пен сабырлыққа, шыдамдылыққа, төзімділікке тәрбиелеу мақсатында оқу үрдісінде, сынып сағаттарында, таңдаулы сабақтарда пайдалануға болады.

Осы күні бүгінге дейін мектеп оқушыларының әнұраны іспетті «Кел, балалар, оқылық» атты өлеңінің өзі неге тұрады?! «Біз болмасақ, Сіз барсыз, үміт еткен достарым», - деп өзі бастаған оқу – ағарту жұмыстарының алуан қырлы асқарлы істерін, бүкіл ұлт болашағын келер ұрпағына үлкен үмітпен жүктеп, келешектен қуаныш күткен ұлы ұстаздың тындырғаны көп болса да, түнек құрсауындағы қалың елінің білім нәрінен жаппай сусындатып, ғылым мен өнер үйренуінен армандауымен кеткен.

Тәрбие мәселесі бүгінгі өмірде де өз маңызын жойған жоқ, тіпті күн тәртібіндегі өзекті мәселе екенін де білеміз. Ана мейіріне қанып, әке өсиетін тыңдап өскен бала ғана түбінде жылы жүректі азамат болары сөзсіз, олай болса, Ыбырай әңгімелерінде жасынан отбасы тәрбиесін көрген бала үлкен азамат

болғанда, өз мәнінде өмір сүруге бейім болады деген нақты тұжырымдар беріледі.

Ыбырай Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясындағы» әңгімелер: еңбек сүюшілік, оқу, өнерге ұмтылушылық, отанын-елін сүюшілік, талаптылық, жігерлілік, іздемаздық, кішіпейілділік, махаббат, қайырымдылық, адамгершілік, жинақтылық, тағы басқа осылар тәрізді жақсы мінез-құлыққа тәрбиелеуге керекті мәселелерді қамтиды. Бұларға жалқаулықты, қиянатшылдықты, надандықты, сотқарлықты қарсы қойып, жастардың мұндай әрекеттерден аулақ болуына жол көрсетті.

Кітаптың беташары оқуға шақырудан басталып, оның әлеуметтік мәнін түсіндіру болса, сонымен қатар негізгі тақырыбының бірі - еңбек.

«Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде, ең кішкентай жәндіктердің де өмір, тіршілік үшін тыным таппай еңбек етіп жүретінін көрсете келіп, оларды балаларға үлгі етеді. Қарлығаш, өрмекші құрлы жоқпысың, сен де еңбек ет, босқа жатпа дейді.

Мысалы, Ыбырайдың «Әке мен бала»- деген шығармасында мынадай мәселе қарастырылады: «Бір адам он жасар баласын ертіп, егістен жаяу келе жатса, жолда қалған аттың бір ескі тағасын көріп, баласына айтты: «ана тағаны, балам, ала жүр», - деп. Бала әкесіне: «Сынып қалған ескі тағаны не қылайын», - деді. Әкесі үндемеді. Тағаны өзі іліп алды да, жүре берді. Қаланың шетінде темірші ұсталар бар екен, соған жеткен соң әкесі қайырылып, тағаны соларға 3 тиынға сатты. Одан біраз өткен соң, шие сатып отырғандардан 3 тиынға бірталай шие сатып алды. Сонымен шиені орамалына түйіп, шетінен өзі бірлеп алып жеп, баласына қарамай, аяндап жүре береді. Біраз жер өткен соң, әкесінің қолынан бір шие жерге түседі. Артынан келе жатқан бала да тым-ақ қызығып келеді екен. Жерге түскен шиені жалма-жан жерден алып, аузына салды. Біраздан соң және бір шие, одан біраз өткен соң және бір шие, сонымен, бала әрбір шие тастаған жерге бір еңкейіп, шие теріп жеді. Ең соңында әкесі тоқтап тұрып, баласына шиені орамалымен беріп тұрып айтты: «Көрдің бе, бағана тағаны жамансынып, жерден бір ғана іліп көтеріп алуға еріндің. Енді сол тағаға алған шиенің жерге түскенін аламын деп, бір еңкеюдің орнына, он еңкейдің. Бұдан былай есінде болсын, «аз жұмысты қиынсынсаң, көп жұмысқа тап боларсың, азға қанағат етпесең, көптен құр қаларсың», - деді».

Кейде сәл нәрсені қомсынып, оған көңіл бөлмеушілік, «аз жұмысты қиынсынып», бойкүйездікке салынушылық өмірде көп кездеседі. Бұл - жақсы әдеттің нышаны емес. Сондықтан балаларды жастайынан-ақ бойкүйездікке, жалқаулыққа қарсы еңбекке тәрбиелеу мәселесіне Ыбырай ерекше көңіл бөлген. Жастарды еңбек етуге дағдыландыруды үгіттеген оның басқа да әңгімелері аз емес.

Жазушы «Атымтай жомарт»-әңгімесінде еңбекті дәріптейді. Ешнәрсеге мұқтаждығы жоқ Атымтай еңбектен ұдайы қол үзбейді. Бұл ел аузында ертегі-жыр болып кеткен, ежелгі араб жұртының әңгімесі болатын. Ыбырай осы ел аузындағы ертегіні балаларға арнап, әңгіме ұсынды. Әңгіменің идеясы да, кейінгілерге үлгі боларлық жағы да Атымтайдың сөзінен анық көрінеді. Атымтай бір сөзінде: «Күн сайын өз бетімнен тапқан пұлға нан сатып алып

жесем, бойыма сол нәр болып тарайды. Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі өзгеше болады екен», - дейді.

Алтынсаринның тәрбие жөніндегі негізгі тақырыбының бірі - талап. Талап етіп талпынбаса, адам баласы ешбір алға баспаған болар еді. «Талапты ерге нұр жауар»-деген халық мақалы да өмір тәжірибесінен туған пікір. Жастық шақ - жігер, қайраттың толы кезі. Бойдағы жасырын талант, өнерлерін жарыққа шығарып қалатын кез де осы. Ол үшін талап керек. Әр нәрсені де жігермен істе, өзіңнің не нәрсеге қабілетің, ыңғайың бар, қолыңнан не келеді, соны жақсы біл, қай өнердің соңына түссең, әрі өзіңе, әрі қоғамға пайда келтіре аласың, талаптан да тандап ал дейді. Кейде талаптың, жігердің жоқтығынан жап-жақсы өнердің жарыққа шықпай кетуі де мүмкін. Сондықтан өз талабыңмен өрге шық дегенді айтады.

Ыбырай еңбек процесінің бала тәрбиесіндегі ерекше маңызын көре білді. Сондықтан оның көптеген әңгімелерінің идеясы, Абай айтқандай, «Еңбек етсет ерінбей, тояды қарның тіленбей» деген қағиданың төңірегіне топтасқан.

Мәселен, «Бай мен жарлы баласы» деген әңгімесінде Үсенді тапқырлыққа, табандылыққа үйреткен тұрмыс тауқыметі -еңбек екендігін, сол себепті оның болашағы жарқын, өмір сүруі адал болматындығын көрсете келіп, жастайынан еңбексіз өскен бай баласы бос белбеу болбыр Асанды барынша келемеждейді. Ы. Алтынсарин осы іспеттес әңгімелерінде еңбек процесінің адамның сана-сезімін, психологиясын қалыптастыруда ерекше орын алатынын жақсы түсінген.

Ыбырай еңбек сүймей, жалқау болып өскен адамдар қулық-сұмдықпен күн көруді езіне мақсат ететінім, ал мұның өзі барып тұрған жексұрын қасиет екендігін, олай болса үлкендер балаларды кішкентайынан еңбекке баулу қажеттігін естерінен шығармауын ескертеді. «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» дегендей, жас өспірімдердің басында кездесетін түрлі жаман мінездерді семьядағы тәрбиемен терең астастырады. Ы. Алтынсарин көтерген психологиялық мәнді мәселелердің енді бір тобы оның методикалық пікірлерімен астасып жатады. Ыбырай жақсы тәрбиеші ғана емес, ОҚУ сонымен бірге тәжірибелі, методикалық ой-пікірі ОЗЫҚ мұғалім де еді. Ол оқыту әдісін өз түйгенінше, орыс мектебінің озық үлгісіне негіздей құруды, ойластырды.

Адамгершілік мінез-құлқына баулитын кейбір шығармаларына тоқталсақ: Шығармалары оқушыларды неге тәрбиелейді?

«Әке мен бала» әңгімесі «Аз жұмысты қиынсынсаң, көп жұмысқа тап боларсың, азға қанағат етпесең, көптен құр қаларсың», - дейді.

«Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесі. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш құрлы жоқсың, сенде еңбек ет, босқа жатпа»-дейді. Оқушыларды еріншектік, жалқаулықтан бойларын аулақ ұстауға шақырады [16].

Қазақстандағы орта білім жүйесіндегі еңбек тәрбиесі

Мектептегі еңбек тәрбиесі деп балалардың бойында еңбексүйгіштікті, еңбекке саналы және саналы қатынасты, еңбек адамдарын терең құрметтеуді қалыптастыру, еңбек пен кәсіби дағдыларды, физикалық және ақыл-ой дағдыларын дамытуды қалыптастыру деп түсінеді.

Еңбек - бұл өмірдегі бірінші қажеттілік. Сондықтан, жалпы білім беретін мектептерде мектеп оқушыларын кәсіби қызметтің қол жетімді түрлерін меңгеруге мұқият дайындауға үлкен мән берілуі керек. Еңбек тәрбиесінің жүйесі келесі маңызды компоненттерден тұрады:

- 1) оқу еңбегі;
- 2) оқу пәндерін оқығанда политехникалық білім негіздерін және дағдыларын меңгеру;
- 3) еңбек сабағында тікелей еңбек тәрбиесі;
- 4) ерекше ерекшеленетін және қызығушылық танытатын оқушыларға арналған мектеп шеберханаларындағы қосымша сабақтар;
- 5) отбасында балаларды еңбекке тәрбиелеу.

Оқу еңбек тәрбиесі мектеп оқушыларына арналған келесі жұмыс түрлерінен тұрады:

- 1) оқу және анықтамалық әдебиеттермен жұмыс;
- 2) зертханалық жұмыстар жүргізу;
- 3) бақылаулар жүргізу;
- 4) зертханалық жұмыстарды өлшеу және есептеу;
- 5) мектептегі өздік жұмыс дағдыларын меңгеру.

Политехникалық білім мен дағдыларға келетін болсақ, олар тікелей тапсырмаларды орындау және негізгі ғылымдар мен арнайы техникалық пәндерді оқу процесінде қалыптасады.

Өнеркәсіп пен өндірістің жалпы негіздері физика, химия, биология және т.б сабақтарында зерттеледі. Мұнда машиналар, аппараттар мен аспаптардың жұмыс істеу негізін қалаушы принциптер қарастырылады. Сонымен қатар, мектеп оқушыларының технологиялық процестерге енетін негізгі құбылыстары игеріледі.

Орта жалпы білім беретін мектептегі еңбек сабақтарындағы еңбек тәрбиесі бірінші сыныптан бастап тоғызыншы сыныпқа дейін жалғасады. Еңбек сабақтарында оқушыларды кез-келген адам үшін кейде өмірлік маңызды болып табылатын қарапайым қолмен жұмыс жасау әдістеріне дәйекті және біртіндеп баулиды.

Бастауыш білім берудің жаңартылған мазмұнына қойылатын талаптарда бастауыш білім берудің негізгі құндылықтары ретінде оқытудың нәтижелері ретінде бағдарланған еңбек пен шығармашылық анықталған. «Технология және өнер» білім беру саласының мазмұны «Музыка» және «Көркем еңбек» білім беру пәндерімен ұсынылған және қоршаған әлемді тұтас қабылдауға, оны бейнелеу өнері мен музыка көмегімен тануды қалыптастыруға, бейнелеу өнерінің, қолданбалы өнер мен музыканың адам өміріндегі рөлі туралы алғашқы түсініктерді дамытуға; бейнелеу өнерінің, қолданбалы шығармашылық пен музыканың адам өміріндегі рөлі, қазақтың ұлттық сәндік-қолданбалы өнеріне, музыкалық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға, әлемнің басқа халықтарының өнеріне деген құрмет туралы алғашқы идеяларды дамытуға; адам өмірінің көрінісі ретінде әр түрлі өнер түрлеріне адамгершілік-эстетикалық қатынасты тәрбиелеу, бастауыш сынып оқушыларының көркемдік-музыкалық және шығармашылық дамуына бағытталған.

Бастауыш білім беруді аяқтағаннан кейін «Технология және өнер» білім беру саласы бойынша бастауыш сынып оқушысы:

- идеяларды дамыту үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданумен қатар, әр түрлі ақпарат көздерінен алынған ақпаратты, шығармашылық жұмыстар жасауға арналған материалдардың әдістері мен тәсілдерін, қасиеттері мен мүмкіндіктерін; музыкалық компьютерлік бағдарламаларды қолданумен қатар, шығармашылық жобаларды және идеяларды жүзеге асыруға арналған ақпарат, білім, дағдыны синтездейді;

- көркемдік және музыкалық шығармалардағы негізгі ұғымды, образдар мен идеяларды; шығармашылық жұмыс жасауға арналған материалдардың құралдары мен қасиеттерін мәнерлейді; өнер туындыларының дербес / ұжымдық түрде орындалатынын; зерттелетін музыканың адамгершілік-эстетикалық жағын, шығармашылық қызметтің нәтижелерін, музыка мен көркем шығармашылықтың өмірдегі рөлін бағалайды. Оқушы бастауыш мектепті бітіргеннен кейін ересектермен бірігіп жұмыс істейді, командада қалай жұмыс істеу керектігін біледі [17].

– негізгі орта білім деңгейіндегі «Технология және өнер» білім беру саласының мазмұны «Музыка» және «Көркем шығарма» пәндерінде жүзеге асырылады және қоршаған әлем, жалпы көріністер туралы тұтас түсінік қалыптастыруға, жас ұрпақтың жалпы мәдениетін, қоғамның ұлттық және әлемдік көркемдік құндылықтары негізінде оқушылардың эстетикалық, рухани-адамгершілік және эмоционалдық салаларын дамытуға, өнер мен техниканың адам өміріндегі рөлі, қазақ халқы мен әлемнің басқа да халықтарының дәстүрлерін, әдет-ғұрпын, мәдениетін және әр түрлі өнер түрлерін түсіну және құрметтеу туралы негізгі идеяларды дамыту туралы; әр түрлі өнер түрлерінде көркемдік, музыкалық және жобалық қызметті жүзеге асырудағы білім, білік және дағдыларды одан әрі дамыту үшін, компьютерлік цифрлық технологияларды қолданумен қатар, негізгі технологиялық білімдер, қабілеттер мен дағдылар; түрлі музыкалық цифрлық технологиялармен бірге, вокалды-аспаптық шеберлікті дамыту туралы; көркем және музыкалық бейнелеу құралдары мен заманауи технологиялар арқылы әлемді танудың әр түрлі тәсілдерін дербес дамытуға бағытталады. Негізгі мектептің типтік оқу жоспары «Технология және өнер» (5 сынып - 3 сағат, 6 сынып - 3 сағат, 7-9 сынып - аптасына 1 сағат) және «Көркем шығарма» (сынып) пәндерін (5 - 2 сағат, 6 сынып - 2 сағат, 7-9 сынып аптасына - 1 сағат) оқуды қарастырады [18].

«Технология және өнер» білім беру саласында негізгі орта білім алғаннан кейін мектеп оқушыларының күтілетін нәтижелері:

➤ табиғи, жасанды, көркем материалдардың негізгі түрлері мен қасиеттерін; белгілі бір материалдарды қолмен, механикалық, көркем өңдеудің негізгі технологияларын; тамақ дайындаудың негізгі технологияларын, электрлік жұмыстардың негізгі түрлерінің жалпы сипаттамаларын; электрлік материалдардың жіктелуін; технологиялық машиналардың, құрылғылардың, аппараттар мен аспаптардың жіктелуін; технологиялық машиналар мен жабдықтардың пайдалану-функционалдық сипаттамаларын; тоқыма бұйымдарын жобалау, модельдеу және өңдеу негіздерін; өнер саласында

қолданылатын заманауи ақпараттық технологиялар мен бағдарламалық қамтамасыздандыруды; жабдықтармен және құралдармен жұмыс істеу кезіндегі қауіпсіздік ережелерін біледі.

➤ технологиялар мен технологиялардың адам өмірі мен қоғамдағы, қоршаған ортаны қорғау мен қорғаудағы маңызы мен рөлін; табиғи және жасанды материалдардың өнімінің функционалдық және эстетикалық сапаларына әсерін; шешім қабылдау, идеяларды дамыту және шығармашылық өнімдерді құру үшін топтық және топтық жұмыстың маңыздылығын түсінеді; қарапайым электрлік жұмыстарды орындау кезінде әр түрлі өнер түрлерінде шығармашылық жобалар жасаудың әдістері мен тәсілдерін; қоршаған әлемнің суреттері, объектілері мен құбылыстарының сипаттамаларын берудің, оның ішінде компьютерлік бағдарламалар мен қосымшаларды қолданудың көркемдік әдістері мен тәсілдерін; бұйымдарды, сондай-ақ өнер туындыларын жасау мен жасау кезіндегі көркемдік, құрылымдық материалдардың әртүрлі қасиеттерін; жаңа өнімнің прототиптерін жасауға арналған материалдарды өңдеудің негізгі технологиялары, оның ішінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануын; коммерциялық салада өз идеяларын жүзеге асыру үшін креативті өнімдерін ілгерілетудің әр түрлі тәсілдерін; өз жұмысың жоспарлау және ұйымдастыру тәсілдерін; қоршаған әлемнің экологиялық проблемаларын өнер арқылы жеткізу жолдарын қолданады;

➤ суретшілердің туындылары мен өзіндік жұмыстарында қолданылатын әдістерді, тәсілдерді және материалдарды; оларды сапалы жетілдіру мақсатында өнімнің алғашқы үлгілерін жасайды; шығармашылық жұмыс нәтижелеріне тұтынушылық мүмкіндіктерін; технологиялар мен өндірістің қоршаған ортаға және адам өміріне әсерін талдайды;

➤ әртүрлі материалдар мен құралдарды қолдана отырып, әртүрлі техникада жұмыс істеу әдістері мен тәсілдерін, материалдардың технологиялық және эксплуатациялық қасиеттерін ескере отырып, бұйымдар жасауға арналған құрастырушылық және көркемдік шешімдерді синтездейді;

➤ өнімнің функционалдығы, эргономикасы және тиімділігі мүмкіндіктерін; технологиялық операцияларды орындау үшін еңбек өнімнің тұтынушылық қасиеттері мен қызмет ету мүмкіндіктерін бағалайды [16].

Жалпы *орта білім беру* мазмұнында негізгі құндылықтар ретінде қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілік, сыйластық, ынтымақтастық, *еңбек* пен шығармашылық, ашықтық, өмір бойы білім алу анықталған. Сонымен бірге, орта мектепте еңбек пән ретінде типтік оқу жоспарына кірмейді.

Жоғары сынып оқушыларына, кәсіптік және техникалық білім беру ұйымдары мен жоғары оқу орындарының оқушыларына еңбек тәрбиесі бойынша шұғыл шаралар қабылдау қажеттілігі уақыт талабынан туындайды.

2 «ЕҢБЕК – ЕЛДІҢ МҰРАТЫ» ЖОБАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БОЙЫНША ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫСТАР

Жобаның мақсаты:

Жас ұрпақтың бойында еңбекқорлықтың арқасында жетістікке жеткен адамдардың беделін арттыру арқылы еңбекке деген сүйіспеншілікті қалыптастыру.

Жобаның міндеттері:

➤ Қоғамдағы әлеуметтік инфантилизмді азайту.
➤ Өмірде табандылықпен жетістікке жеткен табысты адамдардың үлгі-өнегелерін құру.

➤ «Рухани жаңғыру» бағдарламасының мазмұнын Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамының тұжырымдамалары мен идеяларымен толықтыру.

Жобаның жаңашылдығы:

➤ «Еңбек - елдің мұраты» жобасы оқушылардың болашақ мамандық таңдау барысында жеке басы мен тұлғалық ресурстарын ескеруге, кәсіби өзін-өзі анықтауда саналы қатынасты қалыптастыруға және кәсіптік бағдарды қолдауға бағытталған.

➤ Еңбек тәрбиесі бағыт ретінде «Рухани жаңғыру» бағдарламасының қоғамдық санасын жаңартудың барлық негізгі бағыттарын ескере отырып жүзеге асырылады.

Жоба келесі ең маңызды мәселелерді шешуге бағытталған:

➤ Мектепте және отбасында еңбек тәрбиесі рөлінің төмендеуі;
➤ Компьютерлік ойындарға деген құмарлық балалардың тек мектепте ғана емес, отбасында да жұмыс істемеуіне әкелуі;

➤ Балалар еңбегін пайдалануға тыйым салу мектеп оқушыларының сыныптарды, мектеп аумағын жинауға қатысуын, балаларды ауылшаруашылық жұмыстарына тартуды тоқтатты

➤ Еңбек мәдениеті негіздерінің жоғалуы, қарапайым еңбек дағдыларының балабақшадан бастап қалыптаспауы және дамымауы;

➤ Еңбек процестері туралы түсініктің қалыптаспауы;

➤ Отбасының еңбекке, мамандыққа деген сүйіспеншіліктің негізін қаламауы;

➤ Орта мектептің бейінді 9-11 сыныптардағы технологиялық дайындық көлемінің қысқаруы мектеп оқушыларының білім және дағдыларды меңгеру деңгейі мен технологиялық дайындығының төмендеуіне, өндіріс саласындағы мамандықтар беделінің жойылуына әкелді;

➤ Оқушыларда тәжірибелік типтегі өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігінің азаюы;

➤ Тұрақты кәсіптік бағдар беру және міндетті таңдау қажеттілігі мен тапшылығы арасындағы үйлесімділіктің пайда болуы. Соңғы сыныпқа жеткенде, мектеп оқушыларының, әдетте, өздеріне ұнайтын мансап жолын таңдау ұзақ мерзімді салдарға әкелетінін түсінуі;

➤ Мектеп оқушыларында жоспарлау мен болжау дағдыларының жетіспеушілігі, сонымен бірге олардың болашақ өмірі мен мансабының ұзақ мерзімді жоспарларын бір уақытта құру қажеттілігі. Мұндай жағдайда мектеп бітіруші азды-көпті қалаған өмір жолдары мен болашақ мамандықтарын көрсете алады, бірақ бұл мақсаттарға жету жолдары сыртқы көмексіз іске асатын болады;

➤ Кәсіптік оқудың мектеп оқушыларына қажеттілігі және бастауыш сыныптан бастап және мектеп бітіргенге дейін баланы қолдап, кәсіптік бағдар беретін мектеп психологтары мен кеңес берушілердің біліктілігінің жеткіліксіздігі немесе жетіспейтіндігі.

Тұжырымдамалық негіздер:

Жобаның тұжырымдамасы еңбек тәрбиесінің басымдығын қалпына келтіруге негізделген:

➤ қозғау салу теориясы (қоғамдық орындарда еңбек туралы мақал-мәтелдер жазылған баннерлерді орналастыру (1-қосымша), қоғамдық орындарда еңбек туралы нақыл сөздер жазылған баннерлерді орналастыру (2-қосымша), ұлы адамдардың еңбек туралы қанатты сөздері бар баннерлерді орналастыру (3-қосымша));

➤ еңбек әулеттерін танымал ету. Орта білім беру ұйымдарында сыныптан тыс жұмыстар кезінде еңбек әулеттерін танымал ету.

➤ оқушыларға арналған еңбек тәрбиесі туралы қағидалар;

➤ өңірлік кәсіпорындар мен ұйымдарда мектеп оқушылары үшін тәжірибе алаңдарын құру.

➤ «Ізденіс» - армандаған мамандықтар бойынша кәсіптік бағдар беру бойынша ғылыми жобалар мен ғылыми топтар жобаларының конкурсы.

➤ мектепте кәсіптік бағдар беру;

➤ бастауыш сынып оқушыларына арналған сынып сағаттары (9-12-қосымша);

➤ негізгі сынып оқушыларына арналған сынып сағаттары (9-12 қосымша);

➤ жоғары сынып оқушыларына арналған сынып сағаттары (9-12 қосымша);

➤ еңбек тәрбиесі туралы бейне-ресурстар;

➤ еңбекке арналған нормативтік-құқықтық база.

Жобаны іске асыру кезеңдері:

I кезең – дайындық;

II кезең – мазмұндау;

III кезең – жалпылау.

Жобаны іске асыру нысандары:

➤ Дәстүрлі: ата-аналар жиналысы (жалпы, сынып бойынша), республикалық конкурстар, аймақтық байқаулар, салалық / ведомстволық сайыстар, шығармашылық байқаулар және т.б.

➤ Дәстүрлі емес: пікірталастар, дөңгелек үстелдер, конференциялар, сұрақ-жауап кештері, сарапшылардың кеңестері және т.б.;

➤ Интерактивті: сауалнама, диагностика, ашық есіктер күні;

➤ Ағартушылық: балаларды оқыту, еңбекке тәрбиелеу проблемаларын және кәсіптік бағдар беру жұмысының міндеттерін жариялау үшін бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану, ата-аналардың жалпы білімін ұйымдастыру, ақпараттық парақтар мен баннерлер шығару, білім порталы.

➤ мемлекеттік-қоғамдық: «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы мен оның өңірлік өкілдерін еңбек тәрбиесін жандандыруға бағытталған жобаларды іске асыруға тарту.

Әлеуметтік серіктестер және жоба қызметкерлері:

➤ Жауапты мемлекеттік органдар: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар министрлігі, Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, өңірлік кәсіпкерлер палатасы, жұмыспен қамту орталықтары;

➤ жұмыс берушілер;

➤ Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігіне бағынышты ұйымдар;

➤ білім беру ұйымдары;

➤ Қазақстан Республикасының халқы.

Қоғамдық басқару құрылымы: «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы мен оның өңірлік өкілдері, жұмыспен қамту орталықтары, жұмыс берушілер, мектептер, ата-аналар қауымдастығымен өзара әрекеттесу.

Жобаның міндеттері бағытталған адамдардың санаттары:

➤ балалар, мектеп оқушылары, білім алушы жастар;

➤ ата-аналар;

➤ педагогикалық кадрлар.

Іске асыру кезеңдері мен механизмдері:

I кезең – Дайындық кезеңі

Еңбек тәрбиесінде, жалпы тәрбиелеу сияқты, мәжбүрлеу болмауы керек. Осыған байланысты қозғау салу теориясын қабылдау қажет. Қозғау салу теориясы – бұл пәнаралық зерттеулердегі ұғым, бұл позитивті күшейту және жанама нұсқаулар арқылы топтық және жеке шешімдер қабылдау процесіне әсер ету қабілетін білдіреді.

Бұл теорияға сәйкес қозғау салу - мәжбүрлеу немесе тікелей ұсыныстардан кем емес. Қозғау салу, бұл шешімдер қабылдау процесінің кез-келген аспектісі, ол адамдарды өзінің таңдауына ешқандай шектеулер енгізбей, мінез-құлқын белгілі бір жолмен өзгертуге шақырады. Қозғау салу оңай болса, оны қарапайым деп атайды. Қозғау салуға тыйым салынбайды [19].

II кезең – Мазмұндау кезеңі

Еңбек тәрбиесінің проблемасы адамзат үшін бұрыннан пайда болды. Еңбек тәрбиесі мәселесі бойынша көптеген құнды идеялар педагогика классиктерінің - Я.А. Коменский, Дж. Локк, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, В.А. Сухомлинский, А. Құнанбаев, Ы. Алтынсарин, Б. Момышұлы және басқалардың еңбектерінде көрсетілді. Педагогиканың көрнекті өкілдері А.В. Луначарский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский жастардың еңбек тәрбиесінде және кәсіптік бағдар беруде руханилық болуы керек, яғни, еңбек

идеясының өзі шабытпен, шығармашылықпен, адамгершілік тазалықпен, оның әлеуметтік құндылығын сезінумен байланысты «рухани қажеттілік» деңгейіне көтерілуі керек екендігіне назар аударды. Ұлы ұстаз В.А. Сухомлинский еңбек біздің тәрбиеленушілеріміздің рухани өмірінде үлкен тәрбиеші болады, достық пен жолдастықтың қуанышын сыйлайды, ізденімпаздығы мен қызығушылығын дамытады, қиындықтарды жеңудің қызықты қуанышын тудырады, қоршаған әлемдегі жаңа және жаңа сұлулықты ашады, материалдық байлықты жасаушының алғашқы азаматтық сезімін оятады, онсыз адам өмірі мүмкін емес деп жазды. Өкінішке орай, қазіргі заманғы педагогикалық және білім беру инновацияларының авторлары мектеп оқушыларының еңбек тәрбиесі мәселелеріне тиісті назар аудармайды.

А.С. Макаренко, К.Д. Ушинский және Ю.К. Бабанский сияқты педагог-ғалымдардың еңбектерінде еңбек тәрбие құралы ретінде өте маңызды орын алады. А.С. Макаренко жасампаздықтың маңыздылығы туралы: «Адам еңбекке сүйіспеншілікпен қараған кезде, оның саналы түрде қуанышын көргенде, еңбектің пайдасы мен қажеттілігін түсінгенде еңбек тұлға және талант көрінісінің негізгі формасы ретінде жасалған кезде ғана шығармашылық еңбек мүмкін болады» деп, шығармашылықтың маңыздылығын атап өтті [20].

К.Д. Ушинскийдің сөзі бойынша «Еңбек, бір жағынан тәрбиеленушіге әлемде пайдалы жұмыс табуға мүмкіндік ашып, екінші жағынан, оны еңбекке деген сарқылмас күшін баулу үшін қырағы болуы керек» [21]. Ушинский «Еңбек өзінің психикалық және тәрбиелік мағынасында» кітабында еңбек дағдысын қалыптастыруға бағытталған қажетті ұсынымдарды ұсынды:

➤ Оқушыны оқытпаңыз, тек оқуына көмектесіңіз. Оқушы қанша жұмыс істей алса, сонша оған жұмысты беру керек, ал тәлімгерге тақырыпты игеруге көмектесіп, оқушыға еңбегінің ләззатын сезінуге мүмкіндік беру керек.

➤ Ой еңбегінде балаға күш салмаңыз. Олардың ұйықтап кетуіне де жол бермеңіз. Ой еңбегінің жолы ауыр, армандау оңай және жағымды болғанмен, ойлау жолы қиын болып табылады. Өйткені, оқушы бірнеше минут бойы байыпты ойлағаннан гөрі, бір парақпен бірнеше сағат бойы ойланбай отыруға немесе оны есте сақтауға дайын. Демек, оны ой еңбегіне дағдыландыру қажет.

➤ Біртіндеп жұмыс істеуге дағдыландыру. Оқушы ой еңбегін оңай және денсаулыққа зиян келтірмей көтеруге қабілетті болу керек, ол үшін онымен өте мұқият жұмыс жасап, жүктемені біртіндеп арттыру керек. Сонда еңбек ету әдетімен бірге оқушының еңбекке деген сүйіспеншілігі пен еңбекке деген ынтасы пайда болады.

➤ Еңбек әрекетінің түрлерін өзгерту. Ой еңбегінен дем алу ештеңе жасаудан емес, мәселені өзгертуден тұрады. Физикалық еңбек ой еңбегінен кейін жағымды; өйткені сынып кабинеттерін тазарту, көгалдандыру, токарлық өңдеу, кітаптарды түптеу материалдық пайда да әкеледі, демалу үшін де қызмет етеді. Балалық шақта белсенділіктің мұндай өзгермелі түрі ойын болып табылады.

Ю.К. Бабанский еңбек заманауи білім беру жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болады деп санады. Табиғатынан адамдарда жұмыс істеу

қабілеті бірдей, бірақ өмірде кейбір адамдар басқаларға қарағанда жақсы жұмыс істейді [22]. Демек, адам бойындағы еңбек ету қабілеттерін тәрбиелеу, оның болашақ өмірдегі деңгейінің тәрбиесі болып табылады.

Жеке тұлғаны адамгершілікке тәрбиелеуде еңбектің маңызы ерекше зор. Көптеген мұғалімдер еңбекті азаматтық сананы, патриоттық сезімді және олардың әлеуметтік парызын түсінуді дамытумен байланыстырды. Балада дамып, қалыптасатын маңызды қасиеттердің бірі - еңбексүйгіштік.

Еңбексүйгіштік дегеніміз - еңбекке, қызметкердің еңбек белсенділігін, зейіні мен ынтасын көрсететін, еңбекке деген оң қатынасты білдіретін адамгершілік қасиет. Еңбек, практикалық өндірістік іс-әрекеттер адамның физикалық дамуына тиімді әсер етеді. Еңбек адамның ақыл-ой қабілеттерін, оның тапқырлығын, шығармашылық тапқырлығын дамытады. Заманауи өндірістегі жұмыс терең білім мен техникалық дайындықты, жаңа технологияны тез игеру қабілетін, еңбек тәжірибесін ұтымды және жетілдіре білуді қажет етеді.

Еңбекке баулу, адамның еңбек қабілетін тәрбиелеу дегеніміз - болашақтағы жақсы немесе жаман азаматты ғана емес, сонымен бірге оның болашақ өмір сүру деңгейін, оның әл-ауқатын да тәрбиелеу. Еңбек - бұл адамның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға, оның физикалық және рухани маңызды қабілеттерін, сондай-ақ адамгершілік қасиеттерін дамытуға бағытталған саналы, мақсатты, шығармашылық қызметі.

Баланы еңбекке тәрбиелеу отбасында және мектепте еңбек міндеттері туралы бастауыш идеяларды қалыптастырудан басталады. Еңбек жалпы алғанда жеке тұлғаны дамытудың қажетті және маңызды құралы болды және болып қала береді. Еңбек қызметі мектеп оқушыларының табиғи физикалық және зияткерлік қажеттілігіне айналуы қажет.

Еңбек тәрбиесі оқушылардың политехникалық дайындығымен тығыз байланысты, заманауи технологиялар, технология және өндірісті ұйымдастыру негіздері туралы білімді қамтамасыз етеді; еңбекке шығармашылық қатынасты дамытады; мамандықты дұрыс таңдауға ықпал етеді.

Іске асыру тетіктері:

- Көркем еңбек сабақтары;
- Технология сабақтары;
- Қосымша білім беру сабақтары;
- Сыныптан тыс, сабақтан тыс жұмыстар;
- Сенбіліктер;
- Еңбек әулеттерінің қатысуымен бағдарламалар, подкастерлер циклы;
- Қоғамдық орындарда еңбек әулеттері туралы фотосессиялар ұйымдастыру;
- Әлеуметті желілерде бір салада жұмыс істейтін бірнеше ұрпақ туралы әңгімелер, олардың отбасылары тарихы туралы челленджер;
- Кәсіпорындарға экскурсиялар;
- Тәлімгерлер, өндіріс жаңашылдар, өнертапқыштармен кездесулер;
- Табысты мамандармен кездесулер;
- Кәсіби шеберлік байқаулары,

- Тәлімгерлік, дуалды оқыту;
- Кәсіпорындарда тәжірибеден өту;
- Кәсіптік бағдар беру ойындары мен жарыстары;
- Кәсіпорындар мен ұйымдарда мектеп оқушылары үшін тәжірибе алаңдары;
- Студенттік құрылыс және педагогикалық топтардағы жұмыс.

III кезең – Жалпылау кезеңі

1. Білім беру ұйымдарында еңбек тәрбиесі туралы қағидаларды дайындау және қабылдау

1.1. Отандық және халықаралық еңбек тәрбиесінің тәжірибесін зерттеу;

1.2. Оқытуды ұйымдастырудағы еңбек тәрбиесі туралы қағидаларды дайындау;

1.3. Мектептің ата-аналық және педагогикалық қоғамдастығымен, «Атамекен» ҰКП, ӨКП және жұмыспен қамту орталықтарының өкілдерімен «Білім беру ұйымындағы еңбек тәрбиесі туралы қағиданы» талқылау;

1.4. Оқушылардың еңбек тәрбиесі туралы ережесін жалпы мектептегі ата-аналар жиналысында қабылдау

2. Оқушыларға еңбек тәрбиесі аясында ата-аналар қауымдастығы, «Атамекен» ҰКП және оның өңірлік өкілдері, жұмыспен қамту орталықтары, жұмыс берушілермен жұмысты ұйымдастыру арқылы еңбек әулеттерін танымал ету.

2.1. Орта білім беру ұйымдарында сыныптан тыс жұмыстар кезінде еңбек әулеттерін танымал ету;

2.2. Еңбек тәрбиесі бойынша мектеп Жарғысына түзетулер енгізу;

2.3. «Атамекен» ҰКП және оның өңірлік өкілдерін, жұмыспен қамту орталықтарын, жұмыс берушілерді шақырылған қонақтар ретінде сынып сағаттарына, байқауларға, кәсіптік бағдар беруге арналған конференцияларға, мамандықтармен танысуға тарту.

2.4. Үздік еңбек әулеттері мен өндіріс қызметкерлерін анықтауға бағытталған Республикалық / ведомстволық / өңірлік «Трудовой путь» / «Еңбек жолы» байқауы;

2.5. «Үздік еңбек әулеті» / жұмыс тәжірибесі ең үлкен әулетті таңдау;

2.6. «Үздік жас өндіріс қызметкері» / ең белсенді және еңбекқор өндірістік қызметкерді таңдау;

2.6. «Жұмыс істейтін жастар үшін үздік тәлімгер» / ең тиімді тәлімгерді таңдау;

2.7. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Іскер Азамат - Ел тірегі» бағытын іске асыруда білім беру ұйымдарының әлеуметтік серіктесі ретінде жұмыс берушілермен ынтымақтастығы (олар өз тәжірибелерімен бөліседі, таланттарды ашуға және заманауи тенденцияларға сәйкес келетін мамандық таңдауға көмектеседі).

3. Отбасындағы еңбек тәрбиесі:

3.1. Адал еңбек - өмірде жетістікке жетудің негізгі құралы;

3.2. Ата-аналардың жұмысқа деген қатынасы;

3.3. Оқу - оңай жұмыс емес;

3.4. Ата-аналардың балалар еңбегін бағалаудағы педагогикалық тактикасы;

3.5. Отбасындағы еңбек тапсырмаларының рөлі мен маңызы.

4. Оқушылардың кәсіби диагностикасы және кәсіби бағыттылығы:

4.1. «Болашақ жол бастауы» ерте кәсіби диагностикасы және кәсіптік бағдарлау жобасы;

4.2. Профессиограмма және оның құрылымы;

4.3. «Тәжірибе алаңы» кәсіпорындары мен ұйымдарындағы мектеп оқушыларына арналған өңірлік оқу алаңдары.

4.4. «Ізденіс» армандаған мамандықтар бойынша ғылыми топтардың жобалар байқауы.

4.5. Қазақстандағы жаңа мамандықтар мен құзыреттер атласы.

5. Нормативтік-құқықтар актілері (одан әрі - НҚА) және еңбек тәрбиесі туралы видео ресурстар

5.1. Еңбек тәрбиесі туралы НҚА

5.2. Еңбек тәрбиесі бойынша бейне ресурстар;

5.3. Кәсіптік бағдар беру жұмысы бойынша бейне ресурстар.

Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып (білім деңгейі бойынша), жобаны іске асыру бағыттарын толығырақ қарастырайық. Барлық ұсыныстар ұсынымдық сипатта болады, мақсаттар мен міндеттерге байланысты өзгертілуі, толықтырылуы және түзетілуі мүмкін.

Орта білім беру ұйымдарында еңбек тәрбиесі туралы ережелерді дайындау және қабылдау

Елдегі заманауи әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар қазіргі жастардың жеке қасиеттеріне қатаң талаптар қояды. Сондықтан, еңбек тәрбиесі басым бағыттардың бірі болып табылады және саналы түрде еңбекке деген қажеттілікті, сондай-ақ осы қайта құрулар динамикасына сәйкес келетін жеке қасиеттерді қалыптастыруға бағытталады. Бұл шара жас өспірімдерге адам өміріндегі еңбектің айрықша маңыздылығын түсінуге, мамандықтар туралы түсініктерін кеңейтуге көмектеседі. Олардың шығармашылық бастамаларын ынталандырады, кәсіптік бағдарлауға, жауапкершіліктің қалыптасуына, еңбексүйгіштікке, өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі тәрбиелеуге ықпал етеді. Қазіргі заманғы мектепте тұлғаны ойдағыдай қалыптастыру оқу жұмысын тек практикалық еңбек әрекетімен ақылға қонымды үйлестіру негізінде жүзеге асырылуы мүмкін.

Дұрыс жүргізілген еңбек тәрбиесі, мектеп оқушыларының қоғамдық пайдалы, нәтижелі еңбекке тікелей қатысуын, азаматтық жетілудің, тұлғаның адамгершілік және интеллектуалды қалыптасуының, оның физикалық дамуының тиімді факторы болып табылады. Мектеп түлектерінің болашақ тағдыры қалай өрбитініне қарамастан, оларға кез-келген қызмет саласында еңбек дағдылары қажет болады. Міне, сондықтан мектептегі білім берудегі еңбек элементі ежелден-ақ өте маңызды педагогикалық тәсіл болып келеді.

Қазақстандық білім беру жүйесі қиын кезеңді бастан кешуде. Жалпы білім беретін еңбек тәрбиесінің политехникалық мектебі уақыт өткен сайын

гуманитарлық сипатқа ие болуда. Оқытуды нәтижелі еңбекпен ұштастыру идеясы ұмытылып барады: оқушылар бригадалары, құрылыс отрядтары, өндірістік бөлімшелер және оқушылардың еңбек бірлестіктерінің басқа түрлері бүгінгі күні жұмыс істемейді. Білім берудің оқу-материалдық базасына қолдау көрсетілмейді. Қазіргі кезде білім беру үдерісіндегі басты екпін оқушылардың жеке қабілеттерін дамытуға, олардың қажеттіліктері мен бейімділіктеріне сәйкес сараланып білім беруді кеңейтуге, тереңдетіп оқытатын мамандандырылған мектептер мен сыныптар желісін, орта білім деңгейінің ғылыми-техникалық прогресс талаптарына сай болуын қамтамасыз ететін әр түрлі пәндердің дамытуға бағытталған.

Сондықтан, қазір, бұрын-соңды болмаған, мектеп оқушыларын жалпы еңбекке даярлау мәселелері маңызды болып тұр, өйткені оқушының білімі, біліктілігі, мақсаты, тілегі және ұмтылысына тек өзінің ғана емес, республиканың болашағы да байланысты болады.

Мектептегі еңбек тәрбиесі бойынша «Оқушылардың еңбек тәрбиесі туралы қағидасын» (бұдан әрі - Қағида) белгіледі ұсынамыз. Қағиданың құрылымына төмендегі ережелер кіруі мүмкін:

1. Жалпы ережелер

1. Мектеп оқушыларының қоғамдық пайдалы жұмысы оқу жоспарына сәйкес ұйымдастырылады.

2. Оқушылардың қоғамдық пайдалы жұмысы - қазіргі білім беру жағдайында оқушылардың жеке және кәсіби дамуына ықпал ететін оқу процесінің ажырамас бөлігі.

Оның негізгі міндеттері:

- еңбекке деген саналы қажеттілікті қалыптастыру;
- еңбек адамдарына құрмет көрсету;
- табиғатқа деген қамқорлық, оған құрметпен қарау;
- ұжымдық іс-әрекет дағдыларын қалыптастыру;
- еңбек және өндірістік тәртіпті тәрбиелеу;
- жұмысшы мамандықтарына қызығушылықты қалыптастыру;
- еңбекке баулу дағдылары мен іскерлігін, еңбекке баулу процесінде алған білімдерін бекіту;
- жалпы білім беру дайындығы;
- мектеп аумағын абаттандыруға барлық мүмкіндігінше көмек көрсету;
- мектеп ғимаратында тазалық пен тәртіпті қалпына келтіру үшін өзіне-өзі қызмет ету, сыныптар, мектеп алаңдарын таза ұстау.

3. Қоғамдық пайдалы еңбек V - XI сынып оқушыларын еңбекке оқыту мен тәрбиелеудің қолданбалы бағытын күшейтеді. Еңбек сабағын ұйымдастыру үшін:

V - VII сыныптарда - 2 сағат,

VIII - IX сыныптар - 3 сағат;

X және XI сыныптар - аптасына 4 сағат бөлінеді.

4. Оқу жылы бойы оқушылардың қоғамдық пайдалы жұмысы ұйымдастырылады. Жұмыстар аптасына бір реттен артық емес мерзімде жүзеге асырылады:

5-9 сынып оқушылары үшін - 40 минуттан аспайды,
10-11 сынып оқушылары үшін - 60 минуттан аспайды.

5-11 сыныптарда әлеуметтік жұмысты сынып жетекшісі ұйымдастырады.

2. Оқушыларға арналған еңбек тәрбиесінің мақсаты, міндеттері және принциптері

2.1. Оқушыларға еңбек тәрбиесінің мақсаты - еңбекке деген жағымды қатынасты, еңбекке деген саналы қажеттілікті қалыптастыру және оқушыларды қазіргі қоғамдағы өмірге дайындау.

2.2. Оқушыларға еңбек тәрбиесінің міндеттері:

1. Жұмыстың алғы шарттарын қалыптастыру:

- еңбек дағдылары;
- қызметтің компоненттері;
- қоғамдық мотивтер.

2. Ересектерде еңбекке деген жағымды қатынасты тәрбиелеу:

- ересектердің жұмысына қызығушылықты қалыптастыру;
- еңбек адамына деген құрметті, оның жұмысының нәтижелерін құрметтеуге тәрбиелеу;
- еңбектің әлеуметтік мәні туралы түсініктерді қалыптастыру;
- табиғат пен адамға, қоршаған заттар мен заттар әлеміне деген ізгіліктік қатынасты тәрбиелеу;
- әлемді мақсатты түрде өзгертуге қатысуға және қатысуға деген ұмтылыс пен қабілетті дамыту;

- қолынан келетін барлық мүмкін көмекті көрсету ұмтылысын тәрбиелеу.

3. Оқушылардың жеке тұлғалық тәрбиесі:

- даралықты дамыту үшін қажетті жағдайлар жасау;
- жеке қасиеттерді тәрбиелеу (тәуелсіздік, жауапкершілік, бастамашылық, борыш сезімі);
- еңбексүйгіштікке тәрбиелеу (еңбекке баулу әдеті, жұмысқа қатысуға дайын болу);
- оқушылар арасындағы жағымды қарым-қатынасты дамыту (достық, өзара көмек, жолдастарына қамқорлық).

4. Оқушылардың кәсіби бағыты:

- кәсіптік білім;
- кәсіби диагностика;
- кәсіби кеңес.

5. Оқушылардың экономикалық мәдениетінің негіздерін қалыптастыру:

- қоғам дамуының экономикалық заңдылықтары туралы нақты түсінікті дамыту;
- оқушылардың экономикалық ойлауын қалыптастыру;
- құлшыныс иесінің-азаматтың мінездік қасиеттерін тәрбиелеу (үнемшілдік, практикалық, үнемділік);
- жұмыс уақытын ұтымды пайдалану дағдыларын дамыту;
- экономикалық талдаудың негізгі дағдыларын, үнемділік пен сақтық әдеттерін игеру.

2.3. Оқушыларға арналған еңбек тәрбиесі келесі принциптерге негізделген:

- еріктілік;
- жас ерекшелігі;
- мақсаттылық;
- қауіпсіздік;
- қызмет.

3. Жұмыс түрлері

3.1. Берілген тапсырмаларды орындау үшін оқушыларға келесі іс-шараларды ұсынуға болады:

- сыныпта және мектепте еріктілер қызметі;
- ауылды санитарлық тазарту және абаттандыру бойынша ауылдың экологиялық айлықтарына қатысу;
- мектеп аумағын абаттандыру;
- оқу-эксперимент алаңындағы тәжірибе;
- кәсіптік оқу орындары, жұмыспен қамту қызметі ұйымдастырған «Ашық есік күндеріне» бару, «Білім. Ғылым. Мансап» көрмелері және басқаларына қатысу;
- белгілі бір кәсіби қызметке бейімділікті анықтау үшін тестілеу.

4. Сыныптағы еріктілер қызметі

4.1. Сыныптағы оқушылардың еріктілігі оқушыларға арналған санитарлық-гигиеналық режим мен ережелерді сақтау, оқушылардың жеке қасиеттерін (жауапкершілік, тәуелсіздік, үнемшілдік, парызды сезіну) және оқушылар арасындағы жағымды қарым-қатынасты тәрбиелеу мақсатында ұйымдастырылады.

4.2. 2-11 сынып оқушылары өз еріктерімен сынып еріктілеріне қатысады.

5. Санитарлық тазарту және экологиялық айлықтар

5.1. Санитарлық тазарту және экологиялық айлықтар табиғат пен адамға, қоршаған әлемге деген ізгілікті көзқарас қалыптастыру мақсатында өткізіледі; әлемді мақсатты түрде өзгертуге қатысуға және қатысуға деген ұмтылыс пен қабілетті дамыту; еңбексүйгіштікке, жеке және ерік-жігерлі қасиеттерге, жан-жақты көмек көрсетуге ұмтылуға тәрбиелеуді қажет етеді.

5.2. Ауылды санитарлық тазарту, экологиялық сенбіліктер, экологиялық айлықтар елді мекен басшысы бекіткен кестелерге сәйкес өткізіледі. Сыныптарға аумақты бөлу және бекіту Жоғары сынып оқушыларының кеңесінде жүзеге асырылады.

5.3. Мектеп бөлмелерін санитарлық тазарту, санитарлық-гигиеналық режимді қамтамасыз ету мақсатында әр тоқсанның соңында жүргізіледі. Әр сыныптың жұмыс көлемі және мектептегі санитарлық тазарту кестесі директормен бекітіледі.

5.4. Сынып жетекшілері өз сыныбымен бірге жұмысқа баруға және жұмыс аяқталғанға дейін оқушылармен бірге болуға міндетті.

5.5. Санитарлық тазалық, сенбіліктер мен экологиялық айлықтар басталар алдында сынып жетекшілері қауіпсіздік шаралары туралы уақытында нұсқау беріп, оқушыларға жұмыс тәртібі мен уақытын түсіндіріп отыру қажет.

6. Мектептегі еңбек практикасы

6.1. 1-11 сыныптарда табиғатқа, биологияға, экологияға, қоғамдық пайдалы еңбекке, эксперименттік-экологиялық жұмыстарға оқу-тәжірибелік сабақтарын өткізу үшін мектепте жылыжай, оқушылардың табиғатқа деген қызығушылығын арттыру мақсатында биология және ауылшаруашылық ғылымдарының еңбекпен тығыз байланысын қамтамасыз ететін экология, ландшафттық дизайн, ауыл шаруашылығы, белгілі бір еңбек дағдыларын дамыту мектебі құрылады.

6.2. Мектеп сайтында жұмысты ұйымдастыруға арналған құжаттама:

- мектеп учаскесінің жоспар сызбасы;
- жұмыс жоспары;
- оқушылардың жазғы жұмыс кестесі.

6.3. Мектеп учаскесіндегі жұмысты жалпы басқаруды мектеп директоры жүзеге асырады. Директор жыл бойына педагогикалық басшылықты ұйымдастырады: мектеп алаңындағы жұмысты материалдық қолдау, демеуші кәсіпорындарды, ата-аналарды мектеп алаңында жұмысты жақсартуға және орындауға көмектесу үшін тарту.

Директордың әкімшілік-шаруашылық жұмысы жөніндегі орынбасары мектеп алаңын уақтылы құралдармен, тұқым және отырғызу материалдары, тыңайтқыштары, өсімдіктерді суаруға арналған сумен қамтамасыз етуге жауап береді, мектеп аумағын қорғауды ұйымдастырады.

Директордың оқу-тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары мектеп аумағында оқу-тәрбие жұмысын жүргізуге міндетті.

Мектеп директоры учаскесінің басшысын тағайындайды.

Учаскесінің басшысы (білім беру мекемесінің әкімшісі) алаңның жай-күйіне, оқушылардың жұмысын ұйымдастыруға тікелей жауап береді, санитарлық-гигиеналық нормалары, денсаулық пен қауіпсіздік ережелері, өрт қауіпсіздігі ережелерінің сақталуын қамтамасыз етеді, тұқым мен отырғызу материалдары, қажетті құралдар мен жабдықтарды қамтамасыз ету шараларын қабылдайды.

Жұмыстың соңында менеджер сайтта жұмыс нәтижелері туралы есеп құрастырады.

Мектеп алаңында оқушылардың жұмысын басқаруға қатысатын педагогикалық қызметкерлер дұрыс жұмыс әдістерін үйретеді, оқушылардың еңбек қауіпсіздігі ережелері мен санитарлық-гигиеналық режимді сақтауын қамтамасыз етеді.

7. Оқушылардың еңбек қауіпсіздігі

7.1. Мектеп директоры, мұғалімдер құрамы оқушылардың қауіпсіз еңбек жағдайлары үшін еңбекті қорғау, қауіпсіздік техникасы және өндірістік санитария ережелері мен нормаларына сәйкес қатаң жауапкершілік алады.

7.2. Оқушылардың қауіпсіздік техникасы бойынша оқушылар сабақтан кейін, белгіленген үлгідегі журналға тіркелей отырып жұмысқа жіберіледі.

7.3. Оқушыларды жас ерекшелігіне қарай пестицидтерді қолдануға байланысты эпидемиологиялық қауіпті жұмыстарға, сондай-ақ жас өспірімдерге белгіленген нормалардан тыс салмақтарды көтеру мен қозғалтуға

байланысты жұмыстарға тарту тыйым салынады. Оқушыларды жұмысқа күніне 2 сағаттан артық емес тартуға болмайды.

7.4. Жұмыс барысында оқушыларда болған жазатайым жағдайлар болған жағдайда оларға жедел медициналық көмек көрсетіледі. Оқыс оқиға туралы тез арада кезекші мектеп әкімшісіне немесе денсаулық пен қауіпсіздікке жауапты адамға хабарлау керек. Апаттың ұйымдастырушылық-техникалық себептері тез арада жойылып, болашақта осындай оқиғалардың алдын алуы үшін шаралар қабылдау қажет.

7.5. Оқушыларға сау және қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз етуді бақылауды мектеп директоры жүзеге асырады.

Бастауыш сынып мұғалімдері үшін біз еңбек адамдарына деген құрмет сезімін тәрбиелеу, мамандықтардың алуан түрімен танысу, белгілі бір мамандықты таңдау үшін білімнің маңыздылығы туралы түсініктерді қалыптастыруға бағытталған сынып сағаттарын өткізуді ұсынамыз. Ол еңбек тәрбиесінің мақсаттары мен міндеттеріне байланысты болады. Мұғалім оқушылардың педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып, тақырыпты таңдауға, өзіндік өзгертулер мен толықтырулар енгізуге құқылы.

Сыныптағы «Абайдың қара сөздеріндегі еңбек туралы таным мен толғам» тақырыбындағы сағаттық әңгіме еңбектің мақсаттары мен міндеттерін түсінуге, салаларды кеңейту және еңбек адамдарына деген құрмет сезімін, өзінің және адамдардың мүдделері үшін жұмыс істеуге деген ұмтылысты тәрбиелеу мәселелерін шешеді [23].

Сынып сағаты

1. Кіріспе бөлім

I. Ұйымдастыру сәті

2. Кіріспе әңгіме

- Жұмыс не үшін қажет?

- Еңбек туралы қандай мақал-мәтелдер білесің?

Бос отырып қатып қалғанша, еңбек етіп күйіп кеткен артық.

Еңбек береді, жалқаулық алады.

Еріншек – су, еңбекқор – бал ішеді.

Еріншектің туысы – қайыршы.

Мал баққандікі, Жер жыртқандікі.

- мақал-мәтелдердің мағынасын түсіндір.

II. Негізгі бөлім

1. Абайдың қара сөздеріндегі еңбек туралы таным мен толғам тақырыбындағы сынып сағаты

Сабақ тақырыбы: Абайдың қара сөздеріндегі еңбек туралы таным мен толғам. Отыз жетінші қарасөзі.

Сабақ мақсаты:

1. Абайдың қара сөздеріндегі негізгі ойды, идеяны ұғындыра отырып, адамдық қасиеттер туралы түсінік беру. Абай Құнанбаев туралы білімдерін толықтыру.

2. Оқушылардың танымдық түсініктерін дамыта отырып, өздіктерінен қорытынды шығаруға, жұмыс істеуге машықтандыру.

3. Қара сөздерден ұлағат алуға, эмоциялық әсер ала білуге, басқаның пікірін сыйлауға тәрбиелеу.

Сабақ түрі: жаңа білім беру сабағы.

Сабақ әдіс-тәсілдері: әңгімелеу, сұрақ-жауап, мәнерлеп оқу, слайдтар, өзіндік ой түйе білу.

Сабақ көрнекілігі: презентация.

Сабақ барысы:

1. Ұйымдастыру кезеңі

Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

2. Мотивация минуты.

«Әлемге танылған - Абай» - Абайдың суреттері мен шығармалары бар көрме.

3. Сабақтың дәйек сөзі: Асыл сөзді іздесең, Абайды оқы ерінбе.

«Әлемді шарлау» стратегиясы:

- Абай Құнанбаев кім?

- Толық аты кім? (Ибраһим)

- Туған жері қай жер?

(Семей облысы, Шыңғыстау өңірі (қазіргі Шығыс Қазақстан облысы, Абай ауданы, Қасқабұлақ жайлауы).

- Қай жылы туған?

(1845 жыл 22 тамыз - 1904жыл)

- Анасы мен әжесінің аты кім?

Анасы- Ұлжан, Қаракесектің бошан руынан, Бертік бидің тұқымы, әжесі- Зере (Тоқбала)

- Қайда білім алды?

Семейдегі Ахмед Риза медресесі - (13жасқа дейін)- «Приходская школа» (Зай)

- Қай рудан шыққан?

Тобықты руынан

- Еңбектерінің негізгі тақырыбы не туралы?

Негізгі тақырыбы: өнер-білімге, ғылымға шақырады.

- Кімнің шығармаларын аударған?

Пушкин, Крылов, Толстой, Байрон, Гете т.б. шығармаларын аударған.

- Қанша аудармалары бар?

50-ден асады.

- Ең ірісі қай аударма?

Лермонтов «Бородино».

- Қарасөздері қанша?

45

- Неше күйі бар?

Күйлері: “Торжорға”, “Желдірме”, “Май түні”.

- Тарихтағы орны қандай?

Тарихтағы орны – қазақ жазба әдебиетінің негізін салушы, қазақты әлемге танытушы.

Абай туралы. /еске түсіру/ 5-7 слайд жасалынады

«Шеңбердегі өлең»

Оқушылар дөңгелек жасап тұрады, бірінші оқушы Абайдың кез келген өлеңінің бір шумағын айтады, қасындағы оқушы жалғастырады. Осылайша әр оқушы Абайдың өзі сүйіп оқып, жаттап алған өлеңінің бір шумағынан айтып шығады.

Жаңа сабақ.

Мұғалім түсіндірмесі:

«Абайды таныту арқылы біз Қазақстанды әлемге танытамыз. Қазақ халқын танытамыз. Абай әрқашан біздің ұлттық ұранымыз болуы тиіс» деген Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың сөзі бүгінгі сабағымызға арқау болмақ. Демек, бүгінгі сабағымызды халқымыздың дана да дара ұлдарының бірі - Абай Құнанбайұлының «Отыз жетінші қара сөзіне» арнаймыз».

Абайдың қарасөздеріндегі еңбек туралы таным мен толғам (оқушылармен кезек оқылады)

Нақыл сөз (афоризм) – мағынасы терең, ойды қысқаша бейнелейтін, мақал-мәтелге ұқсас, айтуға оңай көркем сөз тіркесі. Яғни қысқа, әрі ойлы, авторы белгілі, тұжырымды ереже-қағидалар. Мысалы: ХХІ ғасыр – білікті, білімді, бәсекеге қабілетті жастардікі (*Н.Ә.Назарбаев*), «Сақалын сатқан кәріден еңбегін сатқан бала артық»(*Абай*).

«Отыз жетінші сөзінде», бұдан өзге де афоризмдері көп (23 афористік сөз).

Осылайша, тұспал сөзбен ақыл айтып, тұжырымды ой беріп, әдебиетте тұспал мәтел сөз формасын дамытты.

37- қара сөзі- нақыл сөздер яғни адамға жаман нәрселерден бойын аулақ салуды айта отырып, кейінгі ұрпаққа үлгі етіп, ғибратты сөз қалдырған.

37 қара сөзін тыңдату.

Жұмыс дәптерімен жұмыс.

Мәтінді оқу

Алма-кезек оқыту стратегиясын қолдану

Жеке жұмыс.

- Абайдың 37 қарасөзі не туралы?
- Абайдың қарасөздерінің ұнаған тұстарын жазып ал.
- *Қара сөзге өзіндік пікір жазыңыз.*

Топтық жұмыс (постер):

«Абай қарасөздері біз үшін...»

«Май түні» күйін тыңдап отырып орындау

37 қара сөзінің түйінін айту.

Абай отыз жетінші қара сөзінде нақыл сөздерді тізеді. Нақылдардың барлығы дерлік адам бойындағы адамшылық қасиеттерді ардақтауға бағытталған. "Адамның адамшылығы істі бастағандығынан білінеді, қалайша бітіргендігінен емес", – дейді Абай.

Жалпы, қара сөзде ақын адам бойындағы қайратсыздық, заманның адамға әсері, білімге талпыныс, достық, тіленшілік, білгенді үйрету сынды тақырыптарды қозғайды.

"Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оның замандасының бәрі виноват", – деп әр адамның заманға, заманның адамға әсерін сөз қылады. Абай заманды қалыптастыратын адамдардың өздері екендігін, сондықтан, әркім өзін дамытуға, өзін тәрбиелеуге күш салуы керектігін меңзейді.

"Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім", – деп, адамның кез келген уақытта өзін қолына алып, түзеле алатындығын айтады.

"Бақпен асқан патшадан,
Мимен асқан қара артық;
Сақалын сатқан кәріден,

Еңбегін сатқан бала артық", – деп, білімге құштарлықты, адал еңбекті насихаттайды.

Абай, осылайша, қара сөзінде қоғамдағы олқылықтарды сынап, ұрпаққа, замандастарына жақсылыққа апарар жолды меңзеп, әсер етуге тырысады.

Қорытынды

Бүгінгі сабағымызға мына өлең жолдарымен қорытындылаймын: Бүкіл елдің айнасы болған Абай - Адамзаттың мәңгілік мақтанышы!

Үйге тапсырма: Өздеріңе ұнаған нақыл сөздерді жаттап ал [24].

Сыныптағы «Өмір бойы сабақ» тақырыбындағы сағаттық әңгіме еңбектің мақсаттары мен міндеттерін түсінуге, салаларды кеңейту және еңбек адамдарына деген құрмет сезімін, өзінің және адамдардың мүдделері үшін жұмыс істеуге деген ұмтылысты тәрбиелеу мәселелерін шешеді С. Николаеваның «Өмір сабақтары» мақаласын оқып, талқылау.

Сабақты өткізу формасы: әңгімелесу

Өтетін орны: оқу бөлмесі

Жабдықтар мен көрнекіліктер: Тақтада белгілі адамдардың еңбек туралы мақал-мәтелдері, нақыл сөздері жазылған.

Облыстың / ауылдың еңбек ардагерлерінің, еңбек ардагерлерінің суреттері мен портреттері.

«Өмір сабақтары»

Менің көптеген достарымның аталары болған жоқ. Дәлірек айтсақ, олардың аталары соғыста қаза тапқан, оларды достарым ешқашан көрмеген. Достарым аталарын тек бірнеше ескі фотосуреттер мен туыстарының әңгімелерін білетін. Менің атам бар еді, мен оның жасы ұлғайған сайын, егер мен атамды білмесем, мен және менің өмірім өзгеше болар екенін, менің есімде өмір бойы қалатын сабақтарды білмейтін екенімді түсінетін едім. Ең қымбат, ең жүрек жылытатын және жақсы көретін естеліктер атам мен әжем туралы. Атам соғыста болмады. Өмір бойы ауылда ұсташы болып, соғыс кезінде оның қолының ісмерлігі ауылға ауадай қажет болды. Балалық шағымда мен оның қалай жұмыс істегенін көріп, оған себетте түскі ас әкеліп, оның жұмысының есігінің алдында, қашан жұмысты бітіреді деп күтіп отыратынмын. Бір-екі, бір-екі – оның төсті ұрған құлаштары мен соққылары дәл және ауыр болатын. Атама қарап оның биік те ірі денесін бір айрықша күш билейтін шығар деп ойлайтынмын. Атамның жұмысы мен ұстаханасы маған жеті жасар қызға ерекше болып көрінетін.

- Ата, неше рет соққы жасай аласың? – деп сұрайтынмын.
- Қанша керек, сонша жасай аламын.
- Ал, қанша керек? – балалық қызғушылықпен қоймайтынмын.

- Әр жағдайда әр түрлі. Мысалы, егін жинау жұмыстары бітеді, құралдарды жөндеуге әкеледі, онда түнге дейін соққылауға тура келеді. Соғыс кезінде күні-түні темірді соққыладық. Мен ана бұрыштағы орындықта бір сағат ұйықтаймын да, қайтадан жұмыс істеймін. Атам керемет ертегіші болды, бізге әлемдегі барлық нәрсе туралы - азаматтық соғыс, ақтармен шайқас, әр түрлі қалалар мен оқиғалар туралы айтып беретін. Және оның бәрін өзі көріп, білгендей сөйлейтін.

Неліктен біз оның барлық әңгімелеріне соншалықты сендік, оларды өте жақсы көрдік? Мүмкін, ол өзінің үлкен ірі іс-шараларға қатыспаған, соғыспаған, алыс жерлерді көрмеген өкініш-армандарын бізге ашып айтқан шығар. Мүмкін, ол өзін барлық оқиғаларға қатысқандай сезінген шығар, өйткені оны әрқашанда әлемде болып жатқан оқиғалар толқытатын еді. Ол үнемі барлық нәрсе туралы көп естіп, хабардар болатын және оларға қатысты өзінің пікірі айтатны. Қашан, қалай ол бәріне үлгерді? Таңертеңнен бастап үйдің айналасындағы шаруашылық, содан кейін ұстахана, кешке тағы да үйдің айналасындағы шаруашылық, осының бәрін ол өзі жасайтын. Өйткені оның бәрі шаруа адамының белгілі өмірі ғой. Бірақ, соған қарамастан ол өзінің уақытын жүрегімен және ойымен қадағалай білді. Қалай? Мүмкін, ұстахана колхоз ауласының орталығы болғандықтан ба, барлық ауыл тұрғындары жаңалықтармен, өсек-аяндармен алмасу үшін ұстаханаға кіретін. Мүмкін, өзінің бос уақытында атам газеттерді оқығандықтан шығар. Барлығы темекі шеккенде, атам газетін оқитын. Мен атамның пікірін жолдастары да, көршілері де ерекше ықыласпен тыңдағанына қатты мақтандым. Ауыл адамдары кеңес алып, бір нәрсені түсіну үшін атама жиі баратын. Олар бір-біріне, кез келген сұрағы, қиыншылықтары бар адамға: «Кузьмичке бар, ол не дейді?»-деп, кеңес беретін. Біздің отбасымыз адамдардың үйге жиі келіп, отырып, атасымен әңгімелесетіндігіне үйренгенбіз. Шын мәнінде, мен, атамның өзінің бейімділігі, қажеттілігі, сенімділігі, жұмысшы табына қандай да бір ішкі жақындығымен насихаттаушы болғанын қазір түсінудемін. Ол толық мағынада шаруа болған жоқ, бірақ темір ұстасы – ауыл жұмысшысы болды.

Мүмкін, сондықтан да ол үлкен зауыттардағы, құрылыс алаңдарындағы жаңалықтарға қатты қызығушылық танытты, басқа ауыл тұрғындары түсінбеген нәрсені қалай түсінуге болатындығын білді.

Адамдардың өз жұмысына қатынасына ол ерекше үлкен мән беретін. Ол туралы бізбен, балалармен, жиі сөйлесетін. Оның сөздері менің есімде мәңгі қалды: «Мен бәрін түсініп кешіре аламын, бірақ шала жасалынған жұмысты ешқашан кешірмеймін». Ол бізді, өзінің жеңіл-желпі жүретін жалқау немерелерін, жұмысты қалай болса, солай істейтін адам – алдамшы адам деп сендірді. Өйткені ол өзін де, өзгені де алдайды. «Бұл адамның жай жүріп, жұмыс істемегенінен де жаман», - дейтін атам.

«Менің сөзімді тыңдаңдар», - деп бізді шақыратын. - Ар-ұжданмен жасалған жұмыс - адал жұмыс. Демек, жаман жұмысты ар-ұжданы жоқ, яғни жаман адам жасаған деген сөз!

Менің атамның дүниеден озғанына көп болды, қазір мен балаларымды атамның сөздерін тыңдауға шақырамын: адал еңбек. Бірақ, атамның сабағы оларға нәтиже бере ме?

Талқылауға арналған сұрақтар:

- Қыз атасынан қандай «өмір сабақтарын» алды?

- Атасының мінез-құлқы,оның өмірге деген көзқарасы немересінің балалық жадында қандай айқын және терең із қалдырды?

- Оның атасы адамның еңбекке деген қатынасында нені маңызды деп санады?

- Біз «адам еңбегімен әдемі» деп айта аламыз ба?

2.«Кім болу керек?» шығармашылық жұмысы:

Оқушылар үш топқа бөлінеді. Әр топқа тапсырмалар беріледі:

- эмблема ойлап тап;

- басқа топтар болжай алатындай етіп, пантомиманы ойна.

3. Тақырыптық әңгіменің нәтижесі.

Мұғалімнің сөзі:

Көп жыл бұрын Таллинде (Эстония) керемет «Кодуллин» жасөспірімдер клубы болды. Басынан бастап бұл клуб, шынымды айтсам, кейде ересектердің қолы тимейтін жұмысты қолға алды.

Мектеп оқушылары құрал-жабдықтарды алып, ежелгі Таллиннің тар көшелерімен жүріп, аулаларды, кіреберістерді қалпына келтірді, үй нөмірлерін, көше шамдарын тазалады, терезелерді жөндетті.

Олар сыпырғышты қолға алып, қала тротуарларымен жүруден ұялмады. Өтіп бара жатқан адамдар таң қалды: ешкім сенбілік жарияламаған сияқты, бірақ балалар ерікті түрде жұмыс істеп жатыр!

Кейін осындай сенбіліктер және оларға қатысып, жұмыс жасайтындар көбейе түсті...

Менің ойымша, бұл мысал біз үшін өте тағылымды. Осындай іс-шараларға қатысу арқылы, сендер, балалар өздеріңнің және басқа адамдардың еңбегін бағалауды үйренесіңдер.

Жас дос! Сен адал жұмыс істеуің керек.

Сонда, ел сенімен мақтана алады!

«Еңбек адамды көркейтеді» [25] сынып сағаты балалардың қоғам өміріндегі еңбектің маңыздылығы туралы ойларын кеңейтеді және еңбекқорлық, тәуелсіздік, табандылық сияқты мінез-құлық қасиеттеріне керек адамгершілікті бағалауды қалыптастыруға ықпал етеді, балаларды өздерінің еңбек дағдыларын кеңейтуге, еңбек іс-әрекеттеріне қатысуға, өзін-өзі тәрбиелеуді дамытуға шақырады.

Сабақтың өткізу формасы: проблемалық ситуация, интерактивті әңгіме, шағын дәріс, ойын

Өтетін орны: оқу бөлмесі.

Балалармен дайындық жұмыстары: балалар жоспарға сәйкес «Ата-анамыздың кәсібі» тақырыбында әңгімелер дайындауға шақырылады:

- Ата-анаң жұмыста не істейді?
- Олар кімдер?
- Оларды осы мамандықта не қызықтырады?

Екі оқушы репортер рөліне тағайындалады (сөздер - сценарий мәтнінде)

Сынып сағатының жоспары.

1. «Екі соқа» проблемалық ситуациясы.
2. Интерактивті әңгіме.
3. «Еңбек адамға не береді» атты шағын дәріс.
4. «Мақалдың соңы» ойыны.
5. Мамандықтар рингі.
6. «Мамандықты тап» ойыны
7. «Менің сүйікті кәсібім» блиц-сұхбаты
8. «Ата-анамыздың кәсібі» ауызша әңгімелер.
9. Қорытынды сөз.
10. Қорытындылау (рефлексия).

Сынып сағатының барысы.

1. «Екі соқа» проблемалық жағдайы

Сынып жетекшісі: Біздің сынып сағатымыздың тақырыбы «Еңбек адамды көркейтеді». Мен әңгімемді К.Д. Ушинский-дің шағын әңгімесінен бастағым келеді. Ол «Екі соқа» деп аталады. Осы әңгімені тыңдаңдар.

Мұғалім оқиғаны оқиды.

Бір шеберханада бір темірден екі жасалған соқа тұрады. Олардың бірі фермердің қолына түсіп, дереу жұмысқа түседі, ал екіншісі ұзақ мерзім және мүлдем пайдасыз көпестер дүкенінде тұрады. Біраз уақыттан кейін екі соқа кездесіп қалады.

Фермерде болған соқа күмістей жарқырайды, тіпті шеберханадан шыққан кезінен де жақсы болып кеткен. Дүкенде бос тұрған соқа қарайып, тат басып қалған.

- Айтшы, өтінемін, сен неге соншалықты жарқырайсың? – деп, тот басқан соқа ескі танысынан сұрайды.

- Еңбектен, қымбаттым, - деп жауап береді ол. - Егер сен тот басып, бұрынғыдан нашар болсаң, онда сен осы уақыт бойы ештеңе жасамай, тек тұрғансың.

2. Интерактивті әңгіме. Сынып жетекшісі «Меніңше, оқушылар, бұл оқиға біздің сынып сағатымыздың тақырыбымен қалай байланысты екенін жақсы түсіндіңдер».

- Неліктен фермерге жеткен соқа күмістей жарқырады? (Ол жұмыс істегендіктен).

- Босқа тұрған соқаға не болды? (Қарайды және тот басты).

- Бұл оқиға кім туралы деп ойлайсың? Ушинский соқалар туралы айтып, бізге кімді көрсетеді (Еңбекқор және жалқау адам).

- Осы әңгімені тыңдағаннан кейін қандай қорытынды жасауға болады?

Балалардың жауаптарының мысалдары:

- Еңбек адамды көркейтеді, ал жұмыссыздық оны қарайтады.
- Тек жұмыста ғана өзіңнің барлық жақсы қасиеттеріңді көрсете аласың.
- Тек жұмыста ғана адам ашыла алады.
- Еңбексіз адам тот басады және ауырады.

3. Шағын лекция

«Еңбек адамға не береді»

Ертеден бері адамдар еңбекке үлкен мән беріп келеді. Халықтың дәстүрі - еңбекке құрметпен қарау. Көптеген ежелгі авторлар еңбекті адамгершілік ерлік, адамның биік парызы ретінде қарастырды. «Владимир Мономахтың ілімі» есінде ме? Онда еңбек - адамның құдайшыл болудың ең жоғарғы өлшемі деп жазылған. Тағы бір ежелгі дерек көзі - Домострой. Бұл кітапқа сәйкес князьдар да, шаруалар да өз өмірлерін жасайды. Ата-бабаларымыздың еңбек өмірінің идеалы - еңбекқорлық, үнемдеу, тәртіп пен шаруашылықтағы тазалық. Еш жерде адам өзін салтанат пен шектен тыс байлық үшін жұмыс істеуі керек деп айтылмаған. Біздің заманымызда да адам қоғамда еңбегімен бағаланады.

Еңбек - қуаныш, рахат көзі. Еңбек ұжымында адам басқа адамдармен сөйлесуді үйренеді, ұжымның күшін сезінуге мүмкіндік алады. Еңбекте адам физикалық жағынан да, моральдық жағынан да жетіледі. Адамның әл-ауқаты жұмысына байланысты. Оның ішінде еңбек те жеке маңызды орын алады. Біз өз қолымен көп нәрсе істей алатын адамдардың қаншалықты бақытты екенін және ештеңе үйренбегендердің бақытсыз не дәрменсіз екенін білеміз.

4. «Мақалды аяқта» ойыны.

Сынып жетекшісі: «Халық балаларды еңбекке ерте жастан үйреткен. Мақал-мәтелдер еңбек тәртібінің ережесі ретінде қолданылды. «Еңбек туралы мақал-мәтелдер білесің бе? Енді оны тексереміз. Мен мақалдың басын оқыын, сендер әрі қарай жалғастырасыңдар». Хормен жауап бере аласыңдар.

Мұғалім мақал-мәтелдер оқиды, балалар хормен жауап береді.

- Ағашты жемістерімен сына,...*(ал адамды еңбегімен сына).*

Еңбек мен шыдамдылық...*(барлығын шешеді).*

Жәй жатқан тастың астына...*(су да ақпайды).*

Кішкентай іс...*(үлкен жұмыссыздықтан жақсы).*

Еңбек ащы,...*(жемісі тәтті).*

Күш барлық жерге керек емес: кейде дағды, ...*(кейде шыдамдылық керек).*

Текке отырма,...*(көңілсіз болмайсың).*

Тілмен емес,... *(еңбекпен істе).*

Сырғанауды жақсы көрсен,... *(шананы сүйрегенді де жақсы гөр).*

Кез-келген іс адаммен істелінеді,...*(адаммен аты шығады).*

5. Мамандықтар рингі.

Сынып жетекшісі «Жылдар байқалмай өтеді, сен мамандық таңдайсың. Қазір сендердің қанша мамандықты білетіндеріңді тексереміз. Біз «Мамандықтар рингі» ойынын ойнаймыз.

Ойынға қатар саны бойынша 6 команда қатысады. Тақтаға әр командадан бір өкілден шақырылады. (Балалар тақтаға шығады).

«Менің белгім бойынша кезекпен бір мамандықты айту керек. Егер сенде қиындық туса, өз командаңнан көмек сұрай аласың. Егер команда үш секунд ішінде мамандықтың атын айта алмаса, команда ойыннан шығады. Ойын бес минутқа созылады. Рингте қалған адам жеңімпаз болады. Назар аудар - басталды!».

Балалар кезектесіп мамандық түрлерін атайды. Жеңілгендер орнын тастап, өз орнына отырады.

Ойын аяқталды, (сан нөмірі) қатар жеңеді. Яғни, мамандықтар бойынша білгіштер жеңеді. *Жеңімпаз отырады.*

6. «Мамандықты тап» ойыны

Сынып жетекшісі: «Әлемде көптеген мамандықтар бар, олардың арасында адам жанына ең пайдалы мамандықтар бар, - деп, көрнекті православия уағызшысы Джон Хризостом айтқан. Ол мамандықты «шынымен әділ өнер» деп атаған. Бұл қандай өнер екенін болжауға тырысындар. Мен сендерге мамандық туралы 4 сөз айтамын».

- Бұл адамға Құдайдың өзі үйреткен ең қажетті өнер.

- Бұл ең қажет өнер, өйткені ол патшаға да, асыл адамға да, кедейлерге де қажет.

- Бұл сені өтірік айтуға да, ұрлауға да, алдамауға да мәжбүр етпейді, ал басқа өнер түрлерінде сирек те болса ондай күнәлар кездеседі.

- Кез-келген өнер, кез-келген мамандық тек жұмысшының өзін ғана қоректендіреді, ал бұл мамандық бәріне қорек береді (Жауабы: егіншілік).

Өкінішке орай, қазір көпшілігі егін шаруашылығымен айналысқысы келмейді, оны беделсіз, лас жұмыс деп санайды. Тіпті кейбіреуі осы мамандықтан ұялады. Бұл арада Л.Н. Толстой адам жұмыстың кез-келген түрінен, тіпті ең лас жұмыстан да «ұялмау» керек, тек бір жұмыстан: бос өмір сүруден ұялу керек деп жазған.

7. «Менің сүйікті кәсібім» блиц-сұхбаты

Сынып жетекшісі: «Ал енді біз сендердің мамандықтар әлеміндегі талғамдарыңды білеміз. Бізге баспасөз өкілдері келді. Мен оларды осында шақырамын».

Мұғалімге екі тілші жақындайды.

1 тілші. Сәлеметсіз бе, біз редакциядан елдік, сыныптағы әр оқушымен сұхбаттасуға тапсырма алдық.

2 тілші. Бізді тоғызыншы сынып оқушыларының қандай мамандықтарды жақсы көретіні қызықтырады.

1 тілші. Барлықтарыңа екі сұрағымыз бар. Сенің сүйікті кәсібің қандай?

2 тілші. Ал, сені не қызықтырады?

Тілшілер әр оқушыға жақындайды, балалар жауап береді. Егер балалар екінші сұраққа жауап беруді ұмытып кетсе, тілшілер оларға еске салады.

8. Ауызша әңгімелер. «Ата-анамыздың мамандықтары».

Сынып жетекшісі: «Көптеген балалар ересек өмірді армандай отырып, еліктеудің қандай да бір идеалын іздейді, олар өздеріне ұнайтын адамды таңдайды. Көбінесе шоу-бизнес жұлдыздары, телевизиялық кештердің кейіпкерлері, жанжалдар мен жарнамалардың кейіпкерлері идеал ретінде

балаларға әрекет етеді. Бірақ нағыз батырлар біздің арамызда - олар сенің ата-аналарың, ата-әжелерің. Күн өткен сайын олар өз жұмыстарын қарапайым етеді: үйретеді, емдейді, салады, тасымалдайды, сатады, тазалайды, тамақтандырады - біз өмір сүре алатындай барлық нәрсені жасайды. Ата-анаң жұмыста не істейді? Мамандығы бойынша олар кім? Оларды осы мамандықта не қызықтырады? Біз сендердің әңгімелеріңді тыңдаймыз».

Балалар ата-аналарының мамандықтары туралы айтады.

9. Рефлексия:

Сынып жетекшісі: «Біздің заманымызда, өкінішке орай, еңбектің беделі төмендей бастауда. Егер «Ғажайыптар алаңы» хабарында жеңіске жетсек, немесе теледидар ойынында миллионер атануға немесе келесі лотореяда өз бақытымызды таба алатын болсақ, неге жұмыс істеу керек? – деп, ойлаймыз. Бірақ, ешқандай жеңіс пен сыйлық адамға еңбек сыйлайтын қуаныш, бақыт әкелмейді. Біз сынып сағатын К.Д. Ушинскийден бастадық және осы ұлы ұстаздың сөзімен аяқтаймыз. Ол: «Балаларды бақытқа емес, еңбекке тәрбиелеу керек - сол оларға бақыт әкеледі», - деп жазды.

- Біздің әңгімеміз аяқталды. Сенің есінде қандай сәттер қалды? Қандай ойлар есінде? Сен не туралы ойлағың келеді?

«Еңбек түбі – береке» тақырыбына сынып сағаты[26].

Мақсаты: Оқушылардың еңбек түрлері туралы білімдерін кеңейту, ұғымдарын қалыптастыру.

Міндеттері: Оқушыларды еңбексүйгіштікке, шаруақорлыққа, іскерлікке дайын болуға тәрбиелеу. Сөйлеу дағдыларын жетілдіру, ой өрісін дамыту

Көрнекіліктері: Нақыл сөздер, суреттер, т. б.

Өткізілетін орны: оқу кабинеті / мектеп жанындағы алаң.

Барысы:

1. Ұйымдастыру кезеңі.

Біз әдепті баламыз,

Біз ерекше боламыз.

Қонақтарды көргенде,

Сәлемдесіп аламыз.

Мұғалім: Атасы он жасар баласымен далада келе жатып, баласынан сұрайды:

- Анау өрмекшіні көремісің, не істеп жүр?

- Көремін. Өрмек тоқып жүр.

- Анау құмырсқаны көремісің?

- Көремін, аузында бір нанның уағы бар, жүгіріп кетіп барады.

- Жоғары қара аспаннан не көрдің?

- Жоғарыда қарлығаш ұшып жүр, аузында тістеген шөбі бар.

Сонда атасы былай депті:

- Олай болса, шырағым, ол кішкентай жәндіктер саған үлгі – өнеге: Өрмекші маса – шыбынға тұзақ құрып жүр, өзіне азық етуге; құмырсқа нанның уағын өзі жемей уағын үйіне алып бара жатыр. Қарлығаш балапандарына ұя жасауға шөп жинап жүр. Сен де еңбек етуге әдеттен – деді.

Мұғалім: Балалар, ұлы ағартушы Ы. Алтынсариннің осы әңгімесінен не ұқтыңдар?

- Еңбек етуді, уақытымызды босқа өткізбеуді, мейірімділікті.

- Иә, жарайсыңдар, еңбек туралы бүгінгі тәрбие сағатымыз «Еңбек түбі – береке» тақырыбында болмақ.

Мұғалім: Балалар, мен сендерді бүгінгі сабақта көргеніме қуаныштымын. Сендердің күлімдеген жүздеріңді көріп сүйсініп тұрмын. Мен барлығыңды жылулық шеңбері – шаттық шеңберіне шақырамын.

(оқушылар хормен)

Жақсы бала еңбекшіл,

Таза бала мұнтаздай,

Ер азамат болады.

Сүйсінеді қараған,

Қиындықты жеңіп кіл,

Ұқыпты деп бұл қандай,

Құшағы гүлге толады.

Жақсы көрер бір адам. (2 рет қайталау)

Еңбекшіл досым – ай

Болайықшы осындай.

Мұғалім: Енді бәріміз тақтаға назар аударайық. (Нақыл сөз бе әлде мақал – мәтел ме): «Еңбек түбі – зейнет», «Жақсы жұмыс – жанға тыныс», «Еңбексіз өмір – сөнген көмір», «Еленген еңбек өнімді».

1. «Еңбек түбі – зейнет». Еңбек әрбір адамды зейнетке жеткізеді. Еңбек етсең еш нәрседен кем болмайсың. Еңбек етсең барлық нәрсеге қол жеткізесің. Балалар сендердің еңбектерің сабақты жақсы оқып, әке – шешелеріңді қуанту. Жалқау, еріншек балалар үнемі 2, 3 бағаларын алып жатады. Өйткені олар еңбектеніп, оқымайды.

2. «Жақсы жұмыс – жанға тыныс». Әрбір адам жұмысын бар ынтасымен тыңғылықты етіп жасаса, өзі де оған қасындағы жолдастары да риза болмақ.

3. «Еңбексіз өмір – сөнген көмір». Көмір отын екенін білесіңдер, балалар. Ол жылыту үшін қажет. Ол жанбаса жылу болама? Әрине, жоқ. Сол сияқты еңбек етпеген әрбір адам жылусыз сөнген көмір сияқты.

4. «Еленген еңбек өнімді». Еңбек еткен адамның еңбегі елеусіз қалған емес. Олардың аттары тарихта қалады. Мысалы, Қаныш Сәтбаев аталарың көп еңбектеніп, аты елеулі. Көптеген спортшылар олар тынымсыз еңбегінің арқасында дүние жүзінде аттары әйгілі болған.

Хор: Әңгелек.

Шуағында көктемнің,

Қауын дәнін еккенмін.

Өзім күтіп баптадым,

Жаздай тыным таппадым.

Қайырмасы:

Пісіп қапты әңгелек

Доптай болып дөңгелек. 2 рет

Сап – сары боп сабағы,

Иісі мұрын жарады.
Тіл үйіріп, бал татып,
Қойды бізді тамсантип.

Қайырмасы:

Пісіп қапты әңгелек
Доптай болып дөңгелек. 2 рет
(Оқушылардан тақпақтарын сұрау)

Жаңагүл: Еңбекті сүй құрметте,
Береке болар еңбекте.

Еңбек етсең емерсің,
Жақын болшы еңбекке.

Әсемжан: Майда бол жігіт болсаң тал жібектей,
Жарамайды қатты болу тікенектей.

Білімің болсадағы ұшан – теңіз,
Пайда жоқ өз халқыңа қызмет етпей.

Қасиет: Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?

Тоқ тұра алмас дәмдіден дәмді іздемей,
«Бір тойған – шала байлық» деген қазақ.

Ет көрінсе, қайтеді күйсей бермей,
Еңбек жоқ, харекет жоқ қазақ кедей.

Айдана: Еңбек – өлім жан қанатын қиятын,
Еңбек – өлім жанды ашудан тыятын.

Еңбек деген – еңбектеген мылқауды тыю,
Жаншып, жанның сұлу сынын жоятын.

Мұғалім: Еңбек адамға не үшін қажет деп ойлайсыңдар?

- Білім алуға, маман иесі болуға. Еңбек етсең, қарның тоқ болады, киімің болады.

Мұғалім: Еңбекқор деп қандай адамды айтамыз?

- Жалқау емес, сабақты 5 - ке оқитын.

Мұғалім: Өздерің қандай еңбекпен айналысқанды ұнатасыңдар?

Сабақ оқумен, спортпен мамаларымызға көмектесеміз.

Мұғалім: Адам бойында қандай қасиеттер болғанда жетістіктерге жетуге болады?

- Адал, еңбек сүйгіш, жалқау болмағанда, көп оқығанда, үлкенді тыңдағанда.

Мұғалім: Еңбектің пайдасы – тәрбиелейді, күш береді, қуантады, бақытты етеді, өмір сүруге үйретеді, үнемшіл болуға баулиды, жігерлендіреді, шынықтырады. Ия, балалар, еңбек етсең, ерінбесең барлық мақсат – мұраттарға жетесіңдер Еңбек - қуаныш, жалқаулық - айырылмас азап, деген екен Абай атамыз. Еңбектің адам өміріндегі мәнін түсіндіру үшін Өтебай Тұрманжановтың «Қайдан келдің бауырсақ?» өлеңін сахналап көрсетеді. Кәне, соны тамашаландар.

Тамерлан (автор): Дастарханға шашылып,
Жатты аппақ бауырсақ
Бауырсаққа қызығып

Қарап тұрып көзін сап.

Д. Динара (қуыршақ): Қайдан келдің бауырсақ?

Ақбота (бауырсақ): Дүкеннен келдім нан сатқан.

Д. Динара (қуыршақ): Дүкенге келдің қай жақтан?

Ақбота (бауырсақ): Наубайдан келдім нан жапқан.

Д. Динара (қуыршақ): Наубайға келдің қай жақтан?

Ақбота (бауырсақ): Диірменнен келдім ұн тартқан.

Д. Динара (қуыршақ): Диірменге келдің қай жақтан?

Ақбота (бауырсақ): Даладан келдім жан – жақтан

Жер – анам мені көсілген

Дихандар мені өсірген (толықтыру...)

Мұғалім: Оқушылардан еңбек туралы мақал сұрау

Мұханбетханафия: Еңбек – бәрін жеңбек.

Зейнеп: Еңбек етсең емерсің.

Динара: Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей.

Рақымжан: Еңбек ер атандырады.

Есқуат: Еңбек мұратқа жеткізер, Жалқаулық абыройды кеткізер.

Мағына: Сақалын сатқан кәріден, Еңбегін сатқан бала артық.

Мәдина: Еңбектің көзін тапқан, байлықтың өзін табады.

Өркен: Ерінбесең, еңбегің өнеді.

Перизат: Еңбек етпеген ішіп – жемейді.

Нұрдәулет: Еңбек етпесең елге өкпелеме, Егін екпесең жерге өкпелеме.

Ақтілек: Ерінбеген етікші болады.

Қасиет: Еңбек етте мақтан, Ойнап күл де шаттан.

Мұғалім: Иә, балалар, айта берсек еңбек туралы мақал да, тыйым сөздер де көп. Еңбек түбі – береке. Еңбек етіп жақсы оқитын балалар үнемі шаттанып бізді де, ата – анасында қуантып жүреді.

Қорытындылау: Еңбек етпеген ішіп – жемейді.

Еңбек етпесең елге өкпелеме, егін екпесең жерге өкпелеме. Сонымен балалар, еңбек етпеген адам ешнәрсеге де қол жеткізе алмайды екен, сондықтан да ерінбей, жалқау болмай, еңбек етсек, міне, сол еңбегіміздің жемісін жейміз. Біздің ең бірінші еңбегіміз - ол біліміміз. Міне, көп оқып, тәртіпті болып, сабақты жақсы оқысақ, болашақта жақсы оқу орындарына түсіп, сол оқудың, білгеннің арқасында еңбегіміздің жемісін жейміз. Сондықтан, тек білімді болып денсаулығымызды күтіп, алға қойған мақсатымызға жетуге тырысуымыз керек.

Сұрақ – жауап:

Не үйрендің? Не түйдің?

Адам өмірінде өзіне ыңғайлы, өзі қызығатын, қолынан келетін істі істесе, еңбегінің өзіне де, өзгеге де пайдасы мол, жемісті болып, еліне, халқына пайдасы берекелі болады. Осымен «Еңбек түбі – береке» атты ашық тәрбие сағатымыз аяқталды.

Негізгі орта мектеп оқушылары үшін сынып сағаттарын өткізуге ұсынамыз:

1. «Еңбексіз ештеңе берілмейді» тақырыбындағы сынып сағаты

Сынып сағатының мақсаты - оқушыларды еңбексүйгіштік қасиеттерін тәрбиелеуге баулу. Сонымен бірге еңбек қабілеттілігінің маңыздылығын сезіну, кіші жастағы оқушылардың топта және кіші топтарда жұмыс істеу қабілетін дамыту, адамдардың еңбекке, еңбексүйгіштікке және жауапкершілікке деген құрметін тәрбиелеу міндеттері шешіледі.

Сабақтың формасы: аралас

Өтетін орны: оқу бөлмесі.

Құрал-жабдықтар мен дизайн: презентация, Ожеговтың сөздігі, үлестірмелі материалдар (мақал-мәтелдер, қаламдар).

Әдіс-тәсілдер: іздеу, талқылау.

Сабақтың жоспары:

1. Сынып сағатының тақырыбы бойынша сынып жетекшісінің кіріспе сөзі.

2. Негізгі бөлім:

- балаларға арналған сұрақтар.

- «Сабырлылық пен еңбек бәрін реттейді» тақырыбында презентация.

- «Ұлдар» әңгімесін оқып, талқылау.

- «Мақалдың басы мен соңын тап» кіші топтарға арналған практикалық тапсырма.

- «Пантомима» ойыны.

3. Әңгімелесу нәтижелерін талқылау. Рефлексия «Аяқталмаған сөйлем әдісі».

Тәрбие сабағының барысы:

Сәлем, балалар. Бүгін бізде ерекше сабақ болады, ол менің ойымша бәрімізге өте пайдалы болады. Өлеңді тыңдап, негізгі ойды бөліп көрсетіндер.

Еңбек туралы өлең оқылады.

Бірнеше сұрақтарға жауап бергеннен кейін, мұғалім: бүгін сабақта не туралы сөйлесетінімізді кім айта алады?

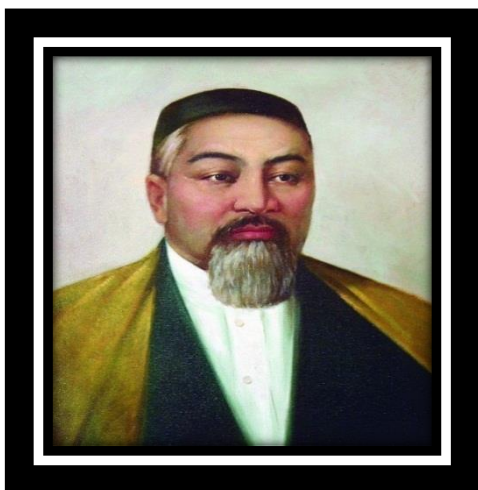

1. Сендер бұл адамның кім екенін білесіңдер ме? Ол туралы не білесіңдер?

Бауыржан Момышұлы - кеңес офицері, Ұлы Отан соғысының қатысушысы, Кеңес Одағының Батыры, Қазақстанның Халық Қаһарманы, панфиловшы, Мәскеу үшін шайқасқа қатысушы, жазушы. Полковник.[27].

Бауыржан Момышұлы туралы фильм қарау

2. Сендер бұл адамның кім екенін білесіңдер ме? Ол туралы не білесіңдер?

Абай Құнанбаев 13 жасында араб, парсы және орыс тілдерін жетік меңгерген. Сонымен бірге ол мұсылман әне орыс мектебінде оқыды. Еңбектің арқасында ол әйгілі композитор, ақын, аудармашы және ойшыл болды. Абайдың әйгілі шығармасы - 45 қысқа мысалдардан немесе философиялық трактаттардан тұратын «Қара сөздері» (сөзбе-сөз аудармасында «Қарапайым (сөзбе-сөз - қара) сөз») прозалық поэмасы. Бұл «Сөздерде» этникалық қазақтардың тарихы, педагогика, адамгершілік және құқықтарының мәселелері көтерілген. «Қара сөзді» Абай егде жаста жазған.

Абай Құнанбаев туралы фильм қарау [28]

Абайдың қара сөздері/Абайдың отыз жетінші қара сөзі

Адамның адамшылығы істі бастағандығынан білінеді, қалайша бітіргендігінен емес.

Көңілдегі көрікті ой ауыздан шыққанда өңі қашады.

Хикмет сөздер өзімізді нағыз наданға айтқанда, көңіл уанғаны да болады, өшкені де болады.

Кісіге біліміне қарай болыстық қыл; татымсызға қылған болыстық өзі адамды бұзады.

Әкесінің баласы - адамның дұшпаны.

Адамның баласы - бауырың.

Ер артық сұраса да азға разы болады.

Ез аз сұрар, артылтып берсең де разы болмас.

Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамдықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, Алланың сүйген құлының бірі боласың. Сократқа у ішкізген, Иоанна Аркті отқа өртеген, Ғайсаны дарға асқан, пайғамбарымызды түйенің жемтігіне көмген кім? Ол – көп, ендеше көпте ақыл жоқ. Ебін тап та, жөнге сал.

Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оның замандасының бәрі кінәлі.

Мен егер заң қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім. Дүниеде жалғыз қалған адам – адамның өлгені. Қапашылықтың бәрі соның басында. Дүниеде бар жаман да көпте, бірақ қызық та, ермек те көпте. Бастапқыға кім шыдайды? Соңғыға кім азбайды?

Жамандықты кім көрмейді? Үмітін үзбек – қайратсыздық. Дүниеде ешнәрседе баян жоқ екені рас, жамандық та қайдан баяндап қалады дейсің?

Қары қалың, қатты қыстың артынан көгі мол жақсы жаз келмеуші ме еді?

Ашулы адамның сөзі аз болса, ыза, қуаты артында болғаны.

Қуанбақтық пен бақ – мастықтың үлкені, мыңнан бір кісі-ақ к...н ашпайтұғын ақылы бойында қалады.

Егер ісім өнсін десең, ретін тап

Биік мансап - биік жартаc

Ерінбей еңбектеп жылан да шығады,

Екпіндеп ұшып қыран да шығады;

Жікшіл ел жетпей мақтайды,

Желөкпелер шын деп ойлайды.

Дүние - үлкен көл,

Заман - соққан жел,

Алдыңғы толқын - ағалар,

Артқы толқын - інілер,

Кезекпенен өлінер,

Баяғыдай көрінер.

Бақпен асқан патшадан

Мимен асқан қара артық;

Сақалын сатқан кәріден

Еңбегін сатқан бала артық.

Тоқ тіленші - адам сайтаны,

Харекетсіз - сопы монтаны.

Жаман дос - көлеңке:

Басыңды күн шалса,

Қашып құтыла алмайсың;

Басыңды бұлт алса,

Іздеп таба алмайсың.

Досы жоқпен сырлас,

Досы көппен сыйлас;

Қайғысыздан сақ бол,

Қайғылығы жақ бол.

Қайратсыз ашу - тұл,

Тұрлаусыз ғашық - тұл,

Шәкіртсіз ғалым - тұл.

Бағың өскенше тілеуіңді ел де тілейді, өзің де тілейсің, бағың өскен соң - өзің ғана тілейсің

3. Сендер бұл адамның кім екенін білесіңдер ме? Ол туралы не білесіңдер?

Бұл ұлы қолбасшы А.В. Суворов туа біткен әлсіз, ауру бала болған. Тек өзінің күнделікті ауыр жұмысы оның жеңілмейтін болуына көмектесті

А.В.Суворов туралы ролик [29]

4. *А.П. Чехов: «Еңбексіз таза және қуанышты өмір болмайды».*

1. «Еңбек» сөзін қалай түсінесің?
2. Айтыңыз, кім жұмыс істей алады?
3. Адамға не үшін жұмыс істей білу керек?
4. Сен қалай ойлайсыз, басқа адамның жұмысын құрметтеу қажет пе?

5. *А.Т. Твардовский: ««Еңбек адамды әдемі етеді».*

- Сен бұл сөздерді қалай түсінесің?
- Кім келіседі? Кім келіспейді? Неліктен?

«Сабырлық пен еңбек бәрін реттейді» дейді халық даналығы. Еңбек ету – барлық адамның қадір-қасиеті. Барлық ұлы адамдар ерекше еңбекқор және ынталы болған. Сендер де сол кісілерге ұқсап, еңбекқор болыңдар

6. *Фотода кімнің суреті? Ол қандай ерлік жасады?
Оқушының әңгімесі*

«Тоқтар Оңғарбайұлы Әубәкіров қажырлы дайындық пен тыңғылықты оқудың арқасында бүкіл әлемге танымал алғашқы қазақ ғарышкері болды.

1946 жылы 27 шілдеде Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, 1 мамыр атындағы колхоздың ауылында дүниеге келген.

Оның есімі қазақтың «тоқта» сөзінен шыққан, яғни «тоқтау» дегенді білдіреді. Қазақтар мұндай атауды ересек нәрестелер қатарынан өлгеннен кейін немесе бұрын туылған нәрестелердің барлығы тек қыз бала болған кезде туылған ер балаға қойған. Тоқтар ата-анасының екі қыздан кейінгі алғашқы ұл болды

Арғын тайпасы Қаракесек руының Таз-Бұлбұл тармағынан шыққан [30]. Ол орта мектептің 8 сыныбын бітіріп, содан кейін Теміртау құю-механикалық зауытында токарь болып жұмыс істейді, сонымен қатар кешкі мектепте оқиды. 1965 жылы орта мектепте оқуды аяқтағаннан кейін Армавир қаласындағы әуе шабуылына қарсы қорғаныс ұшқыштарының жоғары әскери авиациялық мектебіне оқуға түседі. 1976 жылы ол сынақшы-ұшқыштар мектебін бітіріп, Улан-Удэдегі авиация зауытына сынақ жұмыстарына жіберілді, бірақ көп ұзамай Микоян конструкторлық бюросының бас ұшқышы Александр Федотовтың көмегімен ол осы компанияға ауыстырылды. 1979 жылы Серго Орджоникидзе атындағы Мәскеу авиациялық институтын сырттай бітірді.

1976-1991 жылдары ол Микоян конструкторлық бюросының сынақшы-ұшқышы болды. Жұмыс барысында ол авиацияның 50-ден астам түрін игерді. Ол Қырымда кемелік авиация тақырыбында жұмыс істеді. КСРО-да алғашқы болып, солтүстік полюс аймағына тоқтаусыз, ауада екі жанармайды құюмен ұшты. 1989 жылы 1 қарашада ол Ресей авиациясы тарихында бірінші болып «Тбилиси» ауыр авиация кемесінің палубасынан истребительді (МиГ-29К) алып шығып, қондырды.

КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1988 жылғы 31 қазандағы жарлығымен Тоқтар Оңғарбайұлы Әубәкіровке Ленин орденімен Кеңес Одағының Батыры атағы және Алтын Жұлдыз медалі жаңа авиациялық технология сынау кезінде көрсеткен батылдығы мен ерлігі үшін берілді.

1990 жылы 6 қарашада оған КСРО-ның «Еңбек сіңірген сынақшы-ұшқышы» атағы берілді.

1991 жылы КСРО мен Қазақ КСР үкіметтері арасындағы келісімге сәйкес ол Юрий Гагарин атындағы ғарышкерлерді даярлау орталығында оқуды бастады.

1991 жылы 2 қазанда Александр Волковпен (ұшырылым кезіндегі экипаж командирі) және австриялық ғарышкер Франц Фибокпен бірге Союз ТМ-13 ғарыш кемесінің зерттеу ғарышкері ретінде ғарышқа көтерілді. Бір апта ішінде ол «Мир» орбиталық кешенінің бортында жұмыс істеді. Ғарышта болу

ұзақтығы 7 күн 22 сағат 13 минутты құрады. 1991 жылы 10 қазанда ол «Союз ТМ-12» кемесімен Анатолий Арцебарскиймен (қону кезіндегі командир) және австриялық ғарышкер Франц Фибокпен бірге Жерге оралды.

Тоқтар Оңғарбайұлы Әубәкіров туралы ролик [31].

Мұғалім: -«Ынталы» және «ұқыпты» деген сөздерді қалай түсінесің?

Балалар сөздердің лексикалық мағынасын іздейді.

Егер біз С.И. Ожегов сөздігіне үнілсек, түсініктеме табамыз: ұқыпты - бір нәрсені жақсы әрі адал орындау; ынталы - жұмысқа, оқудағы ыждағаттылығымен ерекшеленеді.

- Ынталы, ұқыпты адамды қалай елестетесің? Сипатта.

- Көбіне мұғалімдер оқушыға өтініш айтады: көріңіз. Бұл нені білдіреді? Сендер оқушылар сол тапсырманы нәтиже жоғары бағаланатын және бәріне қуаныш сыйлайтындай етіп орындау керек.

- Балалар, кез-келген жұмысты орындау кезінде қандай ережелерді сақтау керек деп ойлайсыңдар?

7. Жұмыс істейтін адамның ережелері:

Өз жұмыс орнында жұмыс істе.

Жұмыс алдында ойлан: қандай құралдар, материалдар және әдебиет керек.

Саған кедергі жасайтын құралдарды алып таста немесе өшір.

Жұмыс уақытында тәртіпті сақта.

Жұмыс жоспарын жаса.

Көмекті қабылда, адаммен бірігіп, жұмыс істеп үйрен.

Осы ережелерге назар аударып, оқы. Сен атаған және атамаған ережелер бар. Оларды тағы да қарап, есінде сақта.

- «Ұлдар» әңгімесін оқып, талқылау.

«Ұлдар» әңгімесі

Екі әйел құдықтан су алады. Үшіншісі оларға жақындайды. Оларға бір қарт адам таянып, тастың үстіне келіп демалып, қосылады. Бірінші әйел екінші әйелге:

- Менің балам ақылды, әрі мықты - оған ешкімнің күші келмейді, - дейді.

- Ал, менікі бұлбұлдай сайрайды. Ешкімде ондай дауыс жоқ, - дейді екіншісі. Ал үшінші әйел үнсіз тұрады.

- Ұлың туралы не айтпайсыз? - деп көршілерісұрайды.

- Мен не айта аламын?,- дейді әйел. - Онда ерекше ештеңе жоқ.

Әйелдер суға толы шелектерді алып, жолға шықты. Ал олардың артынан қария келе жатты. Әйелдер қолдары ауырып, сулары шашырап, арқалары ауырғасын дем алуға тоқтайды.

Кенет олардың алдынан үш бала жүгіріп шығады. Біреуі жаттығулар жасап, секіріп түсіп, дөңгелектеп жүреді. Әйелдер оған тәнті болады. Екіншісі ән айтып, бұлбұл болады – оны әйелдер ұйып, тыңдайды. Үшіншісі анасына жүгіріп келіп, ауыр шелектерді алып, көтеріп кетеді. Әйелдер қариядан:

- Қалай? Біздің ұлдар қандай?

- Олар қайда? - деп жауап береді қарт. - Мен бір ғана ұлды көрдім. (В. Осеева).

Мұғалім: Неге қарт адам әйелдерге осылай жауап берді?

- Еңбекқор адам өзінің де, өзгенің де уақытын үнемдейді. Оның өміріндегі барлық нәрсе нақты жоспарланып, бөлінген. Мұндай адамдар өз істерін бір күнге, аптаға жоспарлайды. Адам өмірде белгілі бір режимді ұстанған кезде, демалуға әрдайым жеткілікті уақыт болады.

Шағын топтарға арналған практикалық тапсырма.

Енді мен сендерді 3 командаға бөлемін және әрқайсысына тапсырмасы бар парақ таратамын. Мақал-мәтелдердің басы мен соңын табу керек. Аяқтағаннан кейін әр команда осы мақал-мәтелдерді қалай түсінетіндіктерін айтады.

Оқушылар тапсырманы орындап, оқып, өз пікірлерін айтады.

«Пантомима» ойыны

Мұғалім: Балалар, енді біз сендермен аздап ойнаймыз. Ойын «Пантомима» деп аталады.

Мен сендерге мамандықтың атын атаймын. Сендер мамандықты сөздің көмегінсіз, мимика арылы көрсетулерің керек.

Мамандықтардың атауы: ДӘРІГЕР, МҰҒАЛІМ, САТУШЫ, АВТОБУС ЖҮРГІЗУШІ, ПОШТА ТАСУШЫ.

Балалар мамандықтардың пантомима арқылы көрсетеді.

3. *Әңгімелесу нәтижелерін талқылау.*

Рефлексия «Аяқталмаған сөйлем әдісі».

Балалар, ұсынылған сөздердің ішінен бір сөйлемді таңдап, аяқта:

Сынып сағатында мен түсіндім...

Мен ұсынамын ...

Мен шыдамды және еңбекқор боламын, өйткені ...

3. *«Менің мамандығым - менің болашағым» сынып сағаты*

Мақсаттары: оқушылардың мамандықтар туралы білімдерін жаңарту және мамандық таңдаудағы шығармашылық әлеуетін дамыту.

Тапсырмалар:

- мамандықтың адам өміріндегі рөлі туралы түсінік қалыптастыру;
- қалаған мамандықты игеруге қажетті жеке қасиеттер туралы түсініктерін кеңейту;
- пікірталас жүргізу, ой қозғау қабілетін қалыптастыру және басқа пікірлерге төзімділікті тәрбиелеу;
- мамандық әлемінде бағдар деңгейін арттыру;
- мамандықтардың ерекшеліктерін білу;
- ақпарат ағынынан қажетті материалды таңдауға машықтану.

Сабактың формасы: ойын жаттығуы, сауалнама

Өтетін орны: сынып / мектеп алаңы, саябақ, орман алқабы

Жабдықтар мен көрнекіліктер:

Флипчарт түрлі-түсті маркерлер, түрлі-түсті көрсеткіштер, журналистерге арналған дәптерлер мен қаламдар, альбом парақтары мен түрлі-түсті қарындаштар, сауалнама

Сабақтың барысы:

«Бұл кім?» жаттығуы

Ойын жаттығуларының мәні - оқушылардың бір-біріне деген біліміне сүйене отырып, қатысушылардың өз бейнесін әртүрлі мамандықтармен байланыстыруға мүмкіндік беруі. Ойын шеңберде ойналады, бірақ оны сыныпта өткізуге болады. Ойынға 6-8-ден 12-15 адамға дейін қатысуға болады. Бірінші ойынның уақыты - 5-7 минут.

1. *Нұсқаулық:* «Мен мамандықтарды атаймын, әрқайсысын бірнеше секунд ішінде жолдастарына қарап, бұл мамандық кімге көбірек сәйкес келетінін анықтау керек. Содан кейін мен шапалақ ұрамын және бәрі бұйрық бойынша бір уақытта қолдарымен (немесе түрлі-түсті сілтегішпен) таңдалған адамға (аталған мамандыққа қолайлы) бағыттау керек».

Ойын басталмас бұрын жүргізуші топ мүшелерінен олар үшін қандай мамандықтар қызықтыратындығын сұрай алады және тақтаға осы мамандықтарды (шамамен 10-15) жазып, кейін осы тізімдегі мамандықтарды атай алады. Бұл мамандықтың ешкімді қызықтырмай, тіпті жағымсыз болатындай жағдайларды тудырмайды.

Егер ойыншылар аз болса (6-8 адам), онда оларды бір қолмен емес, екі қолмен көрсетуге болады (бір қолды - бір адамға, екіншісін - екінші қолыға). Қатысушылардың көп саны үшін мұның бәрін бір қолмен жасаған дұрыс, әйтпесе шатасулар болады.

2. Жолдасын қолымен көрсетіп, әрқайсысы біраз уақыт қатып қалуы керек, ал жүргізуші кезекпен әр адамға қанша қол сілтегенін санап шығады, яғни көптеген ойыншылардың пікірі бойынша мамандық сол адамның бейнесіне неғұрлым сәйкес келеді деп саналады. Әрине, ойыншылардың өздері оларға қанша қолды көрсетіп тұрғанын есептей алады, бірақ ойын тәжірибесі көрсеткендей көп жағдайда жүргізушінің көмегінсіз көбісі шатысады.

«Журналист» жаттығуы

Балалар жұптарға бөлінеді. Жұптасып, жасөспірімдердің бірі «журналист», екіншісі - «жұлдыз» рөлін ойнайды (екінші кезеңде қатысушылар рөлдерін өзгертеді). «Журналист» «жұлдыздан» келесі жоспар бойынша сұхбат алады:

- Мамандығың бойынша қандай болғың келеді?
- 20-30 жылдан кейін қандай жұмыс істеймін деп ойлайсың?
- Кәсіби мақсатыңа жетуге не кедергі болуы мүмкін?

«Жұлдыздардың» жауаптарын «журналистер» жазады. Жұмыстың соңында «журналистер» өздерінің «жұлдыздарын» ұсынып, көрсетеді.

«Менің 10 жылдан кейінгі күнім» жаттығуы

Көзіңді жауып, 10 жылдан кейінгі күніңді елестет. Сонымен, сен 25 жаста боласың (24, 26). Сен таңертең тұрасың ба? Қазір сағат неше? Сен қайдасың? Кіммен? Әрі қарай не істейсің? Осы күннің барлық оқиғаларын егжей-тегжейлі және нақты түрде көруге тырыс. Айнаға жақында. Ол жерде не көресің? Қандай дыбыстар шығып жатқанын сезінесің бе? Сенің тактильді сезімің қандай? Саған болашақ имиджің көбірек ұнайды. Ол сен үшін барған

сайын жағымды болады. Ол ссағанөте ұнайды. Сен көзіңді ашып, болашақта өзіңмен кездесуден осындай жағымды сезімдерді алып, есте сақтауға тырыс.

«Мен 10 жылдан кейін» проективті сурет салу жаттығуы

Жұмыс «Мен 10 жылдан кейін» суретінен басталады. Қатысушылардың әрқайсысы қарапайым қарындашпен сурет салады. Жүргізушілер ешқандай қосымша нұсқауларды және қатысушылар арасындағы «Нені салу керектігін айт?» деген сөзге жол бермейді.

Суретте мамандықтың бейнелеуі міндетті емес. Қатысушылар суреттерге қолдарын қояды.

Жүргізуші ойынға қатысушыларға суреттерді шеңбер бойына орналастырып, басқа қатысушылардан суреттерін айналып көруді және келесі сұрақтарды қарастыруды ұсынады:

1. Суреттердің қайсысы оның авторына жақын?

2. Мұндай қорытындыға не әкеледі?

Содан кейін топ мүшелері шеңбер бойымен кезектесіп, сөйлейді.

Осылайша, топтың әр мүшесінен кері байланыс алады және көптеген адамдарға олардың таңдауы туралы пікірлерін салыстыра алады.

«Менің эмоцияларым» жаттығуы

Оқушылар бастан кешкен эмоцияларды суреттерге салады:

- олар болашақ кәсібін ойлайды;

- олар өздері оқығысы келетін оқу орны туралы ойланады;

- олар болашақ жұмыс орны туралы ойланады;

- олар болашақ мансаптары туралы ойланады;

- олар өздерінің әріптестері туралы ойланады;

- олар адамдарға қандай пайда әкеле алатындығы туралы ойланады.

«Сен болашақ мамандығыңды білесің бе?» сауалнамасы - жаттығуы.

Жаттығудың мақсаты - жеке кәсіби жоспардың қалыптасуын тексеру.

Қатысушыларға қағаз және қарындаштар таратылады. Қатысушылар парақтың жоғарғы жағына өзі таңдаған мамандықты жазуы керек. Егер таңдамаған болса - өзінің сүйікті кәсібің жазу керек. Содан кейін қатысушылардан сауалнамаға жауап беруі сұралады («иә» немесе «жоқ»):

1. Мамандықтың негізгі мазмұнын білесің бе?

2. Сен еңбек жағдайлары мен жалақыны, біліктілікті арттыру мүмкіндіктерін білесің бе?

3. Осы мамандық бойынша қандай оқу орындары мамандарды дайындайтынын білесің бе?

4. Сенде мамандықты игеруге қажетті қабілеттер бар ма?

5. Сен өзіңнің білім деңгейіңді таңдаған мамандығыңды игеру үшін жеткілікті деп санайсың ба?

6. Сен мамандықты игеру үшін қандай мектеп пәндерін ең қажетті деп санайсың?

Егер сауалнамаға жауаптардың 40-60% оң болса, онда барлық мақсаттар орындалды.

Рефлексия:

- Бүгін сабақта не білдіңдер? Сен не түсіндің? Сен не білдің?

- Сынып сағатының түйінді сөздері қандай? [32].

<https://multiurok.ru/files/klassnyi-chas-moia-professiia-eto-moie-budushchie.html>

4. «Мен және мамандықтар әлемі» кәсіптік бағдар беру ойыны

Сәлем, балалар! Балалар, сендер қазір мектептің оқушысыңдар, бірақ сендердің өмірлерінде жаңа кезең басталатын сағат алыс емес. Сендер үшін бастысы - оқу, сендердің жан-жақты дамуларың - болашақ ересек өмірлеріңнің негізі болып табылады. Сендер мектепті бітірген кезде мамандық таңдау туралы байыпты ойланатын кез келеді. Бүгін біз де мамандықтар әлеміне есік ашамыз. Әлемде олардың саны 40 мыңға жуық. Мамандық таңдау - өмірлік маңызды мәселе.

Бүгін мамандықтар және осы мамандықтар адамдарының не істейтінімен танысу үшін біз сендермен болашаққа саяхат жасаймыз және өзімізді әр түрлі қызмет түрлерінде сынап көреміз.

Саяхаттау қызықты болу үшін, біз командаларға бөлінеміз. Біздің ойынымызды қазылар алқасы бүгін бағалайды, оған мыналар кіреді:

1.

2.

3.

4.

Сонымен. Біз бастаймыз! Бірінші ойыннан бастайық.

Жеребе тарту үшін команда капитандары шақырылады. Сендерге карточканы таңдап алу керек.

Командаларға арналған тапсырма:

Команда берілген әріптен басталатын мамандықтарды немесе кәсіптерді еске алып, атау керек. Әрбір аталған мамандық немесе кәсіп үшін команда 1 ұпай алады. Егер аталған мамандыққа немесе кәсіпке күмәнданса, команда осы кәсіптің немесе мамандықтың өкілі не істейтінін түсіндіруі керек. Егер команда түсініктеме бере алмаса, онда жауап дұрыс болмайды.

Орындалу уақыты - 3 минут.

О	К	Р	П
От жағушы	Кино әртісі	Редактор	Пилот
Орнитолог	Краншы	Радиожүргізуші	Полицей
Ортопед	Көз дәрігері	Рентгенолог	Поляршы
Оператор - байланысшы	Кинемеханик	Радист	Пиротехник
Орманшы	Космонавт	Репортер	
От сөндіруші	Кабелші		
	Кутюрье		
	Кондитер		
	Кондуктор		

Уақыт болды!

Топ капитандары жауаптарын айтуға шақырылады.

«Ең көп - ең ...» байқауы.

Енді сендер келесі сұрақтарға әзілмен жауап бересіңдер.

Енді сендерге мамандықтардың ерекше сипаттамалары ұсынылады, және сендер кезекпен сол сипаттамаларға сәйкес келетін мамандықтарды атайсыңдыр. Әрбір аталған мамандық немесе кәсіп үшін команда 1 ұпай алады. Егер командаға сұраққа жауап беру қиын болса, кезек басқа командаға өтеді.

Мамандықтарды ата:

- Ең жасыл мамандық (бағбаншы, орманшы, көгалдандыру маманы, флорист-декор ...)

- Ең тәтті мамандық (кондитер, кондитер сатушысы ...)

- Ең ақшалы мамандық (банкир, кәсіби теннисшілер, боксшылар, модель ..)

- Ең шашты мамандық (шаштараз ...)

- Ең балалардың мамандығы (тәрбиеші, педиатр, балалар психологы, мұғалім ...)

Ең күлкілі мамандық (сқақшы, клоун, ...)

Ең көпшіл мамандық (журналист, жаттықтырушы, мұғалім, ойын-сауық ...)

- Ең маңызды (қателікке жол жоқ) мамандық (мина іздеуші, хирург, барлаушы, полицей, саясаткер)

Екінші байқау аяқталды!

Қазылар алқасы екі сайыстың қорытындысын шығарады.

Сөз қазылар алқасына беріледі !!!

Ойнау барысында біз жадымызды жаңартып, көптеген әр түрлі мамандықтар мен кәсіптерді еске түсірдік. Мүмкін ол мамандықтар біздің аймақ үшін керек емес шығар, бірақ басқа елде және әлемде талап етілетін шығар.

Сендердің барлықтарың барлаушы, астролог, балерина, одан да көп - полярлық зерттеуші, астронавт немесе кинорежиссер болуды армандайсыңдар. Түлектердің көпшілігі қарапайым өмірді таңдайды.

Неліктен бұлай болып жатқанын және біздің таңдауымызға не әсер ететінін білейік.

Енді «Сенің таңдауыңның басты ынтасы» жаттығуын жасаймыз (байқау бағаланбайды). Бұл жаттығу мамандық таңдауда адамды не қозғалтатынын түсінуге көмектеседі. Сендердің әрқайсыларыңда мамандық таңдауда адамды әсер ететін негізгі 16 ынтадан тұратын қағаз бар.

Сонымен, тапсырма: 16 ынтаның ішінен саған онша қатысы жоқ 8-ін сызып таста. Балаларда 8 ынта қалды. Енді 4-ін сызып таста, одан кейін 2-ін, одан кейін -1-ін.

Осы жаттығуды қорытындылайық, әрқайсың өздері сызып тастаған емес, өз уәждерінді оқыңдар.

Сонымен, мамандық таңдағанда нені ескереміз:

- еңбек нарығындағы сұраныс.
- кірістілік.
- ақыл-ой және физикалық қабілеттерге, денсаулыққа қойылатын талаптар (ғарышкер, сүңгуір ...).
- жүйке-эмоционалдық шиеленісі (полиция қызметкері, оқытушы, ТЖМ, шахтер ...).
- білім (дәрігер, мұғалім, психолог, ғалым ...).
- шығармашылық қабілетін көрсету мүмкіндігі (суретші, ақын, биші, дизайнер, шаштараз, тігінші ...).
- отбасылық өмірге оң әсер ету.
- жұмыстағы қарым-қатынас (топтық жұмыс немесе жеке жұмыс);
- мансаптық өсу мүмкіндігі (маңызды немесе маңызды емес).

Еліміздің кез-келген аймағындағы сияқты біздің облыста да «еңбек нарығындағы сұраныс» тармағы маңызды рөл атқарады.

Сондықтан сен полярлық зерттеуші мен хореограф болуды армандай бермей, өзіңе жақын, қазіргі еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды таңдап ал.

Егер сенде арман, тілек болса, қажетті қасиеттер мен қабілеттерге ие бола отырып, алға қойған мақсатқа ұмтылсаң, жағдайды өзгертуге болады.

Келесі «Табылғандар бюросы» сайысына көшейік.

Сөмкеде әртүрлі құралдар жиынтығы бар, сенің міндетің адамға сөмкеден алынған зат қандай мамандыққа жататынын анықтау. Әр дұрыс жауап үшін команда 1 ұпай алады, егер команда жауап беруге қиналса, онда кезек басқа командаға өтеді.

1. Қылқалам, қарындаш, бояулар. (суретшіге)
2. Қайшы, өлшегіш, ине және жіп, түймелер. (тігінші)
3. Қалам, дәптер, кітап. (мұғалімге)
4. Балға, тырнақтар, қашау, бұрағыш. (ұстаға)
5. Шам, розетка, индикатор. (электрик)
6. Хаттар, газеттер, сөмке (пошташы)
7. Термометр, шприц (дәрігер)
8. Тарақ, қайшы (шаштараз)
9. Парик, костюм (эргіс)

Енді біз келесі мамандықтарға тән сипаттарды білеміз (жүргізуші, мұғалім, аспаз, есепші).

Сахнаға сурет салуға команда капитандары шақырылады.

Жүргізу уақыты 5 минут. Кәсіби қасиеттерді толық құрайтын команда жеңімпаз болып табылады - 5 ұпай. Командаларға 6 сипатты таңдау керек

Жүргізуші	Мұғалім	Аспазшы	Бухгалтер
Күтпеген сигналға нақты қимылдар арқылы жауап беру мүмкіндігі.	Тіл тапқыштық	Білімділік	Жауапкершілік

Өзін-өзі бақылау	Балаларға деген махаббат	есте сақтау, визуалды, иіс сезу жақсы дамыған	Сандармен , ақпаратпен жұмыс істеу қабілеті
Тәртіп	Ізгілендіру	Қозғалыстарды жақсы үйлестіру	Дәлдік
Жауапкершілік	Білімділік	Қолдың қаттылығы, қолдың тұрақтылығы	Жинақы болу
Зейіннің жылдамдығының концентрациясы.	Шыдамдылық	көзбен жақсы өлшеу	Хабардар болу
Қоршаған ортаны жылдам шарлау мүмкіндігі	Өзін-өзі жетілдіру	Өзін-өзі жетілдіру	Тіл тапқыштық

Топ капитандарынан не істегендерін жариялауды сұрайды.

Кез-келген мамандық адамның жан-жақты дамуын талап етеді.

Енді үзіліс жасап, Пантомима ойынын ойнайық.

Мұғалім: Мен көрсетілген мамандық бойынша карточкаларды таратамын (қалайтындарға) - сендер карточканың мазмұнын командаларға көрсетулеріңе болмайды.

Тапсырма: мамандықты бейнелеу

Карточкада көрсетілген мамандықты ым мен мимиканы пайдаланып, сөзсіз бейнелеу керек. Командалар өздеріне қандай мамандықты көрсеткендерін табу керек, дұрыс жауап үшін - 1 ұпай.

Мамандықтардың ұсынылған тізімі:

Ағаш ұстасы, шахтер, мұғалім, сауыншы, дәрігер, аспаз.

«Мақалды аяқта» ойыны (КӨРЕРМЕНДЕР үшін)

Еңбек пен оқу туралы 100-ден астам мақал-мәтелдер бар, олардың кейбіреулері:

Егіші егістік жерлерді жыртады, қолын бос қоймайды..

Жүрген адам құламайды.

Адамдар туа біткен шебер емес, бірақ олар өз қолдарын мақтан тұтады.

Аң аулау арқылы тасқа шегені де соға аласың.

Еңбекқор тышқан тақтайды кеміреді.

Барлық аспаздардың ұзын пышақтары жоқ.

Сіздің ендігі міндетіңіз - мен е ұсынатын мақал-мәтелді аяқтау. Әр дұрыс аяқталған мақал үшін топ 1 ұпай алады:

Шеберлік пен еңбек бәрін (*реттейді*).

Білмеу ұят емес, (*білу*) ұят емес

Шеберден жұмыс (*қорқады*).

Кез-келген істі (*шеберлікпен*) қолға ал.

Дағды барлық жерде (*орнын*) табады.

Құс ұшуда, ал адам (*жұмыста*) танылады.

Шағын іс үлкеннен (*жұмыссыздықтан*) жақсы.

Сен (*тоғаннан*) балықты оңай аулай алмайсыз.

Ол жұмысқа соңнан келеді, ал тамаққа - (бірінші) барады.

Аз сөз – (көп) іс.

(Бүгін) қолыңнан келетін нәрсені ертеңге қалдырма.

Істі аяқта да, серуенге (батыл) шық.

Рефлексия. Қазылар алқасының қорытындысын шығаруы.

Біз қазірдің өзінде 40 000-нан астам мамандық бар екенін білеміз.

Бірнеше рет біз «адамды еңбегі тамақтандырады, бірақ жалқаулық бұзады» деп айтқанбыз. Мамандық алу үшін көп оқу істеу керек, өйткені, оқу – ол да бір жұмыс.

Нәтижелерді қорытындылау, жеңімпаздарды марапаттау.

б. «Еңбекті сүюді үйрен» тақырыбында сынып сағаты

Мақсаты: балалардың қоғам өміріндегі еңбектің маңыздылығы туралы түсініктерін кеңейту

Міндеттері:

- өзін-өзі диагностикалауға және жұмыс сапаларының өзін-өзі тәрбиелеуге ықпал етуі;

- балаларды мінез-құлық ерекшеліктері мен жағдайларды әртүрлі позициялардан бағалауға үйрету;

Сабақтың формасы: интерактивті әңгіме, өзін-өзі диагностикалау,

Өтетін орны: оқу бөлмесі

Жабдықтар мен көрнекіліктер: түрлі-түсті маркерлері бар флипчарт, желдеткіш, қалың қағаз / картон

Сабақтың барысы:

Мұғалім «Әрбір адамның іс-әрекетке, белсенділікке туа біткен қажеттілігі бар және бұл іс-әрекет еңбекқор адамдарға пайдалы болуы керек».

Еңбек - бұл адамдарға пайда әкелетін адамның іс-әрекеті. Бұл іс-әрекет ақыл-ой және физикалық энергияны жұмсауды қажет етеді.

Жаттығу:

Еңбектің мысалдарын келтіріңдер, қасытаңыда тұратын және жұмыс істейтін адамдар туралы әңгіме айтыңдар. Еңбекқор, еңбекқор адам болу үшін көп күш қажет. Еңбекке деген көзқарас - адамгершіліктің өзегі. Еңбекті сүюді үйрену керек - көп жұмыс істеуге үйрету.

Еңбек туралы халық даналығы

- Қателеспеу үшін асығудың қажеті жоқ. Еңбексіз жақсылық болмайды.

- Еңбек - ең жақсы дәрі.

- Еңбек еткенді жақсы көретін адам бос отырмайды.

- Кәсіппен айналысатын адамның зерігуі болмайды.

- Аспанға қарап үміттенген адам нансыз отырады.

- Оқу бар жерде шеберлік бар.

- Оқу мен еңбек бірге өмір сүреді.

- Барлық нәрсе еңбекпен жасалады.

- Кім еңбек ете білсе білсе, сол жұмыстан қорықпайды.

- Мен таңғы асымды ішемін, содан кейін кешкі асты ішемін, бірақ серуендеуге қашан барарымды білмеймін.

- Жақсы жұмыс істесең - мақтануға болатын нәрсе бар, - деп айтады.

Жұмыс сапасының өзіндік диагностикасы «Еңбек баспалдағы» жаттығуы.

Сұрақтарға жауап бер:

1) Тамақтанғаннан кейін лас ыдыстарды тазалайсың ба? (әрдайым, жиі, сирек, тазаламайды)

2) Сен сабақтан кейін киім ауыстырасың ба? (әрдайым, жиі, сирек, киім ауыстырмаңыз)

3) Сен киімдеріңді өз орнына қоясың ба? (әрдайым, жиі, сирек, тазаламайды)

4) Сен өзіңнің түскі асыңды жылытасың ба? (әрдайым, жиі, сирек, жылынбаңыз)

5) Сен өзің үшін тамақ жасайсың ба?

6) Сен өзіңнің шұлықтарыңды және ұсақ заттарды жуасың ба?

7) Шалбарыңды өзінүтіктейсің бе?

8) Сен үтікті, орындықты жөндей аласың ба?

9) Сенде үнемі үй тапсырмасы бар ма?

10) Үй тапсырмасын орындағың келмегенде не істейсің?

Нәтижелер: келесі кілт арқылы жауаптар үшін ұпайыңды есепте:

Жауаптар	Бағалар
Әрқашан (иә, мен жасаймын)	5 балл
Көбіне (мәжбүр етемін)	4 балл
Сирек (уақытты тоқтату)	3 балл
Істемеймін (тоқтату)	0 балл

Нәтижелер негізінде тақтаға «Еңбек баспалдағы» салынады, оған көп ұпай жинаған балалардың және сыныпта еңбекқорлығы үшін танылған балалардың аты-жөндері жазылады.

Еңбек баспалдағы

«Керемет желдеткіш» ойыны

Ұсынылған сипаттардың ішінен «еңбекқор» ұғымы туралы толық түсінік беруге көмектесетін қасиеттерді таңда:

Қызығушылық, арамдық, тапқырлық, жалқаулық, байқағыштық, асығыстық, жанжал, еңбекқорлық, алдау, шыдамдылық, жауапсыздық,

үнемдеу, ұқыптылық, орындамау, немқұрайлылық, бірлесіп жұмыс істей білу, ұқыптылық, салақтық, ұқыпсыздық, жұмысқа қабілетсіздік, шешімділік, қателік, жұмысқа деген қуанышты қатынас, немқұрайлылық, мұқалмастық.

Өз көзқарастарыңды басқа оқушылармен салыстыр. Таңдалған сипаттарды қалың қағазға немесе картонға бөлек жолақтарға жазып, оларды желдеткіш сияқты бүкте.

Сипаттарды *желдеткіш түрінде орналастыра отырып, дәптерге сурет сал.*

Еңбек қасиеттерін өздігінен тәрбиелеу.

«Үйдегі менің жақсы ісім» тапсырмасы

Ата-анаңа, ата-әжеңе, інің мен қарындасыңнан сұрамай-ақ, еске салмай-ақ көмектес. Мұны өзің үшін ережеге айналдыр.

«Мен еңбекқормын» суреттерде

Сен не істей алатыныңды есінде сақта (сорпа пісір, гүл өсір, дастарқанды әдемі қой). Ескі газет-журналдардан өзіңнің еңбектерің туралы лайықты суреттерді қиып алып, қалың қағазға жабыстыр және көрнекі жерде әңгіме жаса. Өңдеуден өтіп, өзіңе: «мен қанша жасай аламын» деп айт, сенімділік, қуаныш, таңдану, таңдану, рахаттану интонацияларын қолдан.

Сөздер мен істер

Еңбексүйгіштікке тәрбиелеудегі ең үлкен кемшілік - сөз бен істің сәйкес келмеуі. Сен ата-анаңа оларды жақсы көретіндігіңді айтасың, бірақ оларға көмектесу, үй тапсырмасына қатысуға - сенде көптеген себептер мен бас тартулар бар. Егер сен өз бойыңда еңбексүйгіштікті дамытқың келсе, «Жақсы іссіз бір күн емес!» ұранын қабылда.

Игі істер тізімі:

– Қарттар мен мүгедектерге тұрмыстық мәселелерде көмектесу (тамақ сатып алу, үй жинау және т.б.).

– Кәмелетке толмағандарды қорғау және оларға көмек.

– Ата-анаға қамқорлық жасау, үй жағдайында көмектесу.

– Кітаптарды «емдеу» үшін кітапханада жұмыс жасау.

– Ағаштарды, бұталарды, гүлдерді отырғызу және қорғау.

– Тәртіп сақтау.

– Сабаққа көрнекі құралдар жасау.

– Сыныптастарға білім алуға көмектес.

– Ауру жолдасына күтім жасау.

– Сабақтағы мұғалімдерге көмектесу.

«Бұл сөздерден аулақ бол» парағы

Мүмкін емес, жасай алмаймын, қиын, күмәнданамын, жұмыс істемеймін, шаршадым, бүгін емес - ертең, содан кейін, маған ғана керек пе? Мен бәрінен бұрын қарызбын ба?

«Мен жұмыстамын» жаттығуы

Өзіңізді еңбекқор ретінде сезін. Өзіңнің қасиеттеріңді бес балдық жүйе бойынша бағала (иә - 5 ұпай, жоқтан гөрі иә - 4, ықтимал жоқтан - 3, жоқ - 2).

Мен	=	<ul style="list-style-type: none"> – еңбекқор, орнықты. – өздігінен мен өз іс-әрекетімді жоспарлаймын. – үнемді, ұқыпты – белсенді, креативті. – Менің қолымнан көп нәрсе келеді. – Мен қара жұмыстан қорықпаймын.
-----	---	--

Жағдай - «сенің еңбекқорлығыңды» тексеру

Оқушылар жұбына тапсырма. Олардың біреуі: «Мен өте еңбекқор адаммын» деп дәлелдейді және бұған дәлел келтіреді, ал екіншісі осы пікірді, «сынды, керісінше дәлелдейді». Содан кейін олар орын ауыстырады.

Әлеуметтік қолайлы лауазымдар:

Басқа адамның пікірін құрметтеу, әр түрлі позициялардан жағдайды бағалай білу, өзінің қасиеттерін, мінез ерекшеліктерін адекватты бағалау, өз пікірін қорғау, кемшіліктерді түзету, өзіне қойылатын талап адамдарға қойылатын талаптардан үлкен болуы керек.

Рефлексия:

- Бүгін сабақта не білдіңдер? Сен не түсіндің? Сен не білдің?
- Өзінде қандай еңбек қасиеттерін дамыта аласыз?

7. Тәрбие сағаттың тақырыбы: «Еңбек етсең емерсің»

Тәрбие сағаттың мақсаты: «Еңбек» адамгершілік құндылығы туралы түсініктерін кеңейту.

Тәрбие сағаттың міндеттері:

- еңбектің адам өміріндегі мәні туралы түсінік беру;
- еңбек етуге қызығушылықтарын дамыту;
- еңбексүйгіштікке тәрбиелеу;

Көрнекі құралдар: Сара Назарбаева туралы бейнефильм, фотосуреттері, ұнтаспа, «Қайдан келдің бауырсақ?» өлеңі бойынша сахналауға арналған құралдар, презентациялар, түрлі-түсті суреттер, жүрекшелер.

Мұғалім сөзі: «Балалар, мен сендерді бүгінгі сабақта көргеніме қуаныштымын. Сендердің күлімдеген жүздеріңді көріп сүйсініп тұрмын. Бүгін біздің сабағымыз аптаның сәтті күнінде яғни, сәрсенбі күні өтіп жатыр. Сондықтан сабағымыз сәтті өтсін деп тілейік. Мен барлығыңды жылулық шеңбері – шаттық шеңберіне шақырамын.

Шаттық шеңбері

Оқушылар мұғаліммен бірге шеңбер құрып тұрады, сәлемдеседі, бүгінгі күнге тілек айтып, А.Меңжанованың «Болайықшы осындай» әнін орындайды.

Жақсы бала еңбекшіл, таза бала мұнтаздай,
Ер азамат болады. Сүйсінеді қараған
Қиындықты жеңіп кіл, Ұқыпты деп бұл қандай
Құшағы гүлге толады. Жақсы көрер бар адам.

Қайырмасы:

Еңбекшіл досым – ай,
Болайықшы осындай.

Ой шақыру

Сөзжұмбақ шешу арқылы сабақтың тақырыбын анықтап, мақсатын айқындау.

Сөзжұмбақ шешейік

1. Қасиетті сан.
2. Қателігінді түсінген кезде айтатын сөз.
3. Біз өткен тақырып « ..... мен сауап»
4. Үлкенге - ....., кішіге – ізет. (құрмет)
5. Аптаның соңғы күні.

Әңгімелесу

Мұғалім сөзі: Бүгінгі сабағымыздың тақырыбы – «Еңбек бәрін жеңбек». Тақырып төңірегінде бірнеше сұрақтар қойылып, әңгімелесу жүргізіледі.

- Еңбек адамға не үшін қажет деп ойлайсыңдар?
- Еңбекқор деп қандай адамды айтамыз?
- Өздерің қандай еңбекпен айналысқанды ұнатасыңдар?
- Адам бойында қандай қасиеттер болғанда жетістіктерге жетуге болады?

Слайд арқылы «еңбектің пайдасы» деген сөзге топтастыру жасау

Еңбектің пайдасы – тәрбиелейді, жігерлендіреді, күш береді, қуантады, бақытты етеді, өмір сүруге үйретеді, үнемшіл болуға үйретеді, ширатады, шынықтырады.

Балалардың жауаптары тыңдалып болған соң, мұғалім толықтырып, адамның өмір сүруіне қажеттінің барлығы еңбекпен келетіні түсіндіріліп, өзін - өзі тану пәнін мектеп бағдарламасына енгізуге ұсыныс жасап, осы жайлы фотосуреттер және бейнефильм көрсетіледі.

Тәрбие сағаттың дәйексөзі

Оқушыларға бейнефильм көрсетіліп болған соң, тақтаға итальяндық ғалым, суретші Леонардо да Винчидің «Көп еңбек еткенге бақыт басын иеді» деген сөздің анықтамасын, ұқсас түсініктерді, бақыт деген түсініктің артықшылығын және кемшілігін анықтату

Сахналау

Еңбектің адам өміріндегі мәнін түсіндіру үшін Ө.Тұрманжановтың «Қайдан келдің бауырсақ?» атты өлеңін рөлдік орындаулар арқылы үш оқушы (автор, қуыршақ, бауырсақ) оқиды. Осыдан кейін оқушылар «Нан дастарханға қалай келеді?» деген сұрақ аясында сөйлейді.

Сергіту сәті

1. Денеге арналған жаттығу
2. Көзге арналған жаттығу

Шығармашылық жұмыс

Оқушылар екі топқа бөлініп жұмыс істейді.

1 – тапсырма: Мақал – мәтел кітапшасын жасау тапсырылады. Оған еңбек туралы мақал – мәтелдер жазып, мағынасын түсіндіреді.

2 – тапсырма: «Еңбек – бақыт бастауы» әңгіме құрастыру.

Тыныштық сәті

Дәптермен жұмыс

Берілген суреттерді пайдаланып әңгіме құраңдар, суретті бояңдар.

Қорытындылау

Мұғалім сөзі: Балалар, осымен сабағымызды қорытындылайтын кез де келді. Ендеше, біз «Еңбекқорлар еліне» барып, саяхат жасап қайтайық. Ол үшін «Біз не үйрендік? Не білдік?» деген сұрақтарға жауап береміз. Әрбір дұрыс жауап берген оқушы әртүрлі суреттермен еңбекқорлар елін безендіреді.

Жүректен – жүрекке

Мұғалім сөзі: Тәрбие сағат сәрсенбі күні өтіп отырғандықтан «сәрсенбі сәтті күн» деген мақалмен басталса, енді осы ырымды жалғастырып, кішкене жүрекшелерге жазып, балалар бір – біріне бата береді.

Мысалы:

- Ерасыл, еңбегің жемісті болсын!
- Алма, еңбек етсең емерсің деген. Осыны есіңе сақта.
- Олжас, сүйіп істеген іс шаршатпайды. Сондықтан өзіңе ұнайтын істерің көп болсын.

- Аделия, өмірдегі тірегің еңбек болсын,

- Мұхаммед, «Еңбек – қуаныш, жалқаулық - айырылмас азап», - деп ұлы Абай атамыз айтқандай ешқашан жалқау болма.

Жүректен – жүрекке осылайша жалғаса береді.

Негізгі және орта мектеп оқушылары үшін оқуға деген мағыналы, мақсатты қатынасты, оның өмірге қажеттілігін түсінуді, ата-ана, мұғалім және мемлекет алдындағы жауапкершілікті тәрбиелеуге бағытталған сынып сағаттары мен конференциялар өткізу ұсынылады.

8. «Оқытатын нәрсеңді сүй және сүйген нәрсеңді үйрен» сынып сағаты оқу іс-әрекетінің одан әрі кәсіби бағытты анықтауда маңыздылығын анықтайды, еңбек көрсеткіштері бойынша өзіне-өзі диагностика жасауға және өзіне-өзі тәрбиелеуге ықпал етеді.

Сабақтың формасы: интерактивті әңгіме, сауалнама

Өтетін орны: оқу бөлмесі.

Жабдықтар мен көрнекіліктер: түрлі-түсті маркерлер салынған флипчарт, сауалнама

Сабақтың барысы:

I. Сынып жетекшісінің кіріспе сөзі

Құрметті балалар! Сенлерге тіпті кішкентай кезіңізден бастап аналарыңыздың, әкелеріңіздің және туыстарыңыздың қалай жұмыс істейтінін байқауға тура келді. Олар күнделікті жұмысқа немесе мемлекеттік кәсіпорынға немесе жеке мекемеге қалай барады. Олар үй шаруасымен, балаларын, туыстарын күту сияқты өмір бойы қалай айналысады. Бір минутқа елестетіп көріңдер: егер олар жұмыс жасамағанда не болар еді? (Оқушылар өз ойларын айтады).

Көріп отырғандай, еңбек - адам өмірінің негізі. Адам қартайды, қайтыс болады, ал оның еңбегі балаларына, немерелеріне, шөберелеріне қалады. Бізде бар нәрсенің бәрі: тамақ пен киім, жайлы бұрыш, үй, көктемгі су беретін құдық, қалалар мен ауылдар, храмдар мен астық алқаптары - адамның еңбегімен жасалады. Халық мақалында: «еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей»

дейді. Осылайша, әрқайсысымызға жұмыс жасау керек деп батырып айтады. Адам неғұрлым жақсы жұмыс істесе, оның ақыл-ойы мен қолының шығармашылығы соғұрлым жетілдіріледі. Бірақ шеберлік, жетілу өздігінен пайда болмайды, оларды оқыту, ыждағаттылықпен оқыту қажет. Сендердің жастарың - білім алу, қабілеттер мен таланттарды дамыту уақыты.

Өйткені, өмірінің бірінші ширегінде білім алмаған, екіншісінде жақсылық жасай алмаған, үшіншісінде адал болмайтын адамдар туралы еңбек туралы жақсы айтпайды, төртіншісінде: «Мен ешқашан өмір сүрген емеспін» дейді. Осы сөздерді қарастырайық. Адамның орташа өмір сүру ұзақтығы (75 жас), оны төртке бөл. Әр тоқсан қанша жасты алады? (18-19 жас). Ал сен қазір 13-14 жастасың. Бұл өмірдің бірінші тоқсанының жартысынан астамы. Білім алуға уақыт келді. Айтшы, сен өмірінде қашан оқыдың? (Оқушылардың жауабы).

Жоқ, бірінші сыныптан емес, өміріннің алғашқы қадамдарынан әлдеқайда ерте. Анаңның бесік жырын немесе әженнің әңгімесін тыңдау арқылы сен оқуды білдің. Сен бірінші сыныпқа үлкен сөздік қорымен келдің, қарым-қатынас жасауды білдің, өз ойларыңды білдіре алдың.

Бұл қазірдің өзінде үлкен, қиын ғылым және оны игере отырып, сен өзіңнің оқу қабілеттеріңді арттырасың. Сен бала кезінде негізінен өзіңе қажет білімдерді жаттап алдың, бұл саналы түрде болмады, сен не үшін бір нәрсе білуің кере немесе білмеуің керек екенін ойламадың. Бірақ қазір сенде сұрақ туындайды: бізге білім не үшін қажет, мен өмірде не тілеймін, ол үшін не істеуім керек? (Оқушылардың пікірі).

Білім, оқу арқылы адам дамиды. Мектеп кезінде оқушы белгілі бір білім көлемін ғана алады, сонымен бірге дамудың қоршаған әлемді талдау, салыстыру, жалпылау, бағалау деңгейіне жетеді. Сен оқу - бұл еңбек, қажырлы еңбек, табандылықты, ерік-жігерді және көп уақытты қажет ететіндігін бұрыннан түсіндің. Ерік-жігері жоқ балалар қиындықтарға кезігіп, оларды жеңу үшін өз күштерін жұмылдыра алмайды, нашар оқиды және, әрине, нәтижелері нашар болады. Бірақ әр адамның нашар нәтижелері оған жағымсыз әлсіздік сезімін әкеледі. Бұл намысқа, абыройға нұқсан әкеледі. Көбіне мұндай жағдайда оқушы мен бірінші болғым келмейді деп, өз уайымын немқұрайлылықпен жасырады. Жалқаулыққа беріліп, өзі өзін жазалайды. Кімде-кім жалқаулыққа уақыт жіберсе, ол өзіне-өзі зияндық жасайды: адам енді ынтасымен көп жұмыс істей алмайды. Кейбір соқушылар анда-санда жұмыс істейді, сондықтан олардың білімінде олқылықтар пайда болады. Бұл физикадағы электрлік тізбектегі бірнеше буындарды жұлып алумен теңбе-тең болады.

Осы тізбекпен бірдеңені қосу не оның өзін қосу мүмкін бе? Оның жеке бөліктері бүтін болса да, мұндай тізбектің мәні неде? Немесе, мысалы, далада фермер қалаған уақытында ғана жұмыс істейді. Егін жақсы болар ма еді? Оқыту кезінде бәрі бір-бірімен байланысты, сондықтан эпизодтар бойынша оқығанда сен өмірге жеткілікті білім ала алмайсың. Еңбекті ауыр жүк деп қабылдаудың қажеті жоқ, ал оқу - бұл еңбек және ол саған білім алудың қуанышын әкеледі, сені -ой мәдениетінің жоғары деңгейіне көтереді.

Халық даналығы бекер айтпаған: оқыған - күн, ал оқымаған - түн. Сенің білім алуға, дамытуға, жетілдіруге мүмкіндігің бар екендігі - үлкен бақыт. Сондықтан сен мектептегі жылдарды өз пайдаңа пайдалан, жалқаулықпен, шешімсіздікпен, сенімсіздікпен күрес, ерік-жігеріңді аш, сонда сен қуаныш сыйлайтын жоғары нәтижелерге қол жеткізесің. Айналаға қара.

Сені адамның қолымен жасалған заттар қоршап тұр: фабрикалар, кәсіпорындар, стадиондар, театрлар, әдемі ғимараттар, күтімді өрістер және т.б. Оларды жасаған адамдар қазір өмірде жоқ, біз олардың ақыл-ойы мен еңбегінің нәтижелерін қолданамыз. Сен де ізгі істеріңнің нәтижесін қалдыруың керек. Оның үстіне мемлекет сені оқытуда. Пісіп, сендер жақсы маман болып, жас республикамыздың гүлдене түсуі үшін жұмыс жасаңдар. Оған ақылды және өз еліне берілген саясаткерлер, патриоттар, әділ қазылар, жоғары технологияларды жасауды және өндіріске енгізуді білетін ғалымдар мен мамандар, экономикалық адамдар қажет.

Бүгінгі жас ұрпақ қандай болса, республиканың болашағы сондай болады. Жоғарыда айтылғандардан біз сендерге не үшін оқу керек екендігі туралы қорытынды жасай аламыз, ол - оқу қоғам мен мемлекет алдындағы парыз, өйткені сен оның өркендеуі мен халықаралық беделін қамтамасыз етесің. Ал бұл үшін жоғары ақыл-ой мәдениеті қажет.

II. Ойын

Сендер мектепте бірнеше жылдан бері оқисыңдар және білімді дәріптейтін, надандарды айыптайтын әр түрлі халықтың афоризмдер, ертегілер, мақал-мәтелдер білесіңдер. Оларды кім көп атайды?

- Оқусыз - көзсіз сияқты.
- Бір ғасыр өмір сүр, бір ғасыр оқы.
- Үйрену ешқашанда кеш емес.
- Оқу көп болған жерде азап аз болады.
- Білімді адам ұрламайды, отта жанбайды және суға батпайды.
- Адам өмір сүрген кезінде білім алады.
- Білім бақытты кезде көріктендіреді және бақытсыз кезде сабырлық жасайды.

- Ғылым сені қалың орманға апармайды, керісінше сол орманнан шығарады.

- Ұлыңа байлық емес, ақыл бер.
- Білімі бар адам кедергілерді жеңеді.
- Ақымақ бас пен аяқтың артында тыныштық жоқ.
- Ақымақ табылғаннан гөрі, ақылды ұтылған жақсы.
- Ақылды адам басқаларды мақтайды, ал ақымақ өзін мақтайды.

III. Сабақтың қысқаша мазмұны - сауалнама

Қойылған сұрақтарға қысқа шынайы жауаптар беріңдер.

1. Оқу жылың қандай көңіл-күймен бастайсың?
2. Сен оқуды ұнатасың ба?
3. Сенің сүйікті пәндерің қандай?
4. Сенің сабағың өзіңе ұнай ма?
5. Сенқай сыныпты қатты құрметтейсің?

6. Сен сынып жетекшісі болғың келе ме?

7. Саған не ұнайды: сыныптағы тәртіп пе немесе оның жетіспеушілігі ме?

8. Ата-ананды, үлкен кісілерді тыңдайсың ба? Ерікті ме, әлде мәжбүрлі ме?

9. Сен басқа сыныпта, басқа мектепте оқығың келе ме?

10. Сен не туралы армандайсыз?

9. *«Менің болашақ мамандығым» сынып сағаты* - оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, кәсіптік бағдар беруде ата-аналар мен сынып мұғалімдері арасындағы өзара әрекеттестікке жағдай жасау бағытын көрсетеді. Сынып сағаты оқушылардың кәсіптік бағдар беру саласындағы мәселелерді анықтауға және ата-аналармен талқылауға арналған; ата-аналарды кәсіптік оқыту шарттары және балаларының еңбек әрекетіндегі жеке ерекшеліктері мен қабілеттерімен таныстыру; оқушыларға кәсіптік бағдар беруде ата-аналар мен мектеп мұғалімдерінің өзара әрекеттесу жолдарын белгілейді.

Сабақтың формасы: интерактивті әңгіме, сауалнама

Өтетін орны: оқу бөлмесі

Жабдық пен көрнекілік: түрлі-түсті маркерлері бар флипчарт, анықтамалық материалдар жиынтығы: «Оқуға қайда бару керек»

Сабақтың барысы:

I. Мәселені талқылау

«Құрметті ата-аналар! Бүгін біз сіздің балаларыңызға - біздің мектептің оқушыларына кәсіптік бағдар беруде ата-аналар мен мектептің ынтымақтастығы туралы мәселені талқылаймыз. Біз бұл мәселені шешуде сіздердің рөлдеріңіз туралы сөйлесетін боламыз.

Көптеген балалар жұмысшы кәсіптерге деген теріс көзқарасын білдіреді және оларды беделді емес деп санайды.

Осы мәселені шеше отырып, біз сіздермен бірге балаларымызға қарапайым жұмысшы мамандықтарына деген теріс көзқарасты жеңуге, мамандық таңдау туралы шешім қабылдауға, олардың бойында жоғары біліктілікпен байланысты емес еңбекке деген құрметті қалыптастыруға көмектесуіміз керек.

Қарапайым жұмысшы мамандықтар неге көптеген балалар үшін беделді болып көрінбейді, олар мектепте жүріп, қандай мамандықтарды ұнатады?

(Ата-аналар арасында өзара сұхбат, пікірталас болып қорытынды қабылданады)

Қорытынды:

- балалар іс жүзінде мамандықтың қол жетімділігі туралы біледі;
- болашақтағы өз жұмысының нәтижесін болжай алады;
- олар өз жұмысының басқаларға тигізетін пайдасын сезінеді, демек, оларда бұл мамандықтарға жағымды көзқарас қалыптасады.

- балаларда мектепте оқыған мамандықты игерудегі жеке мүмкіндіктері туралы талқылауы бар.

Ата-аналардың назары келесі аспектілерге аударылады:

- Сіз балаларыңыздың еңбек тәрбиесі сабағында не істеп жүргенін және олар қазірдің өзінде нені білетінін білесіз бе?

- Балаларға өз жұмысыңыз туралы, еңбектегі жетістігіңіз туралы қаншалықты жиі айтасыз?

- Сіз балаларыңызға жұмысшы мамандығын таңдауға қалай көмектесе аласыз?

II. Сауалнама

Сынып жетекшісі оқушылар арасында сауалнама жүргізеді.

Сауалнама формасы

1. Сіз қандай жұмысшы мамандықтарын білесіз?
2. Еңбекке баулу сабағында қандай мамандықты оқисыз?
3. Сізге бұл мамандық ұнайды ма?
4. Неліктен?
5. Сіз немен жұмыс жасағыңыз келеді?

Сауалнаманың нәтижелері шығарылады.

III. Рефлексия

Ата-аналарға тақтаға қойылған сұрақтар бойынша өз пікірлерін айтуға шақырылады.

Пікірталас нәтижесінде ата-аналар сынып жетекшісінің көмегімен ата-аналар жиналысының басында анықталған мәселені шешудің жолдарын көрсетеді:

- Үйде балалардың кәсіптік оқыту сабақтарындағы жетістіктеріне көбірек қызығушылық таныту керек.

- Балаларға сіз өзіңіздің жұмысыңыз туралы, сіздің жетістіктеріңіз туралы жиі айтып отыруыңыз керек.

- Қазір балалармен жұмысшы мамандықтары бойынша одан әрі жұмысқа орналастыру мәселелерін талқылау қажет.

IV. Рефлексия. Сынып сағатының қорытындысы

Сынып жетекшісі ата-аналар мен балаларға сынып сағаттарына белсенді қатысқаны үшін алғыс айтады, оларға мамандықтарды, кәсіби қасиеттерді, жұмысшы мамандықтарға медициналық қарсы көрсетілімдерді және осы мамандықтарды білуге болатын мекен-жайларды сипаттайтын «Қайда оқуға бару керек» анықтамалық материалдарын таратады. Үйде балалармен әңгімелесу кезінде осы материалды пайдалану туралы нұсқаулар беріледі.

10. 7-8 сынып оқушыларына арналған әңгімелесу - сынып сағаты

Тақырыбы: «Еңбекке деген сүйіспеншілікті қалай тәрбиелеу керек»

Іс-шараның міндеттері:

- өз денсаулығына, ата-ананың, отбасы мүшелерінің, мұғалімдердің, достарының денсаулығына деген құндылық қатынасты қалыптастыру; адам денсаулығының әртүрлі түрлерінің бірлігі мен өзара әсері туралы элементарлық түсініктер беру: физикалық, моральдық (психикалық), әлеуметтік-психологиялық (отбасы және мектеп денсаулығы);

- адам адамгершілігінің оның денсаулығының жай-күйіне және айналасындағы адамдардың денсаулығына әсері туралы элементарлық түсініктер құру;

- оқытудың адамгершілік негіздері, тәрбиенің жетекші рөлі туралы түсінік беру,

- оқытудың адамгершілік негіздері, білімнің, еңбектің жетекші рөлі және адам мен қоғам өміріндегі шығармашылықтың маңыздылығы туралы алғашқы түсініктерді қалыптастыру;

- білім, ғылым, қазіргі заманғы өндірістің адам мен қоғам өміріндегі рөлі туралы элементарлық түсініктерді жүйелеу;

- еңбек пен оқудағы жалқаулық пен немқұрайлылыққа, адамдардың еңбегінің нәтижелеріне немқұрайлы қарауға кері қатынасты тәрибелеу.

Қазіргі өмірдің өзі күйзеліске қолайлы: саяси, экономикалық өмірдегі өзгерістер, жұмыстағы аласапыран қозғалыс, қоғамдық көлікке міну адамның өзінің күйзелісімен мойынсұна бастайтындығына әкеледі, ал одан кейін ол депрессияға айналуы мүмкін. Күйзеліс қазіргі заманғы адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Адамдар күйзеліспен күреседі, бірақ ең дұрысы күйзелісті алдын- алу шаралары дұрыс болатын еді.

Адамның психикалық денсаулығын өз деңгейінде сақтау үшін:

- еңбек ету керек. Еңбек - бұл ең жақсы дәрі (физикалық және психикалық жағынан еңбек және оларды кезекпен ауыстырып отырған жөн).

- адам күнделікті өмірің түрлі саладағы әр түрлі жұмыстармен (хобби, адамдармен байланыс, спорт) өзгертіп отыру керек.

- өмірдің мәні мен мақсатын табу (балалар, отбасы, еріктілер қозғалысы, басқаларға көмектесу).

- отбасылық қатынастарды қалыпқа келтіру.

- күнделікті режимді сақтау.

- өз уақытында қуанышпен демалу (ұйықтауға кеш жатпау, таза ауада серуендеу, саяхаттау, жаңа адамдармен танысу).

- зиянды әдеттерді (темекі шегу, алкоголь) барынша жою, есірткіден толық бас тарту.

- кез-келген жағдайда позитивті жағдайды табу (не істесең де жақсылық болады).

Психикалық денсаулықты қалай жақсартуға болады?

Орташа физикалық жаттығулардың саны физикалық дайындық пен эмоционалдық әл-ауқатты жақсартады. Күнделікті жаттығулар психикалық денсаулыққа оң әсер етеді.

Кез-келген физикалық белсенділік эндорфинді (бақыт гормондары) өндіруге көмектеседі. Олар мазасыздықты, стрессті азайтады, гормондардың түзелуін реттейді, иммундық жүйені жақсартады және нығайтады, тіпті қартаю процесін баяулатады.

Оған керісінше кортизон гормоны әсер етеді (бүйрек үсті безінің кортексін синтездейтін стресс гормоны) және ол гармон тынышсыз көңіл-күй мен отырықшы өмір салтын қозғалысқа әкеледі. Яғни, кортизон адам денсалығындағы стресс үшін жауап береді.

Адамдар өз жұмыстарына жиі-жиі беріліп кетеді. Кейбіреулері жұмысты үйге алып кетіп, істейді; ал кейбіреулері үнемі миды жұмыспен жүктеп, оған дем алуға мүмкіндік бермейді. Сайып келгенде, бұл адамның психикалық денсаулығына әсер етеді. Сондықтан адам өмірінде күнделікті жұмыстан бөлек,

демала білу маңызды орын алады. Бұл адамды стресстен және шиеленістен арылуға және жаңа жұмыс күніне дайын болуға көмектеседі.

Көп жағдайда салауатты өмір салты ережелерін сақтау арқылы психикалық аурудың алдын алу және өмір сапасын жақсартуға болады.

Көп нәрсе адамның өзіне, қоғамға, еңбекке және т.б. қарым-қатынасына байланысты болады. Соның ішінде, адамның сау психикалық жағдайын қолдауға, сақтауға көмектесетін нәрсе – ол еңбек. Тек еңбекті сүйіп істегенде ғана, ол адамға көмектеседі.

- Ал егер адамда жұмыс бар болып, бірақ оған деген сүйіспеншілік пен әдет болмаса ше? Онда не істеу керек?

Мұндай кезде адамды тәрбиелеу керек.

Оның бойында ең бастысы еңбексүйгіштікті тәрбиелеу керек.

«Еңбек маймылды адамға айналдырды» деген нақыл сөз көбімізге таныс, оны көп жағдайда адам ерініп, жұмыс істемеген жағдайда қолданады. Бірақ адам бір бағытта еңбектеніп, бірнәрсе жасап, бірақ одан түк шықпаса, онда тұрған ешнәрсе жоқ, бәрі бірден жақсы болмайды. Адам бәрі жақсы болмады деп, бір орында тұрып қалмай, еңбектеніп, өзінің мақсатына жету керек. Оған жету адамның еңбекқорлығына байланысты, ал еңбексүйгіштік адамның іс-әрекеті, мінез-құлқына, жұмысы орындау сапасы және ынтасына байланысты.

Еңбексүйгіштікті адам мінезінің негізгі қасиеттеріне қосуға болады. Ол ер адамның немесе әйелдің қаншалықты тырысатынын, ниет білдіретінін және жұмысқа бейімділігін көрсете алады. Бұл қасиет барлық жағынан қарасаң да адамға табысқа және жетістікке жету үшін, жұмыс пен демалыс арасындағы уақытты ұтымды пайдалану үшін қажет. Соның арқасында адамның еңбек қызметі өнімді және тиімді сипатқа ие болады.

Біреуіне тән, біреуіне тән болмайтын еңбексүйгіштікті адам бойында қалай тәрбиелеу керек? Тек қажырлы еңбексүйгіштікке ие адамдар ғана еңбек процесі мен оның нәтижесінен ләззат ала алады.

Еңбексүйгіштікті тәрбиелеу үшін не істеу керек?

Еңбексүйгіштікке адам бойында тәрбиелеудегі басты шарт – адамның ыждаһаты, тілегі. Ол адамда күшті болуы керек, өйткені онсыз ешкім жетістікке жете алмайды. Сонымен қатар мінездің ерік-жігері мен беріктігін тәрбиелеумен айналысу керек, ол үшін көп күш пен ерекше шыдамдылық қажет.

Еңбексүйгіштікке тәрбиелеудің көптеген тәсілдері бар. Егер кез-келген жұмысты іске асыруға мүлдем ниет болмаса да, ол жұмысты кідіртпей қолға алып, тәуекел жасап, бастау керек. Осылайша, кез-келген адам жұмыс істегім келмеймін деген ниеттен арыла алады. Осы әрекет арқылы адам өзіне көмектесіп, басыңа түскен жағдай оны билемей, адам оны өзі билей алатынын дәлелдей алады. Бұл адамның өзін-өзі бағалауын, өзін-өзі сыйлауын едәуір арттырады және өзіне деген ризашылығын күшейтеді.

Адам алғашқы кезде өзіне қиын болатынына дайын болу керек. Қиындықтан қорқып, бәрінен бас тартып, жай еріншектікке бой алдырғысы келеді. Бірақ үміт үзудің де және бас тартудың да қажеті жоқ, керісінше,

мақсатқа қарай нақты қадам басу керек. Кейбір, әсіресе қиын жағдайларда, достар мен отбасының қолдауына жүгінген де жақсы.

Сонымен қатар, бұл не үшін керек екенін және бірінші кезекте кімге пайда әкелетінін жақсы түсіну керек. Тек осылай ғана адам өзінің дамуы мен жетілуімен айналыса алады. Біреудің есебінен өмір сүруге дағдыланған, түк істемейтін жалқаулар ғана ешнәрсе жасамайды және еңбексүйгіштіктен жақсылық көре алмайды. Бірақ олар үшін де бір күндері өздері үшін ойланатын кез келеді, сол кезде олар ойлана бастайды.

Еңбексүйгіштік неден құралады?

Жаңа қызметкерді жұмысқа қабылдау кезінде міндетті түрде әңгімелесу өткізіледі. Оның мақсаты болашақ қызметкерде қандай қасиеттер бар екенін анықтау. Адамның бойында қоғамда ғана емес, үйде де бағаланатын әділдік, табандылық, еңбекқорлық, еңбексүйгіштік, жауапкершілік сияқты қасиеттері болуы керек.

Адам қызметінің қай саласын қарасақ да, барлық жерде еңбексүйгіштіктің үлгісін кездестіруге болады. Еңбексүйгіштігі жоғары адамдар көп уақытын өздеріне тән емес, демалу немесе көңіл көтеру үшін жұмсамай, қажетті іске пайдаланды.

Кез-келген қызмет түрі үшін қолайсыз жағдайлар туындаған кезде адамның қажырлы еңбегі айқынырақ көрінеді. Өйткені кез-келген адамның іс-әрекетке ұмтылысы не қызығушылығы болмаса, өзінің сүйікті ісімен айналысу қабілетін көрсету қолынан келе бермейді. Мысалы, кәсіпорынның еңбексүйгіш қызметкері жеке уақыты болған кезде, сол уақытты берілген тапсырманы аяқтауға жұмсайды және сонымен кәсіпорынға пайда әкеледі. Тапсырманы орындау үшін уақытты дұрыс бөледі, тіпті қажет болса ерте тұрып, сол жұмыспен айналысады.

Өз бойында еңбексүйгіштікті дамытпас бұрын, бір маңызды жайтты біліп алған жөн. Жұмысты өз қабілетінен асыра орындамай, өз орнымен орындауға тырысу керек, өйткені жұмысты асыра орындау еңбексүйгіштіктің қиындықтары мен сарқылуына әкелуі мүмкін. Мұндай құбылыс денсаулықтың депрессия, апатия жағдайына ұшырап, жүйкенің бұзылуына әкеледі. Айта кету керек, мұндай проблемаларға кезіккен адамда оның нақты себебін анықтау қабілеті бола бермейді.

Өкінішке орай, заманауи әлемде жұмыс істемей, оңай және тез ақша табуға болады деген түсінік өте танымал. Бұл түсінік - өмірде жетістікке жету үшін кездесетін көп кедергілердің бірі. Жалпы, өмірдегі табыс еңбекке жетелейтін негізгі қозғаушы күш деп саналмайды. Өзін-өзі сыйлайтын адам табысты болу үшін қаншалықты біреуге ұзақ уақыт тәуелді болып еңбек ете алады? Тәуелсіз болу үшін оған не керек? Жалқаулық - құлдықтың бір түрі. Ал, қажырлы еңбек - бұл тәуелсіздік пен салыстырмалы бостандыққа апаратын жол.

Өзінің ісін жақсы көретін адам көбінесе өз саласында жетістікке жетеді және бұл оның өз жұмысын ұнатып, жан-тәнімен беріліп істегеннің арқасында болады. Еңбексүйгіштік жалпы жұмысқа деген деген сүйіспеншіліктен тұрмай, бірақ жұмыстың белгілі бір түріне деген сүйіспеншілігінен тұратын сияқты.

Еңбексүйгіштік - адамның сүйікті ісімен, өзінің жасағысы келетін нәрсемен жұмыс істеуге және белгілі бір нәтижеге жетуге деген талабы және сүйіспеншілігі. Адам дамуды көздемейтін, жалықтыратын қарапайым істен ғана бақыт және рахат сезімін алады деп айта алмаймыз. Сол қарапайым жұмысты жетілдіріп, оны жетілдіру үшін жаңа тәсілдер тауып, талаптанса, сонда ғана ол жұмыстан ләззат алады және еңбексүйгіштігін арттырады.

Еңбексүйгіштікті қалай тәрбиелеу керек немесе жетілдіру керек?

Егер адам өзі жұмыс істеп жатқан салада жетіліп, дамып жүрсе, оның бойында еңбексүйгіштік қалыптасады және жетіледі. Даму немесе жетілу – еңбексүйгіштіктің кілті. Әрине, адам өзі нені қалайтынын біліп, сүйікті ісін жасаса жақсы болады, ал егер оған өзіне ұнамайтын немесе бірсарынды жұмысты істеуге тура келсе, онда ол өзіне қызықты әрі сүйікті болатын істі табу керек.

Ынталандыру және іздеу арқылы адам өз бойында еңбексүйгіштікті дамыта немесе тәрбиелей алады. Еңбексүйгіштік барлық адамдарға тән қасиет емес. Еңбексүйгіш адам еңбек процесі мен еңбегінің нәтижесінен рахат алады.

Оқушыларға еңбексүйгіштікті дамытуға арналған пайдалы кеңестер:

1. Еңбек әрекеттерін сапалы орындау үшін ыждаһат қажет. Бұл көп күшті қажет етеді. Егер адам өзінің жалқаулығын жеңем деп шешім қабылдаса, онда оны байыппен қабылдау керек.

2. Өзіңнің еңбек әрекетіңнің ынтасын анықта. Еңбекке деген көңіл-күй ынтаға байланысты. Біреулер үшін бұл - жалақы, ал басқалары үшін бұл - еңбектің нәтижесі болады.

3. Іс-шаралар жоспарын, іске асырудың құралдары мен материалдарын ойластыр. Жұмыс процесін кезеңдерге бөл. Бұл барлық жұмысты жеңілдетеді. Әр кезеңнің соңында өзің үшін кішкене сыйлық ойлап тап (шоколадтың бір бөлігі, үзіліс және т.б.).

4. Жұмыстың барлық көлемін аяқтағаннан кейін, соңғы нәтижені көзделген мақсатпен салыстыр. Егер сен бәрін дұрыс жасасаң, олардың сәйкестігін табасың. Бұл саған моральдық қанағат әкелуі керек.

Егер сенің жұмысыңды өзге адамдар бағаласа, өте жақсы. Бұл сенің өзінді бағалауыңды көтереді және өзіңе сенуге мүмкіндік береді. Барлық пікірлерді сабырмен қабылда. Өйткені сын кемшіліктерді көруге және оларды болашақта ескеруге көмектеседі.

5. Әр жұмыстағы артықшылықтарды көруге тырыс. Саған ұнайтын жұмыс әрқашанда жақсы орындалады.

6. Бастаған істі орындап, аяқтауға үйрен. Уақыт өте келе бұл әдетке айналады және сенің жұмыс процесіңе оң әсер етеді. Еріншектіктің сені жаулап алуына жол берме. Бір рет босаңсылық берсең, сен оның күшінен қайтадан шыға алмай қаласың.

Сонымен, еңбексүйгіштік қайдан болсын, өздігінен болмайды. Өмірде бірде-бір адам онсыз ешнәрсе жасай алмайды. Өйткені, еңбексүйгіштік тұлғаның маңызды қасиеті.

«Табыс формуласы» сынып сағаты

Біздің балаларымыз нәтижеге жету барысында адамның қадір-қасиетін, адамгершілік кемелдігін сезінуі, адам бойында жоғары адамгершілікті тұлға ретінде барлық құндылықтарды сақтауы өте маңызды. Ең бастысы, олар «сәттілік» сөзінің жанында «бақыт», «махаббат», «достық» сияқты ұғымдар болуы керек екенін түсінуі керек.

Алайда, бүгінде жас ұрпақ арасында мүлдем басқа құндылықтар бірінші орынға шығады - ақша, ата-ананың байланысы, ойланбай жасалған мансап және тағы басқалар. Жетістікке жетудің келесі үлгісі қалыптасты - жақсы білім алу, барлық байланыстарды қолданып мансап жасау, сонда сен – Табысты адамсың.

Бүгінгі күні өмірдің адамгершілік негіздерін жоғалтып бара жатқан жастарымыз үшін өте қорқынышты. Өсіп келе жатқан ұрпаққа адамның тұлғалық өсуіне үнемі ұмтылған кезде ғана жетістікке жететінін, «адамгершілік», «ар-ождан» сөздерінің оларға жат емес екенін және олар өзімен және қоршаған әлеммен үйлесімді болу керек екенін түсіндіру – біздің міндетіміз. Ең дұрысы, олардың осыны өз беттерімен түсініп, барлық жағымды және жағымсыз жақтарын өлшеп, осы мәселеге жеке көзқарасын білдіріп, өмір сүру.

Ол үшін балаларға «табысты формуласын» үйрету керек. Сонда олар басқалардың өміріндегі қателіктерді байқайды, оларды талдайды және өз өмірлерінде оларды болдырмауға тырысады.

Мақсаты:

- «табысты» ұғымының мазмұнын ашу, мемлекетіміздің көрнекті адамдарының өмірімен таныстыру, «жетістік формуласын» құру;
- коммуникативті және жалпы интеллектуалды дағдылар мен қабілеттерді дамыту: салыстыру, сәйкестендіру, ұқсастығын табу, өз жауабын дәлелдеу, сұхбат жүргізу, іс-әрекет туралы ойлау.
- жалпы адамзаттық құндылықтар призмасы арқылы оқушылардың өзін-өзі дамытуға, тұлғалық өсуге, жауапкершілікке деген ынтасын қалыптастыру.

Сынып сағатының формасы: дөңгелек үстел.

Оқушылардың жасы: 15-16 жаста

Сынып сағатын жүргізілуі:

1. Мотивациялық бөлім:

Музыка естіледі және оның фонында:

- Өзің тұлға ретінде жүзеге асырғысы келетіндердің бәрі соған ұмтылады.
- Сен оған жетсең, керемет болады!
- Оған жету үшін саған көп күш салу қажет.
- Оны бақыттың шыңымен салыстырады.
- Бұл «сәттілік» сөзінің жанында тұрады және оларды жиі шатыстырады.
- Сен оған сенуің керек.
- Оған бара жатқан адамдарға: «Жолды жүрген адам игереді», - дейді.

Музыка тыныш қойылады.

Жүргізуші: Сәлеметсіңдер ме, балалар, бүгін бізде біршама ерекше сынып сағаты өтеді, өйткені біз адам өміріндегі өте маңызды кезең туралы, өзін

шығармашылық адам ретінде жүзеге асырғысы келетін әрбір адам ұмтылатын маңызды кезең туралы айтуымыз керек. Біз осы маңызды қадамды анықтап, оған қалай жетуге болатындығын нақтылап, оған жетудің нақты формуласын жасаймыз. Ең бастысы, біздің қайсымыз оған жете аламыз, қайсымыз жете алмаймыз, соны білуімізге тырысуымыз керек. Сонымен, сендер біраз сөзді тыңдадыңдар, енді сендерді тыңдаймыз. *Бүгін біз нені талқылаймыз*, қазір осы кезеңнің негізгі сипаттамаларын естідіңіз және мен сіздің ұсыныстарыңызды тыңдағым келеді: бүгін не талқыланады? (Табыс.)

2. «Ассоциация» жаттығуы.

— «Табыс» сөзімен байланыстыратын сөздер қандай? (Жеңіс, бақыт, сәттілік, жетістік.)

Ал, енді түсіндірме сөздігіне жүгінейік: Жетістік дегеніміз не?

1. Бір нәрсеге қол жеткізуде сәттілік.

2. Қоғамдық мойындау.

3. Жұмыста, оқуда жақсы нәтижелер.

3. «Табысты адам» деген кім? *Өзің білетін табысты адамдарды ата.*

Сен олардың жетістіктерінің көрінісі ретінде не көресің?

Табысты адамдардың қызметі туралы бейнефильм ұсынылады:

- Елбасы Н.Ә. Назарбаев;

- ғарышкер Т. Әубәкіров;

- әнші Р. Рымбаева.

Өңгіме:

1. Біздің кейіпкерлерді табысты адамдар деп атауға бола ма?

2. Табыстың биік шыңына жету кезінде олар қандай жеке қасиеттерін көрсетуі керек?

3. Адамға жетістікке жетуге не немесе кім көмектеседі?

4. «Табыс» және «құрмет» ұғымдары бір-бірімен жалпы және осы жеке адамдарға қатысты қалай үйлеседі?

5. Сенің ойыңша, жетістікке жету жолы неден басталады?

4. Искерлік ойыны

Сынып 3 топқа бөлінеді, олардың әрқайсысы нақты тапсырмалар алады.

1-топ. Табысты адамда қандай қасиеттер болу керек екенін анықтау керек. Тізім ұсынылады, оның ішінен өмірде сәттілікке жететін адамды сипаттайтын кем дегенде 5-ін таңдау керек.

Содан кейін топ өкілдері сипаттарды тақтаға жазып, топтың неге сол сипаттарды таңдағанын түсіндіреді.

Ұсынылатын сипаттар:

бәсекелік рухы;
қызығушылық;
адалдық;
тәуелсіздік;
кәсіпорын;
тепе-теңдік;
эмоционалдылық
кәсіпқойлық;

жолдастық сезімі;
әдептілік;
мейірімділік;
амбиция
ашықтық;
ұйымдастырушылық;
батылдық;
жауапкершілік;

материалдық алаңдаушылық;
шығармашылық қабілеті;
интеллектуалды даму;
мойынсұну;
өз ойының бар болуы;
әзілді түсіне білу;
өзіне және өзінің күшіне
деген сенімділік;

шынайылық;
тәрбиелік;
қызғаныш

табандылық;
қолдаудың жоқтығы;
екіжүзділік.

өз-өзіне сенімсіздік;
бейімделу мүмкіндігі;
көңілсіздік;
немқұрайлық.

Топ жұмысының мүмкін болатын нәтижелерін ұсыну.

Психологтардың көзқарасы бойынша табысты адамдардың бес қасиеті болады:

1. Мұндай адамдар өршіл.

Олар өздерін жақсаруға қабілетті деп санайды. Олар шешімдерінің дұрыстығына күмән келтірмей өздерінің қабілеттерін дамытады.

2. Олар батыл.

Адамдардың жетістіктерінің ең үлкен екі жауы бар - қорқыныш пен күмән. Қорқыныш пен күмәнді жою - сәттіліктің кепілі.

3. Олар өздеріне және өз істеріне сенеді.

Табысты адамдар өздеріне сенеді; достарына сенеді; жұмысына сенеді; өз клиенттеріне сену және т.б.

4. Олар кәсіпқой адамдар.

Олар кез-келген істе кәсіпқой, өйткені олар үнемі оқып, өздерін жетілдіріп отырады.

5. Олар жауап береді.

Олар өз сөздерінің маңыздылығын түсінеді, кез-келген істі соңына дейін жеткізеді. Оларға сенуге болады.

2-топ. Осы қасиеттердің тізімінен адамның табысқа жетуіне кедергі болатын қасиеттерді таңдау керек. Табысқа жетуге не жиі кедергі келтіреді?

Топ өкілі қасиеттерді тақтаға жазып, топтың неге осы қасиеттерді таңдағанын түсіндіреді.

Топ жұмысының мүмкін болатын нәтижелерін ұсынуы.

1. Өзіңе деген сенімсіздік, өзінің ешқашан жетістікке жете алмайтынына сенімді болу.

Адамдар өздеріне шектеулерді белгілейді. Кейде адамдар өздерінің жетістікке жете алмауынан бас тартады. Бұл жағдайда кейбір адамдар өздерінде сәттілік сипатын жояды.

2. Көңілсіздік. Көпшілігі өсіп, жетілуге тырысады, бірақ сәтсіздікке ұшырайды. Егер бұл бірнеше рет қайталанса, «бәрібір бекер» принципімен дами бастайды. Өзің қол жеткізген нәтиже аз болса да, бас тартпай, алға жүру керек.

3. Басқаларды өзгертуге дайын болмауы. Әр адам көптеген адамдармен байланысты болады, оларға салынған инвестицияларын өзгеріссіз қалдырғысы келеді, өйткені оларға өздері білетін адам қажет. Адамдар көбіне сүйіктілерінің өзгеруіне қарсылық жасайды, оларға кедергі жасауға тырысады.

4. Материалдық мәселелер. Адамдар тек қана материалдық мәселелерді шешуге барып, шығармашылық және идеялар әлемін мүлдем ұмытады.

3-топ. Табысты тұлға қалыптастыруда үлкен рөл атқаратын ресурстарды ұсыну қажет.

Топ жұмысының мүмкін болатын нәтижелерін ұсынуы.

Ресурстар ішкі және сыртқы болып табылады. Адамға ең алдымен табысты болуға көмектесетін ресурстар:

- отбасы;
- достар;
- әріптестер;
- материалдық әл-ауқат
- ішкі үйлесімділік;
- қабілеттер, талант.

Қорытынды: Психологтар табысты адам кез-келген кәсіпте табысты болады дейді. Табысты адамдарды не біріктіреді? Адамдардың табыстылығы тек талант пен туа біткен қабілетке байланысты болмайды.

Табыстарды келесі сипаттар ерекшелендіреді:

- белсенділік: олар белсенді өмір салтын бағалайды, кез-келген бастаманы қуана бастайды;
- шығармашылық: олар проблемалық жағдайларды шешуді қызықты тапсырмалар ретінде қарастырады және олардан қорықпайды;
- жауапкершілік: өз әрекеттері мен шешімдері үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға дайын;
- сенімділік: олар өз күштеріне сенеді және өз мүмкіндіктерін барынша көрсетуге тырысады;
- коммуникативті дағдылар: олар сауатты түрде кері байланыс беруді, қолдау көрсетуді, көмек сұрауды біледі.

5. Жетістік формуласын құру

Енді біз «Табыс формуласын» құруға тырысамыз, яғни, адамға жетістікке жетуге мүмкіндік беретін барлық компоненттерді біртұтас жасаймыз.

1) Ең алдымен өзіңнің алдына нақты мақсат қою керек.

Ең қиын нәрсе - «Мен және мүмкіндіктерім» тәсілін пайдалануды үйрену және оларды жетістікке жетуге бағыттау. Психологтар өмірде жетістікке жетудің басты қадамдарының бірі - мақсатты дұрыс қою деп санайды.

Өмірдің маңызды қағидаларының бірі - мақсат бағытты, қызмет бағытын анықтайды.

Мақсат дегеніміз не?

1) Мақсат - бұл күтілетін нәтиженің саналы бейнесі. Өкінішке орай, жақсы ойластырылған мақсаттар болмағандықтан, көптеген адамдар өмірде сәтсіздікке ұшырайды.

2) Мақсатқа жету жолы белгілі бір ішкі және сыртқы ресурстардың болуымен сәтті болады.

Мақсат өзінен шығатын міндеттер орындалса ғана табысты болады

Мысалы, отбасы бізге не береді? Үйдегі жайлылық, түсіністік, моральдық қолдау, материалдық қолдау және т.б.

3) Келесі қадам: мақсатқа жету жолдарын, құралдарын таңдау.

Мақсатқа жету үшін нені және қалай қолданамыз? Мақсатқа жету үшін не пайдалы? Адам өмірінің бағдары, оның адамдармен қатынасы құндылық бағдарларымен де байланысты. Сондықтан қандай адамгершілік құндылықтарды таңдау керек, өмірде неге сүйену керек.

Оқушыларды мақсатқа жету үшін жол ашуға адамгершілік құндылықтардың кірпіштерін салуға шақырады.

Мұғалімнің үстелінде адамгершілік құндылықтары туралы түсінік жазылған карточкалар орналасқан.

Адамгершілік құндылықтардың жіктелуі:

А) күнделікті өмір құндылықтары: еңбекқорлық, ұқыптылық, еңбексүйгіштік, үнемшілдік, жауапкершілік, тәртіпті сүйю;

Ә) адамдар арасындағы қатынастардың құндылықтары: ризашылық, құрмет, жанашырлық, төзімділік;

Б) рухани өмірдің жоғарғы құндылықтары: өзін-өзі көрсету, өзін-өзі сезіну, сезімталдық, жанашырлық, жанашырлық, жомарттық, мейірімділік қабілеттері;

В) діни құндылықтар: жақынына деген сүйіспеншілік, кішіпейілділік, сенім т.б.

4) Іс-әрекеттің қорытындысы нәтиже болады.

Біз адамның жетістікке жеткен-жетпегенін, яғни мақсатқа қол жеткенін анықтауға мүмкіндік беретін соңғы нүктеге жеттік.

Қорытынды: «Табыс формуласын» тұжырымдап көрейік:

Табыстың формуласы: МАҚСАТЫ —> РЕСУРСТАР —> ҚОРЫ —> НӘТИЖЕ = ТАБЫС

«Менің табысымның формуласы»

Енді өзің туралы айт: қайсың өзіңді табысты адаммын деп санайсың, жетістікке қалай жеттің және болашаққа жоспарларың қандай? (Оқушылар жетістіктерімен және «табыс формулаларымен» бөліседі).

6. Рефлексия

Біз бүгін өте маңызды тақырып көтердік: сәттілік, табысты адам, сәттілік формуласы. Сен бүгін қандай қорытынды жасадың? «Табысты» болу оңай ма? Мен бүгінгі сәтті жадында сақтауға көмектесетін «табыс» сөзімен синквейн құруды ұсынамын.

Табыс

Тартымды, қызықты

Қол жеткіз, ұмтыл, жұмыс жаса

Негізгі міндет - мақсат

Оң нәтиже

7. Сабақтың қорытындысы

Сен 15-16 жастасың, сенде бәрі, соның ішінде «табыс» бар.

Сенің ойыңша кім табысты болады?

- Бір орында тұраған адам ба?
- Алға жүрген бе?
- Сүрініп, құлап, көтеріліп, алға жүретін адам ма?

Біздің сынып сағатымызды еске алу үшін мен сендерге көп нәрсені ойландыратын өте тағылымды астарлы әңгіме ұсынғым келеді.

Мен күш сұрадым ... өмір маған күшті болу үшін қиындықтар берді.

Мен даналық сұрадым ... өмір маған шешу үшін проблемаларды берді.

Мен байлықты сұрадым ... өмір маған жұмыс істеу үшін ми мен бұлшық еттерді берді.

Мен ұшуға мүмкіндік сұрадым ... өмір маған жеңу үшін кедергілерді берді.

Мен сүйіспеншілікті сұрадым ... олардың мәселелерінде мен көмектессін адамдар берді.

Мен жақсылық сұрадым ... өмір маған мүмкіндіктер берді.

Мен сұраған нәрседен ештеңе алған жоқпын. Бірақ мен өзіме қажеттінің бәрін алдым.

Сенің өміріңі сәттілік тілеймін. Сен де өмірден керектің бәрін алады деп үміттенемін.

Еңбекке тәрбиелеу

Жуыққа дейін біздің елде маңызды бағыттардың бірі болып саналған еңбек тәрбиесі бүгінде қайшылықты пікірлер тудыруда. Біреулер оның білім беру мекемелерінде болу дәрежесін қайта қарау керек деп санайды, ал басқалары балалар білім алуға келетін жерде еңбекке орнын жоқ деп санайды. Алайда еңбек кез-келген адамның өмірінің бөлігі, сондықтан еңбек тәрбиесі өсіп келе жатқан ұрпақтың аяқ басқан барлық жерінде болуы керек.

Еңбек тәрбиесі - бұл тек орта мектептегі еңбек сабақтары, балабақшада кезекшілік ұйымдатыру, тіпті сыныпты ұжымдық жинау емес. Педагогикада еңбек тәрбиесі дегеніміз - күнделікті деңгейдегі балаларға білімді (жұмыс және кәсіп туралы), дағдыларды (өзіне-өзі қызмет көрсету, өзара көмек және бірлескен ұжымдық қызмет) және қарапайым дағдыларды беруге бағытталған дәйекті іс-шаралар жиынтығы. Еңбек - бұл мәдениет, бұл - прогресс, бұл - адамгершіліктің бір қыры.

Отбасында дұрыс қойылған еңбек тәрбиесі - болашақта бақуатты өмір сүрудің негізі сынып сағатындағы әңгіме.

Еңбек беделінің төмендеуі

Өткеннің педагогикалық мұраларын бала тәрбиесіне қатыстыру әрдайым орынды бола бермейді, қазіргі адамгершілік құндылықтар біршама өзгеше, бұл әсіресе еңбек тәрбиесіне қатысты. Өкінішке орай, адал еңбек енді абыройлы болмайды.

Мұның бірнеше себебі бар:

1. Көптеген шенеуніктердің өмір жағдайымен салыстырғанда қарапайым азаматтардың жұмысы олардың отбасын жеткілікті деңгейде асырауға және балаларын қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Олардың жұмысы лайықты түрде төленбейді.

2. зейнетақының қайыршылық мөлшерін ескере отырып, шенеуніктер мен саясаткерлерді еңбек адамы ретінде ескермеу туралы айтуға болады.

3. Елде жұмыссыздық өркендеуде, жұмыста тиісті жалақы жоқ, адамдар мамандық бойынша іс жүзінде бекер жұмыс істейді.

Барлық жағдайларға қарамастан, еңбек тәрбиесі отбасылық өмір үшін маңызды және болашақта өзін-өзі жүзеге асыру үшін баға жетпес тәжірибе ретінде әр балаға қажет.

Жеке тұлғаның дамуы үшін еңбектің маңызы

Қазіргі заманғы ата-аналар көбінесе еңбек тәрбиесін төмендетеді. Балаларына аяушылық білдіре отырып, олар өз әрекеттерін балаларының ересек жасында жұмыс істейтіндігімен ақтайды. Бірақ бұл позиция қате, өйткені адамның балалық шағында адамның жұмысқа деген көзқарасы және негізгі еңбек дағдылары қойылады.

Төзімділік, шыдамдылық, қиындықтарды жеңуге деген ұмтылыс, басталғанды соңына дейін жеткізу сияқты қасиеттер алғашқы жылдары қалыптасады.

Бала жұмыс тек жағымды емес, сонымен бірге шаршататын және кір болатындығын түсінуге үйренеді. Үй жинау кезінде немесе анасына ыдыс жууға көмектесу кезінде нәресте жауапкершілікті сезінуге үйренеді, егер тапсырма абайсызда жасалса, бұл ешкімге ұнамайтынын түсінеді. Не істесе де, оның көмегі сүйіспеншілікті, көңіл бөлуді, отбасына деген құрметті көрсетеді.

Сынған машинаны немесе қуыршақты жөндеуге арналған қарапайым тапсырма - бұл белгілі бір әрекеттерді көбейту емес.

Саналы еңбек бастамашылықты, тапқырлықты тудырады, бала белсенді ізденісте болады, мәселені шешудің жолдарын іздейді. Осы кезде оның жады мен зейіні дамиды, қиялы оянады. Нәресте ұсақ бөлшектермен және заттармен айналысқан кезде оның ұсақ моторикасы қалыптасады, бұл сөйлеу, интеллект орталықтарының жақсаруына тікелей әсер етеді.

Кішкентай балаларды дұрыс тәрбиелеу өздеріне қуаныш сыйлап қана қоймай, жақындарының бәрін де бақытты етеді.

Мектептегі еңбек тәрбиесі

Ұл баланы еңбекке тәрбиелеу

Үйдің барлық жұмысын әйелінің мойнына жүктеп, әкесінің өзі теледидар алдында бос отырмаса, мұрагер еңбекқор болып өседі. Ересек адамның жұмысы балаға жақсы үлгі болады.

Ақылды әке ұлының жасына сәйкес оны барлық көмекке тартады: бала құрал-саймандарға қызмет ете алады, бақшаға немесе гаражға көмектесе алады. Жұмыс барысында әке мен баланың байлынысы оларды жақындатады, өте жақын, ал шегені немесе үтікті жөндеу қызықты іске айналады.

Қыз баланың еңбек тәрбиесі

Ақылды ана үйге көмектесу үшін қызын мәжбүрлемей тартады: ол тазалауды, жууды, қарапайым ыдыс-аяқтарды дайындауды және дастарқан жаяуды үйретеді. Уақыт өте келе қызының міндеттері ауқымы кеңейеді, ол ине шаншуды, кішілерге қамқорлық жасауды үйренеді.

Жұмысты бірге жасай отырып, анасы мен қызы бір-бірін жақсы түсінеді. Үлкеннің шыдамдылығы мен қызын мадақтауы болашақта оған қамқорлық жасауға әкеледі. Қыз балада өзгелерге қамқорлық жасау әдеті бала кезінен қалыптасады.

Неге көңіл бөлу керек:

Үй шаруашылығының міндеттерін әйелдер мен ерлердің міндеттері деп бөлуге болмайды. Еден жуу немесе тамақ дайындау ер адамға лайықсыз кәсіп бола алмайды. Біз кез-келген жұмысты құрметтейміз.

2. Балаларға артық салмақ салмаңыз. Жұмыс оның құзыретінде болуы керек, балаға әлі де баланың негізгі іс-әрекеті - ойын үшін уақыт қажет.

3. Отбасындағы «иә» мен «жоқ» ерте жастан бастап нақты анықталып, шоғырлануы керек. Бұл мәселе бойынша ересектер қабылдаған ұстаным олардың балаларының отбасыларында қандай жағдай билейтінін анықтайды: толық еріншектік немесе тәртіп.

Баланды еңбек міндеттерінен босатпа, әйтпесе ол өнім тұтынушысы болып кетеді. Егер бала басқалармен бірдеңе жасауға дағдыланбаған болса, басқалар үшін бір нәрсе жасау қажеттілігі оның бойында ешқашан оянбайды.

4. Еңбек арқылы балаға теріс қылықтар үшін жаза қолдана алмайсың. алмайсыз. Жаза кез-келген еңбектің қара ізі сияқты. Тәрбиелік кері әсер - жұмысқа деген теріс қатынас. Олар ләззат алу құқығынан айырумен жазаланады: компьютермен байланысқа тыйым салу, елге саяхаттау, қалта ақшасынан айырылады.

Отбасындағы еңбек тәрбиесі баланың өзін-өзі табуына, ересек өмірде өзін дұрыс жүзеге асыруына көмектеседі

Еңбек тәрбиесі - аңыздар мен ережелер

«Еңбек тәрбиесі» ұғымын дұрыс жағынан қарау керек, сонда оның маңыздылығы мен тәрбиелік әсері күмән тудырмайды. Бұл балалар еңбегін қанау немесе балалардың қадір-қасиетін төмендету емес. Еңбек тәрбиесі балаларды ересектермен жұмыс жасауға шақырмайды. «Тәрбие» сөзі негізгі сөз болып табылады. Ол тәрбие әлі - жұмыс емес, әлі балалардың мойнына салмақ түсіретін жұмыс емес. Бұл үйлесімді, өнегелі, еңбек етуге дайын және оның нені білдіретінін түсіндіретін жеке тұлғаны тәрбиелеу.

Балалардың еңбек тәрбиесінің жетістігі мақсаттарды, функцияларды және оның психологиялық мазмұнын дұрыс түсінуге тікелей байланысты. Балалар еңбегі ең алдымен, ересектер еңбегінен, қойылған мақсатымен ерекшеленеді. Ересек адамның жұмысы түпкілікті нәтижеге бағытталған, ал баланың жұмысы тек тәрбиелік қызмет атқарады. Бала еңбегінде соңғы нәтиже маңызды емес. Баланың еңбекті не үшін, кім үшін жасайтынын түсінуі маңызды. Біз баланы жұмыс істеуге үйретпейміз.

Балаларға еңбек тәрбиесін берудің мағынасы - оларды еңбекке баулу. Біз ересектердің жұмысы туралы, әр түрлі мамандықтар туралы, әрқайсымыздың жасайтын істерінің маңыздылығы туралы қарапайым түсініктер береміз. Басқаша айтқанда, біз (ересектер) балаларда еңбекке психологиялық дайындықты қалыптастырамыз.

Еңбекке психологиялық дайындық

Бұл еңбек тәрбиесінің алдына қоятын мақсаты. Бұл болашақта баланың өндірістік еңбектің кез-келген түрін игеру үшін сенімді негізі болатын жеке тұлғаның дамуының белгілі деңгейі.

Осындай дайындықты қалыптастыруды мұғалім мен ата-ана білім беру құралдарымен жүзеге асырады:

1. әңгімелесу;
2. ойын;
3. үй еңбегі;
4. өндіріске және жұмыс орындарына экскурсиялар;
5. техникалық шығармашылық.

Еңбек тәрбиесінің салалары

Балаларға еңбек тәрбиесі тек мектептегі еңбек сабағымен ғана шектелмейді. Еңбек тәрбиесі - жас азаматтардың бүкіл әлеуметтік өміріндегі жібек жіп тәрізді үздіксіз білім беру қызметі. Еңбек тәрбиесі шартты түрде бірнеше түрге бөлінеді:

1. Өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары. Өзіне-өзі қызмет көрсету деп біз тек бетті жуып, аяқ киімді байлап қою қабілетіғана деп білмейміз. Тазалықты өзің тұрған жерде сақта, өзіңді тазала, жұмыс орнын дайында, бұзылғанды жөнде.

2. Политехникалық білім. Еңбектің ғылыми теориялық бөліміне жауап беретін еңбек тәрбиесінің бөлігі. Кез-келген қызметті, стратегияны, өндірістік формуланы жүргізудің әдістері мен әдістерін меңгеру.

3. Үй жұмысы. Біз оны оңай деп атаймыз - ата-аналарға мүмкін болатын көмек. Бұл ойыншықтарды жинаудан (мектепке дейінгі жастағы балаларға) жинауға және тамақ дайындауға дейін қамтиды.

4. Кәсіби жұмыс. Кәсіби шеберлікке баулу. Осы жерде еңбек сабақтарын еске түсіре аламыз, қыздар печенье пісіріп, алжапқыш тігеді, ал сыныптастары ағаш пен металдың қасиеттерін біліп, алғашқы тұрмыстық заттарды өз қолдарымен жасады.

5. Қоғамдық пайдалы еңбек. Бүгін күні дәл осы мәселе бойынша дау туындап отыр.

Қоғамдық пайдалы еңбек - бұл бүкіл қоғамның әл-ауқатына бағытталған қызмет. Мектеп аумағындағы қоқыстарды алып тастау, құлаған жапырақтарды жинау, құстарға үйшік жасау. - Қазіргі кезде қоғамдық пайдалы еңбекке деген қажеттілік туралы көп айтылып жүр. Көптеген аналар балалардың қоғамдық жұмыстарға қатысуы, өздері үшін емес, бүкіл қоғам үшін бір нәрсе жасауы балаларының қадір-қасиетін қандай да бір дәрежеде қорлайды деп санайды. Мұндай отбасылық саясат біздің қоғамның моральдық мәртебесіне теріс әсер тигізеді, білім беру деңгейіне айтарлықтай нұқсан келтіреді.

Еңбек тәрбиесінің функциялары

Еңбек тәрбиесі ұзақ уақыт бойы педагогика мен психологияның зерттеу объектісі болды. Осы зерттеулерге сүйене отырып, адамның дамуы үшін маңызды бірнеше функцияларды ажыратуға болады:

1. Еңбектің адамның физикалық денсаулығына оң әсері (таза ауада жұмыс жасау, физикалық жүктеме);
2. Адамның ақыл-ой қабілеттерін дамыту;
3. Адамгершілік қасиеттерді ынталандыру;

4. Өзін-өзі бағалаудың жоғарылауы (өзіндік құндылық сезімі, өз жұмысына мақтаныш сезімі, болашақ материалдық базаның негізін қалау);

5. Ұжымдық (жолдастық) қатынастарды дамыту, топта жұмыс істей білу, міндеттерді бөлу, бірлескен жұмысты ұйымдастыру;

6. Кәсіби өзін-өзі анықтауға көмектесу.

«Еңбек тәрбиесіндегі отбасының рөлі» ата-аналарға арналған әңгіме

Кез-келген тәрбие отбасынан басталады. Мектеп қаншалықты маңызды және пайдалы болғанымен, ең маңыздылардың бесігі әрқашан ата-аналардың қолымен тербеледі. Әсіресе, еңбек тәрбиесі оқу процесі емес, күнделікті өмірдің бір бөлігі ретінде сөз болғанда.

Сол кезде ата-аналардың мысалы үлкен рөл атқарады. Мектеп пен балабақшалар қалай және нені оқытса да, үйде қыздар анасынан кейін қайталайды, ал ұлдар әкесіне ереді. Анасы паркет пен кастрюльдерді тазартып, жылтыратса отбасындағы кішкентай қыз оған көмектесу үшін суға және шүберекке ұмтылатыны сөзсіз.

Егер әкесі компьютерлерді, машиналарды немесе тұрмыстық техниканы ықыласпен жөндейтін болса (немесе ол өзінің ағаштан немесе темірден шыққан күнделікті шығармаларын бар ынтасымен жасаса), онда баланың сүйікті ойыншықтарына, бұрандалар және балға жататын болады.

Олар өздерін құрал-саймандарымен батыл қаруланадырады және көмектесуге дайындығын көрсетіп ұмтылады. Отбасында, міне, ең бастысы – осы сәтті жіберіп алмау. Қандай жағдай болмасын балаларға, тіпті олар кедергі келтіретін болса да. көмектесуге тыйым салмау керек. Бүгін баланың көмегінен бас тартсаң, ертең болашақта сол көмекті сезбеу, күтпеу қаупіне ие боласың (егер, әрине, жоспарларыңда жалқау және қолынан түк келмейтін тұлғаны тәрбиелеу тұрмаса).

Қыз бала анасына терезелерді тазартуға көмектескісі келе ме? Онда оған шүберек немесе майлық бер, оның жұмыс саласын белгіле, балконның есіктерін өзі ысқыласын (сен оны кейін бәрібір жуасың). Қызыңды еңбегі үшін мақта. Ондағы еңбекқорды жігерлендір. Бүгін сен шыдамдылықтың, ал ертең өзіңнің дана тәрбиенің жемісін көресің.

Ауылдық жерлерде тұратын отбасыларда еңбек тәрбиесі қарқынды дамиды. Жеке үй, үй жанындағы аула - мұның бәрі барлық отбасы мүшелерінің үйлесімді жұмысын қажет етеді. Жалқаулыққа орын жоқ. Кішкентай балалар гүл суаруды, қызанақ қазығын қолдауды, тауықтарды тамақтандыруды, арамшөптерді жұлуды үйренеді.

Ұйымдастырылып бірлесіп жасаған жұмыс отбасын жақындастырады, оның мүшелері арасындағы байланысты нығайтады, денсаулыққа пайдалы және адамгершілік тәрбиенің алғышарттарын ұсынады. Одан басқа жануарлар әлемі, материалдардың қасиеттері және ауыл шаруашылығының ерекшеліктері туралы нақты білім береді.

Отбасында алған тәрбиелік ең күшті білімді ешқандай мықты тәрбиешінің білімімен салыстыруға болмайды. Ата-ана бала үшін өте үлкен

өнеге және олар бәрін дұрыс жасайды. Балаға лайықты үлгі болу - баланың дамуына мықты іргетас қалау деген сөз.

Ата-аналар, бұл сендерге пайдалы

Көптеген ата-аналар балаларының еңбек тәрбиесіне қарсы болып, баласының құқығын бұзады деп, қоғамдық еңбекке наразылықтарын білдіреді, сол арқылы балаларды болашақта көптеген мүмкіндіктерден айырады. Осындайда баланың еңбек тәрбиесінің нәтижесін бірінші болып, ата-ана өздері көретінін ұмытпау керек. Ол нәтиженің оң немесе теріс болатыны, олардың өздеріне байланысты.

Балалар тез өседі, егер мектепке дейінгі сүйкімді баладан аз нәрсе күтетін болсақ, онда жасөспірім мектеп оқушысынан біраз көмек күтеміз. Бірақ бұл көмекті алу немесе алмау, ата-ананың баланы бір нәрсені жасауды үйреткеніне байланысты (ол біреуге көмектесу керек екенін мүлдем біледі ме). Адамның жеке қасиеттерінің барлық негізі дәл балалық шақта қаланады. Егер бала тақтаны сұртуге, су әкелуге немесе гүлдерді күтуге көмектесуге үйретілсе, онда - ертең ол анасына сол суды әкеледі, гүлдерін суарады және шаңдарды сүртеді. Сонда ата-ана демалып отырып, ересек баласына қарап: «Мен нағыз адамды тәрбиеледім» деп айтады.

«Біз және біздің ата-аналарымыз» кәсіптік бағдар беру шеңберінде ата-аналарға арналған әңгімелесу сыныптық жобасы

Мектептегі жылдар байқалмай аяқталады және біздің балаларымыз «кім болуды» шешуі керек. Мамандық таңдау - бұл әр адамның өміріндегі өте маңызды қадам. Ұлы классик В.В.Маяковский «барлық мамандық жақсы, талғаммен таңдаңыз» деп айтса да, шын мәнінде қазіргі балаларға мұндай таңдау жасау оңай емес. Мұның бірнеше себептері бар.

Біріншіден, біз тез өзгеретін әлемде өмір сүріп жатырмыз, мұнда футурологтардың болжауынша қазіргі мектеп оқушыларының шамамен 65% -ы әлі жоқ мамандықтар бойынша жұмыс істейтін болады.

Екіншіден, осындай белгісіздік жағдайында және «бірден бәріне қатысты» үлкен ақпарат ағынында кәсіби таңдау мәселесі әрдайым маңызды және басымдық ретінде қабылдана бермейді, бұл оқушыларға өз назарын осы мәселеге шоғырландыруға мүмкіндік бермейді.

Үшіншіден, жас ұрпақтың ақпараттың шамадан тыс жүктелуіне реакциясы көбінесе пассивтілік пен инфантилизм болып табылады: балалар «осында және қазір» өмір сүруге ұмтылады, ал кәсіби таңдау қажеттілігін олар кешіктірілген перспектива ретінде қабылдайды.

Мектептің міндеті - оқушыларға кәсіби бағытта ерте өзін-өзі анықтауға көмектесу. Әрине, 9-сыныптағы профильге дейінгі курстар, орта жалпы білім беру деңгейінде мамандандырылған сыныптарды енгізу осы міндеттерді шешуге бағытталған, оқушыларды өзін-өзі анықтауға жауапкершілікпен қарауға итермелейді, бірақ тіпті бір немесе басқа профиль бағытын таңдап алған балалардың өзі өз таңдауын өзгертеді немесе қате таңдау арқылы өздерінің қабілетін төмендетеді және мұндай жағдайлар жиі кездеседі.

Біз, ересектер, мамандық шынымен жасөспірімне ұнай ма, онын қызықтыра ма, оны игере ала ма, осы мамандық оған материалдық табыс пен

рухани қанағат әкеле ме дегенді түсіну үшін өзімізге сұрақтар қоямыз? Тұлғаның қызығушылықтары мен бейімділіктерін уақытында қалай қарастыруға болады, оларды қалай ерте жастан-ақ көру мүмкін?

Түлектердің кәсіби өзін-өзі анықтауында кездесетін проблемалар мектептегі кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыруға жаңаша көзқараспен қарауға мәжбүр етеді. Кәсіби бағдар - бұл кәсіби өзін-өзі анықтауға бағытталған іс-шаралар жүйесі. Кәсіптік бағдар беруді тек орта мектепте ғана ұсыну керек деп ойлау қате.

Кәсіби бағдар алдымен отбасынан басталады. Бұл ата-аналардың ерте балалық шақтан бастап баласының қандай қабілеттерге ие екенін, қандай ойындарға қызығушылық танытатынын, баланың алаңда балалармен не ойнайтынын байқауынан басталады. Егер ата-ана өзінің жұмысына өмірінің маңызды бөлігі ретінде қарайтын болса, оны өзін-өзі жүзеге асырудың және өзін-өзі көрсетудің құралы ретінде қарастырса, онда бала өмірге қанағаттану еңбекпен тікелей байланысты және керісінше екенін ерте жастан біледі. Сондықтан мектеп үшін ата-аналарға балаларының кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын қалыптастыру кезеңінде көмектесу өте маңызды.

Біздің ойымызша, оқушылардың табысты өзін-өзі анықтауда сынып жетекшісінің оңтайлы және жүйесі құрастырған кәсіби бағдар беру жұмысы маңызды рөл атқара алады.

Класс жетекшісі сынып оқушыларын ала отырып, бірінші ата-аналар жиналысында ата-аналарға өз сыныптарының балаларын өз мамандықтарының ерекшеліктері туралы әңгімелеп, оларды жұмыс орнына, өндіріске шақыруды ұсынады. Бұл жоба кәсіптік бағдар беру мазмұнымен қатар, жас ұрпақты тәрбиелеуде мектеппен ынтымақтастықта ата-аналардың белсенді позициясын алады. Біздің ойымызша, әрбір ата-ана, балаларының бақытты болашағын қамтамасыз етуге тікелей мүдделі және олардың өз әлеуетін барынша арттыра алатын сенімді, құрметті, жоғары ақылы және қызықты мамандық алуына барлық күш-жігерін салуға дайын.

Сыныптан тыс жұмыс жүйесінде 9-10 сыныптарда өңірлердің еңбек нарығын талдауға, атап айтқанда әр түрлі жоғары оқу орындарының талаптарымен, мамандықтарымен танысуға арналған бірқатар сынып сағаттары жоспарланады.

Кейбір сынып сағаттарында мекемелердің интерактивті цифрлық платформасының материалдары мен жаңа мамандықтар атласы зерттеуге ұсынылады. Сонымен қатар, кәсіби тестілеуді өткізу үшін жұмыспен қамту орталығының психологтары мен мамандары шақырылады.

Мамандық таңдау - адамның өмірде қабылдайтын ең жауапты шешімдерінің бірі. Балаға тәуелсіздікке қалай ұмтылғанына қарамастан, ең бастысы - ересек адамның қолдау сезімін көрсету керек. Балалар үшін олардың өзін-өзі анықтаудың қиын жолында жалғыз қалмағаны маңызды, олардың қай жолды таңдағанына қарамастан қиын уақытта қолдап, көмектесетін ересек адамның болуы міндетті. Бұл сезім олардың қабілеттеріне деген сенімділікті арттырып, оларды тек білімдік қана емес, сонымен қатар кәсіби деңгейге жетуге талпындырады.

Отбасы мен мектептің бірлескен міндеті - осы таңдаудың кеңдігін көрсету, мамандық таңдау кезекті жүктеме ғана емес, сонымен бірге отбасы мен мектеп баланың бүкіл өмір. мектебінде бірге жүре алатын қызықты және ақпараттық ізденіс жасауға көмектесу.

Сонда ғана Конфуций тұжырымдаған қағида біздің балаларымыздың өмірінде жүзеге асады: «Өзіңізге ұнайтын жұмыс таңдап алыңыз, сонда сіздің өміріңізде бір күн де жұмыс істеуге тура келмейді».

2.2. Оқушыларға еңбек тәрбиесі аясында ата-аналар қауымдастығымен, «Атамекен» ҰКП-мен және оның өңірлік өкілдері, жұмыспен қамту орталықтары, жұмыс берушілермен жұмысты ұйымдастыру арқылы еңбек әулеттерін танымал ету

Орта білім беру ұйымдарындағы сыныптан тыс жұмыстар кезінде еңбек әулеттерін танымал етудің мақсаты - тарихи мұраларға назар аудару және отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды сақтау, жеке отбасылардың тарихы арқылы өскелең ұрпақты құрметтеу және еңбек жетістіктерімен таныстыру.

Еңбек әулеттерін танымал ету шараларын іске асыру барысында аймақтың, елдің тарихына үлес қосқан отбасылық еңбек әулеттерін анықтау және танымал ету жұмыс тәжірибесіне сүйене отырып, адамдар мен ұрпақтарды біріктіру; қазақстандық отбасылардың барлық буындарының шынайы патриотизмін өзектендіру; жастар мен жас ұрпақтың бойында белсенді өмірлік ұстаным мен патриотизмді қалыптастыру, еңбек пен отбасы институтының беделін арттыру, сондай-ақ еңбек дәстүрлерінің сабақтастығына деген құрметті қатынасты тәрбиелеу бойынша міндеттер шешіледі.

Қонақтар, сынып сағаттарына, мектеп конференцияларына қатысушылар ретінде шақыру ұсынылады:

- отбасылық еңбек әулеттері;
- орта білім беру ұйымдарының 1-11 сынып оқушылары;
- мектеп әкімшілігі;
- мұғалімдер - сынып жетекшілері;
- білім беру бөлімдері / бөлімдері өкілдері;
- орта білім беру ұйымдарының түлектері;
- педагогикалық жоғары оқу орындарының жоғары курс студенттері;
- «Атамекен» ҰКП, өңірлік кәсіпкерлер палатасы, жұмыспен қамту орталықтарының өкілдері, жұмыс берушілер.

Отбасындағы еңбек тәрбиесі баланы тұлға ретінде тәрбиелеудің және оның әрі қарай кәсіби өзін-өзі анықтауының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тарих көрсетіп отырғандай, еңбек әулеттерінің мысалдары жастардың бойында еңбек дағдыларын қалыптастырудың, еңбекке деген құрметтің, отбасылық құндылықтар мен кәсіби тәжірибенің ұрпақтан ұрпаққа берілуінің жарқын дәлелі болып табылады. Орта білім беру ұйымдарының оқушылары арасында еңбек әулеттерін танымал ету табысты адамның маңызды құрамдас бөлігі ретінде еңбек құндылығын қалпына келтіруге, мамандық таңдау кезінде кәсіптік бағдарлауға, адамның өзін-өзі қамтамасыз етудің маңызды сипаттамасы ретінде еңбекті құрметтеуге, өзін-өзі басқаруға

бағытталады. Бағдарламаның маңызды әлеуметтік бағыты - жастар мен жас ұрпақтың бойында мәдени, кәсіптік және адамгершілік мұраттар мен нұсқаулықтарды қалыптастыру, сонымен қатар белсенді өмірлік ұстаным мен Отанға деген сүйіспеншілікті, оның мәдени және тарихи құндылықтарын құрметтеуді қалыптастыру. Бағдарламаның нәтижесі ұрпақ арасындағы байланысты нығайту болады.

Еңбек әулеті - бір ұйымның қазіргі уақытта жұмыс істейтін және осы кәсіпорында жалпы жұмыс өтілі бар, бір отбасының жақын туыстарының екі немесе одан да көп буынының (ерлі-зайыптылардың біреуі немесе екеуі де балаларымен немесе немерелерімен) кем дегенде 20 жыл еңбек еткен өтілі бар қызметкерлер тобы. Әулет басшысы еңбек қызметін басқаларға қарағанда ерте бастаған еңбек әулетінің өкілі ретінде танылады.

Еңбек әулеті ауылдың, ауданның (қаланың, облыстың) қоғамдық өміріне белсенді қатысып, жастарға кәсіптік бағдар беруді насихаттап, өздерінің кәсібін насихаттауы керек.

Бастауыш сыныптарға арналған іс-шараның форматы мен тәртібі (1-4 сыныптар):

1. Офлайн / онлайн форматтағы отбасылық еңбек әулеттері айына бір рет оқушылармен кездесу үшін мектептің тиісті сыныптарына шақырылады.

2. Мұғалім оқушылармен бірге еңбек әулетінің кәсіби қызметіне байланысты алдын-ала келесі материалдарды дайындайды: балалар отбасылық еңбек әулетінің кәсібін ашатын суреттер салады, олар қонақ ретінде мектепке шақырылады.

3. Оқушылардың ата-аналары туыстарының, таныстарының, әріптестерінің арасынан отбасылық еңбек әулеттерін табуға көмектеседі.

4. Кездесу нәтижелері бойынша мұғалім оқушыларға еңбек әулеті ұсынған мамандықты таңдау туралы сұрақ қояды.

Негізгі және жалпы орта білім беру мектептерінің оқушылары үшін іс-шараның форматы мен тәртібі (5-11 сыныптар):

1. Құрамына 5-7 сыныптардың бірнеше оқушылары кіретін команда, тиісті сыныптардың сынып жетекшілерімен бірге алдымен еңбек отбасылар әулеттерімен кездесіп, олар туралы 3 минут видео түсіреді.

2. 8-11 сынып оқушылары жылына 2 рет, еңбек мамандықтары бойынша пікірсайыс турнирлерін өткізеді.

3. Мектеп әкімшілігі және сынып жетекшісімен бірге жұмыс істейтін отбасылық әулеттер өкілдерімен оффлайн / онлайн кездесулер ұйымдастырылады.

4. Педагогикалық жоғары оқу орындарының жоғары курс студенттерін тарта отырып, отбасылық әулеттері жұмыс істейтін кәсіпорындарға / компанияларға сапарлар ұйымдастырылады.

Ай сайын бастауыш сынып оқушыларына, тоқсанына екі рет жоғары сынып оқушыларына (5-11 сыныптар) іс-шаралар өткізу ұсынылады.

Өңірлік кәсіпкерлер палаталарына, жұмыспен қамту орталықтарына облыстардың / республикалық маңызы бар қалалардың білім бөлімдерімен

және аудандық білім бөлімдерімен бірлесіп жыл сайын «Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауын өткізу ұсынылады.

Республикалық / ведомстволық / өңірлік «Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауы жастарды еңбекке деген құрметпен қарау, еңбек дәстүрлерін сақтау және арттыру рухында тәрбиелеу үшін үздік еңбек әулеттері мен өндіріс жұмысшыларын анықтауға бағытталған. Конкурс еңбек ерінің қоғамдағы мәртебесін көтеруге және «Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамының» қамқорлығымен еңбек өнімділігін ынталандыруға көмектеседі.

«Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауын (бұдан әрі - Конкурс) өткізу Мемлекет басшысының «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» бағдарламалық мақаласын тиімді жүзеге асыруды ұрпақтар сабақтастығын сақтау, еңбек адамдарына деген оң қоғамдық пікірді қалыптастыру және кәсіпорындар мен ұйымдарда жаңа еңбек әулеттерін қалыптастыру үшін жағдай жасау және республика экономикасының дамуына елеулі еңбек үлесін қосқан отандастардың жетістіктерімен қазақстандықтарды мақтан тұтуды қамтамасыз етеді,

Байқауға барлық кәсіпорындардың қызметкерлері (салаларына қарамастан) қатыса алады. Байқау туралы ақпарат барлық бұқаралық ақпарат құралдарында және әлеуметтік желілерде орналастырылуы керек.

Байқау бірнеше номинациядан тұруы мүмкін:

«Үздік еңбек әулеті» - ең көп еңбек өтілі бар және ең көп марапаттарға ие әулет таңдалады. Байқауға барлық меншік нысандарындағы ұйымдардағы еңбек әулеттерінің өкілдері қатыса алады.

Еңбек әулеті - бір ұйымның қазіргі уақытта жұмыс істейтін және осы кәсіпорында жалпы жұмыс өтілі бар, бір отбасының жақын туыстарының екі немесе одан да көп буынының (ерлі-зайыптылардың біреуі немесе екеуі де балаларымен немесе немерелерімен) кем дегенде 20/25/30 / 50/100 жыл өтілі бар тобы. Әулет басшысы еңбек қызметін басқаларға қарағанда ерте бастаған еңбек әулетінің өкілі ретінде танылады.

Еңбек әулеті ауылдың, ауданның (қаланың, облыстың) қоғамдық өміріне белсенді қатысып, жастарға кәсіптік бағдар беруді насихаттап, олардың кәсібін насихаттауы керек.

2) «Өндірістің үздік жас жұмысшысы» - 5 жылдан аспайтын жұмыс өтілі бар ең белсенді және еңбекқор өндіріс қызметкері таңдалады;

3) «Жұмыс істейтін жастардың үздік тәлімгері» - кемінде 20/25/30 жұмыс өтілі бар ең еңбекқор тәлімгер таңдалады.

Байқау 2 кезеңде өтеді. «Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауының аудандық деңгейдегі жеңімпаздарын іріктеуді байқауға қатысушылар арасынан аудандық қазылар алқасы жүзеге асырады; өңірлік деңгейде - өңірлік комиссияның байқауға қатысушылар арасынан «Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауының жеңімпаздарын анықтайды; республикалық деңгейде - республикалық деңгейдегі байқау жеңімпаздары арасынан «Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауының жеңімпаздарын республикалық комиссия анықтайды.

Республикалық комиссия «Еңбек жолы» / «Трудовой путь» байқауының республикалық кезеңінің әр номинациясы бойынша (бірінші, екінші және үшінші орындар) жеңімпаздарды анықтайды. Марапаттау рәсімі сол күні өткізіледі.

7. Конкурстық комиссия

7.1. Конкурстың жеңімпаздарын өңірлік деңгейде анықтау үшін жергілікті атқарушы органдардың жанынан конкурстық комиссия (бұдан әрі - Өңірлік комиссия) және Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жанынан комиссия (бұдан әрі - Республикалық комиссия) құрылады. Республикалық комиссия құжаттарды қарау және Республикалық конкурстың кезеңдерін өткізу үшін сыртқы сарапшыларды тартуға құқылы.

7.2. Байқау жеңімпаздарын таңдау критерийлері әдістемелік нұсқауларға ұсынылған қосымшада көрсетілген.

7.3. Республикалық комиссия құрамына Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің қызметкерлері, қоғамдық бірлестіктердің (келісім бойынша), республикалық мемлекеттік мекемелердің, республикалық кәсіподақтар бірлестіктерінің (келісім бойынша) және республикалық жұмыс берушілер (келісім бойынша) бірлестіктердің өкілдері кіруі керек.

7.4. Өңірлік комиссиялар жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармаларының, облыстардың, Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларының мемлекеттік еңбек инспекциясының қызметкерлерінен, сондай-ақ кәсіподақтардың аймақтық бірлестіктерінің өкілдерінен тұруы керек (келісім бойынша) және Өңірлік кәсіпкерлер палаталары (келісім бойынша). Төраға мен хатшы республикалық және өңірлік комиссиялардың құрамынан сайланады.

7.5. Комиссия төрағасы оның қызметін басқарады және жалпы бақылауды жүзеге асырады. Комиссия шешім қабылдаған кезде қайшылықты мәселелер туындаған жағдайда, Комиссия төрағасының дауысы шешуші болып табылады.

7.6. Хатшы Комиссияның шешімдерін қабылдауға қатысады және Комиссия қызметін қамтамасыз етеді:

- 1) конкурсанттардан құжаттарды қабылдау;
- 2) комиссия отырыстарын ұйымдастыру;
- 3) комиссия отырысының хаттамасын жасайды және байқау нәтижелері бойынша конкурс жеңімпаздарына материалдар қалыптастырады;
- 4) конкурс жеңімпаздарына арналған материалдарды республикалық комиссияға жібереді.

7.7. Комиссия шешімі ашық дауыс беру арқылы қабылданады және хаттамамен ресімделеді.

7.8. Конкурсқа қатысуға өтінімдер бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған сәттен бастап берілуі мүмкін.

7.9. Конкурсқа қатысушыларға осы нұсқаулықтардың 7.6-тармақта көрсетілген құжаттарды қабылдау туралы хабарлама жіберілуі мүмкін.

7.10. Облыстық және республикалық байқауға ұсынылатын құжаттар:

1) номинацияны көрсете отырып, еркін нысанда конкурсқа қатысуға өтінім;

2) жеке куәліктің көшірмесі;

3) номинация тақырыбы бойынша 1-2 минуттан аспайтын бейне (егер қажет болса, жұмыс орны мен дағдыларын көрсете отырып);

4) бәсекелес туралы 1 минуттан аспайтын компьютерлік презентация (Microsoft Power Point форматында) (жұмыс, отбасы, хобби, хобби және т.б.);

5) еңбек кітапшасы және жұмыс беруші куәландырған әрбір еңбек әулеті өкілінің немесе қызметкердің еңбек өтілін растайтын басқа құжаттардың көшірмесі (жұмыс орнынан анықтама);

б) жұмыс берушінің немесе кәсіподақтың ұсыным хаты.

Егер бар болса (келесі құжаттардың көшірмелері):

– мемлекеттік немесе ведомстволық наградалардың, сертификаттардың, алғыс хаттардың көшірмелері

– үздіксіз білім туралы сертификаттар (бар болса).

Конкурсқа құжаттар мемлекеттік немесе орыс тілдерінде ұсынылады.

8. «Еңбек жолы» байқауында жеңімпаздарды анықтау критерийлері

8.1. Үздік еңбек әулеті номинациялары үшін:

1. мемлекеттік немесе ведомстволық наградалардың, сондай-ақ барлық билік өкілдерінен алған дипломдар, жергілікті билік органдарының, кәсіподақтардың, жұмыс берушілердің алғыс хаттарының саны;

2. әулет өкілдері болып табылатын отбасы мүшелерінің және олардың туыстарының жалпы саны;

3. әулет басшысының еңбек қызметі басталған күннен бастап Конкурстың екінші кезеңіне қатысу үшін құжаттар топтамасын ұсынған күнге дейінгі кәсіп бойынша әулет өкілдерінің жалпы жұмыс тәжірибесі.

8.2. «Өндірістің үздік жас жұмысшысы», «Жұмыс істейтін жастардың үздік тәлімгері» номинациялары бойынша:

1. Өздерінің кәсіби шеберліктерін дамытуға үлес қосуы;

2. Өз жұмысына қатысты саналы болуы;

3. Ұйымдастырушылық және коммуникативтік қасиеттердің болуы;

4. Еңбегі үшін марапатталған сыйақылардың болуы (дипломдар, мақтау қағаздары, алғыс);

5. Бастамалық ұсыныстардың болуы;

6. Кәсіби қызметтен тыс шығармашылық қызығушылықтардың болуы;

7. Білім деңгейі, оны жақсартуға ұмтылуы;

8. Жұмыс орнындағы жеке жетістіктері;

9. Олардың жұмыс істеу сапасы.

Егер жоғарыда аталған критерийлердің талаптары орындалмаса, Комиссия ұсынылған материалдарды қатысушыларға қайтара алады.

2.3. Отбасындағы еңбек тәрбиесі

Отбасы - бұл баланың жеке басы, оның өмірдің барлық салаларына, оның ішінде еңбекке қатынасы қалыптасатын ең табиғи, қайырымды орта. Балаға отбасылық ортаның тәрбиелік тиімділігі оның ерекшелігі болып табылады, ол

бірінші кезекте ата-ана мен баланың терең өзара сүйіспеншілігінде, әке мен шешенің сөздері мен істеріне жағымды қатынаста болады.

Отбасында еңбек тәрбиесіне жеке тұлғаның қасиеттері - адалдық, инабаттылық және әдептілік; кәсіпкерлік пен тиімділік, қадір-қасиет және жеке жауапкершілік; бастамашылық және жоғары еңбек тәртібін қалыптастыру үшін күш-жігер жұмсау керек; ашкөздік пен хакерліктен бас тарту керек. Бүгінгі күннің қиын мәселелерінің бірі - өмірде жетістікке жетудің негізгі құралы ретінде адал еңбекке деген сенімділікті сақтау және қолдау. Отбасы балаларға қазіргі жағдайды түсінуге; негізгі, тұрақтыдан бір сәттік, уақытша табысты бөлуге; адал еңбексіз жақсы өмір болмайды деп сендіруге көмектеседі. Адам тек ақша табу үшін ғана жұмыс жасамайды. Ол адам болғандықтан жұмыс істейді, өйткені адамның еңбекке деген саналы қатынасы оны жануарға ұқсатпай, оның шын табиғатын түсіндіреді. Осыны түсінбейтін адам өзін өзі адам ретінде жояды.

Біз бәріміз өз балаларымызды күтеміз және бағалаймыз, оларды өмірдің қиындықтарынан, әсіресе, жұмыстан сақтауға, қорғауға тырысамыз. Олар бұдан да көп жұмыс жасайды дейміз. Бірақ біз олардың өмірге бейімсіз болып өсуіне, олардың не істеуге қабілетті бар екенін білмей, оларды одан сайын тығырыққа жібереміз. Отбасындағы еңбек тәрбиесі балалардың болашақтағы өміріне негіз қалайды. Еңбек етуге дағдыланбаған адамның бір жолы бар - «жеңіл» өмір іздеу. Ол, әдетте, өмірін нашар аяқтайды. Егер ата-аналар өз балаларын осы жолда көргісі келсе, онда олардың еңбек тәрбиесінен бас тартуға мүмкіндігі бар. Ұлы ағартушы Макаренко бала «махаббат пен суықтықты, сүйіспеншілік пен қаталдықта бірдей сезіну» қажет деп санады. Балаларға қатысты «сүйіспеншілікті талап ету» қажет: балаға деген сүйіспеншілік пен құрмет қаншалықты көп болса, оған қойылатын талаптар да соншалықты көп болады.

Отбасылардың көпшілігі үнемі еңбек тәрбиесімен айналысқанымен, жастарды еңбекке даярлауда, ең алдымен олардың еңбекқорлығы мен еңбексүйгіштігін қалыптастыруда бірқатар шешілмеген мәселелері болды.

Балалардың жасөспірім кезеңінде еңбексүйгіштігін дамыту деңгейі тең болмайды; оларың жұмыс жасауға әр түрлі еңбек ынталары, дағдылары, қабілеттері және әдеттері болады. Кейбіреулер физикалық және ақыл-оймен жұмыс істеуге дағдыланбайды. Бірақ кез-келген баланың бойында көптеген жағымды қасиеттер, қажеттіліктер мен ұмтылыстар бар, олардың негізінде жағымсыз қасиеттерді, соның ішінде еңбекқорлықты қалыптастыра отырып, жағымсыз құштарлық пен бейімділікті жоюға болады.

Ата-аналар балаға тек еңбектің жағымды әсер ететінін ұмытпау керек және оған өзіне тек қажет не керек болатын мамандықты таңдау керек екенін ұғындыру қажет. Бала еңбекке деген қажеттілікті түсінумен қатар, түпкі мақсатты білуі керек. Алға қойылған мақсатқа жету үшін, ол өзінің ойларын, тілектерін, еріктерін бағындыра білу керек.

Ата-ананың еңбекке деген көзқарасы баланың еңбексүйгіштігінің қалыптасуына үлкен әсер етеді. Еңбектің адам өміріндегі рөлі мен маңызы туралы қанша ақылды, дұрыс сөздер айтпасын, бұл сөздер мысалмен расталмаса, балалардың санасында оң із қалдырмайды. Әкесі мен шешесі

пәтерде тәртіп пен жайлылықты орнатып, ынтымақпен ұстаса, отбасында бір-бірін жамандамай, өздерін қолдап отырса, онда балалары оларға ықыласпен көмектеседі, қоқыс тастамауға тырысады, заттарды орнына қояды. Олар салыстырмалы түрде тез арада әр түрлі тұрмыстық еңбек түрлерін орындау қабілетін, сана мен ұқыптылықты дамытады. Әке мен шешенің тұрмыстық заттарға деген ұқыпты қарым-қатынасы баланың «қожайындық» сияқты құнды қасиетін қалыптастырады.

Оқу – бұл да еңбек. Еңбек ету оңай емес. Көбінесе ата-аналар жасөспірімнің бастауыш мектеп жасында бойына сіңірген еңбек қасиеттерін біртіндеп жоғалтып жатқанын байқайды. Оқу үлгерімі көбінесе төмендейді, оған себеп бала өз жұмысын ұйымдастыра алмайды. Оны тез жұмыс істеуге, шоғырлануға, жат істер мен ойлардан алшақтатуға үйрету керек. Бірақ ешбір жағдайда баланы үй шаруасынан босатпау керек. Балаға қиындықтарды жеңе отырып, бастамашылық танытуға жағдай жасай отырып, көбірек тәуелсіздік беру керек.

Өмірден алынған мысалдар тәрбие әдісі ретінде баланың жеке басын қалыптастыру процесінде маңызды орын алады. Ата-аналардың еңбегі балаларға жақсы үлгісі болмаса, балалар өтінішсіз немесе өз бетімен көршісіне, жолдасына, бейтаныс адамға көмектеспейді. Егер балалар жақсы еңбек мысалының куәгерлері және белсенді қатысушылары болса, онда оларда еңбекқорлық пен барлық басқа адамгершілік қасиеттер дамиды.

Балалар ата-аналарының қайда және кіммен жұмыс жасайтынын білуі керек, олардың кәсібінің қыр-сырын тану керек. Ата-аналар балаларының алдында өз жұмыстары туралы жағымсыз сөздер айтса жаман болады. Оларды тыңдай отырып, балалар ата-аналарының мамандығына ғана емес, жалпы жұмысқа деген құрметсіздікке бой алдырады. Ата-аналардың жұмыс үлгісінің тәрбиелік күші олардың баласына қаншалықты жақын екендігін, баламен байланыс қалай орнатқанын көрсетеді.

Педагогикалық тактиканың балалар еңбегін бағалауда тәрбиелік маңызы зор. Егер ата-аналар жұмыс тапсырмаларын орындау кезінде баланың еңбекқорлығын байқамаса, онда уақыт өте келе еңбекқорлық баладан жоғалады.

Үй шаруашылығы дұрыс ұйымдастырылған отбасында - үй әрқашан таза, әр заттың өз орны, жұмыстың әр түріне қажетті құралдар болады, отбасының әрбір мүшесіне олардың күштері мен мүмкіндіктеріне сәйкес жұмыс бөлінеді. Қиын жұмыс бірге, жағымсыз жұмыс кезектесіп атқарылады. Балалар үй жұмыстарына қатысуы керек. Олар өсіп, жұмыс тәжірибесі жиналған сайын олардың міндеттері мен жауапкершіліктері күрделене түседі. Ал отбасының барлық мүшелері сабырлы, көтеріңкі көңіл-күйде, жүйкесіз және уайымсыз, өз міндеттерін адал орындайды. Үлкендер осындай әдетті қалыптастырады. Ал жастар осындай отбасылық дәстүрге бағынады.

Отбасылық шаруашылығы жақсы ұйымдастырылған жағдайында бала өзіне оңай, қиындықсыз, жаман еліктіргіш тілектерден бас тартып, өз міндеттерін үйде орындайды. Уақтылы және сапалы орындалған жұмысқа

қуанады. Отбасында әркім өз жұмысын жақсы орындау тәртібі қалыптасқан болса, бала да жұмысты тек жақсы орындаудың қажеттілігін түсініп, оны арттырады. Отбасы баланың бойына еңбекқорлықтың әлеуметтік құнды ынталарын сіңіреді, сол арқылы оны мамандық таңдауға, өзіне ұнайтын, қызықтыратын және әлеуметтік маңызды жұмыс іздеуге дайындайды.

Ата-анасы болмаса, кім өз баласының бейімділігін, оның мүмкіндіктерін жақсы біледі, олардан басқа кім өз баласын шебер және тез еңбек ету қажеттілігін сендіре алады. Осыған байланысты, әр адамның бойында өзіне-өзі қызмет ету дағдылары болуы керек, оларды бала кезінен бастап отбасында сіңіру керек: төсегін жинау, пәтерді жинау, ыдыс жуу, дүкенге бару, тамақ пісіру және т.б.

Отбасы ортасы үй еңбегі арқылы балаға еңбек тәрбиесінің негізін қамтамасыз етуі керек. Отбасындағы жұмыс келесі мазмұны қарастыру қажет:

- 1) өзіне-өзі қызмет ету;
- 2) отбасының кіші мүшелеріне қамқорлық жасау;
- 3) науқас туыстарына күтім жасау;
- 4) үй шаруашылығында көмектесу.

Еңбек тәрбиесінде келесі әдіс маңызды болып табылады. Балаға сол немесе басқа еңбек құралдарын қолдану арқылы жасай алатын бірнеше тапсырма беру керек. Бұл тапсырманы орындау үшін қысқа мерзім немесе бір-екі күнді белгілеу шарт емес. Оны ұзақ мерзімде де орындау мүмкін, тіпті айлар мен жылдарға созуға болады. Ең маңыздысы, балаға құрал таңдауда біраз еркіндік беріп, оған тапсырманың орындалуы мен оның сапасы үшін біршама жауапкершіліктің бар екенін түсіндіру керек. Егер сіз балаға: - Міне, сыпырғыш, мына бөлмені сыпырыңыз, мұны былай жасаңыз, - деп айтсаңыз, оның пайдасы аз болады.

Егер сіз балаға ұзақ уақыт бойы белгілі бір бөлмеде тазалықты сақтауды сеніп тапсырсаңыз, жақсы болады және оның тапсырманы қалай орындайтынын - шешім қабылдау және шешім қабылдауға жауапкершілікті баланың өз еркіне қалдырсаңыз, оның пайдасы зор болады. Бірінші жағдайда сіз баланың алдына тек физикалық міндетін қойдыңыз, екінші жағдайда сіз оның алдына ұйымдастырушылық міндетті қойдыңыз; соңғысы әлдеқайда жоғары және пайдалы екенін ұмытпаңыз. Демек, еңбек міндеті қаншалықты қиын және дербес болса, соғұрлым ол педагогикалық тұрғыдан жақсырақ болады. Көптеген ата-аналар бұл жағдайды қарастырмайды. Олар балаларға сол немесе басқа нәрсені жасауға нұсқау береді, бірақ өте кішкентай тапсырмалар беріп, жұмысты шашыратып жібереді. Ата-аналар дүкенге бір зат сатып алу үшін ұлды немесе қызды жібереді, бірақ олар оған үнемі, нақты тапсырма беріп, мысалы, отбасында әрдайым сабын немесе тіс ұнтағы бар екеніне көз жеткізіп отыр деген тапсырма берілсе жақсы болар еді.

Балалардың отбасылық өмірге қатысуы өте ерте, ойын кезінен басталуы керек. Балаға ойыншықтардың тұтастығына, ойыншықтар тұрған жерде, өзі ойнайтын жерде тазалық пен тәртіпке жауап беретіндігі туралы түсіндіру керек. Бұл жұмыс оған жалпы түрде айтылу керек: мысалы, барлығы таза, шашылмай, төгілмей өз орнында болып, ойыншықтарда шаң болмауы керек.

Әрине, сіз оған бірнеше тазалау техникасын көрсете аласыз, бірақ егер бала өзі шаңды сүрту үшін сізге таза шүберек керек деп болжап, шүберекті анасынан сұраса, шүберекке белгілі бір санитарлық талаптарды қойса жақсы болатын еді. Сол сияқты оған сынған ойыншықтарды өзінің қолынан келгенше жөндеуге қажетті материалдармен қамтамасыз ету керек екенін түсіну керек.

Жас ерекшелігіне қарай тапсырмалар күрделі, және ойыннан бөлек болуы керек. Әр отбасы өзінің тұрмыстық жағдайына және балалардың жасына байланысты осы тізімді түзетіп, толықтыра алады деп үміттеніп, балалар жұмысының бірнеше түрін келтіреміз.

- Терезе сөрелеріндегі шаңды сүрт.
- Кешкі астың алдында дастарқан жай.
- Тұз шайқауыштарға, қыша сылақтарына назар аудар.
- Әкеңнің жұмыс үстелін қадағала.
- Кітап сөресі немесе кітап шкафы үшін жауапты болып, оларды ретімен ұста.

- Газеттерді алып, оны белгілі бір орынға сал.
- Мысыққа немесе күшікке тамақ бер.
- Қол жуғышты таза ұстап, әкең сабын, тіс ұнтағы, ұстараның пышақтарын сатып ал.

- Толық тазалауды бөлек бөлмеде немесе бөлменің бөлек бөлігінде жүргіз.

- Көйлегінде жыртылған түймелерді тік, ол үшін әрдайым құралдарды мінсіз тәртіпте ұста.

- Шкафты тәртіпте ұста, тәртіпке жауапты бол.
- Ініңнің немесе ата-анаңның біреуінің киімін тазала.
- Бөлмені портреттермен, ашық хаттармен, репродукциялармен безендір.

- Бөлмедегі немесе бүкіл пәтердегі гүлдерге су құй.

- Егер отбасында көкөніс бағы немесе гүл бақшасы болса, оны себу, күту және жемістерді жинау бойынша белгілі бір аумағына жауап бер.

- Пәтерде гүлдер бар екеніне көз жеткіз, бұл үшін кейде қаладан тыс жерлерде жүр (бұл үлкен жасқа арналған).

- Егер пәтерде телефон болса, қоңырауға бірінші болып жауап бер, үй телефонының анықтамалығын сақта.

- отбасы мүшелері жиі саяхаттайтын жерлерді ескере отырып, трамвай маршруттарының анықтамалықтарын жүргіз.

- Үлкен жаста театрларға және кинотеатрларға отбасылық сапарларды жоспарла және сақта, бағдарлама туралы білі, билеттер ал, оларды сақта және т.б.

- Үйдегі дәріхананы жақсы тәртіпте ұста және оны уақытында толтыруға жауап бері.

- Пәтерде паразиттер пайда болмайтындығына көз жеткіз: қандалалар, тарақандар және т.б., оларды жою үшін қатаң шаралар қабылда.

- Анаң немесе апана белгілі бір үй шаруасында көмектес.

2.4. Оқушылардың кәсіби диагностикасы және кәсіби бағыттылығы

Қазіргі уақытта Қазақстанда кәсіптік бағдар беру жұмысын қайта құру және күшейту бойынша іс-шаралар жүргізілуде. Алғашқы қадамдар Білім туралы заңда белгіленген. Онда кәсіптік бағдар беру білім алушыға білім беру және кәсіптік мүмкіндіктер саласындағы өз құқықтарын жүзеге асыруда кәсіби қызығушылықтарына, жеке қабілеттеріне және психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес мамандық пен оқу орнын еркін және саналы түрде таңдау кезінде ақпарат пен кеңес беру ретінде қарастырылады.

КСРО-ның ыдырауымен Қазақстан Республикасында мектептерде еңбекке тәрбиелеу және кәсіптік бағдар беру жүйесі жоғалды. Қазақстан Республикасы экономикасының нарықтық қатынастарға көшуі кәсіптік бағдарлау жүйесін қайта құруды қажет етті. Мемлекеттік жұмыспен қамту саясатының басым бағыттарының бірі республиканың еңбек нарығында кәсіптік бағдарлау және ақпараттық өзара әрекеттесу жүйесін құру болды. Бүгін Қазақстанда мектеп оқушыларын кәсіптік бағдарлау беру туралы мәселе жаңа ғана айта басталды, бірақ осы уақытқа дейін бұл бағытта үлкен және салмақты қадамдар жасалынған жоқ. Оқушылар алдында тұрған алғашқы маңызды өмірлік проблема - болашақ мамандықты таңдау, кәсіби өзін-өзі анықтау проблемасы. Бұл процесс ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар үшін өте қиын болып тұр.

Зерттеулерге сүйенсек, қазіргі кезде мектеп оқушыларының 10-15 пайызы ғана болашақта кім болғысы келетінін біледі. Қалған көпшілік, бұл кем дегенде 85% түлектер, «біз оны әрі қарай анықтаймыз» қағидасы бойынша мамандықты таңдайды. Бұл 85% - бұл өте үлкен көрсеткіш [33].

«Кім боламын?» деген сұрақты мектептің әр түлегі өзінен сұрайды. Ең маңыздысы, тәжірибесі жоқ оқушы өзінің қызығушылықтарына, қабілеттеріне, мүмкіндіктеріне және мамандық талаптарына сәйкес дұрыс таңдау жасай білу керек. Мамандықты саналы түрде таңдау болашақ өмірге әсер етеді, өзін-өзі жүзеге асырудың, әлеуметтенудің, мансаптық және кәсіби өсудің жетістігін анықтайды. Біздің ойымызша, бұл проблема мектептерде жасөспірімге саналы түрде әлеуметтік және жеке талаптарға сай мамандық таңдауға көмектесуге бағытталған тиімді кәсіптік бағдар беруді ұйымдастыру қажеттілігін туындатып отыр.

2004 жылы Экономикалық Ынтымақтастық және Даму Ұйымы, Еуропалық Комиссияның Мансапты Үздіксіз Бағдарлау жөніндегі Сарапшылар тобы, Еуропалық Одақ Кеңесі және Дүниежүзілік Банкі кәсіптік бағдарлау мақсаттарының жаңа түсіндірмесін мақұлдады: «Кәсіби бағдар барлық жастағы адамдарға және олардың өмірлерінің кез келген уақытында оқу, кәсіби дайындық пен кәсіби қызмет аясын таңдау және өз мансабын басқаруда көмектесуге бағытталған [34].

Пәнаралық және жүйелік көзқарас тұрғысынан кәсіптік бағдар - бұл жеке тұлғаның саналы кәсіби өзін-өзі анықтауға, кәсіпті игеруге бағытталған процесі; оны қоғам басқарушы және бақылаушы әлеуметтік-еңбек қатынастарының субъектілері арасындағы өзара әрекеттің көп өлшемді және үздіксіз процесі деп түсінеді. Экономиканың кадрларға қажеттілігі мен олардың

қабілеті арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету мақсатында жеке тұлғаның қалауы бойынша кәсіби өзін-өзі жетілдіру жүзеге асырылады, нәтижесінде жеке тұлға қоғамдық еңбек бөлінісіне тиімді қатысады [35].

Кәсіптік бағдар берудің негізгі бағыттары:

- кәсіби ақпарат - халықтың әртүрлі топтарын қазіргі заманғы өндіріс түрлеріне, еңбек нарығының жай-күйіне, экономиканың білікті кадрларға қажеттілігіне, мамандықтар нарығының мазмұны мен даму перспективаларына, нысандары мен түрлерімен таныстыруға, еңбек қызметі процесінде кәсіби және біліктіліктің өсуі мен өзін-өзі жетілдіру мүмкіндіктеріне, оларды дамыту шарттарына, адамның мамандықтарға қойылатын талаптары;

- кәсіби іріктеу - адамға психологиялық, психофизиологиялық және медициналық диагностиканың нәтижелері негізінде оның психологиялық, психофизиологиялық, физиологиялық сипаттамаларына сәйкес келетін кәсіби қызметтің мүмкін бағыттары туралы кеңес беру;

- кәсіби таңдау - адамның белгілі бір кәсіпке (жұмыс орнына, қызметіне) кәсіби жарамдылық дәрежесін нормативтік талаптарға сәйкес анықтау;

- кәсіби, өндірістік және әлеуметтік бейімделу - қызметкердің кәсіби дамуына, тиісті әлеуметтік және кәсіби қасиеттерді, белсенді шығармашылық жұмысқа деген көзқарастар мен қажеттіліктерді қалыптастыруға, кәсіби шеберліктің жоғарғы деңгейіне жетуге ықпал ететін шаралар жүйесі;

- кәсіби тәрбие - жастарда еңбексүйгіштікті, тиімділікті, кәсіби жауапкершілікті, қабілеттер мен бейімділікті қалыптастыру;

- тұлғаның кәсіби дамуы және кәсіптің өзгеруі мен кәсіптік қайта даярлауды қоса, кәсіби мансапты қолдау.

Кәсіби бағдар беру үшін мамандықтардың әлеуметтік-экономикалық сипаттамалары, мамандықтың даму перспективалары, мамандықтардың таралу бағыттары, мамандардың табыс деңгейі, біліктілік алу жолдары мен келешегі, кәсіби мансап, сондай-ақ еңбек нарығының ерекшеліктері туралы білу қажет.

Сонымен қатар, технологиялық сипаттамаларды, өндірістік процестер мен кәсіби міндеттерді сипаттауды қоса; көрсеткіштері мен қарсы көрсетілімдердің тізімін, еңбек жағдайларының медициналық, физиологиялық және санитарлық сипаттамаларын; мамандықтардың адамдардың жеке ерекшеліктеріне қойылатын талаптарын қолдану керек. Осындай топтастырылған құжат профессиограмма деп аталады.

Мұғалімнің профессиограммасына мысал келтірейік.

1. Анықтама.

Мұғалімнің профессиограммасы - бұл мұғалімнің, оқытушының, педагогтың және сынып жетекшісінің мінсіз моделі, мұғалімнің жетекшілік жеке қасиеттерін, сонымен қатар оның жоғары деңгейге қажет кәсіби білім, білік және дағдыларды меңгеруін, өзіне жүктелген педагогикалық функцияларды сапалы орындауын қамтитын стандарт пен модель.

2. Мұғалімнің жеке басының басым қасиеттері:

- азаматтық және адамгершілік жетілу;
- кәсіби идеология;

- қоғамдық қызмет;
- мұғалім мамандығына құштарлық;
- балаларға деген шынайы сүйіспеншілік;
- балалар мен балалық шаққа деген қамқорлық және адамгершілік қатынас;
- мұғалімге жоғары талаптар;
- дамыған коммуникативтік дағдылар;
- оқушыларды, әріптестерді, ата-аналарды және басқалармен тіл табыса білу;

3. Профессиограммаға сәйкес мұғалімнің дағдылары:

- ✓ білім беру процесінің барлық субъектілерімен іскерлік қарым-қатынас орната білу;
- ақпараттық дағдылар мен дағдыларға ие болу;
- өз ойларыңыз бен идеяларды анық, қисынды және оңай білдіру, әңгімелесушіге ақылға қонымды қарсы тұру мүмкіндігі;
- өзіңізге назар аудара білу, оқушыны сіздің қолдаушыңыз және досыңызға айналдыру.
- кәсіби міндеттерді сапалы орындау мұғалімнен келесі дағдыларды талап етеді, олар профессиограммада да көрінеді. Бұл дағдыларды жүзеге асыру мұғалімнен өз жұмысының және жалпы өмірінің іскерлік сипатын қамтамасыз етуге қабілетті жоғары эмоционалды көңіл-күйді талап етеді.

4. Профессиограммаға сәйкес оқытушының қызметі:

- Ақпараттық функция - белгілі бір білім беру ақпаратын оқушыларға сапалы таратуды қамтамасыз етеді.
- Дамытушылық функция - оқушылардың қиялын, ойлау қабілетін, сөйлеу қабілетін, әр түрлі дағдылары мен қабілеттерін және т.б., яғни баланың жеке тұлғалық дамуын дамытуға бағытталған.
- Бағдарлау функциясы - оқушылардың әртүрлі ақпарат пен ақпарат көздеріне бағыттылығын жүзеге асыруды, сондай-ақ дұрыс адамгершілік құндылықтарды таңдауға көмектесуді көздейді.
- Жұмылдыру функциясы - кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін барлық қолда бар білім мен дағдыларды жұмылдыруды көздейді.
- Құрастырушы функциясы - оқу сессиясын, сыныптан тыс жұмыстарды, өзіндік жұмыстарды, оқушылармен қарым-қатынасты және т.б. жобалау.
- Коммуникативтік функция - оқушылармен, ата-аналармен, білім беру мекемесінің әкімшілігімен және т.б.мен тиімді қарым-қатынасты жүзеге асыруға бағытталған.
- Ұйымдастырушылық функция - белгілі бір іс-әрекет шеңберінде оқушыларды, мұғалімдерді, ата-аналарды және өзін ұйымдастыруды көздейді (сабақ, сыныптан тыс жұмыстар, жорықтар, экскурсиялар және т.б.).
- Зерттеу функциясы - белгілі бір қасиеттер мен олардың даму деңгейін анықтау мақсатында жеке оқушының да, оқушылардың тобының да зерттеу жұмыстарын жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

5. Мұғалімнің жеке басының қасиеттері:

- әдептілік сезімі;
- бақылау;
- өзін-өзі бақылау;
- тапқырлық;
- қаттылық;
- дәлдік;
- сөздері мен іс-әрекеттеріндегі жүйелілік;
- сырттай ұқыптылық және ұқыптылық.

Сонымен, мұғалімнің профессиограммасы - бұл мұғалімнің толық біліктілік сипаттамаларын, оның жеке және кәсіби қасиеттеріне, сондай-ақ дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды қамтитын құжат.

Кәсіптік бағдар беру мәселелерін зерттеу барысында жалпы білім беретін мектептер мен колледждердегі оқушылардың 49% -ында болашақ мамандық таңдауда сенімді нұсқаулар жоқ екендігі анықталды [36]. Кәсіптік бағдарлаудың кешенді тәсілінің жетіспеушілігі жиі кездеседі, бұл көбінесе жаңа оқу жылы басталар алдында колледждер мен орта мектептер өкілдерінің келуімен шектеледі [37]. Үздік халықаралық тәжірибе белгілі бір кәсіпке қажетті баланың жеке қызығушылықтары мен бейімділіктерін анықтау мақсатында сауалнамалар, тестілер, консультациялар, ата-аналармен бірлескен іс-шараларды қамтитын бірқатар шаралар жиынтығына негізделген.

Оқушылармен жүйелі кәсіптік бағдар беру жұмысын құру бойынша шаралар қабылданды. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі «Атамекен» ҰКП-мен, жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп, мектеп оқушылары арасында жүйелі кәсіптік бағдар беру жұмысын құру, соның ішінде оқушылардың бейімділігін кәсіптік бағдарлау диагностикасын жүргізу, кәсіпқойларға кеңес беру бойынша мұғалімдер мен психологтардың құзыреттілігін кеңейту жұмысын жүргізуде. Мектеп оқушыларын мамандық таңдауға дайындау, кәсіптік бағдар беруге көмек көрсету бойынша білім беру ұйымдарының қызметін оңтайландыру мақсатында 9-11 сынып оқушыларына кәсіптік бағдар беру күнін өткізу тәртібі бекітілді (Қазақстан Республикасының Білім және ғылымы Министрлігінің бұйрығы 03.24.2016 ж. № 214). «Технология» пәнінің орнына бастауыш және негізгі орта білім берудің типтік оқу бағдарламаларына сәйкес оқушылардың нақты жұмыс дағдыларын дамытуға бағытталған «Көркем еңбек» пәні енгізілген [38].

Жастардың ойдағыдай әлеуметтік интеграциясы жеке тұлғаның кәсіби траекториясын саналы түрде таңдауымен мүмкін болады. Сондықтан кәсіптік бағдар беру жұмыстарының әртүрлі әдістерін жүйелеу, интеграциялау және институттандыру қажет. Халықаралық сарапшылар «Қазақстанда жастарға кәсіптік бағдар беру құралдары жеткілікті деңгейде дамымаған. Қолданыстағы кәсіптік бағдар беру әдістері шашыраңқы және еңбек нарығының техникалық мамандарға деген нақты қажеттіліктері туралы ақпарат бермейді», - деп мінездеме берді [39]. Колледж түлектері арасында жүргізілген сауалнамаларға сәйкес 49% -і өз мамандығы бойынша жұмыс істемейтін болып шықты [40].

Мұның бір себебі - мектеп оқушылары арасында болашақ мамандығы туралы нақты идеялардың болмауы.

Әлемдік тәжірибеде жүйелі кәсіптік бағдар беру жұмысында айтарлықтай тәжірибе жинақталған. Бұл талап етілетін мамандықтар бойынша мамандарды даярлауға және оларды өндірісте шоғырландыруға ықпал етеді және жұмысқа орналасу мәселесін ғана емес, сонымен қатар кәсіпті жеке таңдау мәселесін де шешеді. Кәсіптік бағдар беру үшін «Болашақ Жол бастауы» республикалық /өңірлік жобасын, соның ішінде кәсіптік оқытуды, кәсіби тестілерді, Қазақстан Республикасындағы жаңа кәсіптер мен құзыреттер атласын іске асыру ұсынылады.

«Болашақ жол бастауы» - бұл 1-11 сынып оқушыларына арналған ерте кәсіптік бағдарлау жобасы. Бұл жобаның ерекшелігі - балаларға кәсіпті немесе таңдау әдісі үйретіледі. Қазіргі әлемде мамандықтар өте тез өзгеріп, жаналары пайда болады. Өзгермелі әлемде мамандық таңдау үшін қандай мамандықтардың бар екенін білу жеткіліксіз. Өз жолыңды таңдай білу маңызды. Өзіңнің даму траекторияңы таңдау үшін өзіңнің күшті және әлсіз жақтарыңды түсініп, саналы түрде шешім қабылдау маңызды.

Жобаға қатысу барлық оқушылар үшін ақысыз болуы керек. Онлайн-сынақтарға тіркелу және қатысу бір платформада жүргізілуі керек, сонымен қатар мобильді нұсқасы болуы керек. Жеке кабинетте қатысу нәтижелері көрсетіледі, тіркеу цифрлық профильді сақтау және практикалық іс-шараларды таңдау үшін қажет.

Бірінші кезең қатысушының кәсіби қызығушылықтары мен бейімділіктерін анықтауға, мамандықтар әлемінен хабардарлығын бағалауға, олардың мықты жақтары мен даму аймақтарын анықтауға көмектесетін тестер мен интерактивті ойындардан тұратын онлайн-диагностика болуы керек. Қатысушы сынақтардан қаншалықты көп өтсе, соғұрлым жүйе оның қызығушылықтарын дәл анықтайды және қолайлы практикалық шаралар мен ұсыныстарды таңдайды. Тест нәтижелері қатысушының цифрлық профилінің бөлігі болады. Барлық тестілер психология және кәсіби бағдар беру саласындағы дәлелденген ғылыми теориялар негізінде жасалып, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйеніп, алдын-ала апробациядан өтуі керек.

Екінші кезең практикалық іс-шаралар болуы керек - бұл кәсіби тестер, мұнда қатысушылар тәлімгердің басшылығымен өздерін қызықтыратын құзыреттіліктермен танысады және нақты кәсіби қызметтен алынған тапсырмаларды орындайды. Мысалы, олар машинада бөлшекті ұнтақтайды, 3D принтерде макетін басып шығарады, код жазады, тәтті десерт дайындайды және т.б. Іс-шаралар әр түрлі күрделілік пен ұзақтық деңгейінде болуы мүмкін және алдын-ала дайындықсыз және арнайы білімсіз әр балаға қол жетімді болады. Іс-шараларды жеке (барлық шектеулер жойылған кезде) және онлайн форматта өткізуге болады. Ата-аналар балалары қандай іс-шараларға жазылғаны туралы хабарлама алады және оның қатысуын келіседі.

Жеке оқу жоспарын құруға арналған ұсыныстар жобаға қатысудың нәтижесі болып табылады. Онлайн-диагностиканың нәтижелері оқушының

жеке кабинетінде өткеннен кейін бірден пайда болады, келесі қадамдар бойынша ұсыныстар - кәсіби сынақтардан өткеннен кейін өткізіледі.

Негізгі және орта мектеп оқушылары үшін білім бөлімдері ӨКП-мен бірге ауданның кәсіпорындары мен ұйымдарында мектеп оқушылары үшін «Тәжірибе алаңы» өндірістік практиканы ұйымдастыруға кеңес беріледі.

Тәжірибе алаңдары жұмысының мақсаты мектеп оқушыларына болашақ мамандықтары туралы шешім қабылдауға көмектесу және еңбекке деген қызығушылық пен мәдениетті қалыптастыру мақсатында мектеп оқушыларын компаниялардың / өндірістік кәсіпорындардың жұмысына қатыстыруды жүйелі негізде құру болып табылады.

«Тәжірибе алаңы» іске асыру барысында келесі міндеттер шешіледі:

- оқушыларда қазіргі еңбек нарығы, кәсіпкерлік, қажетті кәсіби дағдылар туралы түсініктерін кеңейту;
- мансапты анықтау үшін шабыт алу және мамандықтың мәнін табу;
- өңірлік кәсіпорындар / компаниялар ұжымдарының жұмысына деген оң имиджді және құрметті қалыптастыру;
- болашақ мамандығын таңдау бойынша кеңес алу.

Қатысушылар:

- орта білім беру ұйымдарының 7-10 сынып оқушылары;
- мектеп әкімшілігі;
- мұғалімдер - сынып жетекшілері;
- білім беру бөлімдері / бөлімдердің өкілдері;
- өңірлік әкімшілік;
- өндірістік кәсіпорындар, компаниялар.

Бағдарламаның қысқаша сипаттамасы: бағдарлама 7-10 сынып оқушылары арасында өңірдегі компания, кәсіпорын қызметі туралы түсінік қалыптастыруға, мектеп оқушыларын заманауи өндірістің негізгі салаларына енгізуге, инновациялық және серпінді технологияларды зерттеуге бағытталған. «Тәжірибе алаңы» жаттығу алаңдарының ұстанымы - болашақ мамандығымен жанасу, тырысу, «жану».

Өңірлік әкімдіктер өндірістік кәсіпорындар, компаниялармен бірге әр апта сайын кәсіпорында / компанияда тәжірибелі тәлімгерлердің басшылығымен мектеп оқушылары үшін кәсіби тағылымдамалар ұйымдастырады. Кәсіби практикалар кезінде жетекші мамандар, мектеп оқушылары үшін ең үздік мамандар мастер-кластар өткізеді, облыстың қазіргі еңбек нарығында сұранысқа ие әр түрлі салалары, жетекші кәсіпорындарының тарихы, өндірістік циклы және технологияларымен танысуға, сондай-ақ мамандықтардың ең жақсы өкілдерімен кездесуге мүмкіндік беріледі.

Іс-шараның өткізу форматы мен тәртібі:

➤ Мектеп әкімшілігі облыс әкімшілігімен, өңірлік өндірістік кәсіпорындары, ұйымдары / компанияларымен бірлесе отырып 7-10 сынып оқушыларының апта сайынғы кәсіптік практикаларын ұйымдастыру және өткізу туралы Меморандум жасайды.

➤ Облыстық әкімдік кәсіпорындары / ұйымдары / компанияларымен (тәжірибе учаскелерімен) бірге шеберлік сыныптарының

тақырыптарын анықтайды, өндірістік тәжірибе кезінде мектеп оқушылары орындайтын тапсырмаларды қалыптастырады және өз саласының кәсіби мамандары арасынан тәлімгерлерді анықтайды.

➤ Орта білім беру ұйымдарының басшылары «Технология» пәні бойынша және тәжірибе учаскелеріндегі мұғалімдермен бірге мектеп оқушыларына арналған тапсырмаларды орындау жоспарын құрайды.

Кәсіптік практиканың нәтижелері бойынша оқушылар ұсынылған міндеттердің бірін орындайды: мектепте және тәжірибе алаңында тәлімгермен бірге өзінің практикасын видеотүсірілімге түсіру; өндірістік компанияға қатысты хабарламаны немесе оқиғаны әлеуметтік медиада орналастыру.

➤ Өндірістік практиканың барлық процесі веб-сайтта және облыстық әкімшіліктің әлеуметтік желілерінде, практикалар мен орта білім беру ұйымдарында қамтылған. Өндірістік практика барысында оқушыларды ынталандыру үшін кәсіпорындар оқушылардың өзіндік дамуына грант бере алады.

Конкурстарға қатысу оқушыларға топта жұмыс жасаудың баға жетпес тәжірибесін жинақтай отырып, олардың құзыреттілігі мен бәсекеге қабілеттілігін тексеруге мүмкіндік береді.

Біз технологиялар басқаратын қоғамда өмір сүреміз. Әр адам мақсатқа жету үшін ішкі және сыртқы ресурстарды тиімді ұйымдастыруға дайын болуы керек. Ол үшін оқушыға құзыреттілік - оқушының белгілі бір әсер ету субъектісіне қатысты іс-әрекеттің белгілі бір әдістер жиынтығын игеруінде көрінетін білім беру нәтижесі қажет.

Негізгі және орта мектеп оқушылары үшін «Ізденіс» армандаушы мамандықтар бойынша ғылыми-зерттеу топтық жобалар байқауын ұйымдастыру ұсынылады. Конкурс 7-10 сынып оқушылары арасында кезкелген мамандыққа азаматтың өзін-өзі қамтамасыз етуінің қажетті шарты екендігіне деген сенімділіктің қалыптасуына ықпал етеді, адамның қоғамдағы сәттілігінің маңызды факторы ретінде еңбекке деген құрметті тәрбиелейді.

«Ізденіс» байқау ретінде зерттеушілік дағдыларын дамыту мәселелерін шешуге, қызығушылықтары бірдей және болашақ мамандығы туралы ойлауға деген ынтасы бар оқушыларды тартуға, оқушыларға кәсіби бағдар беруде көмектесуге мүмкіндік береді; командалардың өз бизнесі және Қазақстандағы инвесторлар үшін шағын қаржыландыруға жүгіну арқылы өз мамандықтарын қарастыруға мүмкіндік беруге тырысады.

Жобаның қатысушылары - мектеп әкімшілігі, білім саласының зерттеушілері, облыстың да, елдің де бизнес қауымдастығы (жұмыс берушілер), ата-аналар қауымдастығы, «Атамекен» ҰКП, ӨКП, жұмыспен қамту орталықтары, негізгі және орта мектептердің түлектері мен оқушылары, оқушылар мен түлектер, колледждер мен университеттер.

Бағдарламаның қысқаша сипаттамасы: Сайыс - «Тәжірибе алаңы» бағдарламасының жалғасы. Облыс кәсіпорындары мен ұйымдарында мектеп оқушылары үшін тәжірибе алаңдары. Зерттеу тобының жобалары әр пән бойынша сабақтың бір бөлігі және формасы болып табылады, ал ғылыми жобалар оқу процесіне енеді.

Пән мұғалімдері оқушылардан құралған командалар құрайды, оларға бір қатар оқушылар қатыса алады. Әр топ әр тоқсан сайын 10 беттен аспайтын зерттеу дайындайды, шрифт - Times New Roman, шрифт өлшемі - 14.

Зерттеу жобасы келесі сұрақтарды көрсетеді:

- армандаған мамандықтың атауы, неге ол сенің арманың және не үшін ол маңызды, оның болашағы бар ма және неліктен;
- армандаған мамандықтың сен үшін, өңір, ел үшін қаншалықты маңызды;
- сен қалай ойлайсың, армандаған мамандық үшін адамның қандай қасиеттері маңызды.

«Ізденіс» ғылыми жобалар байқауы оқушыларға әр мамандық бойынша ой қозғау, қызығушылық кәсібі бойынша қосымша материалдарды іздеу және зерделеу, мамандық туралы әңгімелейтін және көрсететін фильмдер көруге, кітаптар оқуға, соның ішінде болашақ мамандық туралы футуристік сипаттағы ойларды, сыныптан тыс іс-шараларды өткізу, таңдау туралы терең ой қозғайды, тіпті ғылыми жобада бизнес жобаны ұсынуға болады.

Іс-шараның форматы мен тәртібі бірнеше кезенді қамтиды.

1-кезең. Мұғалімдер - пән мұғалімдері әр оқу деңгейі үшін әр түрлі сыныптан параллель командалар құрайды. Командаларды құру үшін Google form құралы арқылы онлайн-сауалнама жасалады, ол келесі ақпаратты бейнелейді: оқушылардың аты-жөні, сынып аты, олар қандай мамандықты және не үшін ұнатады, қандай мектеп пәндері ұнайды, олар болашақ мамандықта пайдалы болуы мүмкін бе?

Сауалнама нәтижесінде алынған алғашқы талдау негізінде пән мұғалімдері алдын-ала топтар құрайды.

Пән мұғалімдері сабақтан тыс уақытта командаларды жинап, сауалнама нәтижелерін топ мүшелерімен бөліседі. Кездесу барысында оқушылар бір-бірімен танысады және соңында ұжымдық жұмыс туралы шешім қабылдайды, сұрақтар тізімін жасайды, олардың арасында оқылатын пәндердің тақырыптары қамтылуы керек.

2 кезең. Команданың оқушыларына «Тәжірібе алаңы» бағдарламасы аясында өндірістік компанияларды / ұйымдарды, өңірлік кәсіпорындар мен ұйымдарда аралап көруге, интернеттегі дереккөздерді зерделеуге, фильмдер көруге, ата-аналармен пікірталас өткізуге бір апта уақыт беріледі.

Аптаның соңында пән мұғалімдері - бағдарлама менеджерлері өз командаларымен кездесіп, негізгі зерттеу тақырыбын талқылайды (мамандық таңдау) және бірге бағдарламаның қысқаша сипаттамасында берілген әр қойылған сұрақ бойынша тезистер құрастырады.

3-кезең. Командалар мектеп әкімшілігімен бірге аймақтағы, Қазақстандағы және одан тысқары жерлердегі өндірістік кәсіпорындарды / ұйымдарды / компанияларды өз бетінше іздейді, олармен хабарласып, өз ғылыми жобалары туралы ұсыныспен байланысады.

Егер команда осындай компанияларды тауып, оларға өз жобаларын ұсынса, олар тиісті кері байланыс немесе ұсыныстар алады, мүмкін жоба бойынша тіпті ғылыми жобаға грант алуға өтініш білдіре алады.

4 кезең. Үздік командалық ғылыми жобалар армандаған мамандықтар бойынша ғылыми топтық жобалардың республикалық байқауына жіберіледі.

Алдын ала іріктеуден өткен және республикалық конкурсқа қатысуға өтінім берген барлық командалық жобалар мектеп атынан «Рухани жаңғыру» бағдарламасы - «Прагматизм» болашағына көзқарас аясында сайысқа құрылған веб-сайтқа жіберіледі. Конкурсты жариялау дауыс беру негізінде әлеуметтік желілер арқылы жүзеге асырылады. Үздік 10 команда мен ғылыми жобалар таныстырылып, республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында таратылады.

Жиілігі: жылына 2 рет.

Әрбір оқушы өзінің болашақ тағдыры қалай өрбігеніне қарамастан кез-келген қызмет саласында қажет болатын жұмысты күшейтуі керек.

Оқушыларға кәсіби бағдар берудің жалпы проблемаларын біртіндеп түзету үшін келесі шараларды көрсетуге болады, оларды кешенді және ұзақ уақыт үзіліссіз қолдану керек:

- ерте кәсіби диагностика және кәсіптік бағдар беру.
- жалпы ой-өрісін кеңейту мақсатында мектеп оқушыларына кәсіби білім беру.
- профессиография, яғни, қызметкердің жеке қасиеттеріне әр түрлі мамандықтардың талаптарын зерттеу. Жиналған білімді мектеп оқушыларына беру кезінде олар мамандыққа деген қажеттілік пен сұранысты, мансаптық перспективаларды, жеке дамуды, күтілетін жалақы мен қызметтік міндеттерді анықтау үшін білім мен дағдыларды игереді.
- оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, кәсіби үгіт-насихат арқылы қоғамға ең қажетті мамандықтарды таңдауға және жұмыс істеуге деген құштарлықты тәрбиелеу.
- оқушының жеке қасиеттерін дамыту және жетілдіру (еңбекке деген ұмтылыс, жауапкершілік, таңдаған кәсібіне деген мақтаныш сезімі, айналадағы адамдар алдындағы борыш сезімі және т.б.).
- орта мектеп оқушысының әр түрлі кәсіптердегі шеберлігін болжау үшін кәсіби жарамдылығын анықтау.
- маңызды және профильді кәсіби қызмет үшін түлектердің сапалық сипаттамаларын зерттеуге арналған кәсіби диагностика жүргізу.

Осындай кешенді шараларды енгізу және қолдау нәтижесінде жоғары сенімділік деңгейінде кәсіби қызметтің қалаған бағытын біржақты шешкен, демек, оларға көмектесетін оқушылар санының едәуір өсуін болжауға болады және мектеп оқушыларына көптеген қателіктерден аулақ болуға және кәсіптік бағдар беру мәселелерін шешуге көмектесуге болады.

Қазақстандағы жаңа мамандықтар мен құзыреттер атласы[41].

Белсенді өзгеріп отырған заманауи әлем жағдайында еңбек нарығы да тез өзгереді. Кейбір мамандықтар пайда болып, танымал бола бастайды, ал басқа мамандықтар аз сұранысқа ие болып, жоқ болып кетеді. Жаңа мамандықтар мен құзыреттер атласы - бұл әр саланың мамандарының айтуы бойынша қазірдің өзінде сұранысқа ие және жақын болашақта пайда болатын мамандықтардың жиынтығы.

Атласта алдағы 5-10 жылға сұранысқа ие мамандықтардың болжамы жасалған. Ұсынылған мамандықтар атласының материалдары технологиялық форсайтқа негізделген болашақты болжау әдістемесін қолдануға негізделген. Технологиялық форсайт бізге алдыңғы қатарлы технология мен кең инновацияны дамытқан кезде қандай жұмыс дағдылары ең көп сұранысқа ие екендігін анықтауға мүмкіндік береді.

Жаңа мамандықтар атласында 3 мамандық тобына сипаттама берілген:

- жаңа мамандықтар - ресми түрде әлі жоқ, бірақ ықтималдығы жоғары мамандықтар жақын арада пайда болады;
- трансформациялайтын кәсіптер дегеніміз - қазірдің өзінде өзгеріп кететін ықтималдығы бар кәсіптер мен мамандықтар;
- жоғалатын мамандықтар - бұл жоғары ықтималдықпен жақын болашақта сұранысқа ие болмайтын кәсіптер мен мамандықтар.

Қазақстандағы жаңа мамандықтар мен құзыреттер атласы тоғыз сектор бойынша дайындалған. Жұмысқа ыңғайлы болу үшін жаңа мамандықтар атласы әмбебап үлгі бойынша әзірленген.

Барлық салалық атластардың кәсіптерін болжау саладағы және жалпы экономикадағы өзгерістерге барынша әсер ететін алты негізгі тенденцияға негізделген:

- роботтар мен ақылды жүйелерді енгізу;
- цифрландыру аясын және үлкен деректерді кеңейту;
- шикізаттың табиғи ресурстарының сарқылуы;
- экологиялық стандарттарды күшейту және қайта өңдеуді дамыту;

- Y және Z ұрпақтары арасындағы жаңа еңбек қажеттіліктерінің көрінісі;
- халықтың тұтынушылық талғамының өзгеруі.

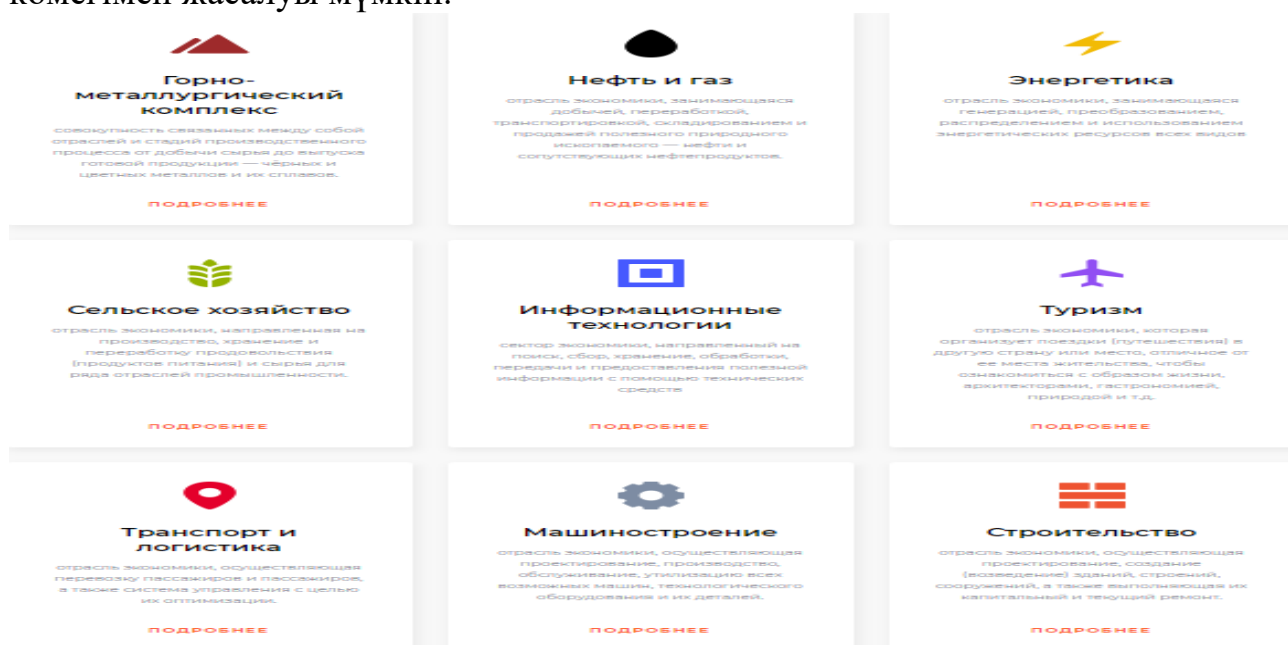
Барлық мамандықтар жақын арада жаңа кәсіптің негізін қалайтын бірқатар құзыреттерге негізделген.

Ұсынылған Атласта келесі кәсіби құзыреттіліктер таңдалады:

- жүйелік ойлау;
- салааралық байланыс;
- экологиялық ойлау;
- өндіріс;
- жобалар мен процестерді басқару;
- клиенттердің назары;
- бағдарламалау / робототехника / жасанды интеллект;
- көркем шығармашылық;
- көптілділік және көпмәдениеттілік.

Атлас материалдарымен жұмыс істеу ыңғайлы болу үшін оқушыларға мамандықты тез табуға және таңдауға көмектесетін сілтемелер ұсынылған - Индустрия (9 сала), Жаңа \ Трансформацияланатын \ Жою, Трендтер, Құзыреттіліктер.

Бүгінгі таңда мұндай таңдау біздің жаңа мамандықтар атласымыздың көмегімен жасалуы мүмкін.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мектептегі еңбек тәрбиесі алдында еңбекке саналы қатынасты қалыптастыру, практикалық дағдылар мен икемділіктерді дамыту, нәтижеге жетуге ұмтылу және мамандықты саналы таңдау міндеті қойылады. Оқушыларға еңбек тәрбиесі отбасындағы міндеттер туралы негізгі түсініктерден басталып, саналы түрде мамандық таңдаумен аяқталуы керек.

Қазіргі заманғы ата-аналар балалардың еңбекпен тәрбиелеуіне көп мән бермейді. Балаларын аяп, олар жұмысты ер жеткенде істейді деп ақтайды. Бірақ бұл позиция қате, өйткені адамның балалық шағында жұмысқа деген көзқарасы және негізгі еңбек дағдылары қалыптасады.

Төзімділік, шыдамдылық, қиындықтарды жеңуге деген ұмтылыс, бастаған істі соңына дейін жеткізу - бұл жеке қасиеттер алғашқы жылдары қалыптасады. Бала жұмысты тек жағымды ғана емес, сонымен бірге шаршататын және кір болатын процесс екенін түсінуге үйренеді. Тәртіп пен еріктілік осы сәттерде туады. Саналы еңбек бастамашылықты, тапқырлықты тудырады, бала белсенді ізденісте болады, мәселені шешудің жолдарын іздейді.

Мектептегі еңбек тәрбиесі дегеніміз - балаларға аз болса да практикалық тәжірибе, еңбек дағдылары мен икемділіктерді беру, олардың шығармашылық ойлауын, еңбексүйгіштіктерін дамыту мақсатында әр түрлі педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған қоғамдық пайдалы еңбек түрлеріне тарту. Оқушыларды еңбекке тәрбиелеудің түрлі іс-шаралары: қолөнер көрмесі, сынып бөлмесін жинау, гуманитарлық көмек, мектепті көгалдандыру және абаттандыру, қолөнершілер турнирі, игі істер апталығы, көңілді қолөнершілер қаласы, мектепті безендіру, еріктілер актісі, патронаттық көмек, қамқорлық аймақтары, еңбек әскерлері, жөндеу мектебінің бригадасы арқылы ұйымдастырылады.

Мектеп түлектерінің болашақ мамандығын таңдаудағы тиімді шаралардың бірі - білім беру ұйымдарындағы оқушылардың кәсіптік бағдар беру жұмысы. Мектептерде ол оқу үдерісі, оқушылармен сыныптан тыс және сабақтан тыс жұмыс арқылы жүзеге асырылады. Бұл өмірге келе жатқан адамға кәсіби өзін-өзі анықтау шеңберінде мамандық таңдауға көмектесетін іс-шаралар жүйесі.

«Еңбек - елдің мұраты» жобасын жүзеге асыру қоғамдағы әлеуметтік инфантилизмді төмендетеді, мектепте және отбасында еңбек тәрбиесінің рөлін арттырады, еңбек мәдениетінің негіздерін, қарапайым еңбек дағдыларын жандандырады, жетістікке жеткен табысты адамдардың үлгі-өнегесін танымал жасайды. Оқушыларға қажырлы еңбектің арқасында өмір, кәсіптің беделін арттыру ұғымдарын түсіндіреді, ерте кәсіби диагностика нәтижесінде оқушылар саналы түрде өзінің кәсіби даму траекториясын таңдайды.

Күтілетін нәтижелер

- мектепте және отбасында еңбек тәрбиесінің рөлін арттыру;
- кәсіптің беделін арттыру;
- балалардың ата-аналарына - жұмысшыларға деген мақтанышы

туады;

- оқушылардың сыныптарды, мектеп маңын тазартуға, өсімдіктер мен гүлдерге күтім жасауға қатысуы;
- еңбек мәдениетінің негіздерін, қарапайым еңбек дағдылары мен дағдыларын қалпына келтіру;
- еңбек процестері туралы түсініктерді қалыптастыру;
- практикада оқушылар үшін өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін арттыру;
- ерте кәсіптік диагностика және ерте кәсіптік бағдар беру;
- кәсіптік бағдар беру нәтижесінде мамандықты саналы түрде таңдау.

Нәтижелерді ұсыну формасы:

- әлеуметтік-мәдени кеңістіктегі еңбек тәрбиесі аясында еңбек тәжірибесін жинақтау бойынша әдістемелік ұсыныстар, тақырыптық сынып сағаттары, сайыстар, ойындар, конференциялардың сценарийлерімен жинақтау.
- «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы және олардың өңірлік өкілдерімен, жұмыспен қамту орталықтарымен, ата-аналар қауымдастығымен жұмыс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан Республикасының Президенті - Ұлт Көшбасшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.
2. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру аясында білім берудің тұжырымдамалық негіздерін қабылдау туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі № 145 бұйрығы
3. Education in Germany: Tradition and Reform in Historical Context / D. Phillips [ed.]. – London: Routledge, 1995. – 292 p.
4. Kiefer, M., Mohr, I. The Pros and Cons of Islamic Religious Education in German Schools // Muslim Schools and Education in Europe and South Africa. – Waxmann, 2011. – Pp. 163–172.
5. Фисунова Н.В. Организация профессионального самоопределения учащихся основной школы Германии: дис. ... канд. пед. наук. – Белгород, 2011. – 176 с.
6. Молоков Д.С. Содержание воспитания в немецкой школе. <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-vospitaniya-v-nemetskoj-shkole/viewer>
7. https://studme.org/162218/pedagogika/mezhdunarodnyu_opyt_tehnologicheskogo_obrazovaniya
8. <http://bilet-help.worldskills.ru>
9. <https://edu.gov.ru/national-project/projects/success/>
10. <https://edu.gov.ru/national-project>
11. <https://www.koreajobworld.or.kr/main.do>
12. https://www.enu.kz/downloads/lichnie-stranici/trud_kak_faktor_narodnogo_vospitaniya.rtf
13. <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder21017.pdf>
14. <https://articlekz.com/kk/article/28852>
15. <https://surak.baribar.kz/297806/>
16. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығы
17. Типтік оқу жоспары (негізгі орта білім берудің жаңартылған мазмұны. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 18.08.2017 жылғы № 422 бұйрығы, 2-қосымша
18. Тайлер, Р.; Санстейн, К. Hubge. Архитектура выбора. Как улучшить ваши решения о здоровье, благосостоянии и счастье / Ричард Талер, Касс Санстейн; пер. с англ. Е. Петровой; научн. Ред. С.Щербаков. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017, 240 с. https://books.google.ru/books?id=_t8tDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false
19. Макаренко А.С. 'О воспитании' - Москва: Издательство политической литературы, 1990 - с.416

20. Ушинский К.Э. Труд в его психическом и воспитательном значении.
21. Бабанский, Ю. К. Избранные педагогические труды / [сост. М. Ю. Бабанский ; авт. вступ. ст. Г. Н. Филонов, Г. А. Победоносцев, А. М. Моисеев ; авт. коммент. А. М. Моисеев]; Акад. пед. наук СССР. - М.:Педагогика, 1989. – 558 с.
22. <https://tilalemi.kz/lesson/87-.html>
23. <https://kladraz.ru/scenari/dlja-shkoly/klasnye-chasy/klasnyi-chas-v-4-klase-na-temu-trudovoe-vospitanie.html>
24. https://kopilkaurokov.ru/nachalniyeKlassi/meropriyatia/plan_konspekt_klassnogo_chasa_trud_krasit_cheloveka
25. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/raznoe/2019/11/18/klassnyy-chas-na-temu-vospitanie-trudolyubiya>
26. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BC%D1%8B%D1%88%D1%83%D0%BB%D1%8B,_%D0%91%D0%B0%D1%83%D1%8B%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%BD
27. «Қаракесек шежіресі», бірінші том Павлодар қаласында, «ЭКО» ЖШС баспаханасы, Кітаптың таралымы
28. OECD and European Commission, Career guidance: A handbook for policy makers, Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris, 2004. — P. 10.
29. Фурсов А. Л. Система профессиональной ориентации населения с позиций междисциплинарного и системного подходов: Монография / А. Л. Фурсов. — Саратов: АНО «Пресс-Лицей», 2015. – 170 с.
30. Стратегический план МОН РК на 2017-2021 гг., Приказ Министра №729 от 29.12.2016 г.
31. Туринский процесс 2016-2017: Казахстан.
32. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық баяндама (2017 жылдың қорытындылары бойынша)
33. Туринский процесс-2014 КАЗАХСТАН. www.etf.europa.eu
34. Исследование взаимодействия образования и бизнеса в Казахстане. www.etf.europa.eu
35. <https://www.enbek.kz/atlas/about#main-content>
36. Сидельковский А.П., Кулешова Л.Н., Гуренская Е.С. Актуальные вопросы теории и практика сознательного отношения школьников к труду.// Межвузовский сб.науч.ст.– Ставропольский гос.пед.инст., – Ставрополь, 1983. – 153с.
37. Хмыров С.Б. Трудовая подготовка и профориентация сельских школьников: Книга для учителя. – М.:Просвещение, 1985. – 112 с.
38. Чернышенко И.Д. Трудовое воспитание школьников. – М.: Просвещение, 1981. – 191 с
- Еңбек тәрбиесі бойынша бейне ресурстар*
1. Техноспецназ. Профессии НТИ | Профессии Будущего
  2. Профориентационный видеофильм "Профессии Будущего". Кем я могу стать? Какую профессию будущего выбрать?
- Часть 1. Кем стать? - <http://youtu.be/Vgh0QPWaulo>

- Часть 2. Будущее отрасли: Транспорт. - <http://youtu.be/3r9QWqQbBoE>
- Часть 3. Будущее отрасли: Медицина. - <http://youtu.be/yMtuFP156bA>
- Часть 4. Будущее отрасли: ИТ-сектор. - <http://youtu.be/4qUvyfbT7iM>
- Часть 5. Будущее отрасли: Робототехника и машиностроение. - <http://youtu.be/yexaZnnGq88>
- Часть 6. Будущее отрасли: Образование. - <http://youtu.be/Cm0fyv6U97w>
- Часть 7. Будущее отрасли: Социальная сфера. - <http://youtu.be/vVSvYUQ1aa0>
- Часть 8. Будущее отрасли: Ритейл. - <http://youtu.be/h3qSXBOgXhQ>
3. Ты и твоя будущая профессия / (длительность 06:22)
<https://www.youtube.com/watch?v=a2qsRDEngQY>
  4. Все профессии нужны, все профессии важны (мультфильм-песенка для малышей) / длительность 03:13
<https://www.youtube.com/watch?v=YVNCcjIsXHE>
  5. Профориентация! Кем стать? / длительность 03:13
https://www.youtube.com/watch?v=4_voHQabaHc&t=7s
  6. Трудовое воспитание детей. Как научить ребенка чистить обувь?!
<https://www.youtube.com/watch?v=GcSAmKuvlMg>
  7. Трудовое воспитание в детском саду.
<https://www.youtube.com/watch?v=wnTRy3NKAug>
  8. О проблемах трудового воспитания детей и молодежи
<https://www.youtube.com/watch?v=UiyP6lKFAsw>
  9. Срез занятия по хозяйственно-бытовому труду «Маленькие помощники»
https://www.youtube.com/watch?v=VBkTh8QFsFo&list=PLPDeBKIWVCYhT-E_kU2e20h_LMlaj719Y&index=1
  10. Профориентация: теория и практика
<https://www.youtube.com/watch?v=JgTjjmaDmml>
  11. Профессии будущего <https://www.youtube.com/watch?v=d8YrB-20I4U>
  12. Таланты и способности. Поиск призвания. Найти себя.
<https://www.youtube.com/watch?v=YPekMCoem0A>
  13. Дело мечты. Профориентация взрослых.
https://www.youtube.com/watch?v=etv7o_g_1qE&t=13s

Еңбек бойынша нормативтік- құқықтық база

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. 2021 жылғы 31 наурыздағы өзгерістер мен толықтырулармен Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ЗРК Кодексі.
2. Н.Ә.Назарбаев. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам. Қазақстандық шындық. 2012 ж
3. Мемлекет басшысының «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» мақаласында берілген тапсырмаларын іске асыру жөніндегі шаралар туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 шілдедегі № 961 қаулысы

4. Халықаралық еңбек ұйымының «Халықаралық еңбек ұйымының мақсаттары мен міндеттері туралы» декларациясы. Филадельфия, 1944 жылғы 10 мамыр
5. Еңбекке тәрбиелеу және кәсіптік бағдар беру жұмысы бойынша бейне ресурстар.

Еңбек туралы мақал-мәтелдер

1. Еңбек адамның көркі,
Адам заманның көркі.
2. Еңбек деген байлық бар ерінбеген жететін,
жоқшылық деген жебірді жермен жексен ететін.
3. Еңбегіне қарай табысы,
Ерлігіне қарай дабысы.
4. Еңбегің болмаса елге өкпелеме,
Ықтасының болмаса желге өкпелеме.
5. Еңбек ерлікке жеткізер,
Ерлік елдікке жеткізер.
6. Еңбек ердің көркі,
Ер елдің көркі.
7. Еңбек ердің санаты,
Білім ердің қанаты.
8. Еңбек етпей елге өкпелеме,
Егін екпей жерге өкпелеме.
9. Еңбек етсең емерсің,
10. Ерінбесең жеңерсің.
11. "Еңбек ет те егін ек, жарымасаң маған кел.
Белді бу да бейнет қыл, байымасаң маған кел".
12. Қойшыны таяғы асырайды,
қасқырды аяғы асырайды
13. Еңбегің егіз болса, байлығың сегіз болады
Еңбегің қатты болса, татқаның тәтті болады.
14. Жер көнді жақсы көреді,
Ат жемді жақсы көреді.
15. Жігіттің жұмсаған күшін сұрама,
Бітірген ісін сұра.
16. Еңбексіз өмір жоқ,
ауырсыз жеңіл жоқ.
17. Еңбек ерлікке жеткізер,
Ерлік елдікке жеткізер.
18. Еңбектің көзін тапқан,
Байлықтың өзін табады.
19. Тұлпар шаба жетіледі,
Сұңқар ұша жетіледі.
20. Ерте шықсаң алдыңнан күн шығады,
Кеш шықсаң алдыңнан түн шығады.
21. Алтын менен күмісті, зергер үшін жаратқан.
Арқар менен құлжаны, мерген үшін жаратқан.
22. Еңбек қылмай ер оңбас,

- Бірлік қылмай ел оңбас.
- 23.. Еңбегің болмаса елге өкпелеме,
Ықтасының болмаса желге өкпелеме.
24. Аз жұмысты қиынсынсаң,
Көп жұмысқа тап боларсың.
25. Еңбектің наны тәтті,
Жалқаудың жаны тәтті.
- 26 Еңбекшіге әр күн сәт,
Еңбексізге бір күн сәт.
- 27 Ер тынысы — еңбек,
Ез тынысы — ермек.
- 28 Жақсы қойшының төлі түлеп туады,
Жаман қойшының төлі жүдеп туады.
- 29 Ермек қуған бәлеге жолығады,
Еңбек қуған қазынаға жолығады.
- 30 Еккенің тікен болса,
Орғаның балауса болмас.

Ұлы ғұламалардың еңбек туралы айтқандары

- Абай Құнанбаев   Ақырын жүріп анық бас, еңбегің кетпес далаға.
- Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас.
- Еңбек қылсаң, қара жер де береді.
- Еңбексіз мал дәметпек — қайыршылық.
- Ер ісі — ақылға ермек, бойды жеңбек.
- Еріншектік — күллі дүниедегі өнердің дұшпаны.
- Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік – бәрі осыдан шығады.
- Өзіңе сен, өзіңді алып шығар,
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.
- Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба.
- Мал жұтайды, өнер жұтамайды.
- Еңбек қылмай тапқан мал, дәулет болмас,

Қардың суы секілді тез суалар.

Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсаң, арқалан.
Сен де - бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар қалан!

Артық ғылым кітапта, ерінбе оқып көруге.

Жұмысы жоқтық,
Тамағы тоқтық,
Аздырар адам баласын.

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас,
Үйретуден балаға.

Егер ісім өнсін десең – ретін тап.

Сақалын сатқан кәріден,
Еңбегін сатқан бала артық

Адал еңбекпен мал іздемек — ол арлы адамның ісі.

Еріншектік - күллі дүниедегі өнердің дұшпаны.

Талапсыздық, жігерсіздік, ұятсыздық, кедейлік - бәрі
осыдан шығады.

Тілекке - еңбек тірек.

Терлеп еңбек етерсің - тілегіңе жетерсің.

Қайратыңа - әдісіңді жолдас ет, әдісіңе - ақылыңды
жолдас ет.

Жерге - тер төгіп, халыққа - қан төгіп қызмет етуден
тайсалма!

Күшіңе сенбе, адал ісіңе сен.

Қай істің болсын өнуіне үш шарт бар: ең әуелі – ниет
керек, одан соң – күш керек, одан соң – тәртіп керек.

Тартыспен түскен, бейнетпен келген жақсылық қана
– шын мәнінде қымбат табыс

Бауыржан
Момышұлы

Мұхтар Әуезов

- Ахмет Байтұрсынов Еңбексіз – егін шықпайды, ттерлемесең – терің шықпайды.
Телміріп тапқан теңгеден – тер төгіп тапқан тиын жұғымды.
- Әл-Фараби Өз ісіңнің білгірі һәм шебері атану үшін жақсы жұмыс істеп, жетік білуге ұмтылу керек.
- Қандай әрекет жасап, қандай іс істер болсаңыз да – игілігін көріп, рахатына бөленуді мақсат тұтқан жөн.
- Кенен Әзірбаев Бәріне қанағат қыл да, адал еңбек қыл.
Адал еңбек ердің досы,
Бақ іздеудің жолы осы
- Дінмұхаммед Қонаев Адамға жазаның ең үлкені - жұмыссыз қалдыру.

Мазмұны

	Кіріспе.....	454
1	Еңбек тәрбиесін беру бойынша отандық және халықаралық тәжірибенің талдамасы	456
2	2. «Еңбек – елдің мұраты» жобасын іске асыру бойынша әдістемелік ұсынымдар	473
3	Қорытынды	556
	Пайдаланылған әдебиеттер	558
	Қосымша	562

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасы аясында қарастырылған әдістемелік жобалардың мектеп пен отбасы ынтымақтастығында өскелең ұрпақ тәрбиесінде берері мол.

Қазіргі қазақстандық қоғам адамнан тек білімділік және жоғары мәдени деңгейін, ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында терең мамандануын ғана емес, сонымен қатар қоғамда өмір сүру, ынтымақтастықта өмір сүру қабілетін талап етеді. Баланың жалпыадамзаттық құндылықтары, гуманистік, зияткерлік, креативтілік, белсенділік, өз қадір-қасиетін сезінуі мен тәуелсіздік ой-пайымдауын тұлғалық негізгі өлшемдер ретінде санауға болады. Бұл қасиеттердің даму деңгейі әлеуметтік құзіреттіліктің және жеке тұлғаның әлеуметтік қалыптасуының көрсеткіштері ретінде қарастырылады.

Білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасының басты міндеті – ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны қалыптастыру, дамыту және кәсіби қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар жасау; баланың тәрбиеге, білім алуға және жан-жақты дамуға, оқуға құштарлығын, ана тілін, мәдениетін, ұлттық салт-дәстүрлерін сақтауға, ата-анасын сыйлауға, денсаулығын нығайтуға деген құқықтарын іске асыру болып табылады. Осы қасиеттерді қалыптастыру және дамыту үшін бағдарлама аясында қарастырылған жобалар мектеп педагогтеріне, сынып жетекшілеріне, ата-аналарға, білім алушыларға бірден бір көмек болары анық.

Әзірленген бағдарлама жобаларында тәрбиенің жалпыұлттық құндылықтары айқындалады. білім алушыларды тәрбиелеуде құндылыққа бағытталған тәсілді жүзеге асыру бағдарламасы аясындағы жоба білім беру ұйымдарындағы тәрбие процесін ұйымдастыруға көмекші әдістемелік жоба ретінде ұсынылып отыр.

Мазмұны

	Кіріспе.....	3
1	Бағдарламаның мақсаты, міндеттері, негізі бағыттары.....	4
2	Тәрбиенің ұзақ мерзімді бағдарламалық жобалары	6
	Отбасы – орта мектеп» жобасы	6
	Оқуға құштар мектеп	127
	Дәстүр мен ғұрып	235
	Құқықтың сана- қауымға пана	350
	Еңбек – елдің мұраты	453
	Қорытынды	566

**БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ
ҚҰНДЫЛЫҚҚА БАҒЫТТАЛҒАН ТӘСІЛДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ**

(1 бөлім)

Басуға 15.06.2021 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 70,50.